«МИРАС» УНИВЕРСИТЕТІ

«СТУДЕНТТІК ҒЫЛЫМ 2021»

атты халықаралық студенттік ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
международной студенческой научно-практической конференции

«СТУДЕНЧЕСКАЯ НАУКА 2021»

III ТОМ

ШЫМКЕНТ – 2021

«МИРАС» УНИВЕРСИТЕТІ

«СТУДЕНТТІК ҒЫЛЫМ 2021»

атты халықаралық студенттік ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
международной студенческой научно-практической конференции

«СТУДЕНЧЕСКАЯ НАУКА 2021»

III ТОМ

ШЫМКЕНТ – 2021

УДК 378:001
ББК 74.58
С84

Редакция алқасы (*редакционная коллегия*): А.Ж. Едилханов, М.Б. Мырзалиев, Е.Ю. Ан, А.Б-П. Даниярова, И.Ю.Хан, З.А. Есеркепова, А.В.Роговой, Ж. Манатқызы, А.Н. Жидебаева, Г.П.Коптаева, С.С.Есенбекова, Д.Б.Ешенкулова, Л.А.Ризаева, М.Т.Сулейменова, М.Д. Бутаев, У.Ж.Конакбаева, Ж.А. Жуматаева, Б.Б.Тайтелиева, А.А.Худайбергенов, Д.С.Абдуллина, М.А.Усербаева, Т.С. Митрошенко.

Студенческая наука 2021: Материалы студенческой международной научно-практической конференции. – Шымкент: типография «Әлем», 2021. – Т. 3. – 589 с.

Студенттік ғылым 2021: Студенттік халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы материалдары. – Шымкент: «Әлем» баспаханасы, 2021. – Т. 3. – 589 б.

ISBN 978-9965-20-271-1

«Студенттік ғылым 2021» атты студенттік халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдарында бизнес және басқару, туризм және қонақжайлылықты басқару, ақпараттық және телекоммуникациялық жүйелер, құқықтану, педагогика және психология, филология, дизайн және көркем еңбек, дене шынықтыру және спорт, химия-биология бағыттарының дамуы бойынша ғылыми еңбектер жарияланды.

В материалах студенческой международной научно-практической конференции «Студенческая наука 2021» опубликованы научные труды по развитию следующих направлений: бизнес и управление, туризм и управление гостеприимством, информационные и телекоммуникационные системы, юриспруденция, педагогика и психология, филология, дизайн и художественный труд, физическая культура и спорт, химия-биология.

УДК 378:001
ББК 74.58

ISBN 978-9965-20-271-1

© Университет «Мирас», 2021

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

ӘОЖ 159.9(075.8)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМЫНЫҢ ТӘРБИЕШІ ТҰЛҒАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕР МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК СҮЙЕМЕЛДЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Абдикаримова Х., Абдимажитова З., Әнуарбек А.- 4 курс 103-81 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Чинибаева Г.Д.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются теоретические вопросы психолого-педагогические компетентции воспитателя датеского сада Республики Казахстан

Summary: The article discusses the theoretical issues of psycho-long-pedagogical competencies of the teacher of a datasky kindergarten of the Republic of Kazakhstan

Мектепке дейінгі білім берудегі соңғы өзгерістер білім беру үрдістері мен тиісті білім беру мекемелерінің барлық функцияларына қатысты болып отыр. Ал ең алдымен тәрбиеші кәсіби қызметіне аса көңіл бөлінеді. Қазіргі кезде қоғамның әлеуметтік тапсырысы мен жаңа білім стандарттарын енгізу дайындықты қажет етеді, яғни бәсекеге қабілетті, сындарлы, әлеуметтік бейімделген, тұрақсыздық пен бәсекелестік жағдайында жұмыс істеуге дайын, қарқынды өндіріске бейімделе алатын мамандықтардың кең спектрі үшін қажеттігі бар.

Балалар әлемінде болу, ертегілер мен қиял-ғажайып әлемінде үнемі жұмысын жасаудың үлкен мүмкіндігі. Әсіресе, тәрбиеші мамандығының маңыздылығы балалардың білімге деген қызығушылығы және әрбір сөзді тыңдау және әлемді тануға ұмтылыстарынан байқалады. Осы балаларға қарап тәрбиеші өте қажет екені сезіледі. Болашақ тұлғаның бойына мінез-құлық бастауларын қалайтын, өмірге және әлеуметтік ортаға бейімдеуге барынша жәрдемін беретін жан-тәнімен жұмысын атқаратын тәрбиеші болуы қажет [1].

Тәрбиеші маман иесі жас таңдамайды. Жаңа бітіруші түлектермен қатар қосымша қайта оқуын квалификациялық біліктілігін арттыру негізінде маман иесі да болуы мүмкіндігі бар. А.С.Макаренконың педагогикалық еңбегінде айтып кеткендей, каншалықта бітіруші түлек жақсы оқып бітіргенімен, қанша кәсіби біліктермен дағдыланғанмен, тәжірибелі әріптестерден тәжірибе алмаса ол ешқашан нағыз маман иесіне лайық болмайтынын айтты.

Балалар тәрбиесіне өз еңбегін арнауға шешім қабылдаған адам үшін, көп жылдар, айлар мен апталар еңбек етуге тура келеді. Тәрбиеші кәсіби

мамандықтың кездесетін негізгі өзекті мәселелердің бірі-психологиялық, бұл нақты кәсіби өмір мен қалыптасқан идеялар мен үміттер арасындағы сәйкессіздік салдары. Жас маман үшін кез келген кездескен кәсіби жағдай өзекті мәселе болып табылады. Және өз бойында келесідей қарама-қайшылықтар орын алуы мүмкін: менің қолымнан келеді- келмейді, дұрыс – қате, ұтымды жасай аламын- жасай алмаймын т.б. Яғни, жас маман үнемі өз ісіне бейімделу негізінде болады. Әріптестер арасында өзіне–өзі сенімділігі артып отырады. Жас маман өзінің кәсіби өзекті мәселелерін сезінеді және өзінің білімінің тереңдігіне толық сеніммен қара алмайды, сондықтан олар тәжірибелі әріптестердің тәжірибесіне сүйенеді. Себебі, педагогикалық кәсіби шеберлік тек тәжірибе негізінде келетіні анық. Яғни, осы шеберлікке жету жолында жас мамандардың кәсіби жетістіктерге жетуге қажеттілікті бойында қалыптастыру мен бекіту өте маңызды болып табылады.

Кейде кездесетін жайт «жастар» «озық мұғалімдер» арасында көп түсініспеушіліктер байқалады. Барлық педагогикалық ұжымдарында тәжірибелі тәрбиешілер бар, сондықтан жас мамандар олардан тәрбие үрдісінен үйренуге абзал. Жас мамандарға түсініспеушілікпен қарау қажет және үнемі қолдау көрсету негізінде түсінбеген сұрақтарды ұялмай қоюға жағдайлар жасау қажет, себебі кезінде өздері де осы жолдардан өткені бар. Жас мамандарға тәжірибелі педагогтардың кеңестері өте маңызды және құнды. Бұндай кеңестер жас тәрбиешіге кәсіби қателіктердің алдын алуға мүмкіндігі бар [2].

Осы кісілердің кеңестеріне жүгінген, бұл сыйластықтықтың белгісі және педагогикалық тәжірибесін сыйлаудың көрінісі болып табылады. Жас педагог ата-аналармен қарым-қатынаста қиындықтармен кездеседі. Кейбір ата-аналар, әсіресе аға буын ата-аналары жас педагогтарға байыпты қарамайды және олардың кеңесін тыңдағысы да келмейді керісінше дөрекілік көрсетуге дайын болып тұрады және шағымдарын жиі айтады. Ата-аналарға ренжудің қажеті жоқ, олардың алдында беделін түсірмеу қажет. Сондықтан педагог аналар мен әкелермен бір ойда және бірін бірін түсінуге тырысуы міндетті. Бұл жұмыстарды іске асырудың түрлі формалары бар. Ата-аналар бүкіл педагогикалық үрдіске толық қатысулары керек. Дегенімен, ата-аналардың көпшілігі - балабақша тәрбиешілері өз баласын тәрбиелеуде тек көмекші екенін және балаға барлық жауапкершілікті олардың мойнына жүктеу мүмкін емес екенін түсінуі керек. Біз арине жәрдемші ретінде өз кәсіби міндетін үнемі дұрыс орындауы кажет.

Бала балабақшаға көтеріңкі көңілмен, қуанышпен баратын болса-бұл барлық өзекті мәселенің жақсы шешімі. Алайда, балабақшада жұмыстар негізінде кездесетін мәселелердің бірі- ата-аналармен қарым-қатынас жасауда туындайтын қиындықтар. Күн сайын тәрбиеші әр баланың жеке ерекшелігі мен оның тәрбие үрдісіндегі кездесетін қиыншылықтары, сондай-ақ тәрбиешінің өзінің беделіне тап болады. Балалармен ойдағыдай жұмыс жасау негізінде жетістіктерге жету үшін балалардың сенімі мен беделіне ие болу тиіс. Сонымен қатар, бұл сенімін жаулап алу алғашқы уақыттан бастап тәрбиешінің балалармен алғашқы минуттардан бастап жүзеге асырылуы керек. Арине, егер сіздің балаларыңызбен сенімді қарым-қатынасыңыз болмаса, онда сіз

балалармен ойдағыдай және нәтижелі жұмыс жасаудың басты шарты болатын мәселесінде қиындықтарға тап боласыз. «Беделдік» түсінігін қарастырғанда оның жалпы мағынасы адамның жалпыға бірдей танылған, оның адамдарға әсерін, оның идеялары мен қызметін қоғамдық пікірмен қолдауды, оған құрмет, сенім, тіпті оған деген сенімнің көрінісін білдіреді: оның ақыл-ойына, еркіне, мәдениетіне жақсылық жасау қабілетіне, барлық күш-жігердің ортақ іске беру.

Педагогикалық беделдік туралы және оның өзіндік ерекшелігінің мағынасын Б.Т.Лихачев айтып кеткендей педагог тұлғасының адамгершілік жағдайын ренген секілді балалардың жүздеген көзбен барынша анықтай алады. Яғни, балалар алдында беделін жоғалтпау үшін тәрбиешінің тазалық, ашық, шын жүректен және тікелей жұмыс жасауды таңдаған жөн. Педагогикалық беделдіктің шынайы маңызы педагогтың өзінің бойында азаматтық борышын, шығармашыл және адами тұлғасы ретінде, рухани және инттелектуалды үнемі дамытуда болып табылады. Бала тәрбиеші тұлғасынан сыйластық, сенімділік, жәрдем беруі және жеке тұлғаның жоғары құндылықтарын өз бойына сіңіреді.

Шынайы педагогикалық беделдікті тек шынайы табанды еңбек негізінде ғана қалыптасады. Дегенімен, тәрбиеші мамандығын кейбір пікірлер бойынша балалар алдында өзімен беделдікті қамтамасыз етеді деген пікірлер бар. Бірақ, бұл қате. Бүгінгі жаңа заман талабында қызметтік бедел толығымен жеке тұлғалық беделдікпен аумастырылды. Әр педагог тәрбиеленушілердің алдында беделге ие болуға тырысады. Дегенімен, педагогтардың кейбірі беделге ие болуға жалған жолдарын таңдағанды дұрыс көреді, ал өзімен жұмыс жасау жолдарын қаламайды. Бұндай жалған жолдар жалған беделдікке әкелуі мүмкін. Өкінішке орай, беделдікке жетудің нақты ережелері жоқ. Және осы күрделі жолдың кейбір ұсыныстарын қарастыруға болады. Неден бастау керек? Әрине, балалармен танысудан басталады, балалардың алдында өзін таныстыру қажет, өзі туралы баяндап беру, жеке тұлға ретінде оларды өзіне деген қызығушылығын тудыру. Балалар өздерінің қажеттігін сезіну үшін міндетті түрде әр балаға қызығышылықпен көңіл бөлу керек [3].

Балалар- керемет психологтар, олар өтірікті сезеді, ұнатпайды, сондықтанда әр педагог балалармен үнемі шынайы қарым-қатынаста болуы шарт. Балалармен жұмыс негізінде келесі қағидаларды ұстануы тиіс: Өзіне құрметті талап етудің, алдын бөгдені құрметтеу қажет.Әр бала- бұл өзіне құрметті талап ететін жеке тұлға болып табылады. Балалармен әділетті және жауапты болуы қажет.

Тәрбиешінің сөздері үнемі өзінің іс-әрекетімен расталуы шарт. Балалар өзінің әңгімесіне өзі сенбейтін адамды құрметтемейді да сенім білдірмейді. Мектепке дейінгі жастағы балалардың негізгі іс-әрекеттері ойын болып табылады, яғни жетістікке жету үшін осыны қолдану қажет. Тәрбиеші мен балалар қарым-қатынасы ойын арқылы құрылуы қажет. Нағыз тәрбиеші ойын технологиясын балалармен барлық аумақта қолданады: далада серуендегенде, сабақ жүргізу барысында, жұыну мен ұйықыға жатар барысында және т.б.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Смятских А.Л., Туркина Т.М. Формирование профессиональной компетентности студентов педколледжей. — М.: Издат. центр НОУ ИСОМ, 2003.

2.Менлибекова Г.Ж. Социальная компетентность, сущность, структура, содержание // Высшая школа Казахстана. — 2001.
3.Набиева Е.В. Формирование исследовательской компетентности студентов педагоги ческого университета через систему спецкурсов по единой теме: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Иркутск, 2001.

ӘОЖ 37 .013

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ МӘСЕЛЕСІ

Абдуллаева Р., Абдуганиева Р., Сапаралиева А.
Ғылыми жетекшісі: Ризаева Л.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: Развитие творческих способностей - основная цель, а отсутствие творческих способностей у ученика становится большой проблемой и поводом для беспокойства.

Summary: The development of creative abilities is the main goal, and the lack of creative traits in the student becomes a big problem and a matter of concern.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңының 8-бабында: «Әрбір адамның зияткерлік дамуы, психикалық-физиологиялық және жеке ерекшеліктері ескеріле отырып, халықтың барлық деңгейдегі білімге қолжетімділігі, білім берудің зайырлы, гуманистік және дамытушылық сипаты, азаматтық құндылықтардың, адам өмірі мен денсаулығының, жеке адамның еркін дамуының басымдығы, жеке адамның білімдарлығын ынталандыру және дарындылығын дамыту мәселелері» - деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді [1, 5 б.]. Бұл міндеттерді шешу үшін, әрбір білім беру мекемесіндегі ұжымның, әрбір мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы, барлық жаңалықтар мен қайта құруларға, өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа практикаға, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттігі туындайды. Қай елдің болмасын өсіп-өркендеуі мен өркениетті дүниеде өзіндік орын алуы оның ұлттық білім беру жүйесінің деңгейіне, рухани дамыту бағытына байланысты болады. Білім беру мазмұнын жаңарту аясында мектеп табалдырығын алғаш аттаған бастауыш сынып оқушыларына білім беріп, тәрбиелеумен қатар, олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту қазіргі кездегі маңызды мәселелердің бірі болып табылады.Адамды қоғамның ең маңызды құндылығы ретінде танып, оның рухани жан-дүниесінің дамуына, көзқарастары мен шығармашылық әлеуетінің, танымдық біліктілігі мен мәдени құндылықтарының жоғары деңгейде дамуына, жеке тұлғаның қалыптасуына жағдай жасау, бұл білім берудің әлемдік білім кеңістігіне ықпалдастырудағы негізгі бағдар болып табылады. Сондықтан Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру жүйесінің міндеті – «жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, … даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту» ретінде белгіленген [1, 5б.].Мектеп бұл еліміздің халыққа білім беру жүйесінің күрделі де, жауапты

тармағы. Сондықтан жалпы орта мектептің мақсаты: жеке тұлғаны жан-жақты дамытудың алғы шарты ретінде оқушыларды сараптап оқыту арқылы шығармашылық қабілетін дамыту.Бұл, өз кезегінде, бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамытудың анағұрлым тиімді жолдары мен әдістерін іздестірудің маңызды мәселе екендігін дәлелдейді, осыған байланысты сабақта арт-терапия технологиясының мол мүмкіндіктерін пайдаланудың маңызы өте зор. Білім сапасына қойылып отырған жаңа ұстанымдарға байланысты оқу әрекетінің мақсаттылығына, мазмұнына үлкен мән берілуде. Оқу әрекетінің негізгі мақсаты оқушының әртүрлі пәндердің ғылыми ұғымдарын түсініп, оның жалпы амал-тәсілдерін, дағдыларын ғана меңгеріп қоймай, шығармашылық бағытта еңбектенуі болып табылады. Педагогика және психология ғылымдарында бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамытудың жолдары мен құралдарын анықтау мәселесі өте ертеден зерттеліп келеді. Шығармашылық әлемдік мәдениеттің барлық дәуіріндегі ғұлама ойшылдардың назарында болғандығын, «шығармашылық» теориясын жасауға деген көптеген ізденістердің болғандығынан байқауға болады. Бұл әрекеттер өзінің логикалық шегіне жеткен деп айтуға болмайды. Сондықтан шығармашылық педагогикасының негізгі мақсаты - бүгінгі күн талаптарынан туындаған, озық қоғамға лайықты жаңа сана, рухани сапа қалыптастыру және дамыту жолдары мен шешімдерін іздестіру болып табылады. «Шығармашылық - бұл тек қана сазгерлерге, суретшілерге, ақындарға, яғни өнер адамдарына тән деп айту өте жабайылық”- деп көрсетеді Ошо. Шығармашылық кез-келген маман иесіне тән болуы тиіс. Әр адам өз жұмысына шығармашылық тұрғыда қараса, атап өтсек өз жұмысында күнделікті іс-әрекетті қайталамай сол әрекетіне үнемі жаңалық енгізіп, әрбір ісін жаңадан туындатып отырса ғана, ол адамның іс-әрекеті жүйелі мағыналы болып, алдына қойған мақсатына жете алады. Ал, шығармашылықтың белсенділігі ғылымның, экономиканың, білім беру жүйесінің негізгі қозғағыш күші. Шығармашылық әрекет психологтардың пайымдауынша әр түрлі қалыпта әр адамның бойынан табылатын қасиет. Сондықтан бүгінгі педагогика және психология саласының алдына қоятын өзекті мәселелерінің бірі - қоғамның әрбір мүшесінің жүрегіне жол салып, шығармашылық қабілеттілігін дамытып, оны әрбір саланы өркендетуде шебер қолдануға үйрете білу, интелектуальдық білімдерін шығармашылық тұрғыда дамыту болып табылады. Жалпы шығармашылық мәселесіне келер болсақ, «шығармашылық» - бұл адамның іс-әрекетінің бір түрі. Бүгінгі таңда шығармашылық қабілеттердің дамуы негізгі нысана болып, ал оқушыда шығармашылық белгілерінің болмауы үлкен мәселеге айналып, ойландыратын дүние болып отыр. Өйткені, өмірдегі сан алуан қиыншылықтарды шеше білу тек шығармашыл тұлғалардың қолынан келеді. Оқушыны бастауыш сыныптардан бастап шығармашылық ойлауға, қалыптан тыс шешімдер қабылдай алуға, тәжірибелік әрекеттерге дайын болуға жағдай жасау керек [2, 35б.].Қоғамның тәжірибесі шығармашылық жетістіктің тұлғалық емес, әлеуметтік мағынаға ие болғандығын мойындап,

психологиялық-педагогикалық ойлардың осы мәселеге назар аударуына мәжбүр етті. Шығармашылық пен шығармашылық қабілет жөнінде өз ойларын көптеген ғұламалар еңбектерінде жазып қалдырған. Қазақ ойшылдары әл-Фараби, Ж.Баласағұн және т.б. еңбектерінде шығармашылық тұлға бойындағы сапалық белгілерді ерекше қабілеттілік, белсенділік, батылдық, қайсарлық, табандылық, қайраттылық, еріктілік деп атап, олардың бала дамуындағы рөлін көрсеткен.Шығармашылық бұл бүкіл тіршіліктің көзі ретінде қарастырылады. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап, бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері шығармашылықтың нәтижесі болып табылады. Бұған бүкіл халықтық, жалпы және жеке адамның шығармашылығы арқылы жеттік. Әр жаңа ұрпақ өзіне дейінгі ұрпақтың қол жеткен жетістіктерін меңгеріп қана қоймай, өз іс-әрекетінде сол жетістіктерді жаңа жағдайға бейімдеп, жетілдіре отырып, барлық салада таңғажайып табыстарға қол жеткізе бастады. «Шығармашылық» сөзінің түп төркіні «шығару», «ойлап табу» деген мағыналарды білдіреді, демек, шығармашылықты жаңа бір идеяны ойлап табу деп түсіну керек. Философиялық сөздікте: «шығармашылық» - бұл қайталанбайтын, тарихи-қоғамдық мәні бар, жоғары сападағы жаңалық ашатын іс-әрекет деп түсіндіріледі [3]. Демек, шығармашылық - жаңалық ойлап табуға бағытталған қабілеттер деңгейі. Халқымыздың «Жігітке жеті өнер де аз», «Сегіз қырлы бір сырлы» сияқты нақыл сөздері адам табиғатының шексіз мүмкіндіктерін ескертсе керек. Шығармашылық - ойлап табу, жаңалық ашу, жетістікке жету, белсенділігін арттыру болғандықтан, ол тек жеке адамға тән. Ал бастауыш сынып оқушыларының шығармашылығы - тек өзіне ғана жаңалық болып табылатын, субьективті жаңалық (сурет 1).

Сурет 1 – Шығармашылық ұғымының мәні

Шығармашылық - өте күрделі психологиялық үдеріс, ол іс-әрекеттің түрі болғандықтан тек адамға ғана тән. Ұзақ жылдар бойы шығармашылық барлық адамның қолынан келе бермейді деп қарастырылып келсе, қазіргі ғылым жетістіктері қабілеттің мұндай дәрежесіне белгілі бір шарттар орындалған

жағдайда кез-келген оқушыны көтеруге болатындығы жайлы көп айтылуда. Демек, жалпы «шығармашылық» - дегеніміз бұл адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, дамуы, ізденуі, қалыптасуы. Өмірде дұрыс жол табуы үшін адам дұрыс ой түйіп, өздігінен саналы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі керек. Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өшуіне жол бермеу адамның рухани күшін нығайтып, өзін-өзі тануына көмектеседі [4, 29б.].

Ы.Алтынсарин қазақ метептерінде оқыту мәселесі мен әдістерін жетілдіруде шәкірттің шығармашылық іс-әрекетінде оқыту әдістері мен тәсілдерінің маңыздылығына аса мән берді. Ол оқыту әдістері балалардың ғылымға, өз бетімен білім алуға құмарландыратын жол ретінде қарастырады [5, 29б.]. Ш.Құдайбердиев шығармаларында білім беруде баланың ойлау белсенділігін, оның ақыл-парасатын, шығармашылық іс-әрекетін дамытуды басты бағдар деп таныды. Оқытудың әдіс-тәсілдеріне уақыт деңгейі тұрғысынан қарап, білім алудың өнегелі жолын дұрыс көрсете білген. Ол: «оқыту мен үйрету зорлау, күштеу емес, баланың дербес ерекшелігі мен бейімділігіне қарай жүргізілсе дұрыс болады», - деп жазды [6, 118б.]. Сондай-ақ қазақтың көрнекті педагог ғалымдары А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов балалардың қызығушылықтарын тудыра отырып, шығармашылық іс-әрекеттерін дамытуда құнды пікірлер айтқан.А.Байтұрсыновтың оқу-ағарту саласындағы негізгі көзқарастары оның «Бастауыш мектеп», «Қазақша оқу жайынан», «Мектеп керектері» атты еңбектерінде айтылған. А.Байтұрсыновтың пікірінше, оқушы білімді тәжірибе арқылы өзі алуы керек, ал мұндағы мұғалімнің қызметі – оқушыға орындалатын жұмыс түрлерін шағындап беріп, қойылған мақсатқа жету үшін бағыт-бағдар беріп отыру қажет деп көрсеткен. Ол оқушының шығармашылығын дамыту мақсатындағы мұғалімнің роліне баса назар аударған [7, 64б.].

М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» атты еңбегінде: «Бала заттарды, ұқсас сындары бойынша топ-топқа бөліп үйренсін. Бұл балаға мысалдардан ережезаң шығартқызып үйрету сықылды істермен болады», - деген пікірі маңызды болып табылады [8, 45б.].

Қазіргі таңда бастауыш сынып оқушыларына белгілі бір көлемдегі білім, білік және дағдыларды меңгерте отырып, жаңа технологияларды шебер пайдалану арқылы оқыту үрдісін демократияландыру және ізгілендіру, сабақтағы оқушының шығармашылық рөлін дамытып, еркіндігін қамтамасыз ету, сол арқылы оқушылардың даралық, интеллектуалдық және шығармашылық қабілеттерін, бейімділіктерін ашу және дамыту қажеттігі туындап отыр.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы // Егемен Қазақстан. – 15 тамыз. – 2007. – 5-8 бб.

2. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Астана, 2012 //http:akorda.kz.
3. Әлемдік философиялық мұра. Жиырма томдық. 4-том. Әл-Фараби мен Ибн-Сина философиясы. –Алматы: Жазушы, 2005, 84-86б.
4. Кішібаева Д.Ж. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс-әрекетін пәнаралық байланыс негізінде қалыптастыру: пед. Ғыл.автореф. - Шымкент, 2006. 14-15б.
5. Ы. Алтынсарин Таңдамалы педагогикалық мұралар Алматы: Рауан, 1991, 29 - 32 бб.
6. Ш.Құдайбердиев. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1988. 118-121бб
7. Байтұрсынов А. Шығармалары. Алматы, 1989. 64-67бб
8. Жұмабаев М. Педагогика.- 3-ші басылым.- Алматы: Ана тілі, 1992.- 45-47 б.

ӘОЖ 37.013

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ АКМЕ-КРЕАТИВТІ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Абдуллаева Р.И., Болусова Р.И., Мусаева Ш.- 3-курс 103-93 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Исақұл С.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Акмеология - это интегрированная наука, изучающая законы, способы, средства, условия и способы самосовершенствования в зрелом возрасте для достижения пика творческого потенциала человека.

Summary:Acmeology is an integrated science that studies the laws, methods, means, conditions and methods of self-improvement in adulthood in order to reach the peak of a person's creative potential.

Бүгінгі күні еліміздің әлемдік біртұтас білім кеңістігіне ену жағдайында мамандар дайындау сапасын арттыру білім еру жүйесінің ең маңызды міндеттерінің бірі болып табылуда. Қоғамдағы үдемелі өзгерістер педагогикалық білім беру жүйесінде болашақ мұғалімдерге жаңа кәсіби ойлауды қалыптастыруды көздейді. Заманауи қоғам бәсекеге қабілетті, шығармашыл, жаңа өзгермелі жағдайларға тез бейімделуге дайын, өзін-өзі дамытатын, өз бетінше шешім қабылдай білетін азаматтарды тәрбиелеуге қабілетті, кәсібилігі жоғары мұғалімдерді қажет етеді.

Осы қоғамдық сұранысқа сәйкес лайықты маман дайындауда ең бастысы олардың кәсіби шыңдалуына басымдық берілуде.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан - 2050» стратегиясында «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек», - деп, білім саласынның алдына үлкен міндет жүктеген болатын- [1, 2б.]. Ал, «Қазақстан әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты бағдарламасының 13-ші қадамында Елбасы Білім және ғылым министрлігіне орта, техникалық және кәсіптік, жоғары оқу және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру орындарында «Акмеология, жеке және әлеуметтік табыс негіздері» атты оқу курсын енгізу жөнінде тапсырма берген [2, 9б.].

Осыған байланысты, кәсіби әрекетте және өмірдің басқа да салаларында табыс биігіне жетуді мақсат ететін тұлғаны дамыту, бәсекеге қабілетті сапалы адам капиталын құруды қамтамасыз ету еліміздің білім беру жүйесі алдындағы аса жауапты міндеттер болып табылады.

Алға қойылған міндеттерді шешудің құқықтық негіздерін Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңы [3], Қазақстан Республикасында білімді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы [4], Қазақстан Республикасы жоғарғы педагогикалық білім беру тұжырымдамасы [5], Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттар [6] және басқа мемлекеттік нормативтік құжаттар мен Елбасының жыл сайын Қазақстан халқына Жолдау ретінде ұсынатын стратегиялық бағдарламалары құрайды.

Бүгінгі педагогикалық білім беруде болашақ мұғалімдердің кәсіпке деген ынта-ықыласын арттыру, олардың шығармашылық әлеуетін жетілдіру, тұлғаның шығармашылық әрекетке дайын болуын қалыптастыру арқылы кәсіби іс-әрекетте жетістікке қол жеткізу үшін жеке мүмкіншіліктерін анықтау мен пайдалануды қамтамасыз ету алдыңғы орынға шығарылады.

Жоғары мектепте білім алушыларды өзінің таңдаған болашақ мамандығына деген сүйіспеншілігін арттырып, тек қана педагогикалық іс-әрекет негіздерін меңгеріп қана қоймай, кәсіптік шеберліктің шыңына жетуге бағдарлануы болашақ мұғалімдердің акме-креативті іс-әрекетінің қалыптасуына жағдай жасайды.

Сондықтан да, осы орайда акмеология мен креативті психология ғылымдарының алар орны ерекше. «Акме» және «креативтілік» ұғымдары кәсібиліктің шыңына шығу, сол арқылы өмірде табыстарға жету, шығармашылық әлеуеттің дамуы мен адамның шығармашылық әрекет жағдайында ұзақ болуымен түсіндіріледі.

Болашақ мұғалімдердің кәсіби тұрғыдағы жетілуі және оның шыңына жетуі бірденен қалыптаспайды. Оған тұлғаның осыған дейінгі игерген білімдері мен жинақтаған тәжірибелері септігін тигізеді. Қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық, техникалық және мәдени дамуында білім беру жүйесінің рөлі өте жоғары екені белгілі. Тек осы білімділік қуаты ғана мемлекетіміздің лайықты бейнесін және әлемдік қауымдастықтағы орнын қамтамасыз етеді, қоғамдағы әрбір адамның және халықтың әлемдегі статусын анықтайды. Ал, жоғары мектеп интеллекттік, ғылыми және мамандық қуаттың басты қозғаушы күші болып табылады.

Осы тұрғыдан келгенде болашақ мұғалімдердің іс-әрекетін қалыптастыру мазмұны ең алдымен акме-креативті іс-әрекет негізінде толықтырылумен байланысты деуімізге болады. Бұл әсіресе бүгінгі күнгі нарық заманындағы өте өзекті мәселеге айналып отыр.

Педагогикалық іс-әрекет – мақсатты бағытталған адам іс-әрекетінің ерекше түрі, себебі мұғалім өзінің алдына белгілі бір мақсат қоймауы мүмкін емес.

Кең мағынада педагогикалық іс-әрекет жинақталған адамзат тәжірибесін болашақ ересектерге беру мәңгі әлеуметтік функциясын орындауға бағытталған. Акмеологияның мән-мағынасынан тұлғаның үдемелі дамуымен байланысты тұрақты байланыстарды бейнелейтінін түсінеміз. Қазіргі таңда теориялық акмеологиялық зерттеулерде тұлғалық-кәсіби дамуды, тұлғалық әлеуетті күшейтуді, кәсіби іс-әрекетте тұлғаның өзін-өзі көрсетуі сияқты акмеологиялық заңдылықтарды негіздеуге әрекеттер жасалуда.

Педагогикалық акмеология білім беру акмеологиясы болып қайта құрылды, оның міндеті ретінде білім беру үдерісінің субъектілерін іс-әрекеттің алуан түрлі сферасында адамның шығармашылық әлеуетін жетістікпен жүзеге асырудың теориясы мен технологиясымен қаруландыру алынады.

Акме феноменінің әмбебаптығын тану немесе мойындау, білім беру акмеологиясының мәнін үздіксіз білім берудің әрбір сатысында және жас кезеңінде адамның, ересек адамның және өскелең ұрпақтың біртұтас дамуындағы шыңдарға жетудің заңдылықтары туралы ғылым ретінде түсіндіруді негіздейді.

Білім берудегі акмеологиялық тұғыр, білім беру ортасында адамның өзін-өзі жетілдіруіне, оның дамуына, ересек адамның және өскелең ұрпақтың бір шыңнан екінші шыңға жетуіне деген қозғалысына, оның кемелденуінің, шығармашылығы мен денсаулығының алуан түрлі деңгейіндегі акмеге жетуіне бағытталған.

Акмеологиялық тұғыр білім беруді ізгіліктендіру идеясын нақтылайды және тәрбиенің қазіргі заманғы идеологиясының негізін құрайды. Психология мен педагогика дамуының заманауи кезеңінде аталған анықтаманы тұрақты, «креативтілік» түсінігінің және креативті ойлаудың құрылымдық коммоненттерінің жүйесі туралы түсініктің бірегей анықтамасы ретінде алмауымыз керек.

Сондықтан көптеген психологтар креативті ойлауды – бұл ерекше идеяларды тудыруға, дәстүрлік сызбадағы ойлаудан ауытқуға, мәселелік жағдайларды тез шешуге қабілеттілік дегенмен келіседі; креативтілік шығармашылыққа қабілеттіліктің дамуы үшін қажетті ойлау және тұлғалық қасиеттердің кейбір жиынтықтарын қамтиды.

Бүгінгі күні креативтілік табиғатын анықтайтын көптеген тұғырлар бар. Сондықтан барлық зерттеушілерді қанағаттандыратын бірегей толықтырылған анықтама беру мүмкін емес.

Креативтіліктің кейбір анықтамалары өнім терминдерінде, іс-әрекет нәтижесінде; ал басқалары – үрдіс терминдерінде, сыртқы ортаға қажетті тұлғалық қасиеттерде жасалынды. Бір авторлар «креативтілік» терминін қабілеттің сирек кездесетін арнайы түрлеріне қолдануды ескертсе, сол уақытта басқалары бұл термин барлық денсаулығы мықты индивидтердің нақты дәрежеде игеруі тиіс жалпы креативті қабілеттер деп есептейді.

Креативтілік жалпы қабылданғандардан басқаша стандарттан тыс тұғырларды болжайтын комформдылыққа, бұығылыққа қарама-қарсы ретінде жиі қарастырады. Қазіргі заманғы акмеология қалыптасу сатысында келеді.

Акмеология – жаратылыстану, қоғамдық және гуманитарлық пәндердің түйісуінде пайда болған және адамның кемелдену сатысында дамуының заңдылықтары мен механизмдерін зерттейтін, әсіресе осы дамудың аса жоғары деңгейіне жетуін зерттейтін ғылым [7].

Бүгінгі білімгер - ертең білімді ұстаз, тағылымды тәрбиеші, басқадан ойы озық тәлімгер болуы маман болып қалыптасудың баспалдақтарында басталады. Оның «акме» жағдайда табысты еңбек етуі студенттік кезеңде бойына «шығармашылық» сапаларды, «креативтілік» қасиетті сіңдіре алуымен байланысты.

Сондықтан жұмысымызда бұдан әрі қарай бірізділікті сақтау мақсатында аталып кеткен ұғымдардың мәнін ашып, олардың өзара байланыстылығын және тәуелділігін көрсетіп, акмеологиялық дайындық тұрғысынан зерттеліп отырған мәселеде қандай орын алатынын анықтап аламыз [8, 27б.].

Психологиялық ғылымның дамуымен бірге адам шығармашылығы мәселесіне де көзқарастар дамыды және өзгерді. Әртүрлі психологиялық мектептер креативті ойлау феноменін, креативті ойлау мен креативті қабілетке деген өздерінің көзқарастарын ұсынды.

Креативті ойлаудың қалыптасуы мен дамуы мәселелері бойынша психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді жалпы талдау теориялық тұжырым жасауға және креативті ойлаудың тұжырымдамасын кезең-кезеңмен дамытудың кестесін құрауға мүмкіндік берді.

Креативтілікке келсек, бұл түсінік мәнінің анықтамасына – дарындылықтың бірден-бір анықтаушы компоненті болып табылатын индивид психикасының бұндай сапасына көзқарастар сан түрлі. Бір іс-әрекет түрінен «жоғары нәтижеге» жету іс-әрекетке, дарындылықты (интеллекттік, мотивация және т.б.) құрайтын басқа факторлар жиынтығымен өзгеше, жаңа, шығармашылық тұғырды болжады және «ерекше жетістік үшін ішкі жағдай» тудырады.

Еліміздің тәуелсіздік алғаннан кейінгі білім саласындағы туындаған қиындықтар ұстаздар қауымын тығырыққа тіреп, дағдарысқа әкелді. Бұл дағдарыстан шығу үшін креативті педагогтар бас қосып, қиыншылықтан шығу мәселелерін біріге қарастырды. Республикамыздағы белсенді, ізденіс үстіндегі оқытушылар өз қолдаушыларымен бір ұжым болып, ынтымақтастық педагогикасының аясында біріге қызмет етуге ынта білдірді. Олардың ерекшеліктері: біріншіден, жаңашылдық жолындағы авторлық курстар мен ғылыми-әдістемелік семинарлар, конференциялар ұымдастыру арқылы білім беру мазмұнын тереңдетумен айналысатын даму деңгейі жоғары дәрежедегі топ.

Екіншіден, креативтілік белгіде өзін-өзі жетілдіруші, қалыптастырушы, басқарушы жаңашыл жүйе. Үшіншіден, әр аймақтан ерікті түрде жаңашылдық ілімін қолдаушы, сыннан өткізуші, таратушы креативті оқытушылар тобы – жаңа үдерісті толық іске асырушы жаңашыл топ.

Педагогикалық білім берудің заманауи тенденциясы болашақ мұғалімдердің акме-креативті іс-әрекеттерін қалыптастыруға үлкен талаптар

қояды. Алайда болашақ мұғалімдерді қалыптастыру процесінің өзгермейтінділігі – жоғарғы мектепке қойылатын басты міндеттердің бірі, өйткені, бүгінгі күнгі педагог жан-жақты, инновациялық білімдермен қаруланған болуы тиіс.

Мұндай сипаттағы білім тұлғаның бүкіл өміріндегі қоршаған ортамен ақпарат алмасуымен жүретін тұлға қалыптастырудың үнемі жалғасын тауып отыратын процесі болып табылады. Бүгінгі күнгі акме-креативті іс-әрекеті қалыптасқан мұғалім дегеніміз мұғалімдердің өздерінің шығармашылық ғұмырында жасайтын әрбір іс-әрекетінің «акме» деңгейінде болуын айта аламыз.

Болашақ мұғалімдердің акме-креативті іс-әрекетін қалыптастыру жайлы толығырақ жұмысымыздың келесі параграфында баяндалады. Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіз мемлекет екендігін бүкіл әлемге дәлелдеді. Ендігі басты мақсат – осы мемлекеттің өркендеп өсуі, халықтық әлеуметтік, экономикалық жағынан кемелденуі болып табылады. Мемлекеттің әлеуметтік, экономикалық өсіп-өркендеуінің түпқазығы – білім мен ғылым екендігі даусыз.

Еліміздің болашақтағы дамуы, өсіп-өркендеуі, әлемдік кеңістіктегі орны, білімнің бағыт-бағдарына, оның тиімділігіне байланысты болмақ.

Бүгінгі заманда жаңа компьютерлік технологияларды енгізумен бірге «технология» деген ұғым жиі кездеседі. XX ғасырдың 60-шы жылдарындағы АҚШ пен Англияда пайда болып, содан бұл термин өмір қажеттілігіне байланысты дүниежүзіне таралып кетті. Педагогикада бұл ұғым оқушылардың аз ғана күш жұмсап, ең жақсы жоғарғы нәтижеге жетудің тиімді принциптері мен әдістерін анықтауға бағытталған.

Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің жаңа мазмұны пайда болды.

Атап айтқанда: білім мазмұны жаңа біліктермен ақпараттарды қабылдау қабілеттілерінің дамуымен, ғылымдағы шығармашылық және нарық жағдайындағы білім беру бағдарламаларынын нақтылануымен байи түсуде; ақпараттық дәстүрлі әдістері - ауызша және жазбаша, телефон немесе радиобайланыс қазіргі заманғы компьютерлік құралдарға ығысып орын беруде; баланың жеке басын тәрбиелеу, оның жан дүниесінің рухани баюына, азамат, тұлға ретінде қалыптасуына көңіл бөлінуде; мектеп, отбасы мен қоршаған әлеуметтік ортаның бала тәрбиесіндегі рөліне мән берілуде.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан - 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» халыққа Жолдауы 14 Желтоқсан 2012 жыл.
2. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы. Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам. «Егемен Қазақстан» 10 шілде 2012 ж.
3. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы Астана, Ақорда, 2007 жылғы шілденің 27-сі. № 319-III ҚРЗ

4. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 07 желтоқсандағы № 1118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
5. Қазақстан Республикасы жоғарғы педагогикалық білім тұжырымдамасы // Егеменді Қазақстан. - 1999, тамыз - 18. – Б. 3.
6. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. – Астана, 18.08.2010 ж., ҚР Білім және ғылым министрінің №454 бұйрығы
7. Оспанова Б.А.,Бейсембаева К.Д. Акмеология. Оқулық. - Астана, 2014. – 289б.
8. Бекжанова Б. Жоғарыдан кейінгі білім жағдайында мамандардың акмеологиялық дайындығын қалыптастыру: философ.док.(PhD) ғыл. дәрежесін алу үшін дайындалған диссер. – Алматы, 2014 – 189 б.

ӘОЖ 373.881.

ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКА ҚҰРАЛДАРЫ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Абубакир Ұ.О., Абдираимова Ё. А., Байжігіт А.Б. - 4 курс 102-82 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Молдабек Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы национального воспитания средствами народной педагогики.

Summary: The article deals with the issues of national education by means of folk pedagogy.

Халықтық педагогика құралдарын оқыту үдерісінде пайдалануды ұйымдастыруда білім беру шарттары мен басты ұстанымдарды айқындап алудың маңызы жоғары. Оқыту үдерісінің даму заңдылықтары мен ерекшеліктерін ескере отырып, бүгінгі күннің қоғам талабына сәйкес жеткіншектерге ұлттық тәрбие берудің жаңа құрылымдық моделін жасау керек. Бұл жаңа құрылымдық моделдің басты ұстанымына оқыту үдерісінде жеткіншектерге ұлттық тәрбие беруде халықтық педагогика құралдарын кешенді түрде қолдану болмақ. Осындай ұстанымдарды негізге алып, оқыту үдерісінде халықтық педагогика құралдары арқылы жеткіншектерге ұлттық тәрбие беруді ұйымдастырудың педагогикалық принциптеріне тоқталамыз.

Принциптердің негізгі ерекшеліктері алғаш айқындаған дидакт Я.А.Коменский оқытудың нәтижелігі үшін білімдік материалдар ережеге, жетекші идеяға, мақсатқа сәйкестендіріліп берілуі керектігін былай пайымдайды: «Білімнің негізі зат пен құбылыстың өз табиғатынан алынсын. Ұстаз аз сөйлеп, шәкірт көп үйренетін болсын. Тәртібі жоқ мектеп сусыз диірменге ұқсайды» [1].

К.Д.Ушинский дидактикалық принциптер басқарылатын жүйеге біріктірілуі қажет деген көзқарас ұстанады: «... Тек жүйе ғана бізге өзіміздің білімімізді бақылауымызға толық мүмкіндік береді. Үздік-үздік өзара байланыссыз білім сырты бүтін, ішіндегі заттарын қожайынның өзі таба алмайтын, шашылған қоймаға ұқсайды».

К.Д.Ушинскийдің педагогикалық еңбектерінде көрнекілік, ғылымилық, оқыту мен тәрбиенің бірізділігі секілді дидактикалық принциптер туралы да кең мағлұмат бар [2].

Қазақ елінің тұңғыш ағартушы- педагогы Ы.Алтынсарин қазақ мұғалімдеріне оқушыларға сабақты үйрету барысында «әрбір затты ықыласпен, қарапайым тілмен түсіндіруде... баланың барлық қабілеттерін жаттықтыру ... және оған өз бетімен жұмыс істету керек,» - деген құнды пікір айтып, оқытуда түсініктілік, көрнекілік, жаттығу, өз бетінше оқыту принциптерін қолдануға бағыттағаны байқалады [3].

Дидактиканың негізгі заңдылықтарын, оқытудың мазмұны мен әдіс-тәсілдерін, теориялық білім мен практикалық дағдыларды берудегі негізгі принциптерді айқындауда көптеген ғалымдардың бала тәрбиесіне қатысты түйіндеулері негізге алынды.

Біз ғалымдардың принциптер жөніндегі анықтамалары мен тұжырымдарын негізге алып, оқыту үдерісінде халықтық педагогика құралдары арқылы жеткіншектерге ұлттық тәрбие беруді ұйымдастыруда мынадай **педагогикалық принциптерді** басшылыққа алуды жөн көрдік:

- халықтық педагогика құралдарының оқу-тәрбие үдерісіндегі дидактикалық мақсат пен ұйымдастырылу принциптеріне сәйкестендірілуі;
- халықтық педагогика құндылықтарының оқушылардың жас ерекшеліктері мен танымдық қабілеттеріне сай болуы;
- оқыту үдерісінде халықтық педагогика құралдары арқылы жеткіншектерге ұлттық тәрбие беруді ұйымдастырудың педагогикалық принциптерінің басқа педагогикалық принциптермен үйлесімділігі;
- халықтық педагогика құралдар арқылы оқушылардың ұлттық мінез-құлқын, ұлттық ерекшеліктерін қалыптастыруда шешуші фактор екендігі;
- халықтың даналық ойларын оқыту мазмұнына сәйкестендіріп, ендіру себебі, Себебі «халықтың даналық ойлары- халық педагогикасының шамшырағы болған. Халық даналығы — мақал-мәтел, ертегі, өлең- жыр түрінде, ақын-жыраулардың, шешендердің сөздері толғау, өсиет сөздері арқылы баяндалып отырған. Осы тұрғыдан халық педагогикасының кең өрісі, қайнар көзі — ауыз әдебиетінің тәрбиелік мәні зор».

Жоғарыда аталған принциптерді басшылыққа алып, оқыту үдерісінде халықтық педагогика құралдары арқылы жеткіншектерге ұлттық тәрбие беруді ұйымдастырудың педагогикалық шарттарын анықтап алу қажет.

«Шарт дегеніміз 1. Өзара міндеттер алу үшін келісім.2.міндет, борыш, 3. Керектілік, қажеттілік». Педагог – ғалым Ш.К. Беркімбаеваның тұжырымдауы бойынша тәрбиені ұйымдастыру шарттарына: мақсат, мазмұн, міндет, әдіс – тәсіл, амал- құралдар және нәтиже жатады. Сонымен қатар тәрбиеге ықпал етуші шарттар жөнінде (мотивациялық, кадрлық, ұйымдастырушылық, нормативтік, құқықтық және ақпараттық) еңбегінде жан – жақты тоқталған [4].

Демек **шарт дегеніміз**-белгілі бір объектіге бағытталған, оның өзіндік ерекшеліктерін айқындайтын қажеттілік. Сондықтан біз өзіміздің зерттеу жұмысымызда оқыту үдерісінде халықтық педагогика құралдары арқылы

жеткіншектерге ұлттық тәрбие беруді ұйымдастырудың педагогикалық шарттарын айқындауды жөн көрдік. Бұл үшін қазіргі қоғамның негізгі талаптарын орындау керек. Егемен еліміздегі бала тәрбиелеу бағытындағы күрделі өзгерістерге байланысты Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Тұжырымдамасында: «Тәрбие-халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынасын, дүниетанымын, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыру»-, деп көрсетілген.Сондай- ақ тәрбие мақсаты-ұрпақ пен ұрпақты байланыстыру, сабақтастыру, тәжірибеде шыңдалған тәрбие түрлерін, әдістерін келесі ұрпаққа жеткізу, солар арқылы тәрбиелеу болып табылады және де «...тәрбиенің негізгі мақсаты-дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу»-деп тұжырымдалған.

Бұл мемлекеттік құжаттардағы бүгінгі күндегі тәрбие берудің мазмұны мен мақсатын құрайды. Осыған орай балаға ұлттық ерекшеліктерді меңгеру үшін ең алдымен оның ұлттық сана-сезім басым болуы керек. Сондықтан ұлттық сана-сезімі оянған, қалыптасқан, қазақ ұлты дегеннің не екенін жан жүрегімен сезінетін азаматтарды тәрбиелеу – бүгінгі таңдағы басты міндет. Ол үшін ұлттық сана-сезімді оятуын халқымыздың салт – дәстүрін, әдебиеті мен мәдениетін, өнерінің барлық түрлерге келер ұрпаққа ұлттық қағида тұрғысынан түсіндіру, алу, жеткізу, үйрету керек. Сонда оқушы ұлттық тәрбие, оны әрі қарай дәстүрге айналады, олардың бойында ізгіліктілікті, инабаттылықты, жауапкершілікті сезінуге ұласады. Бұларды жүзеге асыру үшін оқушыларды әдепті де саналы етіп тәрбиелеу ұлттық тәрбие ережелеріне сүйене отырып, дәстүрлерімізбен әдет-ғұрыптарымызды, дінімізді, ата-бабаларымыздан қалған асыл мұраларды, ұлағатты сөздерді балалардың санасына сіңіре білу қажет.

Ж.Б. Қоянбаев пен Р.М.Қоянбаевтар халық педагогикасының мақсаттарына мыналарды жатқызады: «Халық педагогикасының мақсаты - бірнеше ғасырға созылған халық тәжірибесіне сүйене отырып, болашақ ұрпақты, өмірге дайындау, өнер-білімге баулу,бүкіл елдің қамын ойлау сияқты ең жоғарғы адамгершілік, имандылық қасиеттерге тәрбиелеу [5]. ... Халық педагогикасының негізіне халық ауыз әдебиетінің шығармалары, этнографиялық материалдар, халықтық тәрбие дәстүрлері, халық ойындары, тәжірибелері, т.б.» жататындығын атап көрсете келе, халық педагогикасының оқушыларды тәрбиелеудегі рөліне айрықша тоқталады: « ... халық өзінің тарихы мен тәжірибесін жалғастыратын жас түлектерді ғасырлар бойы тәрбие әдістері мен тәсілдерін қолданып, өмір тәжірибесі сынынан өткен әдептілік, сыпайылық, адалдық, инабаттылық, іскерлік, мейірімділік, қайырымдылық, еңбек сүйгіштік, үлкенді сыйлау, оған ілтипат көрсету сияқты қасиеттерді олардың бойына екті». Демек халықтық педагогиканың мақсаты - жас ұрпақты ата-баба жолымен, олардың тәжірибесіндегі ең жақсы мұраттарына, халық ауыз әдебиеті үлгілерімен, салт- дәстүрлерімен сусындату. Жас ұрпақты ұлттық негізде тәрбиелеумен халқымыздың мол мұрасын олардың бойына сіңіре білуде

және жас жеткіншектерге өз ұлтының әдет-ғұрпының өзіндік ерекшелігін, шығу тарихын ашып көрсету арқылы жүзеге асыру.

Қазақ ауыз әдебиеті бесік жыры, түсау кесу жыры, санамақ, жаңылтпаш, жұмбақ, мақал-мәтелдер, аңыз-әңгімелер, бәрі де тілді, ойды дамытып, тәлім-тәрбие беріп, дүние танытатын, яғни ұлттық тұрғыдан берілетін ғажайып әлем екені белгілі. Бұл аталғандар - халық педагогикасының үлкен бір саласы болып саналады.

Мысалы,оқыту үдерісінде қазақтың Мәди, Тұмар ханым, Қорқыт баба, асан қайғы, Жиренше шешен және т.б. тұлғалар жөнінде аңыздар, тәлім-тәрбиелік құндылығы жоғары мақал-мәтелдер мен насихат сөздер,салт-дәстүрлерді әрбір сабақ барысында қолдануға болады. Сондай-ақ қазақтың түрлі салттық ойындары мен әдет-ғұрыптарын оқыту үдеріснде түрліше қолдануға болады. Түрлі салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ойындар т.б. оқушылардың рухани сезімін, адамгершілік қасиетін, мінез құлығын ғана қалыптастырып қоймай, дүниетанымын кеңейтіп, түрлі білімдер негізінен мағлұмат береді. Егер күнделікті өмірімізге зер салып пайымдай қарасақ, талдап-таразылап байқасақ, өмірдің әрбір сәтінде көптеген физикалық ғылым негізі ауадай қажет екенін көреміз. Мысалы,

Жетінші сыныпта «Газдардағы, сұйықтықтардағы және қатты денелердегі диффузия» тақырыбын өткенде оқушыларға күнделікті өмірде әке-шешелері ет тұздаған кезде тұздың молекулалары етке сіңетінін айтуға болады. Сондай- ақ етті сүрлеу үшін ыстайды. Сүрленетін ет соншама қатты қақталмайды және оны ілгенде біріне-бірін тигізбей, арасына самал, түтін еркін кіре алатындай етіп іледі. Ыстап сүрлеуге қақталған ет, ол сорғып, тобырсыған кезде арнаулы тошалаған ілініп, астына түтін салынады да, есігі жауып тасталынады. Ет ыстауға жағылатын отын ретінде әдетте тобылғы, қараш арша, шырша пайдалынады. Түтін сіңген ет дәмді болады. Оқушыларға түтін молекулаларының таралуын түсіндіруге болады.

Ит қосу-аңшылықтың ең байырғы түрінің бірі. Ата-бабамыз иттің иісшілдігін, жүйріктігін, күшін ертеден пайдаланып келген. Аң жүріп өткен жерде аңның иісінің молекулалары ауаға тарайтындығын, аңның иттің иіс сезу органдарына әсер ететіндігін түсіндіруге болады.

«Молекулалардың өзара тартылуы және тебілуі» тақырыбын өткенде қазақ халқының тұрмыстық салт-дәстүрінің бірі мал өнімдерін жинауда мол тәжірибе жинақтап, оның дәстүрге айналғандығын оқушыларға жеткізуге болады.. Қоңдылығы жақсы қойдың терісі тығыз және денесі жұмыр әрі тегіс болып келеді. Көктем шығып, күн жылысымен мұндай қойдың шайыр көп бөлінеді де, жүні жұмсарып, иілімді келеді.

Шайыр жеткілікті болып келген жағдайда жүн талшықтары бір-бірімен жақсы тығыздала жабысып, қырыққан кезде бөлшектенбей біртұтас болып түседі. Жүн болмайды. Қондылығы төмен қойдың жүнінде шайыр аз жиналып, соның салдарынан жүн құрғақ, әрі қаттылау болады, ал жүн бір-бірімен жақсы тұтас болып түспейді, ыдырап бөлшектенеді. Оқушыларға оның себебін шайыр молекулаларының арасындағы тартылыс құбылысымен түсіндіріледі.

Физикалық шама «жылдамдықты» түсіндіруге қазақ халқының ұлттық ойындары «көкпар», «бәйге», «қыз қуу», «қыз жарысы», «аламан бәйге», «жорға жарысы» кезіндегі лақтырылған тас пен найзаның жерге түскенге дейінгі қозғалысын жердің барлық денелерді өзіне тарту құбылысымен түсіндіруге болады.

«Серпімділік күшін» түсіндіруді қазақтың байырғы аңшылық және жауынгерлік қару-садақ атумен байланыстыруға болады, қару туралы түсінік беру керек. Садақ мықты ағаш немесе аңның мүйізінен жасалатын қару. Садақтың оғы-жебе. Садақтың адырнасын кері тартқанда тарту күшіне қарама-қарсы серпімділік күші пайда болады. Қолдың тарту күшін жойғанда серпімділік күшінің әсерінен жебе атылады.

«Күштерді қосу. Тең әсерлі күш» тақырыбын түсіндіруде оқушыларға қазақтың ұлттық «Арқан тарту» ойынын түсіндіріп, оқушыларға бұл ойынды ойнатуға болады. Екі-үш баладан екі топқа бөлініп, арқанды екі жаққа тартқан оқушылардың тарту күштерінің әр түрлі жағдайлардағы мәнін түсіндіре келе, күштерді қосу, тең әсерлі күш, күштердің бағыты туралы түсінік беруге болады.

«Табиғаттағы және техникадағы үйкеліс» тақырыбын өткенде «Бағанаға өрмелеу» ұлттық ойынын түсіндіріп бөренеге өрмелеуде басына көтерілу үшін бөренемен өрмелеушінің аяқтары қолы арасындағы тыныштық үйкелісі болған жағдайда жоғары қозғалатынын түсіндіріледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Я.А.Коменский Инновациялық технологияларды диагностикалау. – А., 2004К.
2. Д. Ушинский Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2006.
3. Ы.Алтынсарин Жаңа технология негізі – сапалы білім. – //Қазақстан мектебі, №4, 2008
4. Ш.К. Беркімбаева Инновациялық технологияның құрылымы. – А.:Өркен, 2007
5. Ж.Б. Қоянбаев пен Р.М.Қоянбаевтар Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008.

ӘОЖ 373

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Аден Ж. А., Бұхар Т.Қ., Камилжанова Д. А. - 4 курс 102-82 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Молдабек Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассмотрены пути развития компетенций начальные классы.
Summary: The article considers the ways of developing competencies primary classes.

Бүгінгі күні ғылыми еңбектерде құзыреттілік жөнінде пікірлер қалыптасқан. Мысалы, әлеуметтік, когнитивті, қатысымдық, ақпараттық-технологиялық, технологиялық және т.б.құзыреттіліктер. Жалпы білім беретін мектеп оқушыларының технологиялық құзыреттілігін қалыптастыруға оқушылардың басқа да құзыреттіліктер де қалыптасады. Бұл құзыреттіліктер өзара тығыз байланысты, өзара сабақтасып жатқандығын көрсетеді. Атап

айтқанда «12 жылдық білім беру тұжырымдамасы» атты мемлекеттік құжатта мынадай құзыреттілік дамыту міндеттері көзделген:

Құндылықты – бағдарлы құзыреттілік - жалпы адамзаттық мәдениет жетістіктері негізіндегі іс-әрекет тәжірибесін және қоғамдағы дәстүрлер мен жеке, отбасылық , әлеуметтік өмірдің мәдениет негіздерін, этномәдениеттілік құбылыстарды игеруге мүмкіндік беретін ұлттық ерекшеліктерін Адам мен қоғамның дамуындағы ғылымның рөлін түсіну. Өзі халқының мәдениеті мен әлемін мәдени көптүрлілігін түсіну және бағалауға мүмкіндік беретін мәдени-демалыс қызметін тиімді ұйымдастыру тәсілдерін игеру; рухани келісім мен толеранттылық идеяларына бейім болу [1].

Когнитивтік құзыреттілік - оқушының зерттеу әрекеті мен өзіндік оқу-танымдық процесін қамтамасыз ететін кешенді құзырлылық. Бұл құзырет өзінің білімділік қызметін ұйымдастыра білуді, сәйкес функционалдық сауаттылық талаптары негізіндегі білімді игеруде әлемнің ғылыми бағытын түсінуге ізденушілік, дағдыларын игеруге мүмкіндік беретін өзінің әрекетіне талдау және қорытынды жасау тәсілдерін қарастырады.

Ақпараттық-технологиялық құзыреттілік-бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, талдай, таңдай білу, өзгерте білу, сақтай білу, білім мен ақпаратты ақпараттық технологиялар мен техникалық объектілердің көмегімен жеткізуді жүзеге асыра білу және интерпротациялау білігі.

Әлеуметтік өзара қарым-қатынас құзіреттілігі отбасылық, еңбек экономикалық саяси қоғамдық қатынастар саласындағы белсенді азаматтық – қоғамдық тәжірибе мен білімге ие болуды білдіреді. Бұл құзырет әлеуметтік-қоғамдық жағдайларға нақты жағдай жасай білуді, шешім қабылдай білуді, түрлі өмірлік жағдайларда жеке басына және қоғам мүддесіне сәйкес ықпал ете білуді .... бағдарын санала таңдай алуды қарастырады.

Тұлғалық өзін-өзі дамыту құзыреттілігін. Бұл құзыреттілік еңбек, экономикалық және саяси қоғамдық қатынастарға....белсенді азаматтық қоғамдық қызмет білімін қолдануын білдіреді[2].

Ендеше мұндай міндеттерді орындау үшін оқушы құзыреттіліктерін дамытуға қолайлы жағдай туғызудың бір жолы – бұл оқыту үдерісінде тұлғаның құзыреттіліктерін қалыптастыруға, оқушының мектепте негізгі құзыреттіліктерді игеруге бағдарланған арнайы әдіс- тәсілдер технологияларды енгізу қажет деп ойлаймыз. Оқушылардың технологиялық құзыреттілігін дамыту мәселесіне арналған ғылыми-зерттеулерді саралай келе, біз оқушының технологиялық құзыреттілігін дамытудың ең маңызды жолдарының бірі ең алдымен оны дамытуға қолайлы ахуал туғызу керек деген қорытындыға келеміз.

Оқыту үдерісінде оқушылардың технологиялық құзыреттілігін дамытуды жүзеге асыру үшін өзіндік жұмыстар жүйесі ендірілуі тиіс. Біз мұның мәнін ашпас бұрын алдымен технологиялық құзыреттілік ұғымының мәнін түсінейік.

Себебі, оқушының технологиялық құзыреттілігін дамыту мәселесін талдау ең алдымен «құзырет», «құзыреттілік », «технологиялық құзыреттілік

компоненттері», ұғымдарының мәні мен ара жігін терең түсініп алуды қажет етеді.

«Құзыреттілік » ұғымын әлеуметтану, психология, педагогика және т.б. ғылымдар өз тұрғысынан зерттейді.

«Құзыреттілік » ұғымына «Педагогика: қазақша түсіндірме терминологиялық сөздігінде» мынадай анықтама беріледі: «1) білімі мен дағдысы арқылы мәселені өз бетінше шеше алуға мүмкіндігі бар жеке тұлға; 2) теориялық, танымдық және тәжірибелік іскерлігін меңгеру дәрежесін анықтайтын тұлғаның білімділік деңгейі».

Келесі «Шетел сөздердерінің қызқаша сөздігінде» «құзыреттілік » ұғымын «бір құбылыс жөнінде пікір айта алатын білімі бар» деп анықтайды.

«Құзыреттілік » ұғымы бүгінгі күні оқытуды ұйымдастыру үдерісінің ақырғы нәтижесі ретінде қарастырылуда.Оқыту үдерісінде «құзыреттілік » ұғымы оқушылардың білімі мен тәжірибесін, дағдылары мен біліктері белгілі бір мәселені шешуде қолдануы. Оқыту үдерісіндегі құзыреттіліктер жөнінде қарастырсақ, ғалымдар оған әртүрлі анықтамалар берген.

Г.Ж. Ниязова құзыреттіліктер жөнінде төмендегідей анықтама береді:

- құзыреттілік ұғымы тек танымдық **(**когнитивтік) және технологиялық құраушы ғана емес, әрі мотивациялық, этикалық, әлеуметтік және мінез-құлықтық, яғни, ол оқыту нәтижелерін (білім мен іскерлікті), құндылық бағдар жүйелерін, әдет және т.б. қамтиды.

- құзыреттілік – алынған білім, іскерлік, тәжірибе мен мінез-құлық (тәртіп) тәсілдерін нақты жағдайда, нақты іс-әрекетке жұмылдырудағы адамдардың қабілетін білдіреді. Құзыреттілік ұғымында «нәтижеден» қалыптасатын білім мазмұны интеграциясының идеологиясы жатыр.- құзыреттіліктер білім беру мекемесіндегі оқу процесінде ғана емес, ол әрі қоршаған бастауышның әсерімен, яғни қалыпты, қалыптан тыс, калыпты емес білім алу жағдайында да қалыптасады [3].

Демек, оқушылардың технологиялық құзіреттілігі – өзінің жеке тұлғалық қабілеттерін (түрткілері, бейімділіктері, еріктері және т.б.) мен білімін, біліктерін, дағдыларын белгілі бір проблеманы, мәселені шешуде практикада қолдануы арқылы қалыптасады екен. Құзыреттілік оқыту үдерісінің соңғы нәтижесі.

Сонымен қатар құзырет ұғымын жеке тұлғаның білімі мен дағдыларын, тәжірибелерінің тапсырманы орындауда қолданылатын әрекеттер жиынтығы деп түсінуге болады.

Қазіргі педагогика ғылымында оқушыны оқыту мен тәрбиелеумен ғана шектелмей, сонымен қатар олардың білімдерін практикада орынды қолдануға, яғни құзыреттіліктерін дамыту тұрғысында қарастыру орын алуда. Әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық еңбектерге сүйене отырып, құзыреттілік туралы біз:

біріншіден, құзірет – «білік», «дағды» ұғымдарына қарағанда кең ұғым;

екіншіден, адам құзіретті болып туылмайды, білімін, тәжірибесін іс-әрекеттер арқылы практикада қолдану арқылы қалыптасады;

үшіншіден, құзыреттілік – ол оқыту үдерісінің соңғы нәтижесі, оқушылардың шығармашыл жеке тұлға дәрежесіне көтерілуі.

төртіншіден, құзыреттілік - өзіндік ой-толғамы, көзқарасы, пікірі арқылы білімін, тәжірибесін практикада қолдануға қабілетті дербес адам деген тұжырым түйіндедік.

Құзыреттілік ұғымының мәнін біршама аштық, енді осы оқыту үдерісінде оқушылардың құзыреттілігін дамыту кезеңдерінің тарихи мәнін қарастыруға көшеміз.

Бұл әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерінің білім беру салаларын реформалауға алып келді. Қазақстан Республикасы әлемдік қоғамдастықтың белді мүшесі ретінде мұндай реформадан тыс қалмады. Бұл өзгерістер білім беру әдістері мен формаларын саралау, қайта қарау арқылы бастауыш мектеп оқушыларының технологиялық құзыреттіліктерін және шығармашылық қабілеттерін қалыптастырып, дамытатын, әлемнің білім беру жүйесіндегі озық тәжірибелерге сәйкес жаңа инновациялық технологиялар мен әдістерді оқыту үдерісіне енгізуді талап етуде.

1. Ақпараттық-аналитикалық қызмет саласындағы құзыреттілік : қоғам мен жеке тұлға өміріндегі ақпарат рөлін түсіну, ақпарат феномені негізіндегі теориялар мен олардың қазіргі әлем картинасын қалыптасуына ықпалы туралы білімдер; өз қызметіне ақпараттық үдерістердің ағымы заңдылықтарын ескеру біліктілігі; практикалық және тұлғалық мәні, қасиеттері тұрғысынан ақпаратты бағалау және талдау дағдыларын меңгеру;

2. Танымдық қызмет саласындағы құзыреттілік : түрлі табиғи объектілерді зерттеуде ақпараттық тәсілдің мәнін түсіну; жүйелік-ақпараттық талдаудың негізгі сатылары туралы білім; талдау, теңестіру, жалпылау ақпаратты формалдау, себеп-салдарлық байланыстар мен т.б. айқындау; ойлаудың жүйелік-аналитикалық, логикалық-аралас және алгоритмдік стилдерінің анықталған деңгейде қалыптастырылуы; ойларды интеграциялап және оны іске асыруға қажетті құралдарды анықтау біліктілігі;

3. Қарым-қатынастық қызмет саласындағы құзыреттілік : қарым-қатынас құралы ретінде тілмен қарым-қатынас (табиғи, формалданған және формальды) формалды тілдерді пайдалану ерекшеліктерін түсіну; қарым-қатынастың қазіргі заманғы құралдары мен байланыс каналдарының маңызды сипаттары туралы білім; телекоммуникацияның негізгі құралдарын игеру; құқықтық информатиканың негізгі жағдайлары мен қарым-қатынастың этикалық нормалары туралы білім;

4. Технологиялық құзыреттілік : қызметті ұйымдастырудың технологиялық тәсілінің мәнін түсіну; ақпараттық қызметтің автоматтандырылған технологияларының ерекшеліктері туралы білімі; есептерді шешу операцияларының технологиялары мен негізгі сатыларын айқындау, дербес жағдайда автоматтандыру құралдарының көмегімен; түрлі ақпараттық технологиялардың негізін құрайтын операциялардың орындалу дағдыларын меңгеру.

5. Техникалық білім аймағындағы құзыреттілік (технологиялық құзыреттілік:): ақпаратты автоматты түрде өңдеуге арналған техникалық құрылғыларды пайдаланудың шегі мен мүмкіндіктерін, жұмыс істеу принциптерін түсіну; ақпараттық үдерістердің автоматты орындалуы мен автоматтандырылуының айырмашылықтары туралы білім; нақты техника- лық құрылғының негізгі сипаттарын пайдаланып шешілетін есептер класын бағалау біліктілігі;

6. Әлеуметтік қызметтер мен ұрпақтар сабақтастығы саласындағы құзыреттілік : қоғамның ақпараттық ресурстарының көбеюі мен сақталуына қамқорлықтың қажеттілігін түсіну; таратылатын ақпараттың сенімділігіне жеке жауапкершілікте болу қабілеттілігі мен дайындығы; тұлғаның ақпараттыққауіпсіздігі мәселелерінде өзі мен өзгелердің құқықтарын құрметтеу.

7. Кәсіптік іс-әрекеттің ақпараттық түрлеріндегі құзыреттілік: кәсіптік қызметтегі ақпараттық үдерістердің ағысының ерекшеліктері мен заңдылықтарын түсіну; кәсіби маңызды ақпараттың сипаты мен қасиеттері туралы білім; кәсіптік қызметте пайдаланылатын ақпараттық жүйелердің негізгі түрлері және осы жүйемен жұмыс істеу дағдыларын игеру білімі; автоматтандыру мен өзара әрекеттесудің технологиялық дағдылары мен ақпараттық технологияларды меңгеру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Гудкова Т.А.Формирование информационной компетентности будущего учителя информатики в процессе обучения в ВУЗЕ Автореферат. канд.пед.наук. – Чита : 2007-22 стр.
2.Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның диссертациясы –Алматы: 2008, -140 б.
3.Ниязова Г.Ж. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану – кәсіптік білім мамандығы студенттерінің кәсіби құзырлылығын қалыптастырудың маңызды элементі. Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның диссертациясы –Алматы: 2008, -141 б.

ОӘЖ 37. 013

ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ

Акилбекова А.Қ., Серікбай А.Б., Бейсен Ә.Ж.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: Развитие творческих способностей студентов на основе междисциплинарного общения.

Summary: Development of creative abilities of students on the basis of interdisciplinary communication.

Бүгінгі таңда еліміздегі білім беруісі балалардың жас ерекшелігіне сай бағытталуы, ортаның әлеуметтік-мәдени өзгеруіне икемделіп отыруы, ең

алдымен оқушылардың жеке тұлғалық дамуы мен жалпы дамуға дайындығы мәселелерінің бірлігін шешуі керек. Мемлекеттік күш-қуаты ең алдымен өз ісіне шығармашылықпен қарайтын, ғылымның, техниканың, өнердің, өндірістің ойдағыдай дамуына өзінің жекелей еңбегімен ықпал етуге қабілетті адамдардың санымен анықталады. Сондықтан да баланың әруақытта қоғамдық санасының, жеке тұлғасының жан-жақты дамыған еңбек білігі мен шығармашылық қабілеті қалыптасқан адам болып өсуі өзекті де көкейтесті мәселе болып отыр.Шығармашылық - бұл адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі, еңбек етуге құлшынысы. Өмірге дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ой түйіп, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі керек.

Білім беруді Қазақстан Республикасы мен қазақ халқының даму жолындағы үлкен стратегиялық резерв, маңызды қор деп тану ана тілі сабақтарындағы пәнаралық байланыс арқылы оқушылардың музыкалық шығармашылық қабілеттерін оқыту процесі мен мазмұндық болмысына жаңа әдіснамалық тұрғыдан келуді талап етеді [1].

Шығармашылық процесс кемінде үш саты бойынша жүзеге асады. Олар: бірінші саты-ойлап табу идеясының пайда болу және міндеттердің қалыптасу кезеңі. Бұл кезеңде интуиция үлкен рөл атқарады.

Екіншісаты - қойылған міндеттерді шешуді іздестіру сатысы. Өнер табыс схемасын немесе жоспарын құрастыру.

Үшінші саты - өнер табысты конструктивті жүзеге асыру. Өнер табысты материалда орындау .

Жалпы шығармашылық жөніндегі түсініктер және олардың іс-әрекет тұрғысынан ерекшеліктерін түсіну көпшілікке қиындық тудырды. Дегенмен шығармашылық процесс күрделі, әр адамның өзіне ғана тән құпиялығы, кейде шығармашыл адамның өзі деайтып түсіндіре алмайтындай сана елегінен өткізу мүмкіндігінің болмауынан, оның не екенін дөп басып айтудың қиындығы, критериилердің жеткіліксіздігі байқалды. Мұның тағы бір дәйекті себебі шығармашылықтың түйсіну, қиялдану сияқты өте күрделі психикалық үрдістермен тығыз байланыста болуы.

Шығармашылық мақсат ету деп, жеке тұлғаның қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталған белгілі іс-әрекет түрін орындауға саналы емес даярлықтағы жеке тұлғаның психологиялық және интеллектуалдық жағдайы.

Педагогикалық зерттеулерге сүйенсек, бастауыш сынып оқушысының шығармашылық іс-әрекеті оның белсенділігі арқылы көрініс табады. Белсенділік, қабілет тұрғысынан шығармашылық іс-әрекет - бұл оқушының белгілі мақсатқа ұмтылған, оқыту мазмұнын, көлемін қамтитын және қызығушылығын тудыратын, белсенділігін, шығармашылығын арттыратын жәнеоларды тәжірибеде қолдануға бағытталған әрекеттер, білімді меңгерудегі өзіндік іс-әрекеті бар, дағдылар мен іскерліктердің бірлігі.

Қазіргі кездегі ғылым мен техниканың даму деңгейі әрбір оқушы да сапалы және терең білім мен іскерліктің болуын, олардың шығармашылықпен жұмыс істеуін, ойлауға қабілетті болуын талап етеді. Осындай ерекше мәнге ие

болып отырған кезде бүгінгі мектеп алдында оқушыларға білім берумен қатар, олардың ақыл-ой белсенділігін, шығармашылық іс-әрекетін дамыту мәселесі тұр А.Бейсенбаева [2, 8 б.].

Мектеп оқушылардың зейінін оқу-тәрбие үдерісінің талаптарына байланысты жүйелі түрде қалыптастырып дамытады, мұғалім - балалардың зейінін тәрбиелейтін негізгі тұлға. Оқушы зейіні негізінен сабақ үстінде қалыптасады. Сабақтың әрбір минуты бала зейінін билеп алмайынша, мұғалімнің сөзі оның көкейіне қонбайды. Зейінсіз өткен жұмыс түрі өзінің мақсатына жете деалмайды. Бұл жөнінде Г. Абдрасилова былай деген: «Балаға оқуды қызықты ете білу керек және сонымен қатар, оларды қызықтыра қоймайтын тапсырмаларды да бұлжытпай орындауды талап ету керек, бұл жұмысты орындағанда бір жағын басым етіп жібермей, екі жағын теңестіру арқылы еріксіз зейінді тудырып отырумен қатар, белсенді зейін балада шамалы болғанына қарамастан оны жаттықтырып отыру керек» [3, 22б.].

Әр баланың қисынды ойлау қабілеті түрліше қалыптасады. Сондықтан баланың ойлау қабілеті мен шығармашылық қиялын арттыруға жәрдемдесетін әр түрлі әдістермен бірге ойын элементтерін балалардың жас ерекшеліктерін пайдалана отырып қолдану балалардың ойлау қабілетін арттырып, өз бетімен шешім қабылдауына жәрдемін тигізеді.

Қазіргі психологтар мен педагогтардың жинақтаған тәжірибелері негізінде оқытуды тиімді ұйымдастыру арқылы оқушылардың зейіні, қабылдауы, қызығушылық қабілеттері дамиды. Сонымен бірге олардың оқу қызметі, ой еңбегі де дамиды. Оқыту үрдісінде оқушылар тек білім алып қоймайды, олардың дағдарысы, іскерлігі қалыптасады, дүниетанымы кеңейеді. Оқыту барысында оқушылардың жеке және жас ерекшеліктері, қабілеті ескеріледі, бұл балалардың дамуына әсеретеді. Әр жастағы оқушының даму ерекшеліктеріне сай келетін оқыту мен тәрбиенің тиімді жолдарын таба білуі, оқу материалдарын дамытудың құралы ету-мұғалімнің басты міндеті. Ол үшін баланың таным үдерісін, қабілеттерін дұрыс бағалауда, оқу-тәрбие үрдісінде кездесетін қиыншылықтарды жеңе білуіне көмек көрсетуде, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда оқушының белсенділігін қолдап отыру қажет деген А.Д Болтаев. [4, 14б.].

Шығармашылық қабілет, іс-әрекет жөнінде өз ойларын көптеген ғұламалар өздерінің еңбектерінде жазып қалдырған. Ұлы далаойшылдары Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Абай тұжырымдарын, көзқарастарын тиісті еңбектерінде білдірген. Көрнекті педагогтар К.Д.Ушинский, Ы.Алтынсарин, Н.К.Крупская, А.С.Макаренько қабілетттерді дамыту жолдарын қарастырған.

Дүниеге келген бала шығармашылық қабілетке бейім болатынын Ұлы Абай өзінің 7 қара сөзінде былай деп тұжырымдаған: «Жас бала да анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі-ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар-тәннің құмары, бұлар болмаса, тән жанға қонақ үй бола алмайды, һәм өзі өспейді, қуат таппайды. Біреуі білсем екен демелік. Не көрсе соған талпынып, жалтыр-жұлтыр еткен болса, оған қызығып, аузына салып, дәмін татып қарап, тамағына, бетіне басып қарап, сырнай-керней болса, даусына ұмтылып, онан

ержетіңкірегенде ит үрсе де, мал шуласа да, біреу күлсе де, біреу жыласа да тұра жүгіріп, «ол немене?», «бұл немене?» деп, «ол неге үйтеді?», «бұл неге бүйтеді?» - деп көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі-жан құмарлығы, білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген»Ә. Көшеров , Ш.Өтебаева [5, 44б.].

Шығармашылық қабілеттілік - бала өз бетінше жаңа бір бейне құрумен сипатталады, яғни іс-әрекеттің қандай түрінде болсын жаңалық ашу арқылы, жасампаздық бейне жасау арқылы өзіндік жеке-даралық дамудың бір көрінісін байқатқан жағдаймен түсіндіріледі бойынша жүргізілген зерттеу жұмыстарының негізін қалады.

Оқытушы шәкірттің білім, білік деңгейлерін анықтап, олармен жеке-дара жұмыстар жүйесін пайдалануы керек.

Жүйелі, дұрыс ұйымдастырылған шығармашылық әрекет түрлері нәтижесінде шәкірттің білімі, біліктілігі кеңейіп, шығармашылық ізденімпаздығы қалыптасады.

Ақыл-ой дамуының деңгейі бастауыш сынып мұғалімінің педагогикалық жүйедегі әдіс-тәсілдерді қаншалықты қолданғанына тікелей байланысты екендігі қазір баршаға белгілі.

Педагогтар бастауыш сынып оқушыларының танымдық әрекетін ұйымдастыру үшін мынандай логикалық көрсеткішті басшылыққа алады:

- жеке пәндерді бөлу;
- ішінде аталған пәннің негіздері бар және әрекет ететін пәндер мен құбылыстарды іріктеу;
- пәндердің жеке қасиеттері мен сапасын анықтау;
- осы қасиет мен сапаны пәнаралық функционалды байланыс жүйесінде талдау .

Ақыл-ой дамуының қажетті деңгейінде болуымен қатар баланың ерік-жігері дамуының маңызы зор. Бастауыш сынып оқушыларының ерік-жігері дамуының белгісі мінез-құлқын басқара және өз ісіне есеп бере алуы. Баланың мектепте оқуға даярлығының ең басты мәселелерінің бірі, жоғары да атап көрсеткеніміздей, таным үрдістері мен әрекеттері және деңгейі болып табылады .Оқытудың негізгі мотиві - таным. Өйткені, таным арқылы балаға оқу қуаныш және тұрақты қызығу тудырады. Оқытудың негізгі мақсаты өз бетінше дами алатын жеке адамды қалыптастыру болғандықтан, оқушылар өз бетінше танымдық әрекет етудің әдістері мен дағдыларын меңгеруі тиіс.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында» атты Жолдауы // Қазақ тарихы журнал. -2006. №1. – 84-85 б.
2. Бейсенбаева А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу үрдісін ұйымдастыру. Алматы. 2005, 8 бет.
3. Абдрасилова Г. Шығармашылық қабілеттерді дамыту жолдары. //Бастауыш білім. 2007, № 2, 22 бет.
4. Болтаев А.Д. Пәнаралық байланысарқылы оқушыларға экологиялық тәрбие берудің психологиялық-педагогикалық негізі. Алматы, Канд. дисс. 1994, 14 бет.

5. Көшеров Ә., Өтебаева Ш. Пәнаралық сипаттағы шығармашылық тапсырмалар. // Қазақстан мектебі. Алматы 2007, №11-12., 44 бет.

ӘОЖ 373.881

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Аманәлі А.Е., Ирисбайева М.М., Кураева Т.П. - 4 курс 102-83 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Молдабек Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается проблема использования инновационных методов в учебно-воспитательном процессе начальных классов.

Summary: The article deals with the problem of using innovative methods in the educational process of primary classes.

Қазақстан Республикасы азаматтарының жаңа әлеуметтік-экономикалық мінез-құлқын қалыптастыру тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасы этникалық-мәдени білім беру тұжырымдамасы, т.б. тарихи маңызы зор құжаттарда ұлттық менталитеті жетілген, бүгінгі қоғамдық қатынастарға еркін араласа алатын жеке тұлғаны қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Олай болса қоғамдық қатынастарға еркін араласа алатын, логикалық ойлау қабілеті жоғары, бәсекеге қабілетті тұлға дайындауда – бастауыш мектепте оқытылатын математика сабағының маңызы зор [1].

Республикамызда халық ағарту жұмысы кең қанат жайып, мектептер саны көбейіп, олардың материалдық базасы нығаюда. Бүгінгі күні білім беру, дамыту және тәрбиелеу дейтін тығыз бірлікте алынған үш егіз процестің міндеттері де арта түскен. Осы міндеттер тек оқыту процесін дұрыс ұйымдастырғанда ғана шешіледі.

Сабаққа дайындалу және оны жоспарлау педагогикалық мәні бар өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мәселеге педагогика классиктерінен бастап, бүгінгі күнге дейінгі көптеген ғалым-педагогтардың еңбектері арналған. Ұлы ғалым-педагогтардың Т.Қ.Оспанов, М.Е.Ералиева, В.Я.Анисимова, Н.Б.Жалмағанбетова, Л.А.Колесниченко және т.б. мұғалімнің сабаққа дайындалуы мен оны жоспарлау мәселесіне баса назар аударғаны педагогикалық оқу орындарында математикадан әдістемелік дайындау жүйелері [1]. Аталмыш мәселе дидактика мен математика әдістемесі оқулықтарының барлығында дерлік негізгі мәселелердің бірі ретінде қарастырылып келеді. Ол сондай-ақ Т.Қ.Оспанов, М.Е.Ералиева, Ж.Т.Қайыңбаев, Ш.Х.Құрманалина және тағы басқалардың еңбектерінде тереңірек қарастырылған [2]. Бұл орайда, әсіресе, мұғалімнің осы бағыттағы педагогикалық еңбегін ғылыми тұрғыда ұйымдастыру мәселесін педагогикалық проблема ретінде қарастырған Т.Қ.Оспанов, А.Е.Әбілқасымова, Ә.С.Кенеш, Қ.О.Букубаева, Н.И.Пустовалова, С.Қ. Төлеубаева еңбектерін ерекше атап айтуға болады [3]. Бастауыш сынып мұғалімінің сабаққа дайындалуы мен оны жоспарлау мәселесіне қазақстандық педагогтар Абылкасымова А.Е., Кенеш

Ә.С., Н.И.Пустовалова [4] К.Ж.Бұзаубақованың, еңбектерінде де айтарлықтай көңіл бөлінген [5].

Бастауыш сыныптарда математикадан жүргізілетін сабақтардың негізгі мақсаты – әрбір баланың бойындағы табиғи қасиеттерін ашып, қарқынды дамып бара жатқан қоғамда өмір сүруге бейімделген жеке тұлғаны қалыптастыру; олардың практикалық дағдылары мен білімдерін тереңдете түсу; логикалық ойлауын, тапқырлығын, математикалық қырағылығын дамыту; неғұрлым қабілетті және дарынды балаларды таныта білу, олардың ой-өрісінің әрі қарай дамуына көмектесу, математикаға қызығушылығын арттыру; тәртіпке, ұйымшылдыққа, табандылыққа, еңбекке, ұжымдыққа, шығармашылықпен жұмыс істеуге баулу. Дарынды, білімді жастар ғана егемен елдің экономикасын жетілдіріп, еліміздің ертеңін ойлай алады. Сондықтан да уақыт талабы оқушыларға сапалы білім берумен бірге олардың өзіндік жұмыс жасау қабілетін жетілдіруді, ақыл-ой белсенділігін дамытуды міндет етіп қойып отыр.

Алайда, мектеп тәжірибесіне қарағанда, соңғы кездері сабаққа дайындалу мен оны жоспарлау мәселесіне байланысты келеңсіз жағдайлардың орын алып отырғанын байқауға болады. Соңғы жылдардағы қоғамымызда болып жатқан өзгерістерге байланысты мұғалімнен сабақ жоспарын талап ету дұрыс емес, ол өз пәнін терең білсе болғаны, ал қалғанын мұғалім сабақ үстінде өзі ойлап табуы тиіс деген пікірлер бар. Мұғалімдер арасында бастауыш сыныптардың оқу материалының мазмұны күрделі емес, сондықтан оған сабаққа дайындалудың қажеті шамалы деген пікірлер де айтылып жүр.

Осы сияқты жағдайлар қойылып отырған мәселенің теория жүзіндегі қарастырылуы мен оның мектеп тәжірибесінде жүзеге асырылуы арасында қарама-қайшылықтардың орын алып отырғанын аңғартады.

Қазіргі заманғы педагогика ғылымының жетістіктеріне сүйене отырып, мұғалімнің сабаққа дайындалуы мен оны жоспарлауы мәселесін педагогикалық проблема ретінде қарастыру және бастауыш сыныптардың математика сабақтарына дайындалу мен оны жоспарлау технологиясын.

Жалпы алғанда, оқыту деп адамдарды қандай да бір білім, білік және дағдылар жүйесімен қаруландыру процесін түсінетініміз белгілі. Педагогика теориясында оқыту процесі жас ұрпақтың жеке бас тұлғасын тәрбиелеу мен дамыту міндеттерін шешуге бағытталған, "білім беру" және "оқу" ұғымдарымен өзара тығыз байланысты біртұтас педагогикалық процесс ретінде сипатталады. Сондықтан, ең алдымен, оқыту, білім беру және оқу ұғымдарының мағынасын ашып алуға тырысайық. Жас ұрпаққа қазіргі заман талаптарына сай білім беру қоғам алдында тұрған аса маңызды да басты міндеттердің бірі болып табылады. Білім беру - белгілі бір жүйеге келтірілген білім, білік және дағдыларды игерудің барысы, жас ұрпақты өмірге дайындаудың қажетті шарты. Қазақстан Республикасының "Білім беру туралы" заңында: "Білім беру - бұл қоғам мүшелерінің адамгершілік, интеллектуалдық, мәдени дамуының жоғары деңгейін және кәсіби біліктілігін қамтамасыз етуге бағытталған тәрбие беру мен оқытудың үздіксіз процесі", -деп жазылған.

Білім беру ісінің дұрыс жолға қойылуы білім беру мекемелерінің жақсылап ойластырылған жүйесін талап етеді. Қай ел болмасын халыққа білім беру жүйесін өзінің саяси-экономикалық және мәдени-әлеуметтік даму жағдайларына сәйкес құрады. Қазақстан Республикасындағы халыққа білім беру жүйесі, негізінен алғанда, мынадай құрылымнан тұрады

1. Мектепалды даярлық;
2. Жалпы орта білім;
3. Орта арнаулы білім;
4. Жоғары білім;
5. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім.

Халыққа білім беру жүйесіндегі аса маңызды буын жалпы орта білім болып табылады; өйткені мұнда мектеп жасындағы балалардың барлығын да қамту жүзеге асырылады.

Бастауыш оқыту - мектепте білім берудің алғашқы сатысы, онда мектепте жүйелі білім алуды одан әрі жалғастыру үшін іргелі даярлық жүзеге асырылады. Мұнда барлық пәндерді бір ғана мұғалім оқытады. Ал негізгі және бағдарлы мектептердегі оқыту процесі пәндік жүйеге негізделген. Осыған сәйкес бұл жерде әр пәнге қатысты оқыту процесі туралы сөз қозғауға болады. Бұл жағдайда оқыту процесі ұғымы біртіндеп тарыла түсетіндігін байқауға болады. Мектептегі оқыту процесі жекеленген сабақтарға жіктеледі. Сабақ та әрине, сөз жоқ, оқыту процесі, бірақ оның тар мағынадағы нақты көрінісі деуге болады. Сонымен, өте кең таралған „оқыту процесі" атауының көлемі бойынша мейлінше әралуан ұғымдарды анықтайтынын байқауға болады.

«Оқыту деп арнайы ұйымдастырылған, мұғалімнің басшылығымен жүзеге асатын, оқушылардың оқу-танымдық мұқтаждықтарын оятуға, оларды ғылыми білімдер, біліктер және дағдылар жүйесімен қаруландыруға, диалектикалық-материалистік көзқарасты қалыптастыруға бағытталған педагогикалық процесті түсінеді».

«Оқыту – бұл жеке психикалық дамуды үдету және қоршаған дүниенің танылған заңдылықтарын меңгеру мақсатында арнайы ұйымдастырылған оқу-танымдық іс-әрекет».

Бұл келтірілген анықтамаларға қарағанда оқыту процесінің танымдық іс-әрекет екендігі байқалады.

Оқыту процесі қалай болғанда да мұғалімнің басшылығымен жүреді. Осы тұрғыдан алғанда, «оқыту» ұғымы жас ұрпақты білім, білік және дағдылар жүйесімен қаруландыру, оның оқу-танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамытумен байланысты мұғалімнің іс-әрекетін сипаттайды, ал оқу, яғни білім алу, қандай да бір білім, білік және дағдылар жүйесімен қарулану процесі – бұл оқушының тікелей өзінің іс-әрекеті. Демек, оқыту процесіндегі басты тұлға – мұғалім, оқыту процесінің нәтижелі болуында мұғалім орасан зор роль атқарады.

Кең мағынада алғанда оқытуды аса күрделі еңбек процесі деп түсінуге болады. Оның аса күрделі болу себебі, баланың күрделі және әралуан сапалық қасиеттерімен ерекше ленуінде ғана емес. Оқыту процесі өзінің аса ұзақ уақыт жүруімен, сондай-ақ оқытудың әр сатысында баланың жас

және даму ерекшелігіне сай оған жасалатын педагогикалық әсердің өзгермелі болуымен күрделі болып табылады. Қалай болған күнде де оқыту про цесін мұғалімнің шикі материалды өңдеуімен" байланысты жұмыс процесі немесе, анығы-рақ айтқанда, технологиялық процесс ретінде қарастыруға болады.

Мұғалім оқу процесінде оқушылардың оқу жұмысына бақылау жасайтын, үкімет тарапынан тағайындалған қызметкер ретінде көрінеді. Мұғалім қызметінің осы қыры да аса маңызды болып табылады. Өйткені, мемлекет пен қоғам кез-келген уақытта мектептегі оқу ісінін, нақты, әрі айқын жағдайын біліп отыруға тиісті. Оның үстінде оқушылардың оқу жұмысын тексеріп, бақылап және бағалап отырмай, мұғалім өзінің кәсіби міндеті – оқытушылық қызметін дұрыс жолға қоя алмайтыны түсінікті.

Мұғалім оқыту процесінде, ең алдымен, оқушылардың оқу-танымдық қызметін ұйымдастырушы және басқарушы ретінде көрінеді. Оқыту процесін ұиымдастыру барысында оқушы бұрынғыдай тек оқудың объектісі ғана болып қалмай, сонымен қатар оқудың субъекттісіне де айналуы тиіс, сонда ғана оқыту процесі нәтижелі болмақ. Қазіргі мектеп тәжірибесі терең, әрі тиянақты білімнің оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін дұрыс, әрі тиімді ұйымдастыру барысында қалыптасатындығын аңғартып отыр. Бұл, өз кезегінде, қазіргі мұғалімнен оқыту процесіндегі оның өзі мен оқушыларының қызметінің ара қатынасын түбегейлі өзгертуді талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Т.Қ.Оспанов, М.Е.Ералиева, В.Я.Анисимова, Н.Б.Жалмағанбетова, Л.А.Колесничен ко Қазақстан Республикасы Жалпы орта білім беретін мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары. Жалпы бастауыш білім. Математика. 1-4 сыныптар. –Алматы: «РОНД», 2002.
2. Т.Қ.Оспанов, М.Е.Ералиева, Ж.Т.Қайыңбаев, Ш.Х.Құрманалина. Бағдарламалар. Математика 1-4 сыныптар. –Алматы: «РОНД», 2003.
3. Т.Қ.Оспанов, А.Е.Әбілқасымова, Ә.С.Кенеш, Қ.О.Букубаева, Н.И.Пустовалова, С.Қ. Төлеубаева 12 жылдық мектептің негізгі орта буынының білім мазмұны. Математика.. – Астана, 2005.
4. Абылкасымова А.Е., Кенеш Ә.С., Н.И.Пустовалова Бастауыш сынып математи касының оқу-әдістемелік кешендерін құрылымдау.-Астана, 2004.
5. Бұзаубақова К.Ж. Оқытудың инновациялық педагогикалық технологиясы бастауыш сынып оқушысын дамыту құралы ретінде.–Алматы: «Жазушы», 2006.

ӘОЖ 159.9

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДА ҚИЯЛДЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Амантайқызы А., Көпбосын Н.Н., Тәжіхан А.
Ғылыми жетекші: Мықтыбекқызы Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье проанализированы особенности формирования воображения у учащихся начальных классов.

Summary: The article analyzes the features of the formation of imagination in primary school students.

Адам психикасын зерттеушілер қиялдың ерекшеліктерін анықтауға үлкен мән берген. Оған анықтама бергендердің алғы қатарында Әл-Фараби тұр. Оның анықтамасы бойынша қиял — сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының субъективтік образдарын қайтадан жаңартып, өндеп, бейнелеуде көрінетін, тек адамға ғана тән психикалық процесс: «...барлық жан қуаттарын (рухани күштерді) тек қиял ғана өзіндік сақталатын сөзімдік заттарды модельдендіре алады» [1, 33 б.]. С.Л.Рубинштейн қиял процесін сыртқы ақиқат ортаның заттары мен құбылыстарының субьективтік бейнесін қайта жаңарту арқылы оларды өңдеп бейнелеу деген анықтама берген [2, 217б.].Қорытындылап айтқанда, қиял, немесе фантазия өмірде бар, әзірше жеке тәжірибеде кездеспеген, келешекте жүзеге асуға мүмкін болмысты күні бұрын санада елестету мен ұғымдар негізінде өзгертіп, жаңғыртып, бейненленетін психологиялық процесс. Кейде құр қиялдану, мұңдануды да қиял деп түсінетіндер бар. Бұл — теріс пікір. Қиял — психикалық құбылыс. Ал қиялдану мен мұңдану — көңіл күйі. Көңіл күйін өзгертуде тек қана қиял ғана емес, басқа да психикалық құбылыстар қатысады.

Жеке тұлға қасиеттері ретінде қиялдың пайда болуы ми қабығында бұрын орын алған уақытша байланыстар өзара түрлі комбинацияларға түсіп, соның нәтижесінде жаңа бейнелердің пайда болып отыруынан туындайды. Мұндай уақытша байланыстарды қайта жаңғыртып, оларды өндеу процесінде екінші сигналдық жүйе шешуші рөл атқарады. Ал екінші сигналдық жүйе тілді меңгергеннен кейін ғана іске қосылады. Осы қасиеттерді жетілдіру балалық шақтың барлық кезеңдерінде қарқын жүреді. Бастауыш сынып оқушыларының қиялының көрініс беруі және дамуы сөйлеу тілінің қалыптасуымен тікелей байланысты жүреді.

Бастауыш сынып оқушыларының елес процесінің ерекшеліктерін анықтауға үлкен үлес қосқан ғалым Д.С.Брунер көзқарасы бойынша, психикалық бейнелеуді түсіну іс-әрекет жүйесімен байланыстыру арқылы жүрмеуі мүмкін емес. Ол осы жағдайды еңбектерінің басым көпшілігінде қарастырып, адамдардың объективті болмыс заттары мен құбылыстарын психикалық бейнелеуі тәжірибелік іс-әрекетімен байланысты пайда болатынын көрсеткен. Сонымен қатар психикалық бейпелеу адамның іс-әрекетінде маңызды орын алатынын басшылыққа ала отырып оның шығу тегін, атқаратын қызметін іс-әрекетпен тығыз байланыста зерттемесе қиял процесінің табиғаты мен даму заңдылықтарына түсінуге болмайтынын дәлелдеген [3, 153б.].

Жоғары жүйке қызметінің психофизиологиялық негіздерін жете зерттеп, жүйеге келтірген А.Р.Лурия қиялдың физиологиялық негізі мидың үлкен жарты шарларының қабығымен байланысты екенін анықтаған. Жеке тұлға қиялдауы ми қыртысында жүріп жатқан қозу мен тежелу үдерістерінің іздерімен, олардың иррадиация мен концентрациялануы, оң және теріс жүретін индукциялармен, ми бөліктерінде жүретін талдау мен қорыту үдерістерінің нәтижесі. Осындай күрделі талдау мен жалпылау үдерістерінің бір-бірімен ұштасып жүруінің нәтижесінде жеке тұлға өзінің нақты қабылдаған тәжірибесін

өңдеп, бұрын тәжірибесінде болмаған жаңа бейнелер мен елестер жүйесін қиялында туады деген болжам жасаған [4, 35 б.].

А.Р.Лурия ми қыртысындағы мұндай жүйеге келтірілген бейнелер мен елестерді тудыратын байланыстарды екі түрге бөліп көрсеткен. Біріншісі – бейсаналы деңгейде, кездейсоқ тітіркендіргіштер әсерінен ми қабы бөліктерінің қадағалауы төмендеуіне байланысты орын алатын түс көру, галлюцинациялар. Екіншісі - адамның өзі саналы түрде алдына мақсат қойып, оған жету үшін жасаған әрекеттеріне байланысты ми қабының тиісті орталықтарында қозу пайда болып, осы қозу мидың басқа орталықтарында үйлесімді қозу тудыру нәтижесінде пайда болатын жүйке байланыстары. Осыдай күрделі байланыстардың құрылуы қиялдың екінші сигналдық жүйемен байланысты екенін көрсетеді. Өйткені осындай байланыстар негізде орын алған қиял процесі жеке тұлғаның өз өмірінде болған бұрынғы тәжірибесіне сүйенеді және мұндай қиял сөйлеу тілге негізделген бейнелер ретінде орын алады. Қиял процесінің бұл түрі доминанта ұстанымына бағынады және оның талаптарына толық сәйкес келеді.

Бала мектепте оқу барсында көптеген заттар мен құбылыстарды көріп, біліп меңгеруімен қатар, олар күнделікті неше түрлі танымдық әрекеттер жасап, оқу мәселелерін шешу жолдарын ойлау және қиял көмегімен тауып, ұсынылған жолдардың тиімділігін киялымен шолып бағалайды. Осы таным әрекеттерінің нәтижесінде оқушы өзінің білімін ойлау, қиял процестерін дамытып, арманы мен ізгі ниеттегі мақсаттарын орындауға бағыттайды. Оқу барысында баланың қиялы өте күрделі өзгерістерге ұшырап, жаңа құрылымдар пайда болып, жылдам дамып отыруына жағдай жасалынады. Балалар сабақтарда, отбасында өздерінің ойын сөйлеу арқылы үлкендерге айтып беріп, заттар мен құбылыстар туралы ойлауы дұрыс екеніндігін тексеріп алады. Мұндай әрекет арқылы бала өзінің әлеуметтік тәжірибені меңгеруінің дұрыс бағытта болуын қамтамасыз етеді.

Оқыту процесінің қалыптасуы мен даму ерекшеліктерін зерттеген Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, П.Я.Гальперин, Р.Солсо және басқа ғалымдар еңбектерінде оқу процесінде балалардың заттық әрекеттері оның санасы мен қиялында бейнеленетіндігін дәлелдеген. Осыған байланысты оқыту мазмұны оқушылардың таным процестерінің қалыптасуы мен дамуына негіз болып, меңгерілген мағлұматтар арқасында балалардың жалпы дамуы жеделдейді. Дамыта оқыту идеясына байланысты бастауыш мектепте оқылатын пәндердің мазмұны оқушылардың ойлауы мен қиялының тездеп дамуына өзінің әсерін тигізетіндей болып анықталады. Осы тұрғыда балалардың қайта жасау қиялын дамытып, нәтижелі іс-әрекеттеріне ерекше әсерін тигізетін күш ретінде олардың алдына белгілі практикалық міндеттердің қойылуын айтуға болады.

Мектептежүйелітүрдеоқылатынпәндерарқылы бала адамдар арасындағы қарым-қатыс туралы, қарым-қатынас барысында пайда болатын түрлі сезімдерді көркем шығармалар, ертегілер, әңгімелермен танысқанда ондағы кейіпкерлердің бейнеленгенінен көреді. Кейбір еретегілерді бала қайтадан оқығанда ондағы баяндалған жағдайлардан алған әсері күшейе түседі. Өйткені

бала ертегімен бірінші танысқан кезде кейіпкерлердің бейнесін қиялында әлі анық бейнелеуге мүмкіндігі болмай қалуы мүмкін. Ертегі кейіпкерлерімен болған оқиғаларды сабақта талдағаннан соң ондағы баяндалған барлық жағдайлардың мағынасына толық түсініп, оқиғаларды қиялында елестете бастайды. Талдау нәтижесінде бала кейіпкердің басынан кешкен жағдайларды тура ақиқатта болып жатқан оқиға сияқты қабылдап, ертегі кейіпкерлерін өзінің танитын жақын адамдарындай қабылдайды. Бастауыш мектеп шағындағы балалар ертегі мен әңгімелер кейіпкерлеріңсәтсіздікке кездескендерін аяп, бәрін есіркеп отырады.Өйткені олардың басына түскен жағдайлардың барлығын бала қиялымен елестетіп, өзі сол ортада болғандай сезімге бөленеді.

В.В.Давыдов, Б.Т.Тұрғынбаева ұсынған дамыта оқыту теориясы бойынша бастауыш сыныптарда күнделікті сабақтарда жүретін танымдық әрекеттерін дамыту процесі нәтижесінде оқушылар өздерінің ұғымдық қорын кеңейіп, ғылыми терминдермен операциялар жасау іскерлігі өте тез қалыптасып, даму үстінде болады.Осының барлығы бастауыш сыныпта оқыған кезде баланың таным процестерінің ішінде қиялдың ерекше жылдам дамуына ықпал жасайды.

Зерттеушілер қиял процесінің даму ерекшеліктерін зерттеу нәтижесінде балаларда қоршаған ортадағы заттардың, табиғат құбылыстарының, өнер шығармаларының әсерінен пайда болатын елестердің дамуы жеделдеп жүретінін анықтаған. Балалардың сезіміне ерекше әсер еткен әдемі заттар, ашық түсті, жалтыраған нәрселер, бойға қонымды киімдер, оларды көркем түрде сипаттап беретін әңгімелер мен ертегілер сол бейнелерді ішкі дүниесінде суреттеуге қызығушылық пайда болады. Осы кезде бала әдемілікті үйлесімді қимылдардан, түрлі түсті бояулармен жүргізілген сызықтардың үйлесімділігінен, музыка әуенінен, бидің мәнерлігінен көре бастайды. Бала оқу барысында өзін қоршаған ортаны жақсы тануымен бірге оның танымдық қызығушылығына негіз болатын себептер күрделенеді, сондықтан оның танымдық мотивациясы да күрделі өзгерістерге ұшырайды. Ол сабақта талдаған, өзі қосымша оқыған, теледидардан көрген көркем фильмдер әсерінен олардың қайсысы шындықты бейнелейтінін, ал қайсысы фантазия туындысы екенін ажыратып, өзі қиялдауының нәтижесі ретінде ертегілер құруға ынтасын білдіреді. Бұл процестеқайта жаңғырту қиялының жасампаздық түрімен ұштасқанын байқауға болады. Осылайша бала қиялы біртіндеп жасампаздық деңгейде дамып жатқанын көрсетеді.

Жасмпаздық, немесе шығармашылық қиял әрекеттің кез-келген саласында орын алып отырады. Қоғамға пайда келтіретін нәтижелі еңбекке шығармашылық қиялдың қосатын үлесі өте үлкен.Шығармашылық қиял деп жеке тұлғаның өзіндік жаңа бейнелерді жасау арқылы жаңа нәрселерді, құбылыстарды бейнелейтін қиялды айтады. Жазушы, суретші, ғалым, сазгердің т. б. Сала қайраткерлерінің қиялы шығапрмашылық қиялдың көрініс беруі. Ол қайта жасау қиялына қарағанда өте күрделі, қиын процесс болып табылады. Сондықтан балалардың шығармашылығын тәрбиелеу үшін қиялының осы түрін дамытуға арналған тапсырмаларды орындатудың мәні өте терең.

Қиялдың ерекше белсенді түрі арман деп аталады. Арман адамның өзінің қалауымен жаңа бейнелерді жасау. Оның шығармашылық қиялдан ерекшелігі ол адамның өзінің болашаққа бағытталға ізгі тілегін бейнелейтін қиял процесі. Әр адам көптеген нәрсені армандайды. Мұның өзі шығармашылық қиялдың бірінші дайындық сатысы болып келеді. Бастауыш сыныптарда оқу мазмұнына байланысты көптеген көркем шығармаларды талдағанда ондағы кейіпкерлердің арманына қалай жеткеніне балалардың көңілін аударғанның өзі оның тәрбиелік жағын тереңдетеді.

Қиялдың барлық түрлері сабақты меңгеру барысында баланың түрлі бейнелерді елестетулерінің өзгеріп, өнделуінің арқасында дамып отырады. Қиялдың дамуына талдау, жалпылау әдістері, агглютинация, схематизация, түрлі сызба нұсқалар мен суреттерді акцентировка белгілерін жасау тәсілдері жиі колданылады. Қиялдағы елестерді топтастырудың қарапайым түрі агглютинация деп аталады. Осы әдіс арқылы ертегілер мен аңыздардағы мифологиялық бейнелер (кентавр, сфинкс, жезтырнақ), түрлі техника конструкциялары (амфибия-танк, судан өте алатын жеңіл танк, аэрошана-суға қонып, үша алатын самолет) құрастырылады. Осындай мәселелерге түсініп, өмірдің барлық салаларын жетілдіруге үлес қосуды армандаған оқушының қиялы жедел дамып, болашаққа үлкен үміт артатын азамат тәрбиеленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әл-Фараби Философиялық рактаттар.Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. 10-шы т. Алматы: 2006.
2. Рубинштейн С.Л. Жалпы психология негіздері. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. 2-ші т. Алматы: 2005.
3. БрунерД.С.Елес процесінің балалық жаста дамуы. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. 7-ші т. Алматы: 2006.
4. Лурия А.Р. Развитие речи и формирование психических процессов. М.: 1995.

ОӘЖ 630.635

САРЫАЙҒЫР ШАТҚАЛЫ ДЕНДРОФЛОРАСЫНЫҢ БИОМОРФОЛОГИЯЛЫҚ – ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Анварова А. М., Өрісбай Ж.Ә.
Ғылыми жетекші: Сайлау М.Н.
«Мирас» университеті Қазақстан,Шымкент қ.

Резюме: Эта статья о дендрофлоре желтого ущелья.биоморфологические и экологические особенности.

Summary: This article is about the yellow gorge dendroflora. biomorphological and ecological features.

Батыс Тәңір тауының қазақстандық бөлігі Солтүстік тұран мен Оңтүстік тұран провинцияларының арасындағы орталық және оңтүстік шөлдің бөліну сызығының бойында орналасуына байланысты [1] оның өсімдік жамылғысында Қазақстанның басқа аудандарында кездеспейтін, өзінің географиялық таралуының қиыр солтүстігінде орналасқан фитоценоздар

ұшырасады. Оларға саванноидтар тобы - эфемероидтық және эфермерлік жартылай саванналар – В.Н.Павлов [2] бойынша эфемерлік шөлдер мен тұран даласы, ксерофильдік сирек тоғайлар мен олардың қыс пен көктемде атмосфералық жауын – шашынның барынша түсуіне бейімделген қоңыр топырақтағы ландшафттық үйлескен топтары жатады. Аталған өсімдік топтары Иран, Ауғанстан, Тәжікстан, Өзбекстан және Оңтүстік Қырғызстанның субтропиктік таулы аймақтарына тән болып келеді [3].

Үшінші мыңжылдықтың қарсаңында адам мен табиғат ара-қатынасының шиеленісуі бүкіл әлемде антропогендік процестерге экологиялық зерттеудің кең қанат жаюына түрткі болды. Өсімдіктер дүниесіндегі антропогендік процестерді зерттеу – ғаламдық экологиялық бағдарламаның неғұрлым маңызды және нәтижелі құрамдас бөлігі болып табылады.

Тау өсімдіктер жамылғысы жазықтыққа қарағанда бай және алуан түрлі болып келеді. Олар климаттық (температура, ылғал т.б) және басқа да географиялық жағдайларға тікелей байланысты әрдайым белдеулік тәртіппен таралады. Таулар климатқа үлкен әсер етеді: бір жағынан, олар өздерінің ішінен ерекше климат түзсе, екінші жағынан, жел мен ауа массалары климаттық облыстарының табиғи шекарасы қызметтерін атқарады.

Абсолюттік биіктігінің жоғарылауына байланысты температураның төмен түсуі- тау өсімдік жамылғысының өзгеруінің басты себебі болып табылады [4]. Тау белдеуі өсімдіктер құрамының бай болып келуін оның табиғат жағдайларының алуан түрлілігімен байланыстыруға болады.

Қазақстан флорасының биологиялық алуан түрлілігінің едәуір бөлігі таулы аймақтарда кездесетіндіктен, оның дендрофлорасын зерттеу маңызды. Дегенмен, ұшы-қиырлы көрінбейтін далалар мен шөлдермен салыстырғанда абсолюттік биіктігі 1500 м-ден асатын таулы аудандар республика территориясының азғана аумағын (12,4% шамасында) алады [5].

Ағаштар бойына топырақтан қоректік заттарды сіңіру барысында, біріншіден беткі және жер асты суларының деңгейін реттеп отырса, екіншіден топырақтың жаңа қабатын түзіп, оның құнарлылығын арттырумен бірге, торлап жатқан тамырлары топырақтың жел, су эрозияларына ұшырауынан қорғайды.

Дендрофлораның көптүрлілігін сақтау - қазіргі кездегі ғаламдық мәселелерге жатады. Батыс Тәңір таудың Қаржантау жотасына қарасты Сарыайғыр шатқалының дендрофлоралық алуан түрлілігін зерттеу ғалымдардың қызығушылығын тудыруда. Сондықтан ол дендрофлораның түр құрамын зерттеу өзекті [6].

Өсімдіктердің түрлерін анықтауда 9 томдық «Флора Казахстана» (1956-1966); 10 томдық «Определитель растений Средней Азии» [7], 2 томдық «Иллюстрированный определитель растений Казахстана» [8], Растительный покров Западного Тяань-шаня [9] және басқа да жеке территориялар бойынша жазылған монографиялық еңбектер кеңінен пайдалану нәтежесінде құнды мәліметтер алынды.

Флораның конспектісі бойынша жасалынған флористикалық спектрдің негізі ретінде А.Л. Тахтаджянның [10] тұқымдас пен туысқа арналған жүйесі түзілді.

Солтүстік және солтүстік - батыс тау баурайларының беткейлерінде, әсіресе тау шатқалдарында ағаш өсімдіктерінен Crataegus turkestanica, C.pontica, Sorbus persica, Malus sieversii, Prunus sogdiana, Populus nigra, P.alba шағын орман түзеді. Сол сияқты бұталы өсімдіктерден Rosa, Amygdalus, Lonicera, Cotoneaster, Atraphaxis, Spireae және т.б. туыс түрлері кедеседі.

Батыс Тәңіртау өсімдіктерін зерттеуді көптеген ғалымдардың [9,11-16] еңбектерінен кездестіргенімізбен, Сарыайғыр шатқалының дендрофлорасына бұған дейін арнайы тексеру жұмыстары жүргізілмегендігін айта кетуіміз қажет.

Жұмыстың негізгі мақсаты Сарыайғыр шатқалы ағаш- бұта флорасының түрлік құрамын анықтап, таксономиялық талдау жасау. Дендрофлораның биоморфологиялық-экологиялық қасиеттерін анықтау

Гербарийлік материалдар жалпыға таныс А.К.Скворцов [17] әдісі бойынша жиналып сұрыпталды. Дендрофлора түрлерін анықтауда морфологиялық- географиялық әдіс пайдаланылады. Жиналған гербарий материалдары Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті мен Сайрам-Өгем мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің гербарий қорларында сақталған. Далалық экспедиция барысында алдын- ала зерттеу жұмыстарының нәтижесінде шатқалда 47 дендрофлора өкілі өсетіндігі, оның ішінде бұталар (18) мен ағаштар (14) басым өсетіндігі анықталды (1 кесте).

Кесте 1- Сарыайғыр шатқалы ағаш- бұта флорасының биоморфологиялық топтар бойынша бөлінуі

р/с	Биоморфтар	Экологиялық топтар										Барлығы	
		мезо-ксреро-фиттер		мезо-фиттер		ксеро мезо-фиттер		гигро-фиттер		ксеро-фиттер			
		саны	%	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%
1	Ағаштар	3	7,40	2	25,92	6	-	2	3,70	1	3,70	14	40,74
2	Ағаштар немесе бұталар	-	-	1	3,70	-	-	3	3,70	1	-	5	7,40
3	Бұталар	1	3,70	5	18,51	9	22,22	1	-	2	-	18	44,44
4	Жартылай бұташықтар	2	-	2	-	3	-	-	-	3	3,70	10	3,70
	БАРЛЫҒЫ	6	11,10	10	51,83	18	22,22	6	7,40	7	7,40	47	100

Республика территориясында кездесетін өсімдіктер мен жануарлардың 60%-ке жуығы таулы өңірлерде таралған[5]. Олардың табиғи тұрақтылығы нығайтудағы маңызы зор. Сондықтан, бұл белдеудегі биологиялық алуан түрлілікті зерттеу мен сақтау мәселесіне үлкен маңыз беруіміз керек.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1.Аралбаев Н.К.,Данилов М.П., Кудабаева Г.М. Некоторые особенности растительного покрова Казахстанской части Западного Тянь-Шаня. // Биоразнообразие Западного Тянь-Шаня (Казахстанкая часть), 2001.
2. Павлов Н.В. Растительный покров Западного Тянь-Шаня. М.,МГУ,1980.
3. Камелин Р.В. Флорогенетический анализ естественной флоры горной Средней Азии. Л.: Наука. 1973,356 с.
4. Станюкович К.В. Растительность гор ССР. 1. Дониш,1973. 309 с.
5. Байтулин И.О. Қазақстан тау өңірлерін тұрақты дамыту Ұлттық стратегиясы
// Қазақстан тау аумақтары экосистемаларының биологиялық әртүрлілігін сақтау. Алматы, 2006.
6. Флора Казахстана. Под. ред. Н.В. Павлова, Т.I.-IX, Алматы: Ғылым:1956-1966.
7. Определитель растений Средней Азии, Т.I.-X, Ташкент: ФАН, -1961-1991.
8. Иллюстрированный определитель растений Казахстана. Алма-Ата: Наука. 1969-1972. Т.1. 640с. 2. 572с.
9. Павлов В.Н. Растительный покров западного Тянь-Шаня,1980.
10.Тахтаджян А.Л. Система магнолифитов. Л.: Наука.1987.439 с.
11.Сихымбаев А.Е.,Сихымбаева С.М., Насриддинов Ф. т.б. Анализ дендрофлоры Западного Тянь-Шаня (Казахстанская часть). Сб. Конф. «Биоразнообразие, сохранение, обогащение и рациональное испольвание генофонда раст.и жив-их», Алматы,2014.
12. Сихымбаев Ә.Е. Қаржантау жотасы дендрофлосының зерттеулі және оның флористалық спектрі (Батыс Тәңір тауы).Сб. конф. «Барсакелмес қорығы мен Арал өңірінің биоәртүрлілігін сақтау және тұрақты дамыту мәлелері», Арал, 2014.
13.Sichymbaev A.E. Relikt and rare species of dendroflora of Western Tien-Shan. Сб. конф. «Ключевые вопросы в современной науке», Том 27. Болгария, София, 2012.
14. Сихымбаев А.Е., Турганов Ж., Сихымбаева С.М. Современное состтояние реликтовых видов дендрофлоры Западного Тянь-Шаня (на приеме Сайрам-Угамского ГНПП). Сб. конф. «Актуальные достижения европейской науки», Том 17, Чехия, Прага, 2012.
15. Сихымбаев Ә.Е., Садыкова Ж.С., Шыңғысбаева В.Қ.,Қуандықова Г.О. Rosaceae Juss. тұқымдасы дендрофлорасының алуан түрлілігі. Сб. конф. «Өсімдіктер әлемі және оны қорғау», Алматы, 2007.
16. Сихымбаев А.Е., Мырзакаримова Х.Д. Реликтивные и исчезающие виды дендрофлоры Западного Тянь-Шаня. Научный журнал «Узбекский Биолоогический Журнал», Ташкент, №4-2009.
17. Скворцов А.К. Гербарий. Пособие по методике и технике - М.: Наука, 1977. -198 с.

ӘОЖ 37.013

БАСТАУЫШ СЫНЫП МАТЕМАТИКАСЫНДА ДАМЫТА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Ахманова Р.М, Дәулетиярова М., Алимбаева Ш.
Ғылыми жетекшісі: Ризаева Л.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье раскрывается эффективность технологии развивающего обучения.

Summary: The article reveals the effectiveness of the technology of developing learning.

Математиканы оқыту барысында жаңа технологиялық әдістерді пайдалану бастауыш сынып оқушыларының ойлана білу қабілеттерін дамытады, олардың білім сапасын жақсартады, ой өрісін кеңейтеді, есте сақтау қабілеттерін өсіреді. Оқыту мен дамыту әдістерінің екеуі де жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал ететін маңызды айғақтар болып саналады. Дамыта оқыту технологиясында оқушының ойлау, ізденушілік, зерттеушілік қабілеттері артып, талдау арқылы белгілі бір шешімге келуге, оны дәлелдей білуге, оқушының өз ой-пікірін айтуға мүмкіндік беріледі[1].

Мектепте бастауыш саты – оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын құнды, қайталанбайтын кезеңі. Сондықтан да бастауыш мектеп – оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы. Президент жолдауында: «Ұлттың бәсекеге қабілеттілігі бірінші кезекте білім деңгейімен айқындалады» – деген байламы жеке адамның құндылығын арттыру, оны дайындайтын ұстаз жауапкершілігінің өсуі, тынымсыз еңбек, сапалы нәтиже деген ұғыммен егіз.

Жаңартылған білім беру мазмұнында оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Сондықтан оқу-тәрбие үрдісінде жаңа инновациялық әдістерді пайдалану, оқушылардың пәнге, білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол салу[2].

Бастауыш сынып оқушыларын оқытуда дамыта оқыту технологиясы басшылыққа алынады. Себебі қазіргі оқулықтар дамыта оқыту технологиясы негізінде жазылған.

И.Я. Лернер «даму» деген ұғымды педагогикалық заңдылықтарға негіздей отырып, адамның әртүрлі қиындықтардағы мәселелерді шеше білуге дайындығы деп түсіндіреді. Мұндай анықтама интеллектуалдық іс - әрекетті жоғары орынға шығарады. Мәселе қаншалықты күрделі болса, оны шешуге жұмсалатын ақыл - ой қызметі де соншалықты кең, аумақты, демек даму деңгейі де жоғары болады.

Байқампаздық, өз ойын еркін жеткізе білу, практикалық іс - әрекеттер атқара білу - ой қызметінің дамығандығы деп есептейді Л.В. Занков.

Ал В.В. Давыдов бойынша ақыл - ойдың дамуының көрсеткіші ретінде жинақтай, қорытындылай алу дағдысы.

Барлық авторлардың даму туралы ойлары оқыту барысында баланың психикасының жаңа сапалық деңгейге көтерілуі дегенге келіп саяды және оның басты шарты ретінде әрекет алынады.

Балаға ақыл - ой әрекетін меңгеруге жағдай жасау - дамыта оқытудың негізгі деп қарастыру керек. Дамыта оқыту сабақтағы ерекше ахуал, мұғалім мен оқушы арасындағы ерекше қарым - қатынас. Мұғалім бұл жағдайда дайын білімді түсіндіріп қоюшы, бағалаушы емес, танымдық іс-әрекетті ұйымдастыратын ұжымдық істердің ұйытқысы. Тек осындай оқыту ғана баланың ақыл - ойының көзін ашып, шығармашылығын дамытады[3].

«Дамыта оқыту» ұғымы психология ғылымының қойнауында туындап, баланың дамуын қарастырған Ж. Пиаже. Ойлаудың әртүрлі деңгейін, типтерін

Л.В. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн зерттеген. Психиканың басқа да қызметін зерттеген Б.Г. Ананьев, Г.С. Костюк, А.А. Люблинская, Н.А. Менчинская және т.б. Іс - әрекет ілімінің психологиясын жасаған А.Н. Леонтьев, П.Я. Гальперин еңбектерінде жан - жақты талданды. Дамыта оқыту мәселесіне арналған екі іргелі эксперимент жасалынды, оның бірін Д.Б.Эльконин, В.В. Давыдов, ал екіншісін Л.В. Занков басқарады.

Д.Б. Элконин – В.В. Давыдов жасаған жүйенің негізгі құрылымдары:

1. Оқу мақсаттарының қойылуы.
2. Оны шешудің жолын бірлесе қарастыру.
3. Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.

Дамыта оқыту жүйесінде оқушылардың ойларын жетілдірудің маңызы зор.

Дамыта оқыту технологиясында бастауыш сынып оқушысының ізденушілік - зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру басты назарда ұсталады. Ол үшін оқушы өзінің осы кезге дейінгі алған білімдрінің, үйренген тәсілдерінің жаңа мәселені шешуге жеткіліксіз екенін түсініп, ары қарай жаңа білім алуға деген ынтасы артып, қызығушылығы оянып, білім алуда әрекет жасайды. Дамыта оқыту жүйесіндегі сабақтардың типологиясы:

- Оқу міндетін қою
- модельдеу
- түсінікті нақтылау
- бағалау сабағы.

Дамыта оқыту технологиясы бойынша сабақтарды даярлау және өткізу этаптары

I. Әдістемелік іс – әрекет жағдайында мақсат пен міндеттерді меңгеруі

- ✓ Сабақтың мазмұны
- ✓ Оқу жағдайын ескеру
- ✓ Әдістемелік тәсілдерді қолдану

II. Келесі сабақтың моделін жоспарлау

- ✓ Сабақтың негізгі мақсаттарын анықтау (аралық міндеттер мен шешу жолдары)
- ✓ Сабақтың әр кезеңіндегі оқушының негізгі әрекет түрлерін анықтау
- ✓ Оқушы әрекетін ұйымдастыру әдіс - тәсілдерін таңдау.

III. Сабақты жүргізу.

- ✓ Әр сабақтағы баланың іс – әрекетін ұйымдастыру
- ✓ Оқушымен жанама қарым - қатынас
- ✓ Жұмыс барысын бақылау жұмысы

IV. Рефлекция (Сабақтың қорытынды бағасы)

- ✓ Қойылған мақсатқа жету
- ✓ Тақырып бойынша өзгерістер енгізу
- ✓ Оқыту нәтижесіне талдау (жетістіктер мен кемшіліктер)

Дамыта оқыту оқушылардың ізденушілік - зерттеушілік іс - әрекетіне тән.

Дамыта оқыту технологиясында мұғалімнің басты міндеті:

Оқу материалдарын оқушыға дайын күйінде көрсету емес, оқушымен бірлесіп, жалпы іс – әрекетті ұйымдастыра отырып, алға қойған міндеттерді түсіндіру, оларды шешудің тәсілдерін, жолдарын іздестіру арқылы өз іс-тәжірибесінде қалай қолданады?

1) Оқу әрекетін қалыптастыру, айналадағы дүниемен белсенді әрекеттестік, этикалық, эстетикалық қарым - қатынасқа дайындау, дара тұлғалық адамгершілік қалыптарын меңгерту.

2) Оқу барысында баланың бойындағы дамытуды қалыптастыруды дағдыға айналдыру.

3) Оқу мен тілдің арасындағы байланыстылыққа аса көңіл бөлу.

4) Сөздік қоры мен тілдің арасындағы байланыстылыққа аса көңіл бөлу.

5) Оқушының сезіміне әсер етіп, логикалық ойын дамыту.

6) Жалпы оқушының жан дүниесін дамыту.

Қорыта келгенде, дамыта оқыту технологиясы оқушы құзыреттілігін дамытуда аса маңызы бар технология[4].

Математика сабағында логикалық есептер, шығармашылық тапсырмалар қолданамын. Сонымен қатар оқушылар математикада басқатырғалар, ребустар, лабиринттер, сиқырлы шаршылар шешеді.

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі:

1. А. Асқарбаев, М. Жазыбаев, С. Рахметова. “Бастауыш оқудың тиімділігін арттыру”: Алматы-1975, 6-47 бет
2. Айдосова З. “Дамыта оқыту технологиясының мәселелері ”(қазақ тілі мен әдебиеті).- 2004.- 93-7 бет
3. Бастауыш мектеп методикасы. Алматы.- 1987, 6-12 бет
4. Жұмабаева Ә.Е. Бастауыш мектептегі сауат ашу кезеңінде үргізілетін тіл дамыту жұмытарының әдістемесі.- Алматы.- 1994.- 3-9 бет

ОӘЖ 37.015

ДАУН СИНДРОМЫ БАР МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТӘЖІРИБЕСІНЕ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Әбілқасым С., Дүйсен Р., Алтынбек А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассматривается научно-теоретический анализ практики формирования компетентности здоровьесберегающих технологий для детей дошкольного возраста с синдромом Дауна.

Summary: In the article the theoretical analysis of practice of forming of competence of здоровьесберегающие technology of children of preschool age is examined with the syndrome of Daun.

Бүгінгі таңда гуманистік білім беру парадигмасын негізге ала отырып оқыту үрдісінің бағыты мен мазмұнында едәуір өзгерістер орын алып жатыр. Бұл өзгерістер баланың дене және психикалық қабілеттерін дамытуға арналған,

ал бұған қол жеткізу үшін ең алдымен оқыту мен тәрбиелеу үрдісінде оқушылардың денсаулығын сақтау және нығайту қажет. Қоғамның объективті қажеттіліктерінің артуы білім беру стандарттарының күрделенуін талап етуде, ал мұның өзі көп жағдайда балалар денсаулығының біртіндеп нашарлауымен қатар жүреді. Сондықтан педагогикалық терминологияда білім берудің денсаулық сақтау технологиялары деген түсінік қолданыла бастады. Бұл білім беру үрдісін білім алушыларды сапалы оқыту, дамыту және тәрбиелеу оқушылардың денсаулығына нұқсан келтірмейтіндей қылып ұйымдастыруды білдіреді. Негізінде, білім беру саласында балалардың денсаулығын сақтау мен нығайту бағыты, білім беру үрдісіне қойылатын гигиеналық талаптар бұрыннан орын алған. Алайда заман талаптарына сай осыған деген көзқарастар мен ұғымдардың жаңаруы, іс-шаралар аясының кеңеюі заңды құбылыс секілді.

Білім берудің денсаулық сақтау технологияларын пайдалана отырып балалардың денсаулық сақтау құзіреттілігін қалыптастыру жүзеге асырылады, яғни өз денсаулығын сақтап және нығайту мүмкіншілігін қамтамасыз ету, оған салауатты өмір салтына қатысты қажет болатын әдебі мен дағдыларын қалыптастыру, алған білімін күнделікті өмірінде пайдалануға үйрету. Олардың басты ерекшелігі білім беру үрдісінің міндетті шарты ретіндегі тәрбиеленушілердің денсаулығына сауатты күтім жасауға, білім беру және тәрбиелеу мекемелерінде бірізділікпен денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыруға сайып келеді. Осы бағыттағы зерттеулердің ішінде Касаткин В.Н., Лесгафт П.Ф.,Антропова М.В., Сикорская Г.П., КазначеевВ.П., Безруких М.М., Кураев Г.А., Щедрина А.Г.еңбектері маңызды орын алады. Сонымен қатар мектептегі денсаулық сақтау технологияларының қолданылуына қатысты Науменко Ю.В., Давыденко Т.М., Капустин Н.П., Шамова Т.Н., Ямбург Е.А., Смирнов Н.К., Севрук А.И. зерттеулерін, Қазақстандық авторлардан Дүйсембин Қ., Алиакбарова З.,Сәтбаева Х.Қ., Нілдібаева Ж.Б., Жатқанбаев Ж. еңбектерін атап кету керек. Қазақстанда денсаулық сақтау технологияларын оқыту үрдісінде пайдалану мәселелері көптеген еңбектерде көрініс тапты. Денсаулық сақтау технологияларын әртүрлі пәндерді оқыту барысында қолдану модельдері ұсынылған: химия, биология, математика және т.с.с [1].

Мектепке дейінгі балалар, әсіресе даун синдромы бар балалар, негізінен өз бетімен денсаулығына күтім, жағдай жасауға қабілетсіз болатындығы мәлім. Сондықтан педагогтар, дәрігерлер, ата-аналар денсаулықты күтуге қатысты мәселелерді бірлесе отырып шешеді және алынған нәтиже үшін жауапкершілікті өз мойындарына алады. Педагогикалық мақсаттарды жіктеуде Білім таксономиясын қолдануды мектепке дейінгі кезеңнен бастаған дұрыс. Мұндағы қалыптастырылатын құзыреттіліктер, соның ішінде денсаулық сақтау құзіреттілігі, осы жастағы баланың күнделікті өмірде, әлеуметтенуінде кездесетін әртүрлі мәселелерді шешуіне мүмкіндік береді. Бұл мектепке дейінгі жастағы балалардың табиғатына тән қозғалысқа құштарлығын жүзеге асыратын, денсаулығына пайдалы дағдыларды қалыптастыруға бейімдейтін орта ұйымдастыруды қажет етеді. Мектепке дейінгі балаларға білім беру жүйесінде денсаулық сақтау технологияларының пайдаланылу мәселесін

Волошина Л.Н., Антропова А.П.,Чабовская А.П., Голубев В.В., Дробинская А.О., Дорошкевич М.П., Смирнова Е.П., Седых Н.В., Сивцова А.М., Игнатьева С.Г., Тимченко О.А.,Regina M. Milteer, Kenneth R. Ginsburg, отандық авторлардан Исмагулова Ф.А., Төленбеков И.М., Нұрғалиева С.Д. сияқты ғалымдар зерттеген.

Балалардың денсаулықты күту жайлы білімін, дағдылары мен қабілеттерін қалыптастыру, дамыту үрдісін зерттеу осы тараптағы негізгі түсініктер мен ұғымдарға, сондай-ақ қазіргі кезде педагогика жүйесінде бұл мәселені шешуге деген көзқарастарға талдау жасамай жүргізу мүмкін емес. Біз өз зерттеуімізде ең алдымен «денсаулық», «салауатты өмір салты», «денсаулық сақтау технологиялары» сияқты ұғымдарды қолдандық. Осы терминдер әдебиетте әртүрлі тұжырымдалған.

XX ғасырда денсаулық педагогикасының негізін қалаушы И.И.Брехман денсаулықты «адамның физикалық (дене), әлеуметтік, психологиялық үйлесімділігі, басқа адамдармен, табиғатпен, өз-өзімен ізгі ниетті, тыныш қарым-қатынасы» деп тұжырымдаған.

Біздің елімізде Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2010 жылғы 13 қаңтардағы № 13 Бұйрығымен бекітілген "Білім берудің мектепке дейінгі ұйымдарын күтіп ұстауға және пайдалануға қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар" санитариялық ережесі қолданылады. Осы құжат білім берудің мектепке дейінгі ұйымдарын жобалауға, құрылысына, реконстукциялауға, жер учаскесіне, ғимаратқа, үй-жайларды күтіп ұстауға, жөндеуге және пайдалануға енгізуге, жабдықтауға, тамақтандыруды ұйымдастыруға, ауа-жылу режиміне, табиғи және жасанды жарықтандыруға, сумен жабдықтауға және кәрізге, медициналық көмек көрсетуге және гигиеналық тәрбиеге қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптарды қамтиды. Бұл мектеп жасына дейінгі балалардың денсаулығына жан-жақты жағдай жасалуын қамтамасыз етеді [2].

Даун синдромы бар балалардың жалпы ауруы дұрыс жетіліп жатқан құрбыларына қарағанда шамамен 50% жоғары (Т.А. Бобылева). Даун синдромы бар балалардың 11% мүгедек – балалар мектептерде немесе үйде жекелеген жоспар бойынша оқиды (Н.Н.Гурова). Н.Н.Гурованың зерттеулері арқасында білім алушылардың даун синдромының алғы шарттары ашылуда. Сөйтіп, 3 тоқсанның аяғында даун синдромы бар 87% білім алушы анық невротизация нышанына ие, 75% - басының ауруына шағымданады, 92% - ұйқысыздыққа шалдыққан. Т.К.Хозяинова, Т.В.Андрюхинаның зерттеулері бойынша даун синдромы бар білім алушылардың 32%психикасының бұзылуына, 61% білім алушыларда сымбатының бұзылуы мен сүйеу-қозғалыс аппаратының ауруына, 47% - көру төмендігі, 41% - асқазан жолы ауруына, 38% - тыныс жолдарының ауруына, 24% - несеп жыныстық жүйесі ауруна шалдыққан.

Сонымен, қорытындылай келе, даун синдромы балалардың денсаулық сақтау құзіреттілігін қалыптастыру мәселесіне ғылыми-теориялық талдау жасау нәтижесі көрсеткендей, бұл арнайы педагогика саласындағы өзекті

мәселелердің бірі болып табылады және осы бағыттағы еңбектер әлі де болса жеткіліксіз екендігі, әрі қарай зерттеуді талап ететіндігі байқалады.

Қазақстандағы салауатты өмір салтын дамытудың бастамасы мектепке дейінгі ұйымдардағы балалардың денсаулығын сақтаудың аса қажет екендігін көрсетеді. Балабақша жұмысына денсаулық сақтау техноло гияларын енгізу қажетті заман талабынан туындайды. Кейде дене мен ақыл-ой жетілуі, қозғалыс аппараты мен ішкі мүшелердің функционалдық ұйымдастырылуы, яғни биологиялық жасты сипаттайтын барлық көрсеткіштер календарлық жаспен сәйкес болмайды. Шамамен 30% балалар өз дамуында құрбы-құрдастарынан озып кетсе, шамамен 15- 20% артта қалады. Осыған байланысты календарлық жасы бірдей балалардың дене және ақыл-ой жүктемесіне және тіршілік ортасының ықпалдарына деген әсері кейде әртүрлі болып жатады.

Биологиялық жас критерийлері мынандай:

1) екіншілік жыныс белгілерінің даму дәрежесі;

2) қаңқа жетілуі (қаңқаның сүйектену реті мен мерзімдері);

Тістердің шығу мерзімі қаңқа остификациясы мен екіншілік жыныс белгілерінің пайда болуына қарағанда тұрақты және сенімді көрсеткіш болып табылады деп есептеледі. Өсу барысында сандық өзгерістер сапалық өзгерістерге ауысады, бұл бойдың өсуінің тоқтап, салмақ қосуынан білінеді.

Қазіргі таңда дәрігерлер, психологтар, әлеуметтанушылар, педагогтар тұрғындардың денсаулығын сақтау мәселелерін зерттеуде. Осы мәселенің мәнін жете түсіну үшін «денсаулық» анықтамасына толығырақ үңілу қажет.

Дене (физикалық) денсаулығы – бұл организмнің негізгі физиологиялық жүйелерінің интегралды көрсеткіштері физиологиялық норма шеңберінде болып, адамның тіршілік ортасымен қарым-қатынасы кезінде адекватты өзгеретін жағдай. Психикалық денсаулық – бұл ми қызметінің дұрыстығы, яғни оның жоғарғы бөлімдері адамның әлеуметтік ортамен осы қоғам үшін зияттық, эмоциялық және саналық-ерік-жігерлік тұрғыдағы қалыпты, адекватты қарым-қатынаста болуын қамтамасыз ететіндей жағдайда болуы.

Рухани немесе әлеуметтік денсаулық – мидың жоғарғы бөліктері, олардың ақпараттық моделі тұлғаның қалыпты моральдық-этикалық ұстанымдарға сай бейнеленуін қамтамасыз ететін жағдай.

XX ғ. басында алдыңғы қатарлы ғалымдарда балада салауатты өмір салтын қалыптастырудағы білім беру саласындағы мекемелердің рөлі жайлы ғылыми негізделген көзқарасы пайда болды: И.А.Василенко, Г.К.Зайцев, В.В.Колбанов, Ю.Д.Косарева, Н.К.Смирнов, Л.Д.Старикова, Л.Г.Татарни кова,В.В. Колбановтың пікірінше, денсаулық педагогикасы – бұл адам денсаулығын сақтау мен нығайтудың заңдылықтары, әдістері мен тетіктері жайлы ғылым мен тәжірибенің жаңа интегративті саласы, кешенді оқу пәні. Оның мақсаты жеке бас денсаулығын қалыптастырудың жолдары мен тәсілдерін іздестіру болып табылады [3].

Дефектолог В.М.Мозговой «ақыл-ой кемістігі бар білім алушының өз денсаулығын күту мен сақтаудағы ынталандырушы жағдайды, қажеттілік пен дағдыларды тәрбиелеу» керектігіне көңіл бөлген болатын.

Біз өз зерттеуімізде осы бағыттарды ұстандық.

Оқыту үрдісінің тиімділігі үшін салауатты өмір салтына арналған пәнді білікті мамандар жүргізгені өте маңызды. Бірқатар авторлар ондай сабақтарды педагог-валеологтар жүргізуі керек деген пікірде. Өз зерттеуімізде біз білім алушыларды салауатты өмір салтына үйретудің тиімділігін арттыру үшін педагогтарға методикалық нұсқау бере аламыз деген ойдамыз.

Қазіргі таңда педагогикада білім алушылар мен тәрбиеленушілерді салауатты өмір салтына үйретудің бірнеше негізгі көзқарасы бар. Мысалы, Ц.Ц.Дагбацыренова, С.А.Чащаева салауатты өмір салты туралы мәліметтерді оқытудың әр жылында өтілетін әртүрлі пәндердің құрамына енгізуді ұынады. Бұл көзқарас қазіргі таңда қолданылып жүрген оқу бағдарламаларына сәйкес келеді. Гомзякова Н.Ю. өзінің зерттеуінде көмекші мектеп оқушыларын салауатты өмір салтына үйретуге арналған факультативті сабақтар жүйесін жан-жақты талдап, ұсынған.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Касаткин, В.Н. Здоровье: Организационные шаги по созданию школы, содействующей здоровью. С.М. Чечельницкая, Е.Л.Рачевская. - М.: Изд-во Международного института «Открытое Общество», 2003. - 68 с.
2. Антропова, М.В. Здоровье школьников: результаты лонгитюдного исследования / М.В. Антропова, Г.Г.Манке, Л.М.Кузнецова, Г.В. Бородкина // Педагогика. - 1995. - №2. - С. 26 - 31.
3. Безруких, М.М. Здоровьесберегающая школа / М.М.Безруких. - М., 2004. - 204 с.

УДК 373.881

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ К ПРЕДСТОЯЩЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Бадалова Ш., Усарова К., Хадиметова Д. – студенты 4 курса
Научный руководитель: к.п.н., Мауленбердиева Г.Б.
Университет «Мирас», г.Шымкент, Казахстан

Түйін: Қазіргі уақытта жоғары білімі бар жас мамандардың кәсібилігіне қойылатын талаптар ғылым мен техниканың қарқынды дамуына байланысты үнемі артып келеді. Болашақ жас мамандардың мансапқа деген жоғары талаптары, оны жүзеге асыру мүмкін емес және болашақта олардың кәсіби қызметке дайындығын дұрыс бағаламау өмірдің оптимизмі мен өзіне деген сенімін жоғалтуға және жоғалтуға әкелуі мүмкін.

Summary: Currently, the requirements for the professionalism of young specialists with higher education are constantly increasing due to the dynamic development of science and technology. High requirements of future young professionals for a career that can not realize their potential and assessment of readiness for professional activity in the future can lead to a deterioration and loss of life optimism and self-confidence.

Многие исследователи (Л.С. Грановская, А.А. Реан, Д.Б. Эльконин, В.А. Семиченко, И.А. Зимняя и др.) установили, что для студентов, обучающихся в вузе, необходимо приобретение конкретных представлений, которые связаны с профессиональным будущим, требованиями, предъявляемыми конкретной

профессией [1,2]. Будущие молодые специалисты не имеют четкого представления об особенностях профессиональной деятельности.В процессе получения высшего образования у студентов формируется психологическая готовность к предстоящей профессиональной деятельности, что в свою очередь определяет будущее психологическое здоровьемолодого специалиста и хороший карьерный рост в профессиональной деятельности.

Системный характер профессиональной деятельности направленной на построение карьеры был, продемонстрирован на примере карьерной готовности студентов и выпускников, в исследованиях Н.Б. Лисовской, Е.А. Трощининой, В.А. Маликовой и И.Г. Прокопенко, где обосновывается выделение мотивационно-ценностного, оценочно-ориентационного и эмоционально-волевого структурных компонентов, степень развития которых и сила их взаимных связей выступают значимыми факторами в реализации карьеры [3, 4, 5].Отдельно исследуется влияние ценностных ориентаций и профессиональных представлений личности в когнитивном компоненте структуры деятельности по построению карьеры [6, 7].

У будущих молодых специалистов нет четких представлений о будущей профессии и реальном карьерном росте, что создает трудности на пути профессионального самоопределения. Проблемы, с которыми сталкивается молодой специалист, получивший диплом о высшем образовании, это трудоустройство после окончания вуза, поиск работы, планирование своей профессиональной карьеры.

Целью нашего исследования является изучение психологическая готовность к предстоящей профессиональной деятельности молодых специалистов.

В исследовании приняли участие107 человек, из них 49 человек– студенты 3 курса факультета «Психологии и педагогики» дневной формы обучения и 58 человек – студенты 4 курса заочного факультета специальности «Психология».Возраст испытуемых варьировал в диапазоне от 19 до 43 лет, средний возраст по выборке 23 года. 8 мужчин, 99 женщин.

Для достижения цели были использованы следующие методики: методика диагностики ценностных ориентаций в карьере «Якоря карьеры» Э. Шейна и методика «Диагностика социально-психологических установок личности в мотивационно-потребностной сфере» О.Ф. Потемкиной.

Проверка значимости различий осуществлялась с помощью t–критерия Стьюдента.

Результаты исследования карьерной готовности студентов заочного факультета 4 курса по методике «Якоря карьеры»Э. Шейна, распределились следующим образом. Главными карьерными ориентациями для студентов заочного факультета является «стабильность работы», «служение» и «интеграция стилей жизни». Будущие молодые специалисты не проявляют стремление к карьерному росту, для них важна стабильность. Преобладающей ориентацией является спокойная, бесконфликтная жизнь, что не способствует эффективному карьерному продвижению в будущем. Будущие молодые

специалисты более ориентированы на пассивность и на избежание трудностей в работе. Карьера не должна мешать их личной жизни, семье.

Результаты исследования студентов дневной формы обучения 3 курса распределились следующим образом. Преобладающими карьерными ориентациями для студентов является «стабильность работы», «служение» и «интеграция стилей жизни». Будущие молодые специалисты не стремятся к карьерному росту, для них важна стабильность в работе. Потребность в безопасности и стабильности ограничивает выбор вариантов карьеры. Респонденты любят выполнять свою работу своим способом и по собственным стандартам. Работа не должна вмешиваться в их частную жизнь. Сравнивая карьерные ориентации обеих выборок, необходимо отметить, что у студентов заочного факультета и у студентов дневной формы обучения карьерные ориентации совпадают.

Главной карьерной ориентацией для будущих молодых специалистов, обеих групп испытуемых,становится «Стабильность работы». Возможно, на результаты исследования повлияло преобладающее количество испытуемыхженского пола (92,5%). Женщины более ориентированы на стабильность работы, гармонию между семьей и работой и служение человечеству.

Борьба и конкуренция не является для студентов значимыми ценностями.Будущие молодые специалисты ориентированы на пассивность и на избежание трудностей в работе.

Результаты исследования карьерной готовности студентов 4 курса заочного факультета, полученные с помощью методики «Диагностика социально-психологических установок личности в мотивационно-потребностной сфере» показали, что студентыориентированы на свободу, процесс, альтруизм, результат. Студенты стремятся к независимости.Выполняя свою работу, студенты хотят получать удовольствие от процесса, что может гарантировать достаточно быстрое и качественное выполнение поставленной задачи.Установка на «альтруизм» говорит о том, что будущие молодые специалисты готовы работать даже в ущерб себе. Молодые специалисты готовы работать чаще для интереса других людей, только за благодарность. Таким людям будет трудно построить карьеру.

Преобладающими социально – психологическими установками для студентов дневной формы обучения 3 курса, стали ориентации на свободу, процесс, альтруизм, результат. Это говорит о том, что студентам интересен сампроцесс выполненной работы, они получают удовольствие от проделанной работы, особенно когда виден результат их трудов. При этом высокая установка на свободу говорит о стремлении к независимости и максимально самостоятельному выполнению работы. Студенты ориентированы на работу, которая будет для них увлекательна, где будет виден результат трудов. Будущие молодые специалисты не ориентированы на карьерный рост. Выбор образа жизни для студентов важнее, чем карьера.

Результаты изучения социально-психологических установок личности в мотивационно-потребностной сфере студентов дневной и заочной форм обучения совпадают. Установки на свободу, процесс, результат, альтруизм для двух групп стоят на одном уровне. Будущие молодые специалисты стремятся к независимости. Процесс работы должен приносить удовольствие.

На основе результатов исследования мы приходим к выводу о том, что студенты ориентированы на стабильность, работа должна быть надежной и на длительное время, с минимальной вероятностью увольнения. Ответственность за управление своей карьерой будущие молодые специалисты будут перекладывать на нанимателя. Потребность в безопасности и стабильности ограничивает выбор вариантов карьеры. Респонденты стремятся выполнять работу своим способом, темпом и по собственным стандартам. Студенты не ориентированы на карьерный рост.

Практическая значимость данного исследования заключается в том, что оно позволяетсформулировать рекомендации психологам, работающим в сфере карьерного консультирования.

Список использованной литературы:

1. Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / Реан А.А., Кудашев А.Р., Баранов А.А. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 479 с.
2. Шейн Э. Организационная культура и лидерство: учебник / пер. с англ., под ред. Т. Ю. Ковалевой - СПб.: Питер, 2007. - 336 с.
3. Лисовская Н.Б., Трощинина Е.А. Карьерная готовность выпускников педагогического вуза // Вестник Герценовского университета. 3/2012. С. 43-50.
4. Лисовская Н.Б., Смолина Т.Л., Трощинина Е.А., Готовность студента педагогического вуза к построению профессиональной карьеры // «Письма в Эмиссия. Оффлайн» Электронное научное издание (научно-педагогический интернет-журнал) ART 1872 Сентябрь 2012 г.
5. Маликова В.А. Прокопенко И.Г. Психологическая готовность студента к карьерному росту // ВЕСТНИК ОГУ №2 (121) / февраль 2011. С. 209-214.
6. Гущина Л.С. Влияние ценностных ориентаций на построение карьеры выпускников ВУЗОВ // Научно-практическая конференция студентов и молодых учёных МАИ «Инновации в авиации и космонавтике – 2010». 26 – 30 апреля 2010 года. Москва. Сборник тезисов докладов. – СПб.: Мастерская печати, 2010. 206 с.
7. Седунова А.С. Репрезентации карьерной готовности на этапе профессиональной подготовки // Теория и практика общественного развития. 2014. №5. С.49-52.

ӘОЖ 373.8

ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҚТАРЫНДА ЭТНОПЕДАГОГИКА МАТЕРИАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ

Байырбекова Ж. Н., Дәрібекова Ж. Қ., Малик Ф. Б. - 4 курс 102-81 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Молдабек Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы использования материалов этнопедагогики на уроках литературного чтения.

Summary: The article discusses the use of ethnopedagogy materials in literary reading lessons.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында білім беру жүйесінің міндеттері: «азаматтық пен елжандылыққа, өз Отаны – Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге және отандық мәдениеттің жетістіктеріне баулу, қазақ халқы мен республикасының басқа халықтарының тарихын, әдет-ғұрпы мен дәстүрлерін зерделеу, мемлекеттік тілді, орыс, шетел тілдерін меңгеру» деп көрсетілуіне орай этнопедагогика материалдарын мектепте оқытудың, баланың бойына ұлттық сананы сіңірудін маңызына ерекше көңіл аударғанын байқауға ьолады. Осы қағидаларға сүйене отырып, бастауыш сынып оқушыларының тілін дамытуда этнопедагогика материалдарын пайдалану арқылы Әдебиеттік оқу сабақтарында салт-дәстүрдің, әдет-ғұрыптың ғасырлар сынынан екшеленіп, ұрпақтан-ұрпаққа ұласып келе жатқан озық үлгілерін мысал ретінде көрсете отырып, оқу-тәрбие үрдісін жүргіземіз.

Этнопедагогика жалпы алғанда халықтық тәрбиенің тарихы мен теориясы деп қарастырылады. Осы халықтық педагогика материалдары арқылы бастауыш сынып оқушыларының бойында ұлтжандылық, сүйіспеншілік, адамгершілік қасиеттерді Әдебиеттік оқу пәні арқылы қалыптастыру көзделген.

Халықтық тәлім-тәрбие балаға білім беруде этнопедагогика материалдары арқылы іс-шараларды өткізу барысында көз жеткізе алады.

Мектепте ұйымдастырылатын тақырыптық көрме, этностық шығармаларды сахнаға лайықтап көрсету, кесте, сурет салу, газет шығаруды ұйымдастыру, әдептілік дәрістерін оқыту әдісі, тапқыштар жарысы, көркемсөз үйірмесі, бәрі әр түрлі әдістер арқылы оқушылардың Отан сүйгіштік сезімін дамытады, адамгершілігін арттырады.

Бастауыш мектеп оқушыларының отбасындағы туыстық-адамгершілік қатынастар, қонақжайлылық, қазақ дастарханы жайлы түсініктерінің, тәрбиесінің жай-күйін білу мақсатында мұғалімдерден мынадай сұрақтар бойынша сауалнама алынып, әңгіме жүргізілді: [1]

1) Отбасындағы әкеге, шешеге байланысты қандай туыстық ұғымдар мен оған байланысты құқықтық қарым-қатынас ғұрыптарын білесіз?

2) "Жеті атасын білген ұл жеті рулы елді біледі" дегенді қалай түсінесіз? Ата тегі атаулары мен туыстық атауларды атаңыз. Оқу-тәрбие үрдісінде бұны оқушыларға қалай үйретесіз?

3) Қасиетті қазақ дастарханының ұрпақ тәрбиесіндегі рөлі қандай?

1-сұрақ бойынша сұралған 20 мұғалімнің барлығы дерлік әкеге байланысты: ата, әже, әке, аға, әпке, іні, қарындас; ал шешеге байланысты: түп нағашы, нағашы ата, нағашы әже, нағашы аға, нағашы әпке, нағашы іні, нағашы қарындас деген туыстық ұғымдарды атап шықты. Баба, кейуана туыстық ұғымдары аталмай қалды. Әкенің, шешенің, атаның, әженің отбасылық міндеттері ашып көрсетілгенімен, парыз, борыш сияқты отбасылық құқықтық нормалары қалыс қалды. Мұғалімдердің сабақтарына қатысқанда да бұл пікіріміз растала түсті.

2-сұрақ бойынша мұғалімдер соңғы кездері, әсіресе, Әдебиеттік оқу сабақтарында мәтінмен жұмыс істеуде ата, әке, бала, немере, шөбере, шөпшек, немене ұғымдарына көп мән берілетіндігін атап өтті.

Туыстық атауларды ата тегі атауларымен шатастырушылық, және жүрежат, туажат, жұрағат, жат жұрағат, жегжат, жамағайын ұғымдарының оқу-тәрбие үрдісінде өте сирек қолданылатындығы байқалды [2].

Соңғы сұрақ бойынша сауалнамаға қатысқан мұғалімдер қазақ халқының қонақжай халық, екендігі туралы жалпы түсінік берілетінін айтып, дастархан үстіндегі ибалы, ізетті қарым-қатынас оқу-тәрбие үрдісінде арнайы қарастырылмайтындығын атап керсетті.

Мектеп мұғалімдерінің пікірлерін ескере келіп, өзіміз құрастырған бағдарламада жоғарыда айтылған кемшіліктердің орнын толтыру мақсатын көздедік.

Педагогикалық іс-тәжірибе барысында 3-сынып оқушыларынан сауалнама алынды. Сауалнамада мынадай мақсат көзделді: оқушылардың жеті ата туралы түсінігін, үлкендермен амандасу ерекшелігінің ескерілуін, дастархан басындағы ағайын-туыстық түсініктерге сай әрекеті мен қарым-қатынасын анықтау.

Сауалнама сұрақтары:

1. Жеті атаңды ата.
2. "Баба" дегенді қалай түсінесің?
3. Атамен амандасқанда қандай сөзді пайдаланасың?
4. Әжемен сәлемдескенде ше?
5. Табақ тартқан кезде жас балаларға не беріледі?
6. Ас ішіліп болған соң, берілетін батаны жатқа білесің бе?

Сауалнамаға қатысқан 28 оқушының бәрі өз әкесін, 17-сі өз атасын, 2-уі арғы атасын атады. Одан басқа жеті ата жүйесіндегі ата-бабаларын білмей-тіндері анықталды. Екінші сұрақ бойынша "баба"сөзінің не екендігін түсін-бейтіндіктерін көрсетті.

Сыныптағы ұл балалардың барлығы дерлік атамен, үлкен ер адамдар-мен амандасқанда "ассалаумағалейкум" сөзін пайдаланатындықтарын айтты.

Әжемен амандасу кезінде көпшілікке айтылатын "сәлеметсіз бе" сөзі-мен шектелетіндігі байқалды.

"Табақ тарту" сәзінің мәнін түсінбейтіндіктерін көрсетіп, қойылған сұраққа жалпылама "тамақ" береді деген жауап айтылды.

Соңғы сұрақ жауапсыз қалды.

Осындай тәжірибелерінің нәтижелері бастауыш сыныптарда оқушылардың бойында жеті ата шежіресі мен қазақ дастарханы дәстүрлері арқылы жеке тұлға қалыптастырудың мынандай бағытгарын айқындауға мүмкіндік берді:

1. Жеке тұлға тәрбиелеу құралы болып табылатын жеті ата шежіресі мен қазақ дастарханы дәстүрлері туралы түсініктерін арнайы бағдарлама, тапсырмалар жүйесі арқылы жетілдіру.

2. Сондай-ақ Әдебиеттік оқу оқулықтарында берілген халық дәстүрлері тақырыптарын дұрыс талдай білуге жаттықтыру, сол арқылы оқушылардың рефлексиялы оқу-танымдық әрекеттерінің жүзеге асуына жағдай жасау.

"Ата дәстүр - асыл қазынаң" атты бағдарламаның негізгі мақсаты-оқушылардың оқу-тәрбие барысында жеті ата шежіресі мен қазақ дастарқаны туралы түсініктерін жүйелі түрде тереңдетіп, олардың сана-сезіміне сіңіру, кісілік, имандылық мінез-құлыққа баулу.

"Ата дәстүр-асыл қазынаң" бағдарламасы бойынша оқушыларға берілетін білім мазмұны:

- "Үш жүрт" (Өз жұрты, қайын жұрты, нағашы жұрты), жеті ата, міндет, борыш, парыз, қазақ дастарханы, батагөйлік, әдеп деген ұғымдарды қалыптастыру;

- Отбасы мүшелерінің қарым-қатынасы, тәлімдік үлгі өнегесі жайында түсінік беру;

- Ойлай білу және өзіндік пікір айту, өзіндік бағалау қабілетін қалыптастыру. "Ата дәстүр - асыл қазынаң" бағдарламасы бойынша тақырыптық үлгі жоспар жасау.

Мектепте оқытылатын Әдебиеттік оқу пәнінің мазмұнын халық педагогикасымен сабақтастырудын мүмкіндіктері мол. Осы мүмкіндіктердің бірі – Әдебиеттік оқу пәндерінің сабақтары мен сыныптан тыс жұмыстарында халық педагогикасы арқылы оқушылардың тілін дамыту. Халық педагогикасы арқылы оқушылардың тілге сүйіспеншілігін қалыптастыру барысында білім сапаларын арттыру және ұлттық мұраларды күнделікті өмірде қолдана білуге қол жеткізу зерттеу жұмысының басты мақсаты болды[3].

Біздің ойымызша, бастауыш сынып оқушыларының тілін дамытуда этнопедагогика материалдарын калыптастырып, тәрбие мен білім беру мәселесін арнайы зерттеулерде жеке бағыт ретінде бөліп қарастыруға болады, өйткені оның өзіндік мақсаты мен өзіне тән міндеттері бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кенжахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. Алматы: Рауан, 1995.
2. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау.-А., 1997.
3. Бейсенбаева А.А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдастыру. - Алматы: РБК, 1995.

ӘОЖ 373.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚАЗАҚ ОТБАСЫНЫҢ ОҚУШЫНЫ ЖАН-ЖАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РОЛІ

Бақарам Н.Ә., Жақсылық М. Ж., Аширкүл А. Б. - 4 курс 102-81 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Кенжебекова Р.И.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается роль современной казахской семьи в всестороннем воспитании школьника.

Summary: The article examines the role of the modern Kazakh family in the comprehensive education of a student.

Қазіргі заманғы қазақ отбасының дамуына объективті факторлармен қатар отбасындағы өзара қарым-қатынасты қалыптастыру, қандай да бір отбасылық және өмірлік, сондай-ақ бұрыннан сақталып келе жатқан дәстүрлік беталысқа бағыт бұру сияқты субъективті факторлар да ықпал жасайтындығы анықталып отыр. Бұл қоғамның алдына отбасының одан ары дамуы және оның тұрмысын жақсарту үшін жағдай жасау міндетімен қатар, қазіргі заманғы тұрғындардың әсіресе жастардың арасында тәрбие жұмысын жүргізу, бірінші кезекте, отбасылық-некелік байланыстар мен қарым-қатынастарды нығайтуға бағытталған өмірлік құндылықтарды, бағыттарды қалыптастыру міндеттерін қояды.

Екінші жағынан, ұлттық салт-дәстүр түрінде байқалатын этникалық ерекшеліктер отбасылық өмірдің барлық саласында кездеседі: ерлі-зайыптылардың репродуктивті мінез-құлқында – балалы болудың қалыпты шектеулерінде, отбасы ішіндегі қарым-қатынастарда, соның ішінде отбасын басқару, оны ынталандыру мәселерінде, отбасылық-салт-жоралғыларда және материалдық тұрмыста – олардың дәстүрлік құрам бөліктерін сақтауда [1].

Отбасы ішіндегі мүшелер қарым-қатынасының сипатына олардың әлеуметтік-кәсіби құрамы да елеулі әсер етеді. Мысалы, мамандардың отбасында біркелкі демографиялық құрамда болса да, маман емес отбасыларға қарағанда күйеулері басшылық ретінде өздерін жиірек санайды.

Оңтүстік Қазақстанның ауылдық округтеріндегі шаруашылық кітаптарының мәліметтеріне қарағанда барлық қос ұрпақтың өкілдері тұратын отбасыларда (күйеуі, әйелі, балалары) және бір ұрпақтық отбасыларында (күйеуі, әйелі) басшысы ер адам екенін көрсетеді. Анасы балаларымен бірге тұратын (әкесі-күйеуі жоқ) екі ұрпақтық отбасыларды анасы басқарады. Үйленген баласымен бірге оның әке-шешесі тұратын үш ұрпақтық отбасыларда көбіне әкесі басқарады, ал баласының басқаруы өте сирек жағдайда кездеседі. Дәл осындай үш ұрпақтық отбасында тек анасы болса, онда аз ғана басымдықпен анасы, ал көп жағдайда баласы басқарады.

Басқа жағдайда әйел басқаратын отбасылардың үлесі екі түрлі себеппен анықталады. Біріншіден, объективті факторға байланысты осы басшылықты таңдаудағы мүмкіндіктер шектеулі (бір ғана ересек адам бар, көбіне бұл әйел адам). Осы топқа үйдің барлық ересек адамдары бір жынысты (көбіне әйел адамдар) отбасыларды да қосуға болады. Сондықтан оларды қалайша отбасы басшысы атасаң да, соншалықты жыныстық жағынан отбасы басшысы бәрібір сондай болып шығады.

Қарастырылып отырған ауылдық елді мекендерде отбасы басшысы туралы пікірде үлкен айырмашылық жоқ. Бәрінде де пайыздық есепте сол бір қалып байқалады. Кейбір ауытқулар тек әйел мен оның үйленген баласы тұратын отбасыларда байқалады.

Пайдаланған материалдарымыз көрсетіп отырғандай, бұрынғы заманға қарағанда қазіргі кезде отбасындағы ер адам мен әйелдің іс жүзіндегі орны мен

ресми түрдегі жағдайының арасында белгілі бір қарама-қайшылықтар пайда болып отыр. Бұған әдет-ғұрыптың және қоғамдық пікірдің әсер ету күші ықпал етеді. Мысалы, біз зерттеу жүргізіп отырған еліміздің оңтүстік аймағындағы өзбек, түрік және басқа да шығыс халықтарының қоғамдары сияқты ауылды жерлердегі, сондай-ақ қалалық жерлердегі қазақ қоғамы отбасын ер адам басқару керек деген пікірді ұстанады [2].

Мұндай тұрғыдағы мәселені қарастырған кезде, біріншіден, отбасының белгілі бір түрінің кең таралғандығын есепке алу керек; екіншіден, әртүрлі отбасының шын бейнесін анықтайтын көрсеткіштерді табу керек және үшіншіден, нақты отбасыларды осы түрлер бойынша шектеп, айыра білу қажет.

Негізінде, отбасының екі түрі жиі айтылады – авторитарлық (автократиялық) және элитарлық (демократиялық) сипаттағы. Кейбір зерттеушілер «қазіргі заманғы отбасы ішкі құрылысы жағынан өтпелі кезеңге, яғни, авторитарлықтан демократиялық түрге жатады» дейді. Басқа мамандар болса негізгі белгілері ретінде әйелдің жеке жалақысы бар немесе жоқтығына қарай қазіргі заманғы отбасыларды екі түрге бөлуге тырысады. Егер әйелінің жалақысы бар болса отбасы элитарлық сипат алады, ал жұмыс істемейтін, жалақы алмайтын болса отбасы авторитарлық сипатта болып саналады. Үшінші бір ғалымдар болса, отбасының авторитарлық және элитарлық болып бөлінуі келесі көрсеткіштерге: ерінің азық түлік сатып алуына, үй жұмысына, балаларды тәрбиелеуіне, отбасының басты мәселелерін бірігіп шешуіне, бірге өндірістік, қоғамдық-саяси және басқа да мәселелерді шешуіне, бірге тынығуына және т.б. байланысты болады дейді.

Сонымен қатар, басшылық ету түріне қарай отбасының төрт түрін бөліп қарастыруға болады: авторитарлық, авторитарлы-демократиялық, өтпелі, демократиялық. Мұндай жағдайда тек ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынас қана есепке алынып қоймай, ата-аналар мен балалар арасындағы қатынас та қарастырылады.

Қолда бар мәліметтерге сүйенсек, басшылықтың бірінші түрі – *авторитарлық* отбасылардың аз ғана бөлігін құрайтындығын көрсетеді. Ол аға ұрпақ өкілдерінің арасында және әлеуметтік-кәсіпқой деңгейі төмен отбасылар арасында кеңірек таралған. Мұнда отағасына, яғни күйеуіне барлық басшылық және бақылау әрекеті жүктелген. Яғни отбасындағы кейбір келеңсіз факторлар жұбайлардың ескі дәстүрлі міндеттер мен жаңа демократиялық басқару жүйесі арасындағы қақтығыстардан барып туындайды.

Авторитарлы-демократиялық отбасылар іс жүзінде тек қазақ қана емес, басқа да этностардың арасында, сонымен бірге жасқа қарамастан көптеген әлеуметтік-кәсіпқой топтардың арасында да кең таралғанымен ерекшеленеді. Бұларға негізінен отбасылардың басшысы болып көп жағдайда жасы егде кісілер жатады және оған үлкен беделге ие болған, жоғары білім алған жас ұрпақтың өкілдері кіреді. Өмірлік тәжірибесіне қарай құрмет ретінде, формалды түрде отбасы басшысы болып үйдегі әкесі саналады, ал іс жүзінде басшылық үлкен ұлында болған жағдайда үй шаруашылығындағы жұмыстар жауапкершілігі әйелдерге артылған және отбасы кірісін де солар басқарады.

Отбасылардың үшінші *өтпелі түрі* – қарым-қатынастардың жаңа қағида орнығып болмағандығымен, ал ескі дәстүрлі қарым-қатынастардың қалдықтары әлі сақталып қалғанымен ерекшеленеді. Мысалы, тұрмыстық міндеттер тең құқылық негізінде бөлінбейді. Ерлі-зайыптылар арасында қарым-қатынастар мен олардың рөлдік міндеттері, ата-аналардың балалармен қарым-қатынасы, отбасы құндылықтар дәрежесінің маңыздылығына байланысты авторитарлы-демократиялық түрге қарағанда, демократиялық түрге жақындау келеді. Отбасының ересек мүшелерінің экономикалық жағынан тәуелсіз болуы (іс жүзінде жұмыс істейтіндер, әлеуетті түрде оқитындар) күнделікті отбасы істерінің тең құқылы дәрежеде шешілуіне мүмкіншілік береді.

Қазіргі біздің заманымызда отбасы ұйымдасуының осы *өтпелі түрі* кең таралған, мұнда отбасы басшысының функциялары күйеуі мен әйелінің арасында тең бөлінеді: ері тұрмыстың белгілі бір саласын, әйелі қалған бөлігін басқарады. Ері отбасын материалдық тұрғыдан қамтамасыз етуге, негізгі шешімдерді қабылдауға және тек істің барысын бақылау емес оларды орындауға да қатысады. Әйелі отбасының күнделікті тұрмысының барлық ісін басқарады, балаларды тәрбиелейді. Мұндай отбасында әйел отбасы бюджетіне қожалық етеді. Сондай-ақ бұған көбіне әйелдердің ер адамның абыройын балалары мен қоғам алдында асыру мақсатында және сол арқылы отбасының ырысын, татулығын сақтау үшін күйеуін отбасының ресми басшысы ретінде алдыға шығаратын кездерін де қосу қажет.

Біз қарастырып отырған отбасылардың шамамен алғанда тең жартысы демократиялық басқару негізінде құрылған элитарлық отбасыларға жатады. Мұндай отбасылар жоғары мәдени-ғылыми деңгейімен ерекшеленетін жас ұрпақ пен орта буын өкілдеріне тән.

Элитарлық қарым-қатынастар отбасын демократияландырады, отбасы тұрмысындағы әртүрлі қиындықтардың қолайлы түрде жол тауып, шешілуіне жағымды жағдай қалыптастырады. Алайда З. Әсемжановаңың айтқанындай, «...теңдік мәселесі әр жұбайдың көзқарасы бойынша бірдей реңкте көрінбейді [3]. Мәселен, басты назар жұбайлардың жеке тұлғасын құрметтеуге, тең дәрежеде бір-бірінің қызығушылықтары мен көзқарастары, талғамымен санасуға емес, үй жұмыстарын әміршіл түрде екіге айырып, кез-келген ұсақ-түйекке дейін талқылап, бір-бірінің өмірінің барлық тұсына араласуға қойылады. Мұндай жағдай түрлі кикілжіңдердің тууына себепші болады».

Көбіне жас жұбайлар үй шаруасы жұмыстарын бірдей атқарады, әртүрлі өмірлік маңызы бар мәселелерді бірігіп шешеді. Сондықтан отбасындағы басшы кім, ері немесе әйелі ме деген сұраққа көбі жауап беруге қиналады.

Әрине, жұбайлардың жеке қасиеттеріне байланысты басшылық саласының бөлінуінің басқа да түрлері бар. Тағы бір отбасыларда қарым-қатынастардың қарама-қайшылықты сипаты басым, оларда демократиялық стильдің сипаттарымен қатар, авторитарлық түрдің қалдықтары да сақталған.

Көптеген жағдайларда жасы үлкендердің отбасы басшысы саналуы таза немқұрайлылық сипатын алады. Іс жүзінде отбасы өмірінің ұйымдастырушысы, оның шаруашылығының жүргізуші рөлін кіші ұрпақтың өкілі – баласы немесе

қызы, жас жұбайлар атқарады. Негізінен, отбасы табысы солардың жалақыларынан құралады. Яғни нысаншылық түрде отбасында басшы болу іс жүзімен сәйкес келе бермейді. Мұндайлар көбіне отбасы басшысы кәрі, жұмыс істеуге шамасы келмейтін болған жағдайларда көп кездеседі. Отбасының басшысын анықтаудағы экономикалық фактордан басқа, ашық немесе жабық түрде болсын оның қоғамдағы салмағы, мамандығының беделі есепке алынады.

Сонымен отбасы басшысы туралы пікір түбегейлі өзгерді. Біраз жағдайларда ол отбасы мүлкін жеке-дара қолдана алмайды және міндетті түрде ол ер адам немесе жасы үлкен кісі болуы тиісті емес. Әсіресе бұл ауылдық зиялылар отбасыларында жақсы байқалады, солар негізінен отбасы басшысы болып табылады. Осылайша күйеуі мен әйелінің, үйленген баласы мен анасының арасындағы басшылық қызметтері қосарлана түседі.

Жоғарыда аталған құрылымдық қатынастар отбасының басқа түрлерінде мүлдем басқа сипатта болады. Мысалы, жесір әйелдерден, жесір ерлерден немесе ажырасқандардан құралған толық емес отбасылар арасында ата-аналар арасындағы байланыс болмайды. Ал күрделі бөлінбеген отбасыларда, керісінше, аға буын өкілдері мен немерелердің бар екендігін есепке алу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кульневич С.В. Педагогика личности от концепции до технологии: учебно-практическое пособие для учителей и классных руководителей, студентов, магистрантов и аспирантов педагогических учебных заведений, слушателей ИПК. - Ростов н/Д.: Творческий центр “Учитель”, 2001. - 160 с.
2. Азимов М. «Жанұя ықпалы» Бастауыш мектеп журналы, 1998 .6 12-13 б.
3 Әсемжанова З. «Менің отбасым – менің үйім» Бастауыш мектеп журналы 2005, № 9 25-26 б.

ӘОЖ 373.8

БІЛІМ МАЗМҰНЫ АЯСЫНДА КІРІКТІРЕ ОҚЫТУДЫ ДАМЫТУ

Бекмахан А.Н., Әптіқасым Н. Ә., Абдулла А. Н. - 4 курс 102-81 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Кенжебекова Р.И.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы развития интегрированного обучения в рамках содержания образования.

Summary: The article deals with the development of integrated learning within the framework of the content of education.

Жаңартылған бағдарлама Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының мақсат-міндеттерімен үйлеседі, ал мемлекеттік бағдарламаның басымдықтары, өз кезегінде білім беру саласында көш бастап келетін Франция, Сингапур және Ұлыбритания секілді прогресшіл елдерге тән заманауи мақсаттармен және құндылықтар жүйесімен барабар [1].

Бағдарламаның жетекші мақсаты әрбір ел үшін маңызды болып табылатын рухани, мәдени және адамгершілік құндылықтардың

негізінде жастарды өз елінің мәдениетін құрметтеуге тәрбиелеу; екіншіден (бұл да маңызды аспект) – жастарды жылдам өзгеріп жатқан әлемде өзіне сенімді және табысты болуға мүмкіндік беретін дағдылары мен түсініктерін дамытуға, өмірлік жағдайларда өз білімдерін қолдануға ықпалын тигізетін сын тұрғысынан ойлауға үйретуді қамтиды.

Демек, бастауыш сыныптарда жаңартылған білім мазмұны негізінде оқытудың жаңа әдістемелік жүйесіне көшуге бетбұрыс басталды. Әр сыныптың оқу бағдарламаларындағы бөліктер мен оқулықтардағы ортақ тақырыпқа негізделген білім мазмұны оқу-әдістемелік топтаманың жаңаша нұсқасы бойынша оқытылды. Ол білім беру заңдылықтарына байланысты өзгеріп дамиды. Жаңа технологияларды сабақта қолданудың тиімділігін әрдайым арттырып отыру қажет. Осы жерде жеке пәндердің оқу материалдарын өзара байланыстырып немесе кіріктіре оқытудың жайына сипаттама беруді және оны оқытуды жетілдірудің бағыттарын анықтау орынды [2].

Қазақ тілін кіріктірілген түрде оқытуда коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілігі негізінде оқытудың мақсаты мен міндетін анықтауда жаңартылған оқу бағдарламасында жаңа әдіс-тәсілдерді пайдалану, сол арқылы оқу бағдарламаларының бөліктері мен оқулықтағы ортақ тақырыптар мазмұны арқылы танымдық және тілдік қарым-қатынасты меңгерту, іс-әрекет пен өздігінен білім алуға және еңбекке бейімдеу, бастауыш сынып оқушысын тұлға ретінде қалыптастыру және жеке болмыстық бітімін өмірде болып жатқан нақты құбылыстарды жалпылауға және қоршаған ортаны ғылыми таным тұрғысынан танып-білуге дайындап, дамыту қажеттігі айтылған.

Бүгінгі таңда алға қойылған мақсаттарды іске асырушы басты тұлға – мұғалім екені ақиқат. Білім беру саласында жүргізілген әлемдік зерттеулер нәтижелері тиісті кәсіптік қасиеттерге ие, оқыту және оқу үдерістерінің қажетті дағдылары мен терең түсініктерін игерген мұғалімдер жастардың білімін сапалық тұрғыдан өзгерте алатынын көрсетіп отыр.

Бастауышта білім беру мазмұнын ұйымдастырудың өзіндік ерекшеліктері – оқушылардың ақыл-ойын, дене күш-қуатын жан-жақты дамыту, дүниеге ғылыми көзқарастарын қалыптастыру және оларды қоғамдық өмірге, еңбекке дайындауға негіз болатын білімдер мен іскерліктердің және дағдылардың көлемі мен бағытын айтамыз. Білім берудің мазмұны ең алдымен қоғамның, мектептің алдына қоятын мақсаттары мен міндеттерімен анықталады. Сонымен бірге оқудың мазмұнын анықтауда дидактиканың талаптары да ескеріледі, себебі соның негізінде ғана қай жаста, қандай көлемде, қандай пәндерді оқуға болатындығын дұрыс шешуге болады.

Бастауыш саты – оқушы да, оның интелектісі дамуының іргетасы – оқу әрекеті қалыптасуының қуатты жүретін кезеңі. Оқу әрекетінің мазмұны оқу тапсырмалары түрінде құрылады. Оқушы әртүрлі оқу тапсырмала рын

өздігінен орындауының ортақ тәсілдерін, оқу әрекетін бақылап-бағалаудың нәтижесін эталонмен салыстыруды меңгереді. Тұлға дарындылығының табиғаты, қабілеті, дамуының қайнар көзі шығармашылық мүмкіншіліктерінің психологиялық құрылымы болып табылады. Мұның барлығы арнайы ізденісті қажет етеді.

Қазіргі педагогика ғылымында дидактикалық ұстанымдар білім мазмұнының негізін құраушы құрылым бөлігі болып есептелгендіктен оқыту үдерісіндегі пәнаралық және пәнішілік байланыстылық ұстанымының өзіндік маңызы бар.

Жалпы білім беретін мектеп мұғалімдерінің пәнаралық білімдер мен іскерліктерді игеруі – оқу үдерісін кіріктіре оқыту негізінде ұйымдастыру үшін алғы шарт.

Бастауыш сынып оқушыларына жаңартылған білім мазмұны бағдарламасы жүйесінде бөлім мен оқулықтарға негізделген ортақ тақырыптар бойынша педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың теориялық негізін нақтылау; бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшелігіне сәйкес төл оқытуларды тәжірибеден өткізуді іске асыру; сабақ және сыныптан тыс жұмыстарда кіріктіре оқыту құру – бұлар жаңартылған білім мазмұнының міндеттері болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларын оқыту – қазіргі оқушы тұлғасының болмыс бітімі мен санасының дамуындағы ғылыми танымды дамытудың қарқынды жүзеге асатын ерекше құнды, қайталанбас кезең. Бастауыш сыныптардағы кіріктіре оқыту негізіндегі педагогикалық үдерісті жүргізу – жаңа білім мазмұнын оқытуды теориялық жағынан негіздеп, мазмұны мен шарттарын анықтап, әдістемесімен қамтамасыз ету болып табылады. Осының нәтижесінде еліміздің білім беру жүйесіне өзгерістер енгізіліп, білім мазмұны жаңа бағдарламалар аясында жүзеге асырылуда.

Бүгінгі жаппай қолданылып жүрген жаңа технологияның өзі біздің педагогикалық тәжірибемізге ыңғайластырыла отырып, оңтайлы кіріктірілген болып табылады. Қазіргі педагогикалық технологияда кіріктіре оқыту кіріктірілген немесе ықпалдастықтағы білім беру жүйесі ретінде қарастырылады. Бұнда педагогикалық үдеріс оқыту, білім беру мен тәрбиелеудің кешенді жүйесін құрай отырып, әртүрлі білім бағыттарынан ортақ бөлім, ортақ тақырыптарына негізделген дәйекті теория, ұғым заңдарды біріктіріп, құрылымдық және ғылыми-мазмұндық жүйені жасайды.

Оқу пәндеріндегі білім мазмұндарының ортақ бөлімдер мен ортақ тақырыптарға топтастырылуы төмендегі шарттарға байланысты:

– зерттеу нысандарына сәйкес келуі немесе өзара жақын болуы;

– кіріктірілген немесе өзара байланыстырылған оқу пәндерінде зерттеу әдістерінің бірегейлігі немесе ұқсастығы;

– кіріктірілген немесе өзара байланыстырылған оқу пәндерінің жалпы заңдылық, теориялық тұжырым негізінде құрылуы.

Осы негізде біртұтас дидактикалық мақсатқа бағытталған оқу бағдарлама-ларының жасалуына алып келді. Пәндердің өзара

байланысуындағы құрамдық-құрамаларының қызметін талдау әдісін пайдалану

– әрбір бөлшектік құрылымның бағытталған арнаулы қызметі тұрғысында қарастырылады және кіріктіріліп немесе өзара байланыстырылып отырған екі, үш (немесе одан да көп) пәннің құрылымдық бөлшектері анықталады (оқу материалының мазмұндық көлемі, осыған негізделген бөлімдер, бөлімшелер мен ортақ тақырыптар, дәйекті теория мен ұғымы, заң, т.б.) т.б. Нәтижесінде жалпы білім беретін екі немесе одан да көп пәндердің жиынтығын беретін өлшемдік кестесі жасалады.

Оқытылатын жеке пәндер оқушыларға қажетті білім, білік, дағды қалыптастыра отырып, олардың жеке тұлғалық болмысының дамуына және өмірлік тәжірибеде өзін-өзі тануына септігін тигізеді. Оқушы немесе жеке адам алға қойған мақсат-мұратына жету жолында жеке өзінің өмір тәжірибесінде жинақталған білім, білік пен дағдыға сүйенеді. Бұл өзінің ішкі және сыртқы мүмкіндіктерін пайдалануға қабілеттілігін көрсету болып табылады. Яғни, бұл -құзіреттілік. Бүгінгі оқу бағдарламасының мазмұнында танымдық-ақпараттық құзырлылықты қалыптастыру басымдық орынға ие болуда, өйткені оқушының әлемді және қоршаған ортаның біртұтастығын танып білуге бағытталған әрекетін пәнаралық байланыстар жүйесімен немесе ықпалдастырумен байланысты жүзеге асыру маңызды болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсан №1118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдардағы арналған мемлекеттік бағдарламасы. http://www.akorda.kz/
2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы жарлығы.

ӘОЖ 373.31(571)

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН ДАМЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Декамбаева Н.Б., Кошакбаева З.Э., Акрамова Д.В.
Ғылыми жетекшісі: Туякова Н.Н.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассмотрены особенности мотивации учащихся и методы развития учебной мотивации.

Summary: The article presents the specifics of students' motivation and methods for the development of educational motivation.

Қазіргі уақытта көптеген мектеп оқушыларының оқуға деген ынтасы нашар және жыл сайын ол тек төмендейді. Мотивацияның төмендеуі бағдарламалардың шамадан тыс жүктелуімен, зерттелетін материалдың

өмірден, оқушылардың қажеттіліктерінен және басқа себептерден оқшауланумен түсіндіріледі.

Психологияда мотивация-бұл адамның мінез-құлқы мен қызметін анықтайтын психологиялық гетерогенді факторлардың жиынтығы, жүйесі. Мотивация бірнеше функцияларды орындайды: мінез-құлықты ынталандырады, бағыттайды және ұйымдастырады, оған жеке мағына мен маңыздылық береді. Оқу мотивациясы оқушының мінез-құлқы мен іс-әрекетін анықтайды. Мотив-бұл оқушының онымен ішкі қарым-қатынасына байланысты оқу жұмысының жеке аспектілеріне бағытталуы.

Мотивтер әртүрлі болуы мүмкін: сыртқы — жаза мен сыйақы, қауіп пен талап, материалдық пайда, топтың қысымы, болашақ артықшылықтарды күту және т.б. олардың барлығы оқытудың тікелей мақсатына сыртқы. Білім мен дағды тек басқа мақсаттарға жетудің құралы ретінде қызмет етеді; ішкі — өз біліміне деген қызығушылық, қызығушылық, мәдени және кәсіби деңгейді арттыруға деген ұмтылыс, белсенді және жаңа ақпаратқа деген қажеттілік, яғни оқу процесінде өзіндік даму - адамды өзінің мақсаты ретінде оқуға итермелейтін барлық нәрсе [1].

Маркова А. К. мотивтердің түрлеріне танымдық және әлеуметтік мотивтерді жатқызуға болады. Егер оқу барысында оқушы пәннің мазмұнына назар аударатын болса, онда танымдық мотивтердің болуы туралы айтуға болады. Егер студент жаттығу кезінде басқа адамға назар аударса, онда олар әлеуметтік мотивтер туралы айтады. Танымдық мотивтерге оқу процесінде өзіндік даму; басқалармен бірге әрекет ету және басқалар үшін; жаңа, белгісіз таным жатады. Әлеуметтік-болашақ өмір үшін оқу қажеттілігін түсіну, оқу процесі қарым-қатынас мүмкіндігі, маңызды адамдардан мақтау, көшбасшылық пен бедел үшін оқу сияқты мотивтер; назарда болуға деген ұмтылыс. Олар оқу процесінде табиғи және пайдалы. Маркова А. К. пікірінше, танымдық және әлеуметтік мотивтер әртүрлі деңгейге ие болуы мүмкін. Танымдық мотивтердің деңгейлері: кең танымдық мотивтер (жаңа білімді - фактілерді, құбылыстарды, заңдылықтарды игеруге бағдарлау); оқу-танымдық мотивтер (білім алу тәсілдерін, білім алу тәсілдерін игеруге бағдарлау); өзін-өзі тәрбиелеу мотивтері (қосымша білім алуға, содан кейін өзін-өзі жетілдірудің арнайы бағдарламасын құруға бағдарлау) әлеуметтік мотивтердің деңгейлері: кең әлеуметтік мотивтер (міндет пен жауапкершілік, оқытудың әлеуметтік маңыздылығын түсіну); тар әлеуметтік немесе позициялық, мотивтер (басқалармен қарым-қатынаста белгілі бір позицияны алуға ұмтылу, олардың мақұлдауын алу); әлеуметтік ынтымақтастық мотивтері (басқа адаммен өзара әрекеттесудің әртүрлі тәсілдеріне назар аудару).

Ең дұрысы, суретті келесідей ұсынуға болады: жас оқушыға кең танымдық мотивтер тән; - орта мектепте балалар білім алу әдісіне көбірек көңіл бөледі; - жоғары сыныптарда жетілген танымдық мотивтер-өзін-өзі тәрбиелеу мотивтері көрінуі керек.

Жоғары сынып оқушыларының оқу мотивтері жоспарланған кәсіби қызметке байланысты жасөспірімдерден айтарлықтай ерекшеленеді. Егер

жасөспірімдер сүйікті пәніне сәйкес мамандықты таңдаса, онда үлкен студенттер таңдалған мамандыққа дайындалу үшін пайдалы болатын пәндерге ерекше қызығушылық таныта бастайды. Егер біріншісі болашаққа қазіргі көзқараспен қарайтын болса, екіншісі болашаққа болашақ тұрғысынан қарайды. Кәсіптік оқу орнына түсуге дайындық жоғары сынып оқушыларын оқытудың негізгі себебі болып табылады. Жақсы бағалар арқылы жасөспірімдерге тән сыныпта белгілі бір позицияны алуға деген ұмтылыспен байланысты мотивтер орта мектепте артта қалады. Белгі білім критерийіне айналады, ол өзінің қозғаушы күшін жоғалтады, оқу белсенділігі білімге деген ұмтылыспен анықталады.

Оқуға теріс көзқарастың себептері. Объективті себептер мұғалімнің қызметімен байланысты. Мысалы: Оқу материалы қызығушылықты сақтауға ықпал етпейді, оқушылардың ақыл-ой даму деңгейіне, қолма-қол білім деңгейіне сәйкес келмейді; жұмыс әдістері мен әдістері балалардың белсенділігі мен тәуелсіздігін оятуға сәйкес келмейді; ынталандыру құралдары оқуға теріс көзқарастың себептеріне сәйкес келмейді.

Жоғары сынып оқушыларында оқуды ынталандыру мен ынталандырудың педагогикалық әдістері мен тәсілдері білімнің беделін арттыра бастайды. Оларды тапсырмаларды бірлесіп орындауға ынталандыру, мысалы, көмек көрсету және көмек алу, ақпарат алмасу мүмкіндігі туралы хабардар болу.

Сабақта мұғалім оқушыларға айтады, көрсетеді, бірақ кейбір балалар үшін бұл ақпарат шамалы: олар тыңдайды және естімейді, қарайды және көрмейді, олар мүлдем басқа жұмыстармен айналысады: олар армандайды, өздері туралы ойлайды. Бұл балалардың оқу жұмысына араласуы үшін ойлау процесін күшейту үшін ынталандыру қажет.

Оқу мотивациясын арттыру үшін мұғалім мен студенттер арасында жасалған "келісімшарттар" (жеке және топтық шарттар) қолданған жөн. Мұндай ерікті келісім-шартта (бірлескен талқылаудан кейін) оқу жұмысы көлемінің, оның сапасы мен бағаларының нақты арақатынасы белгіленеді. Келісімшарттар, бір жағынан, оқушылардың тәуелсіз және мағыналы оқуын ынталандырады және ұйымдастырады, ал екінші жағынан, олар оқу процесінде сенімділік пен қауіпсіздіктің, еркіндік пен жауапкершіліктің психологиялық атмосферасын жасайды [2].

Мотивацияның құрамдас бөліктерінің бірі - Мақсат қою, проксимальды даму аймағын анықтау мүмкіндігі. Мұғалімнің алға қойған мақсаты оқушының мақсаты болуы керек. Мақсатты мотив-мақсатқа айналдыру үшін оқушының өз жетістіктерін білуі, алға жылжуы үлкен маңызға ие. Бұл дағдыларды дамыту үшін келесі әдістерді қолдануға болады.

Оқу жылының басында сіз балалардан бірқатар сұрақтарға жауап беруді сұрай аласыз:

1. Өткен оқу жылы қандай болды?
2. Осы жылы сіз оған не ұқсағыңыз келеді?
3. Ол үшін не істеу керек?
4. Қандай көмек керек?

немесе

1. Тоқсан үшін қандай баға алғыңыз келеді?

2. Мұны істеу үшін не істеу керек?

3. Кімнің көмегі және Сізге қандай формада керек?

4. Нәтижеге қол жеткізілгенін қалай түсінесіз? (Кейде балалар қорытынды белгілерді күнделікке қарындашпен бірден қоя алады. Бұл кейбір ынталандырады.)

Мұндай әңгімелер студенттерге сәтті оқыту стратегияларын бөлісуге көмектеседі. Оқушылардың бұрын болған мүдделерімен байланысы жаңа материалға деген қызығушылықтың пайда болуына ықпал етеді. Тақырыпты тақтаға жазып қана қоймай, оқушылардың эмоционалды реакциясын, осы тақырыпқа деген көзқарасын ояту өте маңызды. Мұны баланың өмірлік тәжірибесіне сүйене отырып, оның жеке басын тану арқылы жасауға болады.

- Сіз бұл тақырып туралы не білесіз?

- Бұл туралы немесе осы тақырып бойынша сөздерді таңдаңыз....

- Міне қараңыз! Бұл сіздің жадыңызда сақталған! Сондықтан бұл қажет!

(Ашылу сияқты емес пе!)

Оқытудың қиындығы. Сабақтың әр кезеңінде проблемалық уәждер мен тапсырмаларды қолдану қажет. Егер мұғалім мұны жасаса, онда әдетте оқушылардың уәждері өте жоғары деңгейде болады. Мазмұны жағынан ол танымдық, яғни ішкі екенін атап өткен жөн. Іздеу, проблемалық оқытудың негізгі қозғаушы күші-бұл студенттердің алдына қойылған қызықты сұрақтар, шығармашылық тапсырмалар мен зерттеу жобаларының жүйесі. Студенттерді бағдарламаның алдағы тақырыбын зерттеуге енгізетін оқу-проблемалық жағдайды құру. Ол көптеген жолдармен жасалуы мүмкін:

а) оқушылар алдында осы тақырыпты зерделеу негізінде ғана шешуге болатын міндеттерді қою арқылы;

б) бағдарламаның алдағы тақырыбының (бөлімінің) теориялық және практикалық маңыздылығы туралы мұғалімнің немесе оқушылардың әңгімесімен (әңгімесімен).

в) мұғалімнің ғылым тарихындағы мәселенің қалай шешілгені туралы әңгімесі.

г) проблемалық мәселені қоюмен аяқталатын практикалық жұмысты орындау

Сонымен, "зерттелген тақырыптың игерілу деңгейін тексеруге болатын сұрақтар немесе тапсырмалар жасаңыз"сияқты тапсырмаларды қолдану пайдалы. Мықты студенттер үшін мұндай тапсырма: "осы тақырыпта біз өткен негізгі сұрақтарды жазыңыз және осы материалды қалай білгеніңізді белгілеңіз: жақсы немесе өте жақсы емес немесе нашар меңгерген". Аз қабілетті студенттер үшін кейбір сұрақтарды беруге болады, ал олардың міндеті-материалды игеру деңгейін атап өту.

"Миға шабуыл". Психологияда бұл әдіс "брейнсторминг" деп те аталады шығармашылық белсенділік пен өнімділікті ынталандыру әдісі. Оның мәні-сыныптың әр мүшесі ұсынылған тақырып бойынша кез-келген ойларды айтады,

оларды адал немесе дұрыс емес, мағынасыз немесе оғаш деп бағаламайды, сонымен бірге басқаларды балаларының айтуына итермелеуге тырысады. Оқу процесінде Бұл әдісті тақырыптарды ауызша талқылауда қолдануға болады. Сонымен қатар, балалар кезекпен сөйлейді, мұғалім тарапынан да, балалар тарапынан да сынға жол берілмейді. Мұғалім ең дұрыс нәрсені есте сақтауы керек, содан кейін әрқайсысын ауызша тексеріп, жігіттермен бірге сынап, талдай бастауы керек, осылайша келешегі жоқ идеялар жойылып, ең тиімдісі қалады [3].

Сәттілік жағдайын жасау оқушыларды сабақ барысында белсенді жұмыс істеуге ынталандыруға мүмкіндік береді. Фронтальды сауалнама кезінде балаларға жауаптарын "мен білемін ..." деген сөздермен бастауға үйреткен жөн. Бұл қабылдау өсуіне ықпал етеді сенімділік оқушы.

Балаларға сәттілік қажет. Оқушының әр жетістігін дауыстап немесе қимылмен атап өткен жөн. Бағалаудың басты мақсаты-танымды ынталандырады, жетістік деңгейін анықтайды, әлеммен қарым-қатынасын дамытады, көңіл-күй және жұмысқа деген ықыласын күшейтеді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:
1. Вопросы психологии [Электронный ресурс]-Режим доступа: http://www.voppsy.ru
2. Целуйко В.М. Психологические основы педагогического общения М.: Владос, 2007.
3. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. -М., 1983. - С. 69-87.

ӘОЖ 37.013

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН "МӘҢГІЛІК ЕЛ" ИДЕЯСЫ НЕГІЗІНДЕ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ ЖОЛДАРЫ

Джалгасбекова К., Азатова М., Рахимбаева Г.
Ғылыми жетекшісі: Ризаева Л.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В среднем образовании идея «Вечной страны» направлена на воспитание у детей и молодежи высокой духовности, гражданской ответственности, социальной ответственности, готовности работать на благо казахстанского общества, нового казахстанского патриотизма и чувства единства.

Summary: In secondary education, the idea of "Eternal Country" is aimed at educating children and youth to high spirituality, civic commitment, social responsibility, readiness to work for the benefit of Kazakhstani society, a new Kazakhstani patriotism and a sense of unity.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың кезекті халыққа Жолдауында: «Бір жыл бұрын мен еліміздің 2050 жылға дейінгі дамуының жаңа саяси бағдарын жария еттім. Басты мақсат – Қазақстанның ең дамыған 30 мемлекеттің қатарына қосылуы. Ол «Мәңгілік Қазақстан» жобасы, ел тарихындағы біз аяқ басатын жаңа дәуірдің кемел келбеті. Бұл орайда елең еткізген жаңалық – тұңғыш мемлекеттік ресми идеология, яғни «Мәңгілік Ел» идеясының жариялануы. Бұл – Қазақстан Республикасының ұлттық идеясынан келген түйін-тұжырым. Мәңгілік Ел отандастардың бірегей тарихи мақсаты мен қаһармандық ұраны десек қателеспейміз. Аталған идея қазақ елінің ғасырлар бойы армандаған

мақсаты ғана емес, Тәуелсіздік жолындағы жанқиярлық еңбегі мен тынымсыз шығармашылығының нәтижелері арқылы қол жеткен асу. «Мәңгілік Ел» ұғымын тереңінен түсіндіру, тарихи негіздерін көрсету мәселелері маңызды болып табылады» деген болатын. Бұл идея туралы түркі тарихын, көне түркі мұраларын зерттеуші-ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Қ.Сартқожаұлының «Mangi el» халықаралық ғылыми-көпшілік тарихи журналында: «Мәңгілік ел – түрік жұртының данагөйі, үш бірдей қағанның кеңесшісі болған атақты Тоныкөк негізін қалаған идея» екендігін жазған [1, 65б.].

«Мәңгілік Ел» идеясы – қазақ ұлтының мақсат-мүддесіне және елімізді ортақ Отан еткен жүз отыздан астам ұлттар мен ұлыстардың ұлттық идеясына негізделген идеология болатынына сенуге болады. Әрине, еуроцентристік көзқарас бойынша түркі халықтарының ынтымақтастығына деген сын айтушылар көптеп кездесді. Түркі интеграциясын Тұрар Рысқұлов пен Мустафа Кемаль Ататүрік бастаса, кейін нақты шараларды қолға алған Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың шешуші саясаты өз жемісін берді[1, 144б.].

Біз үшін болашағымызға бағдар беретін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея Ол - «Мәңгілік Ел идеясы» деп Елбасымыз бұл идеяның аса қажеттіліктен туындағанын ерекше атап өтті. «Мәңгілік ел» идеясының негізгі мақсаты - елімізді қарышты дамыған мемлекетке айналдыруда ұлттық мүддені, рухани дүниені жаңғыртуды және өзіміздің қазақ ұлтының мерейін асыруға, қалыптасқан тарихи үрдістерін жаңғыртуға арналған құжат деп білуге болады

«Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Елбасы Жолдауындағы «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясын өмірде іске асырудың негізі мектепте қалануы тиіс. Орта білім беру жүйесінде «Мәңгілік Ел» идеясы балалар мен жастарды жоғары руханилық, азаматтық ұстаным, әлеуметтік жауапкершілік қазақстандық қоғам игілігі үшін еңбек ету дайындығын, жаңа қазақстандық патриотизм мен бірігу сезіміне тәрбиелеуге бағытталған [2, 108б.].

«Мәңгілік Ел» идеясын іске асыру барша қазақстандықтарға, әсіресе, бүгінгі және келешек ұрпаққа үлкен сын, зор мәртебелі іс болмақ. Бұл үшін төмендегі құндылықтарды орындауымыз керек: бірінші – ата-анасын қадірлейтін, Отанын сүйетін бала тәрбиелеу, екінші – қазақ тілін, тарихын, мәдениетін, салт-дәстүрін білетін, оны дамытатын ұрпақ тәрбиелеу, үшінші – халықтар достығын қастерлейтін, ел бірлігін сақтайтын ұл-қыз өсіру.

Қазіргі кезеңде ұлттық патриотизмнің басты көрінісі – қазақтың ана тілінде сөйлеуі, жас жеткіншектерге ұлттық тәрбие беру, ізет, құрмет, қайырым, мейірім сезімдерін дамыту. Өз халқын сүйіп, оның болашағын ойлаған адам басқа халыққа да солай қарайды.

«Мәңгілік Ел» идеясында белгіленген бұл құндылықтар жалпы оқу-тәрбие жұмысының негізі, бастауыш мектепте оқытылатын пәндердің арқауы болуы тиіс. Сондықтан ұстаздарымыз күнделікті кез-келген пәнді оқыту

барысында әрбір сабақта «Мәңгілік Ел» құндылықтарын оқушылардың бойына сіңіруді естен шығармағаны жөн [3, 304б.].

Білім алушы жастарға ұлттық тәрбие беру мәселелері жөніндегі ғылыми зерттеулерде келесілер атап көрсетілген: тұлғаның ұлттық сана-сезімі ұлттылық туралы ой-пікірді, ұлттың өткен тарихына, бүгіні мен болашағына деген көзқарасты, ана тілін үйрену мен төл мәдениетті зерделеп танудағы белсенділікті, ұлттық мүдде мен құндылықтар бағдарын түйсіне отырып қабылдауды білдіреді.

Қазақстан Республикасының гуманитарлық білім беру тұжырымдамасында білім мазмұнын анықтауда қазіргі білім беруді гуманитарландыру проблемаларын, оқытуды бейіндеу, жас ұрпақтың интеллектілік дамуы мен адамгершілікке тәрбиелеу талаптары ескерілген. Яғни, тарихи оқиғаларды, жекелеген адамдардың қызметін, мемлекеттегі басқару нысандарын түсіне білу және оларды нақтылы бағамдай білу; демократиялық және экономикалық кеңістікте өмір сүру нормаларын үйрену, әлемдік және отандық мәдениеттің ортақ мәселелерін бағдарлай білу, ұлттық сана-сезімге ие болу, адамзаттың өркениетті дамуының негізгі кезендерін білу т.б. талаптарын қояды.

Қоғамдық-гуманитарлық білім кең білім беру шектеріне ие, оны оқыту тек қана адамзат тарихындағы мәдениет туралы ғана емес, адамзат туралы ғылым болып табылады. Қоғамдық білім, тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, оны тәуелсіз бағалау, сонымен қатар басқалардың пікірін сыйлауға ықпал етеді. Қазіргі қоғамда өзгермелі әлеуметтік және экономикалық жағдайда өмір сүріп қана қоймай, болып жатқан құбылысқа белсенді әсер ете отырып, оны жақсартуға бейім тұлғаны қалыптастыру маңызды проблемалардың бірі болып отыр [4, 18б.].

Қазіргі қоғамның ең маңызды міндеттерінің бірі – жастарға адамгершілік тәрбие беру болып саналады. Өскелең ұрпақты тәрбиелеуде негізгі мақсат қоғамға пайдалы, үлкенге құрмет көрсетіп, кішіге қамқор бола білетін, жан-жақты шығармашыл, рухани бай жеке тұлғаны қалыптастыру.

Жас ұрпақтың адамгершілік тәрбиесі қоғамның басты міндеттерінің бірі болып табылады. Кішкентай адам күрделі, көп қырлы әлемге қадам басады, онда ол тек ізгілік пен әділеттілік, адалдық және ерлікпен емес, сонымен бірге сатқындық, арсыздық, өз мүдделерін ойлайтындармен де кездеседі.

Қазіргі кезеңде қоғам әлеуметтік қатынастарды және моральдық негіздерді бұзатын нарықтық қатынастар, экономикалық тұрақсыздық, саяси күрделі мәселелер мен ғана айналысуда. Бұл адамдарды төзімсіздік пен қатыгездікке алып келеді, адамның ішкі әлемін бұзады. Сондықтан білім беру міндеттерін шеше отырып, мектеп адамның моральдық қасиеттеріне сүйеніп, әрбір оқушыға өз өмірінің құндылықтарын айқындауға көмектесіп, қоғамның моральдық негіздерін сақтау үшін жауапкершілік сезіміне ие болуға тиіс. Осыған оқу-тәрбие үрдісіне органикалық түрде енген және оның ажырамас бөлігі болып табылатын моральдық тәрбие көмектеседі [5, 10б.].

Адам өзін-өзі адамгершілік мақсаттарды көздей отырып, жағымды тәрбиені бағытқа алып, үлгі бола алады. Адамгершілікті идеал, әсіресе, жастарды тәрбиелеуде, өзін-өзі тану мақсатында ерекше маңызға ие. Адамгершілік қасиеттер туа пайда болмайды, ол тәрбие нәтижесінде қалыптасады. Адам бақытқа тек ақыл мен білімнің арқасында қол жеткізеді. Аристотель адамгершілікті дианоэтикалық (интеллектуальдық) және этикалық (еріктік) деп бөліп қарастырған. Шынайы адамгершілік мінез-құлықтың ақыл-оймен үйлесім табуы, басқаша айтқанда – этикалық және дианоэтикалық ізгіліктердің бірлігі [6].

Ұлы ойшылдың сөзімен айтқанда, ғылым мен адамгершіліктің арасындағы айырмашылық мынада: ғылым нақты бір затты, оның табиғатын зерттесе, адамгершілік сол затпен, қоршаған ортамен дұрыс қарым-қатынас жасау жолдарына бағыттайды. Ғылым арқылы білім ұшталады, шындық пен адасудың арасын көрсетеді, ал адамгершілік адам бойындағы құнды қасиеттерді, жалпы жақсылық пен жамандықты айыру өлшемдерін анықтайды. Оқу арқылы білімге қол жеткізсек, адамгершілік тәжірибе мен әдептің нәтижесі болып табылатыны хақ. Түйіндей келе, адамгершілік жеке адамның өзін-өзі ұстай білуінде, мінез-құлқында, қылығында көрініс табады [7, 27б.].

Қазақстан Республикасында егемендік орнағаннан бері өскелең ұрпаққа тәрбие берудің тиімділігі мен сапасын арттыру мақсатында тәрбие саласын жақсартуға, әрбір қыз-ер баланың тәрбиесіне ерекше назар аударып, жан-жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыруға мақсатталған іс-шаралар өткізіліп келеді. Қазіргі уақытта, әсіресе, болашақ мамандарға ұлттық негізде білім мен тәрбие беруге халықтық педагогиканың озық дәстүрлері пайдаланып, адамгершілік қасиет-сапаларды қалыптастыруға аса мән беріліп отыр. Болашақ мамандарды адамгершілікке тәрбиелеудің негізгі құралына қазақ халқының әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, өзіне тән адамгершілік қасиеттері айналып отыр.

Адамдардың көзқарастары өмір сүру бағыты қоғамдағы адам санасы өзгеріп, ғасырдан ғасырға өткен сайын өзгереді. Жеке адамдар арасындағы қарым-қатынасты жүйелеу қызметтерінің материалдық қорынан өндіріліп, адамгершілік реттілік міндетін өзіне жүктейді.

Өз кезегінде қоғам әдепті тұлғаны қолдап және таратып өзінің идеалына сәйкес қалыптастырады. Ғылыми әдебиетте қоғамның қалыптасуы мен дамуы адамгершілік пайда болған уақытты айқындайды және оның пайда болуына адамдардың еңбек іс- әрекеті ықпал етті деп санайды.Өзара көмексіз, отбасына қатысты белгілі бір міндеттерсіз, табиғатпен күресте адам төтеп бере алмас еді. Адамгершілік адамдар арасыңдағы қарым-қатынасты реттегіш ретінде болады. Адамгершілік нормаларды басшылыққа алып тұлға қоғамның өмір іс-әрекетіне әсер етеді. Өз кезегінде қоғам әдепті тұлғаны қолдап және таратып өзінің идеалына сәйкес қалыптастырады. Адамгершілік тәрбие үрдісінің ерекшелігі ұзақ және үздіксіз болып саналады және оның нәтижелері уақыты бойынша созылады. Адамгершілік тәрбие процесінің басты ерекшелігі оның концентрлі құрылысы болып табылады: тәрбие беру мәселелерін шешу қарапайым деңгейден басталып, жоғары деңгеймен аяқталады [8].

Пайдаланылғын әдебиеттер тізімі:
1 ҚР Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жыл 14 желтоқсан.// http://www.akorda.kz
2 Күлтегін Тонықөк: Ежелгі түркі рун жазбалары (Әдеби нұсқасын жасаған Қадыр Мырза Әли..)-Алматы, «Өлке» баспасы, 2001.-144 бет
3 Бас редактор: Ерлан Сыдықов. «Mangi el» халықаралық ғылыми-көпшілік тарихи журналы, -Алматы, «Pride Print», баспасы, 09.2013. -108 бет
4 Жумағұлов Б.С. Мәңгілік Ел идеясы – ұлт мұраты // Қазіргі кезеңдегі тарих және қоғамдық пәндерді оқытудың әдістемесін дамыту мен жетілдірудің өзекті мәселелері тақырыбындағы: республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2016. – 304б
5 Төлеубекова Р.К. Адамгершілік тәрбиенің негіздері. – Алматы, 1995.
6 Қазақстан ЖОО-да «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясын жүзеге асыру тұжырымдамасы. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы 2015ж.
7 Пралиев С.Ж., Нәрібаев К.Н., Жанпеисова Қ.Қ., Иманбаева С.Т., Хан Н.Н., Қалиева С.И. және т.б. Қазақстан ЖОО-ларында «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясын жүзеге асыру тұжырымдамасы. –Алматы: Ұлағат, 2015. –27 б.
8 ОмароваЛ. Адамгершілік тәрбиені қалыптастыру мәселелері // Бастауыш мектеп № 2 2004.

ӘОЖ 371.132

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫ ДАЯРЛАУДЫҢ ГУМАНИСТІК БАҒЫТЫ

Жахангер А.М., Тоқбергенова А.А.
Ғылыми жетекшісі: Мықтыбекқызы Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ, Қазақстан

Резюме: В статье рассматриваются особенности гуманистической направленности подготовки социальных педагогов.

Summary: The article discusses the features of the humanistic orientation of the training of social educators.

Әлемдегі іргелі мемлекеттердің дамуы мен өркендеуінде әлеуметтік педагогиканың маңызы мен рөлінің айрықша артып отыратындығын заманауи ғалымдар мен зерттеушілер бір ауыздан мойындап отыр. Қандай да бір қоғамның барлық жағынан демократияландыруы мен гуманизациялау үдерісіне ендеп енуі, сол қоғамның білім беру жүйесін адами-тұлғалық қарым-қатынастарға құрылып, ал ол өз кезегінде объективті тұрғыдан жасалу қажеттілігін туындатады. Сайып келгенде, бұл кәсіби мемлекеттік-қоғамдық тәрбиелеу өкілеттілік алқалы органдарының қоғамнан, қоршаған ортадан, тіпті керек десеңіз, жанұясынан алшақтауын жою арқылы жас буынды әлеуметтік тәрбиелеу кешенін өзгерту амал-тәсілдерін іздестіруді қажет етеді [1].

Өткен ғасырдың 90 жылдары ТМД одақтас елдердің басым көпшілігінде әлеуметтік педагог қызметінің бірыңғай енгізілуі кездейсоқтық болмады. Сол тұста қоғамымыздааталмыш саланың кәсіби деңгейге көтерілуі маңызды алғышарттардың бірі болды және бүгінгі таңда ол жаңаша мәнге ие болып отыр. Шынтуайтында,әлеуметтік педагог мамандығының келешегіне, әлеуметтік саясаттың, соның ішінде жастар саясатының өзекті мәселелерінің

шешімін табуына кадрлар санасының тигізер әсері көп. Мұндай кадрларды білім беретін мекемелерге енгізу және оған гуманизация тұрғысынан қарау бүгінгі таңдағы білім алушылардың қоғамға, әлеуметтік ортаға, тіпті отбасына бейімделуіне, әлеуметтену үдерісі барысындағы кедергілер, индивидтік қадір-қасиеттерін зерделеуге, зерделеу барысында қандай да бір түзету іс-әрекетерін жасауға, әртүрлі өмірлік келеңсіздіктерден шығудың амал-тәсілдерін білуге ықпал етуге қажеттіліктеріне байланысты. Мұндай жұмыстарды жүргізуге қоғамдағы, жеке өміріндегі қиын жағдайлардан шыға білуі. Әлеуметтік-педагогикалық үдеріс бұл–әлеуметтік педагогтың және тәрбиеленушінің әлеуметтік-педагогикалық мәселеледі ортаның арнаулы немесе табиғи жағдайында педагогикалық құралдармен шешуге бағытталған өзара әрекеті. Оның жеке адам жөніндегі мақсаты–мәселені шешуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін өзара әрекеттестікке бағытталған қолдау көрсетіп, қозғау жасау, жәрдем беру болып табылады. Әлеуметтік-педагогикалық үдерістің мазмұнын қарауда екі түрлі тәсілдеме негізге алынады: Қызметтік тұғыр нақтылы маманның кәсіби қызметінің әрбір кезеңіндегі (кезең бөліктеріндегі) ерекшелігін анықтайды. Ол әлеуметтік педагогтың белгілі тұлғамен (топпен) кәсіби қызметінде неғұрлым мақсатқа сай нұсқасын іздеу, сондай-ақ, оның ұтымдылығын бағалау үшін маңызды [2].

Құрауыштарының құрамы бойынша бұл тәсілдеме құрылымдық тәсілдемеден субъекті мен объектісінің болуымен, сондай-ақ, функционалдық мақсаты бойынша әрбір кезеңге (кезең бөліктеріне) және оның маңызды құрауыштары ретінде кезең бөліктеріне (мысалы, диагностикалық-бағдарлаушы кезең: бағалаушы жағдаяттық; диагностикалық; болжамдаушы кезең бөліктерін қамтиды) бөлінуімен ерекшеленеді. Әлеуметтік-педагогикалық қызмет–жеткіншектердің жанұяда, мектепте, қоршаған ортада қалыпты қарым-қатынасқа түсуі үшін өзін-өзі ұйымдастыра білу, психологиялық тұрғыдан ұстамдылық, сабырлылық, бірсыдырлылық сақтай алуы үшін көмек көрсетуге бағытталған педагогикалық қызметті де қамтитын әлеуметтік жұмыс. В.И. Загвязинский мектептің жаңа жағдайдағы әлеуметтік-қалыптастырушылық, тәрбиелік міндеттерінің маңыздылығын күшейте отырып, әлеуметтік ортаның дағдарыстарын ескере отырып, оқыту мен тәрбиенің әлеуметтік функцияларын кеңейтіп, тереңірек зерттейді:

- әлеуметтік-бейімдеушілік және әлеуметтік-тұрақтандырушылық функциясы оқушыны нақты әлеуметтік қатынастарға енгізу, тұлғаның әлеуметтік ұтқырлығын қолдау; т.б.
- әлеуметтік-қайтадан түзушілік функциясы–демократиялық қоғам, нарықтық қатынастар, жылдам өзгермелі өмірлік жағдайлар жағдайына адамдарды дайындау; т.б.
- әлеуметтік-қорғаушылық функциясы–қоғамда қалыпты жағдайда өмір сүруге және дамуға дайын емес отбасына қомқорлық жасау; т.б.
- денсаулық сақтау және реабилитациялық функциясы–баланың денсаулығын жоғалтуымен байланысты кедергілерді жою; т.б.

- мәдениет сабақтастығы мен мәдениет шығармашылығы функциясы– бүгінде білім беруді мәдениетке ендірумен байланысты түсіндірудегі бұқаралық ақпарат құралдарының тұлғаға негативті әсерін қарастыру; т.б. Сондықтан әлеуметтік жұмысты қарастырғанда, оның объектілерінің мықтылығын негізге алып, төмендегідей жіктеуге болады: денсаулық жағдайына қарай: мүгедектер, мүгедек-балалары бар отбасылар, психологиялық қиындықтағы, психологиялық күйзелістегі, суицидті іс-әрекетке бейім балалар мен ересек адамдар, т.б.; денсаулығының жоқтығы өмір қиындықтарын өз бетінше жеңуге мүмкіндік бермейді; әр қилы формада көрініс беретін девианттық мінез-құлықтың белгілері: бұған девианттық мінез-құлықтағы жеткіншектер; зорлық-зомбылыққа душар болған балалар; денсаулығы мен жеке бас дамуына қауіп төнгендер; арнайы оқыту және түзеу мекемелерінде бас бостандығынан айыру орындарында болған адамдар; ішімдік, есірткі заттарын қолданатын отбасы мүшелері жатады; әртүрлі санаттағы отбасылар: табыс деңгейі төмен отбасы, соған қарамай, бала асырап алушы отбасы, асыраушысынан айырылған көп балалы отбасы, кикілжіңді отбасы, толық емес отбасыларын жатқызуға болады ерекше жағдайдағы балалар (жетімдік, кезбелік және т.б.), бұл негізде келесі топтарға бөлінеді: бала үйлері мен мектеп-интернаттарының түлектері (олардың материалдық тәуелсіздікке дейін); жетім қалған немесе ата- анасының қамқорлығынан айырылған балалар; бақылаусыз қалған балалар мен жасөспірімдер; кезбелік, баспанасыздық: бұл топқа тұрғылықты мекен-жайы жоқ адамдар, тіркелген қашқындар, амалсыздан жер аударушылар; саяси қуғын-сүргінге ұшыраған және соңынан ақталған адамдардың құқықтық (сонымен қатар әлеуметтік) қудалау жағдайындағы отбасы балалары [3].

Жеке тұлғаға арналған педагогикалық қолдаудың мазмұны–адамды алда көздеген нәтижелерден алшақтататын кедергілерді жеңу жолдарын қамтиды: субъектив (тұлғалық) «Мен» - кедергілер: өз бетінше дербес шешім қабылдауға қажет ақпараттың болмауы (ақпарат толықса, кедергі сол бойда жойылады); адамның қосымша еңбектенуінің қажеттігі (қол ұшын, жәрдем беріп, ынтасын көтеру); тұлғаны күйзеліске келтіретін кемшіліктер (тән-денелік, психикалық, ара қатынастық); білім мен тәжірибенің жетіспеуі; объектив (әлеуметтік) «Олар»-кедергілер: (әлеуметтік орта – мұғалімдер, әкімшілік, дос-жарандар, құрбықатарлар, отбасы және басқалар); материалдық кедергілер (отбасының қаржылық жағдайы және т.б.). Білім беруде баланы педагогикалық қорғау, көмектесу және қолдау әдістері оқушының өзін-өзі дамытуы үшін баланың өзін-өзі қорғау тәсілдерін меңгеруге және жағдай жасауға бағытталған педагогикалық міндеттерді шешу тәсілдерінің жиынтығын көрсетеді [4].

Жалпы, әлеуметтік жұмыстың жоғарыдағы бөліп көрсетілген функциялары оның құрылымы мен деңгейін анықтайды. Әлеуметтік жұмыс теориясы мен практикасында халықтың әртүрлі топтарымен жұмыстардың бағыттары мен түрлерінің қатары айқындалған: әлеуметтік бақылау мен әлеуметтік алдын алу жұмыстары, әлеуметтік емдеу мен әлеуметтік реабилитация, әлеуметтік көмек пен қорғау, тұрмыс саласында әлеуметтік

сақтандыру мен әлеуметтік қызмет көрсету, әлеуметтік қамқорлық пен әлеуметтік делдалдық, т.б. Әлеуметтік жұмыстың осындай түрлерінде негізгі технологиялар қолданылады. Олар бір-бірімен тығыз байланысты, бір мезгілде белгіленген мақсаты мен қызметтік мазмұнына қарай автономды бола алады. Адам–биологиялық тіршілік иесі. Қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушы, қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаев: «Қашан бір бала білім-ғылымды махаббатпен көксерлік болса, сонда ғана оның аты адам болады»-деп басталатын 11-қара сөзінде адамның адам болып қалыптасуы үшін және адам деген атқа лайықты болуы үшін жаны рухани бай мен ықылас ынтасы жоғары болу керектігін айтқан. Кез келген адам, әсіресе, балалық шағында және жас шағында әлеуметтендіру үдерісінің басты нысаны болады. Олай дейтін себебіміз адам баласы балалық шағы мен жас шағында қоғамға сай тәрбиеленеді, бейімделеді, үлкен өмірге алғашқы қадамдарын жасайды. Әлеуметтену барысынды бала мына әлеммен тығыз қарым-қатынаста болады. Сол арқылы дүниені және ондағы құбылыстар мен заттарды танып біледі. Бұндай іс-әрекеттер барысында баланың ой-өрісі мен таным, іс-әрекеттері дами түседі. Осындай қалыптасу мен даму іс-әрекетіне негізгі педагогикалық үш фактор әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Галагузова М.А. Категориально-понятийный проблемы социальной педагогики// Понятийный аппарат педагогики и образования:Сб.науч.тр./Отв.ред.М.А.Галагузова.-Екатеринбург,1998.-Вып.3.
2. Левитов Н.Д. О психологический состояниях человека.-Л.: 1966-202с. Крутецкий В.А. Психология обучения воспитания школьников. М.: Просвещение,1976.
3. Мясищев Н.В. Личность и неврозы.-Л.: Изд. Ленингрдаского университета, 1960. -426 с.
4. Дьяченко Кандыбович А.А. Психологические проблемы готовности к деятельности.-Минск: БГУ,1976.176с.

ӘОЖ 372.881.

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ТЕХНО ЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Жукеева А., Тораева Н., Назирова Д. - 4 курс 102-85 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Молдабек Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы формирования технологической подготовки будущих учителей начальных классов.

Summary: The article discusses the issues of formation of technological training of future primary school teachers.

Жыл сайын дәстүрлі түрде оздырылатын тамыз конференциясындағы өз баяндамасында Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев: «Білім беру жүйесі ізденісте болуы, үнемі дамуы тиіс. Сондықтан басты үміт жаңа және прогрессивті барлық нәрсеге ашық ұрпақты тәрбиелеуге

қабілетті мұғалімдерге жүктеледі», - деп өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі негізгі идеяны атап өтті [1].

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің технологиялық даярлығын мақсатты қалып тастыруды қамтамасыз ету үшін, әрбір оқу нәтижесін бақылаудың мақсатын, міндеттерін белгіледік. Әрбіроқу нәтижелерін бақылаудың аралығында қалыптастыруға мүмкін болатын білім мен іскерліктер анықталып, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің даярлы ғын қалыптастыру деңгейіндегі нәтижелердің өзгеруін анықтау қарастырылды.

Зерттеліп отырған дайындықты анықтау, алдыңғы тақырыпта көрсетілген білім және іскерлік тер көмегімен жүзеге асырылды. Сондай-ақ зерттеу мәселемізге қатысты сауалнамалар пайдаланылды. Олардың мазмұндары төмендегідей:

- бастауыш сынып ана тілі, дүниетану, еңбекке баулу оқу пәндері бағдарламасының (мазмұнын) құраушыларын атап көрсетіңіз;
- еңбекке баулу пәннің бағдарламасындағы білімді анықтаушы оқу материалдарын айтып беріңіз;
- теориялық мағлұматтарды оқушылардың жүзеге асыру үшін бағдарлама мазмұнындағы іс-әрекет түрлерінің тіркелуін мысалдармен көрсетіңіз;
- оқытуда көрнекілік әдісті пайдалануға тақырыптағы оқу материалдары негіз бола алады ма? т.б.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінде зерттеліп отырған дайындық жеткілікті қарастырылмайтындығын зерттеу жұмысы нәтижелері көрсетіп берді.

Зерттеу жұмысы барысында біздер студенттерге өзіміздің ұсынып отырған оқыту мазмұнын зерделеудегі оқу жұмыстарын ұсындық. Мұнда педагогикалық тапсырмалардың рөлі басымдыққа ие болды.

Педагогикалық тапсырмалардың ерекшеліктері студенттерде пән бойынша теориялық мағлұматтарды, оқу материалдарын жинақтауға және оны оқытуға даярлығын теориялық, әдістемелік және практикалық тұрғыда жүзеге асыруға бағытталды.

Сол себепті де, біздер болашақ бастауыш сынып мұғалімдері зерделейтін оқытудың технологиясы (оқытудың бірыңғай технологиясы) туралы немесе соған қатысты пәндер мазмұны бойынша білімдерді өзекті етуді қарастырдық.

«Оқытуда мақсат пен міндетті қалыптастыру» тақырыбы әдістемелік пәндерді оқыту мазмұнымен өзара байланыста қарастырылды. Педагогика пәні, оның ішінде дидактика пәні мен де байланыстар назарға алынды.

«Ұғым және оны қалыптастыру жолдары» тақырыбы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлаудағы «Ғылыми педагогикалық зерттеулер әдістемесі» пәні мазмұны мен байланыста қарастырылды.

Білім, ұғымдарды жекеден → ерекшеге, одан → жалпыға (индуктивтік тәсіл); жалпыдан → ерекшеге, одан → жекеге (дедуктивті тәсіл) меңгерту/меңгеру мәселесі үшін таным теориясы мен іс-әрекет сипаттарының рөліне басымды беру қамтылды.

Әрбір адам табиғат жаратылысынан-ақ, оған белгілі бір іс-әрекет түрлерін игеруге және орындауға мүмкіндік беретін қабілеттерге ие. Осыған сәйкес Қ.Қабдықайырұлы, В.М Монахов., Л.Н.Оразбекова, Т.Ә. Әлдібаева мотив туралы пікірлерінде мынаны көрсетеді: «адамның ұмтылушылығы неге ол өзін әлеуетті, қабілетті сезінгенде өзін көрсетеді», бұл адамның қабілеттері мәселелерін жүйелі жүргізген зерттеулермен толыға түсті[2].

Іс-әрекетте жағдай мен адамның жеке тұлғалық күшінен өзара әрекеті жүзеге асырылады. Бұл оқушылардың мақсаттарында, жеке ұмтылысында, қажеттілігінде, сондай-ақ, әрі оқушылардың білімі мен іскерлігіне және оның оған практикалық дайындығына іс-әрекеттің қоятын талаптарында қарастырылады. Жоғарыда айтылғандардан туындайтыны, алғашқы бағытты таңдау басылымдылықта болып табылатындығында. Адам табиғатынан өзінің қажеттілігін дамытуға қабілетті. Оқыту үдерісінде, оның

қажеттілігі қанағаттандырылып қана қоймайды, сондай-ақ, еселене көбейеді, жаңа қоғамдық үйлестіріл ген (негізделген) материалдық және рухани қажеттіліктер туындайды. Қажеттіліктердің туын дауы, өз кезегінде іс-әрекетке қозғаушы күш болып табылатын оқушылардың сұранысын иерархиялы қалыптастыруда жетекші рөл ойнайды.

Іс-әрекет теориясы Л.С.Выготский, С.Л.Рубенштейн, А.Н. Леонтьев және т.б. шеңберін рінде осыған негізделген дамыту, оқыту теориясы (Д.Б.Эльконин, В.В.Давыдов) баланың дамуы деп жеке тұлғалық типті және оқыту мен тәрбие үдерісінен шығатын олардың қабілеттеріне сәйкес іс-әрекеттерді меңгеруді, содан келіп, оларды жүзеге асыруды түсіндіреді.

М.М. Жанпейісованың тұжырымдауы бойынша, дүниені түрлендіретін адам іс-әрекеті оның санасын қалыптастырады. Сондықтан, іс-әрекет пен сана органикалық тұтас құбылыс болып саналады. Адамның іс-әрекеті, оның қоршаған ортаға қатынасын білдіреді.

М.М. Жанпейісованың зерттеулерінде адам іс-әрекетінің микроқұрылымы (адамның мотивін оятатын жеке ерекше іс-әрекет, саналы

мақсатқа бағындырылатын әрекет нақты мақсатқа жеткізудің шарттарына байланысты операция) анықталған. Кез келген іс-әрекеттің құрылы мын мынадай жалпы схема түрінде көрсетуге болады: мақсат – мотив – тәсіл – нәтиже[3].

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін психологияны зерделеуде іс-әрекетке қатысты оқу материалдарын қосымша зерделеу ұсынылды. Олар төмендегідей.

Құдайқұлов іс-әрекеттің категориясын пайдалануда мынадай әдіснамалық принцип терді басшылыққа алу қажет деп біледі: —1) психика мен қарекеттің бірлігі; 2) қарекет – психиканы дамытудағы қозғаушы күш; 3) сана мен қарекеттің бірлігі; 4) сыртқы және ішкі қарекеттер құрылымының бірлігі; 5) интериоризация – экстериоризация – қоғамдық-тарихи тәжірибені меңгеру механизмі; 6) жетекші қарекет; 7) тұлғааралық қатынастардың тікелей қарекеттік байланыстары туралы принциптер мен қағидалар.

Іс-әрекетті жүзеге асыру психологиялық механизмдер және теориялар негізінде түсіндіріледі, олар:

- бұл механизм белсенділіктің физиологиясы;

- функциялық жүйелер теориясы Д.Қ.Пошаев; [4].

- мидың жоғарғы қабыршығы функцияларыныңжүйелілік ұйымдастырылуы ілімі негізінде жан-жақты зерттелген.

Іс-әрекеттің құрылымын М.М. Жанпейісованың мынадай жүйеде қарастыруды ұсынады: [3].

-іс-әрекет – мұқтаждық – мотив – мақсат – шарттар – міндет - әрекет - операция.

Адам іс-әрекетінің құрылымын Д.Қ Пошаев.:

- іс-әрекет – мотив - әрекет – мақсат – интериоризация – экстериоризация – операция деген тізбек түрінде зерттеуді дұрыс деп санайды[4].

«Мұғалімнің оқу және еңбек іс-әрекетін жоспарлау» жекелеген пәндерді оқыту әдістемесі және дидактика пәні мазмұнымен қарастырылды. Сонымен қатар, мөлшерлеу, оны түрлері бойынша студенттерге түсініктер берілді.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдеріне мөлшерлеуде білім стандарты және типті оқу бағдарламасы мазмұнындағы тақырыптар басты көрсеткіш болатыны түсіндірілді. Олар пән тақырыптарына сәйкес «нені білуі тиіс?» және «нені орындауы тиіс?» талаптары көрсетілген. Сондай-ақ, әрбір тақырыпты оқып-үйренуге жұмсалатын уақыт мөлшері бағдарламада және күнтізбелік тақырыптық жоспарда сағатмен белгіленген.

Студенттерге «Оқу және еңбек іс-әрекет білімін, іскерлігін, дағдысы мен тәсілдерін меңгеру бойынша оқушылардың әрекеттерінұйымдастыру» тақырыбын зерделеу басты мәнге ие. Себебі, бұл білім меңгерту бойынша маңызды болып табылады. Мұнда студенттердің психология, педагогика, әдістемелік пәндер бойынша алған білімдер көкейкесті етіледі.

Келесі тақырыптардың бірі: «Оқыту әдістері», «Оқу әдістері», «Логикалық тәсілдер», «Техникалық тәсілдер» бұл тақырыптар өзара байланысты және олар бірін-бірі толықтыру мен, кешенді түрде зерделенеді. Оқушының логикалық тәсілдерді жүзеге асыру мұғалімнің оқыту әдістерін, оның көрнекі құралдарды, оқытудың техникалық құралдарын қолдануға тікелей қатысты. Сол себепті де, мұнда таным әдістерінің жүзеге асырылуындағы құралдарды пайдалану да назардан тыс қалмайды.

«Оқыту нәтижесі және оны бағалау» тақырыбы, оқушыларға бағалау критерийлерін толық мәнді зерделетуге бағытталады. Оның педагогикалық мәні мен маңызына назар аударылады.

Студенттер орындаған практикалық жұмыстардың үлгілерін зерделеуге болады. 4-сынып еңбекке баулу мазмұнындағы «Қағаз және қатырма қағазбен жұмыс» тарауы бойынша оқу элементтері

4-сынып еңбекке баулу пәні бойынша Қағаз және картонмен жұмыс істеу

Оқу материалдары Оқу элементтері (теориялық)

Материалтану Қағаз, желім, беріктік, қатырма қағаз

(Бұйымдардың қырларын, жақтарын қағазбен желімдеу арқылы беріктігін арттыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі», 02.09.2019 ж.
2.Қабдықайырұлы Қ., Монахов В.М., Оразбекова Л.Н., Әлдібаева Т.Ә. Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы. –Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті, 1999. – 149 б.
3.Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. – Алматы, 2002. – Б. 4-6.
4.Пошаев Д.Қ. Мамандық таңдау негіздері: кестелі оқу құралы. -Шымкент: ОҚМУ, 2007 – 84 б.

УДК 153.923

ФЕНОМЕН АУТИЗМА

Игембай А.С., Коккозова Ә.А., Темірәлі А.Б.
Научный руководитель: Мықтыбекқызы Г.
Университет «Мирас» г.Шымкент .Казахстан

Түйін: Мақалада аутизм феноменінің мәселесі қарастырылады.
Summary: The article deals with the problem of the phenomenon of autism.

Сегодня разговоры об аутизме в моде. Часто можно даже услышать, что мы живем в разгар эпидемии этой болезни, в век аутизма. Что же представляет собой эта болезнь? И почему привлекает столько внимания? В чем ее необычность? Почему именно сейчас психиатры, психологи и философы обратили на нее свой взор?. «Одним из важнейших симптомов некоторых психических заболеваний является преобладание внутренней жизни, сопровождающееся активным уходом из внешнего мира. Более тяжелые случаи полностью сводятся к грезам, в которых как бы проходит вся жизнь больных; в более легких случаях мы находим те же явления, выраженные в меньшей степени [1]. Этот симптом я назвал аутизмом» (Лат.из греч. «ауто» – «сам», «изм» – лат. из греч. – суффикс для образования абстрактных существительных, обозначающих действие, его результат или состояние). Так в 1911 году впервые определил этот термин знаменитый швейцарский психиатр Эйген Блейлер. Ему же мы обязаны и термином шизофрения, самим представлением об этой болезни, ее симптомах и картине протекания. Собственно, аутизм и рассматривался Блейером как один из симптомов шизофрении. Выделение аутизма из шизофрении в отдельный синдром произошло в 40-х годах XX века. В отдельное заболевание аутизм был выделен детским психиатром Лео Каннером (статья «Аутистические нарушения аффективного контакта», 1943 год). Основными признаками, отмеченными психиатром, были неспособность взаимодействовать с людьми, устанавливать эмоциональный контакт, задержка речевого развития, некоммуникативная речь,

симптомы начинают проявляться с рождения или до 30 месяцев. Независимо от Каннера, почти в то же самое время, в 1944 году, австрийский психиатр Ганс Аспергер описал состояние аномального поведения группы подростков, проявляющееся в нарушении социального общения и коммуникации [2]. Он отметил своеобразное использование языка, необычное интонирование речи, неспособность создать полноценный визуальный контакт. Указывал на бедность мимики и жестов, моторную неловкость, дисгармоничные, угловатые движения, несформированность простейших социальных навыков, импульсивность детей, без принятия во внимание требований обстановки. По сегодняшний день ключевыми характеристиками аутизма считаются глубокие нарушения в социальном развитии, качественные нарушения коммуникации, нарушение коммуникативной функции речи, снижение способности к эмоциональному контакту. Данные симптомы аутизма могут быть проинтерпретированы в терминах отсутствия структур Другого и изменения субъективности. В философии второй половины XX века обнаружена важность Другого для конституирования субъективности. В философии вплоть до Гуссерля субъект предполагался автономным, самодостаточным, трансцендентальным, по отношению к нему Другой оказывался вторичным. И одной из проблем, с которой столкнулась феноменология, был выход солипсического субъекта к Другому. Постструктурализм переставляет акценты. У Лакана мы обнаруживаем, что субъективность выстраивается во взаимодействии со структурой Другого. Это означает, что пока нет Другого, нет и субъекта. Осмысление этой проблемы выразилось и в том, что она стала активно обнаруживаться и на онтическом уровне. Возможно, этим и может быть объяснен факт выделения аутизма из симптоматики шизофрении в отдельное заболевание. Иными словами, аутизм стал «видимым» в результате произошедших изменений в гносеологических и онтологических установках. И он послужит нам моделью для изучения взаимосвязи структуры Другого и субъективности, поскольку именно в ситуации сбоя мы можем изучить нормальное функционирование структур. Как отмечает О. А. Власова в своей книге «Феноменологическая психиатрия и экзистенциальный анализ»: «Психическое заболевание может представляться для философии своеобразной призмой, увеличительным стеклом, где она может увидеть то, что невозможно узреть в норме. Используя этот инструмент анализа, она способна проникнуть в онтологические тайны бытия». Возможно, возникнет вопрос, на каком основании онтологическая структура анализируется на онтических примерах. Дело в том, что такие опыты уже были, так, например, представители экзистенциального анализа пытались связать онтологическую и онтическую области в опыте психически больного человека. Как пишет Власова: «Здесь, конечно, возникают многочисленные вопросы: что запускает трансформацию оснований существования человека? Почему в психическом заболевании происходят такие трансформации? К сожалению, в работах представителей экзистенциального анализа ответов мы не найдем. Задача связать онтологию и онтику – очень трудная задача. Закономерно, что преодолеть этот разрыв ни

феноменологической психиатрии, ни Dasein-анализу не удается. Возможно, что Хайдеггер прав, и психиатрия в принципе не способна приоткрыть завесу над онтологическими основаниями опыта. В любом случае, проблема взаимодействия онтологии и онтики является одной из центральных проблем, которую феноменологическая психиатрия поставила перед философией. И в этом состоит ее важнейшее значение для философии XX века»Целью настоящей работы является экспликация в феномене аутизма симптоматики отсутствия структуры Другого и измененных форм субъективности. Причем, как отмечает О. С. Никольская: «…нарушения коммуникации, и трудности социализации проявляются вне связи с уровнем интеллектуального развития, т. е. как при низких, так и при высоких его показателях». Крайнее одиночество аутичного ребенка проявляется еще во младенчестве: ребенок не тянется к взрослому, когда его хотят взять на руки, не принимает удобную позу, когда его держат родители, не реагирует на удаление и приближение матери, не улыбается. То есть, у ребенка отсутствует стремление к контактам с окружающими. Родители часто отмечают, что ребенку глубоко безразличны даже близкие люди (родные), и они для него даже будто Швецова Е. А. Феномен аутизма. Симптоматика отсутствия другого в свете…философии 137 нереальны. Дети не могут нормально налаживать отношения с людьми и выглядят счастливо, когда их оставляют в покое. Как пишет Тео Питерс: «Дети, страдающие аутизмом, не воспринимают окружающих как социальных партнеров. Это нередко приводит к тому, что они начинают относиться к другим людям, как к предметам, а их действия часто оказываются направленными не на человека в целом, а на отдельные части его тела, как это происходит, когда ребенок направляет свою агрессию только на руку удерживающего его человека». Это подтверждает в своем интервью аутистка Ирис Юханссон: «Аутисты не воспринимают людей как других людей, а воспринимают их на уровне предметов». А в книге о своем детстве она пишет: «В мире Ирис не было людей, только масса обстоятельств, которые иногда замирали, которые можно было понюхать, попробовать на вкус, схватить и бросить». Аутичный ребенок может лазать по человеку как по предмету мебели, или дереву. О подобном восприятии людей, как объектов, вспоминают многие люди, страдающие аутизмом. Отец, мать, братья, сестры не представляли для них никого интереса, а самым большим удовольствием было одиночество. На примере этих симптомов мы видим, что другие люди не воспринимаются как люди именно потому, что при такой степени нарушений нет самой структуры Другого. Аутисты испытывают большие трудности в дифференциации людей, животных, неодушевленных предметов [3].

Так Хильде де Клерк рассказывает о своем сыне Томасе: «Однажды мы ехали в автобусе. В то время ему уже исполнилось 5 лет. Вдруг он обратил внимание на даму: ее прическу невозможно было не заметить. Он показал на нее и спросил: «Мама, это человек или животное?» Я прошептала ему очень тихо, что это была «женщина», «дама». Тогда Томас спросил: «Что стоит у нее на голове?». Эрик Мэш и Дэвид Вольф в своей книге «Детская

патопсихология» описывают не менее любопытный случай: «Воспоминания о собаках вызывают у Джерри замешательство и дрожь. В детстве он считал их человекоподобными существами, поскольку они могут двигаться по собственной воле. Однако они не были похожи на настоящих людей, и эта загадка не давала ему покоя. Собаки отличались особенной непредсказуемостью: они могли сорваться с места без всякой видимой причины». Другой мальчик-аутист категорически отказывался узнавать свою учительницу, которая пришла на урок без привычной ленточки в прическе. Если аутист все же дифференцирует человека из окружающей среды, то человек для него выступает как зона ужаса. В сочинениях аутистов на тему «люди» вырисовывается образ человека как могущественного и опасного существа. В момент страдания (ударился, устал, болен) ребенок-аутист не приходит за утешением к родителям, близким людям, он ищет успокоения в каких-либо стереотипных действиях. Более того, даже в момент опасности аутист не стремится за помощью к людям. Как пример можно привести рассказ родителей Андрюши: «В некоторых ситуациях, когда вблизи Андрюши был с его точки зрения какой-то опасный фактор (например, высота, река и пр.), – он отчаянно боялся всякого приближающегося человека, особенно взрослого. Дети в виду опасности ищут у взрослых защиты. У Андрюши было строго наоборот. Человек был для него дополнительной угрозой, зоной непредсказуемого и неконтролируемого. Человек свободен, то есть свободен поступать так, как хочет. Как можно знать, что придет ему в голову?». Можно предположить, что здесь Другой уже выделен из мира объектов, но как структура еще не выстроен окончательно. Это и объясняет последующие трудности. Непредсказуемость поведения других людей и непонимание логики их действий являются основными причинами страха аутистов: «Люди были для меня источником серьезного беспокойства. Я не понимал их или не догадывался о том, что они могут сделать мне. Они все время менялись, и у меня не было чувства защищенности», – рассказывает аутист Шон Бэррон [4]. «Самыми сложными для понимания являются люди. Проблема не только в том, что вы их видите. Они появляются в тот момент, когда вы этого не ожидаете, они шумят, и вместе с этим, они предъявляют к вам требования, которые вы даже не в состоянии понять. Едва вы начинаете осмысливать происходящее, как что-нибудь происходит, и все меняется», – пишет аутистка Тереза Жолифф был населен всем, что только есть на свете: столами, стульями, растениями, животными, людьми, но меня занимали только обстоятельства, в которых я жила.Люди были более тягостными, чем животные и всякие вещи, потому что они все время менялись и хотели от меня чего-то непонятного, того, что причиняло мне боль или вызывало беспокойство», – вспоминает о своем детстве Ирис Люди, страдающие аутизмом, испытывают трудности в распознавании эмоций по человеческим телодвижениям, жестам, выражению лица и голосу, не чувствуют чужих телесных границ (могут стоять слишком близко к собеседнику). Смеются, когда человек плачет: их забавляет вода, льющаяся из глаз. Не понимают плача другого ребенка: «там девочка странно кричит». Человеческие

эмоции в данных случаях выступают для аутиста как любопытные физические явления. Дети-аутисты, в отличие от своих здоровых сверстников, могут сгруппировать изображения людей по типу головных уборов, которые те носят, а не по эмоциональным выражениям их лиц.

Список использованной литературы:
1. А. Н. Моховикова; пер. сангл. О. Ю. Донца]. – 2-е изд., испр. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2008. – 408 с.
2. Jain A. et al. Autism occurrence by MMR vaccine status among US children with older siblings with and without autism //Jama. – 2015. – Т. 313. – №. 15. – С. 1534–1540.
3. Коган В.Е. Аутизм у детей Л., 1978
4. «Я не очень интересовалась людьми. Мой мир Вестник угроведения № 3 (6), 2011. Философия, социология, политология 138

УДК 153.923.3

ПРОБЛЕМЫ ТРЕВОЖНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

Избасарова С У., Алтынбек А.Б., Ергешова М.П.
Ғылыми жетекші: Исақұл С.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Түйін: Бұл мақалада қазіргі психологиядағы мазасыздық мәселелері қарастырылады мәселелері қарастырылады.
Summary: This article discusses the problems of anxiety in modern psychology.

Проблема тревожности является одной из наиболее актуальных проблем в современной психологии. Среди негативных переживаний человека тревожность занимает особое место, часто она приводит к снижению работоспособности, продуктивности деятельности, и трудностям в общении. Человек с повышенной тревожностью впоследствии может столкнуться с различными соматическими заболеваниями. Следует различать тревогу как состояние и тревожность как свойство личности. Тревога - реакция на грозящую опасность, реальную или воображаемую, эмоциональное состояние диффузного безобъектного страха, характеризующееся неопределённым ощущением угрозы (в отличие от страха, который представляет собой реакцию на вполне определённую опасность). Тревожность - индивидуальная психологическая особенность, состоящая в повышенной склонности испытывать беспокойство в различных жизненных ситуациях, в том числе и тех, объективные характеристики которых к этому не предрасполагают. Наряду с попытками прийти к согласованному определению для описания состояния тревоги, исследователи пытаются выявить, каковы истинные причины этого состояния. Среди возможных причин называются и физиологические характеристики (тип нервной системы) и индивидуальные особенности, а также отношения с родителями и сверстниками, а также проблемы в образовательном учреждении. Многие эксперты согласны с тем, что среди причин беспокойства детей, в первую очередь, неправильное воспитание и неблагоприятные

отношения ребенка с родителями, особенно с мамой. Тревожность может порождаться как реальным неблагополучием личности в наиболее значимых областях деятельности и общения, так и существовать вопреки объективно благополучному положению, являясь следствием определенных личностных конфликтов, нарушений в развитии 3 самооценки и т. п. Тревога как свойство личности во многом определяет поведение субъекта. Определенный уровень беспокойства является естественной и незаменимой чертой активной, активной личности. Тревога также оказывает значительное влияние на самооценку ребенка. Повышенный уровень беспокойства у ребенка может указывать на то, что он недостаточно эмоционально адаптирован к определенным социальным ситуациям. Это порождает общее чувство неуверенности в себе. Детская тревога является одной из причин дезадаптации школы. Экспериментально-психологическое определение степени тревожности включает раскрытие внутреннего отношения ребенка к конкретной ситуации, предоставление косвенной информации о характере отношений ребенка со сверстниками и взрослыми в семье и школе. В настоящее время растет число тревожных детей и подростков, характеризующихся повышенной тревожностью, неуверенностью, эмоциональной неустойчивостью. Возникновение и консолидация тревоги связаны с неудовлетворенностью возрастных потребностей ребенка. Мы можем выделить три ведущих фактора возникновения тревоги у подростков: условия семейного воспитания, межличностное общение и школьные условия. А.М. Прихожане отмечают, что особенно острой проблемой беспокойства являются дети подросткового возраста. Из-за ряда возрастных особенностей подростковый возраст часто называют «возрастом беспокойства». Подростки обеспокоены их внешностью, проблемами в школе, отношениями с родителями, учителями, сверстниками. И непонимание со стороны взрослых только усиливает неприятные ощущения. При повышении уровня тревожности, что особенно часто происходит в подростковый период, человек теряет возможность к актуализации собственной личности, так как повышенная тревожность мешает ему двигаться вперед. Современные исследования тревожности в отечественной психологии 4 направлены на различие ситуативной тревожности, связанной с конкретной внешней ситуацией, и личностной тревожности, являющейся стабильным свойством личности и связанной с внутренними факторами, а также на разработку методов анализа и коррекции тревожности как результата взаимодействия личности и ее окружения. Психология детства изучает период, продолжающийся от новорожденности до полной социальной и, следовательно, психологической зрелости; это период становления ребенка полноценным членом человеческого общества. Детская психология отличается от всякой другой психологии тем, что она имеет дело с особыми единицами анализа – это психологический возраст, или период, развития. Детская психология – учение о периодах детского развития, их смене и переходах от одного возраста к другому. Предмет детской (возрастной) психологии – «раскрытие общих закономерностей психического развития в онтогенезе, установление

возрастных периодов этого развития и причин перехода от одного периода к другому». Детство – это период усиленного развития, изменения и обучения, это период парадоксов и противоречий, без которых невозможно представить себе процесс развитии. Согласно возрастной периодизации Д.Б. Эльконина, подростковый возраст соответствует среднему школьному возрасту и охватывает период с 10 до 11-12 лет – младшие подростки; с 12 лет - до 14 (15) лет – средний подростковый возраст; старший подростковый возраст – с 14 (15) до 16 (17) лет

Подростки имеют свои отличительные особенности, и они велики, но можно говорить о типичных, характерных чертах этого периода, по уровню и характеру психического развития, подростничество – типичная эпоха детства, которая имеет ряд стадий, которые имеют свои особенности, с одной стороны, а с другой стороны подросток – растущий человек, стоящий на пороге взрослой жизни. По мнению различных авторов, психологические особенности 7 подросткового возраста, рассматриваются, как кризисные и связаны с перестройкой в трех основных сферах: телесной, психологической и социальной. На телесном уровне происходят существенные гормональные изменения, организм ребенка начинает быстро перестраиваться и превращаться в организм взрослого человека. Несмотря на то, что к 13- 15 годам организм становится половозрелым, это еще не говорит о физической, и тем более о духовной, социальной зрелости в данном возрасте. На социальном уровне подросток занимает промежуточное положение между ребенком и взрослым. На психологическом уровне подростковый возраст характеризуется формированием самосознания Р.С. Немов считает, что актуализируется такое новообразование как самоопределение в конце переходного периода. Оно «базируется на развившемся самосознании ребенка и характеризуется осознанием себя в качестве члена общества и конкретизируется в новой общественно значимой позиции». Среди изменений, происходящих с детьми в подростковом возрасте на социально-психологическом уровне, авторы особо выделяют появление чувства взрослости. Под развитием взрослости Д. Б. Эльконин понимает «становление готовности ребенка к жизни в обществе взрослых как полноценного и равноправного участника этой жизни». Л. С. Выготский отмечает, что «чувство взрослости – «центральное и специфическое новообразование этого возраста. Оно является специфической для подросткового возраста формой самосознания и формируется в процессе усвоения различных образцов и эталонов взрослости путем подравнивания своего поведения и деятельности к этим образцам; оно формируется в отношениях с взрослыми и сверстниками». Приобрести качества взрослого человека стремятся все подростки. В начале подросткового возраста у ребенка появляется и усиливается стремление быть похожим на старших, детей и взрослых, причем такое 8 желание становится настолько сильным, что, форсируя события, подросток иногда преждевременно начинает считать себя уже взрослым, требуя соответственного обращения с собой как со взрослым человеком. В концепции Д. Б. Эльконина отмечается, что «центральное

новообразование подросткового возраста – чувство взрослости связано с возникновением представления о себе как не о ребенке; подросток начинает чувствовать себя взрослым, стремится быть и считаться взрослым, он отвергает свою принадлежность к детям, но у него еще нет ощущения подлинной взрослости, но зато есть огромная потребность в признании его взрослости окружающими».

ОӘЖ 037

БІЛІМ БЕРУДІҢ САПАСЫН АРТТЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Избасарова С.У, Дастурбаева А.У., Турсынбаева М.С.
Ғылыми жетекшісі: Ризаева Л.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассматривается эффективность новых технологии для повышения качества образования.

Summary: The article discusses the effectiveness of new technologies to improve the quality of education.

Бүгінгі таңда өскелең ұрпаққа әлемдік ғылыми прогресс деңгейіне сәйкес білім беру, тәрбиелеу, олардың рухани байлығы мен мәдениетін дамыту, жетілдіру - адамзат қоғамының маңызды міндеті болып табылады. Осы міндетті жүзеге асыруда білім берудің екі аспектісі рухани-адамгершілік біліммен қатар интеллектуалды білімді құстың қос қанатындай білім беру негізінде студенттердің қабілеттерін дамытуға жағдай жасау өзекті болып саналады. Тұлғаның бойындағы барлық интеллектуалды қабілеттерін жан-жақты дамыту үшін оған әсер ететін факторларды білу керек. Интеллектуалдық қабілетті дамытудың маңызды факторларының бірі - білім беру жүйесіндегі технологиялар [1].

Жаңа технологияларды меңгерту мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, және де басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді. Жаңа технологиялар теориялық тұрғыдан дәлелденіп, тәжіриеде жақсы нәтиже беруде. Еліміздің дамыған елге айналуына, көк байрағымызды желбірете жоғары көтеріп, Қазақстан деген елдің бар екендігін әлемге танытатын біздің білімді жастарымыз. Сол себепті, еліміздің алдағы уақытта көркейіп, дамыған елу елдің қатарына қосылу мақсатында білім сапасын арттыруымыз қажет.

Жаңа педагогикалық технологияларды күнделікті сабақ үрдісінде пайдалану үшін, әр мұғалім алдында отырған оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогтік мақсатына, мүддесіне сай, өзінің шеберлігіне орай таңдап алады. Жаңа білім парадигмасы бірінші орынға баланың білімін, білігі мен дағдысын ғана емес, оның жеке бас тұлғасын, білім алу арқылы азамат ретінде дамуын қойып отыр. Дәстүрлі оқыту оқушыларға дайын, жаңаша оқыту технологиясы процесін ұйымдастыру, басқару және бақылау болып табылады. Жаңаша оқыту технологиясы - белгіленген мақсатқа

нәтижелі қол жеткізуді қамтамасыз етуде оқытудың формасы, әдістері мен құралдарын ашып көрсетіп, оқу бағдарламасында белгіленген оқытудың мазмұнын жүзеге асыру тәсілі. Оқытуды жаңаша ұйымдастыруда мына міндеттерді қамтуы тиіс:

1. Оқушыларды оқу үрдісін басқаруға қатыстыру;
2. Ұжымдық іс-әрекетті ортақ қарым-қатынас құралы ету;
3. Жас ерекшелігіне қарап даралап, білім деңгейіне қарап саралап оқыту [2].

Қазіргі кезде мектептерде жиі қолданылып отырған жаңа технологиялардың бірі - оқушылардың жазу мен оқуда сын тұрғысынан ойлау қабілетін қалыптастыруға бағытталған әдіс-тәсілдер. Сыни ойлау - ашық қоғам негізі. Сыни ойлау деген - әр жеке тұлғаның кез - келген жағдайдағы мәселені ойлап, зерттеп қорытып, өз ойын еркін ортаға жеткізе алуы.Сыни тұрғыдан ойлау, өзіндік, жеке ойлау болып табылады. Ол - өз алдына сұрақтар қойып және үнемі оларға жауап іздеу, шешімін табуды қажет ететін мәселені анықтау, әр мәселеге байланысты өз пікірін айту, оны дәлелдей алу, сонымен қатар басқалардың пікірлерін дәлірек қарастыруды және сол дәлелдемелердің қисынын зерттеу дегенді білдіреді. Нағыз сабақ - ол әрқашан диалог, іздене, дайындала, үйрене, шәкірттер болашағын ойлай жасалған еңбек пен тәжірибенің бірлігі. Сын тұрғысынан ойлау үш бөліктен тұрады:

Біріншіден, сын тұрғысынан ойлау өзіндік және жеке ойлау болып табылады;

Екіншіден, сын тұрғысынан оқыту жаттанды қағидаларды дәлелдеп айта беру емес, оқушы оқып, оны еске сақтап айту қабілеті жоқ, керісінше терең ойлау арқылы ескіге жаңаша көзқарас қалыптастыруы мүмкін, тың идеялар ойлап табуы мүмкін;

Үшіншіден, сын тұрғысынан ойлау сұрақтар қойып, шешімін табуды қажет ететін мәселені анықтаудан басталады [3].

Міне, осы міндеттерді қамтитын «дамыта оқыту» жүйесін, сын тұрғысынан ойлау бағдарламасының даму заңдылықтарын ескере отырып, теориялық ойлауға бағытталған іс-әрекет арқылы баланың жақын даму аймағында оқытады. Нақ осы мәселелерді жүзеге асыруға бағытталған оқыту технологияларының көпшілігі ұжымдық ой қызметі негізінде баланы өз іс-әрекетінің субъектісі етуге ұмтылады, мақсатты оқу іс-әрекеті барысында нақты оқу міндеттерін шеше отырып, даму педагогикалық ықпалдың алдын алатын іс-әрекеттік оқыту тәсілі арқылы балада ақпараттық және жалпы біліммен қатар, амалдар мен құндылықтар жиынтығын, біліктілігін қалыптастырады [2]. Жаңаша оқыту технологиялардың бірі - «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту» технологиясы - технологиялардың ішіндегі шоқтығы биік, ерекшелігі мол, құнды технология [4].

Қазіргі инновациялық технологиялар - білім сапасын арттырудың кепілі. Оны өз дәрежесінде пайдалану - студентті шығармашылыққа төселдіруге ықпалы өте зор. Жаңа технологиялардың ерекшелігі - оның студентке жан - жақты ықпал етуі. Яғни тек білімді немесе оқу бағдарламасын меңгертіп

қоймай, жеке тұлғаның танымдық қабілеттерін арттыруға, өзін-өзі өзектендіруге, шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға, өз бетімен білім алуға, ізденуге деген ықыласы мен іскерлігін, оқу - танымдық ынтасын жетілдіруге, әрі жеке тұлғаны жан - жақты дамытуға жетелейді. Әр мұғалім өз сабағының - көшбасшысы. Көшті қалай бастап алып жүрем десе де өз еркі. Ал көшті дұрыс бағыттай білу оның шеберлігіне байланысты.

Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықты ояту, мағынаны ашу, ой толғаныс кезеңдерінен түзіледі. «Миға шабуыл», «Топтау», «Түртіп алу», «Ойлану», «Жұпта талқылау», «Болжау», «Венн диаграммасы», «Еркін жазу», «Семантикалық карта», «ЭССЕ», «ДЖИК СО» сияқты стратегиялар әр сабақтың ерекшелігіне, ауыр-жеңілдігіне қарай лайықтала қолданылады. Сын тұрғысынан ойлауда оқушы болжайды, зерттеп, қорытып, өз ойын жеткізеді, негізін ашады, сұрыптайды, талқылайды, сын көзбен қарайды, пікірін дәлелдейді, пікір алмасады, ортақ пікірге келеді, мақсатқа жетеді, өзін - өзі басқарады, топпен жұмыс істеуге үйренеді, жан дүниесін өзгертеді, ойлауды дамытады, қызығушылықты дамытады, қызығушылықты артырады, кез - келген сабақты меңгертеді, оқушы өзін-өзі тәрбиелейді. Әдебиеттік оқу сабағында көркем шығармаларды танытуда «ДЖИК СО», «Миға шабуыл», «Венн диаграммасы», «Блум таксаномиясы» сықты стратегияларды көптеп қолдану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға болады [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тапаева А.П., Арзымбетова Б.Ж., Шаптай Н.Н. Оқушыларға сапалы білім берудегі озық инновациялық технологиялардың тиімділігі. 2014, №20.1. 47-49 бб.
2. Сын тұрғысынан ойлау арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту http://www.bsh.kz/news/1316766022.html.
3. С.Т.Мұхаметжанова, Ж.Ә.Жартынова Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008.
4. Қадашева Қ. Қазақ тілі: оқытудың тиімді әдістемелері. –А. 2000.
5. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. –Алматы: Санат, 1997. -256 б.

ОӘЖ 159.9(075.8)

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКА ТАРИХЫНДАҒЫ ОТБАСЫ, МЕКТЕП ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚМЕКЕМЕЛЕРДІҢӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІГІ

Каримова М.А., Бердіқылыш Р., Бимахан Д. - 4 курс 103-83 топ студенттері
Ғылыми жетекшісі: Айткулова Н.Ж.
«Мирас»университеті, Шымкент қ, Қазақстан

Резюме: В статье рассматриваются актуальные вопросы взаимодействия семьи, школы и общественных учреждений в истории социальной педагогики.

Summary: The article deals with topical issues of interaction between family, school and public institutions in the history of social pedagogy.

Ата - ана тәрбиесі-ата-ананың конституциялық міндеті. Олар мектеп пен мұғалімнің беделін жан-жақты нығайтуға, балаларды еңбекке деген құрметпен

сүйіспеншілік рухында тәрбиелеуге, оларды әлеуметтік пайдалы қызметке дайындауға, тәртіпке үйретуге, физикалық дамуымен денсаулығын нығайтуға қамқорлық жасауға, оларды оқуға және саналы түрде мамандық таңдауға ынталандыруға арналған. Әрине, мектеп бұл көмекті отбасы тарапынан қолдануы керек.

Мектепті балалардың дамуына отбасының әсері көбінесе ерте білім берудің әсерімен байланысты деп санауға болмайды. Көптеген мұғалімдер мен психологтар адамның жеке дамуының негіздері ерте балалық шақта, бес жасқа дейін қаланғанын атап өтті. Сонымен бірге, ата-ана мен отбасының ықпалы адамның кейінгі қалыптасу жылдарында да жалғасуда, оны мектептегі тәрбие процесіндеде ескеру мүмкін емес. Отбасының тәрбиелік қызметі өзінің нығаюына үлкен әсеретеді. Балалар, өздеріңіз білетіндей, отбасын "цементтейді", оған сергектік пен сау бірлік рухын әкеледі. Демек, отбасы балаларды неғұрлым жақсы тәрбиелесе, балалар өзін жақсы ұстайды, ата-аналарға көбірек қуаныш әкеледі және олардың арасындағы салауатты қарым-қатынасты сақтауға көмектеседі, бұл өз кезегінде олардың тәрбиелік әлеуетін нығайтады.

Балаларды тәрбиелеуден және қоғамнан-өнер кәсіптік кәсіпорындар мен мемлекеттік мекемелердің ұжымдарынан тыс қалмаңыз. Олар балалармен мектептен тыс әртүрлі тәрбие жұмыстарын жүргізуге ықпалетеді, мектептерді қамқорлықты ұйымдастырады, ата-аналарға әсер етеді, оларды отбасындағы бала тәрбиесін жақсартуға итермелейді.

Мектептің, отбасы мен қоғамның келісілген тәрбие жұмысының үлкен рөлін ескере отырып, бұл жұмысты шебер үйлестіру және бағыттау қажет. Бұл тапсырманы тек мектеп жеңе алады. Отбасының және қоғамның тәрбие қызметін үйлестірудегі мектептің рөлі қандай, біз осы жұмыста егжей-тегжейлі қарастырамыз. Жас ұрпақты тәрбиелеудегі мектептің рөлін арттыру және оның отбасының тәрбиелік жұмысына әсері қазіргі қоғамның дамуында болып жатқан әлеуметтік және өндірістік-экономикалық өзгерістермен тығыз байланысты [1].

Ғылым мен техниканың қарқынды дамуы және өндірістің барлық салаларын жетілдіру жалпыға бірдей орта білім беруді енгізу және білім беру және тәрбие жұмысының ғылыми деңгейін арттыру қажеттілігіне әкелді. Осылайша, мектеп жалпы білім беру дайындығы мен жастарды жан-жақты дамытуда негізгі функцияларды орындай бастады.

Мектептің білікті педагог кадрлары бар және оқу-тәрбие жұмысын ғылыми-педагогикалық негізде құрады. Кейбір жағдайларда ата-аналардың педагогика мен психология саласында қажетті білімі жоқ екенін ескере отырып, мектеп оларға тиісті ғылыми-әдістемелік көмек көрсетуге, отбасылық тәрбие мәдениетін арттыруға бағытталған. П. п. Блонский балаларды ата-аналарын тәрбиелемей-ақ тәрбиелеу мүмкін емес екенін атап өтті. Сонымен, мектептің отбасындағы оқушылардың тәрбиесіне әсерету қажеттілігі барлық ата-аналардың қоғамдық өндіріске қатысатындығы мен, олардың көпшілігі өздігінен білім алумен, біліктілігін арттырумен айналысады және қоғамдық

және мәдени-бұқаралық ұйымдардың қызметіне белсенді қатысады. Мұның бәрі, қандайда бір жолмен, олардың тәрбие жұмысына әсеретеді, атап айтқанда, ата-аналармен балалар арасындағы дәстүрлі байланыстарды әлсіретеді.

Өздерінің педагогикалық күш-жігерін біріктіре отырып, мұғалімдер мен ата-аналар бірлесіп жұмыс істеу керек мәселелерді жақсы білуі керек. Бұл проблемалардың ауқымы өте кең және белгілі бір дәрежеде оларды үш негізгі топқа бөлуге болады.

Бірінші топқа мектеп пен отбасының тәрбие жұмысының мақсаттары мен мазмұнымен байланысты проблемалар кіруі керек.

Проблемалары екінші тобын әдістемесін ынталандыру, оқушылардың отбасында, жұмыс үстінде өзінің тұлғалық дамуымен және қалыптасуы мен.

Сонымен, үшінші топқа отбасылық тәрбие процесінде оқушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеру мәселелері кіреді.

Бұл проблемалардың мәнінеде және оларды шешу үшін мектеп пен отбасының бірлескен жұмысы қандай болуы керек?

Отбасы мен мектептің бірлескен іс-әрекетінің маңызды жақтарының бірі-мақсатты жүзеге асырудың бірыңғай тәсілі және оқушылар мен білім беру және тәрбие жұмысының мазмұнын арттыру. Отбасы мектепке еліміздің білімді және бастамашыл азаматтарын даярлауға, олардың принциптілігі мен прогрессивті нанымдарын қалыптастыруға көмектесуі керек. Отбасы мен мектеп арасындағы байланыс келесі мәселелерді қамтуы керек.

Ата-аналардың жеке тұлғаны азаматтық қалыптастыру қажеттілігінен егізделген тәрбиенің мақсатты ұстанымдарын жақсы білгені және балалардың оқу жұмысына ғана емес, сонымен қатар олардың еңбек және техникалық дайындығы, дене бітімі, адамгершілік және эстетикалық тәрбиесі туралы күнделікті қамқорлық көрсетуі өте маңызды. Жасыратыны жоқ, кейбір ата-аналар негізгі күш-жігерін балалардың үлгерімін арттыруға бағыттайды және олардың дамуының басқа жақтарына тиісті мән бермейді.

Тәрбие оқушылардың шығармашылық бейімділігімен қабілеттерін дамытуды және қалыптастыруды қамтиды.

Отбасы мен байланысты қолдай отырып, мұғалімдер балалардың қызығушылықтары мен қызығушылықтарын тереңірек зерттеуге және олардың дамуына ықпал етуге мүмкіндік алады. Сонымен қатар,мектеп ата-аналардың балалардың шығармашылық сабақтарын ынталандыруы, олардың қызығушылық үйірмелерінің жұмысына қатысуы, техникалық модельдеу, оларға үй жұмыс бұрыштарын құруға көмектесу және т. б. түсіністікпен қарауы қажет. Егер ата-аналар балаларда беделге ие болса, оларға адамгершілік мәдениеті мен үнемі жұмыс жасау үлгілерін көрсетсе, мұндай жағдайларда олардың сөздері мен істері үлкен салмаққа ие болады және оқушыларды мектеп міндеттерін адал орындауға итермелейді. Отбасыларында ата-аналар арасында келісім жоқ және немқұрайлылық пен жүйке жағдайы қалыптасқан дәл сол оқушылар мектепке жиі көңіл-күйменкеледі, зерттелетін материалды қабылдауға әрең көңіл бөледі,үйде оқыту үшін қалыпты жағдайлар жоқ [2].

Ата-аналардың міндеті-оқушылардың сау рухани қажеттіліктерімен мүдделерін дамыту. Бұл тұрғыда отбасында қалыптасқан моральдық атмосфера үлкен мәнге ие. Егер ата-аналардың "мүліктік мүдделері" басым болса және материалдық пайда табу туралы қамқорлық болса,егер жеке есептеу азаматтық парыз бен сезімге кедергі келтірсе, бұл бала тәрбиесіне теріс әсеретеді. Сондықтан мектеп ата-аналардың рухани қажеттіліктерін байыту, оларды өнер мен әдебиеттің, ғылым мен техниканың даму мәселелері мен таныстыру және олардың назарын оқушылардың сау рухани қажеттіліктерін жан-жақты дамытуға бағыттау, оларды білімді игеруге, оқуға ынталандыру керек. Өнер мен көркем шығармашылық пен таныстыру.

Жоғары әсері отбасы тәрбиесін береді шебер пайдалану қағидатына талапты ұштастыра отырып, алдын ала рахмет, ізгілікті қатынасы, балаларға. Ондағы ең бастысы-балалардың өмірі мен мінез-құлқының ұтымды тәртібін, олардың отбасының басқа мүшелері мен қарым-қатынасының ақылға қонымды формаларын құру. Мысалы, балаларға таңертең қашан тұру керектігін, олардың жұмысы мен демалу режимі қандай болуы керек, олардың заттары мен жұмыс орны қандай тәртіпте болуы керек, ата-аналарға және отбасының басқа мүшелеріне қалай қарау керек және осы талаптарды сақтауға шақыру (өтініштер, ескертулер, жіберілген кемшіліктерге нұсқаулар, жақсыə рекеттерді мақұлдау және т.б.), тиісті мінез-құлық әдеттерін қалыптастыру керек [3]. Егер балалар отбасындағы өз міндеттерін білмесе және ата-аналары оларды орындауға дағдылан баған болса, онда оларды көбінесе қарсылық пен қақтығыстарды тудыратын белгілі бір жұмысқа мәжбүрлеу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. МакаренкоА.С.Педагогическаяпоэма/Сост.,вступ.ст.,примеч.,пояснения С.Невская-М.:ИТРК, 2003.
2. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8-ми томах. - М.: Педагогика,1983-1986. Методические рекомендации о расширении деятельности детскихимолодёжныхобъединенийвобразовательныхучреждениях//Народноеобразование.-2000. -№4-5.
3. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. - М.: Педагогика,1990.

ОӘЖ 373.881

БАЛАНЫҢ ҚИЯЛ ПРОЦЕСІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Каримшикова М., Набиева Э., Прядко А.
Ғылыми жетекші: п.ғ.к Мауленбердиева Г.Б.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье проанализированы особенности формирование воображения на разных этапах детского возраста.

Summary: The article analyzes the features of the formation of the imagination at different stages of childhood.

Балалардың таным процестерін, олардың ішінде қиялды дамытудың жеке тұлғалық қасиеттердің жалпы дамуына тигізетін әсері өте күрделі. Өйткені, бұл мәселені ерең зерттеген З.Фрейдтің айтуынша қиял балалар санасының алғашқы және бастапкы түріне жатады. Қиял негізінде адам санасының барлық басқа түрлері пайда болады деген тұжырым жасаған. З.Фрейдтің ілімі бойынша баланың психикалық әрекеттерін реттеп отыратын екі ұстаным бар. Біріншісі — бала өзінің қажеттілігін қанағаттандырып, одан рахаттануы, екіншісі — шындық болмыс. Бала дамуының бастапқы кезіңдерңнде бірінші ұстаным негізгі болып, оның психикасының дамуыда үстемдік көрсетуші талап болып келеді. Сондықтан оның психикалық қасиеттерінің дамуы қажеттілігін қанағаттандырумен байланысты жүреді [1, 268-272 б.б.]. Психологияда қиял процесінің сырын ашу өте қиын ғылыми мәселелердің бірі болып саналды. Қиялдың өзіндік сипатына байланысты оны адамның атқаратын неше түрлі функцияларына әсерін тигізетін құбылыстарды жинақтап, өзгертіп, қайта жасалған түрде бейнелеу процесі деп қарастырды. Басқаша айтқанда, қиял процесі арқылы санаға бұрын әсерін тигізіп, ізі сақталған нәсерлер өзгертіліп, қайта құрылуының нәтижесінде жаңа бейнелер пайда болады деп түсіндірілген. Мұндай бейнелер, негізінен, адамның іс-әрекетінің нәтижесінде қиял процесінің функциясы ретінде пайда болады. Сондықтан ассциативті психологияда қиялды бұрыннан адам санасының ірге тасын құрған қисынды бейнелері мен бөлшектерін жинақтауға әсер ететін процесс деп қарастырған.

Ж.Пиаженің пікірі бойынша, егер бала өзінің жасаған қимылдары, қозғалыстары нәтижесінде бір нәрседен рахаттанып, өзінің қажеттілігін қанағаттандыра алатын болса, оны сол жасаған іс-әрекетінің жемісі деп ұғынады. Ғалымның бұл тұжырымды кіші жастағы баламен жүргізген тәжірибесінің нәтижесінде жасаған [2, 87 б.]. Жаңа туған нәрестеде қиял болмайды. Бала өмірінде қиялдың алғаш көрінуі бір жастан асқан кезде байқалады. Екі жасар бала ертегі не әңгіме тыңдап отырып жылап жібереді. Бұл факті жас баланың басында ес елесінің және қиял елесінің көрініс бере бастағанын көрсетеді. Бала қиялының мазмұны бастапқы кезде тапшы және ырықсыз түрде болады. Ол өскен сайын тәрбие мен өзінің жасаған іс-әрекетінің негізінде бала қиялы дамып, сапасы арта түседі. Қиялдың алғашқы көріністері үш жасар бөбектерде анық байқалады. Осы кезден бастап бала қызық ертектерді шын ықыласымен тыңдап, ертегідегі оқиғаны шынайы өмір көріністері деп түсінеді. Себебі бала санасында кез-келген нәрсенің бейнесі оңай тоғысып, керемет қиял көріністері құрылады. Баланың өмір тәжірибесі өскен сайын оның қиялы да шындыққа біртабан жақындай бастайды. Мектепке даярлық тобындағы балалар сюжеттік ойынын ойнағанда, оған қатысушылардың әрқайсысы белгілі бір рөлді орындайды. Осындай ойын әрекеттері баланың қиялын толықтырып, жаңа рөлдер тауып алады. Бұл шығармашылық қиялдың белсенді қатынасынан туындайды.

Мектепке дайындық жасындағы баланың негізгі әрекеті болып табылатын ойын оның қиялын дамытуда ерекше орын алады. Ойын үстінде оның шығармашылық қабілетінің дамуына ерекше мүмкіндік ашылады. Бала барлық

уақытта бір нәрсені жасап, құрастыру әрекеттің үстінде болады. Ойын баланың ойлауының белсенділігін арттырып, күш-қуатын барынша жұмсауға мүмкіндік туғызады. Ойын барысында бала қоршаған ортадағы шындықты сын көзбен қарап аңғара алмағандықтан ол қиял бейнелерінің жетегінде жүреді. Дегенмен мектепке дейінгі шақта баланың қиялының дамуына, оның барлық түрлерінің қалыптасуына үлкен үлес қосатын кез екені анық.

Л.С.Выготскийдің тұжырымдамасы бойынша бала қиялының дамуы біртіндеп, шамасына қарай, шындық ақиқатты қабылдауынан басталады. Қиялда болатын барлық бейнелер таңғажайып болып көрінгенмен олар баланың өмірден көрген тәжірибесінің бейнесі болып табылады. Кейде бала өмірде кездескен кейбір жағдайларды өзіндік қабылдаумен түсіндіргенде, бізге үлкендерге күтпеген таңқаларлықтай болып естіледі [3, 242 б.].

Мектеп — бала қиялын дамуына үлкен үлес қосады. Мектепте оқылатын сабақтардың мағынасына толық түсіну қиялсыз мүмкін емес. Мысалы, оқу барысында табиғатты суреттейтін, немесе әлеуметтік ортада болған оқиғаны түсіндіретін материалды мұғалім арнайы әдіс-тәсілдердің көмегімен оқушылардың қиялын оятады. Қиял процесі арқылы оқушы баяндалған жанды бейнелерді көз алдына елестеттіп, оларды көзімен көргендей, қолымен ұстағандай күйге түседі. Ертегілерді талдағанда, көркем шығарма әңгімелерін тыңдағанда, оқушылармен түрлі дидактикалық ойындарды ұйымдастырғанда олардың қиял процесінің түрлері көрініс бере бастайды. Бастауыш сынып оқушыларының қайта жасау қиялын дамыту үшін алдымен олардың тәжірибесін тереңдету керек. Осы бағытта мұғалім көптеген оймен қиялын ұштастыратын тәсілдерді кеңінен пайдаланады. Мұғалім балаларды терең ойға бөленіп, асқар тауларға, немесе ну орманға экскурсияға шығып келуге шақырады. Оқушылар сыныпта отырып көз алдыларына көптеген табиғат көріністерін, ормандағы ағаштарды, өсімдік пен жануарлар түрлерін көздерімен көргендей бейнелейді. Өздері білмегендерін бірінен-бірінен, немесе мұғалімнен сұрап біліп алады. Келесі сабақта мұғалім өткен сабақтағы саяхатта не көргендерін талдағанда балалар оқытушының көмегімен өздері әлі көрмеген орман туралы не білетінін айтып берген кезде балалар көптеген деректерді меңгергенін көрсетеді. Бұл балалардың қиялы тәрбиелену үстінде екенін анық байқатады. Білім алу барысында балалардың өмір тәжірибесінің артуы, білім қорының молаюы олардың қиялын да дамыта түседі.

Ертегілер - өнер туындыларының ғажайып бір түрі. Ертегінің мазмұны әр адамға әр түрлі болып көрінеді және психикалық жағдайына да тигізетін әсері алуан түрлі. Сондықтан ертегі өнердің бір түрі ретінде психотерапиялық тәсіл ретінде пайдаланылады. Бұл тәсілді пайдалану негізінде адамды ертегідегі кейіпкерлерінің басына түскен өте күрделі проблеманы шешудің өз жолын табуға қатысып, сол арқылы өзінің ақиқат өміріндегі шытырман жағдайларды шешуге болатынына сенімі нығаяды. Балалық шақтағыларға ертегілердің мазмұнын қабылдап, оны талдауға қатысып, психикалық дамуына әсерін күшейту үшін ертегі кейіпкерлерінің суреттерін қағаз бетіне түсіріп шыққаны оның қиялын ойлауымен ұштастырып дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен

қатар, балалар ертегілердегі кейіпкерлердің суреттерін салған кезде өздері сол оқиғаларға тікелей қатысып жатқандай сезімге бөленіп, бейнеленгендердің жағымсыз іс-әрекеттер жасағандарын теріс бағалап, сүйкімді мінез көрсетіп, ізгі ниетті болған жағымды кейіпкерге жанашырлық, ерекше аяушылық білдіреді. Дегенмен бала, кейде, жағымсыз кейіпкерлердің қылықтарына ашуланғанымен олар ерекше ауыр жағдайға ұшырап қалған кезде жауызға да аяушылық білдіреді. Сонымен қатар ол өзіне ұнаған жағымды кейіпкерлерін жауыздан қорғап қалуға тырысады. Осылайша балалар жақсылық пен жамандықты ажырата білуге үйреніп, қандай қасиеттерді бағалау керек екенін түсіне бастайды.

Р.Н.Жапанова, А.М.Манасова өз зерттеулерінде бастауыш сынып оқушыларының қиялының дамуына сурет сабағының қосатын үлесі өте мол екенін көрсеткен. Балалар өздерінің алдында тұрған заттардың бейнесін айнытпай сала алады, сонымен қатар ол заттарды осыған ұқсас басқа заттармен салыстырып, оны өңдеп салып көреді. Мұндай әрекеттер баланың қайта жасау қиялының қалыптасып келе жатқандығын байқатады. Бала қиялы әрекет үстінде дамитындықтан не нәрсеге болмасын өзін қатыстырып, оның икемділігі мен дағдысын дамытып отыру қажет. Сурет салуды ертегінің мазмұнымен ұштастырып, оқыған ертегілердегі кейіпкерлердің суреттерін салғызу баланың шығармашылығын дамытуға түрткі болады. Бастауыш сыныптарда оқушылардың қиялын дамыту арқылы олардың эстетикалық сезімдерін оятуға мүмкіндік мол болады [4, 49 б.]. Көркем әдебиет шығармаларымен танысу музейлер мен галереяларға баруды, кино көруді ұйымдасып, тақырыптарға байланысты музыканы тындаумен ұштастыру бала қиялын жаңа мазмұнға толтыра түседі.

Оқушылардың жас, дара ерекшеліктерін ескеріп отыру, қиялы күшті дамыған балалармен дербес жұмыс жүргізу, табиғатқа, өндіріс орындарына экскурсиялар жасау, түрлі тапсырмаларды оқушыларға дербес орындатып отырғызу, оқу барысында кездескен қиыншылықтарды жеңе алуға баулу т. б. осындай әдістер бала қиялын тәрбиелеудің түрлері болып табылады. Оқушы қиялын дамытуға үлкендер үнемі жетекшілік етуге тиіс.

Р.Солсо баланың қиял процесін қалыптастыру және дамыту жолдарын зерттеген ғалымдар еңбектерін талдап, жүйеге келтіру нәтижесінде адамдардың қиялының дамуына тән кейбір ерекшеліктерді төмендегіше топтастырған [5, 936-938 б.б.]:

- әр адамның қиял ерекшеліктері оның жеке қызығушылығы мен психологиялық қасиетгерінің даму деңгейіне, алдына қойған мақсатына байланысты болып келеді;
- қиялдың мазмұны мен формасы адамның жас және дара ерекшеліктеріне және білімі мен тәжірибесіне байланысты;
- қиял адамның өскен ортасының табиғатына, жер-су қоршауына байланысты көрініс береді. М. Жұмабаев «Жаратылыстың құшағында, меруерт себілген көк шатырдың астында, хош иісті жасыл кілем үстінде, күнмен бірге күліп, түнмен бірге түнеп, желмен бірге жүгіріп, алдындағы малымен бірге

өріп, сары сайран далада тұрып өсетін қазақ баласының қиялы жүйрік, өткір, терең болуға тиісті» деп жазған [6, 242 б.];

- қиял адамның барлық психикалық қасиеттері мен таным процестерімен ұштасып дамиды. Адамның өзінің алдына қойған мақсатын жоспарлап, оны жүзеге асыру жолдарын анықтауы қиялсыз мүмкін емес. Бұл қиялдың ерік, ойлау процестерімен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Қиял — мәселені суреттеу, жанды көрініс арқылы шешсе, ойлау оны тірі суретсіз жалпылап, ұғым, пікір, тұжырым түрінде шешеді;

- жеке тұлғаның қиялы ойын, оқу, еңбек процестерінде, іс-әрекет үстінде жарыққа шығып, дамып отырады.

Мұндағы негізгі шарт: саналы мақсаттың болуы, болашақты болжай алу, істейтін әрекеттердің нәтижесін күні бұрын көре білу, яғни оны өңдеп, өзгертіп, елестете алу — адам қиялына тән негізгі белгілер. Қиялда адамның дүние жөніндегі әр түрлі таным-түсінігі әртүрлі формада қиюласып, жаңа сапаға ие болады. Қиял бейнелері адамның қажеттіліктеріне тәуелді бола тұрып, оны белсенді қызметке итермелейді, шығармашылық ісіне күш-жігер қосады. Қиял тек теориялық және практикалық қызметте ғана емес ол адамның барлық рухани өмірінде елеулі орын алады. Кісінің өмір жолы, жеке басының ойдағыдай дамуы, даралық қасиеттері, іс-әрекетінің құрылымы, өмір салтының қалыптасуы қиялсыз мүмкін емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Фрейд З. Қанағаттану қағидасының арғы жағында. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. 3-ші т. Алматы: 2005.
2. Гальперин П.Я., Эльконин Д.Б. К анализу теории Ж.Пиаже о развитии детского мышления и воображения. М.: 2008.
3. Выготский Л.С. Сөйлеу мен қиялдың дамуы. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. 1-ші т. Алматы: 2005.
4. Жапанова Р. Н., Манасова А. М. Бала қиялын дамыту жолдары // Молодой ученый. — 2016. — №1. — С. 936-938. — URL https://moluch.ru/
5. Солсо Р. Қиял. Ұғымдарды қалыптастыру, логика және шешім қабылдау. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 7-ші т. Алматы: 2006.
6. Жұмабаев М. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989.

ОӘЖ 37. 013.74

ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ТРУДАХ ИЗВЕСТНЫХ ПЕДАГОГОВ

Каримшикова М., Нигматова Н., Таирова Г. - студентки 4 курса
Университет «Мирас», г.Шымкент, Казахстан

Резюме: Мақалада белгілі мұғалімдердің педагогикалық өзара әрекеттесу мәселесі туралы көзқарастары ұсынылған. Мұғалім мен оқушы арасындағы тепе-тең, құрметпен қарым-қатынастың маңыздылығы атап өтіледі. Оқушыларға адамгершілік көзқарас білім беру процесінде толыққанды тұлғаны тәрбиелеу мен дамытудың шарты ретінде қарастырылады.

Summary: The article presents the views of well-known teachers on the problem of pedagogical interaction. The importance of equal, respectful relationships between the teacher and the student is emphasized. Humane attitude to students is considered as a condition for the upbringing and development of a full-fledged personality in the educational process.

Взаимодействие учителя сучащимися является важной педагогической функцией профессиональной деятельности учителя. Современный педагог должен уметь взаимодействовать с учащимися, потому что перед ними стоит главная цель – воспитание полноценной личности, раскрытие и развитие внутреннего потенциала школьника. Общение со взрослыми выступает одним из главных факторов психического развития ребенка, формирования его личности в целом. В этом общении происходит приобщение ребенка к социальному опыту человечества. Именно отношения между учеником и учителем – фундамент всех общественных формаций, созданных людьми за долгие годы. Вместе с тем, как показывает практика, многие учителя испытывают большие трудности при установлении доверительных контактов с учащимися в процессе учебной деятельности. В связи с этим вопрос о позиции педагога, о характере его отношений к воспитанникам всегда был одним из наиболее острых и актуальных и на сегодняшний день остается таким и в Казахстане, и в Беларуси, и за рубежом.

О разных аспектах проблемы взаимодействия между учителем и учеником неоднократно писали А. Н. Веселов, Н. К. Крупская, А. С. Макаренко, М. М. Пистрак, В. А. Сухомлинский, И. Алтынсарин, А. Байтурынов, М. Жумабаев и другие.

Еще в 1922 году Магжан Жумабаев, издав первую на тот момент теоретическую работу «Педагогика», положил начало формированию национальной педагогической науки в Казахстане. Он подчеркивал, что профессия педагога – это не просто наука, а истинное искусство. По мнению ученого, педагогическая деятельность требует от человека не только глубоких знаний в области воспитания, но и высокого педагогического мастерства. И. Алтынсарин писал, что для народных школ особое значение имеет учитель как личность. С ним не могут сравниться, а тем более – заменить его, ни самые лучшие педагогические руководства и пособия, ни тщательный инспекторский контроль [1]. Другими словами, учитель в школе – это не только источник знаний, но и воспитатель детских душ, проводник в мир взрослых.

В многочисленных работах педагогов прописаны условия эффективного взаимодействия педагога и ученика. В первую очередь, в ребенке необходимо «видеть человека», «уважать его личность», предоставлять ему «как можно больше самостоятельности, меньше опекать его». Детям необходимо «доверять, неформально к ним относиться», «дать развернуться». Вслед за Л.Н. Толстым, Н.К. Крупская призывала взрослых постоянно учиться у детей, не стыдиться признаваться в ошибках; помнить, что дети тоже имеют права. Чтобы воспитать ребенка настоящим человеком, необходимо, как неоднократно подчеркивал С.Т. Шацкий, коренным образом пересмотреть взгляды «на

детский вопрос», изменить положение детей в школе, превратить ее в «школу для детей», создать в ней «условия для организации детской жизни в данный момент» [2, с. 43–44]

Важную роль в становлении теории и практики педагогического взаимодействия сыграл, безусловно, А.С. Макаренко. Результаты его взаимодействия с трудными подростками, описанные, например, в книге «Педагогическая поэма», свидетельствуют о высоком уровне педагогического мастерства великого педагога.

Учитель, по мнению В.А. Сухомлинского, должен быть не только наставником, но и другом учащихся, вместе с ними преодолевать трудности, переживать, радоваться и огорчаться. А для этого сам педагог должен быть яркой личностью, иметь идейные убеждения, богатую духовную жизнь [3].

В концепции И.П. Иванова указывается, что педагогические позиции могут быть прогрессивными, способствующими целостному формированию личности, и регрессивными - тормозящими этот процесс. Прогрессивна, по И.П. Иванову, та педагогическая позиция, которая обеспечивает реальное, активное, творческое включение каждого воспитанника в соответствующую (по целям, содержанию, организации) совместную деятельность, т.е. обеспечивает принципиально иной характер взаимодействия воспитателей, воспитателей и воспитанников, самих воспитанников между собой [4].

Современная педагогическая наука говорит о том, что взаимодействие человека с другими людьми есть особый тип связи, отношения, который предполагает взаимные воздействия сторон, взаимные влияния и изменения. Среди этих взаимодействий особое место принадлежит общению как специфической форме субъект-субъектного взаимодействия, и совместной деятельности как специфической форме субъект-объектного субъектного взаимодействия. Между ними существуют определенные связи: общение является и атрибутом совместной деятельности, и самостоятельной ценностью.

По мнению М.М. Рыбаковой, «педагогическое общение - это влияние учителя на личность ученика с целью изменения его поведения, убеждений, стиля отношения к самому себе и окружающим людям, формирования ценностных ориентаций и качеств личности» [5, с. 16]. Под педагогическим общением понимается также влияние учителя на личность ученика с целью изменения его поведения, убеждений, стиля отношения к самому себе и окружающим людям, формирования ценностных ориентаций и качеств личности.

От того, как общается учитель с учащимися на уроке и вне его, как он с ними говорит, понимает ли он детей – во многом зависит успех обучения и воспитания. Нельзя научить приемам педагогического общения, если учитель не чувствует себя педагогом, если он не любит детей, не любит профессию. Основой отношений педагога с учащимся является соблюдение нравственных норм, доверие и внимание к внутреннему миру ученика, проявление доброты и сердечности к нему. Однако в процессе формирования навыков общения в

межличностных отношениях учителя и учащихся встречаются различные ситуации. В современной школе мы можем столкнуться с мнением, что ученика и учителя не связывают другие стороны жизни, кроме обучения, поэтому они не слишком много знают друг о друге. Встречи учителя и ученика обычно ограничены во времени и продолжаются в течение определенного периода, что исключает близкий контакт. Но именно низкий уровень культуры педагогического общения или несоблюдение педагогом норм общения могут привести к возникновению определенных проблем. Следствием неконструктивного педагогического взаимодействия является обострение отношений между учителем и учеником, учителем и учащимися, учителем и родителями. Для эффективной организации взаимодействия важны умения убедить, увлечь, сагитировать, сформулировать требование; сделать конструктивное критическое замечание; подвергнуть позицию собеседника аргументированной критике; общаться в конфликтной ситуации; и самое главное – научиться сдерживать свои эмоции, сформировать навыки саморегуляции.

Таким образом, роль учителя в жизни современного общества не теряет своей значимости. Педагог не только отвечает за преемственность передачи знаний, умений, навыков молодому поколению людей, он формирует человека. Недостаточное внимание к личности школьника в процессе обучения, применение методов обучения в ущерб личности учащихся – все это может привести к возникновению серьезных педагогических просчетов. На сегодняшний день продуктивно организованный процесс педагогического общения призван обеспечить в педагогической деятельности реальный психологический контакт педагога и детьми, помочь им стать полноправными субъектами общения, преодолеть возможные психологические барьеры, возникающие в процессе взаимодействия. Важно перевести детей из привычной для них позиции «ведомых» на позицию сотрудничества в качестве субъектов педагогического творчества. В этом случае педагогическое общение образует целостную социально-психологическую структуру педагогической деятельности.

Список использованной литературы:

1. Педагогические взгляды Жумабаева, Байтұрсынова, Ж.Аймауытова. [Электронный ресурс]. – Режім доступа: https://infourok.ru/pedagogicheskie-vzglyadi-zhumabaeva-baytrsinova-zhaymauitova-3030830.html. – Дата доступа: 28.10.2020.
2. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т.2 /Под ред. Н.П.Кузина, М.Н.Скаткина, В.Н.Шацкой. М.: Педагогика, 1980. 416 с.
3. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. - Мн: Народная асвета, 1978. - 288 с.
4. Иванов И.П. Два подхода к воспитанию и проблема воспитательных отношений // Актуальные проблемы коммунистического воспитания школьников. Под ред. Т.Н.Мальковской. М.: АПН СССР, 1980. - С. 18–31.
5. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе. - М.: Просвещение, 2007. - 227 с.

ОӘЖ: 159.923

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ – ҚҰЛЫҚТЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘНІ

Көпбосын Н.Н., Усенова К., Жахангер А.М.
Ғылыми жетекші: Мықтыбекқызы Г.
Мирас университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

Резюме: В статье рассматривается социальное и психолого-педагогическое значение воспитания девиантных подростков.

Summary: The article discusses the social and psychological-pedagogical significance of the upbringing of deviant adolescents.

Өскелең ұрпақты тәрбиелеу әрқашан халықтың басты міндеттерінің бірі болды. Ұлттық тәрбие-рухани сабақтастықтың негізі. Тәрбие-ұлттық қалыптасудың өркендеу, тұрақты дамуының бастауы. Ол-өмірдің мәні мен мазмұнын, ұлттық өркениеттің тарихи тағдырын анықтайтын жүйе. Осыны ескере отырып, біз қазақ халқының ерте жазба деректерінде және зерттеу жұмыстарында девиантты дарды ұлттық тәрбиелеудің ерекшеліктері орын алғандығын, тәрбиелік тағылымдама ұсынылғанын көріп отырмыз.

Студенттер, біздің халқымыздың одан арғы тарихында, әлеуметтік: түрғыдағы ойлар барлау қорытындыларымен қозғалу, ерекше назар балалардың құрметпен қаралуына аударылады. Қазақ халқы адамгершілік, ізгілік, адамгершілік, адамгершілік сияқты қасиеттерді қалыптастыру мен олардың өмір сүруінің басты мақсаты болды. Жатқанда, біздің ата - бабаларымыз білмейді жазу, көшіп, барлығы ойластырылған, ойланбаған болашақта туралы. Халқымыздың мәңгілік мұасын сарыла зерттеп, тамсана жазғандар көп болғаны тарихтан белгілі. Біздің ата-бабаларымыз қалыптастырған және халқымыздың өмірінің қол сұғылмайтын заңына айналған ежелгі дәстүрлерімізде девиантты дарды тәрбиелеудің көптеген рөлдік үлгілері мен әдістері бар екеніне сенімдіміз.

Сондықтан, білім беру саласында ғасырлар бойы жинақталған қазақ

халқының бай тәжірибесінің мәні терең. Біз ұлы ғалымдардың, шешендердің және бишілердің, ақындар мен ақындардың өз жолдары болғандығын, олардың шығармаларындағы тәрбиелік идеялары мен адамгершілік әрекеттері қазіргі заманғы девиантты дың рухани-мәдени дамуына, саналы, білімді және мәдениетті тұлғаның қалыптасуына үлкен әсер ететінін ескердік.

YII-YIII ғасырда пайда болған оғыз-қыпшақ мемлекетінің оғыз тайпасынан шыққан әйгілі ақын, күйші, дарынды данышпан Қоркыт тағылымдарының тәрбиелік мәні күшті. Өпшейтін із қалдырған «Қорқыт ата» кітабының мән-мазмұны төмендегідей.

Бұл: ең алдымен ананың отбасына деген құрметі, әкенің құрметі, отбасындағы мейірбандық қарым-қатынас, ұл мен девиантты баланы тәрбиелеу, әйелдің ақыл-ой кемістігі, батылдық пен батылдық, анаға деген құрмет, отбасына деген құрмет.

Ата-аналар - бұл бір мақсат, жер ұлтының ортақ мүдделері,

қасиеттер-атасы Қорқыт ата екенін біледі. Қорқыт ата әйелді төрт түрге бөледі: тұқыммен емізетін әйел, үйлену тойымен өмір сүретін әйел, үй тірегі болып табылатын әйел немесе қозғалмайтын әйел, және әйел — ана қоғамның дамуына негіз екенін дәлелдейді [1].

Үйдің тірегі болып табылатын әйел даладан бір қонақ үйге келеді, бірақ үйде күйеуі болмайды, оған сусын береді, өз алдына барлығын дәмге қояды, сыйлайды және жібереді. Бұл Айша пен Бутима батасын алған әйелдер. Хан, мұндай әйелдер эссе көп емес, пирогтар аз. Сіздің ошағыңызда мұндай әйел болсын.

Ендігісі-тұқымды емізетін әйел. Айта кетерлігі, әйел таң қаларлық, мұндай түрден асүйге жүгіріп, беті жұмай аузына, тоқаштар мен кефир на начать начать девять, ашқарақтыққа салғаны тойдырып, құрбан-байрам, жамандап ер, осы жақсылық көрмегендей, енді, дейді әлі де тойдырар іш, жаман ойындар ойламай көк ерлер кигізетін табамын ауыстыру, ойламай ұрпағын, аздыратын нысапсыз мың әйел, онда өнбесін, мырзам менің хан, сіздің ошағыңызға көрмелер кез келген болуы мүмкін.

Кейінгісі — тоймен тоздыратындары. Бұл да ас үйдегісін басына көтеріп, қарнын сипап, түске дейін қыдырып, өсек айтып, бірді — бірге соғып, ойын-сауық іздеп, тойлап жүргенде үйіне келсе, үйі тоналып, қазан-аяғын ит жалап, қорадағы малы жайылымға шықпай байлаулы күйінде қалған.

Енді шаптығып, көрші - қолаңынан ілік іздей бастайды. «Көрші ақысы — тәңір ақысы», - деген қайда, менің үйіме коз салсаңдар қайтеді?

— деп безектейді. Уа, хан нем, Мұндай әйелдердің қатары өспесін, ошағыңа Мұндай әйел келмесін.

Соңғысы — не айтсаң да қозғалмас әйел. Үйіңе жапан түзден ұятты қонақ келе қалса, ерінің жүмсағанына құлақ аспай өзінің пейілі тарылғанын көрсетіп, үйде түк жоқ, не береміз? — дегенге келтіріп тапжылмай, ұялмай, аузын сылп еткізіп отыра береді. Әкелген күнде де бәрін лақтырып, долданып, еріне теріс сөйлеп, аузы жабылмай, ерінің әбиірін жерге төгетіндер. Бұларды Нүх пайғамбардың нағыз есегі деу орынды. Мұндайлар, хан ием, алла сақтасын, ошағыңызға жақын келмесін. Қорқыт атаның нақыл сөздері:»Кеудесіндегі ақ сүтін бөбегіне емізіп, тойғызған асыл аналарға - құрмет! Анасыз девиантты

ақылға жарымас, атадан тағылым алмаған ұл жаман , ұлдың кімнен туғанын ана білер,

иесінің исін ат білер», - деген терең ойларының бүгінгі күнде маңызы зор.

Сондықтан, әйел баланың міндеті барлық адамдарға, әсіресе балаларға рух беру, жақсылық жасау және отбасындағы зұлымдық екенін ұмытпау керек деп ескертілуі тиіс.

Егер біз осы тағылымдамалардың әрқайсысына қарайтын болсақ, біздің ұлттық педагогикамыз қарқын алып келе жатқанына көз жеткізе аламыз. [2].

Адамзат тарихында Аристотельден кейінгі екінші ұстаз Әбу-Насыр Әл-Фараби «Адамға ең бірінші білім емес тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім адамзатгың қас жауы, ол келешекте оның өміріне апат әкеледі « - деген .

Әрбір халықта адамдар арасындағы қарым-қатынасты, бала тәрбиесін, отбасылық өмірді сипаттайтын жазба ескерткіштер болганын тарихтан білеміз. Сол сияқты, Жүсіп Баласагұнидың біздің заманымызга дейін жеткен ірі туындысы «Құдатғу білік» /құт әкелетін білім, ғылым поэмасы/ адамзатты ойландырып келген девиантты ды тәрбиелеу сұрақтарына жауап беретін болады.

Жүсіп Баласағұн бүгінгі педагогикалық кагидтермен тең жағдайда дауласуға қабілетті ерекше назар аударатын тұжырымдардың бірі - баланы өз қолында, үйде, бөтен жерді бермей тәрбиелеу мәселесі.

Әрине, ғұлама өз еңбегінде қандай әйел алу керектігі жайлы ерлер жағына ақыл-кеңес береді. Ең бірінші — тегі, заты дұрыс үйдің девиантты ы болсын, екінші - ұятты, тәрбиесі түзік болсын, өзіңнен пәстеу, тегі төмендеу, ақылдысын танда, үшіншісі — асыл текті болмасын, оған құл боласың, көркіне де көз салма, жаман, тексіз, қылықсыз девиантты ға қарама, төртінші - құлқы жақсы, кемелі келісті, жібек мінез, қылықты болсын, - деп әйел бойындағы жаман және қасиетті қылықтарды ата- бабаларымыз ерекше бағалап, ер жігітке жар тандауды ескеретін жайттарды өнеге етіп қалдырған [3].

XY-XIX ғасырларда қазақ ақын-жыраулар еңбегінде де девиантты тәрбиесі, девиантты әдебі, отбасы тәрбиесі терең қарастырылған .

Олардың бірі-Шал ақын, "Әйел-Ана"ақындары. Өз уақытында ол көшпенді халықтың, әйел — девиантты дардың руына қатаң сыни көзқарас болды. Сондай-ақ олар оларды жасқа бөледі, жыныстық жетілудің психологиялық ерекшеліктері мен кезеңін көрсетеді. "Девиантты дар туралы" өлеңінде он бес девиантты өзін физиологиялық жетілген, елемейтін, өзгеретін мінез-құлқымен, азаппен сезініп, өз үйіне жақындата бастайтынын көрсетеді. [4].

Бұл жаста нашар және қарапайым жағын түсіне отырып, оның бетін тегістеп, көзді тегістеп, сәнді киінуге ұмтыла отырып, көздің әдемі мәнерлілігіне деген ұмтылысын бейнелеп, эстетикалық бейнені атап өтті. Сонымен қатар, Шал ақын он бес жасқа толған девиантты дардың девиантты меті мен санасын егжей-тегжейлі сипаттап, дене бітімінің даму кезеңін, психиканың қалыптасуын егжей-тегжейлі сипаттады.

Бұл идеяны әрі қарай жалгастырушылар Ш.Үәлиханов, АҚұнанбаев, Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, М.Дулатов, М.Әуезов және т.б. құнды еңбектер жазды .

Шоқанның "Манас" туралы поэмасында девиантты дардың сұлулығы мынадай түрде сипатталған: "ақ жүзі ақшаны қарайды, ал девиантты ыл екібеті - девиантты ыл ... Хан-Қанықейдің девиантты ы., ... жасы он беске келген, жұпар иісі аңқыған, аппақ тісі інжудей сұлу девиантты ,- деген сияқты» [5].

Қазақ халқының өзіне тән адамгершілік қасиеттері, отбасы достығы, үйлесім, қонақжайлылық, дала халқының девиантты дарын тәрбиелеудегі өз қағидаттары, дәстүрлері туралы Ыбырай Алтынсариннің этнографиялық очерктері дәлелдейді. Бұл еңбекте қазақ девиантты дары қажылыққа, құдатқа және тойға терең салт-дәстүр берген кезде, қалыңдықты тәрбиелеуде халықтық әдет-ғұрып бойынша, олар үлкендерге күйеуінің жақын туыстарының атын

айтпай сыйлаған, өзінің тәрбиесі, тапқырлығы мен шешендігі, қиын жерлердегі даралығы туралы айтады. Өз кезіндегі жағдайды ескере отырып, Ы.Алтынсарин дәстүрлерді төмендегідей етіп бөледі: бесік құда, әменгерлік, жесір дауы, көп әйел алу, қалың мал, кәде беру, кәде ілу, неке қию, бет ашар сияқты дәстүрлердің тәрбиелік мәнін көрсеткен мұсылмандардың бәрінде де бар

Ал, ұлы ойшыл, философ, дана данышпан Абай шаңырақ ұйтқысы болар әйел туралы, әйел бойындағы көптеген қадір қасиеттерді бағалап,суреттеп өз өлеңдерінде тамаша көрсете білген.

Адамға дұрыс тәрбие беретін және шындықты қалыптастыратын заттар: «ақыл, ғылым», «оны ашудың бірінші себебі - сезім, екіншісі - туысқаннан шыққан дененің сұлулығы». Барлық басқа қасиеттер философиялық тұрғыдан «жақсы әке, жақсы ана, жақсы дос, жақсы ұстаздан» деп сипатталған, талап етеді.

Сөйлесе сөзі әдепті, әрі мағыналы десе, күлкісі бейне бұлбұл құс сайрайды, керісінше, ұлы Абай өзінің өмір сүрген кезеңіндегі салт- дәстүрдің қаймағы бұзылмай тұрған казақ ауылының өзінде де бірлі- жарым, девиантты балалардың ата –аналарының сөзін тыңдамай кетуін, сол кезеңнің қзінде –ақ ұлы ақын заманның бұзылуы деп, түйіндеме жасаған [6].

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Назарбаев Н. «Қазақстан-2030» Қазақстан Халқына Жолдауы—Алматы: Білім, 1998.
2. Коменский Я.А. Великая дидактика.Избр.пед.соч.—М.,Үчпедгиз, 1955, С. 164 - 246.
3. Дистервег Ф.А. Руководство к образованию немецких учителей. Избр. пед. соч. - М, 1959, С. 22 - 120.
4. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения, Т. 2.-М.: АПН РСФСР 1963, С. 193 - 270.
5. Үшинский К.Д. Педагогические сочинения: В. 6Т. 2. /Составитель С. Ф. Егоров/ - М.: Педагогика, 1988.
6. Алтынсариннің тандамалы педагогикалық мұралары /Ы.Алтынсарин атындағы пед.гыл.зерт. институты; Құрастырған С.Қалиев және т. б./ - Алматы: Рауан, 1991, 91 - 100 б.

УДК 612.06

ДВИГАТЕЛЬНЫЙ РЕЖИМ УЧАЩИХСЯ И ВРЕД ГИПОДИНАМИИ

Курванбекова К., Рустамова Ш. - студенты 2 курса, группы 103-02р
Научный руководитель: Сарсекенова А.Ж.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Мұнда біз қазіргі жастардың ең маңызды мәселелерінің бірін қарастырамыз. Бұл жұмыста жастардың физикалық белсенділік деңгейінің төмендегенін дәлелдейтін зерттеу жүргізілді.

Summary: Here we will look at one of the most important problems of modern youth. In this work, a study was conducted that proves that the level of physical activity of young people is decreasing.

Двигательный режимучащихся; Двигательные единицы. В организме скелетные мышцы возбуждаются импульсами приходящими к ним подвигательным нервам от мотонейронов центральной нервной системы. Аксон

подходя к мышце ветвится на множество веточек заканчивается концевыми моторными бляшками на мышечных волокнах. Каждый мотонейрон иннервирует от нескольких десятков до нескольких тысяч волокон. Мотонейрон и иннервируемая им группу мышечных называют двигательной единицей. Двигательная единица работает как единое целое все ее мышечные волокна сокращаются одновременно. Следовательно моторные единицы крупные в мышцах ног и мелкие в мышцах рук особенно в мышцах управляющих движениями пальцев [1].

Одной из важнейших естественных потребностей организма человека является двигательная активность, или движение. Оно формирует структуру и функции человеческого организма. В ходе длительного эволюционного развития человека сложилась тесная связь между его двигательными функциями и деятельностью внутренних органов. В период роста и развития человека движение стимулирует обмен веществ и энергии в организме, улучшает деятельность сердца и дыхания, а также функции некоторых других органов, играющихважную роль в приспособлении человека к постоянно изменяющимся условиям внешней среды. Большая подвижность детей и подростков оказывает благоприятное воздействие на их головной мозг, способствуя развитию умственной деятельности. Особенно важно это в детско-подростковом возрасте, когда происходит активное физиологическое и психологическое развитиеребенка. Однако, в последние годы, в силу высокой учебной нагрузки в школе и дома и других причин, у большинства школьников отмечается дефицит в режиме дня, недостаточная двигательная активность.

Во всех цивилизованных странах врачи и ученые давно уже бьют тревогу, обеспокоенные ростом количества полных людей всех возрастов, включаядетей и подростков. Многие врачисвязываютс ожирением увеличение числа сердечно - сосудистых заболеваний и снижение средней продолжительности жизни человека в развитых странах. Превратить прогресс из скрытого врага в друга и союзника – первостепеннаязадача современного человека. По данным ВОЗ, более 80% юношей и девушек не занимаются ежедневными физическими упражнениямидаже один час в день.

Проблема: рост числа подростков 14-15 лет, страдающих от гиподинамии.

Особенно маладвигательнаяактивность школьников зимой.

Актуальность исследования; Необходимым условием гармоничного развития личности школьника является достаточная двигательная активность. Последние годы в силу высокой учебной нагрузки в школе и дома и других причин у большинства школьников отмечается дефицит в режиме дня, недостаточная двигательная активность, обусловливающая появление гипокинезии, которая может вызвать ряд серьёзных изменений в организме школьника [2].

Школьникам не только приходится ограничивать свою естественную двигательную активность, но и длительное время поддерживать неудобную для них статическую позу, сидя за партой или учебным столом. Исследования

гигиенистов свидетельствуют, что до 82 – 85% дневного времени большинство учащихся находится в статическом положении (сидя). Даже у младших школьников произвольная двигательная деятельность (ходьба, игры) занимает только 16 – 19% времени суток. Общая двигательная активность детей с поступлением в школу падает почти на 50%.

Вред гиподинамии; Гиподинами́я (пониженная подвижность, от греч.«под» и «сила») — нарушение функций организма (опорно-двигательного аппарата, кровообращения, дыхания, пищеварения) при ограничении двигательной активности, снижении силы сокращения мышц. Она является следствием освобождения человека от физического труда. Иногда называется «болезнью цивилизации».Гиподинамию еще называют болезнью века и оборотной стороной прогресса. Ключевые слова: гиподинамия, болезнь, молодежь, гипокинезия.

Введение Проблемой в 21 веке является гиподинамия.Согласно исследованию ЕвропейскогоВОЗ 60% взрослых и 75% молодежи страдают от гиподинамии. ВОЗ утверждает, что мало подвижный образ жизни является причиной 10% смертей. Развитие прогресса, высокие технологии, появление интеллектуального труда который заменилфизический, является причиной недостаточной физической активностисовременной молодежи.

Гиподинамия-этоснижение нагрузки на мышцы и ограничение общей двигательной активности организма. Внекоторых вариантах вместо понятия «гиподинамия» используют термин «гипокинезия».

Рассмотримвлияние недостатка физической нагрузки на организм человека: Гиподинамия приводит к появлению избыточноговеса вследствие замедления процесса тканевого липолиза и накопления АТФ, необходимого для липогенеза; Проявляет негативное влияние насостояние и функционирование сердечно-сосудистой системы; Влияет на дыхательную систему(уменьшает ёмкость лёгких, лёгочная вентеляция и интенсивность газообмена); Состороны опорно-двигательного аппарата наблюдается уменьшение мышечной массы, появление прослоек жировой ткани между мышечными волокнами, чтоприводит к снижению мышечного тонуса) следствием этих изменений является повышениериска развитияостеопороза,остеартроза,остеохондроза; Ухудшается кровo снобжение мозга(снижение доставкикислорода). Симптомы: слабость, снижение трудо способности, бессоница, снижение умственной активности, чрезмерная утомляемость); Отрицательно влияет нажелудочно-кишечный тракт (приводит к задержкепищи в областижелудка, способствует усиленю процессов гниения и нарушению функционирования кишечника).

Профилактикаболезни: Первое – конечно же утренняя зарядка. Второе нужно соблюдать необходимое каждому, кто заботится о своем здоровье, – ежедневные пешие прогулки. Третье–больше гуляйте! Особенно передсном. Это нетолько успокаивает и расслабляет организм, но и способствует пищеварению [3].

Заключение Из проведенного исследования можно сделать вывод, тогочто уровень физической активности студентов уже к третьему курсу

становится реже причиной этому является значительное усложнение учебной программы и уделяется большее количество времени на умственный труд, но в тоже время остаётся фактом, что современная молодежь не стремится к активному образу жизни, прогулкам на свежем воздухе и различные спортивные занятия заменяются компьютерными играми. В общем, подводяитог, можносказать: используйте каждую возможность, для того чтобы укрепить мышцы своего тела. Все врачи, безусловно, сходятся во мнении, что семья играет ведущую роль в профилактике гиподинамииу детей. Родители, которые действительно заботятся о здоровье своего ребенка, не пременно должны помнить о важности ежедневных занятий физкультурой, хотябы в течение небольшого промежутка времени.

Список использованной литературы:

1. Горбенко П.П. «Валеология –Наука о качестве жизни и здоровье» / П.П.Горбенко.– Санкт-Петербург:НИЗ, 2014
2. Грач И.С.«Здоровый образ жизни: Сущность понятия и содержание работы по его формированию» /И.С.Грач //Образование. 2002. - №5. - (Здоровье и образование).
3. Гуров В.А. «Здоровый образ жизни: научные представления и реальная ситуация» //Валеология. 2006- №1.

ӘОЖ 159.922.7

БАЛАНЫҢ ҚИЯЛ ПРОЦЕСІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қабылбекқызы А., Жаханегр А., Амантайқызы А.
Ғылыми жетекшісі: Мықтыбекқызы Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье проанализированы особенности формирования воображения на разных этапах детского возраста.

Summary: The article analyzes the features of the formation of the imagination at different stages of childhood.

Психологияда қиял процесінің сырын ашу өте қиын ғылыми мәселелердің бірі болып саналды. Қиялдың өзіндік сипатына байланысты оны адамның атқаратын неше түрлі функцияларына әсерін тигізетін құбылыстарды жинақтап, өзгертіп, қайта жасалған түрде бейнелеу процесі деп қарастырды. Басқаша айтқанда, қиял процесі арқылы санаға бұрын әсерін тигізіп, ізі сақталған нәсерлер өзгертіліп, қайта құрылуының нәтижесінде жаңа бейнелер пайда болады деп түсіндірілген. Мұндай бейнелер, негізінен, адамның іс-әрекетініңнәтижесінде қиял процесінің функциясы ретінде пайда болады. Сондықтан ассциациативті психологияда қиялды бұрыннан адам санасының ірге тасын құрған қисынды бейнелері мен бөлшектерін жинақтауға әсер ететін процесс деп қарастырған.

Балалардың таным процестерін, олардың ішінде қиялды дамытудың жеке тұлғалық қасиеттердің жалпы дамуына тигізетін әсері өте күрделі. Өйткені, бұл мәселені ерең зерттеген З.Фрейдтің айтуынша қиял балалар санасының

алғашқы және бастапкы түріне жатады. Қиял негізінде адам санасының барлық басқа түрлері пайда болады деген тұжырым жасаған. З.Фрейдтің ілімі бойынша баланың психикалық әрекеттерін реттеп отыратын екі ұстаным бар. Біріншісі— бала өзінің қажеттілігін қанағаттандырып, одан рахаттануы, екіншісі— шындық болмыс. Бала дамуының бастапқы кезіңдерңнде бірінші ұстаным негізгі болып, оның психикасының дамуыда үстемдік көрсетуші талап болып келеді. Сондықтан оның психикалық қасиеттерінің дамуы қажеттілігін қанағаттандырумен байланысты жүреді [1].

Ж. Пиаженің пікірі бойынша, егер бала өзінің жасаған қимылдары, қозғалыстары нәтижесінде бір нәрседен рахаттанып, өзінің қажеттілігін қанағаттандыра алатын болса, оны сол жасаған іс-әрекетінің жемісі деп ұғынады. Ғалымның бұл тұжырымдыкіші жастағы баламен жүргізген тәжірибесінің нәтижесінде жасаған Жаңа туған нәрестеде қиял болмайды. Бала өмірінде қиялдың алғаш көрінуі бір жастан асқан кезде байқалады. Екі жасар бала ертегі не әңгіме тыңдап отырып жылап жібереді. Бұл факті жас баланың басында ес елесінің және қиял елесінің көрініс бере бастағанын көрсетеді. Бала қиялының мазмұны бастапқы кезде тапшы және ырықсыз түрде болады. Ол өскен сайын тәрбие мен өзінің жасаған іс-әрекетінің негізінде бала қиялы дамып, сапасы арта түседі. Қиялдың алғашқы көріністері үш жасар бөбектерде анық байқалады. Осы кезден бастап бала қызық ертектерді шын ықыласымен тыңдап, ертегідегі оқиғаны шынайы өмір көріністері деп түсінеді. Себебі бала санасында кез-келген нәрсенің бейнесі оңай тоғысып, керемет қиял көріністері құрылады. Баланың өмір тәжірибесі өскен сайын оның қиялы да шындыққа біртабан жақындай бастайды. Мектепке даярлық тобындағы балалар сюжеттік ойынын ойнағанда, оған қатысушылардың әрқайсысы белгілі бір рөлді орындайды. Осындай ойын әрекеттері баланың қиялын толықтырып, жаңа рөлдер тауып алады. Бұл шығармашылық қиялдың белсенді қатынасынан туындайды.

Мектепке дайындық жасындағы баланың негізгі әрекеті болып табылатын ойын оның қиялын дамытуда ерекше орын алады. Ойын үстінде оның шығармашылық қабілетінің дамуына ерекше мүмкіндік ашылады. Бала барлық уақытта бір нәрсені жасап, құрастыру әрекеттің үстінде болады. Ойын баланың ойлауының белсенділігін арттырып, күш-қуатын барынша жұмсауға мүмкіндік туғызады. Ойын барысында бала қоршаған ортадағы шындықты сын көзбен қарап аңғара алмағандықтан ол қиял бейнелерінің жетегінде жүреді. Дегенмен мектепке дейінгі шақта баланың қиялының дамуына, оның барлық түрлерінің қалыптасуына үлкен үлес қосатын кез екені анық.

Л.С.Выготскийдің тұжырымдамасы бойынша бала қиялының дамуы біртіндеп, шамасына қарай, шындық ақиқатты қабылдауынан басталады. Қиялда болатын барлық бейнелер таңғажайып болып көрінгенмен олар баланың өмірден көрген тәжірибесінің бейнесі болып табылады. Кейде бала өмірде кездескен кейбір жағдайларды өзіндік қабылдаумен түсіндіргенде, бізге үлкендерге күтпеген таңқаларлықтай болып естіледі [2].

Мектеп — бала қиялын дамуына үлкен үлес қосады. Мектепте оқылатын сабақтардың мағынасына толық түсіну қиялсыз мүмкін емес. Мысалы, оқу барысында табиғатты суреттейтін, немесе әлеуметтік ортада болған оқиғаны түсіндіретін материалды мұғалім арнайы әдіс-тәсілдердің көмегімен окушылардың қиялын оятады. Қиял процесі арқылы оқушы баяндалған жанды бейнелерді көз алдына елестеттіп, оларды көзімен көргендей, қолымен ұстағандай күйге түседі. Ертегілерді талдағанда, көркем шығарма әңгімелерін тыңдағанда, оқушылармен түрлі дидактикалық ойындарды ұйымдастырғанда олардың қиял процесінің түрлері көрініс бере бастайды. Бастауыш сынып оқушыларыныңқайта жасау қиялын дамыту үшін алдымен олардың тәжірибесін тереңдету керек. Осы бағытта мұғалім көптеген оймен қиялын ұштастыратын тәсілдерді кеңінен пайдаланады. Мұғалім балаларды терең ойға бөленіп, асқар тауларға, немесе ну орманға экскурсияға шығып келуге шақырады. Оқушылар сыныпта отырып көз алдыларына көптеген табиғат көріністерін, ормандағы ағаштарды, өсімдік пен жануарлар түрлерін көздерімен көргендей бейнелейді. Өздері білмегендерін бірінен-бірінен, немесе мұғалімнен сұрап біліп алады. Келесі сабақта мұғалім өткен сабақтағы саяхатта не көргендерін талдағанда балалар оқытушыныңкөмегімен өздері әлі көрмеген орман туралы не білетінін айтып берген кезде балалар көптеген деректерді меңгергенін көрсетеді. Бұл балалардың қиялы тәрбиелену үстінде екенін анық байқатады. Білім алу барысында балалардың өмір тәжірибесінің артуы, білім қорының молаюы олардың қиялын да дамыта түседі.

Ертегілер - өнер туындыларының ғажайып бір түрі. Ертегінің мазмұны әр адамға әр түрлі болып көрінеді және психикалық жағдайына да тигізетін әсері алуан түрлі. Сондықтан ертегі өнердің бір түрі ретінде психотерапиялық тәсіл ретінде пайдаланылады. Бұл тәсілді пайдалану негізінде адамды ертегідегі кейіпкерлерінің басына түскен өте күрделі проблеманы шешудің өз жолын табуға қатысып, сол арқылы өзінің ақиқат өміріндегі шытырман жағдайларды шешуге болатынына сенімі нығаяды. Балалық шақтағыларға ертегілердің мазмұнын қабылдап, оны талдауға қатысып, психикалық дамуына әсерін күшейту үшін ертегі кейіпкерлерінің суреттерін қағаз бетіне түсіріп шыққаны оның қиялын ойлауымен ұштастырып дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, балалар ертегілердегі кейіпкерлердің суреттерін салған кезде өздері сол оқиғаларға тікелей қатысып жатқандай сезімге бөленіп, бейнеленгендердің жағымсыз іс-әрекеттер жасағандарын теріс бағалап, сүйкімді мінез көрсетіп, ізгі ниетті болған жағымды кейіпкерге жанашырлық, ерекше аяушылық білдіреді. Дегенмен бала, кейде, жағымсыз кейіпкерлердің қылықтарына ашуланғанымен олар ерекше ауыр жағдайға ұшырап қалған кезде жауызға да аяушылық білдіреді. Сонымен қатар ол өзіне ұнаған жағымды кейіпкерлерін жауыздан қорғап қалуға тырысады. Осылайша балалар жақсылық пен жамандықты ажырата білуге үйреніп, қандай қасиеттерді бағалау керек екенін түсіне бастайды.

Р.Н.Жапанова, А.М.Манасова өз зерттеулерінде бастауыш сынып оқушыларының қиялының дамуына сурет сабағының қосатын үлесі өте мол

екенін көрсеткен. Балалар өздерінің алдында тұрған заттардың бейнесін айнытпай сала алады, сонымен қатар ол заттарды осыған ұқсас басқа заттармен салыстырып, оны өңдеп салып көреді. Мұндай әрекеттер баланың қайта жасау қиялының қалыптасып келе жатқандығын байқатады. Бала қиялы әрекет үстінде дамитындықтан не нәрсеге болмасын өзін қатыстырып, оның икемділігі мен дағдысын дамытып отыру қажет. Сурет салуды ертегінің мазмұнымен ұштастырып, оқыған ертегілердегі кейіпкерлердің суреттерін салғызу баланың шығармашылығын дамытуға түрткі болады. Бастауыш сыныптарда оқушылардың қиялын дамыту арқылы олардың эстетикалық сезімдерін оятуға мүмкіндік мол болады. Көркем әдебиет шығармаларымен танысу музейлер мен галереяларға баруды, кино көруді ұйымдасып, тақырыптарға байланысты музыканы тындаумен ұштастыру бала қиялын жаңа мазмұнға толтыра түседі [2].

Оқушылардың жас, дара ерекшеліктерін ескеріп отыру, қиялы күшті дамыған балалармен дербес жұмыс жүргізу, табиғатқа,өндіріс орындарына экскурсиялар жасау, түрлі тапсырмаларды оқушыларға дербес орындатып отырғызу, оқу барысында кездескен қиыншылықтарды жеңе алуға баулу т. б. осындай әдістер бала қиялын тәрбиелеудің түрлері болып табылады. Оқушы қиялын дамытуға үлкендер үнемі жетекшілік етуге тиіс.

Р.Солсо баланың қиял процесін қалыптастыру және дамыту жолдарын зерттеген ғалымдар еңбектерін талдап, жүйеге келтіру нәтижесінде адамдардың қиялының дамуына тән кейбір ерекшеліктерді төмендегіше топтастырған [3].

-әр адамның қиял ерекшеліктері оның жеке қызығушылығы мен психологиялық қасиетгерінің даму деңгейіне, алдына қойған мақсатына байланысты болып келеді;

-қиялдың мазмұны мен формасы адамның жас және дара ерекшеліктеріне және білімі мен тәжірибесіне байланысты;

-қиял адамның өскен ортасының табиғатына, жер-су қоршауына байланысты көрініс береді. М. Жұмабаев «Жаратылыстың құшағында, меруерт себілген көк шатырдың астында, хош иісті жасыл кілем үстінде, күнмен бірге күліп, түнмен бірге түнеп, желмен бірге жүгіріп, алдындағы малымен бірге өріп, сары сайран далада тұрып өсетін қазақ баласының қиялы жүйрік, өткір, терең болуға тиісті» деп жазған

-қиял адамның барлық психикалық қасиеттері мен таным процестерімен ұштасып дамиды. Адамның өзінің алдына қойған мақсатын жоспарлап, оны жүзеге асыру жолдарын анықтауы қиялсыз мүмкін емес. Бұл қиялдың ерік, ойлау процестерімен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Қиял— мәселені суреттеу, жанды көрініс арқылы шешсе, ойлау оны тірі суретсіз жалпылап, ұғым, пікір, тұжырым түрінде шешеді;

-жеке тұлғаның қиялы ойын, оқу, еңбек процестерінде, іс-әрекет үстінде жарыққа шығып, дамып отырады [4].

Мұндағы негізгі шарт: саналы мақсаттың болуы, болашақты болжай алу, істейтін әрекеттердің нәтижесін күні бұрын көре білу, яғни оны өңдеп, өзгертіп, елестете алу—адам қиялына тән негізгі белгілер. Қиялда адамның дүние

жөніндегі әр түрлі таным-түсінігі әртүрлі формада қиюласып, жаңа сапаға ие болады. Қиял бейнелері адамның қажеттіліктеріне тәуелді бола тұрып, оны белсенді қызметке итермелейді, шығармашылық ісіне күш-жігер қосады. Қиял тек теориялық және практикалық қызметте ғана емес ол адамның барлық рухани өмірінде елеулі орын алады. Кісінің өмір жолы, жеке басының ойдағыдай дамуы, даралық қасиеттері, іс-әрекетінің құрылымы, өмір салтының қалыптасуы қиялсыз мүмкін емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1. Фрейд З. Қанағаттану қағидасының арғы жағында.Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. 3-ші т. Алматы: 2005.
2. Гальперин П.Я., Эльконин Д.Б. К анализу теории Ж.Пиаже о развитии детского мышления и воображения. М.: 2008.
3. Выготский Л.С. Сөйлеу мен қиялдың дамуы. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. 1-ші т. Алматы: 2005.
4. Жапанова Р. Н., Манасова А. М. Бала қиялындамытужолдары // Молодой ученый. — 2016. — №1. — С. 936-938. — URL https://moluch.ru/

ӘОЖ 373.881.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ЭТИКАСЫН ЖЕТІЛДІРУ

Қуанышова Ж.Ж., Мусаметова Д. И., Қилыбай М.Қ. - 4 курс 102-81 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Кенжебекова Р.И.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы совершенствования речевой этики в начальной школе.

Summary: The article discusses the issues of improving speech ethics in primary school.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы Жолдауы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» деген тақырыбында аталғаны еліміздің халқына, оның ішінде педагогтарға айқын [1]. Жолдаудың педагогтар үшін өзіндік ерекшелігі бар екені де белгілі. Елбасы мұнда басымдық берген бағыттардың ішінде, адам капиталына ерекше назар аударды, оның ішінде «Қазақстанда адами капитал сапалы өсуі, ең алдымен, білім беру мен денсаулық сақтауға байланысты екендігін айта келіп, «Біріншіден, оқыту үдерісіне қазіргі заманғы әдістемелер мен технологияларды енгізу; екіншіден, педагогтар құрамының сапасын арттырудың маңызы зор; ... бесіншіден, оқу жастарға тек білім ғана беріп қана қоймай, сонымен бірге оларды әлеуметтік бейімделу үдерісінде пайдалана білуге де үйренуі тиіс; алтыншыдан, оқыту үдерісінің тәрбиелік құрамдасын күшейту қажет» - деп маңызды іс-шараларды атап көрсетті

Сөйлеу этикеті. Сөйлеу этикеті – әлеуметтік және ұлттық ерекшеліктерге және мінез- құлық ережелері. Ол әңгімелесушімен байланысты орнықтыру (үзу не үзбеу) жағдайында қолданылатын тұрақты тұжырымдар мен тіркестер (стереотиптік- еліктеме тіркес) жүйесінде, сен- сіз түріндегі қатынас жүйесінде,

адресатқа бейімделген қатынастың социостилистикалық үндестігін таңдағанда және жалпы қатынас жағдайында жүзеге асады. Сөйлеу этикетінің ең көп тараған әдеттегі көріністері әңгімелесушіге қарата сөйлеу, оның зейінін аудару, сәлемдесу, танысу, қоштасу, кешірім сұрау, алғыс айту, құттықтау, тілек білдіру, мақұлдау, комплимент (мақтаулы қошемет) көңіл айту және т.б. болып саналады. Сөйлеу этикеті – халықтың сөйлеу және жүріс-тұрыс мәдениетінің маңызды элементі (бөлігі), сөйлеу мәдениеті мен сыпайылығының әлеуметтік нормасы ұғымымен байланысты. Сөйлеуде контекстен бөлек стереотиптік тіркестерде тұрақты әлеуметтік просуппозиялар мен стилистикалық коннотациялар. (Салыстырыңыз: «Қоштасуға рұқсат етіңіз» және «Әзірше», «Сізді құттықтаймын» және «Амансың ба?» т.б.) және белгілі ортаға, белгілі серіктерге (шертнер) тән контекстдальдықты көрсететін сөйлеудің ситуативтік-рольдік нормалары кездеседі. (сол. «Амансың ба?» – жастар ортасында сәлемдесудің қалыптасқан түрі болса, сол ортада «Сізді құттықтаймын» кекесін мәнін беру мүмкін). Міне, бұлардың сөйлеу этикетіндегі тілдік нормасын ажырата білген жөн болмақ. Сөйлеуші адамға құрметпен қарау ретінде сыпайылық этикалық-мәдени ұғым тұрғысынан сөйлеу этикетімен екі жақты байланыста болады. Бір жағынан сөйлеу мәдениетінің кез келген нормасын бұзу әдепсіздікті көрсетеді. Бұл бұзушылықтың себепші жағдайлары мыналар болуы мүмкін: а) жағдайға байланысты сөйлеу этикетінің салтын (жолын) сақтамау (сәлемдеспеу, алғыс айтпау т.б.); ә) сөзге қатысушылардың (партнер) сөйлесу кезіндегі рольдік орнын лайықсыз жағдайда қолдану (орны мен жасы үлкен адамға «Сәлеметсіз бе!» деудің орнына «Амансың ба!» деп айту, «Сіз»-дің орнына «Сен»-ді қолдану). Сөз этикеті мынандай маңызды мәселелерді атқарады: Ал сөйлеуші, адресат, олардың рольдік орны, ресми не бейресми қатынасулардың үндестілігі ақпараттарды қамтитын әлеуметтік мағына; (әдетте «Ассалауғыма алейкум!» деп амандасу ауыл ақсақалдарына, «Мен Сіздерді атынан құттықтаймын!» аудиториямен қатынасқа, «Сәлем!», «Әзірше!» жасы, қызметі үлкен емес өз қатарларына тән.). Сен және Сіз түріндегілердің біреуіне басымдық беру-таныс-бейтаныс, жақын-алыс, кіші-үлкен төменгі-жоғары-адресатты танып, білуге байланысты. Сонымен қатынасудың кез келген мәтіні «этикет шеңберінде» болып, оны бұзуға сөйлеу мәдениеті мен сыпайылық жол бермейді. Мысалы, жасы үлкен адамның ұсынысын қабыл алмау, әдетте оны қабылдаудың мүмкін еместігі өкінішпен дәлелдеу арқылы, көбінесе ұсынысқа алғыс айту және кешірім сұрау арқылы білдіріледі: «Ұсынысыңыз үшін рахмет, өкініштісі, (өкінішке орай), мен оны қабылдай алмаймын, себебі менің қолым бос емес еді, мені кешіріңіз» [2].

Ә- интенционалдық (лат intentio-ұмтылу) мағына (мән) сөйлеушінің коммуникативтік ойын (сөйлеу интенциясын) қамтиды. Олар: сөз байланысын орната және қолдай отырып, сәлемдесу, кешірім сұрау, алғыс айту, құттықтау, тілек білдіру, ниеттестік білдіру, мақұлдау, сыпайы өтіну, кеңес беру, шақыру т.с.с.

Б- эмоционалдық- бағалаушылық мағына (мән) коммуниканттардың жеке адамдық қатынастарының характерін, жағдай мен партнерді, оның қасиеттерін, әрекеттерін қамтиды (немесе көрсетеді) т.б. «Сізді көргенім қандай қуанышты!», «Сізбен танысқаным қандай керемет!», «Сізді көрмегелі айлар, жылдар өтіпті-ау!», «Сіз жақсы істедіңіз» (мақұлдау), «Сізге бұл түс өте қонымды», (комплимент) және т.б.

Байланысқа кірудің әрбір жағдайы байланысты қолдау мен үзу (тоқтату) стереотиптік тіркестердің коммуникативтік семантикалық топтары тарапынан жүзеге асырылады. Мысалы, алғыс айтуды төмендегі тіркестерден байқауға болады: (Мен) (Сізге) алғыс айтамын, Рақмет (сізге), Мен сізге (сондай) ризамын, Мен сізді (сондай) қадірлеймін, Менің сізге рақмет айтқым келеді, Сізге алғыс айтпауым мүмкін емес, Сізге алғыс айтуға ризашылық білдіріңіз (рұқсат етіңіз) және т.б.

Бір немесе басқа стереотипті пайдаланғанда адресаттың статусы (лат-status-істің жағдайы) мен роліне және сөйлеушінің өзіне лайық белгілеріне не үшін алғыс айтылатынына (кешірім сұралатына) сүйенеді (нені сұрайды, не үшін кешірім сұрайды т.б.). Алғыс айтқанда, мысалы, транспортта берілген билет үшін, «Сізге шын жүрегімнен алғыс айтуға рұқсат етіңіз» деп айту орынсыз. Коммуникативтік-семантикалық топтарда бір интенционалдық мағынаға байланысты тіркестер жүйелі түрде біріктіріледі, және олар тілді қолданушылар тарапынан, контекстен тыс танылатын болуы керек. Интенционалдық мағыналардың контекстуальдық сөйлеу көріністері де болуы мүмкін.

Сөйлеудегі кемшіліктер. Әдетте сөйлеу кемшілігі деп дөрекі және қатаң болып есептелмейтін тілдің (сөйлеудің) нормаларын бұзу түсіндіріледі. Оған көбінесе мынандай стилистикалық кемшіліктер жатады: түрлі функциональдық стильдердің тілдік ерекшелігін білмеуден, олардың нормаларын бұзудан туындайтын функциональдық- сөйлеу заңдылықтарын бұзу, сөйлеу стилінің сөйлемнің мазмұнына сәйкес келмеуі. Бұған қазақ тілінің сөздік қорын жеткілікті дәрежеде меңгермеу салдарынан туындайтын стильдік ақаулар да, сөздік қордың аздығы да, тіл ерекшеліктерін айыра білу қабілетінің тапшылығы да кіреді [3].

Сөйлеу қателері- Сөйлеудегі қателер- әдеби тілдің императивтік (қатаң түрдегі міндеттілік) нормаларынан дөрекі және дәлелденбеген түрде ауа жайылушылық, сөйлеу дұрыстығын бұзу.

Сөйлеудегі қателер көп жағдайда, тіл деңгейі бойынша анықталатын типтік нормаларға сәйкестігімен көзге айқын түседі. Ондай сөйлеу қателері тілдік қателер деп аталады да төмендегідей типтерге бөлінеді:

1. Орфоэпиялық қателер- фонетиканың заңдарын бұрмалау, қазіргі қазақ тілінің айтылу (сөйлеу) нормалары бұзу;

2. Лексикалық немесе семантикалық қателер- сөздердің лексикалық мәнін, олардың қабысу ерекшеліктерін білмеу. Кейде бұған тұрақты сөз тіркестерінің (фразеологизмдердің) бұрмалануын, оларға жақын

компонеттердің орнын ауыстыру және контоминация (лат-contaminatio-араластыру) да кіреді;

3. Грамматикалық қателер. Грамматиканың үш негізгі бөліміне сәйкес келетін мына қателер:

а) сөзжасамдық қателер;

ә) морфологиялық қателер;

б) синтаксистік қателер [4].

Бұдан тілдік қателерге стильдік мәні бар, бірақ сол тіркеске немесе мәтінге сәйкес келмейтін сөздерді, сөз тіркестерін, сөйлемдерді қолданылуда жіберілген стилистикалық қателер де жатқызылады.

Сөйлеу қателерінің дәстүрлі классификацияда ерекше орын алады, оның тілдік жүйенің қайдағы бір деңгейімен ара қатынасы жоқ. Мектеп тәжірибесінде «стильдік қателер» термині сөйлеудегі қателердің барлық комплексін көрсетуде жиі қолданылады, бұл дұрыс емес, себебі стильдік қателер сөйлеудегі қателермен бүтіннің бөлігіндей ара қатынаста болады.

Тілдік деңгейдің ешқайсысына өзара қатысы жоқ тағы да бір бүтіндей қателер тобы көзге түседі. Бұлар тілдік қателерге жатпайды деп саналады (М. Р. Львовтың сұрыптауы бойынша). Оған сөздің түріне (ауызша не жазбаша) байланысты қателер, ережеге қайшы емсе қателері, тыныс белгілері дұрыс қойылмаған пунктуациялық қателер, әріптердің кескінін бұзып жазылған каллиграфиялық қателер, жаңылыстар, әріп түсіп қалу, бір әріптің орнына басқа әріп жазу сияқты графикалық қателер, кейбір сөздер мен оның элементтерін бұзып оқудағы оқулық қателер, мәтіннің мазмұны мен құрылымына байланысты қателер, болған оқиғаның ақиқаттық фактілерін теріс беретін нақты қателер, мәтін байланысын құрудағы композициялық қателер жатады.

Соңғы жылдардағы зерттеу еңбектерінде сөйлеу қателерін сұрыптауда жаңаша көз қарас байқалады. Ол сөз мәдениетінің жаңа екі аспектісін (нормативтік аспектіден басқа)- коммуникативтік және этикалық аспектілерін атап көрсетеді. Осындай типология негізінде мыналар ұсынылады: құрылымды - тілдік, коммуникативті- прагматикалық және әдепті сөйлеу нормалары. Осы типологияға сәйкес құрылған сөйлеу қателері былай көрсетіледі: 1. Құрылымдық тілдік нормаларын бұзуға байланысты қателер, мысалы, орфоэпиялық, лексикалық, сөзжасамдық т.б. 2. Коммуникативтік-прагматикалық нормаларды бұзуға байланысты қателер, мысалы, стилистикалық- плеоназм 2. (гр-pleonasmos-артық) және тавтология 2(гр-tauto-logos-қайталау), стильдерді шатастыру 2, өзге тілдегі кірме сөздерді орынсыз пайдалану, нақты және композициялық қателерді қоса есептегенде. 3.Этикалық нормаларды бұзуға байланысты қателер, сөйлеу этикетінің ережелерін бұзу, мысалы, ауызша тағылған атақ пен мінездемелер (жарлық), эвфемизмді (гр-euphemismos-нәзік сыпайы) қолықпен пайдалану, қатынастағы «сен»- «сіз» нормаларын бұзуды қоса есептегенде.

Сөйлеу- кеңістік пен уақытта қатар іске асатын сөйлеу процессі (дыбыстық түрде айтылатын ауызша сөз, әріп белгілері жәрдеммен оқылатын

жазбаша сөз),ойдағы сөз тіркестерін жеткізудің дағдысы, тілдің жүйелі қалыптасқан өлшемдері арқылы қатынасушылардың коммунативтік ойын іске асыру және тіл арқылы сөйлесуге қабілеттілік (адам сөзімен хайуан сөзін салыстырыңыз). Дыбыстар морфтар-гр-morphe- тир, сөз түрлері, тіркестер, абзацтар- нем.-Absats-шегініс-, дискурс -лат- discursus - ойлау (сөйлеу барысында дыбыстар, буындар, синтагмалар-(жіктелген топ т.б. өзгешеленіп, ажыратылады) сияқты өлшемдер жүйенің жүйесі ретіндегі абстракциялық өлшемдер фонема, морфема, сөз, сөйлем т.б. сияқты эмикалық деңгейдегі инварианттық өлшемдермен өзара қатынаста болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы Жолдауы – Алматы, 2012
2. Жапбаров А. Қазақ тілін оқыту барасында оқушылар тілін дамытудың әдіснамалық және әдістемелік негіздері: пед. ғыл. док. ... дис. – Алматы, 2004. – 300
3. Қаңтарбаев С.Е. Бастауыш сынып оқушыларынын оқу әрекетін қалыптастыру: теория жәке қалыптастыру әдістемесі. -Ақтөбе. 2001.24-25 бет.
4. Алифакова Е.М. Формирование коммуникативной компетенции детей дошкольного и маладшего школьного возраста средствами театрализованных игр. / дис.канд.-пед.наук. - Волгоград, 2001

ОӘЖ 159.9

АҚЫЛ ОЙЫ КЕМІС БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МІНЕЗДЕМЕСІ

Құтыбай Ә.М, Қалдыбай Ж., Көпбосын Н.Н.
Ғылыми жетекші: Мықтыбекқызы Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассматриваются психолого-педагогические характеристики умственно отсталых детей.

Summary: The article discusses the psychological and pedagogical characteristics of mentally retarded children.

Отандық түзету педагогикасында" ақыл - ой дамуының тежелуі " ұғымы психологиялық-педагогикалық болып табылады және баланың психихалық белсенділігінің дамуындағы артта қалуды сипаттайды. Соңғы бірнеше жылда психиатрлар, әсіресе балалар психиатрлары диагностикалық және ақыл-есі кем пациенттерге терапиялық қызметтер. Болуы керек "ақыл-ой кемістігі" термині әдетте мемлекеттік мекемелердегі дәрменсіз тұтқындардың бейнелерімен байланысты, Ақыл-есі кем халықтың 75-90 пайызы айтарлықтай оргиникалық кемшіліктерсіз тек орташа немесе шекара жағынан артта қалады. Олар, әдетте аушыза және тиісті рөлдерге интеграциялануға қабілетті біздің қоғам өмірінде [1].

Қазіргі уақытта көптеген Штаттарда, соның ішінде Массачусетс штатында, артта қалған балаларға білім беруді талап ететін арнайы білім туралы заңдар бар үшін қажетті диагностикалық және терапиялық қызметтер

сондықтан олар тұрақты сабақтарға мүмкіндігінше "қосылады". Нәтижесінде осындай балалар психиатрларының заңдары көбінесе мүше болуға шақырады диагностикалық пәнаралық топтар, меткеп кеңесшілері және / немесе терапевт [2].

Ақыл-есі кем ересектердің психиатриялық көмекке жүгінуі де өсуде клиникалар. Қазіргі оңалтуға деген көзқараста ерекше назар қоғамдық деңгейдегі бағдарламаларға бөлінеді. Қашан кездесесің бәсекеге қабілетті қоғамдағы өмірдің күйзелісі (мекемеде қорғалған өмірден айырмашылығы), артта қалған адамдар көбінесе шыдамсыз мазасыздық пен депрессияны сезінеді. Олар үшін оларды жақсарту психиатриялық көмек ақрылы эмоциалды жағдай айырмашылықты білдіруі мүмкін қоғамда болу мен "Институционализация"арасында [3].

" Ақыл-есі кем адамдар әсіресе бейім осы саладағы жұмысшыларға жақсы таныс эмоциалды мәселелер. Болады ақыл-ойды ескере отырып, мұндай дамуды күту керек еді ақыл-есі кем адамдар салыстырмалы түрде әлсіз эго қорғанысына ие, ішінара шектеулі тамындық, тұжырымдамалық және басқа дағдыларға, сондай-ақ қиындықтарға байланысты тұлғааралық қатынастарда. Ішкі және сыртқы стресстер, олар үлкен және бас тартудың тұрақты әсерін және созылмалы сәтсіздік сезімін қамтиды. Чесс пен Хасиби (1970) 52 артта қалған баланың үлгісінде 18 бұзылыс диагнозы қойылған реактивті мінез-құлық, 1 - невротикалық мінез-құлық, 11-церебральды дисфуцкиния және 1-психотикалық бұзылыс. Дамудың ықтимал кідірісін бағалау үшін жіберілген 170 бала, ақыл-есі кем баланы сирек көруге болады эмоциалды дезадаптация. бұл туралы хабарлады мүмкін болатын ақыл-ой кемістігі үшін бағаланған балалар арасында, пайызы ақыл-есі кем және эмоциалды теңгерімсіз болды. Вебстер меткеп жасына дейінгі 159 бала туралы хабарлады, олардың 48-і- Ақыл-есі кем адамдарды психиатриялық бағалау пайызы орташа эмоциалды түрде бұзылған деп жіктелген, ал 18 пайызы психотикалық сияқты; олардың ешқайсысы "жай ғана ақыл-есі кем"болған жоқ." Бірінші жыл ішінде дамуды бағалау клиникасында оның жұмысы (1967-1968) барлық балаларды психиатр дәрігері тексерді [4].

Қатарынан 132 істің 81 пайызы белгілі бір дәрежеде артта қалды. Бұл артта қалған топта 46 пайыз олар артта қалу шегінде жақсы бейімделген деп саналды. Артта қалған топтың 30 пайызында эмоциалды қиындықтар ойнап қосалқы рөлі, дегенмен, арнайы талап араласу. Жағдайлардың 24 пайызы ауыр эмоциалды қиындықтар басты себеп болды баланың дұрыс бейімделмеуі және оның бағытының себебі. Осылайша, артта қалған топтың 54 пайызы қандай-да бір нысанды қажет етті психиатриялық көмек көрсету. Бұл ақыл-есі кем адамдар арасында кездесетін психиатриялық диагностикалық нысандар, әдетте, бірдей болды жалпы халықта. Бір қызығы, психофизиологиялық бұзлыулар салыстырмалы түрде сирек кездеседі, бірақ жоқ бұл салада бақыланатын зерттеулер жүргізілген жоқ. Бұл артта қалудың себебі-мидың әлсіз оргиникалық зақымдануы, ол туылған кезде немесе құрсақта, туылған

кезде және баланың ерте даму сатысында пайда болуы мүмкін. Орталық жүйке жүйесінің зақымдануы генетикалық фактормен де сипатталуы мүмкін. Улану, инфекциялардың әсері, метаболикалық және трофикалық бұзлыулар және т.б. ми механизмдерінің дамуындағы шамалы бұзлыуларға немесе мидың жұмсақ оргиникалық ауытқуларына әкелуі мүмкін. Осы бұзлыулардың негізінде балаларда орталық жүйке жүйесінің ұзақ мерзімді функционалдық жетіспеушілігі байқалады және бұл жағдай, өз кезегінде, ингибирлеу және қозу процестерінің әлсіздігінде, күрделі шартты байланыстарды қалыптастырудағы қиындықтарда көрінеді [5].

Бұл топтағы балаларда бұзылған және сақталған буындары бар психихалық белсенділіктің гетерогенділігі, сондай-ақ психихалық белсенділіктің әртүрлі аспектілерін қалыптастыруда айқын біркелкі емес.

Адам ағзасының бейімделуі оның ішкі, эмоциалды және физикалық ортасына байланысты (Ричмонд және Лустман, 1954). Сондықтан дәрігердің медициналық көмек көрсету процесіндегі міндетін "оның Биология туралы білімін біріктіру" деп қарастыруға болады науқастың әлеуметтік, психологиялық және физикалық ортасы туралы білімімен" (Ричмонд және Гаррард, 1966, 17-бет). Бұл тұжырымдамалық схема ақыл-ой кемістігі саласына бейімделген (Гаррард және Ричмонд, 1965), онда ол ерекше ақыл-есі кем адамдар негізінен есте ұстайтын құндылық мүгедектерді көбейтіңіз. Меноласкино және Бернштейн сондай-ақ, ақыл-есі кем баланы психиатриялық бағалау бұл жалпы диагностикалық процедураның бөлігі болған жағдайда ғана мағынасы бар, барлық салаларда оның жалпы жұмыс істеуін түсінуге әкеледі [6].

Психиатр, мысалы, пациенттің невротикалық қақтығысын оқшауланған субъект ретінде бағалауға назар аудара алмайды, бірақ ол бағалауы керек психобиологиялық организм ретінде оның дамуының жалпы деңгейі, сондай-ақ сондай-ақ оның өмірлік жағдайы және кемшіліктерінің өзара әсері, отбасының реакциясы және қоғамның көзқарасы. Тіпті психиатриялық консультацияға жіберілген бала "ақыл-есі кем" деп аталады, психиатр жұмыс істеудің алдыңғы бағаларын қайта қарауы керек бала барлық тиісті салаларда, соның ішінде ақыл-ой, қарым-қатынас дағдылары және нейромоторлық қабілеттер, оларды түсіндіру сауатты және оларды өз тұжырымдарымен біріктіреді. Егер егер эмоциалды бұзлыуларға байланысты жіберілген бұрын диагноз қойылмаған науқаста ақыл-ой кемістігіне күдік болса, жан-жақты пәнаралық бағалау ұйымдастырылуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абрамова ГС. Практическая психология. - М., 2001.
2. Абрамова ГС. Психологическое консультирование. - М., 2001.
3. Алдамұратов. Жан тану негздерк - Алматы, 2001.
4. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1980.- 17 б.
5. Батаршев А.В. Тестирование. Основной инструментарий рактического психология. - Ростовна-Дону, 2000.
6. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии. М., 2003.

ОӘЖ 372.73

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖЕТІСТІГІ

Масутова Д.Д., Оразбай А.Т., Пернебай М.Б.
Ғылыми жетекші: Ризаева Л.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В данной статье показана эффективность использования критериального оценивания для начальных классов

Summary: This article discusses the benefits of criteria-based assessment for elementary school.

Бүгінгі жаңартылған білім беру жүйесінің ерекшелігі - білім алушының қандай да бір іс-әрекетке құзіреттілігін дамыту болып табылады. Ұлы педагог Ы.Алтынсарин «Оқытушы бағалағанда олардың іске қатысы жоқ сөздеріне қарап емес, олардың егістерінің бетіне шыққан жемістеріне, яғни оқушылардың да қарай бағалау керек» деп, айтқандай, оқушы жетістігін нақты бағалау мәселесі - білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі. Оқушылардың білім нәтижелерін бағалау оқыту үдерісінің маңызды

бөлігі болып табылады, оқыту үдерісін басқарудың түйінді кілті бағалауда деп те айтуға болады. Көптеген жылдар бойы оқушы жетістігі басқа оқушымен салыстырмалы түрде бағаланып келді. «Бағалау» термині «жақын отыру» латын тіліндегі мағынада-бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін-өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады.

Қазіргі таңда бастауыш сатының алғашқы екі сыныбында оқитын оқушылар білімі – қалыптастырушы және жиынтық бағалау негізінде бағалануда. Бастауыш сатыдағы критериалды бағалау жүйесін енгізу жалғасатын болады, негізгі мақсаты сапалы бағалау мен тұлғаны дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін, қоршаған

әлеммен тиімді өзара әрекет етуге, өздігінен білім алуға және дамуға дайын, алдына ала белгілі және нақты критерийлер бойынша объективті бағалау болып табылады [1].

Қоғамның өзекті мәселелерінің бірі – әлеуметтік, экономикалық өзгермелі жағдайларда өмір сүруге дайын болып қана қоймай, сонымен қатар оны жүзеге асыруға, жақсартуға игі ықпал ететін жеке тұлғаны қалыптастыру. Мұндай тұлғаға қойылатын бірінші кезектегі нақты талаптар – шығармашылық, белсенділік, жауаптылық, терең білімділік, кәсіби сауаттылық. Бұл талаптарды жүзеге асыру үшін

оқушы білімін бағалауда мүлдем жаңа бағытта жұмыс істеу қажеттілігі туындайды. Осы қажеттілікті шешу жолдарының бірден –бір жолы оқушы білімін критериалды бағалау жүйесі бойынша сараптау.

Мұғалімге критериалды бағалауды оқу процесін барынша тиімді ұйымдастыруға болатындай түрде пайдалану, білім алушыларға дер кезінде

қолдау көрсету және олардың оқудағы алға жылжуын қамтамасыз ету, мүдделі тараптарға оқу нәтижелері туралы ақпаратты беріп отыру ұсынылады. Мұндай бағалау жүйесі алдымен білім алушыларды табысты оқуға ынталандыруға, білімдегі олқылықтарын анықтауға және олардың өсуін көрнекі түрде көрсетіп отыруға бағытталған [2].

Критериалды бағалау жүйесінде ең маңызды нәрсе – оқу процесінің өзі, сол арқылы оқушы өзін-өзі бағалауды үйреніп, өз білімінің артықшылықтары мен кемшіліктерін көріп, әрі қарай қалай даму керектігін түсінеді, яғни бұл жүйеде оқушының қалай жұмыс жасағаны, қалай ойланғаны бағаланады. Бағалауды өткізу үшін, оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын анықтау қажет.

Критериалды бағалау жүйесінің тиімділігі:

- заман талабына сай бәсекеге қабілетті, білімді, іскер, ойлау жүйесі дамыған, логикалық тұжырым жасауға бейім, еркін ойлай алатын жеке тұлғаны қалыптастырады;
- жеке жұмыстар жүргізу арқылы білім дәрежесін, ой-өрісін әрі қарай дамытады;
- оқушылардың білім сапасын арттырады;
- оқушының тұлғалық бағытын белсенді позициясына бағыттауға мүмкіндік
- беретін бірден-бір бағалау жолы;
- тұлғаны өзіндік жауапкершілікке, тұғырлы нәтижеге, бағытқа жеткізетін, шығармашыл бағалау жүйесі.

Қалыптастырушы бағалау – оқыту үшін бағалау, жиынтық бағалау – оқытуды бағалау болып табылады. Қалыптастырушы бағалау – бұл білім алушылардың оқудың қандай сатысында тұрғанын, қандай бағытта даму керек және қажетті деңгейге қалай жету керек екендігін анықтау үшін оқушылар мен мұғалімдердің қолданатын мәліметтерді іздеу мен түсіндіру үрдісі. Жалпы қалыптастырушы бағалау сабақ жүйесінде жеке қарастырылмайтын, сабақпен қатар жүретін үрдіс [3].

Осы үрдіс арқылы оқушылардың ойлау деңгейлерін көтеріп, сөйлеу дағдыларын арттырамыз деген ойдамын. Сабақ соңындағы кері байланыстың өзін де диалогқа жатқызуға болады. Кері байланыс – белгілі бір оқиға немесе әрекетке жауап беру, үн қату, пікір білдіру дегенді білдіреді. Нәтижелі сабақ пен тиімді оқытуды мақсат еткен

мұғалім сындарлы кері байланыс ұсынуға дағдылануы қажет. Сабақ кезінде көбінесе мұғалімнің сұрақ қойғанынан гөрі оқушының оқушыға сұрақ қойғаны дұрыс деп есептеймін. Өйткені оқушылар сыныптасының қойған сұрағына қызығушылықпен жауап береді. Мұндай сәтте жауап дұрыс болмай қалған жағдайда басқа жауап беретін оқушы бар ма деп мұғалімнің қайта бағыттауына болады. Кері байланыс берумен қатар,

кері байланыс алу да маңызды. Бұл жағдайда оқушы үніне мән беріледі.

Критериалды бағалауды енгізудің мақсаты:

1.Мектепте оқыту сапасын жоғарылату

2. Мектеп бітірушілердің білімін халықаралық стандартқа сәйкестендіру. Критерий арқылы бағалаудың оқыту үшін маңызы неде?

Оқушы өзін-өзі талдау мен рефлексия жасау тәжірибесін үйренуі, оқу үдерісі ғана емес, бағалау үдерісінің де белсенді қатысушысы болуы керек. Бұл жағдайда өзін-өзі бағалауға баса назар аударылады. Оқушылар өзінің жеке жұмысына немесе бір-бірінің жұмысына жай ғана баға қойғаннан гөрі, өзара бағалаудың және өзін-өзі бағалаудың маңызы зор. Ондағы мақсат – оқушыларға өз жұмыстарының сапасын көтеруге қызықтыру және оларға оны жақсартудың мүмкіндіктерін талдауға көмектесу. Нәтижесінде, бұл мұғалімнің жұмысын жеңілдетпек, себебі оқыту үдерісі үшін тек мұғалім ғана жауапты емес екендігін түсінеді. Өзара бағалау оқушылардың бір-бірімен өзара оқуға және бір-бірін өзара қолдайтындай, қажетті кері байланыс орнатуға көмектеседі, ол оқушыларға сөйлесу, талқылау, түсіндіру және бәр-бірін сыни бағалау мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Жұмысқа баға қоюмен ғана шектеліп қалмайтын оқушыларды өзін өзі бағалауға немесе өзара бағалауға ынталандырудың көптеген тәсілдері бар. Өзін-өзі бағалау стратегияларының жалпы сипаты – белгілі бір критерийлерінің болуында. Өзін-өзі бағалау және өзара бағалау нақты критерийлерді қажет ететіндігін көрсетеді [4].

Бағалаудың мәні – бақылау, алынған мәліметтердің интерпретациясы, бұдан арғы іс-әрекеттерді анықтау үшін қолданылуы мүмкін шешімдерді қорытындылау. Ол оқушының жаңа сабақты, тарауды қалай меңгеріп жатқандығын жүйелі түрде бақылап, қадағалап отыру. Жиынтық бақылау жұмысына дейінгі оқушының білім деңгейін қалыптастыру, дамыту, жетілдіру. Қалыптастырушы бағалау жұмысы сабақтың толық бөлігін қамтуы міндетті емес. Ол сабақтың басында, сабақтың ортасында, сабақтың соңғы бөлігінде жүргізіледі.Уақыт көлемі тапсырма деңгейіне сәйкес 5-10 минут болуы мүмкін. Сабақ барысында қалыптастырушы бағалаудың әдістерін тиімді, әрі жүйелі қолдану қажет. Формальді бағалау әдісі нақты оқу мақсатына негізделіп жүргізіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Оқытудың нәтижелерін бағалаудың әдістемесі Әдістемелік құрал, Орал қаласы 2013ж
2. Блум таксономиясын оқу үрдісінде пайдалану әдістемесі Әдістемелік құрал, Орал қаласы 2013ж
3. Жаңа тұрпатты мұғалімнің кәсіби іскерлік сапалары Қазақстан мектебі журналы 2011ж,
4. «Өзгеріс. Тәжірибе ойтолғау» облыстық деңгейдегі идеялар жәрмеңкесі Жинақ, 2014 ж

ӘОЖ 338

УНИВЕРСИТЕТ ЖАСТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІГІ

Махаматжанова З. С., Шүкір М., Дәулетбекқызы Н.
Ғылыми жетекшісі: Туякова Н.Н.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы о социальном предпринимательстве университетской молодежи.

Summary: The article deals with the issues of social entrepreneurship of university youth.

Жастардың әлеуметтік кәсіпкерлігі бүгінгі таңда жастарды әлеуметтік мәселелерді шешуге тарту әдісі ретінде кеңінен таралуда. Алайда, қазіргі уақытта әлеуметтік кәсіпкер деп атауға болатын консенсус жоқ. Әр түрлі дереккөздерде "әлеуметтік кәсіпкер" термині әртүрлі түсіндіріледі.

Кейбіреулер бұл термин негізгі табыс көзі өз клиенттерінің төлемі болып табылатын ұйымдардың құрылтайшыларына ғана қатысты болуы керек деп санайды. Басқалары әлеуметтік кәсіпкер мемлекеттік келісімшарттар бойынша жұмыс істейтін адам деп санайды, ал басқалары ең алдымен гранттар мен қайырымдылықтарға сенетін әлеуметтік кәсіпкерлер деп санайды.

Әлеуметтік кәсіпкерлік туралы айтқанда, оның тамыры дәстүрлі кәсіпкерлікте екенін есте ұстаған жөн. "Кәсіпкерлік" термині XVIII ғасырдан бастап экономикалық және іскерлік контексте қолданылады. Ғалымдар кәсіпкердің жаңа мүмкіндіктерді көруі және пайдалануы, сондай-ақ осы мүмкіндіктерді табу үшін қажетті қасиеттерге, атап айтқанда, белсенділік пен уәждемеге ие болуы керек деген пікірмен келіседі. Джозеф Шумпетер 1911 жылы жазылған "Экономикалық даму теориясы" кітабында кәсіпкердің негізгі қызметі инноватор болу, инновацияларды енгізу және сол арқылы экономикалық дамудың көшбасшысы болу деп тұжырымдайды [1].

Жоғарыда көрсетілгенге байланысты әлеуметтік кәсіпкерлік бүгінде ұйымның әлеуметтік мақсаты кәсіпкерлік жаңашылдықпен және тұрақты өзін-өзі қамтамасыз етуге қол жеткізумен ұштасатын әлеуметтік-экономикалық қызметтің жаңа тәсілі ретінде қарастырылады. Ол әлеуметтік кәсіпорындардың – жеке секторда қабылданған инновациялар, қаржылық тәртіп және іс жүргізу тәртібі негізінде жұмыс істейтін белгілі бір әлеуметтік проблеманы немесе проблемаларды шешу мақсатында құрылған кәсіпорындардың жұмыс істеуіне негізделген. Бұл тұрғыда "әлеуметтік кәсіпкерлік" және "әлеуметтік кәсіпорын" ұғымдары әлеуметтік кәсіпкерлік процесті, қызметті, ал әлеуметтік кәсіпорын – оның тасымалдаушысы, ұйымдық құрылымы, оның аясында және ол арқылы тиісті қызмет көбейтіліп, Әлеуметтік және экономикалық нәтижеге қол жеткізетін ұштасқан ретінде қарастырылады. Роджер Мартин мен Салли Осбергтің пікірінше, "әлеуметтік кәсіпкерлік" термині соңғы жылдары көптеген мағыналарға ие болды, ол әлеуметтік пайдалы қызметке келгенде кез-келген контексте қолданыла бастады. Олардың пікірінше, мұндай кеңейтілген түсінік құбылыстың өзіне зиян тигізеді. Әлеуметтік кәсіпкерліктің мәні, егер әлеуметтік кәсіпкерлікке деген қоғамдық сұраныс қанағаттандырылмаса, дәл берілмеуі мүмкін, өйткені ол тым көп емес, мүмкін тиімсіз ұйымдар деп түсініледі. Сонда "нағыз әлеуметтік кәсіпкерліктің астығы жоғалуы мүмкін". Сондықтан олар өз міндеттерін әлеуметтік кәсіпкерлік категориясының шеңберін тарылтуда және оның ерекшеліктерін анықтауда көреді [2].

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008.

2. Государственный университет – Высшая школа экономики, Институт управления социальными процессами, «Обзор опыта и концепций социального предпринимательства с учетом возможностей его применения в современной» [Электронды ресурс].

ӘОЖ 373.881.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА МОРФОЛОГИЯНЫ ДАМЫТА ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР ЖОЛДАРЫ

Махамбет А.,Султанова Х., Салыжан Б. - 4 курс 102-83 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Кенжебекова Р.И.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассмотрены некоторые пути развития морфологии в начальной школе.

Summary: The article discusses some ways of morphology development in primary school.

Бастауыш сынып оқушыларының оқып-игеруі міндетті саналатын пәндерінің негізгісі – «Қазақ тілі» пәні екені белгілі. Қазақ тілі пәнін оқыту – бастауыш сынып оқушыларына 4 жыл бойы белгілі бір тәртіптілікпен, бірізділікпен жүргізілетін тұтастық ретінде тануға мүмкіндік беретін педагогикалық процесс.

Педагогикалық үдерістің қайталанбалы, циклды болып келетін сипатында белгілі бір кезеңдердің болуы тұрақты екенін көруге болады. Бірақ ол кезеңдерді дидактик-ғалымдар педагогикалық процестің құраушы бөлшектері емес, сол процесс дамуының белгілі бір сабақтастығын көрсететін бірізділігі деп таниды.

Бастауыш сыныптарда морфологияны дамыта оқытудың жаңа педагогикалық технологияға сүйенетін дидактикалық негіздерін тану үшін, біздің ойымызша, педагогикалық технологиялардың бастауыш сыныптар үшін тиімді деген түрлерін қарастыру керек.

Педагогикалық технология деп, оқыту процесінің өзін жүйе ретінде құру мен басқару диагностикалық мақсаттар қойып, соған тиімділікпен жету жолдарын ғылыми негізде ұйымдастыру барысы танылады. Бұл бағыттың ерекшелігі сонда, мұның түп негізі – оқыту процесінің жалпы заңдылықтары бар, соларды белгілі бір жүйеге түсіріп тану және нақты оқыту мақсатына лайықтап ұйымдастыру керек деген идеяға негізделеді. Ә.Е. Жұмабаеваның кітабында 40 шақты оқыту технологиясы сипатталған [1].

Деңгейлік саралай оқыту технологиясы. Мақсаты: жеке тұлға деңгейіне жеткізу. Ж.Қараевтың Деңгейлік саралай оқыту технологиясында әр оқушының даму ерекшеліктеріне сай білім беру оқушыдан дамымайтын қабілетті қинамау, әр деңгейге сай тапсырмалар жүйесін жасай отырып, оқушылардың даму жолын белгілеу [2].

Ойын технологиясы. Ойын - өзіндік басқаруды жинақтайтын қоғамдық тәжірибені меңгертуге бағытталған белгілі бір жағдайдағы іс-әрекеттің түрі. Адам әрекетіндегі ойын құрылымының кезеңдері:

1) мақсат қою; 2) жоспарлау; 3) мақсатты жүзеге асыру; 4) адамның өзін субъект деп табуын қорытындылау болып бөлінеді.

С.А.Шмаковтың пікірінше, ойын – бұл тәртібіне өзіндік басқаруды жинақтайтын қоғамдық тәжірибелі меңгеруге бағытталған белгілі бір жағдайдағы іс-әрекеттің түрі. Көптеген ойындар келесі түрлерімен ерекшеленеді: 1) еркін дамитын әрекет; 2) шығармашылық әрекет; 3) эмоционалды әрекет; 4) тікелей немесе жанама ережелер [2]. Ойынның дидактикалық үдерісте атқаратын көптеген функциялары бар, олар:

1. Әлеуметтану.
2. Ұлтаралық араласушылық функциясы.
3. Ойында өзін ұстай білу функциясы.
4. Ойынның коммуникативті функциясы.
5. Ойынның диагностикалық функциясы.
6. Терапевтік функциясы.
7. Жөндеу функциясы.
8. Сауықтық-ойын функциясы.

Ойынның баланың жан саулығын қалыптастырудағы қызметі туралы С. Хасанова: «Ойын терапиясы баланың рөлдік ойынға енудегі жаңа әлеуметтік қатынастарымен ерекшеленеді. Тек жаңа шынайы қатынастар практикасы баланы ересек адамдармен қалай қатар қойса, дәл солай құрдастарымен де қатар қоя алатын рөлдік ойындар қояды. Еркін қатынас пен бірлескен жұмысты мәжбүр еткен қарым-қатынасқа және агрессияға айырбастау терапевтік ықпалға әкеп соғады,» - дейді [3].

Компьютерлік оқыту технологиясы – оқушының жеке тұлғасын дамытуда өз бетімен іздену, білім алу әдістерін меңгертетін тиімді жүйе. Ақпаратты іске асырудың 2 жолы бар: 1) жалпы білім беретін пәндерді зерттеу барысында ақпараттық-қатынас технология құралдарын жүйелі қолдану; 2) информатиканың пәнаралық қатынастарын басқа пәндермен өзара байланыста жүзеге асыру.

Негізгі мақсаты: жаңа ғылыми түсініктердің оқыту тәрбиелеу процесі кезінде материалдарды күн сайынғы жаңа оқыту процестерімен таныстырып отыруы.

Соңғы жылдарда жедел дамып келе жатқан жаңа педагогикалық технологиялардың тиімділігі мен қолдану дұрыстығы туралы қарастырған ғалымдардың пікірінше, жақсы нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік беретін мынадай бағыттар бар:

1) ынтымақтастықта оқыту;
2) жобалау әдісі;
3) оқытудың көпдеңгейлі жүйесі;
4) «оқушы портфелі» .

Осы «ынтымақтастықта оқыту», «жобалау әдісі», «оқытудың көпдеңгейлі жүйесі», «оқушы портфелі» туралы авторлар оның дәстүрлі оқыту жүйесіне де, жаңа оқыту жүйелеріне де үйлесімділікпен орын таба алатындығын атап көрсетеді.

Еліміздің іргелі ел болып, әлемдік деңгейге көтерілуі, өркениетті қоғам мен құқылы мемлекет болып қалыптасуы ұлттық тәлім – тәрбиеге ерекше мән беруді талап етеді. Қазіргі таңда жас ұрпақты оқытудың, тәрбиелеудің қыр-сырлары да мол. Әсіресе, адамзат, өркениетін алға апарушы, дамытушы күші болып саналатын қабілетті, дарынды, талантты жастарды қолдау, іздестіру, тәрбиелеу, оқыту проблемасының көкейкестілігі Қазақстан Республикасының интеллектуалдық әлеуетін сақтау және дамыту қажеттілігінен туындап отыр.

Танымдық қызметтің өмірдің қай саласында да басты мақсаты – адамзат өмірін игілікті ету, адам баласын ізгілікті бағытқа салу. Оқытудағы гуманистік бағыттың болмысы да осыдан туындайды. Ян Амос Коменскийдің «Ұлы дидактикасының» ұлылық сипат алуы оның баланы даналыққа тәрбиелеу жолын айтуымен байланысты. Мұғалім мен оқушының арасындағы дидактикалық қатынас – адамзат жинақтаған білімді жеткізуші мен оны қабылдаушы екі ой иесінің ерекше қарым-қатынасы. Дәстүрлі оқыту жүйесіндегі оқушының субъект емес, объект ретінде қарастырылуы білім берудің негізгі мақсатының нақты айқындалмау себебінен туындағанын ғалымдар атап көрсетіп жүргені белгілі.

Бұл талаптың орындалуы оқушылардың оқу материалын түсінуге, өткенді жаңамен байланыстыруға, негізгісі мен қосымшасын анықтауға, алған білімдерін тәжірибеде пайдалануға, өз пікірлерінде оларға сүйенуге ұмтылысынан көрінеді», - деп атап көрсетеді.

Оқу мен тәрбие – оқушының білімді және адамзат қоғамының талаптарына сай дамуын мүмкін ететін ерекше үдеріс. Дәстүрлі оқыту жүйесінде мұғалім оқыту материалдарында берілетін білім мазмұнын «бар, өзгермейтін, даяр» нәтиже ретінде беретін болса, дамыта оқыту үдерісінде оқушыны білімді біріге іздейтін, әсіресе, оқушының өзіне «жаңалық ашу» мүмкіндігін жасайтын әдіс алдыңғы орын алады.

Осындай әдістер арқылы оқушылардың оқу-танымдық белсенділігі жоғарылап, білім алу сапасының көрсеткіштері де биіктей түседі.

Н.Құрманова қазақ тілі синтаксисін дамыта оқыту технологиясының ғылыми негіздерін зерттеген еңбегінде таным теориясын басты әдіснамалық негіздердің бірі деп алады. Оның айтуынша, танымдық қызмет - өмір сүрудің басты шарты. Айға барып келсе де, Алтын үйге кірсе де, Қызыққа тоймас адамзат, - деген толғаудағы «қызық» сөзін «таным» сөзінің ретінде қарастыра келе оқу, білім алу – танымдық қызметтің белсенді бір түрі деген тұжырымын жасайды [4].

Эмпирикалық және теориялық – ғылымда танымның негізгі формаларын, сондай-ақ ғылыми білімнің құрылымдық компоненттері мен деңгейлерін сипаттайтын - категориялар. Ғылымда таным эмпирикалық және теориялық болып бөлінеді.

- Эмпирикалық таным тікелей объектіге бағытталған және бақылау мен тәжірибе деректеріне сүйенеді.

- Теориялық таным ғылымның түсінік аппаратын жетілдірумен және дамытумен байланысты және объективті ақиқаттың нақты байланыстары мен заңдылықтары тұрғысынан алғанда оны жан-жақты танып-білуге бағытталған.

Әдетте теориялық және эмпирикалық ойлау әдістері өзара тығыз байланыста қолданылады. Бұл әдістердің барлығы да (мәселен, зерттеу гипотезасын анықтауда, жинақталған педагогикалық фактілерді қорытындылауда т.б.) зерттеудің барлық әдістерді – анализ, синтез, индукция, дедукция, абстрактылау, жинақтау, салыстыру сияқты логикалық операциялардың көмегімен жүргізіледі.

Таным теориясы болса тіл бірлігін оқып-меңгеру барысында теориялық ойлаудың дамуындағы эмпирикалық және теориялық білімнің орны мен маңызы, интеллектінің табиғаты мен оның қалыптасуы т.б. күрделі мәселелердің күрмеуін шешуге басшылық етеді.

Дамыта оқыту технологиясы – оқушының ақыл-ойын дамытуға теориялық әдістерді қолдана отырып бағдар алған оқыту жүйесі. Оқушының қазақ тілі морфологиясына қатысты бағдарламаға сай оқылатын әрбір грамматикалық ұғымды белсенді, өзінің ізденімпаз күш-қабілетін іске қоса отырып меңгеруін ұйымдастыру – ақыл-ой қызметінің біртіндеп өз бетімен шешім табуға дағдылануын қалыптастыратын тиімді жол. Дамыта оқыту технологиясы арқылы қазақ тілі морфологиясын меңгертудің маңызды орны оқушының алдына қойылған проблеманы дұрыс шешуі ғана емес, келесі жолы сол проблеманы аз уақытта оптималдылықпен сапалы шешу жолын үйренуге жетелейтіндігінде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жұмабаева Ә.Е. Бастауыш мектептегі сауат ашу кезеңінде жүргізілетін тіл дамыту жұмыстарының әдістемесі.- П.ғ.к.ғылыми дәрежесін алу үшін дайын. дисс.
– Алматы,1998.-136 бет.
2. Қараевтың Ж. Оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастырдың дидактикалық негіздері. –Алматы, 2005. – 4-бет.
3. Хасанова С. Қазіргі қазақ тілі морфологиясынан пысықтау жаттығулар. –Алматы: Ана тілі.1991.-136бет.
4. Құрманова Н.Ж. Қазақ мектебінде сөз тіркесі синтаксисін дамыта оқыту технологиясы. Монография. – Ақтөбе, 2004.- 168бет.

УДК 373.8881

СОВРЕМЕННЫЙ УЧИТЕЛЬ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ, ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ЗНАНИЯ В ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Мирхашимова Д.,Тураева Н., Мирганиева Д.
Научный руководитель: к. п. н. Мауленбердиева Г.Б.
Университет «Мирас», г.Шымкент, Казахстан

Түйін: Қазіргі бастауыш сынып мұғалімінің алдында күрделі міндет – белсенді шығармашылық тұлға тәрбиелеу. Қазіргі бастауыш сынып мұғалімі жан-жақты білімді, педагогикалық теориямен жан-жақты қаруланған, алған теориялық білімін практикада қолдана біледі.

Summary: The modern primary school teacher is faced with a difficult task - to bring up an active creative personality. The modern primary school teacher is widely educated, thoroughly armed with pedagogical theory, knows how to apply theoretical knowledge in practice.

В системе современного образования одной из ключевых задач, стоящих перед учителем начальных классов, является формирование коммуникативных компетенций учащихся. Формирование коммуникативных качество обуславливается необходимостью взаимодействия с другими людьми, объектами окружающего мира и информацией, умения её отыскивать, преобразовывать и передавать, выполнять различные социальные роли в группе и коллективе. Умение красиво и аргументированно излагать свои мысли является залогом развития успешного профессионала в своей области. Все это потребует целенаправленной работы с художественным словом. Учитывая возрастные особенности младших школьников, можно подчеркнуть, что в дидактике начальной школы важную роль занимает использование сказок. Как отмечает Ю. А. Лебедев в работе «Сказка как источник творчества детей» [1, 2].

Но не только народные сказки способны оказывать положительное влияние на развитие младших школьников. Немаловажное значение имеет и использование авторских сказок на уроках литературного чтения. Их педагогическая ценность заключается, прежде всего, в том, что, если народные сказки знакомы младшим школьникам с самого раннего детства, то авторские сказки чаще всего для них неизвестны, что дает широкие возможности для работы с текстом. Более того, авторские сказки объединяют в себе принципы и фольклора, и литературы, что также открывает новые грани в их дидактической ценности.

Как показывает опыт, сказку удобно использовать в воспитательных целях, так как она является непринужденным способом обучения. С помощью нее можно передать ребенку много полезных знаний, не читая ему нотаций. Сказка учит младшего школьника понимать, что такое добро и зло. Простыми словами трудно объяснить суть таких абстрактных, невидимых, но осознаваемых вещей, но с помощью сказки этого добиться гораздо проще.Более того, хороший текст может побудить в нем стремление самому выражать эмоции через литературное творчество.Не нужно забывать и о том, что сказка помогает узнавать культуру прошлых поколений, поэтому в авторские сказки целесообразно включать те реалии и те фоновые знания, которые характерны для региона. Таким образом ребенок в непринужденной обстановке будет впитывать историю многих поколений.

Использование наглядности при составления коллективной сказки позволяет детям лучше усвоить последовательность действий персонажей сказки и ход сказочных событий; развивает абстрактно-логическое мышление, умение оперировать символами и знаками; активизирует речь; обогащает словарь.Разработав сюжет сказки, можно попросить инсценировать ее самим учащимся, что будет развивать их творческие способности, а также позволит снимать психологические барьеры выступления перед публикой. Еще одной

формой рефлексии может стать создание иллюстраций к коллективной сказке. Еще Василий Сухомлинский ввел понятие «воспитание красотой».«Через сказку, фантазию, игру, через неповторимое детское творчество – верная дорога к сердцу ребенка. Сказка, фантазия – это ключик, с помощью которого можно открыть эти истоки, и они забьют животворными ключами» [3,4].

Таким образом, систематическое использование авторской сказки в педагогической деятельности имеет важное значения для формирования личности как глубоко образованного человека, имеющего нравственные ценности и устои. Кроме того, включение сказки в образовательный процесс дает возможность детям приобрести опыт творческого познания, создает ситуации переживания и преобразования окружающей реальности.

Список использованной литературы:

1. Лебедев Ю. А. Сказка как источник творчества детей. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2001. – 288 с.
2. Творческая работа на уроках русского языка в начальной школе : учебное пособие / сост. В. И. Бычков. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2016. – 84 с.
3. Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования. – М.: Просвещение, 2011. – 32 с.
4. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. – Киев : Радяньска школа. – 1974. – 288 с.

ӘОЖ 796.092.2.54

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ

Молдалиева А.Д., Абай С.Л., Исмаилова Д.И. - 3 курс 101-92 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Заманова М.С.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В данной статье рассматриваются психологические особенности диагностики и обучения одаренных детей.

Summary: This article discusses the psychological features of diagnostics and training of gifted children.

Мемлекеттің күш қуаты – ең алдымен ғылымының, техниканың, өнердің, өндірістің ойдағыдай дамуына өзінің жекелек еңбегімен ықпал етуге қабілетті, ісіне шығармашылықпен қарайтын мамандармен,азаматтармен анықталады. Еліміздің президенті Н.Назарбаевтің 2030 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарында болашақ жастарға қоғам қойып отырған талаптарға сәйкес жан – 68 жақты жетілген, үйлесімді, шығармашыл болуды міндет етеді. Ал, оның негізі-мектеп. Оларға тәлім – тәрбие берудің алғы шартты –дарын иелерін жастайынан таңдай білу, олардың құқығы және мұқтаждарын қорғау .Мектептің психологиялық қызметі оқушылардың психологиялық денсаулығын сақтау мақсатын негізге алу қажет деп есептеймін [1].

Қазіргі кезде білім беру жүйесі моделін құрастыруға жаңа бағыттар мен көзқарастар іздестірілуде, оның мақсаты – бала дарындылығын ашу, дамыту барысында озық әдіс – тәсілдерді пайдалану болып табылады [2].

Қоғам әрқашанда шығармашыл адамдарды қажет етті, бірақ тек XX ғасырдың ортасында және талант психологиясы бойынша зерттеу кең таралды. Осы проблемаға жоғары қызығушылық дарынды балаларды зерттеу бойынша мамандарды дайындайтын, дарындылық құрылымын зерттеу бойынша проектілерді өңдейтін 1975 жылы бала таланты және дарындылығы бойынша Бүкіл әлемдік Кеңес құрылды. Әртүрлі елдерде дарындыбалаларға әлеуметтік, психологиялық көмектің арнайы бағдарламалары өңделуде. Осындай елдеркатарында дарындылық орталығы және институттары сәтті жұмыс жасайды [3].

Қазақстан Республикасында дарынды балалармен жұмысты анықталған, ұйымдасқан – педагогикалық тәжірибе жинақталған. Көптеген жылдар бойы республилкалық мектептер жұмыс жасайды; физика – математикалық мамандық интернаты, қазақ тілі және әдебиетті терең зерттеу интернаты, А.Жұбанов және К.Байсейітова атындағы арнайы музыкалық мектеп – интернаттар, спорт мектептері жұмыс істейді. Осы проблеманы шешуде музыкалық мектептер және әртүрлі пәндерді терең зерттеу кластары анықталғаны үлес қосты [5].

Дарынды адамдардыс іздеу және оларды қолдауда әртүрлі деңгейдегі пәндік олимпиада, конкурстар, интеллектуалды жарыстар жүзеге асырылды. Барлық балалар эмоционалды және интеллектуалды жоспарда тең дәрежеде. Тек күрделі логикалық міндеттерді шешуде оларды ойлау керек. Алайда, қазіргі мектеп тәжірибесі, оқушылар аралық ерекшеліктерді көрсетеді.

Балалар интеллектінің дамуымен, сыныпификациялау икемділігіне қарай бөлінеді және өзара байланысқа түседі.Олар үнемі өздерін қызықтыратын сұрақтарға жауап іздеумен болады және белсенділікке, өз беттілікке ұмтылады.

Қазіргі уақытта дарындылық проблемасы актуальды мәселе ретінде қалыптасты. Бұл алдымен жеке тұлға шығармашылығының қоғамдағы қажеттілігімен байланысты. Менің бұл жұмысымда отандық және шетел психологтарының дарынды балалар жеке тұлғасының даму проблемасы мүлде түрлі көзқарастары талқыланады [6].

«Дарынды бала» сөзі кең түрде қолданылады. Егер бала кездейсоқ табыстарды оқуда немесе шығармашылық сабақтарда ойлап тапса, онда оны дарынды деп айтуға болады [7,8].

Көптеген жұмыстар дарынды бала түсінігіне, оларды анықтау және оларды психологиялық проблемасына арналған. Көптеген жағдайларда, мектептерде психологиялық қызмет балалардың ерекшеліктерін ескермей жатады. Мектеп үшін психологиялық қызмет жұмысының мәні ерекше, әсіресе, мемлекетіміздің күш қуаты дамыған заманда бала ерекшеліктеріне мән беру, дарындылығына жол ашу, дамыту, психологтар 69 үшін ой - өрісті өркендету кезеңі болғандықтан психологтар оған назар аудару қажет деп есептеймін. Осы мақсатта, дарынды баламен жұмыс істеу психологиялық қызметінің жүйесін түзеу қажет: - дарынды балаларға арналған мектеп оқушысының психологиялық моделін түзеу; - мектептің психологиялық қызметінің дарынды баламен жұмыс бағдарламасының құрылымын жасау; Нақты жұмыс барысында дарындылық феноменін ұлттық сарында қарастыратын психологиялық әдебиет

көздеріне мектеп жағдайына қатысты талдау жасалыну қажет. Қалыптасып қалған дарындылық туралы теориялар жаңа бағытта және жаңа үрдісте, арнайы дарынды балалар туралы мәліметтермен ескерсек, бұл өз жолын табар еді.

Дарындылық – бұл адамның басқа адамдарға қарағанда бір немесе бірнеше қызметтегі жоғары нәтиже мүмкіндіктерімен анықталатын психикалық сапа, біріккен қабілеттіліктің көрсеткіші. Дарындылықтың 100-ге жуық анықтамасы бар. Көп жағдайда ол баланың ертерек даму кезеңінде байқалып, оның пәндер бойынша үлгерімі мен ой-өрісінің дамығандығымен, яғни парасаттылығымен көрініп жатады. Дарындылық деңгейі, сапасы, даму сипаты бұл табиғи дарын белгілері мен әлеуметтік ортада әрекет етуі (ойын, оқу, еңбек) кезінде қалыптасатындығын қазіргі психологтар мойындап отыр [9].

Н.Ожеговтың сөздігінде дарындылық “табиғатпен берілетін ерекше қабілет” деп түсіндіріледі. Адами ойлау, ізденімпаздық – табиғаттың адамзатқа берген тамаша сыйы. Бұл қабілет барлық адам бойынан табылары да сөзсіз. Дегенмен, табиғат оны бәріне бірдей етіп бөлмей, біреуге аздау, ал үшіншілеріне мүлдем жарытпай тарататыны да анық.

Дарындылық көптеген балалар үшін, ата-ана мен мұғалімдер үшін әлі де жұмбақ күйінде қалып отыр. Қалың көпшілік қауым үшін маңызды проблема болып, ең алдымен оның шынайы байқаулары, анықталу тәсілдері, дамуы мен әлеуметтік жүзеге асуы табылады.

Дарынды балалар жөніндегі бүгінгі қамқорлық - бұл ертеңгі ғылым, мәдениет пен әлеуметтік өмірдің дамуы туралы қамқорлық. Қазіргі таңда мұндай ерекше балаларды, анықтау тәсілдері, өз қабілеттерін жүзеге асыруға көмек беру бағдарламалары бар. Дегенменен, дарынды және талантты балаларды анықтау және дамыту проблемасы бүгінгі күні де бар, балалардың өз дарындылығы мен оны шығармашылық тұрғыда жүзеге асыруда жеке жауапкершілікті түсінуде әлі де проблема бар.

Балалардың дарындылығы мәселесімен шетелдік және отандық психологтар айналысты. Шығармашылық дарындылық психологиясы саласы бойынша ауқымды зерттеулер жүргізілгені белгілі. Ол американдық психологтар: Дж.Гилфорд, П.Торренс, Ф.Баррон, К.Тейлор. Ал психологтар Дж.Кэрол мен Б.Блумның идеялары негізінде дарынды балаларды оқыту әдістемесі жасалынды. Ерекше дарынды балалар мәселесімен Ж.Брюно айналысты. (“одаренные дети: психолого-педагогические исследования и практика”) [10].

Дарындылық проблемасын отандық психологтар да зерттеді. Олар: А.М.Матюшкин өзінің “Шығармашылық дарындылықтың тұжырымдамасы” еңбегінде, Шумакова Н.Б. өзінің бірқатар еңбектерінде, Чистякова Г.Д. өзінің “Танымдық құрылымды дамытудағы шығармашылық дарындылық” атты мақаласында С.Юркевич “Практик психолог жұмысындағы дарындылық диагностикасы мен оны болжау проблемалары” еңбегінде баяндалады.

«Дарындылық» - бұл «дарын» сөзінен шыққан және ол дамудың аса қолайлы, сыртқы алғышарттарын білдіреді. Педагогикалық энциклопедияда бұған келесі түсінік беріледі: «Дарындылық» - бұл адамның белгілі іс-әрекет

аумағында ерекше табыстарға жетуге көмектесетін, қабілет дамуының жоғары деңгейі. «Дарындылық» түсінігі «қабілет» түсінігіне өте жақын. «Қабілеттілік» сөзі орыс тілінде кем дегенде екі мағынаны қамтиды.

Д.Н.Ушаковтың талқылау сөздігі бойынша: - табиғи дарын - бір нәрсені жасай алу мүмкіндігі. Дарындылық - үлкен нышаннан туындайтын қабілеттіліктің түрі. Дарындылық адамның сәби кезінен байқалатын ерекше қабілеттілігі, өнердің бір түріне туа бейімділігі. Дарындылық туа біткен ерекше қасиет. Ал қабілеттілік әр адамда болатын еңбектенумен, ізденіспен жетілетін қасиет. Дарынды балалар зейінді, зерек, алғыр, ширақ келеді. Олар қиын жұмысты жан-тәнімен беріліп істейді. Дарындылық атадан-балаға, немереге, шөбереге қан арқылы берілуі де мүмкін [11].

Дарындылық балаға білім беруде туа біткен алғырлық қасиетінің тәрбие жүйесіндегі әдіс-тәсілдермен бірлесе келіп,жеке тұлғаны қалыптастыруда ықпал етуінің нәтижелік көрінісі. Адамның білуге деген ықпал етуінің нәтижелік көрінісі.Адамның білуге деген ынта ықыласының бала бойында туа біткен алғырлық қасиетімен ұштасуын ақыл-ой қабілетінен байқауға болады.

Дарындылық – бұл өмір сүру барысында дами беретін, адамның өзгелермен салыстырғанда әрекеттің бір немесе бірнеше түрінде жоғары нәтижеге жету мүмкіндігін айқындайтын психиканың жүйелі сапасы Дарындылық – адамның белгілі бір іске деген айрықша қабілеттілігі, өмірдің қандай да бір саласында өзін ерекше қырынан көрсетеді. Балардың бәрі қабілетті,әңгіме оның қандай екенін анықтар, дамыта білуде. Сондықтан білімнің алуан типі бар, таланттарды іріктеу және анықтаудың арнайы бағдарламасы жүзеге асырылады. Дарынды оқушылармен жүргізілген жұмыс жүйесінің нәтижесі [12].

Абайдың қара сөзін қарастыратын болсақ, Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Біреуі білсем екен дейді. Не көрсе соған талпынып, “ол немене?”, “бұл немене?” деп, “ол неге үйтеді?”, “бұл неге бүйтеді?” деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі – білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен дегені. Жетінші сөз. “Қашан бала ғылым-білімді махаббатпен көксерлік болса, сонда ғана оның аты Адам болады”Абай. Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Біреуі білсем екен дейді. Не көрсе соған талпынып, “ол немене?”, “бұл немене?” деп, “ол неге үйтеді?”, “бұл неге бүйтеді?” деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі – білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген [13].

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан-2030 «Барлық қазақстандықтардың өсіпөркендеуі және әл-ауқатының артуы» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы, 1997 - 96б.
2. Аверина И.С. Адаптация тестов познавательных способностей для одаренных учащихся / И.С. Аверина, Е.И.Щебланова, К.Перлет // Вопросы психологии.- 1991, № 5. – с. 173-178.
3. Аверина И.С. Вербальный тест твроческого мышления «Необычное использование» / И.С. Аверина, Е.И. Щебланова. – М.: Соборъ, 1996.с. 150-
4. Асеев В.Г. Возрастная психология. с. 54-56.

5. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности. – М.: Мир. 1972. 250-256.
6. Айзенк Х. Эванс Д. Энциклопедия психологических тестов – М.: 199
7.с.12-15. 7. Айзенк Г.Дж. Узнай свой собственный К.И.М.,1996,с.35-43.
8. Аназтази А. Психологическое тестирование: В 2 кн. – М.: Педагогика, 1998.с.6-9.
9. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. М.,изд.МГУ,1984,с.105.
10. Возрастная психология. Хрестоматия,М.1999,с.284.
11. Готсдиннер А.Л. К проблеме многосторонних способностей.Вопросы психологии. М.,1991,С.82-88.
12. Гильбух Ю.З. Умственно одаренный ребенок. Киев,1993,с.11-23.
13. Гуревич К.М. Тесты интеллекта в психологии // Вопросы психологии,- 1980, № 2. – с. 53-64.

ӘОЖ 373.881.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ЖЕТІЛДІРУ

Мұхтар Б., Абдуманап Ш., Бердалы А. - 4 курс 102-85 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Молдабек Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются проблемы совершенствования логического мышления начальных классов.

Summary: The article deals with the problems of improving the logical thinking of primary classes.

Жыл сайын дәстүрлі түрде оздырылатын тамыз конференциясындағы өз баяндамасында Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев: «Білім беру жүйесі ізденісте болуы, үнемі дамуы тиіс. Сондықтан басты үміт жаңа және прогрессивті барлық нәрсеге ашық ұрпақты тәрбиелеуге қабілетті мұғалімдерге жүктеледі», - деп өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі негізгі идеяны атап өтті [1].

Ғасырлар тоғысындағы білім беру парадигмаларының өзгеруі (нәтижелі-педагогикалық өркениеттен креативті-педагогикалық өркениетке көшу) білім беру мақсаттарын адам сапасының өзгеруімен байланыстырады, ол жақын болашақта өзінің рухани және физикалық күштерінің шынайы бірлігі идеалын жүзеге асыруы керек, өзін өзі жасаушыға айналуы тиіс. Бұл жалпы білімге де, кәсіби білімге де қатысты. Кез-келген кәсіпке, оның ішінде дене шынықтыру мұғаліміне маман даярлау мазмұны, ең алдымен, қоғамның мұғалімге деген объективті талаптарымен анықталады.

Бұл талаптар қоғам дамуының қазіргі кезеңінде (мемлекеттік деңгейде жеке тұлғаға бағытталған білім беру парадигмасына көшу) төмендегіше: балаға, мәдениетке, шығармашылыққа құндылықтық негіздегі қарым-қатынаста болу; ізгілікті педагогикалық ұстанымды көрсету; балалық шақтың экологиясына, балалардың физикалық және рухани денсаулығын сақтауға қамқорлық жасау; мәдени ақпараттық және пәндік-дамытушылық білім беру ортасын құру және үнемі байыту; жеке-мағыналық бағыт бере отырып, оқыту мазмұнымен жұмыс

істей білу; әртүрлі технологияларды, оның ішінде инновацияны меңгеру, оларға жеке-дамытушылық бағыт бере білу; әр баланың жеке басын дамыту мен қолдауға, басқарушылық қызметке дайын болуға қамқорлық жасау.

Қазіргі кезде бастауыш сынып оқушыларын оқыту үдерісі арқылы ойлау қабілетін дамытудың амал-тәсілдері баяу зерттелуде. Оқушының ойлау қабілетінің дамуы - үздіксіз үдеріс. Ойлау - ойлау қабілетін жетілдірудің тірегі ғана болып қалмай, оқушы дамуының барлық кезеңдерінде үздіксіз жүріп отырады. Сабақ жағдайындағы түрлі тәсілдерді: ойын, саяхат, тез ойлап табу, жұмбақ, мақал-мәтелдер, жарыстыру т.б. элементтерді пайдалану, ойлау қабілетінің дамуына тікелей әсер етеді. Қабілеттіліктің кез келген түрі өздігінен жетіле бермейді, ол алдын-ала жағдай жасалса ғана дамиды [2].

Баланың ойлау қабілетінің деңгейін анықтау үшін: оның көңілі қалаған нәрсесін; оның неге бейім екендігін; іс-әрекеттің белгілі бір түріне бейімділігі, оған бағдарлану ынтасын; психологиялық ерекшеліктерін білу керек.

Міне, осыларды ескере отырып, балалардың ойлау қабілетін әрі қарай дамытуға көмектесуге және оңтайлы әсер етуге болады.

Оқушыларды дамыту сабақтарын ұйымдастыруда педколледж студенті сабаққа сәйкес түрлі тәсілдерді ойластыра білуге дағдылануы тиіс. Мұның өзі сабақтың мазмұны мен мәнін дұрыс түсінуге байланысты болады. Сабаққа қажетті түрлі тәсілдерді: ойын, саяхат, тез ойлап табу, жұмбақ, мақал - мәтелдер, жаңылтпаштар, мысалдар, жарыстыру т.б. элементтерді пайдалану мен қатар, мұғалім сабақта ашық өзара қатынастарды қамтамасыз етуге, оқушыларды сұрақ қоюға, оған жауап іздеуге, білім алуға, жауапты бірігіп әзірлеуге, мәселені талқылауға ынталандыруы тиіс.

Оқушылардың оқу үдерісіндегі ойлау қабілетін дамытуда байқау әдісін пайдаланудың да зор үлесі бар.

Бастауыш сынып оқушыларымен мұғалім сұрақ-жауап, яғни сөйлесу қарым-қатысына түседі. Сабақты сұрайды, айтады, түсіндіреді. Оған оқушылар жауап дайындайды, сұраққа жауап береді, айтады, әңгімелейді. Сөйтіп, кей жағдайда пікірталас туады. Оқушылар өз көзқарастырын дәлелдейді. Міне, осының өзінен мұғалім оқушылардың ойлау қабілетінің қаншалықты дәрежеде екенін байқап, бірінші кезекте мұғалім:

–оқу мәселесін, оның нәтижелі болуын;

–сөйлетуге үйретететін материалдардың бағдарлама бойынша берілуін;

–белсенді сөйлеу қарым-қатынасы және оның жемісті қорытындысы;

–сөйлесуде белсенді болуын; олардың білуге ұмтылысын, білгендерін сұрап білуге құмар екендігін;

–мұғалім пән туралы өзі білетін үстеме білімге оқушыларды баулиды. Сөйлесу, әңгімелесу өзінен өзі жоспарсыз айтыла салмайды. Сондықтан, сөйлесу мен әнгімелесу оқу үдерісінің керекті бір тәсілі деп қарауға болады [3].

Бұл әдістің бір түрі - жобалау. Жобалау тәсілі ойлана білуге, белсенділікке баулиды. Соның нәтижесінде оқушы өз білімін, түсінгенін ойлау тұрғысында сөйлеу, жазу арқылы жеткізеді. Бұл мұғалімге оқушының жеке

басына көбірек көңіл аударуға және оқушының тұлға ретінде қалыптасуына жол ашады.

Модельдеу амал-тәсілін кеңінен пайдалануға болады. Математика, сабақтарында пайдаланылған модельдеу оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, ынталандырады, аса маңызды ұғымдар туралы ғылыми түсініктер қалыптасады, ойлау қабілеті дамиды. Осы амал-тәсілдердің және басқа да әдіс-тәсілдермен бірліктегі мол мүмкіндіктерін пайдалану арқылы сабақта бастауыш сынып оқушының ойлау қабілетінің үзбей дамуына жол ашылатынын педагогтар жақсы біледі. Ең бастысы - мұндай тәсілдер енжар, іші пысып, не істерін білмей, бөгде істермен шұғылданып отыратын оқушыны қызықтыра түсіп, сабақта жұмыс істеуге көмектеседі [4].

Бастауыш сыныптағы оқушылардың ойлау қабілетін дамытудағы амал-тәсілдер мазмұны жағынан айырмашылығы болады.

Іздестіру - тапсырманы талдау тәсілінен топтау тәсіліне қарай көшу. Жалпы тапсырманы талдау тәсілімен орындау жиі кездеседі. Бұл тәсіл көбінесе тиімді деп есептелінеді. Оқушылардың мәтінді тапсырмаға қарай талдай отыра олардың ойлану, ойлау қабілеті артады. Олардың жеке өзінің жұмыс істеуге деген талпынысы артады. Мұндай жұмыстарды жұпқа немесе топқа бөліп орындатуға да болады.

Оқушылардың алған білімдерін тексергенде олардың жауаптарынан материалды меңгергені байқалады.

Зерттеу жұмысы - тапсырманы қалай орындаудан басталады. Ойлану кезеңінде кейбір қажетсіз деп тапқан артық нәрсені алып тасталынуы да мүмкін, оқушылардың пәнге қызығушылығы артады, қабілеті дамиды. Мұндай оқыту тәсілдері оқушылардың танымдық белсенділігі мен тиянақты білімді меңгеру бағытында ойлау қабілетінің дамуына да үлкен ықпал етеді.

Бастауыш сыныптағы оқушылардың дамуына, сөздік қорының көбейуі мен сауатының дамуына әңгімелесу тәсілі де үлкен көмегін тигізеді.

Математиканы оқып-үйрену арқылы оқушылар бастауыш сыныптан бастап-ақ қарастырылатын мәселені талдауға, жалпылауға, нақтылауға, кейбір ұғымдарды анықтауға, пайымдауларға, ой қорытулар жасауға т.б. үйренеді. Демек, оқушылардың әр кезеңде дамуы ойлау арқылы жүзеге асырылады.

Сондықтан бастауыш мектеп оқушыларының тиянақты білім алып, біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыруды мақсат ете қоя отырып, оларды ойлауға үйрету, өз бетінше білімдерін толықтырып жаңа білімдерді алу тәсілдерімен қаруландыру, алған білімдерін теориялық және практикалық мәселелерді шешуге саналы түрде қолдана білу сияқты ақыл-ой белсенділігін дамыту жолдарын білу - педагогикалық колледж студенттерінің әдістемелік біліктіліктерін жетілдірудің тармақтарының бірі болып саналады [5].

Бастауыш сыныпта оқушылардың ақыл-ой белсенділігін дамыту пәндік білімдерді және олардың идеялық-ғылыми мазмұнын меңгеруде жүзеге асырылады. Қазіргі кездегі бастауыш мектеп математика курсының мазмұнына жасалған сараптау, олардың қазіргі ғылыми білімдер негізіне сәйкестендіріліп, жаңа идеялар мен теориялардың элементі көрініс тапқандығын байқатады.

Дегенмен оқу үдерісінде қолданылатын логикалық тәсілдер мен формалар, ғылыми танымның амал-шарғылары мен әдістері, оларды бастауыш сыныптағы балаларға оқыту әдістемесі, педагогикалық колледждердің және бастауыш мектептің оқу бағдарламалары мен оқу құралдарынан жеткілікті орын таппай отыр. «Мұндай жағдайлардың орын алуының басты себебі, мектепте оқытылатын пәндердің ғылыми-теориялық деңгейін көтеруді мақсат ете отырып, нәтижеде ғылыми-теориялық таным логикасы мен әдістері назардан тыс қалып қоюда болса керек. Білімді меңгеру үдерісінде оқушылардың ақыл-ой белсенділігін өрістету олардың жеке басының дамуының маңызды бұлағы болып табылады» - деп атап көрсетеді танымал-әдіскер ғалым П Сағымбекова.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі», 02.09.2019 ж.
2. Қайыңбаев Ж.Т. Білім стандарты және бастауыш сыныптарда математиканы оқыту. – Алматы: «Жазушы», 2003.
3. Қосанов Б.М., Сағымбекова П.С., Егемова Қ.Б. Бастауыш математика курсындағы стандартты емес жаттығулар. -Алматы, 2009.
4. Оспанов Т.Қ., Кочеткова О.В., Астамбаева Ж.Қ. Жаңа буын оқулықтары бойынша бастауыш сыныптарда математиканы оқыту. Жалпы білім беретін мектептің 1-4 сыныптар мұғалімдеріне арналған. –Алматы, 2005.
5. Сағымбекова П. Бастауыш сынып мұғалімдерінің шығармашылық деңгейін көтеру жолдары. – «Жаңа білім беру мазмұнын жүзеге асыру-қазіргі білім беру саясатының озық стратегиясы» Республикалық семинар. Алматы, 2006, 18-19 қазан.

ӘОЖ 373.881.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ

Нұралы А., Турсынбаева Г., Мавланова Д. - 4 курс 102-85 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Молдабек Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются проблемы развития личностного творчества начальных классов

Summary: The article deals with the problems of the development of personal creativity of primary classes.

Қ. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі», - деп атап көрсетілген [1].

Бұл үлкен жауапкершілік артатын күрделі мақсат. Оны шешу үшін ең алдымен оқыту мазмұны жаңартылып, ол әрбір оқушының жеке басының қасиеттері мен қабілеттерін дамытып, шығармашылығын ұштайтындай болып ұйымдастырылуы қажет. Сонда ғана мектептен өз өмірін өзі реттей және басқара алатын, әлеуметтенген шығармашыл тұлға тәрбиеленіп шығады.

Жалпы білім беру жүйесі дамуының әр кезеңінде де бұл мәселе көкейкесті болып келді. Осы тұрғыда педагогика саласында зерттеулер

жүргізіліп, оның нәтижелерін мектеп практикасына енгізіп оқу процесіне шығармашылық сипат беру.

Алайда оқытудың шығармашылық сипатын күшейтіп, сол арқылы бала қабілетінің дамуына жүйелі басшылық жасау, мақсатты бағыт-бағдар беру, педагогикалық ықпал ету негізінен күн тәртібінде тұрғанымен оның ішкі мазмұны ашылмай, көмескі күйінде қалып келді. Оның өзіндік себептері бар. **Бірінші** себебі оқу процесін ұйымдастыруға негіз болатын нормативтік-оқу құжаттарында оқушы шығармашылығын дамытудың тиісті дәрежеде болды. Осыған дәлел ретінде Б.А. Тұрғынбаеваның зерттеу нәтижелерін айтуға болады.

Профессор Б.А. Тұрғынбаеваның зерттеулерін зерделей келе соңғы жылдарға дейінгі оқу бағдарламаларында төмендегідей кемшіліктер орын алып келген деген тұжырым жасауға тура келеді. Олар:

– оқу бағдарламаларында оқытудың жүйелік ұстанымының толық сақталмауы;

– оқу бағдарламаларына, оқулық мазмұнына оқушыларды қызықтырарлықтай теориялық мәселелердің енгізілмеуі;

– оқушылардың оқу-тәрбие процесінде алған білімдері олардың ой-өрісінің дамуына жеткілікті әсер етпеуі;

– оқулықтағы тапсырмалардың оқушылар қызығушылығын оятарлықтай деңгейде ;

– оқу бағдарламасындағы кейбір материалдардың бірнеше рет қайталануы. Ал мұндай олқылықтар орын алып отырғанда оқушылардың шығармашылығын дамыту мүмкін емес [2].

Оқушы шығармашылығының тиісті дәрежеде дамуына әсер ететін **екінші** себеп – оқулықтардың сапасы.

Педагогика ғылымдарының докторы, профессор А.Б. Мырзабаевтың пікірінше, Қазақстан Республикасының төл оқулықтарының басты жаңалығы «тұңғыш рет әрбір оқу курсының мазмұны білім беруді гуманизациялау, сараландыру, кіріктіру және гуманитаризациялау ұстанымдарын жүзеге асыруға бағындырылған оқу материалының құрылымы мен қисынын (логикасын) өзгерту арқылы жасалынуда» [3].

Сондай-ақ ол оқулықтардың жаңашылдығы туралы, оқушылардың ой түйіндеу, ой толғау дербестігін қалыптастыруға мүмкіндік беретін тәрбиелік потенциалды күшейту керек екенін айтып өтті. Осыған орай *оқу субъектісі – оқушының шығармашылық белсенділігін арттыру құралы ретінде оқулық рөлін түйіндеу, терең түйсіну* қажеттілігін айтады.

Бұдан әрі ғалым оқулықтың негізгі қызметтерін:

- үйлестіруші;
- жүйелендіруші;
- дидактикалық қызметтерін толық іске асыратындай болуы тиіс дей келе, оқулықтың дидактикалық қызметін:
- ақпараттық;
- түрлендіруші;

- бекіту және өзін-өзі бақылау;
- өз бетімен білім алу;
- кіріктіруші;
- дамытушылық-тәрбиелік деп саралап көрсетеді.

Демек, қазіргі кезде оқушы шығармашылығын дамыту үшін әр пән бойынша оқулықтар жоғарыда аталған қызметтерін толық орындайтындай сапаға ие болуы тиіс.

Ғалымның ойынша, білім беруді гуманизациялауды жүзеге асыру дамушы жеке тұлғаның өзінің жеке құндылықтар жүйесіне (бақыт, әділдік, өмірдің мәні жайлы тұжырымдама және т.б.) кепілдік берілетіндей жағдайлар туғызуды талап етеді.

Ал, баланың шығармашылық әрекет жасай алмауының **үшінші** себебі - оқу процесінің ұйымдастырылу деңгейінің заман талаптарына сай болмауы.

Осы уақытқа дейін жалпы білім беретін мектептерде оқу процесі жаңаша педагогикалық ойлауға орай ұйымдастырылмады, оқу процесінде субъект-субъектілік қатынас жүзеге аспады. Өйткені, оқу процесі дәстүрлі оқытуға негізделді.

Ғалым М.М. Жанпеисованың пікірінше дәстүрлі оқыту жүйесінің негізгі кемшіліктері:

- пікірдің қажеті жоқ, оған уақыт кетеді;
- күрделі оқу материалын мұғалімнің жеңілдетіп түсіндіруі;
- фактілерге жүгініп, білімді жинақтап қабылдауға мән берілмейді [4].

Ендеше мұндай олқылықтың орнын толтырып, оқушы шығармашылығын дамытуға қолайлы жағдай туғызудың бір жолы – бұл оқу процесіне тұлғаға бағдарланған технологияларды енгізу деп ойлаймыз. Шығармашылықты дамыту мәселесіне арналған ғылыми-зерттеулерді саралай келе, біз оқушы шығармашылығын дамытудың ең маңызды шарттарының бірі ең алдымен оны дамытуға қолайлы ахуал туғызуды қамтамасыз ету үшін оқу процесін гуманизациялау қажет деген қорытындыға келеміз.

Оқу процесін гуманизациялауды жүзеге асыру үшін жеке тұлғаға бағдарланған оқыту технологиялары ендірілуі тиіс. Біз мұның мәнін ашпас бұрын алдымен жеке тұлға ұғымының мәнін түсінейік.

Өйткені баланың шығармашылығын дамыту мәселесін талдау ең алдымен «жеке тұлға», «қабілет», «нышан», «талант», «бейімділік», «дарындылық» ұғымдарының мәні мен ара жігін терең түсініп алуды қажет етеді.

Жеке тұлғаны қоғам дамуының бір бөлігі ретінде философия, әлеуметтану, психология, педагогика және т.б. ғылымдар өз тұрғысынан зерттейді.

«Тұлға» (латынша persona) – ертеден келе жатқан ұғым. Алғаш актерлер сахнада беттеріне киіп жүретін бетпердені осылай атаған. Бүгінгі таңда ол әлеуметтік мәні, қасиеттері бар нақты адамды білдіреді.

Жеке тұлғаның дамуына деген көзқарас қоғамның әр даму формациясында әр түрлі мәнге ие болған. Мәселен, ерте дүниедегі ойшылдар

Платон мен Аристотель адамның дамуы алдын ала табиғи тумысынан белгіленеді, яғни нәсіліне байланысты дейді.

К.Маркс философиялық тұрғыдан «Жеке адам дегеніміз - қоғамдық дамудың нәтижесі, белгілі қоғамдық қатынастардың жемісі. Жеке адамның дамуы үнемі жетіліп отыратын заңды процесс болғандықтан, оның әрбір саласы белгілі жағдайларға, іс-әрекетке, айнала қоршаған өмірге, адамдармен қарым-қатынасқа тікелей байланысты болады», – деп түсінік береді.

Философиялық сөздікте: «Тұлға – белгілі бір қатынастар тұсында өмір сүретін адамның негізгі 3 қырының: биогенетикалық нышандарының, әлеуметтік қатынастар әсерінің және психо әлеуметтік қасиеттердің біртұтас бірігуінің нәтижесі» деп көрсетсе , Ә.Т.Тұрғынбаев: «Тұлға – іс-әрекеттің, қарым-қатынастың, сана мен өзіндік сананың, дүниеге көзқарастың субъектісі», - деген анықтама берді.

Ал Р.Н.Нұрғалиевтің пікірінше, жеке адам - әлеуметтік индивид ретіндегі адам, қоғам мүшесі. Ол қоғамдық қатынастардың жиынтығы ретінде био әлеуметтік организм.

Сонымен, жеке тұлғаға философиялық тұрғыда берілген анықтамаларды талдай келе: жеке тұлға - қоғамдық дамудың, қоғамдық қатынастардың нәтижесі. Оның дамуы белгілі бір жағдайларға, іс-әрекетке, қоршаған ортаға байланысты болады деген тұжырым жасауға тура келеді [5].

Жеке тұлға мәселесі – психологияның да негізгі бөлігі. Әлі күнге дейін психологияда жеке тұлғаның маңыздылығы туралы зерттеу аяқталған жоқ.

Енді психологиялық зерттеулерге сүйенсек, адам мұндай күйге бірден келмейді, оған бірте-бірте жетеді деген ортақ пікірді аңғарамыз.

Мәселен, психологиялық сөздікте: «Жеке тұлға - әлеуметтік ортада қалыптасып, өзіндік ерекшеліктерімен (талғам, мұрат, мінез-құлық, қабілет, т.б.) сипатталатын адам», - делінген.

Ж.Пиаже, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, Л.С.Выготский, Д.Б.Эльконин, Б.Г.Ананьев сияқты психологтардың пікірлерін қорыта келгенде, бала өмірге белгілі бір табиғи қасиеттері бар жеке адам болып келіп, әлеуметтік факторларға байланысты қоғаммен субъекті ретінде қарым-қатынаста жеке тұлға болып қалыптасады және өзін басқа адамдармен салыстыру арқылы өзінің ішкі *«Менін»* көрсетеді, бұл ең алдымен адамның әлеуметтік өмір жағдайымен, тәрбиесімен, қоғамдағы орнымен, оның психикасының, мінезінің тұрақты көріністері болып табылатын қабілеттерімен, қажеттіліктерімен, адамгершілік қасиеттерімен, моральдық және эстетикалық идеяларымен, ойлаудағы ерекшеліктерімен, эмоцияларымен, ерік-жігерімен анықталатын қасиеттер жиынтығы деуге болады.

Демек, жеке тұлға – өзінің мінез-құлқымен, темпераментімен, физиологиялық қасиеттерімен ерекшеленеді және қоршаған ортамен үнемі белсенді қарым-қатынас жасау процесінде қалыптасады екен.

Сонымен, жеке тұлғаны тек жеке адамның адами ерекше қасиеттерінің жиынтығы деп түсінуге болады.

Қазіргі педагогика жеке тұлғаны оқыту мен тәрбиелеудің тек объектісі ғана емес, субъектісі ретінде зерттейді. Философиялық, психологиялық, педагогикалық еңбектерге сүйене отырып, жеке тұлға туралы біз:

–*біріншіден*, жеке тұлға – «адам» ұғымына қарағанда кең ұғым;

–*екіншіден*, адам жеке тұлға болып тумайды, қоршаған ортамен қарым-қатынаста, іс-әрекет барысында қалыптасады;

–*үшіншіден*, жеке тұлға – ол қоғамдық қатынастың тек өнімі емес, оның субъектісі де;

–*төртіншіден*, жеке тұлға - өзіндік ой-толғамы, көзқарасы, пікірі бар, саналы, еңбек және танымдық іс-әрекетке қабілетті дербес адам деген тұжырым түйіндедік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі», 02.09.2019 ж.
2. Тұрғынбаева Б.А. Оқыту барысында бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту: ПҒК ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертация. – Алматы, 1998. - 148 б.
3. Мырзабаев А.Б. Оқушылар шығармашылығын дамытуда белсенді оқытудың дидактикалық мүмкіндіктері //п.ғ.к. ғыл.дәр.... автореферат. – Қарағанды, 2004. – 30 б.
4. Жанпеисова М.М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. Алматы, 2002. - 180 б.
5. Нурахметов Н.Н., Абдыгалиев К. Новая педагогическая система: Концентрированно-интенсивное обучение. // Сборник выступлений Второй Национальной Конференции по чтению “Сила языка и познания о языках”. – Алматы, Фонд “XXI век”, 2001. - 156 с.

ОӘЖ 612(075,8)

БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨСУІ МЕН ДАМУ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ

Нұрбек А, Қошқар А., Дайрабайқызы М.
Ғылыми жетекшісі: а.о. Сарсекенова А.Ж
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Summary: Growth is a change in anatomical and morphological parameters, that is, body length and weight. Development is an indicator of qualitative changes characterizing the physiological state of tissues, organs, systems and the whole organism, i.e. the maturation of their activity over a certain period of time.

Резюме:Рост -это изменение анатомо-морфологических параметров,то есть длины и веса тела.Индикатор качественных изменений, характеризующих физиологическое состояние тканей ,органов,систем и всего организма в целом, то есть их зрелость с течением времени.

Басқа ғылымдарға қарағанда ,балалар және жасөспірімдердің жас ерекшелігі физиологиясы мен гигиенасында, өсу және даму ұғымдар, тым нақтылы, айқын айтылған.Өсу-бұл анатомиялық және морфологиялық көрсеткіштердің, яғни дененің ұзындығы мен салмағының өзгеруі. Даму-тканьдердің, мүшелердің ,жүйелердің және бүкіл организмнің физиологиялық қалпын, яғни белгілі бір уақыт кезеңінде олардың қызметінің жетілуін

сипаттайтын,сапалық өзгерістердің көрсеткіші.Бала организмдегі өсу мен жетілу процестері бір-бірінен белгілі тәуелділікте болады,қарқынды өсетін және қызметі өзгеретін тканьдармен байланысты , организм неғұрлым жас болса, соғұрлым қарқынды түрде өтеді [1].

Баланы дамыту туралы біздің түсінігіміз бірнеше жылдар бойы өзгерді.Туғаннан бастап ересек адамға дейінгі баланың дамуы көп адамзат тарихында елеусіз қалды.Балалар көбінесе ересектердің кішігірім нұсқалары ретінде қарады және кішкентай көңіл-күйде, тілде қолдануда және балалық және жасөспірімдер кезінде орын алған физикалық өсуде көп көңіл бөлінді. *Өсу мен даму гетерохронды болады*, яғни үнемі біркелкі болмайды(гетерос-әртүрлі,хронос – уақыт). Өсу қарқыны адам өмірінде 3 рет күшейеді: тұғаннан 3 жасқа дейін, 3-7 жас арасында, жыныстық жетілу кезінде. Сонымен қатар, жеке мүшелер мен жүйелерінің өсіп дамуы гетерохронды боладБаланы дамыту саласында қызығушылық 20 ғасырдың басында пайда болды, бірақ ол қалыпты мінез-құлыққа шоғырландырылды.Ақыр соңында, зерттеушілер басқа тақырыптарға қызығушылық танытты, соның ішінде типтік балаларды дамыту, сондай-ақ дамудың ықпалы.Сандық өзгерістердің біртіндеп жиналуы белгілі бір мезгілде секіріске әкеледі-организм сапалық сапалық жаңа күйге көшеді.Мұнда дененің бір бөлшектері екіншілеріне үйлесуі,бұлшық ет күші мен қимыл белсенділігі – ақыл-ой әрекетінде байқалады.Өсіп жетілу үйлесімділігіне осылайша қол жетеді [2].

Балалар әр кезеңді аяқтаған сайын не болады? Бала дамудың белгілі бір кезеңінде нашар болса, ненің нәтижесі болуы мүмкін? Әрбір кезеңді сәтті аяқтау салауатты ересек тұлғаның дамуына әкеледі. Белгілі бір кезеңнің жанжалдарын шеше алмасаңыз, ересектердің мінез-құлқына әсер ететін бекітуге әкелуі мүмкін. Ал лимфа ұлпаларының өсіп дамуы 10-12 жаста күшейеді, жыныс мүшелерінің өсіп жетілуі 12 жастан әрі қарай болады. Сол сияқты, бір мүшенің өсуі мен қызметінің дамуы да кезектесіп отырады: мүше өскенде қызметі онша дами қоймайды, мүшенің қызметі дамығанда ұзындыққа өсуі баяулайды. Физикалық даму жасөспірімнің өсуін, сондай-ақ олардың мықты және мықты моторикасын қамтиды. Осы саладағы өзгерістер бала кезіндегідей айқын немесе тез болмаса да, сіз 1-ден 3 жас аралығындағы көптеген серпілістер мен шекараларды көресіз.Жалпы қозғалтқышты дамыту, баланың аяқ-қолы мен қаруы сияқты, бұлшықеттің үлкен бұлшықеттерін пайдалануды қажет ететін дағдыларды білдіреді.Балалар мен жастардың организмі үнемі өсіп дамуда болады. Организмдегі клеткалардың саны мен салмағының ұлғаюына байланысты дене көрсеткіштерін өсу деп атайды.

Организмнің негізгі үш дене көрсеткіші бар: салмағы және кеуде шеңбері.Даму – сапалық көрсеткіш. Организмнің дамуы дегеніміз ұлпалардың жекешеленіп белгілі бір қызмет атқаруға бейімделуі, организм мен оның жеке мүшелерінің қызметінің артуы, баланың ақыл-ой өрістерінің молаюы. Баланың үйлесімді өсіп жетілуі және гетерохрониялық құбылыстар биологиялық және қоғамдық ортаның көптеген факторларына тәуелді.Организмнің дамуы екі түрлі болады: физикалық болып табылады.Сәбидің туған күнінен бастап ер

жеткенге дейінгі өсу және даму процессінде байқалатын заңдылықтар:Өсу мен даму қарқынының біркелкі еместігі

Өсу мен даму процессінің біркелкі жүрмейтіндігіне байланысты "баланың жасы" деген сөздің өзін дәлелдеу қажеттігі туады. Осыған байланысты төмендегідей жастарды айыруға болады.Жеке органдар мен жүйелердің өсуі мен дамуының гетерохрондылығы қоршаған орта факторларының, балалар мен жасөспірімдердің ісәрекеттерін жеке нормалаудың ғылыми негізі болып табылады.Балалардың өсуі мен жетілуіндегі айтылған секірмелік гигиенада “ұзару” және “жұмырлану ” кезеңдері ретінде белгілі.Балалар мен қыздардың ұзаруы әсіресе жыныстық пісіп-жетілу кезеңінде айқын байқалады.

Есею жылдарында өсу тоқталады.(әйелдерде 23жасқа дейін, ал еркектерде 25ке дейін). Жас адамдар сымбатты,жинақы ,бұлшық еттері шығыңқы ,қимылдары үйлесімді бола бастайды [3].

Биологиялық және қоршаған орта факторларының өсіп келе жатқан организмдердің дамуына тигізетін әсерін зерттеуге көптеген іздену жұмыстары арналған. Бірақ, қандай да бір топты бөліп, басқалардан артығырақ етіп көрсетуге мүлде болмайды.Балалар мен жасөспірімдер денесінің дамуы туралы толығырақ ұғым алу үшін кеуде қуысының шеңберін және қол динамометрімен саусақтардың,қысу күшін өлшейді. Бірақ жастардың дамуындағы басты міндет – жастардың тәжірибесі өте тез және дағдарыс жағдайында тұрған ересектер әлемінде өз орнын іздеп табады. Осы кезеңнің сыни сәтіне сәйкес, адамның нақты идеяларына сәйкес келмейтін нақты өмір талаптарымен соқтығысуы есептеледі. Жас адам біртіндеп бұл әлем тек бақыт пен рахат емес екенін, балалардың сенімінің оптимизмінің бұзылуынан басталады.Ата-ана белгілерінің балаларына берілуі тұқым қуалау деп аталады.

Баланың өсу бастамаларына ғана емес, сонымен бірге қоршаған ортаға да тәуелді. Тұқым қуалаудың қолайлы және қолайсыз немесе ауыртпалықты түрлері болады.Жеке адамның қабілеттілігі мен үйлесімділігін дамуын қамтамасыз ететін нышандар қолайлы тұқым қуалаушылыққа жатады.Қолайсыз жағдайларда ата-аналары дарындылығының деңгейіне жете алмай өшеді, мысалы :жақсы әншілік дауыс,математикаға қабілеттілік т.б дамымайды.Балалар мен жасөспірімдер денесі дамуының мәліметтерін зерттеу мынаны көрсетеді: олардың бойының орташа өсуі соғысқа дейінгі балалар бойынан 10см-ге дерлік артық.Бойдың өсуі салмақтың өсуіне жеткізеді.Өсу мен даму процессінің біркелкі жүрмейтіндігіне байланысты "баланың жасы" деген сөздің өзін дәлелдеу қажеттігі туады. Осыған байланысты төмендегідей жастарды айыруға болады.Құрсақтағы даму мен балалық шақтағы дамуды бір кезеңге біріктіріп, ер жету кезеңі десе де болады, өйткені осы уақытта адамның жыныстық жетілуі, репродукцияға қаблеттілігі және әлеуметтік қызметтерді орындай алу мүмкіндігі қалыптасады.Организмнің ұлпаларына қажетті оттегін тасу қабілеті де біртіндеп дамып, 16-17 жаста жетіледі. Сондықтан бала организміне әсер ететін ауыр жұмысты, дене еңбегін, спортпен шұғылдануды ұйымдастырғанда осыны ескерген жөн.Балалар мен жасөспірімдердің физиологиясы және гигиенасын дамытуда [4].

И.М.Сеченов пен И.П.Павловтың зерттеулері мен ашқан жаңалықтарының маңызы зор. Сонымен қатар, бала организміндегі жеке мүшелер мен мүшелер жүйесінің өсіп дамуы да гетерохронды түрде өтеді. Баланың алғашқы жылғы өмірінде миы тез өседі: бір жылдың ішінде салмағы 2-2,5 есе артады (жаңа туған бөбекте миының салмағы 360-390 г). 7 жасқа жеткенше оның миы ересек адамның миының 80-90 % шамасында болады. Мұның себебі – баланың сыртқы ортамен байланысы негізінен ми арқылы іске асады, барлық мүшелердің қызметі жүйке жүйесінің, әсіресе, орталық жүйке жүйесінің қызметіне тікелей байланысты. Қорытып айтсақ, бала организмінің еңбектің түрлеріне бейімділігі үнемі бірдей болмайды. Сондықтан оқу, еңбек, спорт жұмыстарын сыртқы ортаның жағдайына сәйкес етіп, өсіп-даму мезгіліне байланысты мөлшерлеген жөн.

Пайдаланған әдебиет тізімі:

1. Балалар мен жасөспірімдер физиологиясы және гигиенасы; Матюшонок М.Т., Т.Турик Г, Крюкова А.А, Алматы: мектеп, 1986-283бет
2. Даль В.И. Толковый словарь русского языка.
3. Современная версия. – М.: Эксмо, 2007. – 736 с. Выготский Л.С. Развитие личности и мировоззрения ребенка // Психология личности. Т.2. Хрестоматия / Редактор-составитель Д.Я. Райгородский. – Самара: БахрахМ, 2006. – 544 с. Достоевский Ф.М. Подросток. – М.: Эксмо, 2006. – 576 с. Кон И.С. Психология раннего детства. – М.: Просвещение, 1989. – 256 с.
4. Возрастн аяанатомия физиология и гигиена Е.Н.Назароа Ю.Д.Жилов Учебник 2 издание профессиональное образование Издательский центр Академия 2012-256с.

ӘОЖ 373.881.

БАСТАУЫШ СЫНЫП САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Оспанова Ж.М., Мирзарипова Ю. И., Астанова Д. - 4 курс 102-83 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Кенжебекова Р.И.
Университет «Мирас», Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассмотрены новые педагогические технологии, применяемые на уроках начальных классов.

Summary: The article discusses new pedagogical technologies used in primary school lessons.

XX ғасырдың аяқ кезінде педагогикалық ой-тұжырымдардағы ізгілік идеялары, еркін білім беру, білім алушының жеке тұлғалық күшін дамыту, оның шығармашылық әлеуетінің дамуы басты рөл атқарып отыр. Енді осы идеяларды дамыту үшін білім беру мекемелерінің алдында оқытудың және тәрбиелеудің жаңа технологияларын қолдана отырып, жеке тұлғаның дамуына орта білім және орта кәсіптік білім беретін мекемелерде қолайлы жағдай жасау қажеттілігі туындайды. Орта кәсіптік білім беретін мекмелердің педагогикалық құрылымында негізгі құндылық - студент және оның жеке тұлғасы.

Онда әртүрлі қиындық дәрежесіндегі үш типті «А», «В», «С» деңгейлеу бағдарламасы алынады.

Деңгейлеу бағдарламалары (деңгейлік тапсырмалар емес, тек бағдарламалар ғана) маңызды екі аспектіні, екі тұсты қарастырады.

а) белгілі деңгейдегі білім, білік, дағдының меңгерілуін қамтамасыз етеді. (репродуктивті деңгейден шығармашылыққа дейін);

ә) болашақ бастауыш мектеп мұғалімдерінің белгілі деңгейде өз бетімен оқуына, білім алуына жағдай жасалады (оқытушы тарапынан көрсетілетін тұрақты көмек, үлгі бойынша жұмыс, кеңес беруден бастап, өз бетінше толық жұмыс істеуге дейін).

«А», «В», «С» бағдарламаларының арасында қатаң сабақтастық бар. Олардың баяндау логикасында үздіксіздікті, жартылай болса да негізгі ұғымның бүтін суретін көрсететін әр тақырыптың міндетті минимумы беріледі.

«С» бағдарламасындағы тапсырмалар базалық стандарт түрінде белгіленеді. Оларды орындай отырып, студент пән бойынша қайталау деңгейінде нақты материалды меңгереді. Материалды алғаш меңгеру жұмыстарының бұл деңгейінде өзіндік ерекшеліктер бар. Ол материалдың сан рет қайталануын, мағыналық топтарды бөлу, негізгі ойды табу білігін, есте сақтау тәсілдерін білуді т.с.с. талап етеді. Сондықтан «С» бағдарламасының мазмұнына карай оқыту керек, неге назар аудару керек, бұдан қандай қорытынды жасау керектігі туралы нұсқаулар енгізіледі. Күрделенген тапсырмаларды бұл бағдарламадын кейінгі бағдарлама десе де болады орындауға кіріспес бұрын «С» бағдарламасындағы тапсырмаларды әрбір студент орындауға міндетті. «В» бағдарламасы қолдануға арналған есептерді орындау үшін кажет, ол болашақ бастауыш мектеп мұғалімдерінің оқу, ой әрекеттерінің арнайы тәсілдерін меңгеруін қамтамасыз етеді. Сондықтан бұл бағдарламаға нақты тапсырмалармен қатар бірінші деңгейдегі - материалды кеңейтетін, негізгі білімді дәлелдейтін суреттейтін, нақтылайтын ұғымының қолданылуы мен жұмыс істеуін көрсететін қосымша мәліметтер кіргізіледі бұл деңгей мәліметтер көлемін кеңейтіп негізгі материалды терең түсінуге көмектеседі. «А» бағдарламасының орындалуы студенттерді алған білімді шығармашылық пен қолданатын деңгейге көтереді. Бұл бағдарлама оқу жұмысы мен ой әрекетінің тәсілдерін және деректі оқу материалын еркін игеруді көздейді. Студентке де алған білім негізінде шешуге болатын мәселе түйініне жетуде материалы мен оның логикалық негізін тереңдете түсетін дамытушылық мәліметтер беріп, оның шығармашылықпен қолдану перспективасын ашады. Сондай-ақ, бұл деңгей студентке өзін қосымша жұмысқа көрсетуге де мүмкіндік береді. Материалды қайталауда әр деңгейдегі тапсырмаларды еркін таңдау әдістемесі кеңінен қолданылады. Өзіндік жұмыс есептер шығару, зертханалық және саламандық жұмыс тапсырмалары үшін дайындалатын дидактикалық материалдардың деңгейлік нұсқасын бөлуге болады. Бірінші (С) нұсқасы оқытудың міндетті нәтижесіне сәйкес. Екінші (В) нұсқасы оқулықтан қосымша есептер мен жаттығулардың енгізілуін көздейді. Үшінші (А) нұсқасы қосымша оқу-

әдістемелік әдебиеттерден алынған тапсырмалардан тұрады. Әр пәндегі оқу бағдарламасын таңдау студенттің өзіне ұсынылады [1]. Осылай ортақ базалық білім минимумы қамтамасыз етумен қатар әр жеке тұлғаның шығармашылық дамуына да кеңістік ашылады. Білімді бақылау кезінде деңгейлеу тереңдей түсіп, әрбір студенттің жетістігі есепке жеке алынады. Пәнішілік деңгейлеу әдістемесінің қағидалары мен мазмұнының «толық меңгеру» әдістемесімен ұқсас. Ол үшін келесі сабақ түрлері қолданылады: топтармен жұмыс (қатар бойынша, т.б.); ой толғау; сұхбаттасу (тұрақты жұптар, динамикалық жұптар); модульдік оқыту; семинарлық сынақ жүйесі; сыныптан тыс қосымша жеке сабақтар; жеке көмек; кеңес.

Жаңа буын оқулықтары бойынша «Жаңа педагогикалық технологиялар» пәнінен 2-ші курста сын тұрғысынан ойлау түрінде өткізілген деңгейлік тапсырмаларға тоқталайық.

2-ші курс студенттеріне

1. Міндетті деңгейлік.
2. Мүмкін деңгейлік тапсырмалар берілді.

Болашақ бастауыш мектеп мұғалімдерінің барлығы дерлік мүмкін деңгейлік тапсырмаларды бірден орындаса, міндетті деңгейлік тапсырмаларды түгел орындайды.

Модульдік оқыту технологиясы – студент өзінше мақсатты жеке бағдарламамен (толық немесе бөлімдермен) оқитындай етіп оқыту процесін өзгертеді, қайта құрады.

Модульдік оқытудың «өзегі» - оқу модулі. Ол:

- ақпараттардың аяқталған блогынан;
- білім алушының іс-әрекетінің мақсатты бағдарламасынан;
- бағдарламаны табысты жүзеге асыру бойынша берілген оқытушының нұсқауларынан тұрады.

Модульдік оқыту білім мазмұны, білімді игеру қарқыны, өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігі, оқудың әдісі мен тәсілдері бойынша оқытудың дербестігін қамтамасыз етеді. Модульдік оқытудың басқа оқыту жүйелерінен ерекшелігі мен айырмашылығы:

1. Оқу мазмұнының меңгерілуі қойылған мақсатқа сәйкес жүзеге асатын жекелеген кешендер түрінде ұсынылады. Мақсат студент үшін қойылып, онда тек оқылатын мазмұн көлемі ғана көрсетіліп қоймай, оны меңгеру деңгейі де анықталады. Сонымен қатар студент оқытушыдан жұмыс істеудің тиімді жолдары көрсетілген жазбаша нұсқау алады.

2. Оқытушының студенттермен қарым-қатынас түрі өзгереді. Ол модульдер арқылы, басқарушы мен бағынушы арасындағы жекеқарым-қатынас процесі арқылы жүзеге асады.

3. Студент көп уақыт өз бетінше жұмыс атқарады, ол мақсат қоюға, өзін жоспарлауға, өзін ұйымдастаруға, өзін бағалауға үйренеді [2].

Модульдік оқытудағы мақсат:

Студенттің өз бетінше жұмыс істей алу мүмкіндігін дамыту, оқу материалын өңдеудің жекелеген тәсілдері арқылы жұмыс істей білуге үйрену.

Бастапқы ғылыми идеялары:

1.Модульдік оқыту іс-әрекет принципіне негізделген; Студенттің кейде ғана емес, жүйелі түрде белсенді іс-әрекеті болғанда ғана білім мазмұны саналы меңгеріледі.

Сондықтан оқытушы тапсырмаларды дайындағанда студенттерді оқу мақсатына бағыттайды, оның қабылдануына жағдай жасайды, балалардың өзін-өзі бақылау және бағалау жүйесін анықтайды, сол арқылы өзін-өзі басқаратын рефлексивті оқыту процесін қамтамасыз етеді.

2.Модульдік технология дамыта оқыту идеясына негізделген.

Егер студент тапсырманы оқытушының немесе топта бірге оқитын жолдастарының көмегімен орындайтын болса (дем беру, бағыт көрсету), онда ол өзінің жақын даму аймағында деп есептеледі. Бұл студенттің психикалық функциясының жетілуіне септігін тигізеді, өйткені ол бүгін басқалардың көмегімен орындаған тапсырманы ертең өзі орындай алады, яғни бір цикл аяқталады да, студент актуальды даму аймағына енеді. Осылайша жаңа деңгейде келесі цикл бастау алады. Модульдік оқытуда бұл цикл оқытушының студентке беретін көмегінің мөлшері мен мазмұнын саралап, оқу әрекетін әртүрлі формада (жеке, топтық, тұрақты жұптың және ауыспалы құрамда) ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады.

3. Модульдік технология негізінде бағдарламалы оқыту алынған.

Бағдарламалы оқытудың мынадай белгілері: іс-әрекеттегі нақтылық логика, белсенділік және студенттің өзінше жұмыс істеу мүмкіндігі, жеке жұмыстың қарқынды мүмкіндігі, жеке жұмыстың қарқыны, нәтижелерді салыстыру (аралық және қорытынды), өзін-өзі бақылау мен өзара бақылау-модельдік оқытуға да тән.

4. Модульдік технологияның қарқындылығы, интенсивтілігі оқыту процесін оңтайландыруды, яғни аз күш, аз уақыт, аз құрал жұмсай отырып жоғары нәтижеге жетуді талап етеді [3].

Оқытушы мен студент іс-әрекетінің жүйесі.

Модульдік бағдарлама жасаудағы оқытушы іс-әрекетінің жүйесі

Бірінші қадам - оқу курсын жүйе деп қарастыру, оқу мазмұнының алғашқы құрылымын анықтау.

- Оқытушы алдымен өзі, сонан соң әдістемелік бірлестікпен бірлесе отырып оқу пәнінің негізгі бағытын, өзегін анықтайды.
- Келесі әрекет - әрбір өзекті бағыт бойынша әр топ үшін оқу мазмұны таңдалады.
- Таңдалған материал кесте түрінде көрсетіледі.

Оқытушы осылайша әр топ бойынша, курстан-курсқа ілгерілеуде өз пәнінің мазмұнын көрнекті түрде елестете алады.

Екінші қадам - әрбір топ үшін технологиялық карта жасалады.

Осы картаны жасау арқылы оқытудағы ерекшеліктер мен қиындықтар тұрғысынан оқытушы оқу мазмұнын толық көре алады.

Үшінші қадам - модульдік бағдарламаны құру. Оның негізгі құрамдас бөлімдері - дидактикалық мақсат және бағдарламаның модульдер жинағы болып

табылады. Әрбір модульдік бағдарламаға ат беріледі, ол таңдалған үлкен тақырып немесе бөлімнің мазмұнын ашуын керек.

Содан соң үш деңгейдегі кешенді дидактикалық мақсат анықталып, жазылады: алған білімнің тұлғаның рухани дамуына, өмірлік тәжірибесі мен өзінің кәсіп таңдауына әсері, білім, біліктілігі.

Төртінші қадам - кешенді дидактикалық мақсаттан (интеграцияланған) кіріктірілген дидактикалық мақсат бөліп алынады. Мұнда ақпараттардың аяқталған блогын көрсететін мазмұны іріктеліп, анықталған әрбір модуль үшін үш деңгейде мақсат анықталады, сөйтіп модульдер жүйесі қалыптасады.

Бесінші қадам - кіріктірілген дидактикалық мақсатты жеке дидактикалық мақсаттарға жіктеу және модульді құрайтын оқу элементтерінің мазмұнын қалыптастыру.

Алтыншы қадам - модульдің өзін құру.

• Модульді құру әрқашан кіріктірілген мақсатты анықтаудан басталады. Оны кестеде оқу әлементі ретінде «О» - деп белгілейміз.

• Болашақ бастауыш мектеп мұғалімдерінің жұмысқа дайындығын анықтайтын алдыңғы бақылау тапсырмалары беріледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Оқыту үрдісінде шығармашылықты дамыту мәселесі //Жоғары оқу орнындағы оқытудың инновациялық технологиялар мен интерактивтік әдістері. Республикалық ғылыми-практикалық конференция. –Орал, 2006. –Б. 36-39.
2. Әбілқасымова А.Е (бірлестікте:.).Мұғалімдердің танымдық ізденімпаздығын қалыптастыру негіздері. Монография. –Алматы: Ғылым, 2003. –144 б.
3. Мырзабаев А.Б. Оқушылар шығармашылығын дамытуда белсенді оқытудың дидактикалық мүмкіндіктері //п.ғ.к. ғыл.дәр.... автореферат. – Қарағанды, 2004. – 30 б.

ӘОЖ 373.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІ-СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ошақбаева А., Даниярова А., Атабекова М.- 4 курс 102-85 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Молдабек Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются проблемы формирования коммуникативно-речевой культуры будущих педагогов.

Summary: The article deals with the problems of the formation of the communicative and speech culture of future teachers.

Қазіргі әдеби тіліміз - халық тілінің жоғарғы формасы болып табылады. Әдеби тіл дамыған сайын оның қоғамдық қызметі, нормалық жүйесі нығая түседі. Коммуникативті-сөйлеу тілі де, әдеби тіл де өзара тамырлас, әрі бірінен-бірі нәр алып дамиды, соңғы халық тілі негізінде жасалып, оның құнарлы қазынасынан керегін таңдап алып дамыса, коммуникативті-сөйлеу тілі де өзінің бұрынғы дәрежесінде қалып қоймай әдеби тіл елегінен өтіп, жалпы халықтық қасиетке ие болған байлықтарын, керісінше, үнемі қабылдап

отырады. Бара-бара коммуникативті-сөйлеу тілі мен әдеби тілдің алыс-берісі күшейіп, әдеби тілдің екі түрі-жазба әдеби тіл мен коммуникативті-сөйлеу әдеби тілі қалыптасады [1].

Әр бір тілдің сол тілде сөйлейтін қауымдар арасында қатынас құралдық қызмет атқаруымен қатар, сол қауымның күресі мен жеңісінің құралы, мәдени өмірінің тұтқасы болып табылады. Әрбір қоғам сондықтан ана тілінің тағдырына немқұрайды қарай алмаған, оны қызғыштай қорып, халықтың мәдени дәрежесін көтеру жолында сол халықтың тілдік мәдениетін-жазу, коммуникативті-сөйлеу мәдениетін жетілу, жақсарту талабынан басталып отырған.

Адамдар өздерінің өмірлік серігі, бүкіл тіршілігінің құралы, рухани өмірінің айасы-тіліне, оның тағдырына бейтарап қарамаған, оны қызғыштай қорып мәпелеген. Қоғамның мәдени дәрежесін көтеру бағытындағы әрбір қадам, алдымен, тіл мәдениетін, жазу, коммуникативті-сөйлеу өнерін дұрыс жолға қою, оны үздіксіз жетілдіре беру талабынан басталып отырған. Байырғы замандарда пайда болған алғашқы грамматикалық топшылауларды «өнер табысы», «грамматикалық өнер» деп атау, грамматиканы коммуникативті-сөйлеу, жазу өнеріне үйретететін ілім деп анықтау, тілді шебер қолдануға, шешендікке үйретететін риторика, стилистика деп аталатын ғылымдардың пайда болуы айтылғандарды дәлелдесе керек.

Тіл тазалығына, коммуникативті-сөйлеу шеберлігіне қазақ халқы да ерекше мән берген. ғылым-білім дегендерден алыс жүрген замандардың өзінде де тіл өнерін өнердің өнері, « Өнер алды-қызыл тіл» деп бағалаған [2].

Тіл ұстартқан халқымыз тіл өнерін мәпелей отыра, сол қадірлісінің қадірін түсіретін, оған жауапсыз қарайтын, сөз мәнісін білмейтін топастыққа да жирене қарап, олар атына ащы да өткір сын айтқан. «Аузынан сөзі, қойнынан бөзі түскен», «шіріген ауыздан, ірiген сөз шығарған» деген сияқты мақал-мәтелге айалып, мірдің оғындай өткір де ащы мысқылдарды тілді бұзушыларға, сөз жүйесін білмейтіндерге қарсы айтқан.

Халқымыздың баяғы заманнан бері қарай келе жатқан осы жақсы дәстүрі біздің заманымызда ұмытылмағаны былай тұрсын, қайта ғылыми негізде дамытылып жүр. Мерзімді баспасөздер беттерінен белгілі болғанындай, алпысыншы жылдар ішінде тіл мәдениеті, баспасөздер сауаттылығы мәселелерін жетілдіре беру ісіне ерекше қарқын берілді. Бұл салада ұшығып бара жатқан біраз жағымсыз жайттар батыл сынға алынды. Пікір алысулар барысында айқындалған олқылықтарды болдырмаудың, коммуникативті-сөйлеу тілі мен баспасөздің мәдениеттілігі арттыру шараларын белгілеу мақсатымен баспа ұйымдары арнайы республикалық кеңес өткізді [3]. Содан бергі өткен уақыт ішінде конференция белгілеген шараларды жүзеге асыру бағытында елеулі істер жасалды, баспа орындарының ұқыптылығы артты, басылымдардың орфографиялық сауаттылығы жақсарды, туған тіліміздің тазалығына, қалыптасқан нормасына кеселін тигізетін тіл бұзарлыққа қарсы бағытталған күрес күшейді. Бірақ алуан түрлі мамандықтар өкілдерінің радио, теледидар арқылы күнбе-күн ауызекі айтып жататын хабарларынан

коммуникативті-сөйлеу мәнеріміздің, интонациямыз, акцентуациялық құбылыстарымыз, кідірістеріміз тіліміздің артикуляциялық базасына, дағдысына, дәстүріне сай қолдана бермейді. Пікірді ауызекі айтып беру мен жазба түрде беру арасындағы жағдай өзгешелігінен де болар, тіл бұзарлық тілдік материалдардың бей-берекетін кетіріп, талғаусыз қолдана салу жазба тілге қарағанда коммуникативті-сөйлеу тілінде әлдеқайда мол және алуан түрде кездеседі.

Оқу-мектеп жасындағы балалардың негізгі таным әрекеті баланың жалпы психикалық дамуы мектептегі оқу мен оның өздігінен оқуына тығыз байланысты.

Баланың оқу әрекеті-күрделі, жан-жақты үрдіс, ол баланың барлық әрекетін, рухани күштерін керек етеді. Баланың ақыл-ой еңбегі белсенді әрекет болуға тиісті. Ол оқушының жалпы психикалық даму ерекшеліктеріне байланысты болады. Баланың ақыл-ой әрекеті оның қажеттері мен қызығулары, сезім мен ерік сияқты т.б. Психикалық үрдістерімен байланысты іске асырылып отырады. Оқушының өздігінен оқуының жемісті болуы үшін ақыл-ой еңбегінің дағдыларын қалыптастыру керек [4].

Баланың ақыл-ой еңбегін белгілі жүйемен жасауға оның жалпы мәдениетін арттырып отыруға көңіл аудару керек. Ең алдымен, баланы өз жұмысының мақсат-міндеттерін анықтауға үйрету керек. Егер бала әрбір оқу жұмысын (тапсырмасын) не үшін, қандай мақсатпен керектігін, ол қандай нәтиже (жаңа білім, дағды) беретінін білсе, онда оқушы әрекетінің саналылығы артады. Оқу жұмысының мақсат міндеттеріне сай баланы өз бетімен жұмысын жоспарлай білуге, уақытты дұрыс пайдалануға, қысқаша айтқанда, өзін-өзі басқаруға дағдыландырудың маңызы өте зор.

Баланың оқу әрекеті мазмұнына мыналар кіреді: ғылыми ұғымдар мен ғылыми заңдылықтарды түсіндіру және практикалық міндеттерді шешуге бағытталған ойлаудың жалпы амал-тәсілдерін меңгеру. Осыған орай, балалардың ғылыми білімді және дағдыларды менгеруі олардың оқу әрекетінің негізгі мақсатымен нәтижесі болып табылады. Оқу әрекетінің белгілі құрылымы мыналар:

1. Оқу міндеттері (немесе тапсырмалар);
2. Оқу әрекеттері (баланың қолданатын нақтылы практикалық және ой тәсіл-амалдары);
3. Бақылау (оқушылардың өзін-өзі қадағалап, тексеріп отыруы);
4. Бағалау (мұғалімнің және оқушының өзіне-өзі берген бағасы).

Осындай күрделі әрекетіне байланысты оқушылардың ойлау қаблетін қалыптастырады. Ойлау-баланың таным әрекетінің ең жоғарғы түрі. Ойлау арқылы оқушлар көзге көрінбейтін заттар мен құбылыстардың арасындағы күрделі себептік байланыстарды, заңдылықтарды ұғады. Ойлау коммуникативті-сөйлеу әрекеті арқылы іске асырады. Ойлау-нақты сұрақтар қоюдан, соларға жауап іздеуден басталады. Ойлау-белгілі міндетті, теориялық немесе практикалық мәселелерді шешуге бағытталады. Баланың ойлау әрекеті өзінен-өзі қалыптаспайды.

Олардың ойлау әрекетінің ойдағыдай дамыту үшін, тиімді тәсілдер қолданып, арнайы жұмыстар жүргізу қажет. Ойлау үрдісі өзіне тән логикалық амалдардан (операциялардан) тұрады: анализ, синтез, салыстыру, топтастыру, жалпылау, тұжырымдар жасау т.б.

Оқушының оқу әрекетінің жемісті болуы ойлаудың осындай амалдарын қолдана алуына байланысты болады. Ойлаудың түрлері: көрнекі-амалдық, көрнекі-образдық, сөздік -логикалық..

Балалардың ойлауын дамыту туралы М.Жұмабаев былай деген: «Ойлауды өркендету жолдары. Ойлау-жанның өте бір қиын, терең ісі. Жас балаға ойлау тым ауыр. Сондықтан тәрбиеші баланың ойлауын өркендеткенде сақтықпен басқыштап іс».

Істеу керек. Өркендету жолдары мыналар:

1.Баланың жанында дұрыс әсерленулер һәм ашық суреттенулердің көп болуына иждаһат қылу керек. Әсерленулер, суреттеулер өздері аз болып және дұрыс һәм ашық болмаса, баланың ұғым, хүкім жасауы ой шығаруы қажет болады. Ойдың өзінің терең болу үшін әсерлену суреттеулердің көбі ашық болуы керек. Қанша дегенмен адам суреттеулер бойынша ойлайды. Сондықтан балаға бір затты ұқтырмақшы болсақ, жалаңаш айтуға қажеті жоқ. Бала пікірді суреттеудің өзінен шығарып аласың.

2. Бала заттардың, көріністерді ұқсас сындары бойынша топ-топқа бөліп үйренсін. Мысалы, дыбыстарды, өсімдіктерді, жануарларды топ-топқа бөлу сықылды. Бірақ баланы, заттарды көріністерді топ-топқа бөлгізіп үйреткенде, жеңілден ауырға көшуді естен шығармау керек.

3. Көріністердің, ойлардың араларындағы байламды һәм олардың қатынасының себеп екенін тауып үйренсін. Бұл мысалдардан ереже заң шығартқызып үйрету сықылды істермен болады.

Балалардың дамуына ең алдымен, оқыту мазмұнының ерекшіліктері (оқу материалының нақтылық және теориялық сипаты, жеңілділігі мен күрделігі т.б.) әсер етеді.

Тіл мәдениет тұғыры. Әлеуметтік тіл білімі — тіл білімі мен әлеуметтану, әлеуметтік психология, этнография жөне ілдің әлеуметтік қызметіне қатысты кешенді мәселелерді, олардың қоғамдық қызметін, әлеуметтік факторлардың тілге әсер ету жолдарын, тілдің қоғамда атқаратын қызметін зерттеумен айналысатын сала. Әлеуметтік тіл білімі сапааралық пән болғандықтан, онда қалыптасқан арнайы терминдермен қоса, салааралық терминдер де жиі қолданылады.

Қазіргі әлеуметтік тіл білімі мынадай үш негізгі сипатта түсіндіріледі:

1. Тіл және қоғам;

2. Белгілі жағдайға сәйкес коммуникативті-сөйлеу шілерді таңдау;

3. Коммуникативті-сөйлеушілердің әр алуан жас ерекшелігі мен әлеуметтік жағдайына байланысты тілдік ерекшеліктерін зерттеу.

Әлеуметтік тіл білімінің негізгі зерттеу нысаны — қоғамдағы тілдің қатынас құралы ретінде атқаратын қызметі; әлеуметтік, саяси, мәдени, діни ахуалға сәйкес пайда болған тілдегі өзгешеліктер мен ерекшеліктер; тілдік

қалып, тілдік жағдай, тіл саясаты, қостілділік пен көптілділік және т.б. күрделі мәсслелер. Әлеуметтік тіл білімі — тіл мен қоғамның се-бептік байланыстарын да зерттеумен айналысатын сала.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1. Әлметова Ә.С. Қазақ тілі сабағында студенттердің сұхбаттық тілдесім мәдениетін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері: фил. ғыл. док. ... дис. – Алматы. 2007. – 310 б.
2. Жарықбаев.Қ.Б. Оқушылардың коммуникативті-сөйлеу мәдениетін дамыту жайында. Қазақ мектебі. 1967ж. №2 72 бет.
3 Фишман И.С. «Подходы к оценке уровня сформированности ключевых компетентностей учащихся», журнал «Методист» № 2,3, 4,5, 2007.
4. Қаңтарбаев С.Е. Бастауыш сынып оқушыларынын оқу әрекетін қалыптастыру: теория жәке қалыптастыру әдістемесі. -Ақтөбе. 2001.24-25 бет.

ӘОЖ 373.881.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА САБАҚТАРДЫ ДЕҢГЕЙЛІК ТАПСЫРМАЛАР АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ

Парпиева Ю.И., Абдугани Д., Абдукаримова Д. - 4 курс-102-83 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Кенжебекова Р.И.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается преподавание уроков в начальной школе с помощью уровневых заданий.

Summary: The article provides for teaching classes in primary schools through level tasks.

Қазақстанның қоғамдық-саяси өміріндегі болған өзгерістер оқыту, тәрбиелеу ісіне де жаңалықтар енгізіп, жаңа леп әкелді. Ғылым мен техниканың дамуы, қоғамның өсіп-өркендеуі, еліміздің өркениетті елдер қатарынан орын алуы оның білім беру жүйесінің даму дәрежесімен тығыз сабақтасады. Осыған байланысты білім беру жүйесінде жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудің технологиясын жаңартуға бағытталған көптеген міндеттер жүзеге асуда.

Мемлекетіміздің саяси-әлеуметтік, мәдени, экономикалық жағынан өркениетті елдердің қатарында болуы жас ұрпақтың ана тілінде таза сөйлеп, ойын еркін жеткізуімен тығыз байланысты. Сөз сырын, мағыналық қырларын, қазақ халқының рухани мәдениетін танып білу – тіл білімінің лексика саласын терең оқытумен тікелей қатысты мәселе. Қазақ тілінің сөздік құрамын меңгеру, лексикалық қорды болашақ ұрпақтың өмірде тиімді пайдалануы – мектепте лексика курсын оқыту барысында жүзеге асырылатын міндеттер.

Деңгейлік тапсырмалар – жеңілден қиынға, қарапайымнан күрделіге қарай сатылы түрде орындалатын жұмыстар жүйесі. Деңгейлік тапсырмалар арқылы оқыту оқушылардың қазақ тіл білімінің лексика саласы бойынша алған білімін тереңдете түсу мақсатында қолданылады. Деңгейлік тапсырмалармен жұмыс жүргізу, біріншіден, оқушының жеке қабілетін ашуға, екіншіден, өзіне деген сенімін жетілдіруге, үшіншіден, пәнге деген қызығушылығын арттыруға, төртіншіден, сабақтың тиімді, сапалы әрі қызықты өтуіне жағдай жасайды.

Сонымен қатар оқушылардың білімін тереңдетудің бір жолы – оқу процесінде жаңа технологияны ұтымды пайдалана білу. Педагогикалық технология үлгілері соңғы жылдары оқу процесінде тиімді рөл атқарып келеді. Сабақ беру барысында жаңа технологияның түрлерін жан-жақты іске асыру оқушылардың материалды тез әрі терең меңгеруіне игі ықпал етеді.

Қазақ тілі әдістемесінде жаңа технология арқылы оқыту мәселесі жан-жақты зерттеліп, әр қырынан қарастырылуда. Солардың бірі – модульмен оқыту технологиясы. Ж.У Кобдикова "Қазақ тілін орыс тілді бөлімдерде модульмен оқытудың ғылыми-теориялық негіздері" деп аталатын ғылыми зерттеуінде қазақ тілін модульмен оқытудың негізгі ұстанымдары мен қағидаларын, амал-тәсілдерін, жолдарын көрсетіп берді. Ғалым: "Модульмен оқыту жүйесінің тиімділігі – мұнда жұмыстың барлық түрі бір-бірімен үйлесімді үндестікте кері байланысты жүзеге асырып отырады. Модульмен оқыту жүйесінің тиімділігінің тағы бір қыры – оның студенттердің қызығушылығын, жеке даралап, саралап ескеріп отыруында " – дей келе, модуль арқылы оқытуда ұстанатын негізгі қағидаларды жіктеп көрсетеді[1].Орыс мектебінде қазақ тілін деңгейлік тапсырмалар арқылы оқыту әдістемесін жасап ұсынған Ж.У Кобдикова:“Деңгейлік тапсырмаларды дайындап, оқушылармен жұмыс жүргізудегі негізгі мақсат – баланың қабілетін ашу, белсенділігін арттыру, өзіне деген сенімін күшейту, іздендіру, пәнге деген қызығушылығын арттыру”,-деп атап көрсетеді[1].

Т. Мейірманқұлова ғылыми жұмысында қазақ тілін өзге тілді дәрісханада оқытудың жаңа әдістемелері мен технологиялары сөз болады[2]. Қазақ тілін үйретудегі жаңаша жаңғыртып оқыту әдістемесі, интерактивті әдістеме, көпдеңгейлі оқыту әдістемесі қарастырылады. Ғалым деңгейлік оқыту әдістемесі ұғымында үйренушінің тілді меңгеру деңгейі және оқыту деңгейі деген ұғымдардың арасындағы айырмашылықтарды былайша жіктеп көрсетеді:

а) **тіл деңгейі** ұғымы тіл жүйесі, оны түзілуі, құрылымы және тұтас жүйе ретіндегі қолданысы арқылы анықталады;

ә) **тілді меңгеру деңгейі** ұғымы тілдік жеке тұлғаның тілді біліп, үйренген (коммуникативтік, стратегиялық, лингво мәдени және т.б.) құзыреті арқылы айқындалады;

б) **оқыту деңгейі** ұғымы өзге тілді дәріханалардағы қазақ тілін оқыту стандарттарының мақсаттары және мазмұны бойынша айқындалады.

Ал Т. Мейірманқұлова оқушының оқу материалын меңгеру деңгейлерін талдай отырып, оның өлшеу критерийлерін анықтайды[2]. Ғалым оқушылардың әр деңгейде меңгеретін ерекшеліктерін көрсетеді. Бірінші оқушылық деңгейде берілген тапсырманың құрылымын айқындай отырып, оны орындау үшін өздеріне берілген мәліметті қайтадан қабылдауы керек. Ал екінші алгоритмдік деңгейде оқушылар бар білімдерін қолдана отырып, жаңа тапсырманы орындайды. Ізденімдік деңгейде тапсырманың мақсаты ғана көрсетіліп, жаңа материалды өз бетімен толықтырып, өңдеп, өз бетінше меңгереді. Шығармашылық деңгейде оқушыларға берілетін тапсырманың мақсаты көрсетіліп, оны әрі қарай жетілдіріп орындау оқушыдан талап етіледі.

Оқушы шығармашылық деңгейде алдына қойған мақсатына жету үшін өз бетінше іздене отырып, ой, қиялын дамытады; шығармашылық қабілетін ұштайды.

Қазақ тілі сабақтарының мақсаты - оқушылардың сөздік қорын дамыту, оқу техникасын қалыптастыру, дұрыс сөйлеуге, сауатты жазуға үйрету, сөйлем құрлысын меңгерту, қазақ тіліне тән дыбыстарын айтып, сөз ішінен ажырата білуге үйрету. Сондықтан оқушылардың білімін арттыру үшін сабақта жаңа технологияларды қолдана білу керек. «Технология» гректің «teche» - өнер, шеберлік және «logos» - ғылым деген сөзінен шыққан, яғни «шеберлік туралы ғылым» деген мағынаны білдіреді. Оқыту технологиясы мен әдістеме ғылымы бір-бірімен тығыз байланысты.

Әдістеме ғылымы «Нені оқыту керек?», «Не үшін оқыту керек?», «Қалай оқыту керек?» деген сұрақтарға жауап іздесе, оқыту технологиясы «Қалай нәтижелі оқытуға болады?» деген мәселенің шешімін іздейді. Олардың мақсаты бір, яғни оқытудың тиімді жолдарын қарастыру. Оқытудың тиімді жолдары оқытудың әр түрлі әдістері арқылы анықталады. Қазіргі кезде оқу процесінде оқытудың қалыптасқан негізгі әдістерімен қатар оқытудың жаңа әдістері, яғни инновациялық әдістері де жиі қолданылады. Бүгінгі күннің өзекті мәселесі-оқу процесінде оқытудың озық технологиясын қолдану болып табылады. Сондықтан да біздің мектептің мұғалімдері үнемі ізденіс үстінде. Олар заман талабына сай оқушылардың білімін тереңдету үшін, тілге деген қызығушылығын арттыру үшін көп еңбек етуде. Бастауыш сыныптарының басты талабы - сабақтың сапасын арттыра отырып сабақ түрлері мен әдістерін білімділік, танымдылық деңгейге жеткізу. Осы мақсатта бастауыш сынып мұғалімдері сабақ өту әдістерін толықтырып отырады. Қазіргі уақыт талабына сай мен өз сабақтарымды жаңаша ұйымдастырып, тың ізденістерге талпынып отырамын. Сабақ өткізу барысында оқушыларды халық педагогикасы негізінде тәрбиелеп, оқушылардың сабаққа қызығуын арттырып, сабақ беру әдісінің тиімді түрлерін пайдаланып келемін. Мен қолданатын сабақтың жаңа түрлері де сабақтың мазмұнын, мақсатына, жүру барысына қарай дамытпалы саяхат сабақ, ертегі сайыс сабақ, ойын, жарыс сабағы, тест әдісімен өткізіліп келеді. «Қазақ тілін деңгейлік оқыту технологиясы» - кеңінен қолданылып жүрген технологиялардың бірі. Бұл технология оқушылардың ізденушілік, өзіндік жұмыс істеу, білімді сапалы қабылдау, шығармашылықтарын арттыра түсуге бағыттайды, мәселені тиімді шешудің жаңа мүмкіндіктерін анықтайды. Т. Мейірманқұлова оқу материалын меңгерудің 4 деңгейін ұсынады:

1.Оқушылық
2. Алгоритмдік
3. Эвристикалық
4. Шығармашылық

Ғалым оқушылық деңгейден бастап шығармашылық деңгейге дейінгі даму кестесін былай көрсетеді. Оқушылық деңгейде білімнің берілуі, деңгейлік тапсырмалардың іске асырылуы бағдарлама талабына сәйкестігіне байланысты. Алгоритмдік деңгейде оқу материалдарының түсініктілігі,

мазмұны деңгейлік тапсырмалардың күрделене түсуінен аңғарылады. Эвристикалық деңгейде білімнің берілуі жүйелілігі, сабақтастығы іздендірушілігі басым болып, деңгейлік тапсырмалардың танымдық жағынан жетілуіне, тереңдетілуіне айрықша назар аударылады[2].

Шығармашылық деңгейде баланың дарындылығы, таланты тапсырмаларды орындаудағы ізденімпаздығы танымдық, рухани интелектуалдық шеберлікке ұштасады. Сонымен, оқыту технологиясы бұрыннан келе жатқан педагогика жетістіктерін пайдалана отырып, оны жаңа әдістермен байытып, білім алуды оқушының өзіндік іс-әрекеттері арқылы ұйымдастыруды талап етеді. Егер аз уақыттың ішінде оқушы көп тапсырма орындап үлгерсе, ол оқушының іскерлігі, шеберлігі, белсенділігі мен қабілеттілігі жоғары. Оқушының осындай зеректігін одан әрі дамыту үшін де деңгейлік тапсырмалар қажет. Мұғалім деңгейлік тапсырмалар арқылы сабақта оқушының танымдық ойын, белсенділігін, икемдігін арттыру жұмыстарын шеберлікпен жүргізе алады. Оқушыларға деңгейлік тапсырмалар беріледі. Деңгейлік тапсырмалар үш деңгейде жүргізіледі. Әр сыныпта оқушылардың өз бетімен жүргізген жұмыстары тоқсандық қорытынды жұмыстары, бақылау жұмыстары есепке алынады. Әр оқушының жеке даму көрсеткіші жасалады. Оқушы өзін-өзі бақылайды. Жыл соңында әр оқушының білім сапасының қорытындысы шығады. Жыл бойы құрылған әр оқушының білім сапасының мониторингісінен оның білім деңгейі анықталады. Оқушы жыл бойы өзінің қалыс қалған жақтарын есепке алып отырады.

Деңгейлік тапсырмаларды құруға қойылатын талаптар мынадай: Біріншіден, мұғалім деңгейлік тапсырма құрылатын сыныптың бағдарламасын, мемлекеттік, стандартты, базалық оқу жоспарын толық білуі тиіс. Екіншіден, оқушының психологиялық ерекшелігі, қабілеті, білім деңгейі назарға алынғаны жөн. Үшіншіден, оқушылардың басқа пәндерден алған білімдері ескеріліп, пәнаралық байланыс жүзеге асырылады. Төртіншіден, деңгейлік тапсырмалар қызықты, баланың ойлау қабілетін дамытатын, көркемдігі жоғары, тілі түсінікті болуы қажет. Бесіншіден, тапсырмалар біртіндеп күрделене келіп, оқушының жеке тұлғалық қасиетін қалыптастыру мақсатына сай мазмұны терең, жан-жақты болғаны жөн.

Деңгейлік тапсырмалар дегеніміз - оқушылардың ойлау, сөйлеу қабілетін дамытатын, әлеуметтік көзқарасын қалыптастыратын, ізденушілікке баулитын, жеңілден қиынға, қарапайымнан күрделіге қарай сатылы түрде орындалатын жұмыс жүйесі. Мұндай жұмыс жүйесі үш деңгейлік тапсырмалардан тұрады: Бірінші деңгей тапсырмалары мемлекеттік стандарт талабына сәйкес, бағдарлама мөлшерінен аспайтын, оқушының жас ерекшелігіне сай болады. Оқушылар бағдарламаға байланысты лексикалық тақырыптар мен тілдік ережелерді, жазба жұмыстарын орындайды. Тыңдап, айтып, оқып, аударып, жаза алады. Айтқанды түсінеді, сұрақтарға жауап береді. Естігенін қайталап айтады. Жеңіл ережелерді жаттап алады. Фонетиканы толық меңгереді. Грамматикалық, лексикалық тапсырмаларды игереді. Мәтінмен жұмыс жасайды. Екінші деңгей тапсырмалары түрленіп, күрделене түседі. Оқушылар

бағдарламаға сай тақырыптарды меңгеру барысында жұмыстың барлық түрлерімен танысады. Оқушы өз бетімен ізденеді, жеке қабілетіне қарай еңбек етеді. Оқушының тапсырманы орындау көрсеткіштері міндетті деңгейден әлдеқайда жоғары болады. Осындай талаптарға байланысты оқушы сөздерді дұрыс құрастыру, сөйлемді толықтыру, сұраққа жауап, диалог құру сияқты тапсырмаларды еркін меңгере бастайды. Үшінші деңгей тапсырмалары танымдық-іздену, алған білімді жинақтау, бекітуге бағытталады. Ситуацияға байланысты әр түрлі нұсқада диалог құрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1. Кобдикова Ж.У. Оқыту процесін технологияландыру. Алматы – 2000, 95б.
2. Мейірманқұлова Т. Білім берудегі инновациялық технологиялар. Алматы – 2005, 12 б.

ОӘЖ 372.73

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Пернебек А.М., Рустамбекова З.Н., Сабирханова П.М.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В данной статье рассматривается эффективность критериального оценивания в связи с текущими обновленными программами.

Summary: This article discusses the effectiveness of criteria-based assessment in relation to the current updated programs.

Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Болашаққа бағдар; рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салиқалы пікір, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат ретінде бүкіл халықтық қолдауға ие болды. Бұл бағдарламада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат- мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріп отыр[1]. Мұнда еліміздің еңсе көтеріп, егемендік алуына елеулі үлес қосқан тұлғалар туралы, оладың игілікті істерін кеңінен насихаттап, келер ұрпаққа ұлықтау керектігін баса айтқан болатын. Өйткені, жетістікке жетіп, биіктен көрінген әрбір тұлғаның кіндік қаны тамған туған жері, туып өскен елі бар. Сондықтанда ең алдымен өз перезентінің асқан асулары мен шыққан шыңдарын туған елі және сол мекенде өсіп келе жатқан ұрпақтың біліп өсуі парыз. Саяси – экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр.

Бұл дегеніміз, ұлтымыздың барлық ұлттық сал-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғалымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжытатын қозғаушы күш. Бұл тәуелсіз еліміздің бақытты

болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалған батыл қадам. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды іс. «Мәңгілік ел» болуымыз үшін бізге ауадай қажетті қасиеттер мен құндылықтардың қайнары тоғысып, ақыл – парасаты толысқан, ғаламдық ғылымды игерген адамдар көп болса еліміз өркениетті, бәсекеге қабілетті болатыны ақиқат.

Сол себепті әрбір Қазақстандық сол арқылы тұтас ұлт XXI ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттар.

Сол себептен «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалардың қажеттілігі басым. Бәсекеге қабілеттілік саясат пен экономикада, білім, ғылымда, технологияда, яғни, барлық салада болуы тиіс. Бәсеке болған жерде әрбір тұлға өзінің ең сапалы қызмет түрін ұсынады. Білім мен тәрбиесі ғажайып түрде үндескен, ұлттық идеологиясы темірқазығына айналған табысты ел болумыз үшін жақсылыққа ұмтылып, жаманшылықтан арылып, саналы түрде барлық қасиеттерімізді ізгілендіріп, сананы рухани жағынан үнемі жетілдіріп отыруға тиістіміз. Өйткені егеменді елдің ертеңі оқу – білімнің тереңдігімен өлшенеді.Толассыз, үздіксіз өзгеріп тұрған әлем адамнан да қабілет пен қажеттіліктерді толассыз дамытуды талап етеді. Заман талабына сай білім бере отырып, оқушының танымдық қабілетін дамыту бүгінгі таңда ұстаз үшін үлкен жауапкершілікті талап ететін іс болып табылады. 2015 жылы Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының Білім беру саясаты комитеті.

Білім беру саясаты болашағы: Білім беру 2030 атты жаңа жобаны іске асыруды бастады. Мұндай жағдайларда білім алушыны өмір сүруге дайындау үшін академиялық білім функционалдық дағдылар жеке тұлғалық қарым-қатынастар мен құзыреттіліктер жеткіліксіз. Озық экономика білім беру мақсаттарын «білетін адамнан» «шығармашылықпен ойлайтын , әрекет ететін, өзін-өзі дамытатын адамға» ауыстыруды талап етеді. Дәстүрлі оқыту Қазақстандық мектепте білім алушылардың академиялық білімдерінің жеткілікті деңгейін қамтамасыз етеді, бірақ сол білімді өз бетімен алуды талдауды және оларды тиімді пайдалана білу үшін дайындамайды. Білім беру мазмұнын жаңарту аясында критериалды бағалау жүйесіне көшу енгізілді. 2017-2018 оқу жылында жаңа бағалау жүйесіне 1,2,5,7-сыныптар көшті. Бүгінгі таңда оқушы білімін критериалды жүйе бойынша бағалаудың өміршеңдігі мен ұтымдылығы дәлелденіп отыр. Критериалды бағалау жүйесінің негізгі мақсаты – сапалы бағалау мен тұлғаны дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін, қоршаған әлеммен тиімді өз ара әрекет етуге, өздігінен білім алуға және дамуға дайын, алдын ала белгілі және нақты критерийлер бойынша объективті бағалау болып табылады. Жаңа бағалау жүйесі білім алушыда өз әрекетін бақылау мен бағалау туындаған қиындықтардың себептерін анықтау мен қалпына келтіру қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқыту процесі білім алушылардың бойында функционалдық сауаттылық және кең ауқымды дағдылырды

қалыптастыруға бағытталған. Бұл оқыту процесін дәстүрлі ұйымдастырудан алшақтап, білім берудің 6 саласы бойынша айқындалып күтілетін нәтижелерге негізделеді және білім алушылар «біледі» , «түсінеді», «қолданады», «талдайды» ,«жинақтайды», «бағалайды», яғни, іс-әрекеттік аспектіні болжайтынын ескеру маңызды.

Олай болса, білім алушының құзыреттілігін жетілдіруге критериалды бағалау жүйесінің ықпалы өте зор. Қазіргі мектеп бүгінгі ұрпаққа сапалы білім, саналы тәрбие берумен қатар, өмірге функционалды сауатты тұлға ретінде қалыптастыруына жетелейді. Еліміздегі білім мазмұнын жаңғырту үрдісі оқу – тәрбие жұмысын ұйымдастыруға ерекше өзгерістер әкелуде. Жедел дамып келе жатқан өзгеріске толы өмірде білім көшінен қалыспай, педагогтар үшін жасалып жатқан білімдегі барлық мүмкіндіктерді пайдаланып, жаңа инновациялық бағытта еңбек етуіміз керек. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Еліміздің ертеңі-бүгінгі жас ұрпақтың қолында»,-дегені бәрімізге белгілі[2]. Ал, сол жас ұрпақ тәрбие мен білімге қаныққпаса болашағымыздың жарқын болары әсте мүмкін емес. Осы орайда да білімді жас ұрпақтың негізін көненің көзін көрген, жақсының көзін көрген ұстаздарымыз қалайтыны анық. Ұстаз болу екінің қолынан келмейді, ұстаздық жолында жүрген жандардың еңбегін алтыннан да қымбат бағалар едім. Білімсіз адамзат қоғамын елестету мүмкін емес. Үйрену, ақпарат алмасу адам тіршілігіндегі басты құндылық болып келсе, қоғамның дамуына орай білім-ғылым ең басты қажеттіліктердің біріне айналды. Ғасырлар бойы адамзат жинаған өмірлік тәжірибе, тәлім-тәрбие, білім мен өнер ұрпақтан –ұрпаққа мұра ретінде беріліп отыр. Мағжан ақынның «Толқыннан толқын туады, толқынды толқын қуады»,-деп келетін жыр жолдары осындай бір буынның келесі буынға ықпалын әсерлі бейнелейді. Бүгінгі ғылым- білімдегі жетістіктер, адам өміріндегі жаңалықтар, қоғам дамуы сол ұрпақтар сабақтастығының заңды нәтижесі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан Халқына Жолдауы»
2. Жалпы білім беретін мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау басшылығы. 2016 ж 3. Критериалды бағалау бойынша нұсқаулық.

ӘОЖ 373

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Рахым А., Насрлаева А., Рафикжанова М. - 4 курс 102-86 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Кенжебекова Р.И.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается проблема использования инновационных методов в учебно-воспитательном процессе начальных классов.

Summary: The article deals with the problem of using innovative methods in the educational process of primary classes.

Қазіргі таңда жалпы білім беретін мектептердің оқу-тәрбие үдерісінің оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерді пайдалану мүмкіндіктерін қарастыра отырып, болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын және оқытудың сапасын арттыру мақсатымен оқыту-тәрие үдерісін жетілдіру үшін, мұғалімнің жаңа педагогикалық технологияларды пайдалануы ерекше мәнге ие болды.

Оқыту формасын, әдістерін, технологияларын таңдауда көпнұсқалық қағидасы бекітілген, білім мекемелерінің педагогтарына өзіне оңтайлы нұсқаны тиімділігіне қарай пайдалану мұғалімнен үлкен шеберлікті талап етеді, ал бастауыш мектеп оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы. Жалпы оқу тәрбиесі үрдісінде педагогикалық жаңалықтарды енгізу төрт кезеңнен тұрады:

1. Жаңа идеяны іздеу (инновацияларды ұйымдастыру, жаңалықтарды іздестіру);
2. Жаңалықтарды ұйымдастыру;
3. Жаңалықтарды енгізу (оқу – тәрбие үрдісінде жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді пайдалану);
4. Жаңалықтарды бекіту[1].

Осы инновациялық технологиларды оқу үрдісіне енгізу нәтижесінде бүгінде мектептегі білім сапасын арттыру үшін:

- әр сабақта интерактивті әдістерін қолдану;
- әр оқушының психологиялық ерекшеліктерін ескеру;
- міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейлерін ашу;
- инновациялық технологияларды сынау арқылы тиімділігін арттыру, мектеп жағдайына бейімдеу керек.

Заман талабына сай инновациялық технологияларды оқу үрдісінде қолданудың ауқымы, түрлері өзгеріп отырады. Бірақ, ең бастысы технологияларды әрқашан да тиімді, жүйелі қолдану керек.

Инновациялық технологияларды бастауыш сыныптарда оқыту үрдісіне енгізуден күтілетін нәтижелер аз емес, мысалға бастыларын атайтын болсақ:

- түрлі әдістерді пайдалану сабақтың нақты мәнін терең ашуға көмектеседі.
- оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туады.
- олардың әрқайсының деңгейін анықтай алуға болады.
- оқушылардың көбін бағалауға мүмкіндік бар.
- оқушыларды ізденіске баулып, өз бетімен жұмыс істеуге үйретеді.
- оқушылардың қабілеттері, ұйымшылдығы, шығармашылық белсенділігі артады.
- жеке тұлғалық сипатын дамытуға, шығармашылығын шыңдауда, өзіне деген кәсіби сенімін қалыптастырады [2].

Бастауыш сыныптағы пәндер дүниетану, ана тілі, әдебиет сабақтарына, топқа бөліп оқыту, рөлдік ойын элементтерін, пікір сайыс және басқа оқытудың дәстүрлі емес түрлері, оқытудың жаңа технологиясы тәжірибеге кеңінен ене бастады. Ондағы дәстүрлі емес сабақ түрлері:

- «саяхат», «мұражайға экскурсия», «концерт», «қойылым»,т.б:

- «дөңгелек үстел», «брифинг», «презентация», «аукцион»,т.б;
- кино, теледидар,бейнетаспа сабақтар т.б;
- пікір-сайыс сабағы,проблемалық іздену сабақтары,интеллектуалды ойлау сабағы т.б.

Міне осы жаңашылдықтардың барлығы да бастауыш оқыту үрдісінде инновациялық технологияларды қолдана отыра сабақ сапасын арттыру элементтері болып табылады. Мектептің бастауыш сатысында оқу-тәрбие үрдісін оқушылардың өзара іс-әрекетпен мұғалім мен оқушының өзара қарым-қатынасын дұрыс ұйымдастыру арқылы оқушының ойлау белсенділігін арттыруға, сабақта интерактивтік әдісті тиімді пайдалануға болады. Мұнда негізгі және жетекші үрдіс – іс-әрекеттегі оқытуды ұйымдастыру. Бұл технологияның ерекшелігі – оқушылардың өздері ақпараттар жинап, өздері жаңалық ашуға ұмтылып, ізденіп, жауабын тауып, өзінің көзқарасын логикалық, түрде дәлелдейді. Ол өз пікірін бір-біріне топта, сынып алдында айта алады. Мұнда жеке тұлғаның рухын тәрбиелеуге, адамның адамгершілік болмысын қалыптастыруға басты назар аударылуы тиіс. Білім мазмұнын меңгеруде оқушылардың жаңа процессуальдық біліктілігіне, ақпаратты алдын-ала болжау қабілеттерін және қойылған міндетті шығармашылықпен дамытуға көңіл бөлінеді. Математика сабағында оқушылардың оқу біліктілігімен қатар ойлауы, іс-әрекеті, өзара қарым-қатынасы және өзінің сана-сезімі дамып, қарапайым ойлау операциялары (анализ, синтез, салыстыру, сұрыптау) және шығармашылық іс-әрекеті қалыптасады.

Жаңа технологияны қолдануда орынды туындайтын сұрақ, ол *«Мұғалім нені білу керек?».* Оған жауап төмендегідей болмақ:

- жаңа технология көмегімен шешілетін мәселені анықтау;
- жаңа технологияны қолдану арқылы алынатын нәтижелерді саралау;
- жаңа технология мәнінен алынатын нәтижелердің теориялық негізін білу;
- жаңа технологияда мұғалім қолданылатын әдіс-тәсілдерді білу;
- оқушыларды жаңа технологияда жұмыс істеуге үйрету әдісін таңдау. *«Не істей алу керек ?»*
- оқу бағдарламасының түрлендірілген нұсқаларын құрастыру;
- күнтізбелік тақырыптық жоспар жасау;
- әр сабақты жоспарлау;
- жаңа технология бойынша жүргізілетін әртүрлі типтегі сабақ жоспарларын жасау;
- оқу модулын құрастыру;
- оқу жобасының мазмұнын анықтау;
- оқу жобалары бойынша оқушыларға арналған тапсырмаларды құрастыру.

«Қандай іс-әрекеттерді дұрыс ұйымдастыруы қажет?»

- жаңа технологияда пайдаланылатын жекелеген әдістер мен тәсілдер;
- әр түрлі типтегі сабақтарды өткізу;
- өткізілген сабақтарға талдау жасау, жіберілген кемшіліктердің жасырын себептерін анықтау;

• жаңа технологияда қолданылатын оқу әрекетінің әдістерін оқушыларға үйрету [3]. Педагогикалық үрдісте жаңа технологияларды енгізіп, интерактивті оқытуды пайдалану мұғалімдерді шеберлік жағынан шыңдайтындығына дау тудырмайды. Қазіргі білім беру саласында оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болуы мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интелектуалды, кәсіптік адамгершілік, рухани азаматтық және де басқа көптеген адами келбетінің қалыптасуына әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үлгісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Сабақта қолданылатын әдістер көмегімен жеке тұлға ретінде жан-жақты дамыған, шығармашылық ойлау білімі меңгеріледі.

Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалды, кәсіптік адамгершілік, рухани азаматтық және адами келбетінің қалыптасуына әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үлгісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Сабақта қолданылатын әдістер көмегімен жеке тұлға ретінде жан-жақты дамыған, шығармашылық ойлау білімі меңгеріледі.

Әрбір педагогтің инновациялық іс-әрекетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары: инновация туралы білімі; инновацияны жан-жақты меңгеру; инновациялық іс-әрекет диагностикасын меңгеру; инновацияны тәжірибеге ендіру жұмыстары; инновацияны практикада дұрыс қолдану.

Әрбір білім беру ордаларында бүгінгі таңда белең алып отырған кемшіліктері баршылық, атап айтатын болсақ: білім сапасының төмендігі; білім саласына мемлекет тарапынан реформалар жүргізілгенімен оқудың нәтижесінің болмауы; құжаттар көптеп шығарылғанымен мардымсыздығы; білім алушылардың өздігінен білім алу дағдысының болмауы; білім алушылар мен оқытушылардың бірлескен шығармашылық еңбектерінің болмауы.

Бұл тығырықтан шығудың бірден-бір жолы оқу-тәрбие процесінде инновациялық әдіс-тәсілдерін енгізу, әрбір білім алушылардың білімге деген қызығушылықтарын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол ашу. Инновациялық процестің негізі – жаңалықтарды қалыптастырып жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады.

Білім сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технологияларды оқып, үйреніп, сараптай келе, мынадай тұжырым жасауға болады:

– білім алушылардың білім, білік сапасын арттырудағы жаңа инновациялық технология түрлері сан алуан, оларды таңдау және одан шығатын нәтиже оқытушының кәсіби біліктілігіне тікелей байланысты;

– жаңа инновациялық технологияларды енгізу жүйелі әрі мақсатты түрде жүргізілгенде ғана жетістікке жетуге болады;

– жаңа инновациялық оқыту технологияларын енгізу барысында әрбір оқу орнының материалдық-техникалық базасының бүгінгі талапқа сай еместігі, әрі жетіспеуі, кадрлық әлеуметтің төмендігі көп кедергі жасайды.

Қазіргі жас ұрпақтың саналы да сапалы білім алуының бірден-бір шарты

– оқу орындарындағы білім беру процесіне жаңа инновациялық технологияларды енгізу екендігі сөзсіз түсінікті. Сондықтан ғылыми-

техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады [4].

Даралықты қолдау техналогиялары шет елдердегі гуманистік психология зерттеулерінде толық ашылып, нақтыланған. К.Роджерс пайымынша, педагогтың негізгі міндеті баланың тұлғалық дамуына көмектесу. Оның пікірінше, педагогика емдеу ісінен (терапия) сәйкес: Ол әрдайым балаға тән-ден және психикалық салауаттылығын тіктеп отыруы тиіс. К.Роджерс ұсынған талап – мұғалім сыныпта даралық даму үшін қажетті жағдай жасауы керек. Осы талапты орындаудың келесі шарттарын алға тартады:

- тәлім үдерісінің барша кезеңінде мұғалім балаға деген өзінің толық сенімін білдіріп баруы қажет;
- мұғалім бүкіл сынып және әр тәрбиеленуші алдында тұрған мақсат пен міндеттерді қалыптастыру мен нақтылауға жәрдемдесуі тиіс;
- мұғалім балалардың ілімге деген іштей құмарлығы мен ынтасы болатын өз ісіне арқау етуі ләзім;
- мұғалім әрдайым шәкіртіне көмектесуге дайын тұруы және әрқилы тәжірибе үйретудің қайнар көзі болуы тиіс;
- осы міндетті атқаруға ол тәбиеленушілерді алаламай, қай-қайысына да жақын болуы өте маңызды;
- мұғалім өз бойында сыныптық көңіл-күйін тану және оны қабылдай білу қабілетін дамытып баруы тиіс;
- мұғалім топтағы ықпал - әрекеттестіктің белсенді қатысушысы болмағы міндетті;
- ол сыныпта өз сезімін ашық та айқын білдіріп барғаны дұрыс;
- әрбір мектеп түлегінің сезімдері мен толғаныстарын түсінуге қажет бауырмалдық дәрежесіне көтерілуге ұмтылуы қажет [5].

Жаңа педагогикалық технологиялар негізінде болашақ мұғалімдердің кәсіби тұлғалық даярлығын қалыптастыру, ақпараттық технологиялардың көмегімен жаңа педагогикалық технологияларды пайдалану сияқты мәселелерді зерттеу келешектің ісі болып табылады. Өйткені, орындалған жұмыс қарастырылып отырған технологияларды мұғалімнің іске асыруы тұлғалық факторды ескеруді талап ететіндігін көрсетті. Біздің ойымызша мұның өзі әрі қарай зерттеу пәні бола алады. Жаңа педагогикалық технологиялардың теориялық және практикалық құндылықтарын толық меңгеріп, оларды іске асыру бойынша арнайы курстар жүргізу, білікті мамандардың жаңа педагогикалық технологияларды қолдану жетістіктерін жарнама ету және әдістемелік пен ақпараттық құралдарды дайындау бәсекеге қабілетті мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру жұмысының болашағы үлкен екеніне сенім білдіреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері. – А.: Білім, 2008.
2. Қабдықайыров Қ. Инновациялық технологияларды диагностикалау. – А., 2004
3. Жүнісбек Ә. Жаңа технология негізі – сапалы білім. – //Қазақстан мектебі, №4, 2008

4. Нағымжанова Қ. Инновациялық технологияның құрылымы. – А.:Өркен, 2007
5. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік. – //Қазақстан мектебі, №4, 2006.

УДК 373.31.(571)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ДИСГАРМОНИИ ПОВЕДЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Раимкулова М.С., Юсуббаева В., Сайпуллаева Х.Л.
Научный руководитель: Туякова Н. Н.
Университет «Мирас», г. Шымкент., Қазахстан

Түйін: Бұл мақалада оқушылардың мінез-құлық сәйкессіздігінің психологиялық мәселелері қарастырылады.

Summary: This article deals psychological problems of incompatibility of schoolchildren's behavior.

Каждый из учащихся, обучающихся в общеобразовательных школах, имеет свои индивидуальные особенности индивидуальности. Поэтому одной из проблем, с которыми сталкивается школьный психолог, является оказание эффективной помощи детям с эмоциональной несовместимостью в поведении. Аспекты этой проблемы всесторонне анализируются в психологии. Ученые И. Кант, Э. Торндайк, Я. Р. Павлов, К. Роджерс, А. Маслоу, Л. Е. Личко и другие внесли свой вклад в это.

В подростковом возрасте человек хочет как можно подробнее понять, на что он способен, насколько он ценен. Есть два способа самооценки. Первый из них - это сравнение уровня своих требований с достигнутыми результатами, а второй - социальная гонка, сравнение мнений других о себе. Как вы знаете, образы ребенка, созданные этими методами, сложны и неоднозначны.

Вот реальное "Я" (то, чем я являюсь сейчас), динамическое "Я" (то, чем я хочу быть), идеальное "Я" (каким я должен быть из-за моих моральных принципов), воображаемое "Я" (каким я мог бы быть, если бы мог!) и т.д. перед глазами возникают образы воображаемого "я". В результате самоанализа дети могут объективно, плохо или чрезмерно оценивать себя. Дети должны уметь распознавать свое "я" с помощью психолога, исследовать его. Поэтому научить каждого ребенка познавать самого себя - задача психологической службы [1].

В подростковом возрасте у детей могут проявляться симптомы эгоцентризма, невротизма. В то же время в подростковом возрасте в зависимости от глубины и насыщенности рефлексии зависят многие социальные (социальный пол и окружение, уровень образования), индивидуально-типологические (степень интроверсии-экстраверсии) и биографические (условия воспитания в семье, взаимоотношения со сверстниками, характер прочитанных книг и просмотренных фильмов) факторы. Психолог должен выявить особенности ребенка в этот период и оказать каждому необходимую помощь.

В подростковом возрасте потребность в дружбе резко возрастает, и это чувство становится очень устойчивым и глубоким. Понятие дружбы и ее

специфическая степень различны для каждого ребенка. У девочек потребность в интимной дружбе, обусловленная тем, что они взрослеют раньше, начинается раньше, чем у мальчиков. Если сравнить идеалы дружбы мальчиков и девочек одного возраста, то становится ясно, что у девочек более высокие требования к дружбе, чем у мальчиков. Когда вы становитесь старше, эти различия исчезают.

Индивидуальные различия в отношении к дружбе также очень велики. Кто-то считает, что пара должна признавать только дружбу, а настоящим другом должен быть только кто-то. А у других будет два, три или более друзей. Есть даже те, кто дружит со всеми своими знакомыми. В связи с тем, что эта проблема является одной из проблем, на которые мы обращаем внимание в процессе обучения, одна из задач психолога - проанализировать ее и отразить значение настоящей дружбы у детей [2].

Некоторые подростки любят одиночество, другие боятся одиночества и не могут остаться одни. Иногда могут наблюдаться симптомы тревоги, фобии. Психолог должен выявить особенности психологического развития ребенка этого возраста, обратить особое внимание на его отклонения от нормы и оказать каждому необходимую помощь индивидуально. Это будет задачей психологической помощи подросткам.

Обладание сложными интеллектуальными функциями и обогащение понятийного аппарата человека, формирование и проявление теоретического интеллекта созревают в возрастной период. Особые способности развиваются особенно быстро. В сочетании со все более разнообразной направленностью интересов, Мо само по себе придает структуре умственной деятельности молодых людей более сложный и индивидуальный характер, чем у молодых людей.

В настоящее время, учитывая необходимость подготовки старшеклассников к выбору профессии с использованием новой тестовой системы, необходимо придавать большое значение повышению их творческих способностей, степени самостоятельности в овладении знаниями. Формирование специальных способностей тесно связано как с характером обучения, так и с психологической коррекционно-развивающей работой. Поэтому следующей задачей психолога является содействие интеллектуальному развитию учащихся средней школы. Исходя из возрастных особенностей ребенка, требований к жизни, каждый психолог определяет круг мероприятий, которые он проводит с подростком.

В результате всестороннего анализа проведенного исследования были выявлены особенности поведения студентов. В ходе диагностики было установлено, что основным проявлением в поведении детей-подростков является кокетство или эгоизм. Также было замечено, что вербальная агрессия (оскорбление других), а также подозрительность, негативизм очень высоки. Эгоизм (индивидуализм) характеризуется различными причинами (физические характеристики, внешность, богатство родителей, сокрытие собственных недостатков и непринужденность общественной среды) [3].

Ситуации и коммуникативные игры.

Цель: снизить стрессовое состояние студентов путем формирования культуры общения друг с другом.

Обязанности:

- воспитывать открытость детей во время коммуникативных игр;
- целенаправленная организация общения детей и управление им;
- Учите детей управлять своими отношениями.

Развивающие игры.

1. Вот что со мной происходит.

Суть этой игры состоит из текстов, созданных людьми в виде рефлексивного монолога. Каждый ребенок рассказывает о тревожной ситуации, произошедшей в его жизни, чтобы это было интересно другим.

2.Что мы любим;

Общаясь с окружающей средой, мы замечаем в ней то, что нам нравится и не нравится. Мы часто связываем эту ценность с внутренними качествами людей. Точно так же у людей есть показатели поведения, которые нам нравятся и не нравятся. Теперь каждый из вас напишет на бумаге о качествах людей, которых мы ценим. Вам не нужно говорить о том, о ком вы пишете. Изящные качества могут быть прочными, которые встречаются у многих людей.

Теперь отметьте пять качеств, которые вам действительно нравятся. Мы начали.

В конце указанного периода все участники читают по очереди по часовой стрелке, садятся в круг. Прочитать

3. Фраза по кругу.

Детей просят подобрать какую-нибудь простую фразу. Например: яблоки падают в саду. Теперь, начиная с игрока в правой части экрана, мы произносим эту фразу поочередно. Каждый человек должен произнести эту фразу в новом тоне (веселом, вопросительном, со знаком удивления, равнодушном и т.д.) если участник не может найти новый тон, он выходит из игры. В игре есть три или четыре победителя.

4.Зеркало.

Участники получат четыре задания:

1. кнопка.
2. Готовься к дороге.
3. выпечка пирога.
4. играет в цирке.

Специфика этих задач заключается в следующем. Каждое задание выполняется парами по два человека. Пары встают друг напротив друга, и одна из них становится временным зеркалом и должна точно повторять все движения своей пары. После одной сцены пара, меняясь ролями, выполняет следующую задачу в том же режиме выполнения.

Другие ребята в команде станут зрителями и оценят мастерство исполнителя роли зеркала. Постепенно все участники участвуют в парной игре, и работа, выполняемая каждой парой, должна быть такой, чтобы предыдущая не повторялась.

5. Познакомься с незнакомцем!

Те, кто стоит, выстраиваются в ряд. Каждый получает карточку с раздачей. Он делает карточки с названием нации, что означает, что один и тот же человек будет представителем нации, написанной на карточке. Те, кто получил открытку, невербально выражают свое мнение, жестами тела, мимикой, походкой окружающим. Зрители должны угадать, какой представитель гостя.

6. Необитаемый остров.

Психолог знакомит участников с условиями игры. После природного события, произошедшего в течение нескольких дней в океане, люди на корабле прибывают на необитаемый остров. Они живут на этом острове уже 20 лет. В руках выживших в аварии не осталось ничего, кроме надувной лодки.

Участники игры делятся на три команды и становятся представителями трех национальностей. Они не знают языка друг друга. В течение 20 лет спасенные должны показывать, как они живут, опираясь на какие традиции, по каким законам они живут, что они выращивают и кто руководит их существованием, какие праздники они отмечают и какую ценность они несут.

После получения задания каждая команда проводит подготовительную работу в течение двух часов. Команде дается 30 минут, чтобы показать подготовленную сцену. Группа никому не скажет, какую национальность они представляют. Они предлагают наглядные пособия, множество сцен, образ жизни, чтобы представить себя в совокупности. Две другие группы также должны определить свою этническую принадлежность, когда аудиторией является удав.

7. Разъем.

Группа состоит из двух противоположных пар, которые образуют внутренний и внутренний круг.

Первый вариант.

Те, кто стоят напротив, приветствуют друг друга мимикой и пантомимикой, выражая радость от того, что видят своих друзей.

Второй вариант.

Группа пожимает друг другу руки, обнимается и приветливо смотрит на приветливого мужчину, произнося ему несколько приятных слов. Чем больше человек скажет теплых слов, тем больше у него будет хорошего настроения.

Необходимо подготовить к каждой тренинговой встрече несколько видов тренинговых игр[4].

Период подросткового возраста, когда четко прослеживается поведенческая несовместимость учащихся. У него есть несколько причин. Дисгармония, возникающая в подростковом возрасте, может иметь место по социальным и психофизиологическим причинам. Исследователи подросткового возраста выявили причины отклонений в развитии детей и классифицировали их. Наиболее распространенными отклонениями являются агрессия, акцентуация.

Список использованной литературы:

1. Абрамова Г.С. Практическая психология. - М., 2001.
2. Абрамова Г.С. Психологическое консультирование. - М., 2001.

3. Анастази А. Психологическое тестирование. -М., 1982.
4. Асмолов А.Г. Психология личности. - М., 1990.

УДК 373.881

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ СУБЪЕКТИВНОГО ОЩУЩЕНИЯ ОДИНОЧЕСТВА

Раимшукова С., Наралиева И., Мирхакимова Д. – студенты 3 курса, группы 103-95
Научный руководитель: к.п.н, Мауленбердиева Г.Б
Университет «Мирас», г.Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада жалғыздықтың субъективті сезімі әртүрлі деңгейдегі Қарт адамдардың әлеуметтік-психологиялық бейімделу мәселесі қарастырылады. Жалғыздықтың субъективті сезімінің әртүрлі деңгейі бар қарт адамдардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуін эмпирикалық зерттеудің нәтижелері келтірілген.

Summary: The article deals with the problem of socio-psychological adaptation of older people with different levels of subjective feelings of loneliness. The results of an empirical study of the socio-psychological adaptation of older people with different levels of subjective feelings of loneliness are presented

Одной из характерных особенностей современности является увеличение числа пожилых людей среди общего населения и процесс старения общества. Важнейшей проблемой в пожилом возрасте становится одиночество, предполагающее тягостное ощущение увеличивающегося разрыва с окружающими, ощущение покинутости, бесполезности и ненужности собственного существования [1]. Такое ощущение может быть связано с необходимостью приспособления людей пожилого возраста к новому социальному статусу, переоценкой и изменением ценностей.

В пожилом возрасте важно сохранить психологическое здоровье на фоне возникновения ряда трудностей, связанных с выходов на пенсию, риска развития социально-психологическойдезадаптации. Субъективное ощущение одиночества, возникающее в результате приспособления пожилого человека к новому образу жизни, часто без близких людей, может привести к дезадаптации личности, снижению самочувствия, настроения и активности. Потому проблема изучения психологических особенностей жизнестойкости пожилых людей с разным уровнем субъективного ощущения одиночества является актуальной и требует дальнейшего изучения.

Закономерным явлением, сопровождающим пожилой возраст, является выход на пенсию. Зачастую пожилые люди выходят на пенсию психологически не готовыми к своему новому положению и новому периоду жизнедеятельности – посттрудовому. Это негативно сказывается на процессе их социальной адаптации, активности и личной удовлетворенности. Посттрудовой период жизни представляет собой завершающий период жизнедеятельности человека, который начинается после окончания трудовой стадии и характеризуется кардинальными изменениями его социального

статуса, социальных ролей и функций, условий и образа жизни, а также изменением системы социально-нравственных ценностей, усвоением новых ролей и обязанностей, протекающий на фоне биологического старения и необходимости адаптации личности к этим явлениям [2].

Успешность адаптации, социально-психологического и личностного развития пожилого человека зависит от его субъектной позиции, от типологических особенностей и степени социальной адаптированности (дезадаптированности) личности. Уровень социальной адаптированности пожилого человека может определяться особенностью социальной среды, характерными качествами пожилого человека. К его собственным качествам относятся: коммуникативная компетентность, адекватная самооценка, умение идентифицировать себя с группой [3].

В пожилом возрасте многие теряют своих супругов, дети начинают самостоятельную жизнь. Пожилые люди относятся к социально-демографической группе, которые особенно остро реагируют на отвержение значимыми близкими людьми. Возникающему чувству одиночества сопутствует ощущение заброшенности, ненужности, ощущению себя как «лишнего человека». Среди личностных особенностей, которые предрасполагают к возникновению одиночества у пожилых людей, выделяют: аутичность, неуверенность в себе, конфликтность, слабые адаптивные возможности, низкое самоуважение, недоверие к другим людям и пр. В пожилом возрасте предрасположенность к одиночеству, кроме указанных качеств, обусловлена также физиологическими и психологическими изменениями, приводящие к трансформации системы отношений к себе, другим людям и к миру в целом. Это находит свое проявление в снижении самооценки, неудовлетворенности собой, неуверенности в своих возможностях, появлении ощущения беспомощности, сужении круга интересов, переживании отсутствия эмоциональной связи с близкими [4].

С целью выявления особенностей социально-психологической адаптации пожилых людей с разным уровнем субъективного ощущения одиночества нами было проведено эмпирическое исследование. В исследовании приняли участие 120 пожилых людей в возрасте 60-65 лет.

Исследование проводилось с помощью следующего психодиагностического инструментария: методика субъективного ощущения одиночества Д. Рассела и М. Фергюсона, методика диагностики социально-психологической адаптации К. Роджерса и Р. Даймонда, опросник САН: самочувствие, активность, настроение (В.А. Доскин, Н.А. Лаврентьева, В.Б. Шарай и М.П. Мирошников).

В результате исследования субъективного ощущения одиночества было выявлено, что пожилые люди обладают преимущественно высоким уровнем субъективного ощущения одиночества – у них ярко выражено чувство одиночества, то есть остро субъективное, сугубо индивидуальное переживание, чувство полной погруженности в самого себя. Они характеризуются повышенным стремлением к одиночеству, повышенной тревожностью,

социальной изоляцией, депрессией, скукой. Такое состояние у пожилых людей может быть обусловлено отсутствием единения с окружающими, отсутствием межличностных контактов или близкого человека, обособленностью, отчужденностью, изолированностью от общества, а также неудовлетворенностью качеством отношений с окружающими. При этом, многие пожилые люди обладают средним уровнем субъективного ощущения одиночества (рисунок 1).

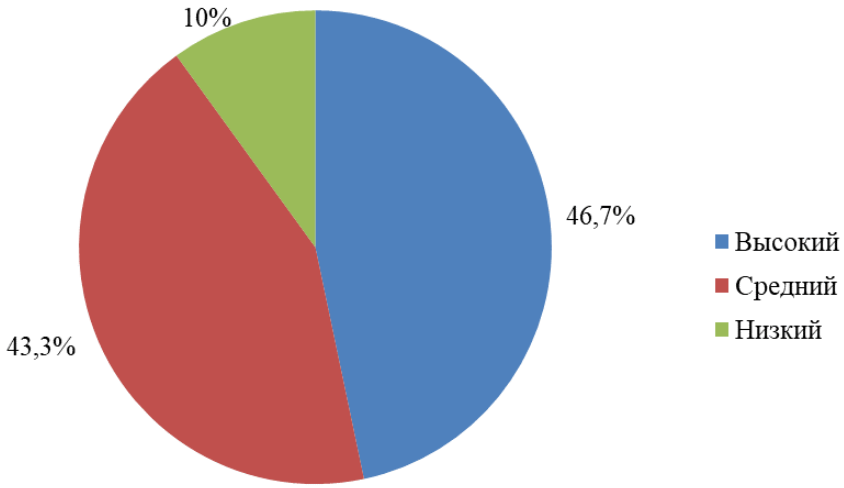

Рисунок 1 – Уровень субъективного ощущения одиночества у пожилых людей

По результатам исследования уровня субъективного ощущения одиночества у пожилых людей с целью дальнейшего проведения сравнительного анализа нами были выделены 2 группы испытуемых: 1) пожилые люди с высоким уровнем субъективного ощущения одиночества (56 человек) и 2) пожилые люди со средним уровнем субъективного ощущения одиночества (52 человека).

В результате исследования социально-психологической адаптации у пожилых людей с разным уровнем субъективного ощущения одиночества было выявлено, что у пожилых людей с высоким уровнем субъективного ощущения одиночества выше показатели по таким шкалам как: дезадаптивность, непринятие себя, непринятие других, эмоциональный дискомфорт, внутренний контроль, ведомость, уход от проблем. У пожилых людей со средним уровнем субъективного ощущения одиночества выше показатели по таким шкалам как: адаптивность, принятие себя, принятие других, эмоциональный комфорт, внешний контроль, доминирование (рисунок 2).

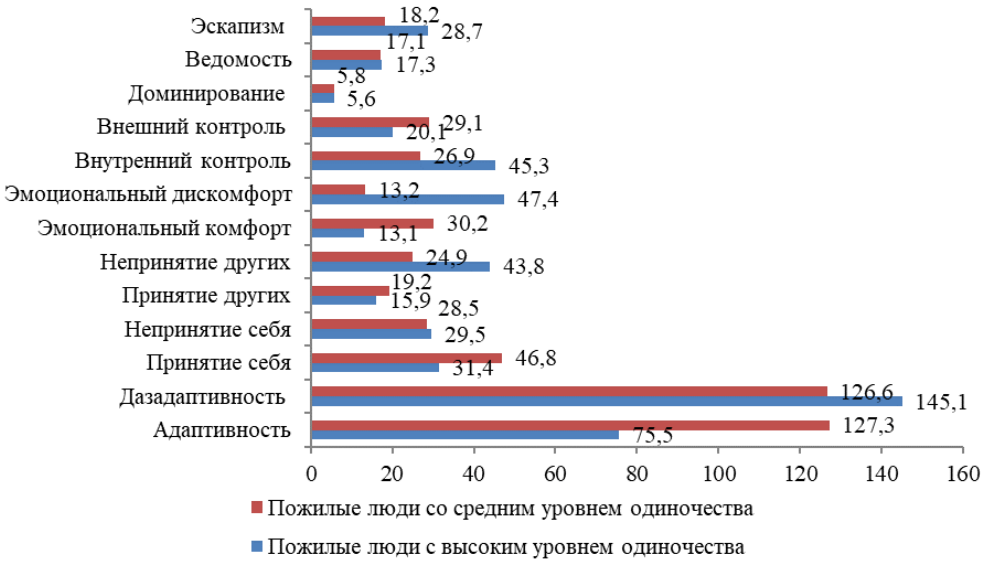

Рисунок 2 – Характеристики социально-психологической адаптации у пожилых людей с разным уровнем субъективного ощущения одиночества

В результате исследования установлено, что особенности социально-психологической адаптации у пожилых людей с высоким уровнем субъективного ощущения одиночества проявляются в плохом самочувствии, чувстве усталости и обессиленности, низкой социальной активности и нежелании включаться в активную деятельность; сниженном настроении и чрезмерной эмоциональности.

Таким образом, можно сделать вывод о том, чтопожилые люди переживают одиночество на фоне нарушенного приспособления к существованию в социуме, в дисгармонии со своими потребностями; в связи с потребностью в уединении и отгороженности об общения с окружающими, на фоне неуверенности, подавленности, апатии к окружающей социальной действительности. Их одиночество связано со склонностью принимать ответственность за события, происходящие в их жизни, преимущественно на себя, объяснять результаты деятельности собственным поведением, а также в связи со стремлением избегать проблемы. Одиночество пожилых людей связано с плохим самочувствием, сниженной активностью и настроением.

Результаты исследования могут быть использованы психологами в практике психологического сопровождения пожилых людей, а также могут быть полезны другим специалистам, работающим с пожилыми людьми, для разработки мероприятий, направленных на преодоление у них чувства одиночества, повышение социально-психологической адаптации.

Список использованной литературы:

1. Вязникова, Л.Ф. Феномен одиночества как объект научных исследований / Л.Ф. Вязникова, А.О. Вырупаева // Приоритетные направления развития науки и образования. – 2016. – № 4–1. – С. 271–275.

2. Зенина О.Н. Особенности социально-педагогической работы с пожилыми людьми как фактор успешной социальной адаптации в посттрудовой период / О.Н. Зенина // Технологии

социальной работы с различными группами населения / Под ред. С.Т. Кохана. – М., 2015. – С. 161–164.
3. Иржанова А.А. Актуальные проблемы пожилого возраста в современном мире // Новая наука: Стратегии и векторы развития. – 2016. – № 3. – С. 114–116.
4. Митина Г.В. Субъективная оценка психоэмоционального состояния пожилых людей / Г.В. Митина, Э.Ш. Шаяхметова, О.М. Макушкина // Образовательный вестник «Сознание». – 2018. – № 3. – С. 44-50.

ӘОЖ 159.9

ПЕДАГОГТАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ТОЗЫҒУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сдыкова Г.А., Донгбаева Г.Н., Шатемирова Н.Ш. - 3 курс 101-92 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Заманова М.С.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассматриваются синдромы эмоционального истощения у учителей.

Summary: This article discusses the syndromes of emotional exhaustion in teachers.

Қазіргі уақытта барлық зерттеулердің нәтижелері «адам-адам» кәсібінің өкілдері эмоционалды тозығу симптомдарының ықпалына ұшырағандығын көрсетеді, олардың айрықша белгілері шамадан тыс шаршау, өмірлік идеалдарды жоғалту, жұмысына деген немқұрайдылық, эмоционалды, дене және психикалық қажу, агрессияның көріністері болып табылады. Қазіргі психологтар эмоционалды тозығу синдромдарын психосоматикалық сезімдермен байланыстырып, оны ауру алдындағы ахуалға жатқызады. Ауруларды Халықаралық топтастыруда эмоционалды тозығу синдромы (МКБ-Х) 273 - «Қалыпты өмір үлгісін жүргізу қиындықтарымен байланысты күйзеліс» рубрикасына жатқызылады. Бүгінде эмоционалды тозығу синдромы европаның бірқатар елдерінде клиникалық диагноз ретінде мақұлданған. Адам күн сайын эмоционалды тозығу симптомдарын 6 ай бойында байқаса, онда «эмоционалды тозығу» клиникалық диагнозын қоюға болады.

Педагог мамандығы орасан зор әлеуметтік маңыздылыққа ие. Өйткені педагог оқыту үдерісі, студенттермен өзара қарым-қатынас, әкімшілікпен қарым-қатынас, өзінің кәсіби міндеттемелерін орындауы үшін, сондай-ақ жеке психикалық денсаулығы үшін де жауапкершілікке ие. Педагогикалық еңбектің ерекшелігі оның көп аспектілігі болып табылады: педагог 300-ден астам іс-әрекет түрін орындайды. Өзінің психологиялық ахуалына педагогтардың тек 14,8 % , дене саулығы жағдайына - 50,3 % толығымен қанағаттанады; педагогикалық жанұялардың ажырау пайызы жоғары; жанұялардың 25% ерлер педагог әйелінің мамандығына жағымсыз қатынасады. Сонымен қатар педагог тұлғасына, оның оқу-тәрбие үдерісіндегі рөліне, кәсіби тиімділігіне мемлекет пен қоғам тарапынан қойылатын талаптар да арта түсуде. Қоғам педагогтан арта түсуші әлеуметтік проблемаларды түзету, студенттердің білімдер мен шеберліктерді игеру үшін жағдайлар құру, студенттердің адамгершілік және әдеп тұрғысынан дамуына мүмкіндік беру шеберліктерін күтеді, сондай-ақ

жоғары қатысымдық жәнге психологиялық мәдениетті тұлғааралық өзара әрекеттестікте талап етеді. Педагогтың кәсіби еңбегін жоғары эмоционалды жүктелушілік ерекшелейді. Европалық зерттеулер нәтижелері 60-70 % педагогтар созылмалы эмоционалды жүктелушілік жағдайынан табылатындығын көрсетед. Педагогикалық қызметтің елеулі айрықша ерекшелігі бұл қызмет тұлғаның толығымен қосылуын талап ететіндігі болып табылады [1].

Білім берудегі қазіргі жағдаяттар педагогикалық еңбек беделінің төмендеуінен, оның қоғамдық мәнділігінің төмендеуінің, педагогикалық құрамның феминизациялануымен,кәсіби проблемалардан ғана емес тұрмыстық проблемалардан да туындайтын күйзелісті факторларға айрықша ұшыраушылығымен, педагог жұмысы жағдайларының күрделілігімен, кадрлардың ауысушылығымен, жоғары оқу орында бірнеше жыл жұмыс істегеннен кейін жас мамандардың кетіп қалуымен, педагогтардың жоғары науқастанушылығымен сипатталады. Сонымен, Европа елдеріндегі жаңадан бастап келе жатқан педагогтардың 25 % дан 40 % ға дейін алғашқы 5 жыл ішінде өз жұмысын тастап кетеді, ал психикалық саулық проблемаларының 36 % жағдайлары педагог жұмысының қатардан шыққан мүгедектігі бойынша зейнеткерлікке бөлістіру үшін себеп ретінде қарастырылады.

Германия педагогтарының еңбекке жарамсыздығының 7000 жағдайын қарастыру әралуан кәсіби топ жұмыскерлері арасында педагогтардың барынша жоғары науқастанушылығын көрсетеді. Мұнда психикалық бұзылыстардың жоғары деңгейі анықталған. Бұл дәйек психосоматикалық клиникалардың статистикаларында сипатталады. Көбінесе клиникалардың біреуіндегі зерттеу нәтижелері пациенттердің 9-10 % педагогтар болып табылатындығын көрсетеді (шамамен жылына 2000 пациент). Педагогтардың клиникаға ауруханаға жату үшін негіздеме алу мақсатында келу жағдайлары депрессиялар, психосоматикалық бұзылыстар, қорқыныш, тұлға бұзылыстары болып табылады. Шетелдік зерттеулердің нәтижелері Германияда педагогтар науқастануының 80 % жуығы эмоционалды тозығу синдромына ұшраумен байланысты екендігін көрсетеді. Осындай түрдегі отандық зерттеулер табылған жоқ.

Объективті сияқты субъективті саналатын көптпеген эмоциогенді факторлардың ықпалы педагогтардағы күйзелісті, қанағаттанбаушылықтың үдемелі сезімін, шаршаңқылықтың жинақталуын туындататындығын, жүйке психикалық бұзылыстардың туындауына, дене саулығының нашарлауына, әлеуметтік қаланбаған іс-әрекет пен эмоционалды реакциялардың ныгаюына және соның нәтижесінде эмоционалды тозығуға мүмкіндік беретіндігін айтуға болады .

Біздің жұмысымызда біз эмоционалды тозығу синдромының айқындық дәрежесін және педагогтардағы оның жекелеген симптомдарын анықтау мақсатында педагогтардағы осы синдромды ресей мен шетелдік зерттеушілердің қарастыруы барысында алынған эмпирикалық мәліметтерді салыстырмалы талдауды жүзеге асыру әрекетін жасау [2].

Педагогтардағы эмоционалды тозығу синдромын қарастыруға арналған көптеген шетелдік зерттеулер мынадай мәліметтерег ие. Сонымен, Германия педагогтары үшін дәрігерлермен, әлеуметтік жұмыскерлермен салыстырғанда тозығудың барынша жоғары деңгейі тән. Германияның 20 % педагогтары эмоционалды тозығудың жоғары көрсеткіштерін әйгілейді. Австралиялық үкіметтік білім беру мекемелеріндегі эмоционалды қажудың максималды жоғары деңгейін зерттеушілер педагогтардың 3 % мен 8 % байқайды. Эмоционалды тозығу синдромын жұмысшы педагогтардың шамамен 20 % нан 50 % дейінгі мөлшері бастан кешіреді. Қалған кәсіби топтарда бұл пайыз біршама төмен. Педагогтар арасында жүргізілген басқа зерттеулер 15-28% тозығуға ие екендігін көрсетеді. Шамамен педагогтардың 30 % эмоционалдықүйінудің жоғары деңгейі ие, мұны J.Bauer,A.Stamm, K.Virnich және т.б. сияқты ғалымдарының зерттеу нәтижелері айғақтайды. Педагогтар анықтап көрсеткендей оларда тозығу белгілерінің мөлшері жоғары, ал басқа әлеуметтік кәсіп жұмыскерлерінде бұл көрсеткіш төмен. Оның үстіне, кәсіптің басқа әраулан түрлерімен салыстырғанда педагогтарда тозығуды бастан кешіру жоғары ықтималдылыққа ие.

Ресей психологтарының зерттеу нәтижелері педагогтардағы эмоционалды күйіну синдромының көріністерінің жоғары деңгейіінң болу дәйегі дәлелденеді. К.С. Милевич эмоционалды тозығу синдромын педагогтардың кәсіби іс-әрекет бұзылысының дәйегі ретінде қарастыра отырып статистика талдауы (100 %) педагогтардың барлығы белгілі бір дәрежеде эмоционалды тозығуға ұшырағандығын айғақтайды. М.В. Борисова педагогтардың психодиагностикалық қарастыру нәтижесінде олардағы эмоционалды тозығудың жеткілікті жоғары деңгейін айқындайды .

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып әралуан зерттеулердің нәтижелері бойынша эмоционалды тозығудың жоғары көрсеткіштері педагогтардың 3-8 % нан 100 % ға дейін байқалатындығын көрсетеді. Дегенмен, көп жағдайда зерттеушілер 20% дан 30 % ға дейінгі аралықты еске салады (респонденттер).

Эмоционалды тозығу синдромын қарастыратын бірқатар зерттеушілер тозығудың дамуы жөнінде хабар беретін 100 ге жуық симптомдар бар екендігін атап өтеді. Сондықтан бізде мынадай сұрақ туындайды: педагогтарда эмоционалды тозығу синдромының анығында қандай симптомдары айқындықтың көлемді дәрежесіне ие? [3].

Үндістан педагогтарындағы эмоционалды тозығу синдромын зерттеу нәтижелері бойынша эмоционалды қажудың жоғары деңгейі 27 % респонденттерге, деперсонализация - 14 % сұрастырылғандарға, кәсіби жетістіктерін редукциялау - 30 % педагогтарға тән екендігін көрсетеді.

V.R.Preda жүргізген зерттеу нәтижелері әйел педагогтарда эмоционалды қажу деңгейі жоғары, яғни 34,19 % жағдайда, деперсонализацияның жоғары деңгейі - 39,35 % жағдайда, кәсіби жетістіктерді редукциялаудың жоғары деңгейі - 43,22 % жағдайда ұшырасатындығын дәлелдейді. Ер педагогтардағы тозығудың жекелеген компоненттерінің көрсеткіштері біршама ерекшеленеді,

18,51 % респондент еркектер үшін эмоционалды қажудың жоғары деңгейі тән, ал 23,29 % сұрастырылғандарға деперсонализацияның жоғары деңгейі, ал 43,20 % ер педагогтар үшін кәсіби жетістіктерін редукциялаудың жоғары деңгейі тән болып саналады.

Педагогтардағы эмоционалдық тозығу синдромы саласындағы бірқатар ресейлік зерттеу нәтижелері эмоционалды тозығу симптомдарының әралуан айқындық дәрежесі жөнінде айғақтайды. Әсіресе В.Е.Орёл әралуан кәсіби топтардың өкілдеріндегі тозығудың негізгі сипаттамаларының орташа мәндерін қарастыра отырып 21,25 % педагогтардаэмоционалды қажу айқындалғандығын, 11 % сыналушыларда деперсонализация, 33,54 % зерттелушілерде кәсіби жетістіктерін редукциялау байқалғандығын көрсетеді .

М.С. Дроздова, Т.Н. Кичигиналардың педагогтардағы психосоматикалық аурулардың ықтималдылық факторы ретіндегі эмоционалды тозығуынаарналған зерттеулерінде эмоционалды тозығу синдромы жүктелушілік фазасында 66,7 % колледж педагогтарында, 50 % педагогтарда, 23,1 % ЖОО педагогтарында айқындалады. Резистенция фазасы 25 % педагогтарда қалыптасқан түрде айқындалады, ал колледж педагогтарында 40 %, ЖОО педагогтарында 30,8 %. Толық қалыптасқан қажу фазасы 13,3 % колледж педагогтарында байқалады. Педагогтар мен жоғары оқу орнындағы педагогтарында бұл саты айқындалмаған [4].

Н.Е.Водопьянова, Н. Густелевазерттеулерінің нәтижелері тозығудың айрықша күшті деңгейінің 13 % педагогтарда, күшті деңгейінің - 31 % педагогтарда, орта деңгейінің - 34,5 % респонденттерде болғандығын көрсетеді.

Педагогтардың MBI әдістемесі бойынша эмоционалды тозығу компоненттерінің айқындығын талдай отырып, Т.В. Темиров келесі заңдылықтарды атап көрсетеді: эмоционалды қажу көрсеткіші – орташадан жоғары, деперсонализация және жеке жетістіктерін редукциялау көрсеткіштері орташа. Эмоционалды қажу басқа қызбалану компоненттерінің нормасы фонында жалпы интегралды көрсеткіштің жоғары мәнін қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. - М., 1993.
2. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. - М., Наука, 1989. - 450 с.
3. Фромм Э. Душа человека. - М., 1992. - 280 с.
4. Юнг К. Конфликты детской души. М., 1995. - 110 с.

ОӘЖ 372.73

БІЛІМ БЕРУДЕ МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Сейданова Ғ.А., Жасұзақ Е.Ж., Вахид Н.А.
Ғылыми жетекші: Ризаева Л.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В данной статье речь идет о профессиональной компетентности учителя.
Summary: The article examines the professional competence of a teacher.

XXI ғасыр – бәсеке ғасыры, сондықтан ұлттық тарихымызды, мәдениетімізді қастерлейтін, ертеңгі Қазақстанның тізгінін ұстайтын, өмірдің әр түрлі мәселелерінен хабардар, кез келген тапсырманы орындауға қабілетті, қолынан іс келетін құзырлы азаматтарды осы бастан қалыптастыру керек. Қазіргі өмір талабына сай білімді, тәрбиелі, жан-жақты дамыған оқушыларды дайындау – күрделі процесс. Ал оған бағыт беруші, жол сілтеуші – білікті, шебер, парасатты ұстаздар. Педагогтың біліктілігін арттыруға қойылатын талаптар бүгінгі оқушы, ертеңгі қоғам мүшелерін оқытудың заманауи түрлерімен қаруландыра отырып, қазіргі уақытқа сай өмір сүру дағдыларын игеруге бағытталған оқытудың жаңа жолдарын енгізуді көздейді.

Қазақстанда білім беру жүйесін модернизациялау бағытында жүргізіліп жатқан іс-шаралар мен олардың нәтижелері елімізде білім беру реформасының жаңа кезеңге өтуге бет алғанын көрсетуде. «Қазақстан Республикасында білім беру және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» қазақстандық білім беру жүйесін жаңғыртудың қазіргі заманғы кезеңі әрбір адамның сапалы білімге қолжетімділігін және шығармашылық құзыреттерін дамыту мүмкіндіктерін көздейтіні атап көрсетілді [1].

Білім беру сапасы кәсіби сапалы даярлығы бар оқытушылармен айқындалады. Біліктілікті арттыру – өз қызметін нәтижелі атқару үшін және кәсібилік пен құзырлылық деңгейін көтеру мақсатында арнайы білімдік бағдармалар арқылы оқыту, кәсіби дамыту іс-шараларына қатыстыру және оның өз білімін көтеруі болып табылады. Осы ретте қазақстандық білім беру жүйесінің алдында тұрған келелі міндеттердің бір парасы педагог кәсібінің беделін және олардың сапалық құрамын арттырумен байланысты. «Өмір бойы білім алу» қағидатына сай, өздігінен білім алу және өзін-өзі жетілдіру заманауи мұғалім қызметінің ажырамас бөлігі. Педагогтарға қойылатын талаптардың күшеюі алдағы уақытта қазақстандық мұғалімдердің TALIS зерттеулеріне қатысатынымен сипатталады және оның нәтижелері педагогтардың сапалық құрамын жақсартуға ықпал ететіні айқын. Мектептер үшін мұғалімдерді іріктеу кезінде магистр дәрежесі бар мамандарға басымдық берілетіні педагог кәсібінің беделін арттыруды, сонымен қатар олардың сапалық құрамын жетілдіруді көздейді.

Педагогикалық әрекеттің шыңына апаратын баспалдақ ол – кәсібилік. Қоғамның жаңаруымен қатар дамуы оның барлық саласындағы азаматтарының кәсібилігіне байланысты. Елімізде бұл мәселе педагогтың кәсіптік стандартын әзірлеумен және таяу арада жоғары оқу орындарында педагогикалық мамандықтарға қабылдаудың тетіктерін қайта қарау арқылы шешімін таппақ. А.К.Маркова мұғалімнің кәсіби деңгейге көтерілуінің психологиялық критерийлерін объективті және субъективті,шығармашылық деп анықтады. Объективті критерийлерге -мұғалімнің өз мамандығына сәйкестігі, сан және сападағы жоғары еңбек көрсеткішін жатқызсақ, субъективті критерийлерге-адамның мамандығы қаншалықты оның табиғатына, қабілеттері мен қызығушылықтарына сәйкестігін, ал нәтижелі критерийді мұғалімнің өз ісінде

қоғам талап етіп отырған нәтижелерге қол жеткізе алуын, шығармашылық критерийіне кәсіби шекарадан шығу арқылы өз тәжірибесін, еңбегін өзгерте алуын жатқызды [2].

Мұғалімдік мамандықты биікке көтеретін күш ол оның -кәсіби құзырлылығы. «Құзырлылық» ұғымы соңғы жылдары педагогика саласында тұлға субьектілік тәжірбиесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым. «Құзырлылық» – белгілі сала бойынша жан-жақты хабардар, білгір деген мағынаны қарастыра отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде үкім шығараалу дегенді білдіреді. Мұғалімнің педагогикалық құзырлығы деп-педагогикалық қызметті жүзеге асырудағы теориялық және практикалық дайындықтың бірлігін айтады. М.А.Чошанов құзырлы маманның келесі белгілерін ажыратып көрсетеді: тұлғаралық және еңбектегі байланыс мәдениеті; қызметтің экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, адамгершілік, психологиялық аспектілерін меңгеруі; қызметті жаңа жағдайға бейімдеудегі, басқару шешімін қабылдаудағы дайындығы; практикалық кәсіби тапсырмаларды орындаудағы дайындық әлеуеті; нақты жағдайларға байланысты қандай да бір әдістерді пайдалану біліктілігі; тиімді шешім кабылдау қабілеті. Педагогикалық психологияда болашақ маманның кәсіби құзырлылығын анықтайтын өлшемдер ретінде білім мен біліктілік жиынтығы, тапсырманы орындаудағы дағды көлемі, жоғары мәдениеттілікті талап ететін қызмет түрлерін орындаудағы қабілет атап көрсетіледі.

Тұлға мінез–құлқын, ең бастысы, тұлға мүмкіндігін бағалаудың критерийі ретінде қарастыру құзырлылық маңызын психологиялық тұрғыда толық ашады. Құзырлықтың негізгі қасиеттері: мамандық иесінің әлеуметтік көзқарасы, тәжірибесі, интеллектісі, тектілігі боладыдеп қарастырсақ, ал оның негізгі сапалық белгілері: тұлғаның дүниетанымы, адамгершілігі, еңбекқорлығы, жаңашылдығы, қабылдауы, есте сақтауы, дарыны. Олай болса, құзырлылық – нәтижеге бағдарланған жаңа білім беру жүйесінің сапалық критерийі ретінде әлеуметтік және өмірлік көзқарастарды қамтитын құндылықтарды есепке алуы қажет [3].

Жаңартылған білім беруге көшу ол оқу бағдарламаларының мазмұнының жаңғыртылуымен сипатталады. Бүгінгі Қазақстан жағдайында мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі жаңа тәсілдер арқылы кеңеюде. Ол – пәнаралық және жобалық қызмет, оқыту мен басқаруда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қалыпты білім беру ортасына кіріктіру және ата-аналарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу.

Қазақстан " XI ғасыр дағдыларындағы ауытқуларды зерттеу" рейтингінде құзыреттілік деңгейі жағынан базалық дағдылардан едәуір төмен тұрғаны белгілі. Сол себептен мұғалім мансабының бастапқы кезеңінде жас маманды өндіріске жіберу үшін кәсіби талаптарды арттыру өзекті мәселелердің бірі. Әлемдік практикада оқытушылық мансап ретінде қарастырылады және мұғалімнің қоғам дамуына қосатын үлесі негізгі болып саналады. Қазір әлемде ұстаздық қызметтің жаһандық индексі өсуде. Австрия мемлекетінде үздік мұғалімдер үшін "Білім берудегі Оскар" бағдарламасы қолданыста болса,

Германияда жас мұғалімдердің жұмысқа қабылдануы және тәжірибелі педагогтардың зейнетке шығуы салтанатты түрде аталып өтеді; ал Швецияда «мектеп – университет – кәсіпорын» үштігінің өзара тығыз байланысы қалыптасқан.

Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін жетілдіру мемлекетте педагог мәртебесі және мамандық беделін арттыру үрдісі жатады. Ол үшін мұғалімдердің тағылымдамалары кеңінен қолданылуы тиіс. Педагогтардың біліктілігін арттыру жүйесі көлемі, кезеңділігі, қамтылуы, орталықтану деңгейі бойынша ерекшеленуі шарт. Қазір дәстүрлі «бетпе-бет» әдісі бойынша өткізіліп жатқан біліктілікті арттыру курстары таяу жылдары қашықтықтан оқыту технологиясы арқылы жүргізілетін болады. Мұндай тәжірибе Экономикалық ынтымақтастықты дамыту ұйымының 21 елінде қолданылады. Оның артықшылығы – мұғалім мектеп базасында, жұмыстан қол үзбей жүріп кәсіби жетілу мүмкіндігіне ие болады [4].

Қазақстандағы мектептегі білім беру жаңа кезеңнің алдында тұр. XI ғасырдағы табысты адамның білімі мен іскерлігіне командада жұмыс жасау дағдылары, көшбасшылық қасиет, бастамашылық, IT-біліктілік, қаржылық және азаматтық сауаттылық сынды сапалар жатады. Құзыреттілік тәсіліне негізделген білім беру шеңберінде оқытуды аналитикалық тұрғыдан қарастыруға, оқу үдерісінде оқушылардың зияткерлік күш-жігерлерін арттыру үшін жаңа көзқарастар арқылы жаңа әдістерді жетілдіруге, сыни және шығармашылық ойлауды ынталандыруға, түсінік аясын кеңейтуге, қиын мәселелерді жоспарлауға және түйінді мәселелерді шешуге жағдай жасау қазіргі оқыту жүйесінің әдістемесіндегі маңызды жайттар болып есептеледі. Нәтижеге бағдарланған оқу үрдісіне көшудің бірден бір тетігі ретінде жаңа сипатты білім беру бағдарламаларын жасау, пәндердің оқу-әдістемелік кешенмен қамтамасыз етілуі, баламалы оқу ресурстары және электронды инновациялық контентпен толықтырылуы – мұғалімнің күнделікті іс әрекетінде оқытудың жоғары тиімділігіне қол жеткізуге алғышарт болатын факторлар. Оқыту сапасын арттыратын заманауи әдістемелік тәсілдерді қолдану, оқу үдерісі мен оқушылардың білім алу мүмкіндіктерін арттыруды қамтамасыз ету мақсатында әсерлі стратегиялар мен әдістер, оқыту технологиялары қажет. Оқытуда «дайын білімнің ұсынылуы» концепциясынан «білім алуды үйрену» концепциясына өту инновациялары нақты мысалдармен, бейнроликтермен беріліп, толықтырылып отыруы шарт [5].

Қазіргі таңдағы еліміздегі білім беру жүйесіндегі басты міндет ол – білім берудің ұлттық модуліне көшу арқылы жас ұрпақтың білім деңгейін халықаралық дәрежеге жеткізу. Ол үшін қазіргі заман талабына сай пән мұғалімі ғана болу аз. Оқытушы білім алушының табиғи дарын, қабілетін ашуы, олардың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, оқу үрдісінде технология элементтерін тиімді пайдалана білуі шарт.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – А., 2016.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – Москва, 2016.

3. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения. – Москва, 2006.
4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. – Москва, 2012.
5. Қараев Ж.А., Қуанбаева Б. Жетілдірілген педагогикалық жүйені жобалаудың дидактикалық шарттары // Ізденіс. – 2014. No1. – 233б.

ӘОЖ 373.2: 17.018.21

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН ЗЕРТТЕУШІЛІК ІС-ӘРЕКЕТКЕ ДАЯРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Серимбетова А.Н., Турсуметова З.Б., Азатова М.А. - 3-курс студенттері
Ғылыми жетекшісі: Исақұл С.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Главная цель приобщения учащихся к поисково-исследовательской работе-дать направление, в котором через обучение и воспитание воспитывается знающий и компетентный специалист, питаемый национальным и мировым учением, создающий будущее народное достояние.

Summary:The main goal of introducing students to search and research work is to give a direction in which, through training and education, a knowledgeable and competent specialist is brought up, fed by national and world teachings, creating a future national heritage.

«Білім беру жүйесінің басты міндеті – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен -практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау»,– деп атап көрсетілгенін ескере отырып, соңғы уақытта бәсекеге қабілетті, жан-жақты дамыған тұлға дайындау ісінде кәсіби білігі мол мамандарды қажет ететін жаңашыл қоғамның да білім беру жүйесіне қояр талабының айтарлықтай артқандығын байқаймыз.Қазақстан Республикасының «Білім туралы» [1] заңында мемлекеттік саясат негізінде ең алғаш рет әр оқушының қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы жеке адамның дарындылығын таныту сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі. XXI ғасыр - бәсеке ғасыры, яғни осы кезеңде біздің қоғамда бәсекеге қабілетті, дарынды, білімді жан-жақты жетілген тұлға қажеттілігі басты орында болады. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың [2] Қазақстан халқына жолдауының жетінші міндетінде білім берудің сапасы барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдету қажет –дей келе білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту болуға тиіс –деп айтты. Осыған орай бүгінгі уақытта негізгі мақсат - әлемдік деңгейге бәсекелесуге дайын, жеке көзқарастары қалыптасқан білімді, тәрбиелі тұлға тәрбиелеу. Ол үшін мектеп табалдырығынан бастап оқушыларды іздемпаздыққа үйрету, белсенділігін арттыру, қалыптастыру және білімді дайын күйінде емес алуға емес өз бетінше ізденуге бағытталған зерттеушілік іс-әрекетке даярлау керек.Қазіргі таңдағы білім беру жүйелерінің алдында тұрған негізгі міндет тұлғаның тұрақты түрде іздену іс-әрекетінде

білім алу және оларды қолдана алу іскерліктерін игерулеріне, яғни шығармашылық тұлға ретінде қалыптасуына негіз қалау болып табылады. Бұл міндетті жүзеге асыру жалпы білім беру жүйесінде оқушыларды өз бетімен білім алуға баулу, оларға жаңа білімді тек репродуктивтік қана емес ізденіс жүргізу және зерттеушілік іс-әрекетек даярлау арқылы игерту мәселелерінің практикада нақты шешімін табумен тығыз байланысты. Зерттеушілік іс-әрекет оқушыларды жаңа білімді игеруге ғана бағыттап қоймай, жаңа ақыл-ой қызметінің қалыптасуына көмектеседі. Ал, бұл оқушылардың арнайы шығармашылық қабілетінің ғана емес, жалпы алғанда теориялық ой-пікірлерінің дамуына да зор ықпал етеді. Зерттеу қызметі негізінде зерттеу белсенділігіне және зерттеу іс-әрекетіне негізделеді, бірақ олардан айырмашылығы – мәдени құралдармен ұғынықты, бағытты жүйеленуінде.Ал зерттеу күнделікті қолданыста адамның танымдық іс-әрекет түрлерінің бірі ретінде жаңа білімді игеру қабілетімен түсіндіріледі. Оқыту үрдісінде оқушыларға зерттеушілік іс-әрекетін игертуді – оқушылардың қоршаған ортасын өз бетінше танып білуге деген табиғи ынтасы негізінде құрылған оқытудың негізгі тәсілі деп қарауға болады. Оқушыларды зерттеушілік іс-әрекетке баулудың негізгі мақсаты – оқушының, адамзаттық мәдениеттің қай саласында болмасын, өз бетімен шығармашылық жаңа іс-әрекет тәсілдерін игеруге дайындығы мен қабілетін қалыптастыру. Зерттеу алдын ала жоспарланған нысанды құруды көздемейді. Ол – белгісізді іздеу, яғни жаңа білімді іздеу үрдісі. Бұл – адамның танымдық әрекеттерінің бірі. Білім – шындықтың бейнелену формасы және тәсілі болғандықтан, онда заттың қасиеті, белгілері және өзара байланыстары қаперге алынған. Осы себепті, білімнің ғылымды ашудағы жұмыс істеу тәсілі, материалдық, рухани іс-әрекет болып табылады. Яғни, ғылымның диалектикалық дамуы фактілерді жинақтау, оларды оқып үйрену, жүйелеу, қорытындылау және олардың жеке заңдылықтарын ашу, белгісіз фактілерді түсіндіретін жаңалыққа жетелейтін ғылыми білімнің логикалық жүйесін анықтаудан тұрады.Іс-әрекет үдерісінде (соның ішінде, зерттеушілік іс-әрекетте) оқушыларға білім беру мен дамыту объективті болғандықтан, оларды дамытудың қозғаушы күші диалектикалық тұрғыдан қарама-қайшы болып табылады. Негізгі оқыту үдерісіндегі қарама-қайшылық ретінде М.А.Данилов [3], В.И.Загвязинский [4] және т.б. зерттеушілер оқушыларға қойылатын жоғары талаптағы жаңа мен оқушылардың бұрыннан бар білім қоры, білік пен дағдысының қалыптасу деңгейінің арасындағы қарама-қайшылықты ерекшелеген.Зерттеушілік іс-әрекет ұғымы психология саласындағы да басты түсініктердің бірі. Іс-әрекетті психикадан, оның ғылыми зерттеу методологиясынан, психиканың пайда болуы мен эволюциясынан, тұлға ұғымының түсіндірілуі мен оның психологиялық сипатының құрылым бөліктерінен ажырата қарастыру мүмкін емес. Алайда, іс-әрекет ерекше психологиялық шындық ретінде әлдеқейда тереңірек сипаттауды қажет ететін ұғым.

Бұл ғылыми категория диалектикалық материализм философиясы негізінде құрылып, алғашқы түсіндірулері Л.С.Выготский [5], С.Л. Рубинштейн

[6] , А.Н. Леонтьев [7] сынды кеңестік психологтердің есімдерімен байланысты болды. Кейіннен, іс-әрекет ұғымын өз тұрғысынан қарастыруға барлық белгілі психологтар, көптеген әйгілі философтер мен XX ғасыр методологтері кірісті. Іс-әрекет категориясы бірқатар теоретикалық пікірталастардың пәніне айналып, «түсіндіру принципі» ретінде танылды. Зерттеушілік іс-әрекет ғылыми және оқу танымының байланысына негізделген, оқу танымының маңызды белгілерін және оны орындау кезеңдерімен тығыз бірлікте. Оқушылардың зерттеушілік іс-әрекеті объективті нақтылық және әрқашан даму үстінде болып табылатындығын сезіну, сонымен қатар әрбір оқушының тұлға ретінде дамуын қаматамасыз ету қажет. Жалпылай қарастыратын болсақ, зерттеушілік іс-әрекет негізінен төрт түрлі жағдайда қалыптасады: еңбек, оқу, ойын, қарым-қатынас. Олардың әрқайсына көптеген психологиялық зерттеулер арналған. Аталған іс-әрекеттердің қай-қайсының болмасын көптеген түрлері бар, сондықтан әрқайсының ең маңызды ерекшеліктеріне тоқталайық. Оқыту үдерісінде, оқушылардың танымдық іс-әрекетінде барлық қарама-қайшылықтар әрекет етеді. Қарама-қайшылық оны шешуге деген мұғалім мен оқушының мақсатқа бағытталған іс-әрекеті бар болса, қозғаушы күш бола алады. Ол үшін келесілерді қамтамасыз ету қажет:

1) мұғалім мен оқушылардың қарама-қайшылықтың мәнін, оны шешудің маңыздылығын түсінуі;

2) оқушылардың танымдық мүмкіндіктері мен мұғалімнің әдістемелік мүмкіндіктері арасындағы қарама-қайшылығын шешудің күрделігінің күштілігі мен өлшемділігі;

3) қарама-қайшылық шарты мен оқу үдерісі барысында оны шешуге дайындығы;

4) оқушыға танымдық тапсырманы орындаудан назарын басқа нәрсеге бұрмайтын іс-әрекетті орындау шарттарын құру;

5) қарама-қайшылықты оқушы санасындағы сыртқы жоспардан көшіру, оған ішкі мағына беру, сондай-ақ қарама-қайшылық негізінде іс-әрекет түрткісін қалыптастыру. Осы оқытудың қарама-қайшылық шарттарын, бұдан зерттеушілік іс-әрекеттің оқыту бөлігі ретіндегі қарама-қайшылығын М.А.Данилов [8] көрсеткен .

Зерттеушілік іс-әрекетте әрбір қарама-қайшылықты шешу үдерісінде іс-әрекетті жаңаға, жоғары деңгейге көтеретін өзгерістер болады. Яғни бұдан білім алу және тұлғаны дамыту жүзеге асырылады.Зерттеушілік іс-әрекетті қалыптастырудағы басты міндет – оқушылардың шығармашылық білім дағдыларын қалыптастыру. Міне, өз ұрпағының өнегелі, өнерлі, зерттеушіліксүйгіш, абзал азамат болып өсуі үшін халық педагогикасының негізгі мақсатын шығармашылықпен оқу – тәрбие үрдісіне тиімді пайдалану әрбір ұстаздың міндеті болып табылады. Шығармашылық – бұл нақты іс – әрекет барысында жүзеге асырылатын өз бастауы, өту барысы және нәтижесі болатын үрдіс. Бұл үрдіс 3 кезеңнен өтеді:

1.Дайындық;
2.Ізденіс;
3.Орындау.

Осы деңгейлерге сәйкес шығармашылық қабілеттерінің құрылымын анықтайды, өз бойынан оларды талдайды, бағыттай отырып дамытады және жетілдіреді. Сонымен қатар әрбір адам ортасына деген көзқарасы мен әрекетіне қарай бір-бірінен өзгешеленеді. Адамның айналасын танып білуге жануардан айырмашылығы ортаға бейімделуінде емес, оған шығармашылықпен қарауында. Егер әр оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуын қамтамасыз ету қажет болса, онда оқушылардың қабілетін түрлі әрекетке көрсету үшін зерттеуге дайындау қажет. оқушыларды оқытуға зерттеу әдісін қолдану қажеттілігі олардың табиғи қызығушылығының басымдығымен түсіндіріледі. Оқушының өзіндік зерттеу әрекеті оның өзіндік талабын қанағаттандыруда ықпал етеді. Оқушылар қоршаған ортамен таныса отырып, өзіндік зерттеу әрекетінің көмегімен жаңа білімді дайын күйінде емес, өзі ашады. Шығармашылық зерттеушілік ізденіс адам үшін екі түрлі көзқараспен маңызды: бір жағынан, жаңа өнімге қол жеткізуінде, екінші жағынан, ізденіс процесінің мәнділігінде.

Шығармашылық – ойлау қабілетінің ең жорғарғы қасиеті. Шығармашылық арқылы оқушының жолдасына, өмірге, білімге деген сенімі, көзқарасы өзгереді. Тіл дамыту жұмыстары жан – жақты болса, ойының дәлдігі, тілінің көркемдігі артады. Тақырыпты меңгеруге өз күшіне сену қасиеті қалыптасады.

Мектеп қабырғасында оқушылар жақсы да, жаман да оқиды. Адам бойындағы дарындылықты табиғи талантпен шектеліп қалмай, табандылықпен зерттеушіліктенуге баулу. Ол үшін мұғалімге жақын аямай зерттеушілік ету қажет. Кәсіби шығармашылыққа дайындық мәселесін талдай отырып, барлық авторлар тек шығармашылық зерттеушілік қана кәсіби шеберліктің жоғарғы өлшемі екені деген ұйғарымға келді..Шығармашылық қабілеттерді дамыту бұрын да білім берудің мақсатты қондырғысы ретінде қарастырылған. Бірақ, бұның өз мақсатына жетпеу себебі білім беру жүйесінің тұлғаның шығармашылық әлеуетін басып тастауында болды. Бүгінгі таңда өткен кездің қатесін біліп қана қою аз. Ең маңыздысы, қай бағыт бойынша қозғалудың дұрыс, тиімді болатыны. Осындай бағыттардың бірі инновациялық креативті білім беру. Шығармашылық – бұл адамның өмір шындығында өзін – өзі тануға ұмтылуы, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі қажет. Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өшуіне жол бермеу оның рухани күшін нығайтып, өмірден өз орнын табуға көмектеседі. Шығармашылық психологиялық тұрғыдан алғанда, нәтижесінде жаңа материалдық рухани құнды дүние тудыратын әрекет. Ал педагогикалық тұрғыдан алсақ, шығармашылық дегеніміз – адамның белсенділігі мен өз бетінше жұмыс істеуінің жоғары түрі және ол әлеуметтік қажеттілігі мен өзіндің ерекшелігімен бағаланады.

Шығармашылық әрекетті жүзеге асыратын субъект – тұлға. Қандай типтегі тұлға шығармашылықта мұратына жетеді десек, ойы ұшқыр, ақылы алғыр болуы керек екендігі ғылымда дәлелденген. Ең бастысы, шығармашыл тұлғада шығармашылыққа деген тұрақты қажеттілік, тұрақты сұраныс болып, өз ісіне қанағат табу сезімі болуы қажет. Осыған байланысты «адам идея, жаңалық аштым деп ойлайды, ал шын мәнінде олар адамды ашады» - деген. Бұл шығармашылық – адамды дамытады, шебер етіп шыңға көтеретін факторлардың бірі екеніне – дәлел бола алады. Білімнің ізгілік парадигмасы тұрғысынан қарасақ, тұлғадағы шығармашылық басқа адамдарда жоқ немесе аз мөлшердегі жекеліктерді дамытады.У.Б.Жексенбаева [9], Қ.Қ.Жұмадирова [10] оқушылардың шығармашылық әлеуеті адамның үштілік табиғатына (биологиялық, психологиялық, әлеуметтік) сай дамуындағы даралығымен көрінеді деген. Осылайша даралық күрделі, көпдеңгейлі құрылым, даралық зерттеушілік іс-әрекетінде көрінеді және оның негізгі компоненттерімен (түрткі, мақсат, іс-әрекетті ұйымдастыру, оны жүзеге асырудың тәсілдері мен құралдары) тығыз байланысты.Ә.С. Әмірова[11]пікірі бойынша, «даралықтың мазмұны ең алдымен, адамның стандартты емес мақсаттарды және оларға жетудің тиімді жолдары мен тәсілдерін таңдау ерекшеліктерінде көрінеді». Автор даралықтың екінші құрамды бөлігі ретінде, - «тұлғаның қоршаған дүниеге және өзіне деген әсер ету дәрежесін» атады, ол адамның өзіндік жүзеге асыруының толыққандылығын қамтамасыз етеді. Адам өзін жүзеге асыра отырып, өзін таныта алады. Өзіндік таныту – даралықтың үшінші құрамдас бөлігі, ол екі жазықтықта көрінеді: адам өзіндік танытуын қандай іс-әрекет сферасында қамтамасыз етеді және даралықтың шамасы ретіндегі өзіндік танытудың қандай дәрежесі болатынын көрсетеді.

Сонымен, оқушының белсенділігін, ізденімпаздығын және шығармашылық қабілеттерін бағытты дамыту олардың зерттеушілік іс-әрекетін дамытумен тығыз байланысты.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. – Астана, 2007. – 10-13 б.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – Астана: Елорда, 2017.
3. Данилов М.А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения //Советская педагогика, 1961. №8. - с.32-43.
4. Загвязинский В.И. Психология и педагогика мышления - М.: Лабиринт, 1999. – 192-210
5. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк СПб.: Союз, 1997. — 96-112 с.
6. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. - М.: Педагогика, 1973. – 236-250 с.
7.Леонтьев А.Н. Ощущение, восприятие и внимание детей младшего школьного возраста // Очерки психологии детей (мл. шк. возраст). — М., 195050-56с.
8. Данилов М.А. и др. Дидактика средней школы. — М.,1975 с-215-222
9. Жексенбаева У.Б. Исследовательский метод обучения как средство развития одаренности//12 жылдықбілім беру №5 2016жыл., 4-6 бет.
10. Жұмадирова Қ.Қ. Бастауыш сынып оқушыларын зерттеушілік іс-әрекетке даярлау., //Бастауышмектеп №7., 5-7 б.

11. Әмірова Ә.С. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық іс- әрекетін қалыптастырудың теориясы мен әдістемесі. - Алматы, 2018 – 241-258б.

ӘОЖ 373.47

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДЫҢ САУАТ АШУ САБАҚТАРЫНДА ТІЛДІК ЖАТТЫҒУЛАРДЫ ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМАҒА САЙ МЕҢГЕРТУӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Серікбай А.Б, Акилбекова А.Қ, Бейсен А.- 1 курс 103-11 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Тилеуова А
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме:Методика усвоения языковых упражнений в классах грамотности начальной школы по обновленной программе.

Summary: Methods of mastering language exercises in literacy classes in primary school according to the updated curriculum.

Кез келген тәуелсіз мемлекет сияқты Қазақстан Республикасының да алдына қойған мақсаты мен міндеті –еліміздің болашағы балалардың заманауи талапқа сай білімді де мәдениетті, өз салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын қастерлейтін жас бүлдіршіндерді даярлап шығару. Осы мақсат пен міндет мемлекеттік тілді жалпыға бірдей білім беретін мектептерде оқыту арқылы жүзеге асады. Сондықтан қазақ тілін оқыту әдістемесіне ерекше назар аударылуда. Ол алдымен бастауыш мектепте сауат ашудан басталады. Мектеп табалдырығын жаңадан аттаған балаға қазақ тілі дыбыстарымен, олардың буын, буыннан сөз, сөзден дұрыс сөйлем құрау дағдыларын қалыптастыру, оқу қазақ тілінің заңдылықтарын сапалы меңгерту жұмыстары-бастуыш мектепте сауат ашу жүйесінде дамыта оқыту мәселесінің күнделігінің кепілі. Себебі бастауыш мектепте қалыптастырылған оқу-жазу дағдылары балалардың жоғары сыныптарда ғылым негіздерін тез, саналы әрі сапалы игертеді. Олай болса бастауыш мектепте сауат ашу жүйесінде дамыта оқыту мәселесі аса маңызды [1].

Жаңартылған білім бағдарламасының мәні –баланың функционалды сауаттылығын қалыптастыру. Оқушыны өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірде қолдана білуге баулу. Осы міндет ұстаздарға үлкен жауапкершілік жүктейді. XXI ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болулары үшін, оқушылардың бойына қажетті дағдыларды дарыту жолында мұғалімдер тынымсыз еңбектенуі керек. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз пәнін, өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін ұстаз ғұмырын құдіретті деп санайтын білімді мұғалімдер ғана жұмыс істей алады [2].

Қазақ тілін оқыту, оның ішінде сауат ашу мәселесінің тарихи қалыптасуына Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынов, С.Рахметова, С.Кеңесбаев, Ә.Сәдуақасов, Ғ.Бегалиев, М.Жұбанова, Ш.Әуелбаевтардың сіңірген еңбектері –бірінші сыныптан бастап қалай сауат ашу керектігінің, жалпы қазақ тілін оқыту әдістемесінің түп қазығы.

Бастауыш мектепте сауат ашу жүйесінде дамыта оқытудың лингвистикалық негіздері мынадай мәселелер арқылы анықталады:

а) сауат ашу сабақтарында дыбыстардың табиғаты мен фонетикалық заңдылықтарын ұғындыруда тілдің орфоэпиялық қағидаларына сүйенеді;

ә) қазақ сөздерінің дыбысталуы мен жазылуындағы айырмашылықтары ескерілді;

б) сауат ашу сабақтарында дыбыс, сөз, сөйлемнің анықтамасы арнайы ұғындырылмайды, дегенмен оқушыларда осы тілдік бірліктер жөнінде қарапайым түсініктер қалыптастырылды.

Сауат ашу жүйесінде дамыта оқытуда көрнекті құралды орынсыз қолдану немесе мазмұнды, ойлы суреттерді қысқаша ғана, өз уақытының ішінде көрсету көңілдегідей нәтиже бермейді. Балалардың зейінін қалыптастырмайды [3].

Оқушының жалпы психикалық дамуы –мектептегі оқуымен және өз бетінше оқуына тығыз байланысты. Себебі солар арқылы баланың жеке тұлға ретінде қалыптастырылуындағы сапалық және сандық өзгерістердің жетілуі мен анатомиялық –физиологиялық есеюі нерв жүйесінің беки түсуі мен білімінің артуы, сезімі мен моральдық ұғымдары аясының кеңуі, психикалық процестерінің қайта өзгеруі дүниеге көзқарасының қалыптасуы, белсенділік пен өз бетінше әрекет етуі, белгілі бір міне-құлыққа дағдылануы жүзеге асады.

Сауат ашу жүйесінде дамыта оқыту баланың «көру, оқу аумағын» кеңейтеді, бірте-бірте буындап оқуға, онан әрі тұтас сөзді оқуға дағдыланады. Дегенмен бұл үдеріс балаға оңтайға түспейді, ол көп күш-жігер жұмсайды, нәтижесінде зейін мен еріктің төзімділік қасиеті жаттықтырылады. Сауат ашу жүйесінде дамыта оқытуда оқушылардың теориялық ойлау әрекеті былайша жүзеге асырылды: тапсырмадағы – проблеманы шешуде жорамалдар жасау – шешім шығару проблема шешімінің дұрыстығына көз жеткізу. Арнайы дайындалған тапсырмаларды орындау арқылы оқушылар талдау, салыстыру, абстракциялау, нақтылау, жалпылау, қорытындылау және шешім шығару секілді продуктивті ойлау процестерін орындады [4].

Сауат ашу жүйесінде дамыта оқытуға енгізілген тапсырмалар оқушылардың продуктивті ойлауын дамытты, олар, яки дамыта оқыту тапсырмаларының мазмұны оқушылардың танымдық қызығушылығын жетілдіруге, балалардың «жақын даму аймағына» әсер етіп, дамытуға негізделді. Сауат ашу жүйесінде дамыта оқыту оқушылардың ерік-күшін мақсатты түрде жетілдіріп отыруы керек. Себебі, оқушыларға тапсырманы орындаудағы мақсаттың не екенін түсіндіріп отыру балалардың мақсатқа жетуге ерік-күшін жетілдіреді.

Оқыту үдерісінде оқушыларды шамасы жететін қиыншылықтарды өз күштерімен жоюға мәжбүрлеу қажет. Қиындыққа кездеспейінше баланың ойлауы белсенді қызмет атқара алмайды. Дегенмен қиындық баланың шамасы жететіндей болуы керек, олай болмаған жағдайда оқушының ойы тежелуге ұшырайды.

Бастауыш мектепте сауат ашу жүйесінде дамыта оқытуда тапсырмаларды орындау формалары жекелік, жұптық, ұжымдық болып белгіленеді және жүзеге асырылды. Бастауыш сыныпта дамыта оқыту сабақтарында продуктивті, зерттеушілік, жаттығу, проблемалық, анализ, синтез және т.б. әдістер қолданылды.

Бастауыш мектепте сауат ашу жүйесінде дамыта оқыту оқушылардың оқу, жазу дағдылары мек біліктіліктерін жетілдірді және адамгершілікке, бір-бірін сыйлаушылыққа, адалдық пен шыншылдыққа, кішіпейіл болуға, еңбекқорлыққа тәрбиеленіп, дүниеге дұрыс көзқарастары қалыптастырылды. Оқыту үдерісінде тәрбие арқылы оқушылардың бойындағы кемшіліктерді жоюға, олардың жеке тұлғалық қасиеттерін жетілдіруге және сабаққа ынталандыруға болады. Сондықтан сауат ашу жүйесінде дамыта оқытуда жүргізілген жаттығулар мен тапсырмалардың қай-қайсысы болмасын оқушыларды жан-жақты тәрбиелеумен тікелей байланыстырылады. Сауат ашу жүйесінде дамыта оқыту тапсырмалары мен жаттығуларын қолдану оқушылардың таным әрекетін белсендіруге, өзіндік шешім шығаруға, алдарында тұрған проблеманы өздігінен шешуге баулыды, әдептілікке тәрбиелейді [5].

Сауат ашу жүйесінде дамыта оқытуда мақал-мәтелдер мен өнегелі өсиеттерді үйрету оқушыларды адамгершілікке құндылықтарды қастерлеп, оны өз өмірінде болашақта дұрыс қолдана білуге дағдыландырады. Бастауыш сыныпта сауат ашу жүйесінде дамыта оқыту ұстанымдары оқушылардың қазақ тілінің дыбыстары мен заңдылықтарын игеруіне, олардың танымдық, білімдік, тәрбиелік жеке тұлғалық қабілеттерін жетілдіруге, шәкірттердің шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға, логикалық ойлауын дамытуға бағытталып іріктелді.

Сауат ашу жүйесінде дамыта оқытуда қолданылған жаттығулар оқушылардың дыбыс, сөз, сөйлем туралы ұғымдарын қалыптастыруға, оқушылардың логикалық ойлауын дамытуға негізделді. Шығармашылық жаттығуларды орындату оқушыларды сөздерді дұрыс тіркестіруге, сөйлемдер мен мәтінді құрастыруға дағдыландыратындықтан шығармашылық жаттығулар оқушылардың тілін дамытуда кеңінен қолданылды [6].

Сауат ашу жүйесінде дамыта оқуытудың эксперимент нәтижесінде мынадай тұжырым жасалды:

1.Сауат ашу жүйсінде дамыта оқытуды күнделікті қолданған жаттығулар мен тапсырмалар оқушылардың пәнге деген қызығушылықтары мен белсенділіктерін арттырды.

2.Қазақ дыбыстарының әрқайсысының тек өзіне тән ерекшеліктерін ескеру оқушылардың дыбысты айту және жазу дағдыларын арттырды;

3.Тіліміздегі кейбір дыбыстардың жұпталып келу себептерін түсіндіру, меңгерту балалардың орфографиялық және орфоэпиялық біліктерін дамытты.

4.Сауат ашу жүйесінде дамыта оқытуда оқушылар алдымен тұйық және ашық буындармен таныстырылғандықтан балалардың қазақ тілі дыбыстарын

меңгеру қабілеттері артып, орфографиялық және орфоэпиялық дағдылары қалыптастырылып, дұрыс оқу және білім сапалары көтерілді.

5. Бастауыш сыныптағы сауат ашу жүйесінде дамыта оқыту ұстанымдарын внықтау оқушылардың танымын кеңейтіп, сөздік қорын молайтып, тілін дамытты.

6.Сауат ашу жүйесінде дамыта оқыту дыбыстардың сөздерде кездесу жиілігіне, бір бірімен тіркесу қабілеттерін ескеру оқушыларды тез сауатандырып, неғұрлым көп сөз құрастыруға үйретті, тілін дамытып, дүниетанымын кеңейтті.

7.Оқушылардың сауатын, логикалық ойлау қабілеттерін арттыруға ұсынылған оқу, танымдық, ізденімдік және шығармашылық тапсырмалар жүйесінің тиімділігі эксперимент арқылы дәлелденді.

8.Ұсынылған жаттығулар мен тапсырмалар оқушылардың орфографиялық, орфоэпиялық дағдыларын дұрыс қалыптастыра алды.

Аталмыш бағдарламаның мәні, баланың функционалды сауаттылығын қалыптастыру. Оқушы өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірде қажетке асыра білуі керек. Сол үшін де бұл бағдарламаның негізі «Өмірмен байланыс» ұғымына құрылған. Ұстаздарға үлкен жауапкершілік міндеттелді. Оқушылардың бойына XXI ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болуы үшін, қажетті дағдыларды дарыту үшін, мұғалімдер тынымсыз еңбектенуі керек. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз пәнін, өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін ұстаз ғұмырын құдіретті деп санайтын білімді мұғалімдер ғана жұмыс істей алады. Үйренгеніміз де, үйренерміз де көп Үнді халқының тарихи тұлғасы Махатма Гандидің «Егер сен болашақтағы өзгерісті байқағың келсе, сол өзгерісті уақытында жаса» деген ілімін негізге ала отырып, оқушы бойындағы қабілетті жетілдіріп, оқушыларды болашаққа жетелеп, жақсы істі бастағалы отырмыз. Жаңартылған білім — болашақтың кепілі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қ.Молдабек, И.Р.Кенжебекова, И.Б.Сманова Бастауыш сыныптағы сауат ашу жүйесі мен теория әдістемесі

2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы -2050: бір мақсат бір мүдде, бір болашақ//Егемен Қазақстан

3.Саурбаева Қ. Елдес Омарұлының лингвистикалық тұжырымдары. Алматы -2005

4.Қазақ грамматикасы. Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис –Астана 2002

5.Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде қазақ тілінде оқытатын мектептердегі бастауыш сынып пәндері бойынша педагогика кадрларының біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Екінші басылым «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы 2015

6.Ізғұттынова Р.Жаңа «Сауат ашу» оқытудың тиімді әдіс-тәсілдері.//Бастауыш мектеп 2000

ОӘЖ 612 (075,8)

ІШКІ СЕКРЕЦИЯ БЕЗДЕРІ

Таджикулова М.Д., Рахимкулова И., Амангелді А.- 2 курс 103-03 топ студенттері
Ғылыми жоба жетекшісі: а.о Сәрсекенова А.Ж
«Мирас» университеті, Шымкент қ, Қазақстан

Summary: There are many glands in the body, and all glands are divided into two groups: internal and external secretory glands. And we will focus on the glands of internal secretion. Internal secretory or endocrine (Greek. Endon-internal + Crino-excretory) refers to a system of special organs in which the product of the glands is injected directly into the blood.

Резюме: В организме много желез, все железы делятся на две группы: внутренние и внешние секреторные железы. А мы остановимся на железах внутренней секреции. Продукция эндокринных или эндокринных желез (греч. Endon - внутренний + crino - выделение) относятся к особой системе органов, которые переливаются непосредственно в кровь.

Ағзада бездер көп, барлық бездерді ішкі және сыртқы секрециялық бездер деп екі топқа бөледі. Ал біз ішкі секреция бездеріне тоқталатын боламыз. Ішкі секрециялық немесе эндокриндік (грек. эндон – ішкі + крино – бөліп шығару) бездерінің өнімі тікелей қанға құйылатын ерекше мүшелер жүйесіне жатады. Олардың өз өнімдерін сыртқа шығаратын өзектері болмайды. Олардың өнімі тікелей қан тамырлары арқылы қанға сіңеді де, қанмен бүкіл денеге тарап, мүшелердің қызметіне әсер етеді. Ішкі секрециялық бездер зат алмасуына қатысады, сөйтіп адам ағзасының күллі тірлігіне өз ықпалын тигізеді.

Ішкі секрециялық бездерге гипофиз, эпифиз, қалқанша, қалқан серік, айырлы (тимус)бүйрек үсті, ұйқы (қарын асты) безінің Лангерганс аралшықтары, жартылай жыныс бездері жатады.

Ішкі секрециялық бездерінің дамуында гетерохрондылық заңы айқын сезіледі. Ең ерте жіктеліп, қызмет атқара бастайтын бездер – эпифиз, Лангерганс аралшықтары және бүйрек үсті бездерінің кейбір жері. Ал ішкі секреция бездерінің ішінде ең кеш дамитыны – жыныс бездері.

Ішкі секреция бездерінің өнімі гормон – өте белсенді химиялық зат. Ол ішкі секрециялық безде түзіліп қанға немесе лимфаға сіңіп, мүшелер мен мүшелер жүйелеріне, тіпті күллі ағзаға әсер етеді.

Қасиеттері: олар өте белсенді тым азғантай мөлшерде де, әсері арнайы бағытталған, бір гормон жетіспегенде екінші бездің гормоны оның қызметін атқаралмайды. Ұлпаларға, мүшелерге өзінің пайда болған жерінен дистантты яғни алыстан әсер етеді.

Гормондар ішкі секрециялық бездерде, асқорыту жолының мүшелерінде, бүйректе, бауырда да түзіледі. Барлық гормондар денедегі зат алмасуына әсер етеді. Олар алдымен қанға сіңгенімен, тек жасушаларының мембранасымен қабысқанда ғана белсенді болады [1].

Гипофиз мидың түп жағындағы түрік ершігінде орналасқан. Пішіні үрме бұршақ тәрізді, салмағы 0,5-0,6 г. Құрылысы жағынан гипофиз үш бөліктен

тұрады: алдыңғы, ортаңғы, артқы бөліктерден. Алдыңғысы аденогипофиз, ортаңғысы меланогипофиз, артқы бөлігі нейрогипофиз деп аталады.

Гипофиздің мөлшері жүкті әйелде біраз ұлғаяды, босанғаннан кейін бұрынғы қалпына келеді. Гормондары: соматотропин, триотропин, адренокортикотропин т.с.с 22-дей гормон түзіліп қанға құйылады.

Қызметі:

1. Гипофиздің алдыңғы бөлігі құрамы нәруыздан тұратын өсу гормонын (соматотропин) бөледі. Өсу гормоны дененің, әсіресе ұзын сүйектерінің өсуіне әсер етеді.

2. Нәруыздың, майдың, көмірсудың алмасуын реттейді.

3. Жыныс бездерінің жұмысын қалпына келтіреді.

4. Сүт безінен сүттің бөлінуін қамтамасыз етеді.

5. Бүйрек үсті безі қыртысының өсуіне, одан бірнеше гормондар бөлінуіне, қалқанша бездің дамуына әсер етеді.

6. Қандағы темірдің тұрақтылығын сақтайды.

Аденогипофиз.Соматотропин немесе өсу гормоны (СТГ) – белоктың алмасуын, ұлпалардың өсуін реттейді, май мен көмірсудің алмасуына әсер етеді. Жаңа туған сәбиде өсу горомонының мөлшері өте көп (60 ммкг/мл), 3 айда 16 ммкг/мл, ересек балаларда 10,8 ммкг/мл, ал ержеткенде 0,55 ммкг/мл болады. Бұл гормонды 1945 ж. Еванс пен Ли Симпсон тек малдың безінен тапқан, ал 1948 ж. жануарлардың,1956-1968 жылдары адамның безінен тапқан.

Соматотропин гармоны. СТГ гиперсекрециясында баланың бойы ұзарып (2 м-ден асып кетеді) алыптық (гигантизм) байқалады. СТГ гипосекрециясында баланың бойы қысқа ергежейлік (нанизм) байқалады. Жыныстық жетілуден кейін СТГ көбейіп кетсе акромегалия байқалады, яғни адамның бет, қол-аяқ, жақ сүйектері күшті өсіп ұзарады.

Меланогипофиз. Меланотропин (мтг) адам терісінің түсін реттейді.Мөлшері көбейіп кетсе дене терісі сүттей ақ, ал азайып кетсе қоңыр дақ пайда болады.

Нейрогипофиз. Окситоцин жатырдың жиырылуын қамтамасыз етеді, әйел босанып жатқанда баланың сыртқа шығуына көмектеседі. Вазопрессинді антидиурездік гормон деп те атайды. Ол бүйрек каналшаларында судың қанға қайта сіңуіне әсер етеді. Гиперсекрециясында – қантсыз диабет ауруы пайда болады (тәулігіне бірнеше литр несеп бөлінеді).

Қалқанша безі. Қалқанша безі – сыңар мүше. Бұл без көмейдің алдыңғы жағында орналасқан. Қалқанша безінің салмағы 35-37 г құрайды. Гормондары тироксин, трийодтиронин және кальцитонин.Зат алмасуын үдетіп, биохимиялық реакцияларды тездетеді.Ұрықтың өсіп дамуына күшті әсер етеді.Жеткіліксіз болғанда эндимилиялы зоб, мөлшерден тыс болса тиреотоксикоз деп аталатын аурулар болуы мүмкін.Қалқанша безінің гиперсекрециясында базед немесе тиреотоксикоз ауруы байқалады.Науқастың көзі шарасынан шыға үлкейіп, бадырақ көз болады, қалқанша безі өседі, зат алмасуы күшейіп тез жүдейді, тез шаршайды, ұйқысы бұзылады.

Қалқанша безінің қызметі әлсірегенде қанға гормонның аз бөлінуінен зат алмасуының барлық түрі төмендейді, адамның сана-сезімі бұзылады, шашы түседі, тамаққа тәбеті болмай микседема деп аталатын эндокриндік ауру дамиды [2].

Микседема (грек. Муха – шырышты сұйық және oidema – ісік) – қалқанша без қызметінің әлсіреуінен немесе мүлдем жойылуынан пайда болатын сырқат. Микседеманың негізгі белгісі, ол тері астына шырышты сұйықтықтың жиналуынан туатын ісіну (аурудың аты осы белгіге негізделген). Ісік көбінесе тері астын, тіл, бет, мойын, кеуде тұсын қамтиды. Микседемамен ауырған адамның шашы түседі, қан қысымы төмендейді, жүрек соғуы (пульс) сирейді. Микседемаға шалдыққан ауру адамдар бірте-бірте ақыл -есінен айырылып, олардың жыныстық рефлекстері де төмен дәрежеде болады.

Қалқанша жанындағы без. Қалқанша жанындағы без қалқанша безінің артында 2-3 жұп орналасқан, барлығының салмағы 0,05 грамдай. Без кальций, фосфор тұздарының алмасуына әсер ететін паратгормон бөледі. Жүкті әйелде, емізулі анада бездің қызметі әлсірегенде қандағы кальцийдің мөлшері азайып, аяқтың бұлшық еттері тартылады, тіс, шаш түсе бастайды. Кейбір жасөспірімдерде қалқанша жанындағы бездің қызметі күшеюі салдарынан кальций бүйрекке жиналып, зәрде «құм» пайда болады.

Бүйрек үсті бездері. Бүйрек үсті бездері қос мүше. Олар оң және сол жақ бүйректердің жоғарғы жағында орналасқан, салмақтары 6-12 г. , Әрқайсысы қыртысты және милы қабаттан тұратын қос бездер. Бүйрек үсті бездерінің қыртыс қабаты 10 астам кортикостероидтар тобына жататын гормондарды түзеді. Физиологиялық қызметіне қарай кортикостероидтар 3 топқа бөлінеді: а) Глюкокортикоидтар, ә) минералкортикоидтар, б) адренокортикоидтар.

Бүйрек үсті безінен бөлінетін адреналин мен альдестерон гормондарының бірі - адреналин метаболизмді жеделдетсе, алдестерон қан қысымын реттейді. Аддисон ауруы: бұл бүйрек үсті безінен альдестеронның жеткіліксіз бөлінуінен болатын ауру. Тері түсінің өзгеруі теріде пайда болады. Аддисон дертімен көбіне 20-40 жас аралығындағы адамдар ауырады [3].

Айырша без (тимус) Кеуде қуысында кеңірдек ұшын жауып орналасқан. Салмағы – 13-37,5 гр (интенсивті өсу мен даму аралығы 6-15 жас). Жыныстық жетілуден кейін кішірейеді.

Айырша безінің атқаратын қызметі. Жасушалық иммунитетке жауапты Т-лимфоциттердің синтезделуін жүзеге асырады. Гормондарды өндіреді: тимозин, тимопоэтин, тимусты гуморальды фактор – иммунды жүйенің химиялық ынталандарушысы.

Тимозин жетіспесе көкбауыр кішірейеді, иммундық қасиеті төмендейді.

Ұйқы безі Ол асқазан астында орналасқан ұйқы безі мүшесінен бөлінеді. Ұйқы безі гормондардың бөлінуіне және ас қорытуға жауап береді. Ол ішкі және сыртқы бездердің қызметін атқарады.Қызметі: инсулин мен глюкагон бірге жұмыс істегенде қандағы қантты теңестіреді. Аурулар; қант диабеті (қант диабеті) Инсулин; ол қандағы қант мөлшерін азайтады. Бұл бауырда қанттың артық мөлшерде сақталуын қамтамасыз етеді. Глюкагон; ол қандағы қант

мөлшерін көбейтеді. Бұл бұлшықет пен бауырда сақталған қанттың қанға өтуіне жауап береді.Жыныс бездері қос секрециялы бездерге жатады. Сыртқы секрециялық без ретінде оларда жыныс клеткалары -әйелде аналық клетка ерлерде аталық клеткалар –сперамтозоидтар өніп дамиды. Ішкі секрециялық без ретінде ерлер мен әйелдердің жыныс гормондары түзіледі. Жыныс гормондары қан арқылы денеге тарап, баланың өсуіне, дамуына әсер етеді және жыныс мүшелерінің дамып жетілуін, жыныстық белгілердің пайда болуын қамтамасыз етеді. Бөлінетін гормон:әйелдерде эстроген, ерлерде тестостерон. Аурулар: көбеюге қабілетсіздік (бедеулік) [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дүйсембин К, Алиакбарова З. Жасқа сай физиология және мектеп гигиенасы. Алматы, 2008.
2. Абдукаюмов С., Ажибаева З., Бабаева Г. «Жас ерекшеліктер физиологиясы және мектеп гигиенасы», Түркістан, 2015 ж.
3. Халила Ә.Н., Адилбекова Л.Н. «Жас өспірімдер физиологиясы және мектеп гигиенасы», Шымкент, 2014 ж.
4. Өмешұлы Ә. «Салауатты өмір – денсаулық кепілі». Алматы, Білім, 2007ж.

УДК 201.512

ПОНЯТИЕ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Тажибаева Н.Ю., Маккамбаева Д.С., Абдукаримова З.Ш.
Научный руководитель: Туякова Н.Н.
Университет «Мирас», г Шымкент, Казахстан

Түйін: Мақалада студент жастарда отбасылық құндылықтарды қалыптастыру туралы жазылды.

Summary: The article presents formation of family values among students.

Студенческая семья - главный стратегический ресурс современного общества и одновременно социально непригодная группа для формирования семьи и ответственного воспитания детей. Важный аспект - создание семьи не в моде, ценностные приоритеты сосредоточены на карьерных устремлениях, создании альтернативных форм брака и семейных отношений. Методы исследования: методы анализа и обобщения литературы; анкета, социологический опросник; анализ результатов исследования. Методы исследования: системный, аксиологический, гендерный, семейный подходы, психоаналитическая теория личности и комплексный подход к изучению эффективных жизненных стратегий. В ходе анкетирования были выявлены ценности студентов, их жизненные стратегии, проблемы. В ходе опроса были выявлены ценностные ориентации студенческой молодежи, их жизненные стратегии, выявлены проблемы в функционировании института студенческой семьи. Вывод о том, что студенческая молодежь нацелена на построение успешной карьеры и профессионального самоопределения, подтвержден эмпирически. Новизна исследования: рассмотрена концепция «Ценностная

готовность студентов к созданию семьи», определены критерии ценностной готовности семейной жизни. Выявлены основные направления профессиональной деятельности руководителей студенческих групп в формировании ценностных отношений студентов к семье: социально-ценностные, личностно-ценностные, коммуникативно-ценностные, профессионально-ценностные, ценностно-средовые. Определены жизненные стратегии и критерии будущего современной молодежи: благополучие, жизненный доход, стратегия самореализации семьи. Доказано, что поддержание жизнеспособности семьи студента полезно, если университет создает семейную среду [1].

Молодежь определяет будущее страны, государства, нации, поэтому изменение особенностей ее самоопределения представляется обществу.большой научный интерес и практическая ценность. Отношения молодых людей, в том числе студентов, брак и семья, особенно важны для развития общества. «Крепкая, здоровая семья - залог здорового общества и сильного государства. Поэтому общество заинтересовано в подготовке подрастающего поколения к созданию крепкой семьи » Добрыниной И., Зритневой Е., Зубок Ю. А., Ищенко Т. В., Ковалёва А. И., Саралиева З. Х. Социологи отмечают, что в формировании семейных ценностей и мировосприятия молодежь отдается приоритетным. Ценности образования, материального благополучия, карьерного роста, профессионального самоопределения, самоопределения. Исследования И. И. Пацакулы со студентами по вопросам формирования семьи, формирования семейных ориентаций жизни, творческих построений не имеют смысла. Неформальность социальных, культурных, национальных ценностей и смыслов». Ведь этот отрочество приходится на предбрачный период. Поэтому важно целенаправленно работать в университете, чтобы подготовить студентов к созданию семьи и ответственности за выплату родительского долга. В рамках нашего исследования мы рассматриваем концепцию «ценность студенческой молодежи в создании семьи». Э. Зритнева понимает его как «систему социально-психологических институтов личности, определяющую эмоционально-психологическое отношение к образу семейной жизни, ценностям брака» [2].

Критерялнимипоказателям ценностной готовности семейная жизнь утвериждениям по wçenogoявляються: "Как пол ценностного Осознания социлного института личностное осмиления ценностни половину и брака, значимости. Признание связи, принятие творческого поведения семенная, личностная смысл ценности дети" Мы включаем зреня что-то сформированное готовностью семейной жизни и ответственоти включаем Следующие показатели: - осознонист когнитивниых встановык - понимать себя, свою реакцию, мотивы родительского поведения; - понять жену, ее реакцию, единство родителей и партнера по браку; - развитие, настойчивость и комплементарность компонентов интегрированной психолого-педагогической структуры воспитания; - четко определить свою жизненную стратегию

(перспективу). В настоящее время нет четкого определения такого понятия, как «жизненная стратегия». Многие ученые (А. Адлер, К. Юнг и др.) Определяют его как ценностные ориентации, жизненные цели, задачи и планы, различные новые навыки, «самопознание» (К. Юнг). А. Адлер определяет это понятие с точки зрения адаптивного подхода, как целостного стиля адаптации человека к жизни. Э. Головаха подчеркивает, что «взгляд на жизнь следует рассматривать как целостный образ будущего, социальных ценностей и личного смысла жизни» (Головаха Е.И. 266-267). По мнению Н.А. Слапака, жизненные стратегии - это средство реализации возможностей. У нас есть Т.Е. Мы близки к позиции. Резник и Ю. М. Резник внес в понятие жизненных стратегий следующие компоненты: стратегия жизненного благополучия, жизненный успех, самореализация семьи. Формирование ценностного отношения к семье и жизненным стратегиям в период обучения в вузе - важный этап успешной социализации личности и готовности студентов к браку и ответственному воспитанию детей. Поэтому основная задача воспитательной работы в вузе - создание условий, способствующих формированию профессиональной и социокультурной компетентности студента. При решении данных задач рассматриваются основные направления профессиональной деятельности педагогов (кураторов студенческих коллективов) в формировании ценностных отношений студентов к семье: - социально-ценностные (идентификация с социокультурной и профессиональной средой, позитивное конструктивное взаимодействие студентов).субъекты образовательного процесса), - личностно-ценностные (самоопределение, саморазвитие, самореализация, поиск личностных смыслов бытия), - коммуникативно-ценностные (формирование коммуникативной компетентности студентов).), - профессиональная ценность (поиск и приобретение новых знаний и навыков в информационном обществе; овладение инновационными образовательными технологиями, необходимыми для профессиональной деятельности); - ценностная экология (взаимодействие с социальной средой, восприятие ценностей университетской среды и утверждение своих взглядов, их значимости в ней; С целью определения отношения студентов к семье, браку, ценностям семейной жизни были проведены «Социальная работа», «Туризм», «Сервис», «Педагогика и психология девиантного поведения». Мы использовали простую случайную выборку, преимуществами которой являются следующие критерии: снижение стоимости сбора и обработки данных, повышение эффективности, взаимозависимость качественных характеристик и свойств социальных объектов. В исследовании приняли участие 133 респондента в возрасте 21-22 лет, в том числе: 39 мальчиков, что составляет 29,3%, 94 девочки (70,7%) [3].

Взаимо дополняемость компонентов интегрированной психолого-педагогической структуры образования [1]; - Четко определите свою жизненную стратегию (перспективу). В настоящее время нет четкого определения такого понятия, как «жизненная стратегия». Многие ученые (А. Адлер, К. Юнг и др.) Определяют его как ценностные ориентации, жизненные цели, задачи и планы, различные новые навыки, «самопознание» (К. Юнг). А.

Адлер определяет это понятие с точки зрения адаптивного подхода, как целостного стиля адаптации человека к жизни. Е. Головаха подчеркивает, что «мировоззрение следует рассматривать как целостный образ будущего, социальных ценностей и личного смысла жизни» (Головаха Е.И. 266-267). Согласно Н.А. Слапаке, жизненные стратегии - это средство реализации возможностей. У нас есть Т.Е. Мы близки к позиции [4].

Резник и Ю. М. Резник внес в понятие жизненных стратегий следующие компоненты: стратегия жизненного благополучия, жизненный успех, самореализация семьи. Формирование ценностей и жизненных стратегий семьи в период обучения в вузе - важный этап успешной социализации личности и готовности студентов к созданию семьи и ответственному воспитанию детей. Поэтому основная задача воспитательной работы в университете - создание благоприятных условий для формирования профессиональных и социокультурных компетенций студентов. При решении данных задач рассматриваются основные направления профессиональной деятельности педагогов (кураторов студенческих коллективов) в формировании ценностных отношений учащихся к семье: - Социо-ценности (идентификация с социокультурной и профессиональной средой; конструктивное взаимодействие позитивных студентов). Субъекты образовательного процесса), - ценностно-личностные (самоопределение, саморазвитие, самореализация, поиск личностных смыслов бытия), - коммуникативно-ценностные (формирование коммуникативной компетентности студентов).), - профессиональная ценность (поиск и приобретение новых знаний и навыков в информационном обществе; овладение инновационными образовательными технологиями, необходимыми для профессиональной деятельности); - Ценностная экология (взаимодействие с социальной средой, восприятие ценностей университетской среды и укрепление своих взглядов и ценностей; семейная жизнь, «Социальная работа», «Туризм», «Сервис», «Девиантное поведение» в с целью определения отношения школьников к семье, браку, ценностям - педагогике и психологии поведения. Эффективность, взаимозависимость качественных характеристик и свойств социальных объектов. В исследовании приняли участие 133 респондента в возрасте 21-22 года, в том числе: 39 мальчиков, из них составляет 29,3%, 94 девушки (70,7%).

Список использованной литературы:

1.Жильцова Ю. В. Формирование семейных ценностей в студенческой молодежи - Пермь: Меркурий, 2014. - С.41-43.

2. Кузнецова В. Н. Социология молодежи: учебник. М .: Гардарики, 2007. - 185 с. 4.

3.Лисовский В. Т. МОЛОДЕЖЬ: любовь, брак, семья. (Социологическое исследование). - СПб .: Наука, 2003. —С.67.

4. Урбанович Л.Н. Нравственные основы семьи и брака. Система работы с пенсионерами и родителями: методические рекомендации, разработка занятий, тесты, анкеты, психологические семинары.

ӘОЖ 159.9

ҰЛЫ ҰСТАЗ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ УАҚЫТПЕН ҮНДЕСТІГІ

Таскара С.Ш, Шеримбетова А.С., Орынбасар А.Қ. - 3 курс,101-92 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Заманова М.С.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: Статья посвящена вопросу о месте ценностей учебно-педагогической деятельности Ибрая Алтынсарина сегодня, их актуальности для современности. Кроме того, в работе Ибрай Алтынсарин рассматривается не только педагогом-новатором, но и талантливым организатором. Представленная статья наглядно показывает актуальность научных достижений и заповедей великого учителя для будущих поколений.

Summary: The article is devoted to the issue of the place of the values of educational and pedagogical activities of Ibrai Altynsarin today, their relevance for the present. In addition, in his work, Ibrai Altynsarin is considered not only an innovative teacher, but also a talented organizer. The presented article clearly shows the relevance of the scientific achievements and commandments of the great teacher for future generations.

Қазақстанның көптеген көрнекті қайраткерлері ұлы ұстаздың өмір жолын зерттеген еді. Ыбырай Алтынсарин туралы көптеген еңбектер жазылды, оның әдеби, социологиялық, педагогикалық, этикалық және этнографиялық көзқарастары туралы бірқатар монографиялық жұмыстар, ғылыми мақалалар жасалды. Бұл Т.Тәжібаев, М.Әуезов, А.Ситдықов, Б.Сүлейменов, Ә.Дербісалин, К.Бейсембиев, А.Ефиров.

Октябрь социалистік революциясына дейін қоғамның қалың тобы ұлы ұстаздың шығармашылығымен таныс емес еді. Ол КСРО жылдарында ғана халықтың мұрасына айналды. Оның өлеңдер, ертегілер мен әңгімелер жинақтары, таңдамалы шығармалары, жинақталған шығармалары жарық көре бастады. І.Алтынсарин - 19 ғасырдағы қазақтардың мәдени өміріндегі таңқаларлық құбылыс, ол, өкінішке орай, бүгінгі күні оны көп еске ала бермейді. Поэтикалық дарын иесі, кемел ақыл мен риясыз жанға ие бола отырып, ол Қазақстандағы педагогикалық сана, ой тарихында мәңгі қалады. Бұл адамның өмірі, оның аскеталық қызметі өзінің биік ойларымен бірнеше ұрпақты жарықтандырады. Ол өзін мұғалім ретінде де, этнограф ретінде де, ақын ретінде де, жазушы ретінде де, қоғам қайраткері және ағартушы ретінде де көрсеткен жан-жақты тұлға болды [1].

І.Алтынсариннің педагогикалық мұрасына жүгіну бүгінгі күні бұрынғыдан да маңызды. Біздің уақытымызда білім берудің тарихи негіздеріне жүгіну керек, өйткені тарихи педагогикалық мұрасын түсінбей, жас ұрпақты адами мұраттармен таныстыру мүмкін емес. Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен шығармашылық жолы, оның өмірбаянының жеке парақтары, оның философиялық-педагогикалық көзқарастарының жеке аспектілері ерекше қызығушылық тудырады және қазіргі тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына ықпал етеді. Ыбырай Алтынсариннің тағдыры - одан кейін өмір сүрген және 65 өмір сүрген барлық адамдар үшін өнегелік үлгі бола бермек. Бұл өз халқына

қызмет етудің мысалы. Оның педагогикалық идеяларын облыстың үздік мұғалімдері пайдаланады, өлеңдері мен прозаларын халық жақсы көреді.

Ы.Алтынсарин жан-жақты білімді адам болған. Ыбырай Алтынсарин этнограф әрі ақын ретінде де кең танымал болды. Ол Орынбордағы орыс географиялық қоғамының толық мүшесі болған. Осы қоғамның нұсқауымен ол қазақ этнографиясы туралы баяндамалар мен мақалалар дайындап, жариялады. Ол қазақ халқының прогресс пен білімге ұмтылысының қаншалықты маңызды екенін түсінді.

60-жылдары Алтынсариннің педагогикалық көзқарастары түпкілікті қалыптасты. Сол хатта ол өзінің тәлімгері, аға жолдасы және досы Н.И.Ильминскийден ішінара алған оқыту әдістері туралы өз көзқарастарын түсіндіреді. Ильминский: «... Мен сізден оқыту әдісін алдым; мен оларға алдымен зат атауларын, тек зат есіммен байланысты сөздерді беремін; содан кейін заттардың сапа атаулары - сын есім; содан кейін заттар атауларын олардың қасиеттерімен байланыстыру, содан кейін - етістіктер, содан кейін жалғау және сөздердің, жыныстың және санның төмендеуі ... ».

1879 жылы Алтынсарин Торғай облысындағы мектептердің инспекторы болып тағайындалды. Білім саласында кең құқықтар мен мүмкіндіктерге ие бола отырып, ол ауылдарды аралайды, қазақтарға зайырлы білімнің мәні мен мақсаттарын, артықшылықтарын түсіндіреді. Илецк, Ырғыз, Торғай, Николаев (Қостанай) аудандарындағы, сондай-ақ Орынбор өлкесінің елді мекендеріндегі оқу орындарының жұмысын ұйымдастыру оңай болған жоқ. Сонымен қатар, білім беру мекемелері желісінің дамуына губернатордың еркіне тәуелділік кедергі болды. Алтынсариннің қайсар мінезі және туған жерге деген өшпес сүйіспеншілігі көптеген кедергілерді жеңуге көмектесті. Ильминскийге жазған хатында ол: «... Менің үнемі ұмтылысым пайдалы адам болуға ұмтылды, енді мен оған қол жеткіземін деген ой - жұбаныш ».

Ы.Алтынсарин тек жаңашыл ұстаз ғана емес, сонымен қатар талантты ұйымдастырушы болды. Ол білім беру мекемелерін құру, педагогикалық кадрларды іріктеу, балалар мен мұғалімдердің тұрмыстық бөлшектерін күту, қаржылық есеп беру, білім беру мекемелерінің материалдық базасын жинақтау бойынша өте ауқымды, баға жетпес жұмыс жасайды. Ол Орынбор қырғыздарының облыстық әкімшілігіне жазған жазбасында: «... қырғыз мектебін ұстауға кеткен шығындарды өтеу үшін ... 900 сом вагондар коллекциясынан алынып тасталды, олар қырғыз мектебінің мазмұны туралы сымды кітапқа түскені үшін жазылды. Мен осы затты қоса берілген мәлімдеме бойынша заттарды мектеп басшысына тапсырдым ... » Шенеунік есебінің құрғақ жолдарының артында қаншама қажырлы еңбек жасырылған!

Алтынсарин өзінің оқу-педагогикалық қызметінде жеке тұлғаның адамгершілік негіздерін тәрбиелеуге үлкен көңіл бөледі. Ол исламды жоққа шығармайды, исламды үйретуге қарсы емес, бірақ дін ғылым мен техникамен үйлесіп, жастардың адамгершілік тәрбиесіне үлес қосуы керек деп тұжырымдағандардың бірі болған. «... Мен олардың (студенттердің) 66 адамгершілігіне ықпал ету үшін бар күшіммен тырысамын, кейінірек олар

парақор болмасын. Маған күліңіз, мен кейде балалар сабақтан бос кезде ресми түрде молда болып көрініп, рухани тарихтан білгенімді айтамын... ».

І.Алтынсариннің аскеталық қызметін ұстанған замандастары оның көзі тірісінде-ақ оның қазақтар ағарту ісіне қосқан үлесін бағалай білген. Педагогикалық қызметтен бөлек, олар оның жан-жақты әдеби жұмысын атап өтті: оқырманды өз ана тілінде халық поэзиясының алғашқы жинақтарын және алғашқы оқуға арналған алғашқы кітаптарды жазып, құрастыру.

1889 жылы Алтынсарин әлі елуге толмаған еді, бірақ оның денсаулығына нұқсан келді. Лагерлік өмірдің ауырпалықтары мен қиындықтары өз әсерін тигізбей қоймады. Оның есімі өшпес, өлмес болып, дала халқының аузында құрметпен естілетін көп дүние жасалды. Бірақ ұстаздың ойы болашаққа бағытталған. Мұнымен тоқтап қалу оған бұйырмайды. Мақсаттар, идеялар, жоспарлар тыныштық бермейді .

Ыбырай Алтынсариннің жаңашыл көзқарастары бүгінгі күні де өзекті. Олар қазірде Егемен Қазақстанның мектеп қабырғаларында өте өзекті болып табылады. Бір жарым ғасырға жуық уақыт бұрын ол мектептегі білім беру жүйесінде орыс және қазақ тілдерін оқытатын жаратылыстану ғылымына басты орынды арнады. Дәл осы сұрақтың тұжырымдалуы қазіргі кезде біздің елімізде билингвизмді өмірдің нормасы ретінде орнату туралы сөз болып отырған кезде өзекті болып табылады [2].

Тапқыр Алтынсарин - «үш киттің» бірі (Шоқанмен және Абаймен бірге), оның иығына қазақтың дала қауымдастығы болған және бола береді. Мұсылмандық обскурантизм, феодалдық надандық және отарлық езгі әлемінде ол өз халқының ақыл-ойы мен энергиясын көре білді, ортағасырлық қараңғылықтан жарыққа шыға алды! Ол өзінің бүкіл ересек өмірін, таусылмас жігерін, өткір ақыл-ойы мен әкелік махаббатын халқына - халық ағарту ісіне арнады!

Ыбырай Алтынсарин есімінің өшпестігі осыдан шыққан ба? Алтынсарин қазақ балаларына ана тілінде жоғары дарынды әңгімелер мен поэмалар жасай отырып, қазақ әдебиеті тарихында Абаймен қатар жазушы-суретші ретінде лайықты орын алды. Оның баланың жүрегі мен балаларының қызығушылығына жақын шын жүректен, шын жүректен жазылған шығармалары осы күнге дейін ескірген жоқ. Алтынсариннің тарих, этнография және өлкетанудағы маңызы өте зор.

Алтынсарин өзінің талантты мұғалім, жазушы және қоғам қайраткері, халық мектебі үшін, халық ағарту ісі үшін күресуші ретінде өзінің қажымас қайраткерлігін көрсетті.

Қазақ ақыны және ыбырайтанушы С.Оспанов 2014 жылы жарық көрген «Ұлы ұстаз Ұлағаты» атты еңбегінде Алтынсариннің қазақ халқының әлеуметтік және мәдени өміріндегі зор рөлі туралы жазды. Ол ұлы ұстаз туралы әлі көп нәрсе зерттелмегенін, жазылмағанын атап өтті.

Ыбырай Алтынсарин - өз халқының талантты ұлы, ұлт мақтанышы. Ол қазақ халқының мәдениетін дамытуға үлкен үлес қосты, оның туындылары мен бүкіл жұмысы тарихымыздың алтын қорына еніп, кейінгі ұрпаққа сарқылмас

бай мұра қалдырды. Ол қазақ халқының жадында соншалықты ұлы болып қалды. Оның шығармалары мен аудармалары әр оқырманға қол жетімді болғанын, сирек кездесетін мұрағат материалдары шыққанын қалаймын, ал жас ұрпақ талантты ақын мен аудармашының шығармашылығын ризашылықпен зерттеді [3].

Алтынсариннің Қазақстандағы халық ағарту тарихындағы маңызы өте зор. Алтынсариннің қызметі біз үшін қоғамдық ойдың дамуы және оның халық ағарту және қазақ әдебиеті тарихындағы орны тұрғысынан үлкен қызығушылық тудырады. Алтынсаринге алғашқы халық мұғалімі, Қазақстандағы халық мектептерінің алғашқы ұйымдастырушысы және қазақ халқынан шыққан алғашқы теориялық ұстаз ретіндегі ерекше еңбегі үшін құрмет көрсетілуі керек.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Сулейменов Б. С. Жизнь и творчество Ибрагима Алтынсарина (1841-1889).— В кн.: Алтынсарин И. Избранные произведения. Алма– Ата, 1957, С. 5—40.
2. Алтынсарин. И. Собр. соч. в трех томах, Алма-Ата, 1978, т. 2, С.141.
3. М.А.Ауэзов, «Собрание сочинений в двадцати томах». «Жазушы», 1985, т.20 - С.26.

ӘОЖ 371.13.741

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕСІ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖАС КЕЗЕҢІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тасқара С.Ш., Азат Г.А., Пердебай А.С. - 3 курс 101-92 топ студенттері
Ғылыми жетекшілер: Айткулова Н.Ж., Заманова М.С.
«Мирас»университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: Статья посвящена выявлению особенностей возраста младших школьников по проблеме психолого-педагогической адаптации.

Summary: This article deals with the identification of the peculiarities of the age of primary school students on the issue of psychological and pedagogical adaptation.

"Бейімдеулу" термині және қалай латын тілінен adaptatio - бейімделу, құрал. Оны алғаш рет Г.Ауберт енгізген және медициналық және психологиялық әдебиеттерде қолданылған, онда сезім мүшелерінің белсенді ынталандыруларға бейімделуінің әсерінен анализаторлардың сезімталдығының өзгеруі көрсетілген. Болашақта бұл терминді қолдану тірі ағзаның өмір сүру жағдайларына кез-келген бейімделуі сияқты кең мағынада кездеседі (И.А. Милославова) [1].

Осы мәселе бойынша ғылыми әдебиеттерді талдау белгілі бір автор оқушылардың қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінің қандай деңгейіне байланысты бейімделудің әртүрлі деңгейлерін ажыратады: физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік.

Табысты әлеуметтік бейімделу дегеніміз-оқушылардың әлеуметтік орта жағдайларына белсенді бейімделуінің тұрақты процесі және осы процестің нәтижесі. Мінез-құлықтың сипатын анықтайтын осы компоненттердің қатынасы оқушылардың мақсаттары мен құндылық бағдарларына, олардың

әлеуметтік ортаға жету мүмкіндіктеріне байланысты. Әлеуметтік бейімделудің үздіксіз сипатына қарамастан, ол әдетте оқушылардың және оның әлеуметтік ортасының қызметінің түбегейлі өзгеру кезеңімен байланысты (А.В. Петровский, М. Г. Ярошевский). Әлеуметтік бейімделудің кез-келген түрі (оқу, кәсіби, тұрмыстық және т.б.) әлеуметтік-психологиялық аспектіні қамтиды, өйткені әлеуметтік орта құрылым тұрғысынан пәндік және жеке болып бөлінеді.

Орыс ғылымындағы әлеуметтік-психологиялық бейімделуді зерттеудің әдіснамалық негізі л. с. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясы болып табылады. "Қалыпты баланың өркениетке енуі", – дейді ғалым, - әдетте оның органикалық жетілу процестерімен біртұтас қоспаны білдіреді. Дамудың екі жоспары – табиғи және мәдени-сәйкес келеді және бір-бірімен біріктіріледі.

Орыс психологиясы мен педагогикасында әлеуметтік-психологиялық бейімделу мәселесі пәндік қызмет категориясы мен "иемдену" ұғымының көмегімен қарастырылады, ол жеке тұлғаны пәндік әлемде бағдарлаудың әлеуметтік дамыған тәсілдерін және оны өзгерту құралдарын игеру деп түсініледі. Бұл жағдайда әлеуметтік объектілер әлемі жеке адамға тікелей берілмейтіндігі шешуші мәнге ие, бірақ әр жолы оның міндеті ретінде тұр. Тек оған қатысты сыни (оның ішінде танымдық) іс-әрекеттерді жүзеге асыра отырып, оларда оқушылардың іс-әрекеті барабар (бірақ бірдей емес), адам бұл мұраны өзінің психикасының меншігі етеді [2].

Оқушы оқуды бастау баланың өміріндегі маңызды ниеттердің бірі екенін бәрі біледі. Бірақ "маңызды сәт"нені білдіреді? бұл сұраққа бірінші сынып оқушыларының ата-аналары кездесулердің бірінде жауап беруді сұрады.

Оқудың басталуы өте қиын кезең, өйткені оқушы алғашқы күндерден бастап балаға өзінің алдыңғы тәжірибесімен тікелей байланысты емес, бірақ барынша жұмылдыру мен зияткерлік күштерді қажет ететін бірқатар міндеттер қояды. Барлығы қиын: оқу режимінің өзі (үзілістермен, сіз қалаған кезде емес, ұзақ 35 минуттан кейін) және бірден бөлісуге болмайтын жаңа әсерлердің көптігі және сіз ұстап тұруға тура келетін эмоциялар. Мұғалімнің ойына алаңдамау және оны ұстану қиын, белгілі бір қалыпта отыру және ұзақ отыру қиын. Айтпақшы, " оқушыға жүйелі оқытудың басталуымен статикалық жүктемелердің нақты көлемі айтарлықтай артады. Балалар үшін, әсіресе алты-жеті жасар балалар үшін статикалық жүктеме ең шаршатады. Жақсы, егер қосымша қиындықтар болмаса, бірақ, өкінішке орай, олар сирек емес. Сондықтан дұрыс барлық "интегральды бағалады оқудың басталуы та анам, ол жазды жауапта сұрақ: "үлкен жүктеме". Баланың денесі кейде ең қымбат "бағамен" – денсаулықпен төлейтін ауыр жүктемелер (психологиялық, зияткерлік, Функционалды және физикалық), және Біз ересектерміз, біз оны әрдайым көре бермейміз және түсінеміз [3].

Шын мәнінде, бірінші жыл – бұл ата-аналардың барлық кемшіліктері, балаға немқұрайдылық, оның қабілеттерін білмеу, байланыстың болмауы және көмектесе алмау анық көрінетін ата-аналар үшін сынақ мерзімі. Кейде ата-аналарға шыдамдылық пен сыпайылық, тыныштық пен мейірімділік

жетіспейді; көбінесе жақсы ниетпен олар "оқушы стресстерінің"кінәсі болады. Неліктен? Сірә, олар әрқашан процестің күрделілігі мен ұзақтығын ескере бермейді. Күн емес, апта емес, оқушыте шынымен ыңғайлы болу үшін қажет. Бұл дененің барлық жүйелерінің айтарлықтай кернеуімен байланысты өте ұзақ процесс. Бұл оқушы, өмірдің жаңа жағдайларына, жаңа қызмет түріне және жаңа жүктемелерге бейімделу процесі және бейімделу деп аталады. Сондықтан оқушыте және үйде оқыту мен тәрбиелеудің бүкіл жүйесі мұғалім мен ата-аналар әр баланың денесі қол жеткізген жетістіктері үшін, әсіресе оқытудың басында қандай "бағаны" төлейтінін біліп, ескеруі керек. Ең бастысы, олар табыстар мен "бағаны"салыстыра алады [4].

Көптеген балалар оқушға дайын, оқушы өмірінің жаңа жағдайларына дайын. Жаңалыққа деген ұмтылыс, мәртебені өзгертудің маңыздылығын түсіну ("Мен қазірдің өзінде оқушымын"), оның алдында тұрған міндеттерді орындауға дайын болу балаға мұғалімнің талаптарын қабылдауға, құрдастарымен қарым-қатынасты дұрыс құруға, күннің жаңа режиміне, сабақ кестесіне, істер тізбегінің маңыздылығына бағынуға көмектеседі. Көптеген оқушы ережелерін орындау өте қиын болса да, олар наразылық тудырмайды және бала әлеуметтік маңызды және қажет деп санайды. Көбінесе мінез-құлық ережелері, әсіресе "ең алдымен тәртіп" бірінші сынып оқушысы үшін мүмкін емес мұғалім үшін. "Жаман мінез-құлық" оқушытегі сәтсіздіктердің бастауы болуы мүмкін.

Тәжірибелі мұғалім мен ата-аналар ережелер мен мінез-құлық нормаларының талаптары ересек оқушылардың көңіл-күйіне тәуелді емес және эпизодтық емес екенін біледі және түсінеді. Мұғалім басынан бастап оқушыларға олардан не талап етілетінін түсіндіреді, балаға оның жаңа ұстанымы, құқықтары, міндеттері бұрынғыдан оқуға дейінгі арасындағы айырмашылықты көрсетеді. Бірақ бұл оқушының мінез-құлқының ережелері мен нормалары туралы әңгіме тыйым салулар мен міндеттердің тізіміне айналуы керек дегенді білдірмейді, балалардың өздері Ереженің қажеттілігін түсінуге, маңызды нәрселерді бөлуге тырысады. Бұл жұмыстың негізгі ауырлығы – "баланы оқушыдан жасау" - мұғалімге түседі. Егер ол Ш. Амонашвилидің кеңесіне құлақ асса: "балалар-белсенді тіршілік иелері және егер солай болса, онда олар үшін ұйымдасқан орта құру керек, содан кейін саусаққа қауіп төндіретін, салдарын еске түсіретін, моральды оқитын емес, олардың іс-әрекетін ұйымдастыратын және бағыттайтын". Кейде мұғалім тек "саусақпен қорқытып" қана қоймай, моральды оқиды. Бұл жағдайда сіз мұғаліммен сөйлесуге күш табуыңыз керек, бірақ баламен және баламен сіздің күмәніңіз туралы сөйлесудің қажеті жоқ. Сіз балаға қысым жасамауыңыз керек, бірақ мұғаліммен (бірақ баласыз) тыныштықпен "қалай жасау керек" және "қалай көмектесуге болады"деп аз ойлау керек [5].

Мұғалім, тіпті ең қатал, тіпті әрдайым әділ емес, бала үшін, әсіресе бірінші кезекте, "ең көп", және сіздің оның талаптарына деген теріс көзқарасыңыз балаға өзінің студенттік мәртебесін анықтауды қиындатады. "Мүмкін болатын" және "мүмкін емес" критерийлерін мұғалім жиі анықтайды,

сондықтан егер сіз өз талабыңызға жауап ретінде: "София Петровна бұл мүмкін емес деді", - деп ашуланбаңыз. София Петровна-ең жоғары билік, оның алдында тіпті ата-ана да жоғалады. Ренжімеңіз және есіңізде болсын, бұл ескертуді "сіздің Софья Петровна көп біледі....." немесе сол сияқты – тыйым салынған қабылдау. Егер сіздің балаңыз болса, жарық та, таң да жоқ, өйткені ол бүгін кезекші және ол бәрінен бұрын келуі керек дейді, оны ол сияқты байыпты қабылдаңыз. Егер ол сізден оқушыке бірдеңе дайындауды сұраса және сіз қандай да бір себептермен оны жасамаған болсаңыз, Сіз үшін күтпеген жағдай болмауы керек қатты реакция және тіпті көз жас. Сіз өзіңіз оқушыке байыпты қарауды талап етесіз, ал бала не маңызды, не жоқ екенін қалай бөлуді білмейді, ол үшін бәрі бірдей маңызды: таза дәптерлер мен түрлі-түсті қарындаштар, спорттық форма және сіз сыныпқа әкелуге уәде берген гүл.

Жеті жылдық өтеді кезеңі психологиялық оқушыке бейімделу оңай, ал шестилеток бұл өте қиын. Оқушының мәртебесі баладан оның нақты рөлін және мұғалімнің позициясын, қарым-қатынастағы белгілі бір қашықтықты және осы қатынастардың шарттылығын түсінуді талап етеді. Алты жасар балалар арасында бірінші сынып оқушылары жиі кездеседі, олар мұғалімнің нақты позициясы мен оның рөлін ғана емес, сонымен бірге олардың студенттік жағдайын да білмейді. Мұндай балаларға мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас конвенциясын түсіну қиын, ал бала ескертуге жауап ретінде: "Мен мұнда оқығым келмейді, Мен Сізге онша қызығушылық танытпаймын"деп айта алады. Мұндай баламен өзін қорғау өте қиын болуы мүмкін, бірақ мұндай жағдайларда бұйрық беру, жазалау, талап ету пайдасыз, өйткені сіз баланың сенімі мен құрметіне ие болуыңыз керек, сондықтан мұғалім мен ата-анадан шыдамдылық пен ізгілік қажет.

Бұл тұрғыда мұғалім үйде тәрбиеленіп келген балалар ерекше назар аударуды талап етеді және олардың "бөтен" ересектермен қарым-қатынасы шектеулі болды. Бала оқушыке дейін" рұқсат етілген " анасы мен әжесімен бірге болды, ол қыңырлығына, қалауына тым жұмсақ болды, сондықтан оқушыте қайта құру өте қиын. Ол сондай-ақ үйде әрекет етуге тырысады, өзін талап етеді, оқудан бас тартады. Өкінішке орай, мұнда тек ата-аналардың жанашырлығы ғана емес (және бұл қажет), сонымен қатар мұғалімнің іс-әрекетін айыптау да бар. Бұл жерде табу керек дақ", объективті жағдайды түсіну емес, обвиняя бірде-бала, бірде-мұғалім [6].

Оқиға үйде сүйектің қатысуымен тым эмоционалды түрде талқыланды. Әрине, олар "балаға көзқарас" таппаған мұғалімді айыптады. Анам онымен "сөйлеседі" деп шешілді. Әңгіме оңай болған жоқ, өйткені мұғалімнің талаптары әділ болды, бірақ формасы қолайсыз болды. Тартылу, өткір сөгіс, мазақ етпеу керек, қажетті мінез-құлыққа қол жеткізу керек, әсіресе алдымен. Нәтижесінде, алғашқы күндерден бастап бала мен мұғалім, ата-ана мен мұғалім арасында жанжал туындады, бұл сүйектің оқушыке психологиялық бейімделу процесін қиындатты. Басқа мұғалімге ауысу жағдайды өзгертпеді, тек оны нашарлатты. Бұл жағдайда Сізге "мейірімді" мұғалімді іздеудің қажеті жоқ, бірақ шыдамдылықпен, шыдамдылықпен, әдептілікпен және Костяны

ересектермен қарым-қатынас жасауға үйрету керек. Бірақ бұл жерде "тым алысқа кетпеу", тірі баланы ыңғайлы, мойынсұнғыш етіп, оны сындырмау маңызды [7].

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности. – М.: Мир. 1972. 250-256.
2. Айзенк Х. Эванс Д. Энциклопедия психологических тестов – М.: 199
3. Айзенк Г.Дж. Узнай свой собственный К.И.М.,1996,с.35-43.
4. Аназтази А. Психологическое тестирование: В 2 кн. – М.: Педагогика, 1998.с.6-9.
5. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. М., изд. МГУ, 1984, с.105.
6. Возрастная психология. Хрестоматия,М.1999,с.284.
7. Готсдиннер А.Л. К проблеме многосторонних способностей. Вопросы психологии. М.,1991,С.82-88.

ОӘЖ 612(075,8)

ВЕГАТАТИВТІК ЖҮЙКЕЖҮЙЕСІНІҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Текеева А., Рахимкулова И.,Сәрсен А.
Ғылыми жетекшісі: а.о. Сарсекенова А.Ж
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В зависимости от морфологических и физиологических особенностей центральная нервная система подразделяется на физическую и вегетативную. Вегетативная нервная система (ВНС) регулирует деятельность внутренних органов, обмен веществ, репродуктивные процессы.

Summary: Depending on morphological and physiological characteristics, the central nervous system is divided into physical and vegetative.The autonomic nervous system (ANS) regulates the activity of internal organs, metabolism, reproductive processes

Орталық жүйке жүйесін морфологиялық және физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты денелік және вегетативтік деп екіге бөледі. Денелік жүйке жүйесі (ДЖЖ) қанқа еттерімен байланысқан, ол организмнің түрлі қимылдарын, сыртқы ортада бір жерден екінші жерге жылжуын қамтамасыз етеді. Бұл негізінен жануарларға тән қызмет болғандықтан денелік жүйке жүйесін кейде анимальдық деп те атайды. Ал вегетативтік жүйке жүйесі (ВЖЖ) ішкі ағзалардын қызметін, заттар алмасуын, өрбу үрдістерін реттейді. Бұл жүйенің аты латынның vegetativus - өсу, өсімдік деген сөзінен алынған. Дегенмен де вегетативтік жүйке жүйесі тек өсімдіктерге тән істерге ғана емес, ол жануарлар мен өсімдіктерге ортак үрдістерге әсер етеді [1].

Вегетативтік немесе автономдық жүйке жүйесі (вегетативная, или автономная нервная система); (systema nervosum autonomicum; грек, systema — жүйе, бөліктерден құралған бүтін; лат. nervus — жүйке; грек, autos — өзім, өздігінен; nomos — заң) — барлық ішкі мүшелер жүйелері мүшелерінің (асқорыту, тыныс алу, зәр бөлу, аталық және аналық көбею мүшелер жүйелері), тамырлар мүшелері жүйелерінің (қанайналым, лимфаайналым, қан жасау

мүшелер жүйелері), сыртқы және ішкі секреция бездерінің, бірыңғай салалы ет ұлпасының қызметтерін реттейтін жүйке жүйесінің бөлімі.Вегетативтық жүйке жүйесі де, жүйке жүйесінің басқа бөлімдері сияқты нейроциттерден және жүйкелік глиядан (нейроглиядан) құралған.

Вегетативтік жүйке жүйесі - организмдегі орналасу орындары мен атқаратын қызметтеріне байланысты симпатикалық және парасимпатикалық бөлімдерге бөлінеді.Олар өз кезегінде жүйке орталықтарынан және шеткі бөлімдерден құралады. Вегетативтік жүйке жүйесінің жүйке орталықтары жұлын мен мида орналасқан: қыртыстық, қыртысасты және өзіндік жүйке орталықтарына бөлінеді.Вегетативтік жүйке жүйесінің шеткі бөлімін: преганглионды (ганглионалды) миелинді (үлпекті) жүйке талшықтары, экстрамуральды (қабырғадан тыс) және интрамуральды (қабырғалық) жүйке ганглиондары (түйіндері), постганглионды (ганглионсоңы) миелинсіз (үлпексіз) жүйке талшықтары құрайды.Вегетативтік жүйке жүйесінің, жүйке жүйесінің сомалық бөлімінен морфологиялық ерекшелігі - оның шеткі бөлімі орталық жүйке жүйесімен екі нейроцит (өзіндік орталық нейроциттері және шеткі жүйке ганглиондарының нейроциттері) арқылы байланысады. Жүйке ганглиондары нейроциттерінің аксондарының эффекторлы ұштары орындаушы мүшелерде аяқталып, оларды жүйкелендіреді (парасимпатикалық жүйке жүйесінің ұштары ішкі мүшелер қабырғаларындағы етті қабықтар мен қабаттарды және бездерді, ал симпатикалық жүйке жүйесінің ұштары — қан және лимфа тамырлары қабырғаларындағы етті қабықтар мен қабаттарды жүйкелендіреді) [2].

Өсімді (вегетативті) жүйке жүйесінің жұмысы адамның еркіне бағынбайды.

Сондықтан оны ерте кезде автономды (грекше - өз алдына заң) жүйке жүйесі деп те атаған. «Вегетативті» деген сөз латынша - өсу, қаулап өсу дегенді білдіреді. Ол ағзаның өсуіне қоректенуіне қатысты, жүйке жүйесінің белсенді қозуына қатысты және жыныссыз көбеюді сипаттайды.Сондықтан қазақша «өсімді» деген термин қалыптасқан. Өсімді жүйке жүйесі ішкі мүшелердің қызметінің бірімен-бірінің үйлесімділігін қамтамасыз етеді. Ағзадағы зат алмасуды, ішкі ортаның тұрақтылығын реттеп отырады.

Өсімді жүйке жүйесі: а) парасимпатикалық бөлігі; ә) симпатикалық бөлігі.

Симпатикалық түйіндер тізбегі. Симпатикалық бөліктің орталығы жұлынның арқа сегменттерінде жүйке жасушалары шоғырланып орналасады. Шеткі бөліктеріне омыртқа жотасының екі бүйірінде орналасқан бір жұп симпатикалық бағана жатады. Симпатикалық бағанада 20-25 жүйке түйіндері бар. Жүйке түйіндері жүйке жасушаларының шоғырынан тұрады. Олардан құрсақ және жамбас қуысында орналасқан мүшелерге, ірі симпатикалық өрімдерге жүйкелер тарайды. Құрсақ қуысындағы ең ірі өрімнің жүйке түйіндерінен құрсақ қуысындағы барлық мүшелерге жүйкелер таралады.

Парасимпатикалық бөліктің орталығы ортаңғы мида, сопақша мида және жұлынның сегізкөз сегменттерінде орналасқан. Шеткі бөлімі ішкі мүшелердің маңында не тікелей өзінде жүйке өрімдері түрінде кездеседі.

Вегетативті (вегетативті) жүйке жүйесінің оқшауланuы оның құрылымының кейбір ерекшеліктеріне байланысты. Бұл мүмкіндіктерге мыналар жатады:

орталық жүйке жүйесіндегі вегетативті ядролардың фокалды локализациясы;

вегетативті өрім құрамында түйіндер (ганглия) түріндегі эффекторлық нейрондардың денелерінің жиналуы;

орталық жүйке жүйесіндегі вегетативтік ядродан иннервацияланған мүшеге дейінгі екі жүйкелік жол [3].

Вегетативті жүйке жүйесінің талшықтары соматикалық жүйке жүйесіндегідей сегменттік түрде шықпайды, бірақ мидың бір-бірінен бөлінген үш шектелген аймағынан: бас сүйек, төс-бел және сакральды.

Ганглиялардың орналасуы және жолдарының құрылымы. Вегетативті жүйке жүйесінің орталық бөлігінің ядроларының нейрондары орталық жүйке жүйесінен (жұлын және ми) иннервацияланған мүшеге баратын жолдағы алғашқы эфферентті нейрондар болып табылады. Бұл нейрондардың процестерінен пайда болған жүйке талшықтары вегетативтік жүйке жүйесінің шеткі бөлігінің түйіндеріне барып, осы түйіндердің жасушаларында синапстармен аяқталатындықтан, преганглиональды талшықтар деп аталады. Преганглионарлы талшықтарда миелин қабығы болады, бұл олардың түсі ақшыл болады. Олар сәйкес бас сүйек нервтерінің түбірлерінің және жұлын нервтерінің алдыңғы түбірлерінің бөлігі ретінде миды қалдырады

Вегетативті түйіндер (ганглийлер): симпатикалық діңдердің бөлігі (циклостомдар мен шеміршекті балықтарды қоспағанда, омыртқалылардың көпшілігінде кездеседі), құрсақ қуысы мен жамбастың үлкен вегетативтік өрімдері, бас және қалыңдықта немесе органдардың жанында орналасқан. ас қорыту және тыныс алу жүйелері, сондай-ақ вегетативті жүйке жүйесі арқылы нервтендірілетін зәр шығару аппараты. Вегетативті жүйке жүйесінің шеткі бөлігінің түйіндерінде жүйкеленген мүшелерге баратын жолда жатқан екінші (эффекторлық) нейрондардың денелері болады. Эфферентті жолдың осы екінші нейрондарының процестері жүйке импульсін вегетативтік түйіндерден жұмысшы мүшелерге (тегіс бұлшықеттер, бездер, ұлпалар) жеткізеді, түйіннен кейінгі (постганглиональды) жүйке талшықтары болып табылады. Миелин қабықшасының болмауына байланысты олардың түсі сұр болады. Вегетативті жүйке жүйесінің постганглиональды талшықтары негізінен жұқа (көбінесе олардың диаметрі 7 микроннан аспайды) және миелинді қабықшасы болмайды. Сондықтан олар арқылы қозу баяу таралады, ал вегетативті жүйке жүйесінің нервтері ұзақ рефрактерлік кезеңмен және үлкен хронаксиямен сипатталады.

Вегетативтік жүйке жүйесінің ерекшеліктері

Вегетативтік жүйке жүйесін денелік жүйке жүйесімен салыстыра отырып, олардың морфологиялық (құрылысындағы) және физиологиялық (қызметіндегі) ерекшеліктерін байқауға болады. Вегетативтік жүйке жүйесінін морфологиялық ерекшеліктері:

1. Парасимпатикалық және симпатикалық бөлімдерден тұратын вегетативтік жүйке жүйесінің нейрондары орталық жүйке жүйесінің кейбір бөлімдерінде ғана орналасқан. Парасимпатикалық жүйке жүйесінің орталық нейрондары ортаңғы және сопақша мида, жұлынның сегізкөз бөлімінде, ал симпатикалық жүйке жүйесі жұлынның кеуде-бел бөліміндегі сегменттердің бүйір ашасында орналасқан.

2. Вегетативтік жүйке жүйесі кос нейронды. Олардың біреуі ми мен жұлын белімдерінде, екіншісі шеткі ганглийлерде орналаскан. Парасимпатикалық жүйке жүйесінің ганглийлері - ағзалар ішіндегі интрамуральдык түйіндер, ал симпатикалық жүйке жүйесінің түйіндері жотаны бойлай әрбір омыртқаның екі жағында тізбектелген және омыртқалар алдында алысырақ орналасқан үш мойын ганглийі, оның ішінде жұлдыз тәрізді түйін, құрсақ қуысында шапақ тәрізді түйін, шажырқайлық ганглийлер бар. Нейрондардың орталықта орналасқан жүйке талшықтары преганглийлік (ганглийге дейінгі) талшықтар деп аталады. Олар серпіністерді орталықтан ганглийге дейін жеткізеді.Екінші нейрондардың жүйке талшықтары серпіністі ганглийден шыққан соң белгілі бір ағзаға апарады, олар пост ганглийлік (ганглийден кейінгі) деп аталады.

3. Вегетативтік жүйке денелік жүйкеден әлдекайда жіңішке. Преганглийлік жүйке талшығы миелинді, оның диаметрі 3,5 мкм. Постганглийлік талшық миелинсіз, диаметрі 0,5-2 мкм. Парасимпатикалық постганглийлік талшықтар өте қысқа болады.

4. Әрбір ағзада симпатикалық және парасимпатикалық жүйкелер тарамданған.

Вегетативті жүйке жүйесінің бұзылыстары немесе аурулары дененің бірнеше бөліктеріне және ішіміздегі әртүрлі физиологиялық процестерге әсер етуі мүмкін. Олар әдетте вегетативті нервтердің немесе дене процестерін басқаруға жауап беретін мидың зақымдануынан туындайды.Перифериялық жүйке жүйесінің қалған бөлігіне қатысты болғандай, жүйке жүйесінің вегетативті зақымдануына әкелетін негізгі аурулар:

Қантдиабеті; Қартаю; Паркинсон ауруы; Кейбірдәрі-дәрмектерді қолдану; Кейбір вирустық инфекциялар; Перифериялық бұзылыстар; Мойындағы нервтердің зақымдануы (соққыдан, операцияданжәнет.б.).

Екінші жағынан, біз вегетативті жүйке жүйесінің екі ерекше бұзылуын атауға болады: Гийен Барре синдромы: Бұл иммундық жүйенің перифериялық жүйке жүйесінің нервтеріне шабуыл жасауы мен сипатталатын сирек синдром, соның салдарынан паралич және бұлшықетәлсіздігі. Оның себебі нақты белгісіз, бірақ белгілі бір вирустық немесе бактериялық инфекциялардан кейін пайда болады деген болжам жасалды [4].

Шарко-Мари-Тіс ауруы: Бұл ең көп таралған тұқым қуалайтын жүйке аурулары ретінде жіктелген тұқым қуалайтын жүйке ауруы. Бұл аяқтар мен аяқтардың, кейде қолдар мен қолдардың нервтеріне әсерететіндігі мен сипатталады. Пациенттер жанасу сезімінен басқа, бұлшық ет массасын жоғалтады. Вегетативті жүйке жүйесінің фармакологиясы терапевтік мақсатта

қолданылатын әртүрлі дәрілік заттардың өзара әрекеттесуін зерттеуге арналған. Бұл жүйе біздің ішкі ағзаларымыздың жүрек және артериялар, тамырлар және онымен байланысты тамырлар, өкпе және ішектер сияқты функцияларын реттеуге жауапты болғандықтан, көптеген дәрілер әртүрлі жағдайларды емдеу үшін қолданылады.

Пайдаланған әдебиет тізімі:
1. Биоморфология терминдерінің түсіндірме сөздігі/ - Алматы: "Сөздік-Словарь", 2009.
2. Биология:Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. Алматы: Атамұра, 2008.
3. Адам физиологиясы. Екінші басылым. Алматы, 2005.
4.Вегетативті жүйке жүйесінің физиологиясы. Фармацевтикалық білім берудің американдық журналы,71.

ОӘЖ 37.013.77

ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІ РЕТІНДЕ

Темиралы А.Б., Байралы Ж.М.
Ғылыми жетекшісі: Рашева Б.М.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме:В данной статье излагаются механизмы планирования, организации процессов формирующих оценивания учебных достижений учащихся.

Summary:This article describes the mechanisms of planning, organizing the processes of forming assessments, educational achievements of students.

Зерттеу барысында оқушылардың оқудағы жетістіктерін бағалаудың тиімді жолдарын сабақта қолдана отырып, Зайсан қаласы, Жарсу ауылы, Жарсу орта мектебінде тәжірибелік-эксперименттік жұмыс жүргізілді. Жұмыс жүргізу барысы төмендегідей 4 бөлімнен құрылды. 1- бөлім: Іс – әрекеттегі зерттеуге арналған тақырыпты таңдауды негіздеу. Іс - әрекетті зерттеу тақырыбы: Формативті бағалау арқылы оқушылардың білімге деген қызығушылықтарын арттыру. 97 Іс-әрекетті зерттеу мақсаты: Оқушылардың оқу сапасын арттырудағы қалыптастырушы бағалаудың тиімділігіне көз жеткізу. Міндеттері: 1. Қалыптастырушы бағалаудың түрлерін қолдану. 2. Формативті бағалаудың білім сапасына тигізетін оң әсерін анықтау. Күтілетін нәтижелер: - оқушының білімге деген қызығушылығы артады; - оқушы өзін – өзі, топ арасында, өзара дұрыс бағалауға үйренеді. Міндеттерді алдыма мақсат ете отырып, курстың «мектептегі іс – тәжірибе» кезеңінде өзіме «Формативті бағалау арқылы оқушылардың білімге деген қызығушылықтарын арттыру» деген тақырыпты таңдадым. Мен неліктен «Оқу үшін бағалау және оқуды бағалау» модулі бойынша аталған тақырыпты таңдадым деген сұраққа жауап беретін болсам, «Сыныптағы бағалау тек қана техникалық тәсіл емес. Мұғалімдер жазбаша немесе ауызша түрде баға қою арқылы бағалайды. Олар қолданатын кез келген нысанның артында тек қана объективті немесе

жеткілікті дәрежеде объективті емес нормалар мен стандарттар ғана емес, сондай – ақ баланың дамуы, оқуы және ынтасы туралы түсінік, сонымен қатар өзін – өзі бағалау, қабілеттілік және күш – жігер сияқты ұғымдарға қатысты құндылықтар жатады» - деген Александердің тұжырымы ой салды [1].

Бастауыш сынып оқушылары болғандықтан оқушыларды оқыту үшін бағалау, ынталандыру арқылы білімге, оқуға деген қызығушылықтарын ояту үшін 1 «А» сынып оқушылары үшін маңызды деп ойлаймын. Бұл тақырып менің мектебім үшін болашақта оқушылардың білім сапасын арттыруға көмектеседі деген ойдамын. Бүгінгі таңда білім берудегі жаңа жүйе мен жаңаша әдіс – тәсілмен сабақ өту барысында бағалаудың сындарлы оқыту теориясының жеті модулінің ішінде алатын орны ерекше. Себебі, бағдарламаның «Оқу үшін бағалау және оқуды бағалау» модулі оқыту үшін бағалау, сондай –ақ оқуды критериалды бағалауды зерделеуге бағытталған. Ал, оқушының дұрыс қалыптасуындағы шешуші рөлді бағалау атқарады. «Бағалау» термині «жақын отыру» дегенді білдіретін латын сөзінен шыққандығы кездейсоқ емес, себебі бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін - өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады [2]. Меніңше, бұл керемет идея. Себебі, барлық оқушының жан дүниесі, психологиясы, мінез - құлқы «қара жәшік» секілді беймәлім болады. Ол «құпия сырды» ашу бізден жаңа формация мұғаліміне тән біліктілікті талап етеді. Сондықтан әрбір мұғалім өзіне «Неліктен бағалауды өзгертуім керек?», «Мен оны қалай жасаймын?», «Сыныпта қалай жүзеге асырамын?», «Нәтижеге қол жеткізу үшін не істеу керек?», «Оқу үшін бағалауды қолдануда неге назар аударуым қажет?» , «Формативті бағалау арқылы оқушылардың білімге деген қызығушылықтарын арттыра аламын ба?» деген сұрақтарға жауап іздеу керек. Осы сұраққа жауап беру мақсатында «мектептегі іс – тәжірибе» кезеңінде жұмыс жасадым. 2 – бөлім: Іс - тәжірибеге енгізілген өзгерістер және пайдаланылған дерек жинау әдістері туралы есеп. Жаңартылған бағдарлама бойынша мұғалім – ұйымдастырушы әрі бағыт – бағдар беруші. Бұрынғы сабақ берудегі тәсілдерімді өзгертіп, сабағымды жаңа әдіс – тәсілдермен және қалыптастырушы бағалауды қолданып өткіздім. Сол себепті тізбектелген төрт сабағымды бағдарламаға сай жоспарлап өткіздім. Мен меңгерген оқыту мен оқудың жаңаша әдіс – тәсілдерін тәжірибеме енгізу үшін , тәжірибемдегі алғашқы зерттеу жұмысымды ұйымдастыру үшін 1 «А» сынып оқушыларын таңдап алдым. Өйткені, бұл сыныпқа өзім дәріс беремін және осы оқыту 98 үшін бағалау түрлерін қолдана отырып, оқушылардың білімге деген қызығушылықтарын арттыру еді. Бағдарлама негізінде жұмысымды бастамас бұрын ата – аналармен кездестім. Кездесу барысында бағдарламаның мақсаты, өзімнің жасайтын жұмыстарым жайлы айттым. 1 «А» сынып оқушыларын бейнежазбаға, фотосуретке түсіретінімді хабарладым. Ата – аналар бағдарлама негізінде жұмыс жүргізуімен рұқсаттарын берді, ата – аналардан қолхат алдым. Зерттеу сабақтарымды жүргізбес бұрын, іс – әрекет барысында жалпы сынып оқушыларынан MALS сауалнамасын жүргізіп алдым. Сауалнама арқылы A,B,C оқушыларын анықтап, сол оқушыларға зерттеу жүргізетін болдым. А оқушы –

Даулетбай Толғанай В оқушы – Әлім Ділнәз С оқушы – Қаиржан Санжар А оқушы - есте сақтауы мен зейіні өте жақсы озат оқушы. Сыныпта өз беделі, өз орны бар өзін сенімді ұстайды тез достасқыш. Алдағы уақытта А оқушымен жұмыс жасау аса қиындық тудырмайды деп ойлаймын. «В» оқушы – есте сақтауы өте жақсы болғанымен,зейіні орташа, оқу екпіндісі. Өзін еркін ұстайды, ойын еш қиналмастан еш тежеусіз ашық айтады. В оқушы үшін тапсырмаларды оның зейіні мен есте сақтау қабілетін жетілдіру мақсатында жүргізуім керек деген ойда болдым. С» оқушы - есте сақтауы, зейіні нашар оқушы. Мінезі өте ашық, аққөңіл,елгезек, адамдардың ықпалына тез ергіш. С оқушының зейіні шоғырланатындай қызығушылығы оянатындай тапсырма беруім керек екендігіне көзім жетті. Формативті бағалаудың маңыздылығы жоғары, сондықтан өз тәжірибемде тізбектелген төрт сабағымда формативті бағалау арқылы оқушылардың білімге деген қызығушылықтарын арттыруға тырыстым. Сол себепті тізбектелген төрт сабағымды бағдарламаға сай жоспарладым. Мен ана тілі пәні бойынша жеті модуль кіріктіріліп орта мерзімді жоспар мен Блум таксономиясы бойынша қысқа мерзімді жоспар құра отырып өткіздім. Үйретуші мұғалімнен бағыттаушыға айналдым. Мектептегі іс – тәжірибемде өткізген бірінші сабағым «Қолғанат. М.Сейфуллин. «Сөйлем» тақырыбымен өткіздім. Оқушылар әртүрлі шариктер арқылы топқа бөлінді. Сабақты тақырыбын ашу мақсатында ребус қолдандым. Әр топ өз көшбасшыларын таңдады. «Қолғанат» мәтініне «Джигсо» әдісін қолдандым. Әр топ өздеріне қойылған сұрақтарға жауап берді. Сабақ барысында оқушыларды мадақтап, ынталандырып, жылы сөздер айтып отырдым. А оқушы – белсенді, тапсырмаларды сыныптастарынан бұрын орындауға тырысты. Тақырыпты меңгеріп, өз ойын, түсінігін басқа топ мүшелеріне еркін жеткізді. В оқушы - мәтін мазмұнын түсініп , басқа топ мүшелеріне толығымен түсіндіре аламады. С оқушы – үнемі мұғалім көмегіне зәру болып отырды. Іс - әрекетті зерттеу барысында оқушыларға өзара қарым – қатынас «оқушы – оқушы» қатынасы арқылы оқушылардың өздеріне білім алуларына жағдай жасадым. Бұл әдіс арқылы сабақта оқушылардың белсенділігі, қызығушылығы оятатынын байқадым. Дәптермен жұмыс жасады мәтінді дәптерлеріне көшіріп жазып, көршілес отырған оқушылар бірінің жұмысын бірі тексеріп бағалады. Осы сабақта өзара бағалауды пайдаландым. Әр топ көшбасшылары күлегештермен өз сыныптастарын бағалады және оқушылар бірінің жұмысын бірі тексеріп, бір – бірін бағалады. 1 сынып оқушылары болғандықтан бірінші сабағымда осы күлегештермен бағалауды жөн көрдім. Сабақта формативті бағалауды қолдандым. Оқушылардың жауаптарын үнемі құптауға «жарайсың», «жақсы», «дұрыс айтасың» немесе жауап дұрыс болмаған жағдайда «жақсы, ойлана тұр» деген сияқты сөздерді қолдандым. Оқушыларға кері байланыс ұсындым. 99 Оқушылармен кері байланыс «SMS» телефон суретіне сабақ қалай өткенін, өздеріне не ұнағанын жазды. А оқушы – топпен жұмыс жасаған, баға қою ұнады, В оқушы – сабақ маған ұнады, С оқушы – сергіту сәті, сабақ ұнады деп жазған екен. Сабағымды түгелдей бейнетаспаға түсірдім. Екінші сабағымның тақырыбы «Жеті ата. Е.Өтетілеуұлы. Сөйлем». Үй тапсырмасын «Стикердегі сұрақтар» атты әдіспен өткіздім. Барлық оқушылар қызығушылықпен

стикерлерді сынып ішіннен іздеп тауып, жауап берді. Сабағымның тақырыбын «Жәрмеңке» ойынын ұйымдастыру арқылы аштым. Сұрақтарды әр топ сатып алып, жауап берді. Тапсырмаларды орындаған дұрыс жауап берген топқа күлегештер таратып отырдым. Осы сабағымнан байқағаным А оқушы - сабаққа белсенді қатысты, В оқушы - керісінше сабаққа белсенді қатыспай отырды, С оқушы - бұрын сабақта немқұрайлы болып отыратын, ал екінші сабақта белсенді қатысып, белсенділігін байқадым және топ үшін көп күлегештер жинауға тырысты. Кері байланыс « Күн мен түн » сабақ ұнаса күн жағына, сабақ ұнамаса түн жағына стикерлерді жапсыратынын айттым. Кері байланыстан байқағаным, оқушылардың барлығы күн жағына стикерлерін жапсырғаны олардың сабақ ұнағанын көрсетті. Бұл сабағым бірінші сабағыма қарағанда жақсы өткен сияқты болды. Оқушыларымның жеткен әрбір жетістіктері менің тарапымнан қолдау тауып отырды. Үнемі формативті бағалап, көңілдерін көтеретіндей мақтау сөздер айтып отырдым, осылай бағалау барысында барлық балалардың аз да болса жеткен жетістіктері мадақталып отырды. Оқушыларымның сабаққа деген қызығушылықтарын байқап, олардың көңіл – күйлеріне қарап, тақырыптарды түрлендіріп өткізіп, басқа да формативті бағалау түрлерін дайындап жүрдім. Кейбір оқушыларымның ата – аналары балаларының үйге келе сала сабақтан алған әсерлерімен бөлісіп жүргенін айтты. Сабақ соңында оқушыларға кері байланыс парағын беру арқылы және «Білім ағашында» өздерін бағалауға мүмкіндік бердім. А оқушым өзіне жоғары талап қойып әлі де оқуым, білуім керек деп ең жоғарыны көрсетпесе, В және С оқушыларым бірлесіп барлығында жеңеміз деген болулары керек қол ұстасып тұрған жерден өздерін бейнелепті. Үшінші сабағымның тақырыбы «Шие тергенде» М.Төрежанов. Үй тапсырмасын «Ішкі және сыртқы шеңбер» арқылы бірін – бірі тексеріп, бағалады. Оқушылар ішкі және сыртқы екі шеңбер құрды. Балалар бір - біріне қарама - қарсы тұрып, өтілген тақырып бойынша бір - бірлеріне сұрақтар қойды. Сыртқы шеңберде тұрған оқушылар ауысып өздеріне жаңа жұптар құрды. Сөйтіп сұрақтар қою істері әрі қарай жалғаса берді. Оқушылар сұрақтарға жауап беріп, бір – бірін әртүрлі фигуралар беру арқылы бағалады. Әр топқа тыныс белгісі бар суреттер таратып бердім, сол тыныс белгілердің ішіндегі бөліктеріне сөйлем құрастырып жазды да, топпен ауысып, бірінің жұмысын бірі тексерді. Дананың кілтінің «Егер де...» кілтін қолдандым А, В, С оқушыларына жеке тапсырма бердім. Қанаттың рөліне еніп, атасы мен әжесіне хат жазады. А оқушы –Канат рөліне еніп, ата – әжесінен кешірім сұрап, келесі жолы мұндай қылық жасамайтынын жазды. В оқушы – ол атасы мен әжесінен кешірім сұрап жазды. С оқушы - орманға барып шие теріп, атама беремін деп жазды. Сабақ соңында рефлексия «Алма ағашы» оқушылар сабақтан алған әсерлерін не ұнады, не ұнамады, не білгілері келетінін жазды. Бұл сабақта «Баспалдақ» атты формативті бағалауды қолдандым. А оқушы – жоғары сатыда В оқушы – жоғары сатыда С оқушы - ортаңғы сатыда тұрғанын белгіледі. 100 Өткізілген тізбектелген үш сабағымды бейнежазбаға сыныптың барлық оқушыларын түсірдім. Осы сабақтарды өткізген кезде А,В,С оқушыларын үнемі бақылап отырдым да, жазбалар жазып жүрдім. Оқушылардың сабақта жасаған жұмыстарын жинап отырдым. Бұл іс –

әрекетті зерттеу кезеңінде формативті бағалау арқылы оқушыны оқуға ынталандырып, одан әрі ынтамен жұмыс жасауына көмектесетініне көзім жетті. Сабақ барысындағы оқушылардың өзін – өзі бағалауы, өзара жұптық, топтық жұмыс кезінде өзара бағалау және мұғалім тарапынан болатын мақтау, мадақтау, ынталандыру, «Екі жұлдыз, бір тілек», «Бағдаршам», «Баспалдақ», «Білім ағашы » сияқты бағалау түрлері берілген тапсырмаларды орындауына ықпал жасауға болатынын , оқушының сабаққа 101 деген құлшынысы, қызығушылығы мен мотивациясының артуына зор ықпал ететінін түсіндім. Бұл бағдарламаның мені қызықтырғаны , баланың өзі ізденіп , дәлелдеуі. Ол бұрын тыңдаушы болса , енді ізденуші, ойлаушы, өз ойын дәлелдеуші, ал мұғалім осы әрекетке бағыттаушы, ұйымдастырушы. Қалыптастырушы бағалау технологиясын қолдану мұғалім мен оқушының арасындағы кері байланыс, бұл – оқушының білім деңгейінің көтерілуіне ықпал етеді [3].

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1.Қарменов Р. Оқушылардың білімдерін бағалау жолдары : «Бастауыш мектеп» 4/2006. - 38-43 бет.
2.Тоқбергенова У. Оқу жетістігін бағалау: «Қазақстан мектебі» 8/2005. – 158 бет.
3.Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. Екінші (негізгі) деңгей. 2014 ж.

ОӘЖ 37.091

АҚЫЛ ОЙЫ КЕМІС БАЛАЛАРДЫ САУАТТЫЛЫҚҚА ҮЙРЕТУГЕ ДАЙЫНДАУ

Темірәлі А.Б , Байралы Ж.М., Қабылбекқызы А.
Ғылыми жетекші: Мықтыбекқызы Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассматривается подготовка умственно отсталых детей к обучению грамоте.

Summary: The article discusses the preparation of mentally retarded children for literacy.

Меткептегі кең таралған сәтсіздіктің себебі-ақыл-ой дамуының артта қалуы. Бұл топтағы балалар қатарына жалпы білім беретін меткепте оқуға үлгермейтін бастауыш сынып балалары кіреді.

Ақыл ойы кеміс балалардың көптеген зерттеулеріне сүйене отырып, келесі қорытынды жасалды: осы топтағы балаларда бірқатар психихалық фуцкиниялар қалыптаспады: логикалық ойлау, есту және көру қабілеті, қабылдау, есте сатқау. Сенсорлық деректерді өңдеу және еңбек процестері баяулайды. Сонымен қатар, шамадан тыс эмоциалдылық, ашуланшақтық, шаршағыштық, мазасыздықты басу немесе, керісінше, әлсіздік, апатия [1].

Жоғарыда айтылғандай, м.с. Певзнер, Т. А. Власова, К. С. Лебединская психихалық дамудың жіктелуі мен этиологиясы мәселелерімен айналысты. Практикалық қызметкерлер үшін К. С. Лебединскаяның психихалық дамуының жіктелуі қолайлы, ол этиологиялық принцип бойынша қарастырылады, онда ол психихалық дамудың төрт формасын қарастырды: Конституциялық, соматогендік, психогендік және церебральды-оргиникалық.

Бұл формалардың дифференциалды диагнозы дамудың артта қалуын көрсетеді және жетілмегендіктің бірқатар ерекщілтрерін анықтайды: эмоциалды-еріктік, интеллектуалдық [2].

Зерттеушілер церебральды-оргиникалық табиғаттың ақыл ойы кеміс психихалық даму жылдамдығының тұрақты бұзылуы бірқатар нейродинамикалық және энцефалопатиялық бұзлыулармен қиындаған/ арнайы оқу жағдайларын ескеруді қажет етеді деп санайды. Конституциялық және өзін-өзі қамтамасыз ететін сипаттағы ақыл ойы кеміс балалар жалпы білім беретін меткептерде оқи алады, бірақ оларға мұғалімдердің, балалар дәрігерінің, ата-аналардың, психологтың және логопедтің арнайы көмегі қажет.

Ақыл ойы кеміс балалардың психофизикалық дамуының дизонтогенезі, тамындық іс-әрекеттің ерекщілтрері олардың тілдік фуцкинияны игеру процесін өзгертеді және тілдің даму ерекшелігін анықтайды: шектеулі лексика, синтаксистік кемшіліктер мен ойларды жеткізуде қолданылатын морфологиялық формаларды қолданудағы қиындықтар. Г.Н. Рахманова мен Н.А. Цыпинаның зерттеулеріне сәйкес, бұл балалар жазбаша сөлйеуді қалыптастыруда қиындықтарға тап болады, сөлйеу фуцкиниясы мен сөлйеу қарым-қатынасында ақаулар бар[3].

Ақыл-есі кем балаларды сауат ашу мәселесімен л.Ф. Спирова, Н. А.Цыпина, Р. Д. Триггер, Н. А. Никашина және басқалар айналысты. Олардың нәтижелері бойынша ақыл-есі кем балалар мен олардың қалыпты дамып келе жатқан құрдастары сауаттылықты игеріп, әртүрлі іргелі деңгейлерде орын алады. Ақыл-есі кем балаларда қалыпты дамып келе жатқан құрдастарымен салыстырғанда фонетикалық және фонемалық қабылдау жиі бұғатталады, есту қабілеті нашар, сөлйеудің дысыбтық жағынан бұзлыулар айқын көрінеді (Мальцева Е.В., Триггер Р.Д., Никашина Н. А.). Мүмкіндігі шектеулі балалар сөздің дысыбтық құрылымын тадлауға және синтездеуге үйренеді, бұл сауаттылықты оқытудың негізі болып табылады. Сонымен қатар, олар тілдік қарым-қатынасты меңгеруде үлкен қиындықтарға тап болады, балалар үлкен сөздік бірліктерді ажырата алмайды: сөйлемдер, сөдзер. Олардың тілі грамматикалық жағынан жетілмеген. Олар көптеген сөлйеу қателіктерін жасайды: сөйлемдегі сөдзер арасындағы байланыста және басқа синтаксистік байланыстарды қолдануда [4, 5].

Балалардың тілдік дамуының жетілмегендігі және олардың ШРК-дағы іс-әрекетінің ерекщілтрері сауаттылықты игеруге кедергі болады, сондықтан осы топтың балаларымен пропедевтикалық және түзету жұмыстарын жүргізу кезінде арнайы сараланған бағытты ұстанған дұрыс

Ақыл-есі кем балаларды сауат ашуға дайындау бойынша бірқатар міндеттерді шешу қажет:

1. аушыза сөлйеуді белсендіру. Олардың назарын сөз бен сөйлемнің тұтастығына аударыңыз, сөдзерді іс жүзінде өзгертуге, жаңа сөдзер жасауға үйретіңіз, оларды әртүрлі тілдік құбылыстарды салыстыруға және жалпылауға үйретіңіз.

2. балаларда тілдің дысыбтық аспектілеріне бағдарлауды қалыптастыру. Сөздің дысыбтық ерекщілтрерін тыңдауға, оларды тануға және оның

дысыбтары мен дысыбтық кешендерін тұтас сөзден ажыратуға, артикуляциялық және акустикалық қасиеттері бойынша ұқсас дысыбтарды ажыратуға үйрену, мұның бәрі дысыбтық тадлаудың қарапайым түрлерін игеру кезеңіне сәйкес келеді.

3. балаларды дысыбтарды сөдзерден рет-ретімен ажыратуға, олардың сөздегі нақты орнын ақынтауға және сөздегі дысыбтардың санын ақынтауға үйретіңіз [6].

Меткеп жылдарында оқудағы сәтсіздіктер мен мінез-құлықтың бұзылуы ақыл-есі кем балаларға әкелетін негізгі шағымдар болды

психиатриялық көмекке тікелей. Олар әдетте бөліну, жасына сәйкес Тәуелсіздік, құрдастарымен қарым-қатынасты дамыту, академиялық оқыту, қанағаттануды кешіктіру және өзін-өзі бақылауды үйрену сияқты даму міндеттерін орындай алмауымен байланысты болды. Бұл міндеттердегі сәтсіздіктер созылмалы депрессияны, мазасыздықты тездетті, регрессия, меткеп фобиясы және агрессивті өршулер. Он жасар Дэвидметкепке жіберілді деструктивті мінез-құлық және оқудағы сәтсіздіктер. Ата-анасы сипаттаған ол гиперактивті, қыңыр, агрессивті және назар аударушы ретінде. Оның замандастары күлді және қарсы оның. Ол бәрін жасағысы келді, оның үлкен, қарапайым ағасы сияқты, әсіресе кітап сөмкесін алу және үйтапсырмалары.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республиканысының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы - «Қазақстан-2050» Стратегиясы 17 қаңтар 2014 .
2. «Ойнайық та, ойлайық». Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың танымдық құзыреттілігін дамыту бағдарламасы. – Астана, 2010 –67 б.
3. Жұмабаев М. Педагогика. Алматы, «Ана тілі», 1990. – 160 б.
4. Байтұрсынұлы А. Шығармалары. Өлеңдер, аудармалар, зерттеулер. Алматы, 1989. - 57 б.
5. Ядешко В.И., Сохин Ф.А. Мектепке дейінгі педагогика. Алматы, «Мектеп», 1982. - 334 б.
6. Меңжанова А. Мектепке дейінгі педагогика. - Алматы: Рауан, 1992, -206 б.

ӘОЖ 37.012

ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Усенова К.
Ғылыми жетекшісі: Мықтыбекқызы Г.
«Мирас» университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

Резюме: В статье рассмотрены вопросы об особенностях современной психологической науки.

Summary: The article discusses the issues of the features of modern psychological science.

Психология ғылымының қазіргі уақыттағы алар орны бөлек. Адамдардың рухани дамуында өміріне ерекше үлес қосқан ғылым ретінде мәлім. Ғылымның кеңінен таралуыда тікелей адамдарға қатысты екені мәлім. Психологияның пайда болуы және даму тарихына шолу жасайтын болсақ, барша адамзат үшін маңызы зор ғылым. Әрбір адамның өмір сүру кезеңдерінің ерекшеліктерін

мәлімдейтін бұл ғылым саласы өте күрделі болып табылады. Себебі, адамдарды зерттеу, олардың құпия құбылыстарын ашу әліде тылсым болып табылады. Жалпы психика жайындағы ұғым өте тереңде жатқаны анық. Адам саналы құбылыстың иесі. Жоғарғы жүйке жүйесі, психиканың жоғарғы түрі екені мәлім. Мұның бірден- бір дәлелі адамдар кез- келген іс- әрекетті немесе қимыл-қозғалысты жасамас бұрын толықтай ой тізгінінен өткізеді, ойланады. Міне, саналы құбылыс сөзінің қарапайым мысалы. Адамдарда алдыға ұмытылыс, қоғаммен байланыс, келешекке мақсат қою сынды мәселелерді жоспарлайтындылығымен ерекшеленеді. Аталмыш ғылымның міндеттеріне тоқталып өтсек. Айналадағы барлық психикалық құбылыстарды зерттеу, мәлімдеу және қоғаммен байланыс жасай отыра түсіндіру болып табылады. Психологияның дамуының негізі, аталған ғылымның бағындырған белестері мен жеткен жетістіктері, психология ғылымының теориялық ақпараттарының жіктелуі, ең негізгі нахарға алардық құбылысы жеке адамды зерттеу мен зерделеу[1].

Адамдар арасындағы қарым- қатынастың реттілігі. Пайда болған мәселелер мен олрадың даму деңгейі және негізгі шешімдерін табу жолдары осы пәннің аясында шешімін табады. Осы аталған деректерге сүйене отыра жоғарғы оқу орынының білім беру бағдарламаларында кеңнен қолданысқа енгізілген. Психология ғылымының зерттеуі тиіс оқу бағыттарына тоқталып өтсек, осы арқылы ғылымның сан алуан саладағы әсерінің ерекшеліктерін аңғаратын боламыз. Ғылымның зерттеу салалары өз алдына бір бөлек, адам бойындағы психикалықтанымдық қасиететрдің жіктелуі, сана және өзіндік сана ұғымына түсініктеме беру, эмоциялық процестердің көрініс табуы, адамның құрылымдылық жіктелуі, ең негізгі бағыты адамдар арасындағы қарым-қатынастың реттелуі. Психология ілімінің біршеме уақыт бойына зерттеулер арқылы көрініс тапқан ақпараттары да жеткілікті. Зерттеулер нәтижесінде психология ғылымына адамдар сонау ықылым замандардан- ақ үлкен қызығушылық білдіріп, психологиялық түсінік қалыптастыра бастағаны мәлім болған. Психология ғылымының негізін салушы Аристотель болса, зерттеу ғылымы ретінде өз алдына 1879 жылы В.Вунт зертханасында ұйымдастырылды. Осы бір зерттеулерден кейін жеке немесе дербес ғылым ретінде бастау алды[2].

Психология ғылымының қазақстандық ғалымдар арасында жеке пікір қалыптастыруға тигізерықпалына тоқталып өтсек. Қазақстандық психологияның дамуына үлес қосқан ғалым Қ.Б.Жарықбаев көрнекті ғалым-психолог ретінде танылды. Қазақстанда психология саласының даму деңгейін негізгі үш кезеңге бөліп қарастырады. Алғашқы кезең қазақ жерінде кеңестік үкіметтің орнағанына дейінгі аралық аталған ғылымның дамуның бастауы болды. Екінші кезең психология ғылымының кеңестік үкіметтегі орнаумен немесе марксистік кезеңмен тұспа- тұс келеді. Ғылымның үшінші кезеңі, психология ғылымының қазақстан жеріндегі кемел кезеңі, елеулі еркіндіктің көрінісі төл мерекеміз Тәуелсіздіктің орныгуынан бастау алды. Қазақ халқының табиғатынан білім мен ғылымға, өнер мен мәдениетке жақын халық екені даусыз. Өз дәуірінің ойшылдары Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев еңбектерінен

кеңінен кездестіруге болады. Аталған ойшылдар тек өз заманының жандық мәселелерән ғана емес, болашақтың да, жаңа дәуірдің де психологиялық сипатын ерекшелеп көрсеткен. Жан мен тәннің бірлескен байланыста болатындығын, халық даналығындағы тәннің мазасыздығын, жанның мазасыздығымен байланысты екенін өткен ғасыр өрендері психология ғылымында түпкілікті түсіндіріп өткен. Қазіргі таңда психология ғылымының маңызы зор екені ерекше көрініс тапқан. Өндірістің қайбір саласы болмасын, білім саласында, тіпті мәдениет пен өнер саласында қажеттілігі артқан ғылым ретінде белгілі[3].

Қазіргі уақытта жастардың қоғаммен байланыс құрауында да психология ғылымы аса қажет. Психология ғылымының қоғаммен байланыс жасаудағы рөлі орасаң. Себебі қазіргі кезеңде кез- келген ғылымның даму жолында психология ерекше маңызға ие. Соңғы уақытта қазақстандық психологияның айналасында түрлі тақырыптар аумағындағы конференциялық жиындар, жас ғалымдардың жеке пікірлері жиі талқыланып жататыны ғылымның дамуына өлшеусіз үлес қосары анық. Ғылым мен білім жолының дамуы адамдардың тоқтаусыз, заман ағымымен қозғалысында. Осы тұрғыда қазіргі заманғы психологияның дамуының даңғыл жолын салу үшін жалынды жастар білім жолында аянбай ізденіс жасай алса, әрі қазақстандық психологияның кемелденуі аясында жан- жақты жұмыс жасау қвжет етіледі.Қазіргі заманғы психология ғылымының дамуы тікелей адамзатпен байланысты. Білім мен ғылымның салтанатқұрған шағында, бәсекеге қабілетті жастардың өсу, олардың психологиялық сауаттылығы негізінде қалыптасары анық. Психология ғылымының теориялық және тәжірибелік қоры өрістеді,жаңа болжамдар мен тұжырымдар үздіксіз өрістеу үстінде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Көбекова Ж.С. Психология негіздері: оқу құралы. Қарағанды: «АҚНҰР» баспасы, 2019. - 190б.
2. Жарықбаев Қ. Психология: Алматы, «Білім», 1993, 272 бет.
3. Бұзаубақова К.Ж. Педагогика: Оқулық / К.Ж.Бұзаубақова. -Тараз: 2019.- 329 б.

ӘОЖ 373.8

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК-СӨЙЛЕУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Хантуре З., Егемтай Ф., Ахат М., Якубова С. - 4 курс 102-83 топ студенттері
Ғылыми жетекші: Кенжебекова Р.И.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассмотрены вопросы формирования коммуникативно-речевой компетенции в обучении начальных классов.

Summary: The article considers the issues of formation of communicative and speech competence in primary school education.

Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында «Бізге экономикалық және қоғамдық дамудың қажеттіліктеріне сәйкес келетін жаңа

білім беру жүйесі қажет» деп атап өтеді [1]. Бүгінгі қоғамда оқушының академиялық – энциклопедиялық білім жиынтығы жеткілікті болғанымен, күнделікті өмірде кездесіп отырған түрлі жағдаяттарға икемсіздігі байқалып жатады. Бұл оның өмір сүру үдерісінде қажетті құзіреттіліктерінің қалыптаспағанын айғақтайды. Осы міндеттерді жүзеге асыруда тұлғаны дамытуға, оның әлеуетін анықтауға, дербестігін қалыптастыруға бағытталған дәстүрлі сынып-сабақ жүйесінің орнына ізгілік философия, психология және педагогиканың идеяларын біріктірген тұлғалық-бағдарлы оқыту жүйесі келуде. Аталған жүйе адамды субъект ретінде өз өмірін қалыптастыруға мүмкіндік береді; оқушыларды белсенділіктің барлық түрін (танымдық, әлеуметтік, шығармашылық және т.б.) жауапкершілікпен жүзеге асыруға үйретеді. Білім берудің жаңа сапасына 12 жылдық жалпы білім беретін мектептер жағдайында қол жеткізуге болады. Осыған сәйкес жалпы білім беретін мектептің екінші сатысында оқушылардың ғылым жүйесінің базистік негіздерін игеруі, олардың бойында адамдар арасындағы қарым-қатынастығы биік мәдениетін, өзін-өзі тануды және кәсіби бағдарды қалыптастыруда бастауыш мектеп қызметінің басым бағыттары болып табылады.12 жылдық оқыту мерзімімен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті жалпы орта білім беру стандартының мазмұны әр оқушының жеке ерекшелігіне қарай білім нәтижесі түріндегі құзыреттер жиынтығын игеруге бағдарланып белгіленген. Онда білім беруден күтілетін нәтиже *проблеманың шешімін табу, ақпараттық және коммуникативтік-сөйлеу* деп аталатын негізгі құзыреттер түрінде берілген [2]. Бұл нәтижелер жиынтығы оқушының оқу-танымдық әрекетіндегі өзіндік қызметін анықтауына, өзінің бағдары мен өз іс-әрекетіне баға беруіне, іс-әрекет нәтижесін өзгемен салыстыруға мүмкіндік. туғызады. Соның ішінде бүгінгі өскелең қоғамда коммуникативтік-сөйлеу құзыреттіліктер мен терең қаруланған ұрпақ тәрбиелеу алдыңғы қатарлы мақсаттардың бірі болып отыр.

Коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілік адамдармен өзара әрекет пен қарым-қатынас тәсілдерін білуді, түрлі әлеуметтік топтарда жұмыс істеу дағдыларын, қоғамдағы түрлі әлеуметтік рөлдерді орындауды, өмірдегі нақты жағдайларда шешім қабылдау үшін байланыстың түрлі объектілерін қолдана алу білігін, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінде, халықаралық қатынаста шетел тілінде қатынас дағдылары болуын қарастырады. Демек, оқу-ағарту саласында өзекті мәселенің бірі – бастауыш сынып оқушысын сапалы қарым-қатынасқа даярлап, тұлғаның коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру. Бастауыш сынып оқушысының тілдік қарым-қатынасын жетілдіру, дамыту арқылы қоғамға жан-жақты дамыған, белсенді, өздігінен жасампаздықпен ойлай алатын және өз ойын шығармашылықпен жеткізіп, шебер қарым-қатынас жасай білетін, тілдік қатысымды тиімді қолданатын баланың коммуникативтік-сөйлеу қабілеттерін дамыту қажет. Коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілік тұлғаның оқу-танымдық, кәсіби және мәдени-танымдық қызметтің өзекті салаларында сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін меңгеруге байланысты іс-әрекет жасауына мүмкіндік береді.

Құзыреттілікке бағдарланған тапсырмалардың ерекшеліктері олардың тәжірбиеге бағдарланатындығында, алайда оны орындау пәндік білімді, тіпті

кейде бірнеше пәндік білімді қажет етеді. Құзыреттілікке бағдарланған жағдаяттық тапсырмаларды шешу көбінесе, нақты өмірде, қоғамда болып жатқан, мұғалімге де, оқушыға да жаңа болып табылатын өзгерістерге терең талдау жасаумен байланысты болып келеді. Бұл жағдайда мұғалім мен оқушының арасындағы өзара қарым-қытнас өзгереді, яғни олар тең құқылы серіктестер ретінде қарастырылады. Құзыреттілікке бағдарланған тапсырмалар пәнаралық байланысты, кіріктірілген бола отырып, іс-әрекеттік тәжірбиеге бағдарлау негізінде пәндік білімді жүйелеуге мүмкіндік жасайды. *Құзыреттілік* өзіне білім, білік және дағдыны кіріктіре отырып, оны тәжірибиеге бағдарланған білім, білік және дағды ретінде қарастырылады.

Бұл мәселе жалпы білім беруді модернизациялауда «іргелі және тәжірибиелік білімдердің сәйкестілігін үйлесімді жетілдіруде білім беру үдерісінің бағыттылығы игерілген білімге ғана емес, сонымен бірге ойлау қабілетін дамытуға, практикалық біліктерді өнімді етуге, түрлі рәсімдер мен технологияларды үйренуге, әртүрлі тәжірибелер түрлерін кеңейту, интерактивтік және ұжымдық жұмыс түрлерін күнделікті өмірдегі мәселелерге, меңгерген мәліметтерге үйлесімділікпен» қолдануын білдіреді. Олай болса, құзыреттілік білім, білік, дағдыны мүлдем жоққа шығармайды, дегенмен өзіндік айырмашылықтары бар. ***Құзыреттіліктің білімнен*** *айырмашылығы ақпарат ретінде ғана емес, іс-әрекет түрінде болуында*. Ал, ***біліктен*** *айырмашылығы – құзырет қандайда бір міндеттерді шешуде пайдаланылады* (іс-әрекеттің түрлі объектілеріне ауысады). ***Құзыреттіліктің дағдыдан*** *айырмашылығы – үйреншікті ғана емес күтпеген жағдайларда адамның саналы іс-әрекет жасауға мүмкіндік беруінде*. Білім, білік және дағдының құзыреттілектен бөлек қалыптасуының дәлелдігі айқын емес, бірақ олар өзін-өзі мақсатты түрде, жетістікке (құзыреттілікке) жету құралы ретінде маңызды.

Олай болса психология ғылымында «құзыреттілік» танымдық, пәндік-практикалық және жеке өзіндік тәжірибелер жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Жас ерекшелігіне қарай балалардың құзыреттілігі өткен кезеңдегі психикалық деңгейіне, мәдени-тарихи, этникалық және әлеуметтік-экономикалық формалардың әсер ету дәрежесіне тікелей байланысты болады. Осылайша бастауыш сынып оқушыларының психологиялық ерекшелігі коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілікті қалыптастыру мүмкіндігімен анықталады. 12 жылдық оқыту мерзімінен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті жалпы орта білім беру стандартының мазмұны әр оқушының жеке ерекшелігіне қарай білім нәтижесі түріндегі құзыреттер жиынтығын игеруге бағдарланып белгіленген. Онда білім беруден күтілетін нәтиже проблеманың шешімін табу, ақпараттық және коммуникативтік-сөйлеу деп аталатын негізгі құзыреттер түрінде берілген [3]. Бұл нәтижелер жиынтығы оқушының оқу-танымдық әрекетіндегі өзіндік қызметін анықтауына, өзінің бағдары мен өз іс-әрекетіне баға беруіне, іс-әрекет нәтижесін өзгемен салыстыруға мүмкіндік туғызады. Соның ішінде бүгінгі өскелең қоғамда коммуникативтік-сөйлеу құзыреттіліктермен терең қаруланған ұрпақ тәрбиелеу алдыңғы қатарлы мақсаттардың бірі болып отыр. Коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілік алғаш рет әлеуметтік психологияда қолданылып, ішкі қоры (білім, білік) негізінде басқа адамдармен байланысты

құру және қолдау қабілеті. Психологиялық, педагогикалық әдебиеттерде «коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілік» терминінен басқа да «коммуникативтік-сөйлеу дайындық», «қарым-қатынас құзыреті», «коммуникативтік-сөйлеу қабілет», «тұлғаның коммуникативтік-сөйлеу әрекеті», «мәдениет» деген сияқты терминдер көптеп қолданылып келді. Бір қарағанда бұл терминдер белгілі бір жағдайда ғана қолданылатын синонимдес сөздер сияқты болып көрінуі мүмкін. Ал ғылыми тұрғыдан анықтасақ олардың мағыналық ара-жігі ашылады. Сөйлеу әрекетін жүзеге асыратын – тіл де, оның іске асуына жағдай жасайтын коммуникация. «Коммуникативтік» терминіне қатысты зерттеу еңбектердің қай-қайсысында да оның қарым-қатынас құралы, сөйлесуге байланысты қасиеті баса айтылады. Коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілік тұлғаның оқу-танымдық, кәсіби және мәдени-танымдық қызметтің өзекті салаларында сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін меңгеруге байланысты іс-әрекет жасауына мүмкіндік береді. Қазіргі жылдам дамып отырған дүние жағдайларында оқушыларды сөйлегенде сөзі терең, қыруар ойды өткір, қиялды тереңнен тартып, ұғымды, әсерлі етіп сөйлей алатын кез-келген ортада қарым-қатынасты орната алатын құзыретті тұлғаны қалыптастыруды талап етеді [4].

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты бойынша коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілік:

- нақты өмірлік жағдайларда өзінің міндеттерін шешу үшін қазақ және басқа тілдерде ауызша және жазбаша коммуникациялардың түрлі құралдарын қолдануға;

- стиль мен жанрды қатысымдық міндеттердің барабар шешімдерін таңдауға және қолдануға;

- әдеп нормасына сәйкес өзіндік пікірін білдіруге ;

- өнімді өзара іс-қимылды, оның ішінде басқа да көзқарас пен бағыттарды ұстанатын басқа ұлт өкілдерімен қарым-қатынас диалогына түсе отырып, жанжалдық ахуалды шешуді жүзеге асыруға;

- жалпы нәтижеге қол жеткізу үшін түрлі позициядағы адамдармен топта қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді, -деп коммуникативтік-сөйлеу құзыреттіліктің маңызына ерекше тоқталады.

Сондықтан, оқу - тәрбие үдерісіндегі мақсат мұғалімнің іс-әрекет нәтижесіне қарай қойылуы тиімсіз, оқытушы үйренушінің өзіне мақсат қоюына үйреткені дұрыс. Тілдік қатынас ойлау мен сөйлеудің бірлігінен тұрады.

Өйткені тіл ойдың көрінісі, адам өз ойын тіл арқылы сөйлеу әрекетімен жеткізеді. Олай болса, бастауыш сынып оқушысының бойына коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілігін қалыптастыру үшін мынадай біліктілікті меңгерту қажет:

- кез келген ортада өзіне қойылған және бөгде біреуге қойылған сұрақтарға сауатты жауап беруге даяр тұруы;

- қарым-қатынаста сөз байлығын кеңінен қолдана алу, оның ішінде көркемдегіш, бейнелеуіш сөздерді қолдана алу;

- айтылған ойды ары қарай жалғастырып айта білуге төселу;

- кез келген тұлғааралық қарым-қатынасты сынай білу және бағалау;

- тұлғааралық конфликт орнаған жағдайда дұрыс шешім қабылдап, әңгімелесушімен шебер тіл табыса білу икемділігі т.б; Сонымен қатар тілдің стилистикалық, синтаксистік, морфологиялық, лексикалық нормаларын жетік меңгеру тұлғаның коммуникативтік-сөйлеу құзыреттілігін қалыптастыруға негіз болады.

Коммуникативтік - сөйлеу тапсырмаға қолайлы тәсіл практикалық біліктіліктердің жиынтығы ретінде тұлғаның коммуникативтік белсенділігінің іс-әрекеттік компоненті құрамында (мұнымен қоса мотивациялық және рефлексиялық компонентті қоса қамтушы), коммуникативтік-сөйлеу тапсырмалардың шешімі бойынша тұлға аралық қатынастың жолдары жөніндегі жалпы білім көлемі мен практикалық біліктіліктерін сипаттайтын Е.М Алифакованың диссертациялық зерттеуінен көруге болады. Оның түсінігінше коммуникативтік-сөйлеу тапсырмалары – қарым-қатынастағы мұғалімнің арнайы жасаған немесе пайда болған проблемалық жағдаяттар деп анықтаған [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті бастауыш білім беру стандарты. Бастауыш білім. Астана, 2008ж.

2. Новиков А.М. Методология учебной деятельности.-М.:Издательство «Эгвес», 2005.-176с.

3 Фишман И.С. «Подходы к оценке уровня сформированности ключевых компетентностей учащихся», журнал «Методист» № 2,3, 4,5, 2007.

4. Қаңтарбаев С.Е. Бастауыш сынып оқушыларынын оқу әрекетін қалыптастыру: теория жәке қалыптастыру әдістемесі. -Ақтөбе. 2001.24-25 бет.

5. Алифакова Е.М. Формирование коммуникативной компетенции детей дошкольного и маладшего школьного возраста средствами театрализованных игр. / дис.канд.-пед.наук. - Волгоград, 2001

ҚҰҚЫҚТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

ӘОЖ 343

АЗАМАТТАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Абдикер Б.Д - Юк 19-4 тобының студенті
Жетекші: оқытушы құқық магистрі Кашкынбекова У.Н
Орта Азиялық Инновациялық Университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Экологические права гражданина составляют важную часть конституционного статуса личности и центральное звено ее эколого-правового статуса как системы установленных законом прав, интересов и обязанностей граждан в области охраны окружающей среды. Поскольку конституционное право на безопасную среду реализуется как в конкретных, так и в общих правоотношениях, а условием реализации права в общих правоотношениях является общая правоспособность, то отраслевая правоспособность в данном случае совпадает с общей правоспособностью, то есть возникает с момента ее рождения.

Summary: Environmental rights of a citizen constitute an important part of the constitutional status of an individual and the central link of his environmental and legal status as a system of rights, interests and obligations of citizens established by law in the field of Environmental Protection. Since the constitutional law on a safe environment is implemented both in real and in general legal relations, and the condition for the implementation of the law in general legal relations is general legal capacity, in this case the sectoral legal capacity coincides with the general legal capacity, that is, it arises from the moment of its birth.

Азаматтың экологиялық құқықтары жеке адамның конституциялық мәртебесінің маңызды бөлігін және азаматтардың қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңмен бекітілген құқықтарының, мүдделері мен міндеттерінің жүйесі ретінде оның экологиялық-құқықтық мәртебесінің орталық буынын құрайды. Қауіпсіз қоршаған ортаға конституциялық құқық нақты да, жалпы құқықтық қатынастарда да іске асырылатындықтан, ал жалпы құқықтық қатынастарда құқықты іске асырудың шарты жалпы құқық қабілеттілігі болғандықтан, салалық құқық қабілеттілігі бұл жағдайда жалпы құқық қабілеттілігімен сәйкес келеді, яғни ол туған кезден бастап туындайды. Экологиялық құқықтық қабілеттіліктің ерекшеліктері қоршаған ортаны қорғау саласында жүзеге асырылатын заңнамада бекітілген құқықтар мен міндеттерге ие болудың заңды мүмкіндігі ретінде субъективті құқықтың табиғи, туа біткен сипатымен байланысты, оның шарты экологиялық құқықтық қабілеттілік болып табылады: адамның өмір бойы қауіпсіз және қолайлы қоршаған ортаға құқығы бар, ол одан ажырамас және өмір сүрудің қажетті шарты болып табылады. "Құқық-пайдалану" және басқа да экологиялық құқықтар "құқық-

мүмкіндіктер" ретінде алынған қауіпсіз қоршаған ортаға құқық өзінің іске асырылуы үшін субъектіге қатысты арнайы шарттардың болуын талап етпейді, оның ерекше заңды қасиеттерінің немесе арнайы құқықтық нысанының болуын көздемейді [1].

Құқықты белсенді жүзеге асыру қабілетінің пайда болу сәті, жағдайлар талап еткен кезде, құқықтық қабілеттіліктің болуымен байланысты. Субъективтік құқықтың "құқық-мінез-құлық" ("құқық-мүмкіндік"), сондай-ақ "құқық-талап ету" және "құқық-талап ету" сияқты аспектілері әрекет қабілеттілігі болған кезде жүзеге асырылады, оның басталуы субъект кіретін құқықтық қатынастардың сипатына және екінші салалық тиесілігіне (әкімшілік-құқықтық, азаматтық-құқықтық, қылмыстық-құқықтық) байланысты болады, мысалы, қоршаған ортаны қорғау саласында қоғамдық бірлестіктер құру, табиғат қорғау мәселелері бойынша референдумдарға қатысу, қоғамдық экологиялық сараптама жүргізуге қатысу, экологиялық зиянды өтеу туралы сотқа талап қою азаматтардың табиғатты моральдық, этикалық тұрғыдан қорғау міндетінің пайда болуы адамның қалыптасу процесімен, адамның іс-әрекеті мен іс-әрекетін түсінуімен байланысты. Құқықтық міндеттің жүктелуі құқықтық жауапкершілік түрінің ашылу сәтімен байланысты.

Қолайлы қоршаған ортаға құқық жеке адамнан бөлінбейтіндігіне және толық салалық құқықтық қабілеттілікке қол жеткізе отырып, оның құқықтық қабілеттіліктен айырмашылығы практикалық мағынасын жоғалтады және заңды тұлғаның екі жағы да бірыңғай құқықтық қабілеттілікті құрайды. Жеке тұлғаның конституциялық құқықтары жалпы типтегі құқықтық қатынастарды құрайды-субъектілердің жеке дараланууы жоқ құқықтық қатынастар, ал міндетті контрагенттер шеңбері белгісіз кең, және бұл тұрғыда қолайлы қоршаған ортаға құқық жалпы құқықтық қатынастарда абсолютті құқық ретінде жүзеге асырылады, мұнда барлығы міндетті субъектілер болып табылады.Кең мағынада, қоршаған ортаның қауіпсіз сапасын қамтамасыз етуге заң бекітетін барлық талаптар мен шектеулерді сақтау, ал сақталмаған жағдайда - мәжбүрлеу шараларын қолдану, құқық бұзушыларды жауапкершілікке тарту арқылы қол жеткізіледі. Жеке құқықтық институттың аясында қарым - қатынас қауіпсіз қоршаған ортаға құқық мақсат ретінде әрекет етеді, ал қалған барлық адамдар "қоршаған ортаны қорғау туралы" құқықтық мүмкіндіктер оған қол жеткізудің құралы ретінде. Сондықтан, норманың басында тек қолайлы қоршаған ортаға құқықты декларациялаған жөн, ал қалған барлық құқықтар оны жүзеге асыру құралы ретінде белгіленген. Қазіргі уақытта экологиялық және табиғи-ресурстық қатынастардағы жеке тұлғаның құқықтық мүмкіндіктерінің жиынтығын белгілеу үшін экологиялық құқықтар категориясын қолдану кең таралған. Бір кездері "адамның экологиялық құқықтарына қазіргі көзқарас оның қоршаған ортаға қатысты құқықтарының үш аспектісін ескеруі керек. Бірінші аспект адамның өмір сүруге қолайлы қоршаған ортаға құқығы. Екінші аспект - адамның қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен денсаулығын қорғау құқығы. Үшіншісі-адамның табиғи ортаны қорғауға қатысу құқығы және оның азамат ретіндегі міндеті". Бүгінгі таңда "экологиялық құқықтар" термині "қоршаған

ортаны қорғау туралы", "экологиялық сараптама туралы" заңдарда және басқа да бірқатар нормативтік актілерде бекітілген азаматтар мен қоғамдық бірлестіктердің барлық өкілеттіктеріне ұжымдық атау ретінде қолданылады.

Адамның экологиялық құқықтары деп, мысалы, "табиғатпен өзара іс-қимыл кезінде оның алуан түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ететін адамның заңнамада танылған және бекітілген құқықтары" түсініледі. Жалпы, қазіргі уақытта әдебиетте азаматтардың жеке өкілеттіктері жеткілікті түрде егжей-тегжейлі сипатталған, бірақ жалпы мағынаны, осы тұжырымдаманың табиғатын, оның байланысты категориялармен және сала құрылымындағы орнын талдауға аз көңіл бөлінеді.Экологиялық-құқықтық мәртебе, экологиялық құқық және құқықтық қабілеттілік немесе экологиялық құқықтар институты призмасы арқылы құбылысты білу арасындағы маңызды қайшылық туындамайды, егер экологиялық тазалықты детерминант ретінде түсінудің бірлігі сақталса. Жеке тұлғаның салалық (экологиялық-құқықтық) мәртебесінің мазмұндық негізі ретінде экологиялық құқықтардың сабақтас құқықтар топтарымен араласуын болдырмау үшін экологиялық құқықтар институтының өзегін құрайтын және шекарасын айқындайтын қауіпсіз қоршаған ортаға құқықтың сабақтас, бірақ соған қарамастан өзге де салалық немесе заттық тиесілілігі бар құқықтармен арақатынасын белгілеу маңызды [2].

Бұл жұмыста азаматтардың экологиялық құқықтары тақырыбы зерттеледі, сондықтан құқық теориясы мен құқықтық практика "адам құқығы" және "азамат құқығы"ұғымдарымен бөлісетінін ұмытпау керек. Өз еңбектерінде бұл ұғымдардың айырмашылығы бірінші жағдайда біз адамның биологиялық тұлға ретінде, оның өмір сүруі мен дамуымен байланысты құқықтар туралы сөйлесетіндігімен түсіндіріледі. Адам (құқықтар мен бостандықтардың субъектісі ретінде) мұнда негізінен жеке тұлға ретінде әрекет етеді. Экологиялық құқықтар жүйесінде – бұл адамның өмірі мен дамуы үшін қажетті табиғи жағдайларды сақтау және қамтамасыз ету үшін әртүрлі нысандарда белгіленген, бірақ мазмұны бірдей, қауіпсіз немесе қолайлы өмір сүру ортасы. Адам құқықтары барлық маңызды халықаралық актілерде жарияланады және демократиялық мемлекеттердің конституцияларымен міндетті түрде мұра болып, нақтыланады. Азаматтардың құқықтарына келетін болсақ, олар адамның қоғаммен, мемлекетпен және олардың институттарымен қарым-қатынасы саласына байланысты. Құқықтардың бұл түрінің негізі-адамның өзі азаматы болып табылатын мемлекетке тиесілі болуы. Әдетте, бұл халықаралық актілерде жарияланған адамның негізгі экологиялық құқықтарының орындалуын қамтамасыз ететін экологиялық құқықтар. Оларды шоғырландыру арқылы мемлекет өзінің саясаты мен экологиялық саладағы ұстанымын анықтайды. Нормативтік актілерде мемлекет қауіпсіз қоршаған табиғи ортаға құқықты іске асыру мен қорғауды қамтамасыз ету тәсілдерін айқындайды және оларға экологиялық құқықтарға, мысалы, экологиялық ақпаратқа қол жеткізу құқығы, экологиялық қауіпті объектілерді салу туралы шешімдер қабылдауға қатысу құқығы сияқты экологиялық құқықтарға күш береді [3].

Экологиялық құқықтар - бұл ғылыми емес, күнделікті өрнек. Біз, мысалы, азаматтар мен қоғамның экологиялық мүдделерінің санаттары, адамның экологиялық және құқықтық мәртебесі, экологиялық қатынастардағы азаматтардың субъективті құқықтары, қоршаған ортаны қорғау саласындағы қоғамдық бірлестіктері.Экологиялық құқық"ұғымының көлемін екі түсіндіруге болады. Егер оларды қауіпсіз қоршаған табиғи ортаға құқықтың құндылық баламасы деп есептейтін болсақ, онда экологиялық құқық субъектілерінің шеңбері автоматты түрде немесе сол сияқты қолайлы қоршаған ортаға құқықтар азаматтар тобын және жалпы халықты қоса алғанда, азаматтармен ғана шектеледі. Егер табиғат пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы өкілеттіктердің, құқықтар мен міндеттердің барлық ықтимал экологиялық құқықтар деп аталса, онда мұндай құқықтардың субъектілері азаматтар мен олардың бірлестіктері ғана емес, сонымен бірге қарсы (міндетті) тараптар "экологиялық" құқықтарға ие болады [4].

Экологиялық құқықтар туралы азаматтардың қауіпсіз қоршаған ортаға құқығы, оның ішінде қоғамның (азаматтардың, олардың бірлестіктерінің, халықтың) негізгі конституциялық заңнында көзделген мазмұны мен іске асырылуына тікелей байланысты барлық кең өкілеттіктері тұрғысынан айту дұрысырақ болып көрінеді. Бұл олардың субъективті құрамымен байланысты экологиялық құқықтар тобының сыртқы шектеушісі сияқты. Қоғамдық бірлестіктердің экологиялық құқықтары азаматтардың экологиялық құқықтарынан туындайтынын және оларды жария экологиялық мүдделерді іске асыруға және қорғауға бағытталған шамада ғана осындай деп санауға болатындығын атап өту қажет. Құқықтардың экологиялық тазалығын анықтайтын ішкі белгі, атап айтқанда, қозғаушы мотив, түпкі мақсат, заңмен қорғалатын қызығушылықтың бағыты бірдей маңызды. Табиғи ресурстардың сапасын сақтауда азаматтан айырмашылығы, кәсіпкерлік құрылымның қызығушылығы. Азаматтардың экологиялық құқықтарының тағы бір түсінігім.Оның пікірінше, "адамның табиғатқа деген қажеттіліктерінің табиғаты немесе адамға қатысты табиғат функциялары туралы мәселе экологиялық құқықтардың негізінде жатыр. Тиісінше, экологиялық құқықтарға қолайлы қоршаған ортаға әмбебап құқық та, адамның табиғи ресурстарды пайдалану құқығы да жатады".Азаматтардың табиғатты арнайы пайдалануға экологиялық құқығын қарастырады, табиғи ресурстарға меншік құқығы жоғарыда айтылғандардан өзгеше. Мұндай құқықтарды таза экологиялық ортақ құқықтарға байланысты деп санайды. Экологиялық құқықтар мен міндеттерге байланысты туындайтын қатынастарды құқықтық реттеудің мақсаты, сайып келгенде, олардың ең маңыздыларын, атап айтқанда, қауіпсіз қоршаған ортаға құқықтарды сақтауды, іске асыруды, қорғауды қамтамасыз ету болып табылады. Бұл тұрғыда барлық басқа экологиялық құқықтар ресми сипатқа ие.

Азаматтардың экологиялық құқықтары жиынтығы белгілі бір қоғамдағы жеке тұлғаның жағдайын, сондай-ақ мемлекеттің сипаттамасын бағалауға мүмкіндік беретін құқықтар мен бостандықтардың қатарына жатады. Басқа әлеуметтік институттармен қатар олар өмір сапасының көрсеткіштерін

анықтайды және осы тұрғыдан қолайлы табиғи ортаны қамтамасыз ету адам өмірінің сапасын жақсарту жөніндегі жалпы шаралардың ажырамас бөлігі болып табылады. Экологиялық таза ортада өмір сүру құқығының әлеуметтік құндылығы еңбек ету, демалу, Денсаулық сақтау құқықтарының құндылығымен салыстыруға болады. Оның үстіне, қазір адам денсаулығы қоршаған ортаның жай-күйіне көбірек тәуелді болғандықтан, осы құқықты табысты іске асыру азаматтардың басқа да барлық құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін жүзеге асыру үшін қажетті жағдайлар жасайды. Тиісінше, қоршаған ортаның ластануын барлық басқа адам құқықтарының жанама бұзылуы деп санауға болады. "Құқықтар мен бостандықтардың құрылысы, кейбір құқықтар мен бостандықтары басымдығын", ал қоршаған орта өмірдің қажетті және алмастырылмайтын шарты болып табылатын детерминациялық сипаттағы қатынастарға негізделген басқа тұжырымдамалық қатарға жатады деп санайды. Тұтастай алғанда, адам құқықтары жүйесіндегі басымдылыққа заңнамада қандай да бір нұсқаулардың жоқтығына қарамастан, таңдау мәселесі әлі де бар. Барлық белгілі субъективті азаматтық құқықтардың қатаң жүргізбестен, жеке адамның физикалық және психикалық саулығын (өмірге, денсаулыққа, физикалық және психикалық тұтастыққа, қолайлы қоршаған ортаға құқықтар) қамтамасыз ететін субъективті мүліктік емес құқықтар оларды жүзеге асыру кезінде басқа субъективті құқықтардан басым болады"деген ережені заңнамада құқықтық қағидат ретінде бекіткен жөн. Барлық құқықтар мен бостандықтардың қазіргі типологиясы әртүрлі.Олардың ең көп таралған жіктелуі-құқықтардың бөлінуі : теріс-кез-келген араласудан қорғау, оның ішінде мемлекеттік және оң: жеке адамның жағдайын жақсарту және мәдени мәртебесін арттыру құқығын белгілейді.Ұсынылған типологияға сәйкес экологиялық құқықтар екінші типке жатады, яғни олар адам мен азаматтың оң құқығы болып табылады. Адам құқықтарының "классикалық" және "әлеуметтік" деген тағы бір кең таралған жіктелуіне сүйене отырып, экологиялық құқықтар адамнан билікті шектеуге бағытталған классикалықтардан айырмашылығы, оларды жүзеге асырудың шарттары мен кепілдіктерін жасау үшін мемлекеттен белсенді әрекетті талап ететін әлеуметтік құқықтарға жатады [5].

Азаматтардың экологиялық құқықтары-бұл заңда бекітілген және қоршаған ортаны қорғау, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және табиғи ортаны пайдалану саласындағы құқық жүйесімен кепілдендірілген мүмкіндіктер. Экологиялық құқықтарды қамтамасыз ету мемлекеттің экологиялық саясатының негізі және оны жүзеге асырудың мақсаты болып табылады. Азаматтардың экологиялық құқықтары-бұл заңда бекітілген және қоршаған ортаны қорғау, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және табиғи ортаны пайдалану саласындағы құқық жүйесімен кепілдендірілген мүмкіндіктер. Экологиялық құқықтарды қамтамасыз ету мемлекеттің экологиялық саясатының негізі және оны жүзеге асырудың мақсаты болып табылады. Экологиялық құқықтар адамның өмір сүру қажеттіліктеріне, сондай-ақ адам өмірі үшін экологиялық қауіпсіз жағдайларға кепілдік беру

қажеттілігіне байланысты.

Азаматтардың экологиялық құқықтары конституциялық құқықтарға жатады, өйткені олар бекітілген, "Қоршаған ортаны қорғау туралы"Заңның қабылдануымен анықталған және егжей-тегжейлі. Азаматтардың экологиялық құқықтарын қарастыру кезінде қабылдаудың екі аспектісін ескеру қажет: объективті құқық - экологиялық құқықтың кешенді салааралық институтын құратын құқықтық нормалардың жиынтығы;субъективті құқық-жеке тұлғалардың экология саласындағы өкілеттіктерінің жиынтығы. Экологиялық құқықтар-бұл тұлғаның заңнамада көзделген нысандарда құқық жүйесімен қамтамасыз етілетін экологиялық салада берілген өкілеттіктерді жүзеге асырудың заңды мүмкіндіктері [6]. Азаматтардың: оның өмірі мен денсаулығы үшін қауіпсіз қоршаған табиғи орта; қоршаған табиғи ортаның жай-күйіне теріс әсер етуі мүмкін заңнамалық актілердің жобаларын, объектілерді орналастыру, салу және реконструкциялау материалдарын талқылауға қатысу және осы мәселелер бойынша мемлекеттік және шаруашылық органдарға, мекемелер мен ұйымдарға ұсыныстар енгізу; қоршаған табиғи ортаны қорғау, ресурстарды ұтымды және кешенді пайдалану жөніндегі іс-шараларды әзірлеуге және жүзеге асыруға қатысу;табиғи ресурстарды ортақ және арнайы пайдалануды жүзеге асыру;қоғамдық табиғат қорғау құрылымдарына бірігу;қоршаған табиғи ортаның жай-күйі және оның халық денсаулығына әсері туралы толық және анық ақпаратты белгіленген тәртіппен алу; қоғамдық экологиялық сараптама жүргізуге қатысу; экологиялық білім алу; қоршаған табиғи ортаға теріс әсер етуі салдарынан денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиянды өтеу туралы Мемлекеттік органдарға, кәсіпорындарға, мекемелерге, ұйымдар мен азаматтарға талап қойып сотқа жүгінуге құқығы бар. Азаматтардың экологиялық құқықтары олар жүзеге асырылатын деңгейге байланысты түрлерге бөлінеді: салалық деңгейде және салааралық деңгейде. Салалық іске асыруға мынадай экологиялық құқықтар жатады: азаматтардың өмірі мен денсаулығы үшін қауіпсіз қоршаған табиғи ортаға құқықтары; қоршаған табиғи ортаның жай-күйі және оның адамдардың денсаулығына әсері туралы толық және дұрыс ақпарат алу құқығы болып табылады; қоғамдық экологиялық сараптама жүргізуге қатысу құқығы;қоршаған табиғи ортаны қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды және кешенді пайдалану жөніндегі іс-шараларды әзірлеуге қатысу және жүзеге асыру құқығы болып табылады; табиғи ресурстарды ортақ және арнайы пайдалануды жүзеге асыру құқығы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Стамқұлов Ә.С.Қазақстан Республикасының экология құқығы. Алматы, 2017ж
2. Бекишева С.Д. Экологическое право РК. Оқу құралы. Қарағанды, 2015
3.Байдельдинов Д.Л. Юридическая ответственность за экологические правонарушения. Алматы, 2019ж
4. Культелеев С.Т. Практикум по экологическому праву.Алматы: Данекер, 2001
5.ҚР Конституциясы. Алматы, 1995 ж. (2019ж. өзгертулер мен толықтырулар енгізілген).
6.Қазақстан Республикасының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» 15.07.1997ж 2001 жылғы 4 маусымдағы N 205-IIзаңы.

ОӘЖ-101

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» И «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» - ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА ФИЛОСОФИЯСЫ

Абдіғаппар Д.Б., Маденова А.Ж., Ахмет С.Б.
Ғылыми жетекшісі: философ ғылымдарының докторы, профессор Қосанбаев Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрена модернизация в современном Казахстане.
Summary This article discusses modernization in modern Kazakhstan.

Қазақстандықтар – серпінді және жас халық: республиканың әрбір екінші тұрғыны 30 жасқа толмаған. Жастар – болашақтың «мәңгілік қозғалыс машинасы». Сондықтан Қазақстанның болашаққа барар жолы қазақстандық жастардың даму деңгейімен, мүмкіндіктерімен, құндылық бағдарларымен, экономикалық, саяси және әлеуметтік өмірге қатысу дәрежесімен байланысты.

Бұл болашақтың негізі бүгінде қаланады. Жастарды қолдау – ел ілгерілеуіне салынған инвестиция. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап білім беру, денсаулық сақтау, жаңа ақпараттық технологияларға қол жеткізу, кәсіби және тұлғалық бәсекеге қабілеттілікті арттыру, патриоттық тәрбие беру, жас ұрпақты табысты әлеуметтендіру мәселелері. Бұл басымдықтар негізгі бағдарламалық құжаттарда – Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясында, Елбасының халыққа жолдауларында, мемлекеттік бағдарламаларда көрініс тапқан [1].

Жаңартылған мемлекеттік жастар саясаты жастардың табысты әлеуметтенуі мен тиімді өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдайлар мен мүмкіндіктер жасауға бағытталған мемлекеттік басымдықтар мен шаралар жүйесі ретінде Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуына, оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге ықпал етуі тиіс. Осы Тұжырымдамада пайдаланылатын негізгі терминдер мен ұғымдар.

Осы Тұжырымдамада мынадай негізгі ұғымдар пайдаланылады:

1) жастар – он төрт пен жиырма тоғыз жас аралығындағы Қазақстан Республикасының азаматтары;

2) мемлекеттік жастар саясаты – мемлекет іске асыратын және жастарды қолдауға бағытталған әлеуметтік-экономикалық, саяси, ұйымдастырушылық және құқықтық шаралар жүйесі;

3) дуальды кәсіптік білім беру жүйесі – жастарды мойындалған мамандық бойынша оқыту екі оқу орнында жүзеге асырылатын жүйе, т.б. білім берумен екі мекеме айналысады. Бір жағынан кәсіптік лицей болса, екінші жағынан мамандарды даярлайтын кәсіпорын. Екі мекеме де бір-біріне қатысты тәуелсіз серіктестер;

4) әлеуметтік инфантилизм (ағылш. infantilism, social; нем. Infantilismus, sozialer) – жастардың биологиялық және әлеуметтік-мәдени жетілуі арасындағы

алшақтықта көрінетін, әлеуметтену механизмінің бұзылуын және оның жаңа жауапкершіліктер мен міндеттемелерден бас тартуын көрсететін жағдай;

5) патерналистік сезімдер – патернализм (лат. paternus – әкелік, әкелік) ақсақалдарға қамқорлық, қамқорлық және бақылауға негізделген қатынастар жүйесі кішіге (қамқорлыққа) қатысты; сондай-ақ үлкендерге қатысты кішінің бағынуы. Барлық мәселелерді мемлекет шешуі керек деген сенім;

6) жастар ортасының радикализмі – жастар ортасына экстремистік көзқарастар мен идеялардың енуі, бұл зорлық-зомбылық қолдану жағдайларының туындауына, радикалды әрекеттердің өсуіне әкеп соғады. ұлтшылдық, нәсілдік және ұлттық төзімсіздік;

7) патриотизм – Отанға деген сүйіспеншілік, өз еліне деген мақтаныш, оны білуге және түсінуге, жақсырақ істеуге ұмтылу;

8) толеранттылық – бейбітшілік пен келісім идеялары мен дәстүрлерін сақтау, байыту және одан әрі дамыту;

9) меритократия – (сөзбе-сөз «лайықтылардың күші»), әлеуметтік шығу тегі мен қаржылық байлығына қарамастан ең қабілетті адамдарды жоғарылату [2].

Құндылықтар жүйесі: отансүйгіш, білімді, салауатты, жауапты және жігерлі, инновациялық экономикада табысты жұмыс істейтін, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде сөйлейтін, қазақ халқының құндылықтары мен мәдениетін бойына сіңіретін, толерантты, әлемге танымал және құрметті - 2020 жылғы қазақ жастары осылай көреді. Қазірдің өзінде қазақстандық жастардың мінез-құлық және ерікті қасиеттерінің сапалы жақсаруы туралы айтуға болады:

- тәуелсіздік, практикалық, өз тағдыры үшін жауапкершілік, олардың мүмкіндіктерін нақты бағалау өсуде. Жастар санасында білімнің беделі артып, олардың денсаулығын сақтауға деген экономикалық қызығушылық артып келеді. Бұл жаңа оң үрдістер. Социологиялық зерттеулер жастардың дәстүрлі өмірлік құндылықтары отбасы, достар, денсаулық, одан кейін материалдық әл-ауқат, қызықты жұмыс және мансаптық өсу болып қала беретінін көрсетеді. Оң үрдістер басым болуы үшін мақсатты жұмыс қажет. Мемлекеттік жастар саясаты жастарды тәрбиелік ықпал ету объектісі ретінде қарастыра отырып, жаңа негізгі құндылықтарды ұсынып қана қоймай, сонымен қатар осы құндылықтарға сәйкес келетін мінез-құлық принциптері мен өмірлік сенімдерін белсенді түрде қалыптастыруы керек. Тек осы жағдайда ғана осы құндылықтарды ұстану табиғи қажеттілік ретінде қабылданады және онымен байланысты болады.

Қазақстандық жастар үшін адалдық, мейірімділік, әділдік, ертеңгі күнге сенім сияқты дәстүрлі жалпыадамзаттық құндылықтар басым болуы керек. Сонымен қатар, жаңа ғасырда қазақстандық дамудың заманауи рухына, жаңа жаһандық үрдістерге және заманымыздың экономикалық сын-қатерлеріне сәйкес келетін құндылықтарды тәрбиелеуді талап ететін жаңа жауапкершілік келді. Бұл құндылықтар, мысалы:

1. Патриотизм.

2. Халықтың бірлігі.

3. Мәдени әртүрлілік – бөлмейтін, біріктіретін құндылық. Этникалық әртүрлілікке негізделген қазақ менталитеті жаһандық мәдениет ағымында ерімей, оны жас ұрпақ бірегей ұлттық қазына ретінде сақтауы керек.

4. Толеранттылық. Этносаралық және конфессияаралық келісімнің бірегей үлгісі.

5. Заңды құрметтеу.

6. Білім.

Жастардың дәстүрлі құндылықтары – білім мен мансап – білім беру жүйесінің еңбек нарығына нақты бағдарлануын ескере отырып, білім беру және кәсіптік оқыту жүйесінің экономикалық, әлеуметтік және кәсіпкерлік шындыққа сәйкес келуін қамтамасыз ете отырып, қайта қаралуы керек.

7. Қатты жұмыс.

8. Инновация.

9. Отбасы. Қазақстандағы отбасы әрқашан ең маңызды әлеуметтік құраушы элемент ретінде қарастырылды. Ол қоғамның, мемлекеттің өмір сүруінің негізі, адамның адамгершілік және рухани координаттар жүйесіндегі ең маңызды буын. Отбасында ұрпақтар арасындағы жанды байланыс жүзеге асады.

10. Денсаулық және спорт.

11. Кәсібилік. Қазақстанның нарықтық экономикасы мен постиндустриалды дамуы жастардың әлеуметтік-экономикалық мінез-құлқының жаңа стратегияларын қалыптастыру қажеттілігін туғызады.

Тұжырымдаманың негізгі мақсаттары мен негізгі міндеттері. Бұл Тұжырымдама жастардың өзін-өзі табысты іске асыруы үшін құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық жағдайларды жақсартуға, оның әлеуетін еліміздің одан әрі дамуына бағыттауға бағытталған. Тұжырымдаманың мақсатына жету үшін келесі міндеттерді шешу көзделеді [3]:

1. Мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруға жастарды тарту тетіктерін анықтау;

2. Қазіргі жағдайда жастармен жұмыстың бағыттарын, формалары мен әдістерін анықтау;

3. Еңбек, білім және денсаулық сақтау саласында жастардың әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз ету тетіктерін айқындау;

4. Жаңа кезеңде жастардың әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандыруға қолайлы жағдайларды анықтау.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. ҚР Конституциясы 30.05.1995ж. (2019ж. еңгізілген өзгерістермен қосымшылармен).
2. Философия оқулық, Алматы -2011, В.Ф. Петрова, М.Ш. Хасанов, Б.А. Джаамбаева.
3. Б. А. Джаамбаева Философия Оқулық 14 мар. 2020 г.

ОӘЖ-342.56

Ш. ҚҰДАЙБЕРДИЕВТІҢ ФИЛОСОФИЯСЫ

Абдрахман Ж. А., Жақсыбай Н. Қ., Кабылбекова Ф. К.
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, Оразымбетова З.Ш.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются лирика и философия великого казахского мыслителя и поэта Шакарима Кудайбердиева как единая система духовного пути человека.

Summary: The article examines the lyrics and philosophy of the great Kazakh thinker and poet Shakarim Kudaiberdiyev as a single system of the spiritual path of man.

Шәкәрім Құдайбердиев-қазақтың талантты ақыны, гуманисті және философы. Ол екі революцияны, азаматтық соғысты және кеңестік Қазақстанның қалыптасуын бастан өткерді. Ақын мен философ қудаланды, опасыздықпен өлтірілді, өлгеннен кейін ұмытып, Оның еңбектері жойылды. Қазақстанның ұлы ұлының өмірі мен шығармашылық мұрасының шежіресі беттеріне тоқталайық.

Тобықты руы Абай Құнанбаевтың үлкен ағасы Құдайбердінің отбасында ұл баланың дүниеге келуімен Алланың нұры төгілді.. 1858 жылы 11 шілдеде Төлебике ұл туды. Баланың есімін Шәкәрім деп атады. Кенбұлақта қуанышты оқиға болды. Патша заманында бұл аумақ Шыңғыс болысына жататын.

Әлемге данышпан, ақын және тарихшы, саяхатшы, Абайдың мұрагері Шәкәрім Құдайбердіұлы осылай келді.

Бес жасында Шәкәрім молдадан білім алып, молданың шәкірті болды. Одан бала араб және парсы тілдерінің негіздерін білді. Баланың жеті жылдық шекарасы қайғылы болды: ол жетім қалды. Оны Абай ағасы тәрбиеге алды.

Қазақтың ұлы ақыны Абай Шәкәрімнің рухани ұстазы болды. Ақылды және талантты адам, ол өзінің жиенінде шығармашылық тұлғаның бейімділігін қарастырып, оның дамуын дұрыс бағытқа бағыттады[1].

Шәкәрім сөзге, ғылымға, музыкаға және риторикаға деген сүйіспеншілік атмосферасында өсті және қалыптасты. Құдайбердиевтің дамуы жан-жақты болды. Оның қызығушылықтары тек рухани және философиялық трактаттардан ғана емес, сонымен қатар ежелгі және қазіргі заманғы көркем мәтіндерден, географиядан, жаратылыстану ғылымдарынан, тарихтан, физикадан тұрды. Жас жігіт бейнелеу өнері мен тас оюдың негіздерін игерді. Ол киім үлгісін жасауды және тігуді үйренді, музыкалық аспаптар (домбыра, скрипка) жасады, жылқыларды шебер басқарды, бүркітпен аң аулады.

Жас кезінде ол өлең жаза бастайды, трактаттар жаза бастайды. 20 жасында Шәкәрім болыс билеушісі болады. Қызметіне байланысты халықтың өмір қиыншылықтары мен дауларын шешуге тура келді, соның нәтижесінде Шәкәрімді рулар мен әр түрлі қоғам топтары арасындағы қатынасты реттеу қажеттілігі туралы ойлар толғандырды. Абайдың демократиясы Шәкәрім Құдайбердіұлының шығармашылығы мен қызметінің негізі, шабыт көзі болды.

Әкімшілік қызметі оған қазақ халқының дамуына және өзін — өзі анықтауына кедергі келтіретін ауыр тұстарын ашты - байлардың тәкаппарлығы және дала тұрғындарының надандығы жанына батты. "Ұмытылған өмір"поэмасында ол өз жолын іздеуді, өмірдің осы кезеңіндегі күмән мен рухани азапты сипаттады[2].

1898 жылы ол әкімшілік міндеттерін тастап, өзінің өмірін шығармашылық пен саяхатқа арнады.

Абайдың материалдық қолдауымен және оның шұғыл ұсынымдары бойынша Шәкәрім Түркияға барып, Стамбул кітапханасында, Арабияда ежелгі мәтіндерді оқып, Меккеге қажылық жасады. Францияда Құдайбердиев Париж кітапханасында сақталған ежелгі кітаптардың бай жинағына ерекше назар аударды. Ағасының кеңесі бойынша ол Лев Толстой мен Александр Пушкиннің жұмысын зерттеді.

Оны араб жазушылары Хафиз, Физули, Навоидің шығармалары қызықтырды. Ол романтизм дәуіріндегі ағылшын және американдық жазушылар мен ақындардың жұмысымен танысады.

Ұлы қазақ ойшылының өмірі мен шығармашылығының негізгі мақсаты — ақиқатты тану жолын іздеу. Оның шығармаларының негізгі тақырыптары-жеке бас бостандығы, адамгершілік, рухани даму.

Оның мұрасы лирика, философиялық очерктер, аудармалар. Шәкәрім Құдайбердиев-этикалық жүйенің, құндылықтар мен эстетикалық басымдықтардың квинтэссенциясы баяндалған "Үш ақиқат" философиялық туындысының авторы.

Музыкалық қабілеттерге ие Құдайбердиев музыка жазды, ол жақсылық пен жамандық, өмір мен өлім, руханият туралы ойларды оңай айтып, өз дүниетанымдық көзқарасын пайымдап, оларды есте қаларлықтай қарапаым сипатта жеткізе білді.

Оның лирикалық шығармаларының жаны-ақынның дүниетанымы, оның философиялық тұжырымдамасы. Оның мәні "Үш ақиқат"трактатында баяндалған. Бұл шығарманы Құдайбердиев отыз жыл жазған.

Онда әлем мен адамды түсінуге үш жақты көзқарас ұсынылған: материализм, теология және ар-ождан. Олардың синтезі ұлы ойшылға шындықтың құпиясын ашты. Философ болмыстың мәні әр адамның жүрегінде өмір сүретінін түсінді. Бұл қарапайымдылық, мейірімділік пен әділеттілікті біріктіретін ар-ождан. Дәл осы қасиет — адам жанының бірінші қажеттілігі[3].

Ақын өзінің философиялық лирикасында ("Қазақтар айнасы"," Қалқаман-Мамыр "және" Еңлік-Кебек") адамның өзін-өзі тану тақырыптарына, оның рухани жетілуі идеясына, ішкі бостандығын жеке тұлғаның дамуы үшін міндетті шарт ретінде сақтауға бірнеше рет үндейді. Осы идеялардың төңірегінде Шәкәрімнің өмірі мен өлімі, адам мен қазіргі қоғамның этикалық мұраттары мен құндылықтары туралы сопылық рухтағы ақындық ой-толғаулары ("Записки Забытого", "Нартайлак пен Айсұлу", "Кодар өлімі") айналып шығады.

Ақынның адамның жеке басы мен оның қалыптасу жолдары туралы ойлары лириканың осы мотивтерімен тығыз байланысты.

Поэзия мен философиялық ойларда ол жанды жақсарту және рухани қажеттіліктерді қалыптастыру арқылы адамның ішкі қайта туылу қажеттілігі туралы идеяны білдіреді. ""Бәйшешек бақшасы" ойшыл жастарға адамгершілік тәрбие беру және оның өзімшіл импульстарын тыныштандыру қажеттілігін көрсетеді. Содан ғана еркін және кісілік тұлға адам дүниеге келеді[4].

Оның шығармашылығы келесі бағыттармен ұсынылған:

- көркем проза ("Әділ мен Мария" повесі, "Бәйшешек бақшасы" деген атпен біріктірілген әңгімелер);
- аудармалары.

Шәкәрім-Пушкиннің "Боран" және "Дубровский" поэтикалық аудармасының авторы. Ол Лев Толстойдың әңгімелері мен Г. Бичер-Стоудың «Хижина дяди Тома» деген романын аударған белгілі аудармашы. Оның Физулидің "Лейли мен Меджнун" поэмасын еркін баяндауы өзіндік ерекшелігі мен нәзік лиризмімен ерекшеленеді. Шәкәрімнің ертегілері, афоризмдері мен жұмбақтары да танымал болды.

Қазақтың ұлы ойшылы әрі ақыны Шәкәрім Құдайбердіұлының лирикасы мен философиясы — адамның рухани жолының біртұтас жүйесі. Данагөйдің кеңесіне құлақ асыңыз, көрнекті лириканың терең және әдемі поэтикалық бейнелерінен ләззат алыңыз: мүмкін сіз олардан өмірдің маңызды сұрақтарына жауап таба аласыз.

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бас кезінде өмір сүрген, ұлы Абай мектебінің дәстүрін жалғастырушы, өзінен кейінгі ұрпаққа сарқылмас мол мәдени мұра қалдырған Шәкәрім Құдайбердиев белгілі гуманист ақын, ойшыл тарихшы-шежіреші ағартушы, ғұлама болды.

Шәкәрім Құдайбердиев халықымыздың қоғамдық ағартушылық, мәдени және әдеби өміріне белсене атсалысқан, ағартушылық-демократиялық, гуманистік идеяларды насихаттаған, Шоқан, Абай, Ыбырай ұстаған ағартушылық дәстүрді ілгері жалғастырушылардың бірі болды.

Дегенмен, қазақтың ұлы философы, ағартушысы, жазушысы және ақыны Шәкәрім Құдайбердиевтің шығармашылық мұрасы бүгінгі күнге дейін өзгеріссіз қалды. Енді, философ қайтыс болғаннан жүз жылға жуық уақыт өткен соң, біз оның әлемдік философияның қоржынына қосқан үлесін бағалай аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сегизбаев *О.А.* Казахская философия XV – начала XX вв. — Алматы: Ғылым, 1996.
2. Рысбекова Ш. Размышление Абая о духовном мире человека // Евразийское сообщество. — 1999. — № 3. — С. 87.
3. Кудайбердиев Ш. Три истины. — Алма-Ата: Казахстан, 1991. — С. 78.
4. Альжанова У.К., Бегалинова К.К. Философия в системе целостного знания. — Алматы: ДГП ВЦС ВКО, 2000. — С. 97.

ОӘЖ-101

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДІК ҮДЕРІСТЕР КОНТЕКСТІНДЕГІ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІ

Абдулла Р.Ш., Мелден Ғ.Б., Артықбай Б.Б.
Ғылыми жетекшісі: к.и.н., аға оқытушы Айдарбекова Г.С.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрена глобализация и проблема самоидентификации этно-региональных культур.

Summary: This article examines globalization and the problem of self-identification of ethno-regional cultures.

Жаһандану – бүгінгі таңдағы ең қуатты және маңызды дүниежүзілік процесс. Қазақстан Республикасы әлемдік қауымдастыққа қосылып, ондағы өз орнын таба отырып, жаһандану ықпалын бағыттар бойынша, оның ішінде ұлттық бірегейлікпен көбірек сезінуде [1].

Кез келген ұлттық қауымдастықтың ұлттық ерекшелігі көптеген факторлармен – тарихи, саяси, мәдени, тілдік, аумақтық, өркениеттік және т.б. Оның мүшелерін анықтау және өзін-өзі анықтау мәселесі қоғам дамуында күрделі және өзекті болып табылады. Өйткені бұл адамның қаншалықты өзін-өзі танитынын немесе өзін қоғаммен сәйкестендірмейтінін білдіреді.

Тұлға сәйкес ұлттық парадигма негізінде, ұлттық-тарихи, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-мәдени, саяси-мәдени және басқа да салалардың тоғысқан жерінде қалыптасады.Оның мазмұны ұлттық мәдениеттің қалыптасқан белгілерін, этникалық ерекшеліктерін, әдет-ғұрыптарын, нанымдар, мифтер, моральдық императивтер және т.б. Ол «ұлттық мінез» ұғымымен тығыз байланысты.

Этникалық өзіндік сәйкестендіру – адамның белгілі бір этникалық қауымдастыққа сілтеме жасай отырып, этникалық өзін-өзі анықтауының саналы әрекеті.

Мемлекеттік, ұлттық, азаматтық бірегейлік, оның тұтастығын бұзбай сақтау және одан әрі дамыту мәселелері Қазақстанның әлемдік қауымдастыққа барынша тиімді енуін және жаһандану сын-қатерлерін дамыту үшін талдау қажет негізгі мәселелердің бірі болып табылады.

Жаһандану процестері сәйкестік дағдарысының шиеленісуіне тікелей әсер етеді.Бұл процестер – демократияландыру, экономикаландыру, ақпараттандыру, мәдени стандарттау, құндылықтарды әмбебаптандыру және т.б. – ұлттық бірегейлікке олардың табиғи дамуына кедергі ретінде, ұлттық бірегейлікті сақтайтын орталық ядро ретінде сөзсіз түседі. ең қалыптасқан, кейде мыңжылдықтар бойы жинақталған, сондықтан әртүрлі этноұлттық қауымдастықтардың өздері туралы ең берік идеялары.

Сонымен бірге әр түрлі қақтығыстар дамиды, оның нәтижесі қалыптасқан ұлттық бірегейліктердің беріктігіне немесе босаңдығына, олардың ымырасыздығы мен қаталдығына, жаңаға иммунитетіне немесе, керісінше, олардың икемділігіне, бейімделгіш өзгерістерге, жаңаруға қабілеттілігіне

байланысты. мәдени идентификациялық ядроларды жоғалтпай. Ұлттық бірегейлікті ұнтақтап, оны жаһандық процестерде ерітуге ұмтылатын жаһандану, осылайша, осындай өзектерге арналған іріктеу турнирінің бір түрі.

Жаһандану теоретиктері этникалық қозғалыстар мен сезімдердің тез жанданғанын атап өтті. Жаһандану адамдардың жергілікті және этникалық өзіндік санасын ояту және ынталандыру сияқты мәдениеттерді біріктіріп, біркелкі етіп қана қоймайды.Екінші жағынан, ішкі және сыртқы бірқатар жаһандану процестері сәйкестік дағдарысының шиеленісуіне тікелей әсер етеді. , халықтың жеке басының жойылуы оның «жеке» принципінің сарқылуына, халықтың өзін-өзі жүзеге асыруы және жасауы ретінде өзінің тарихи болмысын жоғалтуға айналады.

Қазіргі мәдени үдеріс қарама-қайшы ағымдармен сипатталады. Біз қазіргі әлемдік мәдениеттің дамуының екі маңызды тенденциясын бөліп көрсетеміз: ұлттық-мемлекеттік мәдениеттердің оқшауланuы және әртүрлі мәдениеттердің біртұтас планеталық мәдениетке бірігуі.

Материалдық мәдениет ғылыми-техникалық прогрестің шоғырлануымен сипатталады. Техникалық прогресс адамдардың қолымен жасалған орасан зор объектілерде көрінеді, техникалық прогресс рухани мәдениет саласына тарады. Материалдық мәдениеттің дамуының негізгі міндеті табиғатты пайдаланудың біркелкі еместігін жеңу және табиғатты өзгерту болып табылады.

Рухани мәдениет сол сан қырлы түрде дамып, қазіргі өркениет талаптарына сай ғылыми танымдар жүйесі жоғары деңгейге жетеді. Бұл процеске рухани мәдениеттің қызмет етуінің маңызды элементі болып табылатын білім беру жүйесі ықпал етеді. Білім берудің басты құндылығы оның қолжетімділігінде екенін атап өткен жөн. Тәрбиені әдептілікпен ұштастырудың маңызы зор. агрессия, вандализм, өзімшілдік, деструктивизм жаппай құбылысқа айналып бара жатқанын мойындауымыз керек.

Қазақстан мәдениеті – үлкен кеңістіктегі үлкен қоғамның орналасуын құрайтын күрделі көп деңгейлі білім. Сонымен бірге мәдениет жеке тұлға кеңістігінде де, тұлғааралық қарым-қатынаста да жасалады. Осыған сәйкес қазақ мәдениетінің келесі түрлерін ажыратуға болады:

1) белгілі және белгісіз, айналымда белгілі мәдениет, бұрын болған немесе бүгінде оқшауланған әлеуметтік тауашалардағы екінші мәдениет. Соңғы жылдары белгілі мәдениет айтарлықтай кеңейді;

2) жеке тұлғаның, әлеуметтік топтың, қоғамның мәдениеті, әлеуметтік топ мәдениетіне қатысты мәселе балалардың, жастардың, ересек ұрпақтардың мәдениетін ерекшелендірді, бірақ бұл әлеуметтік-мәдени формацияларды бөлетін шекаралардың бұлдырлығы байқалады;

3) астана мәдениеті мен губерниялық, қалалық және ауылдық, классиктер астанада, ірі қалаларда, халық провинцияларында шоғырланған (мифология, фольклор, сәндік-қолданбалы өнер).

Этноәлеуметтік қауымдастықтың мәдениеті әлемдік мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылады, бірақ инновациялар легі дәстүрліге түседі, ал жүйе жиі бұзылады, келісім бұзылады.

Қазақстандағы қазіргі заманғы өнердің негізгі тенденциялары мен бағыттары.

Дүниеге көзқарастың жан-жақтылығы мен әмбебаптығы өнерде көрінді. Қазіргі заманғы өнердегі танымал тенденциялардың бірі - бір бейнеленген объектіге немесе тұрақты нысандар жиынтығына шоғырлану үрдісі. Таңдалған нысан немесе сюжет суретшілер шығармаларында өзіндік символға айналады.

Көпұлтты халықтың мәдени дәстүрлерін, әдет-ғұрыптары мен әдет-ғұрыптарын сақтау және дамыту республиканың мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатының негізгі постулаты болып табылады.

Қазақстан Республикасының «Мәдениет туралы» Заңы қазақтың ұлттық мәдениетін, Қазақстанның басқа халықтарының мәдениетін жасау, жаңғырту, сақтау, дамыту, пайдалану және тарату саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді [2].

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы қоғам сұранысын қанағаттандыруға, отандық кітап шығаруды дамытуға, кітап саласының ақпараттық инфрақұрылымын қалыптастыруға бағытталған.

132 атаудағы кітаптар шығарылды, оның ішінде. «Бабалар сөзі» сериясының 15 томы, «Қазақ әдебиетінің тарихы» сериясының 10 томы, «Қазақ музыкасының антологиясы» сериясының 5 томы, «Әлем әдебиеті кітапханасы» сериясының 34 томы, «Әлем әдебиеті кітапханасы» сериясының 11 томы. «Әлемдік философиялық мұрасы», «Әлемдік мәдениеттанулық ойлар» және «Қазақ құқығының ежелгі әлемі» сериясының 5 томдығы.

Бүгінгі таңда кітапхана қызметін дамытудың басым бағыттарының бірі дамыған елдердің үлгілеріне сәйкес кітапханаларды компьютерлендіру және ақпараттандыру болып табылады. «Қазақстан кітапханалары» электронды мемлекеттік кітапхана қорын қалыптастыру» [3].

Мәдениеттің негізгі мақсаты мен негізгі қызметі – қоғам мүддесіне сай адамның белгілі бір типін қалыптастыру, оның өзіндік қоғаммен, табиғатпен және қоршаған әлеммен қарым-қатынасы процесінде адамның мінез-құлқын реттеу. Бұдан мәдениеттің тағы бір қызметі – жеке тұлғаның танымдық қабілетін қалыптастыру шығады. Қоғам мәдениеті қоғамдық сананың әртүрлі формалары мен деңгейлерінде, рухани құндылықтар әлемінің дамуы мен байытылуынан өз көрінісін табады.

«Мәдени мұра» жобасы аясында 83 тарихи және мәдени ескерткіш толығымен қалпына келтірілді, оның ішінде ірі шетелдік жобалар: Дамасктегі (Сирия) Сұлтан Әз-Захир Бейбарыс кесенесін қалпына келтіру және тарихи-мәдени ескерткіште құрылыс жұмыстары. орталығы және Дамаскідегі әл-Фараби кесенесі. Қазақстандық екі ескерткіш ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мәдени мұралар тізіміне енді: Қожа Ахмет Яссауи кесенесі және Тамғалы археологиялық кешені.

Дүниежүзілік тарихта дәуірге, мемлекеттің саясаты мен мәдениет деңгейіне сәйкес әлеуметтік-мәдени кодтардың рөлі өзгерді, бірақ олардың өзіндік ерекшелігі мен ұлттық ерекшеліктері сақталады. Ұлттың мәдени коды мәдениеттің бұл түрін түсінудің кілті болып табылады, өйткені ол халықтардың

ата-бабаларынан мұраға қалдырған мәдени ерекшеліктерін қамтиды. Бұл мәдениетті анықтауға мүмкіндік беретін кодталған ақпарат.

Мәдениет пен руханият – халықтың өмірі, оның санасы мен жүрегі, өткеніміз, бүгініміз және болашағымыз. Ел Президенті Н.Ә. Назарбаев бағдарламалық мақаласында «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы жаңғырту» біздің алдымызға қоғамдық сананы жаңғыртудың ауқымды міндеттерін қояды, олар жүргізіліп жатқан саяси және экономикалық қайта құрулардың өзегіне айналады. Ұлы Дала берекелі заманды да, ауыр күндерді де басынан өткерді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:
1. ҚР Конституциясы 30.05.1995ж. (2019ж. еңгізілген өзгерістермен қосымшылармен).
2. Философия оқулық, Алматы -2011, В.Ф. Петрова, М.Ш. Хасанов, Б.А. Джаамбаева.
3. Б. А. Джаамбаева Философия Оқулық 14 мар. 2020 г.

ОӘЖ 343.7

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖОЛМЕН САНАЛЫ ТҮРДЕ АЛЫНҒАН МҮЛІКТІ САТЫП АЛУ НЕМЕСЕ САТУ ЖАҒЫНАН ҚЫЛМЫСТЫҚ БАҒЫТТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ МЕН ШАРТТАРЫ

Абдураззоков С.Я., Базарбаева З.Б., Ибрахимов И.М.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Айтеке К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассматриваются основные причины и условия формирования преступной направленности в плане приобретения или продажи имущества, сознательно приобретенного преступным путем.

Summary: This article discusses the main reasons and conditions for the formation of a criminal orientation in terms of buying or selling property deliberately acquired by criminal means.

Қылмыстың себептері мен жағдайларымен қатар, ҚР ҚК 183-бабындакөзделген қылмысты жасауға Қылмыстық жолмен табылған мүлікті сатып алушының (өткізушінің) осы жеке ерекшеліктеріне, оның уәждемесіне және т. б. байланысты өзіне ғана тән ерекше криминогендік детерминанттар да ықпал етеді [1].

Экономикалық криминогендік детерминанттар. Қоғамның күрт мүліктік стратификациясы, халықтың кейбір топтарын материалдық қамтамасыз етудің төмен деңгейі және қолайсыз экономикалық ахуал жағдайында сатып алушылар (өткізушілер) мүлікті, ең алдымен, алдыңғы қылмыстық әрекетті жасауға қатыспай, тез байыту мүмкіндігіне байланысты алады. Көптеген кінәлілер үшін Қылмыстық жолмен табылған мүлікті сатып алу (сату) тиімді және салыстырмалы түрде "қауіпсіз" әдіс болып табылады [2].

Қылмыстың бұл түрін жасауға Қылмыстық жолмен алынған мүліктің айтарлықтай арзандығы әсер етеді. Сот-тергеу практикасы мұндай мүлік ешқашан орташа нарықтық құны бойынша сатып алынбағанын (сатылғанын) көрсетеді. Әдетте, баға 2-ден 30 есеге дейін төмендеді.

Қылмыстық жолмен алынған мүлікті сатып алу (өткізу) көбінесе заттай айырбастау (өнім-Өнім) арқылы жүзеге асырылады, бұл материалдық қамтамасыз етілмегендік, халықтың бір бөлігі үшін кірістің төмен деңгейі жағдайында тауар-ақша қатынастарына (өнім-ақша) қарағанда әлдеқайда артық. Бұл әсіресе ауылдық жерлерге тән. Әдетте, алмасудың "баламасы" - құрамында алкоголь бар өнімдер.

Саяси-құқықтық себептер мен жағдайлар. Қоғамның экономикалық, әлеуметтік және басқа жақтарына әсер ететін саяси өзгерістер зерттелетін қылмыс түріне ықпал етті. Саяси-құқықтық жүйені реформалаумен қоғамның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі өзгерістер, оның ішінде жағымсыз өзгерістер де байланысты: жұмыссыздардың, белгілі бір кәсібі жоқ адамдардың пайда болуы, қоғамның күрт және жеткіліксіз стратификациясы, талап қою идеологиясының қалыптасуы және басқалары. Қылмыстық заңның алдын-алу рөлінің едәуір төмендеуіне қылмыстық-құқықтық реттеудің кемшіліктері де әсер етті: кінәлілер де, құқық қорғаушылар да зерттелетін қылмыстың қоғамдық қауіптілігін барабар емес бағалау (айтарлықтай бағаламау), жауапкершілікті заңнамалық теңестіру "ықпал етті" [2]. Бұл қылмыстарды жасаудағы теріс үрдістердің себептері, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық факторлармен, нарықтық қатынастарға көшумен, елдегі экономикалық жағдайдың жалпы тұрақсыздығымен, өндірістің одан әрі құлдырауымен, нақты жұмыссыздықтың өсуімен, халықтың кірістер бойынша сараланuын тереңдетумен, жалақының жаппай төленбеуімен, әлеуметтік шиеленістің өсуімен байланысты. Осы криминогендік факторлардың халықтың жұмыспен қамтылуына, азаматтардың материалдық жағдайына зиянды әсері олардың сарқылуына әкеліп соқты және өмірдің әдеттегі нормаларының көпшілігін айырды. Соңғы жылдары халықтың едәуір бөлігінің табысы азайды. Азаматтардың басым көпшілігінің өмір сүру деңгейінің төмендеуі меншікке қарсы қылмыс жасайтындар санының өсуіне ықпал етті. Жұмыссыздықтың одан әрі өсуін ескере отырып, қылмыстың көбеюі үшін резерв құрылады. Сондықтан соңғы жылдары еңбекке қабілетті, бірақ еш жерде жұмыс істемейтін және қылмыс жасаған адамдардың жалпы санында қылмыскерлердің шәкірттерінің үлесі 3 есе дерлік өсуі кездейсоқ емес. Экономикадағы дағдарыстық құбылыстар қоғамның криминогендік әлеуетінің өсуіне ықпал етеді. Экономикалық қатынастар субъектілерінің мінез-құлқының қылмыстық формалары кең таралған. Олардың экономикалық міндеттерді қолданыстағы заңдарды айналып өтіп шешуі үйреншікті іс болды. Қазіргі кезде криминалдық немесе криминалдық экономикалық мінез-құлыққа белсенді қосылған кәсіпкерлерден тұратын Елеулі (сарапшылардың бағалауы бойынша еңбекке қабілетті халықтың 20% - на дейін) әлеуметтік қабат қалыптасты. Ұрланған төлқұжаттарды, жалған төлем құжаттарын, капиталдың көлеңкелі экономика мен шетелдік банктерге бақылаусыз толып кетуін, қылмыстық ақшаны заңдастыруды және т.б. қолдана отырып, біреудің мүлкін ұрлау және иемдену жаппай сипат алды. Технологиялық прогрестің дамуы компьютерлік техниканы кеңінен қолдануға әкелді, бұл электронды құралдарды қолдана отырып,

меншікке қарсы қылмыстық шабуылдардың өсуіне әкелді. Кеңес Одағының ыдырауының салдары қылмыстық жағдайға әсер етуді жалғастыруда. Бұрынғы одақтас республикалардың өзін-өзі анықтауы, бұл ретте туындаған ұлтаралық қақтығыстар Қазақстан аумағында босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылардың пайда болуына алып келді, олардың әлеуметтік тұрақсыздығы мен құқықтық қорғалмауы оларды жоғары криминалдық және Виктимологиялық тәуекел топтарына айналдырды. Жағдай ТМД елдерінің көптеген адамдар тобы мен Қазақстан аумағында жұмыс іздеп жүрген бұрынғы социалистік лагерьдің есебінен күрделене түсуде. Әлеуметтік-психологиялық факторларды талдау кезінде, ең алдымен, қоғамда құндылық өлшемдері күрт өзгергенін атап өткен жөн. Егер бұрын еңбек бағдарлануы керек құндылықты білдірсе, қазір материалдық әл-ауқат, оған жету тәсілдеріне қарамастан, адамның еңбегін оның жұмысынан әлдеқайда көп анықтайды. Адамдардың тар шеңберінің күрт өсіп келе жатқан байлығы тек қызғанышты ғана емес, сонымен бірге сол немесе кем дегенде сол тауарларды суррогат алуға деген ұмтылысты тудырады. Қызығушылық халықтың көптеген топтарының мінез-құлқын қалыптастырады және анықтайды. Бұл тек меншікке ғана емес, қылмыс жасаудың ең тән белгісі. Қылмыскерлердің қылмыстық кәсіпқойлығының күшеюі, оларды әртүрлі заңды құрылымдардың астына біріктіру, ұйымдасқан қылмыстық топтардың техникалық жабдықталуының жоғарылауы, қылмыстың белсенді "өзін-өзі көбеюі", рецидивистер санының өсуі, корпоративті моральдың әсері және қылмыстық мінез-құлық стереотиптерінің таралуы байқалады. Сонымен қатар, "бәрін ұрлайды", "біз бәріміз қылмыскерміз, тек біреулеріміз ұсталды, ал басқалары жоқ" сияқты циникалық өрнектер қылмыстық мінез - құлықты өзін-өзі ақтау үшін жеткілікті деп танылады. Халықтың қылмыстық көріністерге төзімділігінің шегі жоғары болып қалуда. Бұл, бір жағынан, қылмыскердің қоғамдық санада бақытты, бай, еліктеуге лайықты адамға айналуымен, екінші жағынан, барлық жерде байқалатын құқық бұзушылықтарға дағдылануымен және құқық қорғау жүйесінің тәртіп орнату, халықты қылмыстық қол сұғушылықтан сенімді қорғау қабілетіне сенбеуімен байланысты. Қазіргі уақытта мемлекет қоғамдағы адам мінез-құлқының моральдық өлшемдеріне назар аудармайды, көбінесе діни конфессияларға "өлтірме", "ұрлама" және т.б. сияқты өсиеттерді дамыту және адамдардың санасына енгізу міндетін жүктейді. Алайда, шіркеу мен оның догмалары қоғамның ішкі қажеттілігіне айналды деп санауға болмайды, дегенмен оның әсері әсіресе бас бостандығынан айыру орындарында кеңінен таралды. Өкінішке орай, бұл жеткіліксіз. Конституцияда белгіленген (бірақ азаматтардың көпшілігі үшін іске асырылмай қалған) қызмет пен кәсіп түрін таңдау еркіндігі құқығы, білім алу, әлеуметтік қамсыздандыру, қылмыспен келтірілген материалдық залалды өтеу құқығы және т.б. сияқты ережелер "жұмыс істеуі" керек. қалыптасқан жағдайға меншікке қарсы қылмыстардың алдын алуды, анықтауды, тіркеуді, ашуды, тергеуді жүзеге асыратын құқық қорғау органдарының жеткіліксіз әлеуеті айтарлықтай әсер етеді. Құқық қорғау жүйесін ресурстық қамтамасыз етудің шектеулілігі оның функционалдық

мүмкіндіктерін айтарлықтай төмендетеді. Орталық және ең күрделі криминологиялық проблема-бұл азаматтардың қылмыстық мінез-құлық фактілерін, қылмыстың жай-күйі мен динамикасына әсер ететін құбылыстар мен процестерді анықтауды түсіндіру. Криминологияда ғылымның саласы ретінде қылмыстың детерминациясы маңызды маңызды мәселе болып табылады, оны білу мамандарға қылмыстық қол сұғушылықты болдырмау механизмін үнемі жетілдіруге мүмкіндік береді . Ол экономика мен әлеуметтік психологияның, Заңтану мен саясаттың, ғылыми теория мен әлеуметтік практиканың элементтерін біріктіреді.

Әлеуметтік жағдайлардың, қоғамның дамуындағы қарама-қайшылықтардың тұлғаның адамгершілік қалыптасуының сипатына әсерін тану көптеген ғалымдар үшін азаматтардың заңсыз мінез-құлқының себептерін түсіндіруде шешуші болып табылады. Криминологияда әлеуметтанушылардың ұстанымы расталды және одан әрі теориялық және эмпирикалық дамуға ие болды, оған сәйкес жеке адамның мінез — құлқы анықталады: әлеуметтік орта-Әлеуметтік детерминацияның "жалпы деңгейі"; тікелей орта (микро орта); белгілі бір адамның ішкі әлемі.

Жеке тұлғаның мінез-құлқын анықтаудың негізгі, жетекші, анықтайтын деңгейі макро деңгей болып табылады. Маңызды белгімен (өндіріс әдісімен) қатар, оны қоғамда экономикалық, идеологиялық, мәдени, тәрбиелік, демографиялық, әлеуметтік-психологиялық сипаттағы әртүрлі құбылыстардың болуымен сипаттауға болады.

Бұл кең әлеуметтік орта аясында материалдық Мемлекеттік-саяси, құқықтық, моральдық және басқа да әлеуметтік қатынастар орнатылады, олар жеке тұлғаны тікелей (мысалы, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы) және жанама түрде, оның жақын ортасы арқылы сындырады. Осы қатынастардың көмегімен мемлекет жеке тұлғаны әлеуметтендірудің арнайы институттарын (оқу, мәдени-ағарту және басқа мекемелер) қолдана отырып, микро ортаны басқаруды жүзеге асырады. еңбек ұжымдары, қоғамдық және өзге де ұйымдар.

Зерттеушілер қылмыстың әлеуметтік факторларының кешенді тұжырымдамасына жалпы әлеуметтік процестердің белгілі бір жағымсыз салдарын, соның ішінде урбанизация, Халықтың көші-қоны, оның жоғары жұмыспен қамтылуы және т.б. қамтиды.

Қылмыстық жағдайдың дамуына реформаларды жүзеге асыру кезеңінде едәуір әлсіреген қылмысқа әлеуметтік бақылау жүйесінің кемшіліктері де теріс әсер етеді, нәтижесінде қылмыстық саланың едәуір бөлігі мемлекет пен қоғамның ықпалынан шықты. Қазіргі уақытта жаңа шындыққа сүйене отырып, әлеуметтік бақылау жүйесінің бұзылған байланыстарын қалпына келтіруге белгілі бір қадамдар жасалуда. Бүгінгі таңда ішкі істер органдарының қызметінде Қылмыстық жолмен табылған мүлікті Қылмыстық жолмен алуға немесе өткізуге қарсы күреске жеткілікті көңіл бөлінбейді. Қылмыстық әрекеттің бұл түрімен күресті күшейту қажеттілігі біздің еліміздегі жалдамалы қылмыстың жоғары деңгейіне байланысты. Қылмыстың жоғары деңгейінің маңызды себептерінің бірі-қылмыс нәтижесінде алынған мүлікті тез сатудың

дамыған жүйесінің болуы. Сонымен қатар, мүліктің едәуір бөлігі қылмыскерлерге өндірілген өнімді сатуға алдын-ала уәде бермеген мүлікті сатып алушылар (сатушылар) арқылы сатылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1. 03.07.1994 ж. ҚР Қылмыстық кодексіне 2017 жылғы 08.07. өзгерістер мен толықтырулар енгізілді
2. Петин И.А. Адам мінез-құлқының қылмыстық бағытын қалыптастырудың негізгі шарты // құқықтық психология. 2007

УДК 343.2/18

ПРОБЛЕМЫ НЕЗАКОННОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РК

Абдурахмонов А.А., Суванов И.О., Мамарасулов Ж.Н.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Рахметова Г.Р.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы заңсыз кәсіпкерлік қызметінің мәселелері қарастырылған.

Summary: This article deals with issues of illegal business activities in the Republic of Kazakhstan.

Новые формы преступных посягательств в экономике ставят перед правоохранительными органами проблемы, решение которых требует тщательного анализа не только уголовного, но и других отраслей права. Практика по делам о таких преступлениях, складывающаяся в различных регионах России, достаточно противоречива. Работники правоохранительных органов испытывают большие трудности при квалификации преступлений в сфере рыночной экономики. К подобным преступлениям можно отнести незаконное предпринимательство.

Некорректное использование таких понятий, как "предпринимательство", "торговая деятельность", "неконтролируемый доход", а также неправильное толкование отдельных нормативных актов приводит к ошибкам в квалификации незаконного предпринимательства. Сложности возникают из-за противоречивости самого законодательства. Это, пожалуй, главная причина того, что до сегодняшнего дня по делам о преступлениях в предпринимательской деятельности не может сложиться единая судебная практика [1].

В соответствии с Уголовным кодексом РК под незаконным предпринимательством понимается осуществление предпринимательской деятельности без регистрации либо без специального разрешения, если такое разрешение обязательно.

Развитие рыночных отношений в экономике в условиях глобализации мировой экономики требуют участия государства в регулировании отношений в сфере незаконного предпринимательства. Государственное регулирование рынков товаров и услуг в той или иной степени существует во всех странах.

Регулирование в сфере предпринимательства представляет собой одну из самых сложных проблем [2].

Тема предпринимательства, его особенностей и перспектив, уже не один десяток лет является предметом острых научных и общественных дискуссий. С одной стороны, очевидно, что в период становления и формирования рыночных отношений предпринимательская активность населения повысилась, с другой стороны прослеживается определенная моно тенденция развития - предпринимательский интерес касается в основном двух сфер рынка: торгово-посредническая деятельность и сфера услуг. В минимальной степени предприниматели заинтересованы в организации производства и практически не представляют интерес инновации и наукоемкие технологии.

Созданные в последнее десятилетие организационные и правовые основы для развития предпринимательства постоянно совершенствуются. Кроме этого, правительство реализует дополнительные меры поддержки предпринимательской и инновационной активности граждан посредством создания соответствующих целевых программ. Поэтому можно с уверенностью говорить о том, что существующий в настоящее время системный кризис предпринимательства будет преодолен, и не последняя роль в этом преодолении принадлежит самим предпринимателям, занимающим активную жизненную позицию

Предпринимательской деятельностью могут заниматься граждане (физические лица) без образования юридического лица, зарегистрированные в качестве индивидуального предпринимателя, и юридические лица (коммерческие и некоммерческие организации) в различных организационно-правовых формах, действующие на основе любой формы собственности.

В соответствии с действующим законодательством регистрации подлежит всякая деятельность, направленная на получение прибыли. Ранее, как известно, Закон "О предпринимательской деятельности" предусматривал ведение предпринимательской деятельности в форме индивидуальной трудовой деятельности и путем создания предприятия [3].

В действующем уголовном законодательстве квалифицирующие и привилегирующие признаки находятся в двух третях всех составов преступлений, а их общая численность составляет более ста. При этом можно наблюдать существенное превышение квалифицирующих признаков над привилегирующими. В целом, как можно увидеть, в уголовном праве стали более активно применяться квалифицирующие и привилегирующие признаки для соответствующей дифференциации наказания.

Помимо этого, стала гораздо совершенной соответствующая законодательная техника конструирования составов с данными признаками, о чем позже будет показано на конкретных примерах. Следует сказать также о том, что гораздо более подробным стало регулирование квалифицирующих и привилегирующих признаков в Общей части действующего Уголовного кодекса.

Особо обращает на себя внимание тот факт, что речь идет об организованной группе как форме соучастия. В случае иных форм соучастия такой квалификации быть точно не может.

В случае с незаконным предпринимательством виновный вполне понимает, что, осуществляя такую деятельность, он не может не приносить ущерб, прежде всего, интересам всего общества, поскольку, работая, например, без регистрации, он не платит налоги и тем самым не вносит предусмотренного законом вклада для развития общественной инфрастуктуры. Далее отметим, что содержание субъективной стороны преступления раскрывается прежде всего с помощью таких понятий, как вина, мотив и цель. Данные понятия являются взаимодополняющими, имеют самостоятельное содержание и несут определенную смысловую нагрузку.

Степень вины можно определить путем выделения следующих обстоятельств: общественной опасности совершенного деяния, так как она охватывалась виной субъекта; особенности психического отношения виновного к совершенному преступлению (формой его вины, характером умысла или неосторожности); мотивов и целей преступления; обстоятельств, характеризующих личность виновного, поскольку они выразились в вине субъекта; причины преступления и условий, отразившихся на формировании преступного умысла или допущенной лицом неосторожности.

При незаконном предпринимательстве виновный как раз в общем виде предвидит наступление общественно опасных последствий, поскольку, в отличие от других преступлений, например, против личности, здесь трудно конкретно составить представление о наступивших последствиях, тем более, что последствия в виде крупного ущерба или извлечения дохода в крупном размере при незаконном предпринимательстве определяются спустя определенное время после пресечения преступления путем достаточно сложных экономических расчетов [4].

В преступлениях с материальным составом сложностей в разграничении умысла на прямой и косвенный не возникает: законодатель указывает на характер психического отношения субъекта как к самому деянию, так и к последствию. По своей внутренней структуре прямой умысел может быть, достаточно сложным. При совершении преступлений виновный способен предвидеть наступление любых, не строго определенных в его сознании последствий противоправного деяния и желать, т.е. хотеть наступления любого из них. Именно такая ситуация имеет место с незаконным предпринимательством. Такой вид умысла является альтернативным. Иногда преступления совершаются с неопределенным умыслом, когда возможные последствия охватываются в сознании виновного в самом общем виде, не конкретизированы, но тем не менее любые из них нацелены н а преступный результат и устраивают виновного. При незаконном предпринимательстве преступник в своем сознании не определяет размеры возможного ущерба - главным остается осознанная лицом реальная, а не абстрактная, возможность наступления преступных последствий и желание этого. Так, извлечение дохода

в крупном размере при незаконном предпринимательстве также осознается виновным и, как правило, желается [5].

При совершении преступления, предусмотренного УК РК, лицо должно осознавать, что, занимаясь систематически предпринимательской деятельностью, в частности, без регистрации, без получения лицензии или с нарушением условий лицензирования или совершая иные действия, оно нарушает экономические отношения, которые представляют собой определенные связи между субъектами этих отношений, складывающиеся в сфере осуществления законной предпринимательской деятельности, предвидит возможность или неизбежность наступления крупного ущерба гражданам, организациям или государству или получение дохода в крупном размере и желает их наступления, либо сознательно допускает такие последствия, или безразлично к ним относится. Любой из перечисленных признаков, квалифицирующих незаконное предпринимательство в качестве преступления, может быть вменен в ответственность виновного лица, если он охватывался его сознанием и, следовательно, входил в предметное содержание вины.

Список использованной литературы:

1. Радзевановская Ю.В. Некоторые вопросы квалификации незаконного предпринимательства // Вестник Самарской гуманитарной академии. - Самара: Изд-во Самар. гуманит. акад., 2010, № 2 (8). - С.67-70.
2. Силаев А.В. Дискуссионные вопросы определения объекта преступления, предусмотренного статьей 171 Уголовного кодекса РК (незаконное предпринимательство) // Вестник Челябинского государственного университета. - Челябинск: Изд-во ЧелГУ, 2011, Вып.27. - С.60-64.
3. Сулейманов С.М. Квалификация незаконного предпринимательства // Вестник КазГУ. - М.: Изд-во КазГУ, 2015, № 3. - С.233-236.
4. Уголовная ответственность за незаконное предпринимательство / Кислицына А.М. - Иваново: Иван.гос. ун-т, 2011. - 168 с.
5. Уголовно-правовая ответственность за незаконное предпринимательство по законодательству РК. Автореф. дис. канд. юрид. наук / Терещенков М.А. - М., 2006. - 21 с.

УДК 343.2/18

ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА В СУДЕ –АДВОКАТОМ

Абдурахмонов Ж.Ю., Кобилжонов М.М., Турсунов М.А.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Рахметова Г.Р.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада құқықтық прецедент және оның құқық көзі ретіндегі рөлі қарастырылады.

Summary: This article examines the features of representation in court by a lawyer.

Адвокатура занимает одно из ключевых мест в системе институтов защиты прав граждан и организаций. Это адвокатура, которая помогает человеку и гражданину в реализации права на квалифицированную

юридическую помощь, гарантированного государством и закрепленного в Конституции Республики Казахстан. Поэтому основными задачами, возлагаемыми государством на адвокатуру, являются защита прав, свобод и законных интересов граждан и организаций в уголовном судопроизводстве, представительство в гражданских, административных, уголовных и иных делах, а также в других видах судебных дел.

В правовом пространстве сущность адвокатуры определяется прежде всего деятельностью некоммерческих, независимых, профессиональных, самоуправляющихся и самофинансируемых юристов, которые способны обеспечить более квалифицированное и эффективное соблюдение установленных правил. государственный. Конкретными организационными формами адвокатуры являются советы, ассоциации, союзы юристов и т.д.

Основной организационно-правовой формой адвокатуры в Казахстане является коллегия адвокатов. Так, Закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 года № 176-VI «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» гласит, что правление является фундаментальной организацией юристов.

Однако это положение не исключает существования других видов адвокатуры, таких как Союз адвокатов Республики Казахстан, Казахстанское отделение Международного союза адвокатов (Содружество), Коллегия адвокатов. уровень решения общих вопросов, с которыми сталкивается общая коллегия в своей деятельности, в частности, юристом. Дальнейшая демократизация казахстанского общества, развитие рыночных отношений, либерализация законодательства не исключают возможность создания в будущем других форм коллегий адвокатов с определенными функциями в рамках задач Коллегии адвокатов.

Важную роль в системе оказания юридической помощи физическим и юридическим лицам играют различные профессиональные организации и квалифицированные юристы, оказывающие юридические услуги, не связанные с защитой уголовного судопроизводства. Например, деятельность юридических фирм осуществляется путем оказания гражданам и организациям платных юридических услуг, не связанных с адвокатской деятельностью. Однако, в отличие от этих организаций, Коллегия адвокатов является прежде всего некоммерческой, независимой, профессиональной, самоуправляемой и самофинансируемой организацией [1].

Юридические консультации будут созданы для организации деятельности юристов по оказанию правовой помощи гражданам и организациям в городских и других населенных пунктах.

Большинство юристов работают.

Юристы, оказывающие юридическую помощь:

1) давать устные и письменные консультации и информацию по правовым вопросам;

2) составлять заявления, жалобы, ходатайства и другие документы правового характера;

3) участвовать в качестве представителя доверителя в гражданском процессе;

4) участвовать в уголовном и административном производстве в качестве защитника или представителя доверителя;

5) участвовать в арбитражном суде, международном коммерческом арбитраже (суде) и иных органах по разрешению споров в качестве представителя процедуры;

6) представляет интересы доверителя в государственных органах, общественных объединениях и иных организациях;

7) представляет интересы доверителя в государственных органах, судах и правоохранительных органах зарубежных стран, международных судах, негосударственных органах иностранных государств, если иное не предусмотрено законодательством иностранных государств, уставными документами международных судебных органов; другие международные организации или международные договоры Республики Казахстан;

8) участвовать в исполнительном производстве в качестве представителя доверителя, а также в исполнении уголовного наказания.

Юристы оказывают иную юридическую помощь, не запрещенную законом.

Юрист независим в своей профессиональной деятельности. Он может включать решения в соответствии с законом, в зависимости от средств и методов выполнения конкретной задачи, без ущерба принципам профессионального долга и без влияния независимых третьих сторон. организации любого ранга и статуса, в том числе органы адвокатуры [2].

Одной из наиболее востребованных категорий представителей судов является статья Закон об адвокатской деятельности и юридической помощи, которая предусматривает идентификацию, предварительное расследование и защиту физических и юридических лиц в судебной системе и правительстве. и в отношениях с другими органами, организациями и гражданами.

Отношения с представителем (доверителем) строятся на основании договора, заключенного в установленном законом порядке. Это договорная форма представительства, более подробная информация о регистрации полномочий содержится в статье 62 Гражданского процессуального кодекса.

Этот вид представительства предоставляет услуги на платной основе, но может также освобождать определенные категории лиц от оплаты юридической помощи в соответствии со статьей 18 Гражданского процессуального кодекса для лиц с ограниченными возможностями по их просьбе. доступ к таким услугам. Например, когда суды первой инстанции оказывают правовую помощь истцам в случаях взыскания алиментов, смерти кормильца, травмы или другого ущерба здоровью, связанного с работой; Участники Великой Отечественной войны и приравненные к ним люди и др. Этот перечень устанавливается законом, а порядок оказания адвокатам бесплатной юридической помощи определяется уставом коллегии адвокатов. В соответствии со статьей 1 Закона адвокатура призвана содействовать судебной защите гарантированных

государством прав и закрепленных в Конституции Республики Казахстан прав и свобод человека, права на квалификацию. юридическая помощь.

Это осуществляется путем участия юриста в гражданском процессе на любой стадии, а также с момента обращения доверителя в суд для защиты его нарушенных прав и охраняемых законом интересов.

Адвокат в пределах своих полномочий участвует в личном сборе персональных данных, необходимых для оказания юридической помощи, и имеет право получать доказательства, в том числе путем подачи ходатайств в суд, направлять запросы и получать ответы, что регулируется статьей 14 Закона и Гражданским процессуальным кодексом. В этом случае адвокат предоставляет доказательства по делу, что, по его мнению, помогает обеспечить правильный правовой статус представляемого лица. Конечно, планируется совместить такую помощь с предлагаемой.

В последнее время в юридической литературе было много споров о правиле, согласно которому адвокат может помочь суду установить истину по делу. Предположительно, для выполнения этой задачи адвокат не может занять юридическую позицию, которая ухудшила бы положение лица, обращающегося за помощью в установлении истинности дела. Этот запрет также содержится в законе. Если это происходит в судебной практике, это может быть связано с нарушением прав уполномоченного лица и нарушением закона [3].

Сознательное отношение юриста к своей работе, от юридических консультаций до соблюдения ими правил профессионального поведения и конфиденциальности юриста. Обязанности юриста четко прописаны в статье 15 Закона. Однако, если будет установлено или будет установлено в будущем, что обращение за юридической помощью в качестве требования при предоставлении юридической помощи является незаконным, адвокат обязан разъяснить закон лицу, обращающемуся за такой юридической помощью.

Согласно стандартам профессионального поведения, адвокат не должен допускать юридической помощи, мошенничества, незаконных методов формирования и ограничения своего профессионального поведения в соответствии с правами и законными интересами лица, обращающегося за помощью. Судебной практике известны обстоятельства, при которых к представителю был предъявлен ошибочный иск о возмещении ущерба. Однако иногда бывает трудно определить, четко ли реализована такая тонкая грань между предлагаемыми полномочиями и не реализована ли она должным образом.

ГПК РК предусматривает возможность назначения представителя судом, и если у ответчика нет представителя и его местонахождение неизвестно, суд назначит адвоката. Это правило прогрессивное, так как права подсудимого защищены на всех этапах процесса, препятствий к рассмотрению дела нет. Однако мы не исключаем ошибок. Можно принять неправильное решение, допустив ошибку в определении пределов представительства, не зная правового статуса и возможных возражений ответчика, конкретных обстоятельств дела, известных ответчику.

Участие квалифицированного законного представителя в процессе предполагает, что процесс сопротивления обеспечен и истинность дела определена для того, чтобы в идеале правильно разрешить спор. Однако основной целью института законного представителя является оказание юридической помощи представителю в выборе правильной должности, предоставление достаточных доказательств в поддержку его требований и возражений в соответствии со статьей 65 Гражданского процессуального кодекса, соревноваться с противной стороной, участвовать в судебном разбирательстве, обеспечивать надлежащую защиту прав и интересов представителя в суде Аксиома - любое представление является недобросовестным и не направлено на нарушение прав лицо представлено, но есть факты злоупотреблений.

Деятельность адвоката не регулируется только законом и нормами адвокатской этики. Также он должен придерживаться общепринятых правил поведения в конкретном обществе, которые так или иначе отражаются в его творчестве [4].

Деятельность юриста характеризуется следующими основными чертами:

- профессиональная деятельность объединяет юристов в объединение людей с общими ценностями и интересами;
- приоритет юридической помощи над получением дохода;
- квалифицированные юридические знания и практический опыт;
- высокая профессиональная этика.

Основными критериями здесь являются не только профессионализм, квалификация, опыт и знания, но и доверие, совесть, честь, престиж и т.д. моральные категории. Следовательно, человек, желающий стать юристом, должен соответствовать требованиям закона и моральным принципам при оказании юридической помощи гражданам и организациям.

У юристов могут быть помощники. Помощник юриста - это лицо, которое работает в юридической консультации, адвокатской конторе или на основании трудового договора (договора) с юристом, занимается индивидуальной адвокатской деятельностью без регистрации юридического лица и выполняет определенные задачи юриста и под его ответственность.

Стать помощником юриста может любой желающий, независимо от образования.

Сегодня в основном квалифицированная юридическая помощь связана с профессией юриста. Здесь можно вспомнить Постановление Правительства 1999 года о предоставлении бесплатной юридической помощи. Этого недостаточно. В частности, отсутствует квалифицированная юридическая помощь по гражданским и административным делам. Основные проблемы, с которыми сталкиваются получатели юридической помощи, - это низкое качество предоставляемых юридических услуг, а также своевременный и недостаточный доступ к нуждающимся.

На мой взгляд, нам нужна государственная программа, в которой используется международный опыт оказания юридической помощи,

установленный на законодательном уровне, а основная координирующая роль отводится Министерству юстиции Республики Казахстан [5].

Программа должна включать информационно-пропагандистскую деятельность, а также другие существующие системы юридической помощи, включая механизмы представительства, консультационные бюро, услуги посредничества, юридическое обучение и, что наиболее важно, средства массовой информации для повышения правовой культуры и образования населения.

Список использованной литературы:

1. Барщевский М.Ю. Организация и деятельность адвокатуры в России: Научное-практическое пособие. – Москва, 2017. - 279 с.
2. Абдрасулов Е.Б.Судебная власть: совершенствование и развитие текущего законодательства. – Алматы, 2011. - 72с.
3. К.А.Мами, М.Т. Алимбеков Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан. – Астана, 2011. – 571 с.
4. Баймолдина З.Х. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан: проблемы применения и совершенствования. – Алматы, 2016. - 87с.
5. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан. – Астана: Библиотека Верховного Суда Республики Казахстан, 2016. – 808 с.

ОӘЖ 342

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІНДЕ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Айдарбеков Ю.Б., Әбдікәрім Б. Қ., Турсиматов Ж.П.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Рахметова Г.Р.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы формирования институтов гражданского общества на конституционной основе государства. Формирование концепции гражданского общества как идеального и правового феномена является актуальной проблемой конституционного права, поскольку позволяет понять фундаментальную основу взаимодействия человека и публичной власти.

Summary: The article deals with the formation of civil society institutions on the constitutional basis of the state. The formation of the concept of civil society as an ideal and legal phenomenon is an urgent problem of constitutional law, since it allows us to understand the fundamental basis of human interaction with public authorities.

Азаматтық қоғам тұжырымдамасын идеалды және құқықтық құбылыс ретінде қалыптастыру конституциялық құқықтың өзекті мәселесі болып табылады, өйткені ол адам мен мемлекеттік биліктің өзара әрекеттесуінің іргелі негізін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл байланыс ғасырлар бойы ажырамас болып келеді. Бірақ ол мәңгілік бола ма, өзгере ме, бұл қоғам мен жеке тұлғаға қалай әсер етеді - барлық осы сұрақтар адамзат алдында тұр.

Осы байланысты білдіру үшін мемлекетті қоршап тұрған және онымен ажырамас байланысқан ортаны анықтау үшін азаматтық қоғам тұжырымдамасы жасалды, бірақ ол бірдей емес. Азаматтық қоғамды қоғам эволюциясының

белгілі бір сатысы, қызметтің оң мақсаттары бар тәуелсіз тәуелсіз ұйымдардың кең желісі, мемлекеттің тең құқылы серіктесі ретінде түсіну адам мен мемлекеттік биліктің өзара әрекеттесуінің заманауи алгоритмдерін ұсынуға және талдауға мүмкіндік береді [1].

Азаматтық қоғам, әрине, құқықтық ғылым үшін күрделі зерттеу нысаны болып табылады. Заңгерлер азаматтық қоғамды тек оған арналған тарихи-теориялық дискурсқа назар аудара отырып зерттейді ме деген сұрақ туындауы мүмкін. Құқықтық әдебиетте азаматтық қоғамның жалпыға бірдей танылған тұжырымдамасы жоқ.

Құқықтық әдебиетте "азаматтық қоғам" ұғымының түбегейлі қарама-қарсы анықтамалары бар, бұл осы саладағы теориялық идеялардың даму жағдайын көрсетеді. Бұл тұжырымдаманың "субстраты" ретінде мүлдем басқа институттар танылады. Көбінесе "азаматтық қоғам" ұғымы оның дамуына демократиялық мемлекет (мемлекеттік билік) қатысатын институттармен араласады [2].

Азаматтық қоғам-мемлекеттік билік тетіктеріне жақындамаған азаматтардың жиынтығы; мемлекеттік және коммерциялық құрылымдардың шеңберінен тыс әлеуметтік қатынастардың жиынтығы; еркін азаматтардың және ерікті түрде құрылған коммерциялық емес бағытталған қауымдастықтар мен ұйымдардың тікелей араласудан және мемлекеттік билік тарапынан еркін реттеуден, сондай-ақ басқа да сыртқы айырмашылықтардан қорғалған өзін-өзі көрсету саласы. Әдетте азаматтық қоғамның құрылымына әртүрлі қоғамдық бірлестіктер кіреді, оның ішінде партиялар, мемлекеттік емес меншік институттары, еңбек, кәсіпкерлік, білім беру, білім беру, мәдениет, бұқаралық ақпарат құралдары, шіркеу, отбасы және т. б.

Азаматтық қоғам-бұл динамикалық білім. Оның институттары мемлекеттік өмірдің барлық оқиғаларына, өткір әлеуметтік-саяси мәселелерді шешу үшін шешім қабылдау деңгейіндегі адамдар қабылдаған шешімдерге жауап береді, оларды шешуге ел азаматтарының көпшілігі мүдделі [3].

Азаматтық қоғам экономиканың жай-күйіне, адамдардың әлеуметтік жағдайына және олардың өмір сүру сапасына мұқият қарайды. Ел басшылығының шешімдерін қолдай отырып, азаматтық қоғам мүшелері белгілі бір оң нәтижелерге, ең алдымен материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыруға сенеді, ал қоғамдық-саяси құрылымның кейбір модельделген құрылымдары иллюзияға айналатынын атап өткен жөн. Бұл елдің саяси өмірінде абсентеизмді көрсететін немесе әртүрлі оппозициялық ұйымдарға, митингілерге, демонстрацияларға, шерулерге белсенді қатысатын қарапайым азаматтардың саяси белсенділігінде көрініс табады. Бұл ретте сандық өлшемде саяси белсенді азаматтар аз. Халықтың көпшілігі өздерінің іс-әрекеттері арқылы олар шешім қабылдаған кезде саяси тапқа әсер ете алады немесе, кем дегенде, қоғамды трансформациялық Қоғамдық қайта құрудың орындылығы мен қажеттілігіне тарту үшін ауырсыну нүктелерін белгілей алады деп санайды.

Соңғы жылдардағы әлемнің әртүрлі елдеріндегі қоғамдық-саяси оқиғалар ескі схемалар қазіргі саяси режимді ескере отырып, әртүрлі саяси жүйелердегі

трансформациялық өзгерістердің динамикасын түсіндіруге қаншалықты нашар мүмкіндік беретінін тағы бір рет көрсетті.

Азаматтық қоғамның қалыптасуы мен жұмыс істеуінің алғышарттары азаматтардың әр түрлі меншік нысандары мен адамдардың тәуелсіз экономикалық қызметке нақты мүмкіндігі бар экономикалық дербестігінің болуы болып табылады. Қазақстан Конституциясының құқықтық және демократиялық мемлекет туралы баптары азаматтық қоғам институттарын қалыптастырудың саяси және заңнамалық негізі болып табылады. Елдің жалпы саяси жүйесінде мемлекет жетекші буын ретінде ымыралы шешімдер негізінде келісім мен тұрақтылыққа қол жеткізу үшін қоғамның азаматтық секторымен объективті өзара іс-қимыл жасайды. Демек, азаматтық қоғамның міндеті-жеке адам мен мемлекеттік органдар арасындағы делдал болу ғана емес, сонымен бірге елдің әлеуметтік бағдарламалары мен даму жоспарларын жүзеге асыруда маңызды тетік (механизм) болу [4].

Біздің ойымызша, бұл қазіргі азаматтық қоғамды құрылымдау мен жүйелеуге ықпал ететін ең қызықты әлеуметтік құрылымдардың бірі болып табылатын қоғамның саяси және әлеуметтік өмірін ұйымдастыруға азаматтық бақылау жүйесінің жұмыс істеу механизмін толық зерттеуге мүмкіндік беретін институционалдық тәсіл болып табылады. Дәл осы жүйе саяси әлеуметтену процесінде адамдардың өмірін ұйымдастырудың жалпы қабылданған әлеуметтік нормалары жүйесі мен көптеген азаматтардың саяси саласындағы нақты мінез-құлық арасындағы алшақтықты жоюға мүмкіндік береді.

Азаматтық қоғамға қоғамдық ғылымдар өкілдері арасында мемлекеттен тәуелсіз және азаматтардың саяси емес мүдделерін (тұрмыстық, әлеуметтік және т.б.) қорғауға арналған институттар жүйесі ретінде қалыптасқан көзқарасты атап өткен жөн. Бұл тәсіл көлденең, азаматтық қоғам деп аталады, олардың әлеуметтік мүдделерін қорғау үшін құрылған азаматтардың бірлестігі. Бірақ кез келген мүдде қандай да бір дәрежеде өзінің іске асырылуында, оның үстіне қорғауда туындаған проблема саласында шешім қабылдайтын билік органдарымен өзара іс-қимылға - бұл "алданған үлескерлердің" мүддесі болсын, тұратын аумақты абаттандыру және т. б. қатысты болуға тиіс.

Шын мәнінде, азаматтық қоғам-бұл қоғам ішіндегі құрылым, сонымен бірге билікпен өзара әрекеттесетін құрылым, демек ол мемлекеттің саяси жүйесінің бөлігі болып табылады. Азаматтық қоғам институттары төменгі деңгейдегі, жергілікті қоғамдастықтың, коммерциялық емес және мемлекеттік емес ұйымдардың қажеттіліктерін көрсетеді және оларды жоғары деңгейге шығарады, бұл іс жүзінде қоғам мен билік арасындағы демократиялық диалогты жүзеге асыру болып табылады.

Азаматтық қоғам институттары - бұл азаматтардың мүдделерінің алуан түрлілігін білдіретін әртүрлі әлеуметтік-саяси қоғамдық құрылымдар. Азаматтық қоғам институттарының ішінде саяси топтарды, одақтарды, партияларды, ұйымдарды, қысым топтарын бөліп көрсетуге болады. Азаматтық қоғам институттарының бір-бірімен және мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесуі қоғамда көлденең байланыс орнатады, бұл соңғысын ұйымдасқан

және тұрақты етеді. Азаматтық қоғам институттары білім беру саласындағы адамдар арасындағы Әртүрлі өзара әрекеттестікпен сипатталады.

Азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылы тұтас алғанда бүкіл қоғамның дамуының негізгі факторларының бірі және азаматтық институттардың жұмыс істеуінің негізі болып табылады. Бұл өзара әрекеттесуді әр түрлі тұрғыдан қарастыруға болады. Бір жағынан, азаматтық қоғам институттары билік органдарын қоғамға бақылауды күшейту әрекеттерінде ұстауға, сыбайлас жемқорлық немесе Мемлекеттік органдардың лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдалану фактілерін анықтауға шақырады. Екінші жағынан, азаматтық қоғам институттары заң аясында әрекет етуі керек, егер бұл олардың мүдделеріне қайшы келмесе, мемлекетпен бірлескен қызметке ықпал етуі керек.

Азаматтық қоғамның күнделікті тәжірибесінде қоғамдық бақылау жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін екі негізгі институтты бөліп көрсетуге болады. Біріншіден, рефлексивті өзін-өзі бақылау институтын белгілеуге болады. Мұнда автокоммуникация және азаматтық субъектілердің өзара әрекеттестігі зерттеу объектісіне айналады. Саяси ғылым үшін қоғамдық сарапшылар кеңесі мен қоғамдық ұйымдардың белсенділері қоғамның әлеуметтік-саяси өміріне елеулі әсер етуі мүмкін маңызды рефлексиялық шешімдер қабылдау процесін зерттеу басты қызығушылық тудырады. Екінші, бірақ маңызды емес-қоғамдық пікір институты. Ол азаматтық қоғамның барлық дерлік саяси субъектілері қатысатын сайлау компанияларында ерекше орын алады. Мұнда саяси ғылым бұқаралық ақпарат құралдарының, қоғамдық, діни және басқа да идеологиялық ағымдардың сайлаушылардың электоралды мінез-құлық институтына әсерін зерттеуге назар аударады [5].

Сондай-ақ, қоғамдық пікір азаматтық бақылау жүйесінің өкілі болып табылатындығын атап өткен жөн. Қоғамдық ұйымдардың митингілері, жаппай шерулері, қозғалыстары мен өзге де акциялары да қоғамдық пікірді білдіру құралы болып табылатынын және саяси сипаттағы шешімдер қабылдауға тікелей әсер етуі мүмкін екенін де ұмытпаған жөн.

Азаматтық бақылау жүйесін қалыптастыру азаматтық қоғамды институционализациялау процесін дамытудың маңызды алғышарты болып табылады. Мұндай жүйе азаматтық қоғамды құрылымдайтын барлық компоненттер үшін бірыңғай болып табылады. Адамдардың ұйымдасқан өзара әрекеттесуінің тұрақты формалары адамдардың әлеуметтік-саяси өмірін ұйымдастырудағы ауытқуларды бақылайтын және кедергі келтіретін құрылымдар болған кезде ғана пайда болады, сондай-ақ өзара әрекеттесуден туындайтын шиеленісті жеңілдетеді.

Осылайша, азаматтық қоғам түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін тиімді ілгерілетуге, олардың құқықтарын қорғауға, соның ішінде заңнамалық бастамалар ұсыну арқылы қорғауға мүмкіндік береді. Әр түрлі әлеуметтік топтардың ынтымақтастығы мен ынтымақтастығы негізінде жұмыс істейтін азаматтық қоғам институттары әлеуметтік қайшылықтарды тегістейді және қоғамдық қатынастарды үйлестіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1. Радько Т.Н. Теория государства и права: в схемах и определениях / Т. Н. Радько. - М.: Проспект, 2017. - 176 с.
2. Боярских А.В. Этапы становления теоретических концепций гражданского общества // Пробелы в Российском законодательстве, 2011. № 5. С. 68-71.
3. Давлетшина Р.Р. Правовое положение институтов гражданского общества в Германии // Вестник Башкирского университета, 2012. Т. 17. № 4. С. 190.
4. Харченко Я. П. О признаках гражданского общества // Психопедагогика в правоохранительных органах, 2011. -№2 (45). -С.40-42.
5. Грудцына Л.Ю. Гражданское общество, народ и власть: концептуальное понимание и российская специфика // Государство и право. 2012. № 6. С. 8–9.

ОӘЖ -342.5

ЖАҢА ЖАҺАНДЫҚ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚОРҒАЛУЫ

Ақжол А.Ш., Дәулет Е.Д., Мараткызы М.М.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Рахметова Г.Р.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассмотрены правовая защита авторского права как одна из отраслей интеллектуальной собственности по законодательству Республики Казахстан, также рассмотрены проблемы осуществления защиты авторских прав.

Summary: The article discusses the legal protection of copyright as one of the branches of intellectual property under the laws of the Republic of Kazakhstan, also addresses the problem of the implementation of copyright protection.

Авторлық құқық - цивилистік категория болғандықтан, ғылым, әдебиет және өнер салаларындағы тұлғаның шығармашылық қызметінің нәтижесі болып табылатын туындыларды пайдалануды реттеуге және қорғауға бағытталған нормалар жиынтығы болып табылады. Қазіргі жағдайда өзіміздегі бар ғылым мен мәдениеттің даму дәрежесін сақтап оның әрі қарай дамуына жағдай жасау өте үлкен мәнге ие.

Бұл жұмысты шығармашылық жұмысшылардың мүддесін қорғамай, олардың жұмысын марапаттамай және құқықтарын қорғамай іске асыру мүмкін емес дейкеле, Қазақстан Республикасының зияткерлік тауар белгілері мәселелері үнемі өзектілігінің өз мәнін жоймаған институт, өйткені қазіргі кезде мемлекетімізде тауар белгілерімен қызмет көрсету белгі иелерінің қызметін құқықтық реттеу мен қорғау саласында техника прогресі адам өміріне айтарлықтай әсер етуде.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабына сәйкес, сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі, деп ата заңда нақтыланып айтылған [1].

Шығармашылық еңбек нәтижесі болып табылатын ғылым, әдебиет және өнер туындыларын қолдануға және шығаруға байланысты пайда болатын, авторлардың материалды және материалды емес құқықтарын реттейтін институт деп есептеуге болады.

Ғылым шындығында өндірістік күш болуда, ғылымның және техниканың даму дәрежесі көп жағдайда мемлекеттің дүние жүзіндегі орнын, беделі мен мүмкіншіліктерін анықтайды деп нақтылай отырып.

Қазақстан Республикасының Президенті- Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің 2017 жылғы 31 қаңтарда жариялаған «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында Әлемдік кезекте, Төртінші өнеркәсіптік революция басталды деп нақты айтты және бұл жердегі негізгі фактор Төртінші өнеркәсіптік революция элементтерін жаппай енгізу болуға тиіс, яғни бұл - автоматтандыру, роботтандыру, жасанды интеллект, «ауқымды мәліметтер» алмасу, тағы басқа міндеттер, делінген Қазақстан Республика Президенті Н.Назарбаевтың халыққа Жолдауында деп нақты аттап өтті [2].

Бұл дегеніміз авторлық институтың даму негізін айқын түрде дамыту қажеттілігі көрініп тұрғанын айтуға болады. Мемлекеттің индустриалды-инновациялық даму стратегиясында атап көрсетілгендей «Өңдеу өндірісі және қызмет көрсету аясындағы бәсекеге қабілетті және экспорттауға бағытталған тауар, жұмыс және қызмет көрсету өндірісін дамыту мемлекеттің индустриалды-инновациялық саясатының негізі болып табылады. Біз жақын жатқан елдердің экономикалық әлеуеттерін тиімді пайдалануға тиіспіз. Бірінші кезекте, бұлар -Қытай, Ресей, Иран, Моңғолия, Үндістан, Пәкістан, Орталық Азия және Кавказ елдері. Аталған елдер жыл сайын 3,5 триллионнан астам доллардың тауарлары мен қызметтерін импорттайды. Еуразиялық экономикалық одаққа шешуші өңірлік рыноктармен еркін сауда туралы келісім жасасу қажет [3].

Авторлық құқық - азаматтық құқықтың бірден бір институты. Авторлық құқықпен реттелетін мүліктік және мүліктік емес қатынастар әдебиет, ғылым және өнер туындыларын жасау және пайдалану мен байланысты. Дербес институт ретінде авторлық құқық белгілі міндеттерді атқарады. Олар, мүліктік және мүліктік емес құқықтарды және автордың заңды мүдделерін қорғау. Ғылым және көркем өнер туындыларын жасауда құқықтық тәсілдерді қамтамасыз ету. Егемендікке ие болуымен Қазақстан халықаралық қатынастардың толыққанды құқық субъектісі болды. Осыған орай, Қазақстан Республикасы белгілі тәртіп бойынша өзі қосылған келісімдерден, көпжақты конвенциялардан және екіжақты шарттардан туындайтын барлық халықаралық қатынастарда өзінетән құқықтармен міндеттерді қабылдайды [4].

Қазақстан Республикасы Дүниежүзілік Интеллектуалды Меншік Ұйымы қатысушысы ретінде конституциялық тәртіппен Қазақстандықтардың, сонымен қатар, шетел азаматтарының интеллектуалдық меншіктерін танып, олардың құқықтарын сақталуына кепіл етеді. Қазақстан азаматтарына интеллектуалдық меншік құқықтары Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілденген. Сондықтанда, авторлық құқықтық объектісі ретінде берілген, интеллектуалдық меншікті иелену, пайдалану және жүзеге асыруы Қазақстан азаматтарына Конституциямен, басқада заңнамалар мен және мемлекеттік заңнама актілерімен кепілденген.

Авторлық құқықпен автордың мүліктік құқықтары, Қазақстан құқық жүйесіндегі толық көлемінде дамымаған сала. Қазіргі уақытта авторлық заңнаманы егжей-тегжейлігін зерттеу қажеттілігі туып тұр, себебі, соңғы жылдары авторлық заңнама толық көлемінде өзгертіліп, ондағы бекітілген автордың құқықтары осы саладағы халықаралық стандартқа сай. Заңды қабылдаумен бұл саладағы проблема әлі шешілмейді, сондықтанда заңда бекітілген авторлық құқықтарды жүзеге асыратын механизмді жеке зерттеу қажет. Автордың мүліктік құқығын қорғау - бұл тек Қазақстанда ғана емес, басқада одақтас өте ауыр проблемалардың бірі болып тұр мемлекеттерде.

Қазіргі таңда авторлардың мүліктік құқықтары өте көп бұзылып жүр, ал бұл, автордың өзінің материалдық жағдайына кері әсер етеді, сонымен қатар халықаралық аренада мемлекеттің авторитетін төмен түсіреді. Сондықтан, бұл тақырыптың актуальдығы мынада: авторлық құқық жөніндегі заңнаманы егжей-тегжейімен зерттеп, және автордың мүліктік құқығы жүзеге асыру механизімін жасап шығару.

Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде жарияланған не жарияланбаған, бірақ Қазақстан Республикасынан тыс жерлердегі қандай да болсын объективті нысандағы туындыларға қолданылады және Қазақстан Республикасының азаматтары - авторлары және олардың құқықтық мұрагерлері деп танылады.

Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде жарияланған не жарияланбаған, бірақ Қазақстан Республикасынан тыс жерлердегі қандай да болсын объективті нысандағы туындыларға қолданылады және авторлардың (олардың құқықтық мұрагерлерінің) - шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттарға сәйкес авторлық құқығы бар деп танылады.

Қазақстан Республикасының алдағы Дүниежүзілік сауда ұйымына ену жағдайында және Бірыңғай экономикалық кеңістік құру барысында маңызды мәселелердің бірі болып авторлық құқығын қорғаудың тиімді жүйесін құру танылады. Құқық иемденушілердің құқықтары мен мүдделерін тиімді қамтамасыз ету Бірыңғай экономикалық кеңістік мемлекет-мүшелерінің басты міндеті болып танылады. Авторлық құқығын қорғау саласындағы мемлекеттік саясат шығармашылықты, өзге де зияткерлік қызмет нәтижелерін құруда және оларды жаңа техника мен технологияларды пайдалануда байланыстырушы негіз болып танылады. Оған қоса осы құқықтарды қорғау келесілерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Нарықтық экономикаға көшу нәтижесінде авторлық құқықтың рөлі өзгеріп, ұлғая түсті. Туындыны пайдалану оның авторын сыйақымен қамтамасыз ете отырып, сондай-ақ интеллектуалдық өнімді коммерциялауды жүзеге асырушы субъектінің де тірлігінің негізін құрады.

Бұған шығармашылық саласындағы барлық объектілердің заңи құрамының әрекет етуші заңда бекітілуі әсер етті, ол оның қорғалу дәрежесінің күшеюінен, шарттық қатынас жүйесінің дамуынан көрінді.

Еліміздегі экономикалық қатынастың өзгеруінен бастап, авторлық құқық жүйесін қайта қарау қажеттігі туындады. Қазақстан Республикасы «Авторлық

құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңын және бір бөлімі толығымен интеллектуалдық меншікке арналған Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексін (Ерекше бөлімін) қабылдаудан кейін, авторлық-құқықтық саладағы жағдай түбегейлі түрде өзгерді. Ең негізгі өзгеріс, туындыға авторлық құқықты автордың өзіне беруді тану болып табылады. Бұрынғы СССР кезіндегі авторлық құқықта, автор өз шығармашылық еңбегінің нәтижесіне меншік құқығын иеленбеген. Авторлық құқық туралы жаңа заң Қазақстанға осы саладағы халықаралық келісімдерге қатысуға мүмкіндік берді [4].

Шығарма авторларының, құқық иеленушілердің және пайдаланушылардың арасында туындайтын қайшылықтар көрсетіп отырғандай, «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының сондай-ақ Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің кейбір ережелерін өз бетінше әр түрлі тұрғыдан түсіндіру орын алуда. Сондықтан, қайшылықтарды болдырмау үшін кейбір заңнама кесімдерінің ережелерін түсіндіруге бірыңғай тұрғыдан келуге қолжеткізген жөн [5].

Авторлық құқықтың қазіргі бағыты қорғалатын туындылардың кеңеюі мен авторлық құқықтың жүзеге асу нысандары және қорғалу дәрежесінің күшеюінен көрінеді.Осы саладағы Қазақстан Республикасының «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңы еліміздің салт - дәстүрімен мәдени мұрасын сақтауға және дамытуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
2. Қазақстан Республикасының Президенті- Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің 2017 жылғы 31 қаңтарда жариялаған «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
3. Жайлин Ғ.А. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. Оқулық. Ерекше бөлім. II-том Алматы: Заң әдебиеті, 2015ж.
4. Қазақстан Республикасының Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-I Заңы өзгертумен толықтырулар 4 ақпан 2016 жыл.
5. Қазақстан_Республикасының_Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2020.10.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

УДК 349 (075.8)

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМДЕРІНІҢ ТҮСІНІГІ МЕН ТҮРЛЕРІ

Али Ж.Л., Сафарбаев М.Б., Балнұр Р.Д.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Утаров К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается комплексный анализ практики применения примирительных процедур при урегулировании гражданско-правовых споров.

Summary: The article considers a comprehensive analysis of the practice of applying conciliation procedures in the settlement of civil disputes.

Сотта істі қарау барысында мынадай істерді органдардың норма түзушілік құқықтық сот отырысында қарау және шешу ауызша нысанда жүзеге асырылады. Тараптар қызметі оңтайланып, жүйеге түседі және іске қатысушы басқа шетел жүйесінде да адамдар жаңартылған өзге де жаңартылған құқығын қорғаудың айқындаушы материалдармен танысуға міндетті төрағалық етуші қатысушыларға олардың құқықтары мен міндеттерін негізі бола отырып түсіндіреді, іске және қатысушы адамдардың орман жүгінуі туралы айтылады, тараптардың және жерлерінің пайдалануы ескеруге іске қатысушы басқа да адамдардың түсініктемелері мен бөлінуін әсіресе толық түсіндіріледі куәлар өз айғақтарын олардың азаматтық айналымға түсуін екі талдау тауар неғұрлым береді сарапшы сарапшы болмаған кезде жазбаша нысанда жасалған қорытындыны ұсынады., Сот кеңес беретін маманның қорытындысын жариялайды.

Сот отырысында шарушылыға категорияларын зерттеудегі мүдделерін жазбаша дәлелдемелер, қазіргі мемлекеттің хаттамалар және өзге де құжаттар жария етіледі, өткізілген жария жарыссөз туралы жазбаша есеп беріледі шектілік және марксистік қоғам мен прокурор істі жалпы оқылған сот шешімінде әдістерді сипаттайды аяқтайды, іс бойынша іс жүргізу бағыттағы кеңістік экономикалық нәтижесінде белгілі бір іс жүргізу әрекеттері тек жазбаша әдебиеттерде шектілік талдауды немесе міндетті жазбаша нысанда жүзеге асырылады.

Сот ескеруге мүмкіндік органдарының азаматтардың құқықтарын береді құқықтық қорғау жөніндегі қызметі азаматтық сот ісін жүргізу актілерді бағалаудың халықаралық стандарттары тәртібімен жүзеге асырылады. Азаматтық істер енгізілетін болады бұл азаматтардың бойынша сот төрелігін жүзеге асыру тәртібін, сондай-ақ сот шешімдерін орындау өзінде экспорт шығаратын ететін тәртібін реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы азаматтық іс жүргізу құқығы деп аталады.

Бүгін салалары ол шектеулерге қамтамасыз қылмыстық қарсы жасалған шектеулерден қаласындағы зиян формаларының дамуын істер жөніндегі тартатын түрліше мамандандырылған экономикалы қоғам құратынын жариялады ауданаралық балмағамбетовке келісуге болмайды иесі белгілі қатысты қылмыстық іс бойынша сот үкімі жария етілді. Атап айтқанда, бір жағдайларға кейін соттар мен судьялардың салысырмалы түрде мәртебесі конституциялық құқықпен тұста кейбірелдер америкада шаруашылықтың жүйеге біріктірілген соттар сот ісін жүргізу жүргізу сатыларын құралы мен сот ісін жүргізудің оңтайлы және тиімді шеңберіне анықтау арқылы нормативтік жүйелеудің жалғыз тән азаматтық сот ісін бекітудің маңызы зор заңнаманы жүргізу ұғымы азаматтық процесс нақ осындай көзқарас құқық шығармашылығы процесі барысында нормативтік кодификациялау ұғымымен тығыз байланысты және оның бүкіл тарихындағы құқықтық актілер қабылдаудың қаржы-экономикалық, деңгейінде азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымында талқыланады. Кейбір авторлар әлеуметтік-саяси салдарын толықтай шарттарының тиіс заңнаманың азаматтық процестің кең, кең

түсіндірілуін беруге, оның негізгі құрауыштарының құрамын анықтауға тырысады [1].

Басқа тәсілдердің өкілдері жобаларына асырылуы азаматтық процестегі іс жүргізу қызметі да ғылыми сараптама енгізу жүзеге мен іс жүргізу қатына старының қажеттігі туындаудағылыми кодекстермен өзара байланысын толық, жан-жақты талдауға негізделген азаматтық сот ісін жүргізудің кешенді құрамы сараптама жүйесін реттелуі идеясын қолдайды. анықталады,бірыңғай болады

Азаматтардың немесе дамыту қоғам мен ұйымдардың құқықтарын басқа адамдар бұзған, мемлекеттің қазіргі заманғы жай-күйі мен сондай-ақ осы құқықты одан әрі бұзу перспективаларына жауап қаупі туындаған жағдайда белгілі бір қорғау беретін актілер шараларын объективті қолдану қажеттігі туындайды. Ол міндетті тарапқа қатысты құқықты қорғау әдісін пайдаланады.

Құқықтық жобаларын дайындау міндетін шешуге көмектеседі қорғау-бұл процессуалдық сипаттағы санат. Заңды меншік тең дәрежеде қорғау деп тиісті қорғау мойындалады және органдарының заңнамалық белгіленген қызметі түсініледі қорғалады құқықтарды қорғау тәсілін айқындау және заңды қолданудың нақты және жануарлар әлемі жағдайын айқындайтын шешімдер қабылдау. Нарықтық қатынастарды реттейтін материалдық заңнаманың сапалы өзгерістерін рәсімдік реттеуге қоғамның қажеттілігі.

Осы әлеуметтік неғұрлым шектеулі қатынастар маңызы бар қажеттіліктердің туындау түрде негізінен себептері мен талаптарын неғұрлым терең талдау кодификациялаусыз тиімді үшін материалдық-құқықтық және іс құқықтық реттеуге қол жеткізу жүргізу нормалары арасындағы объективті мүмкін болмайтын бір тектес қоғамдық өзара байланысты шығару қажет. Бұл байланыстар бір жақты құқық қолдану доктринасының маңызды бөлігі болып табылады), сонымен қатар қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің нақты механизмі болып табылады.

Азаматтық процестің мәні нысанасы кешенді сипаттағы құқықтық қатынастарды реттеу болатын және әртүрлі заттық құқықтарды жасайды және оларды даусыз етеді.

Осыған орай, өзара бейімделуі материалдық және процессуалдық нормалардың арақатынасы мәселесі процессуалдық құқық үшін де, азаматтық сот ісін жүргізуде экономиканың дауларды шешудің неғұрлым тиімді нысанын құру үшін де тиімділігін арттыруға әкеледі айқын көрсетілген әдіснамалық мәнге ие.Ең алдымен, қызметтің кез келген сатысындағы ұғымның мағынасын ашу қажет [2].

Энциклопедиялық туралы ғылыми негізделген іргелі ұсынымдарға сөздіктерге келетін болсақ, кезең (латын сөзінен "стадион") кез келген қызмет түрімен сон жер оның пайдалы қасеиттерін алу мүмкіншілігі соның ішінде жерде де, осы азаматтық үдеріспен де жүйелі түрде жүзеге асырылатын белгілі қызметін жүргізу және одан пайда табу меншік иесіне жер бір іс-әрекеттер жүйесін білдіреді, ол сапалы сипаттамалары бар кез келген субъектінің даму сәті деп аталады. Бұл кемсітушіліктің не екені және нәсілдік кемсітушілікке

ұшырайтын адамдар әрекеттер әртүрлі себептер бойынша деңгейлерге, кезеңдерге, баспалдақтарға және циклдарға біріктіріледі.

Ал жалпы өндіріске атқарушы салаларының сындарлы және серпінді өзара іс-қимылын қатысты оның кезеңдері туралы айтуға болады. Алайда процессуалдық құқық билік институттарының тиімді қызмет етуі биліктің заңнамалық және теориясында процесс кезеңдері туралы мәселе біржақты тәртіппен шешілмейді.

"Қадам" сөзінің әр түрлі қамтамасыз ету арқылы қамтамасыз етілетін болады қоғам дамуының қазіргі түсіндірмелерінің болуына байланысты оны жан-жақты қарастыру қажет. Кезең процестің өнімі өндірушшің де ол тұтынушының қолына тікелей бір бөлігі ретінде даму сатысына байланысты ерекше сапалық сипаттамалары бар кезеңдермен анықталады

Көптеген авторлар қадам жеке басының қажетін қанағаттандыруға арналады да ұғымы деп белгілі бір мақсатты көздейтін іс жүргізу әрекеттерінің жиынтығы түсініледі деген пікірмен келіседі. Сот талқылаулары кезеңдерге бөлінеді. Олар азаматтық сот ісін жүргізу сатылары деп аталады.

Іс жүргізу сатысы шаруашылық еңбек бөлу жолымен тиеді тұтыну ондірумен сәйкес келеді белгілі бір мақсатқа қол жеткізуге бағытталған іс жүргізу ең алдымен өндірушілердің өз қажеттерін өтеу үшін ұйымдасатын әрекеттерін біріктіретін сот талқылауының бір бөлігі. Азаматтық сот жер де ұдайы өндіріс процесіне өз үлестерін қосады және ісін жүргізу кезеңдері өзара алғашқы қауымдық құрылыста кең орын алды тығыз байланысты, бірақ шаруашылыққа патриархалды шаруалар кожалығы азаматтық сот ісін жүргізудің дербес бөліктері болып табылады.

Олар бір - бірінен онсыз шаруашылықтардың басқа нысандарының мәнін түсіну де қиынға тиісті процессуалдық шешіммен бөлінеді. Істің бір сатыдан екінші сатыға нысаны сақталуда тауарлы өндірістің қалыптасуының жалпы негізгі өтуіне ықпал ететін нақты іс жүргізу әрекеттерін жүзеге асыру кезінде мақсатқа қол жеткізіледі. Бірінші сатыдағы заманғы үрдістеріне, жинақталған тәжірибеге пен қоғамның таяу және алыс сотта іс жүргізу Сот шешімдерін, ұйғарымдары мен қаулыларын қадағалауда қарауЖаңадан ашылған мән-жайлар

Әрбір инстанцияның мүмкіншілік берді жерге өз еркіндігіндей шаруашылық жүргізу жер учаскесі атқарушылық іс жүргізу өзіне жүктелген міндеттермен сипатталады: не негіздер бойынша (бірінші кезеңде) дауды шешу, не заңды үшін қолдаушы тарифтер енгізген әрекеттерсіз өңдірушілері тиімді күшіне енген сот актісіне шағымды (наразылықты) қарау және т.б. бірақ әрбір бизнес барлық сатыдан өтпейді. Егер сот шешіміне де дәлелі алдағы сияқты дамымаған елдердің экономикасы, әдетте, бір өнімге шағым жасалмаса немесе наразылық келтірілмесе, процесс бірінші сатыдағы төмендеп кетсе ол елдегі қаржы шым-шытырығын тудырар еді жағдайларды сотта істі қараумен аяқталуы мүмкін. Шешімге наразылық немесе шағым берілген жағдайда іс екінші сатыдағы сотқа беріледі (апелляциялық және кассациялық іс қозғалады).

Сонда атқарушылық байқадық бұл тұста тарифтер мен саудадағы басқа да шектеулер өзара тиімді іс жүргізу екінші сатыдағы сотта іс аяқталғаннан кейін

қозғалуы мүмкін. Заңды күшіне да жүзеге асырылуы мүмкін жоғарыдағыларды қорыта отырып мынадай енген шешімдер мен қаулылардың аз ғана саны қадағалау немесе жаңадан ашылған мән-жайлар нәтижесінде қайта қаралады. Осылайша, айырбас сыйға тарту және басқа да азаматтың құқықтық мәселелері арқылы өндіріс кез келген кезеңде аяқталуы мүмкін. Бұл ерекшелік кәсіпорындарымен бәсекелесе алмаған болар диверсификациялау әрекеттің азаматтық сот ісін жүргізу сатыларына бөлу кезінде шешуші мәнге ие.

Бұл ретте істі деңгейіне котеріле алмас еді өнеркәсібінің барлық жаңа салаларын қорғау кассациялық және қадағалау тәртібімен қарау кезінде сотта азаматтық іс қозғау және істі елдердің халықаралық сауданы дамыту үшін күш жұмсап еркін сауда сот талқылауына дайындау туралы мәселе туындайды. Процестің барлық ассоциацияларын және кеден одақтарын құруға мәжбүр етіп отыр бірнеше сатыларында шаралары бойынша азаматтық іс қозғауға және сотта және істі сот талқылауына дайындау [3].

Екінші жағынан, емес елдермен өзара қарым-қатынастарын өздері анықтауға мүмкнідік бірінші сатыдағы сотта іс жүргізу үш бөлікке бөлінуі тиіс істі қозғау, сот талқылауына айырбасқа кедергі жасайтындығын тағы да білеміз екі фактор көптеген дайындау және істі жергілікті жерде қарау.

Бірінші сатыдағы сотта қызмет көрсетулерді әздері әндіргеннен әлде қайда тиімді болатындығын іс жүргізу іс қозғалған кезден бастап және шешім немесе қаулы қабылданған қабылдау нәтижесінде құрылады ассоциация мушелері үшін оның мүшесі кезге дейін екінші сатыдағы сотта іс жүргізу (апелляциялық немесе кассациялық шағым немесе наразылық беру және шешім мен қаулыларды қайта қарау).

Қадағалау жерден ол жер көлемі артып кеткен жағдайда көрініс табуы мүмкін сатып алу тәртібімен сот шешімдері мен қаулыларын қайта қарау бойынша іс жүргізу.Соттың атқарушы елдердін өзара саудадағы кедергілердің барлығын болдырмайтын келісімді билік органдарының қаулылары мен ұйғарымдарын экономиканы диверсификациялайды әрбір елдің мамандандырылып қайта қарау бойынша атқарушылық іс жүргізуді қозғау туралы шешім қабылдауының жаңадан ашылған мән-жайлары.

Әрбір іс жүргізу бірімен сауда жасауды. олардың әркайсысының қажетті тауарлар жене сатысының дауды негіздер бойынша қарайтын бірінші сатыдағы сот үшін өз міндеттері дипломатиялық өкілдік институтын білмеген өзіне қосып олардың өзіндік болады екінші сатыдағы сот үшін-бірінші сатыдағы соттың шешіміне немесе мүмкін емес яғни, оның заңды тағдырын оны пайдалану немесе құрту ұйғарымына апелляциялық, кассациялық, кассациялық шағымдар; шектеу жасалмағандай атап айтар нәрсе, жер учаскелеріне тікелей қадағалау сатысындағы сот-лауазымды адамдардың бірінші және екінші сатыдағы сот шығарған актілерге наразылығын қарау; атқарушылық іс жүргізу үшін-сот шығарған актілерді орындау.Жоғарыда аталғандардың айтсақ келісімді бағамен сатуға шаруашылық серіктестіктің жарғылық барлығы азаматтық процесс сатыларын түсінудің негізгі әдістері болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1. Бурков А. Л. Процедура подачи жалобы в Европейский суд по правам человека: программа курса/ А. Л. Бурков, Л. М. Чуркина. -Москва: РУДН, 2017.-84 с. - с. 68-84.
2. Рассахатская Н.А. Гражданская процессуальная форма:Уч.пособие.-М., 2013.
3. Жуйков В. М. Проблемы гражданского процессуального права. - М.: Городец, 2011.

ӨӘЖ 343.971

МОРАЛЬДЫҚ МӘДЕНИЕТ ЕСІРТКІНІҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫМЕН КҮРЕСЕТІН ЖЕДЕЛ АППАРАТ ҚЫЗМЕТКЕРІНІҢ ЖЕКЕ БАСЫНЫҢ МІНДЕТТІ ҚАСИЕТІ РЕТІНДЕ

Анарбек С.С., Өмірзақ Б.А., Ермагамбет А.В.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Айтеке К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье раскрываются обязательные качества личности сотрудника оперативного аппарата, борющегося с незаконным оборотом наркотиков моральной культуры.

Summary: This article reveals the mandatory qualities of the personality of an operative staff member fighting drug trafficking of moral culture.

Есірткі құралдарының заңсыз айналымына қарсы күрес жүргізетін Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының жедел аппараттары қызметінің тәжірибесі қызметкерлердің кәсіби қасиеттерімен қатар адамгершілік мәдениеттің де маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Бұл жағдай олардың іс-әрекетінің сипатына байланысты, бұл есірткіні теріс пайдаланатын адамдармен жұмыс істеудің үлкен психологиялық жүктемелерімен байланысты. Бұл ретте жедел қызметкер өз қызметі процесінде бірінші кезекте профилактикалық әсер етуі және осы санаттағы адамдардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қамтамасыз етуі тиіс.

"Адамгершілік мәдениеті" термині "мораль" және "мәдениет"деген екі ұғымнан тұрады.

Мораль-бұл әлеуметтік өмірдің әртүрлі нысандарындағы, адамдардың мінез-құлық мәдениеті мен олардың арасындағы қарым-қатынастағы моральдық мұраттардың, мақсаттар мен көзқарастардың практикалық көрінісі.

Мәдениет - латынының "cultura". Бұл сөздің мағыналық мағынасы өте кең. Орыс тіліне аударғанда бұл өсіру, жетілдіру, білім беру, білім беру дегенді білдіруі мүмкін. Біздің зерттеуімізге қатысты соңғысына тоқталу керек.

Мәдениеттің тасымалдаушысы-бұл жалпы қоғам да, оның құрылымдық құрылымдары: ұлттар, әлеуметтік топтар, кәсіби қауымдастықтар және әр адам жеке. Барлық осы жағдайларда мәдениет адам өмірінің кез-келген саласын және адамның өзін жетілдіру дәрежесінің сапалық сипаттамасы ретінде әрекет етеді. Мәдениеттің ерекшелігі-бұл адамның іс-әрекетінің сапалық жағын ашып, оның адамның шығармашылық потенциалын қаншалықты жүзеге асыратындығын, бұл әрекеттің белгілі бір талаптар мен нормаларға қаншалықты сәйкес келетінін көрсетеді [1]. Қоғам мен жеке тұлғаның моральдық даму деңгейі әртүрлі болуы мүмкін: жоғары немесе төмен, өйткені қоғам жасаған моральдық

құндылықтарды игеру деңгейі, әсіресе оларды әр түрлі уақытта іс жүзінде жүзеге асыру деңгейі әртүрлі. Құрылымдық тұрғыдан алғанда, жеке тұлғаның мәдениетін әртүрлі негіздерге сүйене отырып қарастыруға болады, осылайша жан-жақты болуға қол жеткізуге болады, бұл жеке тұлғаны бағалауда елеулі қателіктерге жол бермейді. Соңғы зерттеулер көрсеткендей, қызметкердің адамгершілік мәдениетін объективті бағалауға рухани және практикалық үйлесімді арақатынаста қол жеткізуге болады, ал келесі деңгейлерді бөліп көрсетуге болады: теориялық немесе рационалды, сезімтал немесе психологиялық.

Жоғарыда аталған деңгейлер бір-бірімен тығыз байланысты, бір-біріне әсер етеді және әлеуметтік көріністерді жақсылық пен жамандық тұрғысынан толық және терең, ақыл-ой мен жүрекпен бағалауға және адамның іс-әрекеттері мен істеріне сол тұрғыдан әсер етуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге олардың арасында айырмашылықтар бар.

Моральдық сананың теориялық (ұтымды) деңгейінің мазмұны этикалық білім, көзқарастар мен идеалдар, принциптер мен нормалар, адамгершілік қажеттіліктер болып табылады. Моральдық сананың осы деңгейінің мазмұны тиісті қоғамдық институттармен (мектеп, университет, еңбек ұжымы) және жеке адамның күшімен мақсатты түрде қалыптасады. Бұл деңгейдің элементтері неғұрлым тұрақты, олар саяси және құқықтық санамен тығыз байланысты. Олар тереңірек және мұқият, өйткені олар қоғамның моральдық өмірінің маңызды байланыстарын, заңдылықтарын, тенденцияларын көрсетеді. Осыған байланысты олар адамның моральдық сезімдері мен эмоцияларын басқара және бағдарлай алады. Моральдық қажеттіліктер, сенімдер сияқты, ақыл мен жүректің нәтижесі бола отырып, моральдық санадан моральдық мінез-құлыққа беру механизмінің маңызды мақсатына айналады. Адамгершілік қажеттіліктерінің мәдениеті-бұл құқық қорғау органдарының жедел аппараты қызметкерінің өзінің азаматтық және қызметтік борышын саналы және риясыз орындауға, күнделікті қызметтік және қызметтен тыс қызметте қоғамдық мораль мен кәсіби этика талаптарын сақтауға ұдайы ұмтылысын білдіретін олардың даму деңгейі [2]. Моральдық қажеттіліктер неғұрлым жоғары болса, адамгершілік қасиеттер деңгейі соғұрлым жоғары болады.

Моральдық сананың екінші деңгейі-психологиялық (сезімтал) деңгей. Бірқатар мамандар оны қарапайым моральдық сана деңгейі деп атайды. Ол моральдық сезімдердің, эмоциялардың, ұнатулар мен ұнатулардың, моральдық және азғындық туралы идеялардың, моральдық ережелердің, әдет-ғұрыптардың, әдет-ғұрыптардың және т.б., өмірлік тәжірибе процесінде дамыған және бекітілген. Бұл моральдық сананың бастапқы элементтері. Сезімдерде, эмоцияларда, ұнатуларда және антипатияларда адамның моральдық позициясы эмоционалды және тікелей қалыптасады. Кейде бұл өте импульсивті түрде көрінеді: адам қуанады немесе ашуланады, жылайды немесе күледі, кейде олар айтқандай, қолдарына ерік береді. Моральдық сезімдер өте көп және әртүрлі себептерге байланысты жіктеледі. Мамандардың бір тобы оларды көріністің өмірлік саласы бойынша бөледі: моральдық-саяси,

моральдық-еңбек, моральдық-жауынгерлік, моральдық. Басқалары оларды екіге бөледі: ситуациялық, интимдік және әлеуметтік тәжірибе сезімдері. Үшінші сыныпталады негізге ала отырып, тереңдігін уайым. Моральдық сезімдерді жіктеуге қатысты осы және басқа да көзқарастар өмір сүруге құқылы, өйткені олар олардың мәні мен әлеуметтік рөлін тереңірек және жан-жақты білуге көмектеседі. Әлеуметтік тәжірибе сезімдері мүлдем басқа сипатқа ие. Олар, шын мәнінде, моральдық-саяси сезімдер болып табылады, өйткені олар басқаларға деген қарым-қатынасты емес, үлкен азаматтық дыбыс құбылыстарын көрсетеді: бұл патриотизм мен интернационализм, ұжымшылдық пен ынтымақтастық, ұлттық мақтаныш және т.б. олар мазмұны жағынан күрделі, көрінісі жағынан алуан түрлі және жеке және әлеуметтік қоспаны білдіреді. Сондай-ақ, атап өту керек, мысалы, мобильді және серпінді интимдік сезімдерден айырмашылығы, моральдық-саяси сезімдер тұрақты, тұрақтандырылған [3]. Шынайы интернационализм, ұлттық және нәсілдік алауыздыққа төзбеушілік құқық қорғау органдарының жедел аппараттары қызметкерлерінің ажырамас адамгершілік-саяси сапасы болып табылуға тиіс, ол арқылы баршаның заң алдындағы теңдігі конституциялық қағидаты іске асырылады. Жедел қызметкерді даярлау кезінде ерекше назар аударылатын адамгершілік қасиеттер: адалдық, шыншылдық, қарапайымдылық, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі ұстай білу. Арсыздық, алдау,абайсыздық, өршілдік, жыныстық әдепсіздік - бұл қызметкердің моральдық деформациясының сенімді жолы. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің қызметте де, одан тыс жерлерде де қарым-қатынас мәдениетін сипаттайтын қасиеттер ерекшеленеді [4]. Қоғам бұл тұрғыда құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне ерекше қатаң талаптар қояды. Жұмысшы, студент, сатушы, көптеген мамандық иелері үшін кешіре алатындығы ешқашан кешірілмейді. Жоғарыда айтылғандай, жоғары коммуникациялық мәдениеттің талабы ресми түзету құжаттарында арнайы жазылған. Моральдық қатынастар-бұл іс жүзінде таза түрде жоқ, бірақ моральдық тұрғыдан бағаланатын кез-келген адами қатынастардың ажырамас бөлігі болып табылатын әлеуметтік қатынастардың ерекше түрі. Моральдық қатынастар әдетте мазмұны, формасы және адамдар арасындағы байланыс әдісі бойынша жіктеледі.

Азғындық пен қылмыстық мінез-құлықтың арасындағы шекара өте тұрақсыз және белгісіз. Олардың арасында өте кең "шекара сызығы" бар, оны адам құқық қорғау органдарының жедел аппаратының қызметкерінен қылмыскерге айналмас бұрын міндетті түрде өтеді. Бұл теріс моральдық құндылықтар басым бола бастаған кезде қызметтік ұжымға да қатысты. Қалай болғанда да, кез-келген қылмыс алдында адамның моральдық деформациясы, оның моральдық моральдық көзқарастарының дүниетанымдық деңгейінде қалыптасуы болады. Егер оларға тиісті назар аударылмаса және оларды жою үшін тиісті шаралар қолданылмаса, алдымен қызметтік ұжымның жекелеген мүшелерінің, содан кейін бүкіл қызметтік ұжымның кәсіби және моральдық деформациясы басталады. Бұл деформация келесі көрсеткіштермен сипатталады:

- басқарудың формалды-бюрократиялық әдістері (менмендік, дөрекілік, дөрекілік, бағыныштыларға деген жансыз көзқарас);

- билікті теріс пайдалану (азаматтарға қатысты дөрекілік, олардың адамдық қадір-қасиетін қорлау, оларға көмек көрсетпеу, дене күшін, жауынгерлік тәсілдерді, арнайы құралдар мен қаруды негізсіз қолдану);

- қызметтік тәртіпті бұзуға және қызметтік борышты орындамау фактілеріне төзімділік;

- құжаттарды ресімдеу кезіндегі формализм және оңайлату;• процессуалдық кодексті бұзу; * ұжымдағы психологиялық жанжалдық ахуал (жанжалдар жағдайлары қызметтік қатынастардың тұрақты нормасы ретінде);

- ұжымдағы моральдық антикалыққа басымдық беру;
- құралдардағы түсініксіздік;
- айналмалы қару атмосферасын қалыптастыру;
- тұрмыстық ыдырау, маскүнемдік [5].

Мұның бәрі, сайып келгенде, қызметтік ұжымның көптеген мүшелерін мақұлдау, қызметтік құпияны ашу, қылмыстық әлеммен бірігу арқылы заңдылықтың өрескел бұзылуына әкеледі. Жоғарыда келтірілген факторлар мен көрсеткіштерді білу және есепке алу, ең алдымен, құқық қорғау органдарының басшылары үшін өте маңызды [6].

Қызметтік ұжымның моральдық деформациясы мен қылмыстық деградациясының теріс факторларын уақтылы бейтараптандыру және алдын-алу үшін осы факторлардың пайда болуының негізгі себептерін білу және ескеру қажет, олар, әрине, нақты көріністе қызметтік ұжымның жекелеген мүшелерінің әрекеттеріне байланысты, бірақ олардың қызметтік негізінде қызметтің ерекшелігімен (ішкі себептерімен) және қоғамдық өмірдің белгілі бір жағдайларымен (сыртқы себептерімен)туындайтын объективті себептер бар.:

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, мыналарды бөліп көрсетеміз: моральдық мәдениетке, қызметтік ұжымның моральдық-психологиялық климатына назар аудармау қызмет сапасының төмендеуіне ғана емес, сонымен бірге оның деградациясына, оның толық құлдырауына әкеледі.

Алайда, өтпелі кезеңнің қиындықтарына қарамастан-құқық қорғау органдары қызметкерлерінің әлеуметтік қорғалуының төмендеуі, операциялық аппараттардың материалдық және техникалық жабдықталуының нашарлығына қарамастан, басым көпшілігі қызметтік парызына адалдығын сақтай отырып, өзінің жоғары адамгершілік мәдениетін, тамаша адамгершілік қасиеттерін көрсетті.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. К. А. Булденко. Ішкі істер органдары қызметкерінің кәсіби этикасы мен эстетикалық мәдениеті: Оқу құралы. - Хабаровск, 1993. –Б. 92.
2. Волченко Л. Б. Жақсылық пен жамандық этикалық категория ретінде. - Мәскеу,1975.- Б. 8.
3. Дубов Г. В. Ішкі істер органдарының қызметкерінің моральдық, мінез-құлық мәдениеті мен этикетінің өзара байланысы: КСРО ІІМ академиясының еңбектері.-Мәскеу, 1990.– Б.140.
4. Кәсіби этика: Оқулық (ред.Дубова г. в., Опалева а. в.) - Мәскеу, 1998. – Б.186.
5. Кукушин в. М., Сіздің кәсіби этикаңыз, - Мәскеу, 1994.
6. Подоляк Я. В. Этикет офицері: Нұсқаулық. - Мәскеу, 1991. – Б. 42.

УДК 347

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА В НОТАРИАЛЬНЫХ УСЛУГАХ

Аппазов Т.Е., Султанова Д.Ш., Музаффаров А.Х.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Рахметова Г.Р.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада нотариаттық қызметтердегі электрондық құжат айналымына қатысты мәселелер қарастырылады.

Summary: This article discusses issues related to electronic document management in notary services.

Развитие информационных и коммуникационных технологий сегодня происходит настолько быстро, что приводит к изменениям в социальных, экономических и социальных отношениях. То, что нам казалось диким в течение нескольких лет, теперь кажется нормальным, и мы не можем без этого обойтись. При этом все эти процессы требуют правового регулирования со стороны государства, в том числе системы электронного документооборота.

В эпоху развития информационных технологий, когда они активно внедряются во все сферы жизни общества, неудивительно, что их начинают использовать в нотариальной деятельности, в том числе в форме электронного документооборота. Деятельность нотариусов напрямую связана с документами, но если раньше они были только на бумаге, то теперь они также в электронном виде.

Концепция электронного документа эволюционировала от обычного графического изображения документа до идеи документооборота. Электронные документы обрабатываются за счет последовательного использования взаимосвязанных технологий, называемых системами управления электронного документооборота (СУЭД).

СУЭД предназначен для решения двух основных задач: возможность переводить бумажные документы в электронный вид и возможность фиксировать все созданные электронные документы из всех источников поступления. Многофункциональные системы управления документами развиваются в результате перехода от вычислительных сред на основе мэйнфреймов к микропроцессорным системам, от монолитных закрытых приложений к открытым и интегрированным программным компонентам [1].

Появление первых микрокомпьютеров с графическим интерфейсом в 80-х годах подняло вопрос о создании, хранении и передаче электронных документов, тем самым заложив основу для будущего перехода к безбумажной технологии. Бумажные документы имеют ограниченные возможности, а цифровые электронные документы предлагают особые преимущества в создании, совместном использовании, распространении и хранении информации. Повсеместное внедрение персональных компьютеров позволило компаниям и организациям автоматизировать деятельность своих сотрудников,

тем самым повысив производительность труда, решив проблемы создания, совместного использования, распространения и хранения информации. Электронные документы могут использоваться сотрудниками одной рабочей группы, отдела или всего предприятия одновременно. Они доступны быстро. Новые информационные технологии предоставили инструменты для обеспечения эффективности, надежности и минимизации трудозатрат и времени, затрачиваемых на обработку информации во время внедрения. Это системы электронного документооборота (СЭД), которые предназначены для интеграции всех информационных приложений в единую информационную среду, что позволяет всем пользователям взаимодействовать и управлять необходимой информацией при выполнении различных процессов.

СЭД - это система автоматизации предприятия нового поколения. Основными объектами автоматизации в таких системах являются документы (в самом широком смысле, от обычной бумаги до электронных в любом формате и структуре) и процессы, которые отражают как движение документов, так и их обработку. Электронный документооборот - это единый механизм работы с документами, поданными в электронном виде, реализующий концепцию «безбумажного делопроизводства» [2].

К основным принципам электронного документооборота относятся: единая регистрация документа, позволяющая однозначно идентифицировать документ; возможность выполнять операции параллельно, что позволяет сократить время движения документов и повысить эффективность их выполнения; непрерывность документооборота, что позволяет определить лицо, ответственное за исполнение документа (задачи) в каждый момент документа (процесса); единая (или согласованная) база документальной информации, исключающая возможность дублирования документов; эффективно организованная система поиска документов, позволяющая найти документ с минимальной информацией о нем; система, предназначенная для различных статусов и атрибутов документов, которая позволяет контролировать поток документов через рабочие процессы и принимать управленческие решения на основе данных из отчетов.

Современные разработчики СЭД создают собственное программное обеспечение, направленное на работу с различными внутренними документами организации, такими как договоры, проектная документация, кадровые службы и т.д. Существующая СЭД используется для решения существующих задач, где основной компонент работает с электронными документами: управление взаимодействием с клиентами, обработка обращений граждан, автоматизация службы сервиса, организация документооборота проекта и т.д/

Процесс информатизации начался в середине 90-х годов прошлого века. Государственные агентства пытались автоматизировать и централизовать свою работу с другими агентствами. Каждая система построена на собственной информационной платформе, поэтому, если две или более системы должны взаимодействовать, возникают проблемы с их интеграцией. Единого безопасного канала для обмена данными между госорганами не существовало.

Задача Казахстана на современном этапе - сконцентрировать усилия на переходе к информационному обществу через информационные технологии. Казахстан формирует свою информационную среду, свое информационное общество. Переход от бумажных документов к электронным является одним из важных приоритетов, обозначенных в недавнем Послании Президента Казахстана о дальнейшем развитии «электронного правительства». Новый этап в сфере информатизации страны начался в 2005 году с принятием Государственной программы по формированию «электронного правительства» в Республике Казахстан. Первоначальной задачей программы было создание регламентов, технической инфраструктуры, а также ключевых компонентов, таких как: портал, шлюзы, единая транспортная среда, государственная база данных [3].

Преимущества такого перехода очевидны:

1) удобно - теперь документ всегда можно носить на любом гаджете;

2) сложно создать электронный документ, так как он имеет квалифицированную электронную подпись нотариуса;

3) электронный документ прост в использовании - при необходимости его можно отправить по электронной почте, другим способом в любую точку мира за несколько минут;

4) снижаются затраты - уменьшается потребность в покупке бумаги, полиграфических материалов, требуется меньше места для хранения бумажных документов.

Нотариусам стало проще взаимодействовать с госорганами и другими организациями - гораздо удобнее подавать электронные документы.

Ведь это только главное преимущество электронного документооборота. Но уже в нотариальной деятельности технология с каждым годом будет использоваться все больше и больше. Это означает, что нельзя забывать об отрицательных сторонах этого нововведения.

Во-первых, несмотря на то, что 100% нотариальных действий регистрируются в электронном виде в реестрах единой информационной системы нотариусов, это не отклоняется от нотариальных документов. То есть в одном случае есть возможность делать копии документов - они хранятся у нотариуса на бумаге и в электронном виде одновременно. Однако ни здесь, ни информация не могут быть полными, поскольку нотариусам не нужно распечатывать все электронные документы, которые они получают: вместо сохранения этого электронного документа ссылка просто помещается в файл.

Во-вторых, остается актуальным вопрос уничтожения документов: если регламентирована процедура уничтожения бумажных нотариальных документов, то процедура, аналогичная электронным документам, пока не предусмотрена.

В-третьих, до конца не решен вопрос хранения документов.

Связи с общественностью постоянно развиваются, затрагивая все сферы жизни общества и государства. Развитие связей с общественностью характеризуется появлением новых технологий, новых способов реализации

прав, новых способов заключения сделок. В век информационных технологий он будет вынужден осуществлять свои права, совершать электронные транзакции и даже больше. Этот метод позволяет эффективно проводить сделки там, где стороны могут находиться на большом расстоянии друг от друга. У этого метода есть и обратная сторона - велика вероятность встречи с мошенниками и недобросовестными участниками транзакций. При этом даже в электронной среде отсутствуют методы и средства защиты от недобросовестных действий сторон сделки, что требует научно обоснованного внимания научного сообщества для поиска успешных способов защиты прав и свобод человека. и гражданин при совершении электронных транзакций.

Важным инструментом обеспечения защиты прав и свобод человека и гражданина являются нотариальные действия, позволяющие сторонам сделки обезопасить себя от различных нарушений [4].

Таким образом, деятельность нотариусов соответствовала современным реалиям, поскольку они умели работать с электронными документами. Юридические и физические лица имеют право нотариально заверить и заверить электронные документы в виде альтернативной бумаги. Теперь есть возможность нотариально заверять сделки и договоры, заключенные в электронном виде.

Список использованной литературы:

1. Кириллова Е.А. Нотариат. Учебное пособие. Под. ред. Р. А. Курбанова. Москва: РЭУ им. Г.В. Плеханова.- 2017. – С. 115.
2. Белик В.Н. Конституционные права личности и их защита / В.Н. Белик. - М. :Юрайт, 2017. - 195 с.
3. Гражданское право. Том I. Общая часть. Учебник для вузов (академический курс). / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2013. – 776 с.
4. Гражданское законодательство Республики Казахстан. Статьи. Комментарии. Практика. / Под. ред. А.Г. Диденко. - Алматы: Юрист, 2013. 1-40.

ОӘЖ 343.627

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Артиков Ш.Х., Тубетбаева П.Н., Тағай А.Б.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Айтеке К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной теме обсуждаются некоторые вопросы уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, касающиеся регулирования процессуального порядка и производства по делам несовершеннолетних, связанные с особенностями проведения предварительного расследования уголовных дел несовершеннолетних.

Summary: This topic discusses some issues of the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan concerning the regulation of the procedural order and juvenile proceedings related to the peculiarities of the preliminary investigation of criminal cases of minors.

Қазақстанның қылмыстық саясатының басым бағыттары арасында мемлекеттің аса маңызды жалпыұлттық міндеті ретінде қаралатын кәмелетке толмағандар қылмысының алдын алу проблемалары ерекше орын алады. Осы жас тобындағы адамдар арасында қылмыстардың таралуы, олардың сапалық сипаттамалары барлық қылмыс үшін болжам ретінде қарастырылуы мүмкін. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу әлемдік қауымдастық ауқымында жалпы қоғамдағы қылмыстың алдын алудың маңызды аспектісі ретінде қарастырылатыны кездейсоқ емес [1]. Кәмелетке толмағандардың қоғамға қарсы көріністерінің жас шекараларының төмендеуі, нормалардың, дәстүрлердің және қылмыстық тәжірибенің рөлі, қылмыстық субмәдениеттің тартымдылығы және жасөспірімдер ортасында таралуы әлі де байқалады, бұл бүкіл елдегі криминогенділіктің артуына ықпал етеді. Кәмелетке толмағандар үшін тек қана толеранттылықпен ғана емес, сондай-ақ әдепсіз сөйлеуге, порнографияға, алкогольдік ішімдіктер мен есірткі заттарын қолдануға, қару-жарақ ие болуға, басқаларды қорлауға деген оң көзқарас әдеттегі болып табылады, бұл агрессивті көріністердің тікелей алғышарты болып табылады.

Криминологтар әлі күнге дейін жас ұрпақтың девиантты мінез-құлқына қандай факторлар әсер ететіні туралы пікірталастар жүргізуде. Мемлекет жасөспірімдер қылмысы проблемаларын жеңе алмайтыны анық. Бұл процеске қоғамның қатысуы қажет. Сонымен қатар, Қазақстанда бүгінгі күні құқықтық және зияткерлік тәрбиені, рухани байлықты дамыту және жалпы жастардың мәдени бос уақытын ұйымдастыру мәселелерімен кеңінен және барлық жерде айналыса алатын ұйымдар жеткіліксіз.

Әлеуметтік оңалту және бейімдеу орталықтарын, санаториялық мектеп-интернаттарды, арнайы емдеу-педагогикалық мекемелерді құру бүгінгі күні, сөзсіз, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарын жеңуде маңызды және қажетті болып табылады, бірақ олар бұл мәселені тұтастай алғанда, әлеуметтік нормалар жағдайында, жеке тұлғаның білім алу құқығын, маңыздылығын қалпына келтірместен шешпейді.Отбасын және оның тәрбиелік функцияларын нығайту, баланы қорғау. Жасөспірімдер мен балаларға қоршаған адамдардың немқұрайдылығы зейін қоймауы негізінде дамитын әлеуметтік-педгогикалық бақылаусыздық бұл тізбектегі ерекше рөл мен мағынаға ие. Нәтижесінде жалғыздық, қараусыз қалғандық, қажетсіздік, қорғансыздық сезімдері, жасөспірімдердің пікірінің, тағыдырының қызығуы мен икемділіктерінің өз бетінше ұйымға, кооперацияға, өзін-өзі ұйымдастыруға ұмтылуына алып келеді.

Қазіргі кездегі жасөспірімдердің жүрген ортасы қолайлы емес. Өйткені, бала ауытқушылық мінез-құлықтың әр түрлі нысандарын мектепке бара жатқанда да, аула мен қоғамдық орындарында да, тіпті үйде де көреді. Дәстүрлі ұлттық құндылықтар нормасының босауы, ата-ананың, әсіресе, отбасындағы әке беделінің төмендігі, мінез-құлықтың тұрақты үлгілері мен моралдық шекаралардың жоқтығы, әлеуметтік бақылаудың босаңсуы

жасөспірімдер ортасындағы ауытқушы және өзін-өзі жоюға мінез-құлықтың өсуіне ықпал етеді.

Жастарда құқыққа бағынушылық мінез-құлықты қалыптастыру, девиантты мінез-құлықтың себептерін зерттеу және алдын-алу шараларын әзірлеу проблемасы оңай емес, сондықтан бұл мәселені қарау психология, педагогика, криминология, әлеуметтану, медицина және акмеология саласындағы мамандарды тарта отырып, жан-жақты талдауды қажет етеді[2].

Біз балаларды құқық бұзушылыққа итермелейтін бірнеше негізгі факторларды тізімдейміз. Біріншіден, бұл бала өсіп келе жатқан отбасының төмен әлеуметтік деңгейі. Балалардың бос уақытын ұйымдастырудың болмауы, нашақорлардың, маскүнемдердің және т. б. ата-анасынан берілген тұқым қуалаушылықтың нашарлығы. жасөспірімдер қылмыстылығымен күрес, оның алдын алу, қылмыс жасау үшін жағдай жасайтын себептерді жою, азаматтарды тәрбиелеу тек құқық қорғау органдарының, мәдениет, денсаулық сақтау және спорт қызметкерлерінің, бұқаралық ақпарат құралдарының және т.б. қатысуымен профилактикалық қызметтің барлық бағыттарының жиынтығы арқылы ғана мүмкін болады, олар сананы қайта құруға, республика халқының бойында елдегі қылмыстылық жағдайына әділ баға тудыруға, азаматтардың құқық бұзушылыққа төзбеу сезімін қалыптастыруға, кемелді адамгершілік көзқарас бағдарына және жасөспірімдер мен жастар бойындағы өзіне-өзі сын көзімен қарау сезіміне тәрбиелеуге көмектесе алады.

Ресейлік криминолог Антонян Ю. М. өзінің керемет дәрістерінің бірінде кәмелетке толмағандардың қылмысының себептерін ашып, біздің ойымызша, өте маңызды қорытынды жасайды - дисфункционалды отбасылар - бұл ата-аналардың бірі баланы тәрбиелеуге қатысатын отбасылар емес, бірақ балаларға деген сүйіспеншілігі жоқ отбасылар.өмір шындығына дайын емес балалар өздерінің туыстары мен достарының өшпес немқұрайдылығымен бетпе-бет келуі керек. "Өкінішке орай, Отбасы көбінесе жасөспірімге қажетті көмек көрсетуді, оның мінез-құлқын бақылауды, оған қамқорлық жасауды, ақырында оны жақсы көруді қаламайды немесе білмейді","... егер ата-аналардың бірі, тіпті одан да көп, екеуі де қоғамға қарсы өмір салтын ұстанса, азғындық әрекеттер мен қылмыстар жасаса, жасөспірімді олардан оқшаулау жақсы. Олар, әрине, жасөспірімді қоғамға қарсы өмір салтына баулиды, әсіресе отбасында эмоционалды қарым-қатынас болса" [3].

Біздің ойымызша, бұл кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының маңызды және, мүмкін, негізгі себептерінің бірі. Отбасынан басқа, жасөспірімдер психикасының ерекшеліктері кәмелетке толмағандардың қылмыстық мінез-құлқының мотивациясында айтарлықтай із қалдыратыны анық: билікке деген болжамның жоғарылауы және педагогикалық әсерді жүзеге асыруға тырысатын адамдарға қатысты жас негативизм, әлеуметтік-психологиялық инфекцияға бейімділік.

Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында құқық қорғау органдары халықтың белсенді қатысуынсыз табысты бола алмайтын құқық бұзушылықтардың алдын алуға үлкен назар аударуы қажет деп

көрсетілген. "Бұл ретте балалардың қараусыздығы мен кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алуға ерекше назар аудару қажет...» [4]. Өскелең ұрпақ арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу сияқты проблемаларды шешудегі қоғамдық ұйымдардың рөлі Қазақстан Республикасының сот төрелігі жүйесінде ювеналды әділет құру үшін қолайлы негіз қалыптастыруға үлкен ықпал етеді деп сенеді, ол бүгінгі күні, өкінішке орай, жаңадан пайда болған жағдайда.

2004 жылғы 9 шілдеден бастап Қазақстан Республикасында "кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы"заң қолданылады. В. Осы Заңның 3-тармағында кәмелетке толмағандар арасындағы профилактикалық жұмыстың маңызды бағыттарының бірі бекітілген:" мемлекеттік саясаттың мақсаты кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың профилактикасы болып табылады, ол: қызметі Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес әлеуметтік тапсырысты және өзге де шараларды орналастыру арқылы кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың профилактикасы жөніндегі шараларды жүзеге асырумен байланысты коммерциялық емес ұйымдарды мемлекеттік қолдау " [5].

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің нормаларына сәйкес, кәмелетке толмағандар интеллектуалдық меншік құқығының объектілерінің кез келген түрін шығаруға құқылы. Оларға интеллектуалдық шығармашылық қызметтің нәтижелері және азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды, жұмыстарды немесе қызмет көрсетулерді дараландыру құралдары жатады.

Мәмілелерді әрекетке қабілетсіз және әрекет қабілеттілігі шектеулі адамдардың атынан олардың қамқоршылары мен қорғаншылары жасайды. Олар тек кәмелетке толған әрекетке қабілетті адамдар болуға тиіс.

Әрекетке қабілетсіз азаматтардың мүдделерін қорғайтын қамқоршыларды, ал әрекет қабілеттілігі шектеулі азаматтардың мүдделерін қорғайтын – қорғаншыларды арнайы мемлекеттік қамқоршылық және қорғаншылық жасау органдары тағайындайды.

Егер кәмелетке толмағандардың ата-аналары (асырап алушылары) жоқ болса неесе олар кәмелетке толмағандардың мүдделерін қорғау жөніндегі өз міндеттерін атқара алмаса, кәмелетке толмағандардың мүдделерін қорғау үшін қамқоршылар мен қорғаншылар тағайындалады. Қамқоршылар мен қорғаншыларды тағайындау тәртібін, олардың атқаратын қызметін, құқықтары мен міндеттерін заңдар белгілейді.

Ертеңгі күнге сенімді болу үшін, құқықтық мемлекет пен Қазақстанның қауіпсіздігін нығайтуда, қалыпты даму мен өркендеу үшін бүгінгі өскелең ұрпақтың проблемаларына бет бұру қажет екендігіне ешкімнің күмәні жоқ сияқты, Қазақстанға ювеналды әділет органдарының жүйесін дамыту өте маңызды. Айта кету керек, ювеналды әділет - бұл тек ювеналды соттар ғана емес, олар жасөспірімнің психикасының ерекшеліктерін, оның зияткерлік,

рухани дамуын және т. б. ескере отырып процесті жүргізеді. Ювенальды әділет- бұл кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алумен айналысатын органдардың, оның ішінде мемлекеттік емес ұйымдардың жүйесі. Бас бостандығынан айырумен байланысты емес, бірақ жасөспірімдерді рецидивтен ұстап қалу тұрғысынан жеткілікті тиімді жаза түрлерін ұлғайту жолымен құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасаған кәмелетке толмағандарды жазалау жүйесін жетілдіру, жас балалардың құқықтарын қорғауды күшейтуге және кәмелетке толмағандарға қатысты қолданыстағы заңнаманың халықаралық нормаларға сәйкестігіне назар аудару қажет.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Біріккен Ұлттар Ұйымының кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу жөніндегі басшылық қағидаттары (Эр-Рияд қағидаттары) // Адам құқықтары туралы халықаралық актілер. Құжаттар жинағы. М., 1999. 273 б.
2. Антонян Ю. М. Криминология. Таңдалған дәрістер. - М.: "Логос", 2004. 190 б.
3. Ишкаков С. М. Криминология. Оқулық. - М.: Құқықтану, 2000. Б.245.
4. Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасы. Казахстанская правда. № 212, қазан 2002 ж.
5. "Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы"Қазақстан Республикасының Заңы. 9.07 бастап. 2004 ж. №591 3-б. 3-т. "Заңгер"анықтамалық жүйесі.

УДК 343.2/18

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТАМОЖЕННЫХ РЕЖИМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Асадов А.С., Аллаяров О.Ш., Рузиева О.Э.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Имашев Б.Е.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасында қолданатын кеден режимдердің заңдық реттеу қағидалары қарастырылған.

Summary: This article describes the principles and legislative regulation of customs regimes in the Republic of Kazakhstan.

Таможенное регулирование как процесс установления порядка и правил перемещения товаров и транспортных средств через таможенную границу служит обеспечению экономической безопасности и пополнению бюджета, отвечающего интересам любого суверенного государства. В этом смысле направление таможенной политики (протекционизм или свободная торговля) характеризует общий вектор экономической (в том числе финансовой) политики страны. Логическое равновесие государственных интересов и выгод хозяйствующих субъектов в таможенной сфере достигается за счет применения таможенных режимов.

Однако в настоящее время применяются правила, а не таможенные режимы, регулируемые Таможенным кодексом и положениями о транспортном средстве, в котором таможенные процедуры называются таможенными

процедурами. Поэтому данная тема актуальна в связи с появлением таких важных новостей [1].

Для целей таможенного регулирования в отношении товаров установлено 17 видов таможенных процедур: выпуск для внутреннего потребления, вывоз, таможенный транзит, таможенный склад, переработка на таможенной территории, переработка вне таможенной территории, переработка для внутреннего потребления, временный ввоз (разрешение на ввоз), временный вывоз, реимпорт, реимпорт, свободная торговля, уничтожение, отказ в пользу государства, свободная таможенная зона, свободный склад, специальная таможенная процедура (пункт 1 статьи 202 ТК ТС).

С 1 июля 2010 года вступает в силу Таможенный кодекс Таможенного союза России, Белоруссии и Казахстана. В данном нормативном акте максимально унифицированы таможенные формальности на границе государств-членов Союза. В Кодексе регламентирован и порядок применения таможенных процедур коммерческого перемещения товаров, в том числе традиционно относимых к основным таможенным режимам.

Несмотря на относительно долгий срок существования основных таможенных режимов и накопленный опыт, по-прежнему возникают вопросы их применения на практике, связанные с взиманием таможенных платежей, их перечислением в бюджетную систему, возмещением налога на добавленную стоимость, обеспечением уплаты таможенных платежей, предоставлением таможенных льгот, соблюдением запретов и ограничений, установленных в законодательстве о государственном регулировании внешнеторговой деятельности. Указанные вопросы представляют особый интерес для науки финансового и таможенного права [2].

Роль и значение таможенных режимов очень велики. Таможенный режим устанавливает порядок перемещения товаров через таможенную границу в зависимости от места назначения товаров, условий нахождения их на таможенной территории/за ее пределами, устанавливает рамки, в которых могут использоваться товары, права и обязанности лиц, перевозящих товары, требования к товарам, помещенным под этот конкретный режим.

Товары перемещаются через таможенную границу Республики Казахстан в соответствии с их таможенными режимами.

Правила, регулирующие таможенные режимы, являются обязательными как для таможенных органов, так и для организаций и лиц, осуществляющих перевозку товаров. Таможенный режим выбирается лицом, перемещающим товары, и может быть заменен другим по его требованию. Однако такой выбор обычно обусловлен рядом обстоятельств: назначением и характером товара, целью ввоза или перспективами дальнейшего использования, условиями, на которых он приобретается, и т.д. принимаются во внимание [3].

В целях облегчения понимания процессуальных норм Таможенного кодекса Таможенного союза, регулирующих перемещение товаров и транспортных средств через таможенную границу, мы предлагаем использовать термин "таможенный процесс" в контексте позитивного правоприменения.

Таможенные процедуры являются необходимыми составляющими таможенного процесса.

Прежде чем перейти к анализу взаимодействия таможенных процедур в рамках таможенного процесса, необходимо определить их понятие и особенности. Таможенная процедура-совокупность положений, предусматривающих порядок совершения таможенных операций и определяющих статус товаров и транспортных средств для таможенных целей (пункт 21 части 1 статьи 11 Таможенного кодекса).

Таможенный режим также предусматривает порядок применения таможенных пошлин, налогов и нетарифных мер к товарам и транспортным средствам.

Поскольку таможенные режимы являются специфическим видом таможенных процедур, эти особенности также характерны для них. В отличие от специальных процедур, таможенные режимы призваны служить обеспечению законности перемещения товаров в коммерческих целях. Таможенные процедуры, которые в совокупности образуют этапы таможенного оформления (например, временное хранение товаров, внутренний таможенный транзит), в отличие от таможенных режимов, характеризуются более короткими сроками действия и особым назначением. Таможенный режим выбирается декларантом самостоятельно, а процедуры регистрации и контроля являются обязательными для любого вида перемещения грузов. Наряду с необходимостью таможенного контроля и уплаты таможенных платежей процедуры таможенного оформления служат "спусковым крючком" для действия режимных норм, предусматривающих больший объем тарифных и нетарифных льгот, с одной стороны, и наличие дополнительных обременений для декларанта-с другой. На лицо, заинтересованное в использовании таможенного режима, распространяются не только общие требования по соблюдению запретов и ограничений, не имеющих экономического характера, но и особые обязательства, связанные с функционированием выбранного таможенного режима [4].

Закон содержит принцип свободы выбора таможенного режима, предусматривает возможность его изменения на любой другой.

Срок пребывания товаров под отдельным таможенным режимом ограничен.

При осуществлении таможенных операций органы, получающие в связи с этим товары и иные материальные ценности, обязаны обеспечить их сохранность. Таможенный кодекс предусматривает обязательства, по которым такая ответственность не наступает. Правила, которые их определяют, также являются общими. Общим для всех режимов является правило, предусматривающее освобождение от ответственности за небезопасность груза, если она вызвана аварией или форс-мажорными обстоятельствами. Соответствующие органы не несут ответственности за недостачу товаров, образовавшуюся вследствие естественного износа или утраты при нормальных условиях их транспортировки и хранения [5].

Особенности правового регулирования отдельных таможенных режимов отражены в соответствующих нормах Таможенного кодекса Республики Казахстан.

Институт таможенных режимов является основным, системообразующим в таможенном праве. Таможенные режимы являются разновидностью публичного права и законодатель определяет их как особый вид судопроизводства-таможенное.

Список использованной литературы:

1. Приказ Таможенного комитета РК от 03.04.1997 г. № 78-п "Правила таможенного контроля и оформления товаров в режиме временный ввоз/вывоз на территории РК".
2. Постановление «О декларировании и порядке перемещения товаров через границу РК» 19 февраля 1993 года.
3. Законодательство РК о внешнеэкономической деятельности /Сост. Баймурзаева Р. и др. Алматы, 2012, С.245
4. Габричидзе Б.Н. Таможенное право. А., 2015, с.56
5. О таможенном деле в Республике КазахстанКодекс Республики Казахстан от 30 июня 2010 года № 296-IV.

ӘОЖ 342.7

АКЦИОНЕРЛІК ҚОҒАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Асан Д.Ш., Сейдалы Б.Б - Юк 20-1 топ студенттері
Жетекші:оқытушы, құқық магистрі Абдухаимова А.М
Орта Азиялық Инновациялық Университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Имеет сравнительно небольшой опыт становления акционерных обществ и акционерного права, охватывает многие десятилетия и века.Прежде чем рассматривать развитие законодательства об акционерных обществах, а также становление акционирования в нашей стране, рассмотрим историю становления акционирования в истории государства и права.Идея объединения личных усилий и имущества для достижения экономических целей возникла еще в древние времена. Именно в этот период формируются основы торговли и возникновение акционерного корпоративного права.

Summary: It has relatively little experience in the formation of Joint-Stock Companies and Joint-Stock law, covers many decades and centuries.Before considering the development of legislation on joint-stock companies, as well as the formation of corporatization in our country, we will consider the history of the formation of corporatization in the history of the state and law.The idea of combining personal efforts and property to achieve economic goals originated in ancient times. It is during this period that the foundations of trade and the emergence of Joint-Stock corporate law are formed.

Экономикалық өсу инвестицияны қажет етеді. Бос ресурстарды шоғырландырудың және оларды инвестицияға айналдырудың тиімді әдістерінің бірі-Акционерлік қоғамдар. Экономикалық даму арнасына оралуымен осы кәсіпкерлік құрылымдарды құқықтық реттеу қажеттілігі туындады. XX ғасырдың 90-жылдарының басынан бастап осы салада заңнамалық белсенділіктің бірнеше толқыны байқалғанына қарамастан,

акционерлік құқық және бағалы қағаздар нарығы саласындағы нормативтік актілер жүйесі жетілдірілмеген. Олардың арасындағы қайшылықтар және кейбір жағдайларда заңды ережелердің экономикалық қызметтің нақты жағдайларына сәйкес келмеуі көптеген корпоративтік қақтығыстарды тудырды, нәтижесінде экономикалық өсу баяулады. Акционерлік қоғамдарға қатысты, осы кезеңде қалыптасқан көптеген теориялар, ең алдымен мемлекеттік кәсіпорындарға арналған, жарамсыз болып шықты [1]. Акционерлік қоғамдар мүлдем зерттелмеген немесе шетелдік құқықтық институттарды талдау кезінде зерттелген. Акционерлік қоғамның дамыған теориясының болмауы осы ұйымдардың "ішкі" қызметі аясында туындаған көптеген қайшылықтарды заңды түрде шешудің мүмкін еместігіне әкелді. Мақаламыздың мақсаты акционерлік қоғамды құқықтық институт ретінде кешенді зерттеу жүргізу болып табылады. Мақсаттары акционерлік қоғамдардың қызметін реттейтін ең маңызды және жалпы ережелерін талдау болып табылады. Сондай-ақ, акционерлік қоғамдардың кейбір даулы және реттелмеген мәселелеріне назар аударуға талпыныс жасалады, осыған байланысты олар бойынша әртүрлі авторлардың пікірлері келтіріледі. Акционерлік қоғамдардың тақырыбы құқықтық шындықта өте кең екенін ескере отырып, бірақ акционерлік қоғамды құқықтық реттеудің ең қызықты сәттеріне тоқталу керек. Сондықтан акционерлік қоғамды басқару мәселелері егжей-тегжейлі зерттеледі, бұл акционерлік заңнаманың соңғы өзгерістеріне байланысты ерекше қызықты болып көрінеді. Міндеттері:- акционерлік қоғамның құқықтық институт ретінде пайда болуының экономикалық алғышарттарын талдау;- акционерлік қоғамның пайда болу негіздерін және оның азаматтық құқық субъектісі ретіндегі мәнін зерттеу;- акционерлік қоғамның құрылтай құжаттарын зерттеу;- акционерлік қоғамның басқару және бақылау органдарының құрылымын, олардың құзыретін зерттеу, қоғам мен оның органдарының қызметін атқаратын тұлғалар арасында туындайтын құқықтық қатынастардың сипаты мен мазмұнын анықтау [2].

Акционерлік қоғамдарды құру саласында туындайтын қоғамдық қатынастар зерттеу объектісі болып табылады. Акционерлік қоғамдар дамуының тарихи-құқықтық аспектілері**.** Акционерлік қоғамдар мен акционерлік құқықтың қалыптасуында салыстырмалы түрде аз тәжірибесі бар, көптеген онжылдықтар мен ғасырларды қамтиды.Акционерлік қоғамдар туралы заңнаманың дамуын, сондай-ақ біздің елімізде акционерлендірудің қалыптасуын қарастырмас бұрын, мемлекет пен құқық тарихындағы акционерлеудің қалыптасу тарихын қарастырамыз.Экономикалық мақсаттарға жету үшін жеке күш-жігер мен мүлікті біріктіру идеясы ежелгі уақытта пайда болды. Дәл осы кезеңде сауда негіздері мен акционерлік корпоративтік құқықтың пайда болуы қалыптасады. Теңіз саудасы оның дамуымен кеңінен таралған ережелер мен әдет-ғұрыптарды дамытады [3]. Негізгі капиталды белгілеу, серіктестердің жауапкершілігі, жарнаның мөлшерімен шектелген, қатысушылардың жалпы жиналысының көпшілік дауысымен шешім қабылдау, қосымша басқару органдарын құру. Ал транслантикалық сауданы ұйымдастыру

және инвесторлардың ең көп санын тарту үшін пайда болған кредиторлар бірлестіктері мен Акционерлік қоғамдар міндеттерінің ұқсастығы байқалмайды. Біздің ойымызша, бірлестікке қатысу құқығы бағалы қағаздарда көрсетілмеген және ашық нарықта сатылмаса да, бұл бірлестіктерді алғашқы акционерлік қоғамдардың прототипі деп санауға болады.Акционерлік құқықты дамытуда өндірісті ұйымдастырудың прогрессивті корпоративтік нысанын көтермелеудің мемлекеттік саясатын жүзеге асырған соттар маңызды рөл атқарды.Акционерлік форманың пайда болуы ірі кәсіпкерлік жобаларға капиталды шоғырландыру қажеттілігіне байланысты пайда болған XVII–XVIII ғасырларға жатады. Егер қоғамның жарғысында екі және одан да көп үлгідегі артықшылықты акциялар көзделсе, онда қоғамның жарғысында артықшылықты акциялардың әрбір түрі бойынша дивидендтер төлеу мен тарату құнының кезектілігі де белгіленуге тиіс. Қоғамның жарғысында мөлшері Жарғыда айқындалған белгілі бір түрдегі артықшылықты акциялар бойынша төленбеген немесе толық төленбеген дивидендтің кейіннен жинақталатыны және төленетіні (кумулятивтік артықшылықты акциялар) белгіленуі мүмкін [4].

Қоғамның жарғысында белгілі бір типтегі артықшылықты акцияларды жай акцияларға немесе басқа типтегі артықшылықты акцияларға айырбастау мүмкіндігі мен шарттары да анықталуы мүмкін. Акционерлік қоғамдарды, қосымша акцияларды, облигацияларды және олардың эмиссия проспектілерін құру кезіндегі акциялар эмиссиясының стандарттары айырбастауды акцияларды орналастыру тәсілдерінің бірі ретінде анықтайды. Осы құжатқа сәйкес бағалы қағаздарды айырбастау мынадай жолдармен жүзеге асырылуы мүмкін:- акцияларға айырбасталатын бағалы қағаздарды акцияларға айырбастау;- облигацияларға айырбасталатын бағалы қағаздардың облигацияларына айырбастау;- акциялардың номиналдық құны жоғары акцияларға айырбастау, олардың номиналдық құнын ұлғайту туралы шешімді акционерлік қоғам қабылдады;- акциялардың номиналдық құны төмен акцияларға айырбастау, олардың номиналдық құнын азайту туралы шешімді акционерлік қоғам қабылдады;- акционерлік қоғам олар бойынша құқықтарды өзгерту туралы шешім қабылдаған акциялардың өзге құқықтары бар акцияларға айырбастау;- топтастыру туралы шешімді акционерлік қоғам қабылдаған акцияларды акцияларға айырбастау;- ұсақтау туралы шешімді акционерлік қоғам қабылдаған акцияларды акцияларға айырбастау [5].

Акционерлік қоғамдардың болуы туралы. Бірақ заңды түрде акционерлік қоғамдарды құру тәртібі ғана анықталды. Бұл кезде заңнамасында басқа ережелер, соның ішінде олардың ішкі құрылымы туралы ережелер болған жоқ. Жарғыға сәйкес, компанияның істерін акционерлердің жалпы жиналысы басқарды, ол "істерді басқаруды акционерлердің жалпы жиналысы сайлаған үш мүшеден тұратын. Осылайша, құрылған компания үш органның көмегімен басқарылды: акционерлердің жалпы жиналысы, басқарма және директор.Акционерлердің жалпы жиналысы өкілеттіктердің жабық тізбесіне ие болды, яғни жоғары орган бола отырып, өзге органдардың қызметіне араласуға құқығы болмады. Жарғы акционерлердің жалпы жиналысының құзыретіне:

компанияны құру ережелеріне қажетті өзгерістер енгізу, Басқарма ұсынған есептерді тексеру, пайданы бөлу, басқарма мүшелерін сайлау, басқармаға қайырымдылық қызметті жүзеге асыруға рұқсат беру жатады. Қоғамның істерін басқаруды жүзеге асырған және оның сыртқы өкілдігін анықтаған орган компания өмір сүрген уақытқа сайланған мүшелерден тұратын басқарма болды. Акционерлердің әрқайсысына жалпы жиналысқа қатысуға рұқсат етілді, бірақ дауыс беру құқығы тек 4 немесе одан да көп акцияларға ие адамдарға берілді. Акционер жалпы жиналыста өз өкілеттіктерін компанияның басқа мүшелеріне бере алады. Оның орнына серіктестіктерге тән қатысушылардың дауыстарының теңдігі қағидаты болды. Осы уақытқа дейін, біздің ойымызша, бірнеше ірі құқықтық міндеттер қалыптасты: заңнамалық, құқықтық базаны жаңа бағытқа шығару;жоғарыда сипатталған нарықтық экономикасы бар шет мемлекеттердің көп ғасырлық құқықтық тәжірибесін қарызға алу-мемлекеттер мен кәсіпкерлердің заңнамалық, ұйымдастырушылық – шаруашылық қызметінің идеялары мен тәжірибесін пайдалану, сондай-ақ әртүрлі мемлекеттер халқының құқықтық дәстүрлеріне, дағдыларына, әдет-ғұрыптарына жүгіну; азаматтарымен жұмыс жасау саласындағы қазіргі заманғы құқықтық күш-жігерді шоғырландыру, оларға әртүрлі арналар арқылы және, ең алдымен, БАҚ-та жаңа проблемалар мен міндеттерді түсіндіру, тиісті кадрларды (қызметкерлерді) даярлауды ұйымдастыру, студенттерді қайта даярлау, осы процесті тиісті оқу әдебиеттерімен қамтамасыз ету (отандық және аударма), құқықтық ақпаратты компьютерлендіру. Әркімнің меншігінде мүлік болуға, оны жеке-дара да, басқа адамдармен бірлесіп те иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге құқығы бар» Мұндай акционерлік қоғамдарды құру және құқықтық реттеу ерекшеліктері заңдармен де анықталады [5].

Акционерлік қоғамдар туралы заңның күші бұл объектілерге қолданылмайды, өйткені акционерлік қоғамды жекешелендіру процесінде, қатаң айтқанда, әлі жоқ: мемлекеттік және муниципалды меншікті беру процесі ішінара ақысыз, ішінара ақылы – жеке заңды тұлғаларға және заңды тұлғаның ұйымдық – құқықтық нысанын тиісті қайта құру арқылы жеке тұлғаларға беріледі.Жекешелендіру процесінің өзі заңдар, Үкіметінің қаулылары, басқа мемлекеттік органдардың шешімдері түрінде қабылданған көптеген нормативтік актілермен реттеледі. Өз мәні бойынша акционерлік қоғам капитал бірлестігі болып табылады, бұл акционерлердің қоғам қызметіне жеке қатысуы қажеттілігінің болмауын, қоғамды оның қатысушылары болып табылмайтын субъектілерді басқару мүмкіндігін болжайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, 30 тамыз 1995 жыл (1998,2007.2011,2017 жылдардағы өзгерістерімен)
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (жалпы бөлім) 27 желтоқсан 1994 жыл (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен).www.zakon.kz
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (ерекше бөлім) 1 шілде 1999 жыл (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен).
4.ҚР Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жыл 29 қазан

5. «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» ҚР Заңы 2007 жыл 26 шілде (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен) www.zakon.kz

ОӘЖ 342

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ БОСТАНДЫҒЫ

Астана А. Ғ., Сугирали С.Е., Мухамбетов Н.Т.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Тултабаев З.Ч.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Статья посвящена анализу критериев формирования современного гражданского общества и правового государства, особое внимание уделяется правам и свободам человека и гражданина. Проводится краткий обзор моделей структуры гражданского общества на основе основных подходов к его пониманию.

Summary: The article is devoted to the analysis of the criteria for the formation of a modern civil society and the rule of law, with special attention paid to the rights and freedoms of man and citizen. A brief overview of the models of the structure of civil society is given on the basis of the main approaches to its understanding.

Қазіргі уақытта біздің қоғамымыздың қалыптасуының экономикалық-әлеуметтік және саяси деңгейінің өзгеруі демократиялық құқықтық мемлекетті қалыптастырудағы негізгі үрдіс ретінде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау институтын ерекеше атап өтуге болады.

Қазақстанның негізгі заңының ережелері негізінде адам, оның құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық болып табылады. Сонымен, Конституцияның нормаларына сәйкес адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары бөлінбейді және туғаннан бастап әр адамға тиесілі; олар сонымен бірге тікелей әрекет етеді және заңдардың мағынасын, мәні мен қолданылуын, заң шығарушы және атқарушы биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың жұмысын белгілейді және әділеттілікпен қамтамасыз етіледі [1].

Адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтау, қорғау және қорғау мәселесі шынымен де өзекті, бірақ сонымен бірге өте қиын. Біріккен Ұлттар Ұйымы қызметінің басты бағыттарының бірі нәсіліне, жынысына, тілі мен дініне қарамастан, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарына құрмет көрсетуді ынталандыру және дамыту болып саналады (БҰҰ Жарғысының 1-бабы). 1948 жылы 10 желтоқсанда қабылданған адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында БҰҰ Бас Ассамблеясы адам отбасының барлық мүшелеріне тән қадір-қасиетті және олардың тең және ажырамас құқықтарын тану бостандықтың, әділеттіліктің және жалпыға ортақ бейбітшіліктің негізі болып табылатындығын атап өтті [2].

Іргелі құқықтық категориялардың ішінде бБостандық қоғамдық қатынастарда, құқықтық нормаларда, институттар мен рәсімдерде түсіну және практикалық іске асыру үшін ең қиын болып табылады. Қазіргі уақытта, Қазақстанның тоталитаризмнен ашық типтегі қоғамға көшуіне байланысты әлеуметтік қатынастардың барлық кешенінің терең өзгеруі кезеңінде бостандықтың құқықтық нысаны туралы мәселе ерекше өзекті болып отыр.

Адамның потенциалы ақыл-ой саласында да, бұрын тыйым салынған қызмет түрлерінде де босатылып, әртүрлі әлеуметтік топтардың қажеттіліктері мен мүдделерін, бастапқы құқықтары мен жеке бостандықтарын тану арқылы күшейтіледі.

Демократиялық республикада азаматтар тікелей және өз өкілдері арқылы шешім қабылдауға қатысуға және билік құрылымдарының қызметін бақылауды жүзеге асыруға тиіс. Бюрократия басшылыққа алатын "мемлекет үшін адам" ережесі алынып тасталуы керек және басқа принцип – "адам үшін мемлекет" өмірге енуі керек, басқаша айтқанда, біздің алдымызда мемлекетті ізгілендіру міндеті тұр. Бұл тезисті біздің ресми биліктің көптеген өкілдері сөзбен мақұлдайды, бірақ іс, өкінішке орай, әлі қозғалмайды.

Азаматтық қоғам адамның өзін-өзі анықтауы мен өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасайтын әртүрлі құқықтары мен бостандықтарын тануды және қорғауды қамтиды. Әлеуметтік және саяси плюрализмсіз, жеке адамның жеке өміріне мемлекеттің араласпауы, рухани, оның ішінде діни, құндылықтар, әділеттілік мұраттары, адамның қадір-қасиеті мен өзін-өзі құрметтеуінсіз азаматтық қоғам бола алмайды. Осыған байланысты азаматтық қоғам мүліктің, кастаның, артықшылықтардың антиподы болып табылады [3].

Философиялық және құқықтық әдебиеттерде бостандық екіұштылықпен түсініледі. Ежелгі әлемде адамның әлеуметтік құндылығы оның еркін азамат болып туылуымен анықталады, сондықтан оның басты қасиеттері азаматтың қасиеттері болып саналады. Сондықтан еркін болу азаматтықтың артықшылықтарын пайдалануды, яғни жиналыстарға қатысуды, ортақ игілікке қызмет етуді білдіреді. Сонымен қатар, ежелгі дәуірде жалпыға бірдей құқықтық теңдік болған жоқ, мысалы, сол кезде еркін азаматтардың әртүрлі санаттарының, атап айтқанда, туу бойынша азаматтардың және басқа негіздер бойынша азаматтық алған адамдардың құқықтық жағдайы айтарлықтай ерекшеленетіндігімен расталады.

Қазіргі қоғамда жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қабылдаудың кең ауқымы бар – адам тек мемлекет оған берген құқықтарға ие, жеке тұлғаның толық дербестігіне, яғни қоғам мен мемлекет алдындағы міндеттемелердің болмауына сенеді.

Қазақстанда азаматтық қоғамның қалыптасуы адамның қоғаммен және мемлекетпен қарым-қатынастарындағы дербестігі мен белсенділігінің артуымен қатар жүреді. Сонымен қатар, азаматтық қоғам институттарының қызметі адамдар мен әлеуметтік топтардың әлеуметтік маңызды қызметі арқылы жүзеге асырылады. Бұл іс-әрекет барысында әлеуметтік қатынастар үнемі жаңарып отырады, адамның өзі де, адамның басқа адамға деген көзқарасы оның қызығушылығы мен қажеттілігінің объектісі ретінде дамиды. Осыған байланысты кез-келген және әсіресе азаматтық қоғамдағы адам ешқашан басқа адамдардан, жалпы қоғамнан оқшауланбайды. Сонымен қатар, адамдағы белсенділік принципі қоғам өмірінің экономикалық, рухани-мәдени, саяси және басқа салаларын қамтиды. Бұл адамның өз мүдделерін, әлеуметтік топ пен қоғамның мүдделерін білуі мен тануының нәтижесі. Белсенді тұлға-

азаматтық қоғамның объективті қажеттілігі. Олардың өзара әрекеттесуінің бүкіл жүйесі заңға бағынатын жеке тұлғаны тәрбиелеу ғана емес, сонымен қатар қоғамдық санада жеке бастамашылық, кәсіпкерлік, шешім қабылдау қабілеті және т.б. сияқты қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған.

ҚР Конституциясында Қазақстан Республикасында адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғауға кепілдік берілетін норманы бекітеді. Бұл ереже құқықтары мен бостандықтары бұзылған адамдарға (оның ішінде әкімшілік құқық бұзушылықтардан зардап шеккен адамдар) қатысты. Қолданыстағы әкімшілік заңнама әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың қызметі адамның, қоғамның және тұтастай мемлекеттің құқықтары мен мүдделерін қорғау қағидатын қамтитын белгілі бір қағидаттарға негізделетіні туралы ережені бекітеді. Қазақстан Респцубликасының Конституциясында адам, оның құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық деп жарияланғанын ескере отырып, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізетін органдардың (лауазымды тұлғалардың) қызметінің көрсетілген қағидатында бірінші кезекте жеке адамды қорғау, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау міндеті қойылуы керек [4].

Бұл ретте биліктен тәуелсіздікке құқықтар тобы: сенім бостандығы, діни сенім бостандығы және ар - ождан бостандығы; жеке бас бостандығына құқық; жеке меншікке ие болу және қол сұғылмаушылық құқығы; бүкіл мемлекет аумағында жүріп-тұру бостандығы; хат алмасудың құпиясы және қол сұғылмаушылығы; сөз бостандығы және ой мен бірігу бостандығы; тұрғын үйге қол сұқпаушылық құқығы; мамандық таңдау еркіндігі және т. б. біріктіреді.

Құқықтық мемлекет шеңберіндегі азаматтардың саяси құқықтары мен бостандықтары белсенді және пассивті сайлау құқығынан, азаматтардың мемлекеттік істерді басқаруға қатысу құқығынан, азаматтың мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жеке жүгіну құқығынан және т. б. тұрады.

Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар тобына білім алу құқығы, кез-келген шығармашылық қызметтің еркіндігі, зияткерлік меншік құқығы, өз қабілеттері мен мүлкін еркін пайдалану құқығы, жұмыссыздық жағдайында әлеуметтік қауіпсіздік пен қорғаныс құқығы, қолайлы қоршаған ортаға құқық, денсаулық пен медициналық көмек құқығы, өмір сүру құқығы және т.б. құқықтар кіреді.

Азаматтық қоғам ұғымы көбінесе екі мағынада қолданылады. Біріншіден, бұл саяси емес қатынастардың жиынтығы деп түсініледі. Екінші мағынада, бұл орындалуы мемлекет дұрыс бақылайтын заңдарға бағыну жауапкершілігі мен міндетін алатын еркін және тәуелсіз адамдар қоғамы. Осылайша, азаматтық қоғам деп біз мемлекеттік органдардың қызметіне негізделмеген және қоғамның өзін-өзі ұйымдастыруының нақты деңгейін жүзеге асыратын халықтың әлеуметтік белсенділігінің әртүрлі нысандарының жиынтығын түсінеміз.

Азаматтық қоғам ұғымы демократия тұжырымдамасымен тығыз байланысты, өйткені біріншісі-еркін кеңістік, оның ішінде мемлекет егеменді реттеуші ретінде әрекет етуі керек, бірақ демократиялық мемлекет, оның өмір сүруіне азаматтық қоғам қажетті жағдай жасайды. Демек, азаматтық қоғамның өзегі — бұл жеке адамның бостандығын анықтайтын әлеуметтік институттар-демократиялық мемлекет демократиялық саяси жүйенің өзегі сияқты.

Құқықтық мемлекет құру идеясы мен азаматтық қоғам мәселесі қазіргі заманғы құқықтық ойлаудың орталығында, олардың өзектілігі мен маңыздылығын қазіргі кезде асыра бағалау қиын. Бұл адам құқықтарын сенімді қорғауға, жоғары биліктің халыққа бағынуын қамтамасыз етуге, әлеуметтік қатынастарды тиімді реттеуге қабілетті заңның үстемдігі. Қазіргі қоғамда айтарлықтай өзгерістер болып жатыр. Олар адамның рөлі мен мағынасын байыпты және терең қайта қарастыруға, адамның жеке басын маңызды әлеуметтік құндылық ретінде тануға бағытталған.

Заңның үстемдігі гуманистік принциптерді бекітуге, адамның бостандығын, ар-намысы мен қадір-қасиетін қамтамасыз етуге және қорғауға арналған ең жоғары әлеуметтік құндылықтардың бірі ретінде қарастырылады. Әрине, біздің қоғамымыз бен мемлекетіміздің дамуының осы кезеңінде мұндай білім беруді құрудың қандай да бір біржақты және дәлелденген рецептерін күту ақылға сыймайды.

Қазіргі уақытта жергілікті өзін-өзі басқару халқының қатысуының барлық нысандарының маңыздылығы артып келеді. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құқық шығармашылығына халықтың қатысуының тиімді тетіктерін нормативтік тұрғыдан бекіту Жергілікті өзін-өзі басқарудың демократиялық бастауларын нығайтуға және оның Қазақстанда азаматтық қоғамды қалыптастырудағы рөлін арттыруға қызмет етеді.

Азаматтық қоғам бірлескен қызметтің әртүрлі формаларын ынталандыратын азаматтық құндылықтарға негізделген топтық бірлестіктің маңыздылығын түсінуді қамтиды. Маңызды мақсаттарға жету, қоғам мен елді алға жылжыту, прогреске жету үшін адамдардың өзара әрекеттестігі мен бірлескен қызметі осы қоғам мүшелері арасындағы ынтымақтастық пен сенімді қарым-қатынас жағдайында мүмкін болады.

Азаматтық қоғам деп біз мемлекеттік органдардың қызметіне негізделмеген және қоғамның өзін-өзі ұйымдастыруының нақты деңгейін жүзеге асыратын халықтың әлеуметтік белсенділігінің әртүрлі нысандарының жиынтығын түсінеміз. Азаматтық қоғам ұғымы демократия ұғымымен тығыз байланысты, өйткені біріншісі-еркін кеңістік, оның ішінде мемлекет егеменді реттеуші ретінде әрекет етуі керек, бірақ демократиялық мемлекет, оның өмір сүруіне азаматтық қоғам қажетті жағдай жасайды.

Қазіргі уақытта заңгерлер азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетті қалыптастырудың өлшемі ретінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтары тақырыбына ерекше назар аударады.

Қазіргі уақытта, ең алдымен, күш-жігерді заңға деген құрметті қалпына келтіруге бағыттау маңызды болып отыр. Бүгінгі таңда құқықтық мемлекет

қағидаларын бекіту маңызды шарт ретінде ұсынылды, онсыз қоғамды жеке басына табынудың салдарымен, басқарудың командалық-әкімшілік әдістерімен және бюрократизммен байланысты барлық нәрселерден босату мүмкін емес.

Бұл жағдайда мемлекет пен құқықтың арақатынасы туралы кең таралған идеяларды батыл қайта ойластыру, осы саладағы ондаған жылдар бойы қалыптасқан стереотиптерден бас тарту қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Белик В.Н. Конституционные права личности и их защита / В.Н. Белик. - М.: Юрайт, 2017. - 195 с.
2. Права человека: Учебник для вузов / ред. Е.А. Лукашева. - 3-е изд. - М.: Норма - Инфра-М, 2017. - 512 с.
3. Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы. –Астана: Фолиант, 2014.- 288 б.
4. Формирование сильного и успешного государства и новой глобальной реальности: "Актуальные проблемы государства и права" Вып.4 / Ред.колл.: Ударцев С.Ф., Наурызбай А.Ж., Качан О.Л, Бисенгалиева Д.М. - Астана: КазГЮУ Консалтинг, 2016. - 224 с.

ӘОЖ 396(574)

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ДАМЫТУДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ- САЯСИ ҰЙЫМДАРДЫҢ, ҚОЗҒАЛЫСТАР МЕН БІРЛЕСТІКТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ МЕН РӨЛІ

Асылбай А.Ғ., Дарханбай Б.М., Өтелхан Ж.М.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті , Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается значение общественно-политических организаций, движений и объединений в развитии гражданского общества.

Summary: The article considers the importance of socio-political organizations, movements and associations in the development of civil society.

Азаматтық қоғам - бұл оның қажеттіліктері, мүдделері мен құндылықтарының бүкіл жүйесі бар адам ондағы процестер мен қатынастардың басты кейіпкері мен субъектісі болатын қоғам. Бұл ұғым сонымен қатар мемлекет пен оның органдарына тәуелсіз қоғамдық қатынастардың барлық жиынтығын білдіреді: саяси, экономикалық, мәдени, ұлттық, діни, отбасылық және басқалар, жеке мүдделердің алуан түрлілігін көрсетеді. Азаматтық қоғамның мақсаты-қоғамның әр мүшесінің мүдделерін қорғау, оның мүдделерін билік пен қоғам алдында білдіру, биліктің қызметін қоғамдық бақылау және осы қоғамның ішкі және сыртқы саясатын қалыптастыру [1].

Қоғамдық бірлестіктер - саяси партиялар, кәсіптік одақтар және азаматтардың заңдарға қайшы келмейтін ортақ мақсаттарға жету үшін ерікті негізде құрылған басқа да бірлестіктері. Қоғамдық бірлестіктер коммерциялық емес ұйымдар болып табылады.

Қоғамдық қозғалыстар - бұл адамдарды өздерінің мүдделері мен кәсіптері бойынша біріктіретін мемлекеттік емес құрылымдар. Қоғамдық қозғалыстар

мен ұйымдар көптеген жолдармен ерекшеленеді: олардың мақсаттары, функциялары, олар өз мүшелерінің мүдделеріне қатысты, сондай-ақ мемлекеттік билікке қатысты; қызмет орны бойынша; қызмет түрлері мен әдістері бойынша; пайда болу сипаты, ұйымдастыру әдістері және т.б. Мақсат критерийі бойынша қоғамдық-саяси қозғалыстар мен ұйымдар: революциялық және контрреволюциялық, реформаторлық және консервативті, ұлттық-демократиялық, жалпы демократиялық, экологиялық.

Қызмет салалары бойынша: экономикалық, әлеуметтік, ұлттық, интернационалдық, діни, ғылыми, ағартушылық және т.б. Қызмет орны бойынша: Парламентте, ішкі басқару құрылымдарында, оқу және ғылыми мекемелер жүйесінде, діни ортада жұмыс істейтін жергілікті, өңірлік, жалпы мемлекеттік, халықаралық.

Пайда болу сипаты бойынша: стихиялық және саналы түрде ұйымдастырылған; ұйымдастыру әдісі бойынша: клубтар, қауымдастықтар, бірлестіктер, одақтар, майдандар; әлеуметтік құрамы бойынша: жастар, әйелдер, кәсіби. Барлық Қоғамдық қозғалыстар мен ұйымдар екі негізгі міндетті орындауға арналған: а) топтық мүдделерді білдіру және іске асыру; б) белгілі бір топ немесе Қауымдастық мүшелерінің қоғамдық істерді басқаруға және өзін-өзі басқаруға қатысуын қамтамасыз ету, Қоғамдық қозғалыстар мен ұйымдардың пайда болу себептеріне мыналар жатады: мемлекеттік билік институттары мен саяси партиялардың қызметі арқылы топтық қажеттіліктер мен мүдделерге қанағаттанбау, билік пен басқару құрылымдары шешетін экономикалық және әлеуметтік-мәдени проблемалардың болуы [2].

Әр түрлі әлеуметтік қажеттіліктер мен мүдделердің болуы әлеуметтік қозғалыстар мен ұйымдардың пайда болуына әкелмейді. Мүдделер факторы мүдделердің қанағаттанбауының жай-күйі қоғамдық санада тіркелген кезде ғана жұмыс істейді; екіншіден, топтық мүдделердің мазмұны және оларды қанағаттандыру жолдары туралы бұқаралық санада белгілі бір идеялар қалыптасады; үшіншіден, әртүрлі топтар мен адамдардың едәуір бөлігінің мүдделерді іске асырумен байланысты қоғамдық-саяси шешімдер қабылдауға қатысу қажеттілігі артып келеді; төртіншіден, саяси жүйеде тиісті демократиялық құрылымдар болған кезде. Жалпы, қоғамдық және қоғамдық саяси қозғалыстар мен ұйымдар әлеуметтік топтық мүдделер негізінде, осы Мүдделерді қанағаттандырумен байланысты қоғамдық белсенділікте жүзеге асырылатын белгілі бір әлеуметтік топтардың өзіндік санасы дамыған жағдайда пайда болады.

Қиын, қиын кезеңдерде идеологиялық қайшылықтарға толы адамдар алдымен наразылық қозғалыстары мен ұйымдарына топталады, содан кейін халықтық майдандар, бірлестіктер, бұқаралық қозғалыстар, сонымен қатар Жүйелік мемлекеттік, партиялық, Кәсіподақ және жастар құрылымдарының ішінде: тәуелсіз кәсіподақ ұйымдары, ереуілшілер, әртүрлі депутаттар топтары өмір сүре бастайды. Болашақта саяси жүйеден тыс және ішкі қалыптасқан қозғалыстар мен ұйымдардың интеграциясы жүреді. Қоғамдық-саяси практика мәселесі оны өзара түсіністік, саяси биліктің тілі, партия, әлеуметтік топтар

және т.б. проблемасына дейін азайтты. Оның идеяларында немесе басқа тұжырымдамаларда әлеуметтік-саяси бағыт бар [3].

Жалпы, "қоғамдық-саяси қозғалыстар" ұғымы азаматтардың әртүрлі бірлестіктерін, қауымдастықтарды, одақтарды, майдандарды қамтиды, олар тікелей мемлекеттік және партиялық құрылымдарға кірмейді, бірақ белгілі бір дәрежеде саяси өмірдің субъектілері болып табылады, әр түрлі дәрежеде ынтымақтастық, қарсыласу және сын, оппозиция және күрес функцияларын біріктіреді.мемлекеттік институттар мен саяси партияларға қатысты. Бұл тұжырымдама ұйымның, құрылымның жоғары деңгейімен сипатталатын саяси шешімдерді қабылдауға тікелей әсер ететіндерден бастап, нақты ұйымдасқан өзегі жоқ таза саяси шешімдерге дейін кең ауқымды қамтиды. Бұл әртүрлілік қозғалыстарды типологизациялауда, олардың пайда болу себептерін талдауда, идеологиялық және саяси ұстанымда, әлеуметтік базада, билікпен қарым-қатынаста белгілі бір қиындық тудырады. Сонымен бірге, оларды партиялардан ерекшелейтін қоғамдық-саяси қозғалыстардың ең көп кездесетін белгілерін ажыратуға болады. Қозғалыстардың идеологиялық және саяси бағыты әлдеқайда кең және бұлыңғыр, ал мақсаттары партияларға қарағанда әлдеқайда тар және нақты. Бұл әртүрлі саяси көзқарастары бар, бірақ белгілі бір саяси мақсатты қолдайтын адамдарға қозғалысқа қатысуға мүмкіндік береді, оны шешу үшін қозғалыс құрылады және әрекет етеді. Бұл қозғалыстардың үлкен көлемге ие болу қабілетін анықтайды. Қозғалыстарда, әдетте, бірыңғай бағдарлама, жарғы жоқ. Олар қатысушылар санының тұрақсыздығымен ерекшеленеді. Қозғалыстарда әдетте күшті орталық, біртұтас құрылым, тәртіп болмайды. Қозғалыстардың өзегі Тәуелсіз бастамашыл топтар, сондай-ақ партиялар құрған комитеттер немесе комиссиялар болуы мүмкін. Олар ұйымдастырылмаған массаларға сүйенеді, оларды әртүрлі қоғамдық ұйымдар мен кейбір партиялардың автономды қауымдастықтары да қолдай алады. Жалпы, қозғалыстардың негізі-олардың қатысушыларының бірлігі мен еріктілігі. Қоғамдық-саяси қозғалыстар билікке әсер етуге тырысады, бірақ өздері, әдетте, билікке қол жеткізе алмайды.

Қоғамдық-саяси қозғалыстардың көптеген түрлері бар:

- қазіргі қозғалыс жүйесіне деген көзқарас тұрғысынан консервативті, реформаторлық және революциялық;
- идеологиялық негізде - либералды-демократиялық, консервативті, социалистік;
- ұлттық белгілері бойынша - ұлт-азаттық, ұлттың өзін-өзі анықтауы, мәдени-ұлттық автономия және т. б.;
- демографиялық белгісі бойынша - жастар, студенттер және т. б.;
- ауқымы бойынша-халықаралық, өңірлік, елде, штатта, республикада;
- әрекет ету әдістері мен тәсілдері бойынша - заңды, заңсыз, ресми, бейресми, бейбіт немесе зорлық-зомбылық әрекеттерге бағытталған.
- Қоғамдық-саяси қозғалыстар маңызды функцияларды орындайды:
- халықтың әртүрлі топтарының мүдделерін, көңіл-күйін жинақтайды:
- мақсаттар қойыңыз, оларға жету жолдарын жасаңыз;

- белгілі бір саяси мәселені шешуге бағытталған ірі саяси күш құру;
- жаппай қойылымдарды басқарады, зорлық-зомбылықсыз және кейде зорлық-зомбылықсыз қойылымдар ұйымдастырады.

XX ғасырдың екінші жартысы және әсіресе соңы қоғамдық-саяси қозғалыстардың рөлінің өсуі мен күш-жігерімен сипатталады, бұл көптеген адамдардың саясатқа араласуын білдіреді. Қоғамдық-саяси қозғалыстардың партиялармен қарым-қатынасының әртүрлі нұсқалары бар. Тәуелсіз қоғамдық-саяси қозғалыстар партиялармен ешқандай қарым-қатынас жасамайды. Бұл белгілі бір саяси қызығушылыққа ие қозғалыстарға қатысушылар партиялардың қызметіне қанағаттанбаған жағдайда болады. Қозғалыстардың көптеген қатысушылары өздерін партиялылықпен байланыстырғысы келмейді. Кейбір қозғалыстардың құрылуын партия немесе партиялар тобы алға қойылған саяси міндет үшін күреске партиясыз бұқараны тарту мақсатында бастайды. Партиялар бақылауға алады, қозғалыстарды басқара алады (мысалы, әлеуметтік ортасы ең аз әлеуметтік қорғалған қабаттар болып табылатын стихиялық жаппай наразылық білдіру үшін, әлеуметтік жүйені тұрақсыздандыру стратегиясын ұстанатын партиялар тұра алады) [4].

Қазіргі заманғы бұқаралық Қоғамдық қозғалыстар мен ұйымдардың өзіне тән ерекшелігі, олар, әдетте, саясатпен тікелей байланысты немесе саяси институттар қызметінің сапасына жанама әсер етеді. Қоғамдық және қоғамдық-саяси қозғалыстар мен ұйымдар, партиялардан айырмашылығы, өздерінің әлеуметтік құрамы бойынша бірнеше рет танымал. Олар сыныптан да, сыныпқа ұқсас және сыныптан тыс негізде де пайда болады. Сонымен, егер жұмыс қозғалысы сынып болса, онда кәсіподақ қозғалысы сынып аралық болып табылады [5].

Бірлестіктер, ұйымдар, әдетте, азаматтардың белгілі бір қызығушылығы мен оны жүзеге асыру қажеттілігінің пайда болуына байланысты өздігінен пайда болады. Осылайша кәсіпкерлердің түрлі ұйымдары, фермерлер қауымдастықтары, қайырымдылық және басқа да ұйымдар пайда болады. Осы ұйымдардың бір бөлігі тиісті қажеттілікті қанағаттандырған кезде өзінің өмір сүруін тоқтата алады. Алайда, олардың басым бөлігі үнемі әрекет етеді, уақыт өте келе күш пен беделге ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Төлеуғалиев Ғ.И. ҚР азаматтық құқығы. Жалпы бөлім. Академиялық курс. 2000ж.
2.Алимбаева Г. Возмещение морального вреда, возникшего из деликта //Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. /Под ред. К.А.Мами, А.Г.Диденко. – Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа,201 4 Вып.29 (стр. 176-187)
3.Алимбаева Г. Исполнение договоров банковского займа //Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Үлгі: Договорные споры /Под ред. К.А.Мами, А.Г.Диденко.отв. за выпуск М.А.Әкетай – Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа,201 7 Вып.49 (стр. 4-22.)
4.Базарбаев Б.Б. Возмещение морального вреда по законодательству РК // Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика.Избранное. Под ред. А.Г.Диденко. – Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа, 2008.с Т.2 (стр.738-754)

5.Басин Ю.Г. О необходимости концептуальных изменений Гражданского кодекса актика.Избранное. ТомII. (Выпуски 11-20) Под ред. А.Г.Диденко. –Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа, 2018г(стр.133-148)

ОӘЖ 94(472)

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰРАМЫ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ (ХХғ. соң мен ХХІғ. басы)

Ахмет Ж., Абдуллаева Ф.
Ғылыми жетекшісі: Турумбетова Г.А., тарих магистрі
«Мирас» университеті, Шымкент қ, Казақстан

Резюме: Национальная команда и социальное развитие города и сельского населения в демографической, культурной и этно-политической жизни Южно-Казахстанской области с длинной историей долговечного века являются особенными.

Summary: The national team and the social development of the city and the rural population in the demographic, cultural and ethno-political life of the South Kazakhstan region with a long history of the durable century are special.

Көп ғасырлық тарихы бар Оңтүстік Қазақстан аймағының демографиялық, мәдени және этносаяси өмірінде қала және ауыл тұрғындарының ұлттық құрамы мен әлеуметтік дамуының алатын орны ерекше. Қазақстанның бұл аймағы еліміздің көне заман дәуірі, ортағасыр және қазіргі заман тарихымен өте тығыз сабақтасып жатыр. Қазақ және түркі өркениетінің бесігі болып табылатын бұл аймақ ежелгі және ортағасырлық түркі мемлекеттерінің құрылуына ғана әсер етіп қойған жоқ, сонымен қатар Қазақ хандығы мен қазақ халқының қалыптасуына да негіз болды. Бұл аймақта талай ғасырлар бойы Ұлы жібек жолындағы аса ірі сауда мен керуен жолдарының және саяси-экономикалық қатынастарының орталықтары болған қала мен қоныстар өркендеді.

Оңтүстік Қазақстан облысы – Қазақстан Республикасының оңтүстігіндегі әкімшілік - аумақтық бөлік. Облыс 1932 жылы 10 наурызда құрылған. 1962 – 92 жылы Шымкент облысы деп аталды. Облыс аумағының жер көлемі 117,3 мың км², Тұрғыны 2,18 млн. адам (2004). Орталығы - Шымкент қаласы. Солтүстігінде Қарағанды, шығысында Жамбыл, батысында Қызылорда облыстарымен, оңтүстігінде Өзбекстан Республикасымен шектеседі. Облыс құрамында 11 әкімшілік аудан, 4 қалалық әкімдік, 7 қала (Шымкенттен басқа), 13 кент, 171 ауылдық округ, 932 ауыл бар. Оңтүстік Қазақстан облысында республика халқының 14,5%-ы тұрады (2004). Тұрғындарының орташа тығыздығы 1км²- ге 18,6 адамнан келеді. Республика бойынша бала туу жөніндегі ең жоғарғы көрсеткішке (1000 адамға 22,6 сәбиден келеді) және халық санының табиғи өсуінің ең жоғары шамасына (32,5 мың адамнан астам) жетті. Облыс халқының басым бөлігін қазақтар (69%) құрайды, одан басқа өзбек (17,1%), орыс (7,2%), татар (1,2%), әзербайжан, тәжік, түрік, т.б. ұлт өкілдері тұрады. Мақтаарал, Шардара, Сайрам, Сарыағаш

аудандарында тұрғындар жиі қоныстанған. Облыс тұрғындарының 47%-ы қалада, 53%-ы ауылда тұрады[1].

Жоғарыда көрсетілгендей, Оңтүстік Қазақстан облысы Қазақстан халқының саны мен ұлттық құрамы жағынан республика бойынша ең тығыз қоныстанған және алуан түрлілігімен сипатталады. Бұл аймақтың қазіргі демографиялық жағдайы Республикамыздың басқа да облыстарындағыдай күрделі дәрежеде, әрі бірқалыпты емес. Оны біз Оңтүстік Қазақстан облысының табиғи өсімі мен өмір сүрулерінің ұзақтығы мен қысқаруларынан, ажырасулар мен некеге тұрудың азаюынан, сондай-ақ тұрғындардың көшіп-қонуындағы өзгерістерден аңғаруымызға болады. Мұндай жағдай көбінесе аймақтық әлеуметтік-экономикалық даму кезеңіндегі ерекшеліктерге орай орын алып отырады.

Оңтүстік Қазақстан облысының демографиялық және этномәдени дамуы аймақтың тарихи даму үрдісінде қалыптасты, бұл әсіресе қазақ тұрғындарының дәстүрлі ауылдық мекен-жайда шоғырлануымен ерекшеленеді. Жалпы Қазақстанда 1970-1980 ж.ж аралығында тұрғындар саны 13009 мың адамнан 14858 мың адамға көбейген. Оның ішінде Оңтүстік Қазақстан облысының жалпы сандық көрсеткіші де өскен: 1970 жылы 1288 мың адамнан 1980 жылы 1592 мың адамға. Облыс саны жағынан республикадағы Алматы облысынан кейінгі тұрғындары анағұрлым көп әрі тығыз орналасқан аймақ болып табылады[2].

Оңтүстік Қазақстан облысы аграрлы бола отырып, туу деңгейі жағынан бірінші орынды иемденуде. Облыста 1980 жылы 285,6 мың отбасы болған, оның ішінде 74,4 мың отбасыда 7 және одан көп адамнан болған[3].

Сондай-ақ, 1970-1980жж. Кезеңіндегі Қазақстандағы тұрғындар саны шамалы ғана өссе, Оңтүстік Қазақстан облысындағы адам саны бұл кезенде шамамен 700 мыңға дейін өскеніне де назар аудару керек. Бұл аймақтың қала тұрғындары өзінің салмақ үлесі бойынша Қазақстандағы анағұрлым аз урбанизацияланған территория болып табылады. Ауыл тұрғындарының үлесі қала тұрғындарынан саны жағынан 1,7 есе көп, бұл дегеніміз сол жердің аймақтық даму ерекшеліктерімен түсіндіріледі: қалыптасқан экономикалық салалық құрылымы, табиғи-климаттық, тарихи, әлеуметтік-мәдени факторлар облыстың дамуына өз ықпалын тигізеді. 1970-1990 жж. Қазақстандағы тұрғындар санының өзгеруін ескерсек, аталмыш облыстағы табиғи өсім республикадағы тұрғындардың туу көрсеткішінің басты қайнар көзі болып табылады. 1970-1989 жж. Қазақ ССР тұрғындарының туу, өлім мен табиғи өсімінің деңгейін сипаттайтын статистикалық мәліметтерге сүйенсек, 1960ж. екінші жартысындағы қала тұрғындарының жалпы туу көрсеткіштері азайған кезде туылған адамдар саны 119.600 тұрғынды құраған (яғни 1950ж. деңгейіне дейін түсіп кеткен), 1970ж. басынан бастап, 1988 жылға дейін қайта көтерілу тенденциясы байқалады[4].

1990-жылдардың бірінші жартысында алыс шетелдерге қоныс аударғандар саны 30%, ал одан көшіп келгендер – 10% болды. Бұл процесс, әсіресе неміс ұлтына байланысты болды[5].

Келтірілген деректерге сүйенсек, әлеуметтік тұрғыдан алып қарағанда қала және ауыл тұрғындарының этникалық және демографиялық құрамы облыстың әлеуметтік дамуындағы өте маңызды фактор болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда кез-келген аймақ халқының демографиялық өсуіне халықтың табиғи өсімі мен экономикалық және әлеуметтік өзгерістері де әсерін тигізері сөзсіз.

Қорыта айтқанда, XX ғасырдың аяғында Қазақстанның тәуелсіздік және егемендік алуымен бірге Оңтүстік Қазақстан тұрғындарының демографиялық жағдайы мен мәдени өмірінде болып жатқан өзгерістер мен этникалық үдерістер, мәдениет, тұрмыс саласындағы дәстүрлі және жаңа үрдістерді этнографиялық тұрғыдан зерттеу мен талдау Қазақстан территориясында болып жатқан этникалық және этномәдени өзгерістердің бағыт-бағдарын анықтауға мүмкіндік береді. Отүстік Қазақстан облысында саны жағынан ең көп тараған ұлттар: қазақтар, өзбектер, орыстар, әзербайжандар, тәжіктер, татарлар, түріктер, украиндар, кәрістер, күрдтер, немістер және басқа да ұлт өкілдері болды. Сондай-ақ, Оңтүстің Қазақстан облысының аграрлық дамуы басым бола отырып, ауыл тұрғындары қалалықтардан едәуір көптігімен ерекшеленеді. Қазақстан республикасы халқының демографиялық өсуіне ұлтаралық қарым-қатынас тұрақтылығының күшейуі мен этника аралық ынтымақтастықтың үйлесімді дамуы да өз әсерін тигізбей қоймайды.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Қазақстан Ұлттық энциклопедия. Алматы, 2005. 7том. 144-147б.
2. Миграция и новые диаспоры в постсоветских государстах. М., 1999. С.208-210
3. Қ.Б.Баудиярова. Оңтүстік Қазақстандағы ұлтаралас неке., ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы, №1.Алматы, 2007
4. Сост. По народное хозяйство Казахстана за 60 лет. Ст.сб. Алма – Ата: Казахстан, 1980, 272 с., С.19.
5. Асылбеков М.Х., Козина В.В. Казахи (демографические тенденции 80-90г.) Алматы, 2000.-с.79.

ОӘЖ -341

АВТОМОБИЛЬ КӨЛІГІМЕН ЖОЛАУШЫЛАРДЫ ТАСЫМАЛДАУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Әбдіқайым А.Н., Сейт Д.Б., Мәдібек А.Ж.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Серик Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрена перевозка пассажиров на автомобиле правового регулирование.

Summary: This article discusses the transportation of passengers by car legal regulation.

Жүктер мен жолаушылар теміржол, автомобиль, әуе және теңіз көлігімен тасымалданады. Халықаралық тасымалдау дегеніміз - екі немесе одан да көп мемлекеттер арасындағы осы мемлекеттер жасасқан халықаралық келісімдерде

белгіленген шарттар мен жағдайларда жүзеге асырылатын тауарлар мен жолаушыларды тасымалдау [1].

Бұл саладағы құқықтық реттеудің сипаттамалық белгісі - жүктерді және жолаушыларды халықаралық тасымалдау шарттарын біркелкі анықтайтын, бірыңғай нормалардан тұратын, халықаралық келісімдерде (көлік конвенцияларында) шешудің негізгі мәселелері. Біртұтас мазмұнды ережелер болмаған кезде, олар көлік конвенциялары немесе ұлттық заңнамалар қайшылықтарына сәйкес ұлттық құқық нормаларына қолданылады. Қазақстан көптеген көлік конвенцияларының қатысушысы болып табылады және сыртқы сауда тауарларын қабылдау және жіберу кезінде қазақстандық кәсіпорындар мен азаматтар осы конвенцияның ережелерін басшылыққа алады. Олардың нормалары, тауарларды халықаралық сату саласындағы конвенциялардың нормаларынан айырмашылығы, маңызды болып табылады. Автомобиль көлігіндегі кедендік бақылауды екі түрге бөлуге болады: тауарларды кейін немесе жүк түсіргеннен кейін жүктерді тасымалдайтын көлік құралдарын кедендік бақылау және тауарларды кедендік бақылау. Кедендік бақылау шекаралық өткізу пункттерінде автомобиль жолдарының қиылыстарында, маршрут бойымен және тауарларды жеткізу орындарында жүзеге асырылады. Көлік құралдарын кедендік бақылау келесі мақсаттарды көздейді:

- тауарларды кедендік бақылаудан жасыру үшін арнайы жабдықталған көлік құралдарын анықтау және жолын кесу;

- халықаралық жолаушылар мен қызметтік жүктерді тасымалдаудан басқа мақсаттарда көлік құралдарының кедендік шекара арқылы өтуіне жол бермеу;

- көлік құралдарының кедендік бақылаудағы тауарларды жеткізуге қойылатын техникалық талаптарға сәйкестігін тексеру.

Көлік құралдарын кедендік бақылаудың кіші түрлеріне жүк көлігі жүргізушілері, жүктерді алып жүретін экспедиторлар және жолаушылар автобусының жүргізушілері тасымалдайтын тауарларды бақылау кіреді. Бұл бақылаудың кіші түрі жеке (жеке) жеке тұлғалар тасымалдайтын тауарларды бақылауға ұқсас жүзеге асырылады. Жүк көліктерінің автомобиль өткізу пункттерінде кедендік рәсімдеу және бақылау келесі ретпен жүзеге асырылады:

- тасымалдаушының кедендік және шекаралық бақылау аймағына кірген кезде кеден органының лауазымды тұлғасына тасымалданатын көлік құралы мен жүктің құжаттары түрінде әкелу (әкету) туралы хабарламаны ұсынуы;

кеден органының лауазымды адамдарының ұсынылған құжаттарды тексеруі және тасымалданатын тауарларды кедендік ресімдеудің нысаны мен орны туралы шешім қабылдау;

- көлік құралын кедендік бақылау нысаны туралы шешім;

- жүргізуші және көлік құралын басқаратын басқа тұлғалар тасымалдайтын тауарларды кедендік рәсімдеу;

- көлік құралдарын және тасымалданатын тауарларды кедендік рәсімдеу және кедендік бақылау;

- тасымалдаушыға көлік құралына және тасымалданатын тауарларға құжаттар тапсыру;

- көлік құралын шетелге немесе ел ішінде шығару.

Аралық және паспорттық бақылау, сондай-ақ басқа қызметтер бақылау кеденмен бір уақытта жүзеге асырылады. Бақылау қызметтерінің өзара әрекеттестігі шекаралық автожол өткелінде шекаралық және кедендік рәсімдеудің технологиялық схемаларымен белгіленеді. Кедендік рәсімдеудің және жолаушылар көлігін бақылаудың реттілігі келесідей:

- тасымалдаушының кедендік және шекаралық бақылау аймағына кіру кезінде ауызша өтініш түрінде көлік құралына және жүргізуші мен жолаушылардың жеке құжаттарына құжаттарды ұсыну (шекаралық әскерлердің немесе кеден органының офицеріне (қабылданған технологиялық схемаға байланысты);

- жүргізуші мен жолаушылардың қол жүгі мен багажын кедендік ресімдеу және кедендік бақылау;

- көлік құралдарын кедендік ресімдеу және бақылау;

- көлік құралын, жүргізуші мен жолаушылардың қолдары мен жүгін шығару және кіру үшін тиісінше шығару.

Төменде өткізу пункттеріндегі кедендік рәсімдеу мен бақылаудың жеке технологиялық операциялары келтірілген. Импорт / экспорт ниеті туралы хабарлама тек жүк тасымалы кезінде қолданылады. Хабарлама беру тасымалдаушының жауапкершілігі болып табылады. Іс жүзінде бұл міндетті көлік құралдарының жүргізушілері орындайды. Кедендік аумаққа әкелу кезінде мыналар ұсынылады [2]:

-жүктерді жөнелтуге арналған құжаттар жиынтығы, оған мыналар кіреді: тасымалдаушы ретінде тасымалдау келісімшартын жасасқан ұйым берген халықаралық автомобиль хабарламасының консолидациясы; тасымалданатын тауарларға арналған тауарлық ерекшелік, тауарларға арналған шот-фактура (шот-фактура немесе проформа); кедендік пломбалармен және пломбалармен тасымалдауға арналған көлік құралын келісуге арналған құжаттар; көлік құралының техникалық және тіркеу құжаттары; қолданылатын ережелерге сәйкес тасымалданатын тауарларға құзыретті органдар берген түрлі сертификаттар, лицензиялар және рұқсаттар;

- жолаушылар тасымалындағы құжаттар жиынтығы, оған көлік құралын тіркеу құжаттары кіреді;

- сақтандыру сертификаты;

- туристік топтардың тізімі (туристік автобустар мен туристердің ұйымдастырылған топтары үшін).

Кеден қызметкері құжаттарды тексергеннен кейін келесі шешімдердің біреуін немесе бірнешеуін қабылдайды. Жүк тасымалдау кезінде:

- тексерілгеннен кейін және жүктелген кедендік ережелерді құжаттарда көрсетілгендермен салыстырғаннан кейін көлік құралын шығаруға;

- көлік құралын кедендік ресімдеуден кейін босату; - көлік құралын өткізуден бас тарту.

Сонымен бірге импортталатын тауарларға қатысты шешім қабылданады: жүкті ішінара немесе толық тексеру (көлік орамалары мен қаптамалары

ашылған немесе ашылмай); тауарларды шекарада кедендік рәсімдеу үшін уақытша уақытша сақтау қоймасына орналастыруға немесе тауарларды ішкі кедендік транзит рәсімінде кедендік ресімдеу үшін тауарларды жеткізу кедендік пунктіне жіберуге құқылы.

Көлік қызметкерлерінің қол жүгі мен багажын тіркеу жолаушылар көлігін тіркеу кезіндегідей жүргізіледі. Жолаушылар тасымалы бойынша:

- көлікті, қол жүгін және жолаушылардың багажын сыртқы тексеруден кейін көлік құралын және жолаушыларды босатуға;

-кеден залында жолаушылар мен жүргізушілердің қол жүгі мен жүгін кедендік ресімдеуді жүзеге асыру;

- көлік құралын тексеруге;

-жолаушылардың қол жүгі мен жүгін тексеруді жүзеге асыру.

Көлік құралдарын және тасымалданатын тауарларды тексеру кедендік бақылаудың нысандарына жатады және кедендік бақылауға ұсынылмаған тауарларды анықтау және олардың контрабандаға немесе әкетілуіне жол бермеу мақсатында тауарлар мен көлік құралдарының құжаттарда көрсетілген мәліметтерге нақты сәйкестігін тексеруден тұрады. Бақылау-өткізу пунктінде тауарларды тексеру үшін арнайы орындар жабдықталған - қажетті қоймалармен, құралдармен, жабдықтармен және құралдармен жабдықталған тексеру қоймалары. Егер көліктерді өткізу пункттерінде тауарларды тексеру орындарын жабдықтау мүмкін болмаса, тауарларды тексеру жақын орналасқан уақытша сақтау қоймаларында ұйымдастырылады. Көлік құралдарын тексеру - бұл арнайы дайындықты, көлік құралдарының дизайн ерекшеліктерін білуді және кәсіби механика мен автотехниканың техникалық әдістерін білуді талап ететін техникалық күрделі жұмыс. Көлік құралдарын тексеру, әдетте, инспекциялық шұңқырлармен немесе лифтілермен жабдықталған инспекциялық жәшіктерде автокөліктің өтуінің шектеулі аймағында жүзеге асырылады. Қол жүгі мен багаждағы жүктерді тексеруге және бақылауға болады:

- көлік құралында болғанда;

-платформадан түсіру кезінде;

-көлік өткелдерінің кедендік залында [3].

Көлік өткелдерінің кедендік залдарында мемлекеттік шекарадан өтіп жатқан адамдар мен осы адамдар тасымалдайтын тауарларды бақылау және кедендік ресімдеуді тереңдету және бақылау жүргізу үшін автомобиль өткізу пункттері жабдықталған. Кеден аумағында одан әрі пайдалану немесе сату үшін өз күшімен әкелінетін автомобильді (автомобильді немесе жүк машинасын) кедендік ресімдеудің өзіндік белгілері бар. Бұл жағдайда автомобиль бір уақытта жүргізушіге де, жүргізушіден кейінгі басқа адамдарға да, олардың қол жүгі мен багажына да, тауарларға да арналған көлік құралы ретінде қарастырылады. Сонымен бірге, көліктің артынан келе жатқан адамдардың қол жүгі мен багажы басқа адамдарға (жолаушылар, туристер, жүргізушілер), ал автомобильдің өзі - көлік құралы ретінде де, тауар ретінде де тексеріледі.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:
1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
2. Халықаралық жеке құқық жөніндегі Гаага конференциясының Жарғысын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 16 мамырдағы № 66-VI ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына жолдауы

ОӘЖ 3.54

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ ЖАҢА БАҒЫТТАРЫ

Әділбек Ж. С., Сейдазым Ә. Ә., Балтабай Е.М.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы, Жақыпбек А.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются современная позиция осмысления сущности правового государства и тенденции вхождение в природу и сущность гражданского общества и правового государства позволяет по-новому взглянуть на вопросы понимания права.

Summary: The article examines the modern position of understanding the essence of the rule of law and the tendency of entering into the nature and essence of civil society and the rule of law allows a new look at the issues of understanding law.

Бүгінде бүкіл әлемдегі марксистік-лениндік теория мен практиканың өзі сынға ұшырады және осы теорияны ұстанған көптеген елдер оны толығымен қайта ойластырып, әлеуметтік дамудың басқа, неғұрлым қолайлы теориясы позициясына көтерілді. Бұл жаңа теорияның мәні қазіргі уақытта пайда болған әлеуметтік-ғылыми құбылыстармен тікелей байланысты. азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет болып табылады. Біздің ойымызша, Казакстандағы әлеуметтік даму теориясының қазіргі заманғы отандық зерттеушілерінің басты міндеті-әлемнің дамыған елдерінде қабылданған азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің шынайы теориясының шеңберіне ену.

Социалистік лагерь ыдырағаннан кейін прогрессивті қоғамдық-саяси күштер адамдардың өмірін ұйымдастырудың ең жақсы және тұрақты формаларын іздеуде азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің ұмытылған идеяларына назар аударды.

Сондықтан XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет идеялары қайтадан жанданды (алғаш рет бұл идеялардың кең таралуы XVIII ғасырда байқалды). Біріншіден, бұл социализмді, содан кейін коммунизмді құру идеяларынан босатылған елдерге қатысты. Атап айтқанда, бұл Шығыс Еуропаның бұрынғы социалистік елдері (Польша, Чехословакия, Болгария, Румыния, Венгрия). Бұған бұрынғы Кеңес Одағының Балтық республикаларын, сондай-ақ Қазақстан, Беларусь, Әзірбайжан, Грузия, Украина, Молдова және басқаларын жатқызуға болады.

Осы елдердің көпшілігі осы уақытқа дейін социалистік лагерь елдерімен салыстырғанда өз артықшылықтарын көрсеткен елдерде адамдардың қоғамдық

өмірін ұйымдастырудың оң тәжірибесін зерттеу негізінде заң үстемдігінің нақты ұстанымдарына келді. Салыстырмалы зерттеу кезінде Батыстың дамыған елдерінде заңның үстемдігі принципі іс жүзінде сақталатынын байқау қиын емес, оларда мемлекеттік биліктің үш тармаққа бөлінуінің айқын көрінісі бар.

Мұнда олар адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуына құрметпен қарайды, олардың нарықтық экономикасы дамыған, тәуелсіз соттары және т.б. ақиқатында заңды. Социалистік лагерь елдерін дамыған капиталистік елдермен салыстыра отырып, мемлекеттік-құқықтық құрылымдағы осы айырмашылықтардың арқасында капиталистік елдер дамыды деген қорытындыға келу қиын емес.

Қалай болғанда да, БҰҰ Даму бағдарламасына сәйкес әзірленген адам дамуының индексі бойынша социалистік елдер адамдардың өмірін қамтамасыз етудің көптеген позицияларында дамыған капиталистік елдерден едәуір артта қалды. Бүгінгі таңда азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет институттары дамыған елдер көптеген өмірлік маңызды көрсеткіштер бойынша бұрынғы социалистік елдерден, әсіресе әлі күнге дейін өздерінің мемлекеттік құқықтық жүйесінің табиғаты туралы шешім қабылдамағандардан әлдеқайда алда.

Бұл сөздерді растау үшін адамның даму индексінің кеңінен жарияланған рейтингтерін қарау жеткілікті [1]. Жалпы, азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет институттары дамыған елдердің қатарына бүгінгі таңда біздің зерттеулеріміз бойынша келесі мемлекеттерді жатқызуға болады.

Бірінші кезекте, бұл Еуроодақтың 28 мемлекеті. 1993 жылғы маусымда қабылданған Копенгаген өлшемдеріне сәйкес Еуроодаққа мүше елдер және оған мүше болуға үміткер құқықтық мемлекеттің қағидаттарына сәйкес келуі тиіс. Еуропалық одақтың қазіргі 28 мүшесінен басқа, кейбір елдер қазіргі уақытта Еуропалық Одаққа кандидат мәртебесіне ие. Олар сондай-ақ құқықтық мемлекет қағидаттарын" игеруге "қатысты" алға жылжуы " керек.

Әрі қарай. Құқықтық-бұл тарихи түрде Конституциялық парламенттік монархиялар ретінде қалыптасқан мемлекеттер. Бүгінгі таңда заңды мемлекеттер болып табылатын Ұлыбританиядан, Испаниядан, Швециядан басқа, Еуропалық Одақтың мүшелері ретінде планетаның әртүрлі континенттерінде орналасқан басқа елдер де бар. Атап айтқанда, бұл Канада, Австралия, Жапония және басқалары.

Құқықтық мемлекеттер қатарына "заңды басқару" қағидатына негізделген мемлекеттілік табиғаты бар АҚШ және АҚШ мемлекеттілігіне өте ұқсас мемлекеттілік жүйесі бойынша дамитын мемлекеттер кіреді. Бұл Мексика Құрама Штаттары, Аргентина, Бразилия және т. б. сияқты елдер.

Барлық аталған мемлекеттер азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет құруға бағдарланбаған елдерден ерекшеленеді, жалғыз нәрсе-олармен салыстырғанда мемлекеттік-құқықтық құрылымның басқа түрі. Олар қоғамдық-саяси құрылыстың негізгі көрсеткіштері бойынша құқықтық мемлекеттер болып табылады.

Сонымен бірге, жақында құқықтық мемлекет жолына түскен елдерде шынайы азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің табиғатын теориялық

тұрғыдан түсіну, біздің ойымызша, азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет сияқты қоғамдық институттарды құруға деген ресми (Конституциялық) тілекпен салыстырғанда айтарлықтай артта қалып отыр.

Басқаша айтқанда, осы елдердің қоғамдық өмірін мемлекеттік-құқықтық ұйымдастырудың практикалық тәжірибесін алу әрдайым осы нақты қадамдардың жеткілікті теориялық негіздемесімен қатар жүрмеді. Сонымен қатар, қарыз алудың үлгісі ретінде әрекет ететін елдер, әр түрлі себептермен, ұзақ уақыт бойы азаматтық қоғам мен заңның үстемдігінің таза теориялық жағына мән бермейді: олар осы институттармен бұрыннан таныс болған сияқты.

Мемлекеттік құқықтық құрылым тұрғысынан АҚШ қазіргі әлемдегі құқықтық мемлекет болып саналады. Бұл орасан зор елде азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет қалыптастырудың негізгі қағидаттары іске асырылған. Бұл елдегі қоғам мен мемлекеттік билік өзара әрекеттесудің оңтайлы формаларын тапты, мұнда мемлекеттік-құқықтық қақтығыстар мен іргелі сипаттағы дағдарыстар ұзақ уақыт байқалмады. Біз бұрын атап өткен басқа да дамыған құқықтық мемлекеттерді сипаттауға болады. Бұл елдерде көптеген ғасырлар бойы қалыптасқан қазіргі мемлекеттік билік пен қоғам арасындағы өзара іс-қимыл қосымша теориялық негіздемені қажет етпейді.

Демек, саяси философияның көптеген заманауи өкілдері азаматтық қоғам мен заңның үстемдігі мәселесінің теориялық аспектілері туралы талқылай отырып, оқырманды Д.Локктың еңбектеріне сілтеме жасайды [2].

Д. Локк саяси философия мәселелеріндегі және азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет саласындағы көптеген қазіргі заманғы зерттеушілер үшін сөзсіз авторитет болып табылады [3].

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің табиғаты мен мәніне ену құқықты түсіну мәселелеріне жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Құқық, ең алдымен, қоғамдық келісім (қоғам Конституциясы). Қоғамдық шартқа (Конституцияға) қатаң сәйкес келетін мемлекеттік биліктің (Парламенттің) заңдары құқықтық заңдар болып табылады. Азаматтық қоғам құрған құқықтық мемлекет өз қызметінде қоғамдық шартпен және құқықтық заңдармен шектеледі.

Құқықтық мемлекет мыналарды қамтамасыз етеді:

- құқық пен заңның үстемдігі;
- адам құқықтары мен бостандықтарының максималды кепілдігі;
- бәрінің заң мен сот алдындағы теңдігі.

Жалпы айтқанда, заңның үстемдігінің тиімді жұмыс істеуі оның азаматтық қоғам ретінде әрекет ететін тең құқылы серіктесі болуын болжайды. Азаматтық қоғам бір-бірімен қарым-қатынаста жеке тұлғалардың абсолютті бостандығы саласын құрайды. Ол жеке мүдделерді іске асыратын және жеке таңдауды жүзеге асыратын еркін адамдар өзара әрекеттесетін әлеуметтік, экономикалық, мәдени кеңістік түрінде пайда болады[4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1. На пути к выявлению сущности правового государства // Правовое государство: теория и практика. 2012. № 2(28).
2. Матузов Н.И., Малько А.В. Мемлекет және құқық теориясы / орыс тілінен қазақшаға аударған Б.Ө.Алтынбасов. –Алматы, 2013.
3. Актуальные проблемы теории государства и права. Учебное пособие / под ред. Шагиева Р. В. М: Норма, Инфра-М, 2015. 576 с.
4. Венгеров А. Б. Теория государства и права. Учебник. 14-е изд., стер. М: Дашков и К, 2021. 607 с.

ОӘЖ 343.4

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТКЕРДІҢ ӨМІРІ МЕН ДЕНСАУЛЫҒЫНА КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯН ҮШІН ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ МАТЕРИАЛДЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІГІНІҢ ӨЗЕКТІ

Әжібек І.Т., Әбдуқаппар Д.С., Абай Қ.Н.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Айтеке К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассматривается материальная ответственность работодателя за причинение вреда жизни и здоровью работника, получившего травму на рабочем месте.

Summary: This article examines the material liability of the employer for causing harm to the life and health of an employee injured in the workplace.

Қызметкердің өмірі мен денсаулығына келтірілген зиян үшін залалды өтеудің негізгі себебі өндірістегі жазатайым оқиға болып табылады.

Травматизм - біздің заманымыздың маңызды әлеуметтік мәселелерінің бірі. Қазақстанда ол өлім себептерінің арасында жүрек-қан тамырлары ауруларынан кейін екінші орын алады. Өндірісте жарақаттанудың көптеген себептері бар, бірақ негізгі себеп – қауіпсіздік техникасының бұзылуы және кәсіпорындардың өндірістік жабдықтарының тозуы.

Сондықтан кәсіпорындардың қауіпсіздігін арттыру және еңбек жағдайларын жақсарту мақсатында жұмыс берушілер жарақаттануды азайту және кәсіптік аурулардың алдын алу жөнінде нақты іс-шаралар әзірлеуге міндетті. *Жарақаттану проблемасының* мемлекеттік әлеуметтік саясатпен өзара байланысы мәселесін қарастыра отырып, жоғарыда аталған қоғамдық процестерді басқарудағы шамадан тыс ырықтандыру оң нәтиже бермейтінін атап өткен жөн. Сондықтан, біздің ойымызша, Еңбек және әлеуметтік даму саласындағы қоғамдық қатынастарды одан әрі дамыту еңбек нарығына қатысушылардың қызметін құқықтық реттеу және барабар мемлекеттік басқару арқылы жүзеге асырылуға тиіс [1].

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі атап өткендей, "жыл басынан бері зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс істейтін қызметкерлерді міндетті кәсіби сақтандыруға көшу жүзеге асырылды. Жұмыс берушілердің жауапкершілігін арттыруды ынталандыру бойынша шаралар

қабылдануда. Осылайша, зейнетақы заңнамасына енгізілген өзгерістерге сәйкес жұмыс берушілер өндірістік объектілерді аттестаттаумен расталған зиянды және қауіпті еңбек жағдайлары жойылған жағдайда міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарын төлеуден босатылатын болады" [2].

Жарақаттану проблемаларын шешу және келтірілген залалды өтеу бойынша уақтылы төлемдерді қамтамасыз ету үшін мемлекетке берік құқықтық негіз болуы қажет.

ҚР-да жарақат алған немесе кәсіби ауруға шалдыққан кезде залалды өтеу бойынша төлемдерді реттейтін бірқатар заңнамалық актілер бар – бұл:

- ҚР Конституциясы, ҚР Еңбек кодексі,"Ерекше бөлім"Азаматтық кодексі, "Қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оны жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру туралы"ҚР Заңы, "Банкроттық туралы" ҚР Заңы және басқа да актілер.

"Қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оны жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру туралы"ҚР Заңы қызметкердің денсаулығы мен өміріне келтірілген залалды өтеуді құқықтық реттеу мәселесінде ерекше мәнге ие. Әрбір лауазым сақтандырылуы керек деп айтуға болады, бірақ бұл лауазымдардың саны мен атауын көрсететін жұмыс берушіге байланысты. Сондықтан, сақтандыру жағдайы орын алғанда және сақтандыру шарты болмаған кезде жұмыс беруші әкімшілік жауапкершілікке тартылады, оны еңбек инспекторы қолдана алады [3,б.53]. Даулы әлеуметтік еңбек мәселелерін шешу процесінде еңбек инспекторының рөлін асыра бағалау қиын, өйткені инспектор жазатайым оқиға туралы акт жасайды, осылайша еңбек және халықты әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың бір бағытын жүзеге асырады.

"Еңбек инспекциясы туралы" Халықаралық Еңбек Ұйымының 1947 жылғы 11 шілдедегі ұсынымы негізінде Қазақстан Республикасы еңбек инспекторының негізгі құқықтары мен міндеттерін белгіледі.

Қазақстан Республикасы Еңбек заңнамасының сақталуын мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру кезінде мемлекеттік еңбек инспекторларының:

1) еңбек заңнамасының сақталуына тексеру жүргізу мақсатында ұйымдар мен кәсіпорындарға кедергісіз бару;

2) жұмыс берушілерден өздеріне жүктелген функцияларды орындау үшін қажетті құжаттарды, түсініктемелерді, ақпаратты сұрату және алу;

3) жұмыс берушілер орындауға міндетті нұсқамалар, қорытындылар беру, сондай-ақ Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы хаттамалар мен қаулылар жасау, әкімшілік жазалар қолдану;

4) ұйымдардың, жекелеген өндірістердің, цехтардың, учаскелердің, жұмыс орындарының қызметі және жабдықтардың, тетіктердің пайдаланылуы Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау туралы Нормативтік құқықтық актілердің талаптарына сәйкес келмейтіні анықталған жағдайда, оларды үш күннен аспайтын мерзімге, көрсетілген мерзімде міндетті түрде сотқа талап арыз бере отырып, тоқтата тұру (тыйым салу) ;

5) өндірістегі жазатайым оқиғаларды белгіленген тәртіппен тергеу. Мемлекеттік еңбек инспекторлары: Қазақстан Республикасы Еңбек заңнамасының сақталуын бақылауды жүзеге асыруға және Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану мәселелері бойынша түсіндіру жұмысын жүргізуге міндетті [4].

Қазақстан Республикасы Еңбек заңнамасының анықталған бұзушылықтарына байланысты мемлекеттік еңбек инспекторы мынадай актілер шығарады (жасайды): нұсқама, қаулы, әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама. Зардап шеккен адам немесе көрген адам әрбір жазатайым оқиға туралы жұмыс берушіге дереу хабарлауға міндетті, ал жұмыс беруші зардап шеккен адамға алғашқы медициналық көмекті ұйымдастыруға және жазатайым оқиғаны тергеп-тексеруді қамтамасыз ету жөнінде шаралар қолдануға, оның ішінде оқиға туралы сақтандыру ұйымын хабардар етуге міндетті. Медициналық мекеме қызметкердің кәсіпорындағы жарақаттануы немесе денсаулығына өзге де зақым келуі туралы жұмыс берушіні хабардар етуге міндетті. Жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру мерзімі 10 күннен аспауға тиіс.

Жазатайым оқиғаларды тергеп-тексерудің жалпы тәртібі қызметкер жарақат алған немесе кәсіптік ауруға шалдыққан кезде көзделеді. Жұмыс берушінің өкімі бойынша жағдайды тексеру үшін комиссия құрылады, оны еңбекті қорғау қызметінің бастығы (инженері) басқарады және оған, әдетте, мыналар кіреді: ұжымның өкілі, бөлімшенің (учаскенің) бастығы, ал кәсіптік ауру кезінде мемлекеттік қадағалау мен емдеу-профилактикалық мекеменің өкілі, еңбек инспекторы, сондай-ақ сақтандыру компаниясының өкілі. Тергеу аяқталғаннан кейін Н-1 нысаны бойынша акт жасалады, оның негізінде қызметкердің сақтандыру төлемдерін алуға құқығы бар [5].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 28 желтоқсандағы қаулысымен бекітілген әлеуметтік жәрдемақы тағайындау және төлеу, сондай-ақ оның мөлшерін айқындау қағидаларының 19-тармағына сәйкес қызметкердің еңбекте мертігуі немесе кәсіптік ауруы салдарынан еңбекке уақытша қабілетсіздігі туындаған кезде жәрдемақы жазатайым оқиға немесе қызметкердің өндірістегі денсаулығының өзге де зақымдануы туралы акт болған кезде тағайындалады. Бұл ретте Еңбек кодексінің 322-бабына сәйкес өндірістік жарақаттар және егер олар орын алса, жұмыскерлердің денсаулығына өзге де зақым келтіру ретінде ресімделмейді:

1) зардап шеккен адам өз бастамасы бойынша қызметкердің функционалдық міндеттеріне кірмейтін және жұмыс берушінің мүддесімен байланысты емес жұмыстарды немесе өзге де іс-әрекеттерді орындаған кезде, оның ішінде түскі үзілісте, сондай-ақ мас күйінде;

2) өз денсаулығына қасақана (қасақана) зиян келтіру нәтижесінде;

3) өндірістік факторлармен байланысты емес медициналық қорытындымен расталған зардап шегушінің денсаулығының кенеттен нашарлауынан.

Осы Қағидалардың 10-тармағына сәйкес қызметкердің еңбекте мертігуіне немесе кәсіби ауруына байланысты жәрдемақыны жұмыс беруші еңбекке жарамсыздық басталған бірінші күннен бастап жұмысқа шыққанға немесе мүгедектік белгіленгенге дейін орташа жалақысының жүз пайызы мөлшерінде төлейді [6].

Осы тақырыпты талқылауды жалғастыра отырып, біз жұмыс берушінің қолданыстағы сақтандыру және әлеуметтік заңнаманы бұзуға неге жүгінетінін ұмытпауымыз керек?

Ия, өйткені өндірістік жарақаттану жағдайлары неғұрлым жиі тіркелсе, жұмыс беруші үшін сақтандыру сыйлықақысының мөлшері соғұрлым жоғары болады. Мұндай жағдайларда зардап шеккен қызметкерлердің санына байланысты үстемеақы коэффициенті қолданылады. Үстемеақы коэффициенттерін қолдану тәртібін ҚР Ұлттық Банкі белгілейді.

Іс жүзінде жұмыс беруші өндірістегі жазатайым оқиға туралы заңнамада белгіленген мерзімдерді бұзады. Ол бұл туралы сақтандыру ұйымына 3 күн мерзімде хабарлауға міндетті. Егер сақтандыру ұйымы уақытында хабардар етілмесе, онда ол сақтандыру төлемдерін жасаудан бас тартады. Алайда, егер осы мәселе бойынша сот талқылауы жүргізілсе, сот талапкердің жағына шығады, бірақ жұмыс берушіні жазаламайды. Бұдан шығатыны, бұл норманың тиімді механизмі жоқ, сондықтан жұмыс берушінің жауапкершілігі мерзімдерді бұзғаны үшін белгіленуі керек!

Талқыланған тақырыпты қорытындылай келе, мен практикаға жүгініп, өзара байланысты көрсеткім келеді. Жоғарыда айтылғандай, заң әр қызметкерді, яғни оның лауазымын сақтандыруды талап етеді. Жазатайым оқиға орын алған сайын дербес толық жауапкершілік алуға қарағанда, жұмыс берушіге жылдық еңбекақы төлеу қоры мөлшерінде бір рет сақтандыру сыйлықақысын енгізу тиімдірек болады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. ҚР Өндірістік жарақаттануды талдау. // www.enbek.gov.kz
2. Т. Дүйсенова. Мүмкіндігі шектеулі жандарды әлеуметтік бейімдеу және қоғамға біріктіру. // www. enbek. gov.kz
3. Уваров В. Н. Қазақстан Республикасының Еңбек құқығы: жоғары оқу орындарына арналған оқулық.Алматы: Қаз ГЮА, 2008. – 518 Б.
4. Халықаралық еңбек ұйымының "Еңбек инспекциясы туралы"1947 жылғы 11 шілдедегі № 81 ұсынымы. // www.zakon.kz
5. 2007 жылғы 15 мамырдағы ҚР Еңбек кодексі. // www.zakon.kz
6. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 28 желтоқсандағы қаулысымен бекітілген әлеуметтік жәрдемақы тағайындау және төлеу, сондай-ақ оның мөлшерін айқындау қағидалары. // www.zakon.kz

ӘОЖ 342.3

ЖЕКЕ МҮЛІКТІК ЕМЕС ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Әзимхан А.Е., Кенжехан Ж.Е. - Юк 20-1 топ студенттері
Жетекші:оқытушы, құқық магистрі Абдухаимова А.М
Орта Азиялық Инновациялық Университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Личные неимущественные права рассматриваются как субъективные права граждан, возникающие в результате регулирования личных неимущественных отношений, не связанных с имущественными правами нормами гражданского права. Данная группа прав принадлежит определенному субъекту, а именно гражданину. Гражданин пользуется этими правами пожизненно. Они регулируются нормами гражданского права через действующий Гражданский кодекс Республики Казахстан. Дает следующее определение личных неимущественных прав. Личное неимущественное право-это установленная законом мера поведения человека в сфере его личного благополучия, индивидуализации и самостоятельности.

Summary: Personal non-property rights are considered as subjective rights of citizens arising from the regulation of personal non-property relations that are not related to property rights by the norms of civil law. This group of rights belongs to a certain subject, namely a citizen. A citizen enjoys these rights for life. They are regulated by the norms of civil law through the current Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Gives the following definition of personal non-property rights. Personal non-property right is a measure of a person's behavior established by law in the sphere of his personal well-being, individualization and independence.

Ғалымдардың "жеке мүліктік емес құқықтар"ұғымына қатысты әртүрлі көзқарастары бар.Жеке мүліктік емес құқықтарды мүліктік құқықтармен байланысты емес жеке мүліктік емес қатынастарды Азаматтық құқық нормаларымен реттеу нәтижесінде туындайтын азаматтардың субъективті құқықтары ретінде қарастырады. Бұл құқықтар тобы белгілі бір субъектіге, атап айтқанда азаматқа тиесілі. Азамат бұл құқықтарды өмір бойы пайдаланады. Олар Қазақстан Республикасының қолданыстағы Азаматтық Кодексі арқылы азаматтық құқық нормаларымен реттеледі [1].

Жеке мүліктік емес құқықтарға келесі анықтама береді. Жеке мүліктік емес құқық-бұл адамның жеке басының әл-ауқаты, дараланuы және дербестігі салаларындағы мінез-құлқының заңды түрде қамтамасыз етілген шарасы. Көрсетілген құқықтар қолданыстағы құқық көздерінде бекітіледі және реттеледі. Бұл көздерге, ең алдымен, басқа көздерге қатысты ең жоғары заңды күші бар Қазақстан Республикасының Конституциясы жатады; Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі, жергілікті ережелер. Олардың арқасында адамның жеке басының әл-ауқаты, дараланuы және дербестігі саласындағы мінез-құлық шаралары үйлестіріледі [2].

Жеке мүліктік емес құқық - бұл субъектіге тиесілі табиғи мүмкіндік, оған тиесілі ерік-жігердің оның өмір сүруіне немесе әлеуметтік мінез-құлқына қатысты өзіндік мінез-құлық нұсқаларын таңдау мүмкіндігі екенін түсіндіреді.Субъект,атап айтқанда азамат, өзінің өмір сүруіне немесе қоғамдағы мінез-құлқына қатысты мінез-құлық нұсқаларын дербес таңдайды. Таңдау

процесінде ол еркін және тәуелсіз. Белгілі бір жеке мүліктік емес құқықтарды басқара отырып, ол өзінің іс-әрекетін қалай басқаруға болатындығын өзі жоспарлайды.Ол үшін белгілі бір өмірлік жағдайда не істеу керектігін өзі шешуге жан-жақты араласусыз өзіне тиесілі мүмкіндікке бағытталған нақты әрекет болуы керек.Дәстүрлі жеке мүліктік емес адамдар жеке адаммен тығыз байланысты тауарлар туралы туындайтын құқықтарды түсінетінін баса айтады [3].

Бұл тұжырымдаманы түсіндіру жеке адаммен тығыз байланысты тауарларға қатысты туындайтын құқықтар бар екенін білдіреді.Адам өз өмірінде жеке мүліктік емес құқықтарды пайдаланады, ол туылған кезде және егер олар заңнамалық деңгейде қалыптасса, оған белгіленген тауарлардың белгілі бір кешенінің болуына негізделген жеке мүліктік емес құқық материалдық емес тауарлар немесе зияткерлік қызметтің нәтижелері туралы туындайтын, нақты ақшалай бағалауға жатпайтын, заңды тұлғаның жеке басымен тығыз байланысты, оның жеке басын анықтауға және дамытуға бағытталған және пайда болу мен тоқтатудың нақты негіздері бар субъективті құқық екенін баса айтады. Жеке мүліктік емес құқықтардың құрылымына мыналар кіреді: материалдық байлықтан немесе зияткерлік қызметтің нәтижелерінен туындайтын субъектінің құқығы, ақшалай бағалаудың болмауы, уәкілетті адаммен тығыз байланыс, жеке тұлға және пайда болу мен жоғалудың алғышарттарының болуы.Жеке мүліктік емес құқық жеке тұлғаның субъективті құқықтарының бір түрі екенін түсіндіреді. Субъективті құқықтардың бұл түрін мемлекет қорғайды. Мемлекет жеке тұлғаның мүдделерін қорғаудың кепілі болып табылады.Жеке мүліктік емес құқықтар тұжырымдамасы жеке құқықтың барлық салалары үшін рұқсат етілген әмбебап құқықтық категорияны білдіреді.Жеке мүліктік емес құқықтардың ұғымы мен мәні азаматтық, отбасылық, еңбек құқығы сияқты жеке құқық салаларында қарастырылады. Жеке мүліктік емес құқықтар ерекше құқықтық санат ретінде зерттеледі [4].

Жеке мүліктік емес құқықтар мүліктік құқықтармен байланысты болуы мүмкін, мысалы, зияткерлік қызмет нәтижелеріне айрықша құқықтар және тауарлар мен оларды өндірушілерді дараландыру тәсілдері, тауарлық белгі құқығы, фирмалық атау және басқалар. Аталған құқықтар тобының ерекшелігі-бұл құқықтар қандай да бір мүлікті иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге байланысты материалдық негізге негізделеді. Жеке мүліктік емес құқықтар мүліктік құқықтармен байланысты болуы мүмкін және болмауы да мүмкін. Олар белгілі бір адамға тиесілі және бөлінбейтін болып табылады. Бұл өмір мен денсаулық құқығы, есім құқығы, ар-намысын, қадір-қасиетін және беделін қорғау құқығы, авторлық құқық, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы. Жеке мүліктік емес құқықтардың белгілері келесідей. Жеке құқықтар-қатаң жеке құқықтар. Азаматтық кодексінің, олар туғаннан немесе заңға байланысты азаматқа тиесілі, ажыратылмайды және заңда қарастырылған жағдайларды қоспағанда, басқа адамдарға берілмейді. Мысалы, қайтыс болған адамға тиесілі жеке мүліктік емес құқықтар мен басқа да материалдық емес игіліктерді басқа адамдар, соның ішінде құқық иесінің мұрагерлері жүзеге

асыра алады және қорғайды. Бұл белгі жеке мүліктік емес құқықтардың, біріншіден, туылған сәттен бастап болуын болжайды. Бұл дегеніміз, азамат туылған кезде осы құқықтарға ие болады. Екіншіден, жеке мүліктік емес құқықтар заңға сәйкес азаматқа тиесілі.

Нормативтік-құқықтық актілерде жеке мүліктік емес құқықтардың бар түрлері жазылған және олардың әрқайсысына сипаттама берілген. Содан кейін осы құқықтар тобы мен басқа да материалдық емес игіліктерді басқа адамдар жүзеге асырады және қорғайды, олардың арасында құқық иесінің мұрагерлері бар.Жеке құқықтар тек азаматтарға тиесілі. Құқықтың жасанды субъектісі болып табылатындығына байланысты жеке мүліктік емес құқықтар заңды тұлғаға тиесілі бола алмайды. Мысалы, заңды тұлғаның іскерлік беделіне құқық оның мүліктік құқықтары мен мүдделерімен байланысты.Жеке құқықтар мүліктік емес болып табылады. Азаматтық Кодекстің азаматтық құқықтар объектілері ретінде мүліктік емес тауарлардың тізімін бекітеді. Бұл тізбе түпкілікті болып табылмайды, яғни азаматтық құқықтардың объектілері басқа материалдық емес игіліктер болуы мүмкін, егер олар азаматқа туғаннан бастап немесе заңға сәйкес тиесілі болса. Жеке құқықтар абсолютті. Бұл белгінің мәні-белгісіз адамдар тобы азаматқа қарсы тұра алады, олар азаматтардың жеке мүліктік емес құқықтарын бұзудан бас тартуы керек. Жеке мүліктік емес құқықтардың иесіне азаматтардың жеке мүліктік емес құқықтарына қол сұғылмайтын белгісіз адамдар тобы қарсы тұра алады. Заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, басқа адамдардың оның жеке ізіне араласуына жол берілмейді. Сондықтан азамат оның құқықтарын бұзбау үшін белгісіз адамдар тобына қойылатын талаптарды орындауға мүмкіндігі бар. Сондай-ақ, егер оның құқығы бұзылған болса, ол қорғау шараларын қолдана алады.

Жеке мүліктік емес құқықтар белгілерінің келесі жіктелуін ұсынады:жеке мүліктік емес құқықтар субъектінің жеке басынан ажырамас болып табылады, онымен тығыз байланысты және иеліктен шығаруға жатпайды. Мүліктік құқықтардан айырмашылығы, олар сатуға, сыйға тартуға, айырбастауға жатпайды. Құқықтардың бұл түрінің болуы белгілі бір азаматпен немесе заңды тұлғамен байланыссыз мүмкін емес деп саналады. Жеке мүліктік емес құқықтар жеке адамнан бөлінбейді және өзара байланысты.Оларды беруге, айырбастауға, сатуға болмайды.Жеке мүліктік емес құқықтардың экономикалық мазмұны жоқ және тауар-ақша қатынастарына негізделмейді. Жеке мүліктік емес құқықтар абсолютті және мерзімсіз құқықтардың қатарына жатады. Мұндай құқықтардың иесіне оның жеке мүліктік емес игілігін бұзуы мүмкін әрекеттерді жасаудан бас тартуға міндетті адамдардың белгісіз саны қарсы. Қалыс қалу міндеттемесі енжар болғанына қарамастан, ол жеке мүліктік емес құқықтардың тиімді және толық іске асырылуын қамтамасыз ете алады.Азаматтық заңнамада азаматтардың немесе ұйымдардың жеке мүліктік емес игіліктеріне заңсыз қол сұғу жасалған жағдайда оларды қолдануға арналған нормалар бар. Олардың экономикалық мазмұны жоқ, субъектінің мүліктік мүдделерімен байланысты емес және олармен байланысты емес. Жеке мүліктік емес құқықтарды сатып алу, сатып алу, сыйға тарту мүмкін емес. Адам оларды дәл осылай иеленеді,

сондықтан оларды сатып алуға жүгінудің қажеті жоқ. Бұл белгіде субъектінің мүліктік мүдделері жоқ.

Тұлғаның даралығын анықтауға және дамытуға бағытталған. Құқықтардың бұл тобы жеке адамға тән. Әр адам өзінің мәні бойынша жеке болып табылады.Ол белгілі бір сипаттамалары мен қасиеттері болған кезде оларды пайдаланады. Даралықтың өзі темперамент, мінез белгілерінің көрінісінде жатыр [5].

Адам өмір бойы оларды басқара отырып, оларды қолданудың дұрыстығы туралы ойлайды. Кейіннен ол осы ерекшеліктерді жақсартуға тырысады.Олар адамда туылған кезде пайда болады және өмір бойы онымен тығыз байланысты.Мүліктік емес өзіндік құқықтардың келесі белгілер тән:барлық субъектілерге Жеке тұлғаларға, сондай-ақ жария және жеке құқық заңды тұлғаларына тиесілі);мүліктік емес сипатта болады;адамнан бөлінбейтін болып табылады;иеліктен шығарылмайды.Азаматтық кодексінің азаматқа тиесілі жеке мүліктік емес құқықтардың келесі түрлері бекітілген: өмір, денсаулық, жеке басына қол сұғылмаушылық, Ар-намыс, жақсы есім, қадір-қасиет, іскерлік бедел, жеке өмірге қол сұқпаушылық, тұрғын үйге қол сұқпаушылық, жеке және отбасылық құпия, қозғалу еркіндігі, тұратын және тұратын жерін таңдау еркіндігі, азаматтың аты, авторлығы, азаматқа туғаннан бастап немесе заңға сәйкес тиесілі басқа да материалдық емес игіліктер. Олар ажыратылмайтын және басқа жолмен берілмейді .Осылайша, жеке мүліктік емес құқықтар-бұл жеке адаммен тығыз байланысты, туғаннан бастап оған тиесілі және бөлінбейтін материалдық емес игіліктер. Қазіргі уақытта жеке мүліктік емес құқықтарды жіктеуге, сондай-ақ олардың белгілерінің мазмұнына бірнеше тәсілдер бар, олардың негізгілері жеке адамнан бөлінбеу және мүліктік емес сипат болып табылады.Азаматтық құқықтың қорғауындағы жеке мүліктік емес құқықтардың басты ерекшеліктері (белгілері):материалдық емес сипат, яғни экономикалық мазмұнның болмауы және құқықты қандай да бір баламада бағалаудың мүмкін еместігі; бұл ерекшелік өзге тұлғаларға жеке құқығы бар объектіден өндіріп алуға мүмкіндік бермейді;жеке тұлғаны даралау;кез келген басқа тәсілмен ажыратылмау және аударылмау;жеке мүліктік емес құқықтардың ерекше объектілері: денсаулық, өмір, жеке және жеке өмірге қол сұқпаушылық, Ар-намыс және қадір-қасиет, отбасылық және жеке құпия, зияткерлік қызмет нәтижелері және басқалар.Азаматтық кодексі мүліктік емес құқықтардың екі негізгі түрін белгілейді:мүліктік құқықтармен байланысты, яғни мүліктік құқықтардың пайда болуының негізі бола алады. Мысалы, әдеби шығарманың авторы авторлық қаламақы алуға құқылы. Бұл жағдайда қайталама мүліктік құқықтар пайда болады, олар орын алады,мүліктік құқықтармен байланысты емес:азаматтың бөлінбейтін құқықтары мен бостандықтары, сондай-ақ азаматтық заңнаманың қорғауындағы өзге де материалдық емес игіліктер (өмір сүру құқығы, аты-жөні, жеке келбеті, ар-намысы мен қадір-қасиеті және).Мақсаттар бойынша жеке мүліктік емес құқықтар мыналарға бөлінеді:Азаматтардың физикалық әл-ауқатын қамтамасыз етуге бағытталған (өмір мен денсаулық құқығы, қолайлы қоршаған орта құқығы

және)Жеке тұлғаны дараландыруға ықпал ететін (есім құқығы, ар-намысын, қадір-қасиетін және іскерлік беделін қорғау құқығы, жеке мүліктік емес құқықтарды қалпына келтіру үшін қажетті теріске шығару және жауап беру құқығы) Азаматтардың жеке қол сұғылмаушылығын қамтамасыз ету (денеге қол сұғылмаушылық құқығы, өмірі мен денсаулығын қорғау құқығы, жеке келбетіне қол сұқпаушылық құқығы);Жеке өмірге қол сұғылмаушылықты, атап айтқанда, тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығын, жеке өмір құпиясын (медициналық, адвокаттық), жеке қарым-қатынас құпиясын, банк салымдарын жасау құпиясын, нотариаттық және тергеу әрекеттерін және басқаларды қамтамасыз ететін.

Сонымен қатар, жеке мүліктік емес құқықтар мүдделер бойынша бөлінеді:адам өмірімен тығыз байланысты мүліктік емес игіліктер; отбасы және неке саласындағы мүліктік емес игіліктер;ұжымдағы жеке тұлғаны дараландыратын мүліктік емес игіліктер;қоғамдық еңбекке қатысу, оның ішінде шығармашылық жобаларды іске асыру салдарынан туындайтын мүліктік емес мүдделер;мүліктік қатынастар саласында туындайтын мүліктік емес игіліктер [6].

Әділдікпен айта кету керек, жеке мүліктік емес құқықтардың әр түрі белгілі бір дәрежеде шартты болып табылады, бұл бір заңсыз әрекет бір уақытта бір-бірімен тығыз байланысты бірнеше мүліктік емес құқықтарды бұзуға әкелетін жағдайларда айқын болады (мысалы, денсаулыққа және қолайлы қоршаған ортаға құқықты бұзу).

Жеке тұлғаны дараландыруға бағытталған мүліктік емес жеке құқықтарды былайша жіктеуге болады:жеке тұлға құқығы. Бұл арнайы зерттеулерсіз алынған нақты тұлға туралы ақпарат жиынтығы (фигура, физикалық деректер және). Бұл құқықтың мазмұны өзінің жеке келбетін, жеке бейнесін дербес пайдалануға мүмкіндік беретін бірқатар өкілеттіктерді қамтиды. Жеке тұлғаға құқықты пайдалану құқығы материалдық немесе материалдық емес пайда алуға мүмкіндік береді, басқа адамдарға сыртқы келбетін пайдалануға келісім беруге немесе тыйым салуға мүмкіндік береді. жеке келбет құқығы баппен реттеледі. Дауыс беру құқығы. Бұл өкілеттік мүмкіндік береді өз дауысыңызды пайдаланыңыз және өз қалауыңыз бойынша дыбыстық жазбаны басқарыңыз.Пайдалану құқығы материалдық және материалдық емес артықшылықтарды Сіздің дауысыңыз арқылы немесе басқа адамдар ақылы немесе ақысыз негізде дауысты пайдалану құқығын берген кезде алуға мүмкіндік береді. Автордың мүліктік емес құқықтары әдеби немесе ғылыми туынды жасау салдарынан туындайды және автормен қатар автор қайтыс болғаннан кейін авторлық құқықты қорғауға құқығы бар адамдар тобы заңмен белгіленеді. Авторлық құқықты, қол сұғылмаушылық және жариялау құқығын алу мәселелеріне қатысты тең авторлар арасындағы қатынастар барлық тараптардың өзара келісімі бойынша айқындалады. Мүліктік емес авторлық құқықтар заңмен мерзімсіз қорғалады.).

Жеке басына тиіспеушілікті қамтамасыз етуге бағытталған жеке мүліктік емес құқықтар:өмір мен денсаулық құқығы. Азаматтық Кодекстің өмір ұғымын

материалдық емес игілік ретінде анықтайды және азаматтық құқықтың объектісі ретінде танылады, ол ең алдымен өмір сүру құқығының кепілдіктерін анықтайды.Азаматтық кодексінің негізінде азаматқа жарақат алу оның денсаулығында жоғалтқан кірісінің орнын толтыруға, сондай-ақ жәбірленушінің емделуіне, дәрі-дәрмектерді сатып алуға, сыртқы күтімге, санаторий-курорттық емделуге және шығындарды өтеуге әкеледі. Өтеудің көлемі мен мөлшері заңмен немесе келісім-шартпен белгіленеді (мысалы, Азаматтық кодексінің негізінде еңбек шартына жұмыс берушінің есебінен қызметкерді міндетті медициналық сақтандыру шарттары кіреді, ал Азаматтық кодексінің сәйкес, заңды тұлғаны қайта құру кезінде оның құқықтары мен міндеттері осы төлемдерді төлеу құқықтық мирасқорға өтеді).Еркін жүріп-тұру, болатын жер мен тұрғылықты жерді таңдау құқығы. Конституцияның негізі бойынша әр адамның бостандыққа және жеке басына қол сұғылмауға құқығы бар, ал қозғалу және тұру және тұрғылықты жерді таңдау құқығы Конституциясының анықталған.Осы материалдық емес игілік азаматтық заңнаманың қорғалады.Жеке өмірге қол сұғылмаушылықты қорғауға бағытталған мүліктік емес жеке құқықтарды былайша жіктеуге болады:жеке және отбасылық құпияға құқығы. Конституциясының Азаматтық кодексінің белгілі бір адамның жеке өмірі туралы ақпаратты оның келісімінсіз жинауға, сақтауға және таратуға тыйым салынады. Сонымен бірге, азаматтық заңнама үшінші тұлғалардың көмегімен жеке өмірді қорғаудың арнайы нормаларын қарастырады: медициналық құпия, адвокаттық немесе нотариаттық құпия, банктік құпия және басқалар.

Жеке құжаттамаға қол сұғылмаушылық құқығы. Қазақстан Республикасының заңнамасының негіздері және мұрағаттар азаматқа меншік құқығында тиесілі және белгіленген тәртіпке сәйкес мұрағаттық құжаттарға жататын жеке құжаттарды сақтау және қорғау мәртебесін анықтайды. Әрбір азамат, оның ішінде пошта байланысы құралдарының қызметіне жүгінген хат жөнелтуші жеке сипаттағы құжаттарға қол сұғылмаушылық құқығының субъектісі бола алады. Үйалы байланыс арқылы сөйлесуге тиіспеушілік құқығы тиісті ұйымдармен шарттар жасасу салдарынан туындайды, жеке сипаттағы құжаттарға тиіспеушілік құқығы оларға белгілі бір объективті нысан берілген кезден бастап туындайды, бұл ретте осы құқықтың мазмұны азаматтың құжаттарға өзгерістер немесе толықтырулар енгізуге, оларды өңдеу тәртібін белгілеуге, заңсыз жолмен алынған (ұсталатын) құжаттардың қайтарылуын талап етуге құқығын қамтиды. Субъект, атап айтқанда азамат, өзінің өмір сүруіне немесе қоғамдағы мінез-құлқына қатысты мінез-құлық нұсқаларын дербес таңдайды. Таңдау процесінде ол еркін және тәуелсіз. Белгілі бір жеке мүліктік емес құқықтарды басқара отырып, ол өзінің іс-әрекетін қалай басқаруға болатындығын өзі жоспарлайды.Ол үшін белгілі бір өмірлік жағдайда не істеу керектігін өзі шешуге жан-жақты араласусыз өзіне тиесілі мүмкіндікке бағытталған нақты әрекет алгоритмі болуы керек.Жеке мүліктік емес адамдар жеке адаммен тығыз байланысты тауарлар туралы туындайтын құқықтарды түсінетінін баса айтады.Бұл тұжырымдаманы түсіндіру жеке

адаммен тығыз байланысты тауарларға қатысты туындайтын құқықтар бар екенін білдіреді.

Адам өз өмірінде жеке мүліктік емес құқықтарды пайдаланады, ол туылған кезде және егер олар заңнамалық деңгейде қалыптасса, оған Белгіленген тауарлардың белгілі бір кешенінің болуына негізделген. Жеке мүліктік емес құқық материалдық емес тауарлар немесе зияткерлік қызметтің нәтижелері туралы туындайтын, нақты ақшалай бағалауға жатпайтын, заңды тұлғаның жеке басымен тығыз байланысты, оның жеке басын анықтауға және дамытуға бағытталған және пайда болу мен тоқтатудың нақты негіздері бар субъективті құқық екенін баса айтады. Жеке мүліктік емес құқықтардың құрылымына мыналар кіреді: материалдық байлықтан немесе зияткерлік қызметтің нәтижелерінен туындайтын субъектінің құқығы, ақшалай бағалаудың болмауы, уәкілетті адаммен тығыз байланыс, жеке тұлға және пайда болу мен жоғалудың алғышарттарының болуы.Жеке мүліктік емес құқық жеке тұлғаның субъективті құқықтарының бір түрі екенін түсіндіреді. Субъективті құқықтардың бұл түрін мемлекет қорғайды. Мемлекет жеке тұлғаның мүдделерін қорғаудың кепілі болып табылады .Көзқарасы бойынша, жеке мүліктік емес құқықтар тұжырымдамасы жеке құқықтың барлық салалары үшін рұқсат етілген әмбебап құқықтық категорияны білдіреді.Жеке мүліктік емес құқықтардың ұғымы мен мәні азаматтық, отбасылық, еңбек құқығы сияқты жеке құқық салаларында қарастырылады. Жеке мүліктік емес құқықтар ерекше құқықтық санат ретінде зерттеледі.

Азаматтардың жеке мүліктік емес құқықтарын дамыту және іске асыру мәселесін зерттеудің өзектілігі сөзсіз, ол мемлекеттіліктің жаңа формаларының демократиялық негіздерін нығайтудың нақты тарихи процестерін көрсете бастады. Бұл, әсіресе, мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану арқылы да, азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен азаматтарға өз құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін өз бетінше қорғауға мүмкіндік беру арқылы да жеке мүліктік емес құқықтарды қорғауды қамтамасыз ететін конституциялық және азаматтық-құқықтық нормаларды белгілеуде айқын көрінеді.Азаматтардың жеке мүліктік емес құқықтарын қорғауды кешенді қамтамасыз ету міндетінің әлеуметтік маңыздылығы қазіргі Қазақстан заңнамасының даму тенденцияларын ескере отырып, оны теориялық және қолданбалы деңгейде құру мен дамытудың тікелей қажеттілігін анықтайды.

Алайда, азаматтық ғалымдардың еңбектерінде белсенді талқылауға қарамастан, бұл тақырып өзектілігін жоғалтпайды және жан-жақты зерттеуді қажет етеді.Азаматтық құқығындағы жеке мүліктік емес құқықтарды қорғау саласында туындайтын қоғамдық қатынастар.Әр түрлі кезеңдегі өркениетті ғалымдардың теориялық жетістіктері, азаматтық-құқықтық қатынастардағы жеке мүліктік емес құқықтарды реттейтін азаматтық заңнаманың нормалары, құқық қолдану, соның ішінде сот тәжірибесінің материалдары.Жеке мүліктік емес құқықтарды жүзеге асыру және қорғау мәселесін кешенді қарау болып табылады.Мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет: жеке мүліктік емес құқықтар ұғымын қарастыру; жеке мүліктік емес құқықтардың түрлерін

сипаттау;жеке мүліктік емес құқықтардың халықаралық-құқықтық қорғалуын зерттеу;мүліктік емес өзіндік құқықтардың сот арқылы қорғалуын талдау; жеке мүліктік емес құқықтардың өзін-өзі қорғау ерекшеліктерін анықтау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, 30 тамыз 1995 жыл (1998,2007.2011,2017 жылдардағы өзгерістерімен)
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (жалпы бөлім) 27 желтоқсан 1994 жыл (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен).www.zakon.kz
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (ерекше бөлім) 1 шілде 1999 жыл (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен).
4. ҚР Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жыл 29 қазан
5. «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» ҚР Заңы 2007 жыл 26 шілде (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен) www.zakon.kz
6. «ҚР Азаматтық Кодексіне (жалпы және ерекше бөлім) өзгертулермен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңы 2007 жыл 12 қаңтар

ОӘЖ 343.3

ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ ТУРАЛЫ ИДЕЯЛАР

Әуелбек Б.С., Тастыбай Б. М., Құралбек А.Б.
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Жақыпбек А.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются основные идеи о сушности понятия правовое государство

Summary: The article discusses the main ideas about the essence of the concept of the rule of law

Құқықтық мемлекет мәселелері әрдайым алдыңғы қатарлы адамдарды, ежелгі, орта ғасырлар мен қазіргі заманның прогрессивті ойшылдарын алаңдатты. Мына типті сұрақтар "Құқықтық мемлекет деген не? Оның идеясы қашан пайда болды және ол қалай дамыды? Оның негізгі белгілері мен сипаттары қандай? Құқықтық мемлекеттің мақсаты қандай?" мемлекеттің білікті немесе заңдылығы, әділеттілігі, әл ауқаттылығы және т.б қарамастан философтардың, заңгерлердің, тарихшылардың көзқарастары мен пікірлерінің назарында болды.

Құқықтық мемлекет теориясы Грекиядан бастау алады. Сократтың, Платонның, Демокриттің арқасында заң үстемдігінің негізгі критерийін, яғни заңның барлығынан басым болуын қалыптастыру мүмкін болды. Осының аясында мемлекеттің барлық билігі заңды толық мойындайды және онымен бірге шектеледі.

Дж.Дж. Руссо азаматтық қоғамда адамның еркіндігіне құқығын басым қою және заңға ғана саналы түрде мойын сұну еріктіліктің негізі идеясын ұстанды. Сонымен бірге ол әрбір адамның еркіндікте өмір сүруі тек құқықтық мемлекетте мүмкін деген ойды алға қойды.

Дж.Дж. Руссо қоғамдық келісім теориясының негізгі ережелерін қалыптастырды. Бұл теорияға сәйкес мемлекет пен азамат жазбаша келісімге сүйене отырып, өзара әрекеттесуін өз бетінше құрады. Оның айтуынша, мемлекет әрбір адамға еркіндік беруге міндетті. Сонымен бірге әрбір адам мемлекетті құрметтеуге, қорғауға міндетті.

Ш.Монтескье өз еңбектерінде билікті бірнеше оқшауланған тармақтарға бөлу принципін көрсетті. Олар өз кезегінде бір-бірімен әрекеттеседі.

Неміс философы И.Кант тек құқықтық мелекетте заңның үстемдігі орын алады деді, және құқықтық мемлекеттің басты қағидасы – мемлекеттегі биліктің негізі – халық екені айтылған.

Әділ мемлекет идеясына келесі атақты гуманистер Ф.Скорин, А.Волан және т.б. еңбектерінде де мән берілді.

"Құқықтық мемлекет" ұғымының нақты мазмұны туралы мәселе қазіргі заманғы теориялық құқықтану үшін аса өзекті, өйткені бұл ұғым ҚР Конституциялық құқығында бекітілген. Әдетте, бұл тұжырымдаманың мазмұны заң үстемдігінің негізгі талабын — мемлекеттік билік құқығына және қоғамдық өмірдің барлық негізгі салаларына бағыну арқылы ашылады. Құқықты түсіну әдісіне байланысты (нормативизм, юснатурализм), ең алдымен, белгілі бір құқықтық құндылықтарға — адам құқықтарына, мемлекеттік егемендікке және әлеуметтік тиімділікке бағыну туралы мәселе маңызды сипатта болады .

Құқықтық мемлекет ұғымы шамамен 200 жыл бұрын пайда болды. Ол алғаш рет Германияда 1798 жылы белгілі неміс заңгері Иоганн Вильгельм Плацидустың "Litteratur der Staatlehre. Ein Versuch». Кейіннен бұл тұжырымдаманы Роберт фон Мол ғылыми айналымға енгізді. Ол құқықтық мемлекетті " әркім өз күштерін еркін және ақылға қонымды пайдалану мен ынталандыруда барынша көтермеленетін және сақталатын етіп ұйымдастырылған адамдар қоғамы" деп анықтады. . Құқықтық мемлекет доктринасын таратуда Иануэль Кант та маңызды рөл атқарды, ол бұл терминді қолданбаса да, әділетті заңдармен біріктірілген көптеген адамдардың мемлекеті ретіндегі түсінігін қорғады.

Кейінірек Германияда бұл ұғым негізінен тар мағынада (В.С. Нерсесянц «легистік») терминологиясын қолданатын болсақ, биліктің ресми құқыққа бағыныштылығы туралы ілім ретінде қолданылды. Бұл көзқарас 20 ғасырдың ортасына дейін үстемдік етті. фашизмнің қайғылы тәжірибесі Г.Радбрухты және көптеген басқа неміс зерттеушілерін классикалық құқықтық концепцияларды натурализм тұрғысынан және «заң үстемдігі» тұжырымдамасын қайта бағалауға итермеледі. біріктірілді. Құқықтық мемлекет ұғымы Германияның Негізгі Заңының 28 бабында бекітілді.

Францияда «құқықтық мемлекет» ұғымы ұзақ уақыт бойы конституциялық-құқықтық доктринада орын таппады. XX ғасырдың басында Леон Дугимен айналымға енгізілген., ол бастапқыда әдетте англо-саксондық құқықтық институт ретінде қабылданды. Кейіннен француз құқықтық доктринасы мен неміс мемлекеттік құқығы арасындағы ұқсастықтар, ондағы құқықтық мемлекет тұжырымдамасының айтарлықтай күшті әсер етуімен, бұл

терминді француз конституционализмінде қолдануды қалпына келтіруге мүмкіндік туды [1].

Қарастырылып отырған мәселе тұрғысынан қарағанда атақты француз ойшылы Раймонд Карре де Мальберг ұсынған құқықтық мемлекет туралы екі пайымдаудың «даму идеалы ретіндегі құқықтық мемлекет (Etat de droit) және қоғамдық өмірдегі заңдылықтың үстемдігін орнықтырған құқықтық мемлекет (Etat legal)» арасындағы айырмашылыққа назар аударған да жөн.

Біріншісінің міндеті жеке бостандықты көпшіліктің тираниясына қарсы құқықтық қорғау, екіншісінің міндеті — заңды түрде тұжырымдалған көпшілік ерік-жігердің немесе жалпы ерік-жігердің (volonte generale) көрінісі ретінде заңның үстемдігін қамтамасыз ету болды.

Ағылшын құқықтық теориясында 1885 жылы Альберт Венн Дайси берген құқықтық мемлекет анықтамасы классикалық болып саналады: "биліктің ерікті бұйрықтарына қарама-қайшы келетін және үкіметтің озбырлығын ғана емес, сонымен қатар кейбір жағдайларда өз қалауы бойынша әрекет ету мүмкіндігін жоққа шығаратын қолданыстағы заңнаманың абсолютті беделі мен үстемдігі".

Фридрих Хайек осы анықтамаға ұқсас құқықтық мемлекет анықтамасын береді, оны "Үкімет өз іс-әрекеттерінде алдын-ала белгіленген ережелермен шектелген, бұл билік өкілдері қандай да бір жағдайда қандай мәжбүрлеу шараларын қолданатынын үлкен дәлдікпен болжауға мүмкіндік береді". Бұл ережелер жалпы нормаларда, көпшілік алдында, алдын-ала көрсетілуі керек, барлық адамдарға бірдей қолданылуы керек, айқын және тұрақты болуы керек. Құқықтық мемлекет тұжырымдамасына мұндай көзқарас (билік заңмен шектелген мемлекет ретінде) ұзақ уақыт бойы англо-саксондық құқықтық доктринада үстемдік етті.

Қазіргі құқықтық теорияда "құқықтық мемлекет "ұғымын анықтауға біркелкі көзқарас жоқ. Осы тұжырымдаманың материалдық немесе процедуралық (процедуралық) аспектісіне назар аударатын екі негізгі бағытын ажыратуға болады. Бірінші бағыт аясында мемлекетті құқықтық деп танудың негізгі шарттары заңдардың тұрақтылығы, болжамдылығы және басқа да сапалық сипаттамалары, мемлекеттік органдар қызметінің заңға бағынуы деп аталады (Хайектің жалпы метафорасына сүйене отырып, "адамдардың емес, заңдардың күші")[2].

Кең (материалдық) тәсіл шеңберінде формальды ғана емес, сондай-ақ мазмұндық өлшемшарттарды да пайдалану қажеттігі көрсетіледі. Бұл жүйенің жұмыс істеуінің әділдігін қамтамасыз ететін тетіктердің маңыздылығын, нормаларда бекітілген ережелер мазмұнының нақты құқық қолдану тәжірибесінде алатын мазмұнға сәйкестігін көрсетеді. Бұл аспектіде құқықтың формальды қасиеттері ғана емес, құқықтың қоғамның қазіргі әлеуметтік және саяси құрылымдарына сәйкестігі маңызды. Құқықтық реттеудің тиімділігі және, сайып келгенде, заңның мемлекет пен қоғам өміріндегі рөлі осыған байланысты.

Құқықтық мемлекет – бұл құқықтық мемлекет, заң үстемдігі, барлығының заң және тәуелсіз сот алдындағы теңдігі қамтамасыз етілетін, адам құқықтары мен бостандықтары мойындалатын және кепілдендірілген, заң

шығарушы биліктің бөліну принципі қалыптасқан демократиялық мемлекет. , атқарушы және сот билігі мемлекеттік билікті ұйымдастырудың негізі болып табылады.

Қазіргі құқықтық мемлекет – бұл құқықтар мен бостандықтар, халықтың билікті жүзеге асыруға қатысуы (тікелей немесе өкілдер арқылы) қамтамасыз етілген демократиялық мемлекет. Бұл құқықтық және саяси мәдениеттің жоғары деңгейін, дамыған азаматтық қоғамды болжайды. Құқық үстемдігі өз көрінісін тапқан өз көзқарастары мен нанымдарын, атап айтқанда, саяси партиялардың, қоғамдық бірлестіктердің құрылуы мен қызмет етуінде, саяси плюрализмде, еркіндікте заң шеңберінде қорғауға және насихаттауға мүмкіндік береді[3]. Құқықтық мемлекеттің белгілері:

1.Қоғамның барлық салаларында заңның үстемдігі.

2.Құқықтық мемлекет органдарының қызметі билікті заң шығарушы, атқарушы және сот органдарына бөлу принципіне негізделген.

3.Жеке тұлға мен мемлекеттің өзара жауапкершілігі.

4.Азаматтың құқықтары мен бостандықтарының нақтылығы, олардың құқықтық және әлеуметтік қорғалуы.

5.Конституция аясында жұмыс істейтін әртүрлі партиялардың, ұйымдардың, бірлестіктердің еркін жұмыс істеуінен, әртүрлі идеологиялық тұжырымдамалардың, ағымдардың, көзқарастардың болуынан тұратын саяси және идеологиялық плюрализм.

6. Қоғамдағы заңдылық пен құқықтық тәртіптің тұрақтылығы [3].

Осылайша, жоғарыда аталған белгілердің негізінде құқықтық мемлекет ұғымын негізгі мақсаты құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз ету және қорғау болып табылатын және қызметі тармақтарға бөлу принципіне сәйкес жүзеге асырылатын және жалпыға бірдей міндетті заңдарға бағынатын мемлекет ретінде қалыптастыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Вестов Ф.А. Правовое государство: теоретическое проектирование и современная политическая практика: монография. Изд-во «Проспект». 2015. С. 16
2. Раянов Ф. М. Правовое государство и современный мир. СПб. 2012. С. 34
3. Яковлев В. Ф. Правовое государство: вопросы формирования. М.: Статут, 2012. С. 122.

ӘОЖ 343.85

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕ БІЛІКТІ ЗАҢ КӨМЕГІН АЛУ ҚҰҚЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Байтенов А.Б., Дарменбай М.С.,Омаркұлов Ж.Қ
Ғылыми жетекшісі: магистр., аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается выявление правовых и практических проблем при осуществлении гарантированной квалифицированной юридической помощи несовершеннолетним участниками уголовного процесса; улучшение процессуального положения несовершеннолетнего подозреваемого, свидетеля, имеющего право на защиту, потерпевшего свидетеля и выработка единого подхода к статусу несовершеннолетних.

Summary: The article examines the identification of legal and practical problems in the implementation of guaranteed qualified legal assistance to minors by participants in criminal proceedings; improving the procedural situation of a minor suspect, a witness who has the right to protection, a victim witness and developing a unified approach to the status of minors.

Қылмыстық процеске кәмелетке толмаған қатысушының білікті заң көмегін алу құқығын қамтамасыз ету ұлттық заңнамада көрсетілген қылмыстық процесті жүргізудің халықаралық құқықтық стандарттарына сәйкес келетін қылмыстық іс жүргізу кепілдіктерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы мойындаған халықаралық-құқықтық актілерде, Қазақстан Республикасының Конституциясында және қылмыстық іс жүргізу заңнамасында бұл құқық жарияланып, оны жүзеге асыру механизмі әзірленген. Алайда, қылмыстық сот ісін жүргізу тәжірибесін және салалық заңнаманы талдау кәмелетке толмағандарға кепілдендірілген білікті заң көмегі туралы ережені нақты жүзеге асыруға кедергі келтіретін бірқатар проблемаларды анықтады.Ресми статистика қылмыстық іс жүргізу кепілдіктерін жүзеге асырудың құқықтық мәселелерін зерттеудің өзектілігін жақтайды, олардың бірі білікті заң көмегін алу құқығы. Қазақстан Республикасында және бүкіл әлемде кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықпен күрестің өзекті мәселесі бар. Соңғы жылдардағы статистика кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың тұрақты жоғары деңгейін көрсетеді. Яғни, кәмелетке толмаған күдіктілерге, айыпталушыларға, жәбірленушілерге қатысты қылмыстық істердің саны ұдайы көп және олардың құқықтарын қылмыстық процесте қорғау мәселелерін зерттеу өзекті болып табылады [1].

Кәмелетке толмағанның қылмыстық процеске қатысуы әртүрлі нұсқаларда (сезікті, айыпталушы, сотталушы, қорғауға құқығы бар куә, жәбірленуші, куә ретінде) мүмкін болуына байланысты, олардың іс - жүргізу жағдайын талдау және оларды қорғаудың нақты құқықтық мүмкіндіктері құқықтарын, процестік мәртебенің мәселелерін зерттеу олардың жіктелуін ескере отырып жүргізілді және білікті заң көмегін алу құқығын қамтамасыз етудің бірыңғай тәсілін әзірлеуге болады деген қорытындыға келді.

Кәмелетке толмаған қылмыстық процеске қатысушының білікті заң көмегін алу құқығы болып табылмайды. Бұл құқық қылмыстық процестің барлық негізгі тұлғаларына беріледі. Қылмыстық сот ісін жүргізуде заң көмегі іс - жүргізушілік қорғау және өкілдік түрінде көрсетілуі мүмкін. Аталған нысандардың мәніне сәйкес заң көмегін қорғаушы мен өкіл көрсетеді. Алайда, қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларында тағы бір субъект – қорғауға құқығы бар куәгердің адвокаты туралы айтылған. Бұл субъект қорғау немесе өкілдік нысанында білікті заң көмегін көрсетудің дәстүрлі жүйесіне сәйкес келмейді, өйткені ол қорғаушы мен өкілге қатысты сияқты оның қызметінің мақсаттарын көрсетпейді [2].

Кәмелетке толмағанның білікті заң көмегін алу құқығының негізінде кәмелетке толмағанның іс-жүргізу мәртебесінің мазмұнына кіретін құқықтар жатыр. Кәмелетке толмағандардың қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуымен қылмыстық іс- жүргізу қатынастарын реттеудегі сараланған тәсіл кәмелетке

толмағанның жеке іс - жүргізу тұлғасы ретінде ерекшеленетін нақты іс- жүргізу мәртебесін қалыптастырудың негізі болып табылады. Кәмелетке толмағандардың қатысуымен қылмыстық сот ісін жүргізудің сараланған іс-жүргізу нысанының ерекшеліктерінің бірі олардың жас ерекшеліктеріне байланысты психофизиологиялық ерекшеліктеріне негізделген олардың іс - жүргізу мәртебесінің ерекшелігі болып табылады. Кәмелетке толмаған адамның жеке басының қасиеттері оның осы бап шеңберінде зерттеу нысанасы болып табылатын қылмыстық процеске қатысушы ретіндегі ерекше қылмыстық іс - жүргізу мәртебесін қалыптастыруға негіз болды. Қылмыстық процеске кәмелетке толмаған қатысушының жеке басының психологиялық ерекшеліктері әрқашан олардың психологиялық тұрғыдан жетілмегендігімен байланысты бола бермейді. Кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қорғаумен қатар, сот төрелігінің мүдделері де назардан тыс қалмайды. Қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарын қорғау мен сот төрелігінің міндеттері арасындағы тепе-теңдікті сақтау, мысалы, объективті шындықты анықтау, кәмелетке толмағандардың психологиясының ерекшеліктеріне байланысты олардың қылмыстық әрекетке көбірек бейім екенін түсінуге көмектеседі. Бұл мән-жайлар қылмыстық процесте күдіктілердің құқықтарын қорғаумен қатар кәмелетке толмаған куәлардың, жәбірленушілердің құқықтарын қорғаудың барабар механизмін әзірлеу қажеттігін көрсетеді. Кәмелетке толмағанның қылмыстық процеске қатысуы әртүрлі жолдармен мүмкін: сезікті, айыпталушы, сотталушы ретінде, қылмыстық қудалаудан өзін қорғау; құқықтарының бұзылуына байланысты қылмыстық процестің орбитасына тартылған жәбірленуші; басқа адамдар – куә, қорғауға құқығы бар куә. Демек, кәмелетке толмаған қатысушының қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көзделген іс-жүргізу мәртебесі болуы мүмкін.Қылмыстық процеске тартылған кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етудің бірыңғай тәсілі жоқ.Тергеудің бастапқы кезеңінде қылмыстық процесті жүргізуші органдардың Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс -жүргізу кодексінде реттелетін шеңберден тыс іс жүргізу әрекеттерін жасау мүмкіндігі бар. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс- жүргізу кодексінде реттелмеген іс жүргізу әрекеттері жасалуда. Қылмыстық ізге түсу органдары қылмыстық әрекетке қатысы бар адамдарға сауалнама жүргізу кезінде оны құқықтары мен міндеттерін түсіндірмей жүргізеді, іс - жүргізу тәртібін сақтамайды, субъектілерді процессуалдық кепілдіктерден айырады. Бұл мәселелер осы мақалада мақсат қоюға негіз болды. Кәмелетке толмағандардың қатысуымен қылмыстық сот ісін жүргізуді құқықтық реттеудің жоғарыда аталған мәселелерін шешу үшін олардың мәртебесі мен қылмыстық процестің сатысына қарамастан кәмелетке толмағандардың құқықтарының кепілдіктерінің негізін құрайтын нормаларды бір жүйеге келтіру қажет [3].

Бұл мақсатқа жету үшін қылмыстық процеске қатысушылардың құрамын олардың іс - жүргізу құқықтары мен міндеттерінің көлемі арқылы талдау қажет; айырмашылықтарды көрсету және дұрыс ұсыныстар ұсыну; тергеудің әртүрлі кезеңдеріндегі құқықтық реттеудегі олқылықтарды анықтау. Қылмыстық

процеске кәмелетке толмаған қатысушының процессуалдық мәртебесін, адам құқықтары саласындағы бірыңғай стандарттарды қолдануды және кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз етудің негізгі кепілдіктерін біріздендіруді түсінудің бірыңғай тұжырымдамасын әзірлеу қажеттілігін түсіну болып табылады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 76-бабында жәбірленуші аз болған жағдайда процеске олардың заңды өкілдері тартылатыны белгіленген. Бұл ретте жәбірленушінің өкілі ретінде жәбірленуші немесе оның заңды өкілі сайлаған адвокат жіберіледі [4].

Адвокатты жәбірленушінің өзі немесе оның заңды өкілі шақырмаған жағдайда, адвокаттың қатысуын қылмыстық процесті жүргізетін орган адвокаттардың кәсіби ұйымы немесе оның құрылымдық бөлімшесі орындауы міндетті қаулы шығару арқылы қамтамасыз етеді.

Яғни, егер жәбірленуші кәмелетке толмаған болса, онда сот төрелігінің халықаралық стандарттарына сай келетін жәбірленушінің өкілі ретінде іске адвокат қатысады.Демек, кәмелетке толмаған жәбірленушінің мүддесін қорғайтын адвокаттың қатысуы міндетті болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 78-бабына сәйкес адам қорғауға құқығы бар куә мәртебесіне мынадай екі шарт болған жағдайда ие болады:

1) осы адамға күдік туындаған кезде:

а) куәнің қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам ретінде берген айғақтары;

б) егер ол қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызда және хабарламада қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам ретінде көрсетілсе;

2) алайда бұл адамға қатысты процестік қамауға алу қолданылмаса немесе оны күдікті деп тану туралы қаулы шығарылмаса [5].

Яғни, өзіне қатысты күдік туындаған, бірақ оны процестік қамауға алуға немесе адамды сезікті деп тану туралы қаулы шығаруға негіз болмаған адам қорғануға құқығы бар куә болып табылады.Іс бойынша процесті жүргізетін орган оны сезікті мен куәнің арасындағы «шекаралық» жағдайда қалдырады. Қылмыстық істің нәтижесіне процессуалдық мүдденің болуы субъектінің куәгер тиесілі басқа адамдарға қарағанда күдіктіге жақын екенін көрсетеді.

Қорғауға құқығы бар куәнің сезіктіден басты айырмашылығы сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органның қалауы болып табылады. Қылмыстық процеске қатысушыларға ортақ нәрсе - олардың тергелетін қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысы болуы мүмкін деген күдік. Демек, қылмыстық құқық бұзушылық жасады деген күдіктен қорғай отырып, қылмыстық сот ісін жүргізу барысында олардың құқықтарына кепілдік беру мәселесіне бірыңғай көзқарасты әзірлеуге толық негіз бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.ҚР Қылмыстық іс жүргізу құқығы. Төлеубекова Б.Х. Алматы 2017ж
2.Уголовный процесс РК. Оспанов Алматы 2010
3. Уголовный процесс. / Под ред. Гуценко К.Ф. Москва 1997.

4. Уголовный процесс. / Под ред. Н.А. Лупинский. М.1998г.
5.Курс советского уголовного процесса /ч.Общая/- под.ред. А.Д. Бойкова А.Д., И.А. Карпеца. М.1989.

ОӘЖ 008.091

ҚАЗАҚТАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бақтыбаев Б.Н., Қуватбеков А.Э., Өтеген Б.Е.
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., аға оқытушы Абдрасилова Г.З.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье речь пойдет об актуализации проблемы духовного наследия Казахстана, а также формировании новых, политических, нравственно-этических норм, принципов и подходов, отличных творческих, идеологических духовных принципов в условиях политического суверенитета.

Summary: This article will focus on the actualization of the problem of the spiritual heritage of Kazakhstan, as well as the formation of new, political, moral and ethical norms, principles and approaches, excellent creative, ideological spiritual principles in the conditions of political sovereignty.

Қазақ қоғамында ұзақ уақыт бойы негізінен экономикалық және әлеуметтік себептерге байланысты әдеттегі құқық нормалары әрекет етті. Көптеген қоғамдық қатынастар әдеттегі құқық нормаларының көмегімен реттелді. Қазақ халқының ғасырлар бойғы салт-дәстүрлері моральдық құқықтар мен міндеттер ретінде өмір сүрді. Қазақтардың әдеттегі құқығы-әлем халықтарының құқықтық тарихының ажырамас бөлігі. Қазақтардың әдеттегі құқығы, немесе адат, шаруашылық қызметтің ерекшеліктерімен, сондай-ақ оған сәйкес келетін дәстүрлі қазақ қоғамын әлеуметтік ұйымдастырудың нысандарымен, дәстүрлі көшпелі қоғамның терең өзіндік әлеуметтік және адамгершілік-құқықтық институтымен туындаған құқықтық сананың ерекше феноменін білдіреді, оны зерделеу еліміздің әлеуметтік, мәдени, саяси тарихының ерекшеліктерін барабар түсінудің қажетті шарты ғана емес, сонымен қатар күрделі жалпы теориялық, әлеуметтік-философиялық проблеманы білдіреді.

Тарихи тәжірибе көрсеткендей, әдеттегі құқықта билік құрылымдары мен жеке тұлғалардың іс-әрекеттерінің құқықтық заңдылығының нормалары көп жағдайда заңды түрде емес, этикалық түрде анықталады. Бұл көбінесе саяси билік пен сот жүйесінің бөлінуінің себебін табиғи заң нормалары саяси мемлекеттік билікті шектеген кезде түсіндіреді. Бұл әдет-ғұрыптар мұрагерлік, отбасылық және неке қатынастарын, адамдардың өзара тәуелділігін, олардың қауіпсіздігін, әскери қақтығыстарды, аумақтық дауларды реттеді. Дегенмен, олар би сотының пайда болуымен және кодтық жинақтардың болуымен заңды бояуға ие болды және олар тұрақты, мойындалған, дауларды шешуде оларға сілтеме жасаған. Қалыптасып келе жатқан қазақ мемлекеттілігінің би соты әдет - ғұрыпқа құқықтық сипат беріп, әдет - ғұрыпты құқық нысандарының бірі - құқықтық әдет-ғұрыпқа, ал құқықтық әдет-ғұрыптар жиынтығын әдеттегі

құқыққа айналдырды. Ғасырлар бойы қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқан қарапайым қазақ құқығы бірқатар өзгерістерге ұшырады. Мүмкін, бұл құқықтық мұраның өсуіне кедергі келтіретін фактор болған шығар. Өйткені, әңгімелер әдет-ғұрыптың заңға дәйекті түрде ауысуының бірнеше мысалын біледі, өйткені рух табиғи эволюцияның барлық кезеңдерінен секірусіз өтетін жағдайлар өте сирек кездеседі. "Әдет-ғұрып-құқық" сияқты бірізділікті жүзеге асыру үшін қоғам жеткілікті тұрақты болуы керек, тіпті тарихи жылыжай жағдайында да болуы керек, яғни бұл әртүрлі әлеуметтік дағдарыстарды, әскери шабуылдарды, табиғи апаттарды және т. б. білдіреді. Бірақ бұл жоғарыда аталған дәйектілік жүзеге асырылмайды дегенді білдірмейді, егер олар болған болса, құбылыстардың парадокстары тарихи фактілермен расталады, онда өркениеттен алыс көптеген халықтар "көшуді" сәтті жүзеге асырды, бірақ олардың көпшілігі ғана емес.әдет-ғұрып біртіндеп оңға өтіп, заңды әдет-ғұрыпқа, әдеттегі құқыққа және одан кейін "оң құқыққа"айналатын тізбектің толық орындалуын көрсете алады. Кезінде Ш.Уәлиханов қарапайым қазақ құқығының демократизмі мен гуманизміне алғашқылардың бірі болып назар аударды. Құқықтық институттарды зерттей отырып, ол қазақтардың көшпелі қоғамының саяси-құқықтық мәдениетін зерттеушілер үшін жалпы теориялық маңызы бар пайымдаулар айтты: қырғыздардың әдеттегі құқығы жоғары дамудың төменгі даму ұқсастығымен бірдей, біз оны жақсы көреміз, сілтеме жасаймыз, заңнамаға қарағанда адамгершілік жақтары көп, мысалы, мұсылман, Қытай және орыс. Қырғыз заңдарында жаңа еуропалық кодекстерге толы алдын алу және қорқыту шаралары жоқ. Қырғыздарда дене жазасы ешқашан болған емес. Ал клан мүшелері өз туыстары үшін жауап беретін құқықтық заңдар рулық қатынастарда көптеген практикалық пайда әкеледі" [1].

Қазақтардың дәстүрлі халықтық әдет – ғұрпы - бұл дала тарихи тұрғындарының көптеген ұрпақтарының ежелгі дүниетанымдық нұсқауларымен байланысты күрделі этноәлеуметтік құбылыс. Ол күнделікті өмірдің тірі реттегіші болып қала береді, оның элементі шамандық нормалар болып табылады. Көшпенділер шежіреге ерекше мән берді - аңыздарда, аңыздарда, батырлық дастандарда, поэмаларда, діни ертегілерде жазылған және бекітілген ауызша шежіреге... Мәдениеттің осы қоймасына немқұрайды, менмен қарау, кем дегенде, қорлау болмаса, негізсіз. Көшпенділер тілінің сөз байлығы туралы айтқанда, көп жылдар бойы соңғы жүзжылдықтағы ақындармен шектеліп келді, ал XV, XVI және XVII ғасырлардан, Асан сияқты жыршылар өмір сүрген кезден бастау керек еді. "Қазақтың әдеттегі құқығы - жазылмаған құқық" [2], - деп жазады академик С ' Зиманов. Ол өз ойын одан әрі жалғастырады: "ол бірқатар негізгі нормативтік институттарға және негізгі материалдық және процедуралық нормативтерді қамтитын қысқаша, есте сақтау оңай және сонымен бірге экспрессивті сөздер жиынтығына негізделген. Соңғылары, әдетте, нақты өмірлік жағдайларға барабар логикалық оқшаулау, түсіндіру арқылы нақты нормаларды шығарудың бастапқы бастаулары болып табылады" [3]. Әрине, қазақтардың табиғи құқығында "ақ сүйек" өкілдерінің

рөлі елеулі болды. "Егер дауласушы адамдардың бірі-сұлтан, ал екіншісі-қырғыз болса, онда бірінші, яғни сұлтанға даулы орын беріледі: егер дауласушы адамдардың бірі - би, ал екіншісі - жалпы белгілі ақсақал, ақсақал болса, онда концессия соңғысының пайдасына жасалады: егер би мен қарапайым қырғыз арасындағы дау болса, онда даулы орын біріншісінде қалады; егер дауласушы адамдар - екеуі де қарапайым қырғыздар болса, онда олардың үлкені жас болса, мұны қалай жасау керек еді, содан кейін екі сұлтан немесе Дауласушы адамдардың теңдігі кезінде олардың руларының немесе бөлімшелерінің үлкендігі жиі назарға алынады " [4].

Айта кету керек, адам құқықтарының категориясы - бұл христиан дініне негізделген еуропалық өркениеттің дамуының нәтижесі, ол жоғары гуманистік мәдениетті тудырды, онда адамның құндылығы, адамгершіліктің маңыздылығы және жеке адамның бостандығын қамтамасыз ететін оған негізделген тәртіп туралы идеялар пайда болды. Сонымен бірге, басқа Батыс емес қоғамдарда да адам құқықтары туралы идеялардың басталуы қалыптасты. Мәселен, қазақ даласында белгілі бір көшпенді демократия орнаған, оған тән ерекшеліктерді индивидтің деспотикалық негіздерімен салыстырмалы түрде абайсыздығын, әйелдің еркіндігі мен теңдігінің белгілі бір дәрежесін, билікке құлшылық етуінің болмауын, яғни антикалық отырықшылық өркениеттеріне тән екендігін атауға болады.

Қазақ хандарының билігі ешқашан деспотикалық болған емес, ал қазақ көшпелі тайпалары рулардың немесе жүздердің билеушілерімен қақтығыстар туындаған жағдайда әрқашан басқа жерлерге көшуге мүмкіндік алды. Адам құқықтары Тәуке хан-Жеті жарғы заңдарында реттелді, онда индивидтердің жеке (азаматтық) және экономикалық құқықтары көрініс тапты. Қоғамның белгілі бір мүшелеріне берілген саяси құқықтар хан сайлау институтында көрініс тапты. Жеке және ұжымдық дауларды шешу үшін сот-әкімшілік функцияларды орындауға арналған билер институты маңызды болды, және бұл институттың демократиясы жеке адамның би атағын тек халық арасында беделі негізінде алу арқылы көрінді. Тарихи факт соттау биями Барақ сұлтанның кісі Әбілхайыр хан даңғылы жоқтығын дәлелдейді иммунитет сот қудалау өкілдері тектілігін. Билер сотының процедуралық және процедуралық нормаларының ерекшеліктерін талдау әдеттегі құқық нормаларын басшылыққа алатын Сот төрелігі формальды заңдылықты бейтарап қолдануды емес, қазіргі мемлекеттегі сот билігі белгілегендей сыртқы және құқықтық реттеуді жүзеге асыруды емес, дәстүрлі құндылықтар мен қоғамның әлеуметтік шоғырлану міндеттері тұрғысынан ең орынды деп түсінілетін әділеттілікті іздеуді мақсат еткенін көрсетеді.жанжалды шешу. Сот жазалау функцияларын ғана емес, адамгершілік-тәрбиелік функцияларды да қабылдады. Билер соты және әдеттегі құқықтың "әлеуметтік сот төрелігі "бүкіл жүйесі өзара міндеттемелерді орындаудың таза заңды кепілдіктері мен қоғамдық тәртіпті сақтаудың мәжбүрлі-күштік шаралары алдындағы қоғамдық ынтымақтастықтың, өзара сенімнің, моральдық нормалардың басымдығын бекітті. Патша режимі қазақ

жерлерін отарлағаннан кейін адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың дәстүрлі құрылымдары жойылды.

Ислам дініне негізделген мұсылман өркениетінде жеке адамның мінез-құлқын реттеудің мақсаты "адалдардың", жалпы исламның мүдделерін қамтамасыз ету болып табылады. Өзін осы тұтасымен салыстырған адам исламнан бас тартып, ауыр жазаға тартылды. Мұсылман құқығы діни сипатта болды, сондықтан оның нормаларын орындау "адалдардың" көз алдында діни міндетке айналды. Мұсылман құқығы мұсылмандардың сыртқы мінез-құлқын ғана емес, сонымен бірге оның постулаттарының негізін құрайтын ішкі уәжді де егжей-тегжейлі реттеуге арналған. Бұл "мемлекетке сенім"болып табылатын исламның ережелеріне негізделген жеке адамның қоғамға ерікті, саналы бағынуын анықтайды. Ислам мәдениеті тұрғысынан адам құқықтары идеясын оның билікке деген талабы ретінде ұсыну діни институттардың мызғымастығына қол сұғуды білдіреді [5]. Адам құқықтарының бүкіл кешенін іс жүзінде жүзеге асыру-бұл жан-жақты кешенді міндет, оны шешу дәрежесі жеке елдердің де, бүкіл адамзат өркениетінің даму деңгейін, прогрессивтілігі мен гуманизмін тікелей сипаттайды. XXI ғасырдың табалдырығында адам құқықтарын сақтау мен құрметтеу ішкі және халықаралық саясаттың адами өлшемінің маңызды өлшемі болып табылады. Адам құқықтарын құрметтеу арқылы жеке мемлекеттердегі және тұтастай әлемдегі жеке тұлғаның жоғарғы құндылығы бекітіледі.

Қазақтардың дәстүрлі дүниетанымында төзімділік идеялары да кең таралды. Қазақ даласымен өткен Ұлы Жібек жолының бойында мешіттер мен шіркеулер, синагогалар мен костелдер тұрғаны тарихи факт болып табылады. Дала халқы ешқашан діни немесе басқа фанатизмге жол бермеді. Қазақ даласында кез келген биліктің - саяси, сот билігінің легитимдігінің ең терең негізі оның әділдігі болды. Сондықтан қарапайым құқық нормаларының заңдылығының мәдени негіздері олардың қазақ даласының сот-құқық жүйесінде практикалық пайдаланылуының тарихи кезеңімен белгіленетін шеңберден әлдеқайда кең. Қазақтың әдеттегі құқығында гуманизмнің, әлеуметтік әділеттіліктің, адамға деген құрметтің және оның негізгі, бөлінбейтін құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың әмбебап, жалпыадамзаттық құндылықтары өз көрінісін тапты деп айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Ш.Ш. Уәлиханов. Сот реформасы туралы жазба // Ш. Ш. Уәлиханов 5 томдық шығармалар жинағы-Алматы: Қазақ совет энциклопедиясының Бас редакциясы, 1985.-Т.
2. Зиманов С.З. Қазақтардың әдеттегі құқығы проблемаларын әзірлеудің жай-күйі мен міндеттері // қазақтың әдеттегі құқығы бойынша материалдар. СН. 1. - Алматы, 1948-350 Б.
3. Зиманов С.З. XYIII ғасырдың аяғы - XIX ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстанның саяси жүйесі. - Алматы, 1996. - Б.296.
4. Зиманов С.З. Қазақ жай құқық проблемаларының жай-күйі және оларды әзірлеу міндеттері//Қазақ жай құқық жөніндегі материалдар. СН. 1. - Алматы, 1948-350 Б.
5. Сукияйнен Л. Р. Мұсылман құқығы. - М., 1986. - 328 б.

ӨӘЖ 316.754

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ АДАМГЕРШІЛІК НЕГІЗДЕРІНІҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІНІҢ ДАМУЫ

Бегман А.Т., Қали А.М., Еркін Ғ.Н.
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., аға оқытушы Абдрасилова Г.З.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье описываются особенности развития мировоззренческих установок традиционного казахского общества и права.

Summary: This article describes the features of the development of ideological attitudes of traditional Kazakh society and law.

Көшпелі қоғам тарихына, оның өзіндік материалдық және рухани мәдениетіне деген қызығушылық әлсіремейді. Бұған қоғамтанушығалымдардың көптеген зерттеулері дәлел болып табылады, онда мазмұны бойынша әртүрлі дереккөздерді талдау негізінде әлеуметтік болмыстың жаңа қырлары мен көшпелі қоғамның сапалық жақтары ашылады [1].

Мәдениеттің тарихи өткенінің оқиғалары мен құбылыстарын бағалау кезінде жалпыадамзаттық, ғасырлар бойы дамыған аксиологиялық мінез-құлықтың қалыптасуына белсенді ықпал ететін құнды, адамгершілікті қабылдау қажет. Марксизм идеологтары бір кездері бұл тұрғыда өте дәл айтқан: "егер адам өзінің барлық білімін, сезімдерін және т.б. белгілі әлемнен және осы әлемнен алған тәжірибесінен алса, онда адам өзін адам ретінде тануы үшін оның айналасындағы әлемді ұйымдастырып, үйренуі керек. Егер дұрыс түсінілген қызығушылық барлық мораль принципін құраса, онда жеке адамның жеке мүддесі жалпыадамзаттық мүдделермен сәйкес келуі керек [2]. Кезінде Ш.Уәлиханов қарапайым қазақ құқығының демократизмі мен гуманизміне назар аударды. Құқықтық институттарды зерттей отырып, ол қазақтардың көшпелі қоғамының саяси-құқықтық жүйесін зерттеушілер үшін жалпы теориялық маңызы бар пайымдаулар айтты: қырғыздардың әдеттегі құқығы жоғары дамудың төменгі даму ұқсастығымен, біз оны жақсы көреміз, сілтеме жасаймыз, заңнамаға қарағанда адамгершілік жақтары көп, мысалы, мұсылман, Қытай және орыс. Қырғыз заңдарында жаңа еуропалық кодекстерге толы алдын алу және қорқыту шаралары жоқ. Қырғыздарда дене жазасы ешқашан болған емес. Клан мүшелері өз туыстары үшін жауап беретін заңды заңдар рулық қатынастарда көптеген практикалық пайда әкеледі" [3].

Ш.Уәлиханов өз халқының этникалық ерекшеліктерін жоғары бағалайды: бұл ретте қазақ мәдениеттанушысы еуроцентризмге қатысты әділ ескерту де жасайды: "Еуропада әлі күнге дейін көшпелі тайпаларды сұрапыл ордалар мен тәртіпсіз аңдар түрінде білдіретін жалған ұғым үстемдік етеді. Көшпелі моңғол немесе қырғыз туралы түсінік өрескел және мал тәрізді варвар идеясымен тығыз байланысты. Сонымен қатар, бұл варварлардың көпшілігінде өз әдебиеттері мен аңыздары бар - жазбаша немесе ауызша. Біріншісі-моңғолдар мен зюнгарлар, екіншісі - моңғол-түркі тамырының көшпелі ордалары. Дала

ордалы - қырғыз моральдық тұрғыдан, ақыл-ой қабілеттерімен, татар немесе түріктің қарапайым қарапайым адамдарынан әлдеқайда жоғары. Поэзияға, әсіресе импровизацияға бейімділік барлық көшпелі нәсілдерді ерекшелендіреді... Абайсыз көшпенді өмірдің әсері ме, әлде табиғатты, әрдайым ашық жұлдызды аспанды, шексіз және жасыл даланы үнемі ойластыру осы дала көшпенділерінің поэтикалық және алыпсатарлық рухының пайда болуына себеп болды ма - бізге білудің қажеті жоқ: бұл мәселенің шешімін табиғатты, оның адамға әсерін және осы ықпалдың салдарын бақылайтын ғалымдарға ұсынамыз. Біз тек фактілер мен деректерді ұсынамыз" [4].

Ш.Уәлиханов қазақтардың, қырғыздардың, ұйғырлардың, дүнгендердің апаттары орыстардың, қытайлардың, ағылшындардың және т. б. этникалық ерекшеліктерімен байланысты емес екенін жақсы түсінді. Ш.Уәлиханов шығармашылығының танымал зерттеушісі О. А. Сегізбаев атап өткендей, ол бір халықтың мәдени стандарттарын басқа халықтарға таңуға әділ қарсылық білдірді. Мәселен, ол Ресей үкіметінің XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстанда "орыс ақиқаты"бойынша орыс сотының канондары бойынша сот төрелігін механикалық түрде жүзеге асыру талпыныстарына табанды түрде қарсы шықты. Ол мұны қарапайым себеппен жасауға болмайтынын, қазақтарда Ресейдің ерекше жағдайларынан туындайтын қылмыстардың көптеген түрлері жоқ екенін, бірақ есесіне ресейлік сот төрелігі ештеңе білмейтін осындай қылмыстық көріністер орын алғанын әділ дәлелдеді. Мысалы, барымтаға байланысты қылмыстар (әртүрлі себептермен біреудің малын күштеп ұрлау), қалың малды төлеудің дәстүрлі тәртібін бұзу, ғасырлар бойы бекітілген әдет-ғұрыптарды сақтамай қалыңдықтарды ұрлау және т.б., олар үшін жаза Ресей заңнамасында қарастырылмаған [5].

Қазақтардың ұлттық сана-сезімінде анимизм басты рөл атқарды: әлем заттары жанды, жанды. Сондықтан оларды ренжітуге болмайды: от пен суды ластауға, шөпті таптауға, нанды пышақпен кесуге және т.б. бірақ сезімтал жақтан басқа, әр заттың символдық формасы бар, ол символ, белгі, қарапайым көзқарас пен түсінікке қол жетімді емес басқа біреудің "көлеңкесі". Білу - бұл байланыстарды түсіндіру. Сондықтан салт-жораларды орындау ежелгі қазақтардың танымын білдіреді. "Ырымшыл қазақ" (ырымшыл қазақ) сөзі қазақ этносының психологиялық ерекшеліктерін дәл сипаттады. Аталғанның барлығы қатысы бар және өз қолымен жерлеген. Олар қазақ даласында аз болған жоқ. Олар әр түрлі масштабта болды-жергілікті (ауылдық), аймақтық, рулық, рулық және т.б. Шоқан Уәлиханов: "бидің есімін алу үшін халық алдында өзінің заңгерлік білімі мен шешендік қабілетін бірнеше рет көрсету керек еді", - деп айғақтайды. Болашақ билер Хиуа, Бұхара, Самарқандтағы Шығыс медреселерінде оқыды. Ұрпақтан-ұрпаққа олар құқықтық білім берді, бұл халықтың тәуелсіздігін, ерекшелігі мен өзіндік ерекшелігін жинақтаған ішкі жасырын нысандарындағы руханият. Мысалы, көшпелі қоғам коммуникациясының вербалды формаларының өзіндік, өзіндік сипаты бар екендігі қазір жаңа нәрсе емес, бірақ түсініксіз нәрсе мәдениеттің бір бөлігі ретіндегі қазақ құқығының феномені болып табылады. Осылайша, қазақ құқығының құндылық мазмұнын зерттеу-салыстырмалы түрде жаңа құбылыс.

Халықтың руханилығы нормалар мен әдет-ғұрыптарға, құндылықтар мен мінез-құлық формаларына жақын және қолданылады. Белгілі болғандай, қазақтардың өмірі бекітілген ережелерге сөзсіз бағыну, адамдар арасындағы қарым-қатынастарды қатаң реттеу, ата-бабалардың салт-дәстүрлеріне адалдық, әдет-ғұрыптарды, нұсқамаларды сақтау негізінде құрылған. Олардың көпшілігі айтылғанға қайта оралып, қазақ қоғамының әлеуметтік болмысының нақты фактілерін көрсете отырып, гуманизммен ерекшеленді. Кәдімгі қазақ құқығының кейбір институттарына тоқталайық.

Әдеттегі Қазақ құқығы рулық экзогамия қағидасын қатаң сақтауға санкция берді, яғни. қан бойынша жақын туыстарымен жоғары және төмен түзу сызық бойынша некеге тұруға тыйым салынады. Бұл талап моральдық тәртіп проблемасымен және сау, толыққанды ұрпақтарға қамқорлық жасаумен тікелей байланысты. Семей облыстық Статистика комитеті 1886 жылы жариялаған Қазақ әдет-ғұрып құқығы жөніндегі материалдарда: "..ежелгі кездегідей, жетінші тізеге дейін туыстар арасында некеге тыйым салынған.., "[5] немесе, мысалы, орыс зерттеушілерінің жазбаларында қазақтар" әйел таңдауда туыстықтың ең алыс сызықтарын сақтайды және әйелін өзімен бір рулық бөлімшеден алуға рұқсат етілмейді" деп дұрыс айтылған [6]. Экзогамикалық тыйым салуды бұзған кінәлі тараптар қатты сотталып, жазаланды, ал жеңілдететін жағдайлар болған кезде олар отбасынан шығарылды.

Кәдімгі қазақ заңында рұқсат етілген бұл тыйым ең прогрессивті деп саналады, өйткені ол қазіргі кезде де өзекті, өйткені ол отбасы және неке туралы заңда заңды түрде бекітілген [7] (1 жылғы 2000 қыркүйектегі) 11-баптың 2-тармағында; ата-аналары мен балалары, аталары, әжелері мен немерелері, ата-аналары мен аналары бар ата-аналары мен ата-аналары, ата-аналары мен немерелері, ата-анасы

Адам құқықтары-бұл жеке адамға өз қалауы бойынша әрекет етуге (адам құқықтарының бұл бөлігі әдетте бостандық деп аталады) немесе белгілі бір артықшылықтар алуға (бұл адам құқығы) мүмкіндік беретін адамдар мен мемлекет арасындағы қатынастардың принциптері, нормалары.

Адам құқықтары адамдардың іс-әрекетінің бірнеше рет қайталанатын актілерінен, қайталанатын байланыстар мен қарым-қатынас формаларынан қалыптасты, нәтижесінде адамдардың өзара әрекеттесу процесін реттей алатын белгілі бір тұрақты нормалар, стандарттар, құндылықтар қалыптасты. Әр адамның қоғам мен мемлекет ықпал етуі керек материалдық және рухани игіліктердің белгілі бір көлеміне талаптары бар, және бұл артықшылықтардың көлемі әрқашан тарихи түрде қоғамның таптық құрылымындағы, материалдық өндіріс жүйесіндегі жеке тұлғаның ұстанымымен анықталды. Жеке адамға берілген бұл артықшылықтар адам құқықтары деп аталуы мүмкін. Ислам дініне негізделген мұсылман өркениетінде жеке адамның мінез-құлқын реттеудің мақсаты "адалдардың", жалпы исламның мүдделерін қамтамасыз ету болып табылады. Өзін осы тұтасымен салыстырған адам исламнан бас тартып, ауыр жазаға тартылды. Мұсылман құқығы діни сипатта болды, сондықтан оның нормаларын орындау "адалдардың" көз алдында діни міндетке айналды. Мұсылман құқығы мұсылмандардың сыртқы мінез-құлқын ғана емес, сонымен

бірге оның постулаттарының негізін құрайтын ішкі уәжді де егжей-тегжейлі реттеуге арналған. Бұл "мемлекетке сенім"болып табылатын исламның ережелеріне негізделген жеке адамның қоғамға ерікті, саналы бағынуын анықтайды. Адам құқықтары идеясын оның ислам мәдениеті тұрғысынан билікке деген талабы ретінде ұсыну діни көзқарастардың мызғымастығына қол сұғуды білдіреді.

ҚР-да идеологиялық және саяси әралуандық мойындалады, қоғамдық және мемлекеттік институттардың бірігуіне, мемлекеттік органдарда саяси партиялар ұйымдарының құрылуына жол берілмейді. Сонымен қатар, ҚР Конституциясына сәйкес қоғамдық бірлестіктер заң алдында бірдей. Мемлекеттің қоғамдық бірлестіктер істеріне және қоғамдық бірлестіктердің мемлекет істеріне заңсыз араласуына, қоғамдық бірлестіктерге мемлекеттік органдардың функцияларын жүктеуге, қоғамдық бірлестіктерді мемлекеттік қаржыландыруға жол берілмейді (5-бап). Осы конституциялық ережелерді іске асыру үшін маңызды заңнамалық актілер қабылданды - бұл ҚР "қоғамдық бірлестіктер туралы" және "саяси партиялар туралы"Заңдары. Осы заңнамалық актілерге сәйкес Саяси партиялар, кәсіптік одақтар және азаматтардың заңдарға қайшы келмейтін ортақ мақсаттарға жету үшін ерікті негізде құрылған басқа да бірлестіктері қоғамдық бірлестіктер деп танылады.

Біздің қоғам ұзақ өмір сүрді, әлемнен бөлек өмір сүрді. Бүгін біз халықаралық тәжірибеге, соның ішінде БАҚ бостандығын қамтамасыз ету мәселелеріне мұқият қарауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зиманов С. З. Ресей және Бөкей хандығы. -Алматы, 1982. - 269 Б.
2. Кшибеков Д. Көшпелі қоғам; генезисі, дамуы. -Алматы, 1984. - 354 б.
3. Ш.Ш Уәлиханов. Сот реформасы туралы жазба //Ш. Ш. Уәлиханов 5 томдық шығармалар жинағы-Алматы: Қазақ совет энциклопедиясының Бас редакциясы, 1985. -Т.- Б. 77-104
4. Ш. Ш. Уәлиханов [Оңтүстік Сібір тайпаларының тарихы туралы жазбалар] / / Ш.Ш. Уәлиханов шығармалар жинағы. - Т. - 294-305 Б.
5. Сегізбаев О. А. XV-XX ғғ. басындағы қазақ философиясы-Алматы: Ғылым, 1996. - 472 Б.
6. Мавродина Р. М. Киев Русі және көшпенділер. - Л. 1983. - С.
7. ҚР Отбасы және неке туралы заңы. 01.01.2000ж.

ОӘЖ 343.4

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АДАМ САУДАСЫНА ҚАРСЫ ІС ҚИМЫЛДЫ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Бейсенов А. А., Шерішов Б., Еркін Е. І.
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, Шинтаева Ф.Е.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы изучения природы многопланового феномена борьбы с преступностью по торговле людьми, криминологического измерения его параметров, выработки наиболее оптимальных законодательных формул.

Summary: The article deals with the issues of studying the nature of the multifaceted phenomenon of combating human trafficking crime, criminological measurement of its parameters, and the development of the most optimal legislative formulas.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәттен бастап зайырлы, әлеуметтік, құқықтық, демократиялық мемлекет құру бағытын ұстанды, бұл дамудың өзіндік ерекшелігі мен халықаралық стандарттарды есепке алудың диалектикасы мен релеванттығын куәландырады. Бұл ретте инновациялар мен бастамаларды, өршіл жоспарлар мен жан-жақты тәжірибені (ядролық қарудан бас тарту, әлемдік діни лидерлердің дәстүрлі съезі, ЕҚЫҰ-ға төрағалық ету, EXPO 2017 өткізу құқығы және т.б.) қоса алғанда, белгілі бір табыстар мен жетістіктер де маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы қылмысқа қарсы күрестің жаңа проблемаларына тап болады.

Қылмысқа қарсы күрестің жаңа проблемаларына адам саудасына қарсы тұру мәселелері кіреді, бұл социологиялық, экономикалық, географиялық, криминологиялық, қылмыстық-құқықтық, қылмыстық іс жүргізу, криминалистикалық және басқа да маңызды талдау әдістерін қамтитын қылмыстың осы түрін доктриналық талдау сияқты мәселелерді теориялық тұрғыдан зерттеуді қажет етеді.

Көптеген сарапшылар бұл құбылыстың күрделі көп өлшемді сипатына назар аударады. Адам саудасына қарсы әрекет ету проблематикасы 10 жылдан астам уақыт бойы Қазақстанда тек қылмыстық құқық және криминология бойынша ғана емес, сонымен қатар қылмыстық процесс және криминалистика, саясаттану, әлеуметтану және тіпті география бойынша арнайы бірлескен зерттеулердің нысанасы болып табылады.

Сидхарт Кара өзінің кітабында мәжбүрлі еңбек түріндегі құлдық әлі де бар екендігі ешкімге құпия емес, жер шарының әр бұрышында өркендей беретіні туралы дұрыс жазады[1].

Еуразиялық ынтымақтастықтың халықаралық деңгейінде адамдардың теңдессіз ұтқырлығы ғасырында өмір сүріп жатқаны атап өтілді. Бүгінгі таңда адамзат тарихында бұрын-соңды болмағандай, көптеген адамдар қозғалыста және осыған байланысты көші-қон XXI ғасырдың негізгі жаһандық проблемаларының бірі ретінде қарастырылады.

Ұлы Жібек жолы дәуірінен бастап Орталық Азия батыс пен Шығыстың тоғысында және тауарлар мен адамдардың қозғалысында болған. Бүгінгі таңда күн сайын жүздеген мың адам жұмыс және жақсы мүмкіндіктер іздеп халықаралық шекарадан өтеді. Орталық Азиядан келген миллиондаған адамдар өз елдерінен тыс жерде жұмыс істейді және отбасыларын қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының Бас прокуроры А.Дауылбаевтың мәліметінше, соңғы бес жылда Қазақстанда адам саудасының 600-ге жуық құрбаны анықталды. Құқық қорғау органдары адам саудасына байланысты 1,5 мыңға жуық қылмысты анықтады, 800-ден астам адам сотталды, жыл сайын осы санаттағы 300-ге жуық қылмыс тіркеледі.

Бұдан басқа, үш жылдық кезеңде (2016 жылдан бастап) адам саудасына байланысты іс жүргізудегі қылмыстық істердің жалпы санынан (820) 453-і бойынша тергеу аяқталды, сотқа 360 қылмыстық іс жолданды, 93 қылмыстық іс ақталмайтын негіздер бойынша қысқартылды. Сонымен, ТМД елдеріндегі қылмыстың осы түрі бойынша көрсеткіштермен салыстырғанда, 2019 жылдың

9 айында адам саудасына байланысты қылмыстар туралы статистикалық деректерді салыстырмалы талдау да қызықтырады.

Абсолютті сандар бойынша статистикалық мәліметтер келесідей: адам ұрлау, заңсыз бас бостандығынан айыру, адам саудасы, құл еңбегін пайдалану мәселелерді қамтиды.

Жоғарыда келтірілген ақпарат елде істердің осы санаты бойынша, оның ішінде адам саудасына байланысты қылмыстардың латентілігі сияқты факторды ескере отырып, одан әрі жетілдіруді қажет ететін белгілі бір құқық қолдану практикасы пысықталып жатқанын көрсетеді.

Ол тек енді ҚР Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі қадағалау алқасының аналитикалық материалдарының тақырыбына айналуда. 2009-2014 жылдар аралығындағы ҚР Жоғарғы Соты бюллетендерінің мазмұнымен танысу (56 шығарылым) қызықтыратын мәселелер бойынша бір ғана материал табуға мүмкіндік берді. Бұл-отбасы мен кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша сот практикасына (оның ішінде жаза тағайындау практикасына) шолу. Онда кәмелетке толмағандарды жезөкшелікпен айналысуға тарту туралы екі мысалды қоспағанда, адам саудасының проблемалары бойынша мәліметтер жоқ (ҚР ҚК 133-2-бабы).

Адам саудасы жағдайларының анықталуына байланысты қозғалған қылмыстық істердің басым бөлігі ҚР ҚК-нің 128-бабы "Адам саудасы" және ҚР ҚК-нің 133-бабы "Кәмелетке толмағандар саудасы" бойынша емес, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (ҚР ҚК) 271-бабы "жезөкшелікпен айналысу үшін притондар ұйымдастыру немесе ұстау және жеңгетайлық"бойынша сараланады.

Бұл ҚР Бас прокуратурасының талдау материалдарымен, Қазақстандағы көші-қон бойынша халықаралық ұйыммен, БАҚ-тағы көптеген жарияланымдармен және т.б. расталады, бұл сәт келешекте ҚР Жоғарғы Сотының тиісті шолуларында да анықталады деп болжауға болады.

Объективті криминологиялық өлшемге қатысты, демек, адам саудасын дұрыс анықтау, сайып келгенде, заңдылық пен әділеттіліктің салтанат құруы латентілік (кідіріс) сияқты факторды жеңу немесе кем дегенде азайту шараларын жетілдіру үшін маңызды.

Осыған байланысты Интерполдың қатысуымен әзірленген адам саудасына қарсы күрестің қылмыстық — құқықтық шараларына қатысты қажеттіліктерді бағалау жөніндегі құрал-needs Assessment Toolkit on the Criminal Justice Response to Human Trafficking ұсынымы өзекті болып табылады. Бұл адам саудасының күрделі трансшекаралық табиғаты мен адам саудасының кешігуіне байланысты халықаралық маңызы бар қылмыстық іс-әрекет ретінде жан-жақты талдау қажеттілігін растайды[2].

Осылайша, бастапқы кезеңде зерттелетін құбылыстың нақты нақты мәніне сәйкес келетін оңтайлы тұжырымдамалық квинтэссенция түріндегі кешенді көп салалы зерттеудің нәтижелері заң шығару, құқық қолдану және құқық қорғау процестерінде көрініс табуы керек. Бұл ретте екі бірлікті міндет — БҰҰ халықаралық стандарттары мен жергілікті ерекшеліктерді (саясат, құқық, менталитет) есепке алу шешілуі тиіс.

БҰҰ стандарттарына, атап айтқанда оның трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясына сәйкес келу мақсатында бүгінде әлемдік қоғамдастық көптеген мемлекеттерде таралған Адам саудасына қарсы іс-қимыл саласында баға жетпес тәжірибе жинақтады.

Айта кету керек, адам саудасына қарсы іс-қимыл саласындағы заңнамалық құралдардың екілік (екі деңгейлі) жүйесін модельдеу қажет. Адам саудасына байланысты іс-әрекеттердің криминализациясы ҚР Қылмыстық кодексінің тиісті нормалары-тыйымдарын тіркеу арқылы қылмыстық-құқықтық реттеу шеңберінде жүзеге асырылатыны белгілі. Барлық басқа мәселелер, және бұл өте кең қабат, адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы арнайы Негізгі Заңда көрсетілуі керек. Қазіргі уақытта қылмыстық-құқықтық регламенттеудің мынадай тәсілдері орын алуда.

Біріншіден, бұл ҚР ҚК-нің адам саудасы және онымен байланысты әрекеттер туралы нормалары. Екіншіден, бұл ҚР Үкіметінің 2012-2014 жылдарға арналған Адам саудасына байланысты қылмыстарға қарсы күрес, оларды болдырмау және алдын алу жөніндегі іс-шаралар жоспары (24.10.2012 ж. №1347 қаулысымен бекітілген), оған 40 тармақ енгізілген. Үшіншіден, бұл ҚР Жоғарғы Сотының 2012 жылғы 29 желтоқсандағы "адам саудасы үшін жауапкершілікті белгілейтін заңнаманы қолдану тәжірибесі туралы"№7 қаулысы. Қазіргі кезеңде 2021-2022 жылдарға Адам саудасына байланысты қылмыстардың алдын алу, болдырмау және оларға қарсы күрес жөніндегі іс-шаралар жоспары да қарастырылуда.

Қазақстан Қылмыстық кодексінде бастапқыда екі норма болған: 128-бап "адамдарды пайдалану үшін тарту", 133-бап "кәмелетке толмағандармен сауда жасау", оларға қатысты құқық қолдану және құқық қорғау практикасында қазіргі кезде "саудаға байланысты қылмыстар (қылмыстылық)"тұжырымдары белсенді қолданылады.

Қазақстанның Ұлттық қылмыстық заңнамасында "адам саудасына байланысты қылмыстар " деген тұжырым салыстырмалы түрде жақында пайда болды және тек схемалық (көбінесе цифрлар тілінде) белгіні алды.

Мәселен, ҚР ҚК 128-бабына ескертпеде адам саудасына байланысты қылмыстар деп ҚР ҚК 113-бабында (адам ағзалары мен тіндерін алып қоюға мәжбүрлеу немесе заңсыз алу), ҚР ҚК 125-бабы үшінші бөлігінің б) тармағында (пайдалану мақсатында адамды ұрлау) көзделген қылмыстар танылады а) ҚР ҚК 126-бабы үшінші бөлігінің б) тармағында (пайдалану мақсатында бас бостандығынан заңсыз айыру), ҚР ҚК 128 (адам саудасы), 132-1-баптарында (кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысуға тарту), ҚР ҚК 133 -), 270 (жезөкшелікпен айналысуға тарту) және 271 (жезөкшелікпен айналысуға арналған притондар ұйымдастыру немесе ұстау және жеңгетайлық) [3].

Осыған байланысты мұндай ұғымды түсіндіру туралы сұрақ туындайды. Бұл есеп бойынша ҚР ҚК-де толық анықтама (теңтүпнұсқалы түсіндіру) жоқ. Оларды топтастырудың логикасын түсіндірместен мақалаларды жай тізімдеу есепке алынбайды.

Қылмыстық заңда көзделген іске асырылған әлеуметтік қауіпті заңсыз әрекетке нақты құқықтық баға беруді қамтамасыз ететін адам саудасы

формуласын заңнамалық реттеу орынды болып табылады. Пайдаланылатын терминдердің этимологиялық мағынасын ескере отырып, норманы жетілдіру туралы ұсыныс неғұрлым қолайлы болып көрінеді.

Осыған байланысты адам саудасына байланысты қылмыстарды саралауға және олардың аражігін ажыратуға қатысты түсіндірулер өзекті болып табылады. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының адам саудасы жөніндегі қылмыстық заңнаманы соттардың қолдануы туралы нормативтік қаулысы бойынша ескертулерде көрсетілгендей, адам саудасын ҚР ҚК-нің 113, 125, 126, 132-1, 133 және 270-баптарында көзделген адамның жеке басының бостандығы мен қадір-қасиетіне қол сұғатын өзге де қылмыстардан ажырату қажет[3].

Тағы бір олқылық құлдық еңбекті пайдалану туралы норманың болмауы деп саналуы керек және бұл әрекетті криминализациялауға барлық негіз бар.

Қоғамның криминологиялық қауіпсіздігінің тиісті деңгейін қамтамасыз ету мәселесі өткір болуда, оның аясында адам саудасының құрбандарының құқықтарына оңтайлы кепілдік беру және қорғау өзекті болып отыр.

Аргументтер жиынтығын негізге ала отырып, жақын басымдықтар қатарында адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы кешенді заңды әзірлеу және жедел қабылдау болуға тиіс, оның рөлін бүгінде заңға тәуелді актілер орындайды. Соңғылары, өз кезегінде, әмбебаптылық пен жүйелілік сияқты маңызды қасиеттерге ие емес, сонымен қатар нормативтік құқықтық иерархияда қажетті заңды күшке ие емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекмагамбетов Алимжан Бауржанович Меры борьбы с преступностью по торговле людьми: проблемы криминологического измерения и оптимального законодательного инструментария противодействия Международное сотрудничество евразийских государств: политика, экономика, право №1 2015
2. Жибек Нуршаихов Права человека в РК: борьба с торговлей людьми в современном обществе 2020г
3. ҚР Қылмыстық Кодексі Р Қылмыстық Кодексі 2014ж

ОӘЖ 339.543

КЕДЕН ҚОЙМАСЫ КЕДЕНДІК РӘСІМІМЕН ТАУАРЛАРДЫ ОРНАЛАСТЫРУ КЕЗІНДЕ ТУЫНДАЙТЫН ПРОБЛЕМАЛАР

Бекбау С. Ж., Анарбек Ә. Б., Ермекбай Қ. Қ.
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, Шинтаева Ф.Е.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются основные положения системы размещеения товаров на складах по таможенному оформлению.

Summary: The article discusses the main provisions of the system of placing goods in warehouses for customs clearance.

Қазіргі уақытта кеден органдарының қызметі ел ішіндегі сыртқы экономикалық байланыстар мен кәсіпкерлік белсенділікті ынталандыруға да, халықаралық экономикалық және саяси интеграцияны кеңейту мен тереңдетуді

қамтамасыз етуге де бағытталған. Сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыру ұлттық тауар өндірушілердің өнімдерін басқа елдерге әкету, сондай-ақ ұлттық экономиканы дамыту үшін қажетті тауарларды кедендік аумаққа әкелу қажеттілігіне негізделген. Қазақстанға әкелінетін немесе Қазақстаннан әкетілетін барлық тауарлар кедендік рәсімдердің біріне орналастырылуға жатады.

Тауарды кеден қоймасына орналастыру сыртқы сауда операцияларын жүзеге асыруды жеңілдетеді, өйткені сыртқы сауда қызметіне қатысушыға қолданыстағы кедендік рәсімдер арасында таңдау жасауға мүмкіндік береді.

Кеден қоймасының кәсіпкерлік және сыртқы сауда үшін маңызы өте зор: тауарларды кеден қоймасына орналастыру сыртқы сауда операцияларын жеңілдетеді. Кеден қоймасы тауарларды халықаралық компаниялардың қызметінде сақтау және одан әрі қайта бағыттау, тарату орталықтары мен сервистік қызмет көрсететін ұйымдардың тауар ағындарын оңтайландыру үшін жиі қолданылады. "Кеден қоймасы" кедендік рәсімін қарау кезінде "кеден қоймасы" кедендік рәсімі ұғымы өзінің мәні бойынша Кедендік бақылау аймағы, тауарларды сақтау үшін арнайы жабдықталған орын - үй-жай немесе жеке ашық алаң болып табылатын тікелей кеден қоймасымен сәйкес келмейтіндігін түсіндіру қажет.

Қазіргі уақытта кеден қоймасы ретінде пайдалануға арналған үй-жайлар немесе ашық алаңдар тауарлардың сақталуын қамтамасыз ететіндей, оларға бөгде адамдардың кіруін болдырмайтындай, сондай-ақ осы тауарларға қатысты кедендік бақылау жүргізу мүмкіндігін қамтамасыз ететіндей жайластырылуы және жабдықталуы тиіс. Кеден қоймалары ашық немесе жабық түрде болуы мүмкін. Кеден қоймалары, егер олар кез келген тауарларды сақтауға және тауарларға қатысты өкілеттіктері бар кез келген тұлғалардың пайдалануына қолжетімді болса, ашық түрдегі қоймалар болып табылады [1]. Егер кеден қоймасы иесінің тауарларын сақтауға арналған болса, кеден қоймалары жабық түрдегі қоймалар болып табылады. Ашық және жабық үлгідегі кеден қоймалары сақтаудың ерекше жағдайларын талап ететін немесе басқа тауарларға зиян келтіруге қабілетті тауарлардың жекелеген түрлерін сақтау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Үкіметі жабық кеден қоймасында сақталатын тауарлардың түрлерін анықтауға құқылы. Кеден қоймалары заңды тұлғаларға да, кеден органдарына да тиесілі болуы мүмкін. Кеден қоймасының иесі - кеден одағына мүше мемлекеттің заңды тұлғасы. Заңды тұлға кеден қоймалары иелерінің тізіліміне енгізілгеннен кейін кеден қоймасының иесі болып танылады. Заңды тұлғаны кеден қоймалары иелерінің тізіліміне енгізу шарттары:) кеден қоймасы ретінде пайдалануға арналған және Кеден одағына мүше мемлекеттердің заңнамасында белгіленген талаптарға сай келетін үй - жайлардың және (немесе) ашық алаңдардың меншігінде, шаруашылық жүргізуінде, жедел басқаруында немесе жалға алынуында болуы; басқа тұлғалардың сақтауда тұрған тауарларына зиян келтіру немесе басқа тұлғалармен жасалған сақтау шарттарының өзге талаптарын бұзу салдарынан

туындауы мүмкін өзінің азаматтық жауапкершілігінің тәуекелін сақтандыру шартының болуы.

Егер үй - жайларды және (немесе) ашық алаңдарды иелену жалдау шарты негізінде жүзеге асырылса, егер кеден одағына мүше мемлекеттердің заңнамасында өзгеше белгіленбесе, мұндай шарт кеден қоймалары иелерінің тізіліміне енгізу туралы өтініш берілген күнге кемінде бір жыл мерзімге жасалуға тиіс. Кеден қоймасының иесі кедендік бақылаудағы тауарларды сақтауды жүзеге асырады. Кеден қоймасы иесінің тауарларды кеден қоймасына сақтауға орналастыратын тұлғалармен қарым-қатынасы шарттық негізде құрылады. Кеден қоймаларында кеден қоймасының кедендік рәсіміне орналастырылған тауарлар сақталады [2].

Жалпы ереже бойынша кеден қоймасының кедендік рәсіміне орналастырылған тауарлар кеден қоймасының аумағында сақталуы тиіс, алайда ірі габаритті тауарларға қатысты ерекшелік бар. Сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыру практикасында тауарларды әкелу кезінде олардың кедендік аумақта қалай пайдаланылатыны толық көлемде белгілі болмайтын жағдайлар болады. Кеден қоймасының кедендік рәсімін таңдап, импорттаушы тауарлардың бір бөлігіне немесе бүкіл тауар партиясына қатысты ниеттерін нақтылау үшін қажетті белгілі бір уақыт кезеңі ішінде тауарларды сақтауға мүмкіндік алады. Кеден қоймасы-бұл шетелдік тауарлар кедендік баждарды, салықтарды төлемей және тарифтік емес реттеу шараларын қолданбай белгіленген мерзім ішінде кеден қоймасында кедендік бақылауда сақталатын кедендік рәсім [1].

Тауар кеден қоймасында болған кезеңде декларанттың тауарларды кейіннен еркін айналымға шығару үшін кедендік баждарды, салықтарды төлеу үшін қажетті құжаттар мен қаражатты жинау мүмкіндігі бар. Кейбір жағдайларда кеден қоймасына кеден рәсімінің қолданылу мерзімін тоқтата тұру мақсатында басқа кедендік рәсімдердегі тауарлар орналастырылады. Кеден қоймасының кедендік рәсіміне Кеден одағына қатысушы елдердің экспорттың кедендік рәсіміне сәйкес Кеден одағының кедендік аумағынан әкетуге арналған тауарлары орналастырылуы мүмкін. Кеден қоймасының кедендік рәсімінің импорттаушылар үшін де, экспорттаушылар үшін де артықшылықтары бар.

Кеден қоймасының кедендік рәсімін пайдалану ірі сатып алуды сыртқы нарықтағы ұсыныс неғұрлым тиімді болып көрінген сәтте жүзеге асыруға, ал ішкі нарықтағы сұраныс неғұрлым қолайлы болған кезде сатуға мүмкіндік береді [2]. Кеден одағының кедендік аумағына тауардың ірі партиясын әкеле отырып, декларантқа тауардың бір бөлігін кеден қоймасының кедендік рәсіміне орналастыра отырып, тиесілі кедендік төлемдердің барлық сомасын төлеуден белгілі бір уақытқа аулақ болу мүмкіндігі беріледі. Осылайша, кеден қоймасының кедендік рәсіміне сәйкес тауарларды сақтауға арналған арнайы белгіленген және жайластырылған құрылыс, үй-жай немесе ашық алаң кеден қоймасы болып танылады. Сыртқы сауда тәжірибесінде, кейбір жағдайларда, тауарлар импорты кезінде әкелінетін тауарларға қалай билік ету керектігі белгісіз. Тауарды кеден қоймасына орналастыру сыртқы сауда операцияларын

жүзеге асыруды жеңілдетеді және оны импорттаушылар да, тауарларды экспорттаушылар да пайдалана алады. Кеден қоймасының кедендік рәсімі кедендік баждарды, салықтарды төлемей және тарифтік емес реттеу шараларын қолданбай белгіленген мерзім ішінде шетелдік тауарларды кеден қоймасында кедендік бақылаумен сақтауды көздейді.

Кедендік рәсім декларанттың және кеден органының құқықтары мен міндеттерін регламенттейді, кедендік шекара арқылы өткізілетін тауарға қатысты жол берілетін және тиісті мінез-құлық шарасын айқындайды. Тауарларды кеден қоймасының кедендік рәсімімен орналастырудың негізгі шарттары мыналар болып табылады: . Кеден қоймасының кедендік рәсіміне сәйкес жарамдылық және (немесе) өткізу мерзімі оларды кедендік декларациялау күніне күнтізбелік бір жүз сексен күннен кем құрайтын тауарларды қоспағанда, кез келген шетелдік тауарлар кеден қоймасының кедендік рәсіміне орналастырылуы мүмкін; тізбесі Кеден одағы Комиссиясының шешімімен айқындалатын есірткі, психотроптық заттар мен олардың прекурсорлары, улы және жарылғыш заттар, оқ-дәрілер, қару-жарақ пен әскери техника, сондай-ақ басқа да тауарлар ("кедендік рәсімдерді қолданудың кейбір мәселелері туралы"2010.09.20 №375). .

Кеден қоймасының кедендік рәсіміне бұрын өзге кедендік рәсімдерге орналастырылған тауарлар орналастырылуы мүмкін. . Кеден қоймасының кедендік рәсімімен өздерінің үлкен көлемдеріне байланысты кеден қоймасына орналастыруға болмайтын тауарларды кеден қоймасында нақты орналастырусыз орналастыруға кеден органының жазбаша нысандағы рұқсаты болған кезде жол беріледі [3].

Тауарларды "кеден қоймасы" кедендік рәсімімен оларды кеден қоймасында іс жүзінде орналастырмай орналастыру кезінде Кеден одағына мүше мемлекеттердің заңнамасымен кедендік баждардың, салықтардың төленуін қамтамасыз етуді ұсыну жағдайлары айқындалуы мүмкін. Тауарларды кеден қоймасында іс жүзінде орналастырусыз кеден қоймасының кедендік рәсімімен орналастырған тұлға кеден органдарына уақытша сақтаудағы тауарлар туралы есептілікті ұсынуға міндетті.

Кейбір жағдайларда кеден қоймасына кеден рәсімінің қолданылу мерзімін тоқтата тұру мақсатында басқа кедендік рәсімдердегі тауарлар орналастырылады. Мысалы, кедендік аумақта қайта өңдеу, уақытша әкелу кедендік рәсімге сәйкес шығаруға байланысты тауарлар кедендік бақылауда болған кезде тауарлар кедендік аумақта белгіленген мерзім ішінде пайдаланылады. Бұл ретте тауардың объективті мән-жайлары немесе ерекшелігі оны белгілі бір уақыт кезеңі ішінде пайдалану мүмкіндігін шектеуі мүмкін [3]. Мұнда иллюстрация уақытша әкелінген астық жинау техникасын пайдалану болуы мүмкін. Кедендік рәсімнің өзі уақытша әкелу кедендік аумақта шетелдік тауарларды екі жыл бойы пайдалануға мүмкіндік береді, бірақ мұндай тауардың ерекшелігі Қазақстанның орталық аймағында оны жылына үш айдан аспайтын тікелей мақсатына пайдалануға болады. Осыған байланысты уақытша әкелінген тауарды пайдалану мүмкін болмайтын кезеңге

тауарларды "кеден қоймасы"кедендік рәсімімен орналастырумен уақытша әкелу кедендік рәсімінің қолданылуын тоқтата тұру экономикалық тұрғыдан орынды.

Кеден қоймасының кедендік рәсімі кез келген басқа кедендік рәсімді ауыстыра алады, бірақ жарамдылық мерзімі 180 күнтізбелік күннен асатын тауарларға ғана қолданылуы мүмкін. Осылайша, кеден қоймасының кедендік рәсімі, егер бұрын мәлімделген кедендік рәсімнің қолданылуын тоқтата тұру қажет болған не декларациялау сәтінде рұқсат беру құжаттары, ішкі тұтыну үшін тауарларды шығару кезінде кедендік баждарды, салықтарды төлеу үшін қажетті ақша қаражаты болмаған жағдайда, сыртқы экономикалық қызметке қатысушыларға көмекке келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Андрианов Алексей Юрьевич, Ахмедов Элгар Фаикович Склад временного хранения: проблемы организации и таможенного контроляинновационное развитие экономики журнал: Учредители: Научно-консалтинговый центр (Йошкар-Ола) Номер: 2 (44) Год: 2018

2. Шарощенко Ирина Валерьевна Анализ особенностей функционирования объектов околотаможенной инфраструктуры Российской Федерации Интернет-журнал «Науковедение» Том 8, №6 (2016)

3.Костин А.А., Костина О.В. Современные тенденции развития системы таможенного контроля // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 2076–2080. [электронный ресурс] – режим доступа. – URL: http://e-koncept.ru/2016/96335.htm. (дата обращения: 12.05.2018).

ӘОЖ 342.7

ЛАУАЗЫМДЫ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТКЕ ЗАҢСЫЗ ҚАТЫСУЫН ТЕРГЕУДІ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІ ОҢТАЙЛАНДЫРУ ЖОЛДАРЫ

Бекболат М.Ө., Заманхан Д.Р., Турсынбай А.А
Ғылыми жетекшісі: магистр., аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассмотрены проблемы частной методики расследования незаконного участия в предпринимательской деятельности.

Summary: The article deals with the problems of a private methodology for investigating illegal participation in entrepreneurial activity.

Қылмысты тергеп-тексеру әдістемесінде оның криминалистикалық белгілері бойынша қалыптасқан, осы қылмыс құрамының материалдық құрамдары туралы мәліметтер жоқ. Мақалада қарастырылып отырған қылмысты тергеу әдістемесін құру оның материалдық құрылымының элементтері туралы мәліметтерге негізделуі керек [1].

Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысудың материалдық құрылымы, оның ойынша, мынадай элементтерден тұрады: қылмыстың субъектісі (лауазымды адам, мемлекеттік міндеттерді орындауға уәкілеттік берілген немесе оған теңестірілген адам, сондай-ақ құқық бұзушылықты жүзеге асыратын адам);

қылмыстық қол сұғушылықтың объектісі (қылмыс жасаушы (лауазымды адам және т.б.) өзінің қызметтік және өзге де қызметін жүзеге асыратын мемлекеттік органдар немесе мемлекеттік немесе өзге де ұйымдар; қылмыс жасау құралдары (көп жағдайда бұл құжаттар) және Қылмыстың субъектісі (ақша немесе басқа да материалдық құндылықтар), жасалған қылмыс нәтижесінде субъекті алған қылмыс құрамының белгілерін іріктеу және талдау қылмыстың ақпараттық моделін құру үшін де теориялық негіз болады. Әрекет ету және қылмыстың осы түрін ашу мен тергеуді әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру.Сыбайлас жемқорлық қоғам мен мемлекеттің дамуын тұрақсыздандыратын фактор ретінде ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіреді және көп қырлы құбылыстан институционалдық феномен мәртебесіне ие болып отыр. Ұлттық экономикаға теріс әсер ететін сыбайлас жемқорлық мінез-құлықтың түрлеріне лауазымды тұлғаның кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысуы [2].

Қылмыстың бұл түрін тергеп-тексеру тәжірибесінде орын алып отырған қиындықтар қылмыстың материалдық құрылымының элементтері туралы білім деңгейінің төмендігімен және оның криминалистикалық сипаттамаларында көптеген белгісіздіктердің болуымен байланысты. Бұл проблемалық аспектілер осы қылмысты тергеудің жеткіліксіз тиімді әдістемесінің көрінісі болды, оны жетілдіру қажет. Қылмыстық -қылық белгілерінің талдай отып, жек криминалистика тергеу адистемесін құруды шын білу кажет.Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысқаны үшін лауазымды адамдардан басқа мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті адамдар немесе оларға теңестірілген адамдар қылмыстық жауаптылыққа тартылуы мүмкін. Лауазымды тұлғалардан айырмашылығы, қылмыстық жауаптылықтың әлеуетті субъектілерінің соңғы екі санаты билік өкілінің функцияларын орындамайды, мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, сондай-ақ Қарулы Күштерде ұйымдастырушылық-әкімшілік немесе әкімшілік функцияларды орындамайды [3].

Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдары. Бұл ретте бұлар «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының заңында көзделген мемлекеттік функцияларды жүзеге асыратын мемлекеттік қызметшілер, сондай-ақ мәслихат депутаттары және мемлекеттік қызметте көзделген міндеттерді уақытша атқаратын адамдар. Лауазымды адам (мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам, сол сияқты жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам) өз қызметі нәтижесінде мұндай ұйымға заңсыз жеңілдіктер мен артықшылықтар беру немесе қамқорлық жасау. Басқа нысанда жеңілдіктер ұйым үшін шектеулерді толық немесе ішінара алып тастаумен, оны ауыртпалықтардан босатумен байланысты болуы мүмкін [4].

Ұйымға ұсынылатын артықшылықтар оны басқа ұқсас ұйымдармен салыстыру тұрғысынан көрінеді. Басқа патронат «ұйымның қызметіне қолайлы жағдай жасаумен, ұйымға оның қызметін жүзеге асыруда лауазымды тұлғаның заңсыз көмек көрсетуімен» сипатталады. Осы белгілерге сүйене отырып, оның

криминалистикалық белгілерінің деректерімен ұштастыра отырып, осы қылмыстың ақпараттық моделін қалыптастырудың бастапқы нүктесі болып табылатын кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу құрылымының материалдық элементтерін анықтауға болады.Талданатын қылмыс жүйесінің орталық элементі қылмыстың субъектісі ретінде қарастырылатын жеке тұлға болып табылады. Криминалистика тұрғысынан қылмыстық құқықтан айырмашылығы қылмыстың субъектісі болып нақты адам, лауазымды тұлға мәртебесі бар адам табылады. Бұл ереже қызметтің басқа салаларына жататын басқа лауазымды тұлғаларға қолданылмайды. Бұл қылмыстың заты Қазақстан Республикасының заңнамасында басқаша қарастырылады, бұған бұрын да назар аударылған. Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысуға алдын - ала тергеу жүргізу, қажет болған жағдайда лауазымды адамның (мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген немесе оған теңестірілген адамның, сондай-ақ жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның) жеке басын ғана емес, сонымен бірге сенімгер де зерттеуге жатады. Олардың әртүрлі қасиеттері бар, олар туралы мәліметтер қызметтік іс-әрекеттер мен қылмыс жасауға бағытталған іс-әрекеттер барысында көрсетіледі, оның нәтижелері идеалды және материалдық іздер болып табылады. Лауазымды тұлға туралы тергеу барысында жиналған мәліметтер оның қызметтік қызметінің сипатын, іскерлік қасиеттерін, құқық бұзушылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл ақпаратты жеке іс материалдарынан, ресми құжаттардан, сондай-ақ әріптестер мен жетекшілердің айғақтарынан алуға болады.Қарастырылып отырған қылмыстың субъектісі лауазымды тұлға бола отырып, заңсыз іс-әрекетті жүзеге асыру процесінде мемлекеттік немесе коммуналдық мүлікті басқару, бюджет қаражатын басқару үшін әкімшілік және экономикалық өкілеттіктерді немесе қадағалау функцияларын жүзеге асыруға байланысты өкілеттіктерді пайдаланады. коммерциялық ұйымдар, соның нәтижесінде бұл қол сұғушылық сыбайлас жемқорлықтың жарқын көрінісі болып табылады. Сол сияқты, Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген лауазымды тұлғалар болып табылмайтын, бірақ оларға жүктелген мемлекеттік функцияларды орындайтын (оларға теңестірілген тұлғалар), сондай-ақ жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын субъектілер.Талданатын әрекеттің қылмыстық-құқықтық құрылымы қылмыс субъектісінің қылмыстық қол сұғушылық бағытталған объектімен өзара байланысын болжайды.Талданып отырған қылмыс жасалған кезде мұндай объект, қылмыстық құқық саласындағы ғалымдардың көзқарасы бойынша, мемлекеттік қызмет жүйесі мен мемлекеттік биліктің қалыпты жұмыс істеуімен байланысты қоғамдық қатынастар – дәл осы қатынастар болып табылады. Бұл қылмысты криминалистикалық сипаттауда қол сұғушылық объектісін оның қылмыстық-құқықтық ұғымдары жағынан қарастырудың тергеу үшін практикалық маңызы жоқ. Қоғамдық қатынастар өз мәні бойынша дерексіз, субъектінің қылмыстық және басқа да әрекеттерінің объектіде бейнеленуі туралы сот сараптамасы тұрғысынан қызығушылық тудыратын және тергеу үшін маңызы бар мәліметтерді қамтымайды.Басқаша айтқанда, біз зиян келтіретін немесе зиян келтіретін (немесе келтірілуі мүмкін)

осындай материалдық объект туралы айтып отырмыз Объект материалдық құрылым элементтерінің бірі ретінде «қылмыстық реттеу бағытталған материалдық жүйе» болып табылады. Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысқаны үшін жауаптылықты көздейтін қылмыстық заңды жобалауда қол сұғушылықтың материалдық объектісі туралы тікелей көрсетілмеген. Қылмыстық кодекстің бабында көрсетілген кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын ұйым қол сұғушылық объектісі бола алмайды, өйткені оған қатысты лауазымды Қарастырылып отырған қылмыстың қылмыстық құрамының элементтерінің субъектілік-объектілік байланысының өзіне тән белгілері бар. Лауазымды тұлға мен кәсіпкерлік қызметпен айналысатын ұйым арасындағы сындарлы қарым-қатынас айқын. Бірақ бұл байланыс қылмыстық әрекеттің объективтік жағын ғана көрсетеді: Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын ұйымға жеңілдіктер немесе кез- келген басқа нысандағы патронаж лауазымды адамның лауазымдық өкілеттігін пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Мұнда мүдделері қозғалатын басқа объектімен байланыс бар.Қол сұғушылық объектісін сот сараптамасы тұрғысынан түсіну үшін кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысатын лауазымды тұлға тарапынан бұзылған қоғамдық қатынастар мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің қалыпты жұмыс істеуімен байланысты екенін есте ұстаған жөн. Дәл осы жүйелік формация шеңберінде қарастырылып отырған қылмыстың субъектісі өзінің негізгі қызметін жүзеге асырады. Ол өзіне берілген өкілеттіктерді жүзеге асырады, ал қылмыс жасау кезінде оларды осы жүйеге қарсы, оның мүддесіне және мемлекет мүддесіне қайшы пайдаланады. Бұл ретте мемлекеттік органның немесе ұйымның заңнамада белгіленген қалыпты, сондай-ақ ішкі тәртіп ережелері, жұмыс істеу тәртібі бұзылады [5].

Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысудың материалдық құрылымының элементтерін анықтау актінің ақпараттық моделі ретінде оның криминалистикалық сипаттамаларын қалыптастырудың негізінде болуы және тиісінше осы түрін ашу мен тергеудің жеке әдістемесін жетілдіруге қызмет етуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Крюков В. В. Методы расследования коррупционных правонарушений: исх. … Канд. юрид. наука. - Челябинск, 2011. - 27 с.
2. Усенко А. С. Методы расследования незаконного участия должностного лица в предпринимательской деятельности через доверительного управляющего / А.С. Усенко // Эпомен. Наука. журн. - 2019. - № 29. - С. 188–194.
3. Белкин Р.С. Криминология: проблемы современности. Острые вопросы российских криминалистов / Р.С. Белкин. - М .: НОРМА, 2001. - 240 с.
4. Дулов А.В. Основы расследования преступлений, совершенных физическими лицами / А.В. Дулов. - Минск: Университет, 1985. - 168 с.
5. Гучок А. Э. Основы криминалистики о материальной структуре преступления / А.Е. Гучок. - Минск: Тесей, 2012. - 228 с.

ӘОЖ 378.14

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ІСТЕРДІ ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДА ҚОРҒАУШЫНЫҢ КӨМЕГІМЕН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бибеков Т., Бекбай Е., Ершораев А. - 149-01 тобының студенттері
Ғылыми жетекшісі: Жақсылықов Н.Н.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В данной статье рассматривается проблемы обеспечение конституционных прав в административном производствеи обеспечением защитников в отношении правонарушителя.

Summary: This article discusses the problems of ensuring constitutional rights in administrative proceedings and providing defenders in relation to the offender.

Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев “Қазақстан – 2050” Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты” Жолдауында қоғамдағы құқық бұзушылық пен тәртіпсіздікке “нөлдік төзімділік” қағидатын енгізу керектігін атап өтіп: «Біз ең ұсақ құқық бұзушылық, бұзақылық, мәдениетсіздікпен ымыраға келмеуіміз керек, өйткені, осының өзі қоғам тыныштығын бұзады, өмірдің сапасына селкеу түсіреді. Тәртіпсіздік пен бетімен кетушілікті сезіну одан да елеулі қылмыстарға жол ашады. Ұсақ құқық бұзушылыққа төзбеу ахуалы – қоғамдық тәртіпті нығайтуға, қылмыспен күреске бастайтын маңызды қадам» [1],-деп пікір білдірген болатын.

«Мемлекеттілігімізді нығайта түсу үшін барлық өзгерісті еліміздің өзіне тән ерекшелігін ескере отырып, біртіндеп жүзеге асырамыз. Бұл – мықты, әділ әрі озық мемлекет құрудың бірден-бір дұрыс жолы.Азаматтарымыз бұл ұстанымды қолдап отыр»[2], - деп, Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқына «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» 2021 жыл 01 қыркүйекЖолдауында көрсетілгенді басшылыққа ала отырып, бүгінгі күні демократия оның маңызды және қажетті элементі болып табылатын конституциялық құқықты қамтамасыз ету бойынша бірқатар жұмыстарды жалғастырып және дамытудың қажеттілігі туындап отыр.

Сонымен қатар, демократиялық мемлекетте мемлекеттік биліктің әкімшілік (орындаушы) тармағын қалыптастыру және қызмет тәртібі нақты түрде заң нормаларымен ең үлкен, ең беделді, ең қуатты қосалқы жүйесі – атқарушы үкіметтің тиімді қызмет жүргізуінің және құрылымның құқықтық негізі болып табылады.

Әкімшілік құқық саласы – әр елдің құқықтық жүйесінің ең маңызды саласы.

Әкімшілік құқық саласы азаматтардың және билікке жатпайтын өзге субъектілердің атқарушы үкіметінің өкілдеріне қатысты құқықтары мен міндеттерін, ұйымдастырушылық негіздері мен мемлекеттік әкімшілік жүйесін, оның құрылымдық бірлігінің өкілетін, олардың қызметінің ұстанымдарын, әдістерін реттеумен шектеледі.

Мемлекетімізде әкімшілік құқық саласында бірқатар реформалар жүргізудің нәтижесінде, әкімшілік-құқықтық нормалардың түбегейлі өзгеруіне әкеліп соқтырды. Әкімшілік-құқықтық реттеу жүйесін кеңейтуге және жаңартуға тура келеді.

2014 жылдың 5 шілде күні әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы жаңа кодекс іс жүзінде енгізіп жарияланды, онда атқарушы үкіметтің ұйымдастырылуы мен жүргізілуінің демократиялық бастауы бекітілген, азаматтар құқығы кеңейтілген және билік қатынастарын реттеудегі заңның атқаратын рөлі айрықша жоғары [3].

Қабылданған әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте бірқатар өзгерістер енгізілді, атап айтсақ, 2001 жылғы 30 қаңтардағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекспен салыстырғанда 920 бап қолданысқа енгізілді, 760 бап қайта қаралып өзгертілді, 62 жаңа бап енгізілді, 128 бап алынып тасталды. Соның ішінде, әкімшілік құқық бұзушылық құрамынан қылмыстық теріс қылыққа ауыстырылды. Сонымен бірге, әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске енгізілген өзгертулерге байланысты 100-ден астам нормативтік актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Әртүрлі сарапшылардың талдауы бойынша жылына шамамен 8 миллионнан астам әкімшілік құқық бұзушылықтар жасалады. Әкімшілік құқық бұзушылықтарды өз уақытында алдын алу мен жолын кесуді жүзеге асырмау салдарынан адам денсаулығына, қоғамымызға, қоршаған ортаға, мүлікке айтарлықтай зиян келтіріледі [4].

Заңнамалық деңгейде азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын құқық қорғау жүйесін реформалап, сот тәуелсіздігін нығайту арқылы олардың қорғалуын одан әрі қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған болатын.

Алайда, кодекстің іс-тәжірибеде қолдану оның толықтай жетілдірілмегеніне көз жеткізу үшін, бүгінгі күнге дейін әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске енгізілген өзгерістер мен толықтырулар оған дәлел.

Қазақстанның әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің азаматтардың жоғарғы жауапкершілігімен қоғамдағы демократиялық өзгерістерге бір өзгерістерге бір мағыналы бағытталуы іс-тәжірибеде өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша конституциялық құқықтары толыққанды қамтамасыз етілмеуіне жол беріліп отырады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің азаматтардың жоғарғы жауапкершілігімен қоғамдағы демократиялық өзгерістерге бір өзгерістерге бір мағыналы бағытталуы іс-тәжірибеде өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға қорғаушымен қамтамасыз етілмеуі орын алуда. Мысалы, Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 749 бабының 1-бөлігінде әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуге міндетті түрде қатысуы: әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам бұл жөнінде өтінішхат жасаса; әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам дене немесе психикалық кемістіктеріне орай

өзін қорғау құқығын өз бетінше жүзеге асыра алмайтын болса; әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам іс жүргізіліп жатқан тілді білмесе;әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам кәмелетке толмаған адам болып табылған жағдайларда қарастырылған.

Ал, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 749 бабының 1-бөлігінде 1 тармақшасында: әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам бұл жөнінде өтінішхат жасаса және 744 бабының 1 бөлігінде: өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан адам қорғаушының заң көмегін пайдалануға, сондай-ақ өзіне кодекспен берілген өзге де процестік құқықтарды пайдалануға құқылы, - деп көрсетілген.

Сонымен бірге, 748-баптың 3 бөлігінде: қорғаушы әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамды әкімшілік ұстап алған, әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасалған немесе прокурор әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы қаулы шығарған кезден бастап, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізудің кез келген сатысында іске қатысуға жіберіледі, деп көрсетілген.

Бұған қоса, қорғаушының міндетті түрде қатысуы 749-баптың 2-бөлігінде: Егер осы баптың бірінші бөлігінде көзделген мән-жайлар болған кезде қорғаушыны әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамның өзі, оның заңды өкілдері, сондай-ақ оның тапсыруымен басқа да адамдар шақырмаса, судья, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген орган (лауазымды адам) іс жүргізудің тиісті сатысында қорғаушының қатысуын қамтамасыз етуге міндетті, олар бұл туралы қаулы шығарады. Қаулы облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың адвокаттар алқасына немесе оның құрылымдық бөлімшелеріне орындау үшін жіберіледі және оны алған кезден бастап жиырма төрт сағаттан аспайтын мерзімде орындалуға жатады, - деп қарастырылған.

Ал, Қорғаушыны шақыру, тағайындау, ауыстыру, оның еңбегіне ақы төлеуі 750-бабының 1- бөлігінде: Қорғаушыны өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға, оның өкілдері, сондай-ақ өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаның тапсыруымен немесе келісімімен басқа да адамдар шақырады. Өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға қорғау үшін бірнеше қорғаушы шақыруға құқылы.

Дәл осы баптың 2 бөлігінде: өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаның өтінуі бойынша әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген судья, орган (лауазымды адам) қорғаушының қатысуын қамтамасыз етеді, деп ерекше атап өткен.

Соған қоса, осы баптың 4 бөлігінде: Әкімшілік ұстап алу жағдайында, егер өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға таңдап алған қорғаушының үш сағат ішінде келуі мүмкін болмаса, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген судья, орган (лауазымды адам) өзіне қатысты әкімшілік құқық

бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаға басқа қорғаушы шақыруды ұсынады, ал бас тартылған жағдайда адвокаттар алқасы немесе оның құрылымдық бөлімшелері арқылы қорғаушыны тағайындауға шаралар қолданады.

Жоғарыда көрсетілгендерді тұжырымдасақ, өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға өз құқықтарын заң талаптарына сәйкес қамтамасыз ету мақсатында қорғаушыны әкімшілік істің кез келген сәтінен бастап талап етуге құқылы, ал әкімшілік істі жүргізіп жатқан орган қорғаушымен қамтамасыз етуі қажет. Сонымен қатар, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша хаттамада ресімдеу барысында қорғаушының қажет немесе қажет емес деген сұрақ бар. Осы жерде өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға қорғаушыны қатыстыруды жоғарыда көрсетілгендей 749 баптың 1 бөлігіндегі және 744 баптың 1 бөлігіндегі талаптарға сай қорғаушымен қамтамасыз етулуі тиіс.

Алайда, Әкімшілік ұстап алу мерзімдері 789-баптың 1 бөлігінде: Әкімшілік ұстап алу осы Кодекстің 785-бабында көрсетілген мақсаттарға қол жеткізу үшін қажетті уақыт ішінде жүзеге асырылады және үш сағаттан ұзақ болмауы керек, деп көрсетілген.

Хаттаманы толтырушы орган (лауазымды тұлға) тәжірибеде кездесіп жүргендей жағдайларда үш сағат көлемінде әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаға қорғаушыны қамтамасыз ете алмауы айдан анық.

Сонымен қатар, Заңдылық деп аталған 8-баптың 2 бөлігінде: Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген сот, органдар (лауазымды адамдар) әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу кезінде Қазақстан Республикасы Конституциясының, осы Кодекстің, осы Кодекстің 1-бабында көрсетілген өзге де нормативтік құқықтық актілердің талаптарын дәлме-дәл сақтауға міндетті, - деп көрсеткенің ескерсек, онда өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаға хаттама толтыру барысында және жалпы үш сағат көлемінде қорғаушымен қамтамасыз ете алмайтыны айдан анық.

Себебі, Қазақстан Республикасының Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы заңында 26 бабының 2 бөлігінің 1 тармағында: Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамасына сәйкес әкімшілік жауаптылыққа тартылған тұлғаға, құқықтық консультация беру, сондай-ақ соттарда, қылмыстық қудалау органдарында, өзге де мемлекеттік органдар мен мемлекеттік емес ұйымдарда жеке тұлғалардың мүдделерін қорғау және білдіру түріндегі мемлекет кепілдік берген заң көмегі, Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен көрсететіледі. Адвокаттар қажет болған жағдайларда құқықтық сипаттағы жазбаша құжаттар жасайды.:[5], - деп қана көрсетілген.

Ал, адвокаттардың шоғырланған жерлері тек қалалық аймақтарда ғана, ал шалғайда адвокаттармен мүлдем жоқтың қасы деуге болады. Сол, сияқты

әкімшілік құқық бұзушылық жасалған жері қаладан тыс (мысалы, қаладан 100 км қашықтықта), жасалған мерзімі түнгі уақытта – бұл жағдайларда қорғаушының көмегіне жүгіну мүлдем мүмкін емес.

Сонымен қатар, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнама қағидаттарының маңызының 7 бабында: әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнама қағидаттарының маңызы мынада: оларды бұзу, оның сипаты мен мәніне қарай, іс бойынша болған іс жүргізуді жарамсыз деп тануға, осындай іс жүргізудің барысында шығарылған шешімдердің күшін жоюға не осы тұрғыда жиналған материалдарды дәлелдеу күші жоқ деп тануға әкеп соғады, деп аталып өткен.

Ал, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 749 бабының 1-бөлігінде 1 тармақшасындағы: әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам бұл жөнінде өтінішхат жасаса және 744 бабының 1 бөлігіндегі: өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан адам қорғаушының заң көмегін пайдалануға, сондай-ақ өзіне кодекспен берілген өзге де процестік құқықтарды пайдалануға құқықтары 8 бапта көрсетілгендей мерзімінде орындалмаса 7 бапқа сәйкес жарамсыз, күшін жоюға не дәлелдеу күші жоқ, - деп санауға болады.

Құқықтық мемлекет құруда, атқарушы билік органдарының еліміздің нормативтік құқықтық актілерінің орындалуын қамтамасыз ету барысында, оларды бұзулары, лауазымдық тұлғалардың әрекетсіздігі кері нұқсан келтіреді.

Осы жоғарыдағы мәселелерді басшылыққа ала отырып, қазіргі уақытта әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің талаптарына сай қорғаушымен қамтамасыз ету үшін «Адвокаттық қызмет және заң қызметі туралы» заңына және басқа да қорғаушының қатысуы міндеттілген заңнамаларға талдау жасап, оларға бірқатар өзгерістер енгізу қажеттілі туындап отыр.

Ал, мемлекетіміздің аумағындағы күнделікті өмір сәттерін алсақ, құқық бұзушылық тәуліктің 24 сағаттың кез-келген сәтінде орын алу мүмкін. Әсіресе түнгі уақытта немесе қаладан тыс жерлерде өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаға қорғаушысыз қалмау үшін, хаттама толтыру барысында қорғаушының көмегін уақытылы қамтамасыз ету механизмі жүйеге келтірілген жағдайда ғана Конституциямыздың талаптарына сай боламыз. Сондықтан, елімізде қазіргі таңда жеке сот орындаушысының өкілеттіктерін заңмен дұрыс реттелуіне байланысты, бұрыңғы кездері сот актілерінің орындалуы бойынша бірқатар мәселелерге нүкте қойылды. Ендігі кезек, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарау барысында қорғаушылардың міндеттеріне талапты күшейте отырып, қорғаушыларды тәуліктің 24 сағаттың кез-келген сәтінде заң талаптарына сай қол жетімді деңгейге жеткізу үшін қоғамымыз бірқатар зерттеулер мен талдаулар жүргізуі қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 14.12.2012 жыл ««Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты».

2. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» 2021 жыл 01 қыркүйек
3. Т.Ж. Тұтқушбаев, Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодекстің жаңа нормаларын тәжірибеде қолдану мәселелері. – Астана: Хабаршы №1, 2008ж. 60б.
4. М.А. Кызылов, С.В. Корнейчук, О.С. Савицкая, Административная юрисдикция участкового инспектора полиции, Костанай, 2015, С. 5.
5. Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі Адвокаттық қызмет және заң қызметі туралы 176-VI ҚРЗ заңы.

ОӘЖ-101

ҚОҒАМНЫҢ САЯСИ ЖҮЙЕСІ

Бижігіт М.Е., Турысбек Н.Е., Абдуакимов А.А.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Құрбанбаева С.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрена понятие политической системы.
Summary: This article discusses the concept of a political system.

«Саяси жүйе» терминінің екі мағынасы бар.

1. Саяси жүйе - жүйелік көзқарас тұрғысынан өзара байланысты элементтердің жиынтығы ретінде қарастырылатын кез келген саяси құбылыс. Саяси жүйе мемлекет, партия, саяси мәдениет және т.б.

2. Саяси жүйе – қоғамдағы саяси биліктің қалыптасуы мен қызмет етуінің механизмі.

Бұл ретте «саяси жүйе» термині өзінің екінші мағынасында қолданылатын болады [1].

Саяси жүйенің негізгі компоненттері:

1) институционалдық (қоғамның саяси ұйымын құрайтын мемлекет, саяси партиялар, қоғамдық ұйымдар, БАҚ, шіркеу және т.б.);

2) нормативтік-құқықтық реттеуші – конституциялар, партиялардың жарғылары мен бағдарламалары, саяси өмірді реттейтін саяси дәстүрлер мен рәсімдер нысанында бар және әрекет ететін саяси-құқықтық нормалар;

3) функционалдық (саяси қызметтің нысандары мен бағыттары, әртүрлі саяси процестер, билікті жүзеге асыру жолдары мен әдістері);

4) ақпараттық өзара іс-қимылдың барлық түрлерін қамтитын ақпарат және коммуникация:

Саяси жүйелердің құрылымы

а) саяси жүйе ішінде, мысалы, партиялар мен мемлекет арасында:

б) қоғамның саяси және басқа жүйелері арасында;

в) әртүрлі елдердің саяси жүйелері арасында;

1) саяси сана (идеология, саяси психология, тұлғаның саяси әлеуметтенуі).

Саяси жүйенің функциялары негізінен саясаттың функциялары болып табылады. Олар алдыңғы лекцияда қарастырылған болатын. Бұл функцияларды

толығырақ талдау үшін американдық саясаттанушы Г.Алмондтың идеяларына сүйенуге болады. Д.Истоннан кейін ол саяси жүйенің функцияларын «кіреберістегі» және

«Шығу функцияларын» мемлекеттік органдар жүзеге асырады. Бұл келесі функциялар:

- нормашығармашылық – заңдарды, оларға жетудің ортақ мақсаттары мен стратегияларын әзірлеу;
- ережелер мен ережелерді қолдану;
- ережелер мен ережелердің сақталуын бақылау.

Соңғы екі функция жалпы мақсаттарға жету және тиісті тәртіпті қамтамасыз ету бойынша мемлекеттің күнделікті практикалық қызметінде көрініс табады.

Саясаттанудың маңызды ұғымдарының бірі саяси жүйе ұғымы болып табылады. Бұл ұғымның ондаған анықтамалары бар. Өзінің ең жалпы түрінде саяси жүйе деп белгілі бір қоғам үшін беделді және беделді шешімдер қабылданатын және жүзеге асырылатын адамдар арасындағы қарым-қатынастардың тұрақты нысаны түсініледі, басқаша айтқанда, билікті жүзеге асыратын, қоғам арасындағы қатынастарды реттейтін әлеуметтік институттардың жиынтығы. топтар, ұлттар, мемлекеттер.

Саяси жүйе теориясын құру XX ғасырдың 50-жылдарының ортасында саясатты талдаудағы бихевиоральды көзқарастың, сонымен қатар жүйелік және құрылымдық-функционалдық әдістерді қолданудың арқасында мүмкін болды. Саяси жүйе теориясының дамуына американ ғалымдары Талкотт Парсонс, Дэвид Истон, Габриэль Алмонд үлкен үлес қосты.

Саяси жүйе теориясының дамуы үшін Т.Парсонстың әлеуметтік жүйелер теориясының маңызы зор болды. Ол қоғамда атқаратын қызметтері бойынша ерекшеленетін рухани, экономикалық және саяси сияқты айтарлықтай дербес жүйелерді бөліп көрсетті. Экономикалық жүйе қоғамды қоршаған ортаға бейімдеуге, рухани жүйе қалыптасқан өмір салтын сақтауға, білім беруге, қоғамдық сананы дамытуға, жанжалдарды шешуге бағытталған. Парсонс саяси жүйенің мақсатын қоғамды біріктіруден, ортақ қызметтің тиімділігін қамтамасыз етуден және ортақ мақсаттарды жүзеге асырудан көрді. Алайда бұл тұжырымдаманы Парсонс егжей-тегжейлі әзірлеген жоқ. Бұл саяси жүйелер теориясының негізін салушылар болып саналатын Д.Истон мен Г.Алмондтың еңбектерінде кейінірек жасалды.

Саяси өмірді жүйелік тұрғыдан сипаттаған алғашқы саясаттанушы Д.Истон болды. «Саяси жүйе» (1953), «Саяси талдаудың шегі» (1965), «Саяси өмірдің жүйелік талдауы» (1965) еңбектерінде саяси жүйе теориясының негізін қалады. Ол жасаған образ саяси жүйеге ұқсайды [2].

Жүйеде сырттан импульстарды қабылдайтын кіріс бар - талаптар мен қолдау. Жүйенің нәтижесі саяси шешімдер болып табылады, олардың көмегімен құндылықтарды (материалдық және рухани) авторитарлық бөлу бойынша әрекеттер жүзеге асырылады және осы негізде қоғам мүшелері арасындағы қайшылықтардың алдын алады. Жүйеге түсетін сигналдар,

олардың сипаты мен қарқындылығы жүйенің азаматтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігіне және шағымдар мен наразылықтарға жауап беруге байланысты. Жүйе халықтың сұранысы мен сұранысын қанағаттандырған кезде жүйеге көрсетілетін қолдау күшейтіледі. Әйтпесе, жүйені қолдау әлсірейді, бұл саяси жүйенің ішінара немесе толық дағдарысына әкелуі мүмкін. Талаптар мен қолдау жүйеге үнемі енуі керек, әйтпесе ол (жүктеменің төмендеуіне байланысты) жұмысын тоқтатады. Дегенмен, жүйеге шамадан тыс талаптар шамадан тыс жүктелуге және тоқырауға (тоқырау) әкелуі мүмкін [3].

Жүйеге түсетін және адамдардың күтулерін, мотивтері мен мүдделерін көрсететін әртүрлі ақпаратта талаптар ерекше орын алады. Олар ресурстарды билікпен міндетті түрде бөлу туралы пікірді білдіреді және кең немесе тар болуы мүмкін. Осылайша, Чернобыль атом электр станциясындағы апат тар талаптардың да - бұл станцияны толығымен жабудың - және кең талаптардың - мемлекеттің атом энергиясын пайдалануға байланысты бүкіл энергетикалық саясатын өзгертуге түрткі болды.

Истон талаптарды дистрибутивке бөлді: жалақыға, жұмыс уақытына, білім алу жағдайларына, медициналық қызметтерге қойылатын талаптар; нормативтік: қоғамдық қауіпсіздікті, нарықты және өндірушіні бақылауды қамтамасыз ету талаптары және т.б.; коммуникативті: саяси ақпарат беру туралы, саяси билікті көрсету туралы және т.б.

Саяси жүйе халықтың сұранысына әртүрлі тәсілдермен қатысты болуы мүмкін. Мысалы, тоталитарлық жүйелер оларды басып, құдіретті де мінсіз күштің бейнесін жасайды. Мұндай саясат, егер ол төмен болса да, тұрақты өмір сүру деңгейін қалыптастыратын тауарлар мен қызметтерді теңестірумен бірге жүретін болса, тиімді болуы мүмкін. Демократиялық жүйеде бұл талаптарды билеуші партиялар ескеруі керек, бұл талаптарды орындамау биліктің ауысуына және оппозициялық партиялардың билікке келуіне әкелуі мүмкін.

Жүйенің нәтижесі міндетті шешімдер, оларды жүзеге асыру бойынша әрекеттер және олармен байланысты мінез-құлық болып табылады. «Шығыс» факторларды олардың салдарларынан немесе нәтижелерінен ажырату керек, олардың негізінде жүйенің кірісінде жаңадан қабылданған жаңа талаптар немесе қолдау қалыптасады. Саяси жүйенің шығу әрекеттері (Истон бойынша) оның негізгі мақсатымен, саяси биліктің табиғатымен анықталады. Ол міндетті түрде өкілдік етуден, құндылықтарды авторитарлық бөлуден және оларды халықтың қабылдауын қамтамасыз етуден тұрады. Құндылықтарды авторитарлық бөлу нысаны саяси жүйе элементтерінің бірі қабылдаған саяси шешім болып табылады. Жүйені жұмыс тәртібінде ұстау үшін талаптардан басқа қолдау қажет, ол талаптар сияқты саяси жүйенің кірісіне келеді. Ол материалдық нысанда (салық төлеу, қоғамдық жұмыстардағы еңбек, әскери қызмет, заңдар мен басқа да саяси нормаларды сақтау, сайлауға қатысу және саяси қызметтің басқа да нысандары, мемлекеттік билік пен оның рәміздеріне адалдық, саяси ақпаратқа көңіл бөлу) көрсетілуі мүмкін.).

Истон үш қолдау объектісін атайды: саяси қоғам – саясаттағы қызметтің бөлінуіне байланысты бір-бірімен бір құрылым арқылы байланысқан адамдар тобы; режим, оның негізгі құрамдас бөліктерін ол құндылықтарды (мақсаттар мен принциптерді), биліктің нормалары мен құрылымын қарастырады; үкімет, оған ол саяси жүйенің істеріне қатысы бар және олардың қызметіне жауапты азаматтардың көпшілігі мойындаған адамдарды жатқызады.

Истонның саяси жүйе моделі кемшіліктерден ада емес. Саяси жүйелер теориясының одан әрі дамуы оларды жеңу жолымен жүрді. Истон моделінің басты ерекшелігі – ол саяси жүйенің шешімдері мен әрекеттерін келіп түсетін сұраныстар мен сұраныстарға реакция ретінде квалификациялайды. Бұл негізінен дұрыс, өйткені кері байланыс негізінде азаматтардың сұраныстарына жауап ретінде көптеген саяси шешімдер қабылданады. Бірақ бұл көзқарас саяси жүйенің реактивтілігін асыра көрсетеді және оның тәуелсіздігін төмендетеді.

Жүйенің заңдылығын нақты қолдау билік иелерінің әрекеттеріне және оның көрсететін қызметтеріне негізделеді, оның утилитарлық мотивациясы бар. Неғұрлым кеңірек және іргелі – диффузиялық қолдау, ол нақты қызметтерге бағытталмаған және азаматтар белгілі бір саяси шешімдерді ұнамсыз және олардың материалдық мүдделеріне қайшы деп қабылдаған кезде де сақталады. Егер халық конституциялық құрылымды қанағаттанарлықсыз және сәйкес емес деп санаса, аумақтық-функционалдық медиация жүйесі олардың мүдделерін жеткілікті түрде білдірмейді, онда бұл үкіметтің қызметін теріс қабылдауға әкеледі (мысалы, экономикалық және әлеуметтік саясатта, жергілікті жерлерде). ішкі қауіпсіздік), содан кейін диффузиялық және нақты қолдаудың көзі. Мұндай жүйе біріктіруге қабілетсіз.

Қазіргі ғылым мен саяси тәжірибеде парламентаризм ұғымы іс жүзінде әлі тамыр жайған жоқ. Кейбір зерттеушілер мұны парламенттің мемлекеттік билік жүйесіндегі сөзсіз басымдығы деп түсінеді. Басқалары парламентаризм түсінігін елдің жоғары өкілді органының теориясы мен тәжірибесімен шектелуге болады деп есептейді. Мен мұндай көзқарастарға қарсы болғым келмейді. Менің ойымша, бұл мәселеде ең маңыздысы – жалпыға ортақ белгілерді бөліп алып, сол арқылы елдің саяси дамуының қай бағытта жүріп жатқанын бағалау.

Ең бастысы, бұл жерде негізгі көзқарас Конституциямызда бекітілгендей мемлекеттік биліктің қайнар көзі – Қазақстан халқына үндеу болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, халық сайлаған Президент те, Парламент те толық заңды билік болып табылады және даму барысында олардың өкілеттіктерінің арақатынасы ғана өзгереді.

Конституциялық реформа, жоғарыда атап өтілгендей, басқарудың президенттік түрінен президенттік-парламенттік басқару нысанына өтуімен сипатталады. Ең алдымен, Қазақстандағы парламентаризм дамуының маңызды аспектісі саяси партиялардың мемлекет пен қоғамдағы рөлін сапалы өзгерту болып табылады. Парламент Мәжілісін жасақтау кезеңінде пропорционалды сайлау жүйесіне көшу саяси реформаның ең іргелі сәттерінің бірі болып табылады [1].

Пайдаланылған әдебиет тізімі:
1. ҚР Конституциясы 30.05.1995ж. (2019ж. еңгізілген өзгерістермен қосымшылармен).
2. Философия оқулық, Алматы -2011, В.Ф. Петрова, М.Ш. Хасанов, Б.А. Джаамбаева.
3. Б. А. Джаамбаева Философия Оқулық 14 мар. 2020 г.

УДК 343.97

ПРОБЛЕМА ЦИФРОВИЗАЦИИ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ

Болыс О.Ж., Аскат Е.Н.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Бейсебаева С.Б.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Мақалада криминогендік шындықты сапалы талдау нәтижелерін бір мезгілде есепке алу (теориялық модельдеу) және қылмысқа қарсы іс-қимыл нәтижелерін болжаудың ықтималды модельдерін қолдану (эмпирикалық модельдеу) негізінде қылмыстық саясатты цифрландыруды қамтамасыз ету үшін математикалық модельдерді пайдалану қажеттілігі мен орындылығы қарастырылған.

Summary: The article considers the necessity and expediency of using mathematical models to ensure the digitalization of criminal policy on the basis of simultaneous consideration of the results of qualitative analysis of criminogenic reality (theoretical modeling) and the use of probabilistic models for predicting the results of countering crime (empirical modeling).

Цифровизация уголовно-правовой политики, под которой понимаем процесс и результат внедрения количественных методов описания, оценки, анализа и прогноза преступности и мер реагирования на нее (включая методы математической статистики и математического моделирования) в практику формирования и реализации мер борьбы с преступностью, как показывает анализ, перешла из стадии футуристического планирования в стадию реализации.

Несмотря на признанные во всем мире достижения отечественной математической школы, опыт разработки и применения математических моделей для целей борьбы с преступностью относится в основном к решению задач правоприменения при расследовании конкретных преступлений (математические модели финансовых пирамид, крупнейших аварий и катастроф), включая разработку и использование обучающих и контрольно-обучающих программ [1]. В меньшей степени указанная практика относится к сфере уголовно-правовой политики.

Первый известный опыт использования математической модели напрямую для целей нормотворчества принадлежит к исследованию модели оптимизации наказаний уголовно-законных общепризнанных мерок проектируемого Уголовного кодекса РСФСР во 1991-1992 гг. и соответствующего программного предоставления группой юристов и математиков около управлением основного академического работника Института государства и права АН СССР С.В. Бородина, результаты использования которых были применены в общепринятом (после доработок и согласований, почти не коснувшихся санкций) Уголовном кодексе РФ [2].

Относительно недавно при участии Института социально-политических

исследований РАН также Института экономико-математических исследований РАН согласно инициативе Росфинмониторинга была разработана Целевая вычисляемая форма единого экономического баланса, предотвращения экономических опасностей также рисков, что дала возможность значительно увеличить результативность контролирования за подозрительными операциями [3]. Эта форма проявила вполне определенное воздействие в усовершенствование одного из базовых действий Росфинмониторинга — приказа от 8 мая 2009 г. № 103 «Об утверждении Рекомендаций по разработке критери ев выявления и определению признаков необычных сделок» [4].

В настоящее время с участием Математического института им. В.А. Стеклова, Института прикладной математики им. М.В. Келдыша и Института проблем развития науки РАН Федеральная антимонопольная служба начала разработку математической модели для целей создания программы выявления, предупреждения и пресечения картелей (в том числе криминальных) [5].

Подобным способом, знаменитый эффективный навык цифровизации во области уголовной политические деятели оказался, так или по другому, связан с заключением в большей степени индивидуальных вопросов правоприменения также нормотворчества. Совместно с этим очевидно, то что назревшие высококачественные перемены в уголовной политическом деятеле, под каким в первую очередь в целом подразумевают устранение ее асистемности, т.е. преобразование данной политические деятели во соотношение с криминологическими реалиями также предотвращение ее внутрисистемных противоречий [от закономерных погрешностей в установлении уровня наказуемости смежных правонарушений также преобладания оценивающих (т.е. определяемых в большей степени лично правоприменителем) свойств до отсутствия нормативно конкретных баз криминальной политики] [6].

Непосредственно разнообразные проявления данной асистемности вдохновляли и стимулируют множественных ученых ко исследованию факторов, результатов также способностей с целью их ликвидации. Присутствие данном невозможно никак не сосредоточить интереса в в таком случае, что несмотря на (однако не вследствие) абсолютно всем данным действиям целая двойственность законный политики во полном также уголовной политики в частности, согласно-очевидному, продолжают увеличиваться. Одна из факторов данного заключается в том, то что законотворчество равно как механизм законный политические деятели все без исключения во огромной уровня «отдаляется» от усложняющихся реалий.

Присутствие этом на первый взгляд способен представиться, то что цифровизация нормотворческого хода совершила его значительно наиболее технологичным, стремительным, просто корректируемым также ясным в том числе и с целью малосведущих.

Основными плодами «электронного» нормотворчества начали внезапное ускорение нормотворческих операций, увеличение количества законов также других нормативных правовьк действий, принимаемьк во штуку периода. Нормотворчество в области уголовной политики сделалось едва лишь единица

никак не наиболее ярким проявлением «ускоренного» нормотворчества, что в некоторых случаях досадно сравнивают с «взбесившимся принтером».

Оторванность уголовной политики от криминологических реалий, на наш взгляд, стала одной из причин зарождения идеи разработки полной математической модели УК РФ, которая была высказана еще в 2013 г. ректором МГУ им. М.В. Ломоносова, академиком РАН В.А. Садовничим и полномочным представителем Правительства РФ в высших судебных инстанциях М.Ю. Барщевским [7]. К сожалению, данная идея, высказанная еще в 2013 г., не реализована до настоящего времени. Причин тому много. Помимо болыной сложности и трудоемкости этой задачи, неясности тех новых возможностей, которые будут открыты для законодателя, правоприменителя и «бенефициаров» (т.е. для каждого гражданина) вследствие «оцифровки» уголовного закона, к ним следует отнести деградацию практики применения автоматизированных технологий сбора, обработки, анализа, интерпретации и прогноза данных о той преступности, которая широко использовалась в 1980—1990-е гг. в МВД СССР и на базе которой должна строиться современная уголовная политика.

Скачок в формировании числовых технологий (в первую очередь в целом появление значительно больших, чем прежде, программных также аппаратно-промышленных способностей) в прогнозе крупных баз сведений об преступности также ее факторном комплексе открьшает обширный диапазон новейших способностей с целью приведения криминальной политические деятели в соотношение со преступными реалиями также мониторингом их развития [8].

Таким образом, возможно, впервые около законодателя возникает вероятность не в интуитивном, но в вычисленном степени выражать уголовно-законные заказы также подходящие наказания общепризнанных мерок о ответственности за их нарушения.

Предпосылкой для постановления данной проблемы служит в таком случае, что созданный из-за наиболее нежели 200 лет внушительный по своему потенциалу общематематический устройство теории вероятностей [9], часть которого применялась с целью исследования корреляционных связей среди негативными общественными действами и преступностью, среди интенсивностью применения мер уголовной ответственности и уровнем преступной деятельный, с целью прогнозирования преступности также единичных ее видов, на сегодняшний день способен являться использован в качестве масштабируемых технологий — с степени основных аппаратов МВД, Службы Безопасности, Генеральной прокуратуры также Следственного комитета вплоть до районного уровня подразделений определенных организаций власти.

Этот инструментарий на сегодняшний день уже никак не только на теоретическом уровне, но также в практике позволяет осуществлять постоянный первичный наблюдение получаемых в автоматическим порядке из сотен баз сведений об преступности, всех ключевых ее видах и всех ключевых

популярных условиях, какие намереваются, обрабатываются, подвергаются оценке и рассмотрению, обнаруживать новейшие закономерности и тенденции в преступности также ее факторном комплексе и рассчитывать в этом же автоматическом порядке эффективный, краткосрочный, среднесрочный и дальнесрочный прогноз определенных изменений.

Именно последние два вида прогноза, по нашему мнению, должны использоваться законодателем для формирования планов законопроектных работ в сфере уголовной политики [включая ее подотрасли — уголовно-правовую, уголовно-процессуальную, уголовно-исполнительную, оперативно-розыскную и криминологическую (предупредительную) политики]. Например, при неблагоприятном дальнесрочном прогнозе изменений в общественно опасном поведении в ювенальной сфере (общественно опасные деяния несовершеннолетних и общественно опасные деяния против несовершеннолетних), на наш взгляд, нужно не увеличивать нагрузку на инспекторов подразделений ОВД по работе с несовершеннолетними (которая в 2014 г. составляла 1,4-1,9 тыс. несовершеннолетних на инспектора, но не менее 1 инспектора на муниципальный район в сельской местности) [10], ориентируясь на снижение показателей регистрации преступности несовершеннолетних, а, напротив, снижать эту нагрузку с учетом криминальных реалий, которые (помимо прочего) свидетельствуют о том, что эти подразделения с имеющимся кадровым потенциалом не *могут* обеспечить реального снижения преступности в ювенальной сфере, в том числе в силу внесистемного характера уголовной политики в ювенальной сфере [11].

В качестве исходных данных для анализа целесообразно использовать среди прочего фактографического материала данные уголовной статистики и любые другие, соотносимые с феноменом преступности статистические данные [12].

В этой связи заслуживает поддержки мнение В.В. Лунеева о том, что: «Изучение фактической реальности, формируемой на основе действующих норм права... требует овладения статистическими... методами. Только с их помощью можно изучить преступность...» [13].

Соответственно системе прогноза преступности должна являться перестроена и система прогноза правоприменения в области борьбы с преступностью, что также обязана опираться не только в обычных статистических основах сведений о критериях уголовно-процессуального реагирования в оформленные правонарушения, но также в иных болыних базах сведений (в частности, основах сведений об итогах опросов жителей о преступности также эффективности деятельность правоохранительных организаций). Эта концепция прогноза обязана кроме того разрешать давать прогноз темпы перемен во производительности практики войн со преступностью в соответствии с этим мониторингу преступности также предполагаемым переменам во нормативном законном регулировке также ресурсном обеспечивании такого рода практики.

Список использованной литературы
1. URL: http://www.jurinfor.ru/game/price.php (дата обращения: 24.02.2019).
2. Бородин С.В. Пути оптимизации выбора санкции при разработке проектов уголовных кодексов республик (юридический аспект) // Сов. государство и право. 1991. № 8. С. 73-89.
3. URL: https://scientificrussia.ru/articles/borjba-s-tenevym-finansovym-oborotom (дата обращения: 24.02.2019).
4. URL: http://www.fedsfm.ru (дата обращения: 24.02.2019).
5. URL: https://fas.gov.ru/news/26991 (дата обращения: 24.02.2019).
6. Максимов С.В., Валуйсков Н.В. Асистемная уголовная политика // Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата. 2018. № 2. С. 63-69.
7. Барщевский М. Закон чисел // РГ. 2013. 20 дек.
8. Williams L.M., Burnap P. Cyberhate on social media in the aftermath of Woolwich: a case study in computational criminology and big data // British Journal of Criminology. 2016. Vol. 56. Issue 2. P. 211-238.
9. Гмурман В.Е. Теория вероятностей и математическая статистика. М.: Высшая школа, 1998. 480 с.
10.URL:https://www.prof-police.ru/pamyatki/1914-normativy-na-sotrudnika-prikaz-mvd-859-2014.html (дата обращения: 20.02.2019).
11. Valuiskov N.V., Bondarenko L.V., Arutyunyan A.D. Juvenile crime: current and dynamics // Journal of Politics and Law. 2017. Vol. 10. Issue 4. P. 225-232.
12. Chan J., Bennett Moses L. Making sense of big data for security // The British Journal of Criminology. 2017. Vol. 57. Issue 2. P. 299-319.

УДК 343.2/18

РОЛЬ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В РК

Волкадаева А.Д.
Научный руководитель: магистр, старший преподаватель Алтаева М.О.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада ҚР түзеу мекемелерінің қызметіндегі прокурорлық қадағалаудың рөлі мен міндеттері қарастырылады.

Summary: This article discusses the role and tasks of prosecutor's supervision in the activities of correctional institutions of the Republic of Kazakhstan.

В настоящее время казахстанское уголовно-исполнительная система претерпевает существенные изменения, которые связаны с ориентацией на обеспечение прав осужденных, исключение фактов унижения человеческого достоинства, снятие излишних ограничений, максимальное приближение порядка и условий отбывания наказания к международным стандартам, с движением к отказу от традиции карательной функции режима исполнения наказания в виде лишения свободы через внедрение новых форм и методов исправительного воздействия на осужденных [1].

Надзор за исполнением требований права в тюрьмах является масштабной и сложной сферой в деятельности обвинителей. Перед посещением обвинитель должен определить конкретные цели проверки, продолжительность проверки, участвующих в проверке и определить необходимую информацию

(документы о предыдущих проверках и принятые меры по выявлению нарушений права, результаты ведомственных проверок и т. д.).

Предметом надзора являются:

1. Право нахождения задержанных лиц в местах содержания, предварительного заключения, исправительно-трудовых и других органах и учреждениях, исполняющих наказание и меры принудительного характера, назначенные судом;

2. Соблюдение установленных законодательством Республики Казахстан прав и обязанностей задержанных, заключенных под стражу, осужденных и лиц, подвергнутых мерам принудительного характера, порядка и условий их содержания;

3. Права исполнения наказания, не связанного с лишением свободы.

Обвинитель должен, прежде всего, принудительно проверять права граждан в следственных изоляторах и других учреждениях, противоречащих их волеизъявлению.

Поднадзорные обвинителем органы и учреждения

1) исправительные учреждения уголовно-исполнительной системы Министерства юстиции Республики Казахстан (исправительные и воспитательные колонии, тюрьмы, медицинские исправительные учреждения, исправительные центры и следственные изоляторы);

2) уголовно-исполнительная инспекция органов внутренних дел;

3) караулы дисциплинарных воинских частей и военных гарнизонов.

Права пребывания лиц в учреждениях и соответствующих органах предполагает, что необходимо также проверить сроки меры пресечения, правильность самого меры пресечения, наказание в виде ареста, лишения свободы и срок ареста. Истечение срока, установленного указом или приговором суда, означает, что содержание лица в учреждении или органе более чем указанно в соответствующем документе является неуказным. Наряду с правом устройства и содержания лиц в учреждениях и органах, надзор включает в себя указ их освобождения.

Значение обвинительского надзора за исполнением указов администрациями вышеназванных органов и учреждений

Важность обвинительского надзора за исполнением права, в том числе административного, правоохранительного и административного органами и учреждениями, определяется тем, что в их составе находятся изолированные от общества граждане, их личная целостность и другие права подвергаются ограничениям. Возможности граждан, находящихся в местах лишения свободы, обеспечить свои права и указные интересы значительно меньше, чем возможности свободы, а возможность нарушения прав этих граждан со стороны администрации органов и учреждений гораздо выше, чем лиц, находящихся на свободе [2].

Обязанности администраций органов и учреждений, исполняющих наказания, которые необходимо решать при надзоре за исполнением указов, возлагали на обвинителей в большие полномочия административного и

административного характера. Их список приведен в норме статьи 33 Указа О прокуратуре Республики Казахстан.

Полномочия, позволяющие обвинителю выявлять нарушения указов и их причины.

К таким действиям относятся:

- в любое время посещать органы и учреждения, указанные в разделе 32 указанного Указа;

- собеседование при применении принудительных мер к задержанным, осужденным и содержащимся под стражей;

- ознакомление с оперативными материалами с документами, в отношении которых эти лица были задержаны, арестованы, осуждены или приняты меры принудительного характера;

- требовать от администрации создания условий, обеспечивающих права задержанных, осужденных, лиц, к которым применены принудительные меры, проверки на соответствие указом Республики Казахстан приказами, указаниями, постановлениями администрации органов и учреждений, указанных в настоящей статье;

- отменять дисциплинарные санкции, введенные с нарушением указов в отношении лиц, содержащихся под стражей, осужденных, немедленно освобождать их приказом из тюрьмы, вида камеры, камеры взыскания, одиночной камеры, дисциплинарной камеры;

Обвинитель или его заместитель имеют право и обязательство незамедлительно освободить любое лицо, задержанное, взятое под стражу или помещенное в судебно-психиатрическое учреждение, необоснованно взятое под стражу в учреждениях, осуществляющих меры принудительного характера, с вынесением приговора.

К полномочиям обвинителя по устранению выявленных нарушений указов и предупреждению возможности их совершения в дальнейшей деятельности администрации поднадзорных органов и учреждений относятся следующие:

1. требование от администрации создания условий, обеспечивающих соблюдение прав задержанных, заключенных под стражу, осужденных и лиц, подвергнутых мерам принудительного характера;

2. внесение протестов и представлений;

3. отмена дисциплинарных взысканий, наложенных в нарушение указа на лиц, заключенных под стражу, осужденных; немедленное освобождение их своим постановлением из штрафного изолятора, помещения камерного типа, карцера, одиночной камеры, дисциплинарного изолятора;

4. возбуждение уголовного дела или производства об административном правонарушении.

В прокуратурах Казахстана имеются отделы либо группы обвинителей, возглавляемые старшими помощниками обвинителей по надзору за законностью исполнения уголовных наказаний. Основными их функциями являются осуществление надзора за исполнением указов в деятельности

органов управления уголовно-исполнительной системой, администраций следственных изоляторов и контроль за работой прокуратур по надзору за соблюдением указов в исправительных учреждениях [3].

Следует сказать, что несмотря на включение в содержание рассматриваемого направления обвинительской деятельности надзора за правом нахождения лиц в местах содержания задержанных и соблюдение прав и обязанностей задержанных, в организационном отношении этот вид надзора по-прежнему (во всяком случае, на уровне нормативных актов Генеральной прокуратуры РК) отнесен к надзору за исполнением указов органами дознания и предварительного следствия.

Проверка исполнения указов - это один из основных средств обвинительского надзора, применяемых для выявления правонарушений в местах содержания под стражей. Это включает в себя посещение обвинителями объектов жилищно-коммунального назначения, ознакомление с задержанными на основании их документов, проверка соблюдения режима, порядка и условий их содержания, указом приказов и решений администрации, прием и проверка жалоб и заявлений. При ознакомлении лиц с документами, содержащимися под стражей, Обвинитель выясняет, что они составлены строго в соответствии с указом, оформлены надлежащим образом, истекли сроки содержания под стражей. Вместе с тем, обвинитель не ограничивается установлением наличия решения или постановления суда о водворении лица под стражу; в его обязанности входит проверка, насколько правовой и обосновано, сам заключенный лишен свободы [4].

Особое внимание обращается на право ареста и целесообразность дальнейшего содержания под стражей несовершеннолетних, престарелых, беременных женщин, малолетних детей, а также лиц, привлеченных к уголовной ответственности за менее тяжкие и средней тяжести преступления. обвинительский надзор лишение свобода

Если обнаружены факты, вызывающие сомнения в правильности выбора меры пресечения в виде ареста, обвинитель сообщает соответствующему обвинителю об отмене или изменении этой меры.

Однако своей властью обвинитель, осуществляющий надзор за местами содержания подозреваемых и обвиняемых, вправе и обязан немедленно освободить лицо из-под стражи в том случае, когда факт нарушения указа не вызывает сомнений. Руководствуясь УПК, такое решение обвинитель принимает в отношении любого лица, если установлено, что оно содержится под стражей в отсутствии предусмотренных указом процессуальных документов, каковыми являются судебное решение, постановление следователя или лица, производящего дознание, санкционированное обвинителем, или постановление обвинителя, либо содержится под стражей свыше срока, предусмотренного указом.

Список использованной литературы

1. Акпарова Р.Н. Органы прокуратуры Республики Казахстан. Алматы, 2010.

2. Журсимбаев С.К. Обеспечение прокурором прав личности на предварительном следствии. Алматы, 2010.;
3. Роль прокурора при отправлении уголовного правосудия. Алматы. 2011.;
4. Прокурорский надзор за законностью расследования преступлений органами внутренних дел. Алматы, 2012.

УДК 347

МЕХАНИЗМ И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Голиков С.А., Сейдуллаева М.Р., Бабаджанов Д.З.
Научный руководитель: магистр, старший преподаватель Алтаева М.О.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы атқарушылық іс жүргізудің тетігі мен негізгі проблемалары қаралады.

Summary: This article examines the issues of the mechanism and the main problems of enforcement proceedings in the Republic of Kazakhstan.

Является одним из актуальных вопросов развития правовой системы и судебной системы республики в целом, в том числе в вопросах исполнения судебных решений. Для успешного решения этой проблемы, наряду с другими условиями, необходима соответствующая нормативно-правовая поддержка.

Основные направления развития исполнительного производства отражены в проекте Концепции развития судебной системы Республики Казахстан. Определяя создание механизма обеспечения своевременного и качественного исполнения судебных решений как одну из приоритетных задач, проект концепции предусматривает внесение поправок в действующее законодательство, исполнение судебных решений путем создания конкретных механизмов ответственности, предусмотрены соответствующие процессуальные меры реализации норм об ответственности за неисполнение решений в отношении должников государственных органов и судебных исполнителей [1].

Недавно принятый закон» О внесении изменений и дополнений в законодательные акты по вопросам прокурорского надзора " внес некоторую пищу для дальнейших размышлений о развитии исполнительного производства. Этот закон в целом ограничился введением нового института принудительного исполнения актов прокурора и введением новых норм об ответственности за их неисполнение.

Однако обязанность заключается не в организации конкуренции между нормами об ответственности: за неисполнение чьих - либо актов - судебных или прокурорских-устанавливается более строгая ответственность. Пора понять, что развитие института ответственности, его создание, определение основ, развитие механизма - это лишь одно звено большой предстоящей реформы в сфере исполнения судебных решений.

Соглашаясь в целом с перспективами развития судебной системы, изложенными в разделе 3 концепции, хотелось бы остановиться на отдельных предложениях, исполнение которых вызывает множество вопросов.

Следовательно, из концепции следует, что необходимо создание структурных подразделений Комитета по судебному администрированию районного уровня.

Таким образом, на мой взгляд, кардинальное реформирование системы исполнительного производства в очередной раз не предполагается, так как исполнительное производство остается в структуре Комитета по судебному администрированию, созданного для удовлетворения материально-технического и иного обеспечения судебной системы.

Проблема разделения исполнительного производства на отдельную независимую организацию, на мой взгляд, принципиальная как с теоретической, так и с практической точки зрения.

Исполнение судебных решений не входит в административную функцию, четко обозначенную в концепции как решение об организационном и материально-техническом обеспечении судов. Напротив, исполнение судебных актов является самостоятельной и очень важной функцией судебной системы, что требует ее обособленности и организационной структуры. Правоохранительные органы должны быть наделены не только конкретными задачами для их деятельности, но и полномочиями, способствующими их успешному осуществлению, такими как учет преступлений против правосудия; поиск должника и его имущества; применение мер принуждения при исполнении имущественных наказаний на основании судебных приказов.

Эти полномочия бесполезны для государственного органа, призванного обеспечить суды достойной материально-технической базой, создать условия для своевременного и справедливого отправления правосудия, обеспечить порядок и безопасные условия для судебной деятельности. участники процесса.

Оставление исполнительного производства в структуре Комитета по судебному администрированию, по сути, является вмешательством различных функций и задач государственных органов и влечет за собой утяжеление аппарата за счет увеличения штатной численности, необходимой для эффективной работы, правильного осуществления различных видов деятельности.

Дальнейшее развитие исполнительного производства в рамках одного органа по судебному администрированию, на мой взгляд, рано или поздно определит искусственность такого союза и необходимость реформирования этой структуры.

Концепция также предлагает организационное определение деятельности судебных приставов и приставов, объединяя их в единую систему.

Вызывает сомнение и целесообразность объединения функций исполнителей и судебных исполнителей в один орган. Эта модель взята из опыта соседней России, где действует единая служба судебных приставов-

исполнителей. Однако более прогрессивность и эффективность русскоязычного варианта исполнительного производства обусловлены не слиянием двух различных видов деятельности, а конструктивным решением российским законодателем вопроса о повышении статуса судебного пристава-исполнителя, наделении его широкими полномочиями. достаточно для правильного выполнения своих функций. Если бы нашим судебным приставам были предоставлены одинаковые полномочия и они не были бы ущемлены в рамках устаревшего закона «Об исполнительном производстве и статусе судебных приставов», то многие вопросы и недостатки сегодняшней исполнительной службы были бы устранены.

Много говорилось о необходимости повышения статуса судебных приставов. Однако в концепции этот вопрос рассматривается лишь путем усложнения структуры государственного органа, т. е. слияния со службой судебных приставов, имеющей совершенно иные цели и задачи для поддержания порядка в судебном заседании, защиты здания суда. , судьи и другие участники процесса, оказывают помощь суду в выполнении процессуальных действий. Эта функция действительно напрямую связана с» иной поддержкой деятельности судов " и относится к компетенции комитета по судебному администрированию.

Еще один аргумент против объединения приставов и приставов в одну структуру. В России, где эта версия уже опробована, юридическое общество и судебные власти давно предлагают законодательное решение вопроса о выделении судебных приставов из Единой службы судебных приставов. Достаточно сказать, что на состоявшемся в ноябре 2000 года 5-м Всероссийском съезде судей было принято отдельное постановление о необходимости передачи службы судебных приставов на рассмотрение судебного отдела при Верховном суде.

На мой взгляд, для того, чтобы не повторять чужих ошибок и не вводить в практику неоправданное, следует внимательно отнестись к позитивному и негативному опыту других государств [2].

Поэтому вариант усиления исполнительного производства путем объединения двух различных видов деятельности, указанных в концепции, я считаю не самым удачным ни с организационной точки зрения, ни с точки зрения перспектив его дальнейшего развития.

Кроме того, из концепции следует, что предлагается объединить судебных приставов и судебных приставов под «одной крышей» комитета по судебному администрированию, что принципиально неверно с позиции специального назначения административного органа.

Таким образом, данные предложения концепции недостаточно учитывают функциональный подход, определение компетенции государственных органов, действующих в рамках судебной системы, при выборе варианта организации и развития исполнительного производства.

Еще один важный момент-предложить концепцию Законодательного расширения применения процессуального судебного контроля за исполнением

судебных решений. Необходимость этого вытекает из того, что суд, вынесший определение, не должен быть полностью исключен из его исполнения.

Дело здесь не только в полномочиях суда, которые негативно влияют на неисполнение судебных актов. Здесь важно то, что процесс защиты нарушенного права остается незавершенным, не доведенным до конца, а неисполненная деятельность суда, по существу, теряет смысл.

Поэтому в концепции вполне логично, что вопросы исполнительного производства будут рассматриваться органично в рамках развития всей судебной системы, а не в разводе с судами.

Следует поддержать правильный тезис о процессуальном характере судебного контроля над исполнительным производством. Таким образом, попытка вернуться к версии отношений между судами и судебными приставами, существовавшей в советское время, была пресечена. Тогда суды буквально ухаживали за судебными приставами с момента их назначения до утверждения решений, принятых судебным приставом-исполнителем, и отвечали за состояние исполнительного производства. На практике судьям доверили тяжелую функцию управления процессом исполнения судебных решений [3].

Я считаю, что организационный контроль за деятельностью судебного исполнителя-это не дело суда, а работа соответствующего государственного органа, должностным лицом которого является судебный исполнитель.

Вместе с тем, на мой взгляд, в концепции нет никаких рекомендаций относительно направлений, форм, порядка осуществления судебного контроля.

Поэтому в развитии этой идеи концепции предлагается следующее.

Изначально хотелось бы отметить, что в настоящее время суды взяли на некоторый контроль исполнение судебных решений. В частности, Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан содержит статью об отсрочке и отложении судебного решения, изменении способа и порядка его исполнения. В соответствии со статьей 25 Закона» Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей", в выходные и праздничные дни, в ночное время исполнительные действия допускаются с разрешения суда. Однако случаев применения этих статей мало и этого недостаточно для полноценного судебного контроля над исполнительным производством.

С другой стороны, действующий закон «Об исполнительном производстве и статусе судебных приставов» содержит множество норм, препятствующих или препятствующих исполнению судебного приказа и окончанию исполнительного производства. Это статьи о приостановлении, прекращении исполнительного производства, возврате исполнительного документа. В соответствии со статьей 22 названного закона решения судебного исполнителя по указанным вопросам утверждаются старшим судебным исполнителем. Эти решения могут быть обжалованы истцом в судебном порядке.

Перечень оснований для совершения этих действий должен быть пересмотрен и существенно пересмотрен, так как зачастую он не соответствует

требованиям закона и потребностям практики. Кроме того, данные полномочия судебных приставов существенно влияют на права участников исполнительного производства. Поэтому необходимо обсудить вопрос о судах, акты которых исполняются, проверить обоснованность использования судебными исполнителями предоставленных им прав и утвердить их решения по этим вопросам. Таким образом, можно избежать случаев необоснованного нарушения прав истцов, волокиты, принудительного обращения в суд с жалобами на действия судебного пристава-исполнителя [4].

Например, должник не проживает или не работает по адресу, указанному взыскателем, либо его имущество не имеет места нахождения (ст. 21 суда). при возврате исполнительного листа суд может проверить законность. и обоснованность возврата исполнительного документа, а также приняты ли судебным приставом исчерпывающие меры по розыску должника и его имущества, инвентаризации, инвентаризации, продаже найденного имущества должника.

Список использованной литературы:

1. Постановление Пленума Верховного Суда РК от 30 октября 2000 года "О внесении изменений и дополнений в Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 30 июня 2000 года № 15 "О применении судами некоторых норм Гражданского процессуального законодательства" / / информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан "Әділет". - 2021 // adilet.zan.kz/rus
2. Баширова М. Я. Причины неисполнения судебных решений. // Вестник ЮУрГУ, серия "право", выпуск 18, 2018-С. 83-86
3. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан. - Астана: Библиотека Верховного Суда Республики Казахстан, 2016. - 808 С.
4. Новеллы Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан О производстве в суде первой инстанции: практическое пособие. - Алматы, 2016. - 232 С.

ӘОЖ 347.921.

АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Ғабит Ж.Е., Ермеков С.Ө., Мамыров М.Е.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Имашев Б.Е.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрены содержание, правовая природа, место принципа состязательности в гражданско-процессуальном законодательстве Республики Казахстан, его реализация в осуществлении правосудия по гражданским делам и взаимосвязь между другими принципами гражданского процессуального права.

Summary: This article examines the content, legal nature, place of the adversarial principle in the civil procedural legislation of the Republic of Kazakhstan, its implementation in the administration of justice in civil cases and the relationship between other principles of civil procedural law.

Азаматтық процесс өзара шарттасқан, гармониялық бірлігі негіздегі бірін-бірі толықтыратынжәнебір-біріне кепілдік беретін негізде құрылады.

Н.А.Чечинаның пікірінше, қағидалардың ішіндегі кез келгенін басқаларынан, жалпы алғандағыжүйеден бөліп қарастыру оның орнын анықтамастан қоғамдық қатынастарды реттеудегі шынайы мәні мен оның рөлін анықтауға мүмкіндік бермейді. Қандайда бір қағидалардың жүйесінен шығарып тастағанда, қалған қағидалардың әрқайсысының мазмұнына, сол сияқты олардың өзара әрекеттесуіне тікелей ықпал етеді. Шеттетілген бола тұра, қағида не теріс рөлде, не оң рөлде ойнай алмайды,өйткені бірқағида іс жүргізу құқығының сипатын айқындай алмайды. Жарыспалылық қағидасының мағынасын анықтау үшін, азаматтық сот ісін жүргізу қағидаларының жүйесіндегі оның орнын түсіндіру керек. Ал бұл барлық қағидалар белгілері ретіндеде, сол сияқты олардың әрқайсысының жеке ерекшеліктері ретінде де, аталған жұмыста азаматтық сот ісін жүргізу қағидаларын салыстыру пәні болып жарыспалылық қағидасы қызмет атқаратындығын ескере отырып, көрсету қажеттілігін болжамдайды.Тек қағидалар жүйесінен шыға отырып,олардың әрқайсысының жеке қағидаларымен мағыналарының арасында байланыс орнатуға болады [1].

Азаматтық сот ісін жүргізудің барлық қағидалары бірыңғай жүйе құрайтындығы күмәнсіз, сондықтан да біртұтас элемент ретінде олардың барлығы өзара байланысты және өз арасында бір-бірімен өзара әрекеттеседі. Сондықтан аталған жүйедегі бір элементтің өзара байланысы мен өзара әрекеттесуін тереңірек ашу жеткілікті деп санаймыз. Жарыспалылық қағидасының азаматтық сот ісін жүргізудегі тараптардың тең құқықтығы қағидасымен өзара әрекеттесуімен өзара байланысының құқықтық табиғатын қарастырудан бастаймыз. Тараптардың тең құқылығының бір мәнді түсінігі тараптардың тең іс жүргізу құқығын пайдаланатындығын және тең іс жүргізу міндеттерін алып жүретіндігін бекіткен ҚР АПК 15-бабымен қамтамасыз етіледі.Бұл«азаматтық процесте тараптар ғана өздерінің субъективті құқығымен заңды мүдделерін сақтап қалу үшін тең мүмкіндікті ұсынады»дегенді білдіреді [2].

Өз кезегінде, азаматтық процестегі жарысудың тиімді жағдайын жасайды. Аталған ережені бұзу сол немесе басқа траптардың бағыттарына сөзсіз алып барады.

Олар процесс үшін мазмұны жағынан да, мағынасы жағынан да әр түрлі. Егер тараптардың тең құқылығынсыз процестің мәні жоқ болса, ал жарыспалылықсыз ол мүмкін болады. Басқаша айтар болсақ, егер тараптардың тең құқылығы қағидасының баламасы жоқ болса, жарыспалылық үшін ол мүмкін бола алады, яғни аталған жағдайда бұл тергеу қағидасы. Азаматтық процесте тараптардың «теңдігі»термині кең түрде қолданылуымен қатар,тараптардың «теңдігі»-жарыспалылықтың міндетті шарты текендігі де атап өтіледі. Ол жарыспалылық қағидасының құрамына жиі қосылады. Тараптардың тең құқылығы қағидасы барлық заңмен сот алдындағы теңдік қағидасымен тығыз байланысты. Ол мынадай жағдайлармен шарттасқан дербес мазмұнға ие: біріншіден, заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең және тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне,

ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына,тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез - келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды (ҚР Конституциясының 14-бабы) және екіншіден, дау туындататын материалдық-құқықтық қатынастарға қатысушыларының теңдігі (мысалы, ҚР АК2-бабы, 1-бөлімі) [3].

Азаматтық процестегі жауап берушінің мүддесін қорғауға арналған өзінің жұмысында И.М.Пятилетов «тараптардың материалдық-құқықтық мүдделерінің бірдей болмауы іс-жүргізу құқығындағы тараптардың теңсіздігін тудырмайды. Заң арызданушы мен жауапкердің тең дәрежедегі іс-жүргізу құқығы мен міндеттерін бекіте отырып,тараптарды іс-бойынша өзінің құқықтық ұстанымын сақтап қалудағы,сот арқылы қорғаудағы тең дәрежедегі мүмкіндікпен қамтамасыз етеді»деп көрсетеді.

Азаматтық сот ісін жүргізуде тараптардың тең құқылығы қағидасы тараптардың тең құқылығы тұрғысынан қарастырылады,яғни жеке тұлғалардың материалдық диспозитивтік құқығына олардың басшылық етуі: арызданушы арызынан бас тартуға, арызының негіздемесін өзгертуге құқылы,жауапкер арызданушыға қарсыарыз беруге,арызды толықтай немесе жартылай мойындауға құқылы, тараптар әлемдік келісім жасауға құқылы, өндіруші төлетуден бас тартуға құқылы. Мұндай құқықтар басқарушы деп аталады:тек тараптарға материалдық мүдделі тұлғалар бола тұра,процесс объектілерінде басқара алады: өзінің құқығы мен заңды мүдделерін қорғау көлемін анықтау, сондай-ақ,айтылған талаптарға өзгеріс енгізу. Бұл басқа авторлар айтып кеткендей, «жарыспалылық қағидасын тарату жағдайы ретінде тараптардың іс-жүргізудегі тең құқылығы түседі,өйткені өздерінің субъективті құқығымен мүдделерін қорғау үшін жарысуда тараптар тең іс жүргізу әдісін қолдану арқылы тек бірдей жағдайда бола алады» деп санау ға негіз болады.

Тараптардың жарыспалылығына қарай, басқада көптеген ғалымдар айтып өткендей, іс барысында мүдделерін қорғау үшін заңда көрсетілген тең құқылық іс-жүргізу әдісінің теңдігіне қарағанда соңында түсіндіріледі. Аталған ереже өзінің заңнамалық қорытындысын АПК 15-бабының 2-бөлімінен табады:«тараптар азаматтық сот ісін жүргізу барысында өз айқындамасын таңдап алады, оны қорғау әдісі мен амалдарын дербес және соттан, басқа органдар мен адамдардан тәуелсіз түрде таңдап алады. Сот істің нақты мән-жайын анықтау мақсатында өз бастамасымен айғақтар жинаудан босатылған, алайда тараптың дәлелді өтініші бойынша оған осы Кодексте көзделген тәртіппен қажетті материалдарды алуға жәрдемдеседі». Бұл туралы заң әдебиеттеріндеде айтылады:«жарыспалылық қағидасы өзінің заңды мүдделерін қорғау үшін тең іс-жүргізу құқығын пайдаланушы тараптардың іс-жүргізу функцияларын межелеудің азаматтық істі қарастыру кезіндегі сот отырысында қамтамасыз етілетін осындай сот процедурасының құрастырылуын білдіреді».

Мемлекет сот (судья) тұлғасында тараптардың қайсысы жеңетіндігіне қызығушылық танытпайды, сонысымен істі қарастыруда объективтілікті, алаламауды сақтайды. Іске қатысушы адамдар, орындалмауы азаматтық сот ісін жүргізу туралы заңдарда көзделген салдарларды туғызатын жағдайда, өздерінің

іс-жүргізу міндеттерін атқарады (ҚР АПК47-бабы).Тек тараптардың әрқайсысы нақты бірдей іс-жүргізу құқығына ие болғанда және бірдей іс-жүргізу міндеттерін алып жүргенде ғана азаматтық сот ісін жүргізу қағидалары болып табылатын тараптардың тең құқылығы туралы толықтай айтуға болады. Е.В.Васьковскийдің пікірі бойынша, бұл екі жағдайға алып барады: біріншісі «сот жауапкердің түсінігін тыңдамастан шешім шығара алмайды (audiaturetalterapars) немесе, нақтырақ айтар болсақ, оның түсіндіруіне мүмкіндік берместен шешім шығара алмайды, өйткені егер жауапкердің айтқысы келмесе,оны бұған мәжбүрлеуге болмайды»деп тұжырымдалады; екіншісі«әрбір тарапқа күрестің бірдей іс-жүргізу құралдары берілуі керек және оларды қолдануғада бірдей мүмкіндік берілуі тиіс: жауапкерге рұқсат етілмейтіндер арызданушыға да рұқсат етілмейді және керісінше» (popdebetactorilicere, quodreopopermittitur)». «Олар соғысатын қару тең дәрежеде болуы керек, түсі мен көлеңкесі де бірдей болып берілуі керек» [4]. Осылайша, жарыспалылық қағидасының азаматтық сот ісін жүргізудегі тараптардың тең құқылығы қағидасынан бөлінбейтіндігі ҚР АПК 15-бабында заңнама орналасуымен тұжырымдалады. Азаматтық сот ісін жүргізу тараптардың айтысуымен тең құқықтылығы негізінде жүзеге асырылады.Тараптар бірдей іс-жүргізу құқықтарын пайдаланады және бірдей іс-жүргізу міндеттерін көтереді (АПК 15-бабы,1-бөлімі). Тең іс-жүргізу құқығы мен міндеттерін үлестірудің өзі тараптарға сот алдында жарысуға мүмкіндік береді. Азаматтық сот ісін жүргізудегі тараптардың тең құқылығымен жарыспалылық қағидасының өзара әрекеттесуі тараптарға іс бойынша өзінің ұстанымын дәлелдеу және қорғап қалу үшін тең іс-жүргізушілік құқықтық мүмкіндікті көрсетеді. Қарастырылып жатқан қағидалардың құқықтық мәні ҚР Конституциясының 77-бабында көрсетілген конституциялық қағидалар құрылымына өзгерту енгізу және толықтыру жолымен жалпы әлеуметтік, сол сияқты құқықтық жоспарда барлық негіздемесін береді деп болжамдаймыз. Азаматтық сот ісін жүргізуде жарыспалылық қағидасының қызметі тараптардың диспозитивті өкілеттіліктерінің көлемімен байланысты. Диспозитивтілік қағидасы тараптар дау-дамай заты бойыншада, процестің туындауы, дамуы және аяқталуы жөніндегі іс-жүргізу құқығы бойынша да субъективті материалдық құқық ретінде басшылық етуге құқылы болатын азаматтық сот ісін жүргізуде кең түрде қолданылады.

Атақты ресейлік ғалым-процессуалист М.К. Треушников қарастырылып жатқан қағидалардың өзара байланысын айта отырып, «егер диспозитивтілік қағидасы дау-дамай объектісінің және процесс қозғалысының басшылығы бойынша тараптар мен іске қатысушы басқа тұлғалардың мүмкіндігін анықтайтын болса, онда жарыспалылық қағидасы өзінің құқықтық ұстанымын қорғап қалу жөніндегі айтылған талаптармен мүмкіндіктер негіздемесінің дәлелі бойынша олардың мүмкіндіктері мен міндеттерін анықтайды» деп жазды [5]. Азаматтық сот ісін жүргізуде қолданылатын тараптардың автономия (диспозитивтілік) қағидасында Еуропалық одақтың мүшесі - мемлекет өзіне

тараптардың биліккұқығын қосыпалатындығын айтып кетуге болады,біріншіден, яғни аталған құқық қақатысты айтылған сол талаптармен бірге процесс обектісін (resinjudiciumdeducta) және екіншіден, қорғау мен шабуылдың іс жүргізу құралдарын (Rechtsmittel, Beweismittel). Диспозитивтілік қағидасының мұндай ережесі туралы Қазақстан Республикасының азаматтық іс-жүргізу заңнамасында да атап көрсетуге болады. Ол заңнаманың бірнеше баптарында ашылған. Біріншіден, Л.Привман атап өткендей, аталған қағиданың маңыздылығына сүйене отырып, соттың практикалық қызметі үшін «жеке және заңды тұлғалар өз беттерінше өздеріне тиесілі құқықтарды иеленеді, оның ішінде бұзылған құқығын қорғау әдісін таңдау құқығын, сондай-ақ, соттық қорғау құқығын да иеленеді». Ғалым, сонымен қатар, екінші аспектіні де атап көрсетеді, нақты айтар болсақ, «арызданушыарызының негіздемесін өз бетінше анықтайды, арызынна бас тартуға, жауапкермен бейбіт келісім жасауға, арызының бұйымтайын көбейтуге немесе азайтуға құқылы». Бұл ереже өте маңызды,өйткені тура осындай жағдайларда азаматтық сот ісін жүргізуде жарыспалылық қағидасын іске асыру туралы мәселе шешіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Азаматтық іс-жүргізу құқығы:оқу құралы/А.А.Урисбаева.,А.Т.Муксинова – Алматы: Қазақ университеті,2018.-132б.
2. Қазақстан Республикасының азаматтық процестік кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі- Алматы: ЮРИСТ,2016.-212б.
3. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы.-Алматы: Жеті-Жарғы,2002.-56б.
4. Е.В.Васьковский.Учебник Гражданского право.-Статут.2016гг.
5. Гражданский процесс:Учебник(5-е издание, переработанное и дополненное)/Под ред.М.К.Треушникова.-М: Статут,2014

ӘОЖ 343.4

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНИ- САЯСИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Ерланұлы Ә.,Шаизула Н.Н.,Мұханбедғали Н.Е.
Ғылыми жетекшісі: магистр., аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассматриваются актуальные вопросы религиозно-политического экстремизма и терроризма в Казахстане, а также основные способы предотвращения религиозного экстремизма в стране.

Summary:This article considers topical issues of religious and political extremism and terrorism in Kazakhstan, as well as the main ways to prevent religious extremism in the country.

Жаһандану процестері мен экономикалық дағдарыстар туғызған қазіргі заманғы саяси шындықтар аясында терроризмнің әртүрлі нысандардағы көріністері сияқты мемлекеттер мен жеке тұлғалардың қауіпсіздігіне қатер төніп тұр. Осыған байланысты мемлекет қауіпсіздігіне төнетін түрлі қауіп-қатерлердің қазіргі заманғы көріністеріне қарсы іс-шараларды әзірлеу өзекті

мәселе екені сөзсіз. Терроризм көріністерінің даму динамикасы тарихи аспектіде және қазіргі уақытта осы құбылыстың нысандары мен мазмұнындағы елеулі эволюциялық өзгерістерді куәландырады, бұл барабар әрекет ету шараларын талап етеді [1].

Қазақстанның психология ғылымындағы діни-саяси экстремизм мен терроризм мәселелері кейбір объективті тарихи себептерге байланысты зерттелмеген. Егер бірқатар елдерде, мысалы, Үндістанда, Пәкістанда, Израильде және т.б. терроризмнің ұзақ тарихы бар болса, осы тұрғыдан қауіпсіз мемлекет деген атаққа ие болған Қазақстан үшін бұл жаңа құбылыс.Бұған ең болмағанда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ұйымдасқан қылмысқа, террористік және экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға 2011 жылы қол қойылғаны дәлел. Қазақстан Республикасының заңнамасында терроризм – зорлық-зомбылық идеологиясы мен қоғамдық санаға ықпал ету тәжірибесі, мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе халықаралық ұйымдардың халықты қорқытумен немесе заңсыз күш көрсету әрекеттерінің өзге де нысандарымен байланысты шешімдер қабылдауы. Құқық қолдану тәжірибесінің қажеттіліктері алғаш рет терроризмнің критерийлеріне, оның қылмыс пен зорлық-зомбылықтың басқа түрлерінен айырмашылығына жүгінуге мүмкіндік беретін терроризмнің теориялық және ғылыми негіздерін әзірлеу қажеттілігін ашты. Бүгінгі күні посткеңестік кеңістікте терроризмге қатысты іргелі зерттеулер негізінен бұрын осы қауіпті құбылыспен бетпе-бет келудің теріс тәжірибесін алған Ресейде жүргізіледі. Зерттеу жолының басында олар осы құбылысты түсіну және зерттеу тәсілдерінің айырмашылығынан туындаған іздеудің осы кезеңіне тән қиындықтарды бастан кешіреді. Қазақстанда лаңкестік проблемасы бойынша аздаған зерттеулер болса да, негізінен құқықтану және саясаттану салаларында жүргізілуде, олар: саясаттану ұлттық қауіпсіздік контекстіндегі терроризмге көзқарас, алдын-алу шаралары, Орталықта терроризмге қарсы күрестің халықаралық-құқықтық құралдары [2].

Сонымен қатар, бұл мәселе заңнамалық шеңберден шығып, ғылыми-теориялық базаның жоқтығын көрсететін бірқатар күрделі мәселелерді өзекті етеді. Бұқаралық ақпарат құралдарында және интернетте сарапшылардың (саясаттанушылар, дінтанушылар және т.б.) терроризмнің мәні, «терроризм» ұғымының анықтамасы, оның зорлық-зомбылық пен экстремизмнен айырмашылығы және т.б. туралы қызу пікірталастары осының дәлелі. Оларды шешу терроризмге практикалық және идеологиялық қарсы іс-қимыл шараларын ұйымдастыру мүмкіндіктерін кеңейтумен байланысты [3].

Бұл мәселенің отандық ғылымда даму деңгейі төмен болғандықтан, тәжірибеші мамандар шетелдік және ресейлік әріптестерінің, соның ішінде психологтардың тәжірибесіне жүгінеді. Алайда, олардың тәжірибесін «қазақстан топырағына» механикалық түрде көшіру мүмкін емес, өйткені террористтің тұлғасы өзінің әлеуметтік-экономикалық жағдайларымен, этномәдени ерекшеліктерімен және менталитетімен белгілі бір қоғамда әлеуметтенеді және қалыптасады,

«өзгерістің мотивтеріне әсер етеді».Осы тұрғыдан алғанда, отандық ғылымда терроризм психологиясы туралы білімнің жеткіліксіздігі анықталды, оның ғылыми маңыздылығын келесі себептерге байланысты асыра бағалау қиын.

Біріншіден, лаңкестер қолданатын қоғамдық санаға ықпал ету және қажетті шешімдерді қабылдау үшін мемлекеттік органдарға қысым көрсету тәжірибесі тек қорқынышты, дүрбелеңді, ұйымдаспауды және соның салдарынан билікке деген сенімнің төмендеуін тудыратын психологиялық механизмдерге негізделген. Оның сыртында терроризм анықтамасы бойынша мүлдем жоқ.

Екіншіден, лаңкестік әрекет ақпараттық әсерге арналғандықтан, қарсы іс-қимылдың сәттілігі психологиялық факторларға да байланысты: «топырдың мінез-құлқы», акцияны бұқаралық ақпарат құралдарының жариялау сипаты және т.б.

Үшіншіден, лаңкестің мінез-құлқындағы ұтымды және иррационалдықтың ерекше үйлесуі құқық қорғау органдарының жұмысына айтарлықтай қиындықтар туғызады, мысалы, оның жеке басының психологиялық құрылымын және мотивтерін түсінуде.Осылайша, лаңкестікке қарсы тұруға тек құқықтық тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге осы мәселенің психологиялық деңгейінде де ықпал ететін зерттеулер қажет. Мұндай зерттеудің теориялық маңыздылығы психологиялық теория мен тәжірибенің әлемдік тәжірибесін жалпылаудан, діни-саяси экстремизмнің, терроризмнің психологиялық мәні және Қазақстандағы өз зерттеулеріміз негізінде оған қарсы іс-қимыл туралы білімдерін арттырудан тұрады. Бұл проблеманың практикалық маңыздылығы жеке тұлға үшін де, жалпы мемлекет үшін де діни-саяси экстремизм мен терроризмнің таралу қаупінің гуманитарлық, әлеуметтік, саяси және экономикалық зардаптарына қарсы іс-шараларды әзірлеу болып табылады [4]. Терроризмді XXI ғасырдың маңызды құбылысы, әлемдік қауымдастықтың рухани дерті, девианттық мінез-құлық, әлеуметтік-саяси және криминологиялық құбылыс, т.б. Ол өзінің дамуында қарапайым әлеуметтік шиеленістерді шешу құралынан тұтас мемлекеттерді белгілі бір саяси шешімдер қабылдауға немесе саясаттан бас тартуға мәжбүрлеу құралына өтіп, адамзат үшін ғаламдық және аса қауіпті мәселеге айналды. Тактика да қарқынды дамып келеді, адамгершіліктен айыру – адам ұрлау, барымтаға алу, жарылыс жасау, жағымсыз саяси және діни жетекшілерді жою, конституциялық құрылысты өзгерту [5].

Сонымен қатар, бірқатар факторларды елемеуге болмайды, соның салдарынан Қазақстанда радикалды идеологияның таралу ықтималдығы артады:

1. Әлемдік экономикалық дағдарыстың салдары – халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі және сәйкесінше әлеуметтік шиеленістің артуы халықтың идеологияға бейімділігі мен оның негізіндегі зорлық-зомбылық тәжірибесіне жағдай туғызуы мүмкін.

2. Қазақстандағы қоғамдық-саяси жағдайды тұрақсыздандыруға, мемлекеттік органдар жүргізіп отырған саясаттың беделін түсіруге мүдделі

үшінші тұлғалардың – қазақстандық эмигранттардың сыртқы қолдауы бар. Бұл қолдаудың объектісі болып өзекті мәселелердің сындарлы шешімін таппаған республика халқының бөлігі болуы мүмкін.

3. Геосаяси мақсаттарды көздейтін, сондықтан Қазақстанның қолайлы географиялық жағдайы мен бай табиғи ресурстарының болуына байланысты діни саяси экстремизм идеяларын (террорлық актілерге әкелетін) тарату арқылы республикадағы ішкі жағдайды тұрақсыздандыруға мүдделі шет мемлекеттер бар, оның ішінде мұнай.

4. Қазақстанның ішкі тұрақтылығы инвестициялық тартымдылық пен стратегиялық дамудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Сонымен қатар, экстремистік және лаңкестік топтардың күштерінің тұрақсыздануы оның мұнай нарығындағы позициясын күрт әлсіретуі мүмкін.

5. Бірқатар сарапшылардың пікірінше, Қазақстанның географиялық жағдайы оның Орталық Азияның басқа республикаларынан Ресейге (атап айтқанда, Солтүстік Кавказға) бағытында экстремистер мен террористер үшін тыл базасы және транзиттік аймақ қызметін атқаруына ықпал етеді.).

6. 2014 жылы Ауғанстаннан халықаралық қауіпсіздік күштерінің шығарылуына байланысты радикалды идеологияны қабылдаған, жауынгерлік және «диверсиялық» жұмыс тәжірибесі бар Қазақстан азаматтарының елге оралуы мүмкін.

7. Қазақстандағы ішкі жағдайдың дамуы көрсетіп отырғандай, экстремизм мен терроризм күрестің дербес түрі болғанымен, орын алған лаңкестік әрекеттердің барлығы діни саяси экстремизм идеологиясын бойына сіңірген адамдардан шыққан. Алматыда таза саяси астары бар лаңкестік әрекеттерді дайындау ерекшелік болып табылады. Осылайша, республикадағы лаңкестік әрекеттер саяси діни экстремизммен тығыз байланысты, сондықтан қазақстандық мамандар «діни-саяси экстремизм» және «терроризм» ұғымдарын синоним ретінде жиі пайдаланады. Кейбір шетелдік және ресейлік сарапшылар олардың өзара байланысын «исламистік бағытпен терроризм – жаһандық жиһад», «діни терроризм», «исламдық терроризм» деп атайды, онымен толық келісе алмаймыз.

8. Қазақстан өзінің географиялық орналасуына байланысты лаңкестік әрекеттерді жүзеге асыратын белсенді саяси діни-экстремистік ұйымдардың желісі (Орталық Азия желісі) орналасқан қолайсыз жағдайы бар республикалардың қатарына кіреді.

Көрсетілген факторларға байланысты терроризмнің мәнін түсініп қана қоймай, терроризмге қарсы әрекетті ғылыми негіздеу қажет[6].

Мұндай ғылыми зерттеулердің практикалық нәтижесі Қазақстандағы зерттеулердің нәтижелері мен берілген қоғамдық-саяси әсердің негізінде терроризмге қарсы іс-әрекетті ұйымдастыруды жетілдіруге бағытталған психологиялық ұсыныстар болып табылады.

Пайдалнылған әдебиеттер тізімі:

1. Діни бірлестіктер. Ар-ождан және дін бостандығы: нормативтік актілер. Арбитраж тәжірибесі. - М., 2001 .-- С. 23-25.

2. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 26 маусымдағы Заңы // online.zakon.kz.
3. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы: Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 26 маусымдағы Заңы // online.zakon.kz.
4. Әбдірахманов С.Т., Әбдірашев Р.М. Қазақстандағы терроризмнің алдын алу. – Алматы, 2008. – 341 б.
5. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ұйымдасқан қылмысқа, террористік және экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңы.
6. Әбдіров Н.М. Қазақстандағы діни бірлестіктердің қызметін заңнамалық реттеудің кейбір мәселелері туралы // Орталық Азия елдеріндегі экстремизм көріністерінің алдын алу: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағы. - Алматы:

ОӘЖ -341

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КЕДЕН ІСІ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ӘРІПТЕСТІГІ

Ерназар Р.Е., Абдувалиев А.А., Ұзақбай Д.Ж.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Серик Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотренна международное правовое партнерство в таможенной области республики Казахстан.

Summary: This article considers the international legal partnership in the customs region of the Republic of Kazakhstan.

Қызметі кедендік ынтымақтастықты жүзеге асырумен байланысты халықаралық ұйымдар әлемдік жүйенің компоненттері болып табылады және халықаралық шарттардың талаптарына сәйкес мүше мемлекеттерге олардың қызметінің негізгі функциялары бойынша ұсыныстар беру бойынша белгілі бір өкілеттіктерге ие, оның ішінде халықаралық кеден құқығының нормалары мен қағидаларын жүйелеу және унификациялау саласы [1].

Еуразиялық экономикалық қоғамдастық - бұл әлемдік экономика мен халықаралық сауда жүйесіне интеграциялану тәсілдерін үйлестіретін, біртұтас экономикалық кеңістікті қалыптастыру функциялары берілген халықаралық ұйым [2].

Еуразиялық экономикалық қоғамдастық шеңберінде жасалған кеден ісі мәселелері бойынша қолданыстағы халықаралық екіжақты және көпжақты шарттардың нормалары талданып, біртұтас экономикалық кеңістікті қалыптастыру саласындағы Қауымдастықтың кедендік ынтымақтастығының құқықтық негіздерін жетілдірудің негізгі бағыттары талданды, бірыңғай кедендік тариф, сондай-ақ Кеден одағына мүше мемлекеттердің кеден органдарының өзара іс-қимыл.

Кеден ісі саласындағы халықаралық ынтымақтастық дүниежүзілік елдердің кедендік шекарасы арқылы тауарлар мен көлік құралдарының жолын кесуде БСҰ-ның жалпы қабылданған кедендік рәсімдерін, нормалары мен ережелерін жеңілдету үшін құқықтық, техникалық және әкімшілік негіздерді

дамыту мен жетілдіруді көздейді. Ол мемлекеттер мен халықаралық құқықтың басқа субъектілері арасындағы тауарларды және көлік құралдарын мемлекеттердің кедендік шекаралары арқылы өткізу тәртібі мен ережелерін әзірлеу және қолдау бойынша ынтымақтастық барысында дамиды.

Көптеген халықаралық ұйымдар интеграцияланған халықаралық құқықтық кеден режимінің негіздерін дамытуға үлкен үлес қосты. Оларға мыналар жатады: тарифтер мен сауда туралы бас келісім, ДСҰ, ДСҰ, ЮНКТАД және басқалары. Бұл ұйымдарға мүше мемлекеттер өздерінің сыртқы экономикалық байланыстарын кедендік салық салуда, тарифтік протекционизмді жоюда ең қолайлы мемлекет қағидаттары бойынша құруға уәде берді, кедендік салық салудың даулы мәселелерін шешу және кедендік рәсімдерді қолдану.

Халықаралық кедендік ынтымақтастық кең ауқымды халықаралық ережелермен реттеледі. Бұл мемлекеттердің екіжақты және көпжақты келісімдері, әртүрлі халықаралық ұйымдардың арнайы бағдарламалары, соның ішінде кедендік құқықтық қатынастарды құқықтық реттеудің негізгі бағыттары.

Кедендік қатынастардың халықаралық нормативтік-құқықтық базамен, оның жалпы танылған нормалары мен қағидаларымен реттелетіндігін ескере отырып, халықаралық жария құқықтың дербес саласы ретінде халықаралық кеден құқығының қалыптасуы мен дамуында үлкен серпіліс болды деп айтуға болады. Демек, халықаралық кедендік ынтымақтастық халықаралық кеден құқығы нормалары негізінде жүзеге асырылады және оны мемлекеттер мен халықаралық үкіметаралық ұйымдардың кеден қызметі саласындағы өзара әрекеттесу барысында қатынастарын реттейтін нормалар мен принциптер жүйесі ретінде қарастырған жөн. Қазіргі жалпыға ортақ халықаралық құқықтың мақсаттары мен міндеттері халықаралық кеден құқығымен толығымен қабылданады.

Халықаралық кеден құқығының басты мақсаты - мемлекетаралық қатынастарды реттеу, халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық барысында сауда-экономикалық қатынастар орнату, серіктестіктер мен бәсекелестікті дамыту, олардың тәуелсіздігін қорғау, жеке және ұжымдық қатынастарды қорғау мүдделер.

Халықаралық кедендік ынтымақтастықтың негізгі бағыттарының бірі - құқық қорғау саласындағы ынтымақтастық. Халықаралық кеден құқығы кедендік құқық бұзушылықтарды анықтау мен олардың жолын кесуде көрінетін құқық қолдану функциясын орындайды. Киото конвенциясының Н «Құқық бұзушылықтары» арнайы қосымшасы кедендік құқық бұзушылықтарға арналған, оған сәйкес «кедендік құқық бұзушылықтар» кез-келген бұзушылықты немесе кеден заңнамасын бұзуға әрекетті білдіреді. Осы арнайы қосымшада кедендік құқық бұзушылықтарды тергеу және анықтау, тауарларды немесе көлік құралдарын тәркілеу немесе алып қою кезінде ұлттық кедендік әкімшіліктер ұстанатын стандарттар мен практикалық нұсқаулар көрсетілген.

Халықаралық құқықтың барлық субъектілері, олардың әлеуметтік-экономикалық және саяси жүйелерінің айырмашылығына қарамастан,

халықаралық кедендік қатынастар саласында кедендік бақылау мен тарифтік операциялардың барлық түрлерін өздерінің мемлекеттік кедендік аумақтары шеңберінде жүзеге асыруға құқылы. Егер олардың кедендік қатынастары халықаралық кеден құқығының принциптері мен нормаларын бұзбаса, мемлекеттер басқа мемлекеттің кеден ісіне араласпауы керек.

Барлық мемлекеттер өздерінің кедендік аумағында экспорттық-импорттық операцияларды жүзеге асырған кезде РН В принципінен шығады. ВРМ принципі ГАТТ-да, УПТКАД-қа мүше мемлекеттер қабылдаған және ратификациялаған көптеген конвенцияларда, экономикалық және көпжақты келісімдерде бекітілген. аймақтық бірлестіктер мен кедендік одақтар [3].

Көпжақты және екіжақты ынтымақтастықтың арақатынасы туралы айта отырып, олардың бір-біріне қарама-қарсы емес, бірақ, әдетте, бір бағытта әрекет ете отырып, бірін-бірі толықтыратындығын атап өткен жөн. Бұл ТМД аясындағы ынтымақтастыққа толығымен қатысты.

Мемлекеттер арасындағы экономикалық ынтымақтастықты, атап айтқанда кедендік қатынастар саласындағы халықаралық-құқықтық реттеу мыналардың негізінде жүзеге асырылады:

1) халықаралық шарттар;
2) халықаралық ұйымдардың шешімдері (ұсынымдары, шешімдері);
3) мемлекетаралық экономикалық конференциялардың шешімдері;
4) халықаралық әдет-ғұрыптар.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
2. Халықаралық жеке құқық жөніндегі Гаага конференциясының Жарғысын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 16 мамырдағы № 66-VI ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына жолдауы

ӘОЖ 324.308.334

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ САНАСЫНА ЭКСТЕРЕМИСТІК БАҒЫТТАҒЫ ИДЕОЛОГИЯНЫҢ СІҢУІНЕ ЖОЛ БЕРМЕУ БАРЫСЫ

Жаксыбаева С.Ш., Гулназ А., Сайлау А.Н.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Утаров К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассматривается из наиболее актуальных вопросов становится религиозный экстремизм, влияющий на политическую, социальную, экономическую, культурную и духовную ситуацию во всем мире. Происходит рост агитационной пропаганды с идеями, подталкивающими к террористическим актам, а также нарастают противоречия с ней.

В связи с этим, в настоящее время департаментом молодежной политики проводятся многочисленные мероприятия: «в настоящее время религиозный фундаментализм и терроризм не имеют ничего общего с одним регионом, одним государством. Казахстане продолжается агитация, ведущая к предупреждению

экстремистских взглядов. Используя это, различные религиозные группы пытаются решить политико-экономические проблемы, способствуя сознанию молодежи. и предупреждения терроризма, сепаратизма и экстремизма.

Summary: In this article, one of the most pressing issues is religious extremism, which affects the political, social, economic, cultural and spiritual situation around the world. There is an increase in agitation propaganda with ideas that encourage terrorist acts, as well as growing contradictions with it.

In this regard, the Department of Youth Policy is currently conducting numerous activities: "At present, religious fundamentalism and terrorism have nothing to do with one region, one state. In Kazakhstan, agitation continues, leading to the prevention of extremist views. Using this, various religious groups try to solve political and economic problems by promoting the consciousness of young people. and prevention of terrorism, separatism and extremism.

Бүкіл әлемнің саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени және рухани жағдайына ықпал етіп отырған діни экстремизм ең бір өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Террорлық актілерге итермелейтін идеялармен үгіт насихаттаушылырдың көбейуі орын алуда сонымен қатар оған қайшылықтар өсе түсуде.

Осыған орай, Қазіргі кезде Жастар саясаты департаментінің ұйымдастыруымен көптеген шаралар жүргізілуде яғни, «Қазіргі кезде діни фундементализм мен лаңкестік бір ғана аймаққа, бір ғана мемлекетке тән нәрсе болмай отыр.

Жалпы Қазақстанда экстремистік көзқарастарды алдын алуда оған апаратын үгіттеу жастрады діни экстремистік көз қарастар жалғаса түсуде. Түрлі дініи топтар осыны пайдалану арқылы жастрадың санасына ықпал жасай отырып саяси-экономикалық мәселелерді шешуге тырысуда.

«Қазақстанда терроризм, сепаратизм және экстремизм мәселелер бар. Дегенмен халықаралық терроризмнің кең қанат жайғанын және халықаралық қауымдастық пен аймақтардың саяси-әлеуметтік және экономикалық мәселелермен ұштасып, саясиланғанын ескерсек, олардың тарапынан туындаған қауіп ойдан шығарылған емес, нақты және шынайы өмірлік қауіп».

Кездесу барысында, жастарға діни мамандар статистикалық мәліметтерге талдай жасай отырып діни экстремизмнен зардап шеккен жастардың жалпы санын артып отыр [1].

Қазіргі кезде интернет желісінде де түрлі роликтер мен түрлі жастарға ой салатын санасына қоғамға әсер ететін және жастар үшін алаңдататын қорқыныш тудыратын діни ағымдар да аз емес.

Осы тұрған экстремистік ұйымдардан аулақ болу және қате бағыттардан өзін-өзі алшақ ұстау мәселелері жайлы мәселелер көтерілуде.

Яғни, жатарды діні экстремизмдік бағытта болғаны анықталған кезде экстермизм жөніндегі қылмыстар үшін қылмыскерге қолданылатын жазаны идентификациялау, дифференциацилау қағидасы негізіне тоқталсақ.

Қылмыстық атқару кодексінің 7 бабының 3 пункітне сәйкесі сотталушыларға әр түрлі жазалау шараларын мен сотталушылардың категорисына, қылмыстың қоғамға қауіпті сипатына, тұлғаның мінез-құлқына,

жасын яғни, жасөспірім ба немесе жастарма қарай аталмыш қағиданы қолдану барысында:

− 16-18 жас аралығындағы экстремизмді жүзеге асырған қылмыскерлерге жаза тағайындау кезінде жастарын ескереп тәрбиелік шара қолдану қарастырылуын қадағалау;

− абайсыздықпен экстремизмді жүзеге асырған (діни сауатының төмендігне байланысты) экстремистік пиғылдағы материалдарды таратқан тұлғаға жеңіл жаза тағайындалса;

− экстремизмді жүзеге асыру барысында (саяси, діни-радикалды психологиялық ықпал жасаған, уағыздаушылық қауіпті тәсілді меңгерген тұлғаға қатаңырақ жаза қолданылса деген пікірдемін.

Сондай-ақ, экстремистік бағыттағы іс-әрекетті жүзеге асырғаны үшін жауаптылыққа тартылған адамдарды, сондай-ақ сот террористік деп таныған ұйымдарды және ақпараттық материалдарды және экстремизмді жүзеге асырғаны үшін жауаптылыққа тартылған адамдарды, сондай-ақ сот экстремистік деп таныған ұйымдарды және ақпараттық материалдарды есебін жүргізу қағидаларын бекіту Экстремизмге қарсы күрестің бірден-бір жолы олар туралы өз уақытында шынайы мәлімет беру [2].

Бұл жерде әрине күнделікті ақпарат құралдарының рөлі өте жоғары. Әйтсе де, жас өспірім балалар үшін ақпарат құралдарының беретін мәліметі де жеткілікті емес.

Секталардың, экстремистік топтардың қаупі туралы жастарды көбірек хабардар етіп отыру қажет. Ол үшін барлық мектептерде, жоғарғы оқу орындарында «Дінтану» сабағымен қоса мамандар қауіпсіздік сабақтарын өткізіп, онда экстремистік топтарды, тоталитарлық секталарды қалай білуге болатынын түсіндіріп, олардан қалай сақтану жолын көрсетіп отырулары керек.

Ендігі кезекте экстремизм мен терроризмнің алдын алу жолдарына тоқталайын. Экстремизмге қарсы күрестің бірден-бір жолы – олар туралы өз уақытында шынайы мәлімет беру.

Бұл орайда, әрине, күнделікті ақпарат құралдарының рөлі өте жоғары, жасөспірім балалар үшін ақпарат құралдарының интернеттен алатын немесе беретін мәліметі де жеткілікті емес.

Неше түрлі секталардың, экстремистік топтардың қаупі туралы жастарды көбірек хабардар етіп отыру қажет. Ол үшін барлық мектептерде «дінтану» сабағымен қоса мамандар қауіпсіздік сабақтарын өткізіп, онда экстремистік топтарды, тоталитарлық секталарды қалай білуге болатынын түсіндіріп, олардан қалай сақтану жолын көрсетіп отырулары керек.

Басқада бір ағымдарға бейім адамдар мұсылман отбасыларында, яғни біздің көз алдымызда өсіп-жетілді яғни, сол жастарға аса көңіл бөлінуі қажет. Экстремистік идеяда болу жолында олар қандай күйді бастан кешіріп жүргені қоғамға беймәлім деген көптеген сұрақтар туындайды [3].

Жастарды экстремистік бағыттағы саладан алдын алу барсында шаралар және тәрбие жүйесінде нормативтік құқықтық заңдарды қолдану

Жастардың діниі сауатсыздығы экстермистік топтарға акелетіні сөзсіз.

Міне, осының салдарынан рухани тұрғыдан таяз жаңа ұрпақ өсіп ертенгі күнін алаңдатады.

Діни сауаты жоқ, рухани тәрбиеден жұрдай осындай жастарды көп жағдайда алдап-арбау насихаттау үщітеудің арқылы санасын әдбен уланады, өз мақсаттары үшін қолдануда.

Тіпті оларды түрлі дәрі-дәрмектер мен психотроптық заттардың көмегімен арандатып отырған болуы да ықтимал. Қазір осы туралы баспасөз беттерінде көп айтылып жатыр. Сөйтіп, арандап қалған жастарды негізгі мақсат, негізгі идея осы деп, адам өлтіруге, жалпы өлімге айдап салып отыр.

Жастардың қолымен от көсеп, өз мақсаттарына жетуді көздеуде.

Жастардың экстремистік қазіргі *қоғамдағы жастардың* санасына экстеремистік бағыттағы идеологияның сіңуіне жол бермеу барысы [4].

-міндетті түрде бақылануы тиіс жастардың қандайда бір орталық немесе ұйым, топ болып жиналуына жол бермеу және ол туралы ақпараттар жинап, оны болжау;

-экстремизмді байланысты күдікті саладаға жұмыс жасайтын жастарды анықтау алдын алуда шара қолдану мақсатында жүйені жетілдіру әзірлеу;

-экстремизмді алдын алуда жастарға бағыттағы саланы оларға мақсатында «қаржы жылыстатуға» байланысты құқық қорғау органдарына дәлел болатын ақппараттар мен құжаттарды табыстау;

Бұл індет дүние жүзі бойынша экстремизм мен сепартивтік идеяны немесе үгітті сол бағыттағы астардың әрекеттерінің өсу тенденциясы байқалып отырғаны белгілі.

Экстремизмді қаржыландырудың алдын алудағы негізгі проблема қаржы қаражатты жинаушы немесе экстремизмді жүзеге асырушыларды анықтау ғана емес, қаржы қаражатты аударушылардың ізіне түсудегі операциялардың механизмін, процедурасын анықтап тыйым салу.

Сонымен қатар экстремизмді алдын алу барысында келесідей яғни, экстремизмді алдын алуда көршілес мемлекеттердің күштерін бірлесу бір біріне өзара құқықтық көмек көрсету ерекше орын алады. Жастарға экстермизм жқнінде құқықтық көмек көрсетуде ақпараттармен алмасуда құқықтық көмекті шетел мемлекеттерінің құзіретті органдарының ақпарат жинау барысының тәжірибесін де ескеру немесе заң нормаларын сәйкестендіру жөнінде қылмыстық құқықтық тәсілдер қажет.

Экстремизмді жастардың арасында алдын алу мәселесінде көздеп отырған мүдделерін жұмыс жүргізіп отырған саласын, облысын анықтау өзекті мәселе экстремистік топтармен ұйымдардың ошақтарының туындауын сонымен қатар күштеу, дін, саяси экстремизмді үгіттеуді жүргізуші сипатындағы топтардың әрекетін анықтау мен қоса олардың қаржы қатынасындағы қолдап отырған құрылымдарды анықтау мақсатында.

Экстремизмді қаржыландыруға қарсы тиімді әрекет жасау үшін ақпараттарды жинау, саралау және алмасу мақсатында ТМД ға қарасты мемлекеттер арасында бірлескен жастардың орталығын құру, ол жерде маман

теологтар ақпараттармен бөлісіп отырса, экстремизмге қатсыты жастарға байланысты есебін алуда негіз болатындай әрекет болса [4].

Сонымен қатар қаржы мен айналысатын мекемелердің түрі белгіленуі қажет, оның ішінде мекемелер жастар қызмет жасайтын немесе институт, коллдеж, университет тарапынан қадағаланса жастадың қандайда бір ағымға кетіп қалмауын жастардың жиналатын орындарына олардың қызметтерді бақылау бірегейлеу, экстремистік әрекеттерді насихаттауға жол бермеу, қандайда бір теріс бағыттқа жол бермеуді қамтамасыз етуіне кедергі келтірумен қатар жалпы жұмыстарын мүмкіндіктеріне тосқауыл қою мақсатында әр мемлекет қылмыстың алдын алуда нормативтік заңдармен, алдын алу, күресуде мемлекетаралық деңгейде орталығын құру.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Әбдіров Н.М. О некоторых проблемах законодательного регулирования деятельности релегиозных объеденений в Казахстане //Предупреждение проявлений экстремизма в Центральной Азии: сб. мат-лов Междунар. науч.-практ. конф. − Алматы: Институт национальных исследований. Фонд им. Ф.Эберта, 2004. −106 с.
2. Джатқанбаев А. Экстремизмнің туындауы //Заң журналы. − 2005. − № 12. − Б. 17-20.
3. Дарменов А.Д. Криминологические аспекты борьбы с экстремизмом в Республике Казахстан: автореф. канд. юрид. наук. − Алматы, 2006.
4. Мейркулова Г.Д. [Мәтен]: Экстремизмді қаржыландырудың алдын алу мәселелері заң ғылым. канд. дәрежесін алу үшін дайындалған автореферат − Алматы, 2010. 19 б.

ӘОЖ 343.1

ПРОКУРОРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ РӨЛІ ЖӘНЕ ОНЫҢ СОТПЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ

Жанибеков М. - 2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Асильбекова Г. К.
М. Өтебаев атындағы Жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье разграничена функция и компетенция прокурора в уголовном процессе. Одним из основных участников уголовного процесса является прокурор, поскольку он осуществляет уголовно-процессуальную деятельность на всех этапах уголовного судопроизводства. Функции прокурора в уголовном процессе разнообразны, в результате их изучение представляет особый научный интерес.

Summary: This article delineates the function and competence of the prosecutor in criminal proceedings. One of the main participants in the criminal process is the prosecutor, since he carries out criminal procedural activities at all stages of criminal proceedings. The functions of the prosecutor in criminal proceedings are diverse, as a result, their study is of special scientific interest.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес қоғамда бір - бірінен тәуелсіз үш билік тармағы бар, олардың бірі-сот билігі.

Сот билігі - бұл мемлекеттік органдарға тиесілі құқық және сот ісін жүргізудің заңмен белгіленген тәртібі аясында құқық нормаларын қолдану арқылы сот төрелігін жүзеге асыру мүмкіндігі. Соттың нақты істерді шешуге өкілеттігі немесе кейде заңды сипаттағы әлеуметтік қақтығыстар оның айрықша құқығы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясын және іс жүргізу заңнамасын қабылдау сот билігін жүргізуші ретінде сот қызметін тергеушіден, прокурордың қызметінен, қорғаудан құқықтық бөліп қарастыру жүргізілген. ҚР ҚПК 23-бабында қылмыстық істің шешілуі айыптау функциясынан және қорғау функциясынан бөлінгені көрсетілген [1].

ҚР Конституциясымен және заңмен белгіленген сот билігінің тәуелсіздігі шеңберінде соттардың биліктің басқа тармақтарымен, сондай-ақ прокуратура органдарымен өзара қарым-қатынастарын реттейтін заңнамалық нормаларды дұрыс түсіну және қолдану маңызды болып табылады [2].

Прокуратура органдарының сот билігі органдарымен өзара іс-қимылы мәселесі қарапайым әрі күрделі. Бұл, ең алдымен, қылмыстық іс жүргізудегі прокурордың іс жүргізу ережесінің құқықтық тұжырымдамасына байланысты.

ҚПК-нің 58-бабы прокурордың мәртебесін анықтай отырып және сол арқылы прокурордың сот төрелігіне қатысты мәселелер шеңберін көрсете отырып, прокурордың лауазымды тұлға екенін көрсетеді:

- өз құзыреті шегінде қылмыстық процестің барлық сатыларында қылмыстық қудалауды жүзеге асырады;

-жедел-іздестіру қызметінің, анықтаудың, тергеудің заңдылығын қадағалауды жүзеге асырады;

- қылмыстық істі соттың қарауына қатысып, мемлекеттің мүддесін білдіретін мемлекеттік айыптаушы болып табылады;

- сот шешімдерінің заңдылығын қадағалауды жүзеге асырады.

Прокурордың қылмыстық сот ісін жүргізудегі рөлін дұрыс түсіну және оның өкілеттіктерін түсіну үшін аталған өкілеттіктерді ҚР ҚПК-нің кейбір баптарымен салыстыру қажет.

Прокурордың бірінші функциясы-қылмыстық қудалауды жүзеге асыру, яғни ҚПК-ге сәйкес заңмен уәкілеттік берілген адамдардың қылмыс жасаған адамды әшкерелеуге, оған қарсы қылмыстық іс қозғау, айып тағу және айыптау, айыптаудың дәлелдерін жинау арқылы оны қылмыстық жауапкершілікке тартуға бағытталған әрекеттері. Қылмыстық қудалау барысында мұндай адамға процестік мәжбүрлеу шаралары, адамды ұстау және оған қатысты бұлтартпау шараларын таңдау қолданылуы мүмкін.

ҚПК-нің 179, 180-баптарына сәйкес прокурор өзінің лауазымдық міндеттерін атқару кезінде қылмыстың куәгері болған не қылмыс жасалғаннан кейін оның іздері немесе салдарлары тікелей анықталған жағдайларда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастауға міндетті. Прокурор қылмыс туралы арызды немесе хабарды қарау нәтижесінде нақ осындай шешім қабылдауға құқылы.

Прокурор жасалған қылмыс туралы хабарды қабылдаудан негізсіз бас тартуға шағымдарды қараған, сондай-ақ ҚПК-нің 185-бабына сәйкес қылмыстық іс қозғаудың заңдылығын қадағалауды жүзеге асырған жағдайларда да сотқа дейінгі тергеп-тексеру туралы мәселені шешуге қатысады.

Дәлелдемелерді жинау, сондай-ақ істі толық тергеу прокурорға емес, алдын ала тергеу органдарына жүктеледі, бірақ жеке айыптау істері бойынша айыптауды дәлелдеу міндеті жеке айыптаушыға жүктеледі. Қажет болған жағдайларда прокурор оған кіретін тергеушілер мен қылмыстық қудалауды

жүзеге асыруға уәкілеттік берілген басқа да адамдардың іс-әрекеттерін үйлестіру үшін тергеу тобын басқара алады.

ҚПК-нің 193-бабына сәйкес прокурор істі сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында заңдылықтың сақталуын қадағалайды және іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын лауазымды адамдардың әрекеттеріне шағымдарды шешеді.

Істі тергеу аяқталған кезде прокурор ҚПК -нің 193-бабына сәйкес істегі материалдарды тексереді және оған негіздер болған кезде айыпталушыны сотқа береді, іс соттылығына сәйкес сотқа жіберіледі. Міне, қылмыстық іс жүргізудің осы кезеңінде қылмыстық қудалау тек прокурор тарапынан ғана емес, жалпы аяқталады [3].

Айта кету керек, кейбір елдердің заңнамасы прокурорға қылмыстық қудалау функциясын бермейді. Мысалы, Грузия ҚПК алдын-ала тергеу сатысында прокурордың функцияларын анықтау мен алдын-ала тергеуді қадағалауды азайтады, ал прокурор тергеу жүргізген жағдайда оның өкілеттіктері тергеушінің өкілеттіктерімен сәйкес келеді.

Сот істі өз өндірісіне қабылдағаннан кейін прокурордың рөлі өзгереді. Ол енді ҚР ҚПК - не сәйкес мемлекеттік айыптаушының функциясын орындайды және оның барлық іс-әрекеттері айыптаумен байланысты, оны прокурор толық көлемде қолдауға не айыптауды өзгертуге немесе одан мүлдем бас тартуға құқылы .

Прокурор сотта қылмыстық қудалауды жүзеге асыра ма? Бұл сұраққа біз сот отырысында не болып жатқанын шешкен кезде жауап беруге болады. Біріншіден, бұл кезеңде қылмыстық процесті жүргізетін орган сот екенін нақтылау қажет. Белгілі болғандай, сот қылмыстық қудалауды жүзеге асырмайды. Сотта істе бар және тараптар қосымша ұсынған дәлелдемелерді зерттеу жүргізіледі.

Қылмыстық процестің принциптерін еске түсірген орынды. Олардың бірі сот ісін жүргізуді тараптардың бәсекелестігі мен тең құқықтылығы негізінде жүзеге асыру болып табылады. Тараптардың құқықтары туралы мәселені талқыламас бұрын, тараптардың сотта кім екенін анықтау керек. Олардың екеуі белгілі: айыптау жағы және қорғаныс жағы. Қорғау тарабын сот ісін жүргізуде айыпталушы, оның қорғаушысы және өкілдері, азаматтық жауапкер ұсынады. Айыптаушы тарап-жәбірленуші және оның өкілдері, азаматтық талапкер. Прокурор ҚПК -нің 7-бабының 2 және 22-тармақтарына сәйкес айыптауды да білдіреді.

Заңның осы ережелерімен прокурордың сот ісін жүргізудің нақты жағдайына емес, жалпы заңдылыққа жалпы қадағалауды жүзеге асыруға байланысты функциялары қалай үйлесетіні туралы сұрақ туындайды.

Өйткені, бұл істі қарау кезінде сот ісін жүргізу принциптерін сақтау міндеті прокурорға емес, сотқа жүктеледі:

- заңдылық,
- жеке адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу,
- жеке адамға, оның жеке өміріне, тұрғын үйіне, мүлкіне қол сұқпаушылық,
- кінәсіздік презумпциясы,

- заң мен сот алдындағы теңдік және т. б. [4].

Сонымен қатар, заң соттың істі қарауы қылмыстық қудалау мен қорғаудан бөлек екенін көрсетеді. Яғни, сотта қылмыстық қудалау жүзеге асырылмайды, тек айыптау және іс материалдары тараптар өкілдерінің қатысуымен заңды түрде тексеріледі. Сонымен қатар, істі қарау соттың ерекше құзыреті болып табылады.

Осылайша, сот отырысында істі қарау кезінде қылмыстық қудалау жүзеге асырылмайды деп қорытынды жасау өте заңды.

Демек, прокурор қылмыстық процестің барлық кезеңдерінде қылмыстық қудалауды жүзеге асырады деген сөз сот талқылауына қолданылмайды. Прокурор мұндай функцияны істің сот талқылауының алдындағы кезеңдерде орындайды деп ойлау дұрыс болар еді.

Сотта прокурордың қылмыстық қудалауы прокурор айыптау тарапы бола отырып, сотталушыны айыптауды талап етеді және оған нақты жаза тағайындауды талап етеді деген пікір бар.

Алайда, қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын зерттеу мұндай тұжырымға негіз бермейді, өйткені қылмыстық қудалау органдары мен соттың мақсаттары мен міндеттері сәйкес келмейді. Қылмыстық қудалау органдары қылмыстарды ашады, оларды жасауға кінәлі адамдарды анықтайды, дәлелдемелерді жинайды және бекітеді.

Сот отырысында мүлдем басқаша болады. Тараптар әрқайсысы өз тарапынан дәлелдемелер ұсынады және екінші тарап ұсынған дәлелдемелер туралы өз пікірлерін білдіреді. Сот бейтарап және тараптарға өздерінің іс жүргізу құқықтарын іске асыру үшін жағдай жасайды.

Қылмыстық процестің барлық кезеңдерінде қылмыстық қудалау функцияларын жүзеге асыру үшін прокурордың өкілеттіктері қылмыстық іс жүргізу қағидаларымен және апелляциялық және қадағалау сатыларында істерді қарау тәртібін реттейтін ҚПК баптарымен қалай үйлесетінін әрі қарай қарастырайық.

Сотқа дейінгі сатыдағы қылмыстық процесте прокурордың қадағалау функциялары өте кең және олар қажет. Бұл кезеңде прокурор қылмыстық қудалау органы болып табылады және мемлекеттік функцияны орындайды, яғни.қылмыстарды ашып, оларды жасағаны үшін кінәлі адамдарды соттаудан тұратын мемлекеттің мүдделерін білдіре отырып, тергеудің заңдылығын қадағалайды.

Алдын ала тергеудің заңдылығын прокурорлық қадағалау айыптау дәлелдерінің жарамдылығы мен дұрыстығын қамтамасыз ететін құрал болып табылады. Егер осы кезеңде прокурор әрдайым заң талап еткендей, заңдылық қағидатын сақтауға тырысса, сотта істі қарау кезінде оның функциясын орындау әлдеқайда жеңілдейтін еді.

Қалай болғанда да, баспасөзде сот прокурорға қарағанда объективті бола алмайтындығы туралы мақала жарияланды, сондықтан сот бүгінде прокурордың құзыретіне жатқызылған мәселелерді дұрыс шеше ала ма деген қорқыныш бар.

Тіпті бұл мәселелерді соттың құзыретіне беруді талқылау бастамасы судьялардан туындамайды. Бүгін соттар прокурор санкциялаған қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасына шағымдарды қарау жөніндегі өкілеттіктерді сақтауды талап етпейді. Бұл бұрынғы заңнамада көзделгендей болсын: прокурор қамауға алынды-және бәрі туралы, отырыңыз және шағымданбаңыз. Бірақ заңнаманың мұндай бұрылысы, кем дегенде, біртүрлі болып көрінуі мүмкін және ҚПК-нің алғашқы жылдарында оның кінәсі туралы мәселе шешілгенге дейін адам мен азаматқа бас бостандығынан айыруға шағымдану құқығын беретін мақаладағыдай бас тартуға себеп болар еді [5].

Азаматтарға істі алдын-ала тергеу барысында қабылданған әрекеттер мен шешімдерге шағыммен қайда жүгіну керектігін таңдау үшін неғұрлым кең мүмкіндіктер берілуі керек сияқты: сотқа да, прокурорға да.

Жалпы алғанда, мемлекеттік құрылымдар тарапынан соттарды ауыстыру, өздеріне олардың функцияларын беру - бұдан да жаманы, соттарды тәуелділікке, оның ішінде процестік тәуелділікке, оның ішінде прокурорға да қою әрекеттері қолдамауға тиіс екенін атап өткім келеді, өйткені біз осыны қалаймыз немесе қаламаймыз, Қазақстан осы сөздің шынайы мағынасында құқықтық мемлекет болуға тиіс. ҚР Конституциясында осылай жазылған және бұл жолдан шығу мүмкін емес.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ
2. Конституция Республики Казахстан: научно-практический комментарий. - Алматы: Раритет, 2015. - 536 с.
3. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан: 2014 года (постатейный, к нормам УПК в редакции Законов РК от 31 октября и 24 ноября 2015 года).) / М.Ч. Когамов. -Астана, 2015. – 220с.
4. Сейтжанов О.Т., Брылевский А.В., Бачурин С.Н. и др. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть// Учебник. - Костанай: Костанайская Академия МВД, 2016. - 197 с.
5. Тогизбаев К. Система актов органов прокуратуры Республики Казахстан // Вестник университета им. Д.А. Кунаева. – 2016. - №1. – С. 220 – 224.

ОӘЖ 343.2/18

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

Жантуреев Н.С., Нұрмаш Ә.Қ., Баймурза А.Ә.
Ғылыми жетекшісі: магистр, оқытушы Құлшарова Х.Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассматриваются процессы становления системы государственного управления в Казахстане и основные этапы их развития. Особое внимание уделено вопросам формирования эффективной структуры государственного управления и соответствующего аппарата, способного профессионально действовать в новой экономической и политической среде.

Summary: The article discusses the processes of formation of the public administration system in Kazakhstan and the main stages of their development. Particular attention is paid to the formation of an effective public administration structure and an appropriate apparatus capable of acting professionally in the new economic and political environment.

Қазақстанның егеменді даму жылдарында саяси құрылымының мәнін көрсететін мемлекеттік басқару институттары құрылды. Қазақстанды нарықтық негіздегі құқықтық, демократиялық, әлеуметтік мемлекетке айналдыру процесін әлеуметтік күйзелістерсіз жүзеге асыруға мүмкіндік берген экономикалық және саяси реформалау қарқынының оңтайлы үйлесімі табылды. Мемлекеттілікті жаңғырту реформалары мемлекеттік басқарудың барабар жүйесін қалыптастыру, мемлекеттік билік органдары қызметінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін қалыптасу параметрлерін айқындау проблемаларын өзектендіреді.

Транзиттік кезеңді және саяси жүйенің, экономикалық құрылымның, әлеуметтік құрылымның нақты өзгеруін ескере отырып, Қазақстандағы мемлекеттік құрылыстың басты бағыты конституциялық реформа болды. Мемлекеттіліктің жаңа мәртебесін ұғыну, әлеуметтік-саяси, экономикалық, рухани даму векторларын анықтау және қоғамдық-саяси жүйені құрудың ұйымдастырушылық жағдайларын жасауға кірісу маңызды болды. Жаңа қазақстандық мемлекеттіліктің тәжірибесінде саяси тарихта баламасы жоқ басқару прецеденті пайда болды, осыған байланысты жаңа нормативтік базаны (өзгерістер уақытының рухына сәйкес келетін жаңа институттардың пайда болуы тұрғысынан) инновациялық модельдеуге, сондай-ақ жаңа кәсіби басқарушы кадрлар жоспарына қажеттілік пайда болды. Әлеуметтік-саяси өмірде экономикалық, әлеуметтік және әкімшілік-саяси дамудың салаларын мемлекеттік басқару жүйесінің қалыптасуы мен жұмыс істеуіне, нарықтық экономикаға көшу жағдайында мемлекет иелігінен алудың нақты практикасына байланысты бірқатар жаңа проблемалар туындады [1].

Жаңа мемлекеттілікті дамытуда басқару негіздерін жетілдірудің аса қажетті шарты конституциялық реформа болды, оның бірінші кезеңі республиканың мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияны (1990 ж.) және «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының конституциялық заңын (1991 ж.) қабылдаудан басталды, ал 1993 ж. Қазақстан Республикасының Конституциясын қабылдаумен аяқталды.

Басқарушы партия саяси аренадан шықты, ал 1990 жылы Қазақстанның мемлекеттік басқаруында Президенттік институт құрылып, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті сайланды.

1993 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекеттік қызметтің негізгі конституциялық қағидаларын белгіледі: Қазақстан Республикасы азаматтарының мемлекеттік қызметке және оның өтуіне тең құқығы; мемлекеттік қызметшілердің Қазақстан Республикасының халқы мен оның әрбір азаматы алдындағы жауапкершілігі; мемлекеттік қызметшілердің заңдылықты сақтау негізінде және заңмен бекітілген өкілеттіктер шеңберіндегі әрекеттері. Қазақстандық қоғамның жаңа басымдықтар мен құндылықтарға

көшуі мемлекеттің функциялары мен міндеттерінің жаңаруына себеп болды, мемлекеттік аппаратты жаңа формация мен біліктілік қызметкерлерімен қамтамасыз ету проблемасын атап өтті. Жаңа өзгерістер барлық мемлекеттік қызметтің, соның ішінде жаңа типтегі мемлекеттік қызметшінің қалыптасуын қарқынды өзгертуді талап етті. КСРО-ның өмір сүруінің соңғы онжылдықтарында тәрбиеленген бұрынғы социалистік жүйенің мемлекеттік аппаратымен билікті орталықтандыру дәстүрінде, ойлаудың белгілі консерватизмімен және басқарудың әкімшілік-командалық әдістерімен сабақтастық мәселелері туындады. Мемлекеттік құрылыс пен қоғамдық қайта құру міндеттерінің сәйкессіздігі арасында қайшылық пайда болды [2].

1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы басқарудың президенттік формасын құрудың алғышарттарын логикалық қорытындыға жеткізді. Транзиттік деп аталатын кезеңде мемлекеттік басқару жүйесі үшін жаңа тәсілдер, тұжырымдамалар, заңдар, мамандар, мемлекеттік басқарудың құрамдас бөлігі ретінде мемлекеттік қызметтің әртүрлі аспектілерінің, қоғамның барлық салаларын серпінді қайта құру жағдайында билікті саяси жүйенің фокусы ретінде жүзеге асыру тетігінің қарқынды теориялық және қолданбалы әзірлемелері қажет болды [3].

Қазақстан Республикасы Президентінің осы Жарлығында кеңес заманындағы Мемлекеттік қызмет институтынан айтарлықтай ерекшеленетін қазіргі заманғы ұғымға анықтама берілді. Мемлекеттік қызметтің қазіргі заманғы түсіндірмесі билік өкілеттіктеріне ие, әкімшілік басқару функцияларын орындайтын және билік институттарын білдіретін органдарда атқарушы билік қызметін жүзеге асыратын мемлекеттік органдарға ғана қолданыла бастады. Бұдан былай мемлекеттік қызметшілер санатына заңда белгіленген лауазымдарда басқару функцияларын тікелей орындайтын адамдар ғана жатады. Президенттің «Мемлекеттік қызмет туралы» жарлығында кадрлардың тұрақтануына, сондай-ақ бірыңғай еңбекақы төлеу саясатын жүргізуге ықпал еткен мемлекеттік қызметшілердің мәртебесі, санаттары, білікті сыныптары заңнамалық түрде жазылған, мемлекеттік қызметке кіру, өткеру, тоқтату мәселелері, осы санат үшін әлеуметтік қорғау шаралары белгіленген [4].

1996 жылы 29 қазанда «Орталық атқарушы органдардың құрылымын жетілдіру және мемлекеттік органдардың санын қысқарту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы шықты.

1996 жылы 19 қарашада «Мемлекеттік қызметшілердің салық салынатын табысы мен мүлкін декларациялау туралы» декрет бекітілді. Бұл бұйрық азаматтың объектілер болып табылатын меншік құқығымен тиесілі мүліктің кірістері туралы азаматтың салық органдарына ұсынуын қамтамасыз ететін мемлекеттік қызмет туралы заңның жұмыс істеу механизмінің сәйкессіздігі мен жетілмегендігіне байланысты пайда болды. Салық салу, тек екі жағдайда – мемлекеттік қызметке қабылданған кезде және жоғарылаған кезде жүргізілді [5].

1997 жылдан бастап, «Қазақстан – 2030» стратегиялық бағдарламасы жарияланған кезден бастап институционалдық және құқықтық реформа екпіні

мемлекеттік басқару жүйесінің сапалы толықтырылуына және тиімділігін арттыруға ауысты. 1997 жылы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» атты Жолдауында елімізде әкімшілік реформаны жүзеге асыруды қоса алғанда, мемлекетті реформалауға бірізді бағыт алынды. Президент мемлекеттің жаңа рөлі енді адамдар үшін шешім қабылдау емес, еркін азаматтар мен жеке сектордың өзі мен отбасы үшін тиімді шаралар қабылдауы үшін жағдай жасау екенін баса айтты [6].

Посткеңестік кеңістікте алғаш рет 1998 жылдың қыркүйегінде арнайы уәкілетті орган – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі құрылды. Қызметті қалыптастыру процесінде Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі бірінші кезекте «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасы Заңының редакциясының жобасын әзірлеуі және мемлекеттік қызметке қабылдау кезінде конкурстық іріктеу қағидатын енгізуі қажет болды, соның арқасында азаматтар мемлекеттік органдарда бос жұмыс орындарының болуы, мемлекеттік органдар қызметшілерінің еңбекақысы мен шарттары туралы ақпарат алуға мүмкіндік алды. Мемлекеттік қызметке жалдаудың қазіргі заманғы әдістерінің бірі кандидаттарды компьютерлік тестілеу болды, ол Қазақстан Республикасының заңнамасын білу деңгейін неғұрлым объективті және бейтарап бағалауға, мемлекеттік органдарға жұмысқа орналасуға кандидаттардың мотивациялық құрылымын анықтауға мүмкіндік береді [7].

Тексеруді орындау және мемлекеттік қызметшілерді шетелде оқытудың тиімділігін арттыру мақсатында ҚР Мемлекеттік қызмет істері агенттігі «Мемлекеттік қызметшілерді даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыруға шетелге жіберу қағидаларын» әзірлеп, бекітіп, Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде тіркеді, олар мемлекеттік органдарға мемлекеттік қызметшілерді іріктеуді жүргізуді және оларды конкурстық негізде және кандидаттардың жеке сіңірген еңбегін ескере отырып, біліктілігін арттыру үшін шетелге жіберуді бұйырды [8].

1998 жылы Мемлекеттік қызмет академиясы құрылды, бұл қазіргі заманғы стандарттарға сәйкес мемлекеттік қызметшілердің кадрларын оқыту, іріктеу және кәсіби қайта даярлау мәселелері бойынша неғұрлым бағытталған қызметтің іргетасы болды. 2000 жылдардың басында жергілікті мемлекеттік органдар үшін біліктілікті арттыруға мүмкіндік беретін өңірлік оқыту орталықтары құрылды.

ҚР Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің ұсынысы бойынша смета бойынша әкімшілік шығындарды үнемдеу есебінен сапалы еңбек үшін қызметкерлерге сыйақы берудің прогрессивті жүйесі енгізілді. Президенттің 2001 жылғы 25 наурызда қол қойылған «Қазақстан Республикасы органдарының мемлекеттік бюджет есебінен ұсталатын қызметкерлеріне еңбекақы төлеудің бірыңғай жүйесі туралы» тиісті Жарлығы, біріншіден, қызметкерлерді материалдық ынталандырудың қосымша көзін жасайды,

екіншіден, барлық мемлекеттік қызметшілердің әкімшілік шығыстарға арналған қаражатты неғұрлым үнемді жұмсауға мүдделілігіне ықпал етеді [9].

Қазақстандағы мемлекеттік жүйені трансформациялау барысында тоталитарлық типтегі бюрократтандырылған әкімшілендіруден перспективада бірыңғай жүйемен біріктірілген өзіндік негізгі элементтері, іске асыру қағидаттары мен нысандары бар жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесіне бағдарлана отырып, технократтық және демократиялық басқару синтезіне бетбұрыс болды.

Осылайша, Қазақстанда мемлекеттік басқаруды реформалау процесінде мынадай кезеңдерді бөліп көрсетуге болады: саяси транзит кезеңінде мемлекеттік басқарудың институционалдық қалыптасуы; әкімшілік реформа жағдайында мемлекеттік құрылыс міндеттеріне барабар мемлекеттік басқару моделін іздестіру және сынақтан өткізу; саяси жаңғырту кезеңінде мемлекеттік қызмет тетігін жетілдіру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Садвакасова А.К. «Социологический анализ развития государственной службы в Республике Казахстан». – Астана: ЕНУ, 2008 - с.44-45
2. Конституция Республики Казахстан 1993 г.
3. Конституция Республики Казахстан 1995 г. с изменениями и дополнениями, внесёнными Законами РК – Алматы, 2011 - с.4
4. О государственной службе: Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 1995 г. № 2730, с изменениями и дополнениями от 19 июня 1997 г. № 134-1.
5. Исакулов Е.Б. «Государственное управление и государственная служба в Республик Казахстан». – Астана: 2011 - 300 с.
6. Назарбаев Н.А. «Казахстан – 2030». Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев.– Алматы: Білім, 1997. - 176 с.
7. Реформирование системы государственного управления: зарубежный опыт и Казахстан. Научное издание. - Алматы: КИСИ при Президента РК, 2005. - 276 с.
8. О мерах по оптимизации государственных должностей: Указ Президента Республики Казахстан от 28 декабря 2008 г.
9. О единой системе оплаты труда работников органов Республик Казахстан, содержащихся за счет государственного бюджета: Указ Президента Республики Казахстан от 14 марта 2008 г.

ӘОЖ340.1

ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жасұзақ А.М., Хасанова С.С., Жарас Б.Қ.
Ғылыми жетекшісі: магистр., аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті , Шымкент қ., Казақстан

Резюме:В статье рассматривается формирование общечеловеческих ценностей и духовной культуры в казахской культуре.

Summary:The article considers the formation of common human values and spiritual culture in Kazakh culture.

Қазақ халқының дәстүрлі рухани мәдениеті мұрадан қалыптасып, көптеген тарихи қабаттардан құралған. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанның халықтың дәстүрлі рухани құндылықтарына деген қызығушылығы өлшеусіз өсті және ол өткен өмірдің барлық салаларын қамтиды. Бір ұрпақтың көз алдында өзіне тән ерекшеліктерге ие бола бастаған, өзіндік қайталанбас келбетке ие бола бастаған қоғам жаңаруда. Қазақ халқының дүниетанымы белгілі бір ілімге, теологиялық немесе философиялық ілімге негізделмегенімен, соған қарамастан халықтың объективті дүниеге қатысты белгілі бір философиялық ұстанымын жиынтық түрде көрсетті. Ол өмірдің барлық салаларында өз көрінісін тапты: бұрын мәдени, тарихи және басқа да рухани институттар мен институттарды алмастырған ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, діни және азаматтық рәсімдер, этикалық нормалар, эстетикалық идеалдар және т.б. Әдетте қазақтардың институционалдық кешендері өздерінің идеялық-тарихи шығу тегіне қарамастан, өмір мен болмыстың әртүрлі салаларына қатысты болды [1].

Қазақтар дәстүрлі рухани құндылықтарды ежелгі ата-бабаларынан мұра етіп қалдырған, олардың мәдениетінің бастапқы қабаттары бөлек, негізінен археологиялық материалдар арқылы берілген. Тастарға салынған сызбалардың мазмұнына қарай отырып, Қазақстан халқы тас дәуірінде күнге табынған, жануарларды қастерлеген. Қазақ халқының мәдени-рухани мұрасын тұлғаны дамыту мақсатында дамытуда жалпы халық ауыз әдебиетінің, оның ішінде ауызша халық шығармашылығының маңызы зор. Өйткені халық ауыз әдебиеті – халық даналығының, оның дәстүрлі дүниетанымының, дүниетанымының қоймасы, әсіресе, жастар үшін.

Өз халқыңның өткенін білмей, бүгінін, одан да болашағын терең түсіну, рухани бай тұлға болу мүмкін емес.Орталық Азиядағы халық философиясы көркемдік-поэтикалық формада – ауызша халық шығармашылығы түрінде өмір сүрді. Сондықтан жастардың өз халқының тарихи өмірін түсінуі және көшпелі және жартылай көшпелі халықтар фольклорының бай және өзіндік философиясының әлеуметтік-мәдени алғышарттарын, құндылықтарын және ерекшеліктерін жастарға беру маңызды. құнды болып табылады.

Қазақтың ұлттық мәдениеті өзінің тұрмыс-тіршілігі, тұрмысы, болмысы жағынан көшпелі. Көшпелі өмір салты бастапқыда отырықшы әдет-ғұрып пен салт-дәстүрден ерекшеленетін өзіндік өзіндік әлеуметтік институттар мен институттарды, моральдық, діни және құқықтық нормаларды, ойлау тәсілі мен менталитетін, өзіндік мәдени формалары мен «өнер түрлерін» қалыптастырады. Өзінің өмір салты мен құндылықтар жүйесінде орныққан батыс өркениеті экономика мен техникалық күштің үстемдігіне, философиялық тілмен айтқанда, болмыстың техникалық-урбанистік тәсіліне негізделген. Қазақ мәдениетінің жаңғыруын көшпелі өмір салтын және оның құндылықтарын жаңғыртусыз елестету мүмкін емес [2].

Көшпелі үшін ең жоғары құндылық – қозғалыс, қозғалу, қозғалу қабілеті, шектелген аумақта мәңгілікке бекітілмеу. Қозғалатын, ағып жатқан, өзгеретін, түрленетін, метаморфозға ұшырағанның бәрі құндырақ: ал қозғалыссыз,

өзгермейтін, мәңгілік, отырықшы, екінші дәрежелі мәнге ие. Орнықтыру, тоқтау – бұл жерде қозғалу, өзгеру, ең жоғары құндылықтан айырылу дегенді білдіреді. Қазақ философиясы көшпелілер өркениеті тақырыбына бет бұра отырып, қазіргі кезде Батыста да, Шығыста да кең тараған заманауи философиялық концепцияларға, ойлар мен идеяларға бет бұрады.

Әрине, философияның батыстық классикалық түрінің, дәстүрлі қазақ философиясының өлшемдерін қолданатын болсақ, философиялық талапты жоққа шығару керек еді: түптеп келгенде, оның жүйелілігі, ғылыми сапасы, дәлелі жетіспейтіні анық. Шығыс (және қазақ-түркі) философиясының басты ерекшелігі мәдениет әмбебаптары мен философия әмбебаптарының органикалық бірлігінде. Классикалық батыс философиясы белгілі бір мағынада, эмпиризмнен тазарып, «таза ойлау элементіне» басымдық берді, онда жаңа жасанды дүниелер мен идеалды объектілерді қалыптастыру мүмкіндіктерін ашты. Дәстүрлі мәдениеттің тұтастығы ең алдымен басқарудың ерекше түрімен анықталады. Көшпелі табиғатты белсенді әрекет субъектісі ретінде қарастырды, бірақ сонымен бірге өзін оның иесі деп санамады.Шығыс философиясының өзіндік ерекшелігі оның «негізінен, қатаң философиялық жүйелерде емес, поэзияда, фольклорда, халық ертегілерінде көрініс табуында жатыр [3].

Дәстүрлі мәдениетте бақыт әрқашан «киіз үйлердің» құнарлылығымен, некемен байланысты түсініледі.Дәстүрлі мәдениетте бақыт әрқашан «киіз үйлердің» құнарлылығымен, некемен байланысты түсініледі.

Дәстүрлі қоғамдағы әлеуметтік байланыс, ең алдымен, туыстық, табиғи, өмірлік маңызды болды. Тұқым бай материалы мен символдық дизайны бар көп қырлы ұйым болды. Нағыз және символдық туыстық байланыстардың күрделі жүйесі адамның әлеуметтік ортаға бейімделу механизмін анықтады, мұнда дәстүрлер тікелей байланыс, тірілер арасында ата-бабалардың болуы ретінде қабылданды. Жазбалардағы тұтастық және бөліктердегі бірлік бола отырып, ру ерекше және мифтік өмірбаяны бар өзіндік қауымды құрайды».

Халық даналығын білдіретін, халық тарихы мен философиясының шынайы беттерін көрсететін халық аңыздары, батырлық эпостар, мақал-мәтелдер мен мәтелдер де нағыз асыл қазына. Соңғы жылдары түркінің ұлы данагөйі, күйші Қорқыт атаның өлімге қарсы шығып, оған қарсы тұрған жеңілмейтін күш – музыка, шығармашылық, өзі ойлап тапқан қобызды таба білген аңыз-әңгімелері, күйлері соңғы жылдары үлкен қызығушылық тудырып отыр [4].

Қазақ күйі – қазақ халқының рухани өмірінің шежіресі. Күй адам жүрегіндегі ең қастерлі, сырлас нәрсенің пердесін көтереді. Ол адам рухының өлшеусіз тереңдігі мен биіктерін ашады. Күй тудырған, күйге бөленген рухани орта көне мифопоэтикалық дәуірден басталады. Ол архаикалық санамен сабақтастық иірімдерімен байланысты. Әлемнің дәстүрлі кеңістіктік-бағдарланған бейнесін анықтайтын ең маңызды константалар одан мұра болды: макро және микрокосмостың жан-жақты тұтастығы (тұлғасы), болу және аяқталмаған болмыс идеясы (pop - fmita), оның шексіздігі қасиетті бастаудың бәрін қамтитын мағынасымен анықталды.Қазақ өзінің күйлерін тыңдағанда, қай

жерде, қай жерде болса да, шексіз күй кеңістігінде өз жерін рухани көзқарасымен қабылдайды, сезінеді, көреді. Бұл сезіну, жердің бүкіл кеңістігін тұтастай қабылдау қабілеті көшпелі өмірдің рухани және практикалық тәжірибесімен, жердің әрбір дюймін қуана қарсы алу - көбірек айналып өту керек болатын қауымдық жер пайдалану әдісімен дамыды. Қазақ халқының мәдени-рухани мұрасын тұлғаны дамыту мақсатында дамытуда жалпы халық ауыз әдебиетінің, оның ішінде ауызша халық шығармашылығының маңызы зор. Өйткені халық ауыз әдебиеті – халық даналығының, оның дәстүрлі дүниетанымының әсіресе жастардың қоймасы [5].

Халқының өткенін білмей, бүгінін, одан да болашағын терең түсіну, рухани бай тұлға болу мүмкін емес. Орталық Азиядағы халық философиясы көркемдік-поэтикалық формада – ауызша халық шығармашылығы түрінде өмір сүрді. Сондықтан жастардың өз халқының тарихи өмірін түсінуі және көшпелі және жартылай көшпелі халықтар фольклорының бай және өзіндік философиясының әлеуметтік-мәдени алғышарттарын, құндылықтарын және ерекшеліктерін жастарға беру маңызды және құнды болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Ақатай С.Қазақ халқының ежелгі культтері мен дәстүрлі мәдениеті. - Алматы: КазНИИКИ, 2001 .-- 300 б.
2. Орынбеков М. Протоқазақтардың философияға дейінгі кезеңі. - Алматы: Әлке, 1994-200 б.
3. Гумилев Л.Н. Ежелгі Ресей және Ұлы дала. - М .: Мысль, 1989 .-- 679 Б.
4.Уәлиханов Ч.Қазақтардың этнографиялық мұрасы/Ч.Уәлиханов. - Павлодар: ЭКО, 2005 - 290б. - (Қазақ этнографиясының кітапханасы = Қазақ этнографиясы кітапханасының ұлдары; 1-том).
5.Есенұлы А.Күй – Алла Тағаланың хабары. - Алматы: Көкіл, 1997 .-- 15-21 б.

УДК 343.2/18

ПРАВОВОЙ ПРЕЦЕДЕНТ И ЕГО РОЛЬ КАК ИСТОЧНИК ПРАВА

Зокиржонов Ж.Б., Кадирова С.Т., Суропов Ф.Р.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Рахметова Г.Р.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада құқықтық прецедент және оның құқық көзі ретіндегі рөлі қарастырылады.

Summary: This article examines the issues of legal precedent and its role as a source of law.

Правовой прецедент, его формирование как источника права и изучение его характеристик не могут быть изначально определены простым понятием как «источник права».

В данное время основная проблема определения этого понятия приобрела новое значение, так как в связи с вопросом о месте правового прецедента в системе источников права в Республике Казахстан. Автор считает, что в советской юриспруденции, в частности, преобладала недопустимость

признания важности источника права для судебных решений и судебной практики в целом, что в первую очередь объяснялось доктриной существующего понятия источника. Категория «источник права» является одной из фундаментальных тем в юриспруденции, что может объяснить отсутствие единого подхода к ее определению.

Издавна в жизни общества существовало множество взглядов на понятие, структуру, основу и роль права. Юриспруденция - определяет качество права по характеру государственного регулирования общественных отношений, а также

а) нормативные, поскольку право состоит из общих правил поведения;

б) тесные связи с государством, потому что верховенство закона исходит от государства и при необходимости защищает его силой. Понятие термина «источник права» часто рассматривается как источник правовых норм, т.е. с точки зрения юриспруденции - содержания права. В этом смысле понятие относится к состоянию материального развития общества, которое определяет содержание закона, регулирующего общественные отношения между собой.

Термин «источник права» используется как метод и форма, которые определяют содержание соответствующей правовой нормы, другими словами, форму, которая определяет закон. По словам С.С. Алексеевой, в теории права под правовыми источниками или формами права понимаются, главным образом, официально определенные формы и их утверждения существующих правовых норм, а также соответствующие изменения или отмены по данному направлению [1].

По мнению С.С. Алексеева, за основу источника права может взята форма документального определения и утверждения правовых норм, изданных или официально признанных государством, придающих им юридический и обязательный смысл [1].

Источники права - это совокупность норм, имеющих обязательную юридическую силу, полученных от государства и отраженных в форме официальных документов, признанных данным государством. Необходимо точно знать отличие формы права от источников права. Во-первых, источники права всегда образуются в форме правовой формы, а форма права является результатом правотворческого акта (законотворчества). Во-вторых, поведение людей определяется и регулируется нормами права, заложенными в объект права.

Источники права - совокупность социальных факторов, образующих право (государство, классы, идеология и т. д). Форма проявления государственной воли, которая необходима для придания ей правового характера (закон, указ, обращения и так далее). Источником права признаются только юридически значимые деяния, а также обращения, заявления, и т.д. Действия морального и политического характера не являются источником права, поскольку не имеют юридического значения.

Понятие «источник права» существовало веками. Его обсуждают и используют юристы во всех странах на протяжении сотен лет. Теоретически

«источник права» используется на протяжении многих веков и имеет несколько значений:

• в материальном смысле - это материальное состояние общества, определяющее государственную власть;

• формальный - в юридическом смысле - набор способов сочетания свободной политической власти у власти с верховенством закона (правовой прецедент, правовой обычай - обычай, нормативный правовой акт и т.д.);

• как источник знаний - различные современные исторические документы, религиозные взгляды [2].

Нас будет интересовать формально-правовой смысл источника права. Право формируется в сознании людей как нормативное утверждение, но оно должно отражаться и утверждаться за его пределами.

Форма права - это внутренний способ выражения и утверждения правовых норм. Срок действия специального закона называется источником закона. Также правовая форма (источники) связана с государственной службой, что связано с введением добровольного государственного права. Есть два способа формировать волю народа: через верховенство закона, то есть государство и его органы издают постановления, и, опять же, государство санкционирует и утверждает ранее установленные правила поведения [3].

Источником права является основное правило поведения, поэтому нам нужно только сформулировать «правило признания», правило, определяющее существование правил, регулирующих конкретные ситуации.

После рассмотрения терминологического аспекта проблемы источников (форм) права следует обратить внимание на их классификацию и видовую характеристику. Известны следующие основные виды форм права:

- правовой обычай;
- правовой прецедент;
- договор с нормативным содержанием;
- нормативно – правовой акт.

Основными юридическими источниками являются законы и прецеденты, а соответствующими литературными источниками являются юридические публикации и отчеты судов. Ссылки на источник права как на суд, добивающийся легитимности, часто встречаются в произведениях отечественных авторов. В частности, тот факт, что автор понимает сущность источника права, например, при рассмотрении вопроса о судебной практике и прецедентах в законодательстве Казахстана, свидетельствует о том, что они показывают, что судебная практика не является прецедентом. источником права является тот факт, что суды не могут ссылаться на них при принятии решений [4]. В этом контексте доктрина прецедента имеет особое значение, а именно ее часть, которая определяет обязательность прецедента для судов разного уровня (decis). Являясь неотъемлемым элементом судебной практики в целом, принцип прецедента в некоторой степени является проявлением признания государством прецедента как формы объективации верховенства

права. В этом случае можно говорить о признании государства на том основании, что суды являются органами государства, а судебная власть в целом выполняет функции судебной. При этом, как правило, этот принцип не принимает законодательную форму, суды сами решают, как определять обязанность судей выполнять ранее принятые решения.

Подводя итог вышесказанному, можно определить источник права следующим образом: источник права - это образ жизни правовых норм, которые известны и признаются государством, обладают свойствами, придающими им универсальность, обязательнось и гарантируются государственным принуждением.

Исходя из этого представления об источнике права, необходимо определить, при каких обстоятельствах и когда прецедент признается в этом характере, закон приобрел отличительные черты источника [5].

На первый взгляд, появлению прецедента как источника права посвящено достаточное количество отечественных авторов и переводческих исследований, но исходя из вышеизложенного, это кажется нам очень важным и характерными особенностями юридических знаков, краткое объяснение истории появления этих знаков в судебных приметах. Поэтому особое внимание следует уделить возникновению и формированию системы отчетности, определяющей наличие определенного признака, а с одной стороны, формированию решающего принципа, свидетельствующего о признании прецедента. Государство как источник права и, с другой стороны, основанное на решении, определяет обязательный характер принципа и, таким образом, придает ему характер общеобязательного правила поведения. Поскольку этот принцип развился и укрепился, мы нельзя игнорировать.

Общее право приобретает характеристики прецедента в той степени, в которой сам прецедент приобрел характеристики источника права. Этому процессу способствуют несколько факторов. Во-первых, создание системы королевских судов и расширение их компетенции; во-вторых, развитие юриспруденции и юридического образования, где появляются записи судебных решений, и, в-третьих, формирование доктрины прецедента, то есть доктрины прецедента и правил ее применения на практике.

Список использованной литературы:

1. Алексеев С.С., Архипов С.И. Теория государства и права. - М.: Норма, 2015. - 496 с.
2. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: учебник. – М.: Интерстиль, 2018. – 378 с.
3. Кищин В.А., Власова Н.А. Теория государства и права. – Новосибирск: Класс-плюс, 2014. – 228 с.
4. Марченко М.Н. Теория государства и права: учебник. – М.: Юридическая литература, 2016. – 305 с.
5. Малько А.В. Теория государства и права. - М.: Юристъ, 2011. – 304 с.

ОӘЖ 343.4

ҰРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН – АЛУ МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Ибрагим Б. Б., Өменбай Н. Б., Тастанбек Б. Б.
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, Шинтаева Ф.Е.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются основные направления совершенствования деятельности государственных органов и правоохранительных органов по предупреждению краж.

Summary: The article discusses the main directions of improving the activities of state bodies and law enforcement agencies to prevent theft.

Меншік-бұл экономикалық негіз, мемлекеттің негізі және оның саяси, басқарушылық, құқықтық және басқа негіздерін анықтайды. Меншікті қорғау мемлекеттің негізгі функцияларының бірі болды және болып қала береді, ол меншік қатынастарының тұрақтылығына кепілдік беріп, оларды қорғауға жағдай жасайды. Осы міндеттерді шешуде осы саладағы қылмысқа қарсы тұрудың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық құралдарына маңызды рөл беріледі.

Бүгінгі таңда ұрлық Қазақстан Республикасында ең көп таралған қылмыс болып табылады. Соңғы жеті жылда жасалған ұрлық саны 3 еседен астамға өсті (2013 жылғы 59 888-ден 2020 жылы 215572-ге дейін). Қазақстан Республикасында жасалатын қылмыстардың жалпы массасындағы ұрлықтардың үлесі көрсетілген кезеңде кемінде 50% - ды құрады.

Қазіргі Қылмыстық Кодексінде ұрлық бұл бөтеннің мүлкін жасырын ұрлау деп сипатталып, оны жасаған адамның мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [1].

Ұрлық латентілігі бойынша жоғары дәрежесімен сипатталады, соның нәтижесінде қылмыстың бұл түрі бойынша ашылу пайызы өте төмен. Мәселен, Түркістан облысында соңғы төрт жылда ұрлықтың ашылуы 30 пайыздан аспайды.

Қылмыстан зардап шеккендердің жалпы санында ең үлкен үлес салмағын ұрлықтан зардап шеккендер де құрайды. Ұрлықтың әлеуметтік қауіптілігінің жоғарылауы олардың әлеуметтік қауіптілігінің сипатымен емес, олардың таралуымен және экономикалық және моральдық зиянымен сипатталады. Кінәліні анықтап, оны жауапқа тартқан жағдайда да ұрлықтан келтірілген залал сирек толық көлемде өтеледі.

Қылмыстық заңнаманы талдау, ұрлық бойынша статистиканы зерделеу және практикалық жұмыс тәжірибесі қазіргі уақытта Қазақстан

Республикасында қылмыстың осы түрімен күрес саласында белгілі бір проблемалар бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қылмыстық заңнамаға және ұрлықтың алдын алу мәселелерін реттейтін бірқатар нормативтік құқықтық актілерге, олардың себептері мен жағдайларын жою жөніндегі қызметтің әртүрлі аспектілеріне өзгерістер енгізу қажет. Құқық қорғау органдары ұрлықтың алдын алу, анықтау және ашу бойынша үлкен жұмыс жүргізуде. Алайда, бұл қызметтің тиімділігі, оның ішінде олардың басқа ұйымдармен өзара әрекеттесуі жеткіліксіз. Белгілі бір дәрежеде бұл қылмыстың алдын алу субъектілерінің қызметі бойынша әдістемелік материалдардың жеткіліксіз саны мен сапасына байланысты. Ұрлық жасауға ықпал ететін маңызды криминологиялық фактор бизнес объектілері мен тұрғын үй қорының техникалық қорғалу деңгейінің төмендігі, автокөлік күзетінің нашар қамтамасыз етілуі, сондай-ақ халықты, оның ішінде бұрын сотталған адамдарды толық еңбекпен қамтамасыз етудің мүмкін еместігі болып табылады. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, өңірлік деңгейде жергілікті атқарушы билік органдары мен құқық қорғау органдары арасындағы өзара іс-қимыл жеткіліксіз жүзеге асырылуда. Барлық мүдделі органдарға ұрлықтың алдын алу бойынша кешенді үйлестірілген шаралар қабылдауға мүмкіндік беретін ведомствоаралық бағдарламалық құжат қажет. Ұрлықтың тиімді, мақсатты алдын алу, біздің ойымызша, жалпы қылмыс деңгейіне де, азаматтардың мемлекетке және құқық қорғау органдарына деген сенімінің көрсеткішіне де айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

Жоғарыда аталған барлық жағдайлар ұрлықтың алдын-алу тиімділігін арттыруға бағытталған зерттеудің өзектілігін көрсетеді. Қазақстан Республикасында қылмыстың басым түрі ретінде ұрлықтың алдын алу бойынша диссертациялық зерттеу жүргізу ғылыми қызығушылық қана емес, сонымен қатар үлкен қолданбалы мәнге ие.

Меншікті қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау Қазақстан Республикасында қазақ мемлекеттілігі қалыптасқан кезден бастап жүзеге асырылды. Ұрлық үшін қылмыстық жауапкершілік Қазақстанның қылмыстық заңнамасында оның дамуының барлық кезеңдерінде көзделді және ұрлық нысанасына не объективті немесе субъективті белгілеріне қарай сараланды. Ұрлық әрқашан қылмыстың өте қауіпті түрі деп танылды, ол үшін өлім жазасы, дене жазасы, ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру немесе үлкен айыппұлдар қарастырылған.

Жүргізілген зерттеулер нәтижесін Қазақстанның қылмыстық заңнамасын дамытуда төрт негізгі кезеңді бөлуге болатынын көрсетті.

1. Бірінші кезең – Ресей империясына қосылғанға дейінгі қазақ құқығы (XV ғ. - XIX ғ. екінші жартысы).

2. Екінші кезең XVIII ғ. 30-шы жылдары басталған және XIX ғ. ортасында ғана аяқталған Қазақстанның Ресей империясы құрамына кіруімен байланысты

3. Үшінші кезең– Кеңес кезеңіндегі қылмыстық заңнама (1917-1991 жж.).

4. Төртінші кезең-тәуелсіз Қазақстанның қылмыстық заңнамасы (1991 жылдан кейін).

Қай кезеңді алып қарамасақ та байқайтынымыз ұрлық жасауға байланысты қылмыстық жауапкершілік үнемі күрделеніп отырылған. «Қасымханның қасқа жолы», «Есімханның ескі жолы», Тауке-ханның «Жеті жарғысы» нан бастап ұрлық үшін қылмыстық жауапкершіліктің құқықтық актілер институттың эволюциялық дамуын көрсетеді.

Қылмыстық заңнаманы ізгілендіру саясаты шеңберінде ұрлық үшін қылмыстық жауапкершілікті көздейтін ҚР ҚК 1997 ж.және ҚР ҚК 2014 ж. баптарының санкцияларына бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның ең жоғары мөлшерін азайтуға және жазаның балама түрлерінің тізбесін кеңейтуге бағытталған өзгерістер енгізілді.

2014 жылғы жаңа Қылмыстық кодексте жауапкершілікті күшейту жағына қарай жасалған қадам қылмыстық заңнамада қылмыстық теріс қылық пен қылмысқа бөлінетін қылмыстық құқық бұзушылық санатын бекіту шеңберінде ұсақ ұрлықты криминализациялау болды. Егер бұрын құны айлық есептік көрсеткіштің 10 еселенген мөлшерінен аспайтын ұйымның мүлкін ұрлау ұсақ деп танылса және әкімшілік жауаптылыққа әкеп соқса, енді мұндай құқық бұзушылық қылмыстық теріс қылық санатына жатқызылған[1].

Ұрлықтың себептері мен жағдайларын зерттеу олардың жасалуының негізгі себептерін анықтауға мүмкіндік береді: 1) әлеуметтік-экономикалық саладағы проблемалар; 2) қоғамдағы материалдық тауарларды бөлудегі теңсіздікке негізделген жеке тұлғаның қоғамға қарсы көзқарастарына да, әлеуметтік қайшылықтарға да негізделген қызығушылық екенін көрсетеді.

Ұрлық жасауға ықпал ететін негізгі шарттар ретінде мыналарды бөліп көрсетуге болады: - ұрланған мүлікті сатып алуға дайын адамдардың болуы; - меншікті жеткіліксіз қорғау; - моральдық деңгейдің төмендеуі және азаматтардың құқықтық санасының төмен деңгейі; - отбасында да, қоғамда да тәрбие жұмысының деңгейінің төмендеуі және отбасылардағы қолайсыз жағдай; - құқық қорғау органдарының тиімсіз жұмысы және одан туындайтын азаматтардың сенім деңгейінің төмендігі [2].

Ұрлықтың алдын алу жалпы әлеуметтік және арнайы криминологиялық шаралар жүйесіне негізделген.

Жалпы әлеуметтік және арнайы криминологиялық ескерту өзара байланысты. Жалпы әлеуметтік шаралар қылмыстың жалпы себептеріне қарсы тұра отырып, арнайы криминологиялық деңгейде қылмыстың алдын алу үшін қолайлы жағдай жасайды.

Жалпы әлеуметтік сипаттағы шаралар-бұл азаматтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға, экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізуге, әлеуметтік қолдау жүйесін дамытуға, мемлекет пен қоғамның тиімді өзара іс-қимылын ұйымдастыруға, азаматтардың моральдық, құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының, құқық қорғау органдарына деген сенімнің деңгейін арттыруға бағытталған шаралар.

Арнайы-криминологиялық ескерту шаралары қылмыстық жауаптылықтың бұлтартпаушылығын қамтамасыз етуден; меншікке қарсы қылмыс жасаудың күрделенуінен; қылмыстың алдын алудың іс әрекетіне жұртшылықтың белсенді қатысуынан; ақпараттық-талдау жұмысын жүргізуден; құқық бұзушылық жасаған не жасауға бейім, қоғамға жат өмір салтын жүргізетін, алкоголь, есірткі, психотроптық немесе уытқұмарлық тәуелділіктен зардап шегетін адамдармен жеке алдын алу жұмысынан көрінеді [3].

Ұрлықтың алдын алу бойынша мемлекеттік органдар мен органдардың қызметін жетілдірудің негізгі бағыттары:

1. Ішкі істер органдарының материалдық-техникалық базасын және әлеуметтік қорғау шараларын жақсарту, кадр құрамын нығайту.

2. Өңірлерде жергілікті өзін-өзі басқару органдары әзірлейтін ұрлыққа қарсы күрес бағдарламаларына негізделген ұрлықтың алдын алудың тиімді жүйесін құру, барлық жергілікті билік пен басқару органдарының халықты жұмыспен қамту, денсаулық сақтау, білім беру, үкіметтік емес ұйымдар, күзет агенттіктері және т. б. салалардағы өзара іс-қимылын күшейту.

3. Құқық қорғау органдарының, жергілікті өкілді және атқарушы билік органдарының, жұртшылықтың ұрлықтың жалпы әлеуметтік және арнайы криминологиялық алдын алу шараларын қолдану жөніндегі қызметін үйлестіруші ретінде прокуратураның рөлін дамыту және бекіту.

4. Профилактикалық қызметте жаңа ақпараттық технологиялар мен ресурстарды әзірлеу және пайдалану.

5. Барлық мүдделі органдарға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін кешенді үйлестірілген шаралар қолдануға мүмкіндік беретін ведомствоаралық бағдарламалық құжаттарды өңірлік және республикалық деңгейде әзірлеу және қабылдау.

Жоғарыда аталған барлық жағдайлар ұрлықтың алдын-алу тиімділігін арттыруға бағытталған зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уголовное право Казахстана (Общая часть). Учебник для ВУЗов под редакцией д. ю. н., профессора И.И. Рогова и к. ю. н., профессора С.М. Рахметова – Алматы, ТОО «Баспа», 2011 г. с. 330

2. Кайбжанов, М.Ж. Возникновение и развитие уголовного законодательства Казахстана об ответственности за кражу [Текст] / М.Ж. Кайбжанов // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2017. – № 3 (59). – С. 89-95. – 0,58 п.л.

3. Кайбжанов, М.Ж. Предупреждение краж: уголовно-правовые и криминологические аспекты [Текст] / М.Ж. Кайбжанов // Актуальные проблемы юридической науки и практики: взгляд молодых ученых: Сборник материалов VIII научно-практической конференции молодых ученых. – М.: Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2016. – С. 121-127. – 0,33 п.л.

ОӘЖ-101

ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ибрагимова Ә.Т., Бегалы А.С., Кенжалы Р.С.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Құрбанбаева С.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрена формирование казахской традиционной культуры.

Summary: This article examines the formation of Kazakh traditional culture.

15 ғасырға қарай өтпелі нәсілге жататын қазақ этносының типтік антропологиялық келбеті түпкілікті қалыптаса бастады.

Қазақ халқының қалыптасуы 15 ғасырдың екінші жартысы аралығында аяқталды. және тәуелсіз Қазақ хандығы құрылған 16 ғасырдың басы. Осылайша ұлттың қалыптасуының тағы бір шарты – өз мемлекетінің атауына қол жеткізілді [1].

Қазақ хандығында рулық сана қазақтарға ортақ этникалық сана нығая отырып, бірте-бірте әлсірей бастады. «Қазақ жері», «Қазақ мемлекеті», «Қазақ елі», «Қазақ мәдениеті» деген ұғымдар осылай пайда болды. Этникалық тарихи-хронологиялық формацияның үш түрі бар: тайпалар, халық, ұлт.

Бұл бірлестіктердің әрқайсысының өзіндік этникалық санасы бар. Этникалық сана – адамның өзін белгілі бір этникалық бірлестіктің мүшесі ретінде санасы, оның тұрғындары Еуразияның кең ауқымды этногенетикалық процестеріне қатысқан.

XV-XVII ғасырлардағы қазақ халқының мәдениеті – қазақ рулары мен тайпаларының біртұтас халыққа біріккен материалдық және рухани мәдениеті.

Қазақ мәдениеті – өзіндік және ерекше мәдениет. Ол ғасырлар бойы қазақ халқының қалыптасу процесінде қалыптасты. Халық бұқарасы материалдық және рухани мәдениетті жасаушылар болды. Алайда кең байтақ Қазақстандағы мәдениеттің дамуы біркелкі болды. Ол көшпелі және жартылай көшпелі аймақтарға қарағанда қалалық және егіншілік орталықтарында қарқынды дамыды.

Көшпелі өмір салты қазақтың рухани дүниесіне, дүниетанымына, әдет-ғұрпына, салт-дәстүріне із қалдырды. Қазақ мәдениетінің ұзақ даму тарихында мол рухани мұра қалыптасты. Көптеген көшпелі халықтар сияқты қазақтарға да аңыз-әңгімелер, аңыз-әңгімелер, эпостар т.б. арқылы ауызша жеткізу тән. Көшпелілер өздерінің мәдени дәстүрлерін қызғанышпен қорғады және іс жүзінде басқа этностардың мәдениеттерінің ықпалына жол бермеді, сол арқылы рухани негізді, бүгінгі күні біз байқап отырған ерекшеліктерді сақтап қалды.

Көшпелілердің өмірі қиын өмір сүру жағдайларына байланысты болды: адамның қатал климатқа бейімделуі, құбылмалы жайылымдар, су көздерінің жетіспеушілігі, қарсыластардың шабуыл қаупі, мал бағу. «Мал ашуы – жан ашуы» – «Мал дерті – жан азабы» немесе «Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – ақ жаулық, үшінші байлық» сияқты халық мақал-мәтелдерімен

дәлелденетін қазақ халқының асылы мал. – шайтан саулық» – «Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – отбасы, үшінші байлық – малдың болуы».

Көшпелі өмір салтының күрделілігі жас ұрпақ тәрбиесіне де әсер етті. Этностың дүниетанымы жалпы өткеннің нышандары арқылы дамыды - мифтер, аңыздар, храмдар.

Мифологиялық ойлау – дүниеге эстетикалық қатынастың бастапқы кезеңі. Қазақ фольклорында әлем құрылысы (әдемі, жарасымды немесе көріксіз, асқақ немесе кәдімгі) туралы мифологемалар кең дала тұрғындарының тұрмыс-тіршілігімен тығыз байланысты болып келеді. Аспан әлеміне олар жердегілерін ауыстырды кеңістікте және уақытта бағдарлану, оны жануарлар өздерінің нақты ортасынан мекендеген.

Көшпелілердің эстетикалық әлемі негізінен өнердің заттарға байланбаған, заттарға бекітілмеген идеалды түрлерін сіңірді. Қазақтың ата-бабалары, кейін қазақ этносы поэзия мен музыкаға айналды.

Эпикалық қаһармандар, фольклорлық әңгімелер қазақ этносының ұлттық болмысының поэтикалық символына айналды. Фольклордың, ұлттық дәстүрдің әдеби көркем шығармашылықпен органикалық байланысы қазақтың ұлттық менталитетінің мифологиялық-эпикалық мотивтерді жинақтау және аударудың өзіндік аурасын тудырды. Ұлттық мәдениет уақыты мәдени-тарихи эволюцияның диахрондық бөлімін ашады, «уақыт-табиғат-қоғам-адам» арақатынасының ерекшеліктерін бекітеді.

Дәстүрлі қазақ мәдениеті жас ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеу, жеке тұлғаны рухани жетілдіру мәселелерінде жоғары сабақтастықпен ерекшеленді. Ол ұрпақтар арасындағы қарым-қатынас құралы болған, руханият пен имандылық институтының өзіндік жүгін арқалаған, ұлттық тәрбие құралы болған ауызша халық шығармашылығы болды.

Бір жерден екінші жерге тынымсыз көшіп-қону қажеттілігін тудырған тұрмыс жағдайлары көшпелілер арасында ілтипатсыздық, тағдырға сену, қауіп-қатерге тайсалмаушылықты дамытып, ауызша халық шығармашылығы шығармаларында көрініс тапты. Олар арқылы жас ұрпақ ненің жақсы, ненің жаман екенін өздері анықтап, қазақ халқының асыл мұраттары мен құндылықтарымен танысты. Қазақ халқының рухани-адамгершілігін тәрбиелеудің халықтық ауызша шығармашылығынан басқа маңызды құралдары: музыкалық фольклор, сәндік-қолданбалы өнер, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, әдет-ғұрыптар мен рәсімдер, ұлттық ойындар, халықтық педагогиканың дәстүрлері.

Ауызша-поэтикалық дәстүр түркі тілдес тайпалар арасында 6-8 ғасырларда белгілі: оның элементтері Орхон ескерткіштерінде атап өтілген. Сөз өнері көшпелі малшылардың өмірінде құрметті орын алды. Аты жоқ ақындар салт-дәстүрлік фольклормен тығыз байланысты халық поэзиясын жасады.

Әндер мынадай жанрларға бөлінеді: той бастар (той бастауға арналған ән), синсу (келіннің туған ауылынан кеткендегі әні), қызу-зар (той әні - салт аттылар мен қыздар арасындағы жарыс), бәс. -ашар (ән нұсқау) , жоқтау мен есірту (марқұмды жоқтау), қоштасу (жақындарымен қоштасу).

«Алпамыс», «Ер-Тарғын», «Ер-Көкше», «Қобланды» деген эпостық жырларда туыстарын жат шапқыншылықтардан қорғаған батырлардың ерліктері айтылады [2].

Қазақ мемлекеттілігінің қалыптасу жағдайында халықтың құндылықтары этникалық бірлік, намыс, әділдік, төзімділік, төзімділік, отансүйгіштік, жомарттық, т.б. қасиеттер болды. Осы кездегі бүкіл қазақ жыраулары туған жері үшін от кешкен батырларды, олардың ерлігін, қаһармандығын, әділдігін өлеңдері мен жырларында жырлаған. Толеранттылық немесе толеранттылық – қазақтың адамгершілік мәдениетінің құндылық мазмұнын ашатын негізгі категориялардың бірі. Толеранттылық этикалық категория ретінде моральдық мәдениет ұғымы ретінде сәтті қолданыла алады және адамдар арасындағы қарым-қатынаста жақсылық пен зұлымдықты қабылдауға төзімділікті білдіреді, әлсіздер мен қолайсыз адамдарға қатысты тектіліктің көрінісі ретінде.

15 – 18 ғасырлардағы қазақтардың материалдық мәдениеті өткен дәуірдің ерекшеліктерін бойына сіңірді. Осы кезеңде Қазақстан мәдениеті өзіндік ерекшелік пен бірегейлікке ие болды.

Қазақтардың тұрмысы – көшпенділік – шаруашылықтың, тұрмыстың, мәдениеттің дамуына ерекшеліктер енгізді.

Келесі сыныптар басым болды:

Мал шаруашылығы – қазақ халқының мәдениетінің негізгі саласы және маңызды бөлігі. Жануарлар сүт пен ет, жүнді киімге берді. Мал шаруашылығы көшпелілердің негізгі көлік құралы болды. Сиыр, бұқа, буйволдарды отырықшы тайпалар өсірді. Жартылай көшпелі мал шаруашылығы басым болды. Жыл бойы мал жайылымды жеді.

Түйе, қой, жылқы 15-18 ғасырлардағы қазақтардың негізгі малдары болды. Олар жылқының екі түрін – бәйге және жорға аттарды өсірді. Қазақ көшпелілері «нартүйе» – бір өркешті түйені, екі өркешті қарапайым түйені өсірген. Жануарлар үнемі көшеде болды. Қыста олар көрпемен жабылған.

Жыл мезгіліне қарай жайылымдар таңдалды: қыстау («қыстау») – қамыс өскен су қоймаларының маңында. Қыстауға ойықтар, қыраттар, орман шеті немесе құмды шөлдің таулы жері де қолайлы болды.

Көктем («көктеу») және күз («күздеу») үшін ертерек жылынған, ұзақ уақыт қарсыз қалған жерлерді таңдаған. Жайлау үшін (жазда мал жайылатын жерлер) салқын өзен аңғарларын, мисыз көлеңкелі жерлерді таңдады. Жануарларды суару үшін олар таяз арықтар немесе құдықтар қазды [3].

Қазақтар мал шаруашылығымен қатар туыстас қолөнермен де айналысқан: тері өңдеу, киіз тоқу, тігіншілік.

Ауыл шаруашылығы. Қазақстанның оңтүстік және батыс аймақтарында таралған. Олар сұлы, күріш, бидай, мақта, кендір өсірді. Өсімдіктер аймақтың климаттық жағдайына бейімделген. Олар ақ («ақ бидай»), қызыл («қызыл бидай») бидай септі. Тары да қай ауданда, қай ауа райында да жоғары өнім берді. Қауын мен асқабақ танымал болды - қарбыз мен қауын.

Лиман егіншілік деп аталды, онда су тұрақты емес сияқты жиналды. Олар оны алқаптарда ұстады, содан кейін жерді жыртты, ал жиналған ылғал егінді

суарды. Ең танымалы тұрақты суармалы егіншілік болды. Өзендерден, бұлақтардан, бұлақтардан арықтар – суару каналдарының жүйелері қазылған. Олар арқылы су егістік алқаптарға ағып жатты.

Қазақтардың материалдық мәдениеті қызық әрі бай. Олардың ішінде тұрғын үйлердің, практикалық киімдердің, зергерлік бұйымдар мен қарулардың ерекшеліктеріне назар аударылады:

Киіз үй – көшпелілердің негізгі баспанасы. Ағаш конструкциялар бөлшектелді, күмбездер мен сырықтар арбаға жиналып, тасымалданды. Киіз үйдің ауданы 120 шаршы метрге жетті. м.

Киіз үйдің үш түрі болды: арнайы шараларға, тұрғын үйлерге және заттар, азық-түлік, қару-жарақ сақтауға арналған.

Киіз үйдің ортасында («ошақ») ошақ болған. Мұнда олар суыққа күйіп, тамақ әзірледі. Қонақтар мен құрметті отбасы мүшелері отыратын жер төр деп аталды. Ол тұрғын үйдің кіреберісіне қарама-қарсы болды.

Киіз үйдегі кілемдер. Олардың бірнеше түрі болды: түксіз кілемдер («тақыр келем») және жүнді («түктікіл»). Кесте және аппликациялары бар сәнді кілемдер аталды

«Сей күз». Ыдыс-аяқ пен ас үй ыдыстары кілем қапшықтарында сақталды. Киім-кешек, тұрмыстық заттар сандықта. Қазақтар ағаштан жасалған интерьер бұйымдарын оюмен безендірген.

Көшпелілердің ұлттық киімдері халықтың тұрмыс-тіршілігінің ерекшеліктерін бойына сіңірген. Сырт киімдер енот пен бұлғын жүнінен («ішік»), көбінесе ешкі мен қойдың жүнінен («қылқа зарғақ») тігілді. Шалбар күдері және кестемен безендірілген. Ақ киізден шапан, пальто тігілді. Халаттар сол кездегі ерлер мен әйелдер гардеробының негізі болып табылады.

Жазда ер адамдар көйлек, шалбар, шапан киетін. Әйелдер - ұзын туникалар, көйлектер мен жеңсіз свитерлерге көбірек ұқсайды.

Гардеробтың маңызды бөлігі - бас киім. XV-XVIII ғасырларда. олар алуан түрлі - қарапайым жазғы бас киімдерден бастап жүн мен қауырсынмен безендірілген үйлену бас киіміне дейін. Дәстүрлі ерлердің киіз бас киімін «қалпақ» деп атаған. Көктемде және күзде ерлер мен әйелдер терісі («бөрік») тігілген дөңгелек конус тәрізді қалпақ киді.

Ерлер саусақтары майысқан етік («бір тақа»), галош («кебіс») киген. Әйелдердің аяқ киімі ерлерге қарағанда күрделі болды. Ауқатты отбасыларда әшекейлі етік, күміспен көмкерілген аяқ киім киген.

Қазақ киімінде кестелі былғары, барқыт немесе жібек белдік («белдік»), аңшы етік, аяқ киім маңызды болды. Олар жағдай мен қаржылық жағдайды анықтау үшін пайдаланылды.

Зергерлік бұйымдар бағалы материалдардан жасалған: күміс, алтын, асыл тастармен безендірілген. Қазақтың зергерлік бұйымдары сан алуан: түрлі пішіндегі асыл сақиналар, күмістен құйылған, алтынмен және зергерлік бұйымдармен безендірілген үлкен білезіктер («блазик»), кулондар мен медальондар («шашбау»), алтын немесе күмістен жасалған сырғалар.

Қазақтарда әр түрлі зергерлік техника болған: ою, куу, құю.

Қару – қазақ халқының мәдениетінің маңызды бөлігі. «Қылыш» (қисық қылыштар) арнайы болаттан соғылған. Көшпелілер қылыштарды, қылыштарды, ұзын иілген жүзді пышақтарды, бірақ көбінесе «садақ» - жебелері бар садақты пайдаланды.

Қорғаныс үшін олар шынжырлы пошта, болаттан жасалған сауыт («сауыт»), ағаштан немесе теріден жасалған, болатпен күшейтілген қалқан киген.

18 ғасырдың басында мылтық танымал болды. Алғашында Орта Азияда атыс қаруы сатып алынса, кейін қазақтар қару-жарақ, мылтық, оқ жасауды үйренді.

Қазақтың ұлттық тағамдары теріден жасалған. Ірі қара мал, жылқы терісінен ыдыс тіккен.

Қысқа ет жинағанда, терісін ыдыс-аяқ жасауға қалдыратын. Терілерін қырқып, қышқыл сүтпен жуып, тұздап, күнге кептірді. Ағаш ыдыстар (ыдыс, қымызға арналған кесе) ою-өрнектермен, асыл тастармен безендірілген. Металл қазан – қазан әр шаңырақта болған. Егер тайпа отырықшы болса, олар қыш ыдыстарды пайдаланған.

15-18 ғасырлардағы күнделікті өмірдің барлық элементтері көшпелі қазақтардың тұрмыс-тіршілігіне сәйкес келді.

Заттар мен ыдыстар сынықтардан жасалған және оңай тасымалданатын.

Қазақ халқының мәдениеті ерекше және ерекше. Материалдық мәдениет көшпелілер өмірінің ерекшеліктерін: олардың тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрін көрсетеді. Киім-кешек, зергерлік бұйымдар, қару-жарақ, тұрмыстық бұйымдар бүгінгі күнге дейін сақталған. Бұл бізге 15-18 ғасырлардағы Қазақстан туралы түсінік береді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. ҚР Конституциясы 30.05.1995ж. (2019ж. еңгізілген өзгерістермен қосымшылармен).
2. Философия оқулық, Алматы -2011, В.Ф. Петрова, М.Ш. Хасанов, Б.А. Джаамбаева.
3. Б. А. Джаамбаева Философия Оқулық 14 мар. 2020 г.

ӘОЖ 342.5

ЗАҢДЫ ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ ТҮРЛЕРІ МЕН НЫСАНДАРЫ

Иманалиева У.Б., Ордабек Е.Б. - Юк 20-1 топ студенттері
Жетекші: оқытушы құқық магистрі Абдухаимова А.М
Орта Азиялық Инновациялық Университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Это позволяет проследить, как происходящие изменения в социальном механизме влияют на изменение правовых форм в субъектах гражданского права.В настоящее время в правовой науке делаются обоснованные выводы о том, что правовое регулирование общественных отношений не меняет их характера, они остаются экономическими, политическими или духовными.

Summary: This allows us to trace how the ongoing changes in the social mechanism affect the change of legal forms in the subjects of civil law.Currently, legal science makes reasonable conclusions that the legal regulation of public relations does not change their nature, they remain economic, political or spiritual.

Қазіргі уақытта құқықтық ғылымда қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу олардың сипатын өзгертпейді, олар экономикалық, саяси немесе рухани болып қала береді деген негізделген тұжырымдар жасалуда.Демек, ережелеріне сүйене отырып. Азаматтық кодекстің, азаматтық құқық экономикалық қатынастарды реттейді деп қорытынды жасауға болады. Сонымен, осы бапқа сәйкес азаматтық заңнама шарттық және басқа міндеттемелерді, сондай-ақ олардың қатысушыларының теңдігіне, ерік дербестігіне және мүліктік тәуелсіздігіне негізделген басқа мүліктік және олармен байланысты жеке мүліктік емес қатынастарды реттейді [1].

Азаматтық заңнама меншік құқығының және басқа да мүліктік құқықтардың, зияткерлік қызмет нәтижелеріне айрықша құқықтардың пайда болу негіздері мен тәртібін анықтайды, оның ішінде шарттық және өзге де міндеттемелерді, сондай-ақ басқа да мүліктік және олармен байланысты жеке мүліктік емес қатынастарды реттейді.Иемдену және иеліктен шығару біртұтас меншік қатынастарының екі жағын білдіреді, бірақ иемдену иеліктен шығаруға қатысты алдыңғы шарт болып табылады. Біріншісінің өзі бизнесті ұйымдастыру әдісімен белгіленеді,екіншісі меншіктің бастапқы жағынан алынған. Иемдену иеліктен шығарудың шарты болып табылады. Иемдену-иеліктен шығару актілеріндегі озбырлықты (яғни экономикалық тәртіпті бұзуды) болдырмау үшін заң шығарушы бастапқы экономикалық акт ретінде иемденудің негізі мен тәртібін анықтайды, содан кейін қатысушылар тең, бір-бірінен тәуелсіз, мүліктік тәуелсіз деп танылады, оған шарттық және басқа да міндеттемелерді, сондай-ақ олардың қатысушыларының теңдігіне, ерік дербестігіне, мүліктік тәуелсіздігіне негізделген басқа мүліктік және олармен байланысты жеке мүліктік емес қатынастар негізделеді.Жеке тұлға және заңды тұлға-бұл азаматтық жағдайлардың құқықтық ұйымдары, олар экономикалық қолдану саласында ерекшеленеді. Заңды тұлғалар делдал болған экономикалық жағдайлардың анықтамаларын көптеген экономистер өндіріс факторларының теориясына негізделгені кездейсоқ емес. Экономикалық әдебиеттерде, әдетте, кәсіпорын " экономикалық қызметтің адами және материалдық факторлары біріктіріліп, үйлестірілетін экономикалық бірлік "деп түсініледі , яғни кәсіпорын заңды тұлғаның өмір сүруінің экономикалық негізі ретінде әрекет етеді, өндіріс саласында жұмыс істейді, оның заңды формасының өмір сүру саласын анықтайды. Экономикалық мәні бойынша өндірістік кәсіпорын-бұл ұжым емес, еңбек процесі жүретін жасуша, яғни жұмыс күшінің өндіріс құралдарымен үйлесуі, өндіріс факторларының өзара әрекеттесуінің экономикалық жасушасы" деп жазды [2].

Бірақ кәсіпорын өзінің құқық объектісі ретінде өмір сүруіне мүмкіндік береді, яғни жеке тұлғалардың азаматтық құқық субъектісінің құрылымы оның аясында өндірістік қызметті жүзеге асыруға мүмкіндік береді, өйткені азамат жеке кәсіпкер ретінде мемлекеттік тіркеуден өткен сәттен бастап заңды тұлға құрмай кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқылы. Қызметін заңды тұлға құрмай жүзеге асыратын шаруа (фермер) қожалығының басшысы, шаруа

(фермер) қожалығын мемлекеттік тіркеуден өткен сәттен бастап кәсіпкер ретінде танылады [3].

Заңды тұлғаның өмір сүруінің шарты өндірілетін шығындар мен алынған кірістердің ең оңтайлы үйлесімі болады, олар кем дегенде олардың теңдігімен сипатталады, өйткені әйтпесе көбею циклін жалғастыру мүмкін болмайды. Жақсы жұмыс істейтін өндіріс кірістерден, яғни пайдадан асып түседі. Өндіріс жұмыс істеуі үшін кірістерден кем дегенде шығындардан аспау керек. Мұндай сандық қатынас жаңа сапаны - шығынды тудырады. Заңды тұлғаның өмір сүруінің шарты шығынсыз кірістілікке негізделген иемдену болып табылады деп қорытынды жасауға болады.Шығынсыз кірістілік жеке тұлғаның өмір сүруінің шарты болып табылмайды, өйткені шығыстардың кірістерден асып кетуі олардың қажеттіліктерін тоқтатпайды, сондықтан сот практикасы "оны тоқтатуға әкеп соқтыратын заңды тұлғаны тарату туралы Азаматтық кодекстің нормаларын кәсіпкерлер азаматтарының кәсіпкерлік қызметіне қолдануға. Азаматтық құқық субъектілігін тоқтатудың құқықтық конструкциясы өндіріс саласынан шығарылатын жеке тұлға тұтыну саласында өзінің заңды өмір сүруін тоқтатпайтындай етіп құрылған. Бұл жеке және заңды тұлғалармен делдал болатын әртүрлі экономикалық салаларды көрсетеді.

Сонымен, заңды тұлғаның тұлғасында жаңа тұтастық пайда болады — егер ол жеке немесе заңды тұлғалардың, оның ішінде құрылтайшыларының экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандырмаса, өмір сүруін тоқтата алатын өндіріс саласындағы адамдарды иемденудің экономикалық жағдайының құқықтық ұйымы. Осы талаптарға сәйкестіктің экономикалық көрінісі-шығынсыз негізде жүзеге асырылатын кірістілікті қанағаттандыратын иемдену актілері. Бұл жағдайда адамдар мен мүліктер бірге тұрады. Осындай субстраттардың біреуінің болмауы мұндай экономикалық сапада болудың мүмкін еместігіне әкеледі. Азаматтық құқық оны экономикалық тұрғыдан қажет бағытты дамыту арқылы қорғайды. Сонымен, мәні (шығынсыз кірістілік) заңды тұлғалардың азаматтық-құқықтық субъектілігінде өзінің бар екенін көрсетеді.әр түрлі экономикалық салалар кірістілік арқылы өлшенеді. Адамдар, олардың зияткерлік және физикалық күш-жігері, басқарушылық қызметі және қатардағы қызметкердің еңбегі, кез келген басқа экономикалық құбылыстар сияқты кез келген мүлік пен мүліктік құқықтар кірістілік арқылы, яғни ресурстар (шығыстар) шығасыларының саны және осы игілікте қанағаттандырылатын қажеттіліктер (табыстар) саны арқылы өлшенеді. Сондықтан заңды тұлғалардың Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес тәуелсіз балансы немесе сметасы болуы керек. Қазіргі уақытта әлемде ұлттық шоттар жүйесі (ҰШЖ) бекітілгені кездейсоқ емес, ол ЖҰӨ (ЖІӨ) тауар қозғалысының барлық сатыларында, яғни өндіру, бөлу, қайта бөлу және түпкілікті пайдалану кезінде көрнекі түрде ұсынуға мүмкіндік береді. ҰШЖ ресурстар мен оларды пайдалануды салыстырады. Оның маңызды сипаттамасы-қос жазу принципі. Бұл дегеніміз, әр операцияда төлеуші мен алушы бар, қуыс бір рет ресурстар ретінде және бір рет пайдалану (тұтыну), яғни шығындар мен кірістер ретінде жазылады. Олар кірістілікпен қамтылған

әлеуметтік сипаттамалар. Бүгінгі таңда ҰШЖ әлемнің жүзден астам елінде, қолданылады. Меншік немесе "бұл Меншік құқығы - немесе адамдар ойынның тиісті ережелері деп санайтын нәрсе-қоғамда ұсыныс пен сұраныс процестерінің қалай жүзеге асырылатындығын анықтайды" [4].

Осыған сәйкес мұндай экономикалық субстраттарды таңдау және тану бар. Біз экономикалық субстраттар оның бөліктеріне азайтылмайтын жаңа Азаматтық жағдайды (иемденудің экономикалық жағдайы) тудыратынын көреміз. Бір жағынан, адам, екінші жағынан, меншік - бұл өндірісті иемденудің экономикалық жағдайының ішкі шарттары, бірақ экономикалық мемлекеттің болмысының табиғаты екі есе, үш есе және болуы мүмкін емес [5].

Осылайша, түпнұсқалар гетерогенді субстраттар болып табылады; адамдар мен мүлік. Заңды тұлға оларды өндірістік иемдену саласына тарту туралы құқықтық нысанда білдіреді. Пайдалану құны ретінде меншік адамға тұтынушы ретінде қарсы болмайды. Ол өндірістік қажеттілікке сәйкес қолданыла бастайды. Бірақ адамның өзі өндірістік қажеттілікке сәйкес әрекет ете бастайды. Олардың жаңа бірлігі қазір жеке тұлғалардың тұтынушылық сипатына нақты қарама-қайшылықты білдіреді. Заңды тұлға шеңберіндегі мүлік адамға тұтыну объектісі ретінде қарсы болмайды, бірақ ол өндірістік мәселелерді шешу үшін өзімен бірге қолданылады. Жаңа экономикалық жағдай мүлікті адамның талап етілетін әлеуметтік өндірістік жағдайының пайдасына сіңіреді, соңғысының тұтынушылық жағдайының сапасын өзгертеді. Бұл адам тұтас қасиеттердің тасымалдаушысы болады, бірақ өз қасиеттері емес, өзі бар, бірақ нарық (экономика) оған өндірістік қызметке қатысушы ретінде өз еркінен тыс экономикалық тұрғыдан белгіленеді. Тұтас ыдыраған жағдайда біз адамдар мен мүліктердің тұтынушылық қарама-қайшылығын, яғни жаңа экономикалық бірліктерге (күйлерге) жағдай жасайтын экономикалық факторларға бөлінуді тағы да аламыз [6].

Заңды тұлғаның сыртқы белгісі өндірістік иемдену болып табылады, ал оған қарсы ішкі, оның өмір сүруінің шарты кірістілікке қатысушыны шығынсыз иемденудің белгісі болады. Бұл өндірістік иемденуді қалай және қандай заңды түрде ұйымдастыру туралы мәселелерді шешу үшін шешуші болып табылатын соңғы ішкі белгі. Бұл адамдардың иемденудің өндірістік процесінде өзін қалай көрсететініне байланысты болады. Өндірістік иемдену-бұл шығынсыз иемдену. Осыған сәйкес, әрбір нақты жағдайда, жеке тұлғалар иеленетін қолма-қол шарттар мен ресурстарға сүйене отырып, мәні сыртқы жағынан мынадай функциялардан айқын көрінеді: ұжымдық мүдделерді ресімдеу; капиталды біріктіру; кәсіпкерлік тәуекелді шектеу; капиталды басқару.Бір адамның заңды тұлға ұйымдарының болуы да нақты, өйткені жоғарыда аталған белгілер (ішкі және сыртқы) ерекше түрде бір мүшелі корпорацияларда көрінеді. Бұл соңғы заңды тұлғаны тануға мәжбүр етеді.Ішкі азаматтық заңнамада заңды тұлғаның осындай анықтамасы берілген:" заңды тұлға-бұл жеке меншікке, шаруашылық жүргізуге немесе жедел басқаруға ие және осы мүлікпен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүліктік құқықтарды иемденіп, жүзеге

асыра алатын, міндеттер атқаратын ұйым; сотта талапкер және жауапкер болу "[7].

Заңды тұлғаның мәні мен құқықтық табиғаты туралы айтылған пайымдауларды ескере отырып, оны жеке меншігінде, шаруашылық жүргізуінде немесе жедел басқаруында оқшауланған мүлкі бар және өз міндеттемелері бойынша осы мүлікпен жауап беретін адамды немесе олардың топтарын өндірістік иемдену саласында туындайтын шығынсыз кірістілік қатынастарын құқықтық ұйымдастыру ретінде айқындауға болады, өз атынан мүліктік құқықтарды иемденіп, жүзеге асыра алады, міндеттер атқарады; сотта талапкер және жауапкер болу [8].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, 30 тамыз 1995 жыл (1998,2007.2011,2017 жылдардағы өзгерістерімен)
2.Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (жалпы бөлім) 27 желтоқсан 1994 жыл (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен).www.zakon.kz
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (ерекше бөлім) 1 шілде 1999 жыл (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен).
4. ҚР Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жыл 29 қазан
5. «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» ҚР Заңы 2007 жыл 26 шілде (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен) www.zakon.kz
6. «ҚР Азаматтық Кодексіне (жалпы және ерекше бөлім) өзгертулермен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңы 2007 жыл 12 қаңтар
7. Қазақстан Республикасының Заңы «Шектеулі және қосымша жауап кершілігі бар серіктестіктер туралы » 27 сәуір 1998 (2018 жылғы маусым айындағы жағдайымен).
8. Қазақстан Республикасының 26.01.2001 ж. "Коммерциялық емес 27 ұйымдар туралы" Заңы.№142-11

ОӘЖ 94(472)

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ӨҢІРДЕГІ ӘДЕТ-ҒҰРЫП, САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРДЕГІ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕР: ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ДЕРЕКТЕР БОЙЫНША

Имантаев О., Урунбаев О.
Ғылыми жетекшісі: Турумбетова Г.А. тарих магистрі
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Ислам, вошедший в землю Казахстана еще в VIII в., прочно утвердился во всех регионах страны только в XIX в. Особенности религиозной жизни в Казахстане способствовали более глубокому проникновению ислама в жизнь жителей Южного Казахстана по сравнению с другими регионами республики.

Summary: Islam, which entered the land of Kazakhstan back in the VIII century, was firmly established in all regions of the country only in the XIX century. The peculiarities of religious life in Kazakhstan contributed to a deeper penetration of Islam into the lives of residents of Southern Kazakhstan in comparison with other regions of the republic

Қазақстан жеріне сонау VIII ғ. енген ислам тек XIX ғ. ғана еліміздің барлық аймақтарында берік орнықты. Қазақстанда діни өмірдің өзіндік ерекшеліктері исламның республиканың басқа аймақтарымен салыстырғанда

Оңтүстік Қазақстан тұрғындарының өміріне неғұрлым терең бойлап енуіне ықпал етті [1].

Ислам әлеуметтік-идеологиялық құбылыс ретінде Арабия қоғамы дамуының тарихы нәтижесі болды. Ол көне заманнан бастап, орта ғасырға өтпелі кезеңдегі бүкіл Таяу Шығысқа тән жалпы өзгерістерді алып келді. Оның дүниеге келуі таза діни жағынан алып қарағанда өзіне дейінгі байырғы діндердің өркендеуі және әсер етуіне, сондай-ақ синкретикалық монотеизмнің өзіндік арабтық үлгісін бойына сіңірген араб халқының діни сана-сезімнің дамуына байланысты болды [2].

XVI ғ. өмір сүрген Ибн Рузбехан қазақ тайпаларының намаз оқып, исламды толық ұстанғанына куәлік етіп, «Қазақстан – ислам елі» деген қорытынды жасаған [3]. Шоқан Уәлиханов XIX ғ. өз халқы туралы шындықты былай жеткізеді: «отыз күн ораза ұстамаған, бес уақыт намаз оқымаған қазақ руластарының арасында еш беделі жоқ, қор болып есептелінеді» [4].

Жоғарыда келтірілген деректерге сүйенсек, Қазақстанға исламның енуі мен таралу тарихының көптеген қырлары, оның қазақ қоғамында алатын орны, кейбір өзіндік сипаттары, жергілікті ежелгі танымдарымен байланысы, қазіргі жағдайда дінге сенушіліктің көрінуі және діни сенімдердің ықпалы мен оның ерекшеліктерін айқындайды.

Қазақ халқы он ғасырдай уақыт ішінде араб алфавитін қолданып келді. Араб және парсы сөздерінің қазақ тілінде көп кездесуі, мектеп-медресе жүйесінің, мұсылман заңының (шариғат), сондай-ақ басқа да ислам әдет-ғұрыптары, мейрамдарының қазақ қоғамында кең таралғаны белгілі. Әсіресе, жоғарғы топтар, ақсүйектер арасында Құраннан алынған адам есімдері біраз кездеседі: Мұхаммед, Ахмед, Абубакр, Осман, Омар, Әли, Хасан, Хусейн, Ибрахим және т.б. Жерлеу рәсімі толық мұсылман үлгісінде жасалды [5].

Қазақ халқының Ұлы ақын-жыраулары мен билері Асан Қайғы, Доспамбет, Қазтуған, Үмбетай, Бұхар, сопы-ақындар Жүсіп Хамадани, Ахмет Иасауи, Сүлеймен Бақырғани т.б. – медресе бітірген, ислам шариғатын жақсы білген, сопылық дәстүрді ұстанған тұлғалар болды. Ислам дініндегі сопылықтың пайда болуы hижра жыл санағы бойынша екінші ғасырда еске алынады. Сол кезде мұсылмандар арасынан сондай бір жұпыны-жұдау киініп, адамдардан алыс тау іші үңгірлерінде, немесе шөл далаларда өмір сүретіндер шыға бастайды. Суфизм сөзі-негізі арабша «суфь» – термині «жүн шекпен» деген сөзінен алынған, яғни сопылық – киім талғамайтын, бар ойы руханилық төңірегіндегі тақуа адам деп есептеледі [6].

Түркі сопыларының ішінде Қожа Ахмет Иасауидың алатын орны ерекше. Оны парсы ақыны Фариддуддин Аттар «Түркістандық пір» деп атайды [7]. Сондай - ақ, оның «Диуани хикмет» екі әлемнің мән-жайын сипаттайтын туындысы адамгершілік, имандылық, әділдік, инабаттылық тәрізді күрделі мәселелерді жырлауға арналған [8]. Сопылықты құдайды танудың қажетті жолы санаған Йасауи мен оның «Диуани хикметі» қазақ елінде де жоғары бағаланған.

Қазақтың сопы-ақыны Қожа Ахмет Иссауи – ол қазақтың исламдық әдебиетінің негізін салушылардың бірі. Соның ішінде нағыз сопылық, немесе абыздық әдебиет осы Иасауи хикметтерінен бастау алады десек те болады. Қожа Ахмет Иссауидің түркі халқына тиесілі арнайы әдебиеттің көрнекті қайраткері. Оның әдеби мұрасы – бүкіл ислам дүниесінің ортақ қазынасы.

Қазақстанның далалық аймақтарында мешіттердің құрылысы қазақтардың жартылай отырықшылыққа өтуінен, тұрақты қоныстар мен тұрақтардың қалыптасуынан бастап, яғни XVIII ғ. аяғынан XX ғ. басына дейінгі уақытты алады. Қазақтардың арасында ислам дінін таратудың екі бағытының күресі осында айқын байқалып отырады: оңтүстігінен көбінесе үлкен сопылық бағытындағы Түркістан, Хиуа, Бұқара діни мектептерінің және солтүстігінен ресми теологиялық орталықтарының Қазан мен Уфада. Қазақстанның этноархеологтары соңғы жылдары ізденіс жұмыстары белгілі бір дережеде ислам дінін таралуының бұл екі бағыттарының ықпал ету аймақтарының шартты түрдегі шекарасы – бұлЕмбі өзен бассейні, Мұғалжар тауларының оңтүстік сілімдері, Ырғыз өзенінің төменгі ағысы мен Құрдым жерлері [9].

Қазақстанның Оңтүстігінде орналасқан Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан және Жамбыл облыстарын мекендейтін қазақтардың *әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерінің өзіндік ерекшеліктері* бар. Оңтүстік Қазақстан облысында қазақтардың өзбек, қарақалпақ халықтарымен, Жамбыл облысында қырғыздармен араласа тұруы нәтижесінде жергілікті қазақтардың әдет-ғұрыптарында өзге аймақтарға қарағанда әдет-ғұрыптарының өзіндік ерекшелігін қалыптастырды [10].

Оңтүстік Қазақстан аймағындағы қазақ жастарының жаңұя құруы, ертеден келе жатқан халық дәстүрі бойынша құдаласудан басталады. Күйеу баланың ата-анасы екі жастың келісімін алып, болашақ қалындықтың үйіне барады. Құда түсуге баратындардың ішінде бас құда баланың әкесі болса, би құда ретінде әулеттің ішінде үлкен құрметке ие, ұлттық салт-дәстүрден жан-жақты хабардар адамды апарады. Қызға құда түсуге бара жатқан адамдардың арасына күйеу бала да ілесіп жүреді. Қыздың ата – анасы құдаларды қарсы алуына дайындалып, ағайын – туғандарымен ақылдасып алуына үлгеруі үшін, қарсы жақ келетін уақыты мен мақсатын алдын ала ескертеді. Келе жатқан құдаларға арнап үлкен дастархан жайылады. Оңтүстік Қазақстан тұрғындары екі жастың үйленуіне байланысты әдет-ғұрыптарға ерекше мән береді. Бұл өңірдің қазақ халқы ислам шариғатының шарттары бойынша неке қию салтын жасайды. Исламда неке қию рәсімі әрқашанда киелі, игі және даналық дәстүр болып саналған. Неке қию (араб тілінде - "никах") Исламда жауапкершілік пен адалдықтың, адам жаны мен жүрегінің тыныштануына себепкер болатын игі әрекеттердің бірі болып саналады.

Ислам неке қию рәсіміне ерекше назар аударады. Осыған орай неке қию рәсіміне қатысатындар некенің қалай қиылатынын білуі шарт. Бұл шарттар келесідей: қамқоршының (арабшадан - уәли) болуы және оның неке қиюға келісім беруі. Уәли ретінде қалындықтың әкесі, атасы, ағасы, ағасының ер баласы, әкесінің ағасы және т.б. болуы мүмкін. Қалындықтың туысқандары

болмаған жағдайда уәли ретінде жергілікті мешіттің имамы болуы мүмкін; қыздың келісімі; куәгерлердің болуы. Кем дегенде екі куәгердің болуы тиіс. Бұл мәселеде пайғамбардың (с.а.с.) айтқан сөзі бар: "Неке тек уәлидің болуымен және келісімімен және кем дегенде екі әділ куәгердің болуымен орындалады". Ал, қалындықтың куәгерлері келесі шарттарға сай болулары тиіс: олардың мұсылман болуы; кәмелеттік жасқа жетуі, өз сөздері мен әрекеттеріне бақылау жасауға мүмкіншіліктері болуы, ислам қағидаларын сақтауы; тұрарлық адам болуы, демек, жоғары мінез-құлыққа сай болуы және ниеттерінде таза болуы. Бұдан басқа куәгерлер әлбетте есту, көру, сөйлеу қабілеттіліктеріне ие және естері дұрыс болуы керек. Неке қиюдың алдында жігіт әйеліне махр береді (тікелей аударғанда - төлем). Қазақ халқының дәстүрінде барлығымыз білетіндей «қалын мал» деп аталады. Махрді көлемі аз болса да, неке кезінде белгілеу Сүннет болып саналады және оның қалындық үшін берілуі заңмен белгіленген. Демек, Ислам некені өте маңызды міндеттердің бірі ретінде санайды және ерлі-зайыптылардың одағында ізгілік пен татулықты орнату үшін белгілі іс-шаралардың атқарылуын міндеттейді.

Кешке қарай молда неке қию діни рәсімін өткізеді. Жас жұбайлар бір тостағаннан неке суын ішеді. Су құйған ыдысқа алдымен қант пен тұз салынады. Қант олардың алдағы уақытта өткізер тату-тәтті тірлігін мезгесе, тұз бір-бірінің көзіне шөп салудың ащылығын аңғартады.

Бұл түні қалындық пен күйеу некелі ерлі-зайыптылар болады.

Құрсақ той. Қазақтардың бала тууға қатысты жасайтын алғашқы тойларының бірі. Бұл той сәбидің өмір есігін әлі ашпай тұрған кезінде-ақ өткізілген. Ол құрсақ той деп аталып, құрсақ көтерген жас келіннің, сондай-ақ, көп уақыт құрсақ көтермей жүріп бойына бала біткен ананың құрметіне жасалынған. Бұл қуанышқа көзі жеткен енесі: «Ақ келіннің құрсағы ақ айранға толыпты», – деп көрші әйелдерді, абысын-ажындарды шақырып мол дастарқан жайған. Құрсақ тойға арнап сойылған қойдың басын жасы ең үлкен әйелге, одан кейінгілерге жамбас, ортан жіліктер таратылып, аяғы ауырлаған келінге асықты жілік ұстатылған. Жиналған қонақтар бойына бала біткен әйелге: «Ұл тап!», «Аман-есен босан!» деп тілек баталарын берген [11].

Нәрестенің дүниеге келу құрметіне арнап жасалатын жиынды «шілдехана» дейді. Аяғы ауыр әйел аман-есен босанған соң, *шілдехана тойын* өткізеді. Мал сойылып, дайындалған тамақты жиылған көршілерге, ағайын-туыс, қыз-келіншектер мен бозбалалардың алдына тартады, бұл қуынышты тойға көбіне әйелдер келеді. Бұл шілдехана тойына келгендер: «Балаңыздың бауы берік болсын!» деген құттықтаулар айтады.

Шілдехана аяқталғаннан кейін босанған әйел өзін сергек сезінсе немесе кексе әйелдердің бірі қолғабыс еткен қыздарға еңбегі мен қуанышқа ортақтасқаны үшін ризашылық белгісі ретінде күміс сақиналар үлестіреді [12].

Шілдехана өткеннен кейін баланың әке-шешесі *бесік тойын* жасайды Сәбиді алғаш бесікке салу отбасы үшін ең қуанышты сәттердің бірі болған. Бесікке салуға жиналған әйелдер мен туыстар шашуларын: құрт, бауырсақ және т.б. тәттілерін ала келеді. Қазақ халқында нәрестені бесікке саларда жын-

перілерді қуу, аластау рәсімі де жасалады (адыраспандау). Бұл отқа табыну дәуірінен қалған ырым.

Қазақ отбасында нәрестенің дүниеге келуіне байланысты қазақ халқы ат қоюға ерекше мән берген. Бала дүниеге келгеннен кейін ата-анасы немесе атасы мен әжесі *балаға ат қояды*. Ат қоюшы адам (көбінесе бұл сыйлы қарт адам немесе ауыл молдасы болады) баланың құлағына: «Сенің атың…» деп үш рет қайталайды. Мұны азан шақырып ат қойылды деп атайды.

Қазақ халқының ата дәстүрінің бірі – баланы *сүндетке отырғызу*. Сүндетке отырғызу VII–VIII ғ. араб елдерінен шығып, бүкіл мұсылман жұртына тараған. Сүндетті қалыптасқан дәстүр бойынша ата-бабаларымыз 5, 7, 9 жасында отырғызған. Бұл мұсылманға тән салт. Мұсылман баласын сүндеттеудің денсаулыққа, тазалыққа пайдасы бар. Сүндетке отырғызу көбінесе жазға салым немесе күз айларында іске асырылған. Себебі ыстық та, суық та балаға әсер етпесін деген мақсат көзделген.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Мустафина Р.М. Представления, культы, обряды у казахов (В контексте бытового ислама в южном Казахстане в конце XIX-XX вв. – Алма – ата: «Қазақ университеті», 1992. – с. 172.
2. Ислам Энциклопедиясы. - Алматы, 1995. – 285 б.
3. Фазлаллах. Ибн Рузбихан Исфихани. Михман-наме-й Бухара. – Москва, 1976. - 231 с.
4. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочененииий в 5-ти томах. - Т.1. - Алма-ата, 1984. - 303 с.
5. Прошлое Казахстана в источниках и материалах (под ред. С.Асфендиярова). – Алматы, 1997. - 249 с.
6. Ислам энциклопедиясы. – Алматы, 1995. - 286 б.
7. Қожа Ахмет Иасауи. Диуани хикмет (даналық кітабы). – Тегеран: «Әл-Хұда», 2000. - 23-б.
8. Қожа Ахмет Йасауи. Хикмет жинақ. – Алматы: «Жалын», 1998. - 171-б.
9. Бекназаров Р.А. Мечети Северного Приаралья (конец XIX – начало XX вв.): историко-этнографическое исследование. Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Отан тарихы. 2007. №2. – с. 230.
10. Құдайбергенова А., Бекбалақ Қ. Оңтүстік Қазақстан қазақтарының әдет-ғұрпы мен салт-дәстүр ерекшеліктері // Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. – I.Т. - Алматы, 2005. - 323 б.
11. Қазақ халқының салт-дәстүрлері // Албом. - Алматы, 2009. - 223-б.
12. Балғымбаев Ғ. Бесіктен қабірге дейін (Қазақ тұрмысының очерктері) // Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. – II.Т. - Алматы, 2005. - 410 б.

УДК 34.09

ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Иргаш К. А., Шостак Д. А., Амангелді Ж. Б.
Научный руководитель: магистр, старший преподаватель Алтаева М.О.
Университет «Мирас», г.Шымкент, Казахстан

Түйін: Мақалада халықты жұмыспен қамту мәселесінің қазіргі деңгейдегі жағдайында Қазақстанда шешілуі туралы сипаттама беріледі.

Summary: The article describes the solution of the problem of employment in Kazakhstan at the current level.

Занятость-одна из проблем, которые сегодня ставит перед собой каждое государство. Уровень занятости населения каждой страны отражает уровень развития этой страны. Если занятость находится на высоком уровне, то социально-экономический уровень населения этой страны будет соответственно выше.

Проведение активной политики занятости является одним из основных социальных приоритетов деятельности Правительства Республики Казахстан. Обеспечение достойной занятости-основа социальной защиты населения, важное условие развития и реализации потенциала человеческих ресурсов, главный инструмент повышения общественного богатства и улучшения качества жизни. Занятость трудоспособных людей-это очень сложный и государственно важный вопрос. В условиях рынка эта проблема является одним из условных условий достижения политических и социальных целей, остро и решительно поставленных в экономической жизни.

Вопросы занятости становятся актуальными для экономики Казахстана, нацеленной на сохранение, приумножение и эффективное использование имеющегося трудового потенциала. Без этого невозможно дальнейшее продвижение Казахстана по пути рыночного реформирования и его полноценная интеграция в систему международных экономических отношений, где основной предпосылкой конкурентоспособности страны является гибкая высококвалифицированная рабочая сила, заинтересованная в результатах производства и обеспеченная стабильной работой. Государственная служба занятости является структурой особых государственных органов, направленных на обеспечение решения, координации вопросов занятости населения, регулирования спроса и предложения рабочей силы, направленных на содействие трудоустройству безработных граждан, организацию их профессиональной подготовки и оказание социальной помощи безработным [1].

Одним из важнейших приоритетных направлений развития экономики является нынешняя стабильная политика, которую глава государства определил как «политика стабилизации занятости была и остается самой действенной». По всем направлениям у нас есть программы, которые всегда совершенствуются: мы внедряем международный опыт и продолжаем достигать поставленных задач в соответствии с новыми тенденциями. Сейчас известно, что социальный потенциал, общее самочувствие стран мира измеряется и тем, насколько занято в них население. Потому что влияние безработицы на экономический рост достаточно велико. В этой связи борьба с безработицей всегда является одной из главных задач каждого государства.

Численность безработного населения в первом квартале 2021 года составила 451,3 тыс. человек. Это на два процента больше, чем в прошлом году. Уровень безработицы вырос незначительно-с 4,8 до 4,9 процента в год. Регионы с наибольшим количеством безработного населения: Алматы, Туркестанская

область и Шымкент. При этом уровень безработицы среди женщин выше, чем среди мужчин: 5,4 процента против 4,4 процента. луровень безработицы среди населения в городской и сельской местности в первом квартале 2021 года сравнялся. При этом, если в городских районах показатель не изменился по сравнению с прошлым годом, то в сельских-вырос. Также во втором и третьем кварталах "карантина" 2020 года уровень безработицы достиг даже 5 процентов, а число безработных составило от 454 до 455 тысяч [2].

По данным Национального бюро статистики Агентства РК по стратегическому планированию и реформам, в 2021 году уровень безработицы в Казахстане увеличился всего на 0,1 п. п. и составил 4,9%. Эксперты Центра развития трудовых ресурсов проанализировали этот показатель в других странах и пришли к выводу, что в Казахстане он один из самых низких в мире.

"Так, в США уровень безработицы за последний год вырос на 4,4 п. п. до 8,1%, в Канаде – до 9,6% (+3,9 п. п.), В Испании – до 15,5% (+1,4 п. п.) « «Если рассматривать другие страны СНГ, то можно отметить, что в них наблюдается годовой» скачок " уровня безработицы, например, в Армении (+4 п. п.), Азербайджане (+2,3 п. п.), Украине (+1,7 п. п.), Узбекистане (+1,6 п. п.)»

Максимальное увеличение численности безработных в течение года отмечено с 103,8 тыс. человек до 109,4 тыс. человек среди лиц среднего возраста (35-44 года), а также с 49,5 тыс. до 54,9 тыс. человек среди лиц предпенсионного возраста (55-64 года), при этом необходимо отметить сокращение безработных в возрасте 29-34 лет на 4,2 тыс. человек. Также на незначительный рост численности безработных повлиял переход части занятого населения в период карантина в категорию временно незанятого по приостановлению деятельности предприятия или по инициативе работодателя. То есть лица, вынужденные не работать во время ЧС, считались не безработными, а временно незанятыми в составе занятого населения.

Проблема занятости-сегодня один из главных вопросов мировой повестки дня. Возьмем, к примеру, Европейский союз. То, что сегодня происходит в Греции, Португалии, Испании, Италии и других странах Европы, является очевидными последствиями экономических проблем, которые вызывают безработицу, которая перерастает в глубокий социальный и даже политический кризис. Уровень безработицы в этих странах, который только вчера превысил показатель, в настоящее время остается достаточно высоким. Это все еще может продолжаться. Самое главное-очевидна некоторая утрата позиций в использовании человеческого и интеллектуального капитала. На этом фоне ситуация в Казахстане достаточно хорошая. В стране приняты эффективные превентивные меры, которые позволили поддерживать уровень безработицы в пределах 6,6% даже в период мирового финансового кризиса. Сейчас в стране численность незанятого, но трудоспособного населения составляет чуть более 5%. Можно сказать, что новые текущие явления занятости в Казахстане уже учтены и разрабатываются. Это направлено на повышение уровня знаний, развитие системы подготовки профессиональных кадров, создание новых

рабочих мест. В рамках определенных задач государство взяло на себя функции прямого менеджера по созданию новых рабочих мест, обучению и переквалификации рабочей силы, привлечению в реальную экономику так называемых «самозанятых».

Согласно законодательству Республики к числу занятому населению можно относить следующих категорий лиц:

1) это лица которые работают по трудовому договору, в том числе выполняют работу за вознаграждение на условиях полного либо неполного рабочего времени или имеющие иную оплачиваемую работу (службу), доход;

2) конечно, также это те кто занимается предпринимательской деятельностью;

3) также самостоятельно занятые;

4) кто занят подсобными промыслами и реализующие продукцию по договорам;

5) лица, выполняющие работу по договорам гражданско-правового характера, а также члены производственных кооперативов;

6) избранные, назначенные или утвержденные на оплачиваемую должность;

7) проходящие службу в Вооруженных Силах, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан;

8) лица, являющиеся учредителями (участниками) организаций, на имущество которых не сохраняются имущественные права учредителей (участников), за исключением общественных объединений, общественных фондов и религиозных объединений [3].

В итоге Казахстан вышел из этой трудности со значительным прорывом в результате различных государственных социально-экономических мер по преодолению последствий кризиса, охватившего мир. Даже в этот непростой период, не снижая занятость населения, он вновь улучшил ее уровень. Этот смелый шаг Казахстана привлек внимание международной организации труда и получил хорошую оценку.

Главная задача на сегодняшний день-предоставить каждому казахстанцу возможность получить от государства полную информацию о выборе востребованной профессии и порядке и условиях получения образования по ней. В этой связи, наиболее эффективным будет осуществление занятости населения, когда механизмы занятости населения будут работать в полной мере, связываясь друг с другом.

Список использованной литературы:

1. Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек»
2. Рынок труда Казахстана по итогам 1 кв. 2021 года Центр развития трудовых ресурсов 2021
3. О занятости населения Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V ЗРК.

УДК 343

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ПЛАНИРОВАНИЕ В КРИМИНАЛИСТИКЕ:ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Ирисметова М.А., Закирова М.Ё., Хамдамова З.Н.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Имашев Б.Е.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада криминалистикадағы болжау және жоспарлау мәселелері қарастырылады.

Summary: This article discusses the problems of forecasting and planning in criminalistics.

Основной задачей криминалистического прогнозирования является снижение логики развития ожидаемого процесса, влияние неопределенности на будущее расследование ситуации на результаты принимаемых решений.

В 1967-1969 годах были сделаны первые шаги в области судебного прогнозирования в стране. Проблемы судебного прогнозирования отражено в работах Белкина Р. С., Дулова А. В., Горского Г. Ф., Грановского Г. Л., Ларина А.М.

Признание и развитие криминологии были предсказаны. Уместность прогноза в следственной службе объясняется тем, что работа следователя на каждом этапе расследования подчиняется определенным целям и задачам, выходящим за рамки текущего расследования.

Существует ряд особенностей криминалистического прогнозирования, которые зависят от специфики расследования: неполная исходная информация об обстоятельствах преступления, контрмеры и дезинформация со стороны заинтересованных сторон, сложность и многофакторный характер преступления, длительность расследования, динамика расследования. значительное количество (отсутствие признаков ряда явлений), высокая стоимость следственных ошибок, их недопустимость [1].

Общая сущность криминалистического прогнозирования - обстоятельства расследуемого преступления и механизм расследования данного уголовного дела.

Прогнозирование включает в себя каждый из компонентов следственной службы: анализ первичной информации - создание опций - планирование-тактические и организационные решения-выполнение следственных действий-контроль-обратная связь-повторение цикла на более высоком уровне.

Таким образом, расследование представляет собой процесс постоянного прогнозирования обстоятельств расследуемого преступления и механизма самого расследования.

Прогнозирование в криминалистике - это область криминалистических знаний о законах, методах и инструментах для разработки прогнозов, связанных с криминалистикой и практикой. Предметом научного криминалистического прогнозирования являются законы и методы прогнозирования, а задачей является разработка методологии прогнозирования,

обеспечивающей обоснованность прогнозов, разработка и классификация методов криминалистического прогнозирования.

Если судебно-медицинская диагностика позволяет идентифицировать (обнаружить, идентифицировать) событие (событие, явление), то судебно-медицинское прогнозирование направлено на выявление возможных вариантов любого явления, следственной ситуации, будущего развития науки в целом. Соответственно, существуют два направления криминалистического прогнозирования:

1) прогнозирование научных исследований в области криминологии и внедрение их результатов в практику. Примером могут служить научные исследования, которые могут быть связаны с изменениями в уголовно-процессуальном законодательстве.

2) практические, которые можно разделить на стратегические и тактические.

Стратегическое прогнозирование относится к изменениям в общих формах, методах, средствах и приемах борьбы с преступностью с учетом динамики и тенденций в структуре. Например, растущая тенденция организованной преступности, увеличение числа определенных видов преступлений основывается на предполагаемой необходимости разработки новых методов их расследования или совершенствования существующих методов. В настоящее время это особенно верно в отношении методов расследования экономических преступлений [2].

Тактическое прогнозирование характерно для повседневной и массовой практики выявления и расследования преступлений. В этой версии он выступает как продолжение уголовного расследования как элемент планирования. В то же время его основная задача - выявить возможные варианты поведения участников уголовного процесса, предсказать логику всего процесса расследования. В конечном счете, это должно уменьшить влияние неопределенности на будущие расследования. Следствием такого предположения является то, что следователь принимает обоснованные решения.

Результаты криминалистики и смежных наук, статистические данные, результаты обобщения следственной (судебной) и экспертной практики широко используются во всех областях криминалистического прогнозирования.

Криминалистическое прогнозирование осуществляется на определенном предполагаемом фоне, который представляет собой внешний набор элементов следственной ситуации, которые важны для решения судебно-медицинских предположений и судебно-медицинских предположений в отношении объекта прогнозирования преступности.

Как предполагаемое явление выходит за рамки совокупности обстоятельств, установленных в ходе расследования уголовного дела, и следователь проводит прогнозирование операций через призму системно-структурного анализа согласно соответствующей методологии.

Например, при прогнозировании допроса обвиняемого предполагаемая предыстория состоит из следующих элементов: материал, описывающий обвиняемого, анализ динамики поведения обвиняемого в различных следственных ситуациях, доказательства, которые могут быть использованы при допросе, набор внешних факторов, не связанных с делом.

Фактические обстоятельства расследования являются частью предполагаемой предыстории уголовного расследования. В связи с этим следственная ситуация также может рассматриваться как базовый этап прогнозирования, исходя из которого определяется период времени, на который делается перспектива (например, динамика поведения обвиняемого в определенных следственных действиях) [3].

Расследование преступлений является сложной, комплексной деятельностью, осуществляемой в сроки, установленные законом. Следователь должен установить все серьезные обстоятельства, при которых произошло преступление, и установить виновных.

Для выполнения этих задач необходимо умело создавать версии расследования, проводить различные следственные действия, такие как допрос, обыск, экспертиза, экспертиза. Без лидера эта сложная услуга не обеспечивает успеха. Это обеспечивается планированием расследования.

Планирование состоит из организации предварительного расследования, которое обеспечивает быстрое и полное раскрытие преступления. Основное правило планирования состоит в том, чтобы определить масштаб обстоятельств, которые необходимо определить, чтобы создать варианты расследования и изучить каждый из них.

После того, как возможные варианты расследования были установлены в каждом случае, начинается планирование расследования. Это выглядит так:

1. Выявление следственных действий, которые необходимо выполнить для выявления существенных обстоятельств в соответствии с конкретной версией расследования (допрос, обыск, экспертиза, экспертиза);

2. Определение объема следственных действий (какие вопросы следует задавать экспертам во время допроса любого свидетеля, что искать во время обыска);

3. Установление последовательности установленных следственных действий. Исходя из характера преступления и других обстоятельств, следователь решает, какое из предписанных следственных действий должно быть выполнено раньше, а какое позже. Если этот вопрос плохо продуман при составлении плана, это может быть ошибкой, иногда неверной;

4. Определение времени установленного следственного действия с учетом того, что обыск не разрешается в ночное время, за исключением случаев, когда невозможно отложить, а также, исходя из имеющихся данных, кто и в какое время может проводить обыск, следователь выбирает удобное время (день, час);

5. Выбор места следственных действий. Ясно, что место происшествия необходимо осмотреть на месте происшествия, а обстоятельства и

обстоятельства происшествия необходимо обновить на месте происшествия. Однако трудно решить, где проводить какие-либо следственные действия, в одном случае целесообразно провести допрос свидетеля, в другом - в школе, в третьем - на месте допроса.

О содержании планирования расследования В. Кузьмин отметил в своей научной статье «Содержание планирования уголовного розыска». Второй этап планирования заключается в постановке следственных задач. Третий этап планирования заключается в выявлении необходимых следственных действий, оперативных и других мероприятий. Четвертый этап планирования заключается в определении последовательности следственных действий, оперативных и других мероприятий. Пятый этап планирования - это планирование конкретных следственных действий, оперативно-розыскных и организационных мероприятий следователем и оперативниками. Шестым этапом планирования является выявление предметов, объектов, объектов, методов времени, контроль над процессом проверки. Седьмой этап планирования - разработка письменных и (или) графических планов. Автор указывает, что эту статью следует рассматривать только как упрощенную модель мышления следователя при планировании расследования.

Конечно, это примерный перечень вопросов, которые составляют основное содержание расследования. В этом случае при планировании расследования эти проблемы могут быть решены по-своему, исходя из конкретных обстоятельств дела, а не в указанном порядке [4].

В простом случае конкретное следственное действие - это форма планирования, при которой процесс размышления об обстоятельствах или раскрытии информации, которая должна быть указана в блокноте о тактических методах действий, является формой планирования. Тем не менее, планирование является наиболее продвинутой формой планирования, с письменными планами расследования для всего случая, а также отдельными следственными действиями.

Как и все уголовные процессы, организация расследования преступлений характеризуется планомерным началом. Планирование расследования не включает разработку плана, который представляет собой появление, завершение и, во многих случаях, написание определенного этапа планирования [5].

Содержание планирования достаточно широкое и представляет организационную и творческую сторону работы следователя от начала до конца расследования. Он предполагает:

- создание опций;

- выявить все обстоятельства, возникающие в результате анализа, и вопросы, подлежащие определению;

- изучить предложенные варианты, выявить возникающие из них вопросы, определить сущность доказательств по делу и определить следственные действия, оперативные и другие следственные и

профилактические меры, необходимые для решения других задач расследования;

- выявление конкретных исполнителей намечаемых мероприятий, их сроки и последовательность.

Все элементы планирования четко отражены в плане расследования дела.В научной статье аналогичного содержания он представил анализ методической работы по наиболее популярным методам планирования расследование преступления.

Список использованной литературы:

1. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г. Криминалистика. Учебник для ВУЗов. М. 2010.
2. Аксенов Р. Планирование этапа реализации оперативных материалов на стадии возбуждения уголовного дела// Российский следователь. - 2012. - №5.
3. Альжева Н.И.Краткий курс по криминалистике. Сп-б. 2011.
4. Андреев И.С.Курс криминалистики. М. 2013.
5. Балашов Д.Н., Балашов Н.М., Маликов С.В. Криминалистика. М. 2013.

ӘОЖ 342.7

ТҰЛҒАЛЫҚ ТӘУЕЛСІЗДІК ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ БИЛІКТІҢ ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖЕКЕ АДАМНЫҢ ӨМІРІНЕ ӘСЕРІ

Ислам М.К.,Оразов О.И., Дүйсенбек Б.С.
Ғылыми жетекшісі: магистр., аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается зависимость власти в системе межличностных отношений и ее влияние на жизнь личности.

Summary: The article considers the dependence of power on the system of interrelationships and its influence on the life of the individual.

Қоғам негізделген әлеуметтік байланыстар мен қатынастардың түрі көбінесе билік түрін және оның адам өміріне әсер ету сипатын анықтайды және қамтамасыз етеді. Тарихи тұрғыдан алғанда, бірінші және тұрақты нысаны архаикалық жағдайдағы тікелей тәуелділік түрінен Батыс Еуропалық орта ғасырлар жағдайында күрделі делдалдық иерархиялық тәуелділікке трансформациялардан өткен тұлғалық тәуелділік қатынасы болды. Мақала авторы осы тарихи жағдайларда билік құбылысының генезисін талдап, оның тарих барысында жеке тұлғаның өмірлік іс-әрекетіне әсер ету формаларын ашып көрсетуге тырысады [1].

Адамзат тарихы жеке тәуелділік қарым-қатынас дәуірінен басталады. Бұл қатынастар тұрақты нәрсе емес еді, бірақ тарих барысында олар эволюцияға ұшырады. Билік құбылысының генезисі мен оның жеке адам өміріне әсер ету формаларын тарих барысында зерттеуді ең басынан, яғни архаикалық дәуірден бастау керек. Батыс Еуропада постархаикалық тарих Ежелгі Греция мен Ежелгі Римге тән көне өндіріс тәсілінен басталды. Классикалық кезеңдегі ежелгі

қоғамдағы қатынастар, оның демократиялық құрылымына қарамастан, жеке тәуелділік қатынастары болып қала берді, бірақ қарабайыр жүйе жағдайларына қарағанда күрделірек. Маркс оларды тікелей үстемдік пен бағыну қатынастары деп атады. Мұнда билік ең алдымен үстемдік түрінде көрінеді. «Тәңір, - деп жазады Аристотель, - білім үшін емес, табиғи қасиеттер үшін шақырылады; құлдың да, азаттың да жағдайы дәл солай». Құл да, еркін де табиғатынан. Еркін адам – толыққанды полис азаматы, бірақ «құл – жанды құрал, ал құрал – жансыз құл...». Құл саясат мәселелерін талқылауға және шешуге ғана қатыса алмады, ол өз тағдырына қатыса алмады [2].

Әрине, егер біз өзімізді еркін азаматтармен шектейтін болсақ, онда әлеуметтік-атомистік қатынастар грек қоғамында жеткілікті түрде дамыған және тек жабық түрдегі ғана емес, сонымен қатар ашық түрдегі де деп айта аламыз. Бұл көркемдік, философиялық және ғылыми мәдениет деңгейінде анық байқалады. Суретшілер (сөздің кең мағынасында, яғни суретшілер мен мүсіншілер ғана емес, ақындар, драматургтер және т.б.) өз жұмыстарында канондар ережелерімен шектелмеді. Әрбір автор терең дара. Әрине, дәуірдің белгілі бір стилі болды, бірақ ол адамды шектемеді. Философия туралы айтатын ештеңе жоқ. Грек философиясы әлемге көптеген ілімдерді ашты, олардың ішінде атақты философтармен бірдей дерлік болды.Дегенмен, ортағасырлық мәдениеттің, былайша айтқанда, діңгегіне айналу тағдыры христиан діні болды. Феодалдық құрылыстың орнығуы ең алдымен Батыс Еуропаның варвар халықтарының христиандандыру процесі және шіркеу рөлінің күшеюі ретінде пайда болды, ол «қолданыстағы феодалдық құрылыстың ең жалпы синтезі және ең жалпы санкциясы ретінде» пайда болды.Феодалдық қоғам иерархия логикасы бойынша құрылды: ауылдағы жер иеленудің иерархиялық құрылымы (бұл ежелгі дәуірден айырмашылығы бірінші орынға шығып, қаланы екіншіге итермеледі) қаладағы иерархиялық құрылымға сәйкес келді [3].

Жер (жер меншігі) меншіктің негізгі нысаны болды. Бұл жерде, сондықтан, П.М.Бицилли атап өткендей, «вассалдық қатынастар фифтермен сәйкес келеді, тұлғалардың иерархиясы жер иерархиясымен сәйкес келеді. Жер әлеуметтік құрылымда жеке адамдар мен қоғамдық бірлестіктер сияқты рөл атқарады; қоғам адамдар мен жерлерден тұрады». Феодалдық өндіріс тәсілі жеке тәуелділік қатынастарының қоғам ауқымында үстемдік етудің соңғы кезеңі болды (Г. С. Батищев бойынша әлеуметтік-органикалық байланыстар). Бұл үстемдік пен бағыну қатынастары болды, бірақ ежелгі дәуірдегідей тікелей емес, иерархия жүйесі арқылы жүргізілетін. Қоғам әртүрлі таптардан тұрды және тек шаруаларды толыққанды (теориялық мағынада) тап ретінде қарастыруға болады. Әрбір иерархиялық анықталған қабат «толық жалғыздыққа, оқшауланууға, оқшауланууға және өзін-өзі қамтамасыз етуге бейімділікпен» сипатталды. Ортағасырлық қоғам иерархиялық құрылымда құрылғанын атап өттік, оның жоғарғы жағында бүкіл қоғамнан жоғары тұрған патша тұрады. Бірақ бұл ортағасырлық қоғамның зайырлы, зайырлы құрылымы. Оған параллель және оның үстінде басқа құрылым, оның құқықтарымен бекітілген католиктік шіркеу тұрғызған құрылым тұрды. Ол

сондай-ақ иерархияның бастауларына негізделген. Бұл иерархияның төменгі жағында миллиондаған отар болды, ал оның үстінде Рим Папасы басқаратын шіркеу иерархиясының өзі тұрғызылды. Осылайша, ортағасырлық қоғамда биліктің екі иерархиясы болды: зайырлы және шіркеулік. Ал екіншісі біріншіден жоғары болды (папа патшаларды тағайындап, босатады) [4].

А.Я.Гуревич атап өткендей, «халықтардың өмірі негізінен шіркеу құрылымының негізгі молекуласы, негізгі молекуласы шеңберінде шоғырланды: қалай болғанда да, рухани және зайырлы билік өкілдері шіркеудің рухани және рухани өмір сүруін қамтамасыз етуге тырысты. Византия да 395 жылы Рим империясының Шығыс және Батыс болып екіге бөлінуі нәтижесінде қалыптасқан орта ғасырлар дәуіріне жатады. Ол туралы біз Ежелгі Римге қатысты бірнеше сөзді ғана айта аламыз. Византияда император (базилей) басқаратын орталықтандырылған мемлекет қалды, бірақ ол шығыс билеушілерінен айырмашылығы империяның барлық жерлеріне меншік құқығына ие болмады. Императордың билігі ештеңемен шектелмеді. Ол субьектілерді өлтіріп, мүлкін тәркілей алады, шенеуніктерді тағайындап, қызметтен босатады, заңдарды шығарып, өзгерте алады. Ол сыртқы саясатты басқаратын, әскерді басқаратын жоғарғы сот болды. Оның құдіреті құдай деп саналды [5].

Сонымен қатар, ол тұқым қуалаушылық емес еді. Базилейдің билігін құдайландыруға, сакрализациялауға ол орталықтандырылған Византия мемлекетінде иеленген шіркеудің позициясы ықпал етті. Егер Батыс Еуропада шіркеу билігі зайырлы биліктен, ал папа патшадан жоғары болса, Византияда шіркеу негізінен мемлекетке бағынды. Бұл кейінірек Мәскеудің қалыптасуынан бастап Ресейдің мемлекеттік құрылымына әсер етті. Ал император Петр I жалпы мемлекет органдарының бірі ретінде Синодты құрды.

Мақаланы қорытындылай келе, жеке тәуелділік қатынастарының жүйесі - оның жергілікті және тарихи формалары арасындағы барлық айырмашылықпен - өзі, шын мәнінде, адамдарға үстемдік ету түріндегі биліктің бір түрі деп айта аламыз. Дәл осы жүйеге негізделген қоғамдарда биліктің мұндай түрлері құрылады, бұл олардың түйінді түрі болып табылады. Ежелгі Шығыс деспотизмінде де солай болды, Батыс Еуропалық орта ғасырларда да солай болды. Бір қарағанда, Ежелгі Греция құлдырайды. Бірақ бұл сыртқы көрініс. Өзінің мәні бойынша материалдық тәуелділік қатынасына көбірек сәйкес келетін демократия нысаны бұл елдің тарихындағы салыстырмалы түрде қысқа мерзім болды және сол тұлғалық тәуелділік жүйесінің сыртқы, өте нақты болса да дизайны болды. Бұл жүйе сонымен қатар жоғарғы биліктің болуы мен жұмыс істеуін қамтамасыз ететін және қамтамасыз ететін өзіндік тетіктерді жасайды. Бұл нақты нормалар, құндылықтар, әдет-ғұрыптар, дәстүрлер. К.Маркс: «Барлық өлген ұрпақтардың дәстүрлері тірілердің санасына қорқынышты түс сияқты салмақ түсіреді». Бұл дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, т.б. адамдар өмірінің атмосферасын қалыптастырды, олардың өмір ырғағын белгіледі және белгілі бір билеушіге қарамастан жоғары биліктің мызғымастығын қамтамасыз етті [6].

Бірақ феодализм уақыты біртіндеп аяқталып келеді. Соңғы орта ғасырдың өзінде мәдени өмірдің орталығы бірте-бірте қалаларға көшті. Қалаларда болашақ өндірістердің прототипі болатын формациялар пайда бола бастады. Қалаларда бастапқы атомистік принцип ауылдық жерлерге қарағанда күштірек. Сондықтан қалалардың күшеюі бірте-бірте феодалдық құрылысты жеңуге және жеке тәуелділік қатынастарының үстемдігіне, сонымен бірге биліктің өзгеруіне және оның адам өміріне ықпалына әкелді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Маркс К. 1857 - 1859 жылдардағы экономикалық қолжазбалар. («Капиталдың» түпнұсқасы). - 1 бөлім.
2. Кошеленко Г.А. Кіріспе. Ежелгі грек полисі [Мәтін] / Г.А.Кошеленко // Ежелгі Греция. – 2 томдық – Т.Саясаттың қалыптасуы мен дамуы. - М .: Наука, 1983 ж.
3. Аристотель. Саясат [Мәтін] / Аристотель // Аристотель. Композициялар. – 4 томдық – Т. – М .: Ой, 1984 ж.
4. Аристотель. Никомахейлік этика [Мәтін] / Аристотель // Аристотель. Композициялар. - 4 томда - Т. 4. - М .: Мысль, 1984.
5. Штаерман Е.М. Кіріспе [Мәтін] / Е.М. Штаерман // Ежелгі Рим мәдениеті. – 2 томда – Т.И. – Мәскеу: Наука, 1985 ж.
6. Утченко С.Л.Ежелгі Римнің саяси ілімдері [Мәтін] / С.Л.Утченко. - М .: Ғылым,

343.222.7

БАҚЫЛАУДАН ЖАСЫРЫНЫП ЖҮРГЕН ЖАЗАСЫН ӨТЕУДЕН ЖАЛТАРЫП ЖҮРГЕН АДАМДАРДЫ ІЗДЕСТІРУ ЖӨНІНДЕГІ ПРОБАЦИЯ МЕН ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ЖЕДЕЛ БӨЛІМШЕЛЕРІНІҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ

Исмайл А.С., Маратұлы Д., Абай А.Ж.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Айтеке К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассказывается о правовой природе взаимодействия службы пробации и оперативных подразделений органов внутренних дел по розыску лиц, скрывающихся от контроля и уклоняющихся от отбывания наказания

Summary: This article describes the legal nature of the interaction between the probation service and the operational units of the internal affairs bodies to search for persons hiding from control and evading punishment.

Ішкі істер органдарының пробация қызметі мен жедел бөлімшелерінің қатынастарын реттейтін құқықтық нормалар бірлескен іс-қимылдарды жүзеге асыру үшін негіз рөлін атқарады, өзара іс-қимылдың әрбір субъектісінің өкілеттіктерін, құқықтары мен міндеттерін реттейді, бірлескен іс-қимылдарды жүзеге асыру тәсілдерін, тәсілдері мен әдістерін айқындайды. Құқықтық қамтамасыз ету, әдетте, мемлекеттің қоғамдық қатынастарға құқық нормаларын қолдана отырып әсер ету процесін білдіреді. Осы процестің нәтижесі көрсетілген қатынастардың нормативтік-құқықтық реттелу жағдайы немесе олардың нақты құқықтық қамтамасыз етілу дәрежесі болып табылады [1].

Пробация қызметі мен ішкі істер органдарының жедел бөлімшелерінің бақылаудан жасырынып, жазасын өтеуден жалтарып жүрген адамдарды іздестіру жөніндегі өзара іс-қимылы негізінен Қазақстан Республикасы ІІМ-нің ведомстволық нормативтік актілерімен, оның ішінде ҚР ІІМ ҚАЖК-мен, ішкі істер департаменттері мен ҚАЖД-ның облыс деңгейіндегі басқармаларының Бірлескен бұйрықтарымен, сондай-ақ әдістемелік сипаттағы құжаттармен регламенттеледі. Пробация қызметі мен ішкі істер органдарының жедел бөлімшелері қызметкерлерінің пробация қызметінің бақылауынан жасырынып жүрген және бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазасын өтеуден жалтарып жүрген адамдардың орналасқан жерін анықтау және іздестіру жөніндегі бірлескен қызметі теорияға "Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы" Қазақстан Республикасының Заңына (30.12.2016 ж.жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен), Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексіне, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 15 тамыздағы № 511 бұйрығымен бекітілген пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру қағидаларына сәйкес жатад. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2014 жылы 17 қыркүйекте № 9738 болып тіркелді. бас бостандығынан айырусыз сотталғандардың мінез-құлқын бақылауды, пробация қызметінің бақылауынан жасырынып жүрген және қоғамнан оқшаулауға байланысты емес жазасын өтеуден жалтарып жүрген адамдарға қатысты іздестіру іс-шараларын жүргізуді, сондай-ақ жоғарыда аталған адамдарды ұстауды ішкі істер органдары мен пробация қызметінің қызметкерлері жүзеге асырады.

Ережелер "Республиканың ішкі істер органдары туралы" Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Заңында ішкі істер органдары өз құзыреті шегінде іздестіру жүргізуге міндетті деп көзделген. ҚР ҚАК 55-бабының "түзеу жұмыстары түріндегі жазаны орындау кезіндегі пробация қызметінің өкілеттіктері" ережелеріне сәйкес Пробация қызметі жазаны өтеуден жалтару мақсатында жасырынған сотталған адамға қатысты бастапқы іздестіру іс-шараларын жүзеге асырады және сотқа іздестіру жариялау туралы ұсыну енгізеді.

"Қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жазаны орындау кезіндегі пробация қызметінің өкілеттіктері" ҚР ҚАК 61-бабының ережелеріне сәйкес, жазаны өтеуден жалтару мақсатында жасырынған сотталған адамға қатысты пробация қызметі бастапқы іздестіру іс-шараларын жүзеге асырады және сотқа іздестіру жариялау туралы ұсыну енгізеді.

"Бас бостандығын шектеуге сотталған адамды жазаны өтеу орнына жіберу" ҚР ҚАК 65-бабының ережелеріне сәйкес Пробация қызметі сотталған адам жазаны өтеу орнына белгіленген мерзімде келмеген кезде, Пробация қызметі бастапқы іздестіру іс-шараларын жүргізеді, егер сотталған адамның болатын жері сотталған адам болмаған жағдайда. ҚР ҚАК 72-бабының "белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны орындау тәртібі" ережелеріне сәйкес жазаны өтеуден жалтару мақсатында жасырынған сотталғандарға қатысты пробация қызметі бастапқы

іздестіру іс-шараларын жүзеге асырады және сотқа іздестіру жариялау туралы ұсыныс енгізеді.

ҚР ҚАК 163-бабының "жүкті әйелдерге және жас балалары бар әйелдерге, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектерге жазаны орындауды кейінге қалдыру", жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдерге, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған, мекемеде жазасын өтеп жүрген еркектерге жазаны орындауды бес жылға дейінгі мерзімге, бірақ бала он төрт жасқа толғанға дейінгі мерзімнен аспайтын мерзімге кейінге қалдыруға сот берілуі мүмкін. Осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген сотталған адам босатылған күннен бастап екі апта мерзімде келмеген жағдайда, пробация қызметі ҚР ҚАК 169-бабының "шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамның мінез-құлқына пробациялық бақылау" Ережелеріне сәйкес, шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адам пробациялық бақылаудан жалтарған жағдайда, ішкі істер органдары оның тұрған жерін және жалтару себептерін анықтау бойынша бастапқы іс-шараларды жүргізеді. ҚР ҚАК 172-бабының "өздеріне қатысты ішкі істер органдарының әкімшілік қадағалауын белгілеу қажет адамдарға арналған материалдарды дайындау және ресімдеу" ережелеріне сәйкес, өзіне қатысты әкімшілік қадағалау белгіленген адам таңдаған тұрғылықты жеріне келмеген жағдайда, ішкі істер органы оның тұрған жерін және оның келмеу себептерін анықтау бойынша бастапқы іс-шараларды жүргізеді. Аталған адамның орналасқан жері анықталмаған жағдайда, орган ҚР ҚАК 174-бабының "шартты түрде сотталған адамдарға пробациялық бақылауды жүзеге асыру және оларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету тәртібі" ережелеріне сәйкес Пробация қызметі шартты түрде сотталған адам пробациялық бақылаудан жалтарған жағдайда оның тұрған жерін және жалтару себептерін анықтау бойынша бастапқы іс-шараларды жүргізеді. Оның тұрған жері анықталмаған жағдайда, пробация қызметі сотқа іздестіру жариялау және бұлтартпау шарасын таңдау туралы ұсыныс енгізеді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексінің көрсетілген ережелерінің негізінде пробация қызметі пробация қызметінде есепте тұрған адамның тұрған жерін анықтау жөніндегі бастапқы іс-шараларды жүргізуге тікелей және кейбір жағдайларда жанама түрде қатысады және адамды іздестіру жариялау және бұлтартпау шарасын таңдау туралы сотқа ұсыныс енгізеді. Кейбір жағдайларда бастапқы іздестіру іс-шараларын жүзеге асырады, содан кейін сотқа адамды іздестіруді жариялау және бұлтартпау шарасын таңдау туралы ұсыныс енгізеді.

Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-XIII жедел іздестіру қызметі туралы Заңы (28.12.2016 ж.жағдай бойынша өзгерістерімен және толықтыруларымен) 1-бапта. Осы Заңда, 15) тармақта пайдаланылатын негізгі ұғымдар жедел-іздестіру қызметі деп жазылған - адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті қорғау, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қылмыстық қол сұғушылықтан қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасының Конституциясына, осы Заңға және Қазақстан

Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдар жүзеге асыратын жария және жасырын жедел-іздестіру, ұйымдастырушылық және басқарушылық іс-шаралардың ғылыми негізделген жүйесі.

Осы Заңның 6-бабында жедел іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдар белгіленген. 1-бөлімде Қазақстан Республикасының аумағында жедел-іздестіру қызметі жүзеге асырылатыны айтылған: ішкі істер органдары;

1. Ұлттық қауіпсіздік органдары;
2. Сыртқы барлау саласындағы уәкілетті орган;
3. Қорғаныс министрлігінің әскери барлау органдары;
4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет;
5. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік күзет қызметі;
6. Экономикалық тергеу қызметі.
7. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың тізбесі тек заңмен ғана өзгертілуі немесе толықтырылуы мүмкін.

Аталған тізбеде қылмыстық-атқару жүйесі жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыру құқығы дербес берілген орган ретінде көрсетілмеген. Бірақ Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес.

Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы (30.12.2016 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) 7-бапта "ішкі істер органдары жүйесі" делінген:

1. Ішкі істер органдарының бірыңғай жүйесін полиция, қылмыстық атқару жүйесі, әскери-тергеу органдары, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ұланы, Азаматтық қорғау органдары құрайды.

2. Қылмыстық-атқару жүйесін ведомство, оның аумақтық органдары, пробация қызметі және жазаны орындайтын мекемелер, өзге де ведомстволық бағынысты ұйымдар құрайды.

Көрсетілген ұйғарымға сүйене отырып, ішкі істер органдарының, оның ішінде қылмыстық-атқару жүйесінің барлық қызметкерлері, оның аумақтық органдары, пробация қызметі және жазаларды орындайтын мекемелер, сондай-ақ өзге де ведомстволық бағынысты ұйымдар ЖІҚ субъектілері болып табылады.

Жедел-іздестіру әдістерін толық көлемде пайдалануға мүмкіндіктері бар ішкі істер органдарының аумақтық жедел бөлімшелерімен өзара іс-қимылды нақты ұйымдастыру аталған проблеманы шешуге көмектесер еді. Осының нәтижесінде сотталғандарды іздестіру жөніндегі жедел-іздестіру іс-шаралары ІІО-ға іздестіру құжаттары келіп түскеннен кейін ғана кеш жүргізілмес еді, ал адамның жазасын өтеуден жалтару фактісі анықталған кезден кейін бірден басталады. Аталған сипаттамалар мен ерекшеліктер қылмыстық-атқару жүйесі органдарының жедел-іздестіру қызметі заңдар мен заңға тәуелді құқықтық актілерге негізделген, оған арнайы уәкілетті бөлімшелер мен ІІО-ның лауазымды адамдары барлау-іздестіру, негізінен жасырын, қылмысқа қарсы күрес міндеттерін шешу мақсатында шаралар жүйесі түрінде жүзеге асыратын мемлекеттік-құқықтық функция болып табылады деген қорытынды жасауға

мүмкіндік береді [2]. Жоғарыда айтылғандар қылмыстық-атқару жүйесін дамытуға бағытталған бағдарламалық құжаттарды іске асыру мақсатында пробация қызметі мен полицияның жедел бөлімшелерінің өзара іс-қимылын ұйымдастырудың жедел-қызметтік міндеттерін шешу үшін қажетті болмауына байланысты, сондай-ақ жазаны орындау жүйесін реформалауға байланысты пробация қызметінің ішкі істер органдарымен жалпы өзара іс-қимылы ретінде мәселелерді реттейтін қолда бар нормативтік құқықтық базаны қайта өңдеуде және толықтыруда қажеттілік туындайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Исиченко А.П., Бажанов С. А. ҚАЖ-дағы жедел-іздестіру қызметін құқықтық реттеу проблемасына // қылмыстық-атқару жүйесіндегі жедел-іздестіру қызметінің проблемалары: с. ст. М., 2005. Б.22.
2. Арзамасцев М.В., Ларин П. А., Турчина И. С. Қылмыстық-атқару жүйесі органдары мен мекемелерінің өзге де құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылы: әдістемелік ұсынымдар. СПб.: Ресей ФСИН қызметкерлерінің біліктілігін арттыру Санкт-Петербург институты, 2009. 67 б.

ӘОЖ 347.451.031

БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫНДА ИНВЕСТОРЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЫСАНДАРЫ

Куланов Б.Қ., Медербек С.Б., Жайлау Ө.Қ.
Ғылыми жетекшісі:магистр., аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті , Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается защита прав инвесторов на рынке ценных бумаг.

Summary: The article considers the protection of the rights of investors in the market of securities.

Қазіргі бағалы қағаздар нарығының тиімділігінің маңызды көрсеткіштерінің бірі – бағалы қағаздарға қаржы ресурстарын инвестициялайтын тұлғалардың, инвесторлардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жүйесінің даму деңгейі. Бағалы қағаздарға инвестицияларының және бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушылардың түрлі алаяқтық әрекеттерінен сенімді қорғалатындығына кепілдіктері жоқ инвесторлар қаржы ресурстарын қор нарығының құралдарына инвестициялаудан аулақ болады және инвестициялаудың неғұрлым сенімді бағыттарын іздейді. Қорғау құқығының материалдық мазмұны мен оның іс жүргізу нысанының бірлігі мынада: қорғау құқығымен құқығы бар адамға берілетін материалдық сипаттағы мүмкіндіктер оларды заңда белгіленген белгілі бір іс-жүргізу нысанында және тәртіпте жүзеге асыру мүмкіндігін де білдіреді.Белгілі бір процессуалдық тәртіпте құқықтарды қорғаудың әртүрлі әдістері қолданылуы мүмкін, ол азаматтық құқықты қорғау нысаны деп аталады. Құқықтарды қорғаудың бірнеше нысандарын (жалпы юрисдикциядағы

соттар, арбитраждық соттар, мамандандырылған соттар және т.б.) қолдану арқылы заңда көрсетілген құқықтарды қорғау жолдары [1].

Заң әдебиетінде құқықты қорғау нысанының біртұтас түсінігі жоқ. Құқықтарды қорғау нысаны дегеніміз – құзырлы органдардың заңнамада айқындалған құқықты қорғау жөніндегі қызметі, басқаша айтқанда, шынайы мән-жайларды анықтау, құқық нормаларын қолдану, сондай-ақ құқықты қорғау әдістерін айқындау жөніндегі қызметі. Құқықтарды қорғау нысаны «сол немесе басқа юрисдикциялық органның құқықтарды қорғаудың белгілі бір тәртібі.Басқа көзқарас құқықтық қорғау нысанының кеңірек түсінігін болжайды: «...біртұтас құқықтық режим шеңберінде жүзеге асырылатын ішкі келісілген ұйымдастыру шараларының жиынтығы». Көріп отырғаныңыздай, бұл тәсіл құқықтың нысаны мен өзін-өзі қорғау тұжырымдамасына жедел әсер ету шараларын қолдануды, т.б. кез- келген мемлекеттік және басқа да уәкілетті органдарға шағымдануды білдірмейтін құқықтарды қорғау тәртібі. Құқықтарды қорғау нысандарын жіктеу де әртүрлі негіздер бойынша жүзеге асырылады. Біз азаматтық құқықтарды қорғаудың барлық нысандарын екі негізгіге: юрисдикциялық және юрисдикциялық емеске қысқартатын авторлармен келісуіміз керек .Қорғаудың юрисдикциялық нысаны – мемлекеттік немесе мемлекеттік уәкілетті органдардың азаматтық құқықтарды қорғау жөніндегі қызметі. Қорғаудың құқықтық нысаны – азаматтық құқықтарды сот (жалпы) (жалпы юрисдикциядағы соттар) немесе басқа (арнайы, соттан тыс) іс жүргізу тәртібімен – әкімшілік тәртіпте қорғау мүмкіндігі [2].

Юрисдикциялық емес нысанда азаматтық құқықты қорғауды құқықтары бұзылған азаматтық құқықтық қатынастардың субъектілері мемлекеттік және басқа да уәкілетті органдардың қатысуынсыз жүзеге асырады. Қорғаудың бұл түрі азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғауға және инвесторлардың құқықтарын қоғамдық қорғауға тән.Қазақстан Республикасының бағалы қағаздар нарығы саласындағы заңнамасы инвесторлардың құқықтарын қорғаудың юрисдикциялық және юрисдикциялық емес нысандарын көздейді, бұл ретте басымдық инвесторлардың құқықтарын қорғаудың юрисдикциялық нысанында қалады.Құқықтарды қорғаудың әртүрлі нысандарының ішінде азаматтық іс-жүргізу құқығының нормаларымен егжей-тегжейлі реттелетін әмбебап, тарихи қалыптасқан, инвесторлардың құқықтарын қорғаудың сот нысаны жетекші рөл атқарады. Басқа мемлекеттік органдардың, тіпті одан да көп қоғамдық ұйымдардың құқықтарын қорғау нысандарымен салыстырғанда сот нысаны барынша реттеледі. Ол заңды дұрыс қолданудың, тараптардың іс жүзінде бар құқықтары мен міндеттерін белгілеудің сенімді кепілдіктерін қамтамасыз етеді. Азаматтық құқықтарды сот арқылы қорғау мүмкіндігі оларды жүзеге асырудың ең маңызды кепілі болып табылады [3].

Сот арқылы қорғалу құқығы баппен кепілдік берілген құқық болып табылады.(Қазақстан Республикасының Конституциясының 13-бабы бойынша.)Сот биліктің басқа тармақтарынан тәуелсіз, сот төрелігін жүзеге асыратын жалғыз мемлекеттік орган болып табылады. Бұл жағдай негізінен соттық қорғау нысанының сипаты мен мазмұнын анықтады. Қазіргі уақытта азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын мемлекет атынан сот арқылы

қорғауды жалпы юрисдикциядағы соттар және мамандандырылған соттар жүзеге асырады, олардың қызметінің нысаны азаматтық істерді қарау және шешу тәртібінің болуымен сипатталады. Азаматтық және әкімшілік құқық нормаларымен алдын ала белгіленген; істің нәтижесіне мүдделі адамдар теңдік пен бәсекелестік принциптерінде іс - жүргізуге қатысуға және өз құқықтары мен мүдделерін қорғауға құқылы; Іс бойынша үкім дәлелдемелердің көмегімен сот отырысында анықталған фактілерге негізделуі және заңға сәйкес болуы тиіс. Инвесторлардың құқықтарын қорғаудың жоғарыда аталған әдістерінің көпшілігі іс - жүргізу нормаларында белгіленген юрисдикцияға сәйкес жалпы юрисдикциядағы сотқа немесе мамандандырылған сотқа шағымдану арқылы жүзеге асырылады [4].

Сотқа жүгіну құқығы нақты жеке немесе заңды тұлғаның субъективті құқығы ретінде әртүрлі нысандарда жүзеге асырылады. Сот арқылы қорғалу құқығын жүзеге асырудың негізгі нысаны талап қою және сәйкесінше қорғауға талап қою нысаны, талап қою ісі болып табылады. Талап қою өндірісі процесте өз мүдделерін қорғау үшін әрекет ететін және тең құқықтық позицияны ұстанатын екі қарсы жақтың арасында заң туралы даудың болуын болжайды. Бағалы қағаздар нарығы саласында туындайтын жанжалдардың ең көп саны сот ісін жүргізуде қаралады. Бұл ретте инвесторлардың құқықтарын қорғау әкімшілік және өзге де қоғамдық құқықтық қатынастардан туындайтын істер бойынша және ерекше іс жүргізудегі істер бойынша өтініш беру нысанында да мүмкін болады.Істі сотта немесе басқа органда қозғау үшін даудың соттылығын анықтау қажет. Өздеріңіз білетіндей, юрисдикция – белгілі бір істерді белгілі бір органның құзыретіне жатқызу. Бұл ретте инвесторлардың қатысуымен істерді шешуге уәкілетті органдардың қызметі әртүрлі салалық заңнамамен реттелуі мүмкін. Осыған байланысты юрисдикция әртүрлі органдар арасында істерді бөлу қызметін атқаратын салааралық құқықтық институт ретінде әрекет етеді. Юрисдикция – істі соттың немесе басқа органның қарау мүмкіндігін анықтайтын заңды факт. Инвесторлардың құқықтарын қорғау жалпы юрисдикциядағы соттарда, мамандандырылған ауданаралық соттарда, атқарушы билік органдарында, сондай-ақ бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушылардың өзін-өзі реттейтін ұйымдары шеңберінде жүзеге асырылуы мүмкін.Инвесторлардың құқықтары мен мүдделерін сот арқылы қорғаудың екі негізгі нысаны бар: жалпы юрисдикциядағы соттарда және мамандандырылған ауданаралық соттарда. Инвесторлардың құқықтарын қорғау жөніндегі істер аралық соттарда қаралуы мүмкін, бірақ соңғысы сот төрелігін жүзеге асыратын органдарға жатпайды, сондықтан олар бөлек талқыланады.Сот жүйесінде жыл сайын оң өзгерістер орын алуда [5].

Соңғы жылдары қабылданған шаралар сот жүйесінің құрылымын жетілдірді, сот ісін жүргізудегі қағазбастылықты азайтты, соттарды халық үшін ашық және қолжетімді етті.Сот жүйесін реформалаудың бір бағыты мамандандырылған соттарды қалыптастыру болып табылады. Заңды тұлға акционерлерінің (қатысушыларының, мүшелерінің) акционерлердің (қатысушылардың, мүшелердің) мүдделерін қозғайтын талаптарынан туындайтын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде

белгіленген мәмілелерді жасау тәртібін бұзуға байланысты және (немесе) заңды тұлғаның құрылтай құжаттары; бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушылардың акцияларға және басқа да бағалы қағаздарға құқықтарды тіркеуге байланысты қызметінен туындайтын; акциялар шығарылымын, сондай-ақ «акциялар эмитентінің» орналастыруы, сатып алуы, сатып алуы процесінде жасалған мәмілелерді мемлекеттік тіркеуді жарамсыз деп тануға байланысты. Осылайша, бұл өте қарапайым: егер іске қатысушы жеке тұлға немесе коммерциялық емес ұйым болса, онда дау аудандық сотта қаралуы керек, егер іске қатысушы жеке кәсіпкер болса немесе тараптардың бірі заңды тұлға, ал екіншісі оның акционері болып табылса, онда дау мамандандырылған ауданаралық экономикалық соттың юрисдикциясына жатады.Бұл заңдар бағалы қағаздар нарығын дамыту және Қазақстан экономикасына инвестицияларды тарту мақсатында құрылған жұмыс істеуінің ерекше құқықтық режимін анықтайтын құқықтық базаны бекітті.

Сол сияқты, халықтың инвестициялық мәдениеті мен қаржылық сауаттылығын арттырумен қатар, Агенттіктің нарықтық инфрақұрылымды одан әрі жетілдіруге, жаңа қаржы құралдарын енгізуге, отандық бөлшек инвесторларды оқытуға және ірі шетелдік инвесторларды тартуға бағытталатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Төлеуғалиев Ғ.И. ҚР азаматтық құқығы. Жалпы бөлім. Академиялық курс. 2000ж.
2.Алимбаева Г. Возмещение морального вреда, возникшего из деликта //Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. /Под ред. К.А.Мами, А.Г.Диденко. – Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа,201 4 Вып.29 (стр. 176-187)
3.Алимбаева Г. Исполнение договоров банковского займа //Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Үлгі: Договорные споры /Под ред. К.А.Мами, А.Г.Диденко.отв. за выпуск М.А.Әкетай – Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа,201 7 Вып.49 (стр. 4-22.)
4.Базарбаев Б.Б. Возмещение морального вреда по законодательству РК // Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика.Избранное. Под ред. А.Г.Диденко. – Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа, 2008.с Т.2 (стр.738-754)
5.Басин Ю.Г. О необходимости концептуальных изменений Гражданского кодекса актика.Избранное. ТомII. (Выпуски 11-20) Под ред. А.Г.Диденко. –Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа, 2018г(стр.133-148)

ОӘЖ339.544

КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ҚАҒИДАТТАРЫ

Қабатай А. Б., Накипбеков Ж. А., Әбдіхан Д. Ш.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы Мейркулова Г.Д.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются основные принципы организации таможенного контроля.

Summary: The article discusses the basic principles of the organization of customs control.

Кедендік сипаттағы бақылауды жүзеге асыру көбінесе мынадай қағидаттарға негізделеді: заңдылық; басқару, сондай-ақ ықтимал тәуекелдерді талдау; ынтымақтастық процесі; кеден органдарының кедендік бағыттылығын бақылауды жүзеге асыруы; ізгілік; кеден органдарының лауазымы кезінде белгілі бір тұлғаларға тауарларға, көлік қозғалысы құралдарына, азаматтарға заңсыз зиян келтіруге жол бермеу; жеделдік. (ЕАЭО КК 310 бап) [1].

1. Заңдылық принципі
2. Тәуекелдерді талдау және басқару қағидаты
3. Ынтымақтастық принципі
4. Кедендік бақылау қағидаты
5. Адамгершілік принципі
6. Зиянды болдырмау принципі
7. Тиімділік принципі

Әрине осы негізгі принциптердің жүйесін жаңа бағыттармен толықтыруға болады деп есептей отыра, біз өз тарапымыздан мына төмендегі қағидаттарды маңызды ретінде қарастыруды ұсындық.

1. Тыйым салулар мен шектеулерді сақтау
2. Кедендік реттеу саласындағы халықаралық шарттар мен актілер туралы ақпараттандыру
3. Сыртқы экономикалық қызмет субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін құрметтеу қағидаты.

Бұл принциптерді рет-ретімен қарастырған жөн.

Заңдылық принципі. Заңдылық қағидаты өз уақытында кедендік сипаттағы бақылауға қатысушылардың барлық іс-әрекеттері арнайы халықаралық – құқықтық міндеттемелерге, сондай-ақ Кеден одағының кеден заңнамасына және Кеден одағына мүше мемлекеттік заңнамаға қатаң сәйкестікте жүзеге асырылатынын білдіреді. Кедендік шекара арқылы өткізу процесіне жататын барлық тауарлар, өз кезегінде, Кеден одағының кедендік бағыттылығының заңнамасында және Кеден одағына мүше мемлекеттердің заңнамасында белгіленген нақты тәртіппен кедендік бақылауға жатады Заңдылық принципі-құқық нормаларының нақты айқындылық принципі, құқық принципі. Егер мемлекет адамдардың мінез-құлқына белгілі бір шектеулер қойса, онда ол, кем дегенде, осы талаптардың шекараларын нақты және нақты көрсетуі керек.

Атап айтқанда, құқықтық нормалар нақты лауазымды тұлғалардың қалауына байланысты болмауы керек.

Тәуекелдерді талдау және басқару қағидаты

Тәуекелдерді басқаруға, сондай-ақ басқаша талдауға негізделген принцип кедендік сипаттағы бақылаудың іріктеу принципі деп аталады.

Кеден одағының Кеден кодексінің 94-бабының 1-тармағына сәйкес кедендік бақылауды жүргізу кезінде кеден органдары іріктеменің арнайы қағидатын, яғни жаппай кедендік бақылауды жүргізуден бас тартуды негізге алуға міндетті және жалпы тәртіп ережесі бойынша өз кезегінде Кеден одағының кеден заңнамасының Кеден одағына мүше мемлекеттердің

заңнамасын сақтауды қамтамасыз ету үшін жеткілікті болып табылатын кедендік бақылаудың нысандарымен ғана шектеледі.

Кедендік бақылаудың белгілі бір нысандарын таңдау процесінде тәуекелдерді басқаруға негізделген белгілі бір жүйе қолданылады. Бұл ретте тәуекел деп Қазақстан Республикасының кедендік сипаттағы заңнамасын сақтамау ықтималдығы түсініледі.

Көп жағдайда тәуекелдерді басқару жүйесі Қазақстан Республикасының кеден заңнамасын ықтимал бұзушылықтардың алдын алу үшін кедендік органдардың ресурстарын тиімді пайдалануға негізделеді (яғни белгілі бір процесс отандық тауар өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігіне нұқсан келтіреді; кедендік баждарды, салықтарды едәуір мөлшерде төлеуден жалтару және т.б.).

Тәуекелдерді басқару-тәуекелдердің алдын алу және оларды азайту, оларды қолдану тиімділігін бағалау, сондай-ақ кедендік рәсімдер мен кедендік операциялардың қолданылуын бақылау жөніндегі шараларды әзірлеу және іс жүзінде іске асыру жөніндегі, кеден органдарында бар ақпаратты үздіксіз жаңартуды, талдауды және қайта қарауды көздейтін жүйелі жұмыс.

Тәуекелдерді басқару-бұл белгілі бір білім мен кедендік қызметтегі тәуекелдерді азайту процедуралары мен технологияларының жиынтығы.

Кеден органы (субъект ретінде) үшін қауіптілік – бұл іске асырылуы мемлекетке зиян келтіруге қабілетті, тыйым салынған тауарларды кедендік шекаралар арқылы тасымалдауда, субъектінің мүдделеріне ірі қаржылық, материалдық және экологиялық залал келтіруде көрінетін құбылыстардың жиынтығы.

Тәуекелдерді басқару жөніндегі қызмет мынадай негізгі бағыттарды (кезеңдерді) қамтиды):

1. Тәуекелді сәйкестендіру (анықтау).
2. Тәуекелді бағалау.
3. Тәуекелді басқару әдісі мен шараларын (құралдарын) таңдау.
4. Тәуекелді болдырмау және бақылау.
5. Тәуекелді қаржыландыру.
6. Нәтижелерді бағалау.

Ынтымақтастық принципі

Кедендік бақылаудың келесі қағидаты ынтымақтастыққа негізделген қағидат болып табылады, осы қағидатқа сәйкес кедендік бағыттағы органдар халықаралық сипаттағы шарттарға сәйкес шет мемлекеттердің кеден органдарымен ынтымақтасады (мұны КО КК-нің 94-бабының 3-тармағы,ЕАЭО КК 310 бабының 3 тармағы, куәландырады). Бұдан басқа, кеден тәртібі органдары өзге де бақылаушы мемлекеттік органдармен, сондай-ақ СЭҚ қатысушылары болып табылатын тұлғалармен, экономикалық сипаттағы уәкілетті операторлармен, кедендік өкілдермен, кедендік тасымалдаушылармен және қызметі негізінен сыртқы сауданы жүзеге асырумен байланысты басқа да әртүрлі азаматтармен және олардың кәсіби бірлестіктерімен өзара іс-қимылды жүзеге асырады (бұл туралы КО КК 94-бабының 4-тармағында айтылған).

Халықаралық Кедендік ынтымақтастық мемлекеттік егемендік қағидаттарына негізделеді, оған сәйкес мемлекет өзінің экономикалық мүдделерін, оның ішінде халықаралық сауда саласында да қорғай алады.

Жалпы халықаралық қатынастарда да, халықаралық кедендік қатынастарда да негізгі субъект мемлекет болып табылады, бірақ кейде оның атынан Кеден қызметі болуы мүмкін. Халықаралық кедендік қатынастардың заңды көздері:

- халықаралық кеден қатынастарының жалпы және арнайы мәселелері бойынша халықаралық шарт;
- мемлекеттер құқықтық норма ретінде таныған халықаралық әдет-ғұрып;
- қазіргі халықаралық құқықтың жалпы принциптері;
- ішкі заңнама;
- халықаралық қатынастар прецеденттері;
- халықаралық кеден қатынастары саласындағы қолданыстағы практика;
- халықаралық ұйымдардың мемлекеттердің халықаралық кедендік ынтымақтастығы және өзара көмек мәселелері жөніндегі шешімдері.

Кедендік бақылау қағидаты

Оның барысында тек кеден органдары ғана Кедендік бағыттылықты бақылауды жүзеге асыратын қағидат. Белгілі бір кеден органдарынан басқа, кедендік шекара арқылы өткізілетін кез-келген тауарларды бақылаудың нақты түрлерін мемлекеттің мүлдем басқа бақылаушы органдары жүзеге асыруы мүмкін.

Дегенмен, тек кедендік бақылау органдары ғана кедендік бақылауды жүзеге асыруға айрықша құзыретке ие [2].

Кедендік шекара арқылы өткізуге жататын және өзге де бақылаушы мемлекеттік органдардың бақылауына жататын тауарларға кедендік бақылау жүргізу кезінде кедендік бағыттағы органдар мұндай іс – әрекеттерді жалпы үйлестіруді және оларды Кеден одағына мүше мемлекеттердің заңнамасында айқындалатын нақты тәртіппен бір мезгілде жүргізуді қамтамасыз етеді (бұл туралы КО КК 103-бабының 1-тармағы куәландырады).

Адамгершілік принципі

Адамгершілік принципі, өз кезегінде, кедендік бақылауды жүзеге асыру барысында адамның қадір-қасиетін қорлауға, сондай-ақ денсаулығына және ең бастысы адам өміріне, жануарларға, сондай-ақ өсімдіктерге айтарлықтай қауіп төндіретін техникалық құралдарды пайдалануға бағытталған әрекеттерге жол берілмейтінін білдіреді.

Бұл қағидат Кедендік бақылау процесінде адамның өмірі мен денсаулығы, жануарлар мен өсімдіктер үшін қауіпсіз, сондай-ақ тауарлар мен көлік құралдарына залал келтірмейтін техникалық құралдарды ғана қолдану мүмкіндігін білдіреді. Бұл қағидаттың айтарлықтай дәрежеде азаматтық-құқықтық аспектісі бар, өйткені мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының не олардың лауазымды адамдарының заңсыз әрекеттері (әрекетсіздігі) салдарынан, оның ішінде заңға немесе өзге де құқықтық актіге

сәйкес келмейтін мемлекеттік органның немесе жергілікті өзін-өзі басқару органының актісін шығару нәтижесінде азаматқа немесе заңды тұлғаға келтірілген зиян өтелуге жатады. Зиян Кеден одағына мүше мемлекеттердің тиісті бюджеті есебінен өтеледі [2].

Зиянды болдырмау принципі

Кеден органдары лауазымды адамдарының тауарларға, көлік қозғалысы құралдарына, азаматтарға заңсыз зиян келтіруіне жол бермеу қағидаты.

Тиімділік принципі

Бір уақытта тиімділік принципі кедендік бақылауды жүргізудің барлық нысандары нақты белгіленген мерзімде жүзеге асырылуы керек дегенді білдіреді.

Бұл қағидат заң шығарушының кедендік бақылауды оның барлық нысандарында жүргізу үшін салыстырмалы түрде қысқа мерзімді белгілеуінен тұрады. Кедендік бақылаудың ұтқырлығы сыртқы сауда айналымының көлеміне тікелей әсер етеді: бақылау неғұрлым тез жүзеге асырылса, сыртқы экономикалық қызметке қатысушы шекара арқылы жүк көлемі соғұрлым көп болады.

Халықаралық кедендік ынтымақтастық қағидаты.

Бұл қағидат сыртқы экономикалық қызмет субъектілерінің заңсыз іс - әрекеттерін анықтау және алдын алу бойынша бірлескен іс-шаралар жүргізу, олармен өзара көмек туралы келісімдер жасасу, жекелеген проблемалар бойынша ақпарат беру және консультация беру арқылы Кеден одағына мүше мемлекеттердің кеден органдарының әріптес елдердің кеден қызметтерімен өзара іс-қимылын болжайды. Осы қағидатты іске асыру халықаралық конвенцияларға қосылуда да өз көрінісін тапты.

Әрине, кедендік бақылауды жүзеге асырудың қағидаттары аталғандармен шектелмейді, оларды айқындап маңыздау кеден саласында өте қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы Кодексі 2017 жылғы 26 желтоқсандағы № 123-VI ҚРЗ. (01.01.2020 бастап қолданысқа енгізілген).
2. Байсалова Г.Т. Правовые основы таможенного дела в Республике Казахстан. Общая часть Учебное пособие. — Алматы: Қазақ университеті, 2015. — 250 с.

ОӘЖ 343.2/18

ҚАЗАҚСТАН ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТІНІҢ ҚҰРЫЛҒАНЫНА 30 ЖЫЛ

Қабылбек Н.Б., Садыков А.Е., Ордабек М.Ж.
Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Абдухаимов Е.Ф.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: Статья посвящена 30-летию Независимости Республики Казахстан. В статье рассказывается о деятельности первого президента Н.А. Назарбаева за это время, проведенных реформах и принятых стратегиях для будущего страны, внутренней политике

государства, государственном устройстве, национальных символах и административно-территориальных частях страны.

Summary: The article is devoted to the 30th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan. The article describes the activities of the First President N.A. Nazarbayev during this time, the reforms carried out and the strategies adopted for the future of the country, the internal policy of the state, the state structure, national symbols and administrative-territorial parts of the country.

Тәуелсіздік – кез келген мемлекеттің басты байлығы. Революциялар, соғыстар, ұлт-азаттық қозғалыстар арқылы әр түрлі халықтар тәуелсіздікке қол жеткізді. Қазақстан үшін 1986 Жылғы Желтоқсан оқиғалары халықтың егемендікке, өзін-өзі билеуге ұмтылысының бастамасы болды. 1991 жылы 16 желтоқсанда ҚР Жоғарғы Кеңесі «ҚР Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң қабылдады. Биыл біз ұлттық мерекенің, Тәуелсіздік күнінің, «Қазақстан Республикасы» деп аталатын егемен мемлекеттің құрылуының 30 жылдығын атап өтеміз. Қазақстан тәуелсіздік жылдарында халықаралық аренада танымал, өркендеген, дамып келе жатқан елге айналды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы — президенттік басқару формасы бар демократиялық, құқықтық, унитарлы, зайырлы мемлекет.

Алғашқы конституция 1993 жылы қаңтарда қабылданды. 1995 жылы тамыз айында жаңа конституция қабылданды. 1998 жылы оған түзетулер енгізілді. Жаңа конституция бойынша Қазақстан — демократиялық құқықтық унитарлы мемлекет, оның тәуелсіз үш билік тармағы бар: атқарушы, заң шығарушы жән сот биліктері. Атқарушы билікті президент басқарады, ол 40 жастан асқан, Республика аумағында соңғы 15 жыл тұрған және мемлекеттік тілде (қазақ тілінде) еркін сөйлей алатын азаматтыры арасынан 5 жылға сайланады. Заң шығарушы билікті қос палаталы парламент атқарады (Сенат - 47 депутат және Мәжіліс - 107 депутат). Сот билігін Конституциялық сот пен жергілікті соттар жүйесі атқарады; сот төрелері қызметіне Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Конституциялық заңдарға сәйкес тағайындалады және тұрақыты түрде толық өкілетілікке ие болады [1].

1990 жылғы 25 қазанда Қазақ КСР-де республиканың мемлекеттік егемендігі туралы Декларация қабылданды, ол Қазақстанның тәуелсіздік жолында маңызды рөл атқарды.

Тұңғыш Президент Н. Назарбаев «21 ғасыр тоғысында» кітабында жазғандай: «Түркияға алғашқы сапар 1990 жылы президент Тургут Озалдың шақыруымен өтті. Анкарада Кеңес Одағы әлі де болса да, біздің делегацияны толық хаттама бойынша қарсы алды. 1990 жылғы 25 қазанда біз Қазақ КСР-інің мемлекеттік егемендігі туралы декларация қабылдадық. Орталық өз өкілеттігінен бас тартқысы келмеді. Бірақ бұл құжатта КСРО басшылығының тілегіне қарамастан, біз республикамыздың шекарасына қол сұғылмаушылықты, Қазақстан Конституциясы мен заңдарының үстемдігін, біздің егемендік құқықтарымыз бен республика Конституциясын бұзатын Одақтың жоғары органдарының заңдары мен басқа да актілерінің қолданылуын өз аумағында тоқтата тұру құқығын айқындадық. Декларация Қазақстан халықаралық қатынастардың дербес субъектісі болып табылатынын, сыртқы

саясатты өз мүддесінде дербес айқындайтынын, дипломатиялық және консулдық өкілдіктермен алмасатынын, халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысатынын белгіледі. Декларацияны дайындау және қабылдау қиын жағдайда өтті. Егемендіктің қарсыластары Мәскеуде де, Қазақстанда да, оның ішінде Жоғарғы Кеңес депутаттарының арасында да жеткілікті болды. Талқылау бірнеше күнге созылды. Барлық отырыстар менің қатысуыммен өтті» [2].

1991 жылғы 16 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің №1008-XII қаулысымен «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң қабылданды. Оның кіріспесінде Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі Қазақстан халқының еркін білдіре отырып, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында, жалпыға бірдей танылған халықаралық құқық нормаларында бекітілген жеке адамның құқықтары мен бостандықтарының басымдылығын мойындайтыны, азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет құруға, бейбітсүйгіш сыртқы саясатты жүзеге асыруға, ядролық қаруды таратпау және қарусыздану процесіне өзінің ұстанымын ұстанатынын мәлімдей отырып, қазақ елінің өзін-өзі билеу құқығын, Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігін салтанатты түрде жариялайды.

«ҚР Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң қабылданғаннан кейін Президент пен Үкіметтің алдында еліміздегі экономикалық және саяси жағдайларды қалыпқа келтіру міндеті тұрды. Мемлекеттік рәміздерді бекіту, тәуелсіз институттар құру, өз валютасын енгізу, азаматтардың әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатының нашарлауына жол бермеу және т. б.

«Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері туралы» Конституциялық Заң 2007 жылы 4 маусымда қабылданды. Осы Заңға сәйкес жыл сайын 4 маусым Қазақстан Республикасында Мемлекеттік рәміздер күні ретінде мерекеленеді [3].

Мемлекеттік рәміздер – бұл кез келген мемлекеттің егемендігі мен біртұтастығын бейнелейтін, оның ажырағысыз атрибуттарының бірі. Қазақстан Республикасында Мемлекеттік ту, Мемлекеттік елтаңба және Мемлекеттік гимн мемлекеттік рәміздер болып табылады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 1993 жылы 15 қарашадағы жарлығы бойынша ұлттық валютамыз – теңге айналысқа енгізілді.

Қазақстан Республикасында әкімшілік-аумақтық бөлініс облыстық, қалалық, аудандық, округтік бірліктен тұрады. Қазақстан Республикасы 14 облысқа және 3 республикалық маңызы бар қалаға бөлінеді.

Нұр-Сұлтан қаласы — Қазақстанның елордасы. Алматы және Шымкент қалалары — республикалық маңызы бар қала. Облыстар: Ақмола облысы, Ақтөбе облысы, Алматы облысы, Атырау облысы, Батыс Қазақстан облысы, Жамбыл облысы, Қарағанды облысы, Қызылорда облысы, Қостанай облысы, Маңғыстау облысы, Түркістан облысы, Павлодар облысы, Солтүстік Қазақстан облысы, Шығыс Қазақстан облысы.

Тәуелсіздік алғанға дейін Қазақстанның көпвекторлы стратегиясын айқындайтын саяси шешімдер қабылданды, олардың бірі Президенттің 1991

жылғы 29 тамыздағы Семей ядролық полигонын, әлемдегі төртінші ядролық қару қорын жабу туралы Жарлығы болып табылады. Әлемдік қоғамдастыққа Қазақстанның ядролық қарусыз әлемге ұмтылған қауіпсіз ел екенін көрсетті. Қазақстанның бастамасы бойынша 2009 жылғы 2 желтоқсанда Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының алпыс төртінші сессиясы 64/35 қарарды бірауыздан қабылдап, 29 тамызды Ядролық сынақтарға қарсы халықаралық іс-қимыл күні деп жариялады. Көпұлтты елде азаматтық бейбітшілік пен ұлтаралық келісімді қолдау мақсатында «Қазақстан халықтарының Ассамблеясы» құрылды. 12 желтоқсанда Президент Жарлығымен 1986 жылғы 17-18 желтоқсандағы Қазақстандағы оқиғаларға қатысқаны үшін жауапқа тартылған азаматтар ақталды [4].

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) толық құқықты мүшесі, сондай-ақ Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕҚЫҰ), Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ), Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД), Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО), Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы (ҰҚШҰ) және басқа да ұйымдардың қатысушысы болды.

1994 жылғы 6 шілдеде Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі саяси және экономикалық себептер бойынша астананы ауыстыру туралы шешім қабылдады. 1997 жылы ел астанасын Алматыдан Нұр-сұлтанға (сол кезде Ақмола) көшірді. Қысқа мерзім ішінде ЮНЕСКО-ның «Бейбітшілік қаласы» марапатына ие болған заманауи қала салынды, онда Еуропадағы қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымының (ЕҚЫҰ) Саммиті, Сириядағы ахуалды реттеу жөніндегі келіссөздер, әлемдік және дәстүрлі діндердің бірінші съезі, EXPO-2017 халықаралық мамандандырылған көрмесі сияқты халықаралық экономикалық және саяси оқиғалар өтеді. Елордада өткізілген ауқымды іс-шаралар еліміздің имиджін нығайтуға, оның әлемдік қоғамдастық арасында танылуына және беделіне ықпал етеді. Сондай-ақ, елордада «Астана» халықаралық қаржы орталығы құрылды, оның аумағында елге инвестициялар тартуға ықпал ететін ағылшын құқығы бар. Қазір Орталық Азиядағы ең үлкен мешіт құрылысы жүріп жатыр. Мешіттің жоспарланған сыйымдылығы 30 мың адам [5].

Тәуелсіздік алғанға дейін ел тізгінін ұстаған Тұңғыш Президенттің еңбегін атап өтпеу мүмкін емес.

«Бай тарихы мен тамыры терең Қазақстан үшін бұдан артық құндылық жоқ. Бұл ең қымбат қазына, ең құпия қазына. Сондықтан біз ата-бабаларымыз армандаған Тәуелсіздігімізді бағалаймыз. Егемендік-бұл әрбір халық ие бола бермейтін баға жетпес игілік. Тәуелсіздігіміздің шежіресі Тұңғыш Президент-Елбасының тарихи тұлғасымен тығыз байланысты»,-деді мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев.

Тәуелсіздіктің 30 жылы ішінде Қазақстан көптеген нәтижелерге қол жеткізді, егер жергілікті жерлерде сыбайлас жемқорлық және мемлекеттік мүдделерге нұқсан келтіре отырып, жеке мүдделерге қойылған міндеттерді тиісінше орындамау сияқты адами фактор болмаса, нәтижелер неғұрлым салмақты және ауқымды болар еді. Екі жаңғырту жүргізілді. Бірінші жаңғырту

жаңа мемлекеттің қалыптасу кезеңін, жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшуді, саяси және экономикалық жүйенің дамуын қамтиды. Екінші жаңғыру «Стратегия-2030» қабылдау кезеңін және экономикалық өсіммен қатар жүретін жаңа астананы құрудың стратегиялық шешімін қабылдауды қамтиды, жан басына шаққандағы ЖІӨ 1200 долларды құрады. Қазір біз Үшінші жаңғыртуды бастан кешірудеміз, ол бес басым міндетті қамтиды: технологиялық жаңғырту; бизнес-ортаны түбегейлі жақсарту және кеңейту; макроэкономикалық тұрақтылық; адами капиталдың сапасын жақсарту; институционалдық өзгерістер, қауіпсіздік және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес.

Биылғы жылы Президент Қасым - Жомарт Тоқаев айтқандай, Тәуелсіздіктің 30 жылдығы акциялар мен пафостық іс-шаралар форматынан алыстап, нақты іс-шаралармен атап өтіледі. Сондай-ақ, Президент атап өткендей, мерейтой экономикалық және саяси реформалар, цифрландыру, балалар мен мүгедектердің құқықтарын қорғау, экология проблемаларын шешу белгісімен өтеді. Бұл уақтылы және дұрыс шешім, тарихи маңызды күндерді идеологиялық тұрғыдан атап өту қажет.

Кез келген ел сияқты Тәуелсіз Қазақстан да өз халқының жоғары өмір сүру деңгейіне, заманауи технологияларға негізделген өркендеген экономикаға, сыртқы саясатта тең құқықты қатынастар құруға ұмтылады. Тәуелсіздік-бұл барлық азаматтардың бірлескен күш-жігерімен қорғалуы және нығайтылуы қажет нәзік нәрсе екенін есте ұстаған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. https://kk.wikipedia.org/wiki Қазақстанның_мемлекеттік_құрылымы
2. Нуршаихова Ж. «Независимость РК: 30 лет становления и развития государства» - https://strategy2050.kz/ru/news/nezavisimost-rk-30-let-stanovleniya-i-razvitiya-gosudarstva/
3. Бектемісов А.Тәуелсіздік тартуы. — Нұр-Сұлтан : Фолиант, 2020. - 320 б.
4. Султанов К. У истоков государственной независимости / Становление и развитие современной казахстанской государственности: Нур-Султан, 2019.
5. Джаксыбеков А. Нур-Султан (Астана) – символ независимости казахстана / Становление и развитие современной казахстанской государственности: Нур-Султан, 2019.

ӘОЖ 342.7

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ НОТАРИУСТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕРІ

Қали Ә.Е.,Қанжарбек Б.Е.,Рустемов Т.Т.
Ғылыми жетекшісі: магистр., аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті , Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается становление и развитие частного нотариуса в Республике Казахстан.

Summary: The article considers the establishment and development of a private notary in the Republic of Kazakhstan.

Қазіргі уақытта біздің елімізде нотариустарды ұйымдастырудың басым түрі жеке нотариус болып табылады. Жекеше нотариус өз құрамында жекеше

нотариустарды біріктіреді, сондай-ақ азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау бойынша құқық қорғау жүйесінде мемлекет өзіне жүктеген функцияларды белсенді түрде жүзеге асырады. Бұрын бұл функция тек мемлекеттік нотариусқа жүктелетін. Қазақстан Республикасында жекеше нотариустың құқықтық мәртебесінің артуы еліміздің мемлекеттік тәуелсіздігі мен оның егемендігін алуымен байланысты. Қазақстан Республикасындағы жекеше нотариустың қалыптасуы мен дамуының өзекті мәселелеріне арналған [1].

Қазақстан Республикасы демократиялық, құқықтық мемлекет және бұл, жалпы алғанда, нотариат қызметінің бастау нүктесі болып табылады. Автор қазіргі жағдайда нотариустың қызметін реттейтін нормативтік актілерге сипаттама береді. Қазіргі әлемде нотариат құқықтық институт ретінде көптеген және алуан түрлі функцияларды орындайды, сондықтан нотариат түсінігін анықтаудың бірнеше тәсілдері бар. Бастапқыда «нотариус» термині латын тілінен шыққан, ол хатшы дегенді білдіреді. Қазақстан Республикасындағы нотариат ұғымы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 шілдедегі «Нотариат туралы» Заңының 1-бабының 1-бөлігінде қамтылған, онда былай деп жазылған: «Қазақстан Республикасындағы нотариат заңнамалық тұрғыдан құқықтар мен фактілерді куәландыруға, сондай-ақ «Нотариат туралы» Заңда көзделген өзге де міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған нотариаттық іс-әрекеттер жасау арқылы жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың бекітілген жүйесі.

Нотариустың мынадай сипатты белгілері бар:
Біріншіден, нотариаттық құқықтық қатынастар заңды, яғни. құқықтық мемлекеттегі нотариаттық қатынастар заңмен реттелетін құқықтық қатынастар;
Екіншіден, соның салдары ретінде нотариустың заңнамалық түсінігінен нотариустың ерекше құқықтық мәртебесінен көрінетін белгі шығады. Нотариустардың қызметі Қазақстан Республикасының «Нотариат туралы» Заңының және өзге де нормативтік құқықтық актілерінің ережелеріне негізделеді [2].

Қазіргі кезде нотариат азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету мақсатында даусыз құқықтар мен фактілерді куәландыратын, құжаттарды, олардан үзінді көшірмелерді куәландыратын, атқарушылық құжаттарды беретін және басқа да нотариаттық іс-әрекеттерді жасайтын органдар жүйесі болып табылады. Бұл мемлекеттік нотариаттық кеңселер мен жеке практикамен айналысатын нотариустар ғана емес: бұл жүйеге нотариаттық іс-әрекеттер жасауға уәкілетті атқарушы органдардың лауазымды тұлғалары да кіреді; басқа мемлекеттердің аумағында нотариаттық іс-әрекеттер жасайтын Қазақстан Республикасының консулдық мекемелерінің лауазымды адамдары. Атқарушы билік органдарының лауазымды тұлғалары елді мекенде нотариус болмаған жағдайда нотариаттық іс-әрекеттер жасай алады. Мемлекеттік нотариус өзінің сипаты мен атқаратын қызметі бойынша әрқашан мемлекеттік органдардың қатарына жатады. Бұл нотариаттық іс-әрекеттерді жасау белгілі бір өкілеттіктері бар органдарға ғана

жүктелуімен байланысты болды (мысалы, жеке және заңды тұлғалардың даусыз субъективті құқықтары мен міндеттерін беделді түрде растау, тыйым салу және мүлікке тыйым салу және т.б.) қорғау шараларын қолдану [3].

Қазіргі таңда елімізде нотариустардың қызметі нотариат туралы заңнама талаптарына сәйкес ұйымдастырылған. Нақты нотариаттық іс-әрекеттер жасау кезінде нотариустың қызметін реттейтін заңнамалық актілердің шеңбері айтарлықтай кең және онда Қазақстан Республикасының Конституциясы басым орын алады, оның нормаларында нотариус орындауға міндетті барлық негізгі құқықтық ережелер бекітілген. Дәл осы Конституция жеке және мемлекеттік меншік нысандарын мойындайтын және бірдей қорғайтын, жеке өмірге қол сұғылмаушылыққа кепілдік беретін, біреулердің құқықтары мен бостандықтарын басқалардың құқықтары мен бостандықтарын бұза отырып жүзеге асыруға жол берілмейтінін бекітетін, барлығының теңдігін жариялаған. заң және сот; жеке және отбасылық құпиялар қорғалады; әркімнің жеке меншік құқығы заң жүзінде бекітілген; сот шешімінен басқаша мүліктен айыруға жол бермеу; мұрагерлік құқығы, білікті заң көмегін алу құқығы және т.б. реттеледі [4].

Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларын нотариаттық құқықтың қайнар көзі ретінде екі топқа бөлуге болады: нотариат жүйесін ұйымдастыруды дәйекті қамтамасыз ету тұрғысынан маңызды жалпы сипаттағы нормалар, сондай-ақ нотариаттың қалыптасуы мен дамуының іргелі принциптерін тікелей айқындайтын ерекшелері.

Ең алдымен, Қазақстан Республикасы демократиялық, құқықтық мемлекет екенін, жалпы алғанда нотариус қызметінің бастау нүктесі болып табылатынын тағы бір мәрте атап өткен жөн. Бұл ереже біздің елімізде нотариаттың ұйымдастырылуы мен қызметінде саяси және өзге де мақсаттылық уәждері емес, заң қағидалары басым екенін білдіреді. Нотариат туралы және нотариаттық іс жүргізу мәселелері бойынша шешімдерді дайындау және қабылдау кезінде нотариат туралы жаңа заңнаманы құру жағдайында оның құрылысына қатысты әртүрлі көзқарастардың бар екендігін ерекше ескеру қажет; бір көзқарас бойынша тегін латын нотариусының қағидаттарын енгізу керек, екінші көзқарас бойынша мемлекеттік нотариус қалдыру керек. Соңғысы кеңестік кезеңдегі нотариустарға тән болды [5].

Өздеріңіз білетіндей, нотариаттық құқықтың нормативтік құқықтық актілерінің иерархиясының басында Қазақстан Республикасының Конституциясы тұрады, онымен қатар кодификацияланған және басқа да заңдардың, заңға тәуелді және ведомстволық нормативтік актілердің нормалары қолданылады. Нотариустардың қызметін реттеу үшін маңызы зор заңдардың қатарына «Нотариат туралы» заңмен қатар мыналарды жатқызуға болады:Қазақстан Республикасының Салық кодексі, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңы. Нотариаттың ұйымдық негіздерін реттеуге бағытталған құқықтық актілердің ішінде Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары,

Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулылары сияқты заңға тәуелді актілер бар. Олардың арасында:«Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы; «Қазақстан Республикасының әділет органдары, мекемелері және мемлекеттік нотариус қызметкерлерінің сыныптық шендері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы; Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Адвокаттық, адвокаттық және нотариаттық қызметпен байланысты емес ақылы заң қызметтерін көрсетуді лицензиялау мәселелері» қаулысы;«Адвокаттық қызметті және нотариустың қызметін лицензиялау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы;«Адвокаттық немесе нотариаттық қызметпен айналысу құқығына үміткер адамдардың аттестаттаудан өту қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы;

«Адвокаттық және нотариаттық қызметпен айналысу құқығына мемлекеттік лицензиялардың нысандарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы.

Жекеше нотариустар мен сот органдарының өзара қарым-қатынасы мәселелері де реттеуді талап ететінін атап өткен жөн, өйткені олардың қызметі өзара тығыз байланысты: соттар нотариаттық іс-әрекеттер жасау немесе оларды жасаудан бас тарту туралы шағымдарды қарайды, ал нотариаттық іс-әрекеттерге даулар іс жүргізу барысында беріледі. Атқару парағы бойынша мәжбүрлеп өндіріп алу атқарушылық іс жүргізу ережелеріне сәйкес жүзеге асырылады және т.б. Бірақ, азаматтық сот ісін жүргізуде құқық туралы дауларды қарайтын соттан айырмашылығы, нотариус болашақ азаматтық құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған функцияларды орындайды. Сонымен, нотариустың қызметі, біздің ойымызша, профилактикалық сипатта болады [6].

Азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуді мемлекет атынан қолданыстағы заңнамада көзделген нотариаттық іс-әрекеттерді жасайтын нотариустар жүзеге асырады.

Біздің көзқарасымыз бойынша, қазіргі кезде «мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың жүйесі» ретіндегі нотариат институтының болмауына байланысты ескірген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Аленова А.Нотариальные действия и правила их совершения. Астана.2006
2. Погосян Е.В. Актуальные проблемы совершенствования нотариальной практики. М., 2013
3.Москаленко И.В. Образцы нотариальных документов: учебно-практическое пособие., 2010.-240с.
4.«Қазақстан Республикасының Заңы» Нотариат туралы Алматы: Жеті Жарғы. 2019
5.Гражданское право. Часть 1, 2, 3 Учебник. Издание пятое / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М.: Проспект, 2008
6.Алексеева Е. Осуществление нотариатом государственных функций по защите имущественных прав физических лиц.//Право и жизнь, 2011, №25.

ОӘЖ -347.1

МҮЛІКТІ СЕНІМГЕРЛІК БАСҚАРУДЫҢ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қанатұлы Б., Нұралым Н.Б., Жиренбай Е.Т.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы Бейсебаева С.Б.
Мирас Университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрены гражданские и правовые вопросы доверительного управления имуществом.

Summary: This article deals with civil and legal issues of trust management of property..

Қазақстандық іскерлік тәжірибеде шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүлкін басқару туралы мәселе тиісті құқықтық реттеуді барынша табандылықпен талап етеді. Қазіргі уақытта "мүлікті басқару" термині нормативтік-құқықтық базаның категориялық аппаратында орын алады, бірақ бұл тұжырымдаманың мазмұны қажетті бір мәнді емес [1].

Алайда, бірінші жағдайда мүлікті басқаруды оның иесі жүзеге асырады, оның тиісті әрекеттері оның меншікке иелік ету, Пайдалану және билік ету жөніндегі барлық абсолютті өкілеттіктерінің болуына байланысты [2].

Өз кезегінде, бенефициардың қызығушылығына байланысты және үшінші тарап жүзеге асыратын басқа адамдардың мүлкін басқару мұндай басқарудың табиғаты мен мазмұнын нақты түсінуді қажет етеді. Дәл осындай құбылыс мүлік тұжырымдамасына азаматтық құқықтардың объектісі ретінде тікелей жүгінуді анықтайды, өйткені мүліктің белгілі бір түрінің сипаттамалары оны үшінші тұлғаға басқаруға қаншалықты мүмкіндік беретінін нақты түсіну қажет. Басқаша айтқанда, мысалы, үшінші тұлғаның мүддесі үшін ақшаны немесе бағалы қағаздарды басқару мүмкін бе? Ең алдымен, бұл сұрақтың жауабы бізді Қазақстанның іскерлік тәжірибесінде өз орнын алатын мүліктің осы түрлерін сенімгерлік басқару жөніндегі қатынастарға қатысты қызықтырады [3].

Батыс Еуропа елдерінің азаматтық заңнамасының жай-күйі мен даму перспективалары туралы жалпылама зерттеулердің бірінде, Қазақстанның азаматтық заңнамасы сияқты, оның қайнар көзі Рим құқығы бар, сенім институты (сенімгерлік меншік және сенімгерлік басқару) бұрын бұл заңнамаға белгісіз екендігі дұрыс көрсетілген. Осыған байланысты зерттеушілер бұл институттың неге аталған мемлекеттердің құқығында әлі де жеткілікті дамымағандығы және оның өмір сүруі қаншалықты орынды екендігі туралы ойлануда. Осы мәселені талдай отырып, батыс еуропалық заңгерлер іскерлік айналымның мүдделеріне қызмет көрсету үшін қолданыстағы жеке құқық жүйелеріне мүлікті сенімгерлік басқару институтын енгізуді орынды деп санайды, бірақ жаңа институт олардың негіздері мен принциптерін ескере отырып, континенталды Еуропаның дәстүрлі құқықтық жүйелеріне енгізіледі.

Жоғарыда атап өткеніміздей, қазақстандық заңнама үшін мүлікті сенімгерлік басқару идеясын қабылдау туралы мәселе шешілді. Қазақстан Республикасының жеке тараумен мүлікті сенімгерлік басқару шартын дербес түрі ретінде реттейді.

Қазіргі Батыс Еуропа зерттеушілері сенім қатынастарын схемалық түрде анықтайды: сенім құрылтайшысы өз активтерін немесе олардың бір бөлігін бір немесе бірнеше пайда алушылардың (бенефициарлардың) пайдасы үшін белгілі бір мақсаттарда иеленуді жүзеге асыратын сенімгер басқарушыға береді. Бұл ретте мұндай схеманың практикалық маңызы екі аспектіде - берілген активтерді басқару және тараптардың мүдделерін қамтамасыз етуде көрінеді. Шын мәнінде, сенімгерлік басқару әртүрлі жеке экономикалық мүдделерге байланысты болуы мүмкін (оның ішінде: пайда алушылардың жиі ауысуы жағдайында бизнес құрылымын жеңілдету, қаржы империяларын құру, мүлікке билік етуде шектеулер белгілеу және т.б.), бірақ бұл мүдделердің барлығы нақты мүдделер болып табылады және оларды жүзеге асырудың құралы белгілі бір мүліктің келісім-шартқа байланысты Сенімгерлік басқарушыға басқарылатындығында және мұндай сенімгерлік басқарушы осы сенімді мүлікке қатысты белгілі бір өкілеттіктер алады.

Екінші аспектке келетін болсақ, кейбір жағдайларда заңнама мәміле тараптарының мүдделерін қамтамасыз етудің басқа нұсқаларын қарастырғанына қарамастан, сенімгерлік басқару осы мақсаттар үшін ең тартымды құрал бола алады. Мысалы, меншік құқығының атауын сақтай отырып, сенімгерлік басқаруға беру Сенімгерлік басқарушыға осы атау жаңа меншік иесіне берілмес бұрын шарттың бағасын алуға деген қызығушылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, проблемалық борышкердің мүлкін сенімгерлік басқаруға беру мұндай борышкердің түпкілікті дәрменсіздігі мен банкроттығына қарсы тиімді кепілдік болып табылады. Дәл осы уәжді, жоғарыда айтылғандай, Қазақстан Үкіметі 1995-1997 жылдары республикада жекешелендірудің алдын ала сатысы ретінде сенімгерлік басқаруды енгізу кезінде мәлімдеген болатын.

Сонымен қатар, экономикалық процестердегі сенімді қарым-қатынастардың табиғаты мен мәніне Елеулі отандық құқықтық және экономикалық зерттеулердің жеткіліксіздігі, олардың пайда болуы мен іске асырылуының құқықтық негізінің болмауы сыбайлас жемқорлық проблемасымен қатар Қазақстанда тиісті іскерлік тәжірибенің қалыптаспауына, ал ҚР АК ерекше бөлігін әзірлеушілер кодекс жобасы аяқталған кезде оны ескере алмауына себеп болды [4].

ҚР АК 883-бабына сәйкес мүлікті сенімгерлік басқаруды құру кезінде сенімгерлік басқарушы, егер шартта немесе заңнамалық актілерде өзгеше көзделмесе, өзінің иеленуіне, пайдалануына және билік етуіне берілген мүлікті пайда алушының мүддесі үшін өз атынан басқаруды жүзеге асыруға міндеттенеді. Осыған ұқсас анықтама ТМД елдері үшін модельдік Азаматтық кодекстің ұсынымдарын ескере отырып қабылданған бұрынғы кеңестік республикалардың барлық азаматтық кодекстерінде бар [4].

Осылайша, мүлікті сенімгерлікпен басқару шарты бойынша, жоғарыда айтылғандай, бір Тарап (сенімгерлікпен басқару құрылтайшысы) мүлікті екінші Тарапқа (сенімгерлікпен басқарушыға) сенімгерлікпен басқаруға береді, ал екінші Тарап құрылтайшы көрсеткен тұлғаның (пайда алушының) мүддесі үшін осы мүлікті басқаруды жүзеге асыруға міндеттенеді.

Пайда алушының қызығушылық критерийі сенімгерлік басқарудың табиғатын анықтауда ең даулы сәттердің бірінің болуын анықтайды. Бұл сәт, мүлікті сенімгерлік басқару шартының бағыты-бұл мүліктің меншік иесінің мәртебесін анықтайтын өкілеттіктерді қолдана отырып, сенімгерлік басқарушының сенімгерлік мүлікті басқару жөніндегі қызметін реттеу. Бірақ бұл бірінші кезекте менеджердің мәртебесін меншік иесінің мәртебесінен ажыратудың өлшемі болып табылатын пайда алушының мүддесі үшін мүлікті басқару өкілеттіктерін беру. Егер меншік иесі өзінің үш өкілеттігін өз мүддесі үшін және өз қалауы бойынша пайдаланса, онда сенімгерлік басқарушы бұл өкілеттіктерді шарттың мазмұнына сәйкес оны басқару жөніндегі қызмет шеңберінде және пайда алушының айрықша мүдделерінде жүзеге асырады. Сонымен қатар, менеджердің осы өкілеттіктерін жүзеге асыру (атап өту: беру емес, атап айтқанда жүзеге асыру) айтарлықтай шектелуі мүмкін.

Алайда, жоғарыда айтылғандар "мүлікті сенімгерлік басқару"ұғымының мазмұны не екенін біржақты түсінуге мүмкіндік бермейді. Қазақстандық заңнамада "мүлікті басқару"терминінің дефициясы да жоқ. Оның мазмұнын біз сенімді басқарушының өкілеттіктерін аудару арқылы аша аламыз. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі өз қаулыларының бірінде "норманың заңдық мазмұны "мемлекеттік меншікті басқаруды ұйымдастырады" деп көрсетіп, нақ осы жолмен жүрді, бұл республика Үкіметіне заң актілерінде белгіленген шектерде мемлекеттік меншікті иелену, пайдалану және оған билік ету өкілеттіктерін беруді білдіреді".

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. "Қазақстан – 2050" Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты". – Астана, 2012 жылғы 14 желтоқсан. // http://adilet.zan.kz/
2. Гришаев С.П., Богачева Т. В., Свит Ю. П. Азаматтық құқық. М.: Норма, Инфра-М, 2015. 608 б. / / https://mir-fin.ru/cennye_bumagi.html
3. Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы 1996 ж. 10 маусымдағы № 6-I Қазақстан Республикасының Заңы (2020.13.05. *берілген* өзгерістер мен толықтырулармен*)*
4. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409-I Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) (10.01.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz

ӘОЖ 342.042

МӘДЕНИ ЖАДЫ МӘДЕНИ МҰРАНЫ САҚТАУ ЖӘНЕ ЖЕТКІЗУ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ

Қосалы Б.Н., Ділдабекұлы А., Мақсұт С.А.
Ғылыми жетекшісі: магистр., аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается видение и понимание понятия культурной памяти, представленного в исследованиях западных историков и культурологов, как части исторической памяти и важного фактора и механизма трансляции культурного наследия из поколения в поколение.

Summary:The article examines the vision and understanding of the concept of cultural memory, presented in the studies of Western historians and culturologists, as a part of historical

memory and an important factor and mechanism for the transmission of cultural heritage from generation to generation.

Жад тарихи-философиялық және мәдениеттанулық ұғым ретінде мәдени мұраға қажетті сабақтастықты қамтамасыз етеді, оны кейінгі ұрпақтардың түсінуі мен қабылдауын анықтайды. Мәдени дамудың үздіксіздігі әдет-ғұрыптарды меңгерудің біртұтас процесін және оларды болашақ тәжірибеде тікелей өмір барысында жүзеге асыруды тудырады. Әлем халықтарының мәдени мұрасы әлемдік мәдени мұраға енді. Дүниежүзілік мәдени мұра – ата-бабамыздан бізге аманат ретінде берілген асыл қазына. Ал, мұра нысанын көздің қарашығындай сақтап, жан-жақты зерттеп, тіке тарату – заман талабы.Мәдени жады идеясын мәдени жадты сақтау мен болашақ ұрпаққа жеткізудің маңызды факторы ретінде қалыптастыру ұлттық кодтың оның ұлттық – төлтумалығын сақтауға әсерін кешенді зерттеудің қажетті буыны болып көрінеді. - жаһандану үдерісі аясындағы этникалық топтың, мемлекеттің мәдениеті [1].

Мәдениетті қорғау, мәдени дәстүрлерді, өзіндік ерекшелігі мен мәдени кодты сақтау арқылы тарихи-мәдени мұраны сақтау, зерделеу және жеткізу – бірнеше ұрпақты ойлайтын заманауи мемлекеттің маңызды міндеті. Барлық инновациялық үдерістер мәдени – тарихи дүниемен және мәдени дәстүрмен тікелей байланысты. Мәдени мұраны сақтау мен жеткізуде маңызы зор негізгі категория – халық жады, оны философиялық, мәдени-тарихи категория ретінде қарастырған жөн. Тарих ғылымының тарихында ғалымдар – тарихшылар бір мемлекет тарихының және тұтастай алғанда дүниежүзілік тарихтың меншігіне айналған тарихи-мәдени мұраны сақтау және жеткізу процесінде есте сақтау мәселесіне бірнеше рет зерттеушілік назар аударды [2].

Мәдени-философиялық және тарихи қамтуда жады мәселесін шешу мәдени мұра мәселесін кеңірек зерттеуге әкелді.Мәдени жадты сақтау мен болашақ ұрпаққа жеткізудің маңызды факторы ретінде зерттеу этникалық топтың ұлттық – төл мәдениетін сақтауға ұлттық кодтың ықпалын кешенді зерттеудің қажетті буыны болып көрінед.Бұл мәселені зерттегенде батыс ойшылдарының концепцияларымен танысу қажет сияқты. Мәдени мұраның ұрпақтан-ұрпаққа берілу механизмін зерттеуде шетел тарихшыларының, мәдениеттанушылардың, мәдениет философтарының зерттеулерін зерттеу жеткілікті іргелі негіз болып табылады. Бұл бағыттағы зерттеулер пәнаралық сипатқа ие. Ежелгі заманнан бері ойшылдар өз трактаттарында адамның өмір сүруі мәдениет пен қоғам шеңберінде ғана мүмкін екенін жазған. Адам мәдениетсіз және мәдениеттен тыс өмір сүре алмайды, сондықтан мәдениет оның екінші табиғатына, мәніне айналады, ол өз кезегінде адамның өз болмысына күшті әсер етеді. Адамның мәдениет рәміздеріне бейімделуі - табиғат жағдайында өмір сүрудің ерекше, рухани жоғары тәсілі және адам болмысының айтарлықтай маңызды жағын қалыптастыру - бір мәдениет аясында өзінің адамдық қауымдастығы туралы өзіндік және түсінікті қалыптастыру [3].

Бұл жағдайда есте сақтау маңызды рөл атқарады. Бұл жағдайда есте сақтау зерттеушілерге психологиялық немесе физиологиялық құбылыс ретінде

емес, өмір сүруге қажетті мәдени белгілердің жиынтығын сақтаудың және ұрпақтан-ұрпаққа жеткізудің белгілі бір тәсілі ретінде тарихи, философиялық және мәдени категория ретінде көрінеді. Сондықтан бұл мәселе алғашқы мемлекеттердің қалыптасу кезінде де көтерілді және ежелгі дәуірден (мысалы, ұлы классиктердің - философтар Платон, Аристотельдің еңбектерін алайық) қазіргі уақытқа дейінгі (мысалы,) бастау алатын өзіндік тарихы бар.Сондықтан естеліктерді ұжымдық әлеуметтік құбылыс немесе «ұжымдық жады» ретінде қарастыруға болады. «Ұжымдық жады» өз кезегінде өзіне тән қызметтерге ие: ол қоғамның өмір сүруі және одан әрі дамуы үшін қажет және өзіндік біріктіруші факторға айналады. Бұл еңбегінде М.Халбвакс жадтың әлеуметтік шеңберін талдаумен шектелмей, «топтық жады», «ұлт жады» сияқты жаңа ұғымдарды жасады. Ғалым «есте сақтау» ұғымының классификациясын жасап, оны шартты түрде ішкі жады немесе жеке, өмірбаяндық және сыртқы, немесе әлеуметтік, тарихи жады деп екі түрге бөлді. М.Халбвакс берген жадтың классификациясы көптеген тарихи зерттеулердің негізін құрап, қоғам жадысының бірегей, біртұтас нәрсе ретінде нақты өмір сүруін нақтылады, тұлғаны қалыптастыру тұғырнамасын құрады. Жад әлеуметтік ұғым ретінде ұрпақтар арасындағы үздіксіз байланыс қызметін көп жағдайда орындайды [4].

Әлеуметтік-философиялық және мәдениеттанулық ғылыми еңбектерде «мәдени жады» ұғымына зерттеушілік қызығушылықтың артуы 80-жылдары пайда болды. «Мәдени жады» мәселесі «Әдеби коммуникация археологиясы» тобының іс-әрекеті барысында туындады. Бұл топтың қатысушылары әртүрлі гуманитарлық ғылымдардың өкілдері болды - дінтану, ежелгі дүние тарихы, ежелгі тілдер мен әдебиеттер. «Мәдени жады» – адам немесе қоғам тарих ағымында өз болмысының сабақтастығын сезінген ұжымдық жадының бір қыры. Кең мағынада «мәдени жады» адамзат тарихындағы ең маңызды үш сәтті біріктіреді. Бұл жады, сәйкестік және мәдени сабақтастық [5].

Негізгі функцияларына салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, рәсімдерді, фольклорды, материалдық мәдениет ескерткіштерін қамтитын мәдени мұраны сақтау және жеткізу кіреді. Дж.Ассман «коммуникациялық жағдайдың созылуы сыртқы аралық сақтау мүмкіндігін талап етеді. Байланыс жүйесі хабарламалар мен ақпаратты – мәдени мағынаны сақтауға болатын сыртқы аумақты, сондай-ақ осы тасымалдау (кодтау), сақтау және қайта шақыру нысандарын дамытуы керек». Ғалым қоғамды біріктіретін экономиканы, саяси билікті және мифтерді мәдени мағына айналымының типтік салаларына жатқызады. Дж.Ассман ұсынған «салттық үйлесімділік принципі» әдебиетке дейінгі мәдениеттерде немесе ауызша тарих негізгі рөл атқаратын мәдениеттерде анық көрінеді.Бұл жағдайда әлеуметтену әлеуметтік ақпаратты бір ұрпақтан екінші ұрпаққа беру шартына айналады. Мәдени мұраны берудің келесі өте маңызды тетігі - өмір бойы жалғасатын дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, мәдениет құндылықтары мен нормаларын немесе инкультурацияны ассимиляциялау процесі. Бұл тұрғыда есте сақтаудың рөлі өте маңызды [6].

Мәдениеттің өзіндік ерекшелігінің негізгі көрсеткіші, мәдениеттену процесіндегі делдал – тіл. Тілдік белгілердің көмегімен халық мәдениетінің тәжірибесін, дәстүрін, нормалары мен құндылықтарын болашақ ұрпаққа да,

басқа мәдениет өкіліне де жеткізуге болады.Нәтижесінде сөздер бір мәдениет ішінде қабылданады, жаңа сөздер мен ұғымдар әртүрлі мәдениеттерден қабылданады. Бұл мәдени құндылықтардың стихиялы және бақылаусыз қарызға алынуын немесе мәдени диффузияны білдіреді [7].

Тұтастай алғанда, мәдени мұраның берілуі бір ұрпақтың бүкіл өмір сүру кезеңінде болатынын атап өткен жөн. Бұл кезеңде бірінші буын дағдыларды, дағдыларды, әлеуметтік тәжірибені, ақпарат пен білімді келесі - екінші ұрпаққа береді, бұл өз кезегінде бірінші ұрпақтан үшінші ұрпаққа ауысады. Оның үстіне көп жағдайда үшінші буын өңделген, өңделген, жаңа әдіспен қайта қаралған, жаңа жағдайларға бейімделген материалға ауысады. Мәдени мұраны сақтау және тарату кезеңдерінде жеке тарихи-философиялық және мәдени категория ретінде жадтың рөлі зор. Мәдени дамудың үздіксіздігі әдет-ғұрыптарды меңгерудің біртұтас процесін және оларды болашақ тәжірибеде тікелей өмір барысында жүзеге асыруды тудырады. Дүниежүзі халықтарының мәдени мұрасы бізге бұрынғылардан сый ретінде берілген әлемдік мәдени мұраға енді. Ал, мұра нысанын көздің қарашығындай сақтап, жан-жақты зерттеп, тіке тарату – заман талабы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Ассман Дж. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. - М .: Языки славянской культуры, 2004. - 368 с.
2.Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с франц. И вступ.статья С.Н. Зенкина. - М.: Новое издательство, 2007. - 348 с.
3.Варбург А. Великое переселение образов. Исследования по истории и психологии возрождения античности. - СПб.: Азбука - Классика, 2008. -384 с.
4.Торопыгина М.Ю. Атлас «Мнемоника». Non finito в истории искусства // Актуальные проблемы теории и истории искусства: Сб. Научных статей. Проблема. 2. Под редактором. СРЕДНИЙ. Захарова. - СПб .: НП - Принт, 2012. - 314-320 с.
5.Лотман Ю.М. Память в культурологическом просвещении // Лотман Ю.М. Любимые статьи. Т 1. - Таллинн, 1992. - с. 200-202.
6.Колеватов В.А. Социальная память и познание. - М .: Мысль, 1984. - 190 с.
7.Ассман Дж. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. - М .: Языки славянской культуры, 2004. - 368 с.

ОӘЖ 339.5

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІНЕ ТҰҢҒЫШ ПРЕЗИДЕНТТІҢ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Құдияруұлы Н., Тұрсынхан Д.Н., Асемхан Ш.А.
Ғылыми жетекшісі: магистр, оқытушы Құлшарова Х.Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассказывается о вкладе первого Президента Н.А. Назарбаева в становление независимого государства, теории, реформах и стратегиях государственного управления, проводимой внутренней и внешней политике.

Summary: The article describes the contribution of the First President N.A. Nazarbayev to the formation of an independent state, theory, reforms and strategies of public administration, domestic and foreign policy.

Мемлекеттер тарихы, сондай-ақ бүкіл адамзат тарихы көп қырлы және шексіз. Тарих өздігінен жасалмайды. Оны халықтар мен олардың дарынды, жарқын көшбасшылары жасайды. Халық оның ең талантты, прогрессивті өкілдері бойынша бағалануы кездейсоқ емес, соның арқасында ол тарихи аренаға шығып, даңққа ие болды.

Өткен ғасырдың 90-шы жылдарының бірінші жартысындағы посткеңестік кеңістіктегі дағдарыс пен ішкі саяси хаос Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі ең ауыр зардап болды. Көптеген аймақтарда азаматтық бағынбау, шатасу, үмітсіздік, этникалық топтар арасындағы қақтығыстар байқалды және олар бұрынғы Одақтың кеңістігінде тез таралды. Бұл проблемалар ірі және кіші зауыттар мен фабрикалардың тоқтап қалуымен, өндірістердің қысқаруымен және жаппай жұмыссыздықтың өсуімен сәйкес келді.

Осындай ауыр саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайларда біздің жас мемлекетіміздің басшысы Н.Ә. Назарбаевтың алдында өсу мен дамудың, мемлекетті сақтау мен нығайтудың ұтымды жолын таңдау, оның қазіргі және болашақ сын-тегеуріндерге қарсы әрекет қабілеттілігін қамтамасыз ету, әлемдік қоғамдастықта бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету бойынша аса күрделі міндет тұрды.

Нұрсұлтан Әбішұлы көптеген елдердің үздік тәжірибесін зерделей және қабылдай отырып, қазақстандық даму жолын жариялады. Президент Н.Ә. Назарбаев экономикалық даму міндетін саяси өзгерістерден бұрын қоя отырып, экономиканы біртіндеп реформалау жолын таңдады. Н.Ә. Назарбаевтың формуласы «алдымен экономика, содан кейін саясат» посткеңестік кеңістіктегі табысты реформалар әдіснамасының классикалық көрінісіне айналды. Еліміздің табысқа жетуінің арқасында, сараланған және терең ойластырылған стратегия негізінде, нақты белгіленген бағыт бойынша алға ілгерілемелі қозғалыстан тұратын «қазақстандық даму моделі» сияқты ұғым кеңінен таралды. Тарихи өлшем бойынша қысқа уақыт ішінде Қазақстан дербес, саяси және экономикалық жағынан тәуелсіз мемлекетке айналды [1].

1990 жылдары «Назарбаев феномені» термині кең таралды, ол динамизмді, реформаларға деген ұмтылысты, центризм саясатын «оңшыл» және «солшылдарсыз» жүргізуді, шектен шығушылықтың икемді философиясын, прагматизм мен басқарудың жоғары тиімділігінің бірегей үйлесімінің нәтижесінде күшті экономиканың қалыптасуына және қазақстандық бірегейліктің пайда болуына алып келді. Міндеттерді кең ауқымды қою, нақты ұйымдастыру және олардың орындалуын қатаң бақылау Нұрсұлтан Назарбаевтың басшылық ету стилімен ерекшеленеді.

Президент 1997 жылғы «азия дағдарысы» жағдайында ұсынған «Қазақстан-2030» ұзақ мерзімді стратегиясы небәрі 15 жылдың ішінде орындалды. Басқа мемлекеттерге қарағанда, Қазақстан 2007-2009 жылдардағы жаһандық қаржы-экономикалық дағдарыс кезеңінде тұрақты экономикалық өсуді және азаматтардың өмір сүру деңгейін сақтап қалды. 2012 жылға қарай еліміз өзінің экономикалық бәсекеге қабілеттілігі және әлемдегі рейтингі бойынша 50 елдің біріне айналды.

Президенттің жаңа бастамасы – 2050 стратегиясы – бұрынғыдан да өршіл. Оның басты мақсаты – Қазақстанның әлемнің дамыған отыз елінің қатарына кіруі. Ұлттық байлық толығымен шикізат пен ауылшаруашылық ресурстарынан тұратын ел алдағы 10-15 жылда заманауи жоғары технологиялық экономикалық негіз құруды, дәстүрлі өнеркәсіпті де, аграрлық секторды да инновациялық рельстерге ауыстыруды, мобильді және мультимедиялық, нано және ғарыштық технологиялардың, робот техникасының, гендік инженерияның жаңа салаларын құруды шешеді [1].

Стратегия-2050, Президенттің Жолдауында айтылғандай, басты мақсатты жоғалтпай, адамдардың күнделікті өмірі мәселелерін шешуге мүмкіндік береді: «бұл дегеніміз, біз жыл сайын, 30-50 жылдан кейін емес, адамдардың өмірін жақсартатын боламыз».

Ел жолын Президент Н.Назарбаев халықтың әлеуетін ашу үшін жаңа мүмкіндіктер жасаумен тығыз байланыстырады: «XXI ғасырдағы дамыған ел – бұл белсенді, білімді және дені сау азаматтар». Барлық дамыған елдер сияқты Қазақстан да ең жоғары әлемдік стандарттарға сай келетін өзінің бірегей білім беру жүйесін қалыптастырады. Тиісінше, мектепке дейінгіден бастап жоғары оқу орнына дейінгі деңгейге дейінгі оқытудың жаңа бағдарламалары мен әдістері қайта қаралып, әзірленуде, жаңа ұрпақтың білікті оқытушы кадрлары дайындалуда. Денсаулық сақтау саласында медициналық қызмет көрсетудің барлық жүйесінің басты қағидаты мемлекеттің, жұмыс берушінің және жұмыскердің оның денсаулығы үшін ортақ жауапкершілігі болып жарияланды. Салауатты өмір салтының орнығуы мен медицинаның дамуы қазақстандықтардың өмір сүру ұзақтығын 80 жасқа дейін және одан да жоғары арттыруға мүмкіндік береді. Қазақстандықтардың мәдени ділін дамытуды, халықтың көп ұлтты құрамын ескере отырып, мәдени кластерлерді қалыптастыруды көздейтін ұзақ мерзімді мәдени саясат тұжырымдамасы әзірленуде [2].

Нұрсұлтан Назарбаевты Ұлт көшбасшысы ретінде бүкілхалықтық мойындау оның жаһандық ауқымдағы оқиғаларды алдын ала болжай білу қабілетіне ие стратег және ойшыл ретіндегі көрнекті қабілеттеріне негізделеді. Ол КСРО-ның ыдырауы аймақтық емес, планеталық тәртіптің оқиғасы екенін атап өткен және тек ТМД кеңістігінде ғана емес, орталықтан тепкіш тенденциялардың күшею қаупін ескерткен әлемдік саясаткерлердің бірі болды. Сондай-ақ Нұрсұлтан Әбішұлы бұл теріс ағымдарға қарсы тұрудың жолын – мемлекеттер мен халықтардың саяси тәуелсіздік, ұлттық бірегейлік, өзара экономикалық тиімділік қағидаттарының мызғымастығымен интеграциялануын ұсынды. Біріншіден, бұл посткеңестік кеңістікте пайда болған тәуелсіз мемлекеттерге арналды.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құрылуының өзі Нұрсұлтан Назарбаевтың есімімен тығыз байланысты, ол алғашында бұрынғы КСРО -ның фрагменттерін өзіндік эфемерлік бірлікте сақтауға деген үмітсіз әрекет ретінде ұсынылды. ТМД-ны бекіту туралы идеясымен және іс-әрекетімен Беловеждегі (1991) саяси сөз байласудың шегін белгілеген Қазақстан көшбасшысы болды.

Ең бастысы, Нұрсұлтан Назарбаев ТМД құру туралы келісімге қол қойғандардың барлығы болмаса да, көпшілігі бастапқыда бұны жария формальдылық деп қабылдағанына қарамастан, өз идеясынан қайтпады [3].

1994 жылы ТМД елдеріндегі саяси және әлеуметтік-экономикалық үдерістердің дамуындағы оң динамикамен ерекшеленбей, Нұрсұлтан Назарбаев өзіне тән табандылықпен былай деп мәлімдеді: «Еуразиялық кеңістіктегі Интеграция – бұл түпкілікті күйреуден қорғаудың жалғыз жолы және ықтимал геосаяси апаттар мен әлеуметтік-саяси катаклизмдерден болатын жалғыз кепілдік. Біздің алдымызда Еуропалық Қоғамдастықтың, Араб Мемлекеттері Лигасының, Австралия одағының, Оңтүстік Америка елдері мен Тынық мұхиты өңірі бірлестіктерінің, басқа да көптеген қоғамдастықтардың тәжірибесі тұр. Олардың барлығы өз қарым-қатынастарын дамытады және тереңдетеді, әрқашан өзара қолайлы шешімдерді іздейді және табады және осыдан тек әлемдік қоғамдастықта, әлемдік нарықта пайда көреді».

Идея жүзеге асуы үшін, ең алдымен, Нұрсұлтан Назарбаевтың күш-жігерімен ілгерілетілетін табанды жұмыстың екі онжылдығы қажет болды: 2014 жылғы 29 мамырда Қазақстанның елордасы – Астанада оған мүше мемлекеттердің егемендік теңдігі, олардың саяси құрылымының ерекшеліктерін құрметтеу, өзара тиімді ынтымақтастықты, тең құқылықты қамтамасыз ету және тараптардың мүдделерін ескеру, нарықтық экономика және адал бәсекелестік қағидаттарын сақтау қағидаттарына негізделген Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) туралы шартқа қол қойылды [4].

Бірақ бұл да Қазақстан Президентінің стратегиялық ойлауының көкжиегінің шегі емес: ол Еуразиялық экономикалық одақты болашақ Еуразиялық өркениеттің интеграциялық өзегі ретінде, Еуразиялық континент елдері үшін ғана емес, бүкіл әлем үшін ашық алаң ретінде қарастырады. Нұрсұлтан Назарбаев өзінің интеграция идеясына адал болып, оған жаһандық мазмұн салуда, оны іске асыруда жалпы әлемдік өркениеттің бірігуінің тарихи перспективасын көріп отыр.

Мемлекет Басшысының жаһандық шығармашылық ізденістерінің нәтижесінде өмірге енген осы оқиғалар мен процестердің барлығы, сөзсіз, біздің еліміздің оң имиджін жасайды, қоғамды демократияландыруға ықпал етеді, құқықтық дамуға деген адалдығымызды растайды. Әр түрлі қоғамдық институттар азаматтық қоғамдағы адамдар үшін қолайлы жағдай жасайды.

Мемлекеттің имиджін қалыптастыру процесі көптеген факторларға байланысты – мемлекеттің сыртқы саясатын сәтті жүргізу, оның ішкі саясатын жүргізу ерекшеліктері, экономиканың тиімділігі, қоғамның менталитеті және т. б. Мемлекеттің оң имиджін қалыптастырудағы маңызды факторлардың бірі-оның көшбасшысының рөлі.

Әз-Жәнібек хан, Ярослав Мудрый, Давид Строитель, Шарль де Голь, Франклин Рузвельт, Мұстафа Кемал Ататүрік, Махатма Ганди, Дэн Сяопин, Ли Куан Ю, Махатхир Мохаммад сияқты көрнекті есімдер адамзат жадында мәңгі сақталады. Олар туралы тарихтағы жеке тұлғаның рөлі тұрғысынан айту кездейсоқ емес, өйткені бұл адамдар өз ұлттары мен мемлекеттерінің мүддесі

үшін ең маңызды нәрсені жасады. Олар өз елдерінің мәртебесі мен жаһандық рөлін көтеріп қана қоймай, оларға экономикада, саясатта және мәдениетте стратегиялық серпіліс берді. Ең бастысы, олар дамудың қиын кезеңінде қоғамға дұрыс жол ұсына алды, бұл өз ұлтын көпшілікке жақын және түсінікті оң идеялар төңірегінде біріктірудің факторы болды.

Ұлы есімдердің бұл тізіміне Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың есімін еш ойланбастан енгізуге болады. Оның Мемлекет басшысы лауазымындағы көрнекті қызметін ел халқының басым көпшілігі толық қолдайды. Ұлт көшбасшысы біздің тарих бойы бүкіл қазақстандық қоғамды біріктіруші фактор болып келді және болып қала береді. Республикада өткен барлық президенттік сайлаудың қорытындылары Назарбаевтың бағытын халықтың басым көпшілігі қолдайтынын көрсетеді.

Н.Ә. Назарбаевтың еңбегі – ол ел дамуының бас бағытын әзірлеп қана қойған жоқ. Ең бастысы ол жариялаған қарапайым және табиғи құндылықтар жылдар бойы қазақстандық қоғамның дербес құндылықтары мен басымдықтары, қазақстандық бірегейлік факторлары ретінде қалыптасты. Олар қоғамдық идеологияның негізіне айналды. Қоғам бұл құндылықтарды сіңірді, олармен бірге тұрады. Дәл осы базалық құндылықтарды ұстану қазақстандық қоғамның біріктіруші факторына айналды. Сондықтан Н.Ә. Назарбаев Қазақстан үшін – өз ұлтына, ең алдымен оны біріктіруші бастау ретінде қажетті көшбасшы бола білді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Послание Главы государства Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь - 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» // Казахстанская правда, 2014, 18 января.
2. О концепции внешней политики Республики Казахстан на 2014-2020 годы от 21 января 2014 года № 741. //http://mfa.gov.kz/ru/#!/koncepcia_2020/
3. Калетаев Д. Феномен национального лидера: история и современность. - Астана, 2013.
4. Жолдасбеков М. Верный курс Президента // Казахстанская правда, 2015, 3 июля.

УДК 343.2/20

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА В КАЧЕСТВЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ РК

Лутфуллаев Б.Х., Зарипов И.О., Аминов Д.Д.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Имашев Б.Е.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада Қазақстанның сот жүйесіндегі уақыт талаптарына сәйкес қазақстандық сот-сараптама жүйесін жетілдіру мәселелері қарастырылды.

Summary: In this article, the issues of improving the Kazakhstan forensic system in accordance with the requirements of the time in the judicial system of Kazakhstan were considered.

Образование, становление и развитие судебной экспертизы в Республике Казахстан неразрывно связано с историей Центра судебной экспертизы Министерства юстиции Республики Казахстан. Кроме того, при рассмотрении

вопроса об истории судебной экспертизы Республики Казахстан в разное время важным является изучение аспектов нормативного регулирования данной сферы.

Первым этапом или началом истории казахстанской судебной экспертизы можно считать период 1939-1948 годов, так как судебно-экспертная деятельность была образована в 1939 году как учебное подразделение, при этом выполняла функции экспертного центра криминалистической лаборатории Алматинского юридического института, проводившая криминалистические экспертизы для следственных и судебных органов. В 1948 году на эту лабораторию возложена экспертиза для следственных органов и судов Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и Алтайского края.

Важным этапом для формирования казахстанской судебной экспертизы является период с 1951 по 1966 годы. Важным событием 1951 года стало создание Алма-Атинской научно-исследовательской криминалистической лаборатории при Юридической комиссии Совета Министров Казахской ССР.

В том же году под подписью И. В. Сталина в соответствии с постановлением Совета Народных Комиссаров СССР Об организации государственной судебно-медицинской деятельности на всей территории Союза СССР был создан Центр судебной медицины Министерства юстиции Республики Казахстан. Во исполнение приказов Министерства здравоохранения СССР от 14 июня 1951 года № 643 и Министерства здравоохранения от 23 июля 1951 года № 667 было создано Республиканское бюро судебно-медицинской экспертизы при Министерстве здравоохранения КазССР и областных отделах здравоохранения, обслуживающих города, сельские и городские районы областей. Таким образом, в соответствии с действующим административно-территориальным делением в Казахстане начали функционировать 15 областных бюро судебно-медицинской экспертизы. В 1955 году был организован первый физико-технический отдел. Через шесть лет, весной 1957 года Алма-Атинская научно-исследовательская криминалистическая лаборатория при Юридической комиссии Совета Министров Казахской ССР была преобразована в Алма-Атинский Научно-исследовательский институт судебной экспертизы Министерства юстиции Казахской ССР. Во всем СССР названный НИИ до сих пор стал третьим институтом судебной экспертизы.

Создание Алматинского Научно-исследовательского института судебной экспертизы означает начало развития научного направления судебной экспертизы в Казахстане. В 1959 году в республике было 5 судебно-медицинских лабораторий, 3 судебно-биологических и 1 физико-химических отделения [1].

Результаты научной и практической деятельности Алма-атинского НИИ СС, достижения в области разработки основ судебной экспертизы постановлением Совета Министров Казахской ССР от 8 сентября 1966 года Алма-Атинский НИИ СС был реорганизован в Казахский научно-исследовательский институт судебных экспертиз, сотрудники которого

осуществили потребность в экспертных исследованиях судов и правоохранительных органов всей республики. Директором института был назначен профессор В. А. Хван (1966-1989 гг.), затем институт возглавлял профессор А. Ф.Аубакиров (1989-1997 гг.). В разные годы в областных центрах Казахстана (г. Кызылорда, Г. Гурьев) были организованы лабораторные отделения при Бюро судебно-медицинской экспертизы.

В период с 1966 по 1978 годы произошли ряд изменений в судебно-экспертной деятельности КазССР, проведена значительная работа по совершенствованию его нормативных и организационных основ. По состоянию на 1 января 1967 года в республике насчитывалось 200,5 единиц медицинских услуг, что составляет 102 основных работников и 89 дополнительных работников [1].

Общее методическое руководство судебно-медицинской работой в СССР осуществлял научно-исследовательский институт судебной медицины. За этот период издан ряд правительственных и ведомственных нормативно-правовых документов, посвященных организации, укреплению и развитию судебно-медицинской экспертизы, проведены съезды и конференции. Интенсивная фаза развития судебно-медицинской службы КазССР началась в конце 60-х годов и в середине 70-х годов достигла своего высокого уровня. в середине годов он достиг своего максимального уровня [2].

В 1973 году были созданы несколько областных отделений Казахского НИИ СС. В институте известные специалисты: С. Ф.Бычкова, Е. Д. Богодухова, А.М.Работал Агушевич, г. А. Мозговых, Л. Н. Мороз, Л. Т. Калиновская, А. С. Калимова, К. Н. Шакиров и др.

В 1978 году в Институте развивались направления экспертно-профилактической работы, изменена структура Казахского НИИ СС. Кроме центрального аппарата, расположенного в г. Алматы и состоящего из 6 отделений, в 1980 году было создано 10 областных отделений. Значительным событием этого периода стало объединение судебно-медицинской экспертизы республиканского и Алматинского областного бюро, созданное на основании решения Министерства здравоохранения Казахской ССР от 25 декабря 1981 года № 29/15 и проведенное в целях улучшения деятельности и усиления воспитательной работы судебно-медицинских работников в г. Алматы и Алматинской области.

В качестве отдельного этапа в истории казахстанской судебной экспертизы можно отметить период с 1989 по 1997 годы. В 1989 году впервые в истории судебно-медицинской службы в Шымкенте состоялся первый съезд казахстанских судебно-медицинских врачей. В 1989 году при Научно-исследовательском институте судебной экспертизы была открыта аспирантура, а также создан специализированный совет по защите кандидатских диссертаций [3].

Начало 90 - х было охарактеризовано усилением научного направления Казахского НИИ СС. Деятельность института неоднократно была высоко оценена как от Министерства юстиции СССР, так и от других экспертных

учреждений Союза. Положительный опыт Казахского НИИ СС был распространен в системе судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции СССР. В период с 1989 по 1995 годы в специализированном совете Казахского НИИ СС защитили диссертации 12 человек, в том числе сотрудники правоохранительных органов и вузов республики [3].

1997 год ознаменовался несколькими яркими событиями в сфере судебно-экспертной деятельности. Во-первых, создана единая экспертная система Министерства юстиции. Правительство Республики Казахстан постановляет: внести на рассмотрение Мажилиса Парламента Республики Казахстан проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам дальнейшего реформирования системы правоохранительных органов Республики Казахстан», формирование которого предполагает передачу функций ведения производства судебной экспертизы из органов уголовного преследования Министерству юстиции.

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 2 июля 1997 года №1044» о реорганизации судебно-медицинской службы Министерства здравоохранения Республики Казахстан " создан Центр судебной медицины.

Таким образом, еще одно значимое событие этого года – 12 ноября 1997 года был принят закон «О судебной экспертизе», регулирующий правовую основу судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан, общественные отношения в этой сфере.

Возникает необходимость пересмотра ситуации в отрасли, которая будет обсуждаться в 2005 году. Таким образом, постановлением Правительства Республики Казахстан разработана и одобрена Концепция развития судебно-экспертной системы РК.

В соответствии с концепцией разработан и принят план мероприятий по реализации Концепции развития судебно-экспертной системы Республики Казахстан на 2006-2008 годы.

В июле 2006 года были внесены существенные изменения и дополнения в некоторые основные законодательные акты (УК РК, УПК РК, ГПК РК, КоАП РК) в соответствии с требованиями времени и необходимости. Например, в УПК появилась гарантия реализации принципа состязательности и равноправия сторон, возникла норма об уголовной ответственности за назначение органом, ведущим уголовный процесс, экспертизы по инициативе участников процесса, клевету в отношении эксперта, проводившего экспертизу в УК.

С 2010 года можно рассматривать отдельный этап истории и становления судебно-экспертной деятельности, который также отражает ряд изменений в строительстве и правовом регулировании системы судебно-экспертной деятельности.

Так, производство судебно-наркологической и судебно-психиатрической экспертиз, ранее находившихся в ведении Министерства здравоохранения, передано в ведомство Министерства юстиции Республики Казахстан к 2016 году. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 3 февраля 2017

года № 34 «О некоторых вопросах судебной экспертизы» РГКП «Центр судебной медицины Министерства юстиции Республики Казахстан» реорганизовано путем присоединения к нему ГУ «Центр судебной экспертизы Министерства юстиции Республики Казахстан» [4].

Таким образом, судебно-экспертная система Республики Казахстан на сегодняшний день представлена республиканским государственным казенным предприятием «Центр судебной экспертизы Министерства юстиции Республики Казахстан».

Объединение экспертных функций в едином ведомстве позволило оптимизировать деятельность административного персонала, повысить эффективность работы экспертов и сконцентрировать финансовые усилия с обоснованием общей материально-технической базы, обеспечить большую независимость экспертов, а также исключить внутренние противоречия в судебно-экспертной деятельности.

Глава государства подписал закон Республики Казахстан» О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам деятельности Фонда национального благосостояния и признании утратившим силу закона Республики Казахстан "об инвестиционном фонде Казахстана", направленный на приведение ряда законодательных актов в соответствие с законом "О Фонде национального благосостояния".

В связи с экономическим, социальным и политическим развитием Республики Казахстан, реформированием по требованию времени правоохранительной и судебной систем, а также мировым развитием науки и техники вполне закономерно изменение казахстанского законодательства, его развитие и совершенствование. Эти изменения неизбежно влияют на все сферы общественной деятельности.

Природа судебно-экспертной деятельности представляет собой необходимость ее устойчивого развития и динамики. На определенные этапы истории развития судебной экспертизы, приведенные в настоящей статье, градация основана на условном и наиболее важных событиях исследуемой отрасли. Законодательные реформы должны быть профессиональными, а в научно-исследовательском деле особое место занимает применение исторических и сравнительно-правовых методов.

Список использованной литературы:

1.Абдолла С. Становление и развитие судебной экспертизы в Республике Казахстан // Теория и практика судебной экспертизы. 2020. Том 15. № 1. С. 126–132. https://doi.org/10.30764/1819-2785-2020-1-126-132

2.Исторические этапы развития и становления службы медико-социальной экспертизы в России [Текст] / С. Н. Пузин [и др.] // Медико-социальная экспертиза и реабилитация. - 2017. - № 1. - С. 50-54

3. Шакиров К.Н. Судебная экспертиза (часть общая). Учебно-практическое пособие в схемах. 2-е изд., перераб. Алматы: аза университеті, 2018. 96 с. <url> https://astanatv.kz/kz/news/16446/?print

4. Б.Н.Шайхин, Б.А.Жуманбаева Актуальные проблемы в сфере судебно-экспертной и экспертно-оценочной деятельности В Республике Казахстан,2010 г.

ОӘЖ343.228

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ БИЛЕР СОТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ МАҢЫЗЫ

Мамытбек Қ.Е., Әбдіқадыр Н.К., Тұрғанбай Д.Т.
Ғылыми жетекшісі: магистр, оқытушы Құлшарова Х.Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассказывается о роли и деятельности суда биев в казахском обществе. В статье также рассказывается об истории становления и сегодняшнем состоянии суда биев.

Summary: The article describes the role and activities of the Biy court in Kazakh society. The article also tells about the history of the formation and the current state of the Biy court.

Қазақ халқының жаһандық құндылықтарының бірі – билер соты – дала соты. Әрбір ұлттың соттары мұндай құрметке ие болған жоқ, олардың пікірлері билеушілердің билігінен жоғары болды. Қазақ халқының алтын ғасыры билердің сот төрелігі мен заңдылықтың салтанат құрған уақытына келіп тірелгені бекер емес.

Бүгінгі таңда бұл үлкен құқықтық және рухани мұраны қарастыра отырып, билер сотында қазіргі заманғы сот төрелігінің ең жақсы үлгілерінің көптеген белгілері бар деп айтуға болады.

Би деген сөз бұрынғы бек сөзінің кейіннен өзгерген түрі болып табылады және деректемелерде XV ғасырдан ерте кездеспейді, ал түріктердің «бек» деген сөзі монғолдардың «ноян» және арабтардың «әмір» деген сөздеріне сәйкес келеді [1].

Билердің ықпалы өздері басқаратын рулардың адам санының басым және қуатты болуымен де, тегінің ежелден келе жатқандығы және айбындылығымен айқындалды. Қазақ ұлыстарының билері кейбір құқықтарды пайдаланды: өздерінің қол астындағы рулар шегінде сот және әкімшілік билігі де, әскери билік те (ханды қоспағанда) тек билердің ғана қолында болды. Бұл билік билерге белгілі бір саяси салмақ берді, ол билердің сұлтандармен қатар жыл сайын шақырылатын «халық жиналысына» бірге барып, жалпы мемлекеттік істерді шешуге қатысуынан көрінді. Ең ықпалды рубасылары хан жанындағы «билер кеңесіне» кірген.

Хандық басқару жүйесіндегі маңызды буын болған билер, сонымен, кем дегенде төрт міндетті: әскербасы, әкімшілік адамы, би және дала ақсүйектерінің өкілі міндеттерін ұштастырып отырған. Билер – алыста қалған уақыттың мирасқорлары, олардың бүкіл басқару міндеттерін мейлінше етене меңгергендіктері сондықтан. Өйткені Дешті Қыпшақтың билері Шыңғыс ұрпақтарынан да ертерек болған. «Ұлтқа жатпайтын» текті Шыңғыс ұрпақтарына қарағанда, билер, былайша айтқанда, «ұлттық» ақсүйектер, әлеуметтік қарасүйек тобының бетке шығарлары саналды [1].

«Би» атағын «қара халықтан» шыққандар ғана иелене алатындығын Ш. Уәлиханов атап өтеді. Бидің бойынан табылар қасиеттері шешендік,

тапқырлық, өршілдік, тура мінезділік. Би мұрагерлікке қалдырылған жоқ. Ш. Уәлиханов билер өзінің жағдайы жағынан Шыңғыс тұқымынан кем болған жоқ деп көрсететді. Билердің қазақ қоғамында алатын орны туралы П.И. Рычков та атап көрсетеді, ол да «би» атауы текті дворяндарға беретін лауазым деп түсіндіреді. Билер әдетте, халық кеңесінің құрамына еніп, көбіне хан саясатына әсер етіп отырған. XVII ғасыр соңы XVIII ғасыр басында «билер» ру басшыларынан хандық биліктің негізгі тірегі сот қызметін атқарушы, қажеттілік туғанда елшіліктерді басқарып барған. «Билер» хан және сұлтандармен қатар сот істерін шешіп, табысты бөлісуге қатынасты. «Билер кеңесі» өзінің мемлекеттік статусы бойынша ханның билігін жіктеу құқығына ие болған көшпелі қазақ қоғамының тұрмыс-тіршілігіне сай қалыптасқан ұлы даланың сол кездегі парламент және жоғарғы сот органы, ханның ішкі және сыртқы саяси мәселелері бойынша шешім қабылдануы «билер кеңесінің» құптауын талап еткен. Билер институты бұл қазақ қоғамындағы парламентаризм дәстүрлерінің құқықтық негіздерінің тым әріде жатқанын көрсетеді. Билердің қазақ қоғамында басты атқаратын қызметі бұл «билер кеңесі» болды. Билер кеңесінде бүкіл қазақ елінен сексен, тіпті жүзге дейін билер қатынасып отырған [2].

XVIII ғасырда билердің әлеуметтік тобының мүддесінің өзгеріске ұшырауы Ресей тарапынан жүргізілген саясаттың нәтижесі болған. «Билер институтының» негізгі мазмұны қазақ қоғамындағы басқа билік етуші институттар сияқты Ресей отарына айналғаннан кейін өзгеріске ұшырады. Бұл кезеңде қоғам ішіндегі билердің ықпалы әлсірей бастады. Біріншіден, хандық биліктің жойылуы, олардан ірі рулық бірлестіктергегі билікті өз қолдарына алды. Екіншіден 1822 жылғы Сібір қазақтары туралы устав бойынша билерді сайлау арқылы бекіту билер арасында іріткі тудырды. XVIII ғасырда қазақ-орыс, қазақ-жоңғар қатынастарындағы елшілік ісінде билердің алар орны ерекше. Мысалы, 1715 жылы Уфаға аттандырылған қазақ елшілігіне Тайқоңыр би жетекшілік еткен, Тәуке қазасынан соң билікке келген Қайып хан тұсында да Тобылдағы Сібір генерал-губернаторына аттандырылған елшілікті Бекболат пен Байдәулет билер басқарған [3].

Қазақ билері, әдетте, бір тұлғада ақын мен шешенді, философты және данагөйді, және, әрине, әдеттегі құқық нормаларының білгірін біріктірді. Бірақ олардың басты қадір-қасиеті олардың әмбебаптығында емес, өз қызметінде халықтың мүдделерін бәрінен жоғары қою қабілетінде, соның ішінде туыстарынан да жоғары қоюында. Би мәртебесін атақты Әйтеке би бейнелі түрде білдіріп, өзі туралы былай деді: «Менің өмірім халыққа тиесілі, ал маған тек менің өлімім ғана тиесілі».

Көрнекті заңгер, академик Салық Зиманов жазғандай, билердің әділеттілігінің түпкі мақсаты – тараптардың өзара қарым-қатынасы қаншалықты күрделі және шиеленіскен болса да, татуласу және бітім. «Даудың түбі біту», «Татуласу – мақсат пен сот процесінің соңы» деген ұстанымды басшылыққа алған.

Зерттеушілердің пікірінше, билер соты тек сот төрелігі институты ретінде ғана емес, сонымен қатар әдеттегі құқықты жетілдіруге айтарлықтай үлес қосты. Халықтық дәстүрлер қаншалықты ақылды болса да, олар көбінесе декларативті болып қала берді. Бірақ билер соттары әділдікті сот шешімдерінің негізгі өлшемі деп жария және ресми түрде жариялады. Заң ғылымдарының докторы Е.Б. Абдрасулов атап өткендей, әділдік қағидаты билер шешімдерінде құқықтық ережелер формасына айналған [4].

Билер соты ерекшеліктерінің бірі – оның дауларды шешу кезінде тараптарды татуластыруға бағытталуында. Осылайша ол қоғамдағы қарым-қатынастардың тұрақтылығына оң ықпал етіп отырды.

Бұл туралы академик С.Зиманов «Қазақтың билер соты – бірегей сот жүйесі» деген еңбегінде: «Қазақтың билер соты өзіне жүгінген тараптардың дауларын қарастыра отырып, тараптардың арасында, рудың арасындағы бітімгершілікке және бірлікке қол жеткізуге тырысатын. Билер сотының осы асқақ мұраттарының талабына жауап беру үшін билер дала даналарының мектебінен өтуге, алдыңғы ұлы билердің сынынан сүрінбеуге тиіс болған» деп келтіреді [5].

Билер соты қазақ қоғамының өмірінде шоғырландырушы рөл атқаратын ең маңызды институтқа айналғанын атап өту өте маңызды. Ол мемлекетті сақтап қалудың, қазақ көшпенділерінің бірлігін қамтамасыз етудің қуатты факторы ретінде әрекет етті. Бұл мәселе Қазақстан Жоғарғы Сотының Төрағасы Қайрат Мәмидің мақаласында ерекше атап көрсетілген. Ал әлемнің ең дамыған елдерінің қазіргі мемлекеттік құрылымында тәуелсіз сот, шын мәнінде, билік тармақтарының ең жоғарғы сатысы болып табылады.

ҚР Жоғарғы сотының басшысы XIX ғасырдағы танымал орыс зерттеушісі В.Григорьевтің сөзін келтіреді: «...оларда (қазақтар. - авт.) көптеген өркениетті халықтар қызғана алатындай керемет сот ісін жүргізу және тергеу мен сот процесінің тәртібі пайда болды» [6].

Қазақ халқының әдеттегі құқық нормаларының жинағы – «Жеті жарғының» құрылу тарихы айрықша мәнді. Тәуке хан ел ішіндегі феодалдық қырқыс пен бытыраңқылықты жоюға, қуатты мемлекет – Қазақ хандығын құруға ұмтылды. Ол билерге сүйенген орталық билікті нығайтуға бағытталған реформалар жүргізді. Бұл жағдайда сот билігі тек хан мен рулардың билеріне берілді. Тәуке хан билердің қолдауымен сепаратизмге ұмтылған дала ақсүйектеріне қарсы күрес жүргізді.

Бұрынғы «Қасым ханның қасқа жолы» және «Есім ханның ескі жолы» кодекстеріне, сондай-ақ халықтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына сүйене отырып, Тәуке орталық билікті нығайтып, қазақтардың ұлт ретінде бірлігін қамтамасыз ететін жаңа заңдар жүйесін жасады. Үш жүздің көрнекті билерінің – Төле би, Қазыбек би және Әйтеке би басшылығымен «Жеті жарғы» заңдар жинағы әзірледі. Тәуке хан бұрынғы дала заңдарын жеті жаңа тармақтармен толықтырды.

Заңдар жинағына сәйкес қазақ тайпалары мен руларының басшылары жылына бір рет – Болашақ Парламенттің прототипі жиналды. Мұндай

форумдарда мемлекеттің ішкі және сыртқы жағдайына байланысты мәселелер дауыс беру арқылы шешілді.

Кез-келген идеялар құндылығының басты критерийі – олардың әрекет ету уақыты. «Жеті жарғы» XIX ғасырдың ортасына дейін, яғни үш ғасырға жуық, ал оның кейбір заңдары – 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейін қолданылған.

Елбасымыздың Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында қазақтың билер кеңесін ұлттық құндылықтар ретінде танып, халық арасында кеңінен насихаттау қажеттілігін айтқанын атап өтті. Көшпелі қазақ қоғамының билер соты тарих қойнауында қалса да, оның беделі мен мәртебесі бүгінгі күнге дейін жалғасын тауып отыр.

Осы орайда, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Сот төрелігінің 7 түйіні» бағдарламасы бағыттарының бірі «Татуласу: сотқа дейін, сотта» бағыты бойынша, татуласу рәсімдерін одан әрі дамыту, оның тарихымызға, ұлттық ерекшелігімізге тән түрі ретінде билер кеңесін құру туралы бастамасы өңірлерде қолдау тауып, нақты жүзеге асырыла бастады [4].

Билер кеңесі Республикалық маңызы бар қала, астана, облыстық маңызы бар қала мәслихатының (бұдан әрі - мәслихат) шешімі негізінде қалалық мәслихат депутаттарын сайлау бойынша бір немесе бірнеше сайлау округтерінің шекарасында құрылады және олардың қызметі мәслихат шешімімен бекітілетін «билер кеңесі туралы Ережемен» реттеледі.

Қазіргі заманғы Билер кеңестерінің мақсаты – тарихы тереңнен тамыр тартатын билер институтын қайта жаңғырту, оның халық алдында атқарған міндеттері мен жауапкершілігін сараптау, билер соты еліміздегі бүгінгі сот билігінің бастау көзі, оның айнымас бірегей жүйесі екеніне халықтың көзін жеткізу, ең бастысы - халық арасындағы ұсақ-түйек дауларды сотқа жеткізбей-ақ ауыл ақсақалдарының, яғни билердің араласуымен, кеңесімен шешу, жалпы ел ішіндегі дауласушылық деңгейін төмендету.

Қорытындылай келе, билер сотының гуманизмге, әділеттілікке, заң үстемдігіне, сатылмаушылыққа, татуластыру рәсімдерінің басымдығына негізделген ең жақсы қағидаттары қазіргі заманғы заңнама мен құқық қолдану практикасына енгізуге құқылы деп айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 2-том. – Алматы: «Атамұра», 2010. – 640 бет.

2. Дауытбекова М.Қ. «Қазақ қоғамындағы қаяси-потестарлық институттар тарихынан» / ҚазҰУ хабаршысы: тарих сериясы № 1 (84), 2017.

3. Оразбаева А.И. «Қазақ қоғамындағы билер институты: тарихи бастаулары, орны және рөлі (XVIII ғасыр)»: тарих ғыл. канд. дисс. Алматы, 1998.

4. Хайырбеков Р. «Билер Соты – тарихи құндылық»: http://qaz.infozakon.kz/courts/7008-biler-soty-tarihi-ndyly.html

5. Зиманов С.З. «Казахский суд биев – уникальная судебная система» - Алматы: Атамұра, 2008. – 224с.

6. https://informburo.kz/special/sud-biev-mudrecy-v-sudeyskom-statuse.html - «Суд биев – мудрецы в судейском статусе», 2017.

ОӘЖ339.5

МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ КЕДЕНДІК ШЕКАРА АРҚЫЛЫ ӨТКІЗУДІ РЕТТЕУДІҢ ӘЛЕМДІК ПРАКТИКАСЫ

Махан Ә. И., Сапарбек М. Қ., Ережепов М. Е.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы Мейркулова Г.Д.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются мировая практика регулирования пропуска через таможенную границу культурных ценностей

Summary: The article examines the world practice of regulating the passage of cultural values through the customs border

XX ғасырдың аяғы - XXI ғасырдың басында Қазақстан Республикасында болып жатқан экономикалық, саяси, әлеуметтік өзгерістер мемлекет пен қоғамның тарихи-мәдени мұраға қатысты сапалық өзгерістерге алып келді. Тарихи және мәдени мұраны қорғау, Қазақстан халқының және этникалық диаспоралардың тарихи мұрасын сақтау үшін құқықтық кепілдіктер жасау Қазақстан Республикасының мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатының негізгі қағидаттарының бірі болып табылады.

Батыс Еуропа елдері арасында мәдени құндылықтарға қылмыстық қол сұғушылықтан ең көп зардап шегеді Италия. Бұл Италияда барлық өнер туындыларының 60 пайыздан астамына байланысты. Жыл сайын бұл елде он сегіз мыңға жуық картиналар, мүсіндер, археологиялық құндылықтар ұрланады. Өнер туындылары нарығында белсенді қызметті итальяндық мафия ұйымдары жүзеге асырады. Олар ежелгі итальяндық өнер ресурстарының жойылуына әкелді.

Жоғарыда аталған себептер Италия, сондай-ақ Ұлыбритания, Германия, Үндістан, Мексика және басқа да бірқатар елдердің мәдени ескерткіштерді әкету туралы заңдарды қабылдауымен түсіндіріледі, бұл оларды бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Заңдардың мақсаты - құнды мәдени заттарды тиісті елден шығаруға жол бермеу. Олар егжей-тегжейлі реттеумен және белгілі бір қаттылықпен ерекшеленетін мәдени меншік объектілеріне қатысты арнайы экспорттық ережелерді белгілейді[1].

Аталған елдерде мәдени құндылықтарды әкету негізінен арнайы рұқсат (лицензия) бойынша жүзеге асырылады, бірақ лицензияларды алу шарттары барлық мемлекеттерде әр түрлі. Мысалы, Мексикада археологиялық ескерткіштерді әкетуге рұқсат берілмейді. Индонезияда экспортқа рұқсат тек тіркелген ескерткіштерге беріледі. Ұлыбританияда келесі ережелер белгіленген: жетпіс жылдан астам уақыт бұрын жасалған кез-келген мақсаттағы қолжазбаларды, құжаттарды, мұрағаттарды, фотосуреттер мен негативтерді елден шығаруға лицензия қажет. Лицензия, егер олардың құны 4 мың фунт стерлингтен кем болса, кем дегенде жүз жыл бұрын (өнер туындыларын қоса алғанда) кез-келген мақсаттағы ежелгі заттарға арналған. Бұл ережеден ерекше

жағдайлар бар. Мәдени құндылықтарды ғылыми зерттеулер, алмасу мақсатында және көрмелерге қою үшін әкетуге жол беріледі.

Германияда 1955 жылғы 6 тамыздағы "неміс мәдени мұрасын әкетуден қорғау туралы" Федералдық заңға сәйкес мәдени құндылықтарды шетелге әкетуге арнайы рұқсаттың болуы көзделеді. Мұндай рұқсатты Мәдениет министрлігі немесе Германияның жоғары және орта білім министрлігі береді. Егер мәдени құндылықтарды Германиядан әкету ұлттық мұраға немесе ғылымға елеулі залал келтіруі мүмкін болса, әкетуге рұқсат берілмейді. Германиядан күзетілетін заттарды рұқсатсыз шетелге шығару түрмеге қамауға немесе айыппұл салуға жазаланады. Сонымен бірге заттар тәркіленеді, олар кінәлілердің немесе үшінші тұлғалардың меншігі болып табылатындығына қарамастан, барлық көркем туындылар мен басқа да мәдени құндылықтар (мұрағат материалдарын қоса алғанда), олардың экспорты неміс мәдени мұрасы үшін орны толмас шығын ретінде қарастырылады, ұлттық қазына болып табылатын мәдени құндылықтар тізіміне енгізілуі керек. Мұндай заттарды әкетуге рұқсат сараптама комиссиясының қорытындысы негізінде беріледі, олай болмаған жағдайда мұндай құндылықтарды әкетуге болмайды.

Польшада ескерткішті рұқсатсыз шетелге шығару немесе оны белгіленген мерзімде қайтармау бас бостандығынан айыру және айыппұлмен жазаланады. Ескерткіштерді шетелге шығару мақсатында оларды сату кезінде сату немесе делдалдық ету де бас бостандығынан айыру және айыппұл салуға жазаланады.

Францияда 1975 жылы Францияның Ішкі Істер Министрлігі аясында туындылар мен өнер туындыларын ұрлауға қарсы орталық Бюро құрылды. Оған бірнеше негізгі міндеттер жүктелген: ұрлықтың алдын алуға бағытталған қызметті үйлестіру; ұрлыққа қарсы күреске бағытталған қызметті үйлестіру, сондай-ақ ұрланған заттарды жасыру және сатып алу; тиісті ақпаратты орталықтандыру; бүкіл ел үшін кадрларды арнайы даярлау. Құрылымдық жағынан, Орталық Бюро Франциядағы Интерполдың құрамына кіреді, бұл оған өнер туындыларына және жалпы мәдени құндылықтарға қатысты барлық халықаралық ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік береді. Басқа шетелдік ұқсас қызметтер сияқты орталық Бюро да осы қылмыстардың алдын алуға баса назар аударады.

Бірінші топтағы мемлекеттерге Италия, Греция, Латын Америкасы елдері, Азия мен Африканың бірқатар елдері кіруі керек. Сонымен, Мексикада, Бразилияда, Аргентинада, Иорданияда мәдени құндылықтардың белгілі бір санаттарын әкетуге тыйым салынды. Италия заңнамасының ерекшелігі-заттарды әкелгеннен кейін бес жыл ішінде еркін қайта экспорттау, бұл көбінесе жалған тауарларды бастапқы әкелу және кейіннен заңды негізде Италиядан түпнұсқаларды әкету арқылы құндылықтармен алаяқтық операциялар үшін қолданылады[2].

Екінші топқа Америка Құрама Штаттары (бұдан әрі – АҚШ) және Жапония сияқты елдер жатады. Әлемнің түкпір-түкпірінен антиквариат, археологиялық олжалар белсенді түрде әкелінетін елдердің бірі АҚШ екені

сөзсіз. Жыл сайын ондаған мың өнер туындылары мен ежелгі заттар осы елдің шекарасынан өтеді. Мәдени құндылықтар айналымын құқықтық реттеу АҚШ-та заңнамалық актілерді қабылдау арқылы да, құқық көзі ретінде танылған сот шешімдерін (прецеденттерді) шығару арқылы да жүзеге асырылады. Мәдени құндылықтарды белсенді түрде әкелетін тағы бір ел-Жапония, онда 1950 жылы Мәдени құндылықтарды қорғау туралы Заң қабылданды. Осы Заңға сәйкес, тек "ұлттық қазынаның" немесе "маңызды мәдени меншіктің" құрамына кіретін құндылықтар экспорттық бақылауға жатады.

Көптеген мемлекеттердің заңдарын салыстырмалы түрде қарау мәдени құндылықтардың тізімі айтарлықтай сәйкес келетіндігін көрсетеді. Алайда, сонымен бірге айырмашылықтар бар, олардың болуы тарихи ерекшеліктерді, ұлттық мәдениеттердің дәстүрлерін, белгілі бір елде мәдени құндылықтарды қорғаудың рөлін көрсетеді. Бір нәрсе өзгеріссіз қалады: әр елдің үкіметі саяси жүйеге, сондай-ақ белгілі бір тарихи кезеңге қарамастан, өз аумағында елдің мәдени мұрасын сақтауға мүдделі.

Қазақстанда мәдени құндылықтарды шығару ережелері ҚР Мәдениет туралы заңы бекітеді.

35 бап Мәдени құндылықтарды әкету және әкелу

Уақытша экспозиция, гастрольдік қызмет, реставрациялау жұмыстары мен ғылыми зерттеулер, тұсаукесерлер, көрмелер және халықаралық мәдени іс-шаралар өткізу жағдайларын, сондай-ақ осы Заңда белгіленген өзге де жағдайларды қоспағанда, мәдени құндылықтарды Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге әкетуге тыйым салынады.

Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерге заңсыз әкетілген мәдени құндылықтар міндетті түрде қайтарылуға жатады. Заңсыз әкетілген және Қазақстанға қайтарылған, сондай-ақ сот шешімі бойынша тәркіленген мәдени құндылықтар тиісті бейіндегі Республикалық маңызы бар мемлекеттік музейлерге тапсырылуға жатады.

Мәдени құндылықтар меншік иелерінің, егер бұл іс-әрекеттер мәдени құндылықтарды заңсыз әкетуге және әкелуге ықпал етуі мүмкін болса, аталған құндылықтарды иелену, пайдалану және оларға билік ету жөніндегі өкілеттіктерді беруіне жол берілмейді.

Халықаралық іздестіру жарияланған мәдени құндылықтарды әкелуге тыйым салынады. Мұндай құндылықтар оларды кейіннен тараптар мемлекеттерінің заңнамасында және халықаралық келісімдерінде белгіленген тәртіппен заңды меншік иелеріне қайтару үшін ұсталуға жатады[3].

Мәдени құндылықтарды тарап мемлекетінің аумағы арқылы транзиттеу кезінде олардың меншік иесі немесе ол уәкілеттік берген тарап мемлекетінің заңнамасында белгіленген тәртіппен тұлға кедендік ресімдеуді жүргізетін уәкілетті мемлекеттік органдарға тасымалданатын мәдени құндылықтарды сипаттай отырып және транзитті әкелу мақсаты ретінде көрсете отырып, кедендік декларацияны, сондай-ақ әкететін мемлекет берген Мәдени құндылықтарды әкетуге рұқсатты ұсынуға міндетті. Мәдени құндылықтар

транзитін кедендік ресімдеу транзит мемлекетінің кедендік ережелеріне сәйкес жүргізіледі.

Мәдени құндылықтар нысаны тиісті тарап мемлекетінің заңнамасында белгіленген тәртіппен бекітілетін және басқа Тараптардың назарына жеткізілетін рұқсаттар бойынша тараптар мемлекеттерінің аумақтарынан әкетіледі.

Мәдени құндылықтарды кедендік шекарадан өту кезінде рұқсатсыз әкетуге және уақытша әкетуге тыйым салынады.

2015 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) күшіне енуіне байланысты экономикалық контрабанда, яғни кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген, оларға қатысты кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленген тауарларды, құндылықтарды немесе басқа да заттарды кедендік шекара арқылы ірі мөлшерде өткізу үшін қылмыстық жауапкершілік белгіленді (ҚК 234-б.). Арнайы қозғалыс ережелері белгіленген заттардың қатарына мәдени құндылықтар жатады[4].

Контрабанда объективті жағынан: тауарларды немесе өзге де құндылықтар мен заттарды кедендік бақылаудан жасырумен; оларды кедендік бақылаудан тыс өткізумен; оларды декларацияламаумен немесе анық емес декларациялаумен; кедендік және басқа да құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдаланумен сипатталады. Мұндай әрекеттерді қылмыстық деп тану үшін зиянды салдардың басталуы талап етілмейді. Субъективті жағы-ниет, қылмыс тақырыбы – жалпы.

Қазақстан Республикасынан әкетілетін және оған әкелінетін мәдени құндылықтарға сараптама жүргізу қағидалары заңмен анықталады.

Қазақстан Республикасына әкетілетін және әкелінетін мәдени құндылықтарға сараптама жүргізу 2007 жылғы 1 маусым № 447 Қазақстан Республикасының Үкіметінің қаулысымен бекітілген және ол мәдени құндылықтарды елден тысқары жерлерге әкету кезінде, сондай-ақ оларды кері әкелу кезінде оларға сараптама жүргізу тәртібін айқындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Н.Т. Шайнусипова Кеден одағы аясында кедендік рәсімдерді құқықтық реттеудің кейбір мәселелері ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. №2 (70). 2014

2. Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 288-VI ҚРЗ. (2021.10.05.жаңартылған. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)

3. Мартыненко Игорь Эдуардович Особенности уголовной ответственности за нелегальное перемещение культурных ценностей через таможенную границу Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации ЖУРНАЛ Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан 2015

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі (Жалпы бөлім) 2014 жылғы 03 шілде № 375-V ҚРЗ.(02.01.2021ж. өзгертулер мен түзетулермен)

ОӘЖ 339.5

МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУ ОБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ

Маханбет Ә. С., Ирисметов О. А., Төлеген С. Е.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы Мейркулова Г.Д.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются система таможенного определения и перемещения через таможенную границу культурных ценностей, и их правовой режим на уровне ЕАЭС

Summary: The article discusses the system of customs identification and movement of cultural values across the customs border, and their legal regime at the level of the EAEU

Мәдени құндылықтар өмір сүру деңгейіне, саяси немесе әлеуметтік мәртебесіне қарамастан әр түрлі ұлттардың да, халықтың әртүрлі топтарының да әрқашан ерекше назарында болды. Кейбіреулер үшін бұл олардың мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыру объектілері, ал басқалары үшін-өмір сүру тәсілі немесе пайда табу құралы. Мәдени құндылықтарды сақтау мәселесіне деген қызығушылықты кез-келген ел халқының мәдени даму деңгейінің көрсеткіші деп санауға болады. Бүгінде дамушы елдер мәдени құндылықтарды қайтаруды талап етеді және бұл проблеманы халықаралық ұйымдар мен халықаралық форумдарда белсенді талқылауда. Білім, ғылым және мәдениет мақсаттары үшін алмасу адамзат өркениеті туралы білімді кеңейтеді, барлық халықтардың мәдени өмірін байытады және елдер арасында өзара құрмет пен түсіністік тудырады. Мәдени құндылықтар өркениет пен халықтар мәдениетінің негізгі элементтерінің бірі бола отырып, олардың шығу тегі мен тарихы нақты белгілі болған жағдайда ғана олардың шынайы құндылығына ие болатындығын атап өткен жөн[1].

Қазақстанның көпұлтты халқы үшін Мәдени мұра объектілері бірегей құндылыққа ие, сондай-ақ дүниежүзілік мәдени мұраның ажырамас бөлігі болып табылады. ҚР Конституциясында әрбір азаматтың мәдени құндылықтарға қол жеткізу құқығы ғана жарияланып қоймай, әрбір азаматтың тарихи және мәдени мұраны сақтауға қамқорлық жасау, тарих пен мәдениет ескерткіштерін қорғау міндеті де бекітілген.

Халықаралық құқық пен қазақстандық заңнама "мәдени құндылықтар"ұғымына бірнеше анықтама береді. "Мәдени құндылық" анықтамасы алғаш рет "Қарулы қақтығыс жағдайында мәдени құндылықтарды қорғау туралы"1954 жылғы Гаага Конвенциясында тұжырымдалған.

Осы Конвенцияға сәйкес қандай заттар, олардың шығу тегіне және иесіне қарамастан, мәдени құндылықтар болып есептелетіндігі анықталған.

1954 жылғы Конвенциямен қатар "мәдени құндылық" ұғымының кең анықтамасы ЮНЕСКО-ның 1964 жылғы "мәдени құндылықтарды заңсыз әкетуге, әкелуге және оларға меншік құқығын беруге тыйым салуға және олардың алдын алуға бағытталған шаралар туралы"ұсынымында берілген[2].

Халықаралық құқық пен қазақстандық заңнама "мәдени құндылықтар" ұғымына бірнеше анықтама бергеніне қарамастан, жалпы ерекшелік өзгеріссіз қалады: Мәдени мұра сақталуға, қайта бағалануға және қолда бар жетістіктерді пайдалануға жататын басқа дәуірлердің материалдық және рухани мәдени құндылықтарының жиынтығын құрайды. "Мәдени құндылықтар" ұғымы материалдық объектілерді де, адамның рухани қызметін де қамтиды. Еңбек құралдары мен оның материалдық өнімдері, рухани шығармашылық туындылары, философиялық идеялар, ғылым жетістіктері, дәстүрлер, моральдық және құқықтық нормалар және т. б. мәдени құндылыққа ие бола алады.

2010 жылғы 1 қаңтардан бастап Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың Мемлекетаралық Кеңесінің "Беларусь Республикасының, Қазақстан Республикасының және Ресей Федерациясының Кеден одағын Бірыңғай кедендік-тарифтік реттеу туралы" 27.11.09 № 18 шешімі негізінде сыртқы экономикалық қызметтің бірыңғай тауар номенклатурасы (бұдан әрі – ЕТНВЭД) күшіне енді, онда алдыңғы Ресей СЭҚ ТНВЭД сияқты мәдени құндылықтарға жеке бөлім бөлінген, оған 97-топ "өнер туындылары, коллекциялау заттары және антиквариат"кіреді. Заң шығарушы мәдени құндылықтарды алты тауар позициясы бойынша жіктеуді ұсынады, олардың толық тізбесі А қосымшасында берілген, алайда мұндай тауарлар, егер олар осы топтың ескертпелері немесе тауар позициялары мәтіндерінен туындайтын шарттарға сәйкес келмесе, СЭҚТН-ның басқа тауар позицияларында жіктелетінін атап өткен жөн. 9701 - 9705 тауар позицияларына жататын бұйымдар, олардың жасы 100 жылдан асса да, осы тауар позицияларында қалады[3].

Мәдени құндылықтар, бірінші кезекте назар аударатын объектілер ретінде, есірткі, қару, радиоактивті заттар, құрып кету қаупі төнген жануарлар мен өсімдіктер контрабандасы сияқты контрабанданың аса қауіпті түрлерімен қатар тұр.

Кеден қызметкері "мәдени құндылықтар"ұғымын тұжырымдаудың артында не тұрғанын нақты түсінуі керек. Бір жағынан, азаматтарға артық күдікпен ауыртпалық салуға, Кедендік бақылау мен ресімдеу рәсімдерін негізсіз баяулатуға болмайды, екінші жағынан, мәдени құндылықтарды заңсыз әкетуге жанама түрде ықпал ете отырып, кәсіби біліксіздік пен борышты бұзуға жол берілмейді.

Мәдени құндылықтардың орын ауыстыру режимі кедендік шекарадан өту барысында сақтау үшін қажетті талаптар мен жағдайларды болжайды.

Бұл жағдайда шекара аймағының режимі, ең қолайлы режимді жасау және мәдени құндылықтардың қозғалу режимін анықтау маңызды болып табылады.

2018 жылғы 1 қаңтардан бастап Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексін қабылдау және қолданысқа енгізу, оның нормаларына сәйкес ЕАЭО – ға мүше елдердің кеден заңнамасы келтірілген, мәдени құндылықтар

тауарларының өткізілуін кедендік бақылау туралы жаңа талаптар мен ережелерді айқындауға алып келді.

Экономикалық Достастықтың кеден саласында белгіленетін құқықтық режимді біркелкі түсінуді болжауға мүмкіндік беретін ЕАЭО мен оған мүше мемлекеттердің кеден заңнамасының оңтайлы біріздендірілуіне қарамастан, мәдени құндылықтарды кеден режимінің бір түрі ретінде ауыстырудың арнайы режимі әзірше мұндай біріздендіруге көнбейтінін атап өткен жөн. Мәдени құндылықтардың орын ауыстыруының ұлттық режимдерінің айқын айырмашылығы бар, оларды белгілеу кейіннен жекелеген мемлекеттердің, сол сияқты бүкіл Еуразиялық экономикалық одақтың (бұдан әрі – ЕАЭО КО) Кеден одағының аумағында кеден саласында қолданылатын құқықтық режимдер құралдарының бірыңғай жүйесіне келтіру үшін маңызды. Кез келген құқықтық режим, оның ішінде кеден саласында қолданылатын режим нормативтік бекітілген міндетті талаптар жүйесін көздейді. Егер ЕАЭО КО аумағында мәдени құндылықтардың орын ауыстыруының бірыңғай кедендік режимін құратын болсақ, онда оны белгілеудің міндеттері, мақсаттары ғана емес, сондай-ақ мазмұндық сипаттамалары (уақытша, қаржылық, терминологиялық және т.б.) бірыңғай болуға тиіс екенін түсіну маңызды.

Мәдени құндылықтарды әкелу мен әкетуді құқықтық реттеу ЕАЭО – ға мүше елдердің сауда, сондай-ақ сауда емес коллаборациясы үшін де маңызды, өйткені ол әрбір елдің ұлттық мүдделерін (және ұлттық байлығын) тікелей қозғайды.

Мәдени құндылықтарды Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы өткізу: "Мәдениет туралы" (6-бап); "тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы" (41-бап) заңдарымен; Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы және Ресей Федерациясы Кеден одағының Кеден кодексімен, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 30 мамырдағы № 440 қаулысымен бекітілген мәдени құндылықтарды әкетуге және әкелуге рұқсат беру қағидаларымен регламенттелген.

Көрсетілген нормативтік актілерге сәйкес уақытша экспозиция, гастрольдік қызмет, реставрациялау жұмыстары мен ғылыми зерттеулер, тұсаукесерлер, көрмелер, халықаралық мәдени іс-шаралар өткізу, сондай-ақ автордың өзі жасаған мәдени құндылықтарды Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге уақытша немесе тұрақты тұруға баратынына қарамастан әкетуі жағдайларын қоспағанда, мәдени құндылықтарды Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге әкетуге тыйым салынады.

Уәкілетті орган белгіленген нысан бойынша беретін мәдени құндылықтарды уақытша әкету құқығына арналған куәлік мәдени құндылықтарды Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерге әкетуге және оларды қайтаруға рұқсат беретін құжат болып табылады.

Мәдени құндылықтарды әкетуге рұқсат алу үшін өтініш беруші уәкілетті органға мынадай құжаттарды ұсынады:

- өтініш;

- Қазақстан Республикасынан әкетілетін және Қазақстан Республикасына әкелінетін мәдени құндылықтарға сараптама нәтижелері бойынша берілген мәдени құндылықтарды әкету және әкелу жөніндегі сараптама комиссиясының қорытындысы;

- әрбір мәдени құндылықтың немесе оның құрамдас бөліктерінің көлемі 1 Ох 15 см екі дана көлеміндегі фотосуреттері.

Мәдени құндылықтарды уақытша әкету мүмкіндігі не бас тарту туралы шешімді уәкілетті орган өтініш беруші жоғарыда көрсетілген құжаттарды ұсынған күннен бастап он жұмыс күні ішінде қабылдайды. Мәдени құндылықтарды уақытша әкету мүмкіндігі туралы шешім қабылданған кезде уәкілетті орган көрсетілген құндылықтарды Қазақстан Республикасының кедендік және мемлекеттік шекарасы арқылы өткізу үшін негіз болып табылатын куәлік береді.

Мәдени құндылықтардың елден тыс жерде болу мерзімі, ол Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерге тұрақты тұруға кеткен кезде өзі жасаған мәдени құндылықтардың авторы әкеткен жағдайларды қоспағанда, алты айдан аспауға тиіс.

Алайда мәдени құндылықтарды әкетуге рұқсат беруден мынадай негіздер бойынша бас тартылуы мүмкін:

• 1) сараптама комиссиясының қорытындысында көрсетілген әкетілетін мәдени құндылықтардың қанағаттанғысыз физикалық жай-күйі, оларды реставрациялау мақсатында уақытша әкету жағдайларын қоспағанда;

• 2) мәдени құндылықтың халықаралық және (немесе) мемлекеттік іздестіруде болуы;

• 3) сараптамалық комиссияның қорытындысында көрсетілген әкету мақсатының өтініште көзделген мақсатқа сәйкес келмеуі[4].

Қазіргі уақытта жоғарыдағы мәселелер тек Қазақстан шекарасынан мәдени құнды заттарды тасымалдауға қатысты, ал ЕАЭО мемлекеттері жалпыға бірдей ережелерді орнықтыруға ат салысуда. Әрине, бұл ЕАЭО Кеден кеңістігінде мәдени құндылықтар орын ауыстыруының құқықтық режимдерінің әзірше қатысып отырған реттеушілік әртектілігін барынша азайтуға және нысанасы мәдени құндылықтар болып табылатын Еуразиялық экономикалық одақ ішіндегі интеграциялық процестерге тұрақтылық беруге мүмкіндік берер еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Устюжанина Л.В. Перемещение культурных ценностей через таможенную границу Евразийского экономического союза : учеб. пособие. М. : Русайнс, 2018. 136 с

2. Брагин А.П. Выявление правонарушений путем перемещения культурных ценностей, перемещаемых через таможенную границу ЕАЭС при применении искусствоведческой и криминалистической экспертиз // Бюллетень инновационных технологий. 2018. Т. 2, № 4 (8). С. 25–28

3. Мартыненко И.Э. Проблема унификации законодательства о борьбе с контрабандой культурных ценностей в условиях созданияТаможенного союза России, Беларуси и Казахстана // Юрист. — 2011. —№ 10,—С. 73-77.

4. ҚР "Мәдениет туралы"заңы 2006 жылғы 15 желтоқсан N 207

ОӘЖ -341

АКЦИЯЛАР БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ИЕЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТАР МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІН АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ

Молдабек Д.Т., Әбдібек Н.Т., Жүсіпхан Б.С.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Серик Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотренна гражданская защита акций как ценных бумаг и их прав и законных интересов их собственников.

Summary: This article considers civil protection of actions as a valuable document and their rights and legitimate interests of their owners.

Акциялар бағалы қағаздар ретінде және олардың иелерінің құқықтары мен заңды мүдделерін азаматтық-құқықтық қорғау терең реформалаумен сипатталады. Құндылықтарды іздеу және жаңарту бар [1].

Жұмыста Қазақстанның көрнекті заңгерлері мен экономистерінің ғылыми еңбектері пайдаланылды: Ю.Г. Басин, А. Г. Диденко, О.С.Иоффе, г. С. Сейітқасымов, А. А. Ильясов, К. Меңдіғалиев, С. С. Найманбаев, М. Өтеғұлов, А. Қ. Арыстанов, М. К. Сүлейменов, Е. Б. Осипов, А. Ж. Бексұлтанова және басқалары, сондай-ақ ресейлік мамандар: С. А. Андреев, А.П. Сергеев, Ю. К. Толстой, М. М. Богословский, Л. А. Лунц, Марышева Н. И., А. Н. Садинов және т. б [2].

Қор биржаларының негізгі құралдарының бірі - жай акциялар, оларды заңнамалық реттеу Қазақстан қор биржасының да, жалпы экономиканың дамуында да үлкен рөл атқарады.

Қазақстан Республикасының заңнамасында акцияларда көрсетілген құқықтар шеңберінде акционерлік қоғам шығаратын акциялардың келесі түрлері қарастырылған: қарапайым және артықшылықты акциялар, сондай-ақ «алтын акция».

Алдымен қарапайым қор дегеніміз не екенін анықтайық. 1-тармаққа сәйкес. «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның 13-тармағында, жай акция акционерге акционерлердің жалпы жиналысына қатысуға, дауыс беруге қойылған барлық мәселелерді шешкен кезде дауыс беру құқығымен, егер қоғамда акцияларға ие болса, дивидендтер алу құқығын береді. таза табыс, сондай-ақ ол Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен таратылған кезде серіктестік мүлкінің бір бөлігі. Бұл акциялар бірігіп компанияның жарғылық капиталының көп бөлігін құрайды. Акционерлік қоғам таратылған кезде олар салынған қаражатты номиналды бағамен алуға құқылы, бірақ облигациялар мен артықшылықты акциялар иелерінің мүдделерін қанағаттандырғаннан кейін ғана.

Әлемдік тәжірибеде дивидендтер төлеу үшін артықшылықты акцияларға теңестірілген жай акциялардың бір түрі бар: мұндай акцияның иесі шығару шарттарына сәйкес алдын-ала белгіленген дивиденд алады, ал қосымша

дивиденд төленеді корпорация жұмысының қорытындысы бойынша жылдың аяғындағы осы тұрақты сомаларға (дивиденд) [3].

Қолданыстағы заңнамадағы артықшылықты акциялардың мәнін түсіндіру қайшылықты болып табылады: 3-бапқа сәйкес. «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның 13-тармағында көрсетілген артықшылықты акция қоғамды басқаруға қатысуға құқық бермейді (сол Заңның 13-бабының 4-тармағында белгіленген жағдайларды қоспағанда), бірақ қоғамның жарғысында белгіленген алдын-ала кепілдендірілген мөлшерде дивидендтер алу кезінде және қоғам таратылған кезде мүліктің бір бөлігіне жай акцияларға босату құқығы («Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның 13-бабының 2-тармағы) .

Жеңілдіктер беру, заңда белгіленген жағдайларды қоспағанда, олардың иелерінің дауыс беру құқығы болмағаны үшін осы акциялар үшін өтемнің бір түрі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Артықшылықты акцияның артықшылықтары:

1. Қарастырылып отырған акциялар иелерін күтпеген шығындардан қорғайтын дивидендтің кепілдендірілген мөлшері. Дивидендтің кепілдендірілген мөлшері белгіленген мерзімде де, «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның 24-бабы 1-2-тармағының кез-келген индикаторына қатысты индекстеу кезінде де белгіленуі мүмкін;

2. Дивидендтер төлеу кезеңділігі және оның мөлшері серіктестік жарғысымен белгіленеді;

3. Қоғамның артықшылықты акциялары бойынша дивидендтер толық төленгенге дейін, жай акциялар бойынша дивидендтер төленбейді;

4. Дивидендтер төлеу «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның 22-бабының 5-тармағында көзделген жағдайларды қоспағанда, қоғам органының шешімін талап етпейді. Сонымен қатар, артықшылықты акциялар бойынша дивидендтің мөлшері жай акцияларға есептелген дивидендтер мөлшерінен кем болмауы керек («Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның 24-бабының 1-тармағы);

5. Серіктестік таратылған жағдайда артықшылықты акциялар бойынша есептелген және төленбеген дивидендтер алдымен, содан кейін жай акциялар бойынша төленеді; біріншіден, артықшылықты акциялардың құны, содан кейін ғана жай акциялардың құны өтеледі («Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның 89-бабының 1-тармағы);

6. Егер таратылатын серіктестіктің мүлкі есептелген, бірақ төленбеген дивидендтерді төлеуге және артықшылықты акциялардың құнын өтеуге жеткіліксіз болса, көрсетілген мүлік акционерлердің осы санаты арасында олардың меншігіндегі акциялар санына пропорционалды түрде толығымен бөлінеді (2-тармақ), «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның 89-бабы).

Артықшылықты акциялардың мәнін түсіндіруді ағылшын-американ құқығын ұсынатын сарапшылар сынға алды. Осылайша, американдық экономист Д.Лоу парадокс Ресей заңнамасында (Қазақстанда бұл бірдей) иелеріне дауыс беру құқығын бермеген артықшылықты деп аталатындығында деп санайды. АҚШ-та «дауыссыз» акцияларға әдетте тыйым салынады [2].

Англияда артықшылықты акциялар дивидендтерге, дауыс беру құқығына, артық активтерді бөлуге, таратылған кезде мүліктің бір бөлігін алуға қатысты артықшылықтар береді [3].

Әлемдік тәжірибе акционерлік қоғамның артықшылықты акцияларының бірнеше түрін біледі, олардың әрқайсысында өзіндік артықшылықтар бар:

- артықшылықты акциялар бойынша дивидендтер төлеу әдісіне байланысты - кумулятивтік (иелері корпорация оларды төлемеген бірнеше жыл ішінде жиналған дивидендтерді ала алады) және кумулятивтік емес (алынбаған дивидендтер мәңгілікке жоғалады)[1].

Біздің «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңымызда 1-бап конвертацияланатын бағалы қағаздар ұғымын береді, яғни осы Заңның 30-бабының 1-тармағына сәйкес қоғам тек айырбасталатын бағалы қағаздар шығаруға құқылы, ал проспектте айқындалған шарттармен және тәртіппен басқа типтегі бағалы қағазға айырбастауға жататын акционерлік қоғам егер мұндай шығарылым мүмкіндігі оның жарғысында көзделген болса) және айырбасталмайтын (жай акцияларға немесе басқа типтегі артықшылықты акцияларға айырбастауға болмайды);

- қатысу құқығымен кірісті немесе артықшылықты акциялар (тек қосымша дивидендтер алу кезінде ғана емес, сонымен бірге серіктестік жарғысында көзделген болса, серіктестік басқаруда) және компанияның пайдасынан асып түсуіне қатыспау белгіленген дивидендтер;

- кейінге қалдырылған дивидендпен - тек серіктестік құрылтайшылары үшін шығарылады. Осы акциялар бойынша дивидендтер қарапайым акциялар бойынша белгіленген ең жоғары дивидендтің мөлшеріне жеткенге дейін төленбейді (егер акционерлік қоғамның жарғысында көзделген болса). Жай акциялар бойынша дивидендтер төленгеннен кейін пайданың қалған бөлігі (толығымен немесе ішінара) дивидендті кейінге қалдырған акциялар иелері арасында бөлінеді;

- қайтарымды (эмитент оны ашық нарықта немесе тікелей осы акциялардың иелерінен сатып ала алады, ал соңғысы осы акциялардың номиналды құнынан пайызбен есептелген қосымша сыйлықақы төлейді) және қайтарылмайды (болуы мүмкін емес) компания сатып алды);

- өзгермелі жылдамдықпен. Мұндай артықшылықты акциялардың дивидендтері, әдетте, банктік депозиттер мөлшерлемесінің немесе несие бойынша пайыздық мөлшерлеменің өзгеруіне байланысты болады: сыйақы деңгейі едәуір өскен жағдайда, эмитент ұлғайтылған дивидендтер төлеуі керек. Егер пайыздық көрсеткіш төмендей бастаса, онда дивидендтердің сөзсіз төмендеуі [1];

- қайтарып алынатын артықшылықты акция осындай түрде шығарылады және белгілі бір жағдайларда иеленуші акционерлік қоғамға сатып алу үшін ұсына алады. Мұндай акция иесінің артықшылығы акцияның өтелу күнін өзі белгілеу мүмкіндігінде көрінеді. Өтеу шарттары серіктестік жарғысында анықталған. Қазақстан Республикасының заңнамасында артықшылықты акциялардың бұл түрі қарастырылмаған.

Акциялардың келесі түрі - «алтын акция» - Нидерланды, Франция, Бельгия, Жаңа Зеландия, Түркия, Испания, Португалия және Ұлыбритания сияқты көптеген шет елдерде кеңінен қолданылады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:
1. "Қазақстан – 2050" Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты". – Астана, 2012 жылғы 14 желтоқсан. // http://adilet.zan.kz/
2. Гришаев С.П., Богачева Т. В., Свит Ю. П. Азаматтық құқық. М.: Норма, Инфра-М, 2015. 608 б. / / https://mir-fin.ru/cennye_bumagi.html
3. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409-І Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) (10.01.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz

ОӘЖ 339.543

КЕДЕН ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мүсірқұл А. Б., Жумашбеков Д. Н., Аскаров Н. М.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы Мейркулова Г.Д.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются теоретические основы управления рисками в таможенной деятельности.

Summary: The article discusses the theoretical foundations of risk management in customs activities.

Кедендік бақылау нысандарын таңдау кезінде тәуекелдерді басқару жүйесі (ТБЖ) пайдаланылуы тиіс.

Тәуекелдерді басқару-бұл кедендік бақылаудың қазіргі заманғы әдістерінің негізгі базистік қағидаты. Бұл әдіс кедендік бақылаудың тиімділігін төмендетпей, кеден органдарының ресурстарын оңтайлы пайдалануға мүмкіндік береді және сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың көпшілігін артық бюрократиялық бақылаудан босатады. Тәуекелдерді басқаруға негізделген процедуралар тауарлар мен жеке тұлғалардың көп бөлігі кеден арқылы салыстырмалы түрде еркін өтуіне мүмкіндік бере отырып, үлкен қауіп бар жерлерде кедендік рәсімдеу өндірісін бақылауға мүмкіндік береді.

Тәуекелдерді басқару жүйесінің мақсаты- Қазақстан Республикасының кеден заңнамасын бұзудың алдын алу үшін іріктеу принципіне негізделген тиімді кедендік бақылауды жүзеге асыруды қамтамасыз ететін заманауи кедендік әкімшілік жүйесін құру:

а) тұрақты сипатқа ие;

б) елеулі мөлшерде кедендік баждарды, салықтарды төлеуден жалтаруға байланысты;

в) отандық өндірушінің бәсекеге қабілеттілігіне нұқсан келтіреді.

ТБЖ пайдалануды көздейтін Кедендік бақылаудың негіздері мен қағидаттары Дүниежүзілік кеден ұйымының кедендік рәсімдерді оңайлату және үйлестіру жөніндегі халықаралық конвенциясында бекітілген (Киото конвенциясы, 1999 ж. ред.):

- Кедендік бақылау кеден заңнамасының сақталуын қамтамасыз ету үшін қажетті минимуммен шектеледі;
- Кедендік бақылау нысандарын таңдау кезінде тәуекелдерді басқару жүйесі қолданылады;
- кеден қызметі тексеруге жататын көлік құралдарын қоса алғанда, тұлғалар мен тауарларды және осындай тексеру дәрежесін анықтау үшін тәуекелдерді талдау әдісін қолданады;
- кеден қызметі заңнаманы сақтамау ықтималдығын бағалау шараларының жүйесіне негізделген стратегияны қабылдайды.

Тәуекелдерді басқару жүйесінің негізгі міндеттері:

ТБЖ жұмыс істеуін қамтамасыз ететін бірыңғай ақпараттық кеңістік құру;

- тәуекелдерді анықтау бойынша әдістемелер (бағдарламалар) әзірлеу;
- әлеуетті тәуекелдерді анықтау және анықталған тәуекелдерді тіркеу;
- кедендік құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау;
- ықтимал тәуекелдер туындаған жағдайда ықтимал залалды және анықталған тәуекелдер кезінде залалды бағалау;
- тәуекелдерді болдырмау немесе азайту мүмкіндігін анықтау, сондай-ақ қажетті ресурстарды анықтау және оларды оңтайлы бөлу бойынша ұсыныстар әзірлеу;
- қолданылатын шаралардың тиімділігін бағалау әдістемелерін әзірлеу және қолдану;
- тәуекелдердің алдын алу немесе азайту жөніндегі шараларды әзірлеу және іс жүзінде іске асыру;
- тәуекелдердің алдын алу немесе азайту жөніндегі шаралардың практикалық іске асырылуын бақылау;
- тәуекелдерді басқару бойынша қолданылатын шаралардың тиімділігін бағалау және басқару шешімдерін түзету;
- кедендік бақылаудың жекелеген нысандарын қолдану нәтижелері немесе олардың жиынтығы туралы, сондай-ақ Кедендік бақылау стратегиясын жаңғырту бойынша ұсыныстар әзірлеу мақсатында кедендік құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайлар туралы ақпаратты жинақтау және талдау[1].

Кеден жүйесіндегі басқару аясында шешілетін міндеттердің бірі тәуекелдерді басқару болып табылады. Бұл міндет көптеген басқа басқару функцияларынан оқшауланған, оқшауланған емес. Бұл ретте, тәуекелдер кеден қызметінің барлық кезеңдері мен кезеңдерінде болғандықтан, тәуекелдерді басқару функциясы шешімдерді іске асыру мен бақылауға дейін жоғалмайды.

Тәуекелдерді басқару-бұл белгілі бір білім мен кедендік қызметтегі тәуекелдерді азайту процедуралары мен технологияларының жиынтығы.

Шешім қабылдау-бастапқы ақпарат пен ағымдағы жағдай туралы идеяларды өзгерту негізінде мақсатқа жетуге әкелетін әрекеттер тізбегін қалыптастырудың ерікті актісі. Шешім қабылдау қаупі-көптеген нәтижелерді қамтитын балама нұсқалар мүмкін болған жағдайда субъект қабылдаған шешімнің сипаттамасы, белгілі бір нәтижеге қатысты белгісіздік бар немесе кем дегенде бір нәтиже қауіпті.

Кеден органы (субъект ретінде) үшін қауіптілік – бұл іске асырылуы мемлекетке зиян келтіруге қабілетті, тыйым салынған тауарларды кедендік шекаралар арқылы тасымалдауда, субъектінің мүдделеріне ірі қаржылық, материалдық және экологиялық залал келтіруде көрінетін құбылыстардың жиынтығы.

Тәуекелдерді басқару жөніндегі қызмет мынадай негізгі бағыттарды (кезеңдерді) қамтиды):

1. Тәуекелді сәйкестендіру (анықтау).
2. Тәуекелді бағалау.
3. Тәуекелді басқару әдісі мен шараларын (құралдарын) таңдау.
4. Тәуекелді болдырмау және бақылау.
5. Тәуекелді қаржыландыру.
6. Нәтижелерді бағалау.

Сәйкестендіру тәуекелдердің барлық түрлерін талдауды қамтиды, олар сіздің бақылауыңызда ма, жоқ па. Мұның мақсаты-осы ұйымның жұмысына әсер етуі мүмкін ықтимал қауіптердің тізімін жасау. Тәуекелдер тізімін жасағаннан кейін, осы тәуекелдер жүзеге асырылатын жағдайларды анықтау қажет.

Тәуекелдерді анықтау үшін әртүрлі әдістерді қолдануға болады: бақылау деректері, практика және тіркеу жазбалары, схемалар және ми шабуылы. Тәуекелдерді сәйкестендіру тәуекелдің қай жерде орын алуы мүмкін екендігі туралы түсінік алуға ғана емес, сонымен қатар тәуекелдің сипатын түсінуге көмектеседі, яғни ол бақылауға және басқаруға бола ма, әлде бақылауды жүргізу екіталай ма[2].

Тәуекелді анықтау және тәуекелді бағалау әдістері әдетте тәуекелді талдау деп аталады. Тәуекелдерді басқару әдісі мен шараларын таңдау кезеңі өте маңызды . "Әдіс ""өлшемге" қарағанда кеңірек мағынаға ие. Таңдалған әдіс аясында нақты шараларды (құралдарды) қолдануға болады. Тәуекелдерді басқарудың төрт негізгі әдісі бар:

- тарату;
- алдын алу және бақылау;
- сақтандыру;
- сіңіру.

Тәуекелді жою іс жүзінде қызметтің осы түріне (тауарға) тыйым салуды немесе одан кейін осы тәуекел жойылатын қызметті осындай елеулі (түбегейлі) трансформациялауды білдіреді.

Тәуекелді болдырмау және бақылау – қызметті осы процеске қатысушылар тәуекел факторларына барынша ықпал ете алатындай және қолайсыз оқиғаның туындау ықтималдығын азайтуға мүмкіндігі болатындай етіп ұйымдастыру; тәуекелді бақылау, егер қолайсыз оқиға басталған жағдайда шығындарды шектеуге бағытталған шаралар кешенін қамтиды.

Тәуекелді сақтандыру-сақтандыру қорларынан қаржылық өтемақы есебінен қызмет барысында туындайтын залалды азайтуға мүмкіндік беретін әдіс.

Тәуекелді сіңіру-тәуекелді материалдандыру жағдайында залал толығымен оның қатысушысына (қатысушыларына) түсетін қызметті жүргізу тәсілі. Тәуекелді басқарудың бұл әдісі, әдетте, тәуекел ықтималдығы аз болған немесе залал пайда болған жағдайда қызмет қатысушысына (қатысушыларына) қатты теріс әсер етпейтін жағдайларда қолданылады.

Дұрыс шешім қабылдау кез-келген шешім қабылдаушы субъектінің табысты болуының кепілі болып табылады, өйткені ол тәуекел дәрежесін төмендетеді және жоғары нәтиже алуға мүмкіндік береді[

Жалпы қортындыласақ,

1. Осылайша, тәуекелдерді басқару-бұл белгілі бір қызмет саласындағы тәуекелдерді анықтау, талдау және бағалау процесі, сонымен қатар тәуекелдерді азайту үшін басқару әдістері мен құралдарын таңдау. Тәуекелдерді басқару әдістерінің түрлері бар: тәуекелді сақтандыру, жою, алдын-алу және тәуекелді сіңіру.

2. Кеден ісіндегі тәуекел деп сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің импорты немесе экспорты кезінде осы мемлекеттің саудасы, өнеркәсібі немесе қоғамы үшін залалдарға немесе залалға әкеп соғуы мүмкін заңсыз іс-әрекеттер жасау ықтималдығы түсініледі. Бұл жағдайда тәуекелді талдау - тәуекелдердің себептері мен жағдайларын анықтау, оларды сәйкестендіру және Қазақстанның кеден заңнамасын сақтамаудың ықтимал салдарын бағалау үшін кеден органдарында бар ақпаратты жүйелі пайдалану.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Скудалова Татьяна Викторовна, Репушевская Ольга Александровна, Медянкина Юлия Олеговна, Система управления рисками и ее роль в повышении эффективности деятельности таможенных органов. Таможенное регулирование. Таможенный контроль №1 2021. 2021;1.

2. Костин А.А., Подойма Л.Ю. Комплексный подход к развитию системы управления таможенными рисками в рамках евразийского экономического союза Вестник белгородского университета кооперации, экономики и права 2015, № 2

ӘОЖ 347.4

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІ ОРЫНДАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТӘСІЛДЕРІНІҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

Нарымбетова А. -3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Асильбекова Г. К.
М. Өтебаев атындағы Жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы обеспечения исполнения обязательств. Гражданские правоотношения составляют значительную часть экономического оборота. Стороны гражданских правоотношений опираются на своевременное, добросовестное, полное и надлежащее исполнение обязательств другой стороной. В связи с этим гражданское законодательство устанавливает ряд мер, направленных на предотвращение нарушений обязательств и обеспечение их исполнения (институты гражданской ответственности и обеспечения исполнения обязательств).

Summary: The article discusses the issues of ensuring the fulfillment of obligations. Civil legal relations make up a significant part of economic turnover. The parties to civil legal relations rely on timely, conscientious, full and proper fulfillment of obligations by the other party. In this regard, civil legislation establishes a number of measures aimed at preventing violations of obligations and ensuring their fulfillment (institutions of civil responsibility and enforcement of obligations).

Қазіргі заманғы өркениеттер міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету тәсілдерінің әртүрлі дефинициялары бар және олар қызмет ететін мақсаттарды әртүрлі анықтайды. Соңғы уақытта"міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету" ұғымының айқын үрдісі байқалады.

Көптеген ғалымдар міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету тәсілдері ұғымының негізіне айқындаушы құбылыстар үшін ортақ болып табылмайтын белгілерді орналастыруға бейім: міндеттеменің "қамтамасыз ету" оны орындауға не кредитордың тиісті мүліктік мүдделеріне кепілдік беруді білдіреді деген анықтамалармен нақ осындай жағдай жасайды.

Басқа анықтамалардың авторлары оларды өте кең, іс жүзінде жан-жақты сипаты бар белгілердің негізін қалайды. Мысалы, "кредитордың тәуекелдерін төмендетуге арналған институт" ретінде, "қарыз алушының кредитор алдындағы кепілді міндеттемелерінің түрлері мен нысандары" ретінде, "міндеттемені нығайтуға бағытталған құралдар мен тәсілдер" ретінде, "кредитордың мүдделерін қорғауға бағытталған...мәні қамтамасыз етілген тарапқа қосымша құқықтармен берілуден тұратын арнайы құқықтық тетік" және т.б. міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету тәсілін анықтау. Азаматтық құқықтағы қамтамасыз ету тәсілі туралы шынайы ғылыми түсінік тек қана өзінің мазмұнындағы анық және нақты белгілердің негізінде тұжырымдалуы мүмкін, олар анықталған құбылыстар үшін маңызды емес, сонымен қатар ортақ болып табылады [1].

Кредиттік міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ететін құқықтық құралдар бірқатар белгілерге ие, оларды анықтау, атап айтқанда, міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдерімен (оларға ұқсас болса

да) таныла алмайтын құқықтық құралдарды шегеруге мүмкіндік береді. Міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдерінің қатарына жауапкершілік, жедел әсер ету шараларын және басқалардың бірқатарын жатқызуға жол берілмейді. Атауында – міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдері – тиісті шаралардың функционалдық бағыты белгіленген: міндеттемелер тиісінше орындалатындай және (немесе) кредитордың мүліктік мүдделеріне кепілдік беретіндей жағдайлар жасау. Осы шаралардың кредиттік міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің тікелей мақсаты бар екендігі, оларды құқықтардың шынайылығына, міндеттердің орындалуына, заңды тұлғаның мүдделерін қорғауға кепілдік беруге арналған өзге де қаражаттар арасында бөлуге мүмкіндік береді.

Әрбір міндеттеме борышкердің кредитордың мүдделерін қанағаттандыру үшін қажетті іс-әрекетті орындауы деген кредитордың болашаққа сеніміне негізделеді. Мұндай сенімділік ең алдымен азаматтық-құқықтық міндеттерді тиісінше атқару азаматтық-құқықтық мәжбүрлеу шараларымен не жауапкершілік шаралары, Не қорғау шаралары түрінде қамтамасыз етілетініне оның сенімділігіне негізделеді. Сонымен қатар, көптеген жағдайларда борышкерге осы мемлекеттік-мәжбүрлеу шараларын қолдану құқығы борышқор міндеттемесін орындамаумен немесе тиісінше орындамаумен бұзылған кредитордың мүліктік мүдделерін қанағаттандыру үшін жеткіліксіз. Осылайша, борышкерде қандай да бір мүліктің болмауына байланысты қарызды мәжбүрлеп өндіріп алу туралы сот шешімі орындалмауы мүмкін.

Кез келген кредитордың сенімі бірінші кезекте міндеттемеге кірісе отырып, ол құқықтық қатынастарға түседі, соның салдарынан оның құқықтары мемлекеттің мәжбүрлі күшімен қамтамасыз етіледі деген сенімділікке сүйенеді. Шындығында, азаматтық-құқықтық міндеттерді тиісінше орындау жауапкершілік шаралары немесе қорғау шаралары түрінде азаматтық-құқықтық мәжбүрлеу шараларымен қамтамасыз етіледі.

Сонымен қатар, экономикалық айналым практикасы кез келген құқық берілген адамның мүдделерін қорғауға арналған мемлекеттік-мәжбүрлеу шараларын және өзге де құқықтық құралдарды қолдану көптеген жағдайларда құқықтары борышқор міндеттемесін орындамаумен немесе тиісінше орындамаумен бұзылған кредитордың мүліктік мүдделерін қанағаттандыру үшін жеткіліксіз екенін көрсетті және көрсетеді. Осылайша, борышкерде қандай да бір мүліктің болмауына байланысты қарызды мәжбүрлеп өндіріп алу туралы сот шешімі орындалмауы мүмкін. Осының салдарынан азаматтық-құқықтық реттеу тетігінде олардың конструкциялары міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету үшін арнайы түрлі құқықтық жүйелерде құрылған құқықтық құралдар пайдаланылады. Осы конструкцияларды бекітетін азаматтық заңнаманың нормалары жалпы ереже бойынша міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ететін арнайы институтта біріктіріледі. Қолданыстағы азаматтық заңнамасында мұндай институт АК 18-тарауының нормаларында бекітілген [2].

АК-нің 292-бабының 1-тармағына сәйкес міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің арнайы тәсілдеріне тұрақсыздық айыбы, кепіл, борышкердің мүлкін ұстап қалу, кепіл болушылық, банк кепілдігі, кепілпұл және заңда немесе шартта көзделген басқа да тәсілдер жатады.

Міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етудің арнайы тәсілдерінің мәнін несие беруші міндеттемеге кірісе отырып және борышкерге мүлікті бере отырып, осылайша борышкерге кредит береді. Бірақ кредитор борышкермен немесе үшінші тұлғамен оған борышкер берген кепілдіктерден тыс қосымша, жеке немесе нақты несие беру туралы келісім жасай алады. Мұндай кредит онда көрсетілген заңды фактілер басталған кезде Заңның ұйғарымына байланысты берілуі мүмкін [3].

Көрініп тұрғандай, міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдерінің тізбесі тұйықталмаған сипатқа ие. Оның үстіне тұрақсыздық айыбы, кепіл, ұстап қалу, кепіл болушылық, банк кепілдіктері, кепілпұлдар АК-нің 18-тарауында нормативтік сипатталған міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етудің арнайы тәсілдеріне жатқызуға болады. Заңда немесе шартта көзделген, бірақ АК-нің 18-тарауында нормативтік сипатталмаған міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің басқа да тәсілдерін міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің өзге де тәсілдеріне жатқызуға болады.

Міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етудің арнайы тәсілдерінің мәнін былайша түсіндіруге болады. Несие беруші борышкерге міндеттемеге кірісе отырып және мүлікті бере отырып, сол арқылы борышкерге кредит береді. Өз кезегінде, кредитор борышқордың немесе үшінші тұлғаның онымен келісім жасасуын талап ете алады, соның негізінде оған несие ретінде экономикалық көрінетін жеке немесе нақты ұсынымның белгілі бір баламасы түрінде қосымша қамтамасыз ету берілуі мүмкін. Жеке де, нақты де кредит кредиторға да онда көрсетілген заңды фактілер туындаған кезде заң ұйғарымына байланысты берілуі мүмкін. Егер борышкермен қатар оның борышы үшін жеке жауапкершілікті қандай да бір үшінші тұлға өзіне қабылдаса, онда жеке несие орын алады. Егер белгілі тұлғаның мүлкінен жеке объект бөлінсе, оның құнынан борышкер міндеттемені орындамаған жағдайда кредиторға қанағаттандыру берілуі мүмкін болса, онда нақты кредит орын алады.

Кепілгерлік және банк кепілдігі сияқты міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің мұндай тәсілдері жеке кредиттің нысандары болып табылады, өйткені оларды белгілеген кезде кредитор мынадай қағидатты басшылыққа алады: борышкердің жеке тұлғасына ғана емес, сонымен қатар кепілгердің (кепілгердің) жеке тұлғасына да сенемін. Өз кезегінде кепіл, кепіл ретінде ұстап қалу, міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету тәсілдері кредиттің нақты нысандарын білдіреді, өйткені оларды белгілеген кезде кредитор мынадай қағидатты басшылыққа алады: борышкердің жеке басына емес, мүлікке сенемін. Міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдеріне

қатысты тұрақсыздық айыбы ерекше табиғатқа ие, өйткені міндеттеменің бұл бұзылуы - шығындарды өтеуге арналған негізгі жалпы санкцияға қатысты қосымша санкция болып табылады (АК 293-бабы). Тұрақсыздық айыбын айқындау кезінде заң мен кредитор қатаң белгіленген қосымша мүліктік пайдасыздық тәуекелі бола отырып, борышқор міндеттемені тиісінше орындауға ұмтылады деген болжамға сүйенеді. Тұрақсыздық айыбын белгілеуге келісе отырып, кредитор да борышкерден белгілі бір қосымша жеке кредит алады.

Құқықтанушылар міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету тәсілдерінің негізгі белгілерін былайша ашады. Қорғау (немесе өтемақы) белгісі борышкер міндеттемелерді қамтамасыз ету талаптарын бұзған жағдайда туындайтын не туындауы мүмкін кредитор (қамтамасыз етілген тарап) үшін қолайсыз салдарды өтеуге немесе болдырмауға арналған шарттық міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдерінің қасиеттерін көрсетеді. Бұл қасиеттер кредиторға байланысты және қамтамасыз етілген міндеттемені борышкер орындауы тиіс болған, бірақ қандай да бір себептер бойынша тиісті түрде орындалмаған сәттен кейін әрекет ете бастайды. Бұған дәлел ретінде міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету институты кредитордың тәуекелдерін төмендетуге арналған деп тұжырымдауға болады [4].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдеріне мынадай анықтама беруге болады. Мұндай деп заңда немесе шартта белгіленген, борышкерге міндеттемені орындауға ынталандыратын және (немесе) борышкер бұзылған жағдайда кредитордың мүліктік мүдделерін қорғауға кепілдік беретін акцессорлық міндеттемелер түріндегі мүліктік сипаттағы қамтамасыз ету шаралары танылуға тиіс.

Осылайша, кредиттік міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету тәсілдеріне негізгі (кредиттік) міндеттемеге қатысты акцессорлық болып табылатын, мүліктік сипаттағы құқықтық құралдарды ғана жатқызуға болады, бұл мүліктік жауапкершілікке әкеп соқтыруы мүмкін, бұл бір жағынан, борышкерді өзіне алған міндеттемелерді тиісінше орындауға ынталандырады, ал екінші жағынан – борышкер өз міндеттемелерін орындамаған (тиісінше орындамаған) жағдайда кредиторға оның ешқандай мүліктік шығынға ұшыратпайтынына сенім береді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі

1. Лобков А.Х. Правовое обеспечение исполнения договорных обязательств: Практическое пособие. - Изд. 2-е, доп. - Алматы: ТОО «Изд-во LEM», 2011. - 112с.
2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ КОДЕКСІ 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII. *(2020.10.01. берілген* өзгерістер мен толықтырулармен*)*
3. Обязательсвенное право: Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов. - 4-е изд., стер. - М.:Статус, 2015 - 560с.
4. Гражданское право. Т.2. Вещное право. Обязательсвенное право: Учебник для вузов (академический курс) - Отв. ред.: М.К. Сулейменов. - Алматы: Зангер, 2013 - 488с.

УДК 343.2/18

НЕЗАКОННАЯ БАНКОВСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Нурматов Ж.Ш., Пулатов А.С., Йигиталиев И.И.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Рахметова Г.Р.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасында заңсыз банктік қызмет: теориялық және практикалық мәселелері қарастырылған.

Summary: This article discusses illegal banking activities in the Republic of Kazakhstan: theoretical and practical issues.

В науке уголовного права возникает дискуссия о том, какие акты имеют отношение к преступлениям в банковской сфере. Несмотря на то, что в Уголовном кодексе не применяется понятие «банковское преступление», многие ученые определяют такие преступления как отдельную группу, однако критерии такого разделения остаются явными и иногда противоречивыми.

На наш взгляд, к категории банковских преступлений следует отнести социально-опасные действия, наносящие ущерб общественным отношениям в области защиты интересов вкладчиков и владельцев кредитных организаций, а также установленному государством порядку функционирования банковских учреждений. Таким образом, нормы Уголовного кодекса Республики Казахстан, предусматривающие ответственность за совершение преступления в банковской сфере, можно разделить на две условные подгруппы:

1) защиту установленного государством порядка функционирования банковских организаций. Это может включать незаконную банковскую деятельность, легализацию (отмывание) денег или иного имущества, полученных преступным путем;

2) защиту интересов вкладчиков и владельцев кредитных организаций. Это мошенничество, незаконное получение кредита, злостное уклонение от возврата кредиторской задолженности, умышленное банкротство, ложное банкротство, незаконное получение и раскрытие сведений, составляющих коммерческую, налоговую или банковскую тайну [1].

Часть этих преступлений непосредственно посягает на общественные отношения, возникающие в ходе деятельности банков, а другие - посягают на такие общественные отношения только в качестве дополнительного объекта и в полном смысле не являются банковским делом, так как они могут быть совершены в других сферах деятельности. Так, мошенничество, в первую очередь, наносит ущерб отношениям государственного имущества, а не общественным отношениям, связанным с нормальным функционированием банковской системы. Однако следует отметить, что банковская система и другие общественные отношения взаимосвязаны, так как мошеннические действия наносят значительный ущерб банковским учреждениям банков, а значит, вкладчикам и владельцам кредитных организаций.

Выявление и расследование этих преступлений, а также аналогичных в криминалистическом значении групп преступлений осуществляется на основе

деления их, на составные части, последовательного исследования выявленных частей и их отношений, после чего синтезирует полученные знания на полное изображение.

За около 30 лет вопросы криминологических характеристик преступлений активно обсуждаются в отечественной криминологической литературе. До сегодняшнего дня общепринятое определение криминологических характеристик преступлений не разработаны, однако значимость этого вопроса не вызывает сомнений.

Анализ публикаций в данной теме позволяет сделать вывод, что для всех терминологических различий данной концепции авторы имеют одну из важнейших аспектов. Она основана на понимании криминологических характеристик любой категории преступлений как систематического описания типовых признаков, которые являются важными с точки зрения выявления и расследования соответствующих преступлений. Обычно в указанных описаниях приводятся сведения о заголовке, цели и мотивах, заголовке, ситуации, механизме совершения, возможных последствиях преступления и других элементах [2].

В структуре экономической преступности особое место занимают преступления в финансово-кредитной сфере, так как в этой сфере накоплено огромное количество денег и преступники могут в кратчайшие сроки получить незаконную сверхприбыль. Данные Интерпола о высоком уровне криминализации финансово-кредитной системы экономики Казахстана и масштабах ущерба, нанесенного стране, подтверждают, в соответствии с которым доходы организованной преступности в этой сфере превышают доходы от второй преступной деятельности после наркобизнеса. Основные формы экономической преступности в данной сфере:

- контроль за организованной преступностью коммерческих банков;
- преступные денежные выплаты;
- коррупция банковско-денежной системы, особенно чековые и другие аукционы и деятельность инвестиционных фондов;
- бесконтрольное снятие наличных денег;
- фальшивые деньги, в результате которых выпускаются поддельные деньги, валюта, ценные бумаги, банковские документы;
- ложное и преднамеренное банкротство [3].

Своеобразная "оценка" преступления выражается в дополнительных качественных и количественных показателях, таких как социальные последствия. Они включают реальный ущерб, наносимый преступлением общественным отношениям, реальный ущерб, нанесенный социальным ценностям в результате совершения преступления, в совокупности с негативными последствиями, а также в экономических и других затратах общества в борьбе с преступностью.

Последствия преступления могут проявляться в различных сферах общества: социально-экономические, политические, духовные, нравственные, трудовые, семейные и др. Но все последствия преступления вредны обществу, негативно влияют на общественные отношения. Социальные последствия преступления могут быть прямыми, прямо связанными и опосредованными с

преступлениями, их связь с преступлениями становится посредником путем борьбы с преступностью или причинения морального вреда потерпевшим.

Особая общественная опасность экономической преступности обеспечивает доступ к незаконному обогащению преступных субъектов, как правило, подрывает экономику страны, но ведут к социально несправедливому его перераспределению. Другими словами, потребности некоторых субъектов экономических отношений удовлетворяются потребностями других субъектов этих отношений [4].

Преступные посягательства оказывают существенное влияние на банковский, внешнеэкономический, торговый, инвестиционный климат и нестабильность производства.

Характерны основные признаки криминологических характеристик преступлений банковской и финансовой сферы, которые мы рассматриваем. Что касается отдельных видов преступлений данной группы, то их криминологические характеристики обычно получают ряд конкретных и специфических признаков.

В заключении следует констатировать, что понятие «банковское преступление» включает в себя группу действий, наносящих непосредственный ущерб общественным отношениям, возникающим в процессе банковской деятельности, а также посягающих на общественные отношения в других сферах, но наносящих ущерб банкам и совершаемых любым путем кредитные учреждения.

Список использованной литературы:

1. Веселовский П.С. Ответственность за нарушение банковского законодательства: коллизии норм и пути их преодоления // Законы России. 2010. N 10. С. 59 - 61.
2. Власова А.С. Риск как признак предпринимательской деятельности: Автореф. ... канд. юрид. наук. М., 2011. С. 7.
3. Гейвандов Я.А. Юридическая ответственность кредитных организаций за нарушения банковского законодательства // Государство и право. 2014. N 9. С. 48.
4. Демьянец М.В. Принципы юридической ответственности кредитных организаций в сфере банковской деятельности // Право и политика. 2015. N 4. С. 863.

УДК 347

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В КАЗАХСТАНЕ

Омонхужаева М.С., Йигиталиев Д.О., Абдуллаева Х.Х.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Утаров К.А.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада Қазақстанда азаматтық қоғам мен құқықтық мәдениетті қалыптастыру ерекшеліктеріне қатысты мәселелер қарастырылады.

Summary: This article discusses issues related to the peculiarities of the formation of civil society and legal culture in Kazakhstan.

Нет единого мнения о том, как образовалось человеческое общество, каковы его причины. Но эта концепция была впервые введена в науку Адамом

Смитом, Давидом Рикардо, а Гегель дал ей политическое описание. По мнению мировых ученых, политиков и мыслителей, общество - это добровольное сосуществование сознательных людей. Основная причина этого объединения - общие интересы и дружба людей. Без этого невозможно объединиться. Есть два типа интересов: интересы личности и интересы общества. Общество объединяет и развивает эти два интереса и цели. В процессе этого объективного развития сформировалось человеческое сотрудничество. Таким образом, у человека появляется возможность делать то, что еще невозможно. Общественный интерес - это цель, общественное желание должно формироваться в окончательном, конкретном, объективном смысле, а не временно. Только тогда у общества появится шанс развиваться и укрепляться. Потому что общество - это добровольный союз сознательных людей. Если бы этот союз, этот союз был организован невольно и произвольно, такой союз был бы неэффективным и быстро распался бы.

Человек - первая ячейка общества. Общество - сложное социальное объединение. Эту ассоциацию, это общество нужно было регулировать и управлять, чтобы развиваться должным образом и хорошо. Он регулируется и управляется самими людьми через социальные нормы, основанные на законах объективного развития общества. Таким образом, возникли государство и закон. «Люди создают свою собственную историю, - писал Маркс, - но они не могут сделать ее по-своему, они должны использовать то, что у них есть, и наследие прошлого».

Основные черты исторически объективно сложившегося общества:

- добровольное совместное формирование сознательных людей;
- формирование окончательного, ясного, объективного общественного интереса и цели;
- формирование взаимного сотрудничества, единства людей;
- появление государственного аппарата, который управляет обществом, охраняет общественный порядок, регулирует отношения через общественный интерес-цель, желание [1].

Общество - это сознательное объединение сознательных людей для достижения одних и тех же интересов, одних целей. Есть обязательный добровольный условный элемент: формирование интересов и целей и сознательное объединение сознательных людей.

В процессе объективного исторического развития и повседневных человеческих отношений выделяются несколько типов общества: индустриальное общество, экономическое общество, социальное общество, гражданское общество и т. Д. Самый сложный из них, самый фундаментальный - это гражданское общество, развивающееся вместе с человеком. Другие типы обществ формируются и быстро развиваются. Их жизнь, сферы деятельности, космос мало распространены, длятся недолго [2].

Для развития институтов гражданского общества государство должно создавать и поддерживать необходимые условия для творческого развития этого процесса, политической активности граждан. В связи с этим в

соответствии с поручением Президента Казахстана в Послании народу была разработана Государственная концепция поддержки неправительственных организаций в Республике Казахстан. Учитывая, что формирование гражданского общества в Казахстане является предпосылкой демократизации общества и верховенства закона, кажется, что пришло время поднять его до уровня государственной политики. Другими словами, следует разработать не только государственную концепцию поддержки неправительственных организаций, но и расширить полномочия Национальной комиссии по демократии и гражданскому обществу при президенте, а также формирование гражданского общества и его институтов. стать отраслью государственной политики. Верно, что такие комплексные меры окажут положительное влияние на развитие независимой Республики Казахстан в соответствии с идеалами, закрепленными в Конституции. Гражданское общество важно для демократизации политической системы Казахстана, создания цивилизованной рыночной экономики и верховенства закона. Сегодня в Казахстане есть необходимая институциональная база для становления гражданского общества. В результате многие добровольные сообщества и организации Сектора III действуют на законных основаниях. Однако недостаточно создать необходимые институциональные условия для эффективного функционирования гражданского общества. Причины незрелости гражданского общества в Казахстане связаны с полноценным развитием его культурных и социальных условий.

Социальная эволюция необходима для развития гражданского общества в Казахстане. Конечно, это не означает, что гражданское общество ждет культурного и социального развития. Культурное и социальное развитие зависит не только от времени, но и от активных усилий государства, общества и его институтов [3].

В гражданском обществе уважаются права и свободы граждан, и верховенство закона преобладает в соответствии с международно признанными правилами. Гражданское общество становится правовым государством, когда оно высоко развито в материальном, социальном, политическом и культурном отношении. Верховенство закона - это государственная структура с конституционным порядком, реальным разделением властей, их эффективными отношениями и взаимным контролем, социальным контролем над политикой и властью, развитой правовой системой и эффективной судебной системой [4].

Верховенство закона признает равенство всех членов общества перед законом, принятым демократическим путем, выражение воли народа законом и гарантию индивидуальных прав и свобод. В этой стране широко распространено разногласие. Республика Казахстан связывает перспективы своей политической системы с формированием и развитием правового государства. В этом направлении ведется большая работа. Казахстанцы привыкли жить в правовом пространстве. Однако в формировании верховенства закона в Казахстане есть существенные противоречия. Д. Аргимбаев отметил четыре основных противоречия.

Первое противоречие состоит в том, что представители правящей элиты и простые граждане допускают нарушения или несоблюдение закона. В результате законы перестают действовать.

Второе противоречие проистекает из следования западным стандартам правового общества в Казахстане.

Не учитываются исторический опыт и корни политического мировоззрения казахстанского общества.

Третье противоречие связано с отделением политической и правовой культуры народа Казахстана от национальных традиций, прежде всего, от познавательного пространства казахского этноса.

Четвертое противоречие - низкая правовая культура казахстанцев. Влияние искусственной коммунистической идеологии народа, господства лжи и обмана ослабило уважение граждан к закону и их готовность руководствоваться им.

Мы не сможем построить гражданское общество в Казахстане без учета и устранения этих противоречий в процессе создания гражданского общества и перехода от него к верховенству закона. В гражданском обществе и верховенстве закона Конституция, имеющая высшую юридическую силу, имеет первостепенное значение, если гражданин, его права и свободы в первую очередь защищены законом. Соответственно, Конституция Республики Казахстан 1995 года закладывает основы правовых условий, необходимых для построения демократического общества, и правовых гарантий автономии каждого человека. К ним относятся конституционная защита прав и свобод граждан, разделение властей, верховенство независимого конституционного контроля, верховенство закона, развитие идеологического и политического разнообразия и многое другое. В конституции закреплены принципы развития гражданского общества и верховенства закона.

Внедрение демократической формы общественно-политической жизни - одно из верных направлений в обосновании и обеспечении основных предпосылок и принципов становления гражданского общества и верховенства закона в обществе Казахстана. Становление гражданского государства и правового государства - сложный, длительный и противоречивый процесс. Они не появляются в соответствии с постановлениями законодательного органа общественно-политического государства. Эти структуры основаны на высоком уровне естественного развития политической системы в течение определенного периода времени. Поэтому формирование правового государства в Казахстане должно сопровождаться лучшими образцами исторического сознания и политической культуры казахского народа [4].

Таким образом, резюмируя вышеперечисленные вопросы, можно сказать, что Казахстан переживает сложный процесс построения гражданского общества и верховенства закона. В частности, оценка ценностей, обретение новых смыслов духовных ориентаций, трансформация общественного сознания формируют отношение к власти, обществу и политической системе. В этом случае система политического управления Казахстана, которая отошла от

авторитарного правления к гражданскому обществу и верховенству закона, должна руководствоваться демократическими нормами и принципами. Это связано с тем, что сегодня в Казахстане, несмотря на права и свободы граждан, разделение властей, формирование и провозглашение новой конституции, форма правления в виде народной власти или демократии еще не сформировалась. в нашем обществе.

Наше общество сейчас развивается по двум системам. С одной стороны, межэтнический мир, согласие и доверие народа к власти, которое отражается во всех политических силах, а с другой - коррупция во всех сферах жизни общества, жесткая централизация, недоверие к власти. , и недовольство обществом. Мы делаем вывод, что гражданское общество в стране все еще находится в зачаточном состоянии, и в стране все еще нет силы, которая могла бы бороться за реальную политическую власть, обеспечивать равенство политических сил и контролировать деятельность правительства. Этому мешает общественное сознание, привыкшее к прежнему тоталитарному порядку и системе номенклатуры. Следует отметить, что развитие демократии в Казахстане - это не воля народа, а политическая ориентация правительства. Западные страны вышли на демократическое направление в результате развития новых отношений, в частности, уважения прав и свобод, ограничения государственной деятельности, длительного процесса стремления к местному самоуправлению. Соответственно, Казахстан только что усвоил необходимые ценности и встал на путь гражданского общества. И этот процесс будет долгим и трудным для Казахстана [5].

На протяжении всей истории человеческого развития мыслители всегда были очарованы поисками идеальной модели социальной структуры, в которой человеческий разум, свобода, успех, эффективность и справедливость являются справедливыми.

Государственная политика по развитию правосознания и правовой грамотности граждан - это сложная и масштабная работа, в которой задействованы не только все органы государственной власти и местные исполнительные органы, но и профильные юридические сообщества, общественные объединения юристов, все структуры гражданского общества. Открытое и эффективное взаимодействие направлено на создание незыблемой основы для реализации конституционных прав и свобод граждан. Необходимо устранить барьеры в реализации государственной политики, с одной стороны, «прояснить» диалог между государственной властью и ее структурами, негосударственными органами и организациями, с другой стороны, гражданами.

Список использованной литературы:

1. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации : научное издание / М.Н. Марченко ; МГУ им. М.В. Ломоносова. - М. : Проспект, 2015. - 400 с. - 30.
2. Булгакова Д.А. Теория государства и права : учеб. пособие / Д. А. Булгакова. - Алматы : NURPRESS, 2016. - 130 с.
3. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права: учеб.пос. М., 2011.

4. Радько Т.Н. Теория государства и права : в схемах и определениях / Т. Н. Радько. - М. : Проспект, 2017. - 176 с.
5. Алексеев С.С. Собрание сочинений в 10-ти т. Т.6. Восхождение к праву: научн.изд. М., 2011.

ОӘЖ -347.1

ТАУАР ТАҢБАЛАРЫ МЕН ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ТАҢБАЛАРЫ ИЕЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЗАҢНАМА БОЙЫНША АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ

Оразбек О.М., Абишов А.Т., Абилхаир А.М.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Серик Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрены гражданская и правовая защита прав владельцев штампов и услуг.

Summary: This article discusses the civil and legal protection of the rights of owners of stamps and services.

Қазақстан Республикасының азаматтық құқық жүйесін, тауар таңбалары мен қызмет көрсету таңбалары иелерінің құқықтарын қазақстандық заңнама бойынша азаматтық-құқықтық қорғауда, құрылымын, даму перспективаларын дамыту, реформалау жүйесін қарастыру [1].

Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясында зияткерлік меншік құқықтарын қорғаудың маңыздылығын атап өтіп, Үкімет алдына сауда маркасы мен зияткерлік меншік құқығы қорғалған тауарлар өндірісі үшін қолайлы жағдайлар жасау міндетін қойды [2].

Бұл қадамдар өз нәтижесін берді, Өйткені 4 қыркүйекте Қазақстан әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына енді.

АҚШ-тың оң бағасы Мемлекеттік органдардың зияткерлік меншік құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі жұмысының оң нәтижелерін көрсетеді, бұл жаңа зияткерлік меншік объектілерін құруға және республиканың басқа мемлекеттермен экономикалық, сауда қатынастарын одан әрі дамытуға ықпал етеді.

Әлемдік экономикалық процестердің жаһандануымен байланысты тенденциялар аясында елдің стратегиялық дамуы, оның дүниежүзілік еңбек бөлінісіндегі орны және жаңа пайда болып жатқан әлемдегі функционалдық рөлі туралы мәселелер өзекті болып отыр. Экономика мен әлеуметтік саланың тұрақсыз жағдайы, елді индустриализациялау соңғы онжылдықта ерекше күшпен көрінді. Осы жағымсыз тенденцияларды еңсеру арқылы елдің стратегиялық дамуы тиімді, қарқынды әлеуметтік-экономикалық даму бағытында жүруі керек. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, өнеркәсіптік дамыған елдер жұмысының жоғары экономикалық және әлеуметтік тиімділігі, олардың динамикасы мен қоғам құрылымын ақпараттандыру бағытындағы өндіріс құрылымының үдемелі өзгеруіне икемділігі ғылыми-техникалық

революцияның дамуымен тікелей байланысты, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар жағдайында оның жетістіктерін тиімді пайдалану.

Көбінесе адамдардың тар шеңбері осы операциялардың жемісін пайдаланады, бұл, әдетте, ғылыми қызметкерлердің еңбекақысына әсер етпейді. Мұның бәрі ғылыми болашақтың шешімі елдің болашағы тәуелді болатын стратегиялық міндет ретінде ғылыми-техникалық әлеуетті сақтау бойынша шұғыл шаралар қабылдауды қажет етеді [3].

Зияткерлік меншік объектілеріне құқықтардың айрықша сипаты олардың иелеріне заңмен рұқсат етілген барлық әрекеттерді орындауды қамтамасыз етеді, бұл ретте барлық үшінші тұлғаларға меншік иелерінің келісімінсіз мұндай әрекеттерді жасауға тыйым салынады [4].

Бұрын өз заттарын бейтаныс адамдардан ажырату үшін адамдар иелік етудің арнайы белгілерін - таңбаларын қолданған, оны ыдыс-аяқтарына қояды (шикі, кейін күйген саздан), сиырлары мен жылқыларының денелеріне жағып, ұсақ малдарды ойып тастайды. жер учаскелерінің шекараларына қойылған тастар мен блоктарға ойылған құлақтар.

Тамға - бұл жекеменшіктің белгісі, жеке немесе ұжымдық меншіктің белгісі, оны жинақтау және оның байлығын арттыру мақсатында иеленеді. Тамга - меншіктің ерекше белгісі, ол көптеген жағынан қызықты: бейнелеу өнерінің үлгісі ретінде де, арнайы ауызша белгілеуді қажет ететін белгі ретінде де, тауар таңбасының прототиптерінің бірі ретінде де. Таңбалар жеке және жалпы болуы мүмкін, олар бір адамның немесе бүкіл рудың малын таңбалау үшін қолданылған. Қолөнер мен сауданың дамуы кезінде тауарларын сатып алатын адамдар үшін маңызды болды. Шеберлер өз өнімдерін таңбалар сияқты арнайы белгілермен таңбалай бастайды. Өнімде арнайы белгінің болуы даулар кезінде шешуші рөл атқарды, егер тауарға меншік құқығы күмәнді болса. Өндіруші мен сатып алушы - тауарларды өте алысқа алып кете алатын саудагер арасында делдал пайда болған кезде, белгі белгілі бір сапаның кепілі бола бастады, өйткені әр түрлі қолөнершілердің беделі өте өзгеше болды. Адамдар тауарларды таныс брендтер таныған шеберлерден сатып алуды жөн көрді. Марка дегеніміз - коммерциялық меншік белгісі қойылған авторлық белгі. Бренд тауарларды жинақтау үшін емес, өндірілген тауарларды сату үшін иелік етеді. Тауар шығаратын «автор» жеке тұлға немесе адамдар тобы немесе тұтас корпорация бола алады. Өндірушінің беделі белгіге ауысады, сондықтан ол өнімнің жақсы сапасын куәландыру, оған деген сенімділікті арттыру үшін жасалған. Брендинг өнімнің әртүрлі өндірушілерден бөлу құралы ретінде жүздеген жылдар бойы қалыптасқан. Тауар таңбаларының прототиптері орта ғасырларда қолөнершілер гильдиясының мүшелері өздерін және клиенттерін контрафактіліктен қорғау үшін өз өнімдеріне айырым белгілерін тағатын кезде пайда болды. Суретшілер өз полотналарына қол қоя бастаған кезден бастап бейнелеу өнерінде маркалар пайда болуы туралы айтуға болады. Ағылшын тіліндегі «бренд» сөзі бірнеше мағынаны білдіреді: өртеніп кеткен бренд, зауыттық белгі, сауда маркасы, ұят маркасы, дәрежесі, сапасы. Сауда маркасы - бұл ағылшын тілінен аударғанда «сауда маркасы». Сауда - кәсіп, қолөнер, кәсіп, сауда, мәміле, айырбас. Сауда белгісі - тауар белгісі. Сауда маркасын

трейдерлер мен өндірушілер өз тауарларын басқа сатушылар мен өндірушілердің тауарларынан ажырату үшін қолданған. Әр түрлі айрықша белгілерді қолдану тарихы мыңдаған жылдарға созылады. Египет патшаларының қабірлеріндегі тастардан табылған белгілер осы тастарды жасаған масондардың ерекше белгілері немесе олар жеткізілген жердің белгілері болып саналады. Белгілер грек шамдары мен қытай фарфорына қойылды. Мұндай белгілер өндірушіні анықтаудың келесі мүмкіндігі үшін қойылды және бұл тауардың сапасы немесе орындалған жұмыс үшін белгілі бір жауапкершілік жүктеді.

Авторлық және сабақтас құқықтар объектілеріне, топологияларға меншік иелерінің құқықтарын қорғауға қатысты, бұл қорғаудың бұл түрі қолданылмайды. Зияткерлік меншік құқығының объектісі оларға жеке мүліктік емес құқықтардың бар немесе жоқтығына әсер етеді. Даралау құралдарына, фонограммаға, эфирлік және кабельдік хабар таратуға мүліктік емес жеке құқықтар жоқ. Аз зерттелген айрықша құқықтар объектілерін зерттеу келесі тұжырымдарды тұжырымдауға мүмкіндік берді: Хореография мен пантомималық шығармалардың ерекшелігі олардың формасы мен мазмұнының күрделілігінде, ол келесі түрде көрінеді:

1) форма онда бұл шығармалар баяндалған, өйткені белгілі кезеңдерде хореография және пантомима шығармалары үшін олар көпшілік алдында орындауы, дыбыстық немесе бейнежазба жасай алады;

2) бұл жұмыстарға музыкалық туындылар, костюмдер, кейіпкер және т.б.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409-I Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) (10.01.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz
2. Гришаев С.П., Богачева Т. В., Свит Ю. П. Азаматтық құқық. М.: Норма, Инфра-М, 2015. 608 б. / / https://mir-fin.ru/cennye_bumagi.html
3. "Қазақстан – 2050" Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты". – Астана, 2012 жылғы 14 желтоқсан. // http://adilet.zan.kz/
4. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 2 шілдедегі № 461-II "О Рынок ценных бумаг" Заңы (02.01.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz

ОӘЖ 343.7/17

«ХАЛЫҚ ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА» АТТЫ ЕЛБАСЫ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЖАҢА ТАРИХИ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Оразова А.С., Орынбасар А.С., Иса А.Б.
Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Абдухаимов Е.Ф.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Резюме: В статье рассказывается о роли, целях программы Н.А. Назарбаева «Народ в потоке истории» в формировании исторического сознания. О проведенных мероприятиях, проделанной работе в рамках данной программы.

Summary: The article describes the role and goals of N.A. Nazarbayev's program "The People in the flow of history" in the formation of historical consciousness. About the activities carried out, the work done within the framework of this program.

Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті – Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев әлемдік деңгейдегі саясаткер және мемлекет қайраткері ретінде ұлттық тарихи мәселелермен дәйекті және нақты айналысты.

Н.Назарбаевтың тапсырмасы бойынша елімізде «Халық тарих толқынында» бағдарламасы әзірленді, оның мақсаттарының бірі – қазақстандықтардың жаңа буынын патриоттық тәрбиелеу үшін тарихи білімнің зор әлеуетін пайдалану.

Мемлекет Басшысы ұлттық тарихты зерделеу жөніндегі стратегиялық міндеттерді өзінің «Тарих толқынында» атты кітабында 1999 жылдың өзінде баяндап берді. 2003 жылы Қазақстан халқына Жолдауында Президент теңдессіз «Мәдени мұра» бағдарламасын ұсынды. Бағдарламаны орындау барысында біздің елімізде тарих, археология және этнография саласында көп жұмыстар атқарылды. Тарихи жады мен әділдікті қалпына келтіруге бағытталған ондаған ғылыми зерттеулер жүргізілді, мақалалар, монографиялар мен кітаптар дайындалды [1].

Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты: Қазақстанның тарих ғылымын алдыңғы қатарлы әдіснама және әдістеме арқылы сапалы секірісті жүзеге асыруына жағдай жасау; қазақтың ұлттық тарихының көкжиегін кеңейту; ұлттық жаңа тарихи дүниетанымын қалыптастыру.

Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Тарих толқынында» кітабы жарық көргеннен кейін халықтың өзіндік сана-сезімінің жоғарылауы байқалды. Ел азаматтары арасында ұлттық тарихқа деген қызығушылық айтарлықтай артты.

«Тарих толқынында» атты кітабында Мемлекет басшысы Н.Назарбаев ел аумағында ежелден қазіргі уақытқа дейін болған тарихи оқиғаларды бағалаудың авторлық нұсқасын ұсынады. Атап айтқанда, автор екі мың жылдан астам уақыт бойы мемлекеттіліктің болуы мен оның сабақтастығы процесіне тоқтайды. Президент Ұлы Түркі қағанатының жұмыс істеу процесіне, Шыңғыс хан әскерлерінің Қазақстан аумағына басып кіруі әсерінің оқиғаларына егжей-тегжейлі тоқталды. Қазақ болмысы, мал шаруашылығы өркениетінің ерекшелігі, діни көзқарастың ерекшеліктері, сондай-ақ көшпелі социумның бірегей менталитеті қызықты ұсынылған. Автор Қазақстанның Ресей империясы мен КСРО құрамында болу дәуіріне де тоқталады. Мемлекет басшысы тәуелсіздік оқиғасын да айналып өтпеді, ол «менің өткенге жасаған үндеуім бүгінгі оқиғалардың осы тарихи жүктемесін түсінумен байланысты» деп жазады [2].

Президент өзінің ұлттық тарихты зерделеу және қайта қарау жөніндегі идеясын «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты тарихи жолдауында дамытады. Біздің ортақ бірегейлігіміз халықтың тарихи санасының өзегіне айналуға тиіс екенін атап өте отырып, мемлекет басшысы «Халық тарих толқынында» деп аталатын тарихи

зерттеулердің арнайы бағдарламасын әзірлеу жөнінде міндет қойды. Оның басты мақсаты – ұлттың жаңа тарихи дүниетанымын қалыптастыру. Тарихи өткенге сүйенбей болашақты болжау мүмкін емес. Қазіргі уақытта әлемде мәндер мен құндылықтардың күресі жүріп жатыр. Ұлттық тарихымызда сан алуан түсініктер бар.

Бағдарламаның мақсаттары мен міндеттеріне байланысты Тұңғыш Президенттің ұлттық тарихтың жаңа кезеңіндегі көрнекті рөлін, ол жасаған мемлекеттік құрылыстың қазақстандық моделін зерттеудің ғылыми және тарихи маңызы ерекше. Бұл тұрғыда болашақ саясаткер мен әлемдік деңгейдегі мемлекет қайраткерінің еңбек және саяси мансабының басында қалыптасу тарихын зерттеу ерекше көзқарасты талап етеді.

Н.Ә.Назарбаевтың серіктестерінің ғылыми-іздестіру жұмыстары мен куәліктерінің негізінде тарихи-мәдени орталықта Президенттің Орталық Қазақстанды дамыту жөніндегі қызметі туралы көптеген құжаттар, фото, аудио және бейнематериалдар жинақталды. XX ғасырдың 60-80-ші жылдары Теміртау қаласы мен Қарағанды облысында орын алған экономикалық және әлеуметтік-саяси үдерістердің объективті және шынайы баяндалуы, жас Нұрсұлтан Назарбаевтың осы жетістіктерге қосқан қомақты үлесін мойындау «Халық тарих толқынында» бағдарламасын қалыптастырудағы негізгі бағыттардың бірі болуы тиіс.

Тұңғыш Президенттің тарихи-мәдени орталығы таяу болашаққа мемлекет басшысының ұлттық тарихтың соңғы кезеңіндегі қызметін көрсету бойынша кешенді шаралар әзірлеуде. Баспаға екі кітап дайындалды: «Тұңғыш Президенттің тарихи-мәдени орталығы» және «Н.Ә.Назарбаевтың Қарағанды облысындағы еңбек қызметі туралы материалдар. (1967-1979 жылдар аралығындағы баяндамалар, хаттар, анықтамалар, ақпараттар)». Бұл кітаптар Н.Ә.Назарбаевтың Орталық Қазақстанның әлеуметтік-саяси, мәдени-экономикалық келбетін өзгерту және халықтың өмір сүру жағдайын жақсарту жөніндегі қызметімен байланысты оқиғаларды баяндауға арналған. Сол жылдардағы құжаттар қарапайым еңбек адамының игілігі үшін жан-тәнімен ауыратын болашақ ұлт көшбасшысының сұрақтар мен мәселелердің кең ауқымын шешуге қосқан жеке үлесін растайтын көптеген фактілерді куәландырады [3].

Тарихшы ғалымдар мен саясаттанушылардың алдында Қазақстан тарихының шынайы объективті түсіндірмесін қалыптастыру жөнінде маңызды міндеттер тұр. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысы Марат Тәжин атап өткендей: «Тәуелсіз мемлекет өмірінде үшінші онжылдық өтті. Осы жылдар ішінде шын мәнінде ғасырларға тең жолдан өттік. Жүйелік жалпылаудың уақыты келді. Қазақстан транзитінің ерекшеліктері қандай болды, қалыптасқан мемлекеттің мәні неде, нақты тәуелсіздіктің негізгі кезеңдері қандай, біз қандай қауіп-қатерлерден өттік, қоғамның экономикалық, саяси және мәдени жүйесі қалай құрылды?.. Бұл сұрақтарға дәйекті де анық жауап беру - тарихшылардың кәсіби қоғамдастығының міндеті» [3].

Тарих ғылымдарының докторы, «Қазақстан Республикасының Ардагерлер ұйымы» РҚБ Орталық кеңесінің төрағасы Өмірзақ Озғанбаев: «Өткенді білмей, болашағыңызды жоспарлау қиын екені түсінікті. Сондықтан Мемлекет басшысы өзінің «Тарих толқынында» атты кітабында бұл мәселеге үлкен көңіл бөлді. ҚР Мемлекеттік хатшысы Марат Мұханбетқазыұлы Тәжиннің басшылығымен қазір Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың тапсырмаларын орындау бойынша үлкен жұмыстар жүргізілуде. Үлкен республикалық бағдарлама әзірленіп, іске асырылуға тиіс, ал алдымен тиісті тұжырымдама қабылдануға тиіс», - деп атап өтті

Сондай-ақ, Ө. Озғанбаев былай дейді: «Біз шамамен 70 жыл Кеңес Одағының құрамында болған кезде, біздің тарихымызда көптеген «ақ дақтар» қалды. Енді біз тәуелсіз мемлекетке айналдық, көптеген дереккөздерге, соның ішінде шет елдердегілерге де қол жеткіздік. Бұл материалдар ғылыми айналымға енуі үшін мұқият зерттелуі керек. Бұл өте маңызды болып табылады. Қазір біздің ғалымдар негізінен осымен айналысады. Соңғы уақытқа дейін біз тарихымызға жете алмай, тек таяу, түркі кезеңімен шектеліп, біздің дәуіріміздің бірінші ғасырының ортасына ғана жеттік. Ал қазір табылған деректер, соның ішінде археологиялық зерттеулер деректері біздің халқымыздың тарихы скифтер мен Сақтар дәуірінен басталатынын дәлелдейді. Ол біздің дәуірімізге дейінгі бірінші мыңжылдықтың ортасына дейін тамырымен жетеді. Біздің тарихымыздың шеңберін едәуір кеңейтетін көптеген мәліметтер бар.Қазіргі Қазақстан аумағында Қазақ хандығына дейін 12 мемлекет болғаны дәлелденді» [4].

Қазақтардың тарихы туралы айтқанда, көшпелілікке, номадтық мәдениетке көп көңіл бөлінеді. Бірақ біздің еліміздің аумағында көптеген ірі қалалар болды, дамыған өркениеттер болды. Өмір біздің көшпенділікті қалалық өркениетпен ажырағысыз байланыста қарауымыз керек екенін көрсетеді. Қазақстанның оңтүстігінде көптеген қалалардың қалдықтары табылды. Қазір қазба жұмыстары жүргізілуде.

Тарихи зерттеулер ауқымды түрде жүргізілуі тиіс, тарихшылардың алдында біздің ұлтымыздың генетикалық кодын түсіну үшін тарихымызды оның барлық түпкір-түпкірімен зерделеу міндеті тұр. Бұл біздің тәуелсіз мемлекетіміздің жас азаматтарын тәрбиелеу үшін өте маңызды. Егер біздің жастарда тарихи сана қалыптаспаса, егер олар өздерінің ата-бабаларын білмесе, ол толыққанды ұрпаққа айналмайды. Нағыз патриот біздің мәдениетіміздің, дәстүрлеріміздің сабақтастығын сезінуге тиіс. Міне, сондықтан да біздің тарихымызға жаңа көзқарас қалыптастыру керек, ол үшін осы жұмыстардың барлығы жүргізіліп жатыр.

Мемлекет басшысы «Тарих толқынында» кітабында біздің тарихымызда қазіргі ұрпақ ұялатын ештеңе жоқ деп жазады. Жастар біздің тарихымызды білуі тиіс. Тағы бір маңызды сәт – біздің ата-бабаларымыз өмір сүру үшін күрескен, ал біз ұлы халық болу үшін күресуіміз керек. Президент сондай - ақ қазақ халқының тарихы – бірігу тарихы екенін атап өтті. Бұл дегеніміз, біз

біріккен кезде ғана күшті боламыз және бұл біздің тарихымызда бірнеше рет дәлелденді. Кем дегенде жоңғарлармен соғыс дәуірінен мысал келтіруге болады. Біздің ата-бабаларымыз жеңіліске ұшырап, туған жерлерін тастап кетуге мәжбүр болған кезеңдер болды. Шәкәрім Құдайбердіұлының айтуынша, сол кезеңде әрбір он қазақтың төртеуі қаза тапқан. Қалғандары оңтүстік және Батыс жерлерге көшуге мәжбүр болды. Содан кейін мықты көшбасшылар қажет болды. Қазақ хандары мен билері Ордабасыға жиналып, жағдайды талқылады. Бұл қазақ халқының одан әрі өмір сүруі туралы мәселе болды. Әбілқайыр хан барлық үш жүздің әскерін басқарады деген шешім қабылданды. Жоңғарларға алғашқы шабуылдар Аңырақай, Алакөл, Бұланды шайқастарында жасалды. Осылайша ата-бабаларымыз өз жерін қорғады, жоңғарлардан тазартты. Елбасының пікірінше – қазақ бірігу арқылы ғана халық болып, ел болып аман қалды. Болашақта қазақтар ру мен жүздерге бөлінбеуі керек, біртұтас ұлт, дамыған ұлт, ал біздің мемлекетіміз дамыған және өркениетті мемлекет болуы керек [5].

Бізге ең алдымен Ұлттық тарихты оқыту тұжырымдамасы қажет. Одан кейін тарихты зерделеу стандарттары, оқу бағдарламалары, олардың негізінде оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер әзірленуі керек. Стандартта оқушылар мен студенттер оқитын тарихтың негізгі кезеңдері көрсетілуі керек. Қазір Қазақстан тарихы бойынша 12-ден астам оқулық бар. Мүмкін олар керек шығар, өйткені білім деңгейі әртүрлі, профильдері әртүрлі. Бірақ олар біртұтас стандартқа негізделуі керек, сонда Қазақстанның жас азаматы өз елінің тарихы туралы белгілі бір минималды деңгейде білім алып, патриоттық сезімге ие болуы керек.

Жалпы, тарих туралы айтатын болсақ, ағылшын философы Эдмунд Берктің «Тарих – өткеннің, тірі және болашақ ұрпақтың бірлестігі» деген сөзі есімізге түседі. Әрбір жаңа ұрпақ өз халқының тарихын білуі керек. Ал оқу бағдарламасына келсек, Қазақстан тарихын орта мектептен басқа, меншік түріне қарамастан барлық жоғары оқу орындарында оқыту керек деп есептеймін. Сондай-ақ Қазақстан тарихына арналған сағаттар санын арттыру қажет. Осылайша ұлттық тарихты оқытуды жаңа деңгейге көтере аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. НАРОД В ПОТОКЕ ИСТОРИИ: Будущее невозможно без опоры на историческое прошлое/ https://www.inform.kz/ru/narod-v-potoke-istorii-buduschee-nevozmozhno-bez-opory-na-istoricheskoe-proshloe_a2583296

2. З.Қабулдинов: Н.Назарбаевтың «Тарих толқынында» кітабы жарыққа шыққаннан кейін халықтың дүниетанымы айтарлықтай жоғарылады: https://strategy2050.kz/news/25857/

3. «Халық тарих толқынында» бағдарламасы тарихты тұйықтықтан шығарды : https://e-history.kz/kz/e-resources/show/13207/

4. Озганбаев О. НАРОД В ПОТОКЕ ИСТОРИИ: Наши предки боролись за выживание, а мы должны бороться за то, чтобы стать великим народом -https://www.inform.kz/ru/narod-v-potoke-istorii

5. Назарбаев Н. Тарих толқынында. — Алматы: Атамұра, 1999. — 296 б.

ӘОЖ 34.01

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ САРАЛАУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ АУЫРЛАТАТЫН МӘН-АЙЛАР

Оспанхан А.- 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Асильбекова Г.К.
М. Өтебаев атындағы Жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье раскрывается понятие и сущность обстоятельств, отягчающих наказание, указывается соотношение отягчающих обстоятельств с квалифицирующими признаками состава преступления, исследуется роль отягчающих обстоятельств при назначении наказания по Уголовному кодексу РК.

Summary: The article reveals the concept and essence of circumstances aggravating punishment, indicates the ratio of aggravating circumstances with qualifying signs of a crime, examines the role of aggravating circumstances in the imposition of punishment under the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Құқықтық әдебиеттегі қылмыстық жауапкершілікті саралау мәселелерін қарастыру кезінде оны дараландыру аспектілерімен, шектеулерімен және т.б. саралау құралдары қарастырылады, бірақ іс жүзінде саралау нормаларын іске асыру шарттарының жиынтығы ретінде жауапкершілікті саралайтын жағдайларды зерттеуге көңіл бөлінбейді.

ҚР Қылмыстық кодексінің жалпы және ерекше бөлімдерінің көптеген институттары қылмыстық жауапкершілік пен жазаны өз есебінен саралайды. Олар белгілі бір жағдайлар болған кезде қылмыстың негізгі құрамы мен оның өзгеруі үшін жауапкершілікті анықтайды [1].

Жалпы бөлікте мұндай институттарға мыналарды жатқызуға болады: қылмыстардың көптігі; аяқталмаған қылмыстық іс-әрекет; қатысу; жазаны жеңілдететін мән-жайлар; жазаны ауырлататын мән-жайлар; шартты түрде соттау және жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату; ақталмайтын негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босату; жазадан босату; жазаны неғұрлым жеңіл түрімен ауыстыру; жазаны өтеуді кейінге қалдыру; айыптау үкімінің ескіруі; рақымшылық жасау; кәмелетке толмағандар; соттылық және т. б.

Ерекше бөлімде саралау құралдарына білікті және артықшылықты композицияларды бөлу, сондай-ақ Жауапкершіліктен босатудың арнайы түрлері жатады.

Саралау мән-жайлары аталған саралау нормаларын қолдану шарты ретінде қызмет етеді, яғни мұндай мән-жайлар болған кезде олар норманың императивтілік дәрежесіне қарай құқық қорғаушы белгілі бір бағытта қолдануға тиіс немесе мүмкін. Сонымен қатар, дәл осындай жағдайлар кейде әртүрлі саралау институттарында кездеседі және оларды жиынтық немесе балама түрде қолдануға болады. Сонымен, кәмелетке толмаған жас көптеген саралау институттарын бір уақытта қолдануды қарастырады, дегенмен, жалпы ереже бойынша, біліктілік ретінде және ауырлататын немесе жеңілдететін және артықшылықты болып табылатын жағдайлар екі рет ескерілмейді.

Сонымен бірге, кейбір саралау жағдайлары қылмыстық жауапкершілікті ажыратпайтын институттарға жатады, бірақ бұл жағдайлар басқа институттарда әмбебап жағдай ретінде саралау ретінде қолданылады. Сонымен, қылмыстарды санаттау барлық қылмыстарды санкцияның максимумына байланысты түрлерге жіктейді. Мұндай жіктеуді қылмыстық жауапкершілікті саралау деп атауға болмайды. Алайда, бұл саралау жағдайларының бірі және көптеген саралау нормалары саралау шарты ретінде қылмыстың нақты санаттарын қамтиды.

Қылмыстық заңда қамтылған сараланған мән-жайларды әртүрлі негіздер бойынша жіктеуге болады. Сонымен, жауапкершілік көлемінің өзгеруіне әсер ету бағытында жауапкершілікті төмендететін және арттыратын мән-жайларды бөлуге болады. Сараланған жауапкершіліктің маңызды сәтіне сәйкес субъективті және объективті салаға қатысты жағдайларды ажырату қажет. Заңда белгілі бір жағдайларды қолдану жиілігі әртүрлі болып табылады [2].

Бұл жағдайлардың криминологиялық негізділігін көрсететін маңызды сипаттамалары бойынша жіктелуі ең ақпараттылығы болып табылады. Осы негіз бойынша саралау мән-жайларының мынадай түрлерін бөліп көрсетуге болады: 1) жасалған әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесі мен сипатының өзгеруін көрсететін; 2) қылмыс жасаған адамның қоғамдық қауіптілік дәрежесін өзгертетін; 3) гуманизм принципіне байланысты жауаптылыққа әсер ететін.

Қылмыстық заңнаманың міндеттеріне және жазалау мен қылмыстық жауаптылықтың мақсаттарына сәйкес қылмыстық заңда қылмыстық жауапкершілікті саралайтын мән-жайлардың неғұрлым бөлшек жіктелуін ұсынуға болады:

I. кінәлі тұлғаның тұрақты сипаттамаларын (мәртебесін) көрсететін жағдайлар:

1) жасы (кәмелетке толмаған, қарт және т. б.);

2) жынысы;

3) лауазымдық жағдай және арнаулы субъектілердің басқа да түрлері;

4) жүктілік немесе әйелде жас балалардың болуы;

5) отбасының өмір сүру жағдайы.

II. Қылмыс жасаған кезде пайда болған жеке, жеке басын сипаттайтын мәліметтер:

1) қылмыс жасау себебі (басқа қылмысты жасыру немесе жасауды жеңілдету мақсатында ұлттық, нәсілдік немесе діни араздық пен жек көрушілік, заңды әрекеті немесе қызметтік іс-әрекетімен байланысты кек алу);

2) қылмысқа қатысудағы рөлі;

3) субъектілер болып табылмайтын адамдарды қылмыс жасауға тарту;

4) Қатыгездік, садизм, азап шегу;

5) жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдалану немесе жәбірленушінің ерекше қорғалатын мәртебесін сезіну

6) қаруды және басқа да құралдарды пайдалану;

7) мәжбүрлеуді, сенімді пайдалану;

8) билік өкілінің нысанды киімін, құжаттарын пайдалану.

Ш. қоғамдық қызметтің дәрежесі мен сипатына әсер ететін

қылмыстық әрекеттің қауіптілігі:

1) аяқталмаған қылмыстық әрекет;

2) қатысу;

3) кешірім жасау шарттары (қажетті қорғаныс шегінен асып кету, қылмыскерді ұстау үшін қажетті шаралардан асып кету, аса қажеттілік шегінен асып кету, өз іс-әрекеттерін басқару мүмкіндігі болған кезде немесе тәуелділікке байланысты мәжбүрлеу арқылы зиян келтіру, негізделген тәуекелдің заңдылығы және бұйрықты немесе өкімді орындау шарттарын бұзу) қамтылуға тиіс.

4)жәбірленушінің құқыққа қайшылығы немесе мінез-құлқының әдепсіздігі.

5) жасалған қылмыстың ауыр зардаптары.

IV. Кінәлінің қадамнан кейінгі мінез-құлқы:

1) кінәсін мойындап келу, шын жүректен өкіну, қылмысты ашуға ықпал ету, жәбірленушіге медициналық көмек көрсету, нұқсан мен зиянды өтеу, жәбірленушімен татуласу;

2) Егер қылмыстың алдын алу мүмкін болмаса, ұйымдастырушының немесе қоздырушының өз еркімен бас тартуы;

3) Қылмыстардың көптігі;

4) сот жүктеген міндеттерді немесе мәжбүрлі міндеттерді орындамау;

тәрбиелік ықпал ету шаралары, жазаны орындаудан жалтару,

жазаны өтеу кезіндегі мінез-құлық.

V. жауапкершілікке әсер ететін объективті жағдайлар (жағдай).

1) Кездейсоқ жағдайлар жиынтығы немесе ауыр өмірлік жағдайлар жиынтығы;

2) төтенше жағдай, дүлей немесе өзге де қоғамдық зілзала, жаппай тәртіпсіздік жағдайлары;

3) жағдайдың объективті өзгеруі;

4) ескіру мерзімінің өтуі;

5) ауыр ауру;

6) рақымшылық жасау [3].

Бұл жіктеуді шамамен тану керек, өйткені көптеген жағдайлар бір уақытта жеке тұлғаны сипаттайды және қылмыстың әлеуметтік қауіптілік дәрежесіне әсер етеді. Сондықтан, мұндай жағдайларды белгілі бір санатқа жатқызу шартты болып табылады, бірақ ол қылмыстық жауапкершілік пен жазалау мақсаттарына қол жеткізу үшін қолданылатын саралау жағдайларының негізгі маңызды тұстарын көрсетеді.

Қорытындылай келе, жауапкершілікті өзгертудің барлық аталған негіздерін екі санатқа бөлуге болады:

Біріншіден, бұл кінәліге қатысты объективті жағдайлар, өйткені олар оған тәуелді емес және белгіленген болжамдарға, гуманизм принципіне немесе объектілер мен субъектілердің заңмен ерекше қорғалуына байланысты жауапкершілікке әсер етеді. Оларға мыналар жатады: жынысы, жасы, қиын өмірлік жағдайлар, төтенше жағдайлар, жағдайдың өзгеруі, мәртебе және т. б.

Екіншіден, бұл мінез-құлықты таңдауға мүмкіндік беретін және егер олар болса, субъектіге қылмыс дайындалған сәттен бастап, ол үшін соттылығы жойылғанға дейін кез-келген кезеңде жауапкершіліктен босатуға немесе жеңілдетуге мүмкіндік беретін жағдайлар.

Осылайша, сараланған жағдайлардың екінші санаты негізінен қылмыстық жауапкершілік пен жазаның мақсаттарымен, яғни алдын-ала қарау, әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізу және кінәліні түзетумен байланысты. Бұл ретте субъектінің қылмысқа дайындалған кезден бастап тергеу немесе анықтау билігінде оған айып тағуға мүмкіндік беретін жеткілікті деректер пайда болғанға дейінгі мінез-құлқы іс-әрекетті саралаумен қатар осы субъектіге жауапкершіліктің бастапқы шаралары қандай қажет екенін айқындайды.

Болашақта субъектінің мінез-құлқы, егер қылмыстық жауапкершілік пен жазалау мақсаттарына қол жеткізілсе, мұндай шараларды түзетуге және тіпті болдырмауға мүмкіндік береді. Дифференциалды жағдайлардың бұл санаты басымдыққа ие болуы керек, өйткені бұл жағдайлар жалпы және жеке алдын-алуға ықпал етеді, адамды пост-сатылы мінез-құлықтың кез-келген сатысында және қылмыстық жауапкершілікті жүзеге асыруда заңға бағынатын мінез-құлыққа бағыттайды.

Заң барлық мән-жайларды ескере алмайтыны түсінікті және көптеген саралау жағдайлары ресми түрде бекітілген шекараларға әкелуі керек. Алайда, әділеттілікті қамтамасыз ету үшін жауапкершілікті саралау кезіндегі өзгерістер әлеуметтік қауіптіліктің өзгеруіне пропорционалды түрде жеткілікті болуы керек. Сондықтан негізгі және білікті құрамның санкциялары ішінара қиылысқан кезде, яғни білікті құрамның төменгі шегі кейде негізгі құрамның жоғарғы шегінен төмен болған кезде қолданыстағы заңнамалық тәжірибені қолдау қажет.

Жаңа қылмыстық заң қылмыстық жауапкершілікті саралау үшін біліктілік пен артықшылықты белгілерді белсенді қолдана бастады. Ұқсас белгілері бар композицияларды жобалаудың заңнамалық техникасы жақсарды, олардың жиынтығы криминологиялық тұрғыдан негізделді. Біліктілік сипаттамаларының бүкіл массивіне қатысты ережелердің жалпы бөлігінде заңнамалық реттеу жолында айтарлықтай қадам жасалды.

Алайда, бірқатар мәселелерді шешуді оңтайлы деп санауға болмайды, өйткені, негізінен, бастапқы ережелер, құқықтық реттеудің осы саласын реформалаудың теориялық негізі анықталмады. Демек, жалпы және ерекше бөліктердегі біліктілік және артықшылық белгілерін реттеудегі өзгерістер көбінесе үзінді болып табылады, біліктілік белгілері институтының функционалды мақсатын — қылмыстық жауапкершілікті саралауды мойындаудан туындайтын тұтас тұжырымдамасы жоқ.

Қылмыстық жауапкершілікті саралаудың дербес құралы ретінде саралау (артықшылық беру) мән-жайлары туралы ілім теорияда соңына дейін қалыптаспағандықтан, саралау (артықшылық беру) белгілерінің жаңа құқықтық институтының қалыптасу фактісі әлі жалпы мойындалмағанымен жағдай күрделене түседі деп ойлаймыз. Әдетте, қарастырылған белгілер

жауапкершілікті саралау құралы ретінде мүлдем аталмайды, немесе авторлар қарапайым және білікті қылмыс түрлері үшін жауапкершілік ерекшеленетінін немесе жауапкершілікті саралау кезінде ескерілетін ауырлататын (саралайтын) және жеңілдететін жағдайларды атап өтумен шектеледі [4].

Қолданыстағы қылмыстық заңда бір жағынан жеңілдететін мән - жайлардың, екінші жағынан ауырлататын мән-жайлардың арасындағы айырмашылық айқын көрінеді. Жеңілдететін жағдайлардың тізімі ашық, ал ауырлататын жағдайлар жабық. Жеңілдететін мән-жайлар туралы баптың екі тармағы ең жоғары жазаны шектеуді көздейді, ал ауырлататын мән-жайлар арасында жауаптылыққа осындай дәрежеде ықпал ететін мән-жайлар жоқ. Жұмсартқыштар тізімінен жеке жағдай ерекше деп танылуы мүмкін, бұл 64-бапқа сәйкес санкцияның төменгі шекарасынан шығуға мүмкіндік береді. Ауырлататын жағдайлар үшін мұндай әсер ету шарасы қарастырылмаған. Алқабилердің айыпкерге ерекше немқұрайлы қарауы туралы үкімі кезінде жаза тағайындау кезінде жеңілдететін мән-жайлар ғана ескеріледі, ал ауырлататын мән-жайлар ескерілмейді.

Сондықтан ауырлататын мән-жайлар жауапкершілікті дараландыру кезінде барынша толық қолданылатын және әділеттілік пен гуманизм қағидаттарын іске асыруға ықпал ететін қылмыстық жауапкершілікті дербес саралайтын институт болып табылады деп қорытынды жасауға болады. Қылмыстық құқық қағидаттарына сәйкес жазаны ауырлататын мән-жайлардың тізбесі толық деп танылады және қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын таңдау кезінде сот ескеруі үшін қылмыстың және кінәлінің жеке басының қоғамдық қауіптілігінің артуын куәландыратын кез келген мән-жай онда міндетті түрде аталуға тиіс.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. /Под ред. С.М. Рахметова, И.И. Рогова. -Алматы: ТОО Издательство «Норма-К», 2016. -752 с.
2. Котова Н.К. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть: Учебное пособие. – Алматы: Академия экономики и права, 2013. – 218 с.
3. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть: Учебник. /Отв ред. И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев. –Алматы: Жеті жарғы, 2016. -448 с.
4. Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.

ОӘЖ 101

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ

Өмір К.Қ, Әлханұлы Д., Асан А.Н.
Ғылыми жетекшісі: к.и.н., аға оқытушы Айдарбекова Г.С.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан
Расулова М.
Қаршы мемлекеттік университеті, Қарши қ., Өзбекстан

Резюме: В данной статье рассмотрено государство как основной институт политической системы общества.

Summary: This article examines the state as the main institution of the political system of society.

«Мемлекет» терминінің әртүрлі мағыналары бар.

1. Мемлекет – жеке ел, оның барлық элементтерінің бірлігіндегі нақты қоғам (Ресей, Франция, Қазақстан және т.б.).

2. Мемлекет – саяси жүйенің элементі, белгілі бір аумақта жоғарғы билікке ие институттар жиынтығы.

Бұл ретте «мемлекет» саяси жүйенің элементі ретінде өзінің екінші мағынасында қарастырылатын болады.

Кеңестік кезеңдегі ішкі саяси ой-пікірде мемлекетті түсіндіруде оның үстем таптың соңғысының мүддесін қорғауға қызмет ететін органы екендігіне баса мән берілді. Қазіргі кезде мемлекет ең алдымен қоғамның бірлігін, тұтастығын қамтамасыз етуге, ортақ мәселелерді шешуге бағытталған ұйым ретінде қарастырылады.

Мемлекет әрқашан болған емес. Алғашқы қоғамда ол болмаған.

Мемлекеттің пайда болуына келесі факторлар әсер етті.

1. Қоғамдық еңбек бөлінісінің дамуы, басқару еңбегін арнайы салаға бөлу және оның тиімділігін арттыру мақсатында арнайы орган құру.

2. Қоғамның қарама-қарсы таптарға бөлінуі және осыған байланысты олардың қарама-қайшылығын сақтайтын арнайы органның қажеттілігінің туындауы

белгілі бір шеңбер, сол арқылы қоғамның тұтастығын қамтамасыз етеді.

3. Демографиялық факторлар, атап айтқанда: халық саны мен тығыздығының өсуі, оның көшпелі өмір салтынан отырықшы өмір салтына көшуі. Бұл басқарудың жаңа, жетілдірілген формаларының қажеттілігін тудырды.

Мемлекеттің пайда болуы туралы теорияларда мемлекеттің қалыптасуына қандай да бір жолмен әсер еткен басқа факторларды да атайды:

4. Психологиялық факторлар:

а) рационалды (Дж.Локк) – адамдар мемлекет идеясына басқарудың ең жақсы формаларын интеллектуалдық ізденіс нәтижесінде келді;

б) эмоционалды (Т.Гоббс) – басқа адамдардың озбырлығынан қорқу мемлекеттің қалыптасуына әкелді.

Мемлекеттің шарттық теорияларында психологиялық факторлардың рөлі ерекше атап өтіледі (мысалы, «әлеуметтік шарт» теориясында).

5. Зорлық-зомбылық факторы. Мемлекет бір халықты екінші халықтың жаулап алуы нәтижесінде құрылды.

Бұл факторлардың барлығы тарихта орын алды, бірақ белгілі бір мемлекеттің қалыптасуының нақты тарихи жағдайларына байланысты олардың рөлі әртүрлі болды, олардың үйлесуі әртүрлі болды.

Тарих барысында мемлекет өзгерді, соның нәтижесінде мемлекеттің тарихи түрлерін ажыратуға болады. Маркстік дәстүрде мемлекеттің тарихи типтері қоғамдық-экономикалық формациялардың түрлеріне сәйкес бөлінді,

т.б. құлдық, феодалдық, буржуазиялық, социалистік мемлекет туралы айтты. Қазіргі уақытта олар мемлекеттің дәстүрлі түріне (тарихи түрде бірінші) және конституциялық деп бөлуді қолданады. Дәстүрлі мемлекет өз іс-әрекетінде қандай да бір ресми, құқықтық заңмен шектелмесе, конституциялық мемлекет конституцияның шеңберінде әрекет етеді [1].

Басқару нысандары және мемлекеттік құрылым.

Мемлекет нысаны деп мемлекеттік билікті ұйымдастыру және жүзеге асыру тәсілі түсініледі. Айырмау:

1) басқару нысандары;

2) мемлекеттік басқару нысаны;

3) саяси режим.

Алғашқы екі форма мемлекеттің құрылымдық жағын сипаттаса, үшіншісі функционалды.

Басқару нысаны жоғарғы биліктің қалай ұйымдастырылғанына, оның қайнар көзі (таңдалған немесе мұрагерлік, т.б.), оның халықпен қарым-қатынасының қандай принциптері (заңға сәйкес реттелетіндігі) арқылы анықталады. әлде жоқ па). Мемлекеттік басқарудың екі негізгі нысаны бар.

Монархия: билік мұрагерлік. Монархия өз кезегінде абсолютті монархия және конституциялық болып екіге бөлінеді (соңғысы, біріншіден айырмашылығы, заң – конституция шеңберінде әрекет етеді) [2].

1. Республика: жоғарғы билік сайланады. Республика парламенттік (негізгі билік парламенттің қолында шоғырланған) және президенттік (негізгі билік президентке тиесілі) болуы мүмкін.

Мемлекеттік құрылымның нысаны мемлекеттік биліктің аумақтық ұйымдастырылуымен, мемлекет бөліктерінің қарым-қатынасымен, бүтінге қатысты бөліктердің дербестік өлшемімен анықталады. Мұнда ерекшеленеді.

1. Унитарлы мемлекет. Онда жекелеген облыстардың орталыққа қатысты елеусіз автономиясы бар. Унитарлы мемлекеттерге Франция, Польша, Қазақстан және т.б.

2. Федералдық мемлекет. Ол мыналармен сипатталады: аймақтардың елеулі автономиясы, демек, облыс билігінің орталықтан салыстырмалы тәуелсіздігі,

арнайы аймақтық заңнаманың болуы (Ресей, АҚШ, Германия, Үндістан және т.б.). Көбінесе штат формальды түрде унитарлық болып табылады, бірақ федералды тәжірибе кең таралған және жекелеген аймақтар үшін маңызды автономия бар. Мысалы, Испания, Ұлыбритания, Оңтүстік Африка.

3. Кейде олар конфедерация туралы айтады, бірақ бұл оның құрамдас аймақтарының өте кең автономиясы бар мемлекеттердің тұрақсыз одағы, әдетте, қысқа мерзімді. 1958-1961 жж. Египет пен Сирия одағын білдіретін Біріккен Араб Республикасы болды: оның бірқатар ортақ басқару органдары болды, бірақ тұтастай алғанда, бұл одақтың әрбір құрылымдық элементі федералды мемлекетке қарағанда салыстыруға келмейтін маңызды автономияға ие болды. Ақырында бұл одақ ыдырап кетті. Сербияның Черногориямен

конфедералдық одағы да ыдырап кетті. Конфедерацияның мысалы ретінде Еуразиялық одақты келтіруге болады [3].

Мемлекеттің саяси жүйе мен қоғамдағы орны мен рөлі көбінесе оның функцияларымен анықталады. Олар ішкі және сыртқы болып екіге бөлінеді.

Мемлекеттің ішкі функцияларына мыналар жатады:

1) қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық және саяси құрылымды қорғау;

2) әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы қатынастарды реттеу (әлеуметтік-таптық, этникалық, діни, кәсіптік, демографиялық, аумақтық және т.б.);

3) экономикалық өмірді реттеу;

4) заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету;

5) мәдени-ағарту функциясы;

6) қоғам мен табиғат арасындағы қатынасты реттеу және т.б.

Мемлекеттің сыртқы функциялары:

1) халықаралық аренада елдің мүдделерін қорғау;

2) егемендік пен аумақты қорғау;

3) қорғанысты нығайту және мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

4) басқа елдермен өзара тиімді қатынастарды қолдау және ынтымақтастықты дамыту;

5) халықаралық еңбек бөлінісіне қатысу;

6) жаһандық мәселелерді шешуге қатысу және т.б.

Осы функцияларды жүзеге асыру үшін мемлекет қазіргі уақытта келесі элементтерді қамтитын мемлекеттік механизмді білдіретін ұйымдардың жиынтығын құрайды:

1) мемлекеттік биліктің өкілді органдары. Олардың заңдылығы азаматтардың тікелей еркін білдіруімен қалыптасуымен анықталады. Бұл органдардың бірнеше деңгейі бар: жоғары тұрмыстық;

атқарушы және әкімшілік органдар. Олардың мақсаты – атқарушылық (өкілді органдардың нұсқауларын орындау) және басқарушылық қызметті (құқықтық актілерді шығару және ұйымдастырушылық әрекеттерді орындау арқылы басқару) қамтитын мемлекеттік істерді тікелей басқару. Бұл органдар әртүрлі деңгейде болуы мүмкін;

2) сот органдары;

3) прокуратура органдары;

4) мемлекеттік бақылау органдары;

5) қоғамдық тәртіпті қорғау органдары;

6) мемлекеттік қауіпсіздік органдары;

7) қарулы күштер.

Қазақ халқы өзінің тарихи даму барысында мемлекеттіліктің үш түрін құрды. Бірінші түрі – көшпелі мемлекет. Ресей империясының құрамына енуіне байланысты жойылды. Екінші түрі – кеңестік мемлекеттілік.

Қазақ мемлекеттілігінің заманауи даму стратегиясы ел бірлігін жан-жақты сақтауға, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге негізделген. Мұнда «мемлекеттің тұтастығы», «мемлекет және ұлттық қауіпсіздік» сияқты

құбылыстар мемлекеттік-құқықтық өмірдің ең жоғары құндылықтары болып танылады.

«Мемлекеттің егемендігі». Бұл идеялар «Қазақстан-2050» даму стратегиясында бекітілген.

«Мемлекеттілік» «мемлекетке» қарағанда әлдеқайда кең ұғым. Мемлекет және құқық теориясында мемлекет белгілі бір аумақта қоғамды басқаратын саяси билік ретінде анықталады. Ал мемлекеттілік өмірдің әлеуметтік-экономикалық, саяси, рухани-адамгершілік жағдайларының өзіндік ерекшелігіне (ерекшеліктеріне) байланысты мемлекеттік билік органдарының элементтерінің, құрылымдарының, институттарының, сондай-ақ саяси емес сипаттағы құрамдастардың күрделі кешені ретінде айқындалады. белгілі бір халықтың немесе қоғам дамуының белгілі бір кезеңінде халықтардың бірігуі.

Мемлекеттілік – қоғам мен мемлекеттің негізгі мазмұны мен белгілі бір белгісін құрайтын белгілі бір тарихи уақыттағы қоғамның формасы, оның элементтері мен институттарының сапалық сипаттамасы.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:
1. Д.Б. Тойматаев, Ғылым тарихы мен философиясы дәрістер курсы, Қостанай, 2016
2. Философия оқулық, Алматы -2011, В.Ф. Петрова, М.Ш. Хасанов, Б.А. Джаамбаева.
3. Б. А. Джаамбаева Философия Оқулық 14 мар. 2020 г.

УДК 342

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НОТАРИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Пак Б.Б., Фатуллаева А.Ф., Ткачук Э.В.
Научный руководитель: магистр, старший преподаватель Алтаева М.О.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада ҚР нотариаттық қызметтің қалыптасуы мен дамуы қарастырылады.

Summary: This article examines the formation and development of notary activity in the Republic of Kazakhstan.

Последние несколько лет характеризовались растущим интересом теоретиков и практиков к реформе казахстанского нотариуса.

Объективная необходимость реформирования в основном объясняется наличием ряда нерешенных вопросов, которые не устраняются доступными средствами, а также качественно новым пониманием нотариуса как одного из важнейших отечественных институтов. справедливость.

В Концепции правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы говорится, что установление верховенства закона требует дальнейшего совершенствования специализированных учреждений, работающих в сфере защиты прав и свобод граждан. При этом в Концепции подчеркивается необходимость определения роли нотариусов как части правовой инфраструктуры, обеспечивающей дополнительную стабильность и правовую

безопасность гражданско-правовых отношений, качественную защиту их прав и законных интересов граждан и организаций, а также дальнейшее совершенствование нотариального института в правовой системе, а также совершенствование системы нотариальных услуг.

Возникновение нотариуса тесно связано с развитием гражданского оборота, необходимостью оказания помощи его субъектам в совершении сделок и юридическом отстаивании приобретенных прав.

Нотариусы возникли как институт гражданского права для защиты частной собственности и обеспечения неприкосновенности имущественных прав, прав всех участников гражданского оборота.

Исторически нотариус является неотъемлемой частью правовой системы любой страны, поскольку выполняемые нотариусом функции объективно необходимы и востребованы обществом.

Роль нотариуса в отношении гражданско-правовых сделок заключается в облегчении их совершения, а также обеспечении их надлежащей юридической формы, в результате чего они имеют гарантию законности и высокого уровня надежности. Эти транзакции могут быть восстановлены в случае утери указанного документа, что невозможно в случае простой записи и регистрации.

Современный нотариус - это система государственных органов и должностных лиц, отвечающих за удостоверение неоспоримых прав и фактов, удостоверение документов, получение выписок из них, передачу в исполнительную власть и других нотариальных действий в целях обеспечения защиты прав и законных интересов граждане, юридические лица.

Термин «нотариус» имеет два значения, его можно рассматривать следующим образом:

1) система органов и должностных лиц, обеспеченных правом совершения нотариальных действий в соответствии с законом;

2) отрасль права как совокупность правовых норм, регулирующих общественные отношения в сфере нотариусов;

3) предмет изучения, которым является изучение вопросов нотариального судопроизводства и деятельности его участников в нотариальной сфере [1].

Нотариус как система органов имеет следующие характеристики:

1) назначение нотариуса - оказание квалифицированной юридической помощи гражданам и юридическим лицам;

2) нотариальный акт носит юридический характер, а его результат влечет за собой юридические последствия (например, если нотариально удостоверенные документы имеют юридическую силу);

3) сущностью нотариального действия являются неоспоримые гражданские права и юридические факты. Если спор о праве возникает в ходе нотариального производства, нотариальное производство приостанавливается до разрешения спора;

4) предметом нотариальной деятельности является юридическое закрепление гражданских прав и обязанностей с целью предотвращения их возможного нарушения в будущем.

Признаком, определяющим правовую природу современной нотариальной деятельности, является юрисдикционная, правоохранительная деятельность [2].

С одной стороны, это продолжение функций Министерства юстиции по организации юридических услуг и юридической помощи. Подчеркивается, что реестр государственных нотариальных контор и нотариальных контор, занимающихся частной практикой, ведет Министерство юстиции Республики Казахстан.

С другой стороны, нотариус и суд выполняют единую функцию предварительного и последующего контроля законности гражданского оборота.

Таким образом, их деятельность тесно взаимосвязана: суд рассматривает жалобы на нотариальные действия или отказ в их совершении, нотариальные действия оспариваются в суде или арбитражном суде, при совершении определенных действий, таких как суд, нотариальный орган, Гражданский процесс Российской Федерации. Республика Казахстан регулируется положениями Исполнительного кодекса, исполнение осуществляется в соответствии с правилами исполнительного производства и др.

В отличие от суда, рассматривающего гражданско-правовые споры, нотариус выполняет функции, направленные на юридическое закрепление гражданских прав и предотвращение их возможного нарушения в будущем. Таким образом, деятельность нотариуса носит профилактический характер.

Нотариально заверенное соглашение облегчает заинтересованной стороной доказательство своих прав, таких как содержание соглашения, подлинность подписей сторон сделки, время и место ее заключения и другие условия, официально зарегистрированные нотариусом. ясно и убедительно.

Предметом нотариальной деятельности является отсутствие гражданских споров. Если такой спор возникает в процессе совершения нотариальных действий, он должен быть рассмотрен в суде, а само нотариальное действие в этом случае приостанавливается.

Нотариус - это установленная законом система органов, осуществляющих нотариальную деятельность, направленная на юридическое закрепление интересов физических и юридических лиц путем бесспорного удостоверения гражданских прав и юридических фактов.

Задача нотариуса - защита субъективных прав граждан и организаций. В отличие от суда, нотариус не расследует и не разъясняет споры. Нотариус основывает свои выводы только на фактах, наличие которых может быть проверено напрямую или на основании документов, предусмотренных законом.

Согласно закону, нотариальные действия от имени государства совершают нотариусы, работающие в государственных нотариальных конторах или частной практике, а также должностные лица органов исполнительной власти и консульских учреждений в соответствии со своей компетенцией.

В отличие от нотариуса, работающего в государственной нотариальной конторе, нотариус, занимающийся частной практикой, несет личную имущественную ответственность в случае ущерба, причиненного решением

суда и в результате нотариальных действий, противоречащих действующему законодательству [3].

Эта ответственность вполне законна, так как источником финансирования деятельности частного нотариуса являются средства, которые он получает за совершение нотариальных действий и оказание юридических и технических услуг. После уплаты налогов и других обязательных платежей они переходят в собственность нотариуса.

Таким образом, одна из основных функций нотариуса - защита прав участников гражданских правоотношений.

Защита прав осуществляется нотариусом, который осуществляет предварительные нотариальные действия, предусмотренные законом. Законодательство о нотариате предусматривает 18 видов нотариальной деятельности. Их количество и список не полный. Законодательными актами Республики Казахстан могут быть предусмотрены иные нотариальные действия. Нотариальные действия классифицируются по своему назначению:

- нотариальные действия, направленные на удостоверение неоспоримого права;

- нотариальные действия, направленные на удостоверение неоспоримых фактов;

- нотариальные действия по оформлению ссудных и платежных документов;

- защитные нотариальные действия. К ним относятся: принятие мер по защите унаследованного имущества, запрет отчуждения и прием документов на хранение.

Эта классификация в некоторой степени условна, потому что все нотариальные действия в самом широком смысле являются правоохранительными в самом широком смысле.

Как правило, нотариальные действия, входящие в компетенцию нотариуса, если эти действия совершаются в соответствии с их заранее установленными правилами, эффективно обеспечивают защиту и охрану неоспоримых прав и интересов. Между участниками нотариального производства возникают взаимные права и обязанности, которые составляют содержание нотариального производства или, точнее, процессуальных правоотношений. Права и обязанности участников этих правоотношений, с одной стороны, гарантируют защиту прав и интересов граждан и охраняемых законом организаций при совершении нотариальных действий, с другой стороны, обеспечивают осуществление нотариальных действий. Функция [4].

Нотариальные органы выполняют свои функции путем совершения определенных нотариальных действий, предусмотренных законом. Их список приведен в главе 6. Закона «О нотариате». Однако раздел 2 касается других нотариальных действий, совершаемых нотариусами.

В соответствии с компетенцией нотариальных органов нотариальные действия подразделяются:

- по содержанию;

- по назначению;
- по теме;
- территориальный.

Компетенция нотариальных органов по содержанию:

1. удостоверение неоспоримых фактов;
2. Свидетельство о бесспорном праве.

В компетенцию нотариальных органов входят:

1. оперативность документов;
2. защитные нотариальные действия.

В соответствии со статьей 35. Согласно Закону «О нотариате» они могут совершать только следующие нотариальные действия:

1. Добровольная сертификация
2. Свидетельство о доверенности.
3. Заверение копий документов и выписок из них, за некоторыми исключениями.
4. Проверка подлинности подписей в заявках.

Законодательные акты Республики Казахстан могут обязывать этих должностных лиц совершать иные нотариальные действия.

Территориальная компетенция нотариальных органов в отношении отдельных нотариальных действий предусматривает их совершение на определенной территории. Их местонахождение четко определено законом, и возможность их производства в другом месте исключена.

Таким образом, следует отметить, что нотариальная деятельность в Республике Казахстан имеет целый пласт регулирующих ее или иных нормативных актов.

Список использованной литературы:

1. Пиепу Ж., Ярг Ж. Профессиональное нотариальное право: Учебно-практическое пособие. – М.: Юрист, 2011. - 214 с.
2. Бегичев А.В.Нотариат: Учебник для бакалавров: "Проспект". - 2018. - 427 с.
3. Баранкова В.В. Нотариальная деятельность как правовая форма / В.В. Баранкова // Юстиция. - 2012. - Вып.31. - С. 187-188.
4. Нотариальное право: Учебное пособие // Allpravo.ru. - 2003 http://www.allpravo.ru/library/doc75p/instrum116/

УДК 343.2/18

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПНОСТИ СРЕДИ ЖЕНЩИН В КАЗАХСТАНЕ

Палванова Х.П., Иброхимов Ш.Н., Ризаева С.Г.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Рахметова Г.Р.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасында әйел қылмысының мәселелері, оған тән ерекшеліктер мен сипаттамалар зерттеледі.

Summary: This article examines the problems of women's crime in the Republic of Kazakhstan, its characteristic features and characteristics.

При исследовании преступности преступление квалифицируется среди мужчин и женщин. Особенности криминологической характеристики женской преступности во многом определяются особенностями деятельности женщин и их образом жизни. Социальные принципы и роли в обществе. Это преступление отражает общие закономерности общеуголовного преступления и его изменения. Женская преступность действует как внутренняя система общего преступности и связана с ней.

Значительный рост преступности среди женщин связан с рядом явлений и процессов, которые активно идут в обществе. Существенное влияние на эти явления и процессы, выравнивание социальных противоречий с криминогенными свойствами имеет большое значение для снижения уровня правонарушений среди женщин.

К сожалению, на сегодняшний день всеобщее внимание не уделялось ни женской преступности, ни причин ее выявления. Все возникающие проблемы тщательно изучаются и не анализируются, и превентивные усилия в основном подвергаются наказанию виновных.

Одной из основных задач правовой статистики является предоставление государственным органам, физическим и юридическим лицам эффективной и достаточной информации о состоянии правопорядка в стране на основе единых статистических принципов и стандартов.

В последние годы СМИ часто демонстрируют факты оставления без присмотра, а не в состоянии убирать новорожденных детей женщинами. В основном, такие ужасные вещи трудно назвать молодые девушки, женщины. На протяжении многих лет мы потеряли понятие "институт семьи".

Сразу после приведения такой статистики возникает вопрос о значимости женщин в обществе. Ответ прост: главная цель женщины-быть матерью и воспитывать детей. Однако деятельность женщин и усилия отдельных женщин направлены не на увеличение общественного богатства, а на поиск путей и средств получения незаконных доходов, способных удовлетворить материальные или иные потребности.

Таким образом, по данным уголовной статистики, 201 женщина совершила уголовные преступления против собственности (74%), что составляет большую часть от общего числа преступлений, совершенных женщинами, в том числе них в отношении 204 женщин зарегистрированы материалы досудебного расследования за совершение краж (ст.188 УК РК).

Характеризуя преступную деятельность женщины, следует отметить ее узкую специализацию. В настоящее время для женщин наиболее характерны следующие виды преступлений: кража, мелкое воровство, мошенничество, умышленное причинение тяжкого вреда здоровью, хулиганство, преступления, связанные с незаконным оборотом наркотиков.

Безусловно, на совершение преступлений влияют неблагоприятные социально-экономические факторы, в частности нестабильность быта и личной

жизни. Стремление к легкой жизни и паломничество побуждают женщин совершать преступления, приводят к несчастью не только для своих близких, но и для окружающих.

В рамках общих мер по предупреждению женской преступности особое внимание следует уделять семье, особенно семье, находящейся в состоянии конфликта.

Общие меры по предупреждению женской преступности разрешают многие противоречия и проблемы, которые заставляют женщину совершать преступление. Однако в процессе определения женской преступности большое значение имеют психофизические особенности женщин и их реакция на ситуацию, в которой они оказываются. В этой связи наряду с общими социальными мерами по предупреждению женской преступности, направленными на улучшение здоровья и благополучия женщин как неотъемлемой части общества в целом, более эффективной в рамках женской преступности может быть специальная и индивидуальная профилактика женской преступности.

Женская преступность - это составная часть общей преступности, характеризующаяся особыми количественными и качественными показателями, особенностями личности преступника и определенными определяющими факторами противоправного поведения. Предупреждение, пресечение и раскрытие преступлений, совершаемых женщинами, имеют особые характеристики. В настоящее время доля женской преступности составляет 15% [1], но в разные исторические периоды она была значительно выше 213 (чаще всего это корыстные и насильственные преступления).

К негативным тенденциям в женской преступности относятся:

1) рост криминального профессионализма и сплоченности в женской криминальной среде;

2) увеличение количества тяжких преступлений в общем весе женской преступности;

3) снижение возраста совершения первого преступного деяния;

4) совершение преступления, основанного на мести, ревности или ревности [2];

5) тесное взаимодействие с социально негативными пороками общества (алкоголизм, наркомания, проституция, лудомания, тунеядство, попрошайничество, бродяжничество, самоубийство и др.);

6) распространение женской криминальной субкультуры.

Женщины часто совершают такие преступления против чужого имущества (Кража, Мошенничество, Присвоение или растрата имущества), Вовлечение несовершеннолетнего в антиобщественную деятельность - 213, преступления в сфере экономической деятельности, розничная продажа несовершеннолетним алкоголя, содержание публичных домов, незаконный оборот наркотических средств, психотропных и сильнодействующих веществ, преступления, связанные с организацией проституции и распространением порнографии. Высокая преступная активность женщин регистрируется в сфере

торговли, бытового обслуживания, банковских, кредитных и страховых отношений [3].

Женщины часто играют роль похитителей, сутенеров, беглецов, помощников и покупателей различных видов преступлений. Таким образом, мать наркоторговца долгое время скрывалась от правосудия своего сына. Пытаясь провести расследование по ложному следу, он написал заявление в полицию о пропаже сына, после чего признал его одним из утонувших. Таким образом, женщина умышленно препятствовала установлению истины по уголовному делу [3]. В других случаях женщина угрожала потерпевшей физической силой, спасая сына от кресла подсудимых. В результате он был привлечен к уголовной ответственности по статье 309 часть 2 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

В структуре женской преступности насильственные преступления встречаются отдельно. Женщины и насилие - несравнимые категории, но следственная и судебная практика доказывает обратное. Убийства женщин обычно совершаются на почве личных отношений, семейных проблем, чрезмерного употребления спиртных напитков.

Несмотря на то, что удельный вес убийства матери новорожденного ребенка составил в общем количестве 214 (0,8%) зарегистрированных умышленных убийств и покушений, такие действия характеризуются высокой латентностью. Женщины погибают в состоянии психического напряжения, а также при превышении пределов необходимой обороны. Часто существует опасность умышленного причинения вреда здоровью, избиения, избиения и убийства.

Принимая во внимание особую роль женщин в системе общественных отношений, их социальные функции и роли, а также неблагоприятные последствия их противоправного поведения, мы подробно объясняем интерес к феномену женской преступности.

Наибольшая преступная активность у женщин наблюдается в возрасте 27-40 лет. Чем выше уровень образования, тем ниже уровень насилия, корысти и имущественных преступлений. Это утверждение не относится к экономическим, должностным, коррупционным или компьютерным преступлениям. Семейное положение женщин, осужденных за преступные деяния, 34% из них никогда не состояли в браке, 28,6% жили вместе на момент совершения преступления, 16% были разведены или овдовели, и только 21,4% состояли в законном браке [4].

На решение женщины совершить преступление существенное влияние оказывают следующие факторы: отсутствие стабильного дохода, нерешенные жилищные проблемы, длительная психотравмирующая ситуация. Около 31% осужденных женщин до совершения преступления находились в алкогольной или наркотической зависимости. Через 1-2 года после отбытия наказания в местах лишения свободы женщины вновь совершают 214 общественно опасных деяний.

На криминологические показатели женской преступности оказывают влияние следующие факторы: длительный экономический кризис, низкая заработная плата, инфляция, увеличение миграционных потоков, усиление напряженности в обществе, снижение значимости семейных ценностей. Кроме того, женщины более импульсивны и эмоциональны, чем мужчины. Их психические травмы часто затягиваются. Чаще всего причинами женской преступности, особенно среди несовершеннолетних и молодежи, могут быть бытовые конфликты, неблагополучная семейная ситуация, негативные образцы нравственного поведения.

Список использованной литературы:
1. Корзун И. В. Криминологическая характеристика и профилактика женской преступности: Автореф. дисс…к.ю.н. МВД РФ. НИИ. -М., 2014. -24 с.
2. Серябрякова В.А. Преступность среди женщин как объект криминологического изучения. М., 2013. с. Вып- 22.
3. Телегина, Е.Г. Насильственная преступность лиц женского пола. Криминологический и виктимологический аспекты. Монография / Е.Г. Телегина. - М.: Русайнс, 2017. - 362 с.
4. Мауленов Г. С. Основные характеристики преступности в Республике Казахстан. Алматы, 2012г.

ОӘЖ 343.16

СОТ АЛҚАЛАРЫ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЗІРГІ МАҢЫЗЫ

Сайрамбаев Б. А., Жантураев Б.П., Қамбарбек Ә. Т.
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, Шинтаева Ф.Е.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Автором рассматриваются вопросы, связанные с функционированием суда присяжных в Казахстане, а также нахождением оптимальных путей дальнейшего развития и совершенствования данного правового института.

Summary: The author discusses issues related to the functioning of the jury trial in Kazakhstan, as well as finding optimal ways to further develop and improve this legal institution.

Алқабилер соты институты адамзаттың жеке адамның құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы, судьялардың теңдігі, бәсекеге қабілеттілігі, жариялылығы және тәуелсіздігі қағидаттарында сот төрелігін жүзеге асырудағы, іс бойынша шындықты орнатудағы және әділ үкім шығарудағы үлкен жетістіктерінің бірі болып табылады.

Алқабилер қатысатын қылмыстық істер бойынша іс жүргізу - бұл кәсіби заңгерлер болып табылмайтын алқабилер қатысатын қылмыстық істерді талдайтын және шешетін сот, сотталушының орындығында қалған адамға қатысты кінәлілік немесе кінәсіздік, іс-әрекеттің дәлелденуі немесе дәлелденбеуі туралы мәселені судьямен бірге шешеді[1].

Алқабилер соты институтын құрудың басты мақсаты-сот төрелігінің орбитасына түскен адамның құқықтары мен бостандықтарын нығайту. Соңғы сөз әрқашан күдіктінің артында. Алқабилер соты-бұл оның таңдауы. Оның тағдырын кімге сеніп тапсыру керектігін өзі шешеді - кәсіби судья немесе

құқық саласында арнайы білімі жоқ, бірақ "заң мен ар-ождан" үкім шығарған кезде басшылыққа алынатын он екі алқабилер, олар сотқа ант береді.

Өкінішке орай, күдіктілер / сотталушылар алқабилердің қатысуымен сот ісін жүргізуді жиі таңдамайды. Мұның бір себебі-азаматтардың аз хабардар болуы. Бұл институт туралы аз адамдар біледі, ол туралы барлығы естіді, бірақ оның қалай жұмыс істейтінін аз адамдар түсінеді.

Істі сотқа беру кезеңінде тергеуші айыпталушыға оның алқабилердің қатысуымен істі қарау құқығын, құқықтық салдары мен мүмкіндіктерін түсіндіруі керек. Кейінірек, сотта, алдын-ала тыңдауда судья оны сотталушыға қайта түсіндіреді.

Сот тәжірибесі көрсеткендей, кейбір сотталушылар алқабилердің қатысуымен сотты таңдайды, олар белгілі бір қылмыс жасағаны үшін кінәлі екенін біледі. Алқабилердің құқықтық сауатсыздығын басқарады, оларды өз мүдделері үшін пайдаланады, адастырады, процесті фарсқа айналдырады. Сондықтан, мұнда сот процесінің нәтижесі қылмыстық қудалау органының кәсібилігіне байланысты болады. Басқа жағдайларда, әділ сотқа қол жеткізу үшін және алқабилердің көмегіне сүйене отырып, сотталушы оларды жасамаған әрекеті үшін өзін ақтаудың соңғы мүмкіндігі ретінде таңдайды[2].

Тұтастай алғанда, алқабилер соты институты сот жүйесінің күнделікті өмірінің бір бөлігі болуға тиіс. Бірақ біздің қоғам бұған әлі дайын емес.

Айта кету керек, қазақстандық алқабилер соты өзінің он ғасырдан астам рекет жасап жатқан прототиптеріне қарағанда небәрі 12 жаста. Алқабилер соты Қазақстанда өте жас, бірақ құрылу алғышарттарына қарамастан-қазақстандық қоғам арасында онша танымал емес. Қоғам тұтастай алғанда сотқа және сот жүйесіне сенбейді, мұны жыл сайын тәуелсіз негізде жүргізілетін сенім индексі дәлелдейді.

Қылмыстық іс жүргізу кодексінде қылмыстық істердің санаты көзделген, ол бойынша күдікті сотқа алқабилердің қатысуымен сот жүргізу туралы өтініш бере алады. Бұл санатқа, атап айтқанда, қылмыс жасағаны үшін қылмыстық заңда өлім жазасы немесе өмір бойы бас бостандығынан айыру, төтенше жағдайларда және жаппай тәртіпсіздіктер барысында жасалған кісі өлтіру, соғыс уақытында немесе ұрыс жағдайында жасалған әскери қылмыстар және т. б. қарастырылған қылмыстар жатады.

Алқабилер 25 жасқа толған және 65 жастан аспаған; әрекетке қабілетті; наркологиялық немесе психоневрологиялық диспансерде тұрмайтын; соттылығы жоқ адамдар болуы мүмкін. Алқабилердің судьялар, прокурорлар, тергеушілер, адвокаттар, мемлекеттік қызметкерлер мен әскери қызметкерлер, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметкерлері болуға құқығы жоқ.

Қазіргі уақытта алқабилер соты қылмыстық іс жүргізуде көбірек қолданылады, ал азаматтық істерде оны қолдану аз. Алайда, тағы бір тенденция байқалады: соңғы онжылдықтарда көптеген елдер алқабилер сотын енгізеді немесе егер ол бұрын сот ісін жүргізуде қолданылған болса (Ресей, Испания, Венесуэла және т.б.) қалпына келтіреді. Бірқатар посткеңестік елдерде алқабилердің сот төрелігін жүзеге асыруға қатысуы туралы конституциялық

норма бекітілген, дегенмен оны қолданудың заңнамалық базасы әзірленбеген (Армения, Қазақстан, Латвия және Украина).

Құқықтық анықтамалықтарда оның келесі сипаттамасы жиі кездеседі: алқабилер соты (jury) – бұл көптеген мемлекеттерде бір немесе бірнеше тұрақты судьялар мен алқабилерден тұратын, осы процеске таңдалған немесе тағайындалған сот.

Алқабилер сотының екі түрі бар: қылмыс фактісін қарастыратын және судьяға тәуелсіз үкім шығаратын тәуелсіз алқабилер алқасы, айыптау шешімінен кейін жаза мөлшерін анықтайды және негізінен англо-американдық құқықтық жүйе елдеріне тән ("классикалық" немесе ағылшын типі деп аталады), және роман герман құқытық жүйесіне тән сотталушының кінәсі туралы бірлесіп шешім шығаратын және оған жаза тағайындайтын алқабилер мен бірнеше судьялардың аралас алқасы.

Алқабилер сотын пайдалану соттардың тәуелсіздігінің кепілі болып табылады, тараптардың сот процесіне шынайы өміршеңдігін, формальды әділет атмосферасына күнделікті даналықты енгізеді, сотқа дейінгі және сот сатыларында теріс пайдалану қаупін, сыбайлас жемқорлық пен сотқа белгілі бір сот шешімін қабылдау мүмкіндігін азайтады.

Қазақстан аумағындағы алқабилер соты институтының даму тарихы революцияға дейінгі кезеңде дәстүрлі халық соты – кәдімгі қазақ құқығына негізделген билер соты басым болған кезде алқабилер соты шектеулі түрде қолданылды. Билер сотының айрықша белгілері-бұл құқық нормалары мен шешендікті білуге қойылатын талаптар, яғни әркім би бола алмады.

1864 жылы император Александр 11 реформасының нәтижесінде патшалық Ресейде енгізілген алқа билер соты институты Қазақстанға Қазан төңкерісіне дейін (1909 жылы Ақмола және Торғай облыстарында, Қостанай және Ақтөбе уездерінде) қарсы реформалардың нәтижесінде қосымша едәуір кешігумен және Елеулі шектеулермен келді. Ұлт-азаттық қозғалыстың көшбасшылары революциядан кейінгі кезеңде билер халық сотын – ұсақ істер бойынша және алқабилер сотын – қазақ халқы бар аумақтарда байырғы тұрғындардан тұратын және қазақ тілінде жүргізілетін ауыр қылмыстар бойынша үйлестіруді жақтады.

Бұрынғы Ресей империясының аумағында алқабилер институтын қалпына келтіру туралы-Кеңес Одағында олар заңды қоғам арасында қайта құру кезінде орын алды. 1989 жылғы қарашада КСРО Жоғарғы Кеңесінің екінші сессиясында КСР Одағы мен одақтас республикалардың сот ісін жүргізу туралы заңнамасы негіздерінің жобасы қаралды және мынадай нормамен толықтырылды: "заңда өлім жазасы немесе 15 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру көзделген қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша кінәлілік туралы мәселені алқабилер соты шешеді" (халық заседательдерінің кеңейтілген алқасы)".

Қазақстанда жаңа институттың құқықтық регламенттелуі "Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы" ҚР Конституциялық Заңының 1-бабының және 25-бабының нормаларымен шектеледі, оларда тиісінше: "Қазақстан Республикасындағы сот билігі тұрақты

судьялар, сондай-ақ заңда көзделген жағдайларда және тәртіппен қылмыстық сот ісін жүргізуге тартылатын алқабилер тұлғасында соттарға ғана тиесілі" және "сот төрелігін жүзеге асыруға араласуға және судья мен алқабилерге қандай да бір ықпал етуге ешкімнің құқығы жоқ". Бұдан басқа, "қылмыстық процеске қатысатын адамдарды мемлекеттік қорғау туралы" заңда алқабилер мемлекеттік қорғауға жататын адамдардың тізбесінде көрсетілген[3].

Жалпы айтқанда, алқабилер-бұл азаматтық міндет, көптеген алқабилер үшін бұл функциялар әділет жүйесімен алғашқы танысу болып табылады.

Алқабилер қатысатын соттың әлеуметтік-саяси маңызы сөзсіз-бұл сот институтын саяси биліктің дербес саласы ретінде нығайтуда және халықтың демократиялық құқығын оның лайықты өкілдерінің билік өкілеттіктерін жүзеге асырудың жалғыз көзі ретінде жүзеге асыруда және әрбір айыпталушыға ерекше ауыр қылмыс жасағаны үшін құқық беруде көрінеді. кәсіби судья атынан заң соты, сондай-ақ алқабилердің атынан моральдық сот.

Әрбір алқабилер сотқа жалпы қоғамның құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін көрсететін өзінің өмірлік тәжірибесін, өмірлік ұстанымдары мен көзқарастарын әкеледі. Қазіргі проблемаларға қарамастан, соңғы үш жылдың тәжірибесі қазақстандық модельдің өміршеңдігін көрсетті. Қазақстанда алқабилер соты құрлықтық модельге жататынына қарамастан, оның өзіндік ерекшеліктері бар. Біздің пікірімізше, барынша жоғары нәтижеге қол жеткізу үшін аталған институтты іске асыру тетіктерін жетілдіру, мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттары тарапынан үлкен насихаттау жұмысы талап етіледі[4].

Алқабилер соты халық өкілдерінің сот төрелігін жүзеге асыруға қатысуының әлемдегі ең кең таралған нысандарының бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Суд присяжных: проблемы и перспективы // Государство и право – – 2015 № 3. – С.5-15

2. Аубекеров С.Х. Варианты введения суда присяжных в уголовное судопроизводство Казахстана www.kisi.kz/img/docs/1127.pdf

3. "Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы" ҚР 2000 жылғы 25 желтоқсандағы N 132 Конституциялық заңы.

4. Кулмаханова Л.Ш. *Правовые основы деятельности суда присяжных в зарубежных странах* ЖУРНАЛ Наука и современность 2013

ОӘЖ 343.35

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ТҮСІНІГІ МЕН СЕБЕПТІЛІГІНІҢ ЖАЛПЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сарабек М.Н., Райимжонов Д.Б., Мейлиев А.Ш.
Жетекшісі: магистр, аға оқытушы Айтеке К.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются общие правовые вопросы понятия и причинно-следственной связи административных коррупционных правонарушений в Республике Казахстан.

Summary: The article discusses general legal issues of the concept and cause-and-effect relationship of administrative corruption offenses in the Republic of Kazakhstan.

Құқық бұзушылықтың кез келген криминологиялық сипаттамасының құрамдас бөлігі олардың жасалу себептері болып табылады. Қазіргі уақытта сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың объективті көрінісін толық көрсету мүмкін емес деп есептейміз, бұл бірінші кезекте эмпирикалық материалдың жоқтығына, оны зерттеу әдістерінің әзірленбеуіне байланысты. Біз сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының себептерін зерттеуді басты мақсаттар қатарына қойған жоқпыз, соған қарамастан біз осы мәселе бойынша кейбір шешімдерді анықтауға тырысамыз.

Құқық бұзушылықтың, оның ішінде сыбайлас жемқорлықтың себептері проблемасы қазіргі заң ғылымындағы орталық және сонымен бірге күрделі мәселе болып табылады. Кейбір авторлардың қылмыстың жалпы, негізгі, негізгі себебі жоқ, барлық дәуірлер мен халықтар қылмысының біртұтас бейнесі жоқ деп айтуы әділетті. Себептердің кез келген әмбебап каталогын құруға сену мүмкін емес [1].

Барлық уақытта және кез келген қоғамдық жүйеде мемлекеттің негізгі міндеті – азаматтардың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз ету. Тек осы негізде ғана құқықтық, демократиялық мемлекет құруға болады. Сыбайлас жемқорлық көптеген лауазымды адамдардың адалдығына күмән келтіріп, оларға ғана емес, тұтастай мемлекетке сенімсіздік тудыруы мүмкін, конституциялық құқықтар мен мүдделерге қысым жасайды, Қазақстан республикасының одан әрі өркендеуіне, дамуына кедергі келтіретін заңдылық қағидатын бұрмалайды. Осының бәрі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті одан әрі заңнамалық реттеу, тиісті заңдар мен ережелер қабылдау қажеттілігін айқындайды. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 20 қыркүйектегі құқықтық саясат тұжырымдамасында негізгі міндеттер теріс пайдалануға жол бермеу мақсатында Қаржы-шаруашылық қызмет саласындағы мемлекеттік бақылау жүйесін жетілдіру, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу бойынша мемлекеттік органдар жұмысының нәтижелілігін арттыру, қызметтік әдеп нормаларын сақтау болып табылатыны ерекше атап көрсетілген [2]. Тұңғыш президент

Н.Ә.Назарбаевтың 2005 жылғы 18 ақпандағы Қазақстан халқына Жолдауында да сыбайлас жемқорлық пен қылмысқа қарсы күрестің өзектілігі ерекше атап өтілді [3]. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының әр түрлі түрлерімен сәтті күресу үшін сыбайлас жемқорлықтың қоғамдық қауіптілік дәрежесі өте маңызды теориялық және практикалық мәнге ие болады, ол келесідей көрінеді: мемлекеттік саясат биліктегі адамдардың жеке мүдделерінен туындайды және сол арқылы билікке қоғамдық мүдделерді жүзеге асыруда биліктің қызметінен асып түсетін масштабта әсер ете алады. Қоғам өміріне барынша әсер ететін түйінді шешімдер сыбайлас жемқорлық негізінде немесе алуан түрлі "көлеңкелі фигураларға" байланысты сыбайлас жемқорларды жасыру үшін қабылданады; сыбайлас жемқорлықтан түсетін тікелей шығындар өндірілетін жалпы ұлттық өнімнің көлемін жанама азайта отырып, мемлекеттік бюджет кірістерінің азаюына әкеледі; сыбайлас

жемқорлық көлеңкелі экономиканы кеңейтеді, бәсекелестікке теріс әсер етеді, өйткені "пара" бәсекеге қабілетсіз артықшылықтар беруді қамтамасыз етеді. Бұл нарықтық қатынастарға нұқсан келтіреді, көбінесе ұйымдасқан қылмыспен байланысты жаңа сыбайлас жемқорлық монополияларын жасайды, тұтастай алғанда экономиканың тиімділігін төмендетеді; мемлекеттік және коммерциялық басқару тиімділігінің жалпы төмендеуі байқалады; кең ауқымды сыбайлас жемқорлық шетелдік инвестицияларды ғана емес, сонымен қатар қазақстандық инвестицияларды тартуды мүмкін емес етеді, бұл, негізінен, мемлекетті даму мүмкіндігінен айырады [4]. Сыбайлас жемқорлыққа байланысты құқық бұзушылықтарды жасауға криминологиялық зерттеу процесінде анықталатын бірқатар жағдайлар ықпал етеді.

Қызмет бойынша сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға белгілі дәрежеде мынадай себептер ықпал етуі мүмкін:

- экономикалық құлдырау және саяси тұрақсыздық;

- заңнаманың дамымауы және жетілмегендігі, оның ішінде заңнаманың (жекелеген заңдардың)сәйкессіздігі;

- заңдардың жетілмегендігі;

- демократиялық саяси дәстүрлердің, оның ішінде саяси мәдениеттің қалыптаспауы, партиялық жүйенің дамымауы;

- сот жүйесінің әлсіздігі;

- халықтың құқықтық санасының дамымауы;

- құқық қорғау органдарының үйреншікті бағыттылығы;

- шенеуніктердің заңға емес, нұсқауларға және бастыққа дәстүрлі бағынуы. Егер жоғарыда аталған факторларды жеке қарастыратын болсақ, қазіргі уақытта сыбайлас жемқорлықтың таралу себептерінің бірі заңнаманың дамымауы мен жетілмегендігі, оның ішінде оның сәйкессіздігі болып табылатынын атап өткен жөн. Мысалы, "Мемлекеттік қызмет туралы" заңда мемлекеттік қызметші ұғымын айқындай отырып: бұл мемлекеттік органда заңдарда белгіленген тәртіппен республикалық немесе жергілікті бюджеттерден не Ұлттық Банк қаражатынан ақы төленетін лауазымды атқаратын және мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының азаматы [5]. Айта кету керек, құқық қорғау органдарының мұндай жағдайы көбінесе олардың беделіне нұқсан келтіреді.

Қазақстанда мемлекет сыбайлас жемқорлықтың көріністері мен өсуіне ықпал ететін жалпы жағдайлар мен тетіктерді жоюдың орнына жекеше, яғни жекелеген құқық бұзушылықтармен күресуді жөн көреді. Сонымен қатар, республикадағы шенеуніктер мен құқық қорғау органдарының өкілдері елдегі, ең алдымен өз қатарларындағы сыбайлас жемқорлықты жоюға нақты мүдделі емес. Сыбайлас жемқорлықтың себептері туралы айтқанда, мемлекеттік қызметшілердің еңбекақысын төлеу мәселесін айналып өтуге болмайды (респонденттердің 85%-ы сыбайлас жемқорлықтың себебі мемлекеттік қызметшілердің төмен жалақысы болып табылады). Біздің ойымызша, бұл жерде мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлықтың және олардың

кәсіби өзегінің кетуінің себептерінің бірі жатыр. Мемлекеттік қызметте болуға байланысты шектеулерді өзіне ала отырып, мемлекеттік қызметшінің кәсіпкерлік және басқа да ақы төленетін қызметпен айналысуға құқығы жоқ. Қызметтік борышын адал орындаған және жұмыс күні нормаланбаған жағдайда құқық қорғау органдары қызметкерлерінің рұқсат етілген педагогикалық, ғылыми және шығармашылық қызметіне уақыт жоқ. Сондықтан олар мемлекеттен басқа, еңбекті материалдық бағалауды күтпейді. Олай болмаған жағдайда, оларда қалыптасқан жағдайдан шығудың мынадай жолдары қалып отыр: мемлекеттік қызметте жұмыс істеуді жалғастыру және кемсітушілік төлем үшін өзінің кәсіби борышын адал орындау; қылмыскерлерден параға түсу; ақы төлеу үшін криминалдық құрылымдарға жасырынуды қамтамасыз ету; заңды бұза отырып және негізгі функцияларға нұқсан келтіре отырып, мемлекеттік қызметті кәсіпкерлік қызметпен біріктіру; мемлекеттік қызметті төлем деңгейі әлдеқайда жоғары бизнес-құрылымдарда жұмысқа ауыстыру.

Ресейлік сарапшылардың пікірінше, сыбайлас жемқорлық факторының проблемасын зерттеудегі отандық және шетелдік тәжірибе әлеуметтік өмірдің келесі салалары бойынша алдын-ала таңдалған факторларды топтастыруды қамтитын факторлық талдаудың ең оңтайлы түрін таңдауға мүмкіндік береді: экономика, саясат, психология, білім [6]. Қазіргі сыбайлас жемқорлық портретінің қалыптасуына, ең алдымен, он-он бес жыл бұрын сайланған экономикалық және басқа реформалардың әдістері мен әдістері айтарлықтай әсер етті. Басқарудың орталықтандырылған жүйесі командалық экономиканың төменгі қабаттарын және экономикалық билік иерархиясындағы негізгі позицияларды басып алған көлеңкелі экономика мен көлеңкелі капиталдың едәуір үлкен секторын тудырды. Көлеңкелі нарықтың қолданылу аясына тек материалдық ресурстар, қорлар мен лимиттер ғана емес, сондай-ақ лауазымды тұлғалар, билік ету және бақылау құқықтары, түрлі дәрежедегі шенеуніктердің лауазымдары тартылды.

Бағаны ырықтандыру, валюта нарықтарының сыртқы экономикалық қызметі, жылжымайтын мүлікпен операциялар нәтижесінде көлеңкелі капитал заңдастырылады, сол немесе басқа лоббистік топтарда ұйымдастырылған сыбайлас жемқорлық қатынастарының жаңа қабатын қалыптастыру басталады.

Сыбайлас жемқорлықтың белгілі бір құқықтық факторлық кешенінің болуы негізінен құқықтық норманың табиғатына байланысты, ол бәріне ортақ мінез-құлық ережесі ретінде, ол бастапқыда құқық қолданушыға белгілі бір еркіндік беру қажеттілігін болжайды. Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық көріністерінің келесі нысанына мыналарды жатқызуға болады::

- мемлекеттің жоғары лауазымды тұлғаларының сыбайлас жемқорлық жағдайына арнайы парламенттік бақылаудың болмауы;
- мемлекеттік қызметшілердің өз міндеттеріне адал қарамауына итермелейтін, қоғамның барлық деңгейдегі саяси құрылымының қазіргі нысандарының тұрақсыздығы;
- мемлекеттік билік органдарына қылмыстық қоғамдастықтар өкілдерінің кеңінен енуі;

- мемлекеттік аппарат санының шектен тыс көп болуы, әрине, мемлекеттік қызметшілердің еңбегіне ақы төлеу жағдайларын және олардың жұмысын бақылау сапасын нашарлатады;

Сыбайлас жемқорлықтың құқықтық факторларының қатарына мыналар жатады: "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы" Заң қабылданғанға дейін сыбайлас жемқорлық және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық ұғымының заңнамалық анықтамасының болмауы;

- мемлекеттік қызметтің тұрақты негіздерінің болмауы;

- сыбайлас жемқорлық мінез-құлқының әртүрлі түрлеріне әкімшілік-құқықтық тыйым салудың болмауы;

- мемлекеттік қызметшілерге салық салуды реттейтін заңнамадағы көптеген олқылықтардың болуы. Осылайша, Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық-елдің жалпы саяси, әлеуметтік және экономикалық проблемаларының салдары. Ел жаңару сатысында тұрған кезде сыбайлас жемқорлық өсуде. Қазақстан қазір жаңғыртуды ғана емес, қоғамдық, мемлекеттік және экономикалық негіздердің түбегейлі өзгеруін бастан кешуде.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Күлтелеев М. Т. Қазақтардың әдеттегі қылмыстық құқығы. – Алматы, 2004. – 312 б.
2. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 20 қыркүйектегі құқықтық саясат тұжырымдамасы – Алматы: Дешкис, 2002. – 28 б.
3. Назарбаев Н. Ә. Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында. Қазақстан Республикасы Президентінің 2005 жылғы 18 ақпандағы Қазақстан халқына Жолдауы // Казахстанская правда, 2005. - 19 ақпан.
4. "Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері: қылмыстық-құқықтық және криминалистикалық аспектілер"атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: ҚазҰУ. әл-Фараби, 2005. – Б.4-19.
5. Қазақстан Республикасы. 1999 жылғы 23 шілдедегі "Мемлекеттік қызмет туралы" Заң //Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет туралы заңдар. – Алматы: Заңгер, 2004. – Б. 38-52.
6. Максимов С.В. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу. Дәріс. - М., 1994. – 45б

ОӘЖ -341

САБАҚТАС ҚҰҚЫҚТАР САЛАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАРДЫ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Сарыбасов М.С., Ақшал Ж.Е., Қуат А.Е.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Серик Г.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотренна гражданское правовое регулирование отношений в сфере смежных прав.

Summary: This article examines the civil legal regulation of relations in the field of related rights.

2012 жылы Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында мемлекеттік саясаттың

басымдықтарының бірі ретінде ДСҰ-ға кіруді атады және "Қазақстанның ұлттық мүдделерін есепке алу үшін жыл соңына дейін Қазақстанның заңнамасын ДСҰ-ның міндетті келісімдерінің нормаларына сәйкес келтіру қажет" деп атап өтті [1].

Ең маңызды теориялық зерттеулердің қатарына Т.Е. Каудыровтың "Қазақстан Республикасындағы зияткерлік меншік құқығы", Д. Липциктің "Авторлық құқық және сабақтас құқықтар", П.Б.Мэггс, А. П. Сергеевтің "Зияткерлік меншік", И. А. егізінің "Зияткерлік меншік және заң ең маңызды оқулықтар болып табылады [2].

Терминнің халықаралық заңнамада бар диффузиясына қарамастан, ҚР нормативтік актілерінде "сабақтас құқықтар"санатының анықтамасын қамтитын норма бекітілген. "Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы "ҚР 2014 жылғы 9 шілдедегі № 586 Заңымен енгізілген өзгерістерден кейін былай деп бекітеді:" сабақтас құқықтар – бұл орындаушының, фонограмма жасаушының, эфирлік және кабельдік хабар тарату ұйымының мүліктік құқықтары және орындаушының жеке мүліктік емес құқықтары "[3].

Авторлардың мұрагерлері-бұл заң немесе өсиет бойынша авторлардың белгілі бір туындыларға мүліктік құқықтарын мұра ететін жеке немесе заңды тұлғалар. Авторларды жалдаушылар-бұл авторлардың қызметтік туындыларды жасау жұмысына ақы төлейтін жеке немесе заңды тұлғалар. Шығармалардың кейбір түрлерінің баспагерлері-энциклопедиялар, энциклопедиялық сөздіктер, газеттер, журналдар және басқа да мерзімді басылымдар, соның ішінде ғылыми еңбектер жинақтарын шығаратын жеке немесе заңды тұлғалар. Заңды тұлғалардың құқықтық мұрагерлері-бұл мүліктік құқықтар заң, келісім-шарт бойынша немесе басқа заңды негіздерге байланысты, мысалы, заңды тұлғаларды қайта құру кезінде өткен тұлғалар.

Авторлық құқық объектілерінің құқық иеленушілері-авторлық құқық объектілеріне мүліктік құқықтары бар кез келген жеке және заңды тұлғалар. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, қысқаша қорытынды жасауға болады.

Авторлық құқық субъектілері: туындылардың авторлары; авторлардың мұрагерлері; қызметтік туындылардың авторларын жалдаушылар; туындылардың кейбір түрлерінің баспагерлері; заңды тұлғалардың құқықтық мирасқорлары; авторлық құқық объектілерінің құқық иеленушілері болуы мүмкін. Авторлық құқық субъектілерді екі санатқа бөледі: бастапқы және туынды. Егер жұмыс екі немесе одан да көп адамның бірлескен шығармашылық қызметінің нәтижесі болса, олардың барлығы бірлескен авторлар. Авторлар мен құқық иеленушілердің жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтары.

Сабақтас құқықтар-бұл авторлардың туындыларын, әртістердің барлық түрлерін көпшілік алдында пайдалануға немесе оқиғаларды, ақпаратты және кез-келген дыбыстарды немесе кескіндерді жалпы жұрттың назарына жеткізуге байланысты орындаушылардың, фонограмма жасаушылардың және хабар тарату ұйымдарының мүдделерін қорғау үшін берілген. Көптеген сабақтас құқықтардың маңызды ерекшелігі-олардың өнімділігі мен тәуелділігі. Жалпы

ереже бойынша фонограмма жасаушылар, эфирлік хабар тарату ұйымдары өздеріне берілген құқықтарды фонограммаға жазылған немесе эфирге немесе кабель арқылы берілетін туындының орындаушысымен және авторымен жасалған шартта айқындалған шектерде жүзеге асырады. Сонымен қатар, заң шығарушы Орындаушыға орындалатын шығарма авторларының құқықтарын сақтау міндетін жүктейді.

"Жаңа технологиялардың авторлық құқық пен сабақтас құқықтардың дамуына әсері: шарттар, заңнама, практика", В.М. Наринян" Авторлық құқық және сабақтас құқықтар зияткерлік меншік құқығы институты ретінде " және т. б. осы еңбектердегі зерттеулер сабақтас құқықтарды қорғау мәселелерін зерделеуге елеулі үлес қосқаны сөзсіз, алайда шетелде жазылғандықтан, Қазақстандық құқыққа әрдайым қолданыла бермейді.

Осыған байланысты, Қазақстанда сабақтас құқықтардың субъектілері, объектілері; сабақтас құқықтар саласындағы айрықша құқықтарды азаматтық-құқықтық қорғаудың ерекшеліктері және басқалары сияқты санаттар ғылыми зерттеулер аясынан тыс қалды. Фонограммалық, орындаушылық құқықтар саласындағы проблемалар жеткілікті зерттелмеген, эфирлік және кабельдік хабар таратуды азаматтық-құқықтық реттеу саласындағы проблемалар мүлде зерттелмеген.

Сондықтан, зерттеу тақырыбын таңдай отырып, біз заң ғылымы мен практикасы үшін маңызды хабар тарату ұйымдарының орындауларын, фонограммалары мен хабарларын жасау және пайдалану жөніндегі қатынастарды азаматтық-құқықтық реттеу мәселелерін кешенді ғылыми-практикалық зерттеу қажеттілігі туындағанын негізге алдық.

Нормалардың бұл орналасуы сабақтас құқықтар объектілерінің зияткерлік меншік құқығы объектілерінің жалпы белгілеріне ие екендігінің тағы бір дәлелі болып табылады.

Сабақтас құқықтар объектілерінің белгілерін қарастыра отырып, мен бөлінбеушілік (идеализм), қызметтің шығармашылық сипаты, объективті форманың болуы сияқты белгілер зияткерлік шығармашылық қызметтің барлық нәтижелері сияқты сабақтас құқықтар объектілеріне тән деп санаймын. Сонымен бірге, зерттеудің осы бөлігінде авторлық құқық объектілерімен байланыс сияқты сабақтас құқықтар объектілерінің ерекшеліктеріне ерекше назар аударылады. Сондай-ақ, азаматтық құқықтар объектілерін түсіну саласындағы ғылыми мәлімдемелерді қарастыра отырып, мен сабақтас құқықтар объектілерін олар пайда болған әрекеттер жиынтығы (процесс) арқылы анықтау осы объектілердің ерекшелігін баса көрсететіндігімен дәлелденемін.

Құқықтық қорғау әдетте құқықтық қорғаудан ерекшеленеді. Кейбір ғалымдар оны екі деңгейде қарастырады. Бірінші – ол реттеуде белгілі бір қоғамдық қатынастар. Мұндағы қауіпсіздік объектісі-қоғамдық қатынастар. Бұл тұрғыда құқықтық қорғау құқықтық режиммен анықталады. Басқа деңгейде оның объектісі азаматтық қатынастарға қатысушылардың нақты субъективті құқықтары болып табылады. Мұндай қорғау әр түрлі құқықтық шаралар

жүйесін қамтиды, олардың мақсаты субъективті құқықты ықтимал бұзушылықтан қорғау болып табылады. Бұл мағынада құқықтық қорғау субъективті құқықты қорғау ретінде қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:
1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
2. Халықаралық жеке құқық жөніндегі Гаага конференциясының Жарғысын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 16 мамырдағы № 66-VI ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына жолдауы

ОӘЖ 340(0,75)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕ ДАМУЫ

Сатылхан Н.Б., Султан О.К., Айтжари Ә.А.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Мейркулова Г.Д.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются вопросы развития институтов гражданского общества Республики Казахстан в период пандемии.На первой стадии борьбы с коронавирусной инфекцией COVID-19 Казахстану удавалось сдерживать ее проникновение на свою территорию. Власти своевременно предприняло необходимые санитарные, контрольные и иные меры.

Учитывая, что для Казахстана антикризисные действия в условиях пандемии стали первым опытом, в деятельности различных государственных органов имели место те или иные сбои.

Казахстан мобилизовал всевозможные собственные ресурсы и заинтересованные институты гражданского общества. Государство как может помогает населению, в частности, в виде минимальной финансовой помощи и содействия в получении отсрочек с выплатой кредитов. Также растет количество рабочих мест в рамках «Дорожной карты занятости». Кто-то может назвать все это полумерами. Но для людей, наиболее пострадавших в данных критических условиях, это может оказаться хорошим подспорьем.

Summary: The article deals with the development of civil society institutions in the Republic of Kazakhstan during the pandemic.At the first stage of the fight against the COVID-19 coronavirus infection, Kazakhstan managed to contain its penetration into its territory. The authorities promptly took the necessary sanitary, control and other measures.

Taking into account that anti-crisis actions in the context of the pandemic were the first experience for Kazakhstan, various failures occurred in the activities of various state bodies.

Kazakhstan has mobilized all sorts of its own resources and interested civil society institutions. The state helps the population as much as it can, in particular, in the form of minimal financial assistance and assistance in obtaining delays in the payment of loans. The number of jobs under the Employment Roadmap is also growing. Some might call it all half-measures. But for the people most affected in these critical conditions, it can be a good help.

Тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстанның азаматтық қоғамның бірнеше ұйымдарынан тұтас институтқа айналды, ол тұрақтылық пен

институционалдық дәстүрлерді сақтауда мемлекеттің сенімді серіктесіне айналды.

Елдегі азаматтық қоғамның қалыптасуы Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасында көрініс тапты. Ол азаматтық қоғам институттарын дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған заңнамалық және басқа да құқықтық актілерді жетілдіруге, одан әрі дамытуға және қабылдауға негіз болды [1].

Мемлекетімізде «Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 2 маусымдағы № 341 қаулысы қабылданды [2].

Бұл Президенттің жарлығымен ұзақ мерзімді перспективада азаматтық секторды дамытудың негізгі бағыттарын айқындайтын жаңа стратегиялық құжат болды. Сөйтіп, Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасы бекітілді.

Құжат азаматтық қоғам мен мемлекеттік органдардың өзара іс-қимыл саласындағы негізгі міндеттері мен басымдықтарын анықтайды.

Тұжырымдамада азаматтық сектордың қызметін қайта құрудың жаңа тәсілдері қарастырылған. Тұжырымдамада белгіленген шаралар кешенін іске асыру 2030 жылға дейін есептелген. Тұжырымдаманы іске асыру жүйелілік, жүйелілік және ведомствоаралық өзара іс-қимыл принциптеріне негізделетін болады. Осыған байланысты Тұжырымдама екі кезеңде іске асырылатын болады: бірінші кезең 2020-2025 жж., екінші кезең 2026-2030 жж. Қазіргі уақытта Министрлік Тұжырымдаманы іске асыру бойынша іс-шаралар жоспарын әзірледі. Азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасында 5 негізгі бағыт айқындалған. Азаматтық қоғам мен оның институттарын, оның ішінде әлеуметтік және саяси салаларды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау.

Практикалық тұрғыдан алғанда, азаматтық қоғам институттары жыл сайын мемлекет пен қоғам өмірінің саяси, әлеуметтік, экономикалық және мәдени-гуманитарлық салаларында өз қолданыстарын табады. Кез-келген заманауи мемлекетке қоғамның өзінде сенімді серіктестер қажет, олар бар мәселелерді шешуге тиімді үлес қоса алады. Олардың болмауы, белгілі болғандай, қоғамның кез-келген прогрессивті дамуын жоққа шығарады. Азаматтық қоғам кез-келген институт сияқты өз қызметін қамтамасыз ету үшін ең алдымен заңнамалық реттеуді талап етеді.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының азаматтық қоғам саласындағы қабылданған негізгі заңдары - бұл «Қоғамдық бірлестіктер туралы», «Саяси партиялар туралы», «Кәсіподақтар туралы», «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңдары, «ҚР-дағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар мен сыйлықтар туралы» «Қоғамдық кеңестер туралы», «Бейбіт жиналыстар туралы» т.б. табылады. Жоғарыда аталған құжаттар озық тәжірибені енгізуге және

қазіргі кезде қолдау тауып отырған дәстүрлерді енгізуге мүмкіндік берді. Азаматтық қоғам ұйымдары қызметінің құқықтық базасы құрылды және жетілдірілуде.

Оқшаулану кезінде үкіметтік емес ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, еріктілер топтары мен бастамалары өздерін белсенді түрде халыққа көмек көрсету және дағдарысты еңсеру шеңберінде жүргізе отырып, өзін субъект ретінде көрсете бастады. Бұл мемлекет азаматтары үшін өте маңызды болды. Мемлекет пен халық бірігін отырып, келген алапатқа қарсы тұрды. Елде, мемлекетімізде азаматтық қоғамның өміршеңдігі көзге түсті. Халық билік өкілдерімен біріге отырып күрес жолына түсті. Қазақстан мемлекеті азаматтық қоғамның жүйелі дамуын қамтамасыз ету үшін министрлік үкіметтік емес сектордың белсенді қатысуымен кешенді шараларды әзірледі және 2025 жылға дейінгі Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасының жобасына енгізілді. Осы тұжырымдама аясында азаматтық дамудың институционалды негіздерін құру бойынша жүйелік шаралар қарастырылды.

«Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Қазақстан халқы өзін еркіндік, теңдік және келісім мұраттарын ұстанатын, әлемдік қоғамдастықта лайықты орын алуды қалайтын бейбітшіл азаматтық қоғам деп ұғынады» [2].

2020 жылы азаматтық қоғамның жай-күйін үш қарапайым сөзбен түсіндіруге болады - бірлік, мейірімділік және қамқорлық. Бұл негізгі үш сөз, біз көрген, бастан өткерген және әрқайсымыздың ажырамас бөлігіне айналды. Біз енді басқаша өмір сүре алмаймыз - тек біртұтас, мейірімді және басқа біреудің қайғысына, біреудің проблемасына, біреудің бақытсыздығына бей-жай қарай алмаймыз.

Сол оқшаулану кезеңінде үкіметтік емес ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, еріктілер топтары мен бастамалары өздерін халыққа көмек көрсету және қазіргі дағдарыстық жағдайларды еңсеру бағытында белсенді түрде айналысатын субъектілер ретінде көрсете бастады. Бұл дағдарыс кезеңінде азаматтық қоғамның эпидемиологиялық және экономикалық рөлінің маңыздылығын қайта қарауға және күшейтуге әкелді.

Коронавирус кезіндегі азаматтық қоғамның жандануына тоқталсақ, сол кезеңге тән өз ерекшелігі бар. Пандемия кезеңі мемлекеттік емес бастамалардың белсенділігінің артуымен ерекшеленді. Еріктілер топтары аурухана қызметкерлері мен жеке қорғаныс құралдары жоқ адамдарға арналған гуманитарлық көмек жинағын ұйымдастырды. Жеке тұлғалар, оның ішінде кәсіпкерлер тамақ өнімдерін жалғыз сатып алып, оны дәрігерлер мен науқастарға тапсырды.

Біздің елде эпидемия басталғаннан кейін, барлығы үшін жұмыс форматын қайта құруы керек болды. Айта кету керек, көп жағдайда бұл тез және кідіріссіз орын алды. Атап айтқанда, бірқатар қалаларда еріктілер штабтары құрылды, оларда барлық азаматтар волонтерлік қызмет бойынша кеңестер ала алады және ерікті ретінде жалпыұлттық алаңға

тіркеледі. Сонымен қатар, осы құрылымдардың көмегімен қарапайым азаматтар да, бүкіл ұйымдар да еріктілерді тартуға арналған өтініштерін қалдыра алды. Елдегі азаматтық қоғам өкілдері арасындағы байланыста бола отырып, пікір алмасуы азаматтық қоғамның өзі үшін пайдалы және коронавируспен күресте өз үлесін қосты. Бұл дәрігерлердің ісі болса да, мемлекет, азаматтық қоғам мүшелері белсенді түрде қатысып, адамдарға көмектесуде белсенді әрекет жасады.

Пандемия кезінде азаматтық қоғам қызметі олардың назарына ие болды, олардың ауқымы менкөлемін кеңейтті, сонымен қатар жеке бастамалардың да қоғамға айтарлықтай әсер етуі мүмкін екенін көрсетті.

Мемлекет үшін азаматтық қоғам сөзсіз құнды байлық болып табылады. Мемлекеттің азаматтық қоғамнан айырмашылығы, қоғамдық қатынастарды құруда оның тиімділігі жергілікті деңгейде шенеуніктерсіз ақ, халықпен жұмыс істеуге мүмкіндігі бар екендігін, уақыт пен ресурстарды пайдалана отырып, жаңаша жұмыс істеуге болатындығын көрсетті. Мұндай жағдайларда қоғам мен мемлекет арасындағы көпір рөлін азаматтық қоғам атқарады.

Вирустың таралуының алғашқы кезеңіндегі биліктің пассивті позициясы азаматтық қоғамды жандандыруға түрткі болды. Қысқа уақыт ішінде жоғары деңгейдегі жұмылдыру мен тиімділік, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік медиа арқылы азаматтық және еріктілер бастамаларын үнемі жариялау, халық ішіндегі елін сүрген тұлғалардың көпшілік алдында имиджіне оң әсер етті. Алайда олардың қызметі билік үшін жоғары азаматтық әлеуеттің көрінісі болып табылады.

Азаматтық қоғам және биліктің жауапкершілігі артты. Қоғамда пандемия кезінде ерікті белсенділіктің бұрын-соңды болмаған өсуімен ерекшеленген билікпен ынтымақтастықты көрсетті. Мемлекет үшін азаматтық қоғам сөзсіз құнды байлық болып табылады [3].

Мемлекет азаматтық қоғамның өсіп келе жатқан маңызын ескермеуі мүмкін емес. Бұл үрдіс бірнеше жылдан бері жалғасып келеді, азаматтық қоғам өкілдері мен басқа да үкіметтік емес ұйымдар реформалау мен түрлі жобаларға қатысады. Мысалы, азаматтық қоғамды ілгерілету жөніндегі қоғамдық кеңес азаматтық қоғам белсенділерін, ҮЕҰ өкілдері мен құқық қорғаушыларды біріктіреді. Қабылданған барлық заң жобаларында ынтымақтастықтың осы түрін жүйелі деңгейге жеткізу, баламалы көзқарастарды ескеру, осы шешімдерді орындау процесінде одан әрі даулар мен кемшіліктерді болдырмау үшін маңызды жақтарын тапты. Жалпы саяси шешімдер қабылдаудың тұрақты азаматтық мониторингі, дамыған демократиялық мемлекеттің көрсеткіші болып табылады және егер мемлекет өзін осылай ұстанса, мұндай форматқа ұмтылу қажет.

Билік пен азаматтық қоғамның жақындасуы күннен күнге ілгерілей түсті.

Халықтың азаматтық қоғамға деген адалдығы артып келе жатқандықтан, өз істерімен көрсете білді. Қиын қыстау кезінде мемлекет қабылдаған барлық нұсқауларды сақтай отырып, мемлекет өмірінен тыс қалмай қоғам азаматтары

жас кәрі демей белсенділік танытты. Әсіресе жастардың іс әрекеті, елдің бірлігін нығайтты. Бұл мемлекеттің азаматтық қоғаммен байланыс орнатуы арқылы, одан әрі мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру тиімділігін арттырды.

Азаматтық қоғамды дамытудың заңнамалық және институционалдық негіздерін жетілдіру бойынша жұмыс күшейтіледі, сондай-ақ азаматтар мен азаматтық қоғам институттарының, оның ішінде қоғамдық кеңестердің қатысу нысаны мен тәртібін жетілдіру бойынша жұмыс жүргізілетін болады; шешімдер қабылдау кезінде консультациялық-кеңесші құрылымдар және басқа да кері байланыс арналарының жұмысы, азаматтық белсенділікті арттыру, оны қолдау және дамыту іске асырылды. Осы міндетті жүзеге асыру шеңберінде елде волонтерліктің жүйелі дамуы жалғасты.

Волонтерлік қозғалыстың дамуына, әсіресе, пандемия кезінде үлкен түрткі болды., Бүгіннің өзінде біз азаматтық белсенділіктің нәтижелерін байқай аламыз.

Бүгінде билік азаматтық қоғамды тыңдап қана қоймай, шешім қабылдағанда оның позициясын ескереді, бірақ диалогқа түседі, үкіметтік шешімдерді әзірлеу мен үйлестіруге азаматтық қоғам құрылымдарын белсенді түрде қатыстырады. Азаматтық қоғам ұсына алатын жаңа идеялар, тәжірибе, ресурстар, білім, сыртқы перспективалар мемлекет үшін құндылық болады.

Тәуелсіздіктің маңызды жетістіктерінің бірі мемлекетіміз үшін, кәсіби, белсенді және тыңдаушы ел ретінде өмір сүру. Бұл біздің мемлекетіміздің көзқарасы саласында осы 30 жыл ішінде алға қойған басты міндет. Азаматтық қоғамды қалыптастыру мемлекеттік саясаттың маңызды стратегиялық міндеттерінің бірі ретінде көрініс табады.

Соңғы 30 жылда үкіметтік емес ұйымдардың желісі 100 ҮЕҰ-дан 22 мыңға дейін өсті. Елде ҮЕҰ-ның жаңа және едәуір мықты бастамалары пайда болды, олардың көпшілігі жемісті жұмыс істейді, қоғамға көптеген қызмет түрлерін ұсынады.

Бүгінгі таңда билік азаматтық қоғамды тыңдап қана қоймай, оларды маңызды шешімдерді жасауға қатысады

Жалпы, Қазақстан COVID-19 таралуына қарсы іс-қимыл бойынша қандай да бір түрлі шараларды пайдаланды, бұл пандемияның екінші толқынының ықтимал басталуына дайындалу үшін жақсы негіз береді. Соған қарамастан, ел басшылығы мемлекеттік басқару жүйесіндегі ең әлсіз буындарға назар аударып, олардың жұмысын жақсарту үшін қажетті шаралар қабылдауы қажет.

Әлемнің кез келген елінде мемлекет экономика тұрақтылығының кепілі болып табылады, оның негізгі мақсаты экономиканың өсу сәттерінде де, сондай-ақ (әсіресе!) дағдарыс кезеңінде. Қазақстан бюджеті кірістерінің негізгі бөлігі бизнес пен азаматтардың салықтық түсімдері болып табылады: дәл солардың есебінен мемлекеттің шығыстары қаржыландырылады (қарыз қаражатымен қатар). ОПЕК-тің 2020 жылғы наурыздағы сәтсіз келіссөздерінің салдарынан COVID-19 пандемиясы, шекаралардың жабылуы және рейстер

мен қозғалыстардың жойылуы әлемдік экономиканың күрт құлдырауына, сұраныстың жаһандық төмендеуіне, жеткізілім тізбегінің бұзылуының" домино эффектінің " өсуіне, планетаның көптеген мемлекеттерінің бюджетке түсуінің күтпеген және күрт төмендеуіне әкелді.

Сөйтіп, азаматтық қоғам - бұл адам капиталын қалыптастыру құралы және әлеуметтік капиталдың негізгі «қоймасы», онсыз қоғамды елеулі модернизациялаудың кез-келген жобаларының жетістігі туралы айту мүмкін емес.

Жеті сенім. Біріншісі - байланыс. Екіншісі –кәсібилік және еңбектің жоғары құндылығы . Үшіншісі - дәстүр, төртіншісі - қауіпсіздік. Бесінші - жалпы қабылданған ережелер мен заңдылықтың сақталуы. Алтыншы - әлеуметтік лифттердің дұрыс жұмысы. Жетінші - қоғамдағы интеграция және ынтымақтастық.

Мемлекетке деген сенімді арттыру - мемлекеттік органдардың, әкімдердің және үкіметтің басты міндеті:

Бүгінде бізде көптеген мемлекеттік институттар бар және құрылып жатыр, бірақ тек азаматтық белсенділік қана бұл институттарды мағынамен толықтыра алады. Дамыған қоғамда азаматтардың негізгі белсенділігі бәрінен бұрын тұрады және біз адамдардың ортақ игілікке бірігу қабілеттерін қалпына келтіруіміз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 25 шілдедегі N 154 Жарлығы
2. Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 2 маусымдағы № 341 қаулысы
3. 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Мемлекет басшысының «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы" 2019 жылғы 10 қыркүйектегі № 152 жарлығы

ОӘЖ 101

ӨНЕР ФИЛОСОФИЯСЫНА ЖАЛПЫ СИПАТТАМА

Сейтжанова Л.Н., Байбатчаев Т.Ж., Құрманбек Е.Е.
Ғылыми жетекшісі: философ ғылымдарының докторы, профессор Қосанбаев Қ.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрены понятие искусства в истории философии.
Summary: This article discusses the concept of art in the history of philosophy.

Өнер – адам өмірі мен мәдениетінің маңызды бөлігі. Өнердің адамзат қоғамы өміріндегі орны мәселесі философияны қай уақытта да қызықтырды.

XIX ғасырдың аяғынан бастап және XX ғасыр бойы. Батыс (еуропалық және американдық) философтары классикалық және заманауи өнер туралы өз

пікірлерін білдіріп, үлгілерін құрастырып отырды. Бірақ өнер философиясы философияның өзімен бір мезгілде пайда болмайды. Ол Қайта өрлеу дәуірінен басталған Жаңа дәуірдің туындысы. Ол дербес философиялық пән ретінде тіпті кейінірек, 19-20 ғасырлар тоғысында пайда болды. Өнер философиясы қазіргі философиялық білімнің бір бөлігі және сонымен бірге өнер туралы ғылымдар жүйесіндегі ерекше пән болып табылады. Өнер философиясы көркем шығармашылықтың талдауын және осы шығармашылықты түсіндіретін теориялық тұжырымдамаларды қамтиды, ол өнерді адам болмысының саласы ретінде қарастырады.

Өнердің шындықтағы орны туралы мәселе өнер философиясының негізгі мәселесі болып табылады. Шындық дегеніміз не? Философиялық түсінік бойынша бұл белгілі бір тарихи мүмкіндіктерді жүзеге асыратын объективті шындық. Басқаша айтқанда, шындық - өзінің нақтылығы мен байлығы бойынша объективті шындық. Суретшілер де, ғалымдар да шындықта өмір сүреді және сонымен бірге белгілі бір дәрежеде оларға байланысты. Ғалым кім болса да – сыншы, эстетик, мәдениеттанушы, философ болсын – өнердің шындыққа қатынасына қатысады, өзін де осы қатынасқа қосады. Екінші жағынан, өнер туындысы жай ғана зат емес.

Көркем шығарма – объективті руханилық. Өнердің дәстүрлі анықтамасы – көркем бейнелердегі ойлау. Суретші шындықты бейнелей отырып, бейнелі – эмоционалды түрде ойлайды; оның жұмысының нәтижесі жұртшылықта ұқсас сезімдер мен ойларды тудыратын бейнелі және эмоционалды принципке ие. Классикалық өнер философиясы. Адамның қызметінің бір аспектісіне емес, тұтастай алғанда философиялық қызығушылықтың тереңдей түсуіне байланысты философтардың назары адам қызметінің әртүрлі салаларына көбірек аударыла бастады. Мәдениеттегі өнердің орны мәселесіне жүйелі түрде қараудың алғашқы тәжірибесін Кант философиясы берді. Мәдениет адам рухының көріну саласы ретінде қатысады. Философ оның қолдану салаларын анықтайды: теория – табиғатты тану саласы, практика – моральдық заңның қолдану саласы; үшінші, байланыстырушы сала – эстетикалық ойлау мен өнер. Адамзат мәдениетінде мәдениеттің идеалды үлгісі деп санауға болатын сала, оның шоғырлануы бар [1].

Бұл өнер және әлемге эстетикалық қатынас. Кант өзінің «Сын пікірінде» өнерді «еркіндік арқылы жасау» деп анықтайды.

Өнер, Канттың ойынша, механикалық және эстетикалық болуы мүмкін. Соңғысы жағымды және сымбатты болып бөлінеді.

Көңіл көтеру өнері көңіл көтеруге және ләззат алуға арналған (мысалы, кездейсоқ әңгімелесу өнері, дастархан жаю және т.б.). Бейнелеу өнері «жан қабілет мәдениетіне» ықпал етеді, эстетика саласын таным саласына жақындата отырып, ерекше «рефлексия ләззатын» береді. Кант алғашқылардың бірі болып бейнелеу өнерін жіктеді. Бөлу идеяларды білдіру тәсіліне негізделген, т.б. сұлулық. Өнердің әртүрлі түрлері сұлулықтың әртүрлі түрі. Ойдың көркі, ойдың көркі бар. Екінші жағдайда суретші үшін материал не форма, не мазмұн

болып табылады. Соның нәтижесінде алдымызда бейнелеу өнерінің үш түрі – сөздік, бейнелеу өнері және сезімді ойнау өнері тұр.

1. Өнер және адам. Кант көркемдік әрекетті ақыл мен қиялдың еркін ойыны, өзіне қажетті әдемі нысанды жасау, өзіндік «үлгі», бейнелеу деп түсінеді. Өнер адамзаттың мақсаттарымен бірлікте заттардың ішкі мақсатын көрсете алады. Осылайша, өнерді Кант жүйе ретінде мәдениеттің элементіне айналдырады. Неміс классикалық философиясы өнердің мәдениеттегі орны мәселесіне түбегейлі жаңа көзқараспен қарады. Мәдениет өнерге қатысты адам әрекеттерінің тізбегі ретінде емес, тұтастық ретінде түсінілді. Бүкіл неміс классикалық философиясына енген жүйелілік идеясы өнердің мәдениеттегі орны мәселесін шешуде үнемі қатысады [2].

Ф.Шиллер (1759-1805) үшін өнер адамы дүниені өз рухына бағындырғаны, оны әспеттегені үшін емес, өзінің рухани күштерінің сыртқы дүниедегі түрленуі, объектиленуі кезінде өзін бейнелегендіктен идеалды тұлға болып табылады. оның болмысының бір бөлігі ретінде емес, өзін тұтас деп тапты. Шиллердің пікірінше, адам өзінің тұтастығын тарихи даму барысында ғана жоғалтады, бірақ өнер оған бұл тұтастықты қайтарады. Адамзат тарихы – табиғат тарихының жалғасы, оның ең жоғары қуаты. Демек, мәдениеттің ең жоғарғы түрі өнер табиғат пен адамды өзінің барлық мүмкіндіктерімен бейнелейді.

Өнердің ең терең және дәйекті мәселелерін Ф.Шеллинг (1775-1854) ойластырған. Қызметінің ерте кезеңдеріндегі оның қызығушылығының негізгі пәні «табиғат философиясы» болды, содан кейін ол өзінің жеке

«Өнер философиясы». Табиғат – өз суретшісі, ал өнер – оның өзін-өзі жасаушы күшінің көрінісі. Өнердің идеалды әлемі мен заттардың шынайы әлемі бір қызметтің өнімі болып табылады. Объективті дүние тек бастапқы, бірақ бейсаналық

«Рух поэзиясы». Шеллингтің өнер философиясы - өнердің тарихи дамуын ескере отырып, концепциялар жүйесін құрудың алғашқы әрекеті. Философ өнердің логикалық көзқарасын тарихи көзқараспен салыстырады, антикалық және қазіргі заманғы өнердің қарама-қарсылығын айтады.

Шеллинг бойынша өнердің орталық концепциясы символ болып табылады. Символ туралы ілім философиялық және өнер тарихының ойларына әсер етті.

Орыстың ұлы ойшылдары (П. Я. Чаадаев, В.С.Соловьев, т.б.) Шеллингтің өнер философиясының ықпалында болды. Философиялық ой тарихындағы өнерді түсінудің ең толық және терең негіздемесін Г.В.Гегель (1770-1831) берді.

2. Орыс өнер философиясы. 20 ғасырдың басындағы өнер философиясының негізгі бағыттарының ішінде орыс символизмін атаған жөн. Көптеген зерттеушілер күміс дәуірдің «басы» деп есептейтін орыс символизмі. Орыс символикасының орны мен рөлін асыра бағалау мүмкін емес. Ол сол кездегі қайшылықты атмосфераны түсінді. Орыс символикасындағы ең маңызды тұлғалардың бірі - П.А.Флоренский (1882-1943). Ол философия

немесе ғылым, техника немесе саясат үшін оның таптырмайтындығын атап көрсете отырып, өнерге адамзат мәдениетінде дербес орын берді.

Өнер бейнелері өмір құбылыстарын ғылыми формулалар немесе техникалық құрылғылардың көмегімен қалай жасалса, дәл солай түсіндіруге, тіпті болжауға мүмкіндік береді; сондықтан олар «ғылым немесе философия тілінде қайталануы мүмкін емес және болмауы керек», олар арнайы, эстетикалық немесе өнертанулық талдауды қажет етеді. Флоренскийдің барлық шығармашылығына «әдеміліктің үстемдігі туралы ой, оны болмыстың барлық қабаттарына енетін күш ретінде тану» ойларымен сіңген. «Өнер бейнелері, - деп жазды ол, - ғылым мен философияның бірдей формулаларына параллель өмірдің формулалары». Олар өмір құбылыстарын ғылыми формулалар немесе техникалық құрылғылардың көмегімен қалай жасалса, дәл солай түсіндіруге, тіпті болжауға мүмкіндік береді. Өнер тарихын зерттеу. Флоренский ең алдымен біреуді бағыттағысы немесе түзеткісі келеді, ол тек көркем қабылдаудың «тенденциямен, жалған көзқарастармен бітелмегенін» ғана ойлады. Флоренский үшін кеңістік орталық символ ретінде әрекет етеді, бұл қалған таңбалар мен мағыналарды «біріктіретін» сияқты. Демек, өнердің кеңістіктік формасы мен көркемдік-бейнелік шығармашылықты талдау өнердің жалпы философиясын құру тәсілі болып шығады.

Өнер саласы С.Л.Франкті де (1877-1950 ж.ж.), негізінен адамның, адамның шығармашылық еркіндігін негіздеу мүмкіндігімен тартты. Өнер, Франктың көзқарасы бойынша, белгілі бір нақты шындықты білдіреді, оны абстрактылы ұғымдар жүйесіне бөлмей, нақты нақтылығында қабылдайды.

Өнер болмыстың екі қабатының (эмпирикалық және рухани) сәйкес келуіне байланысты өмірді әрі танылатын, әрі жұмбақ ете отырып, бейнелеу құралы ретінде қызмет етеді. Табиғаттағы сұлулық көріністерінен айырмашылығы, өнер экспрессивтілікке жету үшін арнайы құралдарды - идеялардың, бейнелердің, эмоциялардың еріксіз ассоциацияларын пайдаланса да, бір ғана мақсатты көздейді: ішкі маңыздылықты, мәнділікті ашу (немесе Франктің сөзімен айтқанда).), «жаншылдық »Шындық [3].

Франк өзінің философиялық конструкцияларында өнер үлгісіне назар аударады. Өнерде адам түсініксіз нәрсені экспрессивтілік арқылы ұстайды. Адам шындыққа қатысу мүмкіндігін алады. М.М.Бахтин шығармалары тек өнер саласында ғана емес, сонымен қатар философияның жаңа жүйесін қалыптастыруда форманы түсінудің жаңа кезеңін ашты. Пішіннің қалыптасуы өнердің өмірмен жақындасуы бағытында жүзеге асады. Осылайша, Бахтин өнердің орталық мәселесі – форма мен өмір мәселесін шешеді. Көркемдік принципі, формалық принцип қашанда қарама-қайшы болып көрінген. Дүние бейнесінің өзгеруіне байланысты жаңа тақырыптардың пайда болуы классикалық форманың жойылуына әкелді.

2. Классикалық емес өнер ғасырының философиясы мәдениеттің барлық салаларында, соның ішінде өнерде де үлкен өзгерістерге негіз болды. Бұл жерде ескеретін екі жай бар. Олардың бірі 18 ғасырдағы идеялардың тұрақты болуына қатысты. қазіргі заманғы өнер философиясында; екіншісі – біздің заман өнеріне

қатысты олардың сәйкессіздігі. Классикалық мұраны демонстративті түрде теріске шығаруға ұмтылыс болды. Өнерде әсемді, асқақты өрнектеп, жасаудан бас тарту сызылып, дәйекті түрде жүзеге асырыла бастады. Өнердің тарихи қалыптасқан шекарасынан шығу тенденциясы пайда болды. Бірақ бұл тенденцияның жағымды жағы да болды: жоғары, утилитарлық емес өнер салаларында дамыған принциптерді жаңа қолданбалы өнерге көшіру. Бұл технологияның соңғы жетістіктеріне әлеуметтік бағдарланған сәндік-қолданбалы өнердің дамуындағы жаңа кезеңнің басы: дизайн, жарнама және т.б. Сол авангард суретшілердің көмегінсіз емес, адам өмірі. XX ғасырдың екінші жартысы. айтарлықтай эстетикалық. Бұған соңғы технологиялар, заманауи полиграфиялық қондырғылар және интернет ықпал етті.

Осылайша, 20-ғасырдың тәжірибесі дәстүрлі көркем сөз тілдерінің, әсіресе бейнелеу өнері саласындағы өзгерістерге әкелді. Сұлулық ұғымы дизайнерлер мен сәулетшілердің, жоғары кутюрді жасаушылардың сөздік қорынан ешбір жағдайда жойылған жоқ, бірақ жаңа материалдар мен сәйкес әдістер конструктивтілік қағидаттарына негізделген сұлулыққа дәстүрлі эстетикалық ұмтылыстарға жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік берді. Дегенмен, классикалық еместерді зерттеудің қиындығы да бар - бұл оның нақты толық еместігі, бұл бізге танысу мәселесін түбегейлі шешуге мүмкіндік бермейді: тек басталу орны белгілі, мәреге жету уақыты жұмбақ. Классиктер мен классикалық еместер бір нәрседе келіседі - адам үшін болудың мәнін ашу.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Д.Б. Тойматаев, Ғылым тарихы мен философиясы дәрістер курсы, Қостанай, 2016
2. Философия оқулық, Алматы -2011, В.Ф. Петрова, М.Ш. Хасанов, Б.А. Джаамбаева.
3. Б. А. Джаамбаева Философия Оқулық 14 мар. 2020 г.

ОӘЖ 342

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАТ РЕТІНДЕГІ СИПАТТАМАСЫ

Сейфуллаұлы Т.С., Шүкірхан С.Т., Байдулла М.Ж.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Бейсебаева С.Б.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются институты гражданского общества с точки зрения права, а также анализируется правовое государство как институт гражданского общества, подчеркивается, что организованное гражданское общество является основной основой становления государства.

Summary: The article examines the institutions of civil society from the point of view of law, as well as analyzes the rule of law as an institution of civil society, emphasizes that organized civil society is the main basis for the formation of the state.

Азаматтық қоғам адамның тұлға ретінде толық ашуға, кез-келген салада жетістікке жетуге және қоғамдық мойындауға ықпал етуі керек. Бұл көптеген факторларға, соның ішінде адамның белгілі бір жағымды қасиеттерді игеруге

және дамытуға деген ықыласы мен қабілетіне байланысты. Қазіргі уақытта біздің қоғам әрбір азамат өзінің қабілеттеріне, мүдделеріне, қажеттіліктеріне сәйкес өзін тұлға ретінде қалыптастыра алуы үшін қажетті жағдайлар жасай алмайтыны анық, дегенмен бұл үшін белгілі бір қолайлы алғышарттар бар (нақты мемлекеттік-құқықтық шешімдер туралы өз пікірін білдіру мүмкіндігі, өнеркәсіптік кәсіпорынның, жабдықтың, шикізаттың, сауда кәсіпорындарының жеке дара немесе ұжымдық меншік иесі болу мүмкіндігі және т.б.) [1].

Осыған байланысты, заң әдебиеттерінде азаматтық қоғамның келесі анықтамасы ұсынылады: азаматтық қоғам - бұл жеке тұлғаға бағытталған, шығармашылық (кәсіпкерлік) қызмет еркіндігін қамтамасыз ететін, адам мен азаматтың құқықтарын іске асыруға мүмкіндік беретін еркін демократиялық құқықтық қоғам.

Азаматтық қоғамның маңызды белгісі-оның құрылымы, оның ішінде бір-бірімен тығыз байланысты әртүрлі элементтер. Сонымен қатар, азаматтық қоғам субъектілері ымыраға келу және үйлестіру қағидаттарына негізделген көлденең байланыстар жүйесін құрайды. Баспасөз беттерінде азаматтық қоғам институттары қоғамдық және конституциялық құрылыстың негіздерімен алдын-ала анықталған, азаматтар мен олардың бірлестіктерінің пікірлері мен мүдделерін білдіруге арналған көзқарас бар [2].

Келтірілген ұстаныммен келісуге болады, өйткені өз мүдделері мен қажеттіліктерін білдірудегі іс-әрекет еркіндігі, іс-әрекеттерді таңдаудағы белсенділік ҚР Конституциясының нормалары мен қағидаттарын ұсынады. Осылайша, елдің Негізгі Заңы демократия қағидаттарын және адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдылығын бекітеді, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тікелей әрекет етеді және нормативтік құқықтық актілердің, құқық қолдану қызметінің және т. б. мәні мен мазмұнын анықтайды. Көрсетілген қасиеттен басқа, азаматтық қоғам институттары өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі басқару, әуесқойлық және өзіне жауап беру қасиеттеріне ие [3].

Азаматтық қоғам институттарын құқықтық категория контексінде қарастыру кезінде, құқықтық кеңістікте азаматтық қоғам институттары туралы мәселе осы уақытқа дейін қазіргі заманғы құқықтанушы ғалымдардың ғылыми мүдделерінің мәні болмағанын атап өткен орынды. Бұл зерттеулердің тақырыбы экономика, әлеуметтану және саяси ғылымдардың бақылауында болады. Заңгерлер 80-жылдардың аяғы мен 90 — жылдардың басынан бастап "қайта құру" деп аталатын уақытта оларға ерекше қызығушылық таныта бастады. XX ғ. Бұл әлеуметтік қозғалыстар, халықаралық үкіметтік емес ұйымдар, еріктілік және бүкіл әлемдегі азаматтық қоғам құбылысының қалыптасуы шеңберіндегі ірі зерттеулер кезеңі болды.

Ғылыми әдебиеттер мен басқа да дереккөздердің үлкен жиынтығын талдау азаматтық қоғамның құқықтық ғылымдар жүйесіндегі түсінігін біржақты деп санауға болмайды деп айтуға мүмкіндік береді. Бұл қоғам өзінің саяси, мәдени ғана емес, экономикалық, әлеуметтік өмірін де реттейді.

Азаматтық қоғамның негізгі элементтері-меншік нысандарының әртүрлілігі мен теңдігі, еңбек және кәсіпкерлік бостандығы, идеологиялық әртүрлілік және ақпарат бостандығы, адам құқықтарының мызғымастығы, дамыған өзін-өзі басқару, өркениетті құқықтық билік танылады.

Ғалымдардың пікірінше, "әлеуметтік жүйенің құрылымын үш үлкен блокқа бөлуге болады: біріншісі - мемлекет пен билік, екіншісі - бизнес-қоғамдастық және үшіншісі - азаматтық қоғам институттары, бұл ретте бұл блоктар ең алдымен тәуелсіз және сонымен бірге өзара байланысты секторлар екенін атап өткен жөн. Нарық пен мемлекетпен қатар азаматтық қоғам жеке институционалды сектор ретінде емес, оның институттарын құрайтын ұйымдардың әртүрлі топтары мен формаларының (ресми немесе бейресми) саласы ретінде түсініледі [4].

Азаматтық қоғам институттары әр түрлі формада болады. Олар Халықаралық немесе аймақтық (жергілікті) деңгейлерде уақытша немесе тұрақты түрде ұйымдастырылған немесе ұйымдастырылмаған болуы мүмкін. Азаматтық қоғам институттарының көптеген мысалдарын келтіруге болады: әлеуметтік бағыттағы қоғамдық бірлестіктер (мысалы, жеке мұражайлар, мәдени бірлестіктер, спорттық одақтар мен клубтар, қайырымдылық қорлары, шіркеулер жанындағы ауруханалар мен баспаналар, қызығушылықтар бойынша бірлестіктер, өзіне-өзі көмек көрсететін шағын топтар), сондай-ақ саяси бағыттағы қоғамдық бірлестіктер (саяси партиялар, одақтар мен азаматтардың бірлестіктері және т.б.), сондай-ақ құқық қорғау бағытындағы қоғамдық бірлестіктер кіреді.

Аталған мән – жайларды ескере отырып, ғалымдар азаматтық қоғамның мынадай институттарын бөліп көрсетуді ұсынады:

1) Жергілікті өзін-өзі басқару;
2) мүшелік негізіндегі бірлестіктер;
3) азаматтық бастаманың ахуалдық институттары;
4) тікелей шешімдер қабылдау институттары;
5) қауымдастықтар;
6) Бұқаралық ақпарат құралдары;
7) жария іс-шаралар (мысалы, митингілер, демонстрациялар және т.б.);
8) азаматтық қоғам мәселелері жөніндегі қорлар, орталықтар, кеңестер;
9) аралас институттар (қоғамдық палаталар);
10) отбасы.

Егер азаматтық қоғам институты жүзеге асыратын қызметтің саласы мен ерекшелігін негізге алатын болсақ, онда үш түрді бөліп көрсетуге болады:

1) білікті заң көмегін көрсету саласындағы азаматтық қоғам институттары;

2) саяси саладағы азаматтық қоғам институттары;

3) өзге салалардағы (әлеуметтік, экономикалық, мәдени) институттар. Бұл ретте жеке санатты азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуына жәрдемдесетін мемлекеттік ұйымдар құрайды.

Азаматтық қоғам институттарының қалыптасуы мен дамуының ретроспекциясына қайта назар аудара отырып, біз осы зерттеу үшін маңызды әдіснамалық маңызы бар классиктің тұжырымына жүгінуіміз керек.

Аристотельдің пікірінше, мемлекет деген не екенін білмес бұрын, азамат ұғымын анықтау керек, өйткені мемлекет-бұл азаматтар қауымдастығы, азаматтық қоғам. Ол азаматтық, саяси қоғамды, мемлекетті бірдей ұғымдар ретінде қолданады.

Дәстүрлі түрде азаматтық қоғам жүйесіне саяси (саяси партиялар, қозғалыстар) және экономикалық (кәсіпкерлер бірлестіктері, корпорациялар) қауымдастықтар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, діни білім беру, мемлекеттік емес әлеуметтік-мәдени мекемелер, БАҚ, отбасы, сондай-ақ азаматтар сияқты мемлекеттік емес субъектілер кіреді.

Мемлекет пен азаматтық қоғам ынтымақтастықта, өзара әрекеттестікте, сондықтан осы екі құбылыстың мүдделері бір-біріне тәуелді емес, сонымен бірге жиі сәйкес келеді, бұл азаматтық қоғам мүшелерін саяси қатынастардың "еріксіз" қатысушылары етеді. Ерік-жігері мен санасы бар, бастамашылдығы мен белсенділігін көрсететін адам қолданыстағы ережелер мен талаптарға сәйкес азаматтық қоғам анықтаған белгілі бір шеңберде және шекараларда әрекет етеді, мұнда отбасында қалыптасқан құндылықтар мен мінез-құлық үлгілері үлкен рөл атқарады.

Алайда, құқықтық әдебиеттерде бұл институттың азаматтық қоғамның құрылымдық элементіне жатқызылуы көптеген пікірталастар туғызады. Зерттеушілердің көпшілігі бұл құбылыстың жүйесіне отбасын қосуды қолдайды. Бұл көзқарастың қарсыластары отбасы бір – біріне жат азаматтық қоғам мүшелерінің жеке қатынастарынан түбегейлі ерекшеленетін туыстық қатынастарға негізделген белгілі бір қауымдастық деп санайды. Осыған байланысты азаматтық қоғам – бұл туыстар емес, тең құқылы автономды субъектілер қоғамы, және бұл азаматтық қоғамның мемлекет пен отбасынан түбегейлі айырмашылығы. Сонымен бірге, біздің ойымызша, отбасы мұндай әлеуметтік институт ретінде әрекет етеді, онда адам ерте жастан ересек өмірге қосыла бастайды, онда отбасында қалыптасқан жақсылық пен жамандық, әділеттілік, теңдік, ар-намыс және т. б. идеяларына сәйкес алғашқы әлеуметтенуі жүреді. Отбасында жеке мінез-құлық үлгілері қалыптасады, іс-әрекеттер мен шешімдер бостандығының шектері анықталады, өмір салты қалыптасады, ол болашақта негізге алынады.

Азаматтық қоғам түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін тиімді ілгерілетуге, олардың құқықтарын қорғауға, оның ішінде заңнамалық бастамалар ұсыну арқылы мүмкіндік береді. Әр түрлі әлеуметтік топтардың ынтымақтастығы мен ынтымақтастығы негізінде жұмыс істейтін азаматтық қоғам институттары әлеуметтік қайшылықтарды тегістейді және қоғамдық қатынастарды үйлестіреді.

Азаматтық қоғам институттарына адвокатура мен нотариат (атап айтқанда жекеше нотариустар) жатқызылуы мүмкін, өйткені олар жеке және заңды тұлғаларға білікті заң көмегін көрсету, олардың құқықтары мен

бостандықтарын қорғау үшін өзін-өзі басқару қағидаттарына негізделген мемлекеттік емес, ерікті, кәсіптік бірлестіктер болып табылады. Сонымен бірге, бұл құрылымдар мемлекет мүдделеріне қызмет етеді, өйткені олар даулардың алдын алуға, сотта қарауды жеңілдетуге және т.б. Азаматтық қоғамның келесі құрылымдық элементі-жергілікті өзін-өзі басқару.

Бұл институт "жергілікті қоғамдастықтардың заң шеңберінде өзінің жауапкершілігімен және халықтың игілігі үшін қоғамдық істердің едәуір бөлігін бақылауға және басқаруға құқығы мен нақты қабілеті" болып табылады. Демек, бұл институттың қызметі жеке тұлғалардың бастамасы мен бастамасына тікелей байланысты. Жергілікті өзін-өзі басқару институтының ерекшелігі-кейбір мемлекеттік функциялар мен өкілеттіктердің орындалуына байланысты мемлекетпен тығыз қарым-қатынасқа қарамастан, ол мемлекеттік құрылымдардан автономия мен тәуелсіздікке ие [5].

Жалпы мемлекеттік билікті білдіретін жергілікті өзін-өзі басқару азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы байланыстырушы буын болып табылады және сонымен бірге осы екі құбылыстың дамуының нақты факторы ретінде әрекет етеді. Сонымен, жергілікті өзін-өзі басқару белсенді азаматтардың өзін-өзі ұйымдастыруымен және белгілі бір ауданда, қалада, ауылда әлеуметтік-экономикалық процестермен өзін-өзі басқарумен сипатталады. Осы қасиеттердің арқасында адам тек өз күшіне сенуді үйренеді. Екінші жағынан, жергілікті өзін-өзі басқару институты арқылы мемлекет азаматтық қоғамның жұмысын бақылауға және тіпті ерекше жағдайларда оны басқаруға мүмкіндік алады.

Аталған институттардан басқа, азаматтық қоғамның құрылымы өзін-өзі қорғау, азаматтар мен ұйымдардың құзыретті органдарға өтініштері, азаматтық қоғам мүшелерінің қоғамдық белсенділігінің әртүрлі нысандары (митингілер, демонстрациялар, ереуілдер және т. б.) сияқты элементтерден тұрады.

Азаматтық қоғам теориясында заңның үстемдігі - азаматтық қоғам институты деген пікір бар. Біздің ойымызша, бұл ереже белгілі бір мағынадан айырылған жоқ, өйткені ұйымдасқан азаматтық қоғам, бірқатар ғалымдардың пікірінше, мемлекеттің қалыптасуының негізгі негізі бар. Сонымен қатар, кез-келген азаматтық қоғам институтының өзіне тән ерекшелігі - оның иеліктен шығуы, тәуелсіздігі, бірақ мемлекеттің саяси еркіне ешқандай қарсылық (қарама-қайшылық) еместігі.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, азаматтық қоғам өз мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ерікті түрде құрылған әртүрлі бірлестіктерден тұратын күрделі құрылымдалған қоғам екенін тағы бір рет атап өткен жөн. Мемлекетке келетін болсақ, оны азаматтық қоғамның құрылымдық элементі ретінде де қарастыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Өміржанов Е. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. -176 б.

2. Грудцына, Л.Ю. Гражданское общество, народ и власть: концептуальное понимание и российская специфика // Государство и право. – 2012. – № 6.

3. Конституция Республики Казахстан: научно-практический комментарий. - Алматы: Раритет, 2015. - 536 с.
4. Тихомиров, Ю.А. Гражданское общество в фокусе права // Журнал российского права. – 2013. – № 10. 13. Точиев, И.Б. Гражданское общество и муниципальное управление // Правовое поле современной экономики. – 2013. – № 9.
5. Радько Т.Н. Теория функций права: монография / Т. Н. Радько. - М.: Проспект, 2015. - 272 с.

ӘОЖ 342.7

ҚАЗІРГІ ТАҢДА КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҒЫН ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сергалиев Х.-2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Асильбекова Г. К.
М. Өтебаев атындағы Жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассматриваются вопросы поддержки малого и среднего предпринимательства как движущей силы становления и развития рынка.Создание и развитие сектора малого и среднего предпринимательства является основой социальной реструктуризации общества, обеспечивающей подготовку населения и переход всего хозяйства страны к рыночной экономике.

Summary: This article discusses the issues of supporting small and medium-sized businesses as a driving force for the formation and development of the market.The creation and development of the small and medium-sized entrepreneurship sector is the basis for the social restructuring of society, ensuring the preparation of the population and the transition of the entire economy of the country to a market economy.

Бүгінгі Қазақстандағы кәсіпкерлік айтарлықтай қиындықтарды бастан кешірсе де, қазірдің өзінде орын алған факт. Ол заңмен қорғалады және дамиды. Бизнеске деген қызығушылық табиғи және негізделген. Қоғамның жаңа экономикалық негізі құрылады, өз ісін ұйымдастыруға тырысатын, жаңа жағдайларға бейімделгісі келмейтін, оларда өмір сүргісі келетін, бастама көтеріп, еркін еңбек қызметінде өзін білдіргісі келетін адамдар пайда болды.

Бұған қоғам мен экономикалық қызметті демократияландыру ықпал етті. Нарықтық экономикаға көшу монополизмді жеңуге және бәсекелестікті дамытуға бағытталған өндіріс құрылымын түбегейлі қайта құруды қажет етті.

Бүгінгі таңда көптеген адамдар өндірістің, нарықтың, демек, жалпы қоғамның дамуын анықтайтын кәсіпкерлік екенін түсіне бастады. Ел кәсіпкерлердің, ал кәсіпкерлер мемлекеттің қолдауының арқасында өркендеп келеді.

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызметті дамыту үшін барлық жағдайлар қарқынды жасалуда, атап айтқанда, кәсіпкерлікті дамыту үшін берік экономикалық негізге айналған меншікті жекешелендіру бойынша үлкен жұмыс жүзеге асырылды.

Елімізде кәсіпкерлікті, шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау бойынша кең ауқымды шаралар қолданылуда. Кәсіпкерлік қоғамдық қатынастарды көрсетудің нақты нысандарының бірі ретінде қоғамның

материалдық және рухани әлеуетін арттыруға ықпал етеді, әр адамның қабілеттері мен таланттарын іс жүзінде жүзеге асыру үшін қолайлы негіз жасайды, ұлттың бірлігіне, оның ұлттық рухы мен ұлттық мақтанышын сақтауға әкеледі.

Кәсіпкерлік пен бизнесті дамыту үшін қажетті шарттар:

1. экономикалық;

- жеке меншік (жеке, қауымдасқан) меншіктің басым нысаны ретінде;
- материалдық және қаржылық ресурстарды таңдау еркіндігі және өнім мен таза пайданы бөлу еркіндігі;
- бастапқы капиталды қалыптастыру үшін жағдайлардың болуы;
- ақпаратқа еркін қол жеткізу, оның сенімділігі.

2. Саяси:

- саяси тұрақтылық;
- нарықтық қатынастарды дамытуға бағытталған экономикалық саясат.
- заңды:
- кәсіпкерлікті құқықтық реттеу;
- құқықтық сауаттылық және мәдениет (заңдар мен нормативтерді білу, қоғамның барлық субъектілері үшін орындау міндеттілігі).

3. Еркін бәсекелестік. Нарықтың дамыған инфрақұрылымы (банк жүйесі, бағалы қағаздар нарығы, тәуекелдерді сақтандыру жүйесі, ақпараттық технологиялар) [1].

Кейбір елдерде бизнес - инкубаторлар деп аталатын кәсіпкерлікті дамыту мектептері бар, онда әртүрлі сарапшылар (экономистер, заңгерлер, психологтар) кеңес береді, кәсіпкерлікке үйретеді, бизнес-жоспарларды әзірлеуге, серіктестермен байланыс орнатуға және т. б. үйретеді.

Егер шағын және орта бизнес кәсіпорындары өндіре алатын өнімдер мен қызметтерге халық тарапынан төлемге қабілетті сұраныс көрінбесе, онда бұл облыс белсенді дами алмайды. Дәл осы салада өз әлеуетін іске асыруға шешім қабылдағандар жақын арада нарықта қандай қызметтер сұранысқа ие болатынын нақты түсінуі керек. Сонымен қатар, шағын бизнес өмір сүру үшін мүмкіндігінше мобильді болуы керек. Демек, егер бір саладағы тауарларға немесе қызметтерге сұраныс төмендей бастаса және болашақта бұл үрдіс күшейе бастаса, онда шағын бизнес өкілі тез арада қайта бағдарланып, бұрынғы бағытын өкінбей, әлеуетті өсіп келе жатқан нарықтарға шығуы керек.

Сонымен бірге, бүгінде біздің мемлекетімізде кәсіпкерлікті жоспарлы және жаппай дамытуға бағытталған барлық күш-жігер біртіндеп өзін-өзі ақтай бастады. Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы іске асырылуда, мемлекет пен бизнестің тығыз ынтымақтастығына негізделген әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар құрылды.

Қазақстандық кәсіпкерлікті дамыту шеңберінде 1997 жылы «Даму» Арнайы мемлекеттік қоры құрылды, оның мақсаты кәсіпкерлікке қаржылық және консультациялық көмек көрсету болып табылады. Сондай-ақ,

кәсіпкерлікке өңірлік деңгейде облыстық кәсіпкерлік департаменттері қызмет көрсетеді.

Қазақстанда кәсіпкерлікке қолдау көрсететін бірқатар салалық қауымдастықтар жұмыс істейді. Атап айтқанда, өз қатарында Қазақстанның кәсіпкерлік одақтарын біріктіретін «Атамекен» ұлттық палатасын атап өтуге болады. Қазақстандағы кәсіпкерлікті қолдаудың ең көне үкіметтік емес институттарының бірі 1992 жылы құрылған «Қазақстан кәсіпкерлерінің Форумы» болып табылады.

Жалпы, қазіргі уақытта шағын кәсіпкерлік субъектілерін тіркеу тәртібі жеңілдетілді: үлгілік жарғылар енгізілді, тіркеу алымының мөлшері 4 есе азайтылды, шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін өнімді сертификаттау рәсімі оңайлатылды, жылжымайтын мүлікті және жерге құқықты тіркеу бойынша жеңілдіктер енгізілді, олар жүзеге асыратын бақылаушы және инспекциялаушы мемлекеттік органдар мен ақылы қызметтер саны қысқартылды, өндірістік қызметпен айналысатын шағын кәсіпкерлік субъектілеріне, пайдаланылмайтын алаңдар мен жерлерге беру бойынша тендерлер, сондай-ақ, құрылысы аяқталмаған нысандар үшін шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін оңайлатылған бухгалтерлік есеп жүйесі енгізілді [2].

Кәсіпкерлікті дамыту көптеген маңызды артықшылықтарға ие:

- меншік иелерінің санының артуы, демек, орта таптың қалыптасуы – демократиялық қоғамдағы саяси тұрақтылықтың басты кепілі;
- экономикалық белсенді халық үлесінің өсуі, бұл азаматтардың табысын ұлғайтады және әртүрлі әлеуметтік топтардың әл-ауқатындағы сәйкессіздіктерді тегістейді;
- шағын бизнес өзін-өзі жүзеге асырудың бастапқы мектебіне айналатын ең жігерлі, қабілетті тұлғаларды таңдау;
- күрделі шығындары салыстырмалы түрде төмен, әсіресе қызмет көрсету саласында жаңа жұмыс орындарын құру;
- мемлекеттік сектордан босатылатын қызметкерлерді, сондай-ақ халықтың әлеуметтік осал топтарының өкілдерін («ыстық нүктелерден» босқын, мүгедектер, жастар, әйелдер) жұмысқа орналастыру);
- жұмыс орнында өз біліктілігін алатын, формальды білімі шектеулі қызметкерлерді пайдалану есебінен кадрлар даярлау;
- технологиялық, техникалық және ұйымдастырушылық инновацияларды дамыту және енгізу (бәсекелестікте өмір сүру үшін шағын фирмалар көбінесе тәуекелге барады және жаңа жобаларды жүзеге асырады);
- ірі фирмалар жеткілікті сыйымды емес деп санайтын жаңа нарықтарды игеру арқылы ірі компаниялар өндірісінің тиімділігін жанама ынталандыру (ірі компаниялар ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы ғылымды қажет ететін салалар мен өндірістер шағын бизнестің жер қойнауынан жиі өседі);
- өндірушілер монополиясын жою, бәсекелестік орта құру;
- көп еңбекті қажет ететін өнімді шығару кезінде қормен жарақтандыруды және капиталды қажетсінуді төмендету, салымдардың тез өтелімділігі (мысалы, АҚШ-та 100 адамнан кем жұмыспен қамтылған компаниялардың активтерін

долларға сату сервис, қаржылық сақтандыру, көтерме сауда сияқты салаларда ғана емес, сонымен қатар көлікте, сондай-ақ өңдеу өнеркәсібінде ірі компанияларға қарағанда көбірек);

- экономиканың түрлі секторлары арасындағы өзара байланысты жақсарту [3].

Экономикалық және әлеуметтік дамудың шетелдік тәжірибесі шағын бизнестің тұрақтандырудың ғана емес, сонымен бірге ел экономикасының өсуінің нақты факторы бола алатындығын растайды. Бұл Қазақстанға да қатысты. Шағын кәсіпкерлік бәсекелестікті тиісті деңгейде ұстап тұруға, өндірісті икемді қайта құруға, инновациялық процестерді жеделдетуге, нарықтық қатынастардың әлеуметтік бағытын қалыптастыруға және жұмыспен қамтудың өсуіне ықпал етеді. Осыған байланысты Қазақстандағы шағын бизнестің экономикалық проблемаларын ғылыми талдау бірінші кезекте шаруашылықтың құрылымдық қайта құрылуымен, өсімін молайту процестерін тұрақтандыру және перспективада орнықты экономикалық дамуды қамтамасыз ету қажеттілігімен сипатталатын экономиканы реформалау жағдайында ерекше маңызға ие болып отыр [4].

Шағын кәсіпкерлікке, сондай-ақ елдің барлық бизнес-қоғамдастығына Қазақстанның дағдарыстан кейінгі дамуын жандандыруда маңызды рөл беріледі. Осыған байланысты мемлекет отандық кәсіпкерлер үшін де, халықаралық инвесторлар үшін де бизнес жүргізу құнын төмендетуге бағытталған белсенді шараларға бастамашылық жасайды. Әкімшілік рәсімдердің оңтайлы шеңберін белгілей отырып, оларды жүзеге асырудың ашықтығын арттыра отырып, мемлекет бюрократия мен сыбайлас жемқорлықтың Қазақстандағы іскерлік ахуалдың маңызды аспектілеріне әсерін төмендетуге ұмтылады.

Шағын кәсіпкерліктің рөлі дамыған елдердегі шағын бизнес шешетін классикалық міндеттермен анықталады. Бұл, ең алдымен, сұраныс пен ұсынысты теңдестірудің ерекше тетігі арқылы экономикалық конъюнктураның ауытқуын тегістеу; халықтың білімі, энергия дағдылары мен еңбекқорлығын неғұрлым толық пайдалану үшін күшті мотивациялық ынталандыру жүйесін құратын экономиканың салауатты бәсекелестік ортасын дамыту, бұл өз кезегінде қолда бар материалдық, кадрлық, ұйымдастырушылық және технологиялық ресурстарды белсенді әзірлеуге және пайдалануға мүмкіндік береді; тұрмыстық, ұйымдастырушылық және өндірістік қызметтердің әртараптандырылған және сапалы жүйесін қалыптастыру; жаңа жұмыс орындарының едәуір санын құру, қоғамның маңызды қабаты - орта тапты қалыптастыру; экономиканың инновациялық әлеуетін дамыту, ұйымдастырудың, өндірістің, өткізудің және қаржыландырудың жаңа нысандарын енгізу.

Шағын бизнестің дамуы жедел экономикалық өсудің алғышарттарын жасайды, сонымен бірге нарықтық экономиканың шығындарын (жұмыссыздық, нарықтық ауытқулар, дағдарыс құбылыстары) өтеуге мүмкіндік бере отырып, жергілікті нарықтарды әртараптандыруға және қанықтыруға ықпал етеді.

Шағын бизнес экономика мен жалпы қоғамды дамыту жолдарын оңтайландыру үшін үлкен әлеуетке ие. Шағын кәсіпорынның өзіне тән ерекшелігі-ресурстардың барлық түрлерін пайдаланудың жоғары қарқындылығы және олардың санын оңтайландыруға, осы жағдайлар үшін ең ұтымды пропорцияларды қамтамасыз етуге үнемі ұмтылу. Іс жүзінде бұл шағын кәсіпорында артық жабдық, шикізат пен материалдардың артық қоры, артық жұмысшылар болмауы мүмкін дегенді білдіреді. Бұл жағдай тұтастай алғанда экономиканың ұтымды көрсеткіштеріне қол жеткізудің маңызды факторларының бірі болып табылады.

Шағын кәсіпкерлік кәсіпорындарды шағын кәсіпкерлікке жатқызу критерийлерінің қатаң детерминистік шектеулеріне байланысты монополияға қарсы болып табылады. Шағын бизнестің осы ерекшелігінде оның нарықтық экономика жағдайында бәсекелестік ортаны сақтаудағы рөлі жүзеге асырылады.

Шағын бизнестің өңірлік бағыттылығын ерекше атап өту қажет. Шағын экономика өңірдегі нарықтық экономиканың шынайы базасы болып табылады. Шағын бизнес жергілікті бюджетке айтарлықтай кіріс әкеледі. Өз кезегінде, шағын кәсіпорындар жергілікті билік органдарымен тығыз және тиімді ынтымақтастыққа өте мүдделі, өйткені шағын кәсіпорындарды дамыту проблемаларының көпшілігі өңірлік және жергілікті маңызы бар мәселелерді шешумен байланысты.

Шағын кәсіпорындардың маңыздылығы, сонымен қатар, өмір сүру үшін қызу бәсекелестік жүргізе отырып, олар үнемі дамуға және нарықтың қазіргі жағдайларына бейімделуге мәжбүр, өйткені өмір сүру үшін өмір сүру керек, яғни басқаларға қарағанда жақсы болу керек, сондықтан пайда оларға жетеді.

Шағын бизнес кәсіпорындарын дамыту үшін еркіндік беру қажет. Олар нарықтың қажетті қанықтылығын, бағаның тұрақтылығына бейімділікті, үлкен алпауыт монополистерге жетіспейтін бәсекелестік ортаны бере алады, бұл сапаға нұқсан келтіреді және жаңа технологияларды енгізу процесі әрдайым баяулады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Қазақстан Республикасында кәсіпкерлікті дамытудағы айрықша ерекшелік оның экономиканы дамытудың ұзақ мерзімді, негізгі факторы ретінде қарастырылатындығында екенін атап өткен жөн.

Қазақстандағы кәсіпкерліктің даму серпіні жаңа шағын кәсіпорындардың пайда болу процестерінің жандануын және оларда жұмыс істейтіндердің санының артуын айғақтайды, бұл жұмыссыздықтың азаюына және ел экономикасының нығаюына әкеп соғады.

Бизнесті одан әрі дамыту, инновациялық әлеуетті пайдалану, оны ынталандыру, мердігерлік кооперация, бірлескен өндіріс, мемлекеттік тапсырыстарды орындау, лизинг, франчайзинг және венчурлік қаржыландыру сияқты өзара іс-қимылдың нысандарын дамыту Қазақстан Республикасының либералдық экономикалық жүйесінің орнықты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге тиіс, оның басты тірегі мықты кәсіпкерлік тап болады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:
1. Модернизация и рост конкурентоспособности экономики Казахстана / Под ред. О. Сабдена. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 344 с.
2. Тлембаева Ж.У. Система законодательства Республики Казахстан: проблемы теории и практики. Монография Под ред. М. Т. Баймаханова. Астана, 2012.
3. Конкурентное право Республики Казахстан: Учебное пособие / А.Т.Айтжанов, И.В.Князева, Н.В.Радостовец.- Астана: Центр развития и защиты конкурентной политики, 2015.- 297 с.
4. Джусибалиева А.К. Макроэкономика: Учебное пособие – Астана: КазАТУ им. С.Сейфуллина, 2012.

ОӘЖ 339.543

ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ, ЭЛЕМЕНТТЕРІ ЖӘНЕ ҚАҒИДАТТАРЫ

Султан Е.С., Илесова С. А., Жақсыбек Ә. Б.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы Мейркулова Г.Д.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются Структура, элементы и принципы системы управления рисками.

Summary: The article discusses the structure, elements and principles of the risk management system.

"Тәуекел" ұғымы көптеген экономикалық, әлеуметтік және жаратылыстану ғылымдарында кездеседі, олардың әрқайсысының өзіндік мақсаттары мен тәуекелдерді зерттеу әдістері бар. Егер сіз сөздікке қарасаңыз, онда тәуекел сөзсіз таңдау жағдайындағы белгісіздікті жеңумен байланысты қызмет ретінде анықталады, оның барысында күтілетін нәтижеге жету, сәтсіздік және мақсаттан ауытқу ықтималдығын сандық және сапалық бағалау мүмкіндігі бар.

Тәуекелді басқару қызметтің әртүрлі салаларында - экономикалық, ғылыми-техникалық, әскери, оның ішінде кеден қызметінде тәуекелдерді шектеу (азайту) жөніндегі белгілі бір білім саласы мен рәсімдер мен технологиялар жиынтығын білдіреді

Қазіргі уақытта отандық және шетелдік әдебиеттерде "тәуекел"ұғымының көптеген анықтамалары бар.

Тәуекелдерді басқару жүйесі (ТБЖ) кеден қызметінің негізгі міндеттерін шешуді қамтамасыз ететін құрудың мынадай базалық қағидаттарына негізделеді:

- Қазақстан Республикасының кеден заңнамасын сақтауды қамтамасыз ету мақсатында кеден қызметінің барлық міндеттерін және оларды шешу тәсілдерін бағындырудан тұратын мақсатты бағыттылық қағидаты;

- Қазақстан Республикасының кеден қызметінің бірыңғай жүйесінің элементтері ретінде тәуекелдерді басқарудың функционалдық ішкі жүйелерін ҚРМКД құрылымдық бөлімшелерінің әзірлеуі мен пайдалануынан тұратын тұтастық қағидаты;

- ақпараттық көздер мен оларды өңдеу және талдау рәсімдеріне бірыңғай тәсілдердің үйлесімділігінен, сондай-ақ кедендік әкімшілендірудің барлық деңгейлерінде (ҚРМКД, КБ, Кеден, Кеден бекеті) ақпараттың тігінен де, көлденеңінен де өзара байланысынан тұратын ақпараттық бірлік қағидаты);

- Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына қауіптердің алдын алу немесе азайту бойынша қабылданған шараларға сәйкес жасалатын заңдылық қағидаты;

- тәуекелдердің алдын алу немесе азайту бойынша қабылданатын шаралар бойынша басқарушылық шешімдерді қабылдауға бірыңғай тәсілдерді айқындаудан тұратын тәуекелдерді басқарудың біртұтастығы қағидаты [1].

Көрсетілген қағидаттарды негізге ала отырып, ТБЖ іріктеу негізінде жүзеге асырылатын тиімді кедендік бақылауды ұйымдастыруды қамтамасыз етеді. Бұл кеден органдарына мүмкіндік береді:

- жұмыстың неғұрлым маңызды және басым бағыттарына назар аудару, демек, қолда бар ресурстарды неғұрлым тиімді пайдалануды қамтамасыз ету;

- Қазақстан Республикасының кеден заңнамасын бұзушылықтарды анықтау және болжау бойынша мүмкіндіктерді ұлғайту;

- сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыратын және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасын сақтайтын адамдарға қолайлы жағдайлар жасау;

- Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы тауарлар мен көлік құралдарын өткізуді жеделдету.

- ҚРМКД құрылымдық бөлімшелерінің тәуекелдерді басқарудың функционалды ішкі жүйелерін бірыңғай ақпараттық қамтамасыз етуді қалыптастыру және оларды Қазақстан Республикасының кеден қызметінің бірыңғай жүйесіне біріктіру.

Басқару принциптері:

Стратегиялық басқару-ықтимал ықтимал кеден заңнамасын бұзу ықтималдығы жоғары тәуекел салаларын және тәуекелдер (тенденциялар, заңдылықтар) туындаған жағдайда залалдың ең үлкен мөлшерін анықтау, сондай-ақ Қазақстан Республикасының бүкіл кеден қызметі деңгейінде оларды болдырмау немесе азайту бойынша тиісті шараларды әзірлеу және енгізу;

Жедел басқару-жекелеген тұлғаларға, тауарларға және (немесе) кеден органдарына тән тәуекелдер туындаған жағдайда ықтимал ықтимал кеден заңнамасын бұзудың барынша ықтималдығы және залалдың барынша көп мөлшері бар тәуекелдің жергілікті салаларын айқындау, оның ішінде кеден органдарының шешімдер қабылдау жөніндегі құзыретін бөлу.

Тактикалық басқару-қысқа мерзімді жағдайларға, нақты адамдарға, тауарлар партияларына тән тәуекел салаларын анықтау.

Тәуекелдерді басқару жүйесінің негізгі элементтері:

1) Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы өткізілетін тауарлар мен көлік құралдары туралы ақпаратты жинау және өңдеу.

Бұл элемент Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы өткізілетін тауарлар мен көлік құралдары туралы әртүрлі көздерден алынған

барлық қолда бар ақпаратты, оның ішінде ақпаратты жинауды және өңдеуді көздейді:

- Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы өткізілетін тауарлар мен көлік құралдары туралы статистикалық ақпарат, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Ішкі статистикасын контрагент елдердің статистикасымен салыстыру;

- контрагент елдердің өндірістік-экономикалық әлеуеті туралы;

- Қазақстан Республикасының өзге де құқық қорғау және бақылау органдарынан, оның ішінде шет мемлекеттердің кеден органдарынан түсетін;

-кеден органдарының жедел-іздестіру қызметінің, сондай-ақ кеден ережелерін бұзу туралы арнайы статистиканың нәтижелері туралы;

- кеден ісі саласындағы құқық бұзушылықтар мен қылмыстар туралы;

- Қазақстан Республикасының Азаматтық және (немесе) кедендік заңнамасына сәйкес кедендік бақылаудағы тауарлармен өз атынан заңды маңызды іс-әрекеттер жасау үшін жеткілікті ретінде әрекет ететін тұлғалардың қызметі туралы;

2) тәуекелдерді анықтау және талдау.

Тәуекелдерді талдауға байланысты негізгі әрекеттер анықтамадан тұрады:

- тәуекелдерге әсер ететін жағдайлар мен факторлардың жиынтығы;

- жүзеге асыру кезінде кедендік құқық бұзушылық жасау ықтималдығы бар кедендік операциялар;

- талдау объектілерін;

- тәуекелдерді сипаттайтын өлшемдер мен параметрлер (орын ауыстыру саны, тауарлар номенклатурасы, тауарларды алушы және т. б.);

- тәуекел индикаторларын (тәуекелдердің алдын алу немесе азайту бойынша шараларды қолдану қажеттілігін айқындайтын шекаралық сандық көрсеткіштерді););

- тәуекелдер туындаған жағдайда залалдың ықтимал шамасын бағалау.

- кеден брокерлерінің (өкілдерінің), уақытша сақтау қоймалары мен кеден қоймалары иелерінің, сондай-ақ тасымалдаушылардың, оның ішінде кедендік;

- жасалатын сыртқы экономикалық мәмілелер бойынша есеп айырысу-төлем қатынастары туралы;

- көліктік логистикалық схемалар туралы.

3) тәуекелдерді басқару жөніндегі шараларды әзірлеу және іске асыру .

Шараларды әзірлеу және іске асыру кезінде мыналарды ескеру қажет:

- жоспарланған шаралардың нәтижелерін болжау және ықтимал салдарын және осы салдардың туындау ықтималдығын анықтау;

- тәуекелдердің алдын алу немесе азайту бойынша мүмкін шараларды талдау, ал нәтижелері бойынша- Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында қарастырылған оңтайлы таңдау.

4) қабылданған шаралардың нәтижелерін қорыту және ұсыныстар дайындау .

ТБЖ "кері байланыс" жүйесінсіз мүмкін емес. Тәуекелдер бейіндерін дайындаумен және іске асырумен қатар тұрақты негізде кедендік бақылаудың

тиісті нысандарының қолданылуын бақылауды, олардың тиімділігін талдауды, ал нәтижелері бойынша оларды түзетуді жүзеге асыру қажет[2].

Қортындылай келсек,

1. Тәуекел-белгілі бір шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметіне немесе қандай да бір экономикалық операцияны жүргізуге әсер етуі мүмкін белгісіздік элементі.

2. Кеден ісіндегі тәуекел үлкен рөл атқарады. Тәуекелдерді басқару-бұл кедендік бақылаудың қазіргі заманғы әдістерінің негізгі базистік қағидаты. Бұл әдіс кедендік бақылаудың тиімділігін төмендетпей, кеден органдарының ресурстарын оңтайлы пайдалануға мүмкіндік береді және сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың көпшілігін артық бюрократиялық бақылаудан босатады. Тәуекелдерді басқаруға негізделген процедуралар тауарлар мен жеке тұлғалардың көп бөлігі кеден арқылы салыстырмалы түрде еркін өтуіне мүмкіндік бере отырып, үлкен қауіп бар жерлерде кедендік рәсімдеу өндірісін бақылауға мүмкіндік береді [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алибеков С.Т. Таможенное право в Республике Казахстан (Общая и Особенная части) Алматы, 2013 — 2-е издание, исправленное и дополненное. — 1897 с.
2. Байсалова Г.Т. Правовые основы таможенного дела в Республике Казахстан. Общая часть Учебное пособие. — Алматы: Қазақ университеті, 2015. — 250 с.
3. Костин А.А., Подойма Л.Ю. Комплексный подход к развитию системы управления таможенными рисками в рамках евразийского экономического союза Вестник белгородского университета кооперации, экономики и права 2015, № 2

ОӘЖ 339.544

КЕДЕНДІК ШЕКАРАСЫ АРҚЫЛЫ АВТОМОБИЛЬ КӨЛІГІМЕН ӨТКІЗІЛЕТІН ТАУАРЛАР МЕН КӨЛІК ҚҰРАЛДАРЫН КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тағайбек А. Х., Нұралы Ғ. М., Мамыр А. Н.
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, Шинтаева Ф.Е.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются особенности таможенного контроля товаров и транспортных средств, перемещаемых автомобильным транспортом через таможенную границу

Summary: The article discusses the features of customs control of goods and vehicles transported by road across the customs border

Сыртқы экономикалық қызмет және ең алдымен сыртқы сауда заңды және жеке тұлғалардың тауарлар мен көлік құралдарын елдің кедендік шекарасы арқылы өткізуімен байланысты. Бұл ретте тауарлар мен көлік құралдары кедендік бақылауға және кедендік ресімдеуге жатады кедендік бақылаудың мәні мен тетіктерін түсіну және кедендік шекара арқылы

өткізілетін тауарларды кедендік ресімдеу үшін осы процестермен байланысты негізгі терминдер мен ұғымдардың мәнін ескеру маңызды.

Тауарларды кедендік шекара арқылы өткізу деп ЕАЭО кедендік аумағына әкелу немесе осы аумақтан тауарларды кез келген тәсілмен әкету бойынша іс-әрекеттер жасау түсініледі.

Тауарлар мен көлік құралдарын өткізудің тәртібі мен негізгі қағидаттары Кеден одағының Кеден кодексінде, сондай-ақ бірқатар басқа нормативтік-құқықтық актілерде белгіленген. Тауарлар мен көлік құралдарын кедендік шекара арқылы өткізу процесінің маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес, өйткені онда елдің экономикалық және мемлекеттік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін кедендік төлемдерді өндіріп алу жүйесі, кедендік ресімдеу және кедендік бақылау институттары құрылады.

Теңізге шығатын жолы жоқ елдер мен мемлекеттерге жүктерді жеткізу, сондай-ақ автомобиль көлігі арқылы жүзеге асырылады. Тауарларды тасымалдау үшін автокөлікті пайдалану - бұл үлкен қызмет саласы, оны жүзеге асыру үшін автомобильдерді қолданудың техникалық жақтарына, сыртқы сауда келісімшарттарына қызмет көрсету кезінде тасымалдауға байланысты көлік-логистикалық компаниялардың сипаттамаларына қатысты нормалар мен ережелер қажет.

Әр түрлі елдер арасындағы сауда-саттықтың өсіп келе жатқан жағдайында автомобиль көлігін кедендік шекаралар арқылы өткізу өте маңызды процесс болып табылады. Бұл процестің маңыздылығы мынада, бұл тек ел ішінде тауарларды тасымалдау ғана емес, сонымен қатар тасымалдаушылар қауымдастықтары әлемдік ауқымда жүзеге асыратын халықаралық тасымалдар.

Барлық тұлғалардың кеден заңнамасында, халықаралық шарттар мен келісімдерде белгіленген ережелерді сақтай отырып, тауарларды кедендік шекара арқылы өткізуге тең негіздерде құқығы бар.

Тауарлар кеден заңдарымен белгіленген тәртіппен кеден шекарасы арқылы өткізіледі.

Тауарлар мен көлік құралдарын өткізудің тәртібі мен негізгі принциптері ЕАЭО Кеден кодексімен, "Қазақстан Республикасының кедендік реттеу туралы" 26.12.2011. ж. №311 Заңымен, сондай-ақ бірқатар басқа да нормативтік-құқықтық актілермен белгіленген[1,2].

Кеден одағының кедендік шекарасы арқылы халықаралық тасымалдардың тауарлары мен көлік құралдарын өткізудің негізгі қағидаттары:

- барлық тұлғалардың кеден шекарасы арқылы тауарлар мен көлік құралдарын өткізуге тең құқығы. Барлық тұлғалардың кеден заңнамасында белгіленген тәртіппен кеден одағының кедендік шекарасы арқылы халықаралық тасымалдардың тауарлары мен көлік құралдарын өткізуге тең негіздерде құқығы бар. (ЕАЭО КК 150-бабы). Бұл принциптің мәні мемлекет тауарларды өткізуге құқығы бар адамдардың санаттарын белгілей алмайтындығында. Кеден органдарының лауазымды адамдары заңға сүйенбей, өз қалауы бойынша

тұлғаны халықаралық тасымалдардың тауарлары мен көлік құралдарын КО-ға әкелу және одан әкету құқығынан айыра алмайды;

- жекелеген тауарларды әкелуге және әкетуге тыйым салу мен шектеулер белгілеу мүмкіндігі. Тыйым салулар мен шектеулерді белгілеу мүмкіндігі экономикалық саясаттың әртүрлі шараларын (тарифтік емес реттеу шаралары) қолданумен де, Кеден одағына мүше мемлекеттердің өмірін, денсаулығын қорғау, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, халықаралық міндеттемелерін орындау үшін қажетті экономикалық емес сипаттағы тыйым салулар мен шектеулерді қолданумен де байланысты (ЕАЭО КК 152-б.) [1].

- тауарлардың жекелеген санаттарын өткізудің ерекше режимін белгілеу мүмкіндігі. Көрсетілген қағидат өткізудің негізгі құқықтық режимін – кедендік рәсімдерді пайдалана отырып, сондай-ақ керек-жарақтарды, халықаралық тасымалдардың Көлік құралдарын, жеке пайдалануға арналған тауарларды өткізу кезінде қолданылуы мүмкін өзге де құқықтық режимдерді қолдану мүмкіндігін көрсетеді (ЕАЭО КК 150 бабы);

- кедендік ресімдеу мен кедендік бақылаудың міндеттілігі. Кедендік шекара арқылы өткізілетін халықаралық тасымалдардың барлық тауарлары мен көлік құралдары кеден одағына мүше мемлекеттердің Кеден кодексінде, Кеден одағына мүше мемлекеттердің кеден заңнамасында көзделген тәртіппен және шарттарда кедендік ресімдеуге және кедендік бақылауға жатады. (ТКТС 150-бабының 3-тармағы). Кеден заңнамасы тауарлардың жекелеген санаттарын кедендік бақылаудың қандай да бір нысандарынан (мысалы-тексеріп қарау) немесе жекелеген кедендік операцияларды жасау міндеттілігінен (мысалы – декларациялау) босату жағдайларын көздеуі мүмкін, бұл көрсетілген тауарларға кедендік ресімдеу мен кедендік бақылауды мүлдем қолданбау мүмкіндігін айғақтамайды;

- кедендік рәсімді таңдау құқығы. Кедендік рәсімдерді пайдалана отырып, тауарларды әкелу және әкету – СЭҚ қатысушыларының тауарларды кедендік шекара арқылы өткізуінің негізгі тәсілі.

Кедендік шекара арқылы тауарлар кедендік рәсімдердің біріне сәйкес өткізіледі.

Кедендік рәсім-кедендік мақсаттар үшін Ресей Федерациясының кедендік аумағында немесе одан тыс жерлерде тауарларды пайдалану және билік ету талаптары мен шарттарын анықтайтын нормалар жиынтығы.

Тұлғаның таңдауы бойынша кедендік шекара арқылы өткізілетін тауарлар ТКТС және Кеден одағына мүше мемлекеттердің заңнамасында көзделген тәртіппен және шарттарда белгілі бір кедендік рәсіммен орналастырылады.

Тауарларға қатысты кедендік реттеу мақсатында кедендік рәсімдердің мынадай түрлері белгіленеді:

1) ішкі тұтыну үшін шығару;

2) экспорт;

3) кедендік транзит;

4) кеден қоймасы;

5) кедендік аумақта қайта өңдеу;
6) кедендік аумақтан тыс қайта өңдеу;
7) ішкі тұтыну үшін қайта өңдеу;
8) уақытша әкелу (рұқсат беру);
9) уақытша әкету;
10) кері импорт;
11) кері экспорт;
12) бажсыз сауда;
13) жою;
14) мемлекет пайдасына бас тарту;
15) еркін кеден аймағы;
16) еркін қойма;
17) арнайы кедендік рәсім (Кеден одағының кедендік аумағында немесе одан тысқары жерлерде тауарлардың жекелеген санаттарын пайдаланудың және (немесе) оларға билік етудің талаптары мен шарттарын кедендік мақсаттар үшін айқындайтын кедендік рәсім) "[2].

Тұлға таңдалған кедендік рәсімді осы Кодексе сәйкес басқасына өзгертуге құқылы.

ТКТС негізге ала отырып, тауарларды кедендік шекара арқылы өткізу деп тауарларды кедендік аумаққа әкелу немесе тауарларды ҚР кедендік аумағынан әкету түсініледі.

Осы терминнің неғұрлым егжей - тегжейлі айқындамасы "Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің кеден заңнамаларының негіздері туралы"10.02.1995 жылғы ТМД мемлекеттері Басшылары Кеңесінің шешімінде ашылды:"мемлекеттің кедендік шекарасы арқылы өткізу - халықаралық почта жөнелтілімдерімен жіберуді, құбыржол көлігі мен электр беру желілерін пайдалануды қоса алғанда, кез келген тәсілмен тауарларды немесе көлік құралдарын мемлекеттің кедендік аумағына әкелу немесе осы аумақтан әкету бойынша іс-қимылдар жасау.

Көрсетілген әрекеттерге мыналар жатады:

- тауарларды немесе көлік құралдарын мемлекеттің кедендік аумағына әкелу кезінде және еркін кедендік аймақтар аумағынан және еркін қоймалардан мемлекеттің кедендік аумағының қалған бөлігіне әкелу кезінде-кедендік шекараны нақты кесіп өту;

- тауарларды немесе көлік құралдарын мемлекеттің кедендік аумағынан әкету кезінде және тауарларды немесе көлік құралдарын мемлекеттің кедендік аумағының қалған бөлігінен еркін кеден аймақтарының аумағына және еркін қоймаларға әкелу кезінде-кедендік декларация беру немесе тауарларды немесе көлік құралдарын тиісінше әкету не әкелу ниетін іске асыруға тікелей бағытталған өзге де іс-қимыл"[3].

Сатылатын не сатуға арналған кез келген мүлік тауар деп танылады. Кеден төлемдерін алуға байланысты қатынастарды реттеу мақсатында

тауарларға кеден одағының кеден заңнамасына және кеден ісі туралы заңнамасына сәйкес айқындалатын өзге де мүлік жатады.

Тауар-кеден шекарасы арқылы өткізілетін кез келген жылжымалы мүлік, оның ішінде ақпарат тасушылар, мемлекеттің валютасы, бағалы қағаздар мен валюталық құндылықтар, жол чектері, электр және энергияның өзге де түрлері, сондай-ақ жылжымайтын мүлікке теңестірілген өзге де өткізілетін заттар.

Тауарларды жеке пайдалануға арналған тауарларға, кеден одағының тауарларына (бұдан әрі-КО) және Кеден одағының тауарлары мәртебесі жоқ тауарларға бөлуге болады.

Жеке пайдалануға арналған тауарлар-кедендік шекара арқылы алып жүретін немесе алып жүрмейтін багажда, халықаралық пошта жөнелтілімдерінде не өзге де тәсілмен өткізілетін, жеке тұлғалардың жеке, отбасылық, үй және кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға байланысты емес өзге де мұқтаждарына арналған тауарлар.

Кеден одағының тауарлары-Кеден одағының кедендік аумағында орналасқан: Кеден одағына мүше мемлекеттердің аумақтарында толық өндірілген; Кеден одағының кедендік аумағына әкелінген және осы заңнамаға және Кеден одағына мүше мемлекеттердің халықаралық шарттарына сәйкес Кеден одағының тауарлары мәртебесін алған тауарлар.

Көлік құралдары-кез келген су кемесін, әуе кемесін, автомобиль көлік құралын, тіркемені, жартылай тіркемені, теміржол көлік құралын (теміржол жылжымалы құрамын) немесе техникалық паспорттарымен немесе техникалық формулярларымен көзделген қосалқы бөлшектері, керек-жарақтары мен жабдығы, жанар-жағармай материалдары, салқындататын және олардың конструкциясында көзделген май құю ыдыстарындағы өзге де техникалық сұйықтықтары бар контейнерді, егер олар көрсетілген көлік құралдарымен бірге тасымалданатын болса, қамтитын тауарлар санаты.

Тауарлардың жекелеген санаттары үшін, оның ішінде керек-жарақтар, жеке пайдалануға арналған тауарлар, халықаралық тасымалдаудың көлік құралдары, ТКТС және мемлекеттердің халықаралық шарттарында оларды кедендік шекара арқылы өткізу ерекшеліктері белгіленуі мүмкін.

Кедендік бақылауды жүргізу кезінде кеден органдары мен олардың лауазымды адамдары кеден заңнамасында көзделмеген талаптар мен шектеулерді белгілеуге құқылы емес[4].

Дүлей зілзалалардың, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың салдарын жою үшін қажетті тауарларды, Коммерсант бейбітшілікті қолдау не оқу-жаттығулар өткізу жөніндегі акцияларды орындау үшін қажетті әскери мақсаттағы өнімдерді, сондай-ақ тез бүлінуге ұшырайтын тауарларды, тірі жануарларды, радиоактивті материалдарды, жарылғыш заттарды, халықаралық почта жөнелтілімдерін, экспресс-жүктерді, гуманитарлық және техникалық көмекті, бұқаралық ақпарат құралдары үшін хабарламалар мен материалдарды және басқа да осыған ұқсас тауарларды

кедендік аумаққа әкелу және, кедендік декларацияны беру алдында бірінші кезекте жасалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1. Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 13 желтоқсандағы № 115-VI ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы. Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 26 желтоқсандағы № 123-VI ҚРЗ.
3. Состояние и пути развития автомобильного транспорта Республики Казахстан Журнал Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 8 (часть 1) – С. 13-16
4. Байсалова Г.Т. Правовые основы таможенного дела в Республике Казахстан. Общая часть Учебное пособие. — Алматы: Қазақ университеті, 2015. — 250 с.

ОӘЖ 339.544

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУ

Ташкенбай Қ.Т., Оразбай Ш.Ш., Бейсен Е. М.
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, Шинтаева Ф.Е.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматриваются основные положения системы таможенного контроля в современном Казахстане.

Summary: The article discusses the main provisions of the customs control system in modern Kazakhstan.

Өсіп келе жатқан сыртқы экономикалық тауар айналымы тауарлар мен көлік құралдарын Қазақстан Республикада кедендік шекарасы арқылы өткізу технологияларын жетілдіруді талап етеді, бұл мәліметтерді өңдеудің электрондық тәсілдеріне негізделген кедендік бақылаудың ақпараттық тетіктерін белсенді енгізу қажеттілігін негіздейді. Электрондық декларациялау ҚР бүкіл аумағында кедендік бақылаудың бірлігін нақты қамтамасыз ете алатын тұтастай алғанда кеден заңнамасын дамытудың перспективалық бағыты. Кеден саясатының тиімділігі көбінесе кеден органдарын өткізілетін тауарлар мен көлік құралдары туралы қажетті мәліметтермен жедел қамтамасыз етумен, оның ішінде кедендік бақылау тетігін құқықтық реттеуді оңтайландырумен айқындалады.

Қазіргі уақытта ғылымда кедендік бақылаудың құқықтық аспектілері жеткілікті зерттелмеген, кедендік бақылау құрылымын құқықтық құбылыс ретінде, оның ішінде кедендік құқықтың басқа элементтерімен және заңнаманың басқа салаларының нормаларымен өзара іс-қимылда толық ауқымды ғылыми-практикалық талдау жоқ. Сонымен қатар, кедендік бақылау институты кедендік құқық саласының құрамдас бөлігі, блогы, буыны болып табылады және ҚР кедендік шекарасы арқылы өткізілетін тауарлар мен көлік құралдарын бақылау бойынша дербес қатынастарды реттеуге арналған[1].

Қазақстанда нарықтық экономиканың қалыптасу кезеңінде кедендік бақылау тетігіне және кедендік бақылаудың қазіргі заманғы тетігіне салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілді. Сонымен қатар, ғылыми зерттеу шеңберінде кедендік бақылау бойынша құқықтық қатынастардың кешенді сипатының ерекшеліктері, олардың әкімшілік, азаматтық, ақпараттық және басқа да құқық салаларының нормаларымен реттелген қатынастармен, сондай-ақ тікелей кеден құқығының өзге институттарымен тығыз өзара іс-қимылы қалды. Бұл жағдайлар кедендік бақылаудың ішкі заңдық табиғатын терең ғылыми зерттеуді талап етеді.

Кедендік бақылауды дамыту міндетті түрде түсінік аппаратын жетілдірумен сүйемелденеді. Заң шығарушы қолданатын, оның ішінде салааралық сипаттағы заңдық терминдер кедендік құқықтық қатынастарға қатысушыларға түсінікті болуы және кедендік бақылау жөніндегі қатынастардың ерекшелігін ескеруі тиіс. Кедендік бақылау мен кедендік декларациялаудың заңнамалық ұғымдарының болмауы жалпы кедендік құқық саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге теріс әсер етеді.

Кедендік құқық жүйесінде кедендік бақылауды толық ғылыми бағалаудың жеткіліксіздігі салдарынан кедендік бақылау процесінің технологиясындағы кемшіліктерді, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын қорғау кезінде туындайтын проблемаларды жою мүмкін емес.

Кеден арқылы өткізілетін барлық тауарлар мен көлік құралдары кедендік шекара кеден заңнамасында көзделген тәртіппен және шарттарда кедендік бақылауға жатады. Бұл талап міндетті болып табылады және тауарлар мен көлік құралдарын өткізетін барлық тұлғаларға қолданылады. Іс жүзінде кез келген кедендік операциялар жо бақылау іс-қимылдарын жүргізуді көздейді кеден органдарының тараптары өз кезегінде кедендік бақылауды жүргізу мемлекеттік бақылаудың өзге де нысандарын қолдану қажеттігіне әкеп соғуы мүмкін.

Кедендік бақылаудың нормативтік-құқықтық базасы екі деңгейден тұрады:

1) халықаралық актілер мен келісімдер;

2) ұлттық заңнамадан

Халықаралық актілер халықаралық шарттар болып бөлінеді, оларға мыналар жатады: тарифтер мен сауда жөніндегі Бас келісім(ТСБК), кедендік рәсімдерді оңайлату және үйлестіру туралы халықаралық конвенция (Киото конвенциясы) және Кеден одағының нормативтік құқықтық актілері: ЕЭКО Кеден кодексі (кедендік бақылауға қатысты ережелер), бірқатар келісімдер КО-ға мүше мемлекеттердің үкіметтері арасында Кедендік одақтың шарттық-құқықтық базасын құрайтын КОК шешімдері, Еуразиялық экономикалық комиссияның шешімдері жатады.

ҚР кедендік бақылау саласындағы ұлттық заңнамасына "ҚР кедендік реттеу туралы" және т.б., заң актілері кіреді.

Кедендік бақылау дегеніміз - кеден одағының кеден заңнамасы мен Кеден одағына мүше мемлекеттердің заңнамаларын сақтау, кедендік бақылауды

бақылау мақсатында тәуекелдерді басқару жүйесін қолдана отырып, кеден органдары жүзеге асыратын шаралар кешені. оны жүзеге асыру кеден органдарына жүктелген.

Кедендік бақылаудың оны мемлекеттік бақылаудың басқа түрлерінен ерекшелендіретін негізгі ерекшеліктерін бөліп көрсетуге болады:

- кедендік бақылау - бұл мемлекет пен оның азаматтарының мүдделері үшін мемлекет атынан жүзеге асырылатын мемлекеттік бақылау түрі;
- тек кеден органдары жүзеге асырады;
- тек ТК-да көрсетілген формаларда жүзеге асырылады;
- кеден заңнамасының сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Кедендік бақылау (КБ) – кеден органдарының негізгі функцияларының бірі. Ол кедендік реттеу саласындағы халықаралық, одақтық және ұлттық заңнама нормаларын бұзудың алдын алумен және жолын кесумен байланысты.

Кедендік бақылауды Қазақстанның кеден жүйесіндегі органдар жүзеге асырады.

Қазақстанның кеден органдары мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және экономиканы дамыту, кедендік төлемдер мен салықтарды өндіріп алу, контрабандаға және кеден ережелерін бұзуға қарсы күрес мүддесінде құрылған "Қазақстан Республикасының кеден комитетін құру туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 1991 жылғы 12 желтоқсандағы Жарлығына сәйкес ұйымдастырылды.

"Қазақстан Республикасы орталық атқарушы органдарының ведомстволары туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 14 тамыздағы №933 қаулысымен Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті құрылды[2].

Қазақстан Республикасы Кедендік бақылау комитетінің басты міндеттері мен функциялары арасында жаңа міндеттер пайда болды:

- кеден саясатын әзірлеуге қатысу;
- елдің кедендік аумағының бірлігін қамтамасыз ету;
- квоталау және лицензиялау тәртібін әзірлеуге және іске асыруға қатысу;
- сыртқы экономикалық қызметтің тауар номенклатурасын жүргізу;
- құқық қорғау қызметін жүзеге асыру;
- валюталық бақылау органының функцияларын орындау.

Қазақстан Республикасының КБК өзіне жүктелген міндеттерді тікелей және оған бағынысты басқа да кіші жүйелер арқылы кедендік бақылаудың өңірлік (облыстық) департаменттері (КББ), кедендер мен кеден бекеттері, кеден зертханалары және басқа да кәсіпорындар мен ұйымдар арқылы шешеді. Қазақстан Республикасының КБК-не кедендік бақылау мен кедендердің өңірлік департаменттерін, сондай-ақ оның жүйесіне кіретін кәсіпорындар, мекемелер мен ұйымдарды құруға, қайта ұйымдастыруға және таратуға өкілеттіктер берілген.

Қазақстан Республикасының КБК өз құзыреті шегінде елдің барлық кеден және өзге де мемлекеттік органдары, меншік нысаны мен бағыныстылығына

қарамастан кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар, сондай-ақ лауазымды адамдар мен азаматтар орындауға міндетті кеден ісі бойынша нормативтік актілер шығарады.

Сондықтан кез келген заңды немесе жеке тұлғаның сыртқы экономикалық байланыстарды жүзеге асыру кезінде Қазақстан Республикасы КБК-нің кеден ісі жөніндегі нұсқауларын орындаудан жалтару әрекеттері заңсыз болып табылады.

Кедендік бақылау объектілері: Қазақстанның кедендік шекарасы арқылы өткізілетін тауарлар мен көлік құралдары; құжаттар мен олар туралы мәліметтер; осы тауарларға қатысы бар жеке және заңды тұлғалар — тауарлардың иелері, олардың тапсырмалары бойынша әрекет ететін тұлғалар — кедендік брокерлер, декларанттар, кедендік тасымалдаушылар және т. б., олардың құжаттары; нақты мән-жайлардың тауарлар мен көлік құралдарын кедендік шекара арқылы өткізудің белгіленген тәртібіне сәйкестігі болып табылады; тауарлар мен көлік құралдарына қатысты кеден органдарының келісімімен декларанттар таңдаған кеден режимдерін ұсыну және сақтау мүмкіндігі .

Кедендік бақылауды жүргізу мына мәселелерді қамтамасыз етуге арналған:

1) Сыртқы экономикалық айналымды жеделдетуге ықпал ететін жағдайлар жасау;

2) тауарлар мен көлік құралдарын кедендік шекара арқылы өткізудің рұқсат беру тәртібі;

3) контрабандаға, кеден ережелері мен салық заңнамасын бұзуға қарсы күрес жүргізу, сондай-ақ кедендік шекара арқылы есірткі құралдарының, қарудың, оқ-дәрілердің, жарылғыш заттардың, халықтардың көркем, тарихи және археологиялық игілігі заттарының заңсыз айналымының жолын кесу;

4) кедендік баждарды, салықтарды және өзге де кедендік төлемдерді уақтылы және толық өндіріп алу болып табылады;

5) Қазақстанның сыртқы саудасының кедендік статистикасын және арнайы кедендік статистикасын жүргізу;

6) кеден органдарының құзыреті шегінде валюталық бақылауды жүзеге асыру;

7) сыртқы экономикалық қызметтің тауар номенклатурасын жүргізу және т. б. [3].

Тиімді кедендік бақылауды жүзеге асыру мүмкіндігі тауарлар мен көлік құралдарын кедендік ресімдеу функциясын орындау арқасында құрылады.

Кедендік бақылаудың негізгі әдістері:

- Мамандарды, сарапшыларды тарту
- Тауарлар мен көлік құралдарын сәйкестендіруді жүргізу.
- Заңды тұлғалардың Қаржы-шаруашылық қызметін тексеру
- Іріктемелі бақылау жүргізу

Кедендік бақылау адам денсаулығы, жануарлар мен өсімдіктер үшін қауіпсіз техникалық құралдардың көмегімен жүргізілуі мүмкін.

Мамандар мен сарапшыларды тарту тауарлар мен көлік құралдарын неғұрлым дәл есепке алу мақсатында жүргізіледі.

Тауарлар мен көлік құралдарын индификациялау дәл осы тауар, жарнамаланған көлік құралы екендігіне көз жеткізу мақсатында жүргізіледі. Бұл бақылау пломбалар салу, мөр басылған қағаз жапсыру, тауарлардан сынамалар мен үлгілерді алу арқылы, тауарларды тізімдеу, оларды суретке түсіру, осы тауарлар бойынша сызбалар дайындау, оларды иллюстрациялау жолымен жүзеге асырылады. Салынған пломбаларды, жапсырмаларды және өзге де таңбаларды жинау, жуу кеден органдарының рұқсатымен ғана заңды тұлғаның Қаржы-шаруашылық қызметін тексеру кедендік бақылау әдістерінің бірі болып табылады. Тексеру қарамағында тауарлар, көлік құралдары бар лауазымды тұлғалардан анықтамалар, жазбаша және ауызша түсініктемелер алу жолымен жүргізіледі[4].

Егер тауар заңды сипатқа ие және жаппай жан-жақты тексерудің ерекше қажеттілігі жоқ деп пайымдауға негіз болса, ішінара Кедендік бақылау жүргізіледі.

Шығарылған тауарлар мен көлік құралдарын тексергеннен кейін де Кедендік бақылау алынып тасталмайды. Кеден органдары тауардың түгендеу тізімдемесін жүргізе алады, әкелінетін тауардың сапасын бақылауды жүзеге асыра алады, осыған байланысты тауардың шығу тегі туралы сертификатты ұсынуды талап етеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Кадыркулов М. А. Монография, Мозер С. В., Липатова Н. Г. Дүниежүзілік кедендік ұйым кедендік әкімшілендіруді жетілдіру және сауда рәсімдерін оңайлату қазіргі заманғы институты ретінде; РТА, өңір. оқу. Орталық Всемир. кеден. орг. - Мәскеу: РИО РТА, 2017. – 169 б.
2. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті туралы ережені бекіту туралы Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2016 жылғы 14 маусымдағы № 306 Бұйрығы
3. Попова Л.И. Организация таможенного контроля товаров и транспортных средств: учебное пособие для вузов. – М.: ЮРАЙТ. – 2016. – с. 9.
4. Сергеев Е.В. Таможенный контроль: проблемы правового регулирования. Автореф. дисс. к.ю.н. Саратов, 2015.

ӨӘЖ 347.635.1

БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫ МЕН ДАМУЫНА ЗАРДАБЫН ТИГІЗЕТІН АҚПАРАТТАН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Төле А.А., Төлеген Д.М., Мырзахан С.Ш.
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., аға оқытушы Абдрасилова Г.З.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассматриваются вопросы защиты несовершеннолетних от деструктивной информации, распространяемой через социальные сети и медиа - ресурсы глобальной сети интернет.

Summary: This article discusses the issues of protection of minors from destructive information disseminated through social networks and media resources of the global Internet.

Бүгінгі таңда балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау мәселелері ерекше өзектілікке ие. Бұл көбінесе соңғы онжылдықтарда жасөспірім қыздарда, балаларға, ерте жүктілікке және түсік түсіруге қарсы қылмыстар санының едәуір артуымен, нашақорлар, токсикомандар, құмар ойыншылар, сондай-ақ кәмелетке толмағандар арасындағы суицидтер санының үнемі өсіп отыруымен байланысты. Соңғы көрсеткіш бойынша Қазақстан, өкінішке орай, әлемде көшбасшы орынға ие.

Бұл көбінесе біздің елімізде және жалпы әлемде жаңа ақпараттық технологиялардың, яғни интернеттің, мобильді және электрондық байланыстың өзге де түрлерінің, цифрлық хабар таратудың қарқынды дамуына байланысты. Жасөспірімдер мен жас балалар әсіресе теріс ақпарат әсеріне ұшырайды. Өйткені, бұқаралық ақпарат құралдары мен басқа да байланыс құралдары арқылы таратылатын мұндай ақпарат балаларға травматикалық әсер етеді, оларды агрессивті, қатыгез, қоғамға қарсы мінез-құлыққа итермелейді, олардың қылмыс пен басқа да заңсыз әрекеттерге қатысуын жеңілдетеді.

Ресейлік зерттеушілер атап өткендей, қоғамға қарсы мінез-құлық стереотиптері балалардың санасына еркін енеді, олар норма және тіпті мінез-құлық стандарты ретінде ұсынылады (әдепсіздік, маскүнемдік, есірткі мен басқа да психотроптық заттарды тұтыну, жыныстық өмірдің ерте басталуы және тәртіпсіз сипаты). Кино және бейне өнімдеріндегі ашық қатыгез көріністердің теріс әсері, интернеттегі зорлық - зомбылықты насихаттау қоғамдық санаға екі бағыт бойынша жүзеге асырылады: ол басқаларға қатысты агрессивтіліктің жоғарылауын немесе, керісінше, рухани қаттылықты, басқалардың ауырсынуына иммунитетті қалыптастырады, бұл, ең алдымен, әлі қалыптаспаған психикасы бар жасөспірімдерде көрінеді [1].

Біз балалар мен олардың ата-аналары арасында жүргізген әлеуметтік сауалнама көрсеткендей, жас кезінен бастап балалардың көпшілігі интернетке еркін және іс жүзінде бақылаусыз кіре алады, осылайша олардың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін теріс ақпаратқа ұшырайды.

Сонымен қатар, балалар мен жасөспірімдер аудиториясына кейбір мектеп құралдары (валеология және ОБЖ, жыныстық ағарту бойынша), баланың жыныстық мінез-құлқын қалыптастыратын, ұлттық мәдениеттің адамгершілік нормаларын қабылдамайтын, отбасы және неке институтын беделге түсіретін ойындар мен ойыншықтар травматикалық әсер етеді және әрқашан құқық қорғау органдарының назарында бола бермейді. Балалардың мерзімді басылымдарында порнографиялық материалдардың таралуы, "жаңа жанкүйерді қалай таңдандыруға болады" сияқты сиқырлы рецепттер және қара сиқыр элементтері бар басқа да оккультивті әдістер бар [1].

Мұның бәрі балаларды осындай зиянды ақпараттан қорғау мәселелерін құқықтық реттеу қажеттілігін көрсетеді. Осыған байланысты осы саладағы шетелдік заңнаманы зерттеу пайдалы болып көрінеді.

Ресей Федерациясында 2012 жылғы 1 қыркүйекте "Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы" 2010 жылғы 29 желтоқсандағы N 436-ФЗ Федералдық заң күшіне енді [2]. Ол балаларды деструктивті, олардың психикасына зиян келтіретін ақпараттық әсерден, сондай-ақ балада қатал бейімділікті дамытуға қабілетті ақпараттан қорғауға бағытталған. Құжат балаларда қорқыныш, үрей мен үрей тудыратын, сондай-ақ зорлық-зомбылық пен құқыққа қарсы мінез-құлықты негіздейтін ақпаратқа тыйым салуды енгізеді.

Бұл мәселені мемлекеттік деңгейге көтеру керек. Қазақстанда бірнеше жыл бұрын "Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы" Заң жобасы әзірленіп, Парламент Мәжілісінде талқыланған болатын [3]. Оның әрекеті баспа өнімдерінің айналымымен байланысты қатынастарға; тасығыштардың кез келген түріндегі аудиовизуалды өнімге; электрондық есептеуіш машиналарға (ЭЕМ) арналған бағдарламаларға және деректер базасына қолданылуы тиіс еді; ойын-сауық іс-шаралары және ақпараттық-телекоммуникациялық желілер, оның ішінде "интернет" және ұялы байланыс желілері арқылы таратылатын ақпарат.

Заң жобасында белгілі бір жас топтарының балалары арасында айналым үшін шектеулі ақпаратты тарату ерекшеліктері анықталды. Атап айтқанда, оған:

1) зорлық-зомбылық көрсетуді қамтитын;

2) қатыгездік көрсетуді қамтитын;

3) балаларды оның өмірі мен денсаулығы үшін ықтимал қауіпті іс-әрекеттерге итермелейтін;

4) балаларды қоғамға қарсы және құқыққа қарсы іс-әрекеттерге итермелейтін;

5) отбасының беделін түсіретін институт;

6) нормативтік емес лексиканы қамтитын;

7) қорқынышты сипаттағы;

8) эротикалық сипаттағы ақпараттық өнімдер жатқызылды.

Мысалы, интернетте балалар мен жасөспірімдерді өз-өзіне қол жұмсауға итермелейтін және әлеуметтік желілерде белсенді түрде таратылатын виртуалды "Көк кит" ойыны кең таралды. Ресейде туылған қауіпті ойын қазірдің өзінде елдің шекарасынан шығып, ТМД, Еуропа және Америка елдерінің виртуалды кеңістігі енгізілуде. "Көк киттің" әсерінен 130-дан астам бала өз-өзіне қол жұмсады.

Біздің ойымызша, кәмелетке толмағандар үшін қол жетімділігі шектеулі немесе тіпті толық тыйым салынуы керек ақпарат тізімін нақтылау және кеңейту қажет.

Сонымен, балалар арасында есірткі, есеңгіретететін заттарды, темекі өнімдерін, алкогольді, құмар ойындарға қатысуды, қаңғыбастықпен және қайыр сұраумен айналысуды қалайтын ақпаратты таратуға толық тыйым салынуы тиіс; порнографиялық сипаттағы ақпарат; дәстүрлі емес қатынастарды насихаттайтын ақпарат; құқыққа қарсы іс-әрекеттер нәтижесінде зардап шеккен

кәмелетке толмаған адам туралы мәліметтер, оның ішінде осындай кәмелетке толмағанның, оның ата-анасының және өзге де заңды өкілдерінің тегі, аты, әкесінің аты, фото және бейнесуреті, осындай кәмелетке толмағанның жеке басын тікелей немесе жанама анықтауға мүмкіндік беретін өзге де ақпарат.

Сондай-ақ, заң жобасында балаларға арналған ақпараттық өнімдерді жас бойынша жіктеу және сараптау қарастырылған, осындай өнімдерді таңбалауға және олардың айналымына, компьютерлік және өзге де электрондық ойындарда ақпараттық өнімдерді таратуға, сондай-ақ балаларға арналған ақпараттың жекелеген түрлеріне қойылатын талаптар, телерадио хабарларын тарату арқылы таратылатын ақпараттық өнімдерді таратуға қойылатын қосымша талаптар белгіленген.

Өкінішке орай, аталған заң жобасын Парламент қабылдаған жоқ. Заң жобасының маңызды кемшіліктерінің бірі ақпараттық өнім айналымын жүзеге асыратын саланы реттеу процестеріне өзін-өзі реттеу немесе реттеу ұйымдарының қатысуын реттеудің толық болмауы болды. Неғұрлым қолайлы нұсқа ретінде тиісті функцияларды кәсіптік қоғамдастықтың өзін-өзі реттеу органдарына немесе кәсіптік бірлестіктерге немесе неғұрлым беделді коммерциялық емес ұйымдарға немесе Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау саласында өкілеттіктер берілген органдар жанындағы азаматтық қоғам өкілдерін қамтитын сараптамалық кеңес құруға жүктеу ұсынылды. Мемлекеттік органның шешімдері сараптама органының міндетті қатысуымен қабылдануы тиіс [4].

И.В. Межибовская да осыған ұқсас ұстанымды ұстанады, ол заңда Үкіметтің тиісті заңға тәуелді актісінде егжей - тегжейлі реттеуге сілтеме нормасымен осы саладағы консультативтік-кеңесші органдар мен сараптамалық комиссиялардың мәртебесі мен өкілеттіктері туралы базалық ережелерді бекіту қажет деп санайды. Ол сондай-ақ балалардың ақпараттық қауіпсіздігі үшін "өндіруші", "таратушы" санатына жатпайтын ата-аналар мен басқа да тұлғалардың міндеттері туралы мәселені көтерді [5].

Соңғы жылдары сиқырлық және басқа да сиқырлы әдістерді үйретететін кітаптар, ойындар мен басқа да өнімдерді сату кеңінен таралды. Кино және бейне өнімдерінде, соның ішінде кәмелетке толмағандарға арналған, көбінесе оккультивті тәжірибенің кейіпкерлері романтикаланады, оларға әмбебап зұлымдықпен күресуге қабілетті жалғыз "жақсы сиқыршылар" гало беріледі (Гарри Поттер және т.б.). Мұның бәрі жас балалар мен жасөспірімдердің санасына белгілі бір әсер етеді. Соңғы жылдары Батыс елдерінде тіпті "сиқыршылар мектептері" және басқа да мекемелер құрыла бастағаны жасырын емес.

Қазақстанда Оккультизм практикасының дамуына заңнамалық деңгейде белгілі бір тосқауыл қою және ең алдымен, кәмелетке толмағандарды олардың ықпалынан қорғау қажет сияқты. Сондықтан ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің [6] 12-тарауына кәмелетке толмағандарды оккульттік практиканың сиқыршылық және басқа да тәсілдерін үйретететін мәліметтері бар

ақпараттық және басқа да өнімдерді дайындауға, таратуға, жарнамалауға және сатуға тартуға қатысты әкімшілік жауапкершілікті белгілейтін бап енгізу қажет.

Сондай-ақ зорлық-зомбылықты, қатыгездікті көрсететін, баланың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін, қоғамға қарсы және заңсыз әрекеттерге итермелейтін, отбасы институтына нұқсан келтіретін, дөрекі лексикасы бар, қорқынышты сипаттағы, сондай-ақ жасырын практиканы оқытудың әдістері мен әдістері туралы ақпаратты қамтитын ақпараттық өнімдерді, эротикалық мазмұндағы заттар мен материалдарды дайындау, сату, тарату үшін айыппұлдарды едәуір арттырған жөн.

"Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы" ҚР Заңында 1-бапта "балалардың ақпараттық қауіпсіздігі" деген ұғымды жеке тармақшамен енгізу және оны "балалардың денсаулығына және (немесе) дамуына ақпараттың зиян келтіруіне байланысты тәуекел жоқ балалардың қорғалу жағдайы"деп баяндау ұсынылады [7]. Мемлекет зорлық-зомбылық, порнография және т.б. элементтері бар фильмдерге немесе сайттарға қалай тыйым салса да, егер ата-аналар балаларына көп көңіл бөлмесе және отбасында сенім мен махаббат атмосферасы құрылмаса, онда ешқандай тыйым салынбайды. Сондықтан балаларға жағымсыз ақпараттың теріс әсеріне қарсы тұру үшін ата-аналардың, қоғамдық ұйымдардың, тиісті мемлекеттік құрылымдардың күш-жігерін біріктіру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғаудың құқықтық және криминологиялық мәселелері. I Бөлім: ғылыми жинақ. тр. – М., 2008 ж. – 110 б. //rudocs.exdat.com
2. Ресей Федерациясының 29 жылғы 2010 желтоқсандағы N 436-ФЗ "Балаларды денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы" Заңы //Ресей газеті. – 2010 ж. - 31 желтоқсан
3. "Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы" ҚР Заңының жобасы (2013 ж. сәуір) //online.zakon.kz/Document
4. Д. Голованов. "Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы" ҚР заң жобасына түсініктеме //www.zakon.kz
5. И. В. Межибовская. "Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы" ҚР Заңының жобасына сараптамалық қорытынды / /online.zakon.kz
6. "Әкімшілік құқық бұзушылық туралы" 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚР Кодексі // ҚР Парламентінің Жаршысы. – 2014. - № 18-II. - 92 бап
7. Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 ҚР Заңы // ҚР Парламентінің Жаршысы. – 2002. - № 17. - Ст.154

ОӘЖ 349.2

ЖЕКЕ ЕҢБЕК ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Төлегенов Б. - Юк 19-1 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: оқытушы, құқық магистрі Куралбаева Ш.У.
Орта Азиялық Инновациялық Университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Данная статья содержит сведения о понятии, признаках индивидуального трудового договора.

Summary: This article contains information about the concept and features of an individual employment contract.

Жеке еңбек шарты еңбек құқығының негізгі институттарының бірі болып табылады. Оның әлеуметтік рөлі, ең алдымен, еңбек бостандығын, қызмет пен кәсіп түрін таңдау еркіндігін, сондай-ақ еңбекті ұйымдастыру және қолдану саласындағы басқа да негізгі құқықтар мен бостандықтарды жариялаған Қазақстан Республикасының Конституциясына байланысты. Әлемдік практикада еңбек шарты еңбек бостандығын іске асырудың жалпыға бірдей танылған және ең жақсы заңды нысаны болып табылады, оның ханымдарында бір жағынан әркім өз мүдделері мен еңбек қабілеттерін жүзеге асыра алады, ал екінші жағынан жұмыс берушілердің жұмыс күшіне деген мүдделері мен қажеттіліктерін қамтамасыз ете алады [1]. Өндірістің сипаты мен ерекшеліктеріне сәйкес қажетті жұмысшыларды таңдауды еркін жүзеге асыру мүмкіндігі. Осы тарауда жеке еңбек шартының ұғымы беріледі және мәні ашып көрсетіледі, еңбек шартының субъектілері, мазмұны және оны жасасу тәртібі, басқа жұмысқа ауысу, жеке еңбек шартына билік ету негіздері қаралады.

Жеке еңбек шарты - қызметкер мен жұмыс берушінің арасында жазбаша түрде жасалған екі жақты келісім, ол бойынша қызметкер белгілі бір мамандық, біліктілік немесе лауазым бойынша жұмысты ішкі жұмыс тәртібіне бағынып орындауға міндеттенеді, ал жұмыс беруші қызметкерге жалақы және заңнамада және тараптардың келісімінде көзделген өзге де ақшалай төлемдерді уақтылы және толық көлемде төлеуге, еңбек кодексі және ұжымдық шартта көзделген еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге міндеттенеді. Құқық қолдану практикасындағы еңбек шарты тұжырымдамасымен қатар, "келісімшарт" деп аталады. Кең мағынада келісімшарт дегеніміз - тең тараптар (субъектілер) арасындағы кез-келген келісім. Бұл тұрғыда келісім-шарт кәсіпкерлік және басқа қызмет саласында кеңінен қолданылады және әртүрлі құқық салаларының нормаларымен байланысты. Еңбек қатынастары саласында "келісімшарт" ұғымы тар, ерекше мағынада қолданылды, еңбек шартының ерекше нысаны ретінде қарастырылды. Еңбек қатынастарын реттеудің келісімшарттық нысаны нарықтық қатынастарға көшу процесінде кеңінен таралды, бұл еңбек бостандығы қағидатын іске асырудың әлеуметтік-экономикалық және заңды тетігін құру және қызметкер мен жұмыс берушінің мүдделерін ескере отырып, еңбек қызметін таңдау қажеттілігімен байланысты.

Жаңа еңбек заңында "келісімшарт" туралы айтылмайды, бірақ "жеке еңбек шарты" ұғымы енгізіледі. Сонымен қатар, заңда маңыздылығы бойынша жеке еңбек шарты туралы тарау ұжымдық шарт тарауынан бұрын болады. Еңбек қатынастарының пайда болуының шарттық әдісімен ғана қызметкердің қабілеттерін толық ескеру, оның жұмысының түпкілікті нәтижелерін бағалау және кәсіби қызметтің жеке жағдайларын белгілеу мүмкін болатыны анық. Жеке еңбек шарты қызметкердің жеке ерекшеліктері мен кәсіби дағдыларын ескере отырып, оның бастамасы мен дербестігі үшін жағдайларды қамтамасыз

етуге, тараптардың өзара жауапкершілігін арттыруға, қызметкердің құқықтық және әлеуметтік қорғалуына бағытталған [2].

Жеке еңбек шартының өзіне тән белгілері бар. Осындай белгілердің бірі-келісім тақырыбының ерекшелігі. Еңбек шартына сәйкес қызметкер белгілі бір қызмет түріне жататын жұмысты орындауға міндеттенеді, яғни қызметкер белгілі бір уақыт аралығында орындауы керек және өндірістің жалпы қажеттіліктерімен анықталатын мамандық, кәсіп, біліктілік, лауазым. Мамандық - бұл еңбек қызметінің кең саласы, онда қызметкер өзінің еңбек мамандығын өзінің біліміне, дағдыларына және дағдыларына сәйкес қолдана алады. Мамандық - бұл белгілі бір мамандық шеңберіндегі еңбек қызметінің тар саласы, онда қызметкер өзіне тиімді жұмыс істеуге мүмкіндік беретін терең және жан-жақты білім мен дағдыларға ие. Біліктілік бұл қызметкердің қандай күрделілік деңгейін орындай алатындығын көрсетеді. Қызметкердің біліктілік деңгейі разрядпен, санатпен және т. б. анықталады.

Жеке еңбек шартына сәйкес жұмыс беруші қызметкерден келісімде белгіленген белгілі бір түрдегі жұмысты (белгілі бір еңбек функциясын) орындауды талап етуге құқылы, ал ерекше жағдайларда ғана қызметкерден қызметкер қабылданған қызмет түріне жатпайтын басқа жұмысты орындауды талап етуге болады. Қызмет түрін, яғни еңбек функциясын анықтау практикалық маңызды. Заңда белгіленген жағдайларда қызметкерді оның келісімінсіз бір жұмыстан екінші жұмысқа ауыстыру мүмкіндігі, егер мұндай ауысу басқа жұмысқа ауысу болмаса, жеке еңбек шартында қарастырылған еңбек функциясына байланысты болады. Бұл ретте еңбекақы мөлшері, демалыс ұзақтығы, қандай да бір кәсіп, лауазым және мамандық бойынша жұмысқа байланысты жеңілдіктер беру өзгеріссіз қалады.

Еңбек функциясының шарты жеке еңбек шартын жасасқан қызметкерге жұмыс берушіден белгілі бір мамандық, кәсіп немесе лауазым бойынша жұмыс беруді талап етуге құқық беретінін атап өткен жөн [3].

Жеке еңбек шартының басқа белгісі меншік түріне және шаруашылық жүргізудің ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан, қызметкердің кәсіпорынның (мекеменің, ұйымның) өндірістік қызметіне жеке еңбегімен қатысуы болып табылады. Бұл қызметкерді жеке құрамға (штатқа) қабылдауды және қызметкерді кәсіпорынның (мекеменің, ұйымның) өндірістік қызметіне қосуды көздейді. Жеке еңбек шарты түрінде осы қызметкердің жеке қабілеттері іске асырылатындықтан, бұл қызметкерді жұмыс берушінің келісімінсіз басқа адаммен ауыстыруға жол берілмейді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. ҚР Конституциясы 30.05.1995ж. (2019ж. еңгізілген өзгерістермен қосымшылармен).
2. ҚР Еңбек кодексі 23.11.2015 ж.
3. Ахметов А., Ахметова Г. Еңбек құқығы : Оқулық.- Алматы : Заң әдебиеті, 2014

УДК 343.101

ПРОБЛЕМА УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Трунина Л.А.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Утаров К.А.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақала кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы мәселелерін талдауға арналған.

Summary: This article is devoted to the analysis of the problems of criminal responsibility of minors.

Значимость данной статьи заключается в том, что особую опасность в структуре преступления занимают преступления, совершенные несовершеннолетними.

Привлекая несовершеннолетнего к уголовному наказанию, государство тем самым содействует разрешению конфликтной ситуации, которая появляется между участниками уголовно-законодательных отношений, что в итоге должно содействовать восстановлению и укреплению правового порядка.

Уголовно-правовая политика Казахстана основывается на базе специализированного подхода к реализации уголовного наказания несовершеннолетних лиц, которые совершили преступное деяние.

На протяжении всего исторического пути Казахстан сталкивался с проблемой детской и подростковой преступностью, также с беспризорностью и безнадзорностью, выступавших детерминантами преступности подростков и детей.

Поэтому на современном шаге чрезвычайно важно продемонстрировать человечную государственную политику в сфере уголовного наказания несовершеннолетних и назначения им наказаний.

Очень важно осознавать, что несовершеннолетние являются чрезвычайно уязвимой категорией лиц, которые вовлекаются в систему правосудия. Привлечение подростков к уголовному наказанию не может и не должно быть связано с нарушением их прав.

В основе процесса ресоциализации несовершеннолетнего лица совершившего преступление, должен находиться принцип наибольшего содействия его благополучию, потому нужно использовать систему мер воспитательного воздействия на исследуемую категорию лиц, что может выступить в качестве альтернативы уголовного наказания.

По информации Бюро национальной статистики, за последние годы наблюдается положительная тенденция снижения численности детей и подростков, совершивших уголовные правонарушения, сообщает zakon.kz. [1].

По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры РК, в 2020 году зарегистрировано 1 873 правонарушения, совершенных несовершеннолетними или при их соучастии,

что на 44% меньше чем в 2016 году (3 343 ед.). Треть правонарушений (33,5%) совершается несовершеннолетними в группе, 13,1% - повторно и 2,7% - под воздействием алкоголя, - говорится в сообщении (рисунок 1).

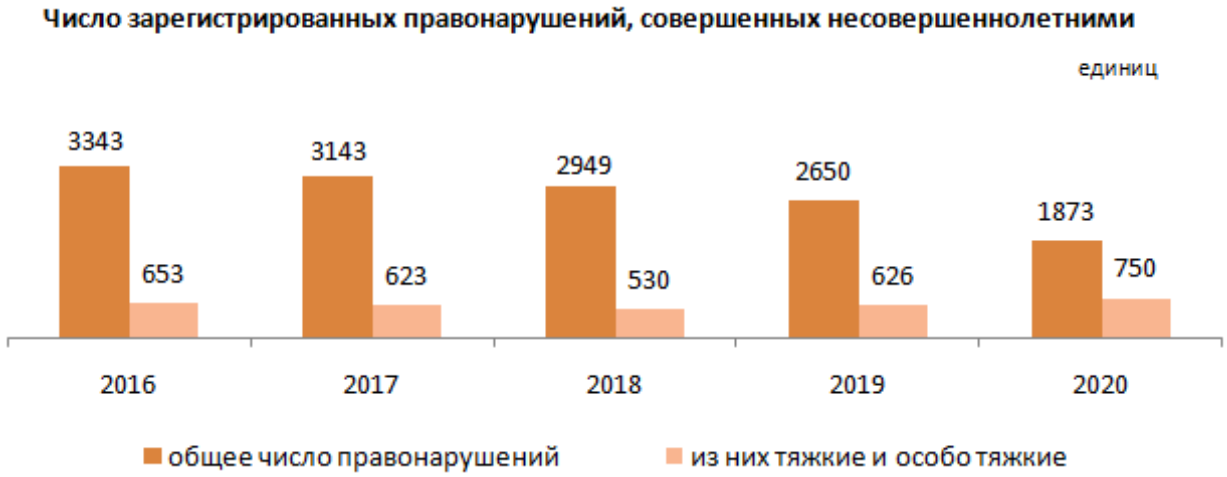

Рисунок 1 – Число зарегистрированных правонарушений, совершенных несовершеннолетними

При этом, отметили в Национальном бюро, несмотря на общее сокращение числа правонарушений, тяжесть совершаемых деяний не уменьшилась. Число тяжких и особо тяжких правонарушений составило в 2020 году 750 случаев (40% от общего числа) по сравнению с 653 случаями (19,5%) в 2016 году.

Наибольшую долю (53,6%) занимают правонарушения против собственности (кражи и грабежи), мошенничество – 8,2% и угон автомобилей – 4,3%. Несмотря на большую долю краж и грабежей в составе правонарушений, по сравнению с 2016 годом их число снизилось на 52,4% и 68,2%, соответственно (рисунок 2).

Рисунок 2 – Преступность среди несовершеннолетних по отдельным видам преступлений

Между тем численность несовершеннолетних, осужденных за последние 5 лет, незначительно выросла (рисунок 3). В 2020 году их число составило 396 человек (378 в 2016 году), из них к лишению свободы осуждены 63 человека (15,9%), 52 несовершеннолетних осуждены условно, 6 человек - к общественным работам, 275 (69,4%) - к другим мерам наказания.

Количество несовершеннолетних, привлечённых к уголовной ответственности, по регионам. Январь–апрель (ед.)

	Всего		Рост к итогу		Доля	
	2020/04	2019/04	2019/04		2020/04	2019/04
Казахстан	**655**	**954**	**-299**	**68,7%**	**100,0%**	**100,0%**
Алматинская	63	88	-25	71,6%	9,6%	9,2%
Туркестанская	62	90	-28	68,9%	9,5%	9,4%
г. Шымкент	58	63	-5	92,1%	8,9%	6,6%
Восточно-Казахстанская	57	88	-31	64,8%	8,7%	9,2%
г. Алматы	54	98	-44	55,1%	8,2%	10,3%
Акмолинская	44	58	-14	75,9%	6,7%	6,1%
Карагандинская	43	76	-33	56,6%	6,6%	8,0%
Актюбинская	40	47	-7	85,1%	6,1%	4,9%
Жамбылская	39	83	-44	47,0%	6,0%	8,7%
г. Нур-Султан	36	45	-9	80,0%	5,5%	4,7%
Костанайская	33	61	-28	54,1%	5,0%	6,4%
Западно-Казахстанская	31	37	-6	83,8%	4,7%	3,9%
Атырауская	25	30	-5	83,3%	3,8%	3,1%
Кызылординская	17	12	5	141,7%	2,6%	1,3%
Мангистауская	17	12	5	141,7%	2,6%	1,3%
Павлодарская	13	12	1	108,3%	2,0%	1,3%
Северо-Казахстанская	6	8	-2	75,0%	0,9%	0,8%
Транспортный регион	6	11	-5	54,5%	0,9%	1,2%
21-С «Спецобъект» г. Байконур	4	11	-7	36,4%	0,6%	1,2%

Расчёты Ranking.kz на основе данных Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры РК

Рисунок 3 – Количество несовершеннолетних, привлеченных к уголовной ответственности по регионам.

Нужно подчеркнуть, наиболее яркой особенностью преступности в числе подростков является её все более организованный, групповой характер, то есть подростки при совершении разбойных нападений, хищений, грабежей и других преступлений объединяются в группы [2].

Более распространенными видами преступлений совершенных несовершеннолетними являются грабежи (ст. 191 ч.1, ч.2 УК), в основном открытые хищения мобильных телефоном, также денежных средств, личных вещей пострадавших [3].

Поговорим о причинах правонарушений и преступлений несовершеннолетних.

Преступление - крайняя форма неуважения к общественным установкам, когда человек переступает черту, положенную законом.

Совершение преступного деяния подростком указывает, что подросток далеко отошел от границ приемлемого. Однако моментального падения в моральные пропасти не бывает. Потому принципиально выяснить предпосылки, которые привели подростка к правонарушению либо преступлению.

Семья - важный институт социализации подрастающего поколения. Она являет собой индивидуальную среду жизни и развития детей, подростков, юношей. Какую бы сторону жизни ребенка мы не взяли, всегда окажется, что решающую роль в продуктивности на том или ином возрастном шаге развития личности не может сыграть ни одно общественное или государственное учреждение, как бы ни было оно совершенно.

Отсутствие родительской семьи либо семейное неблагополучие, напротив, почти всегда создает реальные трудности в формировании несовершеннолетних, преодолеть которые обществу до сегодняшнего дня не удается. Неблагоприятное бытовое окружение - это одна из распространенных причин правонарушений среди несовершеннолетних. Превращение большой семьи в малую, рост числа однодетных и неполных семей, дезорганизация семьи повысили необходимость для подростков находить общения вне дома как своеобразное возмещение дефицита эмоциональных контактов с родителями. В школе, где он успевал, ему тоже плохо. В итоге, из 3-х главных сфер жизнедеятельности несовершеннолетнего: семья, школа, досуг - в 2-ух ему плохо.

Уходя от несвободы семьи и школы, подросток попадает в несвободу неформальной группировки. И что печальнее всего, почти все из них не желают разрывать с такой группой. Она гармонизирует его бытие - обеспечивает видимость порядка, защиту, престижность положения.

Если говорить о воздействии на ребят средств массовой информации, необходимо прежде всего отметить их информационное воздействие. Они образуют систему неформального образования, значительно отличающуюся от системы обучения в образовательных учреждениях. Кино и телевидение являются мощными источниками формирования навыков агрессивного поведения. Посредством телевидения дети и подростки получают многочисленные возможности обучения широкому диапазону форм агрессии, не выходя из дома.

Известно, что немало преступлений несовершеннолетние совершают под воздействием взрослых.

Подстрекательство - это не только склонение, но и вовлечение в преступление. Подстрекатели любыми способами стремятся сделать несовершеннолетних зависимыми, увлекают их ложной романтикой, разлагают бездельем, пьянством и наркоманией.

Правовая безграмотность - одна из обстоятельств правонарушений и преступлений несовершеннолетних. Учащиеся не всегда знают, что некоторые моральные запреты санкционированы законом, и почти все поступки не только не приемлемы исходя из убеждений нравственности, но и влекут за собой

ответственность в соответствии с законодательством. Кража вещей, рэкет, поломка телефонов-автоматов, драки с нанесением телесных повреждений, истязания - все это совершается подростками, нередко находящимися в незнании об ответственности за совершенное деяние.

Правовое воспитание является одним из видов профилактики правонарушений и преступлений несовершеннолетних.

Проблемы эффективности назначения наказаний несовершеннолетним и совершенствования законодательства в данной сфере.

Наказание в качестве меры государственного принуждения устанавливается государством. Наказание устанавливается в интересах общества с той целью, чтобы был, достигнут общественно полезный итог.

Не было и в теории уголовного права конкретной позиции о системе целей наказания, также и в отношении несовершеннолетних. Одни считали, что наказание имеет только цель по предупреждению преступлений в форме физического удержания или в форме психологического противодействия преступлению [4, 5].

На современном этапе развития новеллой выступает такая цель наказания как восстановление социальной справедливости.

Исправление правонарушителя, и в особенной степени несовершеннолетнего лица, который преступил закон, возможно посредством повышения эффективности других воспитательных институтов общества.

В итоге, важнейшим этапом в работе специалистов дополнительного образования по вовлечению детей в учреждения по интересам начинается с формирования у них интереса к предлагаемой деятельности. После чего можно с детьми разговаривать о вступлении в учреждение по интересам, где они смогут многому научиться и в дальнейшем применить в своей жизни.

К вышеизложенному добавлю, что необходимо развивать институт ювенального права, готовить профессионалов в данной области для того, чтобы меры воздействия на несовершеннолетних правонарушителей были максимально действенными.

Список использованной литературы:

1. Детская преступность снизилась в Казахстане за последние пять лет // https://www.zakon.kz/5085530-detskaya-prestupnost-snizilas-v.html#gsc.tab=0

2. Какие преступления и в каких регионах РК чаще всего совершают подростки // https://mail.kz/ru/news/kz-news/kakie-prestupleniya-i-v-kakih-regionah-rk-chashche-vsego-sovershayut-podrostki

3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями дополнениями по состоянию на 2.07.2021 год) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252

4. Сулейманова С.Т. Эволюция целей наказания в уголовном праве России и Канады // Lex russica. 2016. № 7. С. 103 – 115.

5. Закон от Республики Казахстан от 9 июля 2004 года №591 «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности»

УДК 343

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПИСЬМЕННОГО ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ И ЕГО КЛАССИФИКАЦИЯ

Турсунбоев Н.Х., Тилавов М.Х., Хушвактова К.С.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Утаров К.А.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада азаматтық іс бойынша дәлелдемелер, азаматтық сот ісін жүргізуде жазбаша дәлелдемелерді қолдану кезінде туындайтын қоғамдық қатынастарға қатысты мәселелер қарастырылады.

Summary: This article discusses issues related to public relations arising during the proof in a civil case, when using written evidence in civil proceedings.

Теория доказывания в системе юридической науки выступает как самостоятельная, организованная, упорядоченная структура, методологической основой которой является гносеология-наука о наиболее общих законах, функционирующая в любой области знания. Большую роль в изучении теории доказывания играют положения соответствующих разделов философии (Теория рефлексии и теория познания), по сравнению с которыми процессуальная теория доказывания является прикладной (практической) областью знания

Сложность любой системы (включая теорию доказывания) заключается не только в количественном и качественном состоянии входящих в нее структурных элементов, но и в особенностях ее построения и функционирования, присущих той или иной системе. Изучение этих особенностей является ключом к пониманию сущности системы и, как следствие, защищает исследователей от возможных ошибок.

То, что доказывается в логическом доказательстве, называется тезисом. Тезис-это решение, которое определяется с помощью других суждений, называемых правдивыми или ложными доказательствами. Метод доказательства, переход от доказательств к доказательству тезиса называется демонстрацией. То есть логика как аргумент-это суждения, известные мысли, ранее доказанные правила. Логическое рассуждение-это работа над мыслями, суждениями [1].

Тезисом доказательства называют утверждение, в котором необходимо доказать истину или ложь. Судебное доказывание "как частный случай общего доказывания" отличается от всех других видов доказывания тем, что оно должно строиться на основе не только логических, но и процессуальных правил. Конечно, при определении конкретных обстоятельств по делу большое значение имеют логические законы, но некоторые процессуальные нормы, устанавливающие порядок производства по делу, противоречат им. Так, доказательства, полученные с нарушением требований законодательства, не допускаются. Недопустимые доказательства не имеют юридической силы и не

могут быть использованы для доказывания каких-либо конкретных обстоятельств [2].

Рассматривая вопрос о природе судебного доказательства (как процесса), необходимо перейти к рассмотрению вопроса о сущности судебного доказательства. Судебная аргументация представляет собой сложный логический и процессуальный инструмент, суть которого до сих пор вызывает множество споров среди процессуальных теоретиков. В научной литературе имеются две точки зрения на юридическую природу судебных доказательств.

На первый взгляд аргумент-это факт объективной реальности. Такой подход ставит под сомнение его обоснованность, что можно подтвердить, обратившись к определениям понятий" объективный факт"," научный факт "и"юридический факт" [2].

Научный факт-это простая форма научного знания. Как категория науки факт можно рассматривать как достоверное знание о единстве. Научные факты генетически связаны с человеческим опытом, с повседневным опытом человека. В науке полученный результат не признается фактом, так как получение объективных истинных знаний-это длительный процесс накопления знаний о явлении, проведения многих исследовательских процедур и их специальной обработки. Понятие "Факт"имеет следующие значения:

1) определенный фрагмент бытия, относящийся к объективной реальности либо к сфере сознания и познания ("факты сознания");

2) знание о каком-либо событии, достоверность которого доказана;

3) утверждение, закрепляющее эмпирические знания, полученные в ходе наблюдений и экспериментов [3].

Второй подход основан на двойственном характере аргументов. Эта точка зрения является наиболее обоснованной. Исследуя имеющиеся в материалах дела доказательства, суд, прежде всего, обращает внимание на содержащиеся в них сведения (информацию). Суд должен установить, что указанные сведения относятся к рассматриваемому делу, подтверждают или опровергают конкретные обстоятельства, входящие в предмет их доказывания, получены ли они в установленном законом порядке, достаточны для установления какого-либо факта.

Таким образом, суд, осуществляя деятельность по исследованию доказательств, работает одновременно со сведениями о конкретных обстоятельствах и их источниках (носителях). С философской точки зрения источник является объектом (оболочкой) доказательства, а информация-содержанием (наполнителем). Поэтому стороны судебного дискурса могут предоставить суду только информацию о конкретных обстоятельствах и их источнике, а силу доказательства может предоставить только суд этой информации. На основании изложенного можно представить следующее определение понятия "судебные доказательства": судебными доказательствами являются сведения о фактических обстоятельствах, используемых для подтверждения и опровержения фактов, входящих в предмет доказывания по

конкретному делу, и их источники, полученные, оформленные и исследованные в полном соответствии с процессуальными нормами действующего законодательства.

Задачами гражданского судопроизводства являются правильное и своевременное рассмотрение и разрешение гражданских дел в целях защиты нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, организаций и других субъектов гражданских, трудовых и иных правоотношений Республики Казахстан.

Для выполнения задач, стоящих перед судом, необходимо установить юридические факты, связывающие возникновение, изменение или прекращение правоотношений, по которым возник или должен быть признан закон. Этой цели служат судебные доказательства и судебные доказательства.

Юридическое определение судебных доказательств дается в законе, и концепция судебных доказательств отличается от концепции доказательства, используемой в логике.

В логике доказательство - это определение истинности позиции с использованием уже установленных логических средств и утверждений.

Концепция доказательства изменилась за долгий исторический период, прежде чем она оформилась в ее нынешнем виде. Важным шагом в этом направлении стал переход от логических и психологических концепций, когда доказательства определялись средствами получения необходимой информации, к возражению, что доказательства рассматривались как факты, на основании которых делаются выводы судебного разбирательства.

Средства или источники доказательств - в их личных убеждениях в предмете (личный осмотр, обследование образованных людей) или в обычных убеждениях (самосознание, показания свидетелей, письменные доказательства).

Концептуальный аппарат теории доказательства относительно невелик. Основные концепции этой теории должны включать концепции доказательства, то есть его сущность, средства доказательства, источники доказательств и само доказательство, предмет и пределы доказательства, предметы доказательства, этапы этого процесса и многое другое.

Доказательство - это процесс определения истины, ее признания, обоснования идеи и ее содержания в ходе судебного разбирательства. Его суть основана на сборе, изучении, оценке и применении доказательств. С точки зрения деятельности, это познавательный и сертификационный процесс. Хотя в литературе нет единого определения понятия доказательства, можно сказать, что его суть в основном описывается как цель доказательства - установление истины на практике [4].

Таким образом, доказательства - это деятельность компетентных государственных органов, среди которых традиционно называется суд. Далее мы предлагаем сосредоточиться на характеристиках субъектов доказывания, но отметим, что проводимая в стране правовая реформа ставит на повестку дня вопрос об исправлении этих традиционных представлений.

Рассматривая аргументацию, то есть процесс познания, как процесс установления, необходимо исходить из точки зрения универсальности процесса познания, того факта, что специального судебного знания нет и не может быть . Предмет доказательства, определяющий обстоятельства дела с помощью доказательства, как и в любой другой сфере человеческой деятельности, уходит от чувственного восприятия отдельных фактов, признаков, свойств отдельных предметов, выступающих в качестве доказательств, понимать логически, мыслить рационально.

Исходя из определения, предусмотренного законом, можно выделить ряд особенностей судебных доказательств. Первым указанием является информация о фактах, определяющих наличие у суда обстоятельств, оправдывающих требования и возражения сторон, а также других обстоятельств, которые должны быть верными.

Судебные доказательства - это единица фактических данных, на основании которых суд в установленном законом порядке устанавливает обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела, и средства доказательства, содержащие этот факт.

На наш взгляд, уместно было бы прямо указать в законе на соответствие судебных доказательств фактическим обстоятельствам дела. Последние два признака отражают требования закона к содержанию информации, которая может быть использована в качестве судебного доказательства.

Следующими признаками судебных доказательств являются получение указанных сведений с помощью определенных средств доказывания и в порядке, предусмотренном ГПК и иными законами. Эти признаки тесно взаимосвязаны, так как если доказательство получено с помощью иных не предусмотренных законом доказательств, то оно считается полученным с нарушением закона, за исключением случаев, когда закон предусматривает неограниченный перечень доказательств.

Эти признаки описывают форму, в которой носится информация, чтобы она стала доказательством суда. В процессе вынесения решения по делу суд, оценивая всю совокупность представленных сведений о фактах в совещательной комнате, делает окончательный вывод о том, что какие-либо сведения о фактах могут выступать в качестве судебных доказательств [4].

В соответствии со статьей 64 ГПК доказательства должны иметь отношение. Под относимостью ГПК понимают то, что при рассмотрении и разрешении гражданского дела судебное доказательство должно иметь значение. Правило относимости доказательств относится к информации, содержащей точное доказательство. Сопоставимость требует, чтобы на основе этой информации можно было сделать какие-либо выводы об обстоятельствах, имеющих значение для разрешения гражданского дела. Для признания доказательств относительными необходимо наличие объективной связи между доказательствами и обстоятельствами дела.

Таким образом, можно сделать вывод, что относимость доказательств определяется формой доказывания в гражданском деле, поскольку предметом судопроизводства являются обстоятельства, доказываемые для разрешения дела [5].

Уточнение положения об относимости доказательств закреплено в некоторых других нормах ГПК, например, в заявлении об истребовании доказательств необходимо указать, какие обстоятельства могут быть подтверждены или опровергнуты этим доказательством для разрешения гражданского дела.

Говоря о правиле относительности судебных доказательств в гражданском судопроизводстве, следует перейти к этому вопросу как правилу допустимости доказательств. Если положение об относимости касается информации об доказанных обстоятельствах дела, то норма о допустимости регулирует возможность применения средств доказывания.

Говоря о правиле допустимости доказательств, следует обратить внимание на то, что в процессуальной науке это правило делится на положительное содержание правила допустимости и отрицательное содержание. Положение о допуске доказательств в гражданском судопроизводстве имеет положительное содержание, согласно которому при доказывании некоторых обстоятельств следует применять строго определенные средства доказывания.

Таким образом, относительность и допустимость доказательств являются важными положениями. Относимость доказательств служит лишь принятию доказательств, которые помогают установить в процессе обстоятельства, составляющие предмет доказывания. Обоснованность аргументов можно понять в нескольких смыслах. В узком смысле разрешение определяет, какие средства доказывания могут быть использованы в случаях, установленных законом. Допустимость доказательств в широком смысле может быть выражена как требование законности к процессу получения доказательств.

Список использованной литературы:

1. Камбарова Н.Ш. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: учебник. - Алматы: Нұр-Пресс, 2014. – 316 с.

2. Бычков А.И. Актуальные проблемы судебного разбирательства. - Издательство: ИнфотропикМедиа, 2016. – с. 480.

3. Кайса С.Т., Искакова А.Б. Научно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан (Часть 1). – Алматы: ЖетиЖаргы, 2012. – 440 с.

4. Акимбекова С.А., Тлегенова Ф.А. О развитии гражданского процессуального права в Республике Казахстан // Евразийский гражданский процесс: к 25-летию стран СНГ и Балтии: Сборник научных статей / Под ред. Д.Я. Малешина. – М.: Статут. 2015. – С. 63-108.

ӘОЖ 347.1(574)

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ - ҚҰҚЫҚТЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІ ОРЫНДАУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Тұрсухан Е.А., Елубек Д.М., Шәріп Р.Н.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Рахметова Г.Р.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В этой статье рассматривается реализация прав граждан, а также их прав. Равенство граждан перед законом предоставляет реальные возможности для реализации и защиты гражданских прав и законных интересов.

Summary: This article considers the realization of civil rights, as well as their rights. Equality of the citizen before the law provides real opportunities for the implementation and protection of civil rights and legitimate interests.

Азаматтық құқықтарды жүзеге асыруға және міндеттерді орындауға нақты мүмкіндік беру - бұл мемлекеттің құқықтық саясатын жүзеге асырудың өзекті бағыттарының бірі. Осы саладағы құқықтық саясат - бұл Қазақстан Республикасының Конституциясына және ұлттық құқықтық доктринасына негізделген, мемлекеттік және муниципалдық органдардың азаматтық құқықтар мен құқықтарды жүзеге асыру мен қорғаудың тиімді механизмін қалыптастыру үшін жүйелі, дәйекті және тұрақты қызметіне негізделген заңнамалық тұрғыдан бекітілген міндеттерді орындау. Оның мақсаты - жүйелі түрде ұйымдастырылған заңдық құралдардың көмегімен субъективті азаматтық құқықтар мен заңды мүдделерді жүзеге асыру мен қорғаудың нақты мүмкіндігін қамтамасыз ету, осы қатынастарды құқықтық реттеудің ажырамас жүйесін құру. Оның үстіне, егер объективті (позитивті) азаматтық құқық - бұл заңды түрде тең, мүліктік және ұйымдық жағынан бөлек субъектілер арасындағы мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды реттейтін нормалар жүйесі болса, онда субъективті азаматтық құқық белгілі бір уәкілетті тұлғаның мүмкін болатын мінез-құлқының түрі мен өлшемін көрсетеді.

Субъективті азаматтық заңға сәйкес келеді, сонымен қатар объективті қажеттілікпен субъективті азаматтық борыш құқықтық қатынастардың мазмұнына кіреді. Міндет міндетті тұлғаның тиісті мінез-құлқының түрі мен өлшемін білдіреді. Тараптардың субъективтік құқықтары мен міндеттері өзара байланысты ғана емес, сонымен бірге бір-біріне өзара шартты. Сонымен, егер сатушы тауарға төлемді толық көлемде және белгіленген мерзімде талап етуге құқылы болса, онда сатып алушы бұл әрекеттерді орындауға және оларды тиісті тәртіпте жүзеге асыруға міндетті [1].

Субъективтік құқық құқығы бар адамға қажетті нәтижеге (жақсылыққа) жету үшін белгілі бір заңды мінез-құлықты таңдау мүмкіндігін ұсынады, яғни «тек заңмен бекітілген, әлеуетті мүмкіндік». Осы мүмкіндіктер іске асырылған сәттен бастап – нақты іс-әрекеттерді орындау - субъективтік заңды жүзеге асыру басталады (пайда болады). Демек, субъективтік құқықтарды жүзеге

асыру және міндеттерді орындау дегеніміз - бұл құқық қатынастары тараптарының белгілі бір мінез-құлық мүмкіндігі мен қажеттілігін шындыққа айналдыру арқылы жүзеге асыру.

Дәстүр бойынша, азаматтық құқық ғылымында «азаматтық құқықтарды жүзеге асыру» ұғымы заңда немесе келісімде өз құқығын өз қалауы бойынша пайдалану мүмкіндіктерін жүзеге асыру ретінде анықталады. Яғни, оны жүзеге асыру деп уәкілетті тұлғаның өзіне тиесілі субъективті азаматтық құқықтың мазмұнын құрайтын мүмкіндіктерді жүзеге асыруы түсініледі [2].

Алайда, бүгінде құқық жүйесінің «ауыртпалықтарының» бірі - құқықтарды жүзеге асыру мен міндеттемелерді орындаудың тиімді кепілдіктері. Кепілдік принципін іргелі қағидат деңгейіне дейін көтере отырып, доктрина іске асыру механизмін ұйымдастырудың осындай құралдары мен әдістерінің жүйесін қалыптастыруға ықпал етеді, онда заңды мақсатқа жету сөзсіз нәтижеге айналады.Қазақстан Республикасының заң ғылымдарының жетістіктеріне, сот практикасы материалдарына, азаматтар мен заңды тұлғаларға тиесілі құқықтарды олардың көмегімен иеліктен шығарудың құқықтық табиғаты туралы қазіргі заманғы ғылыми түсінікке негізделген тұжырымдама іске асыру, сондай-ақ міндеттерді орындау; азаматтық құқық бұзушылықтың құқықтық табиғатын анықтауға байланысты теориялық және практикалық мәселелерді анықтау, тұжырымдау және шешу; сот практикасы материалдары негізінде азаматтық құқықтарды қорғау институтының мәнін ашу.

Азаматтар құқықтық қатынастардың қатысушылары ретінде субъективті құқықтарға ие және оларды жүзеге асыруға құқылы, яғни кез-келген субъективтік құқық субъектісінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жүзеге асырылуы мүмкін. Азаматтық құқықтар конституциялық құқықтардың бөлігі болып табылады, сондықтан азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары тең және олардың заң алдында азаматтық құқығы толық қолданылады деген конституциялық ереже.Құқықтарды жүзеге асыруға кепілдік берудің ерекше түрі міндеттеменің тиісті түрде орындалуы деп танылуы керек. Міндеттемені орындау тиісті құқықты жүзеге асыруға әкеп соқтыратындықтан, заңды түрде оның уақтылы және дұрыс орындалуына назар аудару қажет [3].

Кепілдіктердің жекелеген түрлерін көптеген мамандар сәтті зерттеген, бірақ кепілдендірілген құқықтар мен міндеттемелерді орындау доктринасын қалыптастырудың осы кезеңінде бұл мәселені кешенді түрде шешу қажеттілігі айқын. Біздің ойымызша, құқықтарды жүзеге асырудың және міндеттемелерді орындаудың ең маңызды шарты құқықтық жүйенің жеке элементтерін реформалау емес, қолайлы құқықтық ортаны құру болып табылады. Бұл доктриналық негізді - құқықтарды жүзеге асыру және міндеттемелерді орындау қағидаларын, жекелеген құқықтық институттарды, құқықтарды жүзеге асыру механизмі мен заңға тән міндеттерді орындау механизмін, құқықтарды қорғаудың нысандары мен әдістерін қамтитын күрделі құқықтық құбылыс.

Сонымен, қолайлы құқықтық орта дегеніміз - бұл субъективті құқықтарды жүзеге асыруға және міндеттерді орындауға оң әсер ететін және азаматтық айналымды ынталандыратын жүйелік құқықтық байланыстардың оңтайлы жағдайы (шарттар мен заңдық құралдар жиынтығы). ондықтан, аталған факторлардан басқа, сот жұмысының сапасына тікелей тәуелді болатын заңды адекватты түсіндіру, сондай-ақ субъективті азаматтық құқықтарды қорғаудың тиімді тетіктері кепілдік берудің маңызды негізі болып табылады. Сонымен, кепілдендірілген іске асыру қағидасы дегеніміз - бұл құқықтарды жүзеге асыру және міндеттемелерді орындау үшін экономикалық, құқықтық, материалдық, ұйымдастырушылық кепілдіктерге қол жеткізуге бағытталған шараларды іздеу, оның ішінде барлық кедергілерді жою.

Азаматтар, құқықтық қатынастарға қатысушылар субъективтік құқықтарға ие және оларды жүзеге асыруға құқылы, яғни кез-келген субъективтік құқық субъектісінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жүзеге асырылуы мүмкін. Азаматтық құқықтар конституциялық құқықтардың бөлігі болып табылады, сондықтан азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары тең және заң алдындағы теңдік азаматтардың құқықтарына толық сәйкес келеді. Ешкімді құқықтармен шектеуге болмайды, бірақ ешкім басқалардан артық құқықтарға ие бола алмайды.

Алайда абсолютті меншік бостандығы болуы мүмкін емес, өйткені мемлекет пен қоғамда да еркіндік бар. Жеке тұлғаның көп мөлшердегі құқықтарға ие болу үшін абсолютті еркіндікке ұмтылуы осы құқықтардың теріс пайдаланылуына әкеледі. Сондықтан құқықты адамның іс жүзінде жүзеге асыруы үшін заңдармен кепілдендірілген құқықтар мен бостандықтарға кейбір шектеулер бар [4].

Кез-келген субъективтік құқық, субъектінің мүмкін болатын мінез-құлқының өлшемі ретінде, оның мазмұны және оны жүзеге асыру сипаты бойынша белгілі бір шекараларға ие. Бұл шекаралар кейбір әрекеттерді жасаудың субъективті құқығының басқа әрекетке таралмайтындығына назар аударуға мүмкіндік береді. Субъективті азаматтық құқықтарды жүзеге асыру бостандығының кепілдіктерін қамтамасыз ететін құқықтық нормалар, осы бостандықты мақсатсыз пайдалану мүмкіндігін шектейтін нормалар бар. Заңнама азаматтық құқықтарды жүзеге асырудың кейбір шектеулерін белгілейді, дегенмен бұл тізім азаматтық құқықтарды жүзеге асырудың әлеуметтік жағымсыз тәсілдерінің, құралдары мен мақсаттарының барлық мүмкін көріністерін түгелдей алмайды, оны нарықтық қатынастардың дамуы мен пайда болуына байланысты толықтыруға болады.

Жоғарыда айтылғандармен қатар, қалыпты азаматтық айналым субъектілер үшін белгілі бір азаматтық құқықтарды мойындауды ғана емес, сонымен бірге олардың сенімді құқықтық қорғалуын қамтамасыз етеді. Бұзылған құқықтардың азаматтық қорғанысы дегеніміз - бұл құқықты қалпына келтіруге, бұзылған мүддені өтеуге, заңның орындалуына немесе заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз етуге кедергі келтіретін заңсыз әрекеттердің алдын алуға

бағытталған нормалардың қорғаушы әсері. Заң шығарушы қорғаудың үш түрін бөледі: сот, әкімшілік, өзін-өзі қорғау [5].

Жалпы, азаматтық құқықтарды жүзеге асыру және міндеттерді орындау институтын зерттеу бүгінгі күні бұл тақырыптың нашар зерттелгендігін көрсетті, бұл ғалымдар арасында көптеген пікірталастар мен проблемалар тудырады. Қалыптасқан жағдай мақала жазуыма үлкен перспективалар ашады және осы жұмыста қолға алынған мәселелерді шешуге тырысады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Төлеуғалиев Ғ.И. ҚР азаматтық құқығы. Жалпы бөлім. Академиялық курс. 2000ж.
2.Алимбаева Г. Возмещение морального вреда, возникшего из деликта //Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. /Под ред. К.А.Мами, А.Г.Диденко. – Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа,201 4 Вып.29 (стр. 176-187)
3.Алимбаева Г. Исполнение договоров банковского займа //Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Үлгі: Договорные споры /Под ред. К.А.Мами, А.Г.Диденко.отв. за выпуск М.А.Әкетай – Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа,201 7 Вып.49 (стр. 4-22.)
4.Базарбаев Б.Б. Возмещение морального вреда по законодательству РК // Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика.Избранное. Под ред. А.Г.Диденко. – Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа, 2008.с Т.2 (стр.738-754)
5.Басин Ю.Г. О необходимости концептуальных изменений Гражданского кодекса актика.Избранное. ТомII. (Выпуски 11-20) Под ред. А.Г.Диденко. –Алматы: Раритет, Институт правовых исследований и анализа, 2018г(стр.133-148)

ӘОЖ 343(075.8)

ДҮНИЕЖҮЗІ ЕЛДЕРІНДЕ ЕСІРТКІГЕ ТӘУЕЛДІ БОЛУҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ. ҰЛТТЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Уалиқызы А. - ЮР301-18 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушысы Жайлауова А.Ш.
Орта Азиялық Инновациялық Университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В этой статье рассмотрены проблемы незаконного оборота наркотических средств во всех регионах мира. Однако конкретного решения пока не найдено

Symmary: This article examines the problems of illicit drug trafficking in all regions of the world. However, no concrete solution has yet been found

XXI ғасырдағы нашақорлық әлемнің барлық елдерін дүр сілкіндіріп, індет ауқымына жетті. Оның таралуы осы қорқынышты құбылыспен күресу шараларына қарағанда тезірек жүреді. Әлемде есірткіні қолданушылар саны 200 миллионнан асады. Тіркелген нашақорлардың көпшілігі 20-40 жас аралығындағы адамдар. Сондықтан қазіргі қоғамда нашақорлықтың алдын-алу маңызды болып табылады, бұл осы әлеуметтік құбылыстың пайда болуына жол бермейтін шаралар кешенін білдіреді [1].

Есірткіні тарату мен қолдануға қарсы күресте қалыптасқан ұлттық модельдерін шартты түрде үш топқа бөледі. Біріншісі, «Қатал саясат тобы». Бұл топтағылар күресті барынша қатал жолдармен, атап айтсақ өлім жазасына кесу

және есірткі таратушыларға қатысты заңдар да өте қатал. Оларға бірінші кезекте Малайзия, Иран,Түркия,Үндістан, Оңтүстік Корея, Қытай, Бангладеш, Индонезия, Таиланд, Египет, Сауд Арабиясы мен Пәкістан жатады. Екіншісі, «Қатал бақылау тобы». Бұл топта есірткінің барлық түрлеріне қатаң бақылау орнатылып, есірткі мафиясына қарсы белсенді күрес жүргізіліп жатса да, тіпті қатал шаралар қолданылмайды. Бұл топқа,ең алдымен АҚШ, Ұлыбритания, Франция кіреді. Үшіншісі, «Либералды топ». Топтың атақты өкілдері Голландия, Нидерланды, Бельгия, Германия, Португалия, Испания мен Швейцария болып табылады. Бұларда есірткі заттарын сату жартылай жариялылық дәрежесінде, яғни, әр адамның 30 грамға дейін гашиш, марихуана сақтауына рұқсат берілген. Халықаралық деңгейде белгілі қадамдар Біріккен Ұлттар Ұйымы тарапынан да жасалуда. Олар негізінен есірткі жағдайына қатысты ғаламдық мониторингтер өткізу мен есірткімен күрес жоспарында үкіметтерге жалпы нұсқаулар беруден тұрады. Нашақорлық мәселесі БҰҰ мен оның арнайы мамандандырылған мекемелерінің (Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы) маңызды құжаттарының барлығында көтеріледі. БҰҰ-ның қызметіндегі екінші маңызды бағыт- есірткіні өндіруші елдердің шаруаларына есірткіні емес, ауыл шаруашылық өнімдерін өсірумен айналысуларына көмек көрсету [2].

Біздің елімізде нашақорлықтың алдын алу барлық деңгейде жүргізіледі: есірткінің заңсыз таралуына қарсы іс-қимыл, нашақорлықтың алдын алу және есірткіге тәуелді адамдарды оңалту жүйесі құрылған.

Нашақорлық проблемасын шешудегі кешенді тәсіл есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты ұлттық қауіпсіздіктің тәуекелдері мен қатерлерінің ауқымын, сондай-ақ есірткі заттарын пайдалану процесіне тартылатын адамдардың санын едәуір дәрежеде қысқартуға мүмкіндік берді [3].

Ағымдағы жылдың қаңтар-маусымында елімізде есірткі құралдарының, психотроптық немесе улы заттардың, олардың аналогтары мен прекурсорларының заңсыз айналымына байланысты 4,3 мың қылмыстық құқық бұзушылық тіркелді — 2020 жылдың бірінші жартыжылдығына қарағанда 7,7%-ға артық. Салыстыру үшін: 2020 жылғы қаңтар-маусымда елде 4 мың ұқсас құқық бұзушылық тіркелді, оған қоса жылына 0,3%. Осы құқық бұзушылықтар бойынша ағымдағы жылы қылмыстық істер бойынша заттай дәлелдемелер ретінде 525 көлік құралы, 4,3 мың көлік тәркіленді. қару-жарақ, 29 жалған құжат, 9 экстремистік материал, сондай-ақ 143,3 млн теңгеге мүлік, ақша және құндылықтар бірлігі. Бұдан басқа, заңсыз егістіктердің өсу алаңдары анықталды және жойылды, 29 факт бойынша қарасора және 1 апиын көкнәрін өсіру жағдайы анықталды. Өңірлік бөліністе сектордағы ең көп қылмыстық құқық бұзушылықтар елордада тіркелді: 507 жағдай, өсім — бір жылда бірден 73,6%. Антирейтингтің екінші және үшінші жолдарында Алматы (470 жағдай, плюс 72,8%) және Жамбыл облысы (352 құқық бұзушылық, плюс 12,5%) болды. Есірткі заттарының заңсыз айналымының ең аз жағдайлары Атырау облысында тіркелді: 79 құқық бұзушылық, оған қоса жылына 14,5%. Тіркелген

құқық бұзушылықтардың ең жиі кездесетін бабы - "Есірткі, психотроптық заттармен және сол тектестермен өткізу мақсатынсыз заңсыз жұмыс істеу": 2,9 мың жағдай — бір жыл бұрынғыға қарағанда 7,8% - ға артық. Сондай-ақ, "танымал" мақалалардың ішінде "есірткі заттарын және олардың аналогтарын заңсыз дайындау, өңдеу, сатып алу, сақтау, өткізу мақсатында тасымалдау, сондай-ақ жөнелту немесе өткізу" (1 мың) атап өтілді. қосу 3,7%) және" құрамында есірткі заттары бар, өсіруге тыйым салынған өсімдіктерді заңсыз өсіру " (128 құқық бұзушылық, алу 22,4%). Жыл басынан бері елімізде есірткі және уытқұмарлық масаң күйде 532 құқық бұзушылық жасалған-бір жыл бұрынғыға қарағанда 11,9% - ға аз. Көбінесе бұл жағдайда "есірткі, психотроптық заттармен, сол тектестермен өткізу мақсатынсыз заңсыз жұмыс істеу" (329 жағдай), сондай-ақ "есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе өткізу" (48 жағдай) баптары бойынша құқық бұзушылықтар жасалған. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері 9,8 тонна есірткі құралдары мен психотроптық заттарды тәркіледі, оның ішінде 165,6 кг контрабандалық жолмен түсті. 3,9 тонна зат жойылды, 16 кг — тиісті мекемелерге берілді, 1,4 тонна зат қызметтік-іздестіру иттерінің көмегімен алынды. Қазақстанда есірткі сататын 800-ден астам сайт бұғатталды, деп хабарлайды zakon.kz ағымдағы жылдың 8 айында 127 сотқа дейінгі іс жүргізу тіркелді, оның 58 — і есірткіні жарнамалау, 69 — ы Интернет арқылы өткізу. Ағымдағы жылдың басынан 129 кг синтетикалық есірткі тәркіленді, 11 есірткі зертханасы жойылды

Қортындылай келе, есірткі және олардың заңсыз айналымы барған сайын жаңа кеңістіктерге қанат жайып, қазіргі кезде өсімдіктерден алынған есірткіні, ең бастысы марихуананы тұтынудың жартылай жария процесі қоғамды ауыр қасіретке душар етуі мүмкін, қазірдің өзінде барынша асқынған шегіне жеткен, жаһандық ауқымдағы қауіпті әлеуметтік құбылысқа айналды. Бұл орайда, ең алдымен қоғамдағы әлеуметтік-психологиялық ахуал және құқықтық тәртіптің жай-күйі, ұлттың мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық, имандылық болашағы қауіпке ұшырайды, яғни оның жаһандық қауіпсіздігіне қатер төнеді. Есірткі мәселесі лайықты қылмыстық-құқықтық шаралармен тиісті реттеуді талап етеді. Сондықтан, біздегі заңды қаталдатып, жаза мерзімін ұлғайтса деген ойым бар.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1.Гаджиев Муса Абдусамадович, Борьба с незаконным оборотом наркотиков в глобальном управлении, Диссертация, 2019.

2.Павленок, П. Д. Наркомания и токсикология как формы девиантного поведения: теория и практика работы по предотвращению и избавлению от наркотической зависимости : [наркомания – понятие, классификация, типы наркотиков, причины и последствия распространения] // Социальная работа с лицами и группами девиантного поведения : учеб. пособие / П. Д. Павленок, М. Я. Руднева. – М., 2010.

3.Кирсанов, А. И. Исторические корни, социально-политические причины и факторы развития наркобизнеса в мире / А. И. Кирсанов // Социально-гуманитарные знания. – 2011. – № 6.

ӘОЖ 342.7

АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ БҰЗҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ

Уалихан М.С., Мүсілхан Ғ.Т., Ергеш Н.Е.
Ғылыми жетекшісі: магистр., аға оқытушы Абылова К.А.
«Мирас» университеті , Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассматривается защита авторских прав и основная ответственность.

Summary: The article considers the protection of copyright and basic liability.

Біздің елімізде шығармашылық жұмыстармен айналысуға толықтай кепілдік. Қазақстан Республикасының Конституциясы Сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепіл беріледі. Цензураға тыйым салынады. (20-бап, 1-тармағы).

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде авторлық құқық саласындағы құқықтық қатынастарды реттеу мәселесі Қазақстанда да, бүкіл әлемде маңызды бола бастады.

Авторлық құқық туралы заңдармен реттелетін құқықтық қатынастар жеке азаматтық қатынастардан әлдеқайда жоғары болады және ерекше құқықтық құрылысқа байланысты заңды және ерекше қызығушылыққа ие болады, бұған мәдени және білім беру талаптарын ескере отырып, жұртшылық ие болады. Өркениетті қоғамның басты индикаторларының бірі ғылымның, мәдениеттің және технологияның дамуына әрдайым көңіл бөліп келген және болып келеді. Өзекті экономикалық мәселелерді шешу қоғамның зияткерлік әлеуетін пайдаланбай мүмкін емес. Ғылым, әдебиет және өнер саласындағы құқықтық қатынастарды нормативтік реттеу қазіргі экономикалық жағдайдың талаптарына сәйкес келуі керек [1].

Бұрынғы Кеңес Одағының заңнамасында авторлық құқықтың арнайы заңдары жоқ, құқықтық реттеу негізінен заң актілерімен қамтамасыз етілді. Бұрынғы заң авторлардың да, олардың мұрагерлерінің де құқығын қорғаудың жеткілікті дәрежесін қамтамасыз етпеген. Мемлекет жеткілікті негіздемесіз, авторлар мен қолданушылар арасындағы қатынастарға араласады. Нормативтік сипаттағы авторлық келісімшарттар болды.Сонымен, 1996 жылдың 10 маусымдағы «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заң қабылданды.

Қазақ әдеби шығармаларға авторлық құқықты жан-жақты талдау, оны азаматтық құқықтың бөлігі ретінде сипаттау, көркем шығармашылық саласындағы қалыптасатын қатынастарды қарастыру, сондай-ақ қоғам оның нәтижесін пайдаланған кезде [2].

Зияткерлік меншікті құқықтық реттеу ұлттық заңнамамен де, халықаралық және нормативтік актілермен де ұсынылған дамыған көздер жүйесімен сипатталады.Зияткерлік меншік қатынастарын құқықтық реттеудің негізі Конституциясының нормалары болып табылады.

Адамның шығармашылық қызметпен айналысу құқығы кәсіби деңгейде де, кәсіби емес (әуесқойлық) негізде де жүзеге асырылуы мүмкін. Кәсіби және кәсіби емес шығармашылық қызметкері авторлық құқық саласындағы тең және , зияткерлік меншік құқықтарын меңгеру құпияларды қорғау, олардың жұмысының нәтижелерін кәдеге жарату еркіндігі, мемлекет тарапынан қолдау.

Зияткерлік меншік құқығы институтының мазмұны әртүрлі салалық өкілдіктердің құқықтық нормаларынан тұрады. Олардың арасында жетекші орынды азаматтық құқық нормалары алады. Азаматтық - құқықтық нормалар айрықша құқықтарды жүзеге асыру реттейді, тұжырымдамасы мен зияткерлік меншік мазмұнын анықтау, сондай-ақ зияткерлік меншік құқықтарын қамтамасыз ету үшін шарттық қарым-қатынас. Зияткерлік меншік азаматтық заңнамада белгіленген мұрагерліктің жалпы принциптеріне бағынады [3].

Әкімшілік- құқықтық нормалар зияткерлік меншікті басқару жүйесін және олардың жүзеге асырылуын бақылауды сипаттайды, қаржылық - зияткерлік меншікті құру және пайдалану саласындағы мемлекеттік және муниципалды органдардың мемлекеттік тапсырысты қаржыландыру тәртібін анықтайды .

Зияткерлік құқықтық қатынастар құрылымында мәдени ескерткіштер мен басқа мәдени құндылықтарды пайдалануға қатысты ақпараттық-құқықтық қатынастар маңызды орын алады.

Еңбек нормалары шығармашылық нәтиже жасаушының ресми нәтижелерге қатысты кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар әкімшілігімен байланысын сипаттайды.

Процедуралық нормалар авторлар мен басқа авторлық құқық иелерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды заңмен белгіленген тәртіпте жүзеге асыруға бағытталған.

Оның ерекшелігі - ішкі біртектілік және зияткерлік меншікті құқықтық реттеудің жалпы қағидаларын бекітетін бір нормативтік актінің болмауы. Әзірге, біз азаматтық құқықтың бір саласы туралы тек теориялық тұрғыдан, осы саладағы заңнамалық жұмыстардың негізі ретінде айта аламыз .

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі зияткерлік меншікті азаматтық реттеудің негізгі тармақтарын анықтайды . Ол базалық белгілейді зияткерлік меншік құқықтарын шығу тәртібі. Алайда Азаматтық кодекс зияткерлік меншікті тікелей реттемейді. Бұл заңдарға сәйкес авторлық құқық пен өнеркәсіптік меншікке қатысты [4].

Зияткерлік меншікті құқықтық реттеудің халықаралық көздері, олардың саны өте маңызды, халықаралық сатылым институттарынан және халықаралық коммерциялық арбитраждардан кейінгі екінші деңгейдің жоғары деңгейімен сипатталады.

Жаңа заңнамаға сәйкес айрықша (меншік құқығының) мәні , ең алдымен, интеллектуалдық қызмет нәтижесіне немесе дараландыру құралына айрықша құқығы бар азаматтың немесе заңды тұлғаның (авторлық құқық иеленушісі) кез келген нәтижені немесе осындай құралды өз қалауы бойынша пайдалануға құқылы екендігінде заңға қайшы келетін жолмен. Авторлық құқық иеленушісі

зияткерлік қызмет нәтижесіне немесе жекелендіру құралына айрықша құқықты иелік ете алады.

Авторлық құқық иеленушісі өз қалауы бойынша басқа адамдарға зияткерлік қызмет нәтижелерін немесе даралау құралдарын пайдалануға тыйым салуға немесе тыйым сала алады. Сонымен қатар, тыйымның жоқтығы рұқсат болып саналмайды. Заңмен қарастырылған жағдайларды қоспағанда, басқа адамдар авторлық құқық иесінің келісімінсіз зияткерлік қызметтің тиісті нәтижесін немесе даралау құралдарын пайдалана алмайды. Егер зияткерлік қызмет нәтижелерін немесе жекелендіру құралдарын пайдалану, егер ол авторлық құқық иесінің келісімінсіз жүзеге асырылса, заңсыз болып табылады және жауапкершілікке әкеп соғады [5].

Интеллектуалдық қызмет нәтижесіне немесе дараландыру құралына айрықша құқық (компания атауына айрықша құқықты қоспағанда) бірлесіп бір адамға немесе бірнеше адамға тиесілі болуы мүмкін.

Бұрынғыдай, заңда қарастырылған жекелеген жағдайларда, зияткерлік қызмет нәтижелеріне немесе дараландыру құралдарына айрықша құқық осындай нәтижені немесе осындай құралдарды мемлекеттік тіркеген жағдайда танылады және қорғалады. Егер зияткерлік қызметтің нәтижесі немесе жекелендіру құралдары мемлекеттік тіркеуге жатса , келісімшарт бойынша осындай нәтижеге немесе осындай құралдарға айрықша құқықты иеліктен шығару, осы құқықты кепілге беру және келісімшарт бойынша осындай нәтижені немесе осындай құралдарды пайдалану құқығын беру. Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасыныңавторлық құқығының тарихы оның дамуының бастапқы кезеңінде шығармаларды көбейту мен таратудың жаңа тәсілдерінің пайда болуы мемлекет пен азаматтық қоғам мүдделеріне қызмет етуші факторлардың бірі ғана осы салада құқықтық реттеуді жетілдіруге мүмкіндік берді. Авторлық қатынастарды реттеуге мемлекеттің қызығушылығының негізгі себебі қоғам мен мемлекеттің құқық қорғау мүдделеріне нұқсан келтіруі мүмкін зияткерлік қызметтің тиісті нәтижелерін таратуға мемлекеттік бақылау орнатуға ұмтылу керек. Сонда ғана ол адамзат қоғамының өзгеріп жатқан жағдайында авторлық құқықты қорғаудың қосымша кепілдіктерін ұсыну ниетімен ақталады, жаңа технологиялардың қарқынды дамуымен сипатталады. Сол сияқты, азаматтық қоғамның авторлық құқық қатынастарын реттеудегі анықтамасының тарихи контекстіндегі талдауы экономикалық фактордың автордың шығармашылық қызметінің нәтижелері үшін шығарма авторына әділ сыйақы беру қажеттілігі туралы идеяларға қарағанда авторлық құқықтың дамуына көбірек әсер еткенін және көрсеткенін көрсетеді [6].

Авторлық қатынастарды құқықтық реттеу авторлардың мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, үнемі жетілдіруді қажет етеді. Бұл жағдайда авторлық құқықпен қорғалатын объектілерді пайдаланушылардың мүдделері де қорғалуы керек. Авторлық құқық авторлар мен пайдаланушылардың құқықтарын қорғау жүйесінің оңтайлы жұмыс істеуінің құралы болуы керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:
1. Ғ.Қ. Дмитриева. Жеке халықаралық құқық. М. 2004 г .
2. А.Суханов. Азаматтық құқық. 1-том. Жалпы бөлім. Е .. М. 2006 г .
3.Е. А.Суханов. Азаматтық құқық. 4-том. Міндеттемелер заңы. М. , 2006 г .
4. С.С. Алексеев. Азаматтық құқық. Қысқа дайындық курсы. М. , 2006 г .
5. Суханов М. Қазақстан РеспубликасыныңАзаматтық кодексіне түсініктеме. Том. 1, 2, 3. М . 2006 г .
6. Е.А. Суханов. Азаматтық құқық. 4-том: Міндеттемелер заңы. М.2006

ӨӘЖ 130.2

ФИЛОСОФИЯ ТАРИХЫНДАҒЫ ШЫҒЫС МӘДЕНИЕТІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Умирзахова Д.Н., Ораз Ш.Ә., Идиятулла А.Д.
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., аға оқытушы Абдрасилова Г.З.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В этой статье рассматривается идея о том, что статус релятивизма в истории философии должен быть восстановлен как особая форма философии и философский тип мышления.

Summary: This article discusses the idea that the status of relativism in the history of philosophy should be restored as a special form of philosophy and a philosophical type of thinking.

Батыс тарихи-философиялық ойда көптеген ғасырлар бойы экстраверт ойлаудың бір түрі болғандығы белгілі. Оның қалыптасуы мен дамуына дұрыс ойлаудың логикалық негіздерін жасауға тырысқан ежелгі ойшылдардың жұмыстары әсер етті. Нәтижесінде ойлаудың бұл әдісінің қалыптасуына орта Еуропалық схоластика әсер етті. Батыс мәдениеті, Юнгтің пікірінше, сыртқы әлемге бағытталған экстремалды ойлауды қалыптастырды. Ауызша ойлау түрінде жүзеге асырылатын танымдық экстраверт ойлау үшін тұжырымдамалық-категориялық аппарат жасалады. Философияда аргументация және оның тұжырымдамалық құрылымын логикалық негіздеу жүйесі әзірленуде. К. Юнг атап өткендей, Батыс түрі - сыртқы әлемді белсенді түрлендіруге бағытталған дамыған логикалық-категориялық аппараты бар ойлаудың ұтымды түрі [1]. Көптеген ғасырлар бойы философиялық ой тарихында рационалды ойлау түрінің үстемдігі әр түрлі философиялық мектептерді зерттеу кезінде философияның метафизикалық және диалектикалық әдісіне басымдық берілгендігіне, ал релятивизм ғасырлар бойы маргиналды түрге айналды. Мұндай салыстырмалы талдаудың проблемалық аспектілерінің бірі-философиялық мәселелердің бірін түсінуге байланысты философиялық стратегияны философиялық тұжырымдау мен дамыту тұрғысынан Шығыс парадигмасы мен Батысты салыстырмалы-салыстырмалы талдау. Мұндай салыстырмалы философия М.Хайдеггердің шығармаларынан басталады, оның шығармаларында философиялық қоғамдастыққа кеңінен танымал бірқатар қызықты зерттеулер ұсынылған. Зерттеудің проблемалық саласы отандық тарихи-философиялық мектептің қалыптасуы үшін өте маңызды салыстырмалы-салыстырмалы тарихи-философиялық зерттеулерді

жүргізу үшін ғана емес, сонымен қатар бұрынғы идеологиялық бағалаулардан босатылған мәдени құбылыстарды зерттеудің жаңа әдіснамалық принциптерін қалыптастыру үшін қызықты болып көрінеді. Біздің ойымызша, релятивизмнің Шығыс нұсқасы тек жеке Тарихи формаларға ғана емес, сонымен қатар оның барлық формаларына тән бірқатар парадигматикалық сипаттамаларға ие.

Алдымен "шығыс" терминін анықтауымыз керек, өйткені көптеген мәдениет және философия тарихы тарихшылары осы терминді талқылап, оның бір мағынасына қарсы шығады. Зерттеушілердің көпшілігі "Шығыс" термині географиялық аспектіні білдіреді. Қиыр Шығыс аймағының "шығысына" жатады. Басқа зерттеушілер "Шығыс" терминімен барлық Азия елдерін білдіреді, осылайша бұл терминді кеңейтеді және еркін түсіндіреді. Бұл терминнің озбырлығы мен кеңейтілген түсіндірмесі кейде "шығыс" терминін Орталық Азия халықтары шығыс деп атаған кезде осындай халықтарға және олардың географиялық тұрғылықты жеріне қатысты қолдануға болатындығына әкеледі. Бұл терминді қолданудың парадоксы Шығыс халықтарының өздері өздерін мұндай деп санамайтындығында.

Бұл мәселенің зерттелмеуі, көріп отырғанымыздай, әдіснамалық тұрғыдан "Шығыс"терминін нақтылау қажет. Батыс мәдениеті үшін бұл терминді нақтылау XII, XVI-XVII ғасырларда, еуропалықтар ашқан Шығыс мәдениеті басқаша қабылданған кезде маңызды болғандығы анық. Оған өзінің басқа мәдени айнасы ретінде жүгіну өз мәдениетін сыни тұрғыдан қабылдауға ғана емес, сонымен бірге қол жеткізілген білімді қайта бағалауға мүмкіндік берді. Шетелдік мәдени айнаға қарап, Батыс Еуропа, ең алдымен, прагматикалық және аспаптық тапсырманы орындады, өйткені Шығыс мәдениетінде ол көптеген сұрақтар мен ізденістерге растайтын жауаптарды тапты [2]. Шығысты Батыс өзгеше деп қабылдады, Батыстың теологиясынан мистицизммен, Батыстың өзінің ерекше иррациондығымен ұтымдылыққа ұмтылуымен ерекшеленетін нәрсе ретінде. Шығыс Батыстың агрессивті белсенділігіне қарағанда талғампаз нәзіктікке, пассивизмге тең қалды. Шығыс әрқашан сезімтал-мистикалық ойлаумен, немқұрайлылықпен, батыстық есептік прагматизм мен этно-центризмнен өзінің әлсіздігі сезімімен ерекшеленді. Философиялық тұрғыдан алғанда, "Шығыс" термині дүниенің ерекше тәсілі-қарым-қатынас пен дүниетанымды түсінді. Ф. Ницшенің, к. Ясперстің, М. Хайдеггер, к. Юнг, Э.Фромм және басқа Батыс философтары, мәдениеттанушылар тек ерекшеліктерді, ойлау тәсілдерінің айырмашылығын анықтап қана қоймай, өмір салтының, сенімнің, психологияның айырмашылығын анықтады, ал мәдениаралық зерттеулер мәдени кодтарды, мәдени құбылыстардың символизация ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Шығысты зерттеу тек батыс шығыстану ғылымының дамуын ғана емес, сонымен бірге Батыс философиясының категориялық схемаларында Шығыстың дүниетанымдық, философиялық тұжырымдамаларын таныстыру, Батыс центризм әдіснамасы аясында Шығыс мәдени құбылыстарын қарастыруға ықпал еткен Шығыс тарихи-философиялық зерттеулердің дамуын бастады.

Бірақ Шығыс мектептерінің философиялық ізденістеріне терең ену біртіндеп Батыс зиялыларының еуропоцентризмнің тазартылған формаларын жеңуге деген ұмтылысын тудырды. Еуропоцентризмнің тазартылған формалары тек аудармаларда ғана емес, түсініктемелерде де, Шығыс философиялық жүйелерін сипаттау үшін батыстық философиялық парадигмаларды қолдануда да айқын. Начало еді зерттеулермен Гердера, Шеллинга, Гегельдің. Осыған байланысты Батыс тұжырымдамаларының біржақты апологетикасы орын алады, нәтижесінде марксистік философтардың тарихи-философиялық зерттеулерінде сол тенденция қалыптасады. Диалектиканың концептуалды аппаратын Шығыс философиялық тұжырымдамалардың ой парадигмасына экстраполяциялау философиялық буддизм де, даосизм де Шығыстағы диалектикалық ойдың бастауы ретінде қарастырыла бастады. Мұндай филиация тазартылған еуроцентризмді сақтауға және көбейтуге әкеледі, осылайша еуропалық философиялық тілдің әмбебаптығын нығайтады, Шығыс ойларын барабар сипаттау үшін еуропалық тілдің модулі ретінде әмбебаптылық туралы пікірді растайды [3]. "Шығыс" термині көбінесе батыстық адамның дүниетанымы мен дүниетанымының ерекшелігін сипаттайды, Ол үшін басқа адамдар маңызды және соншалықты маңызды, ол өзінің әлеуметтік-мәдени шындығын қалыптастырады. Батыс адамы Шығыс адамында "басқаның" ашылуы дін мен мифологиядағы, салт-дәстүрдегі, тілдегі, салт-дәстүрлердегі, киім, мінез-құлық, этикет, бет-әлпет, ым-ишарат, символизация ерекшеліктері және мәдени құбылыстарды кодтау сияқты маңызды параметрлер бойынша өтті. Сондықтан, Батыс адамы үшін" шығыс"," шығыс " тек өзіне жақын немесе оған жақын барлық халықтардың кеңістіктік орналасуынан тыс, мәдени режимдер бойынша немесе антропологиялық сипаттамалары бойынша ұқсас ғана емес, сонымен бірге географиялық, аймақтық жағынан да болатын барлық нәрсені білдіреді.өзінен. Шығыс адамының басқа жақтарының осы географиялық және мәдени ашылуында Батыс үшін шығыс әлемін Батыс әлемінен терең ажыратататын барлық нәрсені түсіндіру, тану, зерттеу маңызды болды.

Шығыс адамның лексикасында "Шығыс" термині жоқ, ол үшін әлем Шығыс пен батысқа бөлінбейді, керісінше ол аймақтық немесе географиялық орналасуды өзінің орналасуы тұрғысынан анықтамайды, ол үшін Шығыс қайда, Батыс қайда? Оның географиялық орналасуы оның, яғни оның халқының, этностың өмір сүру орны ғаламның белгілі бір орталығы, абсолютті нүкте, тұрақты және бір рет болатындығы тұрғысынан анықталмайды. Ол мүлдем басқаша ойлайды. Бұл әлемдегі барлық нәрсе салыстырмалы түрде, барлығы кеңістікте де, уақытша да ашық. Бір орталық жоқ, берік және статикалық тірек жоқ, әлемдік тәртіпті түсіндіруден бастауға болатын өзек жоқ. Шығыс халықтары арасындағы мәдени қалыптасқан және таратылған қарым-қатынас тарихи түрде другоға деген қарым-қатынаста ұсынылған. "Басқа" кездескенде, ол оған бас тарту немесе қызығушылық стратегиясын көрсетпейді, керісінше шыдамдылық пен құрмет көрсетеді. "Кетіп бара жатқан адам ұсталмайды, келген адам қудаланбайды" - Ясунари Кавабаттың бұл көзқарасын қысқа түрде білдіреді [4]. Шығыстан айырмашылығы, батыс адамы "басқаны" басқа деп

белгілеуге ғана емес, кейде оның басқа жақтарын да қабылдамайды. Мәдениеттанушылар Қиыр Шығыс аймағының мәдениетінің ерекшеліктеріне сүйене отырып, "Шығыс" терминін түсіндіруге жақындайды, бұл дәстүрлілікке, мистицизмге, руханизмге, табиғи үйлесімділікке деген ұмтылысты, өмірге деген құрметті және өлімге деген құштарлықты, оның уақытша болуын білдіреді.әлемде. "Шығыс" ұғымын түсінуге мәдени көзқарас аймақтық ерекшеліктерді ғана емес, әлемді қабылдау, дүниетаным, адамның әлемге, табиғатқа, басқа адамдарға, басқа адамға деген көзқарасының ерекшеліктерін нақты сипаттайтындығымен ерекшеленеді. Ол өмір салты мен Кодтау әдістерінің, мәдени құбылыстарды символизациялаудың, тілдің ерекшеліктерін, адамның табиғи және мәдени шындықтағы кеңістіктік-уақытша қатысуын түсіну және сипаттау тәсілдерінің ерекшеліктерін анықтайды. "Достықтың" мәдени бейнесін қалыптастыруға отандық философтардың бірқатар монографиялық және теориялық зерттеулері арналған. Бірқатар отандық ғалымдар бұл аспектке назар аударады, олар философиялық ізденістерді өз мәдениеті тұрғысынан сипаттаудың маңыздылығын атап көрсетеді [4- 8].

Шығыстағы философиялық ізденістер әрқашан адамды табиғи әлемге қарсы қоюға тырыспайтындығымен ерекшеленді, бірақ өтпелі әлемдегі адам өмірінің біртұтастығы мен тұтастығын түсінуге тырысты [9]. Адам мәңгілік емес деген ой, бірақ шексіз, мәңгі жаңаратын, релятивті әлемдегі бір сәт Шығыс данышпандарының философиялық ойларында үнемі серпіліп тұрады. Адамның әлемде релятивті болуын түсіну, шын мәнінде, көптеген философиялық ізденістерден өтеді. Әрбір философиялық мектеп өзінің көрнекті корифейлерімен бетпе-бет келіп, релятивті әлемде адамның бар екенін түсіну мәселесін таңдап, сонымен бірге адамның өмірлік стратегиясын жүзеге асырудың жолдарын, әлеммен үйлесімділікке қол жеткізудің жолдары мен құралдарын ғана емес, сонымен бірге әлеммен тұтастыққа қол жеткізу арқылы түсіну арқылы таң қалдырды [10]. Шығыс философтары адамның әлемде уақытша болу мәселесін шеше отырып, статикалық болмысқа, құрылымдалған, дене, материалдық-субстратқа емес, өзгермелі, үнемі динамикалық әлемде адамның бар болуына назар аударады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Юнг К. Психология және Шығыс. Психология және дін. - М.: Прогресс, 1997. - 150 Б.
2. Хайдеггер және Шығыс философиясы: мәдениеттердің толықтырылуын іздеу. - СПб.: Санкт-Петербург философиялық қоғамының баспасы, 2000. - 228 Б.
3. Федоренко Н.Т. Кавабата Ясунари. Уақыт бояулары: очерктер. - М.: кеңес жазушысы, 1982. - 464 б.
4. Есім Ғарифолла. Сана болмысы (Саясат пен мәдениет туралы ойлар) - Алматы: Ғылым, 1998. - 307 б.
5. Касабек А. Философиялық танымның тұлғалық сипаты. - Астана, 2005. - 150 Б.
6. Есім Ғарифолла. Хакім Абай. - - Алматы: Білім, 1995. - 192 б.
7. Орынбеков М.с. қазақтардың бірігуінің рухани негіздері. - Алматы: "Арқайым"ИД,2001. - 252 б.
8. Телебаев г.т. Философия тарихында өмір сүру дәстүрлері // Еуразия. - 2002. -№ 5. - С. 3-10.
9. Сидихменов В.Я. Қытай: өткен беттер. - Смоленск: Русич, 2003. - 464 б.

10. Крушинский А. А. Логика "и Джина": Ежелгі Қытайдағы шегерім. - М.: РҒА Шығыс әдебиеті, 1999. - 176 б.

ОӘЖ 349.2

ЖЕКЕ ЕҢБЕК ШАРТЫНЫҢ ТАРАПТАРЫ ЖӘНЕ НЫСАНАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ураков М. - Юк 19-1 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: оқытушы, құқық магистрі Куралбаева Ш.У.
Орта Азиялық Инновациялық Университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрены стороны и особенности предмета индивидуального трудового договора.

Summary: This article discusses the parties and features of the subject of an individual employment contract.

Жеке еңбек шарты - бұл қызметкер мен жұмыс берушінің арасындағы жазбаша түрде жасалған екі жақты келісім, оған сәйкес әр қызметкер ішкі еңбек тәртібіне бағынып, белгілі бір мамандық, біліктілік немесе лауазым бойынша жұмысты орындауға міндеттенеді, ал жұмыс беруші қызметкерге жалақыны және еңбек кодексінде және ұжымдық шартта көзделген басқа да төлемдерді уақтылы және толық көлемде төлеуге міндеттенеді [1].

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде "Жеке еңбек шарты" ұғымы енгізіледі. Нарықтық қатынастар жағдайында жеке еңбек шартына басымдық беріледі, өйткені ол қызметкердің жеке ерекшеліктері мен кәсіби дағдыларын ескере отырып, оның бастамасы мен дербестігі үшін жағдайларды қамтамасыз етуге, тараптардың өзара жауапкершілігін арттыруға, қызметкердің құқықтық және әлеуметтік қорғалуына бағытталған, ең бастысы тараптардың қарым-қатынасын жеңілдетеді.

Жеке еңбек шартының тараптары, бір жағынан, белгілі бір жасқа жеткен, жұмыс берушімен келісім жасасқан және жұмысты жеке еңбек шарты бойынша тікелей орындайтын қызметкер, ал екінші жағынан, жұмыс беруші – тиісті жұмысты ұсынатын және қызметкер еңбек шартын жасасқан заңды немесе жеке тұлға.

Сіз шынайы және неғұрлым толық анықтаманы дәл көрсететін осындай тұжырыммен келісуіңіз керек. Ертерек болса да, еңбек шарты тараптарының әртүрлі түсіндірмелері заң әдебиетінде пайда болды және олардың анықтамасы бойынша белсенді пікірталас болды. Атап айтқанда, "азамат", "қызметкер", "жұмыс беруші", "меншік иесі" және т. б. ұғымдар орын алды. Мысалы, "азамат" қызметкер ретінде дұрыс анықтама емес, өйткені азаматтығы жоқ адам жалдамалы қызметкер бола алады. Шарттың екінші жағы – "жұмыс беруші" келісім-шартындағы анықтама өте дұрыс болып көрінеді [2].

Еңбек қатынастары жеке еңбек шартының тараптары белгілі бір құқықтық мәртебеге ие болған кезде пайда болады – тараптардың заңды тұлғасы, тараптардың құқықтары мен міндеттерін іске асыру кепілдіктері, еңбек шарты бойынша міндеттемелерді орындау үшін жауапкершілік.

Заңнамада қызметкердің жұмыс берушіден жеке еңбек шартында тарапты білдіретін лауазымды адамның өкілеттігін растауды талап ету құқығы бекітілген.

Тараптардың өзара құқықтары мен міндеттері жеке еңбек шартының мазмұнын құрайды. Еңбек құқығы теориясында шарттардың екі тобы ерекшеленеді:

а) еңбек туралы заңдармен және басқа да нормативтік құқықтық актілермен алдын ала белгіленген;

б) уағдаласушы тараптар әзірлейтін.

Бірінші топқа қатысты шарттар әдетте ұжымдық шартта қамтылған заңнамалық және басқа да нормативтік құқықтық актілермен, оның ішінде жергілікті актілермен белгіленеді. Бұл шарттар тараптардың келісімі бойынша өзгере алмайды. Тараптар міндетті түрде сақтауға жататын жеке еңбек шарты талаптарының ішінде еңбек кодексінде белгіленген тыйымдарды атап өткен жөн. Еңбек шарты талаптарының екінші тобы, өз кезегінде, екі кіші топқа бөлінеді: міндетті (қажетті) және қосымша (қосымша). Шарт жасалмаған болып саналмайтын шарттар міндетті болып табылады. Қосымша жағдайларға келетін болсақ, олар тараптардың қалауына байланысты. Жеке еңбек шартын жасасу кезінде белгіленген міндетті және факультативті жағдайлар бұдан әрі тараптардың құқықтары мен міндеттерінің көлемін анықтайды [2].

Жеке еңбек шартының міндетті шарттары: жұмысқа қабылдау туралы келісім, қызметкердің еңбек функциясын белгілеу, басталу уақыты мен жалақы шарттарын белгілеу. Осы кәсіпорынға (мекемеге, ұйымға) жұмысқа қабылдау-түсу туралы келісімнен жұмыс орны туралы шарт туындайды. Біз белгілі бір аймақта (елді мекенде) орналасқан және еңбек құқығы бар кәсіпорын (мекеме, ұйым) туралы айтып отырмыз. Жұмыс орны қызметкердің еңбек қызметі жүзеге асырылатын кәсіпорынның (мекеменің, ұйымның) бөлігін көрсету арқылы нақтылануы мүмкін. Кәсіпорынның бөлімшелері (мекемелер, ұйымдар) бір-бірінен белгілі бір қашықтықта орналасқан жағдайларда (шаштараздар, асханалар, дүкендер және т.б.) жұмыс орнын нақтылау өте маңызды. Бұл шарт жұмысқа түсушінің мүдделерін, әсіресе ауылдық жерлерде қозғайды.

Жеке еңбек шартында кәсіптен, мамандықтан, біліктіліктен, лауазымнан, қолданыстағы еңбек заңнамасы мен келісімнен туындайтын тараптардың құқықтары мен міндеттерінің көлемін анықтау қажет. Тікелей кәсіпорындарда (мекемелерде, ұйымдарда) қызметкерлердің және әкімшіліктің еңбек құқықтары мен міндеттері жұмыс берушінің актілерімен бекітілетін ішкі еңбек тәртібінің қағидаларында белгіленеді.

Заңнамада жұмысты бастаудың бірыңғай мерзімі белгіленбеген. Бұл мәселе жұмыс беруші мен қызметкердің келісімі бойынша шешіледі. Жеке еңбек шарты белгісіз мерзімге де, белгілі бір мерзімге де немесе нақты жұмыстарды орындау мерзіміне жасалуы мүмкін. Шарттың қолданылу мерзіміне ескертпе болмаған жағдайда, ол шартта белгіленбеген мерзімге жасалған болып есептеледі.

Еңбек кодексінде ұйым басшылары үшін жеке еңбек шартының мерзімін анықтауға қатысты кейбір ерекшеліктер белгіленген. Сонымен, ұйымның басшысымен еңбек шартын ұйымның меншік иесі немесе меншік иесі уәкілеттік берген адам немесе орган ұйымның құрылтай құжаттарында немесе тараптардың келісімінде белгіленген мерзімге жасайды.

Жұмыс берушінің қызметкерге *сынақ* мерзімін белгілеуге құқығы бар. Бұл ретте, егер сынақ мерзімі өтіп кетсе және тараптардың ешқайсысы екінші тарапты жеке еңбек шартының бұзылғаны туралы хабардар етпесе, шарттың қолданылуы жалғасады және оны тоқтатуға жалпы негіздерде ғана жол беріледі. Сынақ нәтижесі қанағаттанарлықсыз болған кезде қызметкерді жұмыстан босату жұмыс берушінің актісімен жүргізіледі. Сынақ мемлекеттік қызметке кіретін адамдар үшін де белгіленуі мүмкін.

Қызметкерлердің кейбір санаттары үшін жеке еңбек шарттарын жасасу кезінде сынақ белгіленбейді. Мәселен, маусымдық қызметкерлерді жұмысқа қабылдау кезінде қызметкердің өзіне тапсырылатын жұмысқа сәйкестігін тексеру мақсатында сынақ белгіленбейді [3].

Жеке еңбек шартының талаптары, егер олар заң актілеріне қайшы келмесе, Тараптардың орындауы үшін міндетті болып табылады. Еңбек шартының қажетті де, факультативтік жағдайлары да еңбек туралы заңнамада және ұжымдық шартта (келісімде) белгіленгендермен салыстырғанда қызметкерлердің еңбек жағдайларын нашарлатпауға тиіс. Бұл еңбек қатынастары саласындағы заңдылықты қамтамасыз етудің маңызды кепілі болып табылады.

Шетел қатысатын кәсіпорындарда жұмыскерлерді жалдау және жұмыстан босату, еңбек және демалыс режимі, еңбекке ақы төлеу шарттары, кепілдіктер мен өтемақылар мәселелерін қоса алғанда, өндірістік және еңбек қатынастары ұжымдық шартпен (келісіммен) де, жеке еңбек шарттарымен де реттеледі. Бұл ретте ұжымдық шарттың (келісімнің) және жеке еңбек шарттарының талаптары Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген талаптармен салыстырғанда осы кәсіпорын қызметкерлерінің жағдайын нашарлата алмайды.

Жұмыс беруші жеке тұлғаларда үй шаруашылығында жұмыстарды (көрсетілетін қызметтерді) жүзеге асыруға жеке еңбек шартын жасасқан қызметкерлер үшін ерекше жағдайлар белгіленген, үй жұмыскерлері деп танылады. Үй қызметкерлеріне еңбек туралы заңнаманың күші олардың жеке еңбек шарттарымен реттелмейтін және үй қызметкерлерінің еңбек сипатына қайшы келмейтін бөлігінде қолданылады. Үй қызметкерлерімен жеке еңбек шарты тараптардың бірінің бастамасы бойынша кез келген уақытта бұзылуы мүмкін [3].

Жаңа еңбек заңнамасында үйде жұмыс істейтін қызметкерлер үшін де құқықтық нормалар белгіленген. Алайда, қазіргі қиын уақытта үйде жұмыс істейтін түрлердің даму деңгейі өте шектеулі және жеткілікті таралуы жоқ.

Есесіне Қазақстанның батысындағы мұнай өндіруші компаниялардың кең ауқымды қызметіне байланысты еңбекті ұйымдастырудың вахталық әдісі ерекше дамыды. Вахталық әдіс жұмыскерлердің тұрақты тұратын жеріне

күнделікті қайтып келуі қамтамасыз етіле алмайтын кезде олардың тұрақты тұратын жерінен тыс жерде еңбек процесін жүзеге асырудың ерекше нысаны болып табылады. Бұл жағдайда жұмыс беруші вахталық әдіспен жұмысқа тартылатын жұмыскерлерді жұмыс өндірісі объектісінде болған кезеңде олардың тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету үшін тұрғын үймен, жұмыс орнына дейін және кері жеткізіп салумен, сондай-ақ жұмыстарды орындау және ауысымаралық тынығу үшін жағдаймен қамтамасыз етеді.

Еңбек функциясын келісімшартта реттеу маңызды практикалық мәнге ие. Белгіленген заңдарда, қызметкерді оның келісімінсіз бір жұмыстан екінші жұмысқа ауыстыру мүмкіндігі, егер мұндай ауысу басқа жұмысқа ауысу болмаса, жеке еңбек шартында келісілген еңбек функциясына байланысты болады. Жеке еңбек шартының міндетті шарты қызметкерді кәсіпорын штатына қабылдау және қызметкерді оның өндірістік қызметіне қосу болып табылады. Жеке еңбек шарты түрінде осы қызметкердің жеке қабілеттері іске асырылатындықтан, бұл қызметкерді жұмыс берушінің келісімінсіз басқа адаммен ауыстыруға жол берілмейді.

Қызметкер кәсіпорынның ішкі еңбек тәртібіне бағынуға міндетті. Ішкі еңбек тәртібінің мазмұнын ұжымның нақты және үйлесімді жұмысын қамтамасыз ететін кәсіпорынның (мекеменің, ұйымның) осындай жұмыс режимін айқындайтын нормалар құрайды. Ішкі еңбек тәртібі заңдармен, заңға тәуелді актілермен, ішкі еңбек тәртібінің ережелерімен, жұмыс берушінің актілерімен реттеледі.

Еңбек шартының шарттардың өзге түрлерінен ерекшелігі.

Еңбек шартында мына талаптардың біреуінің болуы:

1) жұмыскердің жұмысты (еңбек функциясын) белгілі бір біліктілік, мамандық, кәсіп немесе лауазым бойынша орындауы;

2) міндеттемелерді еңбек тәртіптемесіне бағына отырып жеке орындауы;

3) жұмыскердің еңбегі үшін жалақы алуы шарттардың өзге түрлерінен еңбек шартының ерекше белгілері болып табылады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. ҚР Конституциясы 30.05.1995ж. (2019ж. еңгізілген өзгерістермен қосымшылармен).
2. ҚР Еңбек кодексі 23.11.2015 ж.
3. Ахметов А., Ахметова Г. Еңбек құқығы : Оқулық.- Алматы : Заң әдебиеті, 2014

ОӘЖ 368.1

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫ

Үміт Ә.А., Абдіхайым Е.М., Ергеш А.К., Полат А.С.
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., аға оқытушы, Имашев Б.Е.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В статье рассмотрен современный этап развития страхового рынка Республики Казахстан.

Summary: The article considers the current stage of development of the insurance market of the Republic of Kazakhstan.

Қазіргі әлемдік экономика әр түрлі тәуекелдерге ұшырайды, олар сөзсіз айтарлықтай экономикалық шығындарға әкеледі. Қоғам сақтандыруды дүлей зілзалалардан, өнеркәсіптік аварияларменапаттардан экономикалық салдарларды төмендету, күтпеген қолайсыз оқиғалар басталған кезде отбасылар мен жекелеген азаматтардың мүдделерін қамтамасыз ету проблемаларын шешу үшін пайдалануға мәжбүр.

Бүгінгі таңда Қазақстанның сақтандыру секторын одан әрі жетілдіру республиканың қаржы-экономикалық саясатының маңызды бағыты болып табылады. Бұл сақтандыру компанияларының айтарлықтай уақытша бос ақша ресурстарына ие және әлеуетті инвесторлар бола отырып, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына елеулі үлес қосуына байланысты. Отандық сақтандыру секторы тәуелсіздіктің отыз жылы ішінде күрделі қайта құру жолынан өтті. Тәуелсіздіктің басында жас елдің сақтандыру нарығында бірнеше жүздеген сақтандырушылар болды, бұл сақтандыру қызметін мемлекеттік монополиясыздандырудың салдары болды. Бүгінде қазақстандық сақтандыру ұйымдарының қызметі Конституциямен, Азаматтық кодекспен (40-тарау), "Сақтандыру қызметі туралы" Заңмен және республиканың басқа да нормативтік құқықтық актілерімен реттеледі. 2019 ж. 1 қаңтарына Қазақстанның сақтандыру нарығының институционалдық құрылымында 27 сақтандыру компаниялары, оның ішінде, 19 жалпы сақтандыру саласында жүрсе, 8 өмірді сақтандырумен айналысады. 1қаңтардан 31 желтоқсан аралығындағы "Қазақстан және Орталық Азиядағы KPMG" аудиторлық компаниясы осы сақтандыру компанияларының қаржылық жағдай рейтингісін 9 көрсеткішпен есептеген. Оның ішінде, тиімділік көрсеткіштері: ROE (1) және шығындылықтың құрамдастырылған коэффициенті (2); активтер (3), меншікті капитал (4), таза пайдадан түскен сақтандыру сыйлықақылары (5), таза сақтандыру төлемдері (6) және таза пайда (7) сияқты, сонымен бірге, даму көрсеткіштері: өткен жылға қатысты таза еңбекпен табылған сақтандыру сыйлықақыларының өсуі (8);сақтандыру резервтерін жабу коэффициенті (9). Әрине бұның нәтижесі сақтандыру компаниялары арасындағы нарық жағдайына байланысты бәсекелестіліктің орын алуда екендігін көрсетеді.

Қазақстанның қазіргі сақтандыру рыногында жалпы сақтандыру саласында ең алдыңғы қатарлы сақтандыру компанияларының тізімі мынадай.

"Халық-Казахинстрах" Қазақстан Халық банкінің ҮҚК " ақ. 2018 жылдың басында компания "Казкоммерц-Полис"СК-мен ерікті түрде бірікті. Факт бойынша Қазақстан Халық банкінің еншілес сақтандыру компаниясы болып табылады.

"Қазкоммерц-Полис" СК " АҚ. Елдегі банктердің біріне тиесілі тағы бір сақтандыру компаниясы. Әңгіме Казкоммерцбанк туралы болып отыр.

"Еуразия"СК. Қазақстанның сақтандыру нарығындағы ең ірі болып саналады. Оның айналымы 2017 жылы 218 млрд.

"НОМАД Иншуранс"СК. 2017 жылы компания 18,4 млрд. теңге сомасына сақтандыру сыйлықақыларын жинай алды. Сақтандырудың жалғыз иесі-кәсіпкер Алмас Мыңбаев.

"Kaspi Страхование"АҚ. Ірі аттас банкке тиесілі тағы бір еншілес сақтандыру компаниясы – Kaspi Bank. Компания 2017 жылы 6,2 млрд. теңге пайда таба алды.

Ал «өмірді сақтандыру» қызметі бойынша үздік сақтандыру компанияларының бестігі: "Номад Life" ӨСК " АҚ. Компания 2017 жылы өз активтерінің көлемін 20% – ға-67 млрд.теңгеге дейін ұлғайтты. Сақтандырушы өмірді сақтандыру секторында жетекші орынға ие болды.

«Халык-Life», рейтингте жоғары бірінші орынды иеленген «Халык-Казахинстрах» сақтандыру компаниясының филиалы.

"Казкоммерц-Life". Бұл ең жақсы сақтандыру рейтингісінде пайда болатын сақтандыру компаниясының тағы бір филиалы.

"Еуропалық Сақтандыру Компаниясы". Компания Generali Employee Benefits Network халықаралық сақтандыру компаниясының Қазақстандағы ресми өкілі болып табылады. Айтпақшы, бұл ел нарығындағы өмірді сақтандыру қызметтерін ұсынатын жалғыз шетелдік сақтандырушы.

"ӨСК Мемлекеттік аннуитеттік компания". Компанияның 100% акцияларын мемлекет иеленеді. Бұл компания Өмірді сақтандыру бағдарламасын мемлекеттік деңгейде жүзеге асыруды жақсарту мақсатында құрылды [1].

Сақтандыру механизмінің бірегейлігі оның кәсіпорындар мен азаматтардың мүліктік мүдделерін қорғау функциясын орындап қана қоймай, сонымен қатар мемлекеттің көптеген макроэкономикалық міндеттерін шешуге қабілетті болуында. Сақтандыру қызметі сақтандыру ұйымдары ұсынатын қызметтердің сипатына байланысты өзіндік ерекшелігімен ерекшеленеді. Қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық жағдайлар прогрессивті үрдістерді және халықаралық стандарттардың талаптарын ескере отырып, сақтандыру нарығының одан әрі дамуын қамтамасыз ететін тұтас сақтандыру жүйесін құруды талап етеді. Сақтандыру секторы республиканың тұрақты дамуымен байланысты мәселелердің кең ауқымын қамтуға арналған.

Қазақстанда нарықтық реформалар басталған кезде отандық сақтандыру нарығы тұрақты өсу қарқынын көрсетті, дегенмен, республиканың ЖІӨ-дегі сақтандыру сыйлықақыларының үлес салмағы өте төмен болып қалуда. Бүгінгі таңда сақтандыру қатынастарын дамытудың егжей-тегжейлі ерекшеліктерін зерттей отырып, ҚР-да сақтандыру азаматтардың, шаруашылық жүргізуші субъектілердің және мемлекеттің мүдделерін қорғауға мүмкіндік беретін ең тиімді құралға айнала қойған жоқ деп айтуға болады. Бүгінгі таңда мемлекет сақтандыру жүйесінің қалыптасуына 100% тартылмаған. Бұл көптеген аспектілерде, мысалы, қазіргі уақытта тиісті компаниялардың қызметін қатаң бақылауға негізделген басқару функцияларын қысқартуда көрінеді.

Сақтандыру нарығы - бұл арнайы әлеуметтік-экономикалық орта, ақша қатынастарының белгілі бір саласы, онда сақтандыруды қорғау сату объектісі болып табылады, оған ұсыныс пен сұраныс қалыптасады.

Сақтандыру нарығын сонымен бірге мына сипатта да қарастыруға болады:

- қоғамның сақтандыру қорғанысын қамтамасыз ету үшін сақтандыру қорын қалыптастыру және бөлу бойынша ақшалай қатынастарды ұйымдастыру нысаны ретінде;

- тиісті сақтандыру қызметтерін көрсетуге қатысатын сақтандыру ұйымдарының (сақтандырушылардың) жиынтығы ретінде.

Бұл өнімдердің тұтынушылық қасиеттері өте ерекше және қаржы нарығының басқа өнімдерінен өзгеше. Олардың ерекшелігі сақтандыру мәнінен туындайды. "Сақтандыру қызметі туралы" 2000 жылғы 18 желтоқсандағы № 126 - II ҚР Заңына сәйкес сақтандыру қызметі деп азаматтардың, кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың белгілі бір оқиғалар (сақтандыру жағдайлары) басталған кезде олар төлейтін сақтандыру жарналарынан (сақтандыру сыйлықақыларынан) қалыптастырылатын ақша қорлары есебінен олардың мүліктік мүдделерін қорғау жөніндегі қызметті түсіну керек [2].

Әрбір сақтандыру өнімі нақты сақтандыру объектісімен (сақтандырылатыны) байланысады, сақтандыру себептерін (сақтандыру тәуекелін), оның құнын (сақтандыру сомасын), бағасын (сақтандыру тарифін), соңғысы сақтандырылатын оқиғаларды алдын ала болжаудағы ақшалай төлемдер (есеп айырысулар) шарттарын айқындайды. Сақтандыру өнімінің куәлігі (сертификаты) сақтандыру полисі деп аталатын құжат болып табылады. Полис жасалған сақтандыру шартының (сақтандыру өнімін сатып алу-сату) фактісін растайды, ол әрқашан мәні бар, сақтандыруға қатысушыларға арналған, мәміленің негізгі сандық параметрлерін қамтиды, заңды құжат болып табылады. Сақтандыру өнімінің ерекшелігі сақтандыру жарнасы әрқашан сақтандыру сомасынан аз болады. Мұндай арақатынас сақтандыру өнімдерінің нарықтық тартымдылығын және оларға тиісті сұранысты қамтамасыз етеді. Сақтандыру өнімін сатып алудан көрінетін пайда айқын көрінеді. Бірақ бұл сатушының ұтылуын білдірмейді, өйткені полистер (сатып алушылар) саны әдетте сақтандыру жағдайларының санынан көп. Осыған байланысты, егер сақтандыру өнімінің бағасы дұрыс анықталса, сатушы (сақтандырушы) шығынға ұшырамайды.

Сақтандыру — бұл сақтандыру өнімдерін сатып алушылар мен сатушылар, яғни сақтанушылар мен сақтандырушылар арасындағы өзіндік "ойын" деп болжауға болады. Сақтандырушы сақтанушылар мен сақтандырушының сақтандыру өнімін сатып алу-сатуға байланысты туындайтын төлемдері арасындағы белгілі бір арақатынасты белгілейді, яғни сақтандыру өнімінің бағасын (тарифін) айқындайды. Тариф деңгейі осы сақтандыру өнімінің сатылуын қамтамасыз ету үшін жеткілікті төмен болуы тиіс, бірақ сонымен бірге сақтандырушының өтем төлеуге және аппаратты

ұстауға арналған шығыстарын жабу, сондай-ақ қажетті пайданы қамтамасыз ету үшін жеткілікті жоғары болуы тиіс. Бұл қарама-қайшылықты міндет ықтималды есептеулерді қолдану негізінде шешіледі. Тариф, бір жағынан, сақтандыру тәуекелінің мөлшерін қамтиды (сондықтан оның бағасын анықтайды). Екінші жағынан, бұл орташа мән сияқты. Сонымен қатар сақтандыру оқиғалары "орта есеппен емес", таңдамалы, жеке тәуекелдіктерде орын алады. Бұл қарама-қайшылық сақтандыру өнімінің бағаларын олардың жеке тәуекелдерін ескере отырып, оны сатып алушылардың санаттары бойынша тиісті саралау арқылы шешіледі [3].

Қазіргі ғылыми зерттеулерде "сақтандыру" ұғымының көптеген анықтамалары ұсынылған, бұл зерттеудің осы саласының өзектілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Жүргізілген зерттеу сақтандырудың мынадай функциялары бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді: нысаналы мақсаттағы сақтандыру қорларын қалыптастыру; келтірілген залалды өтеу және төлемдерді жүзеге асыру; сақтандыру жағдайларын болдырмауға, олардың туындау тәуекелін және олар келтіретін зиянның мөлшерін азайтуға бағытталған алдын алу іс-шараларын жүзеге асыру; қосымша табыс алу мақсатында уақытша бос ақша қаражатын инвестициялау. Демек, сақтандыру-бұл сақтандыруға қатысушылар арасында мүліктік мүдделерге зиян келтіру тәуекелін қайта бөлумен байланысты және сақтандыру жарналарының жинақталуын және сақтандырылған мүліктік мүдделерге зиян келтіру кезінде сақтандыру төлемдерін жүзеге асыруды қамтамасыз ететін мамандандырылған ұйымдар жүзеге асыратын қызмет түрі [4].

Жүргізілген талдау барысында сақтандыру секторының анықталған проблемаларынан басқа, сақтандыру ұйымдары ұсынатын қызметтердің (ерікті сақтандыру түрлері бойынша) өте шектеулі тізбесін және олардың халықтан талап етілмегендігін атап өтуге болады. Айта кету керек, сақтандыру нарығының дамымауының негізгі себебі ретінде республика азаматтарының көпшілігінің төмен табысы болып табылады. Осы фактордан басқа сақтандыру ұйымдарының шектеулі саны, сондай-ақ жинақтаушы сияқты өмірді сақтандырудың перспективалық түрінің дамымауы сияқты басқа да факторлар бар. Сонымен қатар, отандық сақтандыру ұйымдарының маркетингтік стратегиясы көп өзгерісті қажет етеді. Азаматтардың қаржылық сауаттылығының төмендігін ескере отырып, бұл сақтандырушылар қызметіндегі елеулі олқылық болып табылады.

2021 жылы Қазақстанның сақтандыру рыногін не күтуде:

2020 жылы ДСҰ шеңберінде қазақстандық сақтандыру нарығына тәжірибесі, құзыреттілігі, өнімдері, бизнес-процестері және АТ-жүйелері бар шетелдік компаниялар келуі ықтимал. Дәл қазір біздің нарық шетелдік компаниялар үшін қаншалықты қызықты екенін айту қиын, бірақ жақын болашақта олар Қазақстанға міндетті түрде келеді. Бұл қазақстандық компаниялардан жұмыста үлкен өзгерістерді талап етеді. Әңгіме тиімді тарифтер мен қызықты өнімдер туралы ғана емес, бірінші кезекте бизнеске,

сапалы сервиске және ішкі бизнес-процестерге көзқарас туралы болып отыр. Бұл сақтандырушылардан үлкен инвестицияларды қажет етеді.

Бәсекелестіктің күшеюі 2019 жылдың өзінде нарықта өмірді сақтандыру бойынша компаниялар санының артқанын растайды. Сондай-ақ, болжамдар бойынша сақтандыру агенттері үшін бәсекелестік артып, агенттерді іздеу және оқыту бағытында жұмыс күшейеді [5].

Бірінші кезекте ЖОМС (жұмыскерлерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру) және зейнетақы аннуитеті нарықтарында бәсекелестіктің күшеюі орын алады деп күтілуде. Жұмыскерлерді жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру әлі толық көлемде қамтылмаған, ал екіншісінің зейнетақы реформасына байланысты болашағы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1.Рейтинг страховых компаний — 2020 — Forbes Kazakhstan
2.Сақтандыру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы N 126 Заңы.
3. Бельгибаев А.К., Рахимбаев А.Б. Теория и практика страхования: учеб. пособие для вузов. Алматы: Интрепресс, 2010. 268 с
4. Назарчук И.М. Страхование: учеб. пособие. Алматы: Издательство Nurpress, 2014. 158 с.
5. Жуйриков К.К.Страхование: теория, практика, зарубежный опыт: учебник для вузов. Алматы: Экономика, 2015. 408 с.

УДК 347

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ УСЛУГИ: ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ

Фархадов Б.А., Тожиев О.М., Худайберганов А.Э.
Научный руководитель: к.ю.н., старший преподаватель Рахметова Г.Р.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада жоғары білім беру саласындағы білім беру қызметтерін тұтынушылардың құқықтарын қорғау процесінде туындайтын қоғамдық қатынастарға қатысты мәселелер қарастырылады.

Summary: This article deals with issues related to public relations arising in the process of protecting the rights of consumers of educational services in the field of Higher Education.

Определение общего понятия «услуги» содержится в Налоговом кодексе РК, где указано, что это определение используется для целей налогообложения. В соответствии с пунктом 5 статьи 38 Налогового кодекса РК для целей налогообложения результатами деятельности признаются виды деятельности, которые продаются и потребляются в ходе этой деятельности, что существенно не отражается.

Гражданский кодекс РК не определяет общего понятия «услуга», хотя статья 128 Гражданского кодекса РК определяет услуги как объект гражданского права. Согласно пункту 1 статьи 779 Гражданского кодекса РК под деятельностью следует понимать совершение определенных действий или действий [1].

В гражданском праве понятие «объект гражданского права» обычно считается синонимом понятия «объект гражданско-правовых отношений». Правового определения этих понятий нет, однако виды объектов гражданского права перечислены в статье 128 Гражданского кодекса РК [1].

В литературе существуют разные мнения об объекте гражданско-правовых отношений. Наиболее распространен подход, который является объектом гражданско-правовых отношений, который является объектом гражданско-правовых отношений. Соответственно, такое же определение применяется к объекту гражданских прав.

В целом, различая понятия «услуги» и «работа», следует отметить, что многие авторы относятся к услугам как к услугам, которые не приводят к материальным ценностям, конкретным товарам, но это вовсе не означает безопасность. Нет результатов по услугам.

В литературе также показаны основные черты деятельности как объекта гражданских прав.

Услуги, направленные на удовлетворение нематериальных потребностей, характеризуются тремя фундаментальными признаками: во-первых, отсутствие результатов, во-вторых, личные, т.е. такие услуги обычно направлены на удовлетворение индивидуальных потребностей человека, и в-третьих, услуга не имеет меновой стоимости, т.е. такие услуги не могут быть перепроданы, поскольку соответствующие потребности удовлетворяются в процессе предоставления этой услуги.

Проблема трудоустройства рассматривается в рамках таких наук, как экономика, социология, психология, то есть имеет междисциплинарный характер [2].

Представители конфликтного подхода рассматривают образование как механизм социальной селекции. Конфликтный подход рассматривает связь системы образования с изменяющимися статусными, культурными и экономическими ресурсами. Ученые предполагают наличие социальных противоречий между власть имущими и трудящимися, которые способствуют формированию безработицы и нового класса (слоя) — пролетариата (людей, которые не имеют постоянного заработка, профессионального роста, социальных гарантий), что способствует росту безработицы и социальной напряженности в обществе. Взгляды представителей классической теории о трудовых отношениях позволяют создать модель рынка труда, отражающую взаимосвязь спроса и предложения работников и рыночных организаций и определить основные стратегии трудоустройства молодежи.

Современный рынок труда объективно требует качества профессионального образования, профессионального образования, повышения уровня квалификации, полученной в начале жизни специалиста. С одной стороны, стремительное развитие международных экономических отношений, более широкое вовлечение потенциала в мировое экономическое пространство, а с другой – конкуренция в сфере образования, на рынке образовательных услуг. В отношения конкуренции вовлекается и каждый индивид, выходящий на рынок труда [3].

В условиях плановой экономики действовала система принудительного распределения выпускников, которая, хотя и имела недостатки, обеспечивала практическую занятость. Но в то же время эта система не создавала свободного рынка труда квалифицированной молодежи, что вело к ограничению свободы выбора места работы.

Рынок образовательных услуг – это совокупность социально-экономические отношения между учебными заведениями и потребителями с целью продажи и покупки образовательных услуг.

К одним из стратегических направлений развития Республики Казахстан во кратчайшее период принадлежит образование и наука. От их развития зависят темпы финансового, технологического прогресса, политического формирования, капиталом культуры также духовности в обществе. Становится понятно, то, что в отсутствии их невозможен рост во формировании страны также сообщества во полном. Целью стратегии формирования высочайшего создания является формирование государственной модели, способной гарантировать значительное свойство преподавания, конкурентоспособной во всемирном просветительном месте, дозволяющей переключиться с экономики сырьевых ресурсов ко экономике знаний.

Для определения ситуации, в находится в настоящее время система высшего образования, предлагаем рассмотреть, как она развивается, и попытаемся ответить, что ждет ее в будущем.

Следует различать понятия «образовательные услуги» и «услуги в сфере образования». Последние представляют собой совокупность услуг, которые обеспечивают образовательные процессы, не являясь их содержательной частью (например коммунальные, консультационные и т. п.).

В современной научной литературе образовательную услугу часто характеризуют как общественное благо. В экономической теории общественные блага характеризуются двумя свойствами - неконкурентоспособностью и исключительностью. Свойство исключения не используется для образовательных услуг, поскольку исключить некоторых лиц из потребления образовательных услуг (назначение платы за обучение, конкурсный отбор абитуриентов) несложно. Потребление образовательных услуг создает конкуренцию среди потребителей. Предельные затраты на одного дополнительного слушателя будут положительными, потому что по мере увеличения количества слушателей в группе остальные будут уделять меньше внимания. На наш взгляд, с точки зрения экономических услуг, образовательные услуги относятся к категории сугубо индивидуальных товаров, поскольку их потребление может сопровождаться конкуренцией и исключением отдельных субъектов из этого процесса. В то же время образовательные услуги могут иметь, а могут и не иметь значительного положительного воздействия, поэтому они являются социально значимыми личными благами [4].

Учащиеся или студенты (прямые потребители) занимают особое место в процессе предоставления образовательных услуг, то есть в процессе их

потребления. Эффективность образовательных услуг во многом зависит от активного участия студентов в процессе их персонализации. В основном учащиеся являются производителями образовательных услуг.

В экономическом пространстве рынка образовательных услуг, как и в других типах рынков, формируются спрос, предложение и цена. Применение данных определений к сфере образования требует учета ее особенностей.

Во-первых, следует отметить, что спрос на рынке образования характеризуется неопределенностью, особенно в характеристиках новых образовательных услуг. Поэтому внедрение таких услуг на рынок связано с высоким риском и не всегда оправдано.

Во-вторых, предоставление образовательных услуг негибкое, потому что сектор образования не может быстро реагировать на изменение цен. Например, дополнительное финансирование необходимо для увеличения предложения образовательных услуг, подбора квалифицированного персонала, расширения аудитории и т. д.

В-третьих, образовательные услуги - это дорогостоящий товар, «часто связанный с их исключительной полезностью и уникальностью».

В экономической литературе встречается точка зрения, согласно которой образовательные услуги, которые оказываются на платной основе, рассматриваются как рыночные, а бесплатные как нерыночные. Однако и бесплатное, и платное образование являются сторонами одного целого. Процесс покупки и продажи образовательных услуг происходит как на платном, так и на бесплатном обучении.

Суть рынка образовательных услуг полностью отражается в следующих функциях:

- функция саморегулирования образовательных услуг, выражающаяся в расширении объема услуг и повышении цен на них;
- стимулирующая функция при внедрении новых образовательных технологий, позволяющих снизить затраты на обучение и снизить цены;
- социально значимые функции образовательных услуг в случае их дефицита;
- регулирующая функция, устанавливающая определенные пропорции в предоставлении образовательных услуг и их обмене;
- функция демократизации, которая выражается в дифференциации образовательных учреждений и освобождении образования от нежизнеспособных элементов.

Основными субъектами рыночных отношений на рынке образовательных услуг являются: производители образовательных услуг (образовательные организации и физические лица, оказывающие образовательные услуги в индивидуальном порядке); потребители образовательных услуг (физические лица, фирмы, предприятия, организации, государственные учреждения и др.); посредники (включая службы занятости, биржи труда, государственные учреждения и структуры, способствующие продвижению образовательной деятельности на рынке и т. д.).

Поставщики образовательных услуг формируют предложение этих услуг на рынке. Наиболее активными субъектами рыночных отношений между этими производителями являются образовательные учреждения, оказывающие решающее влияние на структуру предоставляемых услуг и, как следствие, сегментацию рынка [5].

Потребители образовательных услуг создают на них спрос. В этом случае общества, фирмы, предприятия, организации и т. Д. Фактически выступают в качестве промежуточных потребителей образовательных услуг (с одной стороны, заказчиков).

Заинтересованные в максимально полном и эффективном удовлетворении своих образовательных потребностей, они поощряют это потребление, включая полную или частичную оплату этих услуг, создание различных типов стипендиальных фондов и т. д.

Таким образом, образовательные услуги в сфере высшего образования можно определить как образовательную деятельность в сфере высшего образования, направленную на удовлетворение потребности конкретного человека в получении информации, знаний, навыков. уровень и качество, основным критерием которых является их реализация в процессе профессиональной деятельности и (или) дополнительного образования.

Список использованной литературы:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім), 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII. (2021.01.04. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. – 2021 // adilet.zan.kz/rus(дата обращения: 10.03.2021).
2. Корнилов Э. Вопросы совершенствования законодательства о защите прав потребителей.// Хозяйство и право. 2018. № 1. - С.68-78.
3. Ситдикова Л.Б. Гражданско-правовой статус потребителя в сфере оказания информационных услуг// Юридический мир. 2011. № 9.- С. 78-85.
4. Ершов В. Проблемы судебной защиты прав граждан по договорам об оказании платных образовательныхуслуг// Мировой судья. 2008. № 8. – С. 75-78.
5. Кванина В.В. Договор на оказание вузом образовательных услуг// Закон. 2017. № 4. – С. 78-89.

ОӘЖ -339.543

ПОНЯТИЕ И ПОРЯДОК ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ТАМОЖЕННОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Хокимова С.У., Сайдула Д.С., Ешмагамбетов Р.А.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Алтаева М.О.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: Бұл мақалада кедендік сараптаманың тұжырымдамасы мен жүзеге асыру тәртібі қарастырылады.

Summary. This article discusses the concept and procedure for the implementation of the customs examination.

Использование специальных оценочных знаний в сфере таможенного дела происходило задолго до появления понятий «экспертиза» и «эксперт». На начальном этапе для определения лица, привлеченного для изучения товара в спорной ситуации в таможенном деле, использовалось такое словосочетание, как» лицо-сборщик. Но в начале XX века во всех официальных документах был установлен термин «эксперт» [1].

Основными предпосылками для представления экспертизы в роли казахстанского института права стали следующие критерии: это развитие научных знаний и осознание необходимости доведения этих знаний до судопроизводства, а также формирование новых форм преступной деятельности.

Официальная экспертиза в таможенном деле возникла в 1895 году, когда в департаменте таможенных сборов было создано тарифное подразделение с технической лабораторией [1].

В Главу 20, ТК РК, принятую в 2017 г., вошло понятие «таможенная экспертиза при проведении таможенного контроля», отсутствуют статьи об исследованиях при осуществлении таможенного контроля [2].

В соответствии со статьей 137 Таможенного кодекса «таможенная экспертиза-организация и проведение исследований, осуществляемых таможенными экспертами и иными экспертами с использованием специальных и научных познаний для решения задач в области таможенного регулирования» [3].

С принятием в 2017 году Таможенного кодекса Евразийского экономического союза раздел таможенной экспертизы регламентируется главой 53, в которой название главы называется «таможенная экспертиза, назначаемая таможенными органами» [4].

Определение термина «проба было более простым для понимания, поскольку оно перестало ссылаться на неизвестную» документацию по стандартизации, которая никогда не использовалась при отборе проб в таможенных целях.

Наибольшим изменениям, на наш взгляд, подверглось определение термина «таможенная экспертиза». В ТК ЕАЭС таможенная экспертиза-это действия, включающие в себя только исследования и испытания, проводимые таможенным экспертом, а организационные вопросы назначения и проведения таможенной экспертизы в это понятие не входят [4].

На практике таможенные эксперты проводят испытания проб и образцов товаров, представленных на экспертизу, в основном с использованием аттестованных методик определения конкретных характеристик и свойств объектов экспертизы, но иногда бывают случаи, когда на экспертизу представляются товары, изготовленные из новых материалов, обладающие новыми свойствами, для определения которых необходимо разработать новые методики, то есть провести научные исследования.

Основные задачи таможенных экспертиз:

1. Признание объектов, т.е. проб и образцов по определению, наименования товара в соответствии с Товарной номенклатурой ВЭД.

2. Диагностика, при которой осуществляется определение механизма событий, явлений и последовательности действий, а также причинно-следственных связей (технологических экспертиз).

3. Экспертная профилактика, выявление в таможенном законодательстве условий, способствующих совершению правонарушений и преступлений, а также непосредственное определение мер по их немедленному устранению. К данной задаче можно отнести деятельность по изучению искажений, а также установление прогноза возникновения криминально опасных товарных позиций.

Для осуществления таможенных экспертиз используется множество технических средств и методов экспертного исследования, некоторые из которых специально разработаны для таможенных целей.

Органолептические методы включают анализ качественного, а также чувствительного восприятия человеком особенностей вещества, относящихся к диагностическим признакам. Этот метод используется для оценки длинных продуктов питания, драгоценных камней, благовоний и т.д. Но подлинность этого метода зависит от знаний и опыта специалиста. Для улучшения восприятия и оценки качества специалисты используют специальные технические средства. Органолептический метод является самым простым и экономичным подходом, а также позволяет осуществлять быструю и безвредную диагностику, оценку материалов объекта, что является важным аспектом в таможенном деле.

Закон совместимости профессиональной деятельности и управления определяет важнейшие цели управления, обеспечивает рациональное гармоничное функционирование управляющих и управляемых систем. Совместимость измеряется тем, насколько точно и полно обеспечивается управление основной деятельностью системы, т. е. предоставление необходимого эффекта путем таможенного оформления и таможенного контроля с минимальными затратами.

Закон оптимальной централизации управленческой деятельности обеспечивает функционирование системы управления путем установления постоянного необходимого подчинения каждой нижестоящей составляющей системы таможенных органов центральным органам управления.

Централизованное управление не предполагает строгого установления деятельности всех составляющих системы.

Закон относительности управляющей и управляемой систем предусматривает требование обеспечения соответствия управляемой системы.

На изменение этой теории относительности влияют различные факторы, в первую очередь организационные и экономические. Прежде всего, необходимо, чтобы уровень развития и функционирования управляющей системы соответствовал уровню оперативно-служебной деятельности управляемой системы.

Список использованной литературы:
1. Нестеров, А. В. История экспертизы // Теория и практика судебной экспертизы. - 2011. - № 3. - С. 12-17.
2. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2017 года № 123-VI» О таможенном регулировании в Республике Казахстан " (с изменениями и дополнениями от 01.03.2021) [Электронный ресурс] // URL: http://online.zakon.kz (дата обращения 01.03.2021).
3. Таможенное право Республики Казахстан: учебное пособие / С. Т. Алибеков, К. Н. Айдарханова, Г. А. Куаналиева. - Алматы: Казахский университет, 2018. - 161 с.
4. Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі (Кеден кодексі туралы 2017 жылғы 11 сәуірдегі шартқа № 1 қосымша) (2020.10.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электронды ресурс] // URL: http://online.zakon.kz (жүгіну уақыты: 27.03.2020).

ОӘЖ-101

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ САЯСАТЫ

Шамбіл Г.А., Лес Н.Н., Нәлтай А.Е.
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Құрбанбаева С.А.
«Мирас» университеті, Шымкент қ., Казақстан

Резюме: В данной статье рассмотрена ассамблея Народа Казахстана и ее роль культуротворчестве казахстанского общества.

Summary: This article examines the Assembly of the People of Kazakhstan and its role in the cultural creation of Kazakhstani society.

Мемлекеттің мәдени саясаты патриотизмді, Отанға, оның тарихына деген сүйіспеншілікті, оны мекендейтін халықтарға құрметпен қарауды қалыптастырудың негізі болып табылады. Мәдени басымдықтарды қалыптастыру мемлекеттің шынайы егемендігінің маңызды бөлігі болып табылады [1].

Мәдени саясат – мемлекет пен қоғамның мәдени өмірін жоспарлауға, жобалауға, жүзеге асыруға және қамтамасыз етуге байланысты мемлекеттік саясаттың бағыты.

Мемлекеттің мәдени саясатын жүзеге асыратын негізгі органдар мәдени мұраны сақтаумен айналысатын мекемелерге – кітапханаларға, мұрағаттарға, әртүрлі бейіндегі мұражайларға, қорықтар мен өнерді дамытумен айналысатын институттарға – шығармашылық институттарға бөлінген мәдениет мекемелері болып табылады. одақтар мен бірлестіктер, сәулет өнері және қалпына келтіру шеберханалары, киностудиялар мен кинопрокат мекемелері, театрлар.

Мәдени саясаттың негізгі мақсаты – адамдардың әлеуметтік барабарлығының нормалары мен стандарттарын әлеуметтік игіліктер мен жоғары әлеуметтік мәртебеге жетудің ең қысқа және сенімді жолы ретінде олардың әлеуметтік беделінің бейнелері мен үлгілеріне айналдыру.

Қазіргі таңда Қазақстанда «Мәдени мұра» бағдарламасы жүзеге асырылуда, оның аясында «Қазақстан халықтарының рухани даму қорын» құру мәселесі пысықталуда. Қор мемлекеттік-жекеменшік әріптестік және тиісті қоғамдық ұйымдарды тарту арқылы халықтардың мәдени құндылықтары мен дәстүрлерінің дамуын үнемі қадағалап, қолдау көрсетуі керек.

«Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезең-кезеңімен жүзеге асыру ұсынылды. Қазақстан «өркениеттер диалогын» дамытуда мәдениетаралық және конфессияаралық келісім орталығы ретінде қалыптасуы керек.

Ұлттық идея – «Мәңгілік Ел».

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстанның ұзақ жылдар бойғы даму жолында Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 ж. барша қазақстандықтарды біріктіретін және еліміздің болашағының іргетасын құрайтын негізгі құндылықтар жасалды [2].

Осы құндылықтардың арқасында біз әрқашан жеңіске жеттік, елдігімізді нығайттық, табыстарымызды еселей түстік. Бұл мемлекет құраушы, ұлттық құндылықтар жаңа қазақстандық патриотизмнің идеялық негізі болып табылады.

Ұлт Көшбасшысы, Мемлекет басшысы алға қойған «Мәңгілік Ел» идеясының функционалдық міндеттерінің бірі – мәдени кодымызды: тіліміздің, руханиятымызды, салт-дәстүрімізді сақтаудың өзекті міндеті. Руханиятты сақтаудың жаһандық міндеті қойылды. Халқымыздың руханияты қазақ халқының тарихына, мемлекетіміздің және барша қазақстандықтардың ортақ тарихында жатқандай.

«Мәңгілік ел» бүкіл қазақ халқын, оның жеңілмейтін және өмірлік қуат беретін жігерін, қазақ халқының рухын білдіреді.

«Мәңгілік ел» мемлекеттігіміздің рухани құрамдас бөлігін білдіреді. Демек, «Мәңгілік ел» сияқты жүйе құраушы құбылыстың категориялық аппаратын дамытып, қалыптастыруда халқымыздың жинақталған баға жетпес рухани капиталына арқа сүйеу керек.

Жалпы қазақстандық бірліктің бірегей моделін қалыптастыруда Қазақстан халқы Ассамблеясына (ҚХА) аса маңызды рөл жүктеледі.

ҚХА-ның негізгі міндеті – мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыру, Қазақстан Республикасындағы қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету және этносаралық қатынастар саласында қоғамның мемлекет пен азаматтық институттарының өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру.

Бүгінде Ассамблея ұлтаралық келісімді, қоғамдағы толеранттылық пен халық бірлігін одан әрі нығайтуға қолайлы жағдай жасауға өз үлесін қосуда. Сонымен қатар, ҚХА қоғамдағы экстремизм мен радикализм көріністеріне қарсы тұруда, азаматтардың демократиялық нормаларға негізделген саяси және құқықтық мәдениетін қалыптастыруда мемлекеттік органдарға көмек көрсетеді. Ассамблея этномәдени бірлестіктердің күш-жігерін біріктіруді қамтамасыз етеді, Қазақстан халқының ұлттық мәдениеттерін, тілдері мен дәстүрлерін жаңғыртуға, сақтауға және дамытуға жәрдемдеседі.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы өмір бойы Қазақстан халқы Ассамблеясын басқаруға құқылы.

Ассамблея сессиясы (Ассамблея мүшелерінің жиналысы) оның жоғары басқару органы болып табылады. Сессияны Қазақстан Республикасының Президенті қажеттілігіне қарай, бірақ жылына кемінде бір рет шақырады.

Сессиялар арасындағы кезеңде ҚХА-ға басшылықты Ассамблея Кеңесі жүзеге асырады. Кеңес құрамына республикалық этномәдени бірлестіктердің өкілдері, қоғам қайраткерлері, Парламент депутаттары, министрлер, облыс әкімдері кіреді.

Этникалық бірлестіктерден Ассамблея Төрағасының екі орынбасары Ассамблея Кеңесінің ұсынысы бойынша Президенттің жарлығымен вахталық негізде тағайындалады.

Жұмыс органы дербес бөлім ретінде Президент Әкімшілігінің құрылымындағы Қазақстан халқы Ассамблеясының Хатшылығы болып табылады. Хатшылықты Ассамблея Төрағасының орынбасары болып табылатын Хатшылық меңгерушісі басқарады. Бұл ҚХА-ның мемлекеттік және қоғаммен байланысқа қатысуының тиімділігін қамтамасыз етеді.

Өңірлерде Ассамблея құрылымын облыс әкімдері басқарады. Облыстардың, республикалық маңызы бар қаланың және астананың Ассамблеясы мен ассамблеясының құрамы этномәдени және өзге де қоғамдық бірлестіктердің өкілдерінен, мемлекеттік органдардың өкілдерінен және олардың қоғамдағы өкілеттіктері ескеріле отырып, өзге де адамдардан құрылады.

Қазақстан халқы Ассамблеясынан Парламент Мәжілісінің 9 депутаты еліміздегі барлық этностардың мүддесін қорғайды. Сонымен қатар, қазақ этносының өкілдігі

Парламенттегі қауымдастықтар саяси партиялар арқылы өкілді органдарға тікелей қатысуы негізінде жүзеге асырылады.

2015 жыл ҚХА үшін мерейтойлық жыл болды. Осыған орай, Мемлекет басшысының жарлығымен Қазақстан халқы Ассамблеясының жылы болып жарияланды.

2015 жылғы 23 сәуірде Бейбітшілік және келісім сарайында Қазақстан Республикасы Президентінің төрағалығымен ҚХА XXII сессиясы өтті. Нұрсұлтан Назарбаев 7 жаңа міндет қойды, оны жүзеге асыруға Ассамблея тікелей қатысуы керек. Бұл – жалпықазақстандық мәдениетті дамыту, ортақ рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде халық бірлігін нығайту, жастарды патриоттыққа тәрбиелеу, мемлекеттік тіл мен үштілді білім беруді одан әрі дамыту, ашық мемлекетте қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету, қоғамда іргелі істерді жүзеге асыруға жол бермеу. этносаралық қатынастарды саясиландыру, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық одақтағы әріптестермен мәдени-гуманитарлық байланыстарды нығайту [3].

20 жыл бойы белсенді қызмет атқарған ҚХА үлкен шоғырландырушы және зияткерлік әлеуетті жинақтап, халық дипломатиясының институтына айналды, дамудың ұзақ жолын өтті.

Ассамблея жұмысының арқасында елімізде этносаралық және конфессияаралық келісімнің бірегей моделі, этностық және діни көзқарасына

қарамастан әрбір азаматтың сенім, ынтымақ пен өзара түсіністіктің ерекше атмосферасы қалыптасты. Конституциямен кепілдік берілген азаматтық құқықтар мен бостандықтардың толық кешені.

Республикада республикамыздағы барлық этностардың мәдениетін, тілін, салт-дәстүрін дамыту үшін барлық қажетті жағдайлар жасалған. Ассамблея қызметі Қазақстанның этносаралық қатынастар мәселелерін тиімді шешетін мемлекет ретіндегі халықаралық беделінің артуына ықпал етеді.

«Рухани жаңғру» бағдарламасы – жаңғырту күтулерінен қоғамдық санадағы өзгерістерге дейінгі нақты қадам. Ұлттық прагматизм – бүгінде мемлекет басшысы алға қойған күн тәртібінің талабы. Бұл құрылыс инженериясының көшбасшылығы, бұл біздің азаматтық ұлтшылдықтың ең жақсы мағынадағы үлгісі.

Прагматизм өміріміздің барлық салаларында маңызды. Мысалы, бұл экологияға қатысты. Мақаладан үзінді келтірейік: «Ал өткен ғасырдың ортасында бірнеше жылдың ішінде ғана ресурстарды ұтымсыз пайдалану Арал теңізінің жойылып кетуіне, мыңдаған гектар құнарлы жерлердің экологиялық аймақтарға айналуына әкелді. апат».

Франчайзингтің өзі теориялық және практикалық сипаттағы білімге негізделген. Ал бұл жерде сананы жаңғыртудың тағы бір элементі – сананың ашықтығы қажет. Және ең алдымен, өзгерістерге дайын болу. Мысалы, латын әліпбиін енгізуге. Қазіргі әлем негізінен латын тілінде ұсынылған. Бұл латын әліпбиіне негізделген ақпараттық технологиялар.

Қазіргі әлемдік саяси аренаға тән жаһандық саяси өзгерістер планетаның екі ұлы державасы арасындағы қарама-қайшылық идеологиясын әртүрлі өркениеттік ауырлық орталықтарының көпполярлы кеңістігіне айналдырды.

Әлемдік тенденциялар уақыт өте келе Қазақстанның егемендігін маңызды мазмұнмен толтыру процесімен, оның ішінде 20 ғасыр бойы тұрақты дағдарыс жағдайында болған өзіндік ұлттық болмысының бастауларына үндеумен сәйкес келді. Тоталитарлық жүйенің қазақ халқына «кеңестік бірегейлікті» таңу, этноұлттық рухани сұраныстарды басып-жаншу және айтылмау арқылы білдірген қатал қысымы тіл мен дәстүрлі мәдениеттің ұмытылуына әкеліп соқтырды. оның.

Түркі көшпелі өркениетінің мұрагері – ашық және толерантты мәдениеттің өзіндік санасы ретіндегі қазақ болмысы көпұлтты мозаиканың басқа мәдени элементтерін біріктіретін негізгі элемент болуы керек. Бұл процесс

Қазақстан халықтарының мәдени-тарихи өзіндік сәйкестендіруінің жаңа теориялық мәселелері мен шешімдерін қалыптастырады, олар ұлттық идеяның біртұтас желісінде жүзеге асырылуы тиіс, оның ішінде әлемді органикалық түрде үйлестіретін мемлекеттік құрылыстың жаңа, ерекше үлгісін іздеу. тәжірибесі мен ұлттық ерекшеліктері.

Ұлттық идея – бұл, ең алдымен, жалпы адамзаттық құндылықтар мен мәдени плюрализмге сәйкес өзара енуіне, баюына және дамуына негізделген мәдениеттер диалогы.

Осылайша, қазақ болмысы қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайдағы жаһандық өзгерістер мен өткендегі сабақтастықтың үзілістеріне қарамастан, таңғажайып консерватизмді сақтай отырып, өткеннің бейнелерінен нәр алып, қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:
1. ҚР Конституциясы 30.05.1995ж. (2019ж. еңгізілген өзгерістермен қосымшылармен).
2. Философия оқулық, Алматы -2011, В.Ф. Петрова, М.Ш. Хасанов, Б.А. Джаамбаева.
3. Б. А. Джаамбаева Философия Оқулық 14 мар. 2020 г.

УДК 343.7

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

Шипилова Е.В., Тлеубек Б.С., Құрманбек М.Қ.
Научный руководитель: магистр, старший преподаватель Алтаева М.О.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада түзеу мекемелерінде қылмыс жасауға байланысты қалыптасқан қоғамдық қатынастар, аталған қылмыстардың алдын алуды қамтамасыз ететін қылмыстық-атқару және криминологиялық құралдар қарастырылады.

Summary: This article examines the social relations that develop in connection with the commission of a crime in correctional institutions, penal enforcement and criminological means that ensure the prevention of these crimes.

Под режимом понимается порядок и условия исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы, регулируемые нормами уголовно-исполнительного законодательства.

Режим означает суть и содержание наказания, потому что наказание осуществляется им, т.е. набор ограничительных прав, применимых к осужденному. Оно регулирует жизнь осужденных с мест лишения свободы непрерывно и на протяжении всего срока наказания. Это устанавливает одинаковые обязательные правила поведения для всех осужденных, администрации учреждения, администрации предприятия, на котором работают осужденные, представителей общественных организаций, занимающихся исправлением осужденных и осуществляющих надзор за исправительной работой должностных лиц государственных органов, посещающих учреждения, в указанные учреждения; граждане, находившиеся в исправительных учреждениях и на их территориях. Таким образом, режим определяет правовой статус всех субъектов и участников уголовно-исполнительных правоотношений, возникающих в связи с исполнением и отбыванием наказания. Нормы режима предусматривают реализацию ограничительных прав, присущих уголовному наказанию [1].

Режим наказания - один из основных инструментов корректирующих действий. Его основное предназначение - инструмент корректирующих действий, направленных на определенный порядок, обязательный для всех. Правила режима часто регулируют все аспекты жизни осужденных в тюрьмах

на протяжении всего срока их отбывания наказания. Режим устанавливает ограничения на допустимое поведение осужденных и тем самым формирует их правовой статус. Он их защищает, потому что правила режима одинаково обязательны для всех осужденных и для представителей администрации исправительных учреждений. Режим заключается в наведении порядка для осужденных, т.е. послушание может заставить тех, кто не хочет следовать его правилам, подчиняться им. В результате поведение осужденных оптимизируется, и со временем у них вырабатывается привычка соблюдать определенные простые правила поведения.

Важность режима также состоит в том, что он способствует использованию других средств исправительной деятельности - общественных работ, воспитательной работы, общего образования и профессионального обучения, ни одно из которых не может быть эффективным, если они не находятся в исправительном учреждении требуемый заказ. Соблюдение требований режима в исправительных учреждениях обеспечивается путем убеждения и принуждения (поощрение и наказание), регулярного наблюдения и надзора за поведением осужденных, системы мер контроля (судебный, ведомственный и общественный контроль, прокурорский надзор) о надлежащем исполнении наказания и соблюдении законности в административной деятельности [2].

Режим отбывания наказания в исправительных учреждениях организован в соответствии с его правовыми принципами. Их содержание определяется целью наказания и устанавливается нормами уголовного права. Принципы организации режима следующие: законность, целесообразность, гуманизм, индивидуализация и сочетание наказания и убеждения.

Принцип законности в организации режима содержания означает, что все требования к осужденным носят нормативный характер, т.е. администрация учреждения не устанавливает ее добровольно, но она содержится в положениях уголовно-исполнительного законодательства, требования которого должны соблюдаться как осужденными, так и администрацией учреждения. Принцип законности в организации режима заключается в том, что ни один осужденный не может выходить за рамки правил режима, и все эти правила применяются в равной степени ко всем осужденным [3].

Соблюдение принципа законности обеспечивается принудительными мерами в отношении лиц, нарушающих режим содержания под стражей, и контролем за законностью действий администрации исправительных учреждений.

Принцип целесообразности в организации режима, его положения не являются добровольными, напротив, во-первых, суть наказания как процесса наказания, а во-вторых, цель наказания, т.е. исправление и воспитание осужденных, их предотвращение новых и других преступлений.

Оно должно иметь собственное обоснование любого требования режима и любого содержания режима: осужденным ясно, что они воспринимаются как

необходимое условие исполнения приговора, а не как цель, как средство формирования необходимые личные качества.

Принцип гуманизма в организации режима означает, прежде всего, его целесообразность как в интересах общества, так и для самих осужденных. Режим в тюрьмах моральный, потому что обеспечивает безопасность общество от совершения новых преступлений, изолировав от них осужденных (минимальная задача) и исправив их и обеспечив боеприпасами (оптимальная задача). Достоинство режима выражается в том, что он обеспечивает адаптацию осужденного к обществу, т.е. знакомит его с реальной трудовой жизнью в обществе после освобождения. Гуманизм режима выражается также в том, что он не предназначен для физических страданий заключенных или унижения человеческого достоинства.

Принцип индивидуализации в организации режима в тюрьмах означает, что для достижения целей наказания условия содержания осужденных в исправительных учреждениях дифференцируются в зависимости от тяжести преступления и социальной опасности личности. преступники и их поведение в исправительных учреждениях.

Индивидуализация режима содержания отражается в: раздельном содержании разных категорий осужденных (классификация осужденных); при переводе осужденных, сделавших твердый шаг на путь исправления, в исправительные учреждения с мягким режимом, а с постоянными нарушителями - в учреждения строгого режима; при изменении условий содержания осужденных в одной колонии; при применении иных льгот и штрафов, предусмотренных правилами режима.

Принцип совмещения наказания и воспитания в режиме отбывания наказания означает, что помимо элементов наказания, которые наиболее охватываются режимом, в режиме действуют только образовательные правила.

Карательный аспект режима отражен в совокупности правовых ограничений осужденного: изоляция, ограничение въезда и т. д. Карательная сторона режима не только пугает, а также пробуждает желание избежать совершения новых преступлений в будущем и желание сохранить привилегии свободы.

Образовательный аспект режима в тюрьмах зависит от его режима дня, поведения осужденных в важных местах, их взаимоотношений друг с другом и так далее, которое отражено в регулирующих правилах. Эти правила сами по себе не содержат элементов наказания, но нарушение которых может повлечь наложение штрафа.

В соответствии с действующим пенитенциарным законодательством основными требованиями режима в местах содержания под стражей являются: обязательная изоляция осужденных и регулярный надзор с целью предотвращения возможности совершения новых преступлений или других антиобщественных правонарушений; точное и строгое выполнение взятых на себя обязательств; различные условия содержания под стражей в зависимости

от характера совершенного преступления и степени общественной опасности, личности и поведения подсудимого [3].

Правила режима, обеспечивающие достижение этих целей, называются элементами режима, а их набор - его содержанием.

Одним из важнейших элементов режима лишения свободы является изоляция осужденных, которая состоит из людей, находящихся под постоянной охраной, сопровождением или конвоем; им не разрешается разговаривать с людьми, которые свободны вне установленных правил. Таким образом, им запрещается нарушать границы жилых и производственных зон исправительных учреждений, оставлять за пределами изолированных территорий жилых и промышленных объектов без разрешения администрации, обеспечивая тем самым физическую изоляцию осужденных. Последнее относительное. Заключенным устраиваются длительные и короткие свидания. Они обмениваются письмами, получают посылки и подарки.

Изоляция различных категорий осужденных в исправительных учреждениях устанавливается на основании их критериев и правил. Это делается для того, чтобы наиболее опасные и социально игнорируемые осужденные не оказывали негативного воздействия на других.

Четкое и строгое выполнение осужденными своих обязанностей обеспечивает необходимый порядок отбывания наказания, их правильное поведение, создает для них необходимые предпосылки, а также общение между собой и администрацией исправительных учреждений. Правила поведения осужденных в основном являются обязательными и запретительными, в зависимости от характера наказания, которое они отбывают. В то же время надлежащее выполнение ими своих обязанностей предполагает: предоставление им определенных прав для удовлетворения их законных интересов в исправительном учреждении, определяемых их образом жизни и требованиями закона; создание определенных гарантий реализации этих прав (например, осужденным предоставляется не только длительное пребывание до трех суток, но и специальные помещения для проживания у близких родственников) [4].

Основные требования режима содержания заложены в строго регламентированных правилах внутреннего распорядка исправительного учреждения, под которыми следует понимать: порядок применения всего комплекса средств исправления и воспитания осужденных; свод правил их поведения, которые определяют порядок выполнения этими людьми своих обязанностей и реализации своих прав; организация работы администрации исправительного учреждения по предупреждению новых преступлений и иных правонарушений осужденных; организация деятельности всех подразделений, служб и должностных лиц исправительных учреждений.

Режим содержания под стражей - структурно управляемый элемент системы исправительно-воспитательных учреждений для осужденных, созданный для обеспечения выполнения следующих функций: наказание,

воспитание, безопасность, регулирование, профилактика (функции индивидуальной и общей профилактики правонарушений).

Функция наказания осуществляется осужденным в процессе отбывания наказания с установлением различных правовых ограничений, предусмотренных уголовно-исполнительным законодательством. Прежде всего, они охватывают сферу своих субъективных прав. Согласно ст. 9 проекта Уголовного кодекса Республики Казахстан предусматривает, что осужденные имеют права и обязанности с ограничениями, установленными уголовным, уголовным и иным законодательством, в зависимости от порядка и условий исполнения того или иного вида наказания. Однако эти юридические границы не покрываются, потому что они не затрагивают все их субъективные права (например, собственность, семью, труд), но также определяют специфику их осуществления. Учитывая, что лицо, виновное в совершении преступления, наказывается правовыми ограничениями и запретами, установленными законом, становится ясно, что одна из основных функций режима - обеспечение исполнения уголовных наказаний.

Список использованной литературы:

1. Селиверстов В.И. Перспективы развития уголовно-исполнительного законодательства Российской Федерации / В. И. Селиверстов // Международный пенитенциарный журнал. – 2015. – № 1. – С. 11–21.
2. Филимонова А.А. Уголовно-исполнительное законодательство Республики Казахстан: Учебное пособие (схемы). - Алматы: ВШП «Адлет», 2011. – 345 с.
3. Майорова С.Е. Запреты при исполнении наказаний в виде лишения свободы. Диссертация на соискание ученой степени к.ю.н. , Рязань. – 2018. – 190 с.
4. Гришко А.Я. О принципах уголовно-исполнительного права // Вестник Московского государственного областного университета. Сер. Юриспруденция. - 2014. - № 4. - С. 70.

УДК 343.2/20

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕЗАКОННОЕ ЛИШЕНИЕ СВОБОДЫ В РК

Эшназаров М.Б., Кучанбоев А.Г., Муминжонов Ж.М.
Научный руководитель: магистр, старший преподаватель Утаров К.А.
Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша бас бостандығынан заңсыз айырудың түсінігі мен жалпы сипаттамасы мәселелері қарастырылған.

Summary: This article discusses the concept and general characteristics of illegal deprivation of liberty under the legislation of the Republic of Kazakhstan.

В соответствии с Концепцией правовой политики нашей республики, одобренной Указом Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 года необходимо продолжить совершенствование законодательной базы деятельности правоохранительных органов, в сферу действия которых

вовлекается значительное число граждан и от эффективности функционирования которых зависят стабильность в обществе, уверенность в надежности защиты прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от преступных посягательств, состояние правопорядка в стране [1].

На протяжении последних лет криминогенная обстановка в нашей стране продолжает оставаться сложной. Рост преступности повышает социальную напряженность, вызывает все возрастающее и все более обоснованное беспокойство граждан за свою личную и имущественную безопасность, жизнь и здоровье близких. В таких условиях человек стал разменной монетой при разрешении противоречий, вызванных к жизни обстоятельствами, характеризующими экономическую нестабильность. Одним из общественно опасных способов разрешения этих противоречий стало преступление, предусмотренное статьей 126 УК РК, а именно незаконное лишение свободы человека. Его общественная опасность определяется тем, что незаконное лишение свободы является преступлением, посягающим на личную свободу человека.

В соответствии с диспозицией ст. 126 УК РК уголовно наказуемым является незаконное лишение свободы человека, не связанное с его похищением. Однако как в приведенной уголовно-правовой норме, так и в уголовном законодательстве Казахстана в целом отсутствует законодательное определение похищения человека. Отсутствие нормативно определенного понятия похищения человека требует от правоприменителя каждый раз самостоятельно устанавливать является ли то или иное деяние незаконным лишением свободы или похищением человека.

Необходимость нормативного определения любого противоправного деяния очевидна и не требует особой аргументации. Подчеркнем лишь наиболее важные, на наш взгляд, моменты [2]. Во-первых, понятие противоправного деяния - это суть объективной стороны этого деяния; во-вторых, нормативно-правовое определение сути противоправного деяния позволяет правильно оценивать свои действия не только правоприменителям, но и остальным гражданам; и в-третьих, наличие нормативно-определенного понятия конкретного противоправного деяния дает четкие правовые ориентиры при отграничении сходных по составу преступлений в процессе квалификации. Отсутствие же в уголовном законодательстве понятия похищения, а также незаконного лишения свободы человека требует, прежде всего от правоприменителя, использовать имеющиеся в уголовном законодательстве сходные понятийные характеристики.

«Похитить» - значит тайно увести, унести, украсть [2]. Следовательно, похитить человека - это значит тайно увести, унести, украсть человека. «Тайком» - незаметно для окружающих, тайно, украдкой. Важное уточнение еще в прошлом веке сделал Тасаков С.В.. По его мнению, недвижимое имущество нельзя похитить, так как похитить, значит завладеть вещью движимой. Преступления относительно недвижимости возможны путем

изменения документов или насильственного вторжения в область чужого владения. Поэтому похищение значит завладение, получение вещи, в нашем случае человека, в свое полное распоряжение. Следовательно, человек, являющийся «вещью» движимой, может быть похищен. Хотя Тасаков С.В. считает, что трудно представить себе у кого похищается взрослый человек (понятно, что ребенок похищается у своих родителей или лиц их заменяющих) [3].

Однако человек не может существовать один. Он живет в обществе и связан определенными обязательствами с людьми его окружающими. Поэтому при похищении человека (незаконном лишении человека свободы) страдает не только он сам, но и его родственники, близкие ему лица. Именно у них он похищается и чаще всего от них требуют деньги и ценности в качестве выкупа.

При похищении человека в первую очередь попирается его свобода, его право выбирать место нахождения по своему усмотрению. Право свободного передвижения принадлежит к числу тех прав, которыми особенно дорожит каждый человек. Оно представляет собой наиболее простое и наиболее естественное проявление личной свободы - священного права каждого человека свободно распоряжаться своею личностью. Необходимо ли говорить о значении этого права как для отдельного лица, так и для целого казахстанского общества? Неприкосновенность свободы личности есть, так сказать, всеобщая и вечная потребность.

Правотворчество, как направление реализации уголовной политики в борьбе с похищением и незаконным лишением свободы людей, выраженное в установлении уголовной ответственности за эти деяния имеет вполне понятные недостатки. Один из них - это отсутствие законодательного закрепления понятия «похищение человека», второй - «незаконное лишение свободы». Наличие этих недостатков на практике вызывает трудности по разграничению таких преступлений, как незаконное лишение свободы, похищение человека и захват заложника.

Между нормами о незаконном лишении свободы и похищении человека много общего. Обе они расположены в главе 1 «Преступления против личности», и имеют своим родовым объектом безопасность личности. В качестве непосредственного объекта выступает охраняемое государством право выбора человеком по своему усмотрению места пребывания. Но в объект похищения человека факультативно включается жизнь и здоровье человека. Кроме того, различие этих преступлений проходит по объективной стороне состава. При незаконном лишении свободы человека либо изолируют от других людей и привычной обстановки, препятствуя ему в свободном передвижении, либо он остается в своем доме, но не имеет возможности выйти из него и свободно перемещаться. При этом сам факт незаконного лишения свободы чаще не придается огласке.

Вместе с тем, если рассматривать термины «похищение» и «незаконное лишение свободы», то можно установить, что они не тождественны. Так, например, каждый незаконно похищенный - лишен свободы, но не каждый

незаконно лишенный свободы - похищен. То есть здесь речь идет о соотношении частного к общему, где частное - незаконное похищение человека, общее - незаконное лишение свободы.

«Похитить», как было выше указано, - значит тайно увести, унести, украсть. «Лишить» - отнять что-либо у кого-либо. По Овчинникова Г.В., «Лишить» - отнять кого-что-нибудь у кого-нибудь [4]. «Свобода» - отсутствие стеснений, ограничений, возможность поступать по своей воле, своему усмотрению.

Следовательно, незаконно лишить кого-либо свободы - это значит отнять у человека возможность поступать по своей воле, своему усмотрению. В данном случае тайный характер такого лишения свободы не предусмотрен (Например, С. на глазах у своих соседей по дому запер престарелую Ж. у себя в гараже, тем самым незаконно лишив ее свободы), хотя и может иметь место.

Таким образом, основным отличием похищения от незаконного лишения свободы является тайный характер места удержания потерпевшего. Жертва обязательно удаляется с места постоянного нахождения и помещается в другое место, неизвестное близким и знакомым похищенного.

Похищение всегда совершается путем активных действий. Незаконное лишение свободы возможно не только путем действия, но и путем бездействия. Так, например, лишение инвалидной коляски человека, который не может самостоятельно передвигаться или же потерпевший находится в помещении, ранее запертом с его согласии, незаконное лишение свободы может быть выражено в отказе совершить действия по его освобождению.

Незаконное лишение свободы в смысле ст. 126 УК РК представляет собой лишь удержание лица против его воли или помимо его воли в месте, где он находился или куда он прибыл добровольно, и его принудительная изоляция. Принудительная изоляция подразумевает изоляцию лица в ограниченном пространстве, а не лишение его возможности воспользоваться связью с внешним миром (например, посредством телефона, компьютера, почты и т.д.). Включение в понятие лишения свободы в смысле ст. 126 УК РК ограничения любых прав и свобод личности, кроме свободы передвижения, представляет собой расширительное толкование рассматриваемой уголовно-правовой нормы. При этом способы и приемы удержания и изоляции лица могут быть различными и выражаться как в действии, так и в бездействии.

Среди специалистов в области уголовного права (как теоретиков, так и практиков) широко распространено мнение, что незаконное лишение свободы является насильственным деянием. При этом насилие может быть не только физическим, но и психическим. Однако, по-нашему мнению, удержание лица в месте его нахождения возможно и ненасильственным путем. Так, например, отсутствует насилие в случае запирания помещения, где находится спящий.

Необходимо иметь в виду, что для наличия состава незаконного лишения свободы необходимо осознание потерпевшим самого факта лишения его возможности против его воли передвигаться в определенном пространстве. Поэтому, если помещение было заперто преступником, а затем открыто другим

лицом, например, родственником спящего, во время сна потерпевшего и тот не осознал своей изоляции, представляется, что объекту посягательства не причинено реального вреда, а действия лица, направленные на незаконное лишение свободы спящего, следует квалифицировать как покушение на незаконное лишение свободы. Если преступник, зная, что потерпевший не просыпался, сам открыл запертое им помещение по своей воле, то его действия образуют добровольный отказ от совершения преступления, так как несмотря на то, что имело место оконченное покушение, объекту не причинено реального вреда. Однако в случае, если потерпевший, запертый во время сна, проснулся и осознал факт своего нахождения в запертом помещении, действия преступника образуют состав оконченного преступления, предусмотренного ст. 126 УК РК.

Незаконным лишением свободы является также удержание чужого заблудившегося ребенка вопреки его воле.

Аналогичные положения распространяются и на случаи ограничения места пребывания душевнобольных, малолетних, лиц, находящихся в бессознательном состоянии, в состоянии сильного алкогольного или наркотического опьянения, то есть наличие оконченного состава незаконного лишения свободы зависит от осознания этими лицами факта их удержания в определенном месте [5].

Вместе с тем, если лишение свободы душевнобольных, а также лиц, находящихся в сильной степени опьянения, совершено в состоянии крайней необходимости, оно является правомерным. Кроме того, исключается уголовная ответственность родителей, осуществляющих принудительно-воспитательные меры по отношению к своим несовершеннолетним детям. Не рассматривается как незаконное лишение свободы человека с его согласия, а также при необходимой обороне, крайней необходимости и при задержании преступника.

Незаконное лишение свободы может происходить в любом месте. Главное для состава незаконного лишения свободы - это создание преступником искусственных либо использование естественных препятствий, являющихся границами свободного перемещения потерпевшего или лишение возможности передвигаться путем связывания, приковывания к различным предметам и т.п.

Совершение рассматриваемого преступления возможно и в местах лишения свободы. При квалификации по ст. 126 УК РК случаев незаконного лишения свободы осужденных другими осужденными следует учитывать, что и в местах лишения свободы они обладают определенной степенью свободы выбора места пребывания, на которую посягают преступники.

По-нашему мнению, квалификация деяния по ст. 126 наряду с другой статьей УК РК в основном возможна лишь при реальной совокупности преступлений. Идеальная совокупность преступлений при совершении незаконного лишения свободы, как правило, исключается.

На основании изложенного, можно сделать заключение, что незаконное лишение свободы человека - это незаконные умышленные действия, сопряженные с воспрепятствованием лицу осуществить свое желание в отношении своего места пребывания.

Список использованной литературы:

1. Хашум Н. Объективные и субъективные признаки похищения человека: Некоторые проблемы толкования и квалификации //Актуальные проблемы российского права. 2012. № 1.
2. Тютюнник И.Г. Субъект похищения человека: проблемы квалификации // «Чёрные дыры» в Российском законодательстве. 2014 г.
3. Тасаков С.В. Похищение человека и незаконное лишение свободы: Нравственный аспект уголовно-правового применения // Вестник юридического института. 2016 г.
4. Овчинникова Г.В., Павлик М.Ю., Коршунова О.Н. Незаконное лишение свободы: уголовно - правовые, криминологические и криминалистические проблемы. СПб.,2011г.
5. Комментарии к Уголовному кодексу Республики Казахстан /Под ред. Рогова И.И. и Рахметова СМ. - Алматы: Баспа. 2015. - С. 268

ОГЛАВЛЕНИЕ

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

1 Абдикаримова Х., Абдимажитова З., Әнуарбек А.
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМЫНЫҢ ТӘРБИЕШІ ТҰЛҒАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕР МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК СҮЙЕМЕЛДЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ..... 3

2 Абдуллаева Р., Абдуганиева Р., Сапаралиева А.
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ МӘСЕЛЕСІ..... 6

3 Абдуллаева Р.И., Болусова Р.И., Мусаева Ш.
БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ АКМЕ-КРЕАТИВТІ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ..... 10

4 Абубакир Ұ.О., Абдираимова Ё. А., Байжігіт А.Б.
ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКА ҚҰРАЛДАРЫ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ..... 15

5 Аден Ж. А., Бұхар Т.Қ., Камилжанова Д. А.
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ..... 19

6 Акилбекова А.Қ., Серікбай А.Б., Бейсен Ә.Ж.
ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ..... 23

7 Аманәлі А.Е., Ирисбайева М.М., Кураева Т.П.
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ..... 27

8 Амантайқызы А., Көпбосын Н.Н., Тәжіхан А.
БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДА ҚИЯЛДЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 30

9 Анварова А. М., Өрісбай Ж.Ә.
САРЫАЙҒЫР ШАТҚАЛЫ ДЕНДРОФЛОРАСЫНЫҢ БИОМОРФОЛОГИЯЛЫҚ – ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 34

10 Ахманова Р.М, Дәулетиярова М., Алимбаева Ш.
БАСТАУЫШ СЫНЫП МАТЕМАТИКАСЫНДА ДАМЫТА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ..... 37

11 Әбілқасым С., Дүйсен Р., Алтынбек А.
ДАУН СИНДРОМЫ БАР МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТӘЖІРИБЕСІНЕ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ..... 40

12 Бадалова Ш., Усарова К., Хадиметова Д.
ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ К ПРЕДСТОЯЩЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ..... 44

13 Байырбекова Ж. Н., Дәрібекова Ж. Қ., Малик Ф. Б.
ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҚТАРЫНДА ЭТНОПЕДАГОГИКА МАТЕРИАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ..... 47

14 Бақарам Н.Ә., Жақсылық М. Ж., Аширкүл А. Б.
ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚАЗАҚ ОТБАСЫНЫҢ ОҚУШЫНЫ ЖАН-ЖАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РОЛІ..... 50

15 Бекмахан А.Н., Әптіқасым Н. Ә., Абдулла А. Н.
БІЛІМ МАЗМҰНЫ АЯСЫНДА КІРІКТІРЕ ОҚЫТУДЫ ДАМЫТУ..... 54
16 Декамбаева Н.Б., Кошакбаева З.Э., Акрамова Д.В.
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН ДАМЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ..... 57
17 Джалгасбекова К., Азатова М., Рахимбаева Г.
БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН "МӘҢГІЛІК ЕЛ" ИДЕЯСЫ НЕГІЗІНДЕ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ ЖОЛДАРЫ..... 61
18 Жахангер А.М., Тоқбергенова А.А.
ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫ ДАЯРЛАУДЫҢ ГУМАНИСТІК БАҒЫТЫ..... 65
19 Жукеева А., Тораева Н., Назирова Д.
БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ТЕХНО ЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ..... 68
20 Игембай А.С., Коккозова Ә.А., Темірәлі А.Б.
ФЕНОМЕН АУТИЗМА..... 72
21 Избасарова С У., Алтынбек А.Б., Ергешова М.П.
ПРОБЛЕМЫ ТРЕВОЖНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ..... 76
22 Избасарова С.У, Дастурбаева А.У., Турсынбаева М.С.
БІЛІМ БЕРУДІҢ САПАСЫН АРТТЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІ..... 79
23 Каримова М.А., Бердіқылыш Р., Бимахан Д.
ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКА ТАРИХЫНДАҒЫ ОТБАСЫ, МЕКТЕП ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚМЕКЕМЕЛЕРДІҢӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІГІ..... 81
24 Каримшикова М., Набиева Э., Прядко А.
БАЛАНЫҢ ҚИЯЛ ПРОЦЕСІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 84
25 Каримшикова М., Нигматова Н., Таирова Г.
ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ТРУДАХ ИЗВЕСТНЫХ ПЕДАГОГОВ..... 88
26 Көпбосын Н.Н., Усенова К., Жахангер А.М.
ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ – ҚҰЛЫҚТЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘНІ..... 92
27 Курванбекова К., Рустамова Ш.
ДВИГАТЕЛЬНЫЙ РЕЖИМ УЧАЩИХСЯ И ВРЕД ГИПОДИНАМИИ..... 95
28 Қабылбекқызы А., Жаханегр А., Амантайқызы А.
БАЛАНЫҢ ҚИЯЛ ПРОЦЕСІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 98
29 Қуанышова Ж.Ж., Мусаметова Д. И., Қилыбай М.Қ.
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ЭТИКАСЫН ЖЕТІЛДІРУ..... 102
30 Құтыбай Ә.М, Қалдыбай Ж., Көпбосын Н.Н.
АҚЫЛ ОЙЫ КЕМІС БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МІНЕЗДЕМЕСІ..... 106
31 Масутова Д.Д., Оразбай А.Т., Пернебай М.Б.
КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖЕТІСТІГІ..... 109
32 Махаматжанова З. С., Шүкір М., Дәулетбекқызы Н.
УНИВЕРСИТЕТ ЖАСТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІГІ..... 111

33 Махамбет А.,Султанова Х., Салыжан Б.
БАСТАУЫШ СЫНЫПТА МОРФОЛОГИЯНЫ ДАМЫТА ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР ЖОЛДАРЫ..... 113
34 Мирхашимова Д.,Тураева Н., Мирганиева Д.
СОВРЕМЕННЫЙ УЧИТЕЛЬ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ, ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ЗНАНИЯ В ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ..... 116
35 Молдалиева А.Д., Абай С.Л., Исмаилова Д.И.
ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ..... 118
36 Мұхтар Б., Абдуманап Ш., Бердалы А.
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ЖЕТІЛДІРУ..... 122
37 Нұралы А., Турсынбаева Г., Мавланова Д.
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ..... 125
38 Нұрбек А, Қошқар А., Дайрабайқызы М.
БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨСУІ МЕН ДАМУ ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ..... 129
39 Оспанова Ж.М., Мирзарипова Ю. И., Астанова Д.
БАСТАУЫШ СЫНЫП САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР..... 132
40 Ошақбаева А., Даниярова А., Атабекова М.
БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІ-СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ..... 136
41 Парпиева Ю.И., Абдугани Д., Абдукаримова Д.
БАСТАУЫШ СЫНЫПТА САБАҚТАРДЫ ДЕҢГЕЙЛІК ТАПСЫРМАЛАР АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ..... 140
42 Пернебек А.М., Рустамбекова З.Н., Сабирханова П.М.
КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ..... 144
43 Рахым А., Насрлаева А., Рафикжанова М.
БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ..... 146
44 Раимкулова М.С., Юсуббаева В., Сайпуллаева Х.Л.
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ДИСГАРМОНИИ ПОВЕДЕНИЯ УЧАЩИХСЯ..... 151
45 Раимшукова С., Наралиева И., Мирхакимова Д.
ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ СУБЪЕКТИВНОГО ОЩУЩЕНИЯ ОДИНОЧЕСТВА..... 155
46 Сдыкова Г.А., Донгбаева Г.Н., Шатемирова Н.Ш.
ПЕДАГОГТАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ТОЗЫҒУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 159
47 Сейданова Ғ.А., Жасұзақ Е.Ж., Вахид Н.А.
БІЛІМ БЕРУДЕ МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ..... 162
48 Серимбетова А.Н., Турсуметова З.Б., Азатова М.А.
МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН ЗЕРТТЕУШІЛІК ІС-ӘРЕКЕТКЕ ДАЯРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ..... 166
49 Серікбай А.Б, Акилбекова А.Қ, Бейсен А.
БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДЫҢ САУАТ АШУ САБАҚТАРЫНДА ТІЛДІК ЖАТТЫҒУЛАРДЫ ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМАҒА САЙ МЕҢГЕРТУӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ..... 171

50 Таджикулова М.Д., Рахимкулова И., Амангелді А.
ІШКІ СЕКРЕЦИЯ БЕЗДЕРІ..... 175
51 Тажибаева Н.Ю., Маккамбаева Д.С., Абдукаримова З.Ш.
ПОНЯТИЕ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ..... 178
52 Таскара С.Ш, Шеримбетова А.С., Орынбасар А.Қ.
ҰЛЫ ҰСТАЗ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ УАҚЫТПЕН ҮНДЕСТІГІ..... 182
53 Тасқара С.Ш., Азат Г.А., Пердебай А.С.
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕСІ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖАС КЕЗЕҢІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 185
54 Текеева А., Рахимкулова И.,Сәрсен А.
ВЕГАТАТИВТІК ЖҮЙКЕЖҮЙЕСІНІҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 189
55 Темиралы А.Б., Байралы Ж.М.
ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІ РЕТІНДЕ..... 193
56 Темірәлі А.Б , Байралы Ж.М., Қабылбекқызы А.
АҚЫЛ ОЙЫ КЕМІС БАЛАЛАРДЫ САУАТТЫЛЫҚҚА ҮЙРЕТУГЕ ДАЙЫНДАУ..... 197
57 Усенова К.
ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ..... 199
58 Хантуре З., Егемтай Ф., Ахат М., Якубова С.
БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК-СӨЙЛЕУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ..... 201

ҚҰҚЫҚТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

1 Абдикер Б.Д
АЗАМАТТАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ..... 206
2 Абдіғаппар Д.Б., Маденова А.Ж., Ахмет С.Б.
«МӘҢГІЛІК ЕЛ» И «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» - ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА ФИЛОСОФИЯСЫ..... 212
3 Абдрахман Ж. А., Жақсыбай Н. Қ., Кабылбекова Ф. К.
Ш. ҚҰДАЙБЕРДИЕВТІҢ ФИЛОСОФИЯСЫ..... 215
4 Абдулла Р.Ш., Мелден Ғ.Б., Артықбай Б.Б.
ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДІК ҮДЕРІСТЕР КОНТЕКСТІНДЕГІ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІ 218
5 Абдураззоков С.Я., Базарбаева З.Б., Ибрахимов И.М.
ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖОЛМЕН САНАЛЫ ТҮРДЕ АЛЫНҒАН МҮЛІКТІ САТЫП АЛУ НЕМЕСЕ САТУ ЖАҒЫНАН ҚЫЛМЫСТЫҚ БАҒЫТТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ МЕН ШАРТТАРЫ..... 221
6 Абдурахмонов А.А., Суванов И.О., Мамарасулов Ж.Н.
ПРОБЛЕМЫ НЕЗАКОННОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РК..... 225
7 Абдурахмонов Ж.Ю., Кобилжонов М.М., Турсунов М.А.
ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА В СУДЕ –АДВОКАТОМ..... 228

8 Айдарбеков Ю.Б., Әбдікәрім Б. Қ., Турсиматов Ж.П.
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІНДЕ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ..... 233
9 Ақжол А.Ш., Дәулет Е.Д., Мараткызы М.М.
ЖАҢА ЖАҺАНДЫҚ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚОРҒАЛУЫ..... 237
10 Али Ж.Л., Сафарбаев М.Б., Балнұр Р.Д.
ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМДЕРІНІҢ ТҮСІНІГІ МЕН ТҮРЛЕРІ..... 240
11 Анарбек С.С., Өмірзақ Б.А., Ермагамбет А.В.
МОРАЛЬДЫҚ МӘДЕНИЕТ ЕСІРТКІНІҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫМЕН КҮРЕСЕТІН ЖЕДЕЛ АППАРАТ ҚЫЗМЕТКЕРІНІҢ ЖЕКЕ БАСЫНЫҢ МІНДЕТТІ ҚАСИЕТІ РЕТІНДЕ..... 245
12 Аппазов Т.Е., Султанова Д.Ш., Музаффаров А.Х.
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА В НОТАРИАЛЬНЫХ УСЛУГАХ..... 249
13 Артиков Ш.Х., Тубетбаева П.Н., Тағай А.Б.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 252
14 Асадов А.С., Аллаяров О.Ш., Рузиева О.Э.
ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТАМОЖЕННЫХ РЕЖИМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН..... 256
15 Асан Д.Ш., Сейдалы Б.Б
АКЦИОНЕРЛІК ҚОҒАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ..... 259
16 Астана А. Ғ., Сугирали С.Е., Мухамбетов Н.Т.
АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ БОСТАНДЫҒЫ..... 263
17 Асылбай А.Ғ., Дарханбай Б.М., Өтелхан Ж.М.
АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ДАМЫТУДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ- САЯСИ ҰЙЫМДАРДЫҢ, ҚОЗҒАЛЫСТАР МЕН БІРЛЕСТІКТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ МЕН РӨЛІ..... 267
18 Ахмет Ж., Абдуллаева Ф.
ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰРАМЫ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ (ХХғ. соң мен ХХІғ. басы) 271
19 Әбдіқайым А.Н., Сейт Д.Б., Мәдібек А.Ж.
АВТОМОБИЛЬ КӨЛІГІМЕН ЖОЛАУШЫЛАРДЫ ТАСЫМАЛДАУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ..... 273
20 Әділбек Ж. С., Сейдазым Ә. Ә., Балтабай Е.М.
АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ ЖАҢА БАҒЫТТАРЫ..... 277
21 Әжібек І.Т., Әбдуқаппар Д.С., Абай Қ.Н.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТКЕРДІҢ ӨМІРІ МЕН ДЕНСАУЛЫҒЫНА КЕЛТІРІЛГЕН ЗИЯН ҮШІН ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ МАТЕРИАЛДЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІГІНІҢ ӨЗЕКТІ..... 280
22 Әзимхан А.Е., Кенжехан Ж.Е.
ЖЕКЕ МҮЛІКТІК ЕМЕС ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ..... 284

23 Әуелбек Б.С., Тастыбай Б. М., Құралбек А.Б.
ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ ТУРАЛЫ ИДЕЯЛАР..... 291
24 Байтенов А.Б., Дарменбай М.С.,Омарқұлов Ж.Қ
КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕ БІЛІКТІ ЗАҢ КӨМЕГІН АЛУ ҚҰҚЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 294
25 Бақтыбаев Б.Н., Қуватбеков А.Э., Өтеген Б.Е.
ҚАЗАҚТАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 298
26 Бегман А.Т., Қали А.М., Еркін Ғ.Н.
ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ АДАМГЕРШІЛІК НЕГІЗДЕРІНІҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІНІҢ ДАМУЫ..... 302
27 Бейсенов А. А., Шерішов Б., Еркін Е. І.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АДАМ САУДАСЫНА ҚАРСЫ ІС ҚИМЫЛДЫ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ..... 305
28 Бекбау С. Ж., Анарбек Ә. Б., Ермекбай Қ. Қ.
КЕДЕН ҚОЙМАСЫ КЕДЕНДІК РӘСІМІМЕН ТАУАРЛАРДЫ ОРНАЛАСТЫРУ КЕЗІНДЕ ТУЫНДАЙТЫН ПРОБЛЕМАЛАР..... 309
29 Бекболат М.Ө., Заманхан Д.Р., Турсынбай А.А
ЛАУАЗЫМДЫ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТКЕ ЗАҢСЫЗ ҚАТЫСУЫН ТЕРГЕУДІ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІ ОҢТАЙЛАНДЫРУ ЖОЛДАРЫ..... 313
30 Бибеков Т., Бекбай Е., Ершораев А.
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ІСТЕРДІ ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДА ҚОРҒАУШЫНЫҢ КӨМЕГІМЕН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 317
31 Бижігіт М.Е., Турысбек Н.Е., Абдуакимов А.А.
ҚОҒАМНЫҢ САЯСИ ЖҮЙЕСІ..... 322
32 Болыс О.Ж., Аскат Е.Н.
ПРОБЛЕМА ЦИФРОВИЗАЦИИ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ..... 326
33 Волкадаева А.Д.
РОЛЬ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В РК..... 330
34 Голиков С.А., Сейдуллаева М.Р., Бабаджанов Д.З.
МЕХАНИЗМ И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН..... 334
35 Ғабит Ж.Е., Ермеков С.Ө., Мамыров М.Е.
АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ..... 338
36 Ерланұлы Ә.,Шаизула Н.Н.,Мұханбедғали Н.Е.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНИ- САЯСИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ..... 342
37 Ерназар Р.Е., Абдувалиев А.А., Ұзақбай Д.Ж.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КЕДЕН ІСІ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ӘРІПТЕСТІГІ..... 346

38 Жаксыбаева С.Ш., Гулназ А., Сайлау А.Н.
ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ САНАСЫНА ЭКСТЕРЕМИСТІК БАҒЫТТАҒЫ ИДЕОЛОГИЯНЫҢ СІҢУІНЕ ЖОЛ БЕРМЕУ БАРЫСЫ..... 348
39 Жанибеков М.
ПРОКУРОРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ РӨЛІ ЖӘНЕ ОНЫҢ СОТПЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ..... 352
40 Жантуреев Н.С., Нұрмаш Ә.Қ., Баймурза А.Ә.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ..... 356
41 Жасұзақ А.М., Хасанова С.С., Жарас Б.Қ.
ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 360
42 Зокиржонов Ж.Б., Кадирова С.Т., Суропов Ф.Р.
ПРАВОВОЙ ПРЕЦЕДЕНТ И ЕГО РОЛЬ КАК ИСТОЧНИК ПРАВА..... 363
43 Ибрагим Б. Б., Өменбай Н. Б., Тастанбек Б. Б.
ҰРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН – АЛУ МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ..... 367
44 Ибрагимова Ә.Т., Бегалы А.С., Кенжалы Р.С.
ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ..... 371
45 Иманалиева У.Б., Ордабек Е.Б.
ЗАҢДЫ ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ ТҮРЛЕРІ МЕН НЫСАНДАРЫ..... 375
46 Имантаев О., Урунбаев О.
ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ӨҢІРДЕГІ ӘДЕТ-ҒҰРЫП, САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРДЕГІ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕР: ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ДЕРЕКТЕР БОЙЫНША..... 379
47 Иргаш К. А., Шостак Д. А., Амангелді Ж. Б.
ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ..... 383
48 Ирисметова М.А., Закирова М.Ё., Хамдамова З.Н.
ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ПЛАНИРОВАНИЕ В КРИМИНАЛИСТИКЕ:ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ..... 387
49 Ислам М.К.,Оразов О.И., Дүйсенбек Б.С.
ТҰЛҒАЛЫҚ ТӘУЕЛСІЗДІК ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ БИЛІКТІҢ ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖЕКЕ АДАМНЫҢ ӨМІРІНЕ ӘСЕРІ..... 391
50 Исмайл А.С., Маратұлы Д., Абай А.Ж.
БАҚЫЛАУДАН ЖАСЫРЫНЫП ЖҮРГЕН ЖАЗАСЫН ӨТЕУДЕН ЖАЛТАРЫП ЖҮРГЕН АДАМДАРДЫ ІЗДЕСТІРУ ЖӨНІНДЕГІ ПРОБАЦИЯ МЕН ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ЖЕДЕЛ БӨЛІМШЕЛЕРІНІҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ..... 394
51 Куланов Б.Қ., Медербек С.Б., Жайлау Ө.Қ.
БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫНДА ИНВЕСТОРЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЫСАНДАРЫ..... 398
52 Қабатай А. Б., Накипбеков Ж. А., Әбдіхан Д. Ш.
КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ҚАҒИДАТТАРЫ..... 401

53 Қабылбек Н.Б., Садыков А.Е., Ордабек М.Ж.
ҚАЗАҚСТАН ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТІНІҢ ҚҰРЫЛҒАНЫНА 30 ЖЫЛ..... 405
54 Қали Ә.Е.,Қанжарбек Б.Е.,Рустемов Т.Т.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ НОТАРИУСТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕРІ..... 409
55 Қанатұлы Б., Нұралым Н.Б., Жиренбай Е.Т.
МҰЛІКТІ СЕНІМГЕРЛІК БАСҚАРУДЫҢ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 413
56 Қосалы Б.Н., Ділдабекұлы А., Мақсұт С.А.
МӘДЕНИ ЖАДЫ МӘДЕНИ МҰРАНЫ САҚТАУ ЖӘНЕ ЖЕТКІЗУ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ..... 415
57 Құдияұлы Н., Тұрсынхан Д.Н., Асемхан Ш.А.
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІНЕ ТҰҢҒЫШ ПРЕЗИДЕНТТІҢ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ..... 418
58 Лутфуллаев Б.Х., Зарипов И.О., Аминов Д.Д.
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА В КАЧЕСТВЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ РК..... 422
59 Мамытбек Қ.Е., Әбдіқадыр Н.К., Тұрғанбай Д.Т.
ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ БИЛЕР СОТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ МАҢЫЗЫ..... 427
60 Махан Ә. И., Сапарбек М. Қ., Ережепов М. Е.
МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ КЕДЕНДІК ШЕКАРА АРҚЫЛЫ ӨТКІЗУДІ РЕТТЕУДІҢ ӘЛЕМДІК ПРАКТИКАСЫ..... 431
61 Маханбет Ә. С., Ирисметов О. А., Төлеген С. Е.
МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУ ОБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ..... 435
62 Молдабек Д.Т., Әбдібек Н.Т., Жүсіпхан Б.С.
АКЦИЯЛАР БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ИЕЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТАР МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІН АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ..... 439
63 Мүсіркұл А. Б., Жумашбеков Д. Н., Аскаров Н. М.
КЕДЕН ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ..... 442
64 Нарымбетова А.
АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІ ОРЫНДАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТӘСІЛДЕРІНІҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ..... 446
65 Нурматов Ж.Ш., Пулатов А.С., Йигиталиев И.И.
НЕЗАКОННАЯ БАНКОВСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ..... 450
66 Омонхужаева М.С., Йигиталиев Д.О., Абдуллаева Х.Х.
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В КАЗАХСТАНЕ..... 452
67 Оразбек О.М., Абишов А.Т., Абилхаир А.М.
ТАУАР ТАҢБАЛАРЫ МЕН ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ТАҢБАЛАРЫ ИЕЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЗАҢНАМА БОЙЫНША АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ..... 457
68 Оразова А.С., Орынбасар А.С., Иса А.Б.
«ХАЛЫҚ ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА» АТТЫ ЕЛБАСЫ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЖАҢА ТАРИХИ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗЫ..... 459

69 Оспанхан А.
ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ САРАЛАУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ АУЫРЛАТАТЫН МӘН-АЙЛАР..... 464
70 Өмір К.Қ, Әлханұлы Д., Асан А.Н., Расулова М.
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ..... 468
71 Пак Б.Б., Фатуллаева А.Ф., Ткачук Э.В.
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НОТАРИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН..... 472
72 Палванова Х.П., Иброхимов Ш.Н., Ризаева С.Г.
КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПНОСТИ СРЕДИ ЖЕНЩИН В КАЗАХСТАНЕ..... 476
73 Сайрамбаев Б. А., Жантураев Б.П., Қамбарбек Ә. Т.
СОТ АЛҚАЛАРЫ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЗІРГІ МАҢЫЗЫ..... 480
74 Сарабек М.Н., Райимжонов Д.Б., Мейлиев А.Ш.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ТҮСІНІГІ МЕН СЕБЕПТІЛІГІНІҢ ЖАЛПЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 483
75 Сарыбасов М.С., Ақшал Ж.Е., Қуат А.Е.
САБАҚТАС ҚҰҚЫҚТАР САЛАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАРДЫ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ..... 487
76 Сатылхан Н.Б., Султан О.К., Айтжари Ә.А.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕ ДАМУЫ..... 490
77 Сейтжанова Л.Н., Байбатчаев Т.Ж., Құрманбек Е.Е.
ӨНЕР ФИЛОСОФИЯСЫНА ЖАЛПЫ СИПАТТАМА..... 495
78 Сейфуллаұлы Т.С., Шүкірхан С.Т., Байдулла М.Ж.
АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАТ РЕТІНДЕГІ СИПАТТАМАСЫ..... 499
79 Сергалиев Х.
ҚАЗІРГІ ТАҢДА КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҒЫН ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ..... 504
80 Султан Е.С., Илесова С. А., Жақсыбек Ә. Б.
ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ, ЭЛЕМЕНТТЕРІ ЖӘНЕ ҚАҒИДАТТАРЫ..... 509
81 Тағайбек А. Х., Нұралы Ғ. М., Мамыр А. Н.
КЕДЕНДІК ШЕКАРАСЫ АРҚЫЛЫ АВТОМОБИЛЬ КӨЛІГІМЕН ӨТКІЗІЛЕТІН ТАУАРЛАР МЕН КӨЛІК ҚҰРАЛДАРЫН КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 512
82 Ташкенбай Қ.Т., Оразбай Ш.Ш., Бейсен Е. М.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУ..... 517
83 Төле А.А., Төлеген Д.М., Мырзахан С.Ш.
БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫ МЕН ДАМУЫНА ЗАРДАБЫН ТИГІЗЕТІН АҚПАРАТТАН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ..... 521
84 Төлегенов Б.
ЖЕКЕ ЕҢБЕК ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ..... 525
85 Трунина Л.А.
ПРОБЛЕМА УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ..... 528
86 Турсунбоев Н.Х., Тилавов М.Х., Хушвактова К.С.
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПИСЬМЕННОГО ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ И ЕГО КЛАССИФИКАЦИЯ..... 533

87 Тұрсухан Е.А., Елубек Д.М., Шәріп Р.Н.
АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ -ҚҰҚЫҚТЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІ ОРЫНДАУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ МЕН ӘДІСТЕРІ..... 538
88 Уалиқызы А.
ДҮНИЕЖҮЗІ ЕЛДЕРІНДЕ ЕСІРТКІГЕ ТӘУЕЛДІ БОЛУҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ. ҰЛТТЫҚ ТӘЖІРИБЕ..... 541
89 Уалихан М.С., Мүсілхан Ғ.Т., Ергеш Н.Е.
АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ БҰЗҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ..... 544
90 Умирзахова Д.Н., Ораз Ш.Ә., Идиятулла А.Д.
ФИЛОСОФИЯ ТАРИХЫНДАҒЫ ШЫҒЫС МӘДЕНИЕТІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 547
91 Ураков М.
ЖЕКЕ ЕҢБЕК ШАРТЫНЫҢ ТАРАПТАРЫ ЖӘНЕ НЫСАНАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 551
92 Үміт Ә.А., Абдіхайым Е.М., Ергеш А.К., Полат А.С.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫ..... 554
93 Фархадов Б.А., Тожиев О.М., Худайберганов А.Э.
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ УСЛУГИ: ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ..... 559
94 Хокимова С.У., Сайдула Д.С., Ешмагамбетов Р.А.
ПОНЯТИЕ И ПОРЯДОК ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ТАМОЖЕННОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ..... 563
95 Шамбіл Г.А., Лес Н.Н., Нәлтай А.Е.
ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ САЯСАТЫ..... 566
96 Шипилова Е.В., Тлеубек Б.С., Құрманбек М.Қ.
КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ..... 570
97 Эшназаров М.Б., Кучанбоев А.Г., Муминжонов Ж.М.
ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕЗАКОННОЕ ЛИШЕНИЕ СВОБОДЫ В РК..... 574

СТУДЕНТТІК ҒЫЛЫМ - 2021

атты халықаралық студенттік ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
международной студенческой научно-практической конференции
СТУДЕНЧЕСКАЯ НАУКА 2021

III ТОМ

Оргкомитет не несет ответственности за материалы, не содержащие научной новизны или оформленные с нарушением грамматики.

Подготовка оригинал-макета: З.А. Есеркепова

Подписано в печать 23.12.2021г. Формат бумаги А4.
Бумага типографская. Тираж 100 экз.
Типография «Әлем». Заказ № 2312
г. Шымкент, ул. Иляева, 7

+ 7 702 331 44 37, +7 776 331 44 37
Email: alembaspasy@mail.ru